ACADEMIA DE ŞTIINŢE A MOLDOVEI
INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL

CENTRUL ARHEOLOGIE

ISTORIA MOLDOVEI

EPOCA PREISTORICĂ ŞI ANTICĂ
(până în sec. V)

CHIŞINĂU • 2010

CZU 902/904(478)"639/652"
I-87

Responsabil și redactor științific: Dr. hab. Valentin Dergaciov

Colegiul de redacție:
dr. hab. Oleg Levițki
dr. hab. Tudor Stavilă
dr. Maia Kașuba
dr. Ion Jarcuțchi

Redactori literari: Petru Ghencea, Larisa Ciobanu, Tudor Stavilă, Silviu Andrieș-Tabac

Paginare computerizată: Natalia Dorogan

Coperta: Veaceslav Popovschi

Traducerea textelor din limba rusă în limba română:
Larisa Ciobanu, Vasile Haheu, Sergiu Bodean

Imagini color și grafice:
Ghenadie Sîrbu, Irina Midari, Ivan Licuk, Vladimir Colos, Vitalie Roșca

La ilustrarea volumului au fost folosite mostre din colecţiile Muzeului Național de Arheologie și Istorie, Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, precum și din diverse publicații.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Istoria Moldovei: Epoca preistorică și antică: (până în sec. V) / Acad. de Științe a Moldovei, Inst. Patrimoniului Cultural, Centrul Arheologie; resp. și red. șt.: Valentin Dergaciov; col. red.: Oleg Levitki, Tudor Stavilă, Maia Kașuba [et al.]; trad. din lb. rusă în lb. rom.: Larisa Ciobanu, Vasile Haheu, Sergiu Bodean. – Ch.: S. n., 2010 (Î.S. F.E.-P. „Tipografia Centrală". – 632 p.

Bibliogr.: p. 623. – 1000 ex.

ISBN 978-9975-78-937-0.

ISBN 978-9975-78-937-0

C U P R I N S

Cuvânt înainte ... 6

REPUBLICA MOLDOVA
Considerații generale (V. Dergaciov) ... 9

I N T R O D U C E R E
1. Istoria în curs de devenire *(V. Dergaciov)* ... 12
2. Istoriografia istoriei Republicii Moldova ... 20
3. Periodizare și cronologie ... 31
4. Specificul cultural-istoric al spațiului carpato-nistrean ... 36
5. Izvoristica ... 40
   5.1. Izvoare arheologice ... 40
      a. Din istoria arheologiei universale ... 40
      b. Arheologia în Republica Moldova ... 46
      c. Arheologia la zi ... 56
   5.2. Izvoare scrise ... 59
      a. Izvoare literare ... 60
      b. Izvoare epigrafice ... 64
      c. Izvoare numismatice ... 66
Bibliografia selectivă ... 69

PARTEA I. PREISTORIA

Considerații generale ... 71
1. Antropogeneza: originea și evoluția omului (*L. Višnjacki*) ... 71
Bibliografia selectivă ... 84
2. Mediul natural. Cuaternarul sau Antropogenul *(A. Čeapalyga)* ... 84
Bibliografia selectivă ... 98

Cap. 1. PRIMELE MANIFESTĂRI CULTURALE. PALEOLITICUL ȘI MEZOLITICUL. ORÂNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE
Considerații generale (*S. Covalenco)* ... 99
   a. Din istoricul cercetărilor ... 100
   b. Cronologia și periodizarea ... 105
1. Paleoliticul ... 108
   1.1. Paleoliticul inferior ... 108
   1.2. Paleoliticul mijlociu ... 116
   1.3. Paleoliticul superior ... 127
2. Mezoliticul ... 155
Bibliografia selectivă ... 175

Cap. 2. ÎNCEPUTURILE ECONOMIEI PRODUCTIVE. NEOLITICUL. ORÂNDUIREA GENTILICO-TRIBALĂ
Considerații generale (O. *Larina)* ... 177
   2.1. Cultura Bugo-Nistreană ... 189
   2.2. Cultura Criș-Sacarovca ... 198
   2.3. Cultura ceramicii liniare ... 205
   2.4. Complexul cultural Sacarovca-Mariupol ... 212
Bibliografia selectivă ... 217

Cap. 3. MARILE CIVILIZAȚII DE VECHI AGRICULTORI ȘI NOMAZI. ENEOLITICUL. ÎNCEPUTURILE DESCOMPUNERII ORÂNDUIRII GENTILICO-TRIBALE
Considerații generale (*V. Dergaciov*) ... 219

3.1. Cultura Precucuteni-Cucuteni-Tripolie – date generale 221
a. Istoricul cercetărilor 222
b. Originea 227
c. Periodizarea 231
d. Cronologia absolută 233
3.2. Eneoliticul timpuriu 234
a. Cultura Precucuteni-Tripolie A (V. Sorochin, V. Dergaciov) 234
b. Cultura Bolgrad-Aldeni 242
3.3. Eneoliticul mijlociu și târziu 249
a. Evoluția culturii Cucuteni A, A-B, B – Tripolie B1-2, Cγ1 250
b. Grupul cultural Suvorovo-Casimcea 259
Bibliografia selectivă 263

Cap. 4. EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR PATRIARHALE. EPOCA BRONZULUI
Considerații generale (V. Dergaciov) 265
4.1. Perioada timpurie a epocii bronzului 268
a. Comunitățile culturale din etapele finale ale culturii Cucuteni-Tripolie Cγ2 268
b. Cultura mormintelor cu ocru (*Jamnaja)* 279
4.2. Perioada mijlocie a epocii bronzului 288
a. Cultura catacombelor 289
b. Cultura Edineț 294
c. Cultura ceramii cu brâie în relief 296
d. Cultura Komarov 301
4.3. Perioada târzie a epocii bronzului 302
a. Cultura Noua 305
b. Cultura Sabatinovka 308
Bibliografia selectivă 311

Cap. 5. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI (sec. XII-VIII/VII î. Hr.). ÎNCEPUTURILE RELAȚIILOR DE CLASĂ
Considerații generale (M. Kașuba, O Levițki) 313
5.1. Zona de silvostepă. Tracii timpurii *(O. Levițki*) 329
a. Cultura Chișinău-Corlăteni 333
b. Cultura Tămăoani-Holercani-Hansca 338
c. Cultura Cozia-Saharna (M.Kașuba) 357
d. Cultura Șoldănești (Basarabi-Șoldănești) 371
5.2. Zona de stepă 381
a. Cultura Belozerka (O. Levițki, S. Agulnicov) 381
b. Cultura cimerienilor (M. Kașuba) 399
Bibliografia selectivă 410

Partea a II-a

Cap. 6. ÎNCEPUTURILE ISTORIEI. PERIOADA ANTICĂ. TRACII ȘI CIVILIZAȚIILE ANTICE (sec. VII-I î.Hr.). CONSTITUIREA PRIMELOR FORMAȚIUNI STATALE
Considerații generale (I. Niculiță) 414
6.1. Tracii septentrionali în sec. VII/VI-V î.Hr. 422
6.2. Constituirea civilizației getice 432
a. Spiritualitatea: religia și limba 441
b. Tracii, geții și dacii 448
– *Arta* 457
– *Economia* 458
– *Comerțul și moneda* 460
6.3. Cultura sciților *(M. Kașuba)* 465

Considerații generale 465
a. Sursele scrise 467
b. Sursele arheologice 469
– *Istoricul cercetărilor* 472
– *Habitatul și modul de viață, economia* 473
– *Viața socială* 476
– *Arta militară* 480
– *Religia și arta* 483
– *Istoria politică* 486
6.4. Colonizarea grecească a litoralului de nord-vest al Mării Negre *(T. Samoilova)* 490
a. Din istoricul cercetărilor 492
b. Olbia, Tyras, Histria în perioada arhaică și clasică 495
– *Perioada elenistică* 501
– *Perioada greco-romană și antică târzie* 508
– *Viața culturală și spirituală* 516
6.5. Geto-dacii și bastarnii în sec. II-I î.Hr. 521
a. Bastarnii, conform surselor scrise (I. Niculiță) 521
b. Cultura Poienești-Lucașeuca (*S. Pačkova*) 528
– *Din istoricul cercetărilor* 528
– *Cultura materială* 535
– *Monumentele funerare* 536
– *Viața socială și preocupările* 541
– *Cronologia* 542
c. Începuturile circulației monetare (*L. Dergaciova*) 543
Bibliografia selectivă 550

Partea a III-a

Cap. 7. PERIOADA ROMANĂ
Considerații generale (V. Dergaciov) 554
7.1. Cultura sarmaților (*A. Simonenko)* 554
a. Izvoarele scrise 556
b. Din istoricul cercetărilor arheologice 561
c. Izvoarele arheologice 563
d. Viața și modul de trai 565
e. Arta militară 568
– *Structura socială* 574
– *Religia și arta* 575
– *Relațiile internaționale* 579
7.2. Cultura Černjachov-Sântana de Mureș *(O. Šarov)* 581
a. Istoricul cercetărilor 581
b. Teritoriul și grupurile locale 587
– *Așezări* 589
– *Ritul funerar* 596
– *Arta militară* 604
– *Agricultura și meșteșugurile* 605
– *Grupurile etnice* 606
– *Caracteristica antropologică* 608
– *Goții în izvoarele scrise* 609
7.3. Circulația monedei în perioada romană *(L. Dergaciova*) 614
7.4. Romanizare și creștinizare *(I. Niculiță)* 621
Bibliografia selectivă 628

Cuvânt înainte

Studiul reprezintă una dintre primele încercări de a reconstitui Preistoria și Istoria Antică a Republicii Moldova în toată integritatea lor, din cele mai vechi timpuri până în secolul V d.Hr. Este o primă tentativă de a valorifica un imens fond de cunoștințe, acumulat datorită cercetărilor arheologice, cercetărilor interdisciplinare și studiilor de sinteză, realizate pe parcursul mai multor decenii.

Conceptual, având ca suport informațional prioritar sursele arheologice, volumul este axat preponderent pe aspectul culturologic, cu caracteristici mai mult sau mai puțin ample, dar și pe aspectele sociologic, etnologic și politologic, care însă, din insuficiența surselor scrise, poartă o anumită doză de relativitate.

Volumul însumează în sine caracteristici relativ complete ale tuturor fenomenelor cultural-istorice, cunoscute pentru teritoriul actual al Republicii Moldova, începând cu primele manifestări culturale atestate și până în secolul V al erei noastre, care delimitează perioada antică de cea medievală. Caracteristicile sunt prezentate în contextul regiunilor învecinate, în special al spațiului carpato-nistrean, iar după necesitate și într-un context mai larg.

Capitolele de bază ale volumului sunt anticipate de un compartiment introductiv, menit să familiarizeze cititorul cu noțiunile și metodele principale practicate în reconstituirea istoriei, cu prezentări succinte ale evoluției științelor Istoria și Arheologia ca atare și, în special, Istoria și Arheologia Națională.

Adresat publicului larg, volumul a fost realizat într-un limbaj accesibil, evitându-se, pe cât posibil, terminologia și noțiunile de uz special, multitudinea discuțiilor cu caracter strict profesional sau contradicțiile permanente în interpretările etno-istorice existente.

Conștienți de posibilitățile limitate ale unor reconstituiri istorice, îndeosebi în cazul unor evenimente distanțate de noi prin mii de ani, nu am insistat asupra expunerii „adevărului istoric", cunoscut doar Celui de Sus. Scopul nostru a fost și rămâne mult mai modest și se constituie din dorința de a aduce la cunoștința cititorului larg ceea ce cunoaștem, ceea în ce credem azi, chiar dacă mâine, posibil, multe dintre opiniile vizate vor fi depășite în istoriografie, întrucât orice reconstituire istorică a fost și rămâne relativă, aproximativă și trecătoare. Inerentă și netrecătoare rămâne doar dorința noastră de a o cunoaște, de a fi mândri de ea – Istoria Patriei.

În ciuda termenului extrem de limitat, elaborarea prezentului volum a fost posibilă doar datorită concursului celor mai experimentați specialiști din cadrul Centrului Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM, după cum urmează:

Sergiu Covalenco, Olga Larina, Maia Kașuba, Oleg Levițki, Sergiu Agulnicov, **Lilia Dergaciova.** Tuturor lor mulțumiri din partea Colegiului redacțional.

Recunoştinţe deosebite aducem colegului **Ion Niculiţa** de la Universitatea de Stat din Moldova, precum şi colegilor din Rusia – **Leonid B. Višnjacki, Oleg V. Šarov, Andrei L. Čapalyga** şi din Ucraina **– Tatjana L. Samojlova, Alexandr V. Simonenko, Svetlana P. Pačkova,** care au acceptat invitația noastră de a elabora compartimentele neasigurate

de specialişti autohtoni (pentru date mai complete vezi Lista autorilor la finele volumului).

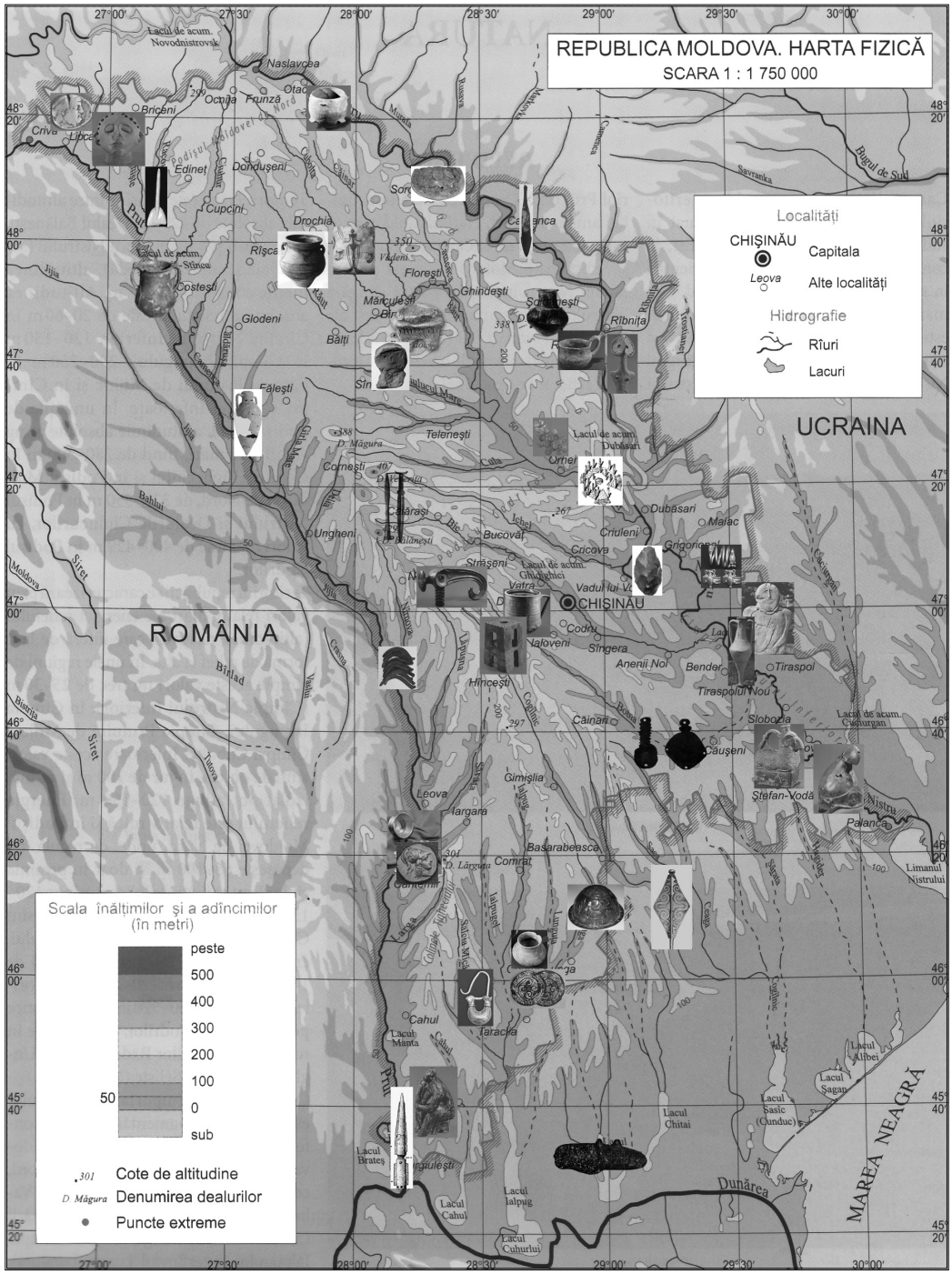
Exprimăm sincere mulțumiri tinerilor specialişti ai Centrului Arheologie, pentru alcătuirea unor hărți: **Sergiu Bodean** (*Cap. 3*, Eneolitic), **Sergiu Popovici** și **Eugen Uşurelu** (*Cap. 4*, Epoca bronzului).

Mulțumiri speciale autorilor unor sinteze cu caracter interdisciplinar, chiar dacă aceste materiale, în virtutea necesităților, au fost utilizate doar parțial: dr. **Roman Croitor** (paleontologie), dr. **Alexandru Varzari** și dr. **Alexandru Chochlov** (paleoantropologie).

Exprimăm recunoștințele noastre tuturor celor care au contribuit la traducerea textelor din limba rusă în limba română – **Larisa Ciobanu, Vasile Haheu, Sergiu Bodean**; redactarea literară a textelor: **Petru Ghencea, Larisa Ciobanu, Tudor Stavilă, Silviu Andrieș-Tabac;** la pregătirea și procesarea tehnică a materialului ilustrativ: **Ghenadie Sîrbu, Irina Midari, Ivan Licuk, Vladimir Colos, Vitalie Roșca.**

Mulțumirile noastre, de asemenea, reprezentanților Tipografiei Centrale: dnei **Natalia Dorogan,** pentru paginarea computerizată și dlui **Veaceslav Popovschi,** pentru elaborarea design-ului copertei.

Valentin Dergaciov

REPUBLICA MOLDOVA. HARTA FIZICĂ
SCARA 1 : 1 750 000
Localități
CHIȘINĂU
Capitala
Leova
Alte localități
Hidrografie
Râuri
Lacuri
UCRAINA
ROMÂNIA
CHIȘINĂU
Tiraspol
Bender
Dunărea
MAREA NEAGRĂ
Scala înălțimilor și a adîncimilor (în metri)
peste 500
400
300
200
100
0
sub
50
Cote de altitudine
Denumirea dealurilor
Puncte extreme

REPUBLICA MOLDOVA

Considerații generale

Republica Moldova și-a declarat independența la 27 august 1991, în perioada procesului de destrămare a U.R.S.S. Din 1992 este membru al ONU.

Toponimicul „Moldova" provine de la denumirea statului medieval „Țara Moldovei", fondat în 1359. În anii de domnie ai lui Alexandru cel Bun (1400-1432) și Ștefan cel Mare (1457-1504) Moldova cunoaște o perioadă de înflorire cu o extindere de la Carpații Orientali până la Nistru și litoralul Mării Negre. Din secolul XVI până în secolul XIX țara este dependentă de Poarta Otomană.

În 1812, după războiul ruso-turc, conform Tratatului de la București, partea de est a Țării Moldovei a fost anexată la Imperiul Rus, fiind denumită în continuare Regiunea (apoi Gubernia) Basarabia.

În 1859-1862 partea de vest a Principatului Moldovei se unește cu Țara Românească, constituind Regatul României.

După revoluția rusă din 1917, Sfatul Țării a declarat, la 2 decembrie 1917, constituirea Republicii Democratice Moldovenești (în hotarele fostei Gubernii Basarabia), iar la 27 martie/9 aprilie 1918 Basarabia devine parte componentă a României.

La 12 octombrie 1924 Guvernul Sovietic a creat pe teritoriul din stânga Nistrului Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, în componența R.S.S. Ucrainene.

Drept consecință a pactului Ribbentrop-Molotov, semnat în august 1939 între Germania și U.R.S.S., la 28 iunie 1940 Basarabia a fost încadrată în componența U.R.S.S.

La 2 august 1940 a fost constituită Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, în care a fost inclusă o parte a teritoriului Basarabiei (cu excepția județelor Hotin, Ismail și Cetatea Albă, incluse în componența Ucrainei), precum și o parte din teritoriul fostei Republici Autonome din stânga Nistrului.

Din punct de vedere administrativ, Republica Moldova este divizată în 32 de raioane și 2 unități teritoriale cu statut special – Unitatea Teritorial-Administrativă Găgăuzia și Unitatea Administrativ-Teritorială din Stânga Nistrului.

Capitala Moldovei este orașul Chișinău.

Republica Moldova este situată la extremitatea de sud-vest a Europei de Est, teritorial fiind amplasată între fluviile Prut și Nistru, cu o fâșie îngustă în stânga Nistrului. În partea de vest se mărginește cu România, iar la nord, est și sud – cu Ucraina. Teritoriul Republicii Moldova constituie 33,8 mii km².

Ocupând un teritoriu relativ limitat, Moldova posedă un potențial natural-geografic extrem de variat și bogat.

Relieful Moldovei, preponderent deluros la nord, are un caracter colinar (cu pante line sau abrupte), în scădere spre sud, cu varietatea înălțimilor absolute între 4 m (s. Palanca, pe Nistru) și 429 m (s. Bălănești, r-nul Nisporeni). Structural, teritoriul include câteva regiuni de podiș (Podișul Moldovei de Nord, Podișul Nistrului, Podișul Moldovei Centrale, Colinele Tigheci) și reliefuri colinare (Câmpia Cuboltei Inferioare, Câmpia Prutului de Mijloc, Câmpia Moldovei de Sud).

Resursele minerale sunt reprezentate preponderent de roci sedimentare (calcar, cretă, argilă, gresie, ghips, nisip etc.), folosite pe larg în construcții, la producerea cimentului, sticlei, matrițelor, în industria alimentară, chimică, metalurgică etc. Au fost identificate minerale nematice (grafite, fosforite, zeolite) și unele metale industriale (fier, plumb, zinc). Moldova posedă și depozite mici de lignite, petrol și gaz natural.

Poziția geografică relativ meridională în cadrul continentului favorizează crearea, în Republica Moldova, a unei clime temperat continentale, ce se caracterizează prin lungi perioade fără îngheț, ierni scurte și relativ blânde, veri lungi și călduroase, precipitații, de regulă, modeste și lungi perioade secetoase la sud. Norma medie anuală de insolație, la nord, constituie 1950 de ore solare, la sud – 2150 de ore, cu temperaturi medii de, respectiv, 9,1°C și 10,1°C. Volumul mediu anual de precipitații variază între 600-650 mm la nord și în centru și 500-550 mm la sud.

Rețeaua hidrografică a Moldovei include peste 3000 de râuri și râulețe. Principalele ape curgătoare sunt fluviile Nistru și Dunărea, râurile Prut, Răut, Cogâlnic, Botna. La ele se adaugă 60 de lacuri naturale și numeroase lacuri de acumulare. Printre cele mai mari se numără lacurile Beleu, Dracele, Rotunda, Fontane, în valea Prutului, și Roșu, în valea Nistrului. Fiecare dintre acestea are suprafața oglinzii apei de peste 1 km^2. Printre cele mai importante lacuri de acumulare, cu o capacitate activă de peste 30 milioane m^3 fiecare, se înscriu cele de la Costești-Stânca, Dubăsari, Cuciurgan, Taraclia și Ghidighici. Rezervele de apă subterană ale țării sunt apreciate la cca 1260 milioane m^3.

Una dintre cele mai mari bogății ale Moldovei o constituie solul fertil și variat. Circa 75% din teritoriul țării este reprezentat de cernoziomuri tipice humifere, carbonatice, levigate, argiloiluviale. În rest, pentru zonele de podiș sunt caracteristice soluri brune de pădure și cenușii de pădure, iar pentru văile râurilor – soluri deluviale și aluviale tipice, adeseori salinizate și mocirloase.

Datorită poziției sale geografice, pentru Moldova sunt specifice două regiuni fizico-geografice principale. La nord zona de silvostepă și la sud – zona de stepă, despărțite prin regiunea Podișului de pădure al Modovei Centrale, numit de tradiția populară Codrii. Aceste circumstanțe, pe de o parte, au predeterminat bogăția și varietatea florei și faunei plaiului moldav, pe de altă parte, explică unele particularități

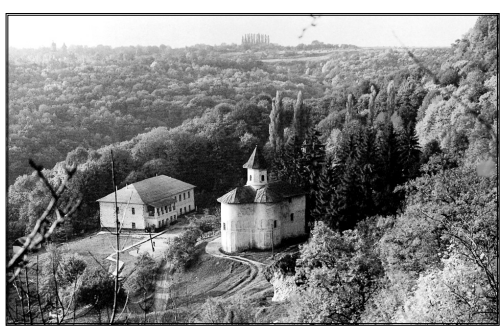
esențiale ale proceselor cultural-istorice, deoarece zona de silvostepă a fost mai favorabilă, de-a lungul timpului, pentru dezvoltarea comunităților de agricultori, pe când cea de stepă – pentru practicarea păstoritului.

Cu o diversitate vegetală mult mai bogată în trecut, actualmente flora Republicii Moldova înregistrează peste 5,5 mii specii de plante, inclusiv 850 de specii de pădure, 600 – de stepă și 650 – de luncă. Pădurile ocupă cca 11,0% din teritoriu, predominând pădurile de foioase, caracteristice Europei Centrale. Cele mai întinse masive forestiere se localizează în centrul țării, cu rezervațiile „Codrii" și „Plaiul Fagului". Ecosistemele forestiere conțin 45 de specii indigene de arbori, 81 specii indigene de arbuști și 3 specii native de liane arboricole. Printre cele mai răspândite specii native de plante lemnoase sunt: stejarul comun *(Quercus robus*); gorunul (*Quercus petraea*); frasinul european (*Fraxinus excelsior*); carpenul european (*Carpinus betulus*); ulmul comun (*Ulmus laevis*); teiul comun (*Tilia cordata*); arțarul sicomor (*Acer pseudoplatanus*); mesteacănul european (*Betula pendula*) ș. a.

O și mai mare diversitate caracterizează fauna, reprezentată prin peste 15,5 mii specii de animale, inclusiv 461 specii de vertebrate și peste 15 mii specii de nevertebrate. Vertebratele cuprind 70 specii de mamifere, 281 specii de păsări, 14 specii de reptile, 14 specii de amfibieni și 82 specii de pești. Printre cele mai răspândite specii native de mamifere se înscriu mistrețul (*Sus scrofa*), căprioara (*Capreolus capreolus*), vulpea comună (*Vulpes vulpes*), bursucul (*Meles meles)*, jderul de piatră (*Martes foina*), iepurele comun (*Lepus europaeus*), veverița comună (*Sciurus vulgaris*), liliacul urecheat (*Pecotus auritus*), ariciul comun (*Erinaceus europaeus*) etc.

Îmbinarea armonioasă a tuturor factorilor fizico-geografici, bogăția și diversitatea lumii animale și a florei, fertilitatea solurilor au favorizat popularea intensivă a teritoriului actualei Republici Moldova din cele mai vechi timpuri, oferind condiții prielnice de viață și pentru populațiile de culegători din primele perioade ale preistoriei, și pentru comunitățile de vechi agricultori și crescători de animale din perioadele mai evoluate ale preistoriei și, mai târziu, din perioada antică și cea medievală.

Metaforic vorbind, Moldova, vatra strămoșilor, poate fi caracterizată prin expresia plastică a geniului popular – „*un picior de plai*, *pe-o gură de rai*", sau – vorba cronicarului, ... *dacă zeițele din fabulele grecești ar fi aflat despre aceste ținuturi, ar fi venit desigur aici din Olimpul lor...*

Peisaj de toamnă. Rudi

INTRODUCERE

Istoria, ca ştiinţă de sine stătătoare, îşi are originile în cultura greacă, care este un izvor nesecat al civilizaţiei europene. Ea s-a constituit parcurgând o cale de peste două mii de ani, de la primele înregistrări în scris ale cunoştinţelor orale epice (eposul homeric) până la o ştiinţă complexă, cu o sursologie în continuă evoluţie, cu metode şi proceduri, criterii şi principii de cercetare bine definite, în perfecţionare permanentă, cu un volum imens de cunoştinţe acumulate despre trecutul îndepărtat şi trecutul recent, cunoştinţe ce reprezintă valori necesare, incontestabile şi netrecătoare, derivând din dragostea umanităţii pentru cunoaştere, din necesitatea de a percepe şi a se conduce, din obligaţia de a crede şi a făuri.

În ceea ce urmează, vom prezenta, succint, unele date de bază privind constituirea Istoriei ca ştiinţă, în special a ştiinţei naţionale, principiile şi metodele principale de datare şi periodizare, de cercetare şi interpretare istorică, cu comentarii privind specificul cultural-istoric al spaţiului carpato-nistrean, dar şi referitor la izvoristica istoriei Moldovei, ca parte componentă a istoriei europene şi universale.

1. Istoria în curs de devenire

Cuvântul, noţiunea *Istorie/Istoria* (**ίστορία**) provine din greaca veche, dialectul ionian, caracteristic coloniştilor greci din sec. VII-VI î.Hr., de pe coasta de vest a Anatoliei. În forma sa iniţială acest cuvânt s-a format de la verbul **'ιστορέω**, având semnificaţia „caut să cunosc, să percep, să relatez în scris ceea ce am cunoscut". Doar ceva mai târziu, pe parcursul a câtorva secole, această noţiune, treptat, se va definitiva în sensul ei tradiţional cunoscut – reconstituirea şi interpretarea evenimentelor din trecut.

În comunităţile arhaice, până la apariţia scrisului, singura formă de transmitere a informaţiei despre cele cunoscute, auzite sau văzute era cea orală, de la persoană la persoană, din generaţie în generaţie. Experienţa de viaţă, cunoştinţele despre fenomenele naturii, originea neamului, evenimentele şi faptele eroice, din trecutul mai mult sau mai puţin îndepărtat erau înmănuncheate în diverse povestiri, poveţe, legende sau mituri. Povestite, cântate şi comentate în public, în cadrul unor ceremonii rituale, în preajma vetrei, a copiilor şi rudelor, ele aveau drept scop familiarizarea, adaptarea noilor generaţii la valorile tradiţionale ale neamului – stima şi frica faţă de zeii atotputernici, respectul şi mândria faţă de predecesori, hărnicia şi perseverenţa în activitatea de toate zilele, puterea de răbdare şi speranţa într-un viitor mai bun.

Scrisul, ca atare, îşi are istoria sa aparte. El diferă de vorbirea orală atât în sens spaţial şi cronologic, cât şi din punctul de vedere al sistemului de reflectare a limbii vorbite sau a formelor şi valorilor semnelor grafice practicate. Cunoaştem scrisul pictografic, practi-

cat din mil. IV î.Hr. de egipteni' în cadrul căruia noțiunile erau redate prin imagini simbolice – ieroglife, numite și pictograme; scrisul ideografic, specific prioritar civilizațiilor mesopotamiene, când noțiunile și ideile erau redate prin semne – ideograme (scrisul cuneiform).

Abia pe la finele mil. II î.Hr. fenicienii au inventat scrisul fonetic – scrisul alfabetic, în care fiecare semn grafic redă un anumit sunet, iar mai multe semne împreună, în diferite combinații, pot alcătui cuvinte și propoziții. Dătorită avantajelor evidente, scrisul alfabetic a fost treptat inclus în practica tuturor popoarelor din perioada antică și medievală.

Introducerea scrisului a jucat un rol revoluționar în procesul evolutiv al civilizației universale, generând un salt decisiv în dezvoltarea tuturor domeniilor vieții sociale, economice, culturale și spirituale.

E și firesc. Însușirea scrisului, a lecturii asigurau posibilitatea, pe de-o parte, de a înregistra, a consemna cele auzite și văzute în trecut sau în prezent, pe de altă parte, receptând cele scrise, de a analiza, a confrunta, a delimita evenimentele reale de cele imaginare, impuse de tradiția mitologică sau din lipsă de cunoștințe. Toate acestea au contribuit la dezvoltarea conștiinței critice în conceperea atât a fenomenelor din natură, cât și a proceselor sociale, culturale, spirituale.

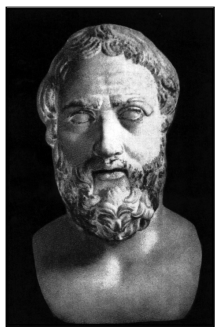
Alături de intensificarea și lărgirea contactelor comerciale, culturale, de descoperirea unor noi teritorii și noi comunități de oameni, anume arta scrisului și spiritul critic au favorizat apariția unor repere științifice privind timpul și spațiul istoric, relativitatea și convenționalitatea valorilor tradiționale, imensitatea și diversitatea specificului cultural-uman, capacitatea de a cunoaște, de a înțelege și de a acționa corect și rațional.

În primele secole ale mil. I î.Hr., grecii au preluat scrisul alfabetic fenician, adaptându-l sunetelor specifice vorbirii elene. Ionienii – greci din coloniile Asiei Mici – au fost primii care au profitat de avantajele acestui sistem de scris (Herodot V, 58), fapt care explică prioritatea lor în apariția primelor istorii. Marinari iscusiți, posesori ai unor contacte comerciale intensive, atât cu civilizațiile orientale, cât și cu cele europene, lideri și promotori activi ai procesului de colonizare din sec. VII-VI î.Hr. a litoralului Mării Mediterane și în special al Pontului Euxin (Marea Neagră), ionienii au fost printre cei dintâi care au inițiat practica de a selecta, sistematiza și înregistra în scris cunoștințele acumulate.

Urmărind interese strict practice, pentru o mai bună orientare în prioritățile spațial-geografice, în multitudinea și diversitatea lingvistică, religioasă și istorico-etnoculturală a popoarelor mai mult sau mai puțin îndepărtate, deja pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. VI î.Hr. grecii fac și primele încercări de a fixa pe hârtie evenimentele istorice. De fapt însă, prin conținutul celor expuse, aceste lucrări de pionierat purtau un carac-

ter mixt, întrunind date mitologice, istorice, geografice, etnografice, și/sau curiozități fantastice adunate de pretutindeni. Expuse în proză (spre deosebire de tradiția poetică, anterioară), aceste lucrări istorice timpurii erau consemnate cu noțiunea ***λόγος – cuvânt, povestire,*** fapt care a cauzat existența și a unui termen special, atribuit autorilor practicanți ai noului gen literar – ***logografi***.

Cu regret, în majoritate, manuscrisele și numele autorilor din prima generație a logografilor rămân în anonimat, fiind cunoscute doar prin intermediul referințelor autorilor ulteriori. Una dintre excepții o constituie **Hekataios din Milet** (cca 550-începutul sec. al V-lea î.Hr.), autor al unui manuscris cu denumirea *Descrierea* sau *Înconjurul lumii* (ΠΕρίοδος γής), din care s-au păstrat aproximativ 350 de fragmente. Scrierea conținea două părți – prima dedicată descrierii Europei, iar a doua – Asiei, însoțită de o hartă gravată de filosoful Anaximandros pe o placă de aramă, cu imaginea „*întregului pământ și a tuturor mărilor și râurilor*" (Herodot V, 49). A doua scriere cunoscută a aceluiași autor a fost denumită „*Genealogii*". Posesor al unor cunoștințe vaste, acumulate din tradiția orală, compunerile predecesorilor și contemporanilor săi, precum și din cele cunoscute în timpul călătoriilor, Hekataios, după propriile mărturii, tinde spre o expunere veridică a tuturor celor percepute, evitând „*poveștile*", pe care le considera inadmisibile și caraghioase.

Tot din generația logografilor face parte și **Herodot din Halicarnas** (cca 484~424/431 î.Hr.), apreciat de Cicero (*De legibus I, 1*) cu calificativul *pater historiae* (*părintele istoriei*). Opera sa, *Istoria*, păstrată în întregime, cuprinde nouă cărți, cu o tematică relativ independentă, consacrată teritoriilor Lidiei, Egiptului, Sciției, Chirineei, Libiei, Traciei, războaielor greco-persane etc. Fiecare din aceste capitole reprezintă un imens izvor de informații geografice, etnografice și istorice, despre religia, obiceiurile și cultura diverselor neamuri și popoare. Pentru noi, opera lui Herodot constituie un interes deosebit prin multitudinea datelor privind geografia și localizarea popoarelor din spațiul carpato-dunărean și nord-pontic, istoria, credințele și modul de viață al cimerienilor, sciților, geților etc.

Opera lui Herodot se deosebește prin diversitatea surselor informative utilizate: mitologice, orale sau preluate din operele autorilor anteriori sau contemporani. Însă, spre deosebire de alți logografi, Herodot acordă o atenție sporită surselor documentare de „arhivă" sau memoriale (inscripții funerare, comemorative, Condicele templelor și profețiile oracolului etc.) și, în special, celor văzute și aflate în timpul călătoriilor. Ca și predecesorii săi, Herodot a insistat pe o prezentare critică și credibilă a celor expuse. Confruntând

informaţii şi opinii contradictorii, supuse unei critici raţionale, el adesea consemna: „*Eu sunt obligat să transmit tot ce mi s-a povestit, dar nu şi să cred în toate acestea...*" sau „ *Fiecare n-are decât să creadă, eu însă...* „ (II, 123; III, 122; IV, 195; VII, 152). Creaţie a propriului timp, Herodot rămâne totuşi adept al unui raţionalism naiv. Conform autorului, totul ţine şi depinde nemijlocit de zeii atotputernici, soarta fiind o fatalitate. În esenţă, viaţa socială (plină de superstiţii) este determinată de confruntarea calităţilor diametral opuse, proprii creaturii umane: bine – rău, dreptate – nedreptate, bărbăţie – frică, devotament – trădare, jignire – răzbunare etc. Herodot (I) motivează astfel scopul scrierii sale, definindu-l „*din necesitatea de a memoriza, de a nu da uitării cele săvârşite în trecut...*".

Deşi titulatura onorifică de „*părinte al istoriei*", a fost atribiută pe drept lui Herodot, în conformitate cu opinia unanimă, întemeietorul istoriei ştiinţifice se consideră **Tucidide** (cca 460~400 î.Hr.). Opera sa a fost consacrată *Războiului peloponesiac* şi, din acest punct de vedere, poartă un caracter regional. Dar tocmai prin această lucrare, pentru prima dată, în practica istorică au fost introduse şi aplicate anumite criterii şi proceduri de selectare şi prelucrare a surselor abordate, de analiză şi interpretare critică, de sinteză conceptuală, faţă de sensul istoriei, de interdependenţa vieţii sociale (umane) şi a universului cosmic, faţă de importanţa factorilor sociali şi politici în derularea evenimentelor istorice ş. a.

Criticând şi totodată distanţându-se de tradiţia anterioară, Tucidide, de la bun început accentuează specificul metodic al lucrării sale – de a „*descrie*" (ξυγγράφειν)**,** şi nu de a „*compune*", cum au interpretat-o predecesorii (I, 1). Pentru autor sursa principală de informare o constituie documentele autentice (textele de contracte, hotărâri şi dispoziţii oficiale), istorisirile martorilor oculari şi ale participanţilor la evenimentele descrise. Tucidide a fost cel dintâi care a apelat la datele „arheologice" în identificarea apartenenţei etnice a rămăşiţelor unui decedat (I, 8), a înţeles importanţa unei cronologii dure în perceperea şi expunerea succesivităţii evenimentelor istorice, unul dintre primii care a propus metoda de reconstituire a trecutului prin analiza minuţioasă a unor fenomene rudimentare culturale şi/sau sociale. Demonstrând capacităţi deosebite în logica şi analiza critică, cu o pronunţată amprentă a filosofiei stoicilor, Tucidide insistă să înţeleagă logica şi legităţile evenimentelor istorice şi sociale, văzute în concordanţă cu natura omului, raportul dintre cauză şi efect, deosebind cauzele reale, principale de cele aparente sau secundare. A fost printre cei dintâi gânditori care au sesizat dependenţa omului de fenomenele naturii, caracterul universal al istoriei, rolul omului şi în special al conducătorilor în istorie şi în făurirea viitorului. Respectiv, în concepţia lui Tucidide, sarcina principală a unui istoric constă în înregistrarea şi reconstituirea veridică, reală a evenimentelor din trecut, iar obiectivul

său – în memorizarea, conştientizarea, mândria pentru cele bune şi mai puţin bune, pentru călăuzirea generaţiilor viitoare (I, 20-22; II, 41-42).

În sec IV-II î.Hr. criteriile şi principiile istoriei ştiinţifice formulate de Tucidide vor fi preluate şi treptat aprofundate de succesorii săi: **Xenofon** (cca 435-355 î.Hr.) în *Istoria Greciei,* **Theopompos** (378-sf. sec IV î.Hr.), care a încercat să elaboreze o primă istorie „universală", **Phylarchos,** în istoria lui Alexandru cel Mare, sau **Demetrius din Callatis,** cu opera sa în 20 de cărţi despre Europa şi Asia.

Un aport deosebit în perfecţionarea metodelor şi principiilor unei istorii critice îi revine lui **Polybius** (200-120 î.Hr.), fapt demonstrat în încercarea sa de a prezenta o reconstituire istorică, ştiinţifică a întregii lumi mediteraneene.

Printre ultimii dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai istoriografiei elene târzii poate fi consemnat **Poseidonios** (135-51 î.Hr.), cu o istorie cuprinzătoare în 52 de cărţi, care, din păcate, nu s-a păstrat, însă este citată frecvent de alţi autori. Un interes aparte merită **Strabon din Amaseea (**63 î.Hr.-23 d.Hr.), autor al unei lucrări voluminoase cu caracter istorico-geografic, intitulată *Comentarii geografice*, cu o bogată informaţie multilaterală, inclusiv privind geografia, istoria şi etnografia spaţiului carpato-dunărean şi nord-pontic.

Pe la sfârşitul sec. I î.Hr. – începutul sec. I d.Hr., tradiţiile istoriografiei elene vor fi preluate de cea romană, axată prioritar pe factorul politic, cu o varietate problematică deosebită, expusă, de obicei, sub formă de *anale* sau monografii tematice: *Istorii* universale sau consacrate unor popoare concrete, *Genealogii, Biografii* ale unor personalităţi politice de vază, *Geografii, Călătorii* etc. Conceptual, însă, istoria este văzută şi interpretată – în spiritul tradiţiilor stoice – nu ca un proces evolutiv, în continuă ascensiune, ci ca o dezvoltare ciclică, repetându-se la nesfârşit aceleaşi situaţii şi evenimente, sau chiar regresând.

Unul dintre primii care au contribuit la familiarizarea publicului roman cu istoria Greciei „*pentru ca faptele grecilor să poată fi citite în limba noastră*" (latină – *n.a.*) a fost **Trogus Pompeius** (sec. I î.Hr.), prin lucrarea *Istoriile Philippice,* cuprinzând şi unele informaţii privitoare la campania militară a regelui Filip al II-lea la Dunărea de Jos. Acelaşi scop l-a avut şi *Descrierea Greciei,* alcătuită de istoricul grec **Pausanius din sec. II** (115-cca 180 d.Hr.), cu o minuţioasă descriere a antichităţilor greceşti, care şi astăzi serveşte la identificarea multor monumente pierdute.

Merită a fi menţionaţi **Sallustiu (**86-34 î.Hr.**), Titus Livius** (59 î.Hr.-17 d.Hr.) cu un imens material de legende şi tradiţii, expus în 142 de cărţi, **Plutarh** (46-120 d.Hr.) şi **Suetonius** (70-140 d.Hr.) – maeştri recunoscuţi în alcătuirea biografiilor istorice. Pentru istoriografia universală, europeană şi, în special, pentru istoria noastră a Moldovei, de neprețuit rămân operele lui **Pliniu cel Bătrân** (23-79 d.Hr.), **Livius Tacitus** (55/57-117 d.Hr.), **Claudius Ptolemaios** (90-168 d.Hr.), **Dio**

Cassius (155-236 d.Hr.), **Iordanes** (mijl. sec.VI d.Hr.), **Cassiodorus** (490-583) şi ale multor altora.

În Evul Mediu timpuriu istoria, ca atare, este completamente supusă dogmelor teologice creştine, dezvoltându-se în contextul concepţiei *providenţialismului*, potrivit căreia tot ce se întâmplă este hotărât şi condus de Dumnezeu. Istoria universală era văzută fie ca o succesivitate a celor patru „*monarhii*" (Asiro-Babiloniană, Midio-Persană, Greco-Macedoneană şi Romană), fie ca o succesiune a şase epoci (a lui Adam, Noe, Abraam, Moise, David, Hristos), în conformitate cu cele şase zile ale creaţiei divine. O altă schemă dogmatică aplicată era cea a Sf. Augustin (Aureleus Augustinus (354-430)), teolog şi filosof creştin, care considera lupta dintre cele două cetăţi – Cetatea lui Dumnezeu şi Cetatea Satanei – drept mobilul principal al istoriei. Lucrările istorice, apăreau, de obicei, sub forma unor cronici universale sau, mai rar, a unor istorii regionale despre evoluţia anumitor popoare. Cele mai frecvente genuri erau *Analele, Vieţile, Faptele măreţe, Cronicile religioase*, dedicate episcopiilor, mănăstirilor, unor oraşe sau familii nobiliare etc.

Istoria ştiinţifică în sens modern apare odată cu **Renaşterea** europeană şi mişcarea umanistă (sec. XIV-XVI), când se reabilitează cultura antichităţii greco-latine, marcată ca o perioadă de interes în continuă creştere pentru trecutul istoric universal, naţional şi local. Evoluţia cercetărilor istorice a fost impulsionată, în această perioadă, de dezvoltarea filologiei, începuturile criticii sistematice a surselor istorice şi, nu în ultimă instanţă, apariţia şi extinderea tiparului de cărţi (mijl. sec. XV). La un punct culminant a ajuns genul analelor (L. Bruni, P. Bracciolini), al biografiei (F. Villani, G. Vasari), memorialistica (P. Giovio, A. Piccolomini). Printre cei mai de seamă reprezentanţi ai umanismului se înscriu **N. Machiavelli** şi **F. Gucciardini**, care, înfruntând obstacole morale şi condiţionările teologice, au formulat, printre primii, teza potrivit căreia istoria are un caracter evolutiv, desfăşurându-se în conformitate cu anumite legităţi generale, şi este determinată de confruntarea intereselor grupurilor politice şi sociale. Prin lucrările umanistului **L. Bruni** au fost consfinţite noi principii de periodizare a istoriei, conform cărora se disting: istoria veche/antică, istoria medie/medievală şi istoria modernă.

Noi progrese va înregistra *Istoria,* ca ştiinţă modernă, pe parcursul sec. XVII-XVIII, generate de dezvoltarea cu succes atât a ştiinţelor naturale, cât şi a celor umanistice. Îşi fac apariţia noi discipline auxiliare: paleografia, arheografia, diplomatica, însoţite de alcătuirea şi publicarea primelor volume de izvoare narative ale istoriei vechi şi medii. În funcţie de principiile fundamentale ale modului de abordare şi interpretare în istoriografia medievală s-au constituit două curente, distincte din punctul de vedere conceptual. Primul curent era reprezentat de istoricii *eruditi*, prioritar din călugări, preocupaţi preponderent de evidenţierea, elaborarea critică şi publicarea izvoarelor (J. Mabillon – în

Franța, Th. Rymer – în Anglia, G. Leibniz – în Germania). Alt curent a fost *raționalismul,* ai cărui reprezentanți erau preocupați de interpretări istorice și generalizări teoretice. Lucrările acestora cuprind critica istoriei sacre și a textelor biblice (F. Sicini, R. Simon, B. Spinoza și alții), fiind primele încercări de sinteză a unor teorii privind evoluția istorico-socială, caracterul circular al istoriei, unitatea și continuitatea procesului istoric universal, plecând de la integritatea speciei umane ca parte componentă a naturii (G. Vico, Voltaire, J.J. Rousseau), precum și unele dintre primele scheme realiste de periodizare a istoriei: *perioada primitivă*, *perioada barbară* și *perioada civilizațiilor* (A. Ferguson). În obiectivul istoriei, alături de istoria politicii, va fi inclusă și istoria culturii, în sensul larg al acestei noțiuni.

Definitorii însă pentru istorie, ca știință modernă și complexă, vor fi secolele XIX și XX. Introducerea în circuitul public, științific a unui impunător volum de cunoștințe etnografice, acumulate pe parcursul mai multor decenii de descoperiri geografice de pretutindeni, a fabulosului patrimoniu arheologic al civilizațiilor Orientului Vechi (egipteană, mesopotamiană, asiro-babiloniană, troiană), precum și al diferitor regiuni ale continentului european, începând cu paleoliticul inferior și până în perioada antică (civilizația miceniană, etruscă, orașele romane Pompei, Herculanum) și medievală, a avut un efect revoluționar și decisiv în conceperea imensității și diversității istoriei umanității.

Paralel cu dezvoltarea biologiei, a paleoantropologiei și geologiei vor fi evidențiate și argumentate primele scheme strict științifice privitoare la originea și durata multimilenară a speciei umane – ***Homo sapiens***. Acumularea rapidă a surselor arheologice deja către mijlocul secolului XIX se va încununa cu elaborarea primei periodizări științifice veridice a istoriei umane, divizată în trei epoci succesive, în funcție de materialul utilizat în confecționarea uneltelor/armelor: *epoca pietrei, epoca bronzului* și *epoca fierului*.

Succesele sociologiei, ale științelor economice și aplicarea cunoștințelor acestora în perceperea datelor etnografice colectate din diverse țări și continente, va contribui, pe de o parte, la definitivarea conceptului istoric ca proces unitar, continuu și progresiv, cu particularități de ordin regional sau cronologic, și, pe de altă parte, la conștientizarea rolului factorilor sociali și economici în derularea proceselor istorice. Drept urmare, pe lângă schema „arheologică" sau „*sistemul celor trei epoci*", vor fi propuse și ulterior pe larg practicate și alte principii de periodizare a istoriei universale. Ca exemplu, în funcție de evoluția relațiilor familiale, de rudenie și sociale, istoria universală a parcurs *epoca orânduirii comunei primitive*, *epoca comunei gentilo-tribalice*, *epoca statală* (L. Morgan, F. Engels); sau, în concordanță cu extinderea scrisului, istoria a fost împărțită în perioadele sau epocile *preistorică* (până la apariția scrisului), *protoistorică* (cu răspândirea limitată a scrisului, aproximativ din mileniul IV

î.Hr.) şi perioada *istorică* (cu extinderea mai largă a scrisului, convenţional – de la naşterea lui Isus Hristos).

Începând cu sfârşitul sec. XIX-începutul sec. XX, un rol deosebit de important în completarea şi aprofundarea cunoştinţelor istorice va reveni culturologiei şi etnologiei (E. B. Tylor, A. L. Kroeber), cu o largă deschidere în elucidarea specificului, particularităţilor predeterminate de factorii şi tradiţiile etnoculturale caracteristice fiecărui popor în parte (L. A. White, G. P. Murdock ş.a.), spre deosebire de cunoştinţele general-istorice.

În sens conceptual, metodologic, secolele XIX-XX se prezintă ca o perioadă de eliminare treptată a tuturor dogmelor teologice moştenite din tradiţia medievală. Istoria, ca ştiinţă, se va orienta din plin spre noile şi multiplele curente filosofice, politice şi socioeconomice, preluând şi perfecţionând de sine stătător o gamă largă de principii, proceduri şi metode de cercetare, utilizând analiza şi interpretarea critică a surselor în reconstituirea evenimentelor istorice. Printre cele mai valoroase şi influente curente filosofice, inclusiv pentru gândirea istorică, pot fi menţionate: *romantismul* (prima jumătate a sec. XIX) – curent romantic care a promovat unele idealuri iluzorii naţionale, populare şi/sau individuale; *pozitivismul (*sec. XIX-XX) – curent filosofic, conform căruia scopul istoriei constă doar în descrierea şi sistematizarea faptelor şi evenimentelor, fără a le explica sau interpreta; *evoluţionismul* – concepţie filosofică potrivit căreia omul, societatea, ca şi Pământul şi Universul, trec printr-un proces de dezvoltare continuă, ascendentă (evolutiv-progresivă) sau descendentă (involutiv-regresivă); *istorismul* – principiu potrivit căruia faptele şi evenimentele urmează a fi cercetate în procesul lor de apariţie şi dezvoltare-evoluţie; şi *marxismul* – concept filosofic în conformitate cu care forţa motrice a procesului istoric o constituie lupta dintre clasele politice şi sociale etc.

În secolul XX, concomitent cu avansarea cercetărilor în domeniul culturologiei, etnologiei şi antropologiei (în sensul modern al acestui termen), istoria se va îmbogăţi cu un nou şir de noţiuni conceptuale, metodologice, preluate din teoriile sau concepţiile *funcţionalismului* (B. Malinowski), *structuralismului* (Claude Lévi-Strauss), *determinismului geografic* (O. G. S. Crawford, K. W. Butzer), *difuzionalismului* (G. Childe, F. Boas), care, în final, vor contribui substanţial la multiplicarea şi diversificarea procedurilor şi metodelor de cercetare în istorie. Un rol deosebit în dezvoltarea istoriei în a doua jumătate a secolului XX îl va avea şcoala franceză „Annales" (M. Bloch, L. Febvre, F. Braudel), orientată spre cercetarea istoriei sociale, mentalităţii şi a relaţiilor cotidiene dintre diverse grupuri sociale, familii, bărbaţi/femei, vârstnici/copii etc.

Parcurgând o cale lungă, astăzi istoria este văzută ca o ştiinţă complexă cu tradiţii bogate, cu un variat arsenal de proceduri şi metode de cercetare bine definitivate. Preluând informaţia din cele mai diverse domenii ale vieţii economice, sociale, politice, etnoculturale,

spirituale, familiale din trecut sau din prezentul trecător, corelând-o cu datele obținute de științele despre Natură și Cosmos, Istoria modernă tinde să sintetizeze, să reconstituie trecutul istoric cu toate controversele lui, din necesitatea individului de a cunoaște, a înțelege prezentul și de a fi pregătit pentru viitor.

Cu toate acestea, trebuie să fim conștienți: Istoria, ca știință socială, întotdeauna a fost și va rămâne în continuare, un instrument ideologic de educație și promovare a anumitor valori universale, național-statale și general-spirituale. Tocmai de aceea orice reconstituire istorică se face și în funcție de capacitatea istoricului de a concepe interesele majore universale și naționale, de capacitatea lui de a înțelege și a promova valori culturale și spirituale acceptabile unui mediu civilizat spre care tindem.

2. Istoriografia istoriei Republicii Moldova

Istoriografia sau, altfel spus, tot ceea ce s-a scris despre istoria Republicii Moldova cuprinde un volum informațional impunător. Însă, în majoritate, lucrările elaborate și editate au fost dedicate fie istoriei medievale, fie istoriei moderne sau contemporane și mai puțin perioadei preistorice și celei antice. Lucru ușor de înțeles, având în vedere, pe de o parte, interesul insistent față de istoria neamului, istoria țării, a cărei cercetare are ca suport sursele scrise, iar, pe de altă parte, curiozitatea de a cunoaște și „timpurile întunecate", de obicei neasigurate sau slab asigurate cu surse scrise, și a căror reconstituire poate fi realizată doar în baza unor cercetări arheologice de lungă durată. Respectiv, istoriografia istoriei Moldovei, ca și în cazul altor țări, în integritatea sa temporală este direct dependentă de câteva circumstanțe primordiale, și anume: interesul public, existența surselor scrise, nivelul de acumulare și de sistematizare a datelor scrise, arheologice și de altă natură și, în final, de capacitatea de valorificare științifică a acestora, posibilă doar în cazul existenței unei tradiții științifice istorice dezvoltate.

Primele informații, ca ecouri ale unor evenimente mai mult sau mai puțin reale, despre pământurile și neamurile îndepărtate din zona carpato-dunăreană și nord-pontică (amazoane, traci, cimerieni) apar încă din secolul VIII î.Hr., în operele lui Homer (*Iliada, Odiseea*), Hesiod (*Theogonia*), în Vechiul Testament (Gn. 10, 23; Ez. 38, 6) și, în cazul cimerienilor, în special în textele cuneiforme de un caracter strict documentar de pe vremea regelui asirian Sargon II (721-705 î.Hr.) și Rusa I (730-714 î.Hr.), rege al Urartului (actuala Armenie). Relativ mai veridice și ample se prezintă descrierile lui Hecateu, Herodot și Tucidide din sec. VI-V î.Hr. despre aceiași cimerieni, sciți, geți și multe alte „*nenumărate neamuri*" tracice. Urmează operele lui Polybius, Strabon, Tacitus, Plinius cel Bătrân, Ptolomeus, Apian, Dio Cassius din sec. II î.Hr.-II d.Hr. cu informații, incomparabil mai consistente, referitoare la geografie, la

geți și daci, la cucerirea și administrarea Daciei, precum și la populația din zona extracarpatică și nord-pontică: bastarni, tirageți, sarmați ș.a.; operele lui Ammianus Marcellinus, Eutropiu, Fest, Axetiu, Cassiodorus, Iordanes, care conțin mărturii importante privitoare la evenimentele din sec. III-V d.Hr.: despre retragerea administrației romane din Dacia Romană și despre etniile și acțiunile militare ale carpilor, goților, alanilor, gepizilor și hunilor, cu care se și încheie perioada antică.

Trebuie însă să recunoaștem că toate aceste documente sau opere literare, indiferent de motivele concrete ale apariției lor și consistența informațională, de regulă ocazională și fragmentară, au apărut din interesul coloniștilor greci sau al administrației romane pentru cunoașterea și asigurarea procesului de expansiune spre zona carpato-dunăreană și litoralul de nord al Mării Negre. Deci, din acest punct de vedere, toate aceste descrieri vin ca surse istoriografice ale propriilor țări: Istoria Greciei antice, Istoria Imperiului Roman, pe când, pentru noi, pentru Istoria Moldovei, ele reprezintă doar surse informaționale, a căror valorificare a fost posibilă peste secole, după constituirea statului medieval Moldova și apariția propriei tradiții istorice.

Istoriografia istoriei Moldovei își are originile chiar în primele secole ale existenței Țării Moldovei. Drept punct de plecare îl reprezintă scrierile sub formă de *Cronici* sau *Letopisețe.* Acestea constituie un gen aparte, răspândit pe larg în tradiția antică și medievală, prin care se înțelege înregistrarea și descrierea evenimentelor în succesiunea lor temporală. De obicei, aceste lucrări erau scrise la comanda domnitorilor, în scopul eternizării și popularizării propriilor fapte eroice, ale celor întâmplate în familia domnească, a evenimentelor majore din viața internă sau externă a statului, fiind întocmite de cei mai de vază cărturari din cadrul cancelariei statale sau, mai des, de persoane bisericești, monahale.

Printre primele cronici și letopisețe concepute la comanda lui **Ștefan cel Mare** (1457-1504) se înscriu așa-numitul *Letopiseț anonim al Moldovei,* sau, în formula sa inițială – *„Letopisețul de când prin vrerea lui Dumnezeu începutu-s-au Țara Moldovei”* și *Cronica moldo-germană,* sau – *„Cronica scrisă pe scurt a lui Ștefan prin mila lui Dumnezeu domn al țărilor Moldovei și Valahiei”*. Inițiativa lui Ștefan cel Mare, ulterior susținută și de alți domni, a favorizat existența a cel puțin 9-10 opere de acest gen de care dispunem actualmente (*Primele Istorii..., 2007*). În general, toate aceste opere reflectă istoria Moldovei de la legendara descălecare a lui Dragoș voievod, în 1359, până în anii ’70 ai secolului al XVI-lea. Însă, deși unele letopisețe includ și informații fragmentare de natură universală (*Cronica moldo-sârbă, Letopisețul lui Macarie*),

doar *Cronica moldo-slavă* (anexată la *Letopiseţul Voskresenskaia*) în prima sa parte, într-o formă sofisticată, face unele aluzii la perioadele anterioare devenirii Ţării Moldovei.

ЛѢТОПИСЕЦЬЛЬ
ЦѢРІЇ
МОЛДОВЕЙ

Grigore Ureche.
Prima pagină a Letopiseţului Ţării Moldovei

Adevărata istoriografie a Moldovei îşi are începuturile odată cu apariţia primelor letopiseţe ale marilor cărturari **Grigore Ureche** (1590-1647)**, Miron Costin** (1633-1691) şi **Ion Neculce** (1672~1745). Scrise din propria „*dragoste*", ca „*să ştie ce au fostu în vremi trecute*", „*să rămâne de învăţătură feciorilor şi nepoţilor*", lucrările lui Ureche, Costin şi Neculce vor completa şi sistematiza esenţial toate datele privitoare la istoria Ţării Moldovei, de la constituirea ei până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Totodată, în aceste lucrări pentru prima dată vor fi consemnate şi primele informaţii referitoare la „*cele trecute cu multe vremi*", sau, în expresia cronicarilor, de la „*prima descălicare a ţării Moldovei dinceputul ei*".

Grigore Ureche, într-o formă extrem de succintă, este unul dintre primii, care aduce la cunoştinţa cititorului despre Sciţia de altădată, ce cuprindea „*Ardealul şi Ţara Muntenească şi câmpii preste Nistru*", despre „*hatmanul râmlenescu..., carile au bătut războiu cu ştiţii*", puternicul „*Traian împărat, carele ... au tras ... şi peste această ţară*", că prin limba noastră – „*de la Râm ne tragem*". Şi drept dovadă a tuturora acestora, conchide autorul – „*movili mari şi mici şi şanţuri pre Nistru, pre Prut, prin codri*".

Mult mai avansat în scrierile sale, privitoare la istoria veche, se prezintă **Miron Costin**, bun cunoscător al surselor antice, care se aflau deja în circulaţie îngustă în mediul istoricilor polonezi şi occidentali.

Concepând *Letopiseţul Ţării Moldovei* (cu descrierea evenimentelor interne „*de unde este părăsitu de Ureche*" până în anul 1675), autorul, după propria mărturisire, era predispus să-l realizeze „*din descălecatul ei cel dintăi... de Traian-împăratul*", dar, scrie el în continuare, „*sosiră asupra noastră cumplitele acestea vremuri de acum, de*

nu stăm de scrisori". Astfel, „preistoria" Moldovei va rămâne în afara acestei cronici, fiind expusă în multe alte lucrări separate (inclusiv stihuri), cea mai importantă dintre care a fost „*De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*".

În contextul istoriei antice europene, această scriere rămâne una dintre primele retrospecțiuni ale istoriei neamului, ale istoriei Țării Moldovei. Cunoscător al operelor lui Homer, Plutarh, Titus Livius, Dio Cassius, al lucrărilor istoricilor contemporani, Miron Costin va reconstitui, într-un mod schematic bineînțeles, verigile principale ale procesului de constituire a „*neamului moldovenescu și muntenescu... ale țării noastre, Moldovei, și Țării Munteneşti*". Conform autorului, lanțul evenimentelor începe cu „*risipa Truadei*" și colonizarea Italiei de greci, urmată de ascensiunea Romei („*Împărății Râmului, căruia putere și lățime... nu a fostu... de când ieste lumea*"), cucerirea *Dachiei* (Daciei) prin luptele și victoria lui Traian-împăratul asupra lui *Dechebal* (Decebal), craiul „*dachilo*r" „*pre la 120 de ani după Hristos*", colonizarea Daciei supuse cu o nouă populație, adusă din Italia – din interiorul Împărăției Râmului, și, în fine, latinizarea băștinașilor prin amestecarea lor cu cei nou-veniți, ai căror descendenți, înfruntând vicisitudinile secolelor ce vor urma, au stat la originea „*neamului moldovenescu și muntenescu*". Merită atenție faptul, că autorul *Letopisețului,* elaborându-l în baza unor surse scrise, pentru confirmarea propriului concept, apelează permanent la date lingvistice, etnografice sau etnologice, arheologice și de altă natură, chiar dacă aceste incursiuni, adesea, sunt neconcludente și incorecte.

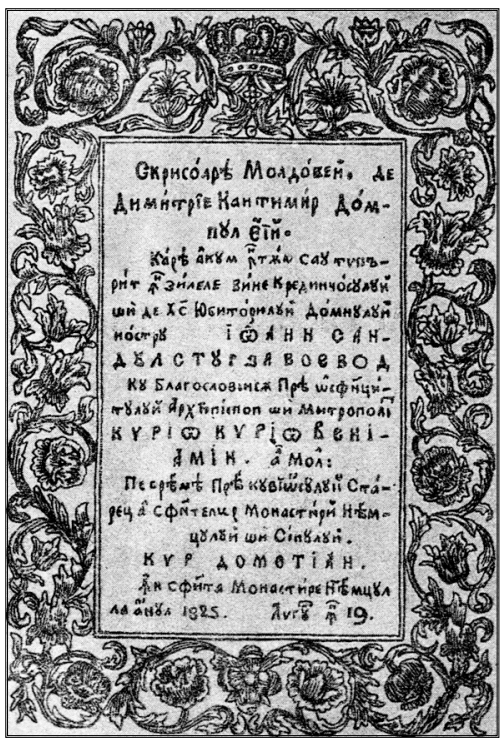
Formulat în „*stihuri*", reduse la câteva fraze, „conceptul" lui Miron Costin va fi inclus în calitate de epitet în prefața propriului *Letopiseț:*

„*Neamul Țării Moldovei*
de unde să trăgăneză?
Din țările Râmului, tot omul
să creadză.
Traian intâiu, împăratul, supuindu
pre dahii
Dragoș apoi în moldoveni premenindu
pre vlahi,
Martor este Troianul, șanțul în țara
noastră
Și Turnul-Severinul, munteni, în țara
voastră."

Abia doar schițată în cronicile lui Miron Costin, „preistoria" Moldovei până la descălecarea lui Dragoș va fi pe larg desfășurată și concretizată în operele marelui enciclopedist și domn al Țării Moldovei **Dimitrie Cantemir** (1673-1723). Vorbitor al mai multor limbi clasice și orientale, cunoscător al multiplelor surse scrise grecești, latine, bizantine, orientale și europene, Dimitrie Cantemir, deopotrivă cu multe alte domenii, a acordat o atenție deosebită istoriei Țării Moldovei, Țării Românești și, în special, problemei

originii romano-moldo-vlahilor. Acest subiect persistă în mai multe lucrări ale marelui cărturar: *Descrierea Moldovei; Istoria moldo-vlahică* etc. Însă una din cele mai complete şi detaliate rămâne *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* o lucrare enciclopedică fundamentală, care în manuscris constituie cca 700 (686) de pagini. Volumul a fost scris în limba latină (1717), cu o traducere ulterioară de autor „*pre limba romanească*", cu litere chirilice, finalizată prin 1722/1723.

Скрисоаре Молдовеи. Де
Димитрие Кантимир Дом-
пол ети.
Кар ам тя саутатъ-
рит зиеле зине Креднинчосълъ-
шин де Хс Юспиторълъ Домнълъ
ностр Іоан Сан-
дулестъ гл воевод
ку Благословиря Прѣ свфнци-
тълъ архиепископ шин Митрополи
Курие курие вени-
амин. Амин:
Пе сръмъ Прѣ кювиосълъи Стă-
рец ă сфинтелуи Монастиря Нем-
цълъи шин Сиплъи.
Кур Домотиан.
Ăн сфинта Монастире Нѣмцъла
лă анъ 1825. Литѣ ă 19.

Dimitrie Cantemir.
Prima pagină a „Descrierii Moldovei", Iaşi, 1825

Hronicul are o structură complexă, cuprinzând două părţi relativ independente (cu mai multe „Pridoslovii" şi „Precuvântări"), fiecare dintre ele împărţite în „*cărţi*", şi „*capete*". Această structură este subordonată principiului cronologic, cu descrierea evenimentelor în succesiunea lor istorică (pe etape, perioade sau după domnii de vază), începând cu „*elinii truadeni*" (eposul lui Homer) şi „*până la inturnarea lui Dragoş-Vodă în Moldova şi a Radului-Vodă în Ţara Muntenească*". Caracterul enciclopedic al lucrării, conform tradiţiei iluminismului, se manifestă prin prezenţa listei lucrărilor şi surselor scrise folosite la alcătuirea volumului (155 de izvoare), cu o *Tablă hronologhcească* (cronologia celor mai importante evenimente) şi o *Scară a lucrurilor şi cuvintelor* (indice de nume proprii şi noţiuni folosite în *Hronic* şi „*tâlcuirea*" lor).

Luată la general, opera lui Dimitrie Cantemir *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, prin imensitatea şi diversitatea datelor informaţionale, raţionalismul critic, se prezintă drept una dintre cele mai desfăşurate şi documentate istorii antice şi ale eviului mediu timpuriu, analizate şi percepute din punctul de vedere al originii, al evoluţiei şi al constituirii neamului *moldo-vlah.*

Ca şi în cazul lui Miron Costin, pentru Dimitrie Cantemir, izvorul romanităţii ţine de *„elinii truadeni"* şi colonizarea Italiei. Însă momentul decisiv al proceselor în derulare vine de la „*Remul şi Romulus*", înălţarea Imperiului Roman, cucerirea de către „*Traian împărat*" a „*Dachiei*" şi colonizarea acesteia cu „*romani de la Italia*", care, ca atare şi sunt „*…moldovenii, muntenii şi ardelenii*" de *astăzi (Hronicul, Partea I, Cartea 2).*

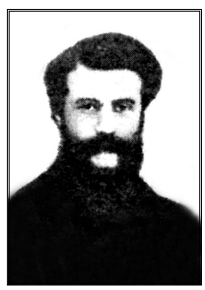
Partea a doua, intitulată *Hronicon Daco-Romaniii* dedicată retragerii administrației romane din perioada lui „*Avrelian împărat*" din Dacia Romană și supraviețuirii „*romanilor/românilor din Dachia lui Traian*" în contextul evenimentelor legate de istoria înălțării și căderii Bizanțului, formarea statelor medievale ale bulgarilor, „*craiii leșești*" și „*a ungurilor*", „*impărăției rusești din cetatea Chiovului*" (Chievului), periodă când „*s-au schimbat numele Dachiii în Volohia*", iar al „*volohilo*r" s-au despărțit în al „*moldovenilor, ale muntenilor și ardelenilor*", urmate de descălecarea țărilor.

Conceptul liniar al supraviețuirii *romano-moldo-vlahilor* pe parcursul a circa o mie de ani de la *Dachia* Traiană până la fondarea statelor medievale Țara Moldovei și Țara Românească, formulat și argumentat de Dimitrie Cantemir la începutul sec. XVIII, ulterior va fi preluat ca idee de bază la constituirea teoriei „*continuității neîntrerupte*" a romanității și a originii poporului român și moldav, valabilă, în linii generale, pentru spațiul intracarpatic, însă mult mai complexă și controversată, în cazul spațiului est-carpatic.

Secolul XVIII-începutul secolului al XIX-lea pentru Țara Moldovei vor fi timpuri extrem de grele, însoțite de câteva războaie între Imperiul Otoman, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic, războaie ce se vor încheia cu destrămarea Țării Moldovei, împărțită în Basarabia, inclusă în componența Imperiului Rus (din 1812), și Principatul Moldovei, unit ceva mai târziu cu Țara Românească (1859-1862). Deci, parafrazând vorba cronicarului „*nu prea era timpul de a scrie istorii*".

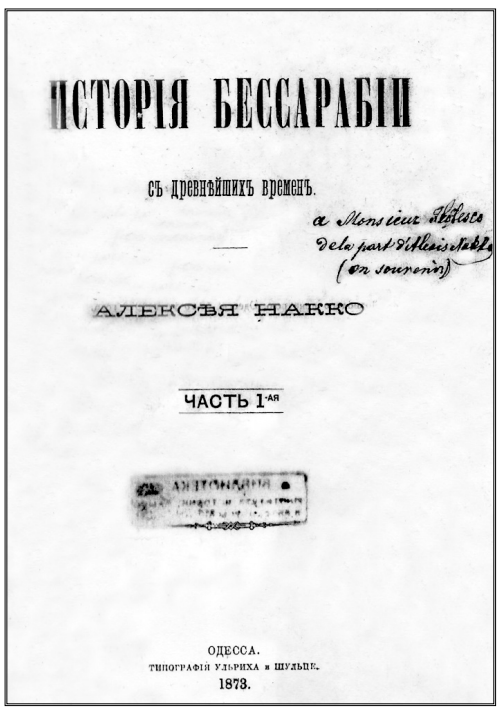
Pentru noua provincie rusească Basarabia (la început lipsită de centre de învățământ și științifice), un rol decisiv în extinderea și promovarea interesului față de istoria ținutului îi revine Muzeului Arheologic din Odesa (întemeiat în 1825) și Societății de Istorie și Antichități din Odesa (fondată în 1839), iar ceva mai târziu, din anii '50 ai sec. XIX – Comisiei Imperiale Arheologice a Rusiei din Sankt-Petersburg. Evenimentele au evoluat în două direcții paralele: pe de o parte, identificarea, colectarea și valorificarea surselor scrise antice și medievale, iar, pe de altă parte, desfășurarea tot mai largă a cercetărilor arheologice de teren și interpretarea lor istorică.

Incursiuni sub formă de schițe, mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, privind istoria veche a Basarabiei se atestă, în sec. XIX, în lucrările lui A. Zașciuk (1828), Ju. Venelin (1840), în cunoscuta lucrare a lui P. Crușevan – *Basarabia* (1903) ș. a. Însă, în majoritatea cazurilor aceste incursiuni poartă un caracter introductiv, explicativ, anticipând descrierile desfășurate ale specificului geografic și etnocultural al guberniei Basarabia.

Unul dintre primii care au întocmit o istorie al noului ținut a fost pământeanul nostru **Alexis Nacco** (1832~1915, originar din s. Bălănești, Nisporeni). Lucrarea sa, intitulată *Isto-*

ria Basarabiei din cele mai vechi timpuri a fost editată în trei volume separate, în limba rusă, la Odesa (1873-1875). Având ca suport izvoristic sursele scrise antice şi medievale, A. Nacco divizează istoria Basarabiei de până la fondarea statului medieval Moldova în trei perioade succesive, cum ar fi *Perioada Scitică* (Cartea 1), de la cimerieni, sciţi şi fondarea coloniilor greceşti în zona nord-vest- pontică (Olbia, Tyras – Cetatea Albă de mai târziu) până la compania militară a lui Filip II contra ţarului scit Atei, înfrângerea căruia în anul 341 î.Hr., în viziunea autorului, marchează căderea Sciţiei şi, respectiv, sfârşitul primei perioade. *Perioada Daco-Romană* (Cartea 2), ale cărei caracteristici cuprind dezvoltarea geto-dacilor, cucerirea şi administrarea Daciei Romane şi retragerea administraţiei romane în anul 274 d.Hr. Perioada a treia, cu anumite rezerve, denumită *Perioada marilor migraţiuni ale popoarelor* (Cartea 3*),* începând chiar din primele secole după Hristos şi continuând până la mijlocul sec. XIII, înglobând în sine evenimentele istorice de amploare legate de soarta populaţiei din Dacia romanizată, dominaţia goţilor, invazia hunilor, avarilor, polovţilor, pecenegilor, tătaro-mongolilor şi, în fine, înfiriparea statelor medievale Valahia şi Moldova.

ИСТОРІЯ БЕССАРАБІИ

съ древнѣйшихъ временъ.

a Monsieur Hâsdeu
de la part d'Alexis Nacco
(en souvenir)

АЛЕКСѢЙ НАККО

ЧАСТЬ 1-АЯ

ОДЕССА.
ТИПОГРАФІЯ УЛЬРИХА и ШУЛЬЦЕ.
1873.

În lucrare autorul demonstrează o excelentă cunoaştere a surselor scrise, a istoriei antice şi medievale, a lucrărilor celor mai importanţi contemporani. Însă, din punct de vedere metodologic, lucrarea suferă de lipsa unei critici a informaţiei, de interpretări superficiale şi controversate (adesea cu exagerarea rolului factorului slav), caracteristici, de altfel, proprii majorităţii lucrărilor din acea perioadă.

Modeste s-au dovedit a fi pentru perioada descrisă şi contribuţiile arheologiei la elucidarea istoriei vechi a Basarabiei. Cu toate că cercetările arheologice efectuate în mai mulţi tumuli din sudul Basarabiei (Sărata şi Pavlivka, actualmente reg. Odesa) sau în Transnistria, în teritoriul actualului raion Camenca (cercetările lui N.E. Branderburg), în zona Tiraspolului, unde au fost descoperiţi peste 400 de tumuli (soţii Stempkovski), majoritatea materialelor descoperite au rămas inedite, nefiind valorificate din punct de vedere istoric. Drept exemplu, în 1903, V.I. Goşkeviči, publicând o serie de materiale privind cercetările din zona Tiraspolului, le va

atribui cimerienilor şi nu populaţiilor mai timpurii, deoarece perioadele istorice anterioare nu erau încă conştientizate, din punct de vedere arheologic.

Cu câteva excepţii, a rămas nevalorificată ştiinţific şi superba colecţie de antichităţi a primului arheolog basarabean **Ion Surucean** (1851-1897). Graţie propriilor săpături arheologice şi diverselor călătorii de prospectare arheologică, I. Surucean dispunea de una dintre cele mai bogate, pentru acea vreme, colecţii de materiale arheologice din perioada preistorică, antică şi medievală, şi de o imensă colecţie numismatică. Ea a stat la baza primului muzeu istoric din Chişinău, organizat de I. Surucean pe la mijlocul anilor ’70 ai secolului al XIX-lea – *Muzeul de antichităţi ale Pontului Scitic* (sediul muzeului se afla în casa situată actualmente pe str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, nr. 41). Din păcate, după moartea prematură a lui I. Surucean, colecţia a fost pierdută, fiind vândută amatorilor de antichităţi.

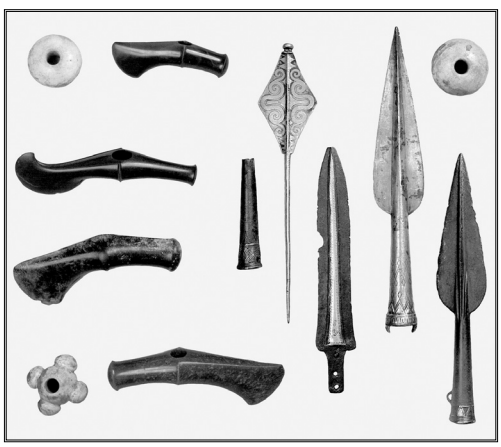
Prima deschidere spre istoria timpurilor preistorice antice în surse-le scrise ţine de numele cunoscutului arheolog german **Ernst von Stern** (1859-1924), director al Muzeului de Arheologie din Odesa (în anii 1894-1910). Cercetările sale au avut drept bază sursologică, pe de o parte, rezultatele obţinute în cadrul săpăturilor arheologice efectuate de autor lângă satul Petreni (r-nul Drochia), una dintre primele aşezări ale civilizaţiei Cucuteni-Tripolie din Basarabia, cercetată în 1902-1903, iar pe de altă parte, a depozitului de la Borodino (în apropierea or. Tarutino, reg. Odesa), accidental descoperit în 1912 şi pe larg cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea „*depozitul basarabean*”. Supuse unei analize tipologice minuţioase, aceste materiale au fost suficiente ca E. Stern să conchidă că depozitul de la Borodino coincide în timp cu civilizaţia miceniană (sec. XVI-XIV î.Hr.), iar aşezarea de la Petreni este, evident, mai timpurie, atribuind-o perioadei premiceniene.

În perioada interbelică, după includerea Basarabiei în componenţa Regatului României, preistoria, istoria antică a acestui pământ continuă să rămână în atenţia, prioritar, a arheologilor. Aici avem în vedere, în special, activitatea şi contribuţiile ilustrului arheolog **Nicolae Moroşan** (1902-1944**,** originar din s. Cuconeştii Vechi, r-nul Edineţ). Savant de talie europeană, cu o pregătire specială în Franţa, N. Moroşan a fost unul dintre primii care a descoperit şi supus unor cercetări profesioniste câteva zeci de staţiuni preistorice din lunca Prutului şi a Nistrului mijlociu, din cele mai vechi timpuri ale istoriei. Prin celebra sa lucrare monografică *Le Pléistocéne et le Paleolithique de la Roumanie du*

Nord-Est (publicată în 1938) – prima în istoriografia română şi basarabeană –, N. Moroşan a demonstrat cu certitudine că spaţiul pruto-nistrean include aceleaşi compartimente preistorice ca şi alte zone ale Europei. Materialele acumulate, raportate la colecţiile cunoscute din Ungaria, Franţa, Rusia şi multe alte ţări, îi vor permite lui N. Moroşan să prezinte una dintre primele caracteristici ale paleoliticului şi mezoliticului autohton, aprofundând prin aceasta limita preistoriei a spaţiului pruto-nistrean de la 2-3 mii de ani înainte de Hristos, până la peste câteva sute de mii de ani.

Situaţia în domeniul cercetării şi reconstituirii istoriei Republicii Moldova se va schimba brusc imediat după al Doilea Război Mondial. Dictată de necesitatea organizării sistemului de învăţământ şi educaţiei populaţiei în spiritul noilor valori ideologice, în toamna anului 1947, a fost aprobată Hotărârea Biroului Comitetului Central al P.C.(b.) din Moldova cu privire la elaborarea primei ediţii a Istoriei R.S.S. Moldoveneşti. Responsabil de realizarea acestui volum a fost numit Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură al Bazei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., fondată în 1946 şi reorganizată, în 1949, în Filiala Moldovenească a A.Ş. a U.R.S.S. Pentru asigurarea compartimentelor mai puţin cercetate, la realizarea programului în derulare, au fost antrenaţi mai mulţi specialişti din instituţiile academice din Kiev, Moscova şi Leningrad (Sankt-Petersburg) în vederea desfăşurării cercetărilor arheologice şi pentru o mai bună cunoaştere a perioadelor preistorice şi antice.

Depozitul „basarabean"
(actualmente or. Tarutino, reg. Odesa).
Sec. XVI-XIV î.Hr.

Drept rezultat al acţiunilor întreprinse, primul volum, intitulat *Istoria R.S.S. Moldoveneşti (din vremurile străvechi până la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie),* va vedea lumina tiparului în toamna anului 1954. Această ediţie oficială, a sistematizat, pentru prima dată, cunoştinţele disponibile privind Preistoria, Istoria Antică, Medievală şi Modernă, expuse în deplină concordanţă cu concepţia „*marxism-leninismului*" şi, deci, axate prioritar pe „*studierea şi descoperirea legilor producerii, legilor dezvoltării puterilor de producere şi a raporturilor de producere, a legilor dezvoltării economice a societăţii*" şi mai puţin pe elucidarea evenimentelor şi fenomenelor cultural-istorice concrete în evoluţia lor multimilenară.

Preistoria şi Istoria Antică, prezentate în acest volum (*Despărţitura I*),

poartă un caracter mai mult introductiv (cca 35 de pagini din 700), cu descrieri extrem de succinte – din cauza, evident, a deficitului de informaţie, dar şi a dezinteresului „ideologic" faţă de perioadele date. Aceste schiţe laconice însumează primele sistematizări istorice ale cunoştinţelor arheologice, acumulate pe parcursul mai multor decenii în fosta Basarabie (cu excepţia rodului muncii lui N. Moroşan) şi în special ale specialiştilor din a doua jumătate a anilor '40 şi începutul anilor '50 ai secolului XX, care, totuşi, au creat o imagine generală şi complexă privitoare la cele mai îndepărtate perioade ale istoriei Moldovei, şi anume: Paleoliticul, Neoliticul, Epoca bronzului şi perioada antică.

În 1961 va fi constituită Academia de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti. În componenţa Secţiei de Ştiinţe Sociale, pe lângă alte instituţii, a fost organizat şi Institutul de Istorie, cu mai multe sectoare (inclusiv Sectorul de Arheologie), responsabile în continuare de cercetările istorice în domeniile respective. Vor urma câţiva ani de muncă intensivă, atât în domeniul arheologiei, cât şi în celelalte compartimente ale istoriei medievale şi moderne, ani însoţiţi de apariţia mai multor volume tematice fundamentale, de exemplu, *Moldova în epoca feudalismului* (*din cele mai vechi timpuri până în sec. XIX*), de N. Mohov (1964), care, în fine, se vor solda cu o a doua ediţie oficială a *Istoriei R.S.S. Moldoveneşti*.

Editată exclusiv în limba rusă, în două volume (1965, 1968), noua ediţie a Istoriei R.S.S. Moldoveneşti a fost dominată de acelaşi concept metodologic şi ideologic, însă cu un volum informaţional mult mai amplu şi consistent, cu descrierea istoriei „*Din cele mai vechi timpuri până la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie*" (vol. I) şi „*De la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie până în zilele noastre*" (vol. II).

Paradoxal, însă, cu multiplele date arheologice deja acumulate, sistematizate şi pe larg cunoscute în mediul ştiinţific (lucrările monografice ale arheologilor G.B. Fiodorov, T.S. Passek, A.P. şi I.K. Černyš, A.I. Meliukova ş.a.), compartimentele dedicate Preistoriei şi Istoriei Antice ale Moldovei şi de această dată au fost expuse într-o formă extrem de succintă. Deşi ambele volume ale Istoriei înmănunchează cca 1500 de pagini, ca şi în cazul primului volum, din anul 1954, în noua ediţie a acestor compartimente vor fi incluse aceleaşi 40 de pagini textuale. Acest fapt denotă, de la sine, că Istoria, totuşi, nu întotdeauna tinde să completeze cunoştinţele generale, ci să implementeze anumite idei şi concepţii de un anumit interes. Majoritatea cunoştinţelor acumulate în domeniul paleoliticului, neo-eneoliticului, epocii bronzului şi îndeosebi culturii şi istoriei tracilor timpurii, geţilor sau culturilor din epoca romană şi postromană, cunoştinţe pe larg discutate şi înalt apreciate la nivel republican, unional şi în străinătate, au rămas în afara acestui volum.

Următorii 15-20 de ani ai secolului XX se vor manifesta prin cercetări

arheologice de proporţii în tot spaţiul moldav şi la toate compartimentele preistoriei şi istoriei antice a Moldovei. Au fost editate zeci de lucrări de sinteză şi individuale, dedicate diverselor probleme privind evoluţia comunităţilor cultural-istorice din cele mai vechi timpuri până în perioada postromană. Merită a fi menţionat aportul considerabil, în această direcţie, al arheologilor: Nicolae Chetraru, Ilie Borziac, Galina Grigor'eva şi Nicolae Anisiutkin – în domeniul paleoliticului; Vsevolod Marchevici, Ekaterina Černyš, Victor Beilekči şi Valentin Dergaciov – în cercetarea neo-eneoliticului; Anna Meliukova, Valentin Dergaciov – în domeniul epocii bronzului; Anna Meliukova, Ion Niculiţă, Valeriu Lapuşnean – în cercetarea culturii tracilor timpurii şi a geţilor; Emanuil Rikman şi Vasile Grosu – în cercetarea culturii sarmaţilor şi goţilor.

Rezultatele obţinute în cercetarea tuturor compartimentelor istoriei Moldovei au condiţionat necesitatea elaborării unei noi ediţii a *Istoriei Moldovei*, iniţial prevăzută în şase volume, dintre care însă a fost editat doar primul volum.

Volumul „*Istoria RSS Moldovenești*" a fost editat în limba rusă (1987), iar mai apoi şi în limba moldovenească/română (1988), cuprinzând elucidarea istoriei din cele mai vechi timpuri până la constituirea statului medieval Ţara Moldovei. Conceptual, acest volum a urmat exigenţele impuse de tradiţiile *marxism-leninismului* în conceperea procesului istoric, însă, sub presiunea „*democratizării dozate*" din a doua jumătate a anilor '80, materialul a fost expus într-o formă mai moderată, cu caracteristici concrete şi desfăşurate.

Spre deosebire de ediţiile anterioare, elucidarea preistoriei şi istoriei antice în volumul respectiv constituie circa jumătate din totalul paginilor, înglobând descrieri şi caracteristici ample privind toate epocile şi perioadele istorice, în succesiunea lor cronologică, începând cu primele manifestări ale comunităţilor umane din epoca timpurie a paleoliticului şi mezoliticului, continuând cu procesul de constituire şi caracteristicile primelor civilizaţii de vechi agricultori şi crescători de vite din epoca neo-eneoliticului şi terminând cu epoca bronzului. Pentru prima dată o atenţie cuvenită a fost acordată constituirii şi caracteristicii culturilor tracilor timpurii şi a geţilor, coraportului şi relaţiilor lor cu cimerienii şi sciţii din zona de stepă, influenţelor benefice ale coloniilor greceşti asupra dezvoltării comunităţilor locale. O atenţie meritată a fost acordată problemei expansiunii Imperiului Roman, cuceririi Daciei şi romanizării ei, precum şi evenimentelor legate de specificul dezvoltării comunităţilor etnoculturale din zona est-carpatică în contextul presiunii şi migraţiei sarmaţilor, goţilor, iar apoi a hunilor, a căror invazie va marca limita finală a istoriei antice.

În august 1991, Republica Moldova şi-a declarat independenţa statală.

Evenimentele majore legate de Declarația de Independență și complexitatea procesului de constituire a Republicii Moldova ca stat independent vor impune de la sine un șir de acțiuni dure în vederea reorganizării științelor socioumane și în special a științei istorice, fără însă a se formula un plan conceptual, concret și bine definit din punct de vedere științific și ideologic.

Tentativa întreprinsă de Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, la începuturile anilor '90, de a organiza elaborarea unei noi ediții a Istoriei țării, a unei „*adevărate cărți de învățătură, la nivelul cerințelor*" a eșuat. În loc de o istorie completă, cu tot genericul promițător „*Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*" (1992), ea va întruni doar câteva schițe consacrate unor teme mai puțin politizate ale Preistoriei, Istoriei Antice și Medievale. Cele mai stringente și discutabile probleme ale trecutului țării, ale istoriei neamului, au rămas neapreciate, neelucidate.

Volumul în cauză este văzut ca o primă încercare de a prezenta integral și desfășurat începuturile istoriei Moldovei, de la apariția primelor colectivități umane până în secolul V d.Hr. – secol de cumpănă ce delimitează perioada antică de cea medievală. În realizarea volumului au fost utilizate toate sursele informaționale disponibile – arheologice, scrise sau de altă natură, acumulate și sistematizate pe parcursul mai multor decenii. Conștienți de posibilitățile limitate ale unor reconstituiri istorice, îndeosebi în cazul unor evenimente distanțate de noi prin mii de ani, nu vom insista asupra expunerii „adevărului istoric", cunoscut doar „Celui de Sus". Scopul nostru este mult mai modest și se constituie din dorința de a aduce la cunoștința cititorului ceea ce cunoaștem, ceea în ce credem azi, chiar dacă mâine, posibil, multe din opiniile vizate vor fi trecute în istoriografie, întrucât orișice reconstituire istorică a fost și rămâne relativă, aproximativă și trecătoare. Inerentă și netrecătoare rămâne doar dorința noastră de a o cunoaște, de a fi mândri de ea – Istoria Patriei.

3. Periodizare și cronologie

Istoria, ca atare, constituie un proces (drept subiect al căruia se subînțelege fenomenul uman) cu desfășurare în timp și spațiu. Acest proces se derulează odată cu constituirea speciei *Homo,* evoluând treptat, în sens biologic și sociocultural, pe parcursul a trei perioade geologice de o durată extremă – *Pliocenul Superior*, *Pleistocen, Holocen* – până în zilele noastre. Este o distanță temporală imensă, greu de imaginat, de circa 2-3 milioane de ani, care cuprinde evenimente majore, începând cu apariția celor mai timpurii forme ale speciilor *Homo habilis* (om îndemânatic) și *Homo erectus* (om ridicat), extinderea lor din leagănul inițial de origine (Africa de Est – Tanzania, Kenya, Etiopia) pe continentul euroasiatic (aproximativ între 1,5 și 1,0 mil. de ani în urmă), definitivarea speciei *Homo sapiens* (om conștient, om mo-

dern – cca 30-40 mii de ani) şi până la o structură socială complexă, divizată în state, actualmente cu o vădită tendinţă de integrare generală în viitor.

Este absolut evident că în procesul său de evoluţie de la formele biologice incipiente până la structuri sociale supercomplexe, omul a avut de traversat un şir de trepte consecutive, marcate prin schimbări calitative esenţiale în perfecţionarea uneltelor de lucru, a formelor de gospodărie pentru dobândirea hranei de toate zilele, a modului de viaţă, a formelor de relaţii familiale şi sociale, a capacităţilor de a recepta, percepe şi reacţiona la mediul înconjurător natural sau de factură socioumană.

Pentru o mai bună concepere a tuturor treptelor evolutive traversate de umanitate, *Istoria,* ca şi în cazul altor ştiinţe, apelează la procedeul de *periodizare cronologică* a evenimentelor. Se are în vedere procedura de delimitare, grupare convenţională a evenimentelor, fenomenelor, după anumite criterii, în secvenţe temporale numite epoci, perioade şi subperioade (în funcţie de durata cronologică şi importanţa caracteristicilor), care în succesiunea lor temporală prezintă procesul istoric în continuă evoluţie, deşi această magistrală generală cuprinde adesea şi multe evenimente sau fenomene regresive.

Ideea delimitării timpului istoric în mai multe perioade persistă începând cu primele opere ale poeţilor eleni. **Hesiod** (sec.VIII î.Hr.), în poemul său „*Munci şi zile*", a fost unul dintre primii care au împărţit timpul istoric în patru epoci-generaţii succesive: generaţia „*de aur*", generaţia „*de argint*", posesoare a tuturor bunurilor, şi generaţiile „*de aramă*" (=bronz) şi „*de fier*", asigurate cu arme din metalele respective. Apropo, realitatea ultimelor două despărţituri ale „periodizării" propuse de Hesiod se receptează uşor din *Iliada* lui **Homer**, care, reflectând evenimente reale legate de perioada târzie a bronzului – în curs de tranziţie spre epoca fierului (distrugerea Troiei, cca 1225 î.Hr.), utilizează termenul „aramă/bronz" în 279 de cazuri, pe când termenul „fier" de doar 23 de ori. Mult mai realistă se prezintă opinia poetului latin **Titus Lucretius Carus (**sec. I î.Hr.), care, în poemul didactic „*Despre natura lucrurilor*", va delimita timpul istoric în trei perioade, trei secole, în funcţie de materialul utilizat în practica de toate zilele: *secolul pietrei, secolul bronzului* şi *secolul fierului.*

Deşi corect intuită încă de Lucretius Carus, periodizarea tripartită a Istoriei, conform materialului de confecţionare a uneltelor de muncă, în mod strict ştiinţific a fost elaborată abia către mijlocul sec. XIX de arheologul danez **Christian Jürgensen Thomsen** (1788-1865). Având drept sarcină amenajarea unei expoziţii, Ch. J. Thomsen a grupat colecţiile arheologice, haotic depozitate, după materialul din care erau confecţionate principalele categorii de arme şi unelte de muncă. Verificând coraportul lor în complexele monumentelor din care proveneau aceste categorii, el a identificat succesivitatea lor cronologică: epoca uneltelor din piatră, epoca uneltelor din bronz şi

epoca fierului. Susținută și completată de un alt arheolog danez, **J. J. Warsae** (1821-1885), această periodizare arheologică, convențional denumită „*Thomsen-Vorso*" sau sistemul „*celor trei epoci*" și consecutivitatea lor piatră – bronz – fier, va fi treptat preluată și implementată în periodizarea Istoriei universale în ansamblu. Modificările ulterioare țin prioritar de delimitarea în interiorul fiecărei „epoci" a unor perioade intermediare sau de tranziție, cu utilizarea unor termeni speciali. „Epoca" de piatră va fi divizată în trei perioade, denumite:

Paleolitic (de la gr. *paleos* – vechi și *litos* – piatră) – epoca veche a pietrei (împărțită în trei perioade mai mici: inferioară, mijlocie și superioară), cu durata aproximativă de la 1.500.000/1.000.000 (în Moldova circa 650.000) până la 12.000/10.000 î.Hr.;

Mezolitic (de la gr. *mesos* – mijloc și *litos* – piatră) – epoca mijlocie a pietrei cu durata aproximativă de 9000/8000-7500/7000 î.Hr. și

Neolitic (de la *neos* – nou și *litos* – piatră) – epoca nouă a pietrei. În acest caz pentru majoritatea țărilor din sud-estul Europei și Europa de Est, neoliticul, de obicei, este divizat în două epoci de sine stătătoare:

Neoliticul propriu-zis – 7000/6000 – 5200/5000 î.Hr. și

Eneoliticul (de la lat. *aeneus* – aramă și respectiv *litos*) – deci epoca pietrei și a aramei, 5000 – 3600/3300 î.Hr. Fiecare dintre aceste epoci-perioade se subîmpart în câteva orizonturi sau subperioade, reflectând diverse stadii ale evoluției fenomenului cultural (prin tradiție, de obicei tripartite: timpuriu, mijlociu și târziu), cu anumite denumiri convenționale ce diferă de la o zonă la alta.

Epoca bronzului (3300-1300/1200 î.Hr.) și ***Epoca fierului*** de asemenea sunt împărțite în perioade și subperioade, însă în cazul lor periodizările aplicate sunt mult mai detaliate și cu un caracter regional mult mai pronunțat. Cele spuse se referă, îndeosebi, la epoca fierului, care include în sine, ca atare, și perioada contemporană. De aceea această epocă tradițional se divizează în trei perioade relativ de sine stătătoare:

Perioada timpurie sau ***prima epocă a fierului*** (pentru spațiul carpato-dunărean-nord-pontic, cunoscută și prin noțiunea *Hallștatt*), datată aproximativ cu 1200/1100-650/600 î.Hr.;

Perioada mijlocie sau ***a doua epocă a fierului*** (pentru spațiul carpato-dunărean-nord-pontic, cunoscută și prin noțiunea *Latèn*), ce corespunde aproximativ anilor 500 î.Hr. – începutul erii noastre.

Cu tot caracterul său universal, periodizarea arheologică, elaborată în baza criteriilor tehnologice, nu reflectă aspectele sociale, economice, culturale generale ale procesului evolutiv al umanității. De aceea, deopotrivă cu periodizarea arheologică, pentru o mai bună înțelegere a diversității procesului istoric, au fost propuse și pe larg folosite și alte periodizări, care completează și explică periodizarea de bază.

Una dintre acestea constituie periodizarea Istoriei în funcție de extinderea scrisului. O asemenea periodizare prevede divizarea Istoriei în trei mari epoci succesive: *Preistorie* – până la apariția scrisului, *Protoistorie* – cu o extindere limitată a scrisului și propriu-zis *Istoria* – perioada de răspândire pe larg a scrisului.

Însă și această periodizare poartă un caracter convențional și relativ. De exemplu, în cazul Protoistoriei. Acest termen este valabil pentru zonele mai dezvoltate din Orientul Mijlociu, unde scrisul cuneiform/ieroglific apare începând cu mileniul IV î.Hr., pe când în Europa – abia de prin sec. XVI-XV î.Hr., în civilizația micenian (scrisul liniar) și mai pe larg – din sec. VII î.Hr. la eleni, însă și aici pe o arie geografică restrânsă. Același lucru se referă și la perioada propriu-zis istorică, de la nașterea lui Hristos, când scrisul cuprinde un spațiu mult mai larg, însă departe de a acoperi „lumea barbară".

De o importanță majoră în cunoașterea evolutivă a procesului istoric s-a dovedit a fi periodizarea elaborată în baza criteriilor social-economice și culturale.

Pionieratul în această direcție îi revine scoțianului **Adam Ferguson** (1723-1816), care, analizând și sintetizând sursele etnografice într-un context etnocultural și istoric mai larg, în lucrarea *An Essay on the History of Civil Society* (1767) va diviza istoria în trei perioade principale: *Perioada primitivă, Perioada barbară* și *Perioada civilizațiilor*. Conform autorului, în prima epocă se integrează cele mai vechi comunități umane, cu relații familiale și sociale slab dezvoltate, egalitare, cu o economie adaptivă, bazată pe vânat, pescuit și cules din natură. Urmează Perioada barbară, cu relații familiale și gentilice complexe, bazate pe proprietatea privată și cu o gospodărire productivă axată prioritar pe agricultură și păstorit, după care urmează Perioada civilizațiilor, cu formațiuni statale, relații sociale ierarhice etc.

Abia intuită și conturată, schema periodizării socioculturale propusă de A. Ferguson va fi esențial argumentată și completată peste un secol de englezul **Edward Tylor** (1832-1919) în lucrările *Primitive Religion* (1871), *Anthropology* (1881) și, în special, de vestitul etnograf și antropolog american **Lewis-Henri Morgan** (1818-1881), în cunoscuta sa monografie fundamentală *Ansient Society* (1877). În scurt timp, fiind înalt apreciată, această periodizare, cu anumite concretizări, a fost perfecționată de **Friedrich Engels** (1820-1895) în lucrarea *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (1884). Ulterior, ideea celor trei perioade engelsiene – Perioada primitivă; Perioada barbară-prestatală și Perioada statală sau a civilizațiilor – va fi preluată ca bază conceptuală în expunerea istoriilor universale și regionale, indiferent de divergențele filosofice sau ideologice ale autorilor.

În secolul XX, concomitent cu dezvoltarea sociologiei, culturolo-

giei, antropologiei, arheologiei etc., ştiinţa istorică se va îmbogăţi cu noi idei conceptuale şi originale, lansate de specialişti din diferite domenii, privind cele mai diverse aspecte ale vieţii umane: în domeniul religiilor – **J.G. Frazer** (1854-1941), *The Golden Bough* (1936), **M. Eliade** (1907-1986), *Traité d'histoire de religion* (1949), **E.E. Evans-Pritchard** (1902-1973), *Theories of Primitive Religion* (1965); în teoria funcţionării şi structurii sistemelor socioculturale **B. Malinowski** (1884-1942), *The Functional Theory* (1944), **C. Lévi-Strauss** (1908-2009), *Anthropologie structurale* (1958, 1973); în teoria civilizaţiilor, legităţile evoluţiei culturilor şi societăţilor tradiţionale – **G.V. Childe** (1892-1957), *Progress and Archaeology* (1945), *Social Evolution* (1951), **G.P. Murdock** (1897-1985), *Social Structur* (1949), **A.L. Kroeber** (1876-1960), *History and Science in Antropology* (1935), *Antropology* (1963), **L.A. White** (1900-1975), *Science of Culture* (1949), **C. Renfrew** (1937), **P. Bahn**, *Archaeology: Theories, Methods and Practice* (1991), **S.A. Arutiunov**, **S.I. Ryžakova**, *Культурная антропология* (2004) şi multe altele.

Dar, accentuăm, majoritatea noilor idei şi teorii propuse pe parcursul secolului XX, mai devreme sau mai târziu, direct sau indirect, vor fi adaptate, integrate în sistemul de periodizare a istoriei propus de **L.-H. Morgan – F. Engels**. Vor fi introduse şi practicate alte noţiuni, alţi termeni, aparent mai moderni (ca exemplu: *Band – Segmentary Society – Chifdrom – State*) (Renfrew, Bahn 1994, P. 155), însă, luate în esenţa lor, ele reflectă aceleaşi realităţi succesive ale evoluţiei sociale şi culturale, denumite în trecut: Perioadă a orânduirii comunei primitive, Perioadă a relaţiilor gentilico-tribale, Perioadă prestatală sau a uniunilor de triburi şi Perioadă statală.

Revenind la istoria Moldovei, vom reaminti că, spre începutul secolului XX, din lipsa datelor arheologice, aceasta era concepută doar începând cu epoca fierului, de la cimerieni şi sciţi, popoare cunoscute din sursele scrise. Graţie investigaţiilor arheologice întreprinse de E. Stern, iar mai apoi de N. Moroşan, s-a constatat că pământurile Basarabiei au fost populate, în egală măsură, şi în epoca bronzului, şi în epoca paleoliticului. Însă, elaborarea unei periodizări integrale şi desfăşurate a preistoriei Moldovei a fost posibilă doar în a doua jumătate a secolului trecut, după acumularea unui anumit fond de cunoştinţe arheologice, reflectate treptat în ediţiile „Istoriei R.S.S. Moldoveneşti" din 1954, 1965, 1988 şi, parţial, în ediţia din 1992, menţionate anterior.

Având în vedere cele expuse, în deplină concordanţă cu tradiţia istorică modernă, în actualul volum s-a insistat să se ţină cont atât de periodizarea arheologică, cât şi de cea social-economică şi culturală, de diversitatea caracteristicilor care oferă o mai bună posibilitate de a concepe şi recepta amploarea evenimentelor şi a fenomenelor istorice în evoluţia lor multimilena-

ră. Aceste principii şi-au găsit reflectare în denumirile compartimentelor, în cuprinsul lucrării ca atare şi nu cer o expunere suplimentară.

4. Specificul cultural-istoric al spaţiului carpato-nistrean

Spre deosebire de timpul istoric, care se caracterizează drept un proces continuu, spaţiul istoric se califică, de regulă, ca unul discret. Orişice fenomen cultural, etnie sau organism social este dependent de un anumit spaţiu geografic, de particularităţile căruia, în direct, depinde modul de viaţă şi forma de gospodărie, preocupările principale, anumite stereotipuri ale gândirii şi ale vieţii spirituale, posibilităţile de comunicare în interior şi cu comunităţile culturale învecinate etc., care în totalitatea lor stau la baza specificului cultural-istoric al unei comunităţi concrete. Luate în ansamblu, factorul natural-geografic în conexiune cu factorul istoric, impun procesului de dezvoltare anumite particularităţi, care în desfăşurarea lor constantă, atât pe verticală, cât şi pe orizontală, determină deosebirile distincte sau specificul cultural-istoric al spaţiului dat, în comparaţie cu alt spaţiu, altă zonă geografică. Aceste circumstanţe, în egală măsură, se referă şi la teritoriul actual al Republicii Moldova, ca parte integrantă a spaţiului carpato-nistrean.

Factorii geografici. Unul dintre factorii de importanţă primordială îl constituie, cu certitudine, poziţia relativ meridională a regiunii carpato-nistrene în cadrul continentului european. E cunoscut faptul că populareа continentului de către oamenii preistorici s-a produs pe parcursul *Cuaternarului*. O bună parte a Europei de Nord şi a celei Centrale în această perioadă geologică se afla sub gheţar, din care cauză procesul populării continentului a fost determinat direct de înaintarea şi retragerea repetată a gheţarului. Cu toate acestea, teritoriul Moldovei actuale şi al regiunilor limitrofe dinspre apus şi răsărit niciodată nu a fost acoperit de gheţar. Iată de ce, cu toate vicisitudinile dictate de o climă aspră, aceste pământuri încă din cele mai vechi timpuri ofereau condiţii suportabile de viaţă, permiţând, la început, penetrarea primilor antropoizi şi, ulterior, stabilirea lor cu traiul în această zonă. Odată cu trecerea la epoca geologică contemporană – *Holocen* – s-au constituit condiţii mult mai favorabile pentru trai. Încălzirea generală a climei a dus la formarea faunei şi a florei contemporane. Începe procesul de acumulare a depunerilor aluvionare din râuri şi din luncile inundabile, precum şi a cernoziomului, favorabile pentru cultivarea plantelor. Aceste condiţii au creat premise pentru dezvoltarea cu succes a formelor de gospodărie atât de tip consumator (vânatul, pescuitul, culesul din natură), cât şi de tip productiv (cultivarea cerealelor, creşterea animalelor), care au avut ca urmare creşterea bruscă a numărului populaţiei.

Un alt factor geografic important care a contribuit la formarea specificului cultural al acestei regiuni îl constituie însuşi amplasamentul avantajos al regiunii carpato-nistrene, care, de fapt, reprezintă o zonă situată la confluenţa a trei subdiviziuni ale continentului european: Europa de Est, Europa de Sud-Est şi Europa Centrală. Vorba cronicarului, „*la răscrucea tuturor drumurilor*". Această situaţie favorizează, în mare măsură, procesele de migraţie reciprocă, de interacţiune şi intrepătrundere a comunităţilor etnoculturale.

O importanţă aparte a avut-o, desigur, şi prezenţa, la periferiile zonei în cauză, a unor bariere naturale, cum erau Carpaţii Răsăriteni şi Marea Neagră, care au determinat esenţial căile posibile şi dinamica migraţiilor comunităţilor preistorice, dezvoltarea relaţiilor etnoculturale şi comerciale. Acestea din urmă puteau fi realizate doar în cadrul unor itinerare stricte: prin zona cursului inferior al Dunării, care lega regiunea carpato-nistreană cu Europa de Est şi cu Balcanii; prin zona cursului superior al Nistrului, care unea aceste ţinuturi cu regiunile Europei Centrale; prin intermediul drumurilor intermontane din Carpaţii Orientali (trecătoarea Oituz, Dorna etc.), care făceau legătura între regiunile de la răsărit de Carpaţi cu cele intracarpatice şi din zona Dunării de Mijloc.

Un alt factor important, care a influenţat formarea specificului acestei zone era divizarea regiunii carpato-nistrene în două zone climaterice şi de relief divers: cea de silvostepă, cu soluri fertile, favorabile pentru agricultură, şi cea de stepă, cu vegetaţie abundentă, potrivită mai mult pentru dezvoltarea creşterii animalelor.

Şi, nu în ultimă instanţă, o importanţă deosebită în dezvoltarea spaţiului carpato-nistrean revine resurselor naturale, în special ale zăcămintelor de sare din zona Sucevei şi minereurilor de aramă din Munţii Orientali (Bălan, Leşu Ursului, Fundu Moldovei etc.), care, pe de o parte, au favorizat dezvoltarea şi extinderea timpurie a uneltelor din metal (aramă, apoi şi bronz) în asigurarea necesităţilor interne, iar pe de altă parte – dezvoltarea meşteşugurilor şi a relaţiilor comerciale cu comunităţile culturale mai îndepărtate.

Factorii istorici. Caracterizând factorii de ordin istoric, care condiţionează particularităţile de dezvoltare a unei sau altei regiuni, vom avea în vedere, în primul rând, că acţiunea lor are un caracter ascendent, activizându-se odată cu progresul cultural-istoric general. În al doilea rând, că acţiunea lor se bazează pe minimalizarea deosebirilor apărute în mod natural în nivelurile de dezvoltare, în particularităţile sistemului social-economic şi cultural al comunităţilor care trăiesc în condiţii naturale şi istorice diferite. Şi, în ultima instanţă, că acţiunea acestor factori are un caracter universal, realizându-se, însă, mai întâi în regiunile limitrofe de contact ale populaţiilor.

În fazele incipiente ale istoriei, particularităţile de dezvoltare a regiunii carpato-nistrene erau nemijlocit legate de procesul general de migrare

şi aşezare a comunităţilor umane preistorice pe întreg continentul european. E cunoscut faptul că acest proces s-a desfăşurat de la sud spre nord, fapt care explică din care cauză această zonă a fost inclusă în ecumena preistorică mai târziu decât regiunile de sud ale Europei, însă mult mai devreme decât cele din latitudinile centrale şi nordice ale continentului, zona carpato-nistreană servind totodată şi în calitate de trambulină în procesul de populare a acestora din urmă.

Procesul de diferenţiere a factorilor social-istorici a început abia în epoca neoliticului, odată cu trecerea la modul de gospodărie productiv, care s-a constituit în Europa de Sud-Est, Centrală şi de Est pe parcursul a cel puţin două milenii (mil. VIII-VI î.Hr.). Încă din fazele cele mai timpurii ale neoliticului, în fiecare din aceste zone, în conformitate cu condiţiile natural-climaterice, încep a se constitui tipuri cultural-economice specifice. În regiunile mai calde, submontane ale Balcanilor şi ale Carpaţilor, s-a dezvoltat o agricultură bazată preponderent pe cultivarea soiurilor dure de grâu. În zonele cu climă temperată ale Europei Centrale agricultura se orienta spre cultivarea soiurilor moi de grâu, a orzului şi a leguminoaselor. În regiunile Europei de Est, în virtutea particularităţilor de stepă, s-a constituit de timpuriu un complex gospodăresc specializat prioritar în creşterea animalelor. Perfecţionarea de mai departe a acestor complexe a şi determinat, în mare măsură, particularităţile dezvoltării cultural-istorice atât ale fiecăreia dintre regiunile amintite, cât şi nemijlocit ale spaţiului carpato-nistrean, ca zonă de interferenţă a acestora. Astfel, vorbind despre specificul procesului de dezvoltare a zonei carpato-nistrene, putem evidenţia trei dintre cei mai importanţi factori de ordin istoric care l-au condiţionat: sud-european, est-european, şi al treilea, central-european.

Cu certitudine, o importanţă prioritară l-a avut factorul sud-european, legat de Balcani şi Transilvania, deoarece ritmul de dezvoltare a acestor zone era mai avansat, ele fiind pe întreg parcursul epocii preistorice influenţate puternic de centrele de civilizaţie anatolice şi mediteraneene. Sub influenţa acestor factori, în perioada neoliticului, s-au răspândit în regiunea carpato-nistreană agricultura, creşterea animalelor şi întregul complex cultural legat de aceste ocupaţii (aşezări stabile, locuinţe de suprafaţă, producerea ceramicii etc.), precum şi forme de viaţă socială calitativ noi, cu reprezentări ideologice avansate şi o mentalitate mai complexă. În această zonă îşi găsesc răspândire uneltele de aramă, precum şi deprinderi de muncă legate de prelucrarea metalelor. Aceste realizări erau transmise prin Câmpia Dunăreană şi pe drumurile intramontane ale Carpaţilor Orientali, fiind de cele mai multe ori orientate spre ţinuturile de silvostepă carpato-nistrene, având, cu preponderenţă, un caracter agricol. Elementele noi veneau prin intermediul penetraţiilor în masă ale populaţiilor din zonele de sud-vest,

prin dezvoltarea, în măsură mai mare sau mai mică, a unor relaţii culturale şi comerciale. Este de remarcat, că, în baza comunităţilor neolitice autohtone carpato-balcanice, au luat naştere formaţiuni etnoculturale calitativ noi, care au dezvoltat şi au promovat de sine stătător tradiţiile împrumutate cândva şi asimilate.

Tot la această zonă se referă influenţele benefice ale civilizaţiei greceşti şi romane care, prin colonizarea litoralului de nord-vest al Mării Negre şi politica de expansiune teritorială, au jucat un rol decisiv în accelerarea proceselor social-economice şi culturale, atât în mediul autohton al spaţiului carpato-dunărean, cât şi în zona carpato-nistreană.

Un alt factor istoric de mare importanţă pentru constituirea specificului zonei carpato-nistrene ţine de influenţele din regiunile de stepă ale Europei de Est. Comunităţile de aici au trecut relativ mai târziu la formele de gospodărie productivă, iniţial bazat prioritar pe creşterea animalelor şi pe modul de viaţă seminomad. Acest factor s-a făcut simţit, în special, pe la mijlocul mileniului al V-lea î.Hr., cu o vădită intensificare periodică pe parcursul următoarelor milenii, până în Epoca medievală târzie. El s-a manifestat prin pătrunderea repetată a populaţiilor de stepă, preponderent în regiunea carpato-nistreană, însă adesea şi cu incursiuni în masă în interiorul ariei civilizaţiilor de vechi agricultori din spaţiul carpato-dunăren (Dobrogea, Tracia, Tisa, Banatul Sârbesc etc.). Influenţei acestui factor se datorează extinderea mai pe larg a formelor de gospodărie legate de păstorit, cu un mod de viaţă seminomad, cu staţiuni-aşezări temporare, cu construcţii tumulare monumentale, deplasări ecvestre şi transport pe roţi, precum şi a multor altor fenomene sociale şi culturale specifice crescătorilor de animale seminomazi. Spre exemplu, apariţia construcţiilor de fortificaţie, a multor tipuri de arme de apărare şi de atac, cu certitudine, au fost motivate de procesul de penetraţie a crescătorilor de vite nomazi. Influenţele est-europene se realizau de-a lungul arterelor de apă, fiind orientate, preponderent, spre regiunile de stepă cu vegetaţie abundentă, ele fiind rezultatul unor populări în masă, dar, mai ales, a unei migraţii de scurtă durată în zonele din adâncul arealului agrar, migraţie care deseori era urmată de conflicte militare şi de tensionarea situaţiei cultural-istorice, în general. Acestui factor se datorează majoritatea marilor migraţiuni ale popoarelor din perioada preistorică, antică şi medievală.

În ultimă instanţă, menţionăm influenţa celui de-al treilea factor istoric, cel central-european. Influenţele acestuia s-au manifestat prin unele penetraţii culturale ale comunităţilor din Europa Centrală în zona carpato-nistreană, înregistrate atât în perioada preistorică, cât şi în cea antică. De cele mai multe ori ele aveau un caracter indirect, realizându-se prin intermediul relaţiilor şi interacţiunilor culturale şi comerciale, care se desfăşurau prin bazinul cursului superior al Nistrului şi

se răspândeau în zona de silvostepă a spațiului carpato-nistrean.

Alături de cele menționate, anumite influențe asupra spațiului carpato-nistrean a avut și factorul nord-caucazian, manifestat prin pătrunderea pieselor de bronz arsenic în perioada timpurie a bronzului. Influențele acestui factor însă nu au avut un caracter constant.

5. Izvoristica

Posibilitatea de reconstituire a istoriei este direct dependentă de disponibilitatea surselor informative ce conțin date despre trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Pentru majoritatea perioadelor istorice, începând cu preistoria și până în perioada medievală, informația istorică parvine din două categorii de surse informaționale: ***izvoarele arheologice*** și ***izvoarele scrise***. Fiecare din aceste categorii include, la rândul său, mai multe subcategorii, relativ independente sau cu caracter interdisciplinar. Printre cele mai importante dintre ele pot fi: *izvoarele numismatice, antropologice, arheozoologice, paleobotanice, metalografice, pietrografice* etc. În cadrul izvoarelor scrise, pot fi delimitate izvoarele *literare* și *epigrafice,* care întrunesc mai multe genuri: *graffiti, inscripții dăltuite în piatră, ștampile* etc.

Cu excepția izvoarelor scrise literare, majoritatea acestor categorii și subcategorii de surse informaționale provin, de regulă, din cercetările arheologice de teren. Acestea însă diferă prin caracterul informației istorice reflectate, dar și din punctul de vedere al metodelor de analiză și prelucrare a acestei informații.

5.1. Izvoare arheologice

a. Din istoria arheologiei universale

Termenul *arheologie* provine din greaca veche (**ἀρχαίος** – vechi și ***λόγος*** – cuvânt, știință), pentru prima dată întâlnit în operele marelui filosof **Platon** (427-347 î.Hr.) în sensul de lucruri vechi, din timpurile trecute, de istoria începuturilor. Anume în această ipostază se prezintă „Arheologia" sau „preliminările" lui Tucidide la opera sa *Războiul peloponesiac* (I, 1-23). Aceluiași autor îi aparține și conștientizarea faptului că prin vestigiile „arheologice" – particularitățile armamentului și ale ritualului funerar – poate fi reconstituită apartenența etnică a celor înmormântați (Tucidide I, 8) și, respectiv, a evenimentelor istorice. În aceeași cheie a fost expusă și *Arheologia romană* a istoricului **Dionysios din Halicarnas** (60~7 î.Hr.).

La romani, în același sens, a fost folosit termenul latin *antiquitates*, pe larg utilizat până în secolul XIX, când în practica științifică din nou se reintroduce noțiunea inițială *arheologie*.

În perioada elenistă și cea romană interesul pentru antichități a dus la apariția unui gen literar aparte, denumit *periegetes,* având în vedere descrierea unor călătorii întreprinse special pentru cunoașterea și descrierea monumentelor din trecut. Unul dintre cei mai iluștri reprezentanți ai acestui gen

este considerat geograful **Pausanius** (sec. II î.Hr), prin opera sa *Călătorie în Grecia*, cu o descriere extrem de detaliată a antichităților grecești (a monumentelor de artă și de arhitectură, a cetăților, sanctuarelor etc.) din Attica, Corint, Laconia, Messenia, Beoția, Focida ș.a., descrieri de care, ulterior, va profita H. Schliman în redescoperirea vechilor orașe din Micene și Tirint în anii '70 ai sec. XIX. Cu regret, sporirea interesului față de monumentele din trecut va fi însoțită și de distrugerea multora dintre ele, datorită extinderii pe larg a pasiunii de colecționare a antichităților. Pe măsura decăderii treptate a Greciei și înălțării Imperiului Roman, vor fi distruse, demontate și/sau jefuite sute de basoreliefuri, obiecte de toreutică, sculpturi etc., menite să înfrumusețeze palatele și vilele învingătorilor. **Marcus T. Cicero** (106-43 î.Hr.) **Plinius cel Bătrân** (23-79 d.Hr.) și mulți alți autori vor mărturisi cum după cucerirea fiecărui oraș grecesc (și nu numai), Roma se va îmbogăți cu sculpturi și antichități, făcând „*din nenorocirile celorlalte popoare podoaba patriei lor*". Conform scrierilor lui **Strabon** (63 î.Hr~23 d.Hr.), pe vremea lui, multe din monumentele funerare din Corint erau prădate de dragul pieselor de antichitate, care ajungeau să fie vândute colecționarilor.

Anume sub tutela colecționării antichităților va evolua „arheologia" pe parcursul evului mediu timpuriu, în epoca Renașterii și în epoca modernă – practic, până în sec. XVIII-XIX. Soarta monumentelor strălucitului și atotputernicului Imperiu Roman va fi aceeași ca și a orașelor cândva cotropite de el. Atracția, pasiunea pentru antichitățile grecești și romane, deopotrivă cu interesul față de operele autorilor antici, începând cu secolul XIV-XV, capodoperele artei din Roma, Veneția și Florența, vor ajunge treptat în Franța, Spania, Germania, Anglia, Olanda, Ungaria etc. Colecționarea antichităților, indiferent de originea și caracterul lor, a devenit un indiciu, un criteriu al „inteligenței" deținătorului, fie el Papa de la Roma, monarh, comerciant bogat sau deținător de tavernă. Dar, anume în mediul colecționarilor, în scurt timp, își vor face apariția și cei ce vor concepe că toate aceste vechituri conțin în sine istoria trecutului, cei ce, din curiozitatea de a ordona și a percepe atât vestigiile, cât și trecutul acestora, au constituit temeliile viitoarei arheologii moderne și ale multor altor discipline, preocupate de trecutul istoric.

Printre primii reprezentanți ai Renașterii italiene și totodată colecționari pasionați de antichități care au contribuit la fondarea arheologiei de mai târziu, pot fi nominalizați: **Cola di Rienzi** (1313-1354) – inițiatorul renașterii Republicii Romane (1347), autor al primului proiect de ocrotire a monumentelor antice ale Romei; celebrul poet **Francesco Petrarca** (1304-1374), colecționar de manuscrise antice, pietre gravate (camee), medalii și monede; **Guiglielmo di Pastrengo,** autor al unuia dintre primele volume cu descrierea mai multor antichități și inscripții latine „*Despre originea lucrurilor*", publicat doar peste

două secole (1547). În secolul XV, grație activității reprezentanților ilustrei **familii Medici,** în Florența, în 1439 va fi revitalizată *Academia Platonică* (cu prima catedră de arheologie), iar la Roma – *Colegiul erudiților*, orientate, printre altele, spre colectarea și cercetarea operelor scrise antice, precum și a diverselor categorii de monumente artistice, arhitecturale, epigrafice, numismatice și în genere a tuturor antichităților. Merită a fi menționat faptul că însuși marele pictor **Rafaelo Santi** (1483-1520), un anumit timp, va fi numit de Papa Leon al XVI-lea responsabil de îngrijirea monumentelor antice din Roma, înaintând cu această ocazie un proiect special în vederea cercetării și restaurării celor rămase din cetatea antică.

În sec. XVI-XVII interesul pentru colecționarea și cunoașterea antichităților se va extinde în majoritatea țărilor europene. Tot mai frecvent însoțită de aplicarea unor elemente de analiză critică, această preocupare va contribui treptat la divizarea intereselor, la apariția unor lucrări cu un pronunțat caracter disciplinar și științific. Un rol aparte în susținerea și stimularea acestui proces revine primelor universități și muzee, fondate de curând în principalele orașe ale Europei, și, în special, Academiei Franceze (1635), cu multiplele sale secțiuni și asociații.

Anume în această perioadă, prin lucrările lui **Aeneas Vico din Parma**, ale olandezului **Hubert Goltzius** (Goltz) și, în special, prin cele ale genovezului **Ezechiel Spanheim** (1629-1710), una dintre care este *Despre superioritatea și munca vechilor numismați* (1664), vor fi puse bazele *numismaticii* și *medalisticii,* ca discipline istorice speciale. Grație activității veronezului **Onofrio Panvinio** (1529-1568), germanului **Janus Gruter** (1560-1627), cu a sa lucrare *Culegere de vechi inscripții antice din toată lumea romană* (1603), iar mai târziu a englezului **Edmund Chishull** (1670-1733) și francezului **Bernard de Montfaucon** (1655-1741), cu lucrarea *Paleografia greacă sau despre apariția și dezvoltarea literelor grecești* (1708*),* vor fi definitivate bazele *epigrafiei* și *paleografiei.* Urmează **Iosif Scaliger** (1540-1609), cu lucrarea *Despre interpretarea cronologiei* (1583), **Fabri de Peiresc** (1580-1637) și **John Selden** (1584-1654) – întemeietorii *cronologiei istorice,* **Justus Lipsius** (1547-1606) – fondatorul *istoriei artei militare,* **Laurent Beger** (1653-1705) – al *homerologiei;* **Alesandro G. Capponi** (1683-1746*)* – al *istoriei artelor religioase ortodoxe.*

Tot de această perioadă țin și primele incursiuni și divizări tematice în *orientalistică:* pentru *egiptologie* – **Laurentio Pignoria** (1571-1634) și **Athanasius Kircher** (1602-1680); *ebraistică* – **Samuel Bochart** (1595-1667); *bizantologie* – **Charles Du Cange** (1610-1688*)* sau cu o tematică mult mai largă – **Jacob Spon** (1647-1688), cu lucrarea *Călătorii în Italia, Dalmația, Grecia și Levant în anii 1675 și 1676* (editată în comun cu George Wheler în 1678) și multe altele.

În acest context un interes deosebit îl prezintă și primele lucrări dedicate antichităților Daciei romane, având în vedere operele semnate de italienii

Rafael Fabreti (1619-1700) *Despre compoziția columnei lui Traian* (1683) și comitele **L. F. Marsigli** (1658-1730), autorul studiului *Dunărea pannonico-moesică, cercetată prin observații geografice, astronomice, hidrografice, istorice și fizice,* în șapte volume (1726), care reprezintă un rezultat al cercetărilor rămășițelor podului lui Traian de la Turnu-Severin de pe Dunăre.

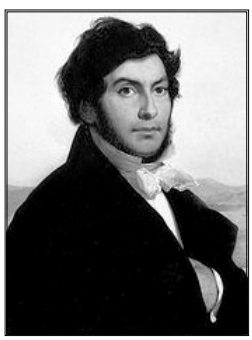
Procesul de constituire a arheologiei ca ramură științifică ține de secolele XVIII-XIX. Sunt două secole de cumpănă ce marchează saltul calitativ de la perioada de „colecționare și cercetare a antichităților" la o preocupare mai mult științifică, în scopuri concrete, cu proceduri și metode speciale. Acest proces a avut ca bază cel puțin două circumstanțe principale, pe de o parte – succesele extraordinare în domeniile științelor naturale (în special, ale geografiei, biologiei, antropologiei etc.) și desigur în științele umanistice (în special sociologie, etnografie, istorie etc.), iar pe de altă parte – creșterea continuă a interesului față de istoria universală, dar și față de istoria națională, de trecutul istoric al propriei țări. Identificarea, extragerea și cercetarea vestigiilor arheologice în perioada dată capătă un caracter organizat, manifestat de interesele multiplelor asociații, societăți, muzee, fondate în diverse țări ale Europei. Pe lângă cele deja existente, în această perioadă vor fi fondate: în Anglia – *Societatea anticarilor din Londra* (1707/1718), *Museul Britanic* (1753-1756); în Franța – *Museul Louvre* (1793), *Academia Celtică* (în 1804, din 1814 – *Societatea Națională a anticarilor din Franța*); în Germania – *Gesamtvereins der deutchen Geschichts- und Altertumsvereine* (1852); în Danemarca – *Societatea Regală a cercetării antichităților nordice* (1825); în Rusia – *Kunstkamera* (1714), *Academia Imperială a Rusiei* (1724/1725), iar din 1846 – *Societatea arheologică rusă*; în România – *Societatea Literară Română* (1866), reorganizată ulterior în *Societatea Academică Română* (1867) și *Academia Română* (1879) și multe altele. Un rol deosebit în dezvoltarea arheologiei moderne, începând cu a doua jumătate a secolului XIX, îl vor juca *Congresele internaționale de preistorie, antropologie și arheologie*, convocate periodic, începând cu anul 1866 în țările occidentale, iar în Rusia – *Congresele arheologice,* începând cu anul 1869.

Drept punct de plecare pentru perioada în cauză pot fi considerate descoperirea și cercetarea orașelor romane **Herculanum** (1711) și **Pompei** (1748), completamente acoperite de lava și cenușa erupției vulcanului Vezuviu din 24 august 79 d.Hr. Scenele momentului tragic cu sute și mii de corpuri umane „îmbălsămate" în cenușa și lava vulcanică, iar pe de altă parte numeroasele opere de artă (sculpturi, mozaicuri, fresce etc.) și tot ceea ce constituia viața de toate zilele, în egală măsură, au zguduit Europa iluminată. Tocmai datorită specificului depunerilor „arheologice", în excavarea orașelor Herculanum și Pompei au fost concepute și elaborate primele metode de cercetare, fixare și conservare a ves-

tigiilor arheologice. În scurt timp, pe lângă multe alte lucrări dedicate cercetării acestor oraşe, au fost elaborate şi lucrările vestitului savant german **Johann J. Winckelmann** (1717-1768) *Monumente antice inedite* şi, cea capitală, *Istoria artei antice* (1763-1768), prin care, datorită principiilor şi metodelor de tratare şi interpretare a materialelor, autorul va fi ulterior apreciat ca fondator, atât al *istoriei artelor frumoase*, cât şi al *arheologiei*.

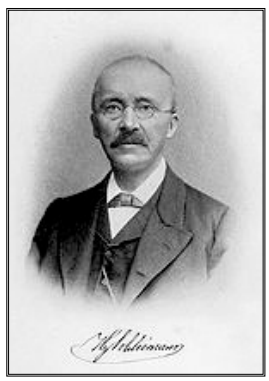

Alt moment decisiv în dezvoltarea domeniului îl constituie expediţia militară a lui Napoleon Bonaparte în Egipt (1798-1799), însoţit de 300 mii de militari, dar şi de 175 de „*oameni de litere civile*", printre care şi pictorul francez **Vivant Denon**. Întors din expediţia militară, V. Denon a publicat volumul *Călătorii în Egiptul de Sus şi de Jos* (1802), iar mai apoi *Descrierea Egiptului*, în 24 de volume (1809-1813), cu ilustraţii detaliate şi comentariile respective ale antichităţilor egiptene şi ale numeroaselor inscripţii ieroglifice.

În următoarele două-trei decenii un alt francez, remarcabilul **Jean-François Champollion** (1790-1832), va descifra aceste ieroglife. Astfel, istoria civilizaţiei egiptene, cunoscută doar prin mărturiile autorilor antici, a apărut în toată integritatea ei multiseculară.

Anii '40-'50 ai sec. XIX se vor manifesta prin descoperirea vechilor civilizaţii din Mesopotamia. Datorită francezului **Paul E. Botta** (1802-1870) şi englezului **Austen H. Layard** (1817-1894) vor fi cercetate primele oraşe biblice (Ninevie), apoi şi cele din vechile regate Summer şi Akkad. Concomitent, germanul **Georg F. Grotefend** (1775-1853) şi englezul **Henry Rawlinson** (1810-1895) vor descifra scrisul cuneiform. Evenimentele reflectate în Biblie (inclusiv privitoare la Potop), tratate în mediul ştiinţific al secolului XIX drept „*o culegere de basme*", se vor confirma prin documente scrise veridice, ce vor aprofunda istoria despre leagănul civilizaţiilor de pe malurile Tigrului şi Eufratului cu câteva mii de ani. Au urmat descoperirile germanului **Heinrich Schliemann** (1822-1890) a Troiei homerice (1870-1873) şi legendarelor oraşe Micene şi Tirint (din 1876), apoi cele ale germanului **Robert Koldewey** (1855-1925) cu *Turnul Babilonului* şi *Grădinile suspendate ale Semiramidei* (din 1898) şi multe altele. Descoperiri surprinzătoare, fascinante... Însemnătatea

şi aportul arheologiei la cunoaşterea „începuturilor" civilizaţiilor orientale şi europene va fi unanim recunoscută de întreaga intelectualitate a vremii.

Nu mai puţin impresionante se prezintă descoperirile arheologice din această perioadă în interiorul continentului european. Deja s-a menţionat că schema de periodizare „a *celor trei epoci*" (de piatră, de bronz şi de fier) a fost elaborată de Ch. J. Thomsen şi J. J. Warsaae către mijlocul secolului XIX. Însă, pentru început, această schemă a stabilit doar succesivitatea epocilor arheologice, care, ca atare, rămâneau încă puţin cunoscute. Graţie cercetărilor abatelui **J. Boucher de Perthes** (1788-1868) şi ale lui **Edward Lartet** (1801-1871), întreprinse în Franţa, în localităţile Saint-Acheule, Acheule, Le Moustiez şi La Madlaine, paleoliticul european va fi divizat în cel inferior, mijlociu şi superior, divizare definitiv recunoscută după lucrările de sinteză semnate de **Gabriel de Mortillet** (1821-1898). În anul 1865, **J. Lubbock,** pentru prima dată, va delimita epoca de piatră în două perioade separate – *paleolitic* şi *neolitic*. Ceva mai târziu (1892) va fi identificată perioada de tranziţie de la paleolitic la neolitic, denumită *mezolitic*. Drept rezultat al aplicării primelor analize chimice a pieselor metalice preistorice, în schema de periodizare se va introduce noţiunea de *eneolitic*, ca perioadă intermediară între epoca neolitică şi epoca bronzului.

În anii '40-'50 ai aceluiaşi secol au fost descoperite şi cercetate cimitirul din apropierea or. Hallstatt în Austria (cu circa o mie înmormântări) şi aşezarea La Tène în Elveţia. Datorită clasificării şi analizei minuţioase a materialelor depistate, periodizarea arheologică va fi completată cu două perioade cultural-cronologice, denumite, respectiv, *perioada Hallstatt* şi *La-Tene* (sau Latene) cu o divizare detaliată pe secole, începând cu secolul XII î.Hr. şi până la începutul erei noastre. Această schemă cultural-cronologică, propusă în 1874 de suedezul **H. Hedebrand,** ulterior se va dovedi valabilă atât pentru zona alpină, cât şi pentru zona carpato-dunăreană, inclusiv spaţiul Moldovei. Către finele secolului XIX – începutul sec. XX prin lucrările lui **Oscar Montelius** (1843-1921) şi **Sophus Muller** (1846-1934) va fi elaborată periodizarea arheologică detaliată pentru ţările din zona Mării Baltice.

Alături de elaborarea periodizărilor arheologice, o atenţie aparte în această vreme a fost acordată perfecţionării procedurilor şi metodelor de cercetare, atât de teren, cât şi „de birou" – analitice. În calitate de instrumentar de bază al procedurii arheologice vor fi recunoscute *metodele comparativă, stratigrafică, cartografică* şi cea *tipologică*. Un rol deosebit în perfecţionarea acestora revine arheologilor **G. Pitt-Rivers** (1827-1900), O. Montelius, H. Hedebrand ş. a.

Principalele rezultate obţinute pe parcursul secolului XIX vor fi sistematizate şi elucidate într-un şir de lucrări fundamentale, apărute la începutul secolului XX. Printre cele mai importante dintre ele merită a fi menţionate lu-

crările: *Manual d'Archeologie prehistorique, celtique et gallo-romaine* (1908-1914) de **J. Déchelette** (1862-1914); corpusul monumental în 15 volume *Reallexikon der Vorgeschichte* (1924-1932), în redacția lui **Max Eberth;** *Alteuropa* (1918) lui **C. Schuchardt;** *Dawn of European Civilisation* (1925) de **G. Childe** și multe altele, printre care și cunoscuta lucrare a lui **Vasile Pârvan** (1882-1927) *Getica* (1926), una din primele lucrări fundamentale privind spațiul românesc.

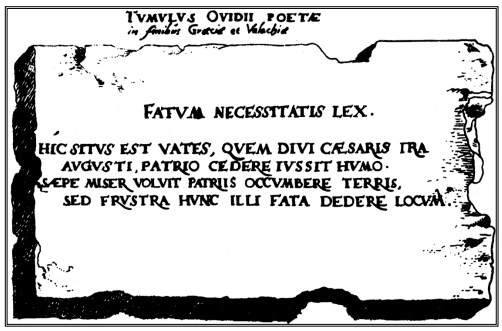
În secolul XX arheologia, recunoscută ca parte componentă a științelor istorice, va evolua în continuare, atât în sensul acumulării a noi date de teren, aprofundării și perfecționării metodologice și teoretice prin aplicarea pe larg a cercetărilor interdisciplinare, cât și în sensul realizării unor rezultate remarcabile în elucidarea tuturor compartimentelor istoriei universale sau regionale.

Printre cei mai renumiți arheologi ai secolului XX figurează: **W. F. Petri** (1853-1942) – cercetător al Egiptului antic (descoperitor, în comun cu H. Carter, al cavoului faraonului Tutankamon); **A. Evans** (1851-1941) – specializat în civilizația minoică, cretană; **L. Woolley** (1880-1960) – în civilizația summeriană; **G. Childe** – cercetător al civilizațiilor dunărene. Un rol deosebit în dezvoltarea arheologiei teoretice revine englezului **David L. Clarc** (1937-1976), cu lucrarea *Analytical Archaeology* (1968), englezului **Colin Renfrew** și americanului **Lewis Binford**, ultimii doi fiind fondatori ai așa-numitei „*the New Archaeology*". Merită a fi menționați savanții americani – antropologul **Louis Leakey** (1903-1972) – descoperitorul „Omului de Olduvai", chimistul **Willard Libby** (1908-1980) – inventatorul metodei de datare prin *radiocarbon* (C 14), astronomul **A. E. Douglass** – inventatorul metodei de datare *dendrocronologică* (prin numărarea cercurilor anuale de creștere ale arborilor), precum și arheologul sovietic **S. A. Semionov** (1898-1978) – inventatorul metodei *trassologice.*

b. Arheologia în Republica Moldova

Primele mărturii despre antichitățile din Moldova (tumuli cimerieni, ruine de orașe și cetăți, valurile lui Traian etc.) le întâlnim în operele lui Herodot, urmând memoriile călătorilor din evul mediu, cronicile moldovenești ale lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, precum și lucrările lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, deja menționate.

Interesul special față de vestigiile trecutului de pe teritoriul Moldovei a început să se manifeste îndată după încorporarea Basarabiei în componența Imperiului Rus, unde preocupațiile și interesul față de antichități aveau deja o istorie seculară (*Ukazul* lui Petru cel Mare din 1721 privind colectarea și păstrarea tuturor *vechiturilor-antichităților*). Atenția sporită a amatorilor și a centrelor imperiale față de monumentele din trecut din regiunile sudice ale Rusiei se datorează atât unei bune cunoașteri a surselor antice referitoare la cultura sciților, la orașele-state

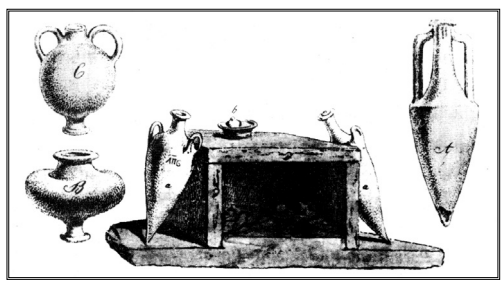

Inscripția de pe piatra funerară a poetului Ovidius Naso (fals, sec. XVI)

antice, cât și primelor descoperiri ale unor complexe extrem de bogate cum ar fi mormântul scitic *Litaia Moghila* (1763, în apropierea actualului or. Kirovograd, Ucraina), efectuării primelor săpături în Crimeea, în apropierea or. Kerci (anticul Panticapei) și, nu în ultimul rând, descoperirii în anul 1811 a fantasticului „depozit" de la *Conțești,* din dreapta Prutului (act. Conceşti, jud. Botoşani). Un deosebit ecou în cercurile intelectuale occidentale și ruse la avut, de asemenea, descoperirea în 1795, în apropierea or. Ovidiopol (malul stâng al limanului Nistrului) a unui mormânt, probabil grecesc, atribuit, din greșeală, poetului roman **Ovidius Naso** (43 î.Hr.~17 d.Hr.), exilat în anul 8 d.Hr. în or. Tomis (act. Constanța), unde a și fost înmormântat.

Despre interesul față de monumentele trecutului din zona Basarabiei mărturisesc numeroasele date incluse în lucrările primilor călători – cercetători ai acestui plai, cum ar fi: lucrarea lui **A. Meyer,** publicată în 1794 la Sankt-Petersburg; opera lui **P. N. Sumarokov** *Călătorii prin toată Crimeia și Basarabia* (1800); *Descrierea vechii istorii a Basarabiei* (1828) de **A. F. Vel'tman** (1800-1870), precum și numeroasele reflecții ale marelui poet **A. S. Pușkin** (1799-1837), ca rezultat al călătoriilor sale „arheologice", întreprinse în timpul exilului în Basarabia.

În anul 1825 a fost organizat unul dintre primele muzee din sudul Imperiului Rus – *Muzeul de Antichități (ulterior de Arheologie) din Odesa*, iar ceva mai târziu și *Societatea de Istorie și Antichități din Odesa* (1839). Prin truda colaboratorilor sau membrilor acestora, începând cu anii '40-'50 ai sec. XIX, vor fi întreprinse primele cercetări ale unor tumuli în sudul și în zona centrală a Basarabiei (N. Nadejdin, G. Olofson, A. Uvarov) și adunate mai multe plăci comemorative (s. Corotna, raionul Slobozia, s. Cartal, actualmente Orlivka, reg. Odesa) cu inscripții și imagini din perioada romană (N. Murzakevič, P. Bekker), fiind constituite și primele colecții de numismatică (din Cetatea Albă, insula Șerpilor). Toate descoperirile erau elucidate în *Analele* Societății de Istorie și Antichități, editate cu regularitate din anul 1844. Apropo, în această ediție științifică va fi publica-

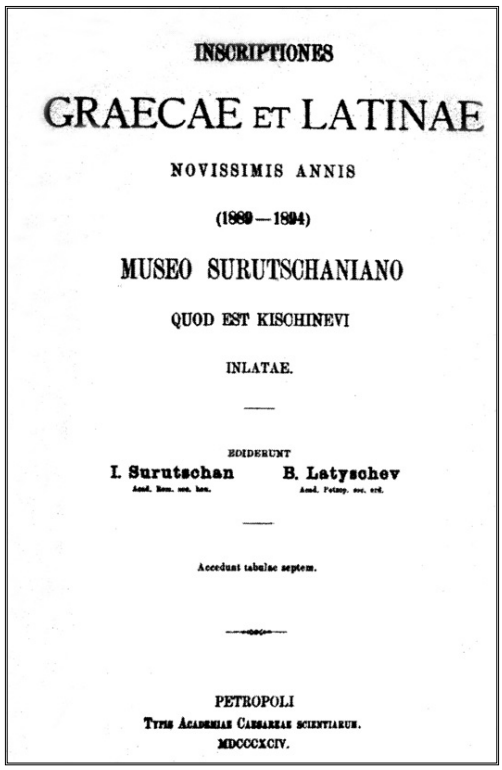

Mormânt din perioada elenă, descoperit în 1795 în apropierea or. Ovidiopol (reg. Odesa), atribuit poetului Ovidius Naso

tă şi lucrarea scriitorului moldovean **Constantin Stamati** (1786-1869) *Despre Basarabia şi cetăţile ei vechi* (1850).

În 1859, în Rusia, a fost fondată Comisia Arheologică Imperială, având în competenţa sa supravegherea şi coordonarea tuturor cercetărilor arheologice, cu editarea sistematică a propriilor *Anale şi Rapoarte*, în care vor fi reflectate descoperirile arheologice din întregul imperiu, inclusiv din Basarabia.

În anii ’80-’90 ai sec. XIX şi-a desfăşurat activitatea unul dintre primii arheologi basarabeni, **Ion Casian Surucean** (1851-1897). Amator pasionat, cunoscător al istoriei antice, I. Surucean va întreprinde mai multe călătorii perigetice de-a lungul litoralului Mării Negre în vederea identificării oraşelor antice. A fost unul dintre primii cercetători ai oraşelor antice Olbia, Tyras (Cetatea Albă) şi posesor al unei imense colecţii de antichităţi cu sculpturi, basoreliefuri, inscripţii greceşti şi romane, toreutică etc. Numai colecţia numismatică includea peste 20 mii de piese. De sine stătător sau în comun cu alţi vestiţi specialişti (**V.V. Latyšev, V.A. Turaev** ş.a.), a publicat multe dintre aceste materiale în diferite lucrări, editate la Odesa, Sankt-Petersburg, Moscova, Kiev. Anume această voluminoasă colecţie a constituit suportul primului muzeu istoric din Chişinău, organizat de I. Surucean, ***Muzeul de Antichităţi ale Pontului Scitic.*** Din păcate, toate aceste colecţii, precum şi una dintre cele mai complete biblioteci arheologice acumulate la Chişinău de

INSCRIPTIONES

GRAECAE ET LATINAE

NOVISSIMIS ANNIS

(1869—1894)

MUSEO SURUTSCHANIANO

QUOD EST KISCHINEVI

INLATAE.

EDIDERUNT

I. Surutschan — B. Latyschev

Accedunt tabulae septem.

PETROPOLI

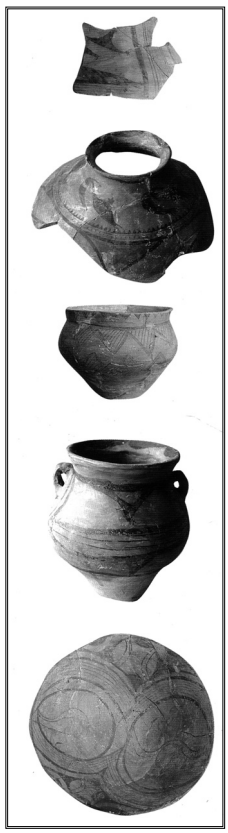
Typis Academiae Caesareae scientiarum.

MDCCCXCIV.

I.C. Surucean, ulterior, au fost dispersate şi au dispărut.

De sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX ţine cercetarea mai aprofundată a tumulilor basarabeni, lucrări întreprinse de cunoscuţii arheologi **F.I. Knauer** (Sărata şi Pavlivka), **D.Ja. Samokvasov** (Şabo şi Catargi din fostul judeţ Akkerman), **N.E. Brandenburg** (Camenca, în stânga Nistrului). Dintre arheologii amatori autohtoni se remarcă soţii **I.Ia**. şi **L.P. Stempkovski,** locuitori ai oraşului Tiraspol, care, din 1884 până în 1902, au efectuat săpături pe malul stâng al Nistrului, cercetând peste 400 de tumuli cu numeroase înmormântări din diverse perioade istorice. În anii 1902-1903 **E. Stern** a cercetat una dintre primele aşezări depistate

în Basarabia ale culturii Cucuteni-Tripolie de lângă s. Petreni. În 1908 a fost descoperit un depozit din perioada antică lângă s. Broasca (Bubuieci), iar în 1912 – un depozit din epoca bronzului la Borodino, de care s-a vorbit anterior (*vezi il. pag. 28*).

Pentru această perioadă, o importanță deosebită în cunoașterea materialelor arheologice acumulate în Basarabia vor avea rezultatele înregistrate în regiunile învecinate: cercetările arheologului român **Grigorie Buțureanu** (1855-1907) de lângă s. *Cucuteni* (jud. Iași), iar pe de altă parte – ale arheologului ucrainean **Vikentii V. Hvoiko** (1850-1914) de lângă s. *Tripolie* (reg. Kiev), care s-au soldat cu identificarea uneia dintre cele mai complexe civilizații ale trecutului, denumită actualmente cultura *Cucuteni-Tripolie*. De această perioadă ține și elaborarea periodizării culturilor arheologice din epoca bronzului, în care era practicat ritul funerar în tumuli, periodizare realizată de arheologul rus **Vasilij A. Gorodțov** (1860-1945) și care ulterior se va dovedi valabilă și pentru spațiul carpato-nistrean.

Drept rezultat al interesului față de istoria și antichitățile Basarabiei, în 1898 la Chișinău a fost creată *Comisia Gubernială Științifică de Arhivistică din Basarabia*, iar ceva mai târziu (în 1904) – *Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Chișinău* și *Societatea Basarabeană a Naturaliștilor și Amatorilor de Științe Naturale*. În pofida posibilităților limitate și *comisia*, și societățile menționate au jucat un rol considerabil în identificarea, înregistrarea și popularizarea monumentelor de arheologie și istorie din ținut.

Pe parcursul perioadei interbelice, după încadrarea Basarabiei în componența Regatului României, își continuă activitatea *Societatea Istorico-Arheologică Bisericească*, însă studiile ei s-au manifestat mai puțin în domeniul arheologiei. Cercetările arheologice au fost efectuate prioritar de către arheologi-amatori (**C. Ambrojevici, T. Porucic, C. Dumitru, T. Văscăuțanu**), care își publicau notele lor istorico-arheologice în *Arhivele Basarabiei* din Chișinău, mai rar în revistele științifice de la Iași. Cercetări de teren au întreprins arheologul **Paul Nicorescu** pe teritoriul orașului antic Tyras și germanul C.Uhlig, la valurile lui Traian. Mult mai fructuoasă pentru această perioadă s-a dovedit activitatea lui **Nicolae Moroșan** (1902-1944), savant erudit care a colectat și a valorificat științific diverse și bogate materiale arheologice din diferite epoci istorice, în special, referitoare la perioada paleoliticului. Printre numeroasele sale lucrări științifice se numără și una dintre primele mono-

grafii despre paleoliticul din zona Prutului, de care s-a vorbit anterior.

Schimbări pozitive majore în știința arheologică locală s-au produs după cel de-al *Doilea Război Mondial,* datorită unor acțiuni întreprinse de structurile statale în vederea organizării în R.S.S. Moldovenească a științei ca atare și, în special, a științelor istorice. Un aport deosebit în organizarea cercetărilor arheologice revine, fără îndoială, ajutorului oferit din partea Institutului de Arheologie al A.Ș. a U.R.S.S., Secției din Leningrad a acesteia și a Institutului de Arheologie al A.Ș. a R.S.S. Ucrainene.

Din anul 1947, în Moldova, sub conducerea savanților **P. P. Efimenko** (1884-1969) și **T. S. Passek** (1903-1968), și-au început lucrările expediții arheologice având drept scop cercetarea monumentelor preistorice. În același an, de la Institutul de Arheologie din Kiev a fost invitat în Moldova arheologul **G. D. Smirnov** (1903-1978), care a inițiat cercetări arheologice sistematice în orașul medieval *Orheiul Vechi*. Din anul 1950 și-a început lucrările *Expediția arheologică pruto-nistreană* condusă de **G. B. Fiodorov** (1917-1992), preocupată de studierea monumentelor antice și ale Evului mediu. Fiecare dintre aceste expediții, în afară de realizarea unor cercetări de teren de amploare, avea drept scop și pregătirea de cadre științifice autohtone.

Grație acestor acțiuni importante, deja către anii ’60 ai sec. XX, în Moldova au fost descoperite sute de monumente arheologice din diferite epoci, multe fiind cercetate prin săpături metodice. Concomitent, drept rezultat al activității intense în vederea pregătirii cadrelor locale, în 1961, pe lângă Institutul de Istorie al A.Ș.M. a fost organizat ***Sectorul de Arheologie***. În acest Sector, condus de G. D. Smirnov, în care este transferat din Moscova și **E. A. Rikman** (1923-1988), au început să activeze mai mulți cercetători tineri: **P. P. Bîrnea** (1930-2002), **G. F. Cebotarenco, N. A. Chetraru, I. G. Hîncu** (1931-2003), **V. I. Marchevici** (1917-1997), **L. L. Polevoi, I. A. Rafalovici** (1930-1979). Treptat, Sectorul de Arheologie s-a transformat într-un centru de bază, care realiza coordonarea lucrărilor de cercetare științifică în domeniul arheologiei și istoriei vechi din republică.

În urma investigațiilor colective întreprinse pe parcursul mai multor ani de **P. I. Boriskovskij, A. P. Černyš, N. A. Chetraru** în văile râurilor Prut, Nistru și Răut, au fost cercetate numeroase monumente din *epoca paleoliticului* și *a mezoliticului* – grotele de la *Ofatinți, Duruitoarea Veche, Brînzeni, stațiunile de la Ciutulești, Raşcov, Otaci* etc. S-a constatat că teritoriul Moldovei a fost locuit de comunități umane preistorice cu cel puțin 200-300 mii de ani în urmă.

Concomitent, prin cercetările de teren efectuate de către **T. S. Passek, E. K. Černyš, V. I. Marchevici** au fost descoperite și s-a început studierea culturilor *neolitice* (mil. VII-VI î.Hr.): *Bugo-Nistreană*, cunoscută printr-un șir de stațiuni de lângă *Soroca*; a *cera-*

micii band-liniare, reprezentată prin aşezările de lângă satele *Gura Camencii*, *Ruseştii Noi*, *or. Floreşti*. Aceste culturi atestă diverse etape de pătrundere şi de dezvoltare în ţinutul nostru a formelor de economie productivă, adică începutul cultivării cerealelor şi creşterii animalelor.

S-au dovedit fructuoase rezultatele lucrărilor de cercetăre ale culturilor arheologice din *eneolitic* (mil. V-III î.Hr.). Datorită activităţii arheologilor **T.S. Passek, V.I. Marchevici, T.G. Movša, E.K. Černyš** au fost descoperite şi studiate zeci de aşezări aparţinând *culturii Cucuteni-Tripolie*, iar în sudul Moldovei – *culturii Gumelniţa* (*grupul Bolgrad*). Au devenit renumite astfel de situri ca necropola de la *Ofatinţi*, aşezările de la *Floreşti, Holercani, Solonceni, Vărvăreuca, Vulcăneşti*, *depozitul* de obiecte din cupru de la *Cărbuna* ş.a. Analiza complexă a materialelor obţinute a permis specialiştilor să facă o caracterizare amănunţită a primelor civilizaţii agrare-păstoreşti din mileniile V-III î.Hr., să interpreteze preliminar problemele genezei şi cronologiei lor, să reflecte problemele relaţiilor acestora cu comunităţile înrudite din zona balcano-dunăreană şi cu triburile de păstori din zona de stepă din sudul Europei de Est.

Mai modeste au fost, în această perioadă, investigaţiile în domeniul *epocii bronzului* (mil. III-II î.Hr.). Prin străduinţa cercetătorilor **I.G. Obolduева, A.I. Meliukova** (1921-2004)**, N.A. Chetraru** a fost iniţiată studierea primilor tumuli (*Grădişte, Tudora, Olăneşti* ş.a.). În schimb, cu rezultate remarcabile s-au soldat lucrările de cercetare a complexelor din perioada târzie a acestei epoci. Investigaţiile efectuate de **A.I. Meliukova şi G.I. Smirnova** în aşezările de lângă satele *Ghindeşti, Roşieticii Vechi* şi la necropola de la *Bădragii Vechi* au permis identificarea şi caracterizarea *culturii Noua,* răspândită în zona de silvostepă dintre Nistru şi Carpaţi şi, parţial, a culturii *Sabatinovka*, tipică pentru ţinuturile sudice ale Moldovei şi stepele din spaţiul învecinat ţărmului de nord al Mării Negre.

O atenţie deosebită s-a acordat cercetărilor arheologice ale monumentelor ce aparţin *culturii tracilor vechi.* Graţie investigaţiilor de teren începute de **G.D. Smirnov** şi continuate de **A.I. Meliukova**, au fost descoperite şi descrise *grupurile culturale de tip Chişinău, Saharna-Solonceni* şi *Şoldăneşti.* Anumite succese au fost obţinute în cercetarea monumentelor din epoca antică, realizate de **G.D. Smirnov, M.A. Romanovskaja, G.B. Fiodorov**. Acestea au permis identificarea *culturii geto-dacilor*, a *grupului cultural de tip Poienești-Lucașeuca*, care a provocat mai târziu multe controverse şi discuţii ştiinţifice.

Investigarea unor monumente arheologice ale culturilor din *perioada romană* (*Bocani, Budeşti, Olăneşti, Bălţata, Sobari* ş.a.), întreprinsă de către savanţii **G. B. Fiodorov, E. A. Rikman** şi alţi specialişti, au confirmat mărturiile autorilor antici despre penetraţia intensă în spaţiul carpato-nistrean a triburilor migratoare sarmatice şi go-

tice, ultimii fiind reprezentaţi prin aşezările şi necropolele de *tip Černjachov-Sântana de Mureş* din sec. III-IV î.Hr.

În anii ’50-’60 au fost studiate intens şi monumentele din *Evul mediu timpuriu*. Arheologii **G. B. Fiodorov** şi **I. A. Rafalovici** au descoperit şi cercetat un şir de aşezări ce se încadrează în sec. VI-IX, tratate drept slave timpurii. În nordul Moldovei au fost studiate aşezări, necropole şi, mai ales, cetăţuile de la *Echimăuţi* şi *Alcedar*, ce au *aparţinut tiverţilor* din sec. X-XI, menţionaţi în sursele scrise (*Повесть временных лет* ş.a.). În centrul şi sudul Moldovei cercetătorii **I. G. Hîncu** şi **G. F. Cebotarenco** au descoperit şi au studiat monumentele aşa-numitei *culturi balcano-dunărene* (*Lucaşeuca, Petruha, Hansca*, *cetăţuia Calfa* de lângă Tighina ş.a.). Concepţiile referitoare la apartenenţa etnică şi culturală a acestor situri arheologice au provocat chiar de la început, o discuţie ştiinţifică aprinsă, care mai continuă şi astăzi.

Rezultate considerabile au fost înregistrate în cercetarea monumentelor arheologice din Evul mediu târziu: aşezările din perioada dominaţiei *Hoardei de Aur* – oraşele tătăreşti de lângă satele *Trebujeni (Orheiul Vechi)* şi *Costeşti*, aşezările rurale de la *Lozova, Brăneşti, aşezările rurale moldoveneşti din sec. XIV-XVII*, cum au fost cele de lângă satele *Mălăieşti, Poiana, Stâncăuţi*. Este de remarcat, îndeosebi, amploarea lucrărilor realizate de **G. D. Smirnov** în oraşul medieval *Orheiul Vechi*, unde au fost descoperite şi cercetate ruinele citadelei, ale unei biserici, precum şi o mulţime de locuinţe, construcţii auxiliare etc. Materialele descoperite reflectă modul de viaţă al unei populaţii urbane periferice din Moldova medievală, meşteşugurile, cultura şi relaţiile sale comerciale.

Rezultatele investigaţiilor arheologice efectuate în Moldova în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial sunt bine cunoscute. Graţie acestora a devenit posibilă editarea, în prima jumătate a anilor ’70, a Repertoriului „*Harta arheologică a R.S.S. Moldoveneşti*” (în opt volume), care conţine informaţii despre circa patru mii de monumente arheologice. În baza materialelor acumulate au fost elaborate numeroase articole şi monografii, apărute la edituri unionale şi republicane. Ele au servit drept material factologic pentru pregătirea primei ediţii (din 1954), apoi şi ale celei de-a doua (1965) a „*Istoriei R.S.S. Moldoveneşti*”.

În anii ’70-’80 ai sec. XX tânăra ştiinţă arheologică din Moldova înregistrează noi realizări. Este o perioadă de consolidare definitivă a colectivului de arheologi, de completare cu cadre tinere. Continuă relaţiile tradiţionale de colaborare cu centrele ştiinţifice din Leningrad, Moscova, Kiev ş.a. De astă dată însă, colaborarea are un caracter mai mult consultativ, manifestându-se, în primul rând, în pregătirea cadrelor tinere de arheologi.

Pe parcursul acestor ani au fost efectuate investigaţii de teren şi analitice ce cuprindeau, practic, toate compartimentele arheologiei, începând cu

epoca de piatră şi terminând cu evul mediu tardiv.

Cercetătorii **N.A. Chetraru, I.A. Borziac, N.A. Anisiutkin, G.A. Grigor'eva** au întreprins lucrări de proporţii în scopul studierii *monumentelor paleolitice* de lângă satele *Costeşti-Prut, Gordineşti, Trinca* etc. Confruntarea materialelor mai vechi cu cele noi completează esenţial caracteristica paleoliticului timpuriu, mediu şi tardiv.

Graţie perseverenţei specialiştilor **V.I. Marchevici, V.A. Dergaciov, O.V. Larina** s-au obţinut succese considerabile în studierea *culturilor neolitice* (mil. VII-VI î.Hr.) deja cunoscute, cum ar fi cea *bugo-nistreană* şi cea a *ceramicii band-liniare*. Pe de altă parte, au fost descoperite şi cercetate primele aşezări atribuite *culturii Criş* (*Selişte, Sacarovca, Viişoara*), necunoscută anterior în Moldova.

În aceste două decenii s-au efectuat intens lucrări de investigare a obiectivelor arheologice din *epoca eneoliticului* (mil. V-IV î.Hr.) aparţinând *culturilor Gumelniţa-Bolgrad* (*Lopăţica, Taraclia*), *Precucuteni-Cucuteni-Tripolie* (*Alexandrovca, Cuconeştii Vechi, Putineşti, Brînzeni-Ţiganca, Gordineşti)* şi multe altele. Dătorită cercetărilor întreprinse s-au îmbogăţit considerabil cunoştinţele despre culturile arheologice ale celor mai vechi agricultori. Au fost elucidate sau precizate multiple probleme legate de geneza şi specificul de dezvoltare a comunităţilor respective.

Rezultate considerabile s-au obţinut în studierea culturilor din perioadele timpurie şi mijlocie ale *epocii bronzului* (mil. III-II î.Hr.) *culturile înmormântărilor cu ocru* (*Jamnaja*), *înmormântărilor în catacombe* (*Katakombnaja*), *ceramicii cu brâie în relief* (*Mnogovalikovaja*). Acest lucru a fost posibil graţie lucrărilor de amploare organizate în scopul salvării complexelor tumulare din zonele şantierelor de construcţie din republică. La nordul Moldovei a fost identificată *cultura Edineţ*, fiind de asemenea cercetate aşezările aparţinând *culturii Komarov* (*Coteala*). Au continuat săpăturile arheologice în staţiunile atribuite *culturilor Noua* şi *Sabatinovka* (*Costeşti, Trinca, Tomai, Petruşeni, Mereni*). Patrimoniul arheologic s-a completat cu un şir de *depozite* de obiecte din bronz (*Lozova, Mândreşti, Vărvăreuca, Dancu*).

Cantitatea imensă de material arheologic acumulat a permis iniţierea unor sistematizări serioase şi descrieri detaliate ale particularităţilor culturilor arheologice din epoca bronzului, reflectate în lucrările analitice semnate de **V.A. Dergaciov, E.V. Jarovoj, E.N. Sava, O.G. Levitki.**

În anii '70-'80 s-au întreprins investigaţii ştiinţifice semnificative în vederea studierii monumentelor din perioada de tranziţie de la epoca bronzului la epoca fierului şi din etapele timpurii ale epocii fierului (sfârşitul mileniului II – începutul mileniului I î.Hr.). **V.L. Lăpuşneanu, V.A. Dergaciov**, iar mai târziu **O.G. Levitki, M.T. Kaşuba, S.M. Agulnicov** au studiat aşezările vechilor traci – *grupurile culturale de tip Chişinău-Corlăteni* (*Costeşti, Trinca* etc.), *Saharna-Solonceni* (*Mateuţi, Al-*

cedar), necropolele tumulare şi plane atribuite *culturii Belozerka* (*Cazaclia*) din zona de stepă.

Contribuţii deosebite la cercetarea monumentelor *culturii getice* a adus **I. T. Niculiţă** (*Hansca, Butuceni* ş.a.). Au fost studiaţi mulţi tumuli scitici, mai ales în partea stângă a Nistrului şi în sudul republicii. Cu anumite rezultate s-au soldat lucrările de studiere a monumentelor din epoca romană. Dătorită activităţii arheologilor **M. A. Romanovskaja, I. A. Rafalovici, V. A. Dergaciov, V. I. Grosu, T.A. Ščerbakova** a fost cercetată *cetăţuia Rudi*, un şir de monumente *sarmatice* (*Cuconeştii Vechi*) şi ale culturii *Černjachov-Sântana de Mureş* din sec. II î.Hr. – IV d.Hr. (*Dănceni, Brăviceni, Bursuceni, Etulia* etc.).

O importanţă deosebită au avut investigaţiile monumentelor arheologice din *evul mediu timpuriu:* cercetările arheologilor **I. G. Hîncu, I. A. Rafalovici, G. F. Cebotarenco, N. P. Telnov, G. I. Postică** efectuate în aşezările *Hansca, Trebujeni-Scoc, Petruha, Rudi, Etulia, Moleşti* etc. Cu toate controversele existente în interpretarea etnică, materialele acestor cercetări constituie repere de bază în soluţionarea problemelor privind legăturile dintre populaţia slavă şi cea romanizată din arealul carpato-nistrean. Sub conducerea lui **P. P. Bîrnea** s-au efectuat cercetări ştiinţifice de amploare în *oraşul medieval Orheiul Vechi*, iar investigaţiile arheologice în aşezările *rurale moldoveneşti* (*Mălăieşti, Stâncăuţi*) au fost reluate de către **A. P. Gorodenco.**

Cercetările arheologice din anii ’50-’80, destul de numeroase şi diverse ca obiect de studiu, au devenit binecunoscute în cercul specialiştilor din republică şi de peste hotare datorită numeroaselor articole, culegeri de studii şi monografii publicate în ediţiile republicane şi unionale.

Elocvenţa materialelor colectate, analiza lor multilaterală şi riguroasă au completat considerabil cunoştinţele ştiinţifice despre etapele de dezvoltare cultural-istorică ale comunităţilor umane din paleolitic până în epoca medievală de pe teritoriul ţării noastre. În baza lor a fost elaborată *Istoria R.S.S. Moldovenească* volumul I, publicat în anii 1987-1988.

Perioada anilor 1991-2009 în evoluţia arheologiei naţionale se prezintă drept una dramatică şi extrem de contradictorie, însoţită de reorganizări permanente, de stoparea treptată a finanţării cercetărilor de teren (realizate doar în baza unor alocaţii din străinătate sau, mai rar, în baza unor granturi naţionale sau internaţionale), de exodul specialiştilor experimentaţi şi de posibilităţi reduse pentru editarea lucrărilor elaborate şi – nu în ultimul rând – de politizarea extremă a interpretărilor istorice.

Totuşi, învingând vicisitudinile timpului, activitatea arheologilor din perioada respectivă s-a manifestat prin rezultate ştiinţifice remarcabile.

Cercetări arheologice de teren au fost efectuate, practic, în toate compartimentele arheologiei pre- şi protoistorice: staţiunile paleolitice *Co-*

săuți, Buzdujeni, Briceni, Ciuntu (în colaborare cu specialiști din Anglia, Canada, Belgia); stațiunile și așezările din epocile mezoliticului și neoliticului de lângă *Sacarovca, Tătărăuca Nouă, Soroca* ș.a. (cercetări comune cu specialiști din Germania și Belgia); așezările și cimitirele din epoca bronzului târziu, cele atribuite culturii tracilor timpurii și geto-dacilor, obiectivele din perioada romană aflate în împrejurimile satelor *Trinca, Rudi, Arionești, Odaia, Pruteni* și multe altele (în colaborare cu colegi din România și Germania). Rezultatele obținute, reflectate pe larg în revistele de profil din străinătate (Anglia, Germania, Belgia, România) au avut un ecou pozitiv, atât din punctul de vedere al includerii patrimoniului arheologic național în circuitul științific internațional, cât și din punctul de vedere al aprecierii nivelului științific profesional al arheologilor din Moldova.

La aceeași perioadă se referă și primele cercetări arheologice în incintele complexelor *monastice Căpriana* și *Vărzărești*, a bisericii „*Adormirea Măicii Domnului*" *din Căușeni* și a mănăstirii *Țâpova*, îndeplinite la comanda Ministerului Culturii și Cultelor, la inițiativa căruia a fost realizat și proiectul „*Inventarierea monumentelor arheologice din Republica Moldova*". Drept rezultat au fost verificate, descoperite și înregistrate date ample și veridice privind peste șapte mii de monumente arheologice, ce constituie, la momentul actual, patrimoniul arheologic național.

Dispunând de o bază de date acumulată timp de decenii, perioada în cauză se caracterizează prin elaborarea mai multor lucrări de sinteză privind problemele fundamentale ale arheologiei și istoriei naționale din cele mai vechi timpuri până în secolele XVI-XVII.

Grație eforturilor depuse, pentru prima dată a fost elaborat studiul fundamental în două volume *Arheologia Republicii Moldova*, care, însă, din lipsa surselor financiare, a văzut lumina zilei doar sub forma unui set de broșuri științifico-populare cu genericul *Culturi vechi în Moldova*.

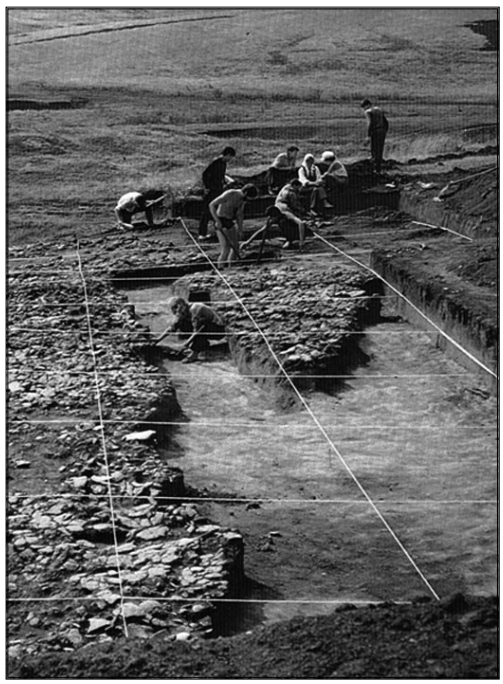
Rezultate considerabile au fost obținute în elucidarea culturii materiale și spirituale a comunităților arhaice din *epoca paleoliticului* (**I. Borziac, S. Covalenco**), primelor civilizații de vechi agricultori și crescători de vite *din epoca neoliticului* (**O. Larina**), *eneoliticului* (**V. Dergaciov, V. Sorochin**) și din *epoca bronzului* (**V. Dergaciov, E. Sava, S. Agulnicov**), a *culturii tracilor timpurii*, *cimerienilor și geto-dacilor* (**I. Niculiță**, **O. Levițki, V. Dergaciov, M. Kașuba, M. Tcaciuc, V. Haheu**) și a comunităților culturale *din perioada romană*, *medievală timpurie și târzie*, în special, a *culturii medievale moldovenești* (**V. Vornic, N. Telnov, P. Bîrnea, N. Russev, G. Postică, R. Rabinovici, S. Reabțeva, A. Gorodenco, L. Bacumenco, I. Tentiuc** ș.a.). Prezintă interes și primele realizări ale arheologilor din Moldova în domeniul teoriei, metodologiei și procedurii arheologice, precum și în soluționarea unor probleme cu caracter interdisciplinar, cum

ar fi problema originii indo-europenilor (**M. Tcaciuc, V. Dergaciov**).

c. Arheologia la zi

Arheologia modernă se prezintă drept o știință complexă cu propriul obiect și propriile metode de cercetare, care, în colaborare cu multe alte științe umanistice și reale, poate asigura reconstituirea trecutului istoric, având în vedere aspectul etnocultural, economic, social și spiritual-artistic (religii, credințe, obiceiuri etc.).

Toate acestea sunt cercetate prin efectuarea săpăturilor arheologice și descoperirea tuturor posibilelor vestigii materiale din trecut, păstrate în pământ, pe pământ sau în mediul subacvatic, sub formă de rămășițe de habitat temporar (peșteri, grote, stațiuni deschise) sau de lungă durată (așezări, cetățui, orașe), rămășițe ale complexelor funerare (cimitire plane, tumuli), fortificații de piatră sau din pământ (cetăți, valuri de apărare) sau, în cazul celor subacvatice – urme de orașe (așezări, nave/corăbii, poduri inundate etc.). Extrase, după o fixare minuțioasă, din pământ, toate cele păstrate (conservate sau restaurate în măsura posibilităților) sunt supuse unei analize detaliate în vederea reconstituirii modului de viață, a caracterului și specificului preocupațiilor, a particularităților culturii materiale și spirituale etc. Concomitent, resturile osteologice sunt analizate de arheozoologi, care determină speciile de animale domestice sau de vânat, iar resturile de cereale (în stare carbonizată sau amprentele lor) – de paleobotanici, ce apreciază speciile

Șantier arheologic

celor cultivate sau culese din natură. Osemintele umane sunt studiate de antropologi, care determină vârsta, sexul, posibilele maladii sau motivul morții etc. Luate în comun, corelate reciproc, comparate și coraportate cu multe alte date, cunoscute din etnologie și etnografie, sociologie, paleogeografie, istoria tehnologiilor etc., aceste surse arheologice deschid posibilități largi în reconstituirea și elucidarea trecutului istoric.

Rămâne, însă, să conștientizăm esența. *Sursele arheologice*, spre deosebire de *sursele scrise*, nu vorbesc direct despre evenimentele trecutului, ci doar dezvăluie acest trecut sub forma sa „moartă", prin depuneri materiale. De aceea orișice reconstituire istorică în baza surselor arheologice *poartă, de regulă, un caracter aproximativ*, *ipote-*

tic, mai mult sau mai puțin corespunzător evenimentelor reale din trecut, cu excepția, desigur, a „cunoscătorilor" diletanți din arheologie, deținători ai așa-numitului „*adevăr istoric*".

Momentul-cheie în ordonarea și sistematizarea materialelor depistate pe teren îl reprezintă *tipologizarea* lor după categorii funcționale. Prin *tipologizare* se subînțelege aducerea fiecărei categorii funcționale la un numitor comun, din punctul de vedere al caracteristicilor formale – tehnico-morfologice, dimensionale, stilistice etc. Fiecare *categorie tipologică,* alături de propriile particularități, presupune un anumit spațiu și o anumită durată cronologică. Corelate și grupate în secvențe sau seriații spațiale și cronologice, categoriile tipologice delimitează *culturile arheologice în culturi simple* (în cazul unor cronologii de scurtă durată) *sau culturi complexe* (în cazul unor cronologii și extinderi spațiale largi), cu mai multe formațiuni locale și/sau cronologice.

Fiecare *cultură arheologică* apriori corespunde unor anumite *comunități cultural-istorice din trecut,* concrete, însă doar din punct de vedere cultural și nicidecum obligatoriu în sens etnic și/sau lingvistic, care rămân în discuție de la caz la caz.

De obicei, pentru perioadele preși protoistorică, iar adesea și pentru perioada istorică, denumirile proprii ale comunităților culturale sau etnoculturale rămân necunoscute. De aceea, în majoritatea cazurilor culturile arheologice delimitate poartă, de regulă, denumiri convenționale, după cum urmează – de la denumirea localității, unde pentru prima dată a fost atestat fenomenul respectiv (ca exemplu: *cultura Noua* – de la satul Noua din apropierea Brașovului, *cultura Komarov* – de la satul Komarov din reg. Ivano-Frankivsk, Ucraina); de la denumirea râurilor – ca arie de bază a extinderii fenomenului dat (*cultura Bugo-Nistreană*); de la unele elemente caracteristice tehnicii de modelare a ceramicii sau ornamenticii ei (*cultura ceramicii band-liniare* sau *cultura ceramicii cu brâie în relief*); de la unele elemente specifice ritului funerar (*cultura mormintelor în gropi simple;* de la termenul rus – *Jamnaja,* spre deosebire de *cultura cu morminte în catacombe,* din rusă – *Katakombnaja*). Există situații când același fenomen cultural a fost descoperit concomitent în diverse țări. În acest caz pentru el se aplică denumiri duble, cum ar fi *cultura Cucuteni-Tripolie,* despre care s-a amintit anterior, sau cum este și cazul culturii *Černjachov-Sântana de Mureș*.

Fiecare categorie tipologică sau cultură arheologică se caracterizează printr-un anumit spațiu de extindere și o anumită durată de existență. Limitele spațiale ale fenomenului cultural (la nivel de tip, categorie sau cultură) se apreciază prin *metoda de cartografiere*, deci prin urmărirea răspândirii fenomenului cultural în spațiu. Cartarea, în funcție de secvențele sau orizonturile cronologice componente, fac posibile evidențierea dinamicii evoluției fenomenului cultural în ascensiune sau în descreștere.

Un rol aparte în procedura arheologică revine *cronologiei*, adică metodelor de datare a fenomenelor culturale. Există noțiunea de *cronologie relativă* și *cronologie absolută*.

Cronologia relativă ține de stabilirea relației în timp între două sau mai multe fenomene. Ea se apreciază începând cu cercetările de teren, prin urmărirea *stratigrafiei* sau a succesivității depunerilor arheologice dintre diverse orizonturi culturale sau complexe ale aceleiași culturi. La nivel analitic, *cronologia relativă* se stabilește fie prin aprecierea evoluției tipologice a categoriilor funcționale sau a fenomenului cultural în întregime, fie prin metoda cartografică, fie prin coraportarea rezultatelor ambelor metode: *tipologică* și *cartografică*.

Mult mai complicată și complexă se prezintă *cronologia absolută,* menită să determine cronologia precisă: în ani, decenii, secole etc. În cadrul cercetărilor de teren această cronologie poate fi determinată doar în cazuri excepționale. De exemplu, prin fericita descoperire a unei monede cu indicația anului de emisie sau prin descoperirea unor importuri, ca, de exemplu, ceramică greacă, datată în limita a câtorva decenii. Mult mai pe larg în acest scop se apelează la *metoda comparativă,* prin aprecierea unor materiale similare sau analogice, cunoscute pentru complexele sau civilizațiile protoistorice cu o cronologie absolută determinată în baza surselor scrise (civilizația Minoică, civilizațiile Orientului Vechi). Însă, astfel de cazuri pentru spațiul carpato-nistrean sunt extrem de rare, un exemplu fiind depozitul Basarabean.

În ultimele decenii, stabilirea cronologiei absolute pentru majoritatea vestigiilor arheologice preistorice este asigurată, de regulă, prin metodele din domeniul științelor fizico-chimice și științelor naturi. Una dintre cele mai pe larg practicate este metoda *radiocarbon* (14C), bazată pe datarea de înjumătățire a izotopului radioactiv al carbonului, fiind utilă pentru a preciza vârsta de cel mult 40-50 mii de ani. Pentru perioadele mai vechi, ce țin de Paleolitic sau Cuaternar, sunt aplicate metoda *potasiu-argon – 40* (40K – 40A), a *seriilor uraniului* (238U – 235U), *metoda arheomagnetică* (în baza varietății intensității magnetice din trecut), *termoiluminescentă (TL)* și multe altele, cu limita de datare de până la 500 mii de ani. Una dintre cele mai precise rămâne metoda *dendrocronologică* (prin numărarea cercurilor anuale de creștere ale arborilor), însă ea poate fi utilizată doar pentru anumite zone geografice, pentru care deja a fost elaborată scara respectivă.

După cum s-a menționat, pe parcursul săpăturilor arheologice, alături de materialul strict arheologic sunt colectate, de regulă, și multe alte categorii de obiecte, care țin de competența specialiștilor din alte domenii științifice. Aceste categorii de materiale reprezintă surse informaționale, relativ autonome, cu contribuții deosebite din perspectiva unor interpretări istorice mai complete, atât din punctul de vedere al

evoluției umanității, cât și sub aspectul istoriei propriului domeniu, al geografiei, biologiei, istoriei tehnologiilor etc. Printre cele mai importante surse pot fi nominalizate următoarele:

Sursele paleoantropologice – resturi ale ființelor umane, cercetate din punctul de vedere al evoluției biologice, dar și în scopul determinării sexului, vârstei, posibilelor traume, maladii etc., utile în interpretările sociologice;

Sursele osteologice sau arheozoologice – resturi de faună, cercetate în scopul reconstituirii modului de viață, a preocupațiilor și speciilor de bază ale gospodăririi (componența complexului animalier domestic, vânatul, pescuitul), însă și ca sursă concludentă privind mediul geografic sau situația paleoclimaterică;

Sursele paleobotanice – resturi (carbonizate sau amprente) de cereale sau de alte plante, concludente pentru reconstituirea preocupațiilor (cultivarea plantelor, culesul din natură, medicina tradițională etc.), a mediului înconjurător sau a istoriei selecției plantelor;

Sursele paleometalurgice – piese sau orișice alte resturi ale procesului de extragere/dobândire și prelucrare a metalelor, cercetate prin diverse metode moderne, extrem de concludente în elucidarea aspectelor ce țin de interpretări paleoeconomice, sociologice, relații culturale, dar și de istoria tehnologiilor sau de disponibilitatea resurselor naturale;

Sursele petrografice – piese sau alte resturi ale procesului de extragere/dobândire și prelucrare a diverselor roci de piatră sau minerale, pe larg utilizate în confecționarea uneltelor, armelor, bijuteriilor etc.

5.2. Izvoare scrise

Izvoarele scrise, după cum s-a menționat anterior, sunt reprezentate de două categorii principale: *literare* și *epigrafice*. *Izvoarele literare* cuprind scrierile istoricilor, geografilor, dar și cele ale poeților, dramaturgilor sau din alte domenii. Prin *izvoare epigrafice* se înțeleg scrierile dăltuite în piatră, zgâriate pe pereți, stânci, pe vase (graffiti) sau gravate în metal. Tot în această categorie, de obicei, sunt incluse și ștampilele de pe vasele de ceramică. O categorie aparte o constituie monedele, ce includ în imagini legende textuale sau anumite simboluri grafice.

Cu rare excepții, în cazul izvoarelor literare (ce au „supraviețuit" în bibliotecile publice sau mănăstirești ale vremii), majoritatea categoriilor de surse scrise provin din săpături arheologice sau descoperiri fortuite, deși unele inscripții și acum sunt vizibile pe pereții vechilor construcții sau pe rocile unor stânci.

Din punct de vedere informațional, principala deosebire a izvoarelor scrise în comparație cu cele arheologice este că sursa scrisă indică în direct numele, data și/sau esența evenimentului din trecut. Deci, dacă informația istorică obținută prin interpretarea unor surse arheologice poartă un caracter interpretativ, aproximativ și ipotetic, atunci sursa scrisă redă acest eveniment nemijlocit. Însă, adesea sursele scrise pot

fi fragmentare şi incomplete (în sens tehnic), indirecte sau incorecte (reproducerea informaţiilor preluate din alte surse neverificate), tendenţioase (din motive subiective) sau conştient falsificate etc. De aceea izvoarele scrise necesită, la rândul lor, o analiză critică, iar concluziile finale pot purta un caracter interpretativ, relativ.

a. Izvoare literare

Izvoarele literare privind spaţiul carpato-dunărean şi nord-pontic, ţinând cont de limitele cronologice ale volumului în cauză, rămân extrem de limitate, cu referinţă, exclusiv, la perioada antică. Toate aceste surse poartă un caracter ocazional şi, de obicei, sunt direct dependente de evoluţia intereselor Greciei, iar apoi şi ale Imperiului Roman faţă de acest teritoriu. Mai mult ca atât, în majoritatea lor, aceste izvoare sunt incomplete, fiind păstrate fragmentar, sau secundare, reproducând informaţii din surse anterioare, pierdute ulterior.

Cronologic şi din punctul de vedere al caracterului informaţiilor, toate aceste izvoare pot fi delimitate în câteva grupe relativ autonome.

Izvoarele literare scrise din sec. VIII/VII-VI î.Hr. sau mai târziu, care, însă, în majoritatea lor, includ date preluate din tradiţia arhaică orală anterioară şi care, reflectând anumite evenimente reale, se deosebesc prin referinţe semilegendare, vagi şi laconice. Aici pot fi incluse toate legendele înregistrate în mitologia greacă, privind primele contacte cu populaţia nord-pontică, atestată sub denumirea – „*amazoane*” şi cunoscută ca participanţi la anumite evenimente interne (*Ciclul eroic, Teseu şi amazoanele, Ciclul troian, Lupta cu amazoanele, Penthesileea*), precum şi invers – datorită primelor incursiuni ale „*aheienilo*r” în spaţiul nord-pontic (*Ciclurile Argonauţii, Prometeu încătuşat, Ahile – insula Leuce* etc.). Relativ mai concrete, dar extrem de laconice şi imperfecte se prezintă informaţiile despre populaţia şi geografia spaţiului carpato-dunărean şi nord-pontic în operele lui Homer, care, pe lângă amazoane, în repetate rânduri, aminteşte despre traci (*Iliada, Odiseea*) şi doar într-un caz – despre *cimerieni* – cei de „*la capătul de ape / Pe-afundul Ocean, unde-i cetatea / Poporului cimerian, de-a pururi / Învăluit în ceaţă şi-ntuneric*” (Odis. XI, 15). Situaţii similare rămân în vigoare şi în cazul operelor lui **Hesiod (sec**. VIII î.Hr.), **Arcticos** (?), **Simonide din Ceos** (556-468 î.Hr.), **Eschil** (525-456 î.Hr.) sau **Pindar** (522-443 î.Hr.), care, deşi deţin cunoştinţe despre *Istru* (Dunăre), *traci* şi *sciţi*, în continuare utilizează denumiri arhaice, vagi: *amazoane, hiperborieni* (populaţie din extremitatea nordică – ?).

Tabletă cu scris cuneiform.
Raionul Ungheni (fals)

Un loc aparte printre cele mai timpurii surse scrise despre cimerieni şi sciţi îl constituie textele cuneiforme, akkadiene, de un caracter strict documentar, privind acţiunile militare ale acestora în Asia Mică în decursul a circa un secol, începând cu anul 714 (prima atestare) până la sfârşitul sec. VII î.Hr.

Izvoarele literare privind sec. VI-V î.Hr. sunt mult mai numeroase. Mai mult ca atât, aceste informaţii sunt o consecinţă a procesului de colonizare a litoralului Pontului Euxin (Mării Negre), ce a început pe la mijlocul sec. VII (Istros/Histria, Olbia, insula Berezani etc.), fiind în maximă desfăşurare pe parcursul secolului VI î.Hr. şi, deci, bazate pe informaţii culese nemijlocit de pe teren sau de la persoane informate. Aceste izvoare, deşi mai includ în continuare date semilegendare şi eronate, spre deosebire de perioada anterioară, se prezintă cu mărturii mult mai concrete, veridice şi detaliate privitoare, atât la geografie, cât şi la etnografia spaţiului carpato-dunărean şi nord-pontic. Cu regret, majoritatea operelor din această perioadă au fost pierdute, fiind cunoscute doar fragmentar. Unica şi principala operă păstrată integral rămâne *Istoria* lui **Herodot** şi, în special, Cartea a IV-a, consacrată în întregime spaţiului nord-pontic şi carpato-dunărean. Având drept punct de plecare descrierea expediţiei militare a regelui persan *Darius I* contra sciţilor (513 î. Hr.), Herodot – unul dintre primii – face o descriere geografică a cursului inferior al Dunării şi zonei nord-pontice cu primele caracteristici ale râurilor *Pórata* sau *Pyretós* (Prut), *Tyras* (Nistru), *Hypanis* (Bugul de Sud), *Boristene* (Nipru), *Tanais* (Doneţ/Donul), a climei, florei şi faunei, drumurilor comerciale, elenilor din coloniile greceşti (*olbiopoliţi/boristeniţi, tirasteniţi*). O atenţie deosebită autorul acordă descrierii *cimerienilor, sciţilor, sauromaţilor* (geografiei etnice, istoriei, genealogiei, religiei şi obiceiurilor, modului de viaţă etc.), altor neamuri din zona nord-pontică, precum şi din zona carpato-dunăreană – *agatârşilor* de pe râul *Maris* (Mureş), nenumăratelor triburi tracice, îndeosebi *geţilor, peonilor* etc.

Alături de Herodot, date laconice, dar extrem de importante pentru zona dată, pot fi colectate din fragmentele operei lui **Hecateu** (550-470 î.Hr.) despre *crobizi, trizi* şi oraşul „*Orgame – cetate lângă Istru*", din *Istoriile* lui **Tucidide** (cca 460-400 î.Hr.) despre regii traci, „*geţii învecinaţi cu sciţii*". Un interes aparte prezintă datele medicului **Hipocrates** (460-377 î.Hr.) privitoare la caracteristicile „antropologice" ale *sciţilor-sarmaţilor*, determinate de modul de viaţă şi condiţiile climaterice specifice.

Izvoarele literare din sec. IV-III î.Hr., referitoare la spaţiul carpato-dunărean şi nord-pontic, sunt extrem de sărăcăciose, fie reieşind din dezinteresul autorilor greci faţă de această zonă, când propria ţară era supusă unor evenimente dramatice (războaiele interne, năvălirile din orient, expansiunea Romei), fie că multe opere ale autorilor din această perioadă, ulterior nu s-au

păstrat. Astfel, tot ce ține de neamurile, geografia sau coloniile grecești din spațiul în cauză poartă, de regulă, un caracter fragmentar, ocazional sau indirect, fiind cunoscute datorită operelor autorilor de mai târziu. Mesaje mai mult sau mai puțin consistente la tema dată pot fi selectate din operele filosofilor **Platon** (427-347 î.Hr.), despre *Zalmoxis, sciți, celți și traci,* și **Aristotel** (384-322 î.Hr.), privitor la revoltele sociale din Histria și alte colonii grecești, curiozități din istoria animalelor din zona Pontului Euxin, **Pseodo-Calistene** (nepotul lui Aristotel) despre expediția lui Alexandru cel Mare contra sciților/tribalilor, **Scylax din Carianda** (sec. IV î.Hr.), despre orașele grecești de pe coasta de vest a Pontului Euxin, și **Apollonius din Rodos** (295-215 î.Hr.), cu date etnogeografice prețioase și ale altor autori.

Totuși, principalele evenimente ale secolelor IV-III î.Hr. din spațiul carpato-danubian și nord-pontic nu au rămas în afara atenției autorilor antici, mai ales a autorilor din perioada sec. II î.Hr.-II d.Hr, fapt explicabil prin creșterea interesului Imperiului Roman față de această zonă. Expuse cu o întârziere de două-trei secole, majoritatea acestor „mărturisiri" au un caracter constatativ, cu elucidarea evenimentelor, prioritar social-politice și militare, legate de conflictele dintre macedonieni (companiile militare ale lui Filip II, Alexandru cel Mare, Lisimah etc.) cu sciții, geții, tribalii, despre situația în coloniile grecești, invazia celților, apariția sarmaților etc. Printre cei mai informați autori, pentru perioada în cauză, pot fi numiți: **Polybius** (200-120 î.Hr.), **Trogus Pompeius** (sec. I î.Hr., în expunerea lui **Iustin**, sec. II î.Hr.), **Polyainos** (sec. II î.Hr.), **Pausanias** (sec. II î.Hr.), **Diodor din Sicilia** (sec. I î.Hr.), ș. a.

Izvoarele literare privitoare la sec. II-I î.Hr.-sec. I-II d.Hr., în raport cu perioada anterioară, sunt mult mai numeroase și consistente, în absolută concordanță cu amploarea evenimentelor specifice acestei perioade: înălțarea Daciei, expansiunea Imperiului Roman, însoțită de supunerea coloniilor grecești, cotropirea Daciei și conflictele neîntrerupte cu lumea „barbară" din spațiul carpato-nord-pontic. Comentând spațiul de la nord de Dunăre, geograful **Strabon** (63 î.Hr.-23 d.Hr.) consemnează: „*Alexandru ne-a descoperit regiunile nordice ale Europei până la Istru. Iar romanii – locurile de dincolo de Istru, până la fluviul Tyras*" (II, 1, 41).

Dar, ca și în cazurile precedente, multe din operele contemporanilor, referitoare la evenimentele timpului, au fost pierdute, informația fiind cunoscută în expunerile autorilor de mai târziu. De asemenea, atrage atenția și faptul că majoritatea surselor disponibile reflectă evenimentele ce țin, prioritar, de sec. II-I î.Hr.-sf. sec. I d.Hr., deci, de perioada expansiunii Imperiului Roman și a cuceririi Daciei și mai puțin de perioada provinciei Dacia, iar sec. III d.Hr., în genere, este lipsit de literatură contemporană.

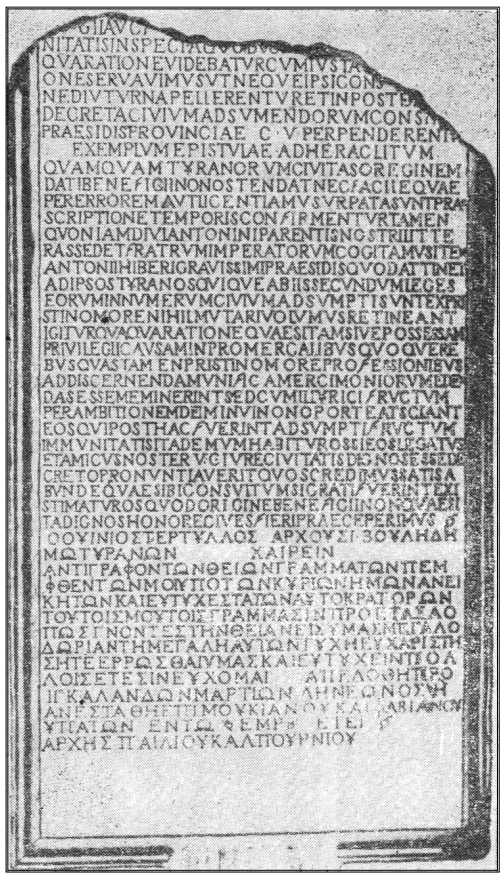
Din multitudinea surselor, printre cele mai cunoscute pot fi menționa-

te operele istorice ale lui **Poseidonios din Anameea** (135-51 î.Hr.), pe larg utilizate de **Strabon**, în special în lucrarea – *Geografia*. Operele ambilor autori, precum şi cele ale lui **Trogus Pompeius, Diodor din Sicilia, Polyainos, Pausanias, Tacitus** (55-120 d.Hr.), conţin expunerea evenimentelor de la mijlocul secolului II până la mijl. sec. I î.Hr. De o valoare deosebită pentru geografia şi situaţia etnografică din această perioadă, pe lângă *Geografia* lui **Strabon,** se prezintă *Istoria Naturală* a lui **Plinius cel Bătrân (**23-79 d.Hr.), opera *Îndreptător geografic* a lui **Ptolemeu** (87-165 d.Hr.). Una dintre cele mai consistente surse referitoare la războaiele şi cucerirea Daciei este *Istoria Romană*, scrisă de **Dio Cassius (**155-236 d.Hr.). Imagini, deşi exagerate, despre viaţa cotidiană în condiţiile unui oraş roman de la gurile Dunării de la începuturile sec. I d.Hr. pot fi recuperate din operele poetului **Ovidiu Naso** (43 î.Hr.-17 d.Hr.), opere scrise în timpul exilului (anii 8-17 d.Hr.) la *Tomis* (actualmente Constanţa). Date extrem de preţioase în reflectarea evenimentelor din perioada dată sunt conţinute şi în lucrările autorilor de mai târziu, utilizatori ai unor izvoare pierdute, cum ar fi, în special, operele *Romana* şi *Getica* ale gotului **Iordanes** (mijl. sec. VI d.Hr.).

Izvoare literare privind sec. IV-VI d.Hr. După o întrerupere de cca un secol, situaţia din spaţiul carpato-dunăreano-pontic intră din nou în atenţia autorilor antici, fapt cauzat de agresiunea în creştere a popoarelor „barbare", însoţite de migraţia în masă a goţilor, iar apoi şi invazia hunilor. În expresia anticilor, este o perioadă când *„...Toate neamurile, începând de la graniţa Ilyriei şi până în Galia, au conspirat împotriva imperiului, cum ar fi marcomanii... şi cvazii, sarmaţii şi burii..., împreună cu... roxolanii, bastarnii, alanii, peucinii, costobocii"*. Respectiv, autorii din această perioadă sunt preocupaţi prioritar de descrierea şi comentarea evenimentelor militare permanente şi mai puţin de etnografie, majoritatea populaţiilor fiind atestate în comun cu calificativul de *sciţi, sarmaţi, goţi* sau *huni*. Extrem de elocvente referitoare la evenimentele în derulare sunt *Cronicile* lui **Eusebius din Caesarea** (260-340), **Sextus Aurelius Victor** (?-361), **Eutropius** (sec. IV), **Themistios** (317-388), **Orosius** (sf. sec. IV-V) ş. a. Date consistente despre istoria şi expansiunea goţilor şi despre „*Neamul hunilor, puţin cunoscut în vechile monumente istorice*" sunt înmănuncheate în operele lui **Ammianus Marcellinus** (325/330-post 391), **Priscus Panites** (sec. V) **Zosimos** (sec. V), **Marcellinus Comis** (I-a jum. a sec. VI), şi îndeosebi, în operele lui **Iordanes** (sec. VI) *Istoria goţilor* sau *Getica* şi *Războaiele* sau *Războiul cu goţii* a lui **Procopius din Caesarea** (sec. VI), păstrate în întregime. Un interes aparte prezintă pentru această perioadă problema răspândirii, în zona carpato-dunăreano-pontică, a creştinismului, reflectată în lucrările mai multor promotori ai noii religii: **Atanasie din Alexandria** (295-373),

Auxentius din Durostor (sec. IV), **Sozomenos** (sec. V) ş.a.

Datele concrete privitoare la istoria spaţiului carpato-danubian şi nordpontic, cuprinse în operele autorilor menţionaţi mai sus, vor fi descifrate în capitolele respective. Rămâne să atenţionăm cititorul că multe dintre aceste lucrări, cum ar fi operele lui Herodot, Tucidide, Polybius, Titus Livius, Strabon, Procopius din Caesarea sau Pausanias şi multe, multe altele, au fost traduse şi editate atât în limba română la diverse edituri din România, cât şi în limba rusă, şi sunt accesibile pentru toţi amatorii de istorie antică. Mai mult ca atât, există o serie de ediţii speciale ce întrunesc toate datele autorilor antici, referitoare la spaţiul unei sau altei ţări, cum ar fi, de exemplu, corpusul *Fontes Historiae Dacoromane (FHDR),* realizat în România în patru volume: I – 1964, II – 1970, III – 1975, IV – 1982, sau, spunem, volumele lui V. V. Latyšev, *Scythica et Caucasica*, privind Sciţia şi Caucazul (SC).

Lespede de marmură cu inscripţie antică din Corotnoe (r-nul Slobodzia). Colecţiile lui I. Surucean

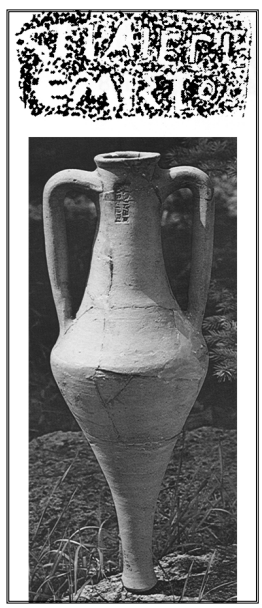
b. Izvoarele epigrafice, de obicei, provin din cercetări arheologice şi în majoritatea lor se referă la oraşele antice de pe litoralul Mării Negre. Spre deosebire de izvoarele literare, aceste surse sunt contemporane momentului descris, cu participarea nemijlocită a martorilor evenimentului în derulare. Însă, de regulă, cauza evenimentului rămâne necunoscută, iar însăşi inscripţia nu oferă o dată precisă. Mai mult ca atât, multe dintre inscripţii sunt fragmentare.

Prin conţinutul lor aceste izvoare reflectă, de obicei, aspectele vieţii interne a oraşului, în contextul diverselor relaţii, atât cu alte oraşe, mai mult sau mai puţin îndepărtate, cât şi cu populaţia locală din împrejurime. Deci, este vorba de informaţii concrete care, de regulă, puţin îi interesau pe autorii operelor literare.

În funcţie de caracterul conţinutului acestor inscripţii, pot fi delimitate decrete cu caracter politic, economic sau în cinstea unor date importan-

te din istoria localităţii, cum ar fi, de exemplu, inscripţia (din colecţia lui I. C. Surucean) în cinstea lui Kokkei din anul 181 î.Hr., care atestă anumite merite faţă de oraşul Tyras şi unde, totodată, sunt menţionaţi patru dintre *arhonţii* (*arhonte* – magistrat, înalt demnitar) oraşului şi alţi cetăţeni (IPE, I2, 2, 4), sau decretul Kanoba (din Asia Mică), privind raportul monedei din Olbia faţă de monedele străine (IPE, I2, 24). Există inscripţii comemorative în cinstea unor personalităţi ce au oferit servicii sau donaţii de interes public (de exemplu, psefismul – decretul în cinstea lui Karzoazos din Olbia, din colecţia lui I. C. Surucean), inscripţii privitoare la comemorarea inaugurării unor edificii, cum ar fi textul (publicat de P. Nicorescu) în cinstea împăratului Traian cu ocazia unor construcţii, probabil de apărare, în oraşul Tyras.

De un interes aparte ţin inscripţiile votive consacrate unor divinităţi, concludente în elucidarea credinţelor şi a influenţelor lor asupra populaţiei autohtone. O altă categorie o reprezintă inscripţiile funerare, importante pentru aprecierea structurii etnice a populaţiei şi a funcţiilor sociale ale defuncţilor pe parcursul vieţii. Relativ numeroase sunt şi inscripţiile zgâriate (g*raffiti),* mai rar vopsite (*dipinti)* pe cioburi, vase sau pietre şi pereţi, consemnând numele unor zeităţi venerate sau numele proprii ori de altă natură (de exemplu, în Olbia, unul dintre grafferi menţionează că în acest oraş, în calitate de monedă servesc vârfurile de săgeţi). De o importanţă deosebită în reconstituirea economiei şi a relaţiilor comerciale ale populaţiei locale cu coloniile greceşti de pe litoralul Mării Negre, iar ale acestora – cu diverse oraşe din bazinul mediteranean, sunt, fără îndoială, inscripţiile de pe ştampilele şi mărcile (comerciale) imprimate pe mânerele amforelor, în special ale celor greceşti. Aceste ştampile includ, de obicei, numele *astynomului* (magistratul responsabil de supravegherea economiei oraşului) sau numele producătorului şi, adesea, denumirea locală a lunii anului în care a fost produsă amfora. Respectiv, prin descifrarea lor, se identifică oraşul de proveniență şi data confecţionării vasului. Multiplele descoperiri de amfore cu astfel de ştampile, depistate în oraşele Tyras, Nikonion, Olbia, dar şi în multe dintre înmormântările scitice din spaţiul pruto-nistrean, demonstrează legăturile comerciale permanente cu cele mai îndepărtate oraşe greceşti, cum ar fi Heracleea, Rodos, Thasos, Sinope, Chersones şi multe altele.

Amforă de Heracleea cu ştampila Magistratului Themistos. Butor

Ca şi în cazul izvoarelor literare, sursele epigrafice sunt publicate, de regulă, în volume de specialitate sau în *Corpusuri* şi *Cataloag*e, constituite la nivel naţional sau

internațional. Printre primele lucrări despre amforele grecești din spațiul pruto-nistrean poate fi menționată lucrarea, recent apărută, a Nataliei Mateevici (2007).

c. Izvoare numismatice. Moneda sau banul de metal (de aur, argint, bronz sau aliaje), ca echivalent unic în aprecierea valorii bunurilor materiale sau spirituale, a apărut pentru prima dată în Lidia și Egina încă din sec. VI-II-VII î.Hr., fapt confirmat parțial și de Herodot (I, 94). Primele emisiuni de monede în metal din Atena datează cu anul 594 î.Hr. Altfel spus, la momentul desfășurării procesului de colonizare a litoralului vest- și nord-pontic, grecii erau deja familiarizați cu prioritățile acestui fenomen, extrem de util, atât în relații interne, cât și în cele externe. Respectiv, circulația monedei în spațiul carpato-danubio-pontic începe la scurt timp după fondarea primelor colonii grecești și decurge pe parcursul perioadei antice, incluzând trei categorii de monede, relativ autonome: monedele emise de atelierele din orașele-cetăți grecești sau, ulterior, romane de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre; monedele locale – geto-dacice și monedele emise în alte părți ale lumii antice, care au pătruns în spațiul nostru cu diverse ocazii.

Monedele provin, de obicei, din cercetări arheologice, însă adesea sunt descoperite și ocazional, sub formă de comori-depozite sau ca piese izolate. Din punct de vedere informațional, monedele reprezintă o categorie cu deschideri largi în reconstituirea statutului sau situației politice și economice a fiecărui oraș-cetate aparte, nivelului social de dezvoltare, relațiilor economice și comerciale cu indigenii sau cu orașele îndepărtate, precum și în evidențierea unor dinastii de demnitari locali de origine scitică, sarmatică, în identificarea cultului unor divinități aparte etc.

Printre principalele orașe-cetăți din apropierea spațiului carpato-nistrean, care au practicat propriile emisiuni de monede se înscriu Istria, Tyras și Olbia. Fiecare dintre aceste orașe avea propria monedă, elaborată după anumite canoane, cu o evoluție de sine stătătoare, în directă dependență de statutul și situația politică a fiecărui oraș în parte.

Conform opiniei specialiștilor, cele mai timpurii manifestări ale monedei locale emise de orașele menționate sunt cunoscute *sub formă de vârfuri de săgeți* în bronz, turnate în tipare bivalve, datate cu aproximativ mijlocul sec. VI – începutul sec. V î.Hr. Alături de acestea, în Olbia erau în circulație și monede sub formă de „*delfinași*". Aceste emisii, denumite de specialiști „premonede", sunt caracteristice doar pentru cetățile din zona nord-vest-pontică și împrejurimile lor, fiind destinate prioritar, cu toată probabilitatea, pentru comerțul intern și, în special, cu populația locală – sciții, geții.

La Istros primele monede propriu-zise au fost *didrahmele (*și, posibil, concomitent – *obolii)*, în argint, probabil de etalon atic, având pe avers două portrete, iar pe revers – un vul-

tur pe delfin (emblema cetății) cu legenda *IΣTP*, care apar în jurul anilor '80-'70 ai sec. V, evoluând în diverse variațiuni circa un secol, până pe la mijlocul sec. IV î.Hr. Cu întârziere, dar de aceeași perioadă țin emisiile monetare în aur, argint și bronz ale Olbiei (având pe avers imaginea unei zeități locale – *Boristen, Demetra, Atena* etc., iar pe revers – un vultur pe delfin, cu legenda *OΛBIO*) și Tyras (având pe avers imaginea unei zeități locale – *Tyras* etc., iar pe revers – un cap de cal și legenda *TYPA*). Despre importanța acestor monede (îndeosebi a celor din aur și argint) în comerțul cu alte orașe ale lumii antice vorbește de la sine extinderea lor teritorială. Dovadă sunt monedele istriene și cele din Olbia sau Tyras, care au fost descoperite pe o arie extrem de largă, de la Atena, în bazinul mediteranean, până în Chersonesul Tauric și Panticapei din nordul Mării Negre. Și invers – monedele diverselor orașe din bazinul mediteranean sau pontic au fost descoperite atât la Istros, cât și în Olbia sau Tyras. De asemenea, o bună parte din monede (în special din bronz) au fost înregistrate și în interiorul Sciției și Traciei, fapt ce confirmă antrenarea treptată a indigenilor în relațiile comerciale realizate prin intermediul monedelor grecești.

În a doua jumătate a sec. IV – înc. sec. III î.Hr. extinderea militară a Macedoniei în spațiul carpato-danubio-pontic a fost însoțită de pătrunderea, pe larg, în această zonă, a monedei (în diverse metale) lui Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Filip al III-lea și, ceva mai târziu, a regelui trac Lysimach. Atestate prin zeci de descoperiri izolate și mai multe depozite cu sute de monede (tezaurul din s. Lărguța, r-nul Cahul), au fost destinate, probabil, nu atât comerțului intern, cât plătirii mercenarilor și a serviciilor militare oferite de conducătorii de triburi autohtone sau de orașele-cetăți. Este însă evident că anume aceste circumstanțe au favorizat apariția în mediul autohton „barbar" a propriei monede – așa-numita *monedă geto-dacică.* Având drept prototip monedele macedoniene, aceste piese, extrem de variate în timp și spațiu, au avut o largă circulație în mediul geto-dacilor, celților și altor neamuri din spațiul carpato-dunărean pe parcursul a circa două secole (aproximativ din 275 până în anii 70-50 î.Hr), provocând, printre altele, mai multe discuții privitoare la centrele de producție, evoluția și tipologia lor.

Din punct de vedere istoric, un interes aparte îl prezintă multiplele serii de monede ale regilor sciți sau sarmați, emise în diverse perioade, în orașele-cetăți nord-vest-pontice la comanda sau sub egida unor „demnitari barbari", fapt care de la sine reflectă anumite relații de dependență politică a acestor orașe. Printre cele mai timpurii monede din această serie se înscriu circa 20 de piese de *ași* din prima jumătate a sec. V î.Hr. descoperite la Nikonion, cu inscripțiile *ΣKY-ΣKYΛ- ΣKYΛE*, prin care, conform specialiștilor, se subînțelege regele scit *Skyles*, cunoscut și după opera lui Herodot (IV, 78-79). Urmează seria așa-

numitelor monede ale *regilor sciți din Dobrogea,* ale regelui *Ateas* (probabil adversarul lui Filip al II-lea din 339 î.Hr.) și a celor din sec. III-II î.Hr., emise de *Sariakes*, *Ailios, Akrosas, Charaspes, Kanites* și *Tanousa,* dinastii în majoritate, necunoscute din alte surse. Tot la această serie se referă monedele Olbiei, emise în a doua jumătate a sec II î.Hr., de regele scit *Skilur* (*ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΚΙΛΥΡΟΥ*) și monedele din prima jumătate a sec. I î.Hr., emise de regii sarmați *Farzoi* (*ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΑΡΖΟΙΟΥ*) și *Inismei* (*ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΝΕΝΣΙΜΕΩΣ sau ΙΝΙCΜΕΩC).*

Odată cu extinderea militară a Imperiului Roman, începând cu anii ’70 ai sec I î.Hr., în spațiul carpato-danubio-pontic se răspândește treptat moneda romană și se întrerupe emisia proprii-lor monede, practic, în toate orașele-cetăți din zona nord-vest-pontică. Statistic, ponderea monedei romane ține în special de secolul II d.Hr., cu o reducere treptată în secolul III d.Hr., perioadă semnalată și de unele emisiuni locale ale monedei provinciale romane în bronz, realizate în vechile centre din Tyras, Istria, Callatis și îndeosebi la Tomis. După invazia hunilor din anii ’70 ai secolului IV, moneda romană dispare treptat din circulația locală.

Ca și în cazul altor categorii de izvoare, toate descoperirile monetare sunt reflectate, de regulă, în multiplele publicații de specialitate, adesea fiind întrunite în monografii sau culegeri speciale, principalele dintre care, pentru teritoriul Republicii Moldova, rămân: Repertoriul întocmit de A. A. Nudelman (1976), studiile monografice ale lui V. A. Anohin (1989), P. O. Karyškovski (2003), volumul *Cercetări numismatice...* (1990), precum și multiplele lucrări fundamentale, editate în România, Ucraina sau Rusia, menționate parțial în lista bibliografiei selective a capitolelor respective.

La final rămâne încă o dată să accentuăm ideea că orișice reconstituire a unei preistorii este posibilă doar în cazul unei sinteze complexe, în care să se țină cont de toată varietatea izvoarelor informaționale, începând cu cele biologice – constituirea speciei umane sau antropogeneza, cele geografice – evoluția cadrului natural și, desigur, urmând cu sursele arheologice, iar pentru perioada antică – și cu cele literare, epigrafice și numismatice.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Binford L.R. An Archaeological Perspective. Chicago. 1972.

Cantemir D. Hronicul. Ed. Stela Toma. Vol. I-II. București. 1999-2000.

Ceram C.W. Zei, morminte, cărturari. București. 1968.

Chetraru N. Din istoria arheologiei Moldovei. Chișinău. 1994.

Chetraru N., Moraru A., Răileanu N. Nicolae Moroșan – drama unui savant. Chișinău. 2001.

Chetraru N., Răileanu N. Ion Casian Surucean în arheologia și muzeologia basarabeană. Chișinău. 2001.

Childe G.V. The Danube in Prehistory. Oxford. 1929.

Childe G.V. Făurirea civilizației. București. 1966.

Clark G. Archaeology and Society. London. 1960.

Clarke D.L. Analytical archaeology. London. 1968

Costin M. Miron Costin. Opere. I-II. București. 1965.

Eliade M. Istoria credințelor și ideilor religioase. București. 1981.

Eliade M. Tratat de istoria religiilor. București. 1992.

Evans-Pritchard E.E. Theories of Primitive Religion. Oxford. 1965.

Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă. Chișinău. 1992.

Istoria R.S.S. Moldovenești (din vremurile străvechi până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie). Vol. I. Chișinău. 1954.

Istoria R.S.S. Moldovenești. Vol. I. Chișinău. 1988.

László A. Introducere în arheologie. Iași. 2006.

Letopisețul. Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce. Chișinău. 1990.

Levi-Strauss S. Anthopologie structurale. Paris. 1958.

Mateevici N. Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI – începutul sec. II a.Chr. Chișinău. 2007.

Murdock G.P. Social Structur. New York-London. 1949.

Odobescu A.I. Istoria arheologiei. București. 1961.

Pârvan V. Getica. O preistorie a Daciei. București. 1926.

Primele istorii ale Moldovei. Cronografia moldo-slavonă. Ed. V. Stati. Chișinău. 2007.

Renfrew C., Bahn P. Archaeology: Theories, Methods and Practice. London. 1994.

Republica Moldova. Enciclopedia Moldovei. Chișinău. 2009.

Tylor E.B. Primitive Culture. New York. 1871.

White Leslie A. The Evolution of Culture. New York. 1959.

Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. Москва-Санкт-Петербург. 2006.

Арутюнов С.А., Рыжакова С.И. Культурная антропология. Москва. 2004.

Гарден Жан-Клод. Теоретическая археология. Москва. 1983.

История Молдавской ССР. Том. I-II. Кишинев. 1965, 1968.

Клейн Л.С. Археологические источники. Ленинград. 1978.

Клейн Л.С. Археологическая типология. Ленинград. 1991.

Клейн Л.С. Введение в теоретическую археологию. Санкт-Петербург. 2004.

Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва. 1983.

Малиновский Б. Избранное: Динамика культуры. Москва. 2004.

Мердок Дж.П. Социальная структура. Москва. 2003.

Морган Л.Н. Древнее общество. Ленинград. 1934.

Накко А. Исторія Бессарабіи. Кн. 1-3. Одесса. 1873-1875.

Тайлор Э.Б. Первобытная культура. Москва. 1989.

Уайт Л. Избранное: эволюция культуры. Москва. 2004.

Флиер Л.Я., Полетаева М.А. Происхождение и развитие культуры. Москва. 2008.

Формозов А.А. Пушкин и древности. Москва. 2000.

Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. Москва. 1980.

Эванс-Притчард Э. Теории примитивной религии. Москва. 2004.

Элиаде М. Азиатская алхимия. Москва. 1998.

Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения. Москва. 1999.

PARTEA I

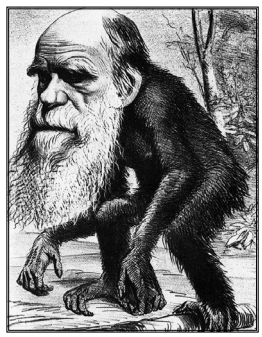
PREISTORIA

Considerații generale

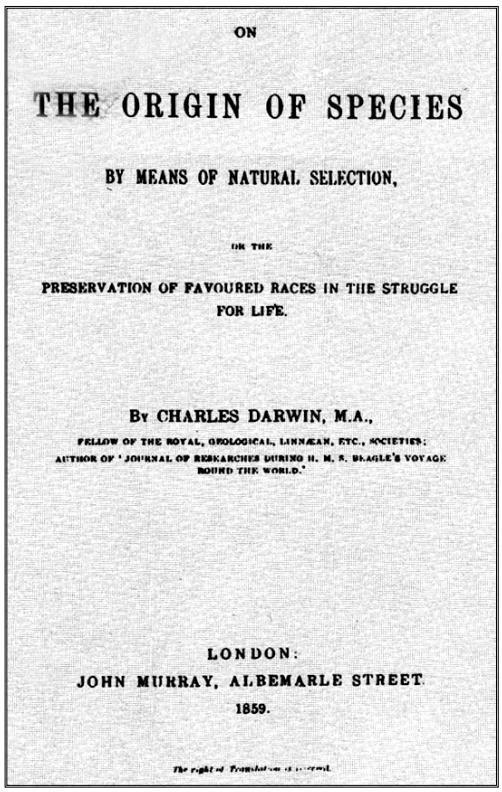
Preistoria reprezintă etapa inițială a istoriei comunităților umane. Ea corespunde primei și celei mai îndelungate epoci cu o durată de câteva milioane de ani ce include în sine însuși procesul de origine, de la delimitarea ființei umane – primelor antropoizi – din mediul animalier până la constituirea speciei *Homo sapiens,* extinderea lor din zona inițială de proveniență pe continentul Euroasiatic și evoluția lor ulterioară pe parcursul al câtorva zeci de mii de ani. Acest proces complex începe încă din perioada *Pliocenului*, realizându-se prioritar pe parcursul *Pliocenului Superior* (cca 2,2 – 1,8 mln. de ani în urmă) și în special – pe parcursul *Pleistocenului* sau primei perioade a *Cuarternarului* (cca 1.800.000 – 10.000 de ani în urmă), perioade, marcate prin schimbări cardinale și repetate ale mediului geografic natural.

1. Antropogeneza: originea și evoluția omului

Mărturii despre evoluția omului și istoria cercetării lor. Ființa umană este o parte componentă a naturii vii, iar apariția omului – un rezultat al procesului de evoluție, care a durat mai multe milioane de ani. Despre aceasta mărturisesc incontestabil multiple fapte, care sunt destul de vizibile și palpabile și, deci, posibil a fi supuse verificării. În primul rând, este evidentă similitudinea morfologică, fiziologică și genetică a ființei umane cu alte mamifere, mai ales cu primatele superioare (maimuțele). Această asemănare nu poate fi explicată altfel decât prin rudenia lor apropiată. În al doilea rând, actualmente savanții au la dispoziția lor rămășițe fosile a sute și chiar mii de reprezentanți ai genurilor demult dispărute, care ocupă, din punct de vedere anatomic și cronologic, o poziție intermediară între oamenii contemporani și strămoșii lor din regnul animal. Grație acestor materiale se poate afirma, că la ora actuală în linia evolutivă nu mai există problema „verigei lipsă" între maimuță și om, atât de mult disputată de către evoluționiști și oponenții acestora, deoarece „cronica paleontologică" este destul de elocventă în acest sens. Acest lucru nu înseamnă că în ea nu mai există pete albe, însă dimensiunile acestor lacune sunt de așa natu-

Charles Darwin.
În viziunea criticilor

ON

THE ORIGIN OF SPECIES

BY MEANS OF NATURAL SELECTION,

OR THE

PRESERVATION OF FAVOURED RACES IN THE STRUGGLE FOR LIFE.

By CHARLES DARWIN, M.A.,

FELLOW OF THE ROYAL, GEOLOGICAL, LINNÆAN, ETC., SOCIETIES;
AUTHOR OF 'JOURNAL OF RESEARCHES DURING H. M. S. BEAGLE'S VOYAGE ROUND THE WORLD.'

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET.
1859.

The right of Translation is reserved.

ră, încât ele pot da naştere la anumite dispute şi controverse doar în cadrul discuţiilor pe marginea unor probleme comparativ înguste, destul de specifice, şi nu pot provoca dubii serioase privind atribuţia directă a maimuţelor la genealogia omului.

Despre asemănarea anatomică a omului şi a maimuţelor scriau încă autorii antici, în particular, medicul anatomist roman C. Galenus. Concepţia despre faptul că această asemănare este cauzată de rudenie a fost exprimată şi de către unii gânditori din epoca Renaşterii. La începutul secolului al XVII-lea această ipoteză a fost dezvoltată de către filosoful L. Vanini. La mijlocul secolului al XVIII-lea suedezul C. Linne a pus bazele sistematizării zoologice, în care s-a găsit o poziţie aparte şi pentru fiinţa umană. C. Linne a plasat omul în genul *Homo,* pe care împreună cu maimuţele, lemurii şi liliecii l-a atribuit la ordinul primatelor. Totodată, în componenţa acestui gen el a evidenţiat două specii: *Homo sapiens* (Omul înţelept) şi *Homo troglodytes* (Omul-animal). Ideea evoluţiei speciilor biologice, a schimbării lor treptate în timp a fost clar formulată de către naturalistul francez J.B. Lamarck la începutul secolului al XIX-lea, iar la mijlocul aceluiaşi secol englezii **Ch. Darwin** şi **A. Wallace** au creat teoria selecţiei naturale, care explica mecanismul acestui proces. Darwin şi mulţi contemporani ai săi scriau, destul de îndrăzneţ, despre originea evolutivă a omului din strămoşi-maimuţe antropoide, argumentând această teorie cu date din morfologia, fiziologia, embriologia, psihologia şi comportamentul animalelor şi cel al omului.

De la mijlocul secolului al XIX-lea au început să fie acumulate descoperiri de oase fosile ale strămoşilor omului. În anul 1856, în Germania, a fost descoperit scheletul (incomplet) al unui *neandertalian*. În anii 1891-1892 pe insula Jawa a fost identificat un fragment de craniu şi un femur aparţinând unei fiinţe mult mai vechi şi mai primitive, care a primit iniţial numele de *pitecantrop,* adică de om-maimuţă. În anul 1924, în Africa de Sud, a fost descoperit craniul unui *australopitec*, mult mai vechi decât pitecantropul. De atunci, an de an noi dovezi şi urme fosile privind antropogeneza au ieşit la lumină, câteva din cele mai importante desco-

periri, care au aprofundat considerabil rădăcinile arborelui nostru comun genealogic, fiind realizate recent, chiar la începutul secolului al XXI-lea (*vezi pag. 75, tabelul, coloana a 2-a*).

Concomitent cu acumularea materialelor antropologice, tot mai performante au devenit metodele de cercetare ale acestora. În ultimii ani, datorită conlucrării antropologilor și arheologilor cu fizicienii, chimiștii, geneticienii și cu reprezentanții altor științe naturale, în acest domeniu au fost obținute realizări excepționale. Unul dintre cele mai impresionante rezultate este apariția paleogeneticii, care a permis reconstituirea istoriei evoluției și a relațiilor de rudenie a oamenilor primitivi în bază de ADN.

În afară de aceasta, un progres important a fost atins în cercetarea ritmului de ontogeneză (dezvoltare individuală) a reprezentanților speciilor demult dispărute, în determinarea vârstei descoperirilor fosile, înțelegerea caracterului condițiilor naturale existente și a procesului de schimbare perpetuă a lor în epocile geologice trecute etc. În consecință, a crescut considerabil volumul cunoștințelor noastre despre biologie și despre modul de viață al reprezentanților primitivi ai speciei umane. Totodată, s-a reușit a arunca o privire, (fie doar una fugară) în astfel de profunzimi ale esenței ființei acestora, precum și de a se crea o imagine (fie chiar și destul de aproximativă) despre anumite laturi ale existenței lor care, până nu demult, păreau a fi taine inabordabile și inimaginabile.

Originea și particularitățile specifice ale pongidelor (hominoidelor). Istoria independentă a evoluției suprafamiliei hominoidelor (*Hominoidae),* în componența căreia, din primatele care au supraviețuit până la ora actuală, intră omul, cimpanzeul, gorila, orangutanul și ghibonul, a început, aproximativ, 25 mln. ani în urmă. Aceasta s-a întâmplat, probabil, după ce o parte din maimuțele antropoide care locuiau în Lumea Veche (strămoșii actualelor macaca, maimuțele africane, alte maimuțe inferioare) a trecut la alimentația cu frunze, iar altă parte (strămoșii maimuțelor superioare – a hominoidelor) și-a păstrat predilecția pentru dieta cu fructe. Diferența dintre meniuri s-a reflectat, în particular, asupra construcției dinților. Suprafața molarilor (dinții care mestecă) hominoidelor au un decor specific, tipic doar pentru ei, format din cinci protuberanțe rotunjite, separate prin șănțulețe dentare în formă de Y – așa numitul „uzor al driopitecului".

În afară de forma dinților, hominoidele se deosebesc de maimuțele inferioare prin dispariția treptată și lipsa cozii, trunchiul mai scurt în raport cu membrele, torsul plat și lat, de asemenea, prin construcția specifică a articulației umărului, care asigură o libertate mai mare a rotației membrelor superioare în diverse planuri. Probabil, particularitățile nominalizate au fost obținute de către hominoide în rezultatul adaptării lor la modul de mișcare arboricol, care necesita o poziționare verticală a corpului și, cel puțin, în-

dreptarea parțială a spatelui. Este vorba despre cățăratul pe arbori, sprijininduse pe membrele inferioare, precum și de așa numita brahiație, adică trecerea sau aruncarea corpului de pe o ramură pe alta cu ajutorul membrelor superioare. Pentru maimuțele inferioare niciunul din fenomenele menționate nu este caracteristic, din care cauză ele, spre deosebire de pongide, se mișcau, de regulă, chiar și pe ramuri, cu ajutorul celor patru membre, la fel ca toate mamiferele, începând de la veveriță și până la leopard.

Nu există, de fapt, dubii că hominoidele au apărut în Africa și că într-o perioadă de cel puțin 10 mln. de ani istoria lor a rămas legată exclusiv de acest continent. Aproximativ cu 16-17 mln. de ani în urmă, când între Africa și Eurasia exista o punte terestră, arealul de răspândire a hominoidelor s-a lărgit considerabil din contul includerii teritoriului din sudul Europei și Asiei. În Asia, cel puțin în regiunile sud-estice, hominoidele au reușit să se stabilească temeinic, păstrându-se acolo până azi (orangutangul, ghibonul). În Europa condițiile au fost mai puțin convenabile și, după o scurtă perioadă de înflorire, hominoidele din această zonă au dispărut. În aceeași perioadă în Africa se remarcă o diminuare considerabilă a numărului de specii de hominoide, iar în depunerile cu vârsta de 12-7 mln. de ani oasele lor mult timp au fost practic necunoscute. În ultimii ani, această lacună a început să se completeze. În particular, în Kenia au fost descoperite oase de samburupitec – hominoid care a locuit în această zonă cu 9,5 mln. ani în urmă. În Etiopia, în depunerile cu vârsta de 10-15,5 mln. ani, au fost descoperiți dinți de cororapitec – un posibil precursor al gorilei. Tot în Kenia și Etiopia au fost descoperite rămășițele fosile ale celor mai vechi reprezentanți ai familiei hominidelor, care include omul contemporan și pe acei precursori ai săi, care au trăit după ce linia evoluției ce duce spre om s-a separat de trunchiul genealogic comun cu cel al pongidelor (maimuțele-antropoide).

Particularitățile caracteristice, componența, originea și stadiile precoce ale evoluției familiei hominidelor. Trăsătura definitorie a hominidelor este poziția bipedă, în timp ce toate celelalte hominoide se deplasau și se deplasează pe pământ, de regulă, pe patru picioare. În afară de aceasta, în evoluția hominidelor se observă un șir de tendințe specifice, care lipsesc sau sunt slab exprimate la celelalte pongide. Este vorba, în primul rând, de aplatizarea treptată a craniului în partea din față și mărirea volumului cutiei craniene, micșorarea dimensiunilor caninilor, modificarea formei arcului dentar, care din colțuros devine tot mai armonios și paraboloid. Se modifică și proporțiile corpului – se scurtează relativ membrele superioare și se lungesc cele inferioare. În componența familiei hominidelor se deosebesc actualmente circa șapte genuri și peste douăzeci de specii.

Pe de altă parte, conform opiniei unui șir întreg de savanți, aceste cifre

sunt exagerate, deoarece multe din speciile separate tradiţional ar trebui să fie cumulate, iar unele dintre cele mai vechi genuri – să fie excluse în genere din numărul celor înrudite cu omul şi trecute în rândul strămoşilor cimpanzeilor, gorilelor, sau a unor pongide dispărute. Concepţiile de bază contemporane referitoare la componenţa familiei hominidelor sunt însumate în Tabelul de mai jos.

Componenţa genurilor şi speciilor din familia hominidelor

Genul şi specia	Când a fost evidenţiat	Arealul de răspândire a descoperirilor	Vârsta aproximativă a descoperirilor (mln.ani)
Sahelanthropus tchadensis	2002	Africa Centrală	7,0 – 6,0
Orrorin tugenensis	2001	Africa de Est	6,0
*Ardipithecus ramidus**	1994	Africa de Est	4,4
*Ardipithecus kadabba***	2004	Africa de Est	5,8/5,2
Australopithecus anamensis	1995	Africa de Est	4,2 – 3,9
Australopithecus afarensis	1978	Africa de Est	3,9 – 3,0
Australopithecus bahrelghazali	1996	Africa Centrală	3,5/3,0
Kenyanthropus platyops	2001	Africa de Est	3,5
Ausrtalopithecus africanus	1925	Africa de Sud	3,0 – 2,4
Australopithecus garhi	1999	Africa de Est	2,5
*Paranthropus aethiopicus****	1968	Africa de Est	2,7 – 2,2
Paranthropus robustus	1938	Africa de Sud	1,9 – 1,4
*Paranthropus boisei*****	1959	Africa de Est	2,3 – 1,2
Homo habilis	1964	Africa de Est şi de Sud (?)	2,4 -1,4
Homo (sau *Kenyanthropus*) *rudolfensis******	1986	Africa de Est	2,4
Homo ergaster	1975	Africa de Est şi de Sud, Caucaz	1,9 – 1,6
*Homo erectus*******	1894	Africa, Asia de Est şi de Sud-Est, sudul Europei	1,6 – 0,6
Homo antecessor	1997	Europa de Vest	0,8
Homo heidelbergensis	1908	Africa, Asia, Europa	0,6 – 0,2
Homo neanderthalensis	1864	Europa, Asia de Vest şi Centrală	0,2 – 0,03
Homo floresiensis	2004	Asia de Sud-Est	0,03 – 0,018
Homo sapiens	1758	Pretutindeni	0,2 – 0

* Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Australopithecus ramidus*
** Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Ardipithecus ramidus kadabba*
*** Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Australopithecus aethiopicus*
**** Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Zinjanthropus boisei*
***** Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Pithecanthropus rudolfensis*
****** Iniţial a fost evidenţiat sub denumirea de *Pithecanthropus erectus*

Pe parcursul ultimilor cincisprezece ani savanții au reușit să avanseze considerabil în soluționarea problemei privind datarea nașterii familiei hominidelor. Acest lucru a fost posibil nu doar grație noilor descoperiri paleontologice, ci și în rezultatul dezvoltării metodelor moleculare de datare a evenimentelor evolutive. Principiul „ceasului molecular" care stă la baza acestor metode este în bună parte similar cu cel pe care se bazează metodele radioizotopice de datare. Dacă, la cele din urmă, în calitate de bază de calcul este utilizată viteza relativ unică pentru intervale mari de timp de dezintegrare a elementelor radioactive, un rol similar îl au mutațiile, care conduc la modificarea succesiunei nucleotidice ale ADN, sau a succesivităților aminoacidice la proteine. Se presupune că aceste mutații sunt repartizate mai mult sau mai puțin uniform în timp (desigur, se au în vedere intervale destul de mari). Dacă acest lucru este adevărat, atunci, comparând construcția proteinelor homologice sau a segmentelor de ADN la grupuri diferite de organisme, se poate judeca despre gradul lor de rudenie (cu cât este mai apropiată, cu atât mai puține diferențe ar trebui să existe). Cunoscând viteza de acumulare a mutațiilor, care poate fi calculată prin compararea ADN-ului speciilor, pentru care timpul separării a fost stabilit în baza datărilor precise ale rămășițelor fosile, este posibilă determinarea vechimii momentului de separare de la strămoșul comun.

Determinările obținute prin metoda „ceasului molecular", precum și datarea unor descoperiri paleontologice importante vorbesc despre faptul că liniile evolutive ale strămoșilor noștri și ai cimpanzeilor, care sunt rude apropiate ale omului în lumea animală contemporană, s-au separat total în intervalul de timp de 7-5 mln. ani în urmă. Materialele fosile disponibile pentru această perioadă demonstrează că patria primitivă a hominidelor au constituit-o, cel mai probabil, raioanele de nord ale Africii de Est și, posibil, ale Africii Centrale. Anume din această zonă provin oasele fosile de sahelanthrop, orrorin și ardipitec – ființe pe care majoritatea antropologilor le consideră, actualmente, ca pe cei mai vechi reprezentanți ai liniei noastre evolutive (*vezi Tabelul pag. 75 și Fig. 1, pag. 78*). Aceștia au fost înlocuiți cu circa 4 mln. ani în urmă de către australopitec, care în afară de regiunile nominalizate mai sus au valorificat și Africa de Sud.

Multe particularități anatomice, tipice pentru australopiteci, în particular, bazinul scurt și lat, talpa arcuită, degetul mare de la picior neopozabil, precum și multe altele, îi apropie pe aceștia de oameni și demonstrează faptul că, incontestabil, se deplasau pe două picioare (aveau o poziționare bipedă). În afară de aceasta, ei se deosebesc de maimuțe prin mai multe specificități în construcția craniului și a sistemei dentare. Partea din față a craniului la australopitec nu este scoasă prea tare înainte, cum este cazul la gorile sau cimpanzei, colții sunt con-

siderbil mai reduşi, iar configuraţia arcului dentar este mai armonioasă, paraboloidă. În acelaşi timp, nici după volumul creierului (400-500 cm.c.), nici după configuraţia lui australopitecul nu se deosebea considerabil de maimuţele antropoide patrupede, inclusiv de cimpanzeul, gorila sau orangutanul contemporan. La fel, nu existau, probabil, deosebiri evidente la australopitec şi cimpanzeu în comportamentul lor: metodele de dobândire a hranei, caracterul comunicării, numărul şi complexitatea organizării comunităţilor etc. Doar odată cu apariţia genului *Homo* în anatomia şi modul de viaţă al strămoşilor noştri intervin schimbări cu adevărat radicale.

Genul *Homo,* apariţia lui şi stadiile precoce de evoluţie. Genul *Homo* este cel mai tardiv, din punct de vedere cronologic, dintre toate genurile familiei hominidelor. În afară de aceasta, el este unicul gen reprezentanţii căruia, prin specia *Homo sapiens,* mai există şi astăzi. În total, în componenţa genului *Homo* sunt evidenţiate între două şi zece specii, în dependenţă de predilecţia cercetătorilor faţă de o teorie sau alta, privind evoluţia omului, şi de faptul cum este apreciat nivelul de diversitate a materialelor fosile. Unii antropologi descriu mersul evoluţiei omului ca un proces unilinear de transformare a unei specii în alta, care nu a fost însoţit de ramificarea arborelui filogenetic şi de creşterea numărului de specii. Alţii, dimpotrivă, consideră că este mai corect reprezentarea arborelui nostru genealogic nu ca o linie verticală unică, divizată în segmente ce corespund cronospeciilor, ci ca pe un arbust cu o mulţime de ramificaţii. Acest punct de vedere este actualmente cel mai răspândit şi pare a fi mai bine argumentat decât primul.

Judecând după datele disponibile la ora actuală, primii reprezentanţi ai genului *Homo* au apărut cu circa 2,5 mln. ani în urmă în Africa de Est. De regulă, ei sunt atribuiţi la specia *Homo habilis.* Oasele membrelor hominidelor din această specie se deosebeau încă puţin de segmentele analogice ale australopitecului, dar capacitatea creierului lor a crescut în volum aproximativ de 1,5 ori, ajungând pînă la 700-750 cm.c., fapt care denotă utilizarea lui mai activă. Denumirea de *Homo habilis* se traduce din latină ca „omul abil". Acest nume le-a fost atribuit acestor fiinţe deoarece împreună cu osemintele lor au fost descoperite şi primele unelte din piatră cu urme evidente de prelucrare intenţionată. Apariţia primilor reprezentanţi ai genului *Homo,* dotaţi cu creier mare şi prezenţa primelor urme arheologice a ceea ce se numeşte cultură materială, coincide cu perioada înrăutăţirii bruşte (răciri şi secete) a climei, factor care, probabil, a stimulat considerabil dezvoltarea biologică şi culturală a hominidelor.

Cu aproximativ 1,7 mln. ani în urmă, adică chiar la începutul epocii numite de către geologi pleistocen sau perioada glaciară, în istoria familiei hominidelor şi a genului *Homo* s-a mai produs un eveniment semnificativ – reprezentanţii ei au pătruns în zone din

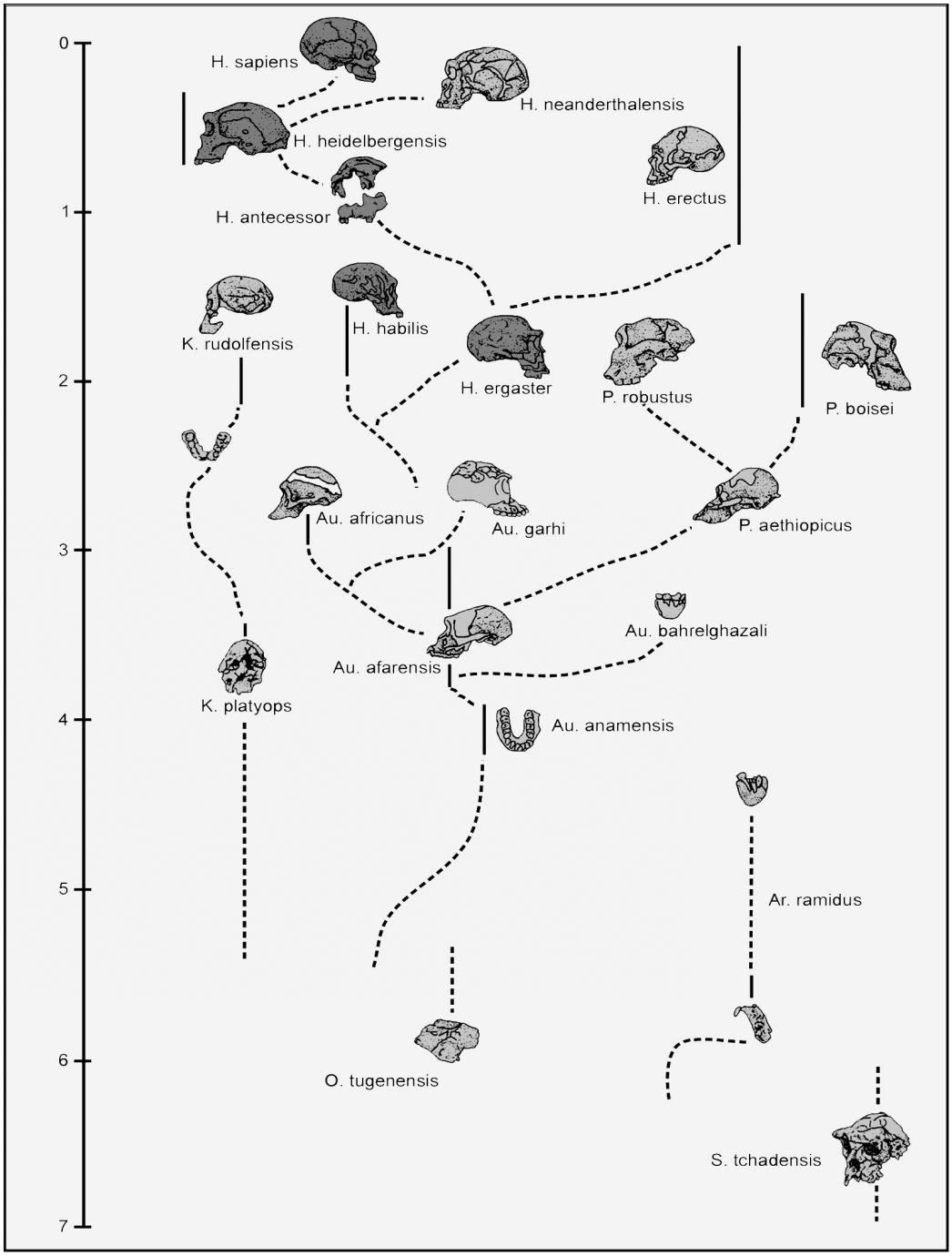

Fig. 1. Una din versiunile arborelui genealogic al hominidelor (după Tattersall 2004). Denumirile prescurtate ale genurilor înseamnă: S = *Sahelanthropus*, O = *Orrorin,* Ar = *Ardipithecus,* Au = *Australopithecus,* P = *Paranthropus*, K = *Kenyanthropus*, H = *Homo*. Cifrele de pe scara din stânga înseamnă milioane de ani.

afara hotarelor Africii. Una din primele zone asimilate de către ei a fost, cu certitudine, Orientul Apropiat, iar cea mai îndepărtată a fost Caucazul, unde au fost descoperite cranii bine păstrate şi alte oase aparţinând celor mai timpurii *Homo,* precum şi unelte din piatră. Vechimea acestor descoperiri, provenite din localitatea Dmanisi din Georgia, atinge 1,7 mln. ani, fiind la ora actuală, cele mai vechi urme autentice de aflare a hominidelor în afara teritoriului Africii. Cu aproximativ un milion de ani în urmă era populat întreg sudul Asiei, inclusiv teritoriul actualei insule Jawa. Tot în această perioadă au loc primele încercări ale hominidelor de a se stabili în Europa.

Pionierii-exploratori ai asimilării teritoriilor îndepărtate nu au fost reprezentanţii speciei *Homo habilis,* ci cei care erau numiţi umilitor pitecantropi (adică, oameni-maimuţă) şi care actualmente sunt atribuiţi la specia *Homo erectus.* Uneori această specie este divizată în două, forma mai timpurie, cea africană, fiind denumită *Homo ergaster*. Pentru această specie, apărută undeva cu 1,8-1,9 mln. ani în urmă, în general, este specific scheletul aproape uman, care după mulţi parametri, inclusiv dimensiuni şi proporţii, este foarte apropiat de starea contemporană. Este elocvent, în acest sens, raportul dintre lungimea oaselor şoldului, umărului şi a antebraţului. La cimpanzeu acest raport este de aproximativ 1:1, iar la om, cu toate că umărul are aceeaşi mărime absolută, şoldul este mai alungit, iar antebraţul scurtat. Pentru prima dată aceste proporţii umane sunt fixate anume la *Homo erectus*. Craniul la această etapă a evoluţiei umane de asemenea se modifică, mărindu-se volumul cutiei cerebrale, care ajunge în mediu la circa 950 cm.c., parametrii limită fiind de 700-1200 cm.c.

Aproximativ cu 700-800 mii de ani în urmă se produc noi modificări importante în anatomia genului *Homo.* Aceste schimbări se referă în primul rând la construcţia craniului. Fruntea devine mai largă, osul parietal se lărgeşte considerabil, iar ceafa se rotunjeşte şi dispare treptat proieminenţa colţuroasă tipică pentru *Homo erectus.* În rezultat, capacitatea cutiei cerebrale se măreşte simţitor, trecând de 1100 cm.c., iar uneori ajungând la dimensiunile specifice pentru omul contemporan (1300-1400 cm.c.). Hominidele dotate cu astfel de particularităţi nu mai sunt atribuite la *Homo erectus,* fiind incluse de către majoritatea antropologilor în specia denumită *Homo heidelbergensis*.

Arealul de răspândire a *Homo heidelbergensis* era foarte mare, incluzând Africa, Europa şi o parte din Asia. Nu este de mirare, că între populaţiile acestei specii, risipite în spaţiu şi divizate prin bariere fizico-geografice insurmontabile, au început treptat să apară tot mai multe diferenţe. Condiţiile naturale diferite din aceste regiuni diverse impuneau hominidelor care locuiau în aceste regiuni sarcini specifice, din care cauză selecţia naturală s-a produs în direcţii şi cu intensităţi diferite. În consecinţă, pe continente diferite evoluţia speciei *Homo heidelbergensis* s-a

desfășurat în direcții separate. În Europa linia evolutivă a condus la apariția neandertalianului (*Homo neanderthalensis*), iar în Africa în rezultatul acestei evoluții s-a format omul de tip anatomic contemporan, adică a apărut specia *Homo sapiens*.

Evoluția hominidelor în Europa. Cea mai timpurie mărturie a locuirii omului pe teritoriul Europei este un fragment de maxilar inferior al unei specii nedeterminate de hominide, descoperit în peștera Sima del Elefante. Peștera este amplasată la nord-estul Spaniei, în localitatea numită Atapuerca (nu departe de orașul Burgos). În ultimele două decenii peștera a devenit celebră datorită unui șir de descoperiri arheologice și antropologice efectuate în ea. Vârsta fragmentului de maxilar, nominalizat mai sus, precum și a obiectelor din piatră descoperite în același strat este de circa 1,2 mln. ani.

Puțin mai recentă este o cutie craniană, descoperită în orășelul Ceprano, nu departe de Roma. Ea provine din depunerile formate cu aproximativ 800 mii de ani în urmă. Inițial, această fosilă a fost atribuită la *Homo erectus*, dar mai apoi s-a propus să fie interpretată ca o formă de tranziție de la această specie la *Homo heidelbergensis*, sau ca o formă timpurie a acestei specii. Uneori omul din Ceprano este evidențiat ca o specie separată *Homo cepranensis*, dar acest punct de vedere nu se bucură de mare popularitate.

O vârstă apropiată – circa 750-800 mii de ani – o au și oasele hominidelor descoperite în peștera Gran Dolina din Atapuerca. Ele au servit drept bază pentru evidențierea unei specii aparte numite *Homo antecessor.* Conform opiniei antropologilor spanioli, care au descris această specie, *Homo antecessor* locuia nu doar în Europa, dar și în Africa, fiind ultimul strămoș comun al neandertalienilor și al oamenilor contemporani, *Homo sapiens*. Potrivit altei concepții, hominidele din Gran Dolina fac parte din specia *Homo heidelbergensis* și stau doar la începuturile liniei evolutive care conduce spre neandertalieni, neavând nicio atribuție directă la originea *Homo sapiens*.

Printre hominidele europene care au urmat în timp după oamenii din Gran Dolina și Ceprano se evidențiază clar două grupuri. Este vorba de așa-numiții preneandertalieni, pe care

Homo erectus *Homo neanderthalensis* *Homo sapiens*

majoritatea cercetătorilor îi atribuie la specia *Homo heidelbergensis*, și neandertalieni „clasici" care au provenit de la ei, și care sunt separați în specia independentă *Homo neanderthalensis*. Preneandertalienii au trăit în perioada, aproximativ, între 600-200 mii ani în urmă și populau întreg sudul și vestul Europei, de la Balcani până la insulele Britanice, și de la Rin și Dunăre până la peninsula Pirineică. Neandertalienii „clasici" care i-au înlocuit pe aceștia au apărut, probabil, undeva în perioada între 200-150 mii de ani în urmă. Locul originii lor este Europa, dar mai târziu ei și-au lărgit arealul, populând mai întâi Asia de Vest, iar ulterior și regiunile mai îndepărtate, până spre est, inclusiv până în Siberia de sud.

Actualmente neandertalienii prezintă grupul de hominide cel mai bine studiat, în afară, desigur, de oamenii din grupul anatomic contemporan, adică de *Homo sapiens*. Osemintele lor, reprezentate uneori doar de oase dispersate, iar alteori, de schelete aproape întregi, au fost descoperite în multe situri arheologice din Europa și Asia. Deseori ele sunt întâlnite în stațiunile din peșterele din epoca paleoliticului mijlociu, cum ar fi La Ferrassi, La Chapelle-aux-Saints și La Quina din Franța, Spy din Belgia, Zaskal'naja din Crimeea, Mežmaiskaja din Caucazul de Nord, Kebara, Amud și Tabun din Israel, Shanidar din Irak, Teshik-Tash din Uzbekistan etc.

Având o talie mijlocie destul de mică (165-170 cm), pentru neandertalieni era tipică masivitatea oaselor scheletului, fapt care denotă prezența unei mase mari a mușchilor. Cutia craniană este alungită și lată, fruntea joasă și teșită, orbitele ochilor mari, dispuse larg, cu arcurile sprâncenelor puternice, care formează deasupra rădăcinii nasului o dungă proieminentă continuă. Bărbia iese în față doar foarte puțin, sau deloc. O particularitate specifică a neandertalianului este forma subsferoidală a craniului (vedere din spate) și prezența așanumitei „lacune retromolare" – a unui spațiu liber între molarii posteriori și linia ascendentă a maxilarului inferior. Neandertalienii se deosebesc de alte hominide și prin volumul destul de mare al cutiei cerebrale, care atinge în mediu în jur de 1500 cm.c., – cu aproximativ 100 cm.c. mai mare decât indicatorul similar la oamenii contemporani.

Neandertalienii mai locuiau în multe zone din Eurasia încă cu 30 de mii de ani în urmă, posibil și puțin mai târziu. Cel mai îndelungat ei au supraviețuit în peninsula Pirineică și, probabil, în Crimeea. Ipoteza cea mai plauzibilă a dispariției neandertalienilor este expansiunea teritorială a speciei *Homo sapiens*.

Originea și răspândirea *Homo sapiens*. Cu toată diversitatea de nuanțe existente în concepțiile diverșilor cercetători asupra problemei originii speciei *Homo sapiens*, toate variantele expuse de soluționare a acestei probleme pot fi reduse la două puncte de vedere absolut contradictorii. Conform primei concepții, monocentrice, leagănul omenirii și a tipului fizic contemporan al omului a fost o singură regiune geografică, destul de limitată,

de unde mai apoi oamenii s-au răspândit pe întreaga planetă, eliminând, distrugând sau asimilând populațiile precursoare de hominide care populau diversele regiuni. Cel mai des în calitate de astfel de leagăn al omenirii este considerată Africa de Est, iar teoria corespunzătoare acestui concept privind originea și răspândirea speciei *Homo sapiens* este denumită teoria „*exodului african*".

Poziția opusă este enunțată de către cercetătorii care susțin teoria policentrică, „multiregională", conform căreia constituirea și originea evolutivă a speciei *Homo sapiens* s-a produs în mai multe regiuni, adică și în Africa, și în Asia, și în Europa, având loc pe parcurs schimbul permanent al genelor între populațiile acestor regiuni. Majoritatea savanților împărtășesc astăzi prima teorie, și nu întâmplător. Datele și informațiile acumulate până la ora actuală confirmă tot mai mult teoria originii africane a speciei *Homo sapiens*, în detrimentul scenariului policentric.

Datele genetice și cronologia descoperirilor antropologice vorbesc despre faptul că primul val puternic de colonizare de către oamenii contemporani, produs în afara teritoriului Africii, a fost îndreptat spre est și, trecând peste raioanele de sud ale Asiei, a ajuns în cele din urmă în Australia. Cel mai probabil, calea migratorilor trecea prin strâmtoarea Bab el Mandeb, iar mai departe, prin peninsula Arabică și litoralul Oceanului Indian, fără a ieși cu mult în afara zonei subtropicelor.

Lipsa rămășițelor osoase aparținând „exploratorilor" nu permite, deocamdată, determinarea timpului când a început „exodul". Judecând, însă, după faptul că „finișul" (Australia) a fost atins cu 40-45 mii de ani în urmă, „startul" trebuia să fi avut loc nu mai târziu de 60 mii de ani în urmă. O datare apropiată a începutului „exodului" este pusă la dispoziția savanților și de către geneticieni.

Lărgirea arealului de populare a *Homo sapiens* în direcția spre nord a început, probabil, în intervalul între 50-40 mii de ani în urmă. Mulți cercetători consideră că mișcarea oamenilor de tipul antropologic contemporan în direcția spre nord, în afara limitelor tropicelor și ale subtropicelor s-a produs nu nemijlocit din Africa (prin valea Nilului și Orientul Apropiat), ci mai degrabă de undeva din raionul Golfului Persic, acest proces fiind o ramificație relativ tardivă a valului inițial al „exodului", îndreptat spre est.

În Europa, unde în acea perioadă locuiau neandertalienii, *Homo sapiens* a apărut, probabil, pentru prima dată în perioada dintre 42-38 mii de ani în urmă. Odată cu răspândirea lor, arealul neandertalienilor se micșorează tot mai mult. În cele din urmă, el s-a divizat în câteva regiuni nu prea mari, izolate. În unele dintre aceste regiuni populațiile relicte de *Homo neandertalensis* s-ar fi putut păstra încă timp îndelungat, dar soarta acestei specii era de acum predeterminată.

Peste câteva mii de ani după venirea lor în Europa, *Homo sapiens* au

colonizat aproape întreg continentul, eliminând sau, probabil, asimilând populația aborigenă. În curând ei au început să valorifice și raioanele de nord ale Asiei, reușind să pătrundă chiar după cercul polar. Aproximativ cu 15 mii de ani în urmă a început, după cum se poate concluziona în baza datelor disponibile, popularea Americii, unde primii locuitori au venit din Asia de Nord prin Beringhia – o fâșie terestră îngustă, care se forma periodic între Siberia și Alasca, actualmente acoperită de apele golfului Bering.

În procesul de colonizare treptată, populațiile diverse de *Homo sapiens* trebuiau să se acomodeze la viața în condiții naturale diferite. În rezultat, între aceste populații s-au acumulat în timp anumite diferențe biologice, mai mult sau mai puțin vizibile, care au condus la formarea *raselor contemporane*. Totodată, nu poate fi exclus și faptul că o anumită influență asupra acestui proces l-a avut contactul cu populațiile autohtone din regiunile valorificate care, din punct de vedere anatomic, erau destul de pestrițe.

Locuitorii primitivi de pe teritoriul Moldovei și al țărilor învecinate. Datele arheologice mărturisesc despre faptul, că pe teritoriul Moldovei și al țărilor învecinate oamenii au apărut încă în epoca așeliană (cca 650 de mii de ani în urmă), dar descoperirile de oase fosile lipsesc deocamdată. Acest lucru nu permite de a determina clar reprezentanții cărei specii de hominide primii au populat regiunea. Cu certitudine, însă, se poate afirma că neandertalienii erau stabiliți aici de-a binelea. Despre prezența lor ne vorbesc nu doar materialele arheologice, ci și multe alte informații. Cea mai veche urmă (în sensul direct al cuvântului) o constituie o amprentă de talpă de picior gol al unui neandertalian, depistată în peștera Vârtop din România[1]. Amprenta respectivă a fost imprimată nu mai târziu de 62 de mii de ani în urmă, fapt confirmat de rezultatele datării cu toriu și uraniu a stratului de travertin, care acoperă amprenta. În perioada respectivă în Europa nu exista o altă populație decât cea a neandertalienilor, de aceea numele autorului amprentei nu trezește niciun dubiu.

Oamenii de tipul anatomic contemporan au apărut în zona la care ne referim nu mai târziu de 35 mii de ani în urmă. O astfel de vechime, conform rezultatelor datării radiocarbonice, o are și exemplarul de maxilar inferior al unui *Homo sapiens,* depistat în Peștera cu Oase din România. O vechime similară se presupune că avea și craniul, descoperit cu un an mai târziu, în aceeași peșteră și în condiții similare[2]. Trebuie de remarcat, că aceste descoperiri reprezintă cele mai vechi rămășițe osoase ale oamenilor de tip anatomic contemporan, cunoscute la ora actuală în Europa.

---

[1] Onac B.P., I. Viehmann, J. Lundberg, S.-E. Lauritzen, C. Stringer, V. Popiță. U-Th ages constraining the Neanderthal footprint at Vârtop Cave, Romania // Quaternary Science Reviews, 2005, 24: 1151-1157.

[2] Trinkaus E., Ș. Milota, R. Rodrigo, M. Gherase, O. Moldovan. Early modern human cranial remains from the Peștera cu Oase, Romania // Journal of Human Evolution, 2003, 45: 245-53.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Cela-Conde C.J., Ayala F.J. Human evolution. Trails from the past. New York. 2007.

Klein R.G. The human career. Human biological and cultural origins. 3rd ed. Chicago/London. 2009.

Lewin R. Human evolution: an illustrated introduction. 5th ed. Malden/Oxford/Carlton. 2005.

Wood B. Human evolution: A very short introduction. New York. 2005.

Oppenheimer S. Out of Eden: The Peopling of the World. London. 2004.

Алексеев В.П. Становление человечества. Москва. 1984.

Вишняцкий Л.Б. Введение в преисторию. Проблемы антропогенеза и становления культуры. Курс лекций. Кишинев. 2005.

Вишняцкий Л.Б. История одной случайности или происхождение человека. Фрязино. 2005.

Вишняцкий Л.Б. Человек в лабиринте эволюции. Москва. 2004.

Зубов А.А. Палеоантропологическая родословная человека. Москва. 2004.

2. Mediul natural. Cuaternarul sau Antropogenul

Etapele timpurii ale evoluţiei umanităţii în ultimele două milioane de ani au avut loc în perioada cuaternară, care este ultima perioadă geologică a istoriei Pământului.

Denumirea de „perioadă cuaternară" este oarecum învechită, fiind moştenită încă din sec. XIX, când pentru istoria geologică se mai utilizau denumirile vechi ale erelor: primară (în prezent paleozoică), secundară (în prezent mezozoică), terţiară (în prezent cainozoică, perioadele paleogenă şi neogenă). Pentru sec. XIX denumirea de „perioadă cuaternară" era îndreptăţită, dar în prezent se utilizează deja alte denumiri: perioadă *glaciară, pleistocen, antropogen*.

Denumirea de „perioadă glaciară" desemnează cu precizie evenimentul esenţial al epocii – dezvoltarea pe larg a gheţarilor continentali şi a înghe̦ţului veşnic. Dar în Europa aceste fenomene nu au avut loc de la începutul epocii, ci mai târziu, în pleistocen. Această denumire, de asemenea, se foloseşte pentru cuaternar, dar numai pentru perioada lui mijlocie.

Cel mai important eveniment în istoria „perioadei cuaternare" poate fi socotită apariţia şi evoluţia primelor culturi arheologice. Pornind de la acest deziderat, în sec. XX se utilizează termenul „antropogen", propus de **A.P. Pavlov** (1919) şi argumentat mai târziu de **V.I. Gromov** (1948). Termenul provine de la latinescul *antropos* – om şi *genezis* – naştere, adică naşterea omului. Întradevăr, aceasta este perioada evoluţiei neîntrerupte a omului şi a culturilor sale arheologice şi este normal să fie denumită – *antropogen.*

Secţiunile geologice. Izvorul informaţional de bază pentru perioada cuaternară îl reprezintă depunerile geologice, care sunt larg răspândite şi

formele străvechi de relief (geomorfologia). Acestea cuprind descrierea fenomenelor naturale, care pot fi studiate şi descifrate în baza cercetărilor analitice, în urma cărora se serializează schimbările natural-climaterice.

Pentru regiunea Moldovei s-au studiat şi sunt cunoscute pe larg serializări lungi de depuneri cu geneză diferită. Acestea sunt *stratotipurile* (etaloane) de importanţă mondială, în baza cărora s-au realizat principiile stratigrafiei şi corelarea tuturor depunerilor cuaternare ale întregii Europe şi ale Asiei de Nord. Dintre stratotipurile cele mai cunoscute sunt *„prundişul de Tiraspol"* (valea Colcotov), cu o faună bogată de mamifere şi moluşte, care a stat la baza evidenţierii *complexului faunistic Tiraspolean;* depunerile de tipul Porata cu *complexul faunistic Moldovian* din lunca Prutului, precum şi secţiunile de *loess,* groase de câteva zeci de metri, cu informaţie despre fenomenele naturale din ultimul milion de ani (Hagimus, Cişmichioi, Roxolani, Hruşca, Rezeni) sau două milioane de ani (Etulia).

Cronologia şi stratigrafia perioadei cuaternare. Durata perioadei cuaternare se identifică cu vârsta limitei sale inferioare. La congresul INQUA începutul ei a fost stabilit pentru aproximativ 1,8 milioane de ani în urmă. Starea limitei neogen-cuaternare a fost determinată după depunerile maritime din secţiunea stratotipicului Vrica din Italia la nivelul episodului paleomagnetic Oldwai, în care apar primele elemente de faună arctică şi semne ale primului îngheţ în Europa (*eburon*). În depunerile oceanice limita inferioară se face la nivelul stadiului de izotopi de oxigen 20, în Europa – între Villafranchianul inferior şi cel mijlociu şi între complexele faunistice de mamifere *Haprovian* şi *Odesian*. În regiunea noastră limita neogen-cuaternară trece prin seria de terase din interiorul aluvianului terasei Fârlădeni, în seriile de *loess,* între solurile fosile roşu-vişinii şi roşu-cafenii. În depunerile marine ale Mării Negre această limită este între bazinele maritime Kujalnik şi Gurian.

Componentele perioadei cuaternare. În interiorul perioadei cuaternare se evidenţiază trei componente mari, care reflectă cele mai importante etape de evoluţie a naturii: *Eopleistocen, Pleistocen* şi *Holocen.*

Eopleistocenul (pentru Europa Occidentală – *Lower Pleistocene*) a durat un milion de ani, de la 1,8 până la 0,8 milioane de ani în urmă. Se caracterizează prin primele răciri ale climei, dar fără îngheţări continentale şi prin evoluţia ultimelor stadii ale faunei Villafranchianului. La rândul său, Eopleistocenul poate fi divizat în 3 componente mai mici. *Eopleistocenul timpuriu*, cu prima răcire (eburon) şi cu un complex faunistic de tipul *Odesian* (Villafranchian târziu). O perioadă relativ caldă şi cu aceeaşi faună reprezintă *Eopleistocenul superior*, cu un complex faunistic de tipul *Tamanian* (Epivillafranchian). Ea se finisează cu o răcire esenţială a climei, dispariţia faunei Villafranchiene şi sfârşitul epocii paleomagnetice Matujama. *Neopleistocenul* (0,8-0,1 milioane de ani). După durată nu cedează Eopleis-

tocenului, dar se deosebește printr-un contrast al schimbărilor naturale. Pentru Europa Occidentală corespunde perioadei *Early and Middle Pleistocene.* Este o perioadă tipic glaciară, cu o dezvoltare masivă a scuturilor de gheață la nordul Europei și mai ales în Scandinavia. Epocile glaciare se succedau cu încălziri interglaciare, cu periodicitatea de 100 mii de ani, în total 8 epoci glaciare și, respectiv, interglaciare. Neopleistocenul se divizează în 3 epoci mai mici: timpuriu, mijlociu și superior.

Neopleistocenul timpuriu (0,8-0,4 mln. de ani), corespunde pentru Europa Occidentală cu perioada *Early Middle Pleistocene,* pentru Alpi-Cromer și Mindel. Pentru regiunea noastră este perioada dominării *complexului faunistic Tiraspolean*. Oscilările climaterice s-au reflectat în 4 cicluri glaciar-interglaciare, inclusiv înghețurile mari de tipul Don și Oka. În luncile râurilor s-au format 4 terase – terasele IX, X, XI și XII ale Nistrului și 4 soluri fosile separate de orizonturi de *loess.* În componența faunei de mamifere și moluște apar primele criocomplexe (Nistru și Oka).

Neopleistocenul mijlociu (0,4-0,13 mln. de ani) corespunde pentru Europa Occidentală perioadei *Upper Middle Pleistocene* și Mindel-Riss și Riss. În regiunea noastră această epocă este reprezentată prin 3 cicluri glaciar-interglaciare, inclusiv interglaciarul Lihvin și se sfârșește cu înghețul Dneprovsk. În luncile râurilor s-au format până la 3 terase, pentru Nistru – terasele VI, VII și VIII. Fauna de mamifere este reprezentată de complexele Singalian și Chozarian.

Neopleistocenul superior (130-10 mii de ani) corespunde pentru Europa Occidentală perioadei *Upper Pleistocene,* adică Riss-Würm și Würm. Reprezintă un ciclu glaciar deplin, interglaciarul Mikulinian și înghețul Valdaï. Acest ciclu de 100 mii de ani de vară se divizează în 5 cicluri stadial-interstadiale de vară a câte 20 mii de ani. Lor le corespunde formarea a 5 terase: I-V pe Nistru și a 5 soluri fosile interstadiale. Fauna de mamifere este reprezentată de complexele Șcurlatian și Mamutian.

Holocenul – ultimii 10,5 mii de ani – reprezintă cea mai scurtă componentă postglaciară a perioadei cuaternare.

Istoria componentelor de bază ale naturii

Istoria mediului înconjurător se reconstruiește în baza analizei evoluției anumitor componente ale naturii, cum sunt clima, relieful, învelișul de sol, flora și fauna landșaftului, în ansamblu, precum și acvatoriile marine (Marea Neagră).

Istoria climei: epocile glaciare și interglaciare. În cuaternar pe Pământ au apărut condiții climaterice deosebite – epocile glaciare sau înghețurile, cu dezvoltarea largă a scuturilor de gheață, însoțite de răciri pronunțate ale climei cu 20°C, deplasarea ghețurilor continentale cu grosimea de 2-3 km, și acoperirea de către ele a mii de kilometri. Ghețarii continentali au lăsat depuneri specifice – morene și bolovani aduși de departe. Dinspre sud către scutul de gheață se așeza o zonă rece periglaciară, lată de până la câteva

mii de kilometri, fără păduri, cu îngheț multianual al pământului, climă rece și *loess*-uri de munte. Zona periglaciară cu sol înghețat pătrundea la aceleași latitudini și în mare și oceane, sub forma de ghețari plutitori și de șelf.

În istoria climei a fost semnalată prezența direcționării și a ciclurilor. Direcționarea (trendul) se exprimă prin răcirea progresivă, iar ciclurile – prin succesiunea epocilor calde, interglaciare cu cele reci, glaciare.

Epocile glaciare alternau cu epoci interglaciare, când clima era apropiată de cea contemporană sau mai caldă. Ciclurile glaciare erau generate de ciclurile parametrilor orbitali ai Pământului și ai planetelor, care determinau schimbarea cantității de energie solară care ajungea pe pământ.

Pentru Eopleistocen (1-2 mln. de ani) s-au evidențiat două răciri mari, care au avut loc la începutul epocii (înghețul dunărean sau eburon, cu orizontul Domașkin) și la sfârșitul acesteia (înghețul Akulovsk sau Günz). Mijlocul Eopleistocenului s-a caracterizat printr-o climă relativ caldă, mult mai caldă decât cea contemporană.

În Neopleistocen (800-10 mii de ani în urmă) se evidențiază cert 8 cicluri glaciar-interglaciare a câte 100 mii de ani, semnalate pentru Europa prin schimbarea tuturor componentelor mediului ambiant.

Ultima răcire în Europa (Valdaï, Würm, Vistula și Weichsel) se divizează în două stadii glaciare, despărțite de încălzirea interstadialului Valdaï mijlociu. Ultimul glaciar al stadiului Valdaï (23-10 mii de ani) a fost cel mai rece în istoria Pământului. Temperatura în zona moderată a scăzut cu 20°C, înghețul veșnic s-a extins până la Marea Neagră, au dispărut pădurile boreale ale Eurasiei și s-a format o hiperzonă de tundră periglaciară de la Arctica până la Marea Neagră și Marea Caspică.

La sfârșitul Pleistocenului, 17-10 mii de ani în urmă, a avut loc o deglaciere bruscă și topirea rapidă a Scutului de gheață Scandinavic. La începutul acestei faze se fixează o încălzire masivă a climei, o topire intensă a ghețarilor și derularea ulterioară a evenimentelor Epocii Inundațiilor Extreme. Masele enorme de apă au cauzat mari ieșiri din maluri ale râurilor, transgresia mărilor interioare și formarea unei Cascade a bazinelor eurasiatice de la Marea Aral și Marea Caspică până la Marea Neagră și Marea Marmara.

În finalul Pleistocenului (14,5-10,3 mii de ani) au fost semnalate 3 răciri de scurtă durată *Dryas 1-3,* care au fost fixate după polenul conservat al tufarului de tundră Iarba Potârnichii (Dryas). Ele sunt despărțite de două încălziri – *Bolling* și *Allerod,* care formează cicluri de aproximativ 1,5-2,0 mii de ani. Toate aceste oscilații climaterice au fost scoase în evidență în secțiunile stațiunilor paleoliticului târziu Molodova, Cosăuți, Ripiceni ș.a.

Evoluția reliefului: istoria văilor râurilor. În ultimele câteva milioane de ani relieful regiunii s-a schimbat esențial sub influența proceselor interne tectonice și externe. În zonele de

nord şi de vest au predominat ridicarea scoarţei terestre, creşterea ridicăturilor şi intensificarea eroziunilor. În părţile de sud şi de est regimul tectonic a fost relativ mai stabil cu o tendinţă de adâncire şi acumulare a precipitaţiilor. La modul cel mai dinamic s-au dezvoltat văile râurilor Nistru, Dunărea, Prut şi a afluenţilor acestora, precum şi a râuleţelor mici care se varsă direct în Marea Neagră.

În acelaşi timp, la formarea luncilor râurilor au contribuit şi oscilaţiile ciclice ale nivelului Mării Negre – transgresiile şi regresiile. Ca urmare a acestora s-au format terasele fluviale.

În ultimul timp numărul real de terase ale Nistrului a fost stabilit prin evidenţierea legăturilor dintre apariţia teraselor şi oscilările climaterice, în particular, a ciclurilor glaciar-interglaciare, precum şi a ciclurilor mai mici, stadiale. Pentru Neopleistocen au fost evidenţiate până la 12 terase, dintre care 7 glaciar-interglaciare, stadiile 6-20 şi până la 5 terase stadiale în Pleistocenul târziu, substadiile 5 a-c. Geomorfologic, terasele râurilor şi cele ale limanului mării sunt în formă de suprafeţe plate sau uşor vălurate, cu lăţimea de la câteva sute de metri până la 10-20 km, întinse de-a lungul liniei actuale. Înălţimea lor creşte cu trecerea timpului (de la 4-5 m până la 15-200 m) şi pe măsura îndepărtării de la gura râului. În aşa fel, suprafaţa celei mai vechi terase din Eopleistocen (Fârlădeni) se ridică deasupra Nistrului de la 2-30 m în partea inferioară până la 15-180 m în cursul mijlociu. Deformarea nivelului terasei constituie în jur de 150 m la un milion de ani.

Construcţia geologică a teraselor Nistrului este tipică şi pentru alte râuri. În partea inferioară a rocilor precuaternare se găseşte stratul depunerilor de terasă cu grosimea de la 5-10 până la 50-60 m, care constă din două straturi cu facies diferit: cel inferior este *aluvial*, iar cel superior – din soluri de *loess*. Stratul aluvial fixează vremea formării terasei, conţinând, de regulă, floră şi faună calofilă. În partea lui superioară se întâlneşte floră şi faună criofilă, preglaciară. Din această situaţie reiese că formarea teraselor este în legătură cu ciclurile glaciar-interglaciare, ciclurile lor corespunzând unul cu altul. Partea superioară a teraselor este compusă din depuneri eolice şi succesiuni de straturi de soluri fosile şi *loess*, cu grosimea de 40-50 m.

Aşadar, în valea Nistrului se evidenţiază până la 20 de terase, ale căror depuneri şi fosile constituie baza stratigrafiei şi cronologiei Pleistocenului, reflectând, de asemenea, etapele de bază a evoluţiei mediului înconjurător din ultimele câteva milioane de ani.

Cele mai vechi şi mai înalte terase (200-300 m) s-au format încă în Pliocen, imediat după retragerea ultimului bazin maritim al Paratetisului: Stolniceni, Bălţata, Vadul-lui-Vodă şi Fârlădeni, aluviale târzie.

În Eopleistocen (Pleistocenul timpuriu) au fost evidenţiate 4 niveluri de terasă: XVI Fârlădeni (aluvial superior), XV Boşerniţa, XIV Hagimus, XIII Chiţcani şi XII Mihailovca. Înălţimea

teraselor atinge 150-200 m. Neopleistocenul timpuriu este reprezentat de 4 terase: XI Pohrebea, X Colcotov şi Varniţa (2 niveluri de terasă). În Neopleistocenul mijlociu s-au format 3 terase: VIII Grigoriopol, VII Speia, VI Tiraspol. Terasele Pleistocenului târziu s-au format sub acţiunea unor cicluri climaterice mai mici, de 20 mii de ani, prezentând stadii şi interstadii glaciare în număr de 5, inclusiv trei în timpul interglaciarului Mikulinian: V Caragaş, IV Slobozia, III Comarov şi 2 în timpul glaciarului interstadial de tipul Valdaï: II Parcani şi I Târnauca.

Nivelul de terasă din Pleistocen, cel mai tânăr şi cel mai jos (practic la nivelul solului, nivelul „zero") s-a format la sfârşitul epocii, cu 16-11 mii de ani în urmă. Este reprezentat de albiile vechi, enorme, neobişnuit de late (până la 1,5-2 km) ale văilor râurilor mici de la sudul regiunii: Cogâlnic, Sărata, Ialpug, Kujalnik, Hagibei ş.a. Fundurile lor au fost lărgite considerabil de viiturile mari ale Epocii Inundaţiilor Extreme. În sfârşit, în Holocen se formează terasa inundabilă a tuturor râurilor din regiune. La gurile râurilor, sub acţiunea transgresiunilor marine s-au format terase de liman şi de mare.

Istoria învelişului de sol: solurile fosile. Solurile străvechi au avut o istorie lungă şi complicată, care poate fi urmărită în secţiunile depunerilor cu succesiuni de orizonturi de soluri fosile de diferite tipuri şi de *loess*. Prin esenţă, *lemmele,* de asemenea poartă trăsături ale proceselor de evoluţie a solurilor şi sunt soluri fosile primitive ale epocilor glaciare reci. Anume secţiunile cu sol de *loess* conţin majoritatea straturilor de cultură ale paleoliticului, din care considerente sunt importante pentru arheologie.

Cea mai deplină succesiune a solurilor fosile şi a celor de *loess* a fost studiată pe versanţii şi pe terasele râurilor. Cele mai împlinite după grosime (30-35 m) şi durata acumulării depunerilor (1-2 mln. de ani) au fost cercetate mai detaliat: Etulia pe Dunăre (2 mln.), Luceşti (3 mln.), Rezeni şi Tălmaza (1,5 mln.), Hagimus (1,2 mln.), Roxolani (1 mln.), Tiraspol pe Nistru (0,6 mln.). Acestea cuprind în jur de 10 soluri fosile, iar pentru solurile tinere cu straturi de cultură, cele mai depline secţiuni sunt la Molodova, Cosăuţi, Ripiceni.

De regulă, solurile fosile s-au dezvoltat în epocile interglaciare sau interstadiale, iar straturile de *loess*, care le despart – în epocile şi stadiile glaciare. În mare măsură, ele şi-au păstrat profilul, culoarea, structura, textura, orizontul carbonatic, deşi substanţa fertilă de humus, în bună parte, s-a degradat. Aceste caracteristici permit a le compara cu solurile contemporane, deşi sunt soluri care nu au analogii contemporane, de exemplu pentru epocile şi interstadialele glaciare.

În Pliocen, în regiunea noastră s-au format soluri expresive, vopsite intens în culori roşii şi roşu-vişinii, apropiate solurilor roşii subtropicale de tipul *terra rossa*. Grosimea lor atinge uneori câţiva metri. Pentru Eopleistocen sunt caracteristice solurile roşu-brune şi roşu-ca-

feniu de tipul Kryžanovsk la Odesa sau solurile roşii din secţiunea Rezeni. În Neopleistocenul timpuriu se formează solurile roşu-cafenii şi cafenii. Neopleistocenul mijlociu se caracterizează prin prezenţa a trei soluri. Dintre cele mai apropiate celor contemporane sunt solurile fosile de tipul interglaciarului Mikulinian, care au trăsături de cernoziom. În sfârşit, pentru Valdaïul final a Nistrului de Mijloc (Cosăuţi, Molodova) se remarcă o alternare frecventă a solurilor calde şi reci: brune de pădure şi hleezeme de tundră.

În aşa fel, succesiunea solurilor fosile reflectă răcirea progresivă a climei de la subtropical până la glaciar. În perioada postglaciară s-au format solurile de tip contemporan, obişnuite pentru regiunea noastră.

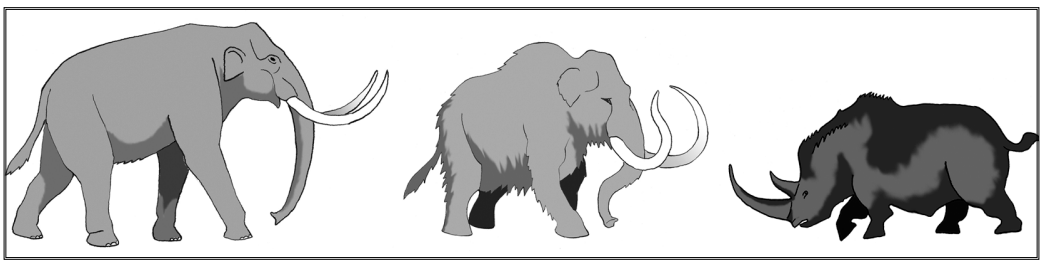
Istoria faunei: complexele faunistice. Fauna reprezintă un component de bază pentru elaborarea stratigrafiei, cronologiei, paleogeografiei şi reconstituirea mediului natural înconjurător. Într-un mod mai dinamic s-a dezvoltat fauna mamiferelor şi a moluştelor. Prin ritmuri deosebit de înalte de evoluţie s-au remarcat elefanţii fosili, rinocerii, bizonii, cerbii şi caii. Cele mai depline linii filogenetice s-au urmărit pentru o perioadă de trei milioane de ani la elefanţi: de la cei mai primitivi până la mamuţi (elefantul românesc *Archidiskodon rumanus*, elefantul lui Gromov *A. gromov,* elefantul sudic *A. meridionalis,* elefantul de Tamani *A.m. tamanesis,* elefantul trogonterian *A. trogontherii*, elefantul de Hazarsk *Mammuthus chosaricus,* mamutul timpuriu şi târziu de tipul *primigenius*). Aceste tipuri de elefanţi sunt semnalaţi în întreaga Eurasie de Nord şi constituie o bază bună pentru corelările interregionale.

Dintre moluştele de apă dulce cele mai dinamice s-au dovedit a fi *unionidele, viviparele,* precum şi *corbiculele subtropicale.*

Se evidenţiază două tipuri de faună a moluştelor de apă dulce: speciile iubitoare de căldură, caracteristice pentru interglaciar, şi criocomplexele cu specii reci din epocile glaciare.

Dintre moluştele marine cel mai mult s-a modificat în timp specia cu două valve de tipul *Didacna,* în baza cărora a fost făcută stratigrafia Mării Negre.

Complexele faunistice constituie comunităţi de specii de animale caracteristice pentru anumite epoci ale

Specii de animale: *Mammuthus trogontherii, Mammuthus primigenius, Coelodonta antiquitatis*. După R. Croitor

cuarterului cu condiţia independenţei lor, a variabilităţii succesive în timp şi determinării vârstei geologice.

Complexul moldovenesc a fost determinat de către **L. I. Alexeeva** (1977) în baza faunei straturilor Porata inferioară de pe râurile Salcia, Cahul, Dunărea şi Prut (Carbolia, Brânza, Vajasny, Cotlovina) şi mai târziu a fost descrisă şi pentru valea Nistrului (aluvianul Cuciurgan). În componenţa faunei se găsesc multe elemente de savană. Printre acestea sunt strămoşii elefanţilor – dinoterii şi mastodonţii. Însă elefanţii adevăraţi, apropiaţi celor indieni şi africani încă nu apăruseră. Din fauna hiparionică a Miocenului s-au păstrat *caii hiparion, numeroase antilope.* Pentru această faună încă sunt caracteristice rămăşiţele de primate – macaci şi maimuţe hominide de specia *Dolichopithecus*.

Complexul faunistic Scorţelian (Pliocenul mijlociu) de asemenea a fost evidenţiat în Moldova, în apropierea localităţii Giurgiuleşti, în râpa lui Scorţescu. Aici, deja apar grupuri de mamifere, care au evoluat pe parcursul cuaternarului: *elefanţi de tipul actual, cai, tauri, cămile.* De asemenea, vieţuiau cei mai vechi elefanţi pe linia mamutului *Archidiskodon rumanus,* primii elefanţi de pădure *Paleoxodon*, care au migrat din Africa. Din alte grupuri aici se găseau primii cai *Equus stenonis*, cămile *Paracamelus* ş.a.

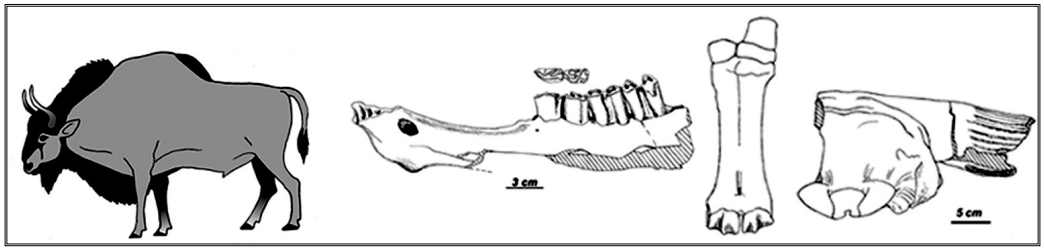
Complexul faunistic Haprovian este reprezentat masiv în straturile inferioare ale aluvianului terasei Fârlădeni: locurile Fârlădeni, Salcia, Raşcov în valea Nistrului şi Cotlovina pe Dunăre. Pentru el sunt caracteristici elefanţii sudici *Archidiskodon gromovi* şi elefanţii de pădure *Palaeoloxodon,* rinocerii etrusci *Dicerorhinus etruscus, Elasmothertium caucasicum,* caii *Equus stenonis,* cămilele gigantice *Paracamelus gigas* şi *Paracamelus alutensins.*

Complexul faunistic Odesian a fost evidenţiat în limanurile Odesei, în depunerile orizontului Ževacha şi în partea superioară a aluviilor terasei Fârlădeni: Kryžanovka, dealul Ževacha, Tiligul, Fârlădeni, Salcia, Raşcov. În cadrul lui apare elefantul tipic de sud *Archidiskodon meridionalis*.

Complexul Tiraspolean se studiază de mai bine de un secol şi este cunoscut pe larg ca fauna *„prundişului tiraspolean*". Vestigiile de mamifere şi moluşte au fost descrise monografic de către M. V. şi A. P. Pavlov (1924, 1929), ulterior fiind evidenţiate în calitate de complex aparte de către V. I. Gromov (1939) şi atestat pe teritoriul întregii Eurasiei de Nord. Locul principal de descoperiri a acestui complex este aluvianul terasei Colcotov, în apropierea or. Tiraspol. Dintre alte locuri, mai amintim aluviunile teraselor Nistrului (văile Prosjanaja, Kurudorova, Mălăieşti), precum şi ale Dunării (Suvorov, Nagornoe), ale Prutului (Petreşti, Câşliţa, Giurgiuleşti) şi ale limanurilor Odesei (Bolşevik, Morozovka).

Fauna mamiferelor mari este reprezentată de peste 50 de specii. Fauna mamiferelor mici evidenţiază câteva stadii de evoluţie: Mihajlovsk, Nistru, Oka.

Pentru Neopleistocenul mijlociu se evidenţiază două complexe faunistice: Singalian şi Chozarian.

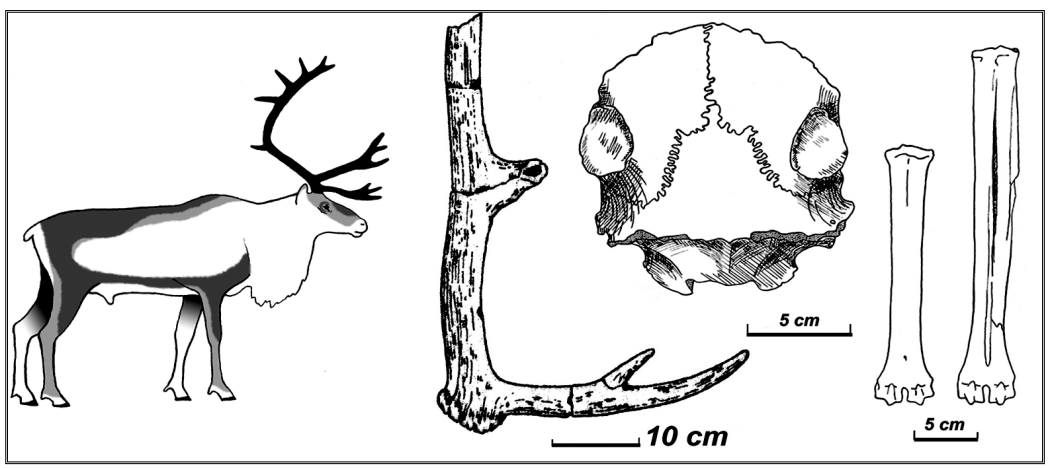

Specia *Bison priscus* şi vestigiile arheologice de la Cosăuţi şi Chişinău. După R. Croitor

Complexul faunistic Singalian conţine elefant de pădure *Palaeoloxodon antiquus,* rinocer *Rhinoceros kirchbergensis,* caracteristice interglaciarului Lihvin şi se găsesc în aluviuni.

Complexul Chozarian conţine un amestec de faună periglaciară caldă şi rece din timpurile glaciarului Dneprovsk: mamutul *Mammuthus chosaricus,* calul *Equus chosaricus,* cămila lui Knobloh *Camelus knoblochi,* bizonul cu picioare lungi *Bison priscus longicornis,* a rinocerului siberian şi rinocerului lânos: *Elasmotherium sibiricum, Coelodonta antiquitatis,* renului polar *Rangifer tarandus,* precum şi a tipului de saiga *Saiga tatarica* şi speciile de leming copitat *Dicrastonix* şi *Lemmus.*

Complexul mamutian (paleoliticul târziu) conţine o faună tipică pentru silvostepa periglaciară cu infiltraţii de specii arctice şi de stepă: specii târzii de mamut *Mammuthus primigenius,* rinocer lânos *Coelodonta antiquitatis,* ren polar *Rangifer tarandus,* ursul de peşteră *Ursus spelaeus,* leming copitat *Lemmus obensis*. Sunt caracteristice de asemenea unele specii de stepă: antilopa saiga *Saiga tatarica,* calul *Equus caballus,* bizonul *Bison priscus.* Multiplele descoperiri făcute în cele mai tinere depuneri ale pleistocenului şi, mai ales, în straturile de cultură ale paleoliticului

Specia *Rangifer tarandus* şi vestigiile arheologice de la Duruitoarea Veche şi Brînzeni I. După R. Croitor

târziu – stațiunile Cosăuți, Molodova, Ripiceni ș.a. – denotă că fauna moluștelor (criocomplexul) este reprezentată, în general, de elemente subarctice terestre: *Vallonia tenuilabris, Pupilla loessica* ș.a.

În ultimul timp, în componența complexului se evidențiază câteva faze (subcomplexe) de evoluție a acestei faune:

1) glaciarul Valdaï timpuriu cu mamut, rinocer lânos, ren polar ș.a., legat de straturile de cultură ale paleoliticului mijlociu;
2) Valdaï mijlociu, cu încălzirea interstadială Breansk și perioada timpurie a paleoliticului târziu;
3) fauna etapei maxime a ultimului glaciar, ce conține cele mai reci elemente subarctice: mamut, ren polar, rinocer lânos;
4) fauna perioadei de tranziție de la începutul încălzirii interstadialului Ljasko, când dispar cele mai reci specii (mamutul, rinocerul lânos ș.a.). Corespunde perioadei paleoliticului târziu;
5) faza finală a complexului mamutian. Se caracterizează prin apariția speciilor calofile de pădure, pe fundalul încălzirii progresive *Beling-Allerød.* Apare căprioara de pădure *Capreolus,* cerbul nobil *Cervus elaphus* și alte elemente de pădure, caracteristice straturilor de cultură a paleoliticului final.

Istoria dezvoltării Mării Negre. Întregul teritoriu al regiunii aparține bazinului de acumulare al Mării Negre, în care se scurg toate râurile și sursele de apă. Pe de altă parte, marea are legătură cu oceanul și regimul ei se reglează atât prin oscilările nivelului Oceanului Mondial, cât și prin efectul scurgerii râurilor propriului bazin. Regulatorul general al acestor procese sunt schimbările climaterice globale.

Marea Neagră este o mare destul de întinsă ca suprafață, acvatoriul ei atingând 420 mii km², ceea ce depășește de două ori suprafețele Moldovei și României luate împreună. Majoritatea suprafeței prezintă o depresiune de peste 2000 m, adâncimea maximală fiind de 2212 m, iar volumul ei – 550 mii km³. Partea de nord-vest a mării prezintă o platformă continentală cu apă puțină, cu adâncimea de 150-200 m, coborând spre depresiune într-o pantă continentală destul de abruptă cu canioane subacvatice adânci. Legătura cu Marea Mediterană se face prin strâmtoarea Bosfor, îngustă (0,75-3,4 km lățime) și adâncă de la 32 la 120 m, fapt care limitează schimbul de apă și care face ca salinitatea Mării Negre să constituie doar jumătate din cea oceanică: de la 15 la 22%. Acumulările de apă dulce de râu, mai ușoară, care plutește deasupra apei sărate, mai grele, formează o stratificare a maselor de apă, care împiedică pătrunderea oxigenului în apele de adâncime. Deficitul de oxigen și infectarea cu hidrogen sulfurat, fac ca de la adâncimea de 150 m, să lipsească orice fel de viață. Marea Neagră este cel mai mare rezervor de apă cu hidrogen sulfurat din lume și în aceasta constă unicitatea ei.

Marea Neagră a exercitat o influență puternică asupra sistemelor fluviale până departe în amonte. Oscilările

nivelului mării au cauzat dislocări ale gurilor râurilor, unde în funcţie de situaţie s-au format fie estuare, fie delte. În cazurile scăderii nivelului mării, văile râurilor Dunărea, Nistru şi Nipru intrau departe pe platforma continentală, unde se vărsau sau formau delte ca în cazul Dunării, unul dintre cele mai mari fluvii şi izvor de apă dulce din Europa, cu un debit anual de peste 200 km^3, depăşind aportul tuturor râurilor.

Marea Neagră este o moştenire a marelui ocean *Tetis,* a mării mediterane *Paratetis* care l-a succedat în oligocen-miocen şi, ulterior, a bazinului dublu Ponto-Caspic. În pliocen s-au succedat două bazine: Cimerian şi Kujalnik.

Bazinul Gurian. Istoria cuaternară a Mării Negre începe cu acest bazin salmastru, profund regresiv, izolat, cu nivelul apei mai jos decât cel contemporan. Fauna de moluşte cuprindea speciile endemice *Digressodacna, Didacna, Tcshaudia, Dreissena.* Judecând după faună, salinitatea apei era apropiată de cea a Mării Caspice, 10-12%.

Bazinul Čaudin a existat în neopleistocenul timpuriu. Avea nivelul mai ridicat decât cel contemporan, inundând delta Dunării. Depunerile sale au fost fixate în văile Prutului (Câşliţa, Uzmarin), Ialpugului (Nagornoe), Katlabuhului (Suvorov). În fauna moluştelor au fost semnalate *Didacna, Submonodacna, Tcshaudia,* salinitatea apei fiind de 10-15%.

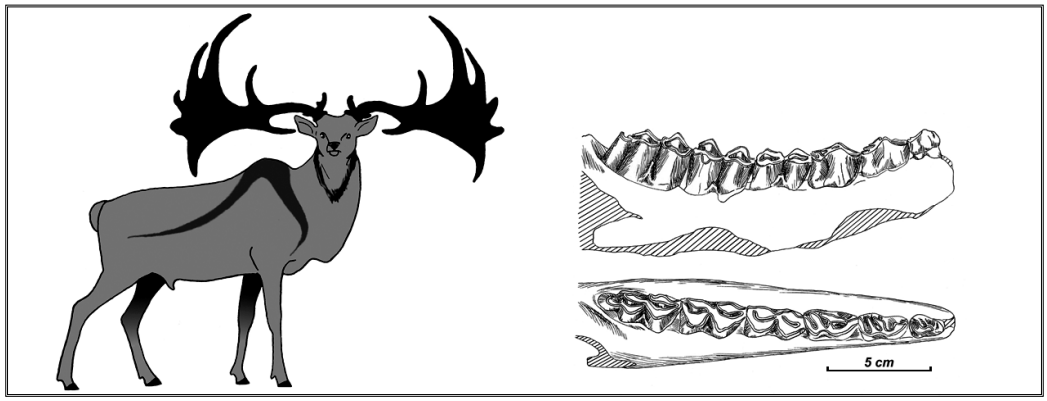
La sfârşitul neopleistocenului timpuriu, în condiţiile răcirii din cadrul glaciarului Oka, are loc o regresiune adâncă, urmată de pierderea legăturii cu Marea Mediterană şi dispariţia faunei Čaudin.

Bazinul transgresiv Euxinul vechi a fost condiţionat de încălzirea interglaciarului Lihvin. El a inundat toată linia ţărmului şi a pătruns adânc în estuarele fluviilor. Delta Dunării s-a transformat într-un golf enorm, al cărui apă se ridica în amonte pe Prut (Uzmarin), Ialpug (Ozernoe sau Babele). Fauna moluştelor era reprezentată prioritar de *Didacna pontocaspia, Cerastoderma glaucum.* Judecând după faună, salinitatea bazinului atingea 10-15%.

Bazinele Paleouzunlar şi Uzunlar aveau fauna amestecată, de apă marină şi salmastră: *Didacna uzunbarica, Didacna Chepalyga* ş.a.

Bazinul Karangat avea acvatoriul mai mare decât cel contemporan, formând golfuri care ajungeau la 150-200 km în adâncul deltei – limanurile Cahul, Ialpug, Catlabuh, Chitai. În locul limanului Nistrului, de asemenea, era un golf. Fauna era reprezentată de moluştele *Didacna, Acantocardia tuberculata, Paphia senescens*, salinitatea apei fiind de 30%.

Bazinul Euxinul nou ocupă un loc deosebit în istoria cuaternară a Mării Negre, când în condiţiile unei regresiuni de proporţii apa devine semidulce şi a reprezentat un lac. Partea de nord-vest era cea mai joasă. Strâmtorile nu mai funcţionau. Se schimbă fauna, dispar moluştele marine de tipul *Didacna* şi apar organisme de apă semisărată: *Dreissena polimorpha, Dreissena rostriformis, Dreissena r. bugensis, Monodacns, Adacna, Hipanis,* salinitatea apei era de mai puţin de 5%, bazinul fiind populat până la fund.

Specia *Megaloceros giganteus* şi vestigiile arheologice de la Duruitoarea Veche. După R. Croitor

Etapele de bază ale evoluției mediului natural. Crizele ecologice. Mediul natural al regiunii a avut o istorie şi o evoluție lungă şi complicată, începând cu etapa inundațiilor maritime şi sfârşind cu crizele ecologice legate de glaciar, inundații şi încălzirea postglaciară a climei.

Pentru *etapa Neopleistocenului* se evidențiază câteva modificări importante ale mediului natural.

Neopleistocenul timpuriu (0,8-0,4 mln. ani). Constituie începutul succesiunii regulate a epocilor glaciare şi interglaciare (4 cicluri). În perioada glaciarului Don şi Oka, gheţarii pătrundeau real în regiunea noastră şi prin lunca Nistrului se scurgeau ape de topire. Văile râurilor s-au adâncit până la 100-150 m, lățimea lor s-a micşorat, volumul de apă, de asemenea. În lunca Nistrului s-au format 4 terase: Mihailovca, Pohrebea, Colcotov şi Varnița, 2 niveluri. În Marea Neagră se formase bazinul Čaudin, cu 20-30 m mai înalt decât nivelul contemporan, salinitatea în jur de 10-15%.

În epocile interglaciare s-au format solurile cafenii şi se găsea o faună bogată a complexului Tiraspolean. Pe platouri şi terase vieţuiau animale de silvostepă: elefanți trogonterii apropiați de cei indieni, precum şi cai, tauri, gazele, bizoni. În zonele mai mlăştinoase se întâlneau elefanți de pădure, apropiați celor africani, rinoceri şi elani cu fruntea lată.

Neopleistocenul mijlociu (400-150 mii de ani). Pentru această perioadă au fost fixate 3 epoci interglaciare şi 3 glaciare, dintre care ultima a fost cea mai rece. Continua răcirea progresivă a climei. La început au fost interglaciarele Lihvin şi Čekalin, cu climă apropiată celei contemporane sau mai caldă, adâncirea în continuare a văilor râurilor şi formarea a trei terase: Grigoriopol, Speia şi Tiraspol. În depresiunea Mării Negre s-au format bazinele Euxinul vechi, Paleouzunlar şi Uzunlar, legate de Marea Mediterană. Nivelul acestor mări era apropiat sau mai ridicat decât cel contemporan, salinitatea – mai mică.

Bazinul Euxinul vechi, datorită nivelului ridicat al mării, pătrundea adânc în văile Nistrului şi ale râurilor mai mici. La Dunăre, marea inunda delta până mai sus de Galați, în secți-

unea de la Bărboşi descoperindu-se faună cu moluşte *Didacna pontocaspia*. Aceeaşi situaţie este valabilă şi pentru valea Ialpugului, secţiunea Babele, şi pentru Prut – râpa Uzmarin.

Bazinele Paleouzunlar şi Uzunlar, deşi aveau un nivel mai coborât, inundau de asemenea toată delta Dunării şi gurile afluenţilor. Pe uscat s-au format, în această perioada, soluri castanii şi de cernoziom de tip contemporan. Fauna de mamifere a *complexului Singalian* conţine specii de pădure (elefant, cerb, rinocer), precum şi elemente de stepă (taur, bizon).

Criza înghețului Dneprovsk. Către sfârşitul Neopleistocenului a avut loc un îngheţ de proporţii şi formarea scutului continental al glaciarului Dneprovsk (Riss). Deplasarea maximală a gheţarului spre sud a fost fixată pe valea Niprului până la or. Dnepropetrovsk. Probabil acelaşi fenomen are loc şi pe Nistru până în zona Subcarpaţilor. Pentru regiune este fixat fenomenul înghețului veşnic. În zona periglaciară apar landşafturi de tundră rece cu elemente specifice de floră şi faună. Pentru prima dată este fixată apariţia elementelor complexului mamuţilor şi a florei subarctice cu mesteacăn pitic şi moluşte alpine reci. Aceste condiţii ale primei răciri de proporţii în regiune au cauzat un stres şi o criză ecologică pentru populaţia veche din zonă şi s-a reflectat prin schimbarea culturilor arheologice de la răscrucea paleoliticului mijlociu şi târziu.

Neopleistocenul târziu. Etapa Mikuliniană (130-70 mii de ani). După glaciarul Dneprovsk are loc o încălzire esenţială a climei şi, respectiv, ridicarea nivelului Mării Negre (transgresiunea Karangat). În văile râurilor s-au format până la trei terase. Pe parcursul interglaciarului au fost semnalate două răciri stadiale ale climei. Solurile erau apropiate de cernoziomurile contemporane, fauna fiind reprezentată de complexul Mikulino cu elefant de pădure.

Pentru Marea Neagră era perioada bazinului maritim Karangat, cu salinitatea mai mare decât cea contemporană cu 30%. Fauna de moluşte pătrundea din Marea Mediterană şi era mai bogată ca acum. Nivelul mării era cu 8-10 m mai ridicat decât în prezent şi pătrundea în văile râurilor care formau bazinul (Nistru, Nipru), inundând delta Dunării şi gurile afluenţilor acesteia. Fauna de moluşte era de specia *Didacna*, salinitatea apei în mare era de 30%, pe când în golfuri nu depăşea 10-12%.

Etapa Valdaï (Würm) (70-10 mii de ani). Ultimul glaciar se divizează în două stadii 015-4 şi 015-2, cu încălzirea interstadialului Breansk a ultimului Valdaï 015-3.

În Valdaïul timpuriu (70-40 mii de ani) a avut loc o răcire esenţială a climei şi deplasarea Scutului Scandinavic de gheţari continentali, dezvoltarea înghețului veşnic în zona periglaciară, acumularea unui strat gros de *loess,* formarea complexului faunistic de mamifere al mamuţilor, dispariţia zonei de păduri şi formarea unei hiperzone de tundră şi stepă.

În Valdaïul mijlociu, 40-23 mii de ani, are loc o uşoară încălzire a interstadialului Breansk, cu formarea unor

soluri fosile, care nu au analogii contemporane.

În văile râurilor se formează două cicluri de terase – Parcani şi Târnauca. În Marea Neagră are loc o scădere considerabilă a nivelului, uscarea unor mari suprafeţe ale platformei continentale şi avansarea văilor râurilor Dunărea, Nistru şi Nipru spre sud, pierderea legăturii bilaterale cu oceanul şi, drept rezultat, micşorarea suprafeţei acvatoriului şi formarea unui bazin izolat cu apă semidulce, cu salinitatea de 5-6% şi faună respectivă de tip caspic.

Criza maximă a ultimului glaciar, 23-17 mii de ani. Faza maximală a glaciarului Valdaï (stadiul 015-2) a fost însoţită de o răcire nemaivăzută până atunci a climei, cea mai mare din toată istoria planetei. Temperatura medie anuală în zona moderată a scăzut cu 20°C, atât iarna, cât şi vara.

Învelişul de gheaţă al glaciarului scandinav s-a deplasat spre sud până la linia Tver-Minsk-Varşovia-Berlin. Mai spre sud s-a format o zonă cu îngheţ veşnic, ale cărui urme pot fi observate până la Nistrul de Mijloc, iar în unele locuri – până la Marea Neagră. Regiunile de pădure din zona moderată au dispărut, în locul lor formându-se o hiperzonă largă de tundră periglaciară cu elemente subarctice de floră (mesteacănul pitic *Betula nana*) şi o componenţă specifică a faunei complexului mamutului (mamut, rinocer lânos, ren polar) cu amestec de specii de stepă (cal, bizon, taur).

Nivelul Mării Negre (bazinul Euxinul nou) a scăzut brusc sub nivelul 100 m abs., suprafaţa mării s-a micşorat, şelful de nord-vest a secat şi s-a uscat complet. Pe fundul mării se depuneau diferite specii de *loess*. Văile râurilor înaintau departe spre sud, bazinul a devenit semidulce şi şi-a pierdut legătura cu oceanul.

Asemenea schimbări aveau un caracter catastrofal şi au condus la cele mai mari transformări ale mediului din toată istoria omenirii. Erau de aşteptat o reacţie corespunzătoare şi schimbări la fel de mari şi în istoria omului. Sub influenţa înaintării dinspre nord a gheţarilor, a frigului, a îngheţului veşnic şi a destrămării sistemelor ecologice obişnuite, s-a produs retragerea şi migrarea aşezărilor umane spre sud, transformarea profundă şi schimbarea culturilor arheologice.

Criza Epocii Inundaţiilor Extreme (17-11 mii de ani). După îngheţul maximal al ultimului glaciar a urmat stadiul de deglaciere, adică topirea şi micşorarea scutului de gheaţă în condiţiile încălzirii intense a climei. O încălzire bruscă a fost fixată, mai ales, pentru interstadialul Ljasko (17-15 mii de ani în urmă), când se formează solul fosil de tipul Trubačovsk.

Această încălzire provoacă, în condiţiile îngheţului veşnic, inundaţii de proporţii în zona moderată a Eurasiei de Nord, fenomen cunoscut ca *Epoca Inundaţiilor Extreme*. În bazinele maritime ponto-caspice are loc inundarea teritoriilor premarine, cauzată de ridicarea bruscă a nivelului Mării Caspice – cu 200 m şi al Mării Negre – cu 50-60 m. Aceste inundaţii marine erau însoţite de umflarea şi revărsarea râurilor, când debitele lor în viiturile de primăvară creşteau de 5-15

ori. În văile râurilor mici de stepă din nordul Mării Negre s-au format funduri late de până la 1-2 km, necorespunzătoare situației contemporane, când debitele râurilor este de 5-10 ori mai mic decât în Epoca Inundațiilor Extreme. Pe versanții văilor s-au imprimat, de asemenea, urme ale scurgerii de apă.

Evenimentele epocii respective, după perioada și parametrii principali, corespund evenimentelor *Marelui Potop biblic* și navigației lui Noe. Confruntarea lor în spațiu și în timp relevă multiple coincidențe, care confirmă ambele versiuni.

Aceste grandioase evenimente deluviale au avut, probabil, un mare impact asupra dezvoltării omului la sfârșitul paleoliticului. Astfel, marile inundații marine (mai mult de 1 mln. km²) și cele interfluviale (0,5 mln. km²) au condus la pierderea a mai bine de 2 milioane km² sau a 200 milioane de hectare de cele mai fertile soluri în deltele, luncile râurilor și câmpiile premarine. O pierdere atât de mare de surse de hrană, agravată de migrările în masă din locurile inundate, a cauzat suprapopularea și pericolul unei foamete globale, lupta acerbă pentru hrană și pieirea în masă a oamenilor. Unica ieșire din această criză și salvarea omenirii era trecerea la gospodăria productivă (cultivarea plantelor, creșterea vitelor) și la civilizație. Această trecere, probabil, se putea realiza pe parcursul a câtorva mii de ani sub impactul unor inundații multiple.

Anume la sfârșitul Epocii Inundațiilor Extreme, cu aproximativ 10 mii de ani în urmă, apar primele semne de civilizație, spre exemplu, orașul Ierihon. În așa fel, criza inundațiilor s-a dovedit mai efectivă pentru istoria omenirii decât criza ultimului îngheț maximal și a condus la apariția primelor civilizații.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Cuartenarul *pe teritoriul României*. Iași 1999.

Petrescu J. Perioadele glaciare ale Pământului. București. 1990.

Donișă I. Paleogeografia Cuaternarului. Iași. 1993.

Liteanu E., Ghenea C. Cuaternarul din România. București. 1966.

Macarovici N. Geologia Cuaternarului. Iași. 1968.

Republica Moldova. Atlas. Geografia fizică. Chișinău. 2002.

Бердников В.В. Древний холод. Москва. 1983.

Геоморфология Молдавии. Кишинев. 1978.

Гернет Е.С. Ледяные лишаи. Москва. 1981.

Давид А.И. Вымершие хоботные Молдавии. Кишинев. 1987.

Давид А.И. Териофауна плейстоцена Молдавии. Кишинев. 1980.

Долуханов П.М. География каменного века. Москва. 1979.

Палеогеография Европы за последние сто тысяч лет. Москва. 1982.

Федоров П.В. Плейстоцен Понто-Каспия. Москва. 1978.

Capitolul 1

PRIMELE MANIFESTĂRI CULTURALE. PALEOLITICUL ŞI MEZOLITICUL. ORÂNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

Consideraţii generale

Paleoliticul (din grecescul *palaiós* – vechi şi *líthos* – piatră), sau epoca veche a pietrei, reprezintă prima şi cea mai îndelungată perioadă din istoria dezvoltării omenirii. A fost timpul formării esenţei biologice şi sociale a omului, a culturii sale materiale, care i-a permis să reziste în faţa mediului natural ostil. În condiţiile perioadei glaciare omul a reuşit să creeze o gospodărie eficientă, a cărei bază era vânatul animalelor mari, a învăţat să utilizeze focul, să construiască sălaşe, să coase îmbrăcăminte din piei de animale. În epoca paleoliticului, grupuri mici de oameni pătrund în cele mai îndepărtate regiuni ale planetei noastre şi valorifică complet întreg teritoriul continentului european. În mare măsură, acestea au fost posibile datorită formării comunei primitive. Ajutorul reciproc între membrii comunităţii asigura nu numai avantaje în lupta pentru supravieţuire în mediul naturii sălbatice, dar şi posibilitatea de a transmite deprinderile şi priceperile de prelucrare a pietrei, a tehnologiilor de confecţionare a armelor şi uneltelor, stimularea apariţiei şi dezvoltarea vorbirii, ca o condiţie necesară în transmiterea cunoştinţelor. Complexitatea reprezentărilor despre lumea înconjurătoare şi dorinţa de a-şi exprima încântarea faţă de frumuseţea acesteia au determinat apariţia la om a primelor podoabe, a imaginilor sculpturale şi picturale. În paleolitic s-a format un sistem complex de reprezentări, legate de cultul strămoşilor, de divinizarea forţelor naturii şi a lumii animaliere. Magia, totemismul, animismul, şamanismul şi-au găsit reflectare în cele mai vechi morminte, amulete, obiecte de cult, depistate în cadrul săpăturilor arheologice. Repercusiuni ale acestor ritualuri timpurii sunt remarcate în cultele familiale şi tribale, erotice sau de breaslă.

Începutul paleoliticului, de regulă, se asociază cu apariţia primelor unelte din piatră. Vârsta acestora, judecând după descoperirile făcute în Africa de Est, constituie 2,5-2,6 milioane de ani. Vestigiile autentice ale prezenţei omului în Europa sunt datate cu circa 0,8 milioane de ani, dar sunt cunoscute şi descoperiri a căror vechime se apropie de 1 milion de ani şi mai mult. Finalul paleoliticului este legat de sfârşitul perioadei glaciare, acum circa 10 mii de ani.

Pe lângă perioada temporală a paleoliticului, care se evaluează la zeci şi sute de mii de ani, particularitatea principală a lui constă în deosebirea considerabilă a mediului natural de trai din trecut, în comparaţie cu cel contemporan. Lumea vegetală şi animală era formată din mai multe specii fosile mari, ulterior dispărute, cum ar fi mamuţii, rinocerii lânoşi, urşii de peşteră sau bizonii. Însuşi omul încă se afla în armonie cu natura, iar ritmurile de dezvoltare a culturii sale erau determinate de condiţiile favorabile ale mediului înconjurător. Abundenţa de animale pentru vânat, accesibilitatea hranei vegetale şi a surselor de apă, existenţa materiei prime pentru confecţionarea uneltelor, factorul climateric, direcţia vânturilor dominante, caracteristicile landşaftului se deosebeau vizibil în fiecare regiune valorificată de comunităţile paleolitice. În acomodarea la aceste condiţii diferite o importanţă deosebită căpăta componenta tehnologică a culturii primitive. Baza acesteia, pe bună dreptate, este recunoscută a fi tehnologia prelucrării pietrei. Aşa sau altfel, dar fiecare etapă în evoluţia culturii paleoliticului era însoţită de inovaţii cardinale, de salturi anume în tehnica cioplirii şi despicării pietrei, care era baza confecţionării atât a primelor unelte primitive, cât şi a vârfurilor foliacee (în formă de frunză), prelucrate iscusit din două părţi.

Piesele din piatră reprezintă cea mai răspândită categorie de descoperiri făcute în cadrul săpăturilor staţiunilor paleoliticului. Faptul se explică, nu numai prin păstrarea mai bună a pietrei în timp, comparativ cu osul şi lemnul, dar şi prin astfel de calităţi preţioase ca duritatea şi capacitatea de a se despica în direcţia loviturii, formând margini tăioase ascuţite. După cum se vede, în trecutul îndepărtat aceste calităţi au fost apreciate pe măsură de vechii meşteri. Perfecţionarea treptată a procedeelor de despicare a pietrei constituiau temelia progresului tehnic. Anume din aceste considerente, piatra, pe bună dreptate, este recunoscută drept simbol al celei mai vechi şi mai îndelungate perioade a istoriei omenirii – epoca paleoliticului. După o expresie metaforică, „anume cu ajutorul pietrei omul a început să cucerească lumea".

a. Din istoricul cercetărilor

Preistoria paleoliticului din Moldova cuprinde investigaţiile fructuoase privind vestigiile „de până la Potop" a cercetătorilor francezi la mijlocul sec. XIX. **J. Boucher de Perthes,** a fost unul dintre primii care a atras atenţia asupra unor bolovani cu cioplituri

stranii, ulterior denumiți *abbevillien,* piese bifaciale. Prin străduințele sale, a fost pregătită trecerea de la cronologia biblică, la o nouă viziune asupra istoriei omenirii. La stațiunile vânătorilor primitivi din zona premontană a Perineilor, cercetate arheologic de către Ed. Lartet, au fost colectate instrumente din piatră executate impecabil, vârfuri de lance și de dardă, împreună cu oase de animale dispărute ulterior. Popularizarea acestor descoperiri a trezit imaginația mai multor arheologi europeni, îndemnându-i să cerceteze paleoliticul și pe teritoriul ținutului nostru.

Începuturile periegezelor arheologice în vederea căutării monumentelor istoriei vechi în valea Nistrului au fost puse de membrii Societății de Istorie și Antichități din Odesa. În cadrul pregătirilor către cel de-al VI-lea Congres arheologic din Odesa, în 1883, profesorul V.B. Antonovič a efectuat o călătorie de cercetare a peșterilor din lunca Nistrului. Pe cursul de mijloc al râului, lângă localitățile Studenița și Nagoreni, au fost descoperite primele stațiuni paleolitice. La sfârșitul sec. XIX, în peștera de lângă s. Cricova, geologul F.C. Poručik a colectat piese de silex și oase de animale fosile, care ulterior au fost predate catedrei de paleontologie a Universității din Odesa.

Descoperirea paleoliticului la vest de Prut a avut loc în anul 1885. Prima confirmare documentată a fost prezentată de către Gr. Ștefănescu, în baza descoperirilor din pantele lutoase ale văii râului de lângă localitatea Mitoc, județul Botoșani. La începutul sec. XIX, căutările paleoliticului în împrejurimile Mitocului sunt continuate de către I. Simionescu și, puțin mai târziu, de către P. Enculescu și Em. Protopopescu-Pake, care au semnalat descoperirea a noi piese de silex la Stânca-Ripiceni.

Geologul **Nicolae Moroșan** (1902-1944), a cărui pasiune pentru arheologie s-a transformat ulterior într-o ocupație de bază, a întreprins căutări speciale în vederea depistării monumentelor paleoliticului din Moldova. Confruntându-se cu mari dificultăți în obținerea unor subsidii financiare nesemnificative, acesta a perseverat în căutarea monumentelor paleoliticului în cursul mijlociu al Prutului. Astfel, în 1925, a fost descoperit punctul „În Ponoare" de lângă satul natal Cuconeștii Vechi. În anul următor N. Moroșan întreprinde săpături în grota Stânca Ripiceni, pe malul drept al Prutului, după care își concentrează atenția asupra zonei de pe malul stâng al râului. Eforturile sale au dus la descoperirea stațiunii cu mai multe nivele de locuire de la Lopatnic și a unor locuri cu piese de silex la Viișoara și Bădragii Vechi. În 1928 au fost făcute periegeze pe malul drept al Nistrului, evidențiind grupurile de stațiuni ale paleoliticului superior cu *faună mamuților* de lângă s. Naslavcea

şi or. Otaci. Către începutul anilor ’30 N. Moroşan cercetează siturile paleoliticului mijlociu de lângă Ungheni, Sculeni şi Germani-Dumeni, unde, pentru prima dată, sunt atestate mărturii ale prezenţei culturii musteriene la est de Carpaţi. Interesul faţă de studierea paleoliticului l-a determinat să plece la un stagiu de documentare în Franţa, unde, cu susţinerea cunoscuţilor savanţi Marcellin Boule şi Henri Breuil, se familiarizează cu ultimele realizări ale arheologiei preistorice. În 1931-1933 N. Moroşan îşi pregăteşte teza de doctor în geologie, faună fosilă şi industrii de piatră colectate în staţiunile de pe Prut şi Nistru. În baza ei, în 1938, a fost editată lucrarea monografică „Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est”.

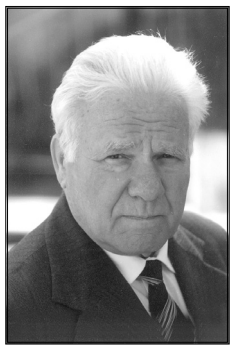
La sfârşitul anilor ’20 – începutul anilor ’30 ai secolului trecut şi-au adus contribuţia la descoperirea monumentelor paleolitice şi căutarea „urmelor omului diluvial în Basarabia” C. Nicolăescu-Plopşor, C. Ambrojevici şi I. Botez. În anul 1928, geologul I. Botez, în centrul satului Molodova, de pe malul drept al Nistrului, în râpa Baiova a descoperit oase de mamut şi piese de silex. Ulterior, aceste descoperiri au fost atribuite perioadei musteriene, staţiunea însăşi fiind recunoscută ca etalon pentru regiunea carpato-nistreană. În anii ’30 C. Nicolăiescu-Plopşor întreprinde săpături la staţiunea cu mai multe nivele de locuire de la Ripiceni-Izvor.

Cercetarea paleoliticului pe Nistru a fost reluată practic, imediat după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. În 1946, P.I. Boriskovski şi S.N. Bibikov descoperă una dintre cele mai vechi staţiuni ale epocii de piatră din regiune. La una dintre depunerile de prundiş din lunca Nistrului lângă s. Luca-Vrubleveckaja au fost colectate aşchii arhaice şi bifaciale grosolane, în opinia lui P.I. Boriskovski, cu facies *cheullean*. Tot în 1946, G.P. Sergheev întreprinde săpături în grota Ofatinţi, pe cursul Nistrului, mai jos de or. Râbniţa. Pentru perioada postbelică grea, organizarea săpăturilor necesita efort şi răbdare. G.P. Sergheev îşi amintea ulterior că au ajuns la destinaţie pe drumuri hopuroase, iar pentru hrană, aveau doar jumătate de sac de făină.

În următoarele trei decenii a activat o întreagă pleiadă de arheologi specialişti în domeniul paleoliticului. Prin cercetările lor de teren ei au creat baza de surse referitoare la această epocă şi au introdus în circuitul ştiinţific un şir de monumente-etalon. Un număr impunător de staţiuni paleolitice au fost descoperite în nord-vestul Mării Negre de către V.I. Kraskovski, de N.A. Chetraru şi V.I. Marchevici – în interfluviul Nistru-Prut, A.P. Černyš – în zona Nistrul mijlociu, iar pentru spaţiul dintre Carpaţi şi Prut – de C. Nicolăiescu-Plopşor, N. Zaharia, M. Bitiri, Al. Păunescu, M. Brudiu, Fl. Mogoşan.

O valoare deosebită au avut-o săpăturile şi cercetările complexe ale monumentelor paleolitice cu mai multe nivele Molodova 1 şi 5, Kormani 4, întreprinse de către arheologul ucrainean A.P. Černyš, cu participarea geologului I.K. Ivanova şi a palinologului

G.A. Paškevič. Ei au prezentat o coloană stratigrafică, fără precedent pentru acele timpuri, care reflectă schimbarea succesivă a culturii materiale a omului paleoliticului şi a mediului său de viaţă pe parcursul a zeci de mii de ani. Gradul înalt de conservare a straturilor de cultură cu vestigii de oase şi de piatră, cu urme de locuinţe, vetre, obiecte gospodăreşti şi menajere, au furnizat un material informativ extrem de expresiv, valorificarea căruia încă nu a fost epuizată.

Din 1957 îşi începe cercetările ştiinţifice **Nicolae Chetraru**. El şi-a ales calea arheologiei încă în expediţiile din Asia Mijlocie şi, întorcându-se la Chişinău şi-a dedicat viaţa studierii paleoliticului. Prin efortul său a fost reînviat un strat până atunci necunoscut al istoriei noastre. În mai puţin de un deceniu şi jumătate, către apariţia repertoriului dedicat paleoliticului şi mezoliticului Moldovei (1973), el a prelucrat mii de piese de piatră din aproape 50 de staţiuni necunoscute până atunci. Zona periegezelor s-a extins asupra cursurilor de mijloc ale Prutului, Nistrului, Răutului şi Ichelului. N. Chetraru a pus începutul cercetării active a paleoliticului din partea stângă a Prutului de Mijloc, unde, în legătură cu construcţia centralei hidroelectrice de la Costeşti, au fost supuse săpăturilor sistematice numeroase monumente ale paleoliticului superior. O pagină aparte în studiile cercetătorului o constituie investigarea staţiunilor de peşteră. În grota de la Duruitoarea Veche a fost depistată enigmatica industrie *Tayac*, în peştera de la Buteşti şi grotele de la Trinca – vestigii *Levallois*, iar prin grota de la Buzdugeni – staţiunea stratificată a neandertalienilor, comparabilă cu musterianul denticulat. Într-un alt refugiu de stâncă, cercetat practic exhaustiv – grota de la Brînzeni, a fost găsită o amuletă-pandantiv din fildeş de mamut, care se consideră a fi dintre cele mai vechi monumente de artă din interfluviul Nistru-Prut.

Tot în aceşti ani, pe malul drept al Prutului devin cunoscute rezultatele săpăturilor lui Al. Păunescu la monumentul stratificat Ripiceni-Izvor, jud. Botoşani. Printre colecţiile bogate, provenite din această staţiune, o valoare deosebită prezintă bifacialele musteriene şi numeroasele vestigii de oase de mamut, vârfurile de suliţă prelucrate din două părţi a culturilor *Aurignaciană* şi *Gravettiană.* O mare importanţă au avut-o cercetările lui Al. Păunescu la staţiunile stratificate Cotu-Miculinţi şi Crasnaleuca-Staniște. Informaţii preţioase au fost obţinute în urma investigării staţiunilor Mitoc-Malu Galben, Mitoc-Valea Izvorului, Cetăţica I. Datarea cu metoda radiocarbonică a unui şir de monumente din România a fost realizată de K. Honea.

În perioade diferite, în procesul de studiere a paleoliticului ţinutului

nostru, au participat activ şi cercetătorii din Rusia – N.K. Anisiutkin, G.V. Grigor'eva şi al. Informaţii preţioase cu privire la răspândirea culturii musteriene pe malurile Nistrului şi modificarea industriilor de piatră ale paleoliticului mijlociu au fost obţinute de către N.K. Anisiutkin în procesul cercetării staţiunilor Stânca 1 şi Chetrosu. Graţie activităţii sale, au fost descoperite locuri ale epocii premusteriene de pe Nistrul Inferior, în apropierea oraşului Dubăsari şi a satului Pohrebea.

La începutul anilor '70, îşi începe activitatea arheologul **Ilie Borziac** (1948-2010), participant activ la săpăturile unor monumente ale paleoliticului superior ajunse celebre şi recunoscute pe larg, ca staţiunile de la Cosăuţi, Gordineşti, Climăuţi. La staţiunea stratificată Cosăuţi, descoperită de către V.I. Marchevici pe malul drept al Nistrului, au fost semnalate urme de şederi multiple ale unor vânători de reni polari, care şi-au amenajat tabăra sezonieră la vadul pe unde treceau animalele migratoare. Gradul neobişnuit de înalt de conservare a mai mult de 20 de straturi de cultură al acestui monument, ne permite să reconstituim evoluţia concretă a culturii *Epigravettiene* pe parcursul a câtorva mii de ani, reprezentată de piese din silex şi os, rămăşiţe ale unor locuinţe uşoare de suprafaţă, vetre complexe şi diferite tipuri de podoabe, inclusiv imitaţii din specii moi de piatră. La altă staţiune de pe Nistru, Climăuţi 2, în cadrul unor săpături de salvare au fost cercetate rămăşiţele unei construcţii de proporţii din oase mari, fildeşi şi cranii de mamut, interpretate ca constituind un complex de trai de lungă durată. Începând cu mijlocul anilor '90, I. Borziac se antrenează într-un proiect internaţional pentru studierea paleoliticului superior al Europei de Est, împreună cu cercetătorii belgieni, ucraineni şi români. Programul acestor cercetări a inclus şi cercetări de teren privind monumentele-cheie al ţinutului nostru. Pe parcursul lucrărilor au fost făcute sondaje stratigrafice la staţiunile Cosăuţi, Molodova 5, Mitoc-Malu Galben, iar rezultatele obţinute au fost utilizate pentru elaborarea unei noi scheme cronostratigrafice.

Pe parcursul ultimului deceniu, investigarea noilor monumente ale paleoliticului au continuat pe malul drept al Prutului (V. Chirică), Răut (I. Borziac), pe malul stâng a Nistrului (S. Covalenco), în nord-vestul Mării Negre (I.V. Sapožnikov). Cercetări arheologice de şantier s-au efectuat la staţiunile Mitoc-Malu Galben, Bol'šaja Akarža, Raşcov 8, rezultatele cărora şi-au găsit reflectarea într-o serie de publicaţii de valoare. Ultimul deceniu a fost consemnat prin editarea unui şir de lucrări monografice şi studii de sinteză vizând diverse aspecte ale evoluţiei culturii paleoliticului Moldovei.

b. Cronologia şi periodizarea

Secolul XIX, în Europa de Vest, s-a manifestat prin mai multe descoperiri de oase de animale demult dispărute, depozitate împreună cu oase umane şi unelte de piatră. Aceste descoperiri au pus la îndoială reprezentările tradiţionale referitoare la „timpurile cele mai îndepărtate de până la potop". Faptul ar fi putut fi considerat o simplă curiozitate, dacă oasele animalelor fosile, bolovanii de piatră cioplită, găsiţi aici, nu ar fi fost acoperiţi cu scursuri de calcar şi stalagmite în adâncul peşterilor şi ale grotelor. Puţin timp mai târziu, mărturii de acest fel, colectate în cadrul săpăturilor în câteva locuri de adăposturi stâncoase ale omului primitiv din Europa de Vest, nu mai lăsau deja loc îndoielilor în ceea ce priveşte vechimea adâncă a istoriei omenirii.

Pe parcursul cercetărilor prin săpătură a binecunoscutelor, ulterior, peşteri din Franţa *Le Moustier*, *La Magdalene*, *Aurigniac*, cercetătorul **Edward Lartet** a atras atenţia asupra depunerilor geologice şi ale urmelor activităţii oamenilor legate de ele. Aceste constatări l-au convins de faptul că epoca de piatră, în dezvoltarea culturii umane, nu a constituit o singură fază, ci reprezintă câteva stadii. Bazându-se pe datele paleontologiei, cercetătorul a evidenţiat câteva perioade: a hipopotamului, a ursului de peşteră, a mamutului şi rinocerului lânos, a renului polar şi ultima, a zimbrului sau a bizonului.

Către sfârşitul secolului XIX a fost propusă o nouă periodizare, bazată pe clasificarea uneltelor de piatră. Aceasta a fost elaborată de către cunoscutul arheolog francez **Gabriel de Mortillet** (1821-1898). Luând în vedere deosebirile în forma uneltelor şi în datarea geologică, el a propus divizarea paleoliticului în *inferior* şi *superior*. Pentru paleoliticul inferior au fost evidenţiate câteva stadii – *cheullean, acheulean, musterian* şi *solutré*, iar pentru paleoliticul superior, doar epoca *Magdalenian*. La începutul secolului XX, periodizarea respectivă a fost completată de abatele **Henry Breuil**. În sistemul cronologic a fost introdus un nou stadiu – *aurignacian*, plasat între *musterian* şi *solutré*. Această includere a conferit sistemului de periodizare o formă finită, recunoscută drept schemă universală şi utilizată activ de către arheologi până în anii '60 ai secolului trecut.

În continuare au fost dobândite numeroase mărturii despre existenţa altor complexe culturale şi tehnologice *(micoque, szeleta, périgord, gravette*), cu statut cronologic deosebit, dar care nu-şi găseau locul în periodizarea precedentă. În acelaşi timp încep să fie implementate metodele radiometrice de datare, care schimbă radical opiniile despre începutul şi consecutivitatea unor stadii aparte ale paleoliticului. De rând cu acestea, de la mijlocul secolului XX, un rol important revine elaborărilor inovaţionale în domeniul tipologiei surselor arheologice. Metodele de clasificare a industriilor litice ale paleoliticului inferior şi superior, propuse de către **F. Bordes** şi **D. Sonneville-Bordes**, au permis nu numai să

ordoneze sistemul de descriere a artefactelor, dar şi să se unifice reprezentarea materialului însuşi. Consensul stabilit între arheologi, evidenţierea unor sau altor complexe de industrii, puse la baza compartimentelor principale ale epocii paleoliticului, au condus la renunţarea paradigmei stadialelor şi a asigurat elaborarea unor periodizări regionale, care reflectă în modul cel mai adecvat diversitatea şi caracterul contradictoriu al dezvoltării ascendente a istoriei umane.

Dar, pe de altă parte, mozaicul periodizării regionale, care cuprindea cea mai mare parte a Europei, nu însemna nici pe departe că s-au pierdut temeiurile pentru o periodizare generală a paleoliticului. Mai mult decât atât, s-a pus problema necesităţii evidenţierii, în afară de paleoliticul inferior şi superior, a unei verigi de mijloc, care ar ocupa o poziţie intermediară între ele. Paleoliticul mijlociu era destinat, prioritar, pentru a reflecta stadiul musterian al periodizării precedente. În acelaşi timp, pe lângă cultura musteriană propriu-zisă, această divizare presupunea şi includerea altor culturi, înainte de toate, dincolo de limitele aşezării neandertalienilor.

Astfel, actualmente este pe larg recunoscută divizarea paleoliticului în trei compartimente: *inferior* (timpuriu), *mijlociu* şi *superior* (târziu). Utilizarea termenului de paleolitic superior pare mai acceptabilă, deoarece în literatura de limbă engleză, paleoliticul târziu marchează doar a doua jumătate a acestei perioade. Paleoliticul inferior include etapa *Olduvai* (cultura prundişului cioplit), neidentificată pentru regiunea noastră şi *acheulean*, de regulă, divizată în stadiile timpuriu şi târziu. Paleoliticul mijlociu şi cel superior, de asemenea, au fost împărţite în etape aparte, care prin propriul statut şi perioadă pot să nu corespundă nici în regiunile învecinate.

Pentru clasificarea internă a fiecărei perioade se apelează, suplimentar, şi la datele stratigrafiei geologice. Prin termenul de stratigrafie se subînţelege explicarea poziţionării reciproce a straturilor geologice unul faţă de altul, cu incluziuni de resturi ale activităţii vitale a omului din epoca paleoliticului. Evident, rolul-cheie în aceste cazuri revine monumentelor arheologice stratificate, la care, în proiecţie verticală, se poate urmări şirul întreg al depunerilor geologice. Acest lucru, la rândul său, permite să se determine în ce consecutivitate de timp se pot găsi artefactele care le însoţesc şi, respectiv, industriile evidenţiate în baza lor, culturile arheologice, anumite faze de evoluţie.

Cadrele cronologice ale fiecărei dintre cele trei perioade sunt fixate de o serie de date, obţinute prin intermediul utilizării diferitor metode de datare fizică. Pentru determinarea limitei superioare a paleoliticului se utilizează pe larg metoda radiocarbonică; pentru datarea paleoliticului mijlociu se utilizează metodele paleomagnetice, iar pentru limita lui superioară – metoda termoluminescentă. Episodic se recurge la metoda uranică şi metoda rezonanţei electrono-paramagneti-

că. Datarea paleoliticului timpuriu se realizează prin intermediul metodei paleomagnetice şi ale celei cu potasiu-argon. Spectrul metodelor utilizate în cadrul datărilor este destul de larg, dar, în general, toate ele au un cusur, care se rezumă la imposibilitatea de a confrunta obiectiv datările obţinute. Din această cauză, pentru elucidarea poziţiei cronologice a etapelor timpurii ale istoriei, în ultimii ani au început să fie utilizate activ datele gradaţiei izotopilor de oxigen oxigeno-izotopice (OIS) a depunerilor oceanice, care reflectă etapele de bază ale istoriei geologice:

cald/ rece	OIS scală v28-238	OIS cronologia mii de ani în urmă	**evoluţia culturii**
	1	0-10	
	2	10-24	**paleoliticul superior**
	3	24-57	
	4	57-71	**paleoliticul mijlociu**
	5a 5c	71-83 92-103	
	5d	103-115	
	5e	115-127	
	6	127-186	
	7	186-242	
	8	242-301	**paleoliticul inferior**
	9	301-334	
	10	334-364	
	11	364-427	
	12	427-478	
	13	478-528	
	14-16	528-659	
	17-19	659-787	

Perioada caldă

Perioada rece

Vârsta presupusă a celor mai vechi artefacte provenite de pe teritoriului Moldovei, depăşeşte probabil, 650 mii de ani, deşi mărturiile reale ale atestării omului în regiunea noastră indică o perioadă mai târzie – 300 mii de ani. Până la începutul glaciarului *Riss* numărul staţiunilor cunoscute era destul de mic. Începând cu 200 mii de ani în urmă, în legătură cu apariţia în Euro-

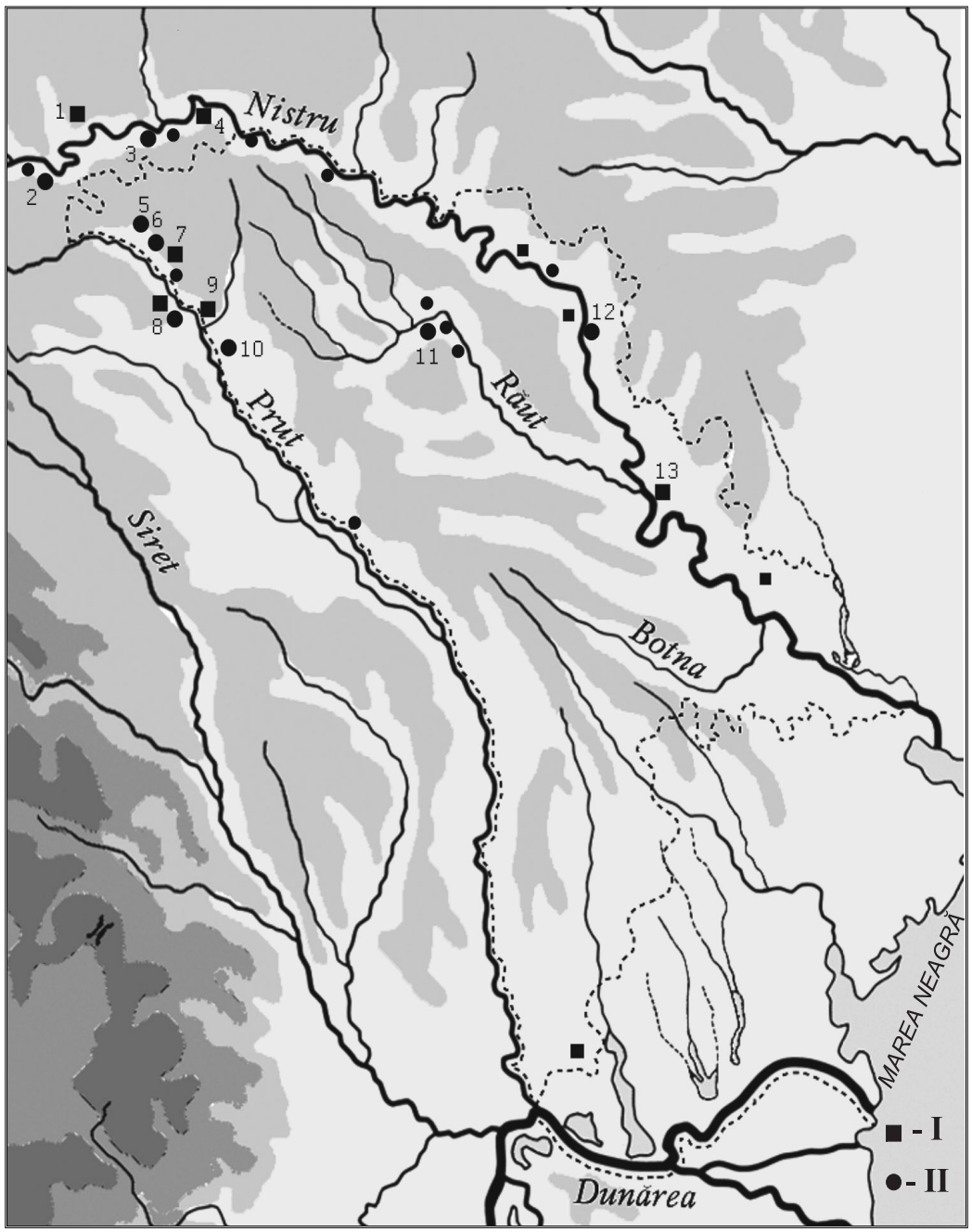
pa a neandertalienilor de tip clasic și răspândirea tehnicii *Levallois* de prelucrare a pietrei, se afirmă cultura musteriană. În fazele finale ale paleoliticului mijlociu se observă o creștere a numărului populației. În legătură cu neuniformitatea dezvoltării istorice tranziția la paleoliticul superior este fixată pentru zona Nistrului de Mijloc începând de la 40-35 mii de ani în urmă, iar pe Prutul de Mijloc industriile paleoliticului mijlociu se păstrează până la 30 mii de ani. În paleoliticul superior, numărul de monumente crește simțitor, reflectând creșterea densității populației, și se micșorează în paleoliticul final, în legătură cu criza activităților de vânătoare. Tranziția de la paleoliticul superior la mezolitic, conform aprecierilor contemporane, a avut loc acum 10.300 ani în urmă.

1. Paleoliticul

1.1. Paleoliticul inferior (650-200 mii de ani)

Primele urme sigure ale existenței omului în Europa au fost semnalate pe litoralul mediteranean al Franței, nu departe de Nice, în grota Vallone. Colecția nu prea mare, constând din așchii mici, choperre, prundiș ascuțit, datează, conform datelor măsurărilor paleomagnetice, din perioada 950-900 mii de ani în urmă. Clima benefică a mediteranei acelor timpuri, în favoarea căreia vorbește prezența faunei iubitoare de căldură (elefantul sudic, hipopotamul, macacul), coincide în mare măsură cu condițiile naturale din nordul Mării Negre. În așa-zisul, *complex faunistic tiraspolean,* din bazinul Nistrului Inferior, se găsesc numeroase resturi osoase ale unor specii iubitoare de căldură: elefanți și rinoceri, cămile și antilope. Mediul natural al regiunii noastre către începutul pleistocenului era atât de benefic pentru stabilirea omului, încât este îndreptățită așteptarea unor descoperiri ale culturii *Olduvai* și aici.

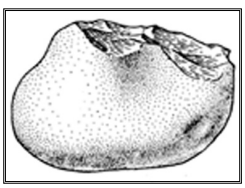
Pătrunderea omului în regiunea carpato-nistreană, a avut loc, probabil, din Orientul Apropiat prin Balcani. Se presupune că cele mai timpurii monumente acheulene în sudul României, în special, în valea r. Dârjova, afluent din stânga Dunării, în apropiere de Slatina, confirmă această versiune. Totodată, nu pot fi neglijate nici descoperirile din siturile stratificate din Europa Centrală. Una dintre acestea a fost făcută în zona Transcarpatică, pe malul înalt a r. Tisa, lângă localitatea Koroliovo (Ucraina). Având în vedere datările arheologilor ucraineni, straturile culturale inferioare ale acestui monument pot fi mai vechi de 730 mii de ani. Și acest fapt, alături de astfel de stațiuni cunoscute, ca Šandal'ja în Croația de Vest, Isernia din Italia, Vallone, Solignac și Abbeville din Franța, nu exclude posibilitatea stabilirii inițiale a oamenilor dinspre vest. Însăși apariția omului în vestul Europei este deplin explicabil prin existența, până acum 800 mii de ani, a unor trecători pe uscat din Africa pe continentul european în regiunea Gibraltarului, ca și prin Sicilia și Peninsula Apenină.

Harta monumentelor din Paleoliticul Inferior (I) şi Mijlociu (II):
1 – Luka-Vrublevețkaja; 2 – Stynca, Osypka, Şipot, Chetrosu; 3 – Molodova 1, 5;
4 – Neporotovo 6; 5 – grotele Trinca 1, 2; 6 – grota Buzdujeni; 7 – Mersâna; 8 – Ripiceni-Izvor;
9 – grota Duruitoarea Veche; 10 – grota Buteşti; 11 – Vărvăreuca 7,10, Bobuleşti 5; 12 – grota Ofatinți; 13 – Dubăsari (Bol'şoi Fontan), Pohrebea, Coşnița

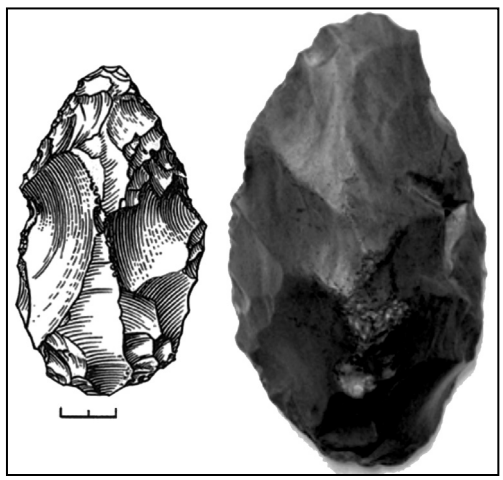
Monumente străvechi pe teritoriul Moldovei sunt foarte puține, ceea ce denotă o populare nesemnificativă. Nu este exclus că unele dintre ele rămân încă necunoscute, fiind ascunse la adâncimi mari, sub depuneri considerabile de pământ, acumulate pe parcursul a mai multor sute de mii de ani. O altă parte dintre ele putea fi pierdută prin redepozitarea solului și a diferitor procese naturale. Monumentele care s-au păstrat au fost depistate în urma descoperirii unui număr nu prea mare de artefacte din piatră la suprafață, sau în depunerile teraselor râurilor proto-Nistru și proto-Prut. Dacă renunțăm la descoperirile fortuite de factură arhaică, atunci răspândirea celor mai vechi monumente se limitează doar la trei microzone.

Două monumente ale paleoliticului inferior au fost descoperite de către N.K. Anisiutkin pe Nistrul Inferior, lângă or. Dubăsari și satul Pohrebea. Ambele sunt plasate pe suprafețe destul de înalte ale locului, ocupând marginile unor platouri, deși în perioada aflării aici a oamenilor străvechi, acestea erau destul de aproape de albia râului. Perioada existenței umane pentru ambele monumente se determină după solul fosil, din care, se presupune, provin un șir de descoperiri. Vârsta acestuia corespunde interglaciarului *Günz-Mindel* (OIS 17-19), respectiv, cel puțin 659 mii de ani. Uneltele din prund de tipul cioplitoarelor (*chopper*) și ale cioplitoarelor bifaciale (*chopping-tools*), piesele denticulate, așchiile grosolane de tipul clectonian, acoperite consistent cu o patină alburoasă și crustă groasă de calcar, de asemenea, confirmă vechimea considerabilă a siturilor. O vârstă impunătoare are și piesa bifacială descoperită fortuit la Coșnița, într-o carieră, nu departe de punctul Pohrebea. Această descoperire reprezintă un model de bifacial acheulean târziu, cu multiple desprinderi de așchii mici de pe ambele suprafețe. Se deosebește printr-o netezire puternică a suprafeței și culoarea cafenie intensă, aparută ca urmare a aflării îndelungate în solul fosil de culoare roșie.

Chopper

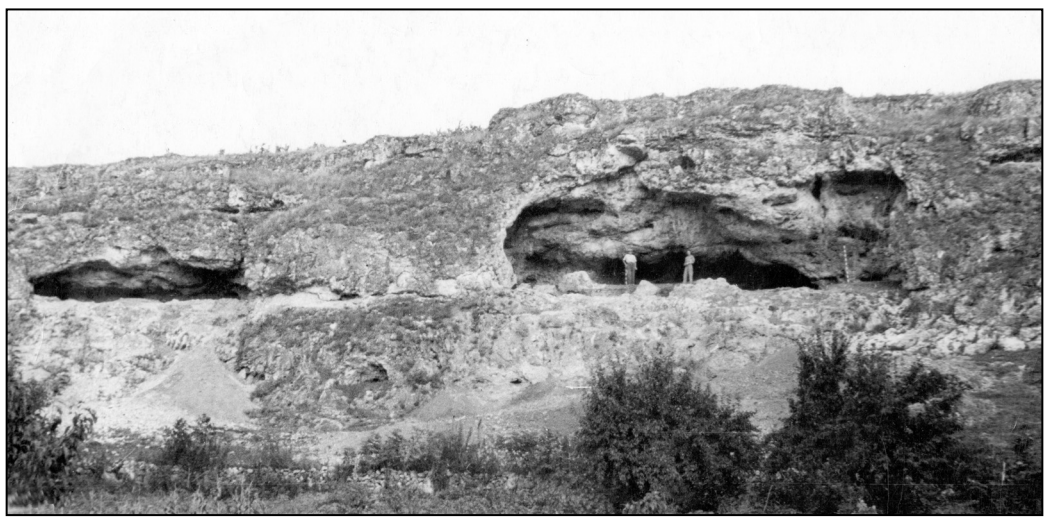
Alte două puncte cu descoperiri din paleoliticul inferior se află în zona Nistrului Mijlociu, lângă satele Luka Vrublevețkaja și Neporotovo (reg. Cernăuți). La primul, P.I. Boriskovski a colectat în prundișul de lângă mal piese rulate, cu aspect arhaic – nuclee primitive cu mai multe taloane, așchii masive cu

Toporașe de mână.
Abbeville, Franța; Coșnița, Moldova

muchiile haotice și piese de tipul bifacialelor, ultimele fiind considerate de unii arheologi îndoielnice. Lipsa în colecție a formelor tipice musteriene determină limita cronologică superioară a acestui monument, iar lipsa pieselor fațetate de tipul celor levalloisene și a trăsăturilor clactoniene certe, datează situl cu începutul glaciarului mindel (OIS 12), sau poate fi și mai vechi. Al doilea punct, cunoscut ca Neporotovo 6 este legat de aluvionări – depuneri fluviale în albia râului, apărute în cadrul formării terasei a șaptea a Nistrului, vârsta căreia este de cel puțin 780 mii de ani. Prin colectările din diferiți ani, de aici provin racloare masive, piese în formă de cioc de tipul *bill-hook,* unifaciale (racloar prelucrat doar pe o parte), așchii arhaice, care au analogii printre complexele paleoliticului inferior de la Korolevo din zona Transcarpatică, datate cu *Günz-Mindel/ Mindel* (OIS 14-13).

La cel mai vechi nivel al industriilor paleolitice din regiunea carpato-nistreană se atribuie și descoperirile din straturile cele mai de jos ale stațiunilor de pe Prutul Mijlociu – Duruitoarea Veche și Ripiceni-Izvor. Cea mai mare recunoaștere au avut-o săpăturile lui N. Chetraru în grota de la Duruitoarea Veche, plasată într-un șir de toltre calcaroase, de pe malul stâng al r. Ciugur, afluent de stânga al Prutului. În partea cea mai de jos a depunerilor de peșteră, în stratul de lut întunecat cu nuanțe cafenii au fost descoperite urme de ruguri mari, fragmente de oase de urs de peșteră, hienă și leu, precum și de bizon, cerb gigantic și de un tip de cal sălbatic. Piesele din silex sunt reprezentate de peste 300 de obiecte. Ultimele conțin nuclee masive și grosolane, așchii scurte și groase, multe dintre care sunt clactoniene, racloare atipice, vârfuri de tipul *Tayac* și mai multe unelte cu scobituri denticulate. În totalitatea lor, aceste descoperiri sunt compatibile cu complexul *Tayac* din Europa Centrală și de Vest și

Grota Duruitoarea Veche

demonstrează în sine, oarecum, o altă linie de evoluție a culturii acheuleane, spre deosebire de industriile clasice cu bifaciale. Vârsta premusteriană a stratului inferior al grotei Duruitoarea Veche, la moment nu este încă confirmată de metode ce țin de științele naturii, ea poate fi doar conturată în cadrul interglaciarului *Mindel-Riss*/începutul glaciarului *Riss* (OIS 8-7). Cu industria litică de la Duruitoarea Veche este compatibil complexul de descoperiri cu scobituri denticulate din locul Mersina pe Prut.

Modul de viață şi activitatea gospodărească

Putem doar să intuim ce greutăți a avut de înfruntat omul când, pentru prima dată, a pătruns în spațiile necunoscute ale Europei. Condițiile de viață în locurile sale de baștină, în savana călduroasă din estul Africii, contrasta enorm cu clima rece a continentului nordic. Pentru supraviețuirea organismului uman în noile condiții era nevoie de o cantitate mai mare de hrană bogată în proteine animale și, mai întâi de toate, în grăsimi. Această necesitate se satisfăcea din plin prin vânatul animalelor sălbatice mari. Nu este exclus că deplasarea omului spre nord s-a datorat dispariției din fauna europeană a tigrului cu colți în formă de sabie, nișa ecologică a căruia a ocupat-o omul. În orice caz, vânătoarea, spre deosebire de culesul plantelor și fructelor sălbatice, s-a situat pe primul loc în gospodărie și a determinat modul de viață al comunităților umane până la sfârșitul epocii paleoliticului.

Mărturii ale unei vânători de succes se remarcă la mai multe dintre stațiunile paleoliticului inferior, în cazul în care s-au păstrat resturi de bucătărie. Aceste urme impresionează dacă ținem cont că primii vânători europeni nu aveau arme de aruncat cu vârfuri de silex, nici arcuri cu săgeți. Principalele arme de vânătoare erau sulița din lemn, lancea, măciuca, ale căror capete se ardeau pe foc. Unele dintre cele mai vechi descoperiri de sulițe de vânătoare au fost atestate în stațiunea Clacton, la sudul Angliei (ascuțiș din lemn de tisă cu lungimea de 40 cm) și la stațiunea Torralba în Spania. Este semnificativă descoperirea unei sulițe din lemn de tisă, lungă de 215 cm în stațiunea Loringhoven, în Germania. După cum au constatat arheologii, această suliță s-a înfipt între coastele unui elefant ucis și nu a fost scoasă. Pentru vânarea animalelor mari cu trompă se puteau folosi și gropile-capcană, adâncite cu săpător din lemn.

Vânatul nu avea un caracter selectiv. În împrejurimile stațiunilor se vânau acele animale, care erau mai multe în acea vreme a anului. O importanță primară avea vânatul animalelor erbivore mari (cal, zimbru, bizon, renul polar, cerbul gigantic, asinul european). Se acorda prioritate exemplarelor mature, cu masa mai mare, deși urmărirea lor era mai anevoioasă și necesita acțiuni coordonate ale colectivului întreg. Destul de periculos era vânatul animalelor de pradă, ca ursul

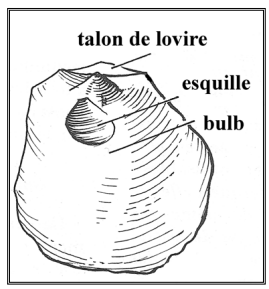
de peșteră sau hiena, activitate greu de realizat fără mânuirea iscusită a armelor. Probabil, această abilitate o aveau primii locuitori ai grotei Duruitoarea Veche. Stațiunea din această grotă este simbolică și prin faptul că aici au fost găsite mărturii documentare ale utilizării focului.

După cum se cunoaște, cele mai vechi urme de rug și vestigii de vetre de foc au fost depistate la monumentele paleoliticului inferior Vértesszöllös (Ungaria), Beltsingsleben (Germania), Terra-Amata (Franța), datate cu aproximativ 300-400 mii de ani. Desigur, „îmblânzirea" focului a fost condiționată de viața în condiții climaterice mai aspre decât cele africane, unde focul a fost valorificat mult mai târziu. Se presupune că inițial oamenii știau să întrețină doar focul dobândit întâmplător. Menținerea acestuia, adăpostirea de vânt și ploi, căutarea permanentă a unor lemne uscate, cereau o grijă necontenită care, probabil, și-au asumat-o femeile. Pentru foc era utilizat nu numai materialul lemnos, dar și oasele de animale. Însușirea tehnicii de întreținere și de mutare a focului a fost o mare realizare a omului la etapa târzie a acheuleanului, iar cu trecerea la musterian, odată cu începutul celui mai extins îngheț european, a fost inventat modul de dobândire a focului prin frecare. Nu este exclus că inițial acest lucru să se fi făcut prin scobitul cu ajutorul „plugului de foc", cunoscut până în secolul al XIX-lea la tasmanieni și la unele triburi de aborigeni australieni. Procedeul mai economic, prin „sfredelire", a apărut mai târziu, iar scăpărarea focului se atestă doar începând cu paleoliticul superior.

Inventarul gospodăresc și procedeele de producere a lui

Unele dintre cele mai timpurii vestigii ale culturii materiale ale omului primitiv (așchii de piatră, prundiș cioplit) provenite din cele mai vechi situri, ca și uneltele perioadei mai târzii sunt definite prin tradiție drept *artefacte*. Dacă acestea sunt reprezentate nu doar prin obiecte singulare, ci prin grupuri de descoperiri, un arheolog experimentat știe să le deosebească fără dificultăți de *eolite* – pseudounelte de piatră ce se întâlnesc uneori în locurile cu îngrămădiri naturale de piatră, pe pantele cu surpături de prundiș și piatră, sau în râpele ce întretaie bazele teraselor vechi.

Există criterii care permit destul de precis să se determine dacă o piatră sau alta este prelucrată artificial, sau este doar un „joc al naturii". În procesul cioplirii intenționate, pe suprafața exterioară a așchiilor de silex desprinse se formează fațete de la nivelarea prealabilă a suprafeței. Această suprafață exterioară a așchiei este denumită de către specialiști *față dorsală* și este, de regulă, cu fațete drepte, adică ele sunt orientate pe axa lungă a piesei. Suprafața opusă a așchiei, numită *față ventrală,*

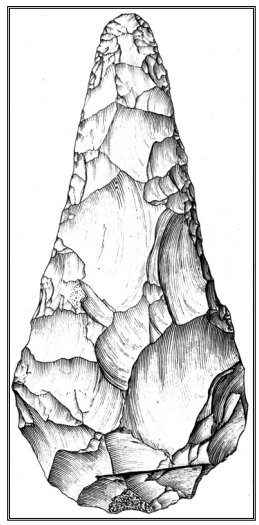
Aşchie şi elementele ei caracteristice

dimpotrivă, este relativ netedă, uneori cu o uşoară unduire, care porneşte de la punctul de lovire. Anume în punctul de lovire, sub acţiunea impulsului de forţă se formează o mică umflătură, denumită *bulb de percuţie*. În unele cazuri acestuia îi corespunde un însemn de la lovire în formă de ştirbitură. Dar, se pare că cel mai ponderabil argument al executării aşchiei de mâna omului poate fi socotită prezenţa unei suprafeţe cât de mici de la *talonul de lovire*, special pregătit. Planul de lovire, sau porţiunea de piatră pe care se realizează lovitura, lipseşte pe exemplarele colectate în surpăturile de piatră, iar în cazurile când aceasta este prezentă, ea are dimensiuni neproporţional de mari (eolitele).

O anumită importanţă o poate avea starea suprafeţei obiectelor din piatră. În special, pe descoperirile de silexuri de vârstă paleolitică se observă, de obicei, o patină alburoasă sau albăstrie, adică schimbarea naturală a culorii suprafeţei sub influenţa aerului.

Toate aceste semne ale despicărilor artificiale de la bucata mare de piatră destinată prelucrării (nucleu), pe artefactele arheologice nu întotdeauna sunt deosebit de clare, mai ales în cazul celor mai vechi piese. O parte din aşchiile de silex, pot să nu aibă în genere urme de prelucrare preventivă. Aceste tipuri de aşchii au contururi neregulate, o grosime mare şi dimensiuni relativ mici, în medie a câte 5 cm în diametru. Dacă asemenea aşchii au talon de lovire, ultimul are, de regulă, forma unui unghi foarte deschis către suprafaţa inferioară. Piesele respective au primit denumirea de clactoniene. Cu cât mai multe astfel de aşchii sunt în colecţie, cu atât mai sigură este vârsta veche a acesteia.

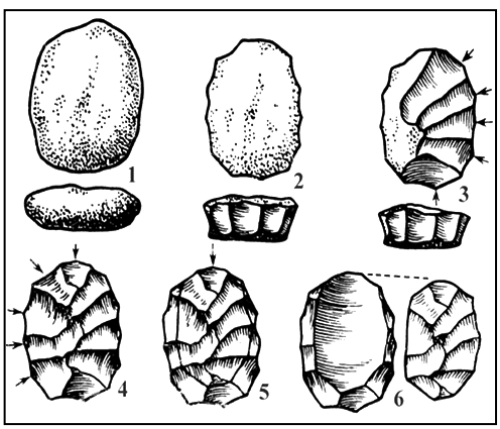
În afară de aşchii şi nuclee, de pe care acestea au fost cioplite, în monumentele acheuleanului se pot întâlni bifaciale. Acestea sunt unelte în formă de pană, mari şi grele, cioplite din două părţi cu lovituri puternice. Lungimea unei asemenea unelte poate fi de 10-20 cm şi greutatea de 0,5-1,0 kg. De regulă, unul dintre capete, numit talpă, este îngroşat şi rotunjit, pentru a putea fi ţinut în mână, iar cel opus, capătul de lucru, este ascuţit. Capătul îngroşat, uneori, păstrează pe suprafaţă rămăşiţele crustei bolovanului. Acest tip de unelte se utiliza pentru prelucrarea lemnului şi confecţionarea armelor, dar puteau fi utilizate şi în calitate de unealtă universală pentru lovire, tăiere, pilire, răzuire. Bifacialele mai mici se utilizau la scoaterea pieii de pe animalul ucis şi tăierea cărnii. Spre sfârşitul acheuleanului, uneltele bifaciale devin mai subţiri, capătă contururi mai drepte, sunt executate mult mai îngrijit, cu un număr mare de desprinderi

Tipul clasic de toporaş de mână

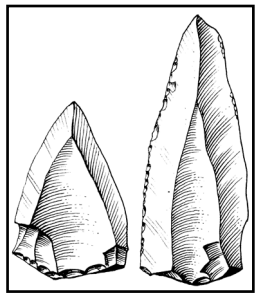
mici şi devin mult mai ascuţite. Se diversifică şi tipurile lor – ovale, rotunjite, triunghiulare, lanceolate.

La monumentele acheuleanului târziu este semnalat un progres tehnic vizibil în procedeele de despicare a pietrei. Apariţia tehnicii *Levallois* de prelucrare a pietrei a asigurat producerea în serie a unor semifabricate destul de standardizate, de formă triunghiulară sau dreptunghiulară regulată cu faţetarea îngrijită şi deplină a feţei dorsale, ceea ce presupunea o mai mică grosime a aşchiei obţinute, în comparaţie cu cele grosolane clactoniene. Tehnica Levallois presupune pregătirea prealabilă îngrijită a nucleului din toate părţile prin scoaterea surplusurilor. După aceasta, de pe un asemenea nucleu, forma căruia se aseamănă cu o carapace de broască ţestoasă, se scotea, de regulă, de la unul la trei aşchii sau lame. Aşchiile căpătate se depozitau în calitate de rezervă de semifabricate şi puteau fi transportate în teritoriile, unde nu exista materie primă pentru executarea uneltelor.

Tehnica de debitaj de tip Levallois

Aşchiile şi lamele levalloisiene puteau fi utilizate în operaţiunile de muncă şi fără prelucrare secundară, în calitate de cuţite, vârfuri şi răzuitoare.

Aşchii Levallois

Viaţa socială. Activitatea neutilitară

Una dintre principalele trăsături moştenite de către om de la strămoşii săi este modul social de viaţă. Relaţiile colective de producţie, care s-au constituit în baza acestuia au contribuit la înfrânarea instinctului alimentar, care destabiliza relaţiile din interiorul grupurilor primilor reprezentanţi ai speciei Homo. O altă particularitate, moştenită de la predecesori, este componenţa amestecată a grupurilor după sex şi vârstă, în care deja la stadiul incipient de evoluţie a societăţii umane se constată trecerea de la agamie, relaţii sexuale neordonate, la exogamie. Eliminarea deplină a relaţiilor sexuale în interiorul unor grupuri aparte a condus la limitarea instinctului sexual, care provoca conflicte în precomune. Orientarea spre direcţia unei noi organizări sociale a relaţiilor sexuale, cu formarea sistemului dualo-gentil de grup, a consemnat în sine apariţia primelor comunităţi. Perioada de trecere de la precomună la comuna exogamică este greu de plasat în timp. Se poate doar presupune că o astfel de tranziţie

s-a produs la pre-neandertalienii care populau Europa în perioada acheuleană târzie. Numărul de membri al primelor comune nu era mare, maximum 10-20 de indivizi maturi de ambele sexe. Mortalitatea infantilă destul de înaltă în aceste comune, confirmată de datele paleoantropologiei, făcea ca durata medie a vieţii să fie destul de scăzută, constituind doar 20-25 de ani, deşi uneori oamenii trăiau până la 40-50 de ani şi mai mult.

Schimbările cu caracter social şi-au găsit reflectare în apariţia, către sfârşitul paleoliticului inferior, a primelor mărturii ale activităţi neutilitare. Ele sunt încă destul de modeste, dar permit a se vorbi despre un cerc mai larg de interese ale omului, anterior limitat doar de problemele vieţii cotidiene. La dovezile de acest gen, pot fi atribuite obiectele de provenienţă naturală, care atrag atenţia prin forma sau culoarea lor originală, urme de substanţe pentru vopsit şi crestături pe oase. Se presupune că bucăţile de substanţă a mineralului de ocru, aduse uneori de departe se foloseau la aplicarea anumitor imagini. Urmele spălării lor indică, în particular, acest fapt. Este posibil ca ocrul să fi fost folosit la vopsirea corpului, culoarea roşie simbolizând sângele. Dintre oasele cu crestături de vârstă acheuleană amintim coasta de animal din Beltsingsleben, Germania. Există probabilitatea că unele dintre aceste obiecte trebuie să fie interpretate ca simboluri.

1.2. Paleoliticul mijlociu (200-35 mii de ani)

Evoluţia culturii musteriene

Apariţia culturii musteriene, larg răspândită pe întreg teritoriul Europei, în partea mediteraneană a Africii, Orientului Apropiat şi Asiei Mijlocii până la Altai, marchează trecerea de la paleoliticul inferior la cel mijlociu. Creatorii şi purtătorii acestei culturi au fost pre-neandertalienii târzii, care au evoluat ca tip biologic în neandertalienii de tipul clasic. Apariţia noului tip s-a produs pe fundalul unor grandioase schimbări ale mediului natural, care s-au manifestat pregnant în emisfera de nord, prin formarea unei calote glaciare enorme. Calota glaciară acoperea iniţial regiunile Scandinaviei, ulterior a înaintat până la poalele Altaiului şi ale Carpaţilor, contribuind la formarea spaţiilor întinse de tundră-stepă, fapt ce a determinat schimbarea totală a lumii vegetale şi animale. Vânturile nordice reci, care permanent suflau de pe suprafaţa gheţarului, îngheţarea solului la adâncimi mari, temperaturile joase în timpul sezonului de iarnă, aparent ar fi trebuit să ducă la degradarea culturii umane şi, respectiv, la retragerea populaţiei omului din Europa. În realitate, însă, mediul natural nefavorabil a activizat potenţialul de creaţie al omului şi a stimulat funcţiile de apărare ale existenţei şi culturii sale.

Drept dovadă a acestui proces serveşte creşterea nivelului de populare, începând cu perioada glaciarului *Riss* (OIS 7/6). Din această perioadă

avem mărturii nu numai despre pătrunderea spontană pe teritoriul spațiului nostru a unor grupuri mici de vânători, dar și despre popularea lui efectivă. Pe parcursul timpurilor ulterioare ale perioadei glaciare (OIS 5e) și în prima jumătate a glaciarului *Würm* (OIS 4) se observă succesiuni în procesul de populare: afluxuri relative de populație pentru o durată de timp, urmate de pustiiri de populație și populări repetate, nu neapărat „înrudite genetic" cu cele precedente. O situație demografică mai stabilă este semnalată pentru etapele târzii ale evoluției culturii musteriene la est de Carpați și pentru cursurile mijlocii ale râurilor Prut și Nistru.

Plasarea spațială a monumentelor paleoliticului mijlociu permite localizarea populației musterianului pe teritorii cu relief accidentat, în apropierea râurilor mari. În comparație cu spațiile deschise, de șes, din sudul regiunii noastre, teritoriile nordice se deosebeau printr-un număr mai mare și printr-o diversitate distinctă a animalelor pentru vânat, o mai bună rețea hidraulică și prin prezența zonelor cu silex de calitate. În condițiile unui landșaft divers, activitatea de vânătoare devenea mai puțin dificilă, cea ce era deosebit de important, deoarece resursele vegetale puteau asigura regulat hrana doar în perioada de vară. O altă cauză care atrăgea atenția sporită a diferitelor grupuri de neandertalieni pentru regiunea de mijloc a Prutului și Nistrului era determinată de faptul că aici se intersectau două valuri principale ale migrației din Europa Centrală: de-a lungul ramificațiilor de nord ale Carpaților și dinspre sud, din Balcani.

Orizontul timpuriu al industriilor musteriene este reprezentat în bazinul Nistrului de materialele din grota Ofatinți (Vîhvatinți). Aici, în stratul inferior al acestui monument, într-un nivel dens de lut nămolos de culoare brună întunecată, au fost găsite în abundență rămășițe osoase de animale carnivore de peșteră – urs și hienă, precum și de cai sălbatici și bizoni. Oasele acestor animale erau sfărâmate intenționat. Dacă este să judecăm după uneltele de silex (vârfuri ascuțite, racloare mici, piese bifaciale de dimensiuni mici și dălți) depuse amestecat cu oasele, ele aparțineau purtătorilor tradițiilor grupurilor de monumente *Tayac*. Judecând după descoperirile din grota Duruitoarea Veche de pe Prut, predecesorii lor trăiau încă în timpurile pre-musteriene. La monumentele acestui grup timpuriu se adaugă descoperirile de la Osypka și Șipot 2 de pe Nistru și Bobulești 5 pe Răut, care atestă începutul dezvoltării unei industrii litice originale, denumită drept varianta *denticulată a culturii musteriene*. Procedeele arhaice de despicare a silexului, fără utilizarea tehnicii Levallois, prelucrarea sumară a suprafeței funcționale a uneltelor, mai ales prin retușare denticulată, lipsa unor seturi stabile de unelte deosebesc cu mult monumentele musterianului denticulat de industria musterianului tipic, apărut ceva mai târziu și manifestat printr-un set de unelte mai

standardizate. Predominarea pieselor mici, executate pe aşchii cu diametrul de până la 5 cm, în componenţa descoperirilor este o altă trăsătură a monumentelor timpurii şi permite definirea variantei de industrie prezentate drept *micromusterian denticulat*.

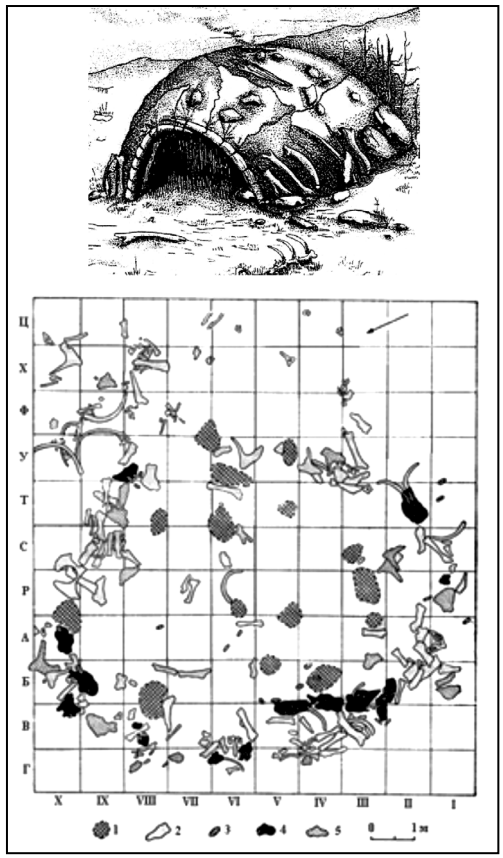
Următorul nivel, nu mai puţin expresiv, al monumentelor musterianului timpuriu este atestat exclusiv în bazinul Nistrului, cu toate că este răspândit pe larg în teritoriile învecinate ale Ucrainei şi în Crimeea. Originea lui este legată de pătrunderea unor populaţii din Europa Centrală. Specificul acestei variante noi a culturii musteriene, cunoscute ca *micoque estic*, constă în dezvoltarea tradiţiilor de prelucrare a pieselor litice din două părţi. În baza ei se executau diferite piese, aşa-numitele bifaciale miniaturale, dar deseori grosolane prin conturul lor, care demonstrează utilizarea tehnologiei tipice acheuleanului de debitare a pietrei. Bifacialele de acest tip sunt însoţite, de obicei, de un set de instrumente litice performante, confecţionate pe aşchii despicate din nuclee *Levallois*.

Vestigii ale *micoque*-ului estic au fost găsite în grota Ofatinţi (Vâhvatinţi) şi sunt în corelaţie cu stratul cultural de mijloc, care acoperea pe cel inferior cu industria musterianului denticulat. Noii locuitori ai grotei, care au organizat aici un sălaş vânătoresc de scurtă durată, judecând după rămăşiţele de bucătărie, foloseau în alimentaţie carne de cal, mamut, cerb gigantic, rinocer lânos. În strat s-au găsit multe rămăşiţe osoase de la ursul de peşteră. Din inventarul de silex colectat aici, atrag atenţia racloarele pe lame Levallois şi piesele bifaciale prelucrate din două părţi, cu un percutor moale, care forma un tăiş de lucru fin şi o bază masivă.

Începând cu interglaciarul Riss-Würm, în bazinul Nistrului apar primele monumente tipic musteriene, care consemnează înflorirea acestei culturi. De o recunoaştere aparte se bucură staţiunea Chetrosu şi sălaşele cu mai multe nivele ale paleoliticului mijlociu Molodova 1, 5 şi Kormani 4. La etapele târzii de evoluţie ale musterianului tipic, acum 70 mii de ani în urmă, este semnalată răspândirea acestei variante a culturii respective în zona mijlocie a Prutului, manifestate de staţiunile din grotele Buteşti, Trinca 1, 2. Reieşind din asemănarea lor cu industriile staţiunilor Muselievo şi Samuiliţa 2 din Bulgaria se presupune o origine balcanică a acestui fenomen cultural. Omogenitatea grupului de monumente ale musterianului tipic constă în dominarea tehnicii *Levallois* de debitare a silexului, tehnică orientată spre obţinerea unor semifabricate de lame relativ subţiri, dar de dimensiuni mari. Astfel de aşchii-semifabricate, după necesităţi, se finisau prin prelucrare secundară, devenind racloare laterale sau cuţite. În acest scop se utiliza, de regulă, retuşarea sumară, care doar intensifica capacitatea marginii ascuţite. Printr-o serie expresivă sunt prezentate ascuţişurile *Levallois*, fără niciun fel de prelucrare secundară, şi bifacialele foliacee, mai rare în descoperiri.

Dintre monumentele musterianului tipic, cea mai timpurie staţiune a fost descoperită în crângul Chetrosu, în apropierea s. Darabani, regiunea Cernăuţi. Pe malul drept al Nistrului, secţionat de afluentul său Kišljanskij Yar, dedesubtul unei pante înalte de lut, au fost curăţate rămăşiţele unui sălaş sezonier al neandertalienilor. Pentru protejarea de vânt a fost construit un acoperiş pe bază de fildeşi de mamut, adunaţi tot aici, pe malul râului. În jurul rugurilor, se confecţionau arme pentru vânătoare şi se despicau bolovanii de silex. Judecând după urmele de uzură a uneltelor de silex, pe locul staţiunii se efectua geluirea prăjinilor de copaci tineri pentru suliţe, iar cu cuţitele de silex se dezmembrau animalele vânate – bizoni şi mamuţi, oasele cărora au fost aruncate prin apropiere.

O staţiune unică musteriană, atribuită aşezărilor paleolitice de lungă durată, a fost cercetată arheologic prin săpătură lângă s. Molodova, regiunea Cernăuţi, în prezent fiind acoperită de apele lacului de acumulare a hidrocentralei Nistrene. În al patrulea strat cultural al acestei staţiuni au fost depistate vestigii de locuinţe datate după cărbunele din rug cu 44 mii de ani. În aglomeraţia circulară din oase tubulare, fildeşi şi cranii de mamut, special alese, care altă dată formau baza construcţiei de locuit şi pe care se sprijinea carcasa lemnoasă, a fost depistată o cantitate mare de piese litice: nuclee discoidale, vârfuri ascuţite de tipul *Levallois*, racloare laterale, frecătoare şi percutoare de prund.

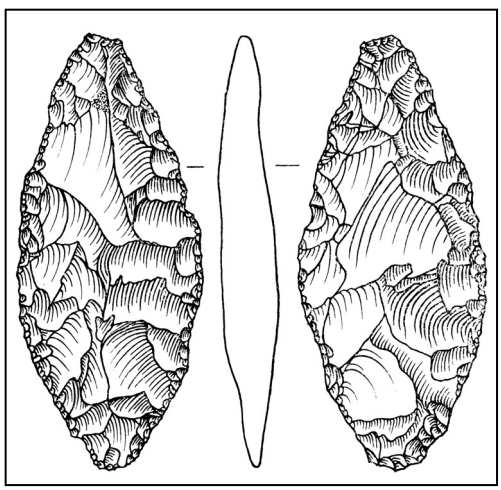
Locuinţă musteriană – Molodova 1
(1 – vetre; 2 – oase de mamuţi; 3 – pietre;
4 – cranii de mamuţi)

Viaţa omului primitiv în adăposturile de peşteră, unde acesta ierna, a putut fi urmărită în grotele Trinca 1 şi 2. Ambele grote se află într-un canion pitoresc, format de valea râului Draghişte, un afluent din stânga Prutului, în imediata apropiere a s. Trinca, raionul Edineţ. Într-un masiv de toltre calcaroase, la o înălţime mare, şi astăzi sunt vizibile cavităţile masive de carst, care până la începutul săpăturilor, aproape pe jumătate erau umplute cu depuneri de peşteră. În cadrul cercetărilor aici au fost descoperite vestigii musterie-

Grota Trinca 1

ne de aspect Levallois, iar printre ele, un bifacial foliaceu, foarte iscusit executat, cu finisare deosebit de îngrijită, prin multiple aşchieri mărunte bipolare. După proporţiile sale elegante, piesa putea fi utilizată în calitate de vârf al unei arme de aruncat. Cu sulițe dotate

Vârf foliform de suliță. Trinca 1

cu astfel de tipuri de vârfuri ascuțite, locuitorii grotei puteau să lupte cu succes cu urşii de peşteră, ale căror oase sunt destul de multe printre rămăşiţele de bucătărie ale vânătorilor de la Trinca. Este posibil ca vânatul acestor animale, atât mature, cât şi tinere, să fi avut un caracter sacral.

Monumentele de tipul levalloismusterian pe larg răspândite la etapele finale ale paleoliticului mijlociu sunt învecinate cu monumentele noi apărute ale musterianului denticulat. Continuând vectorul dezvoltării industriilor denticulare de la *Tayac*-ul paleoliticului inferior, prin complexele stratului inferior al grotei Ofatinţi (Vâhvatinţi), ele demonstrează o stabilitate în alegerea tehnicii de prelucrare a pietrei. În acelaşi timp, o moştenire directă a tradiţiilor acestei variante a culturii musterianului nu iese în evidenţă, probabil, din cauza unei întreruperi cronologice semnificative dintre industriile musterianului denticular timpuriu şi ale celui târziu.

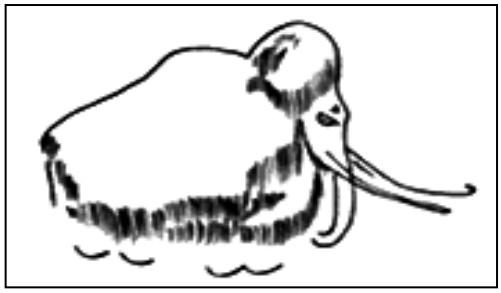
Urmărirea evoluţiei industriilor de tipul denticulat târziu este posibilă în baza descoperirilor din grota Buzdugeni, plasată pe marginea malului înalt şi abrupt al râului Racovăţ, un afluent din stânga Prutului, nu departe de localitatea cu acelaşi nume a raionului Edineţ. Grota reprezintă un adăpost stâncos, greu accesibil al neandertalienilor, fiind populat de către aceştia, cu mici întreruperi de nenumărate ori pe parcursul a mai multor zeci de mii de ani, aproximativ de la 60 la 40 mii de ani, dar poate şi mai devreme. În depuneri-

le de pulbere lutoasă, cu incluziuni de scrum de la rugurile de altădată, arheologii au evidenţiat 6 straturi cu descoperiri de aşchii prelucrate prin retuşare denticulată, care, de fapt, nu le modifica forma. Cele mai expresive piese, nu prea numeroase, sunt nucleele discoidale, vârfurile ascuţite în formă de cioc şi cuţitele *à dos*. Cu astfel de unelte nearătoase, la prima vedere, executate din silexul prutean de culoare neagră, se confecţionau, probabil, sulițele şi ţepele din lemn arse pe foc, cu care locuitorii grotei vânau animale mari erbivore şi de pradă: mamuţi, rinoceri lânoşi, zimbri, urşi de peşteră, deşi un rol deosebit în alimentaţia cu carne îl aveau hârciogii şi căţeii de pământ.

Continuarea tradiţiilor musterianului denticulat poate fi sesizată şi pentru zona Nistrului de Mijloc de la sfârşitul paleoliticului mijlociu. Acest fenomen cultural este interpretat neunivoc de către specialişti. Cercetătorul rus N. K. Anisiutkin, o autoritate recunoscută în istoria epocii de piatră, abordează aceste vestigii în cadrul culturii Stânca. Savantul ucrainean, V.N. Stepančuk, cercetător al paleoliticului european, evidenţiază în baza lor industria para-*micoque,* iar arheologul moldovean Ilie Borziac insistă asupra caracterului protoaurignacian al acestei industrii, legând apariţia ei de pătrunderea primilor *Homo sapiens* în Europa. Într-o măsură oarecare, fiecare dintre cercetători are dreptate. Cu toţii acceptă versiunea originii balcanice a purtătorilor acestor tradiţii originale, iar în calitate de verigă intermediară evidenţiază situl de la Mamaia, nu departe de Constanţa, în Dobrogea. Acest lucru are sens, deoarece industria sitului Mamaia nu se deosebeşte, practic, de cea a stratului inferior al staţiunii Stânca 1 de pe Nistru. În materialele de la Stânca predomină vizibil uneltele denticulate mici şi piesele cu *encoche* şi aproape că nu se atestă tehnica *Levallois* şi confecţionarea lamelor-semifabricate. În schimb, se întâlnesc gratoare de tipul aurignacian, iar în stratul superior al acestui monument sunt atestate gratoarele *carenate* şi lamele de tipul *dufour*, care reflectă trecerea la o nouă industrie, mai progresivă. Poziţia-cheie în colecţia de la Stânca 1 o au ascuţişurile foliacee şi piesele bifaciale, care, pe de o parte, pot servi drept argument pentru evidenţierea „preszeletului de tipul Stânca", iar pe de altă parte, drept punct de plecare pentru dezvoltarea unui fenomen cultural de unicat – „*Szeletianul moldovenesc*". Toate acestea permit conturarea căilor de trecere la industriile paleoliticului superior.

Modul de viaţă şi activitatea gospodărească

Datele analizei chimice a oaselor neandertalienilor din monumentele din Belgia, Franţa şi Croaţia documentează o raţie prioritară de carne în alimentaţie. Produsele de provenienţă animală aveau o pondere la fel de mare ca şi animalele de pradă (lupi, hiene, lei de peşteră). Accesul limitat la resursele vegetale, constatat

Mamut

în cadrul studiului etnografic şi la triburile contemporane de vânători din regiunile subpolare, permite stabilirea raportului de consum dintre hrana vegetală şi de carne la comunităţile neandertaliene ca fiind de 1:9.

Asupra caracterului regulat al vânătorii animalelor erbivore, copitate sau cu trompă indică multiplele rămăşiţe ale acestora în staţiunile cercetate. Judecând după componenţa destul de diferită a acestora, neandertalienii erau vânători universali, iar o anumită specializare în vânătorie s-a conturat doar în anumite regiuni, în etapele târzii ale paleoliticului mijlociu. Productivitatea vânătorii, în mare măsură depindea de acţiunile coordonate ale întregului colectiv de participanţi, de buna cunoaştere a comportamentului şi deprinderilor animalelor vânate.

Unul dintre obiectivele principale ale vânatului era mamutul, imaginea căruia se reconstituie după rămăşiţele scheletelor şi exemplarele păstrate în stare îngheţată în nordul Siberiei şi în Alasca. Aceşti giganţi ai perioadei glaciare atingeau în înălţime 3,5 m şi erau acoperiţi cu o lână deasă şi lungă, de culoare brună, roşcată sau neagră. Stratul lor gros de grăsime subcutanată, care îi salva de vânturile pătrunzătoare ale iernii, era apreciat în mod deosebit de vânătorii primitivi, deoarece carnea de mamut în sine, deşi destul de calorică era foarte aspră. Combinaţia dintre stratul gros de grăsime subcutanată şi blana deasă şi lungă îl făceau pe mamut greu vulnerabil, chiar şi la o aruncare puternică de la distanţe mici a suliţei dotate cu vârf ascuţit de silex. Cu toate acestea, procedeele de vânătoare erau diverse, de la săparea gropilor-capcană, în care animalele cădeau cu picioarele anterioare sau se traumau parţial, după care erau omorâte, până la gonirea lor spre locuri mlăştinoase.

La staţiunile neandertalienilor din regiunea noastră, se întâlnesc adesea oase de urs de peşteră. După parametrii externi, aceştia depăşeau aproape de două ori dimensiunile ursului brun contemporan. Pentru a elibera de acest animal o peşteră preferată, oamenii erau obligaţi să intre în contact apropiat cu ursul, trăind clipe de groază. Pericolul unei astfel de acţiuni este estimat de arheozoologi, ca fiind unul foarte mare, căci ursul de peşteră zdrobea cu uşurinţă, cu maxilarele sale, oricare dintre membrele vânătorilor.

Un obiectiv important al vânatului erau bizonii şi varianta acestora de pădure – zimbrii. Aceste animale puternice, cu greutatea de aproximativ o tonă, în caz de primejdie se apărau în grupuri, prezentând în spaţii deschise un mare pericol pentru vânători. Hăituielile colective cu utilizarea focului, aprinderea păşunilor uscate, le dădeau

totuși oamenilor posibilitatea să diminueze riscul în timpul vânătorii.

În cadrul vânătorii animalelor copitate mari un rol deosebit revenea armelor de vânătoare. Despre calitățile ucigătoare ale acestor arme mărturisește descoperirea scheletului unui bărbat matur din peștera Muharet-es-Shul, de pe muntele Carmel din Palestina. În osul bazinului nefericitului neandertalian a fost atestată o adâncitură, provenită de la o rană adâncă, făcută cu o suliță din lemn, probabil călită la foc. Aceasta a pătruns în osul uman la adâncimea de 5 cm și nu a fost scoasă. Calitățile de străpungere ale suliței și țepei cresc simțitor odată cu dotarea lor cu vârfuri ascuțite de silex de tipul bifacialelor de formă foliacee.

Vânatul dobândit putea fi adus la stațiune întreg, dar de cele mai multe ori era dezmembrat la locul vânătorii. Judecând după urmele de crestături pe oase, captura nu se ciopârțea, ci se tăia. Sunt semnalate și urme de tăiere a tendoanelor. O parte din carne se întrebuința în stare crudă, având în vedere urmele dese de răzuire pe oase, alta, fără îndoială, se prepara la foc. Studierea urmelor de foc pe oase a arătat că acestea se întâlnesc mai des pe părțile mai cărnoase și că au urme de arsură, în special, segmentele oaselor, neprotejate de carnație. În măsură mai mică au rămas urme de arsură pe falange, vertebre și pe cranii.

Vetre și urme de ruguri au fost fixate la mai multe stațiuni musteriene cu o bună păstrare a stratului de cultură, adeseori stratul însuși, în care sunt depuse descoperirile, conține fragmente de cărbuni arși și scrum. Este posibil, că neandertalienii să fi utilizat deja o anumită veselă simplă de bucătărie. În straturile musterianului grotei Abric Romani din Spania a fost descoperit un fragment al unei piese de lemn care amintește conturul unui căuș. În peștera Cioarei din sud-vestul României, în care neandertalienii au trăit acum circa 50 mii de ani, alături de uneltele litice obișnuite, au fost descoperite opt piese, volumetrice, tăiate din fragmente de stalagmite, care amintesc ploștile.

Traiul preponderent al neandertalienilor în condițiile reci ale climei glaciare, presupunea indubitabil folosirea hainelor și a încălțămintei. În cadrul săpăturilor grotei *Orthe* din Franța s-a demonstrat că vânătoarea animalelor de pradă de dimensiuni mici (lupi, râși) era întreprinsă, de regulă, pentru blană. Această constatare a fost făcută în baza descoperirii doar a oaselor terminale ale membrelor, fapt care, în lipsa restului scheletului de bază, impune concluzia că în stațiune a fost adusă doar blana scoasă de pe animal la locul vânătorii. Într-o altă grotă din Franța – *Fontany* – a fost fixată amprenta unui picior de om, încălțat în „ceva moale și elastic, asemănător mocasinului". Vechimea acestei amprente este discutabilă, deși se presupune că este, cel mult, de vârstă paleolitică superioară.

S-a constatat demult că, în alegerea locului de trai, neandartalienii dădeau preferință peșterilor, grotelor și, în cel

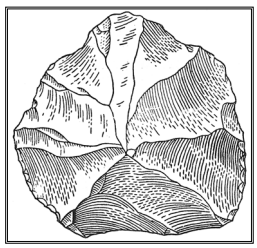
mai rău caz, streşinilor stâncoase. Pentru crearea unor condiţii de confort în adâncul peşterii, acestea se ardeau cu foc, fapt confirmat de prezenţa unei mase de cărbuni la baza depunerilor ulterioare. Se populau, de regulă, grotele în formă de sac, cu ieşire largă, deschisă spre soare, plasate în apropierea surselor de apă. Uneori în faţa intrării se ridica o piedică suplimentară, dar care să nu împiedice evacuarea fumului afară. De exemplu, în peştera *Lazaret* din Franţa, nu departe de Nisa, au fost cercetate câteva vetre, înconjurate în semicerc cu pietre mari.

În spaţiile deschise lipsite de refugii naturale oamenii îşi creau condiţii de viaţă prin ridicarea unor perdele contra vântului, acoperişuri şi colibe. În sălaşele sezoniere, de regulă, nu se practicau construcţii cu caracter de lungă durată. Cu toate acestea, există destule dovezi ale existenţei unor construcţii trainice şi durabile şi pentru aşezările musteriene. O asemenea mărturie în acest sens sunt vestigiile unei construcţii de trai din stratul patru de la Molodova 1, pe Nistru. Baza acesteia era întărită cu oase mari de mamut, alese special, dintre care 12 cranii, 34 de clavicule şi oase ale bazinului, 51 de oase tubulare, 15 fildeşi şi 5 maxilare inferioare. Toate au fost aranjate într-o formă ovală, care îngrădea o suprafaţă de 8x5 m. Exploatarea activă a acestei construcţii este dovedită de urmele a 15 ruguri în formă de pete de cenuşă cu grosimea de 1-2 cm. Prin contururile sale, această construcţie aminteşte de locuinţele de tip „cium" ale creşcătorilor de reni din Siberia. Carcasa acestora din vergi şi nuiele lemnoase, se sprijinea pe un fundament din oase de mamut, care o proteja de deteriorarea rapidă.

Inventarul gospodăresc şi procedeele executării lui

La începutul evoluţiei culturii musteriene se produce o perfecţionare a tehnicii de prelucrare primară a silexului, principalul material pentru prelucrat în regiunea noastră. Pe Nistrul de Mijloc şi pe Răut erau suficiente zăcăminte de silex cenuşiu nistrean, care sub formă de bolovani se spăla din depunerile calcaroase de pe pantele văilor adânci. Galetele, care erau mai greu de găsit, se utilizau mai rar. Pe Prutul de Mijloc se prelucra silexul negru de calitate înaltă, iar în zonele de sud materialele pentru prelucrat erau aduse sau se folosea materialul local de calitate mai proastă.

Odată cu apariţia industriei *micoque* şi formarea variantei tipice a culturii musteriene, se răspândeşte pe larg tehnica *Levallois*, aşchiile-semifabricate căpătând o formă mai ordonată. Pe lângă acestea se dezvoltă producerea în serie a unor semifabricate de silex mai mici de pe nucleele discoidale. Acest tip de nuclee este deja prezent şi la monumentele variantei denticulate a culturii musteriene. În cazul lor se practica sistemul radial de despicare a semifabricatelor (de la margine spre centru), procedeu care se utiliza pentru îndepărtarea crustei bolovanilor şi la stadiul formării nucleelor *Levallois*.

Nucleu discoidal

Cioplirea îngrijită a ambelor tipuri de nuclee (discoidale şi în formă de carapace de broască ţestoasă) permitea obţinerea aşchiilor cu un profil mai subţire şi cu o faţetare regulată a suprafeţei superioare, la care tot talonul de lovire era acoperit de faţete mici de la cioplirile anterioare ale taloanelor de lovire ale nucleelor. Prezenţa talonului de lovire faţetat este interpretat drept „carte de vizită" a semifabricatelor şi uneltelor industriilor musteriene.

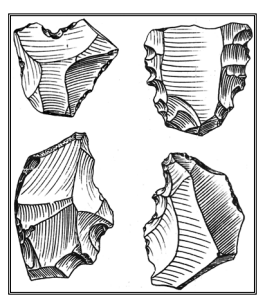
În baza unor semifabricate mai uniforme seturile de instrumente din silex se completau. Patru dintre categoriile acestora – vârfurile musteriene, racloarele, bifacialele şi denticulatele – separat sau în complex, se întâlnesc în mod obligatoriu la toate staţiunile aparţinând neandertalienilor. Conform clasificării tipologice realizate de Fransois Bord şi recunoscută în plan european, în baza acestor patru categorii se cunosc peste 60 de tipuri de piese litice.

Confecţionarea vârfurilor musteriene se făcea, prioritar, din aşchii triunghiulare, uşor alungite, partea inferioară a cărora se lăsa îngroşată, iar cea superioară se prelucra prin retuşare în formă de solz pe două margini. Acestea erau unelte universale, destinate pentru dezmembrarea vânatului, tăierea pieilor, geluirea prăjinilor pentru lănci şi suliţe, serveau şi ca vârfuri pentru ţeapă.

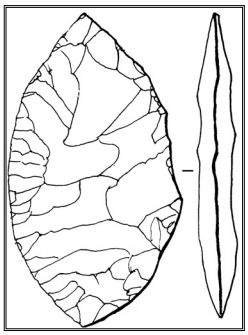

Vârf musterian

O mai mare răspândire au avut-o racloarele sau aşa-zisele „cuţite pentru femei". Acestea se executau pe o aşchie mai mare şi mai lată, partea superioară a marginii sau una dintre cele laterale ale căreia se tocea prin retuşare în formă de solzi, formând o margine funcţională dreaptă sau uşor segmentată. Printre racloare se întâlnesc exemplare convergente, când ambele margini retuşate se unesc la unul dintre capete. Destinaţia racloarelor este mai utilitară, servind mai mult pentru răzuirea pielii şi a lemnului. O parte a lor putea fi fixată în mânere de lemn. De racloare se apropie tipologic *limasele* – piese de silex alungite, ascuţite din două părţi şi prelucrate pe perimetru prin retuşare.

Contururile neregulate ale uneltelor denticulate, de regulă executate pe aşchii mici, nu au permis un timp îndelungat ca acestea să fie interpretate în calitate de instrumente de lucru. Ulterior s-a demonstrat că unele dintre ele sunt prelucrate intenţionat, iar altele s-au format în urma lucrului îndelungat de ascuţire, tăiere şi pilire a lemnului.

Unelte denticulate cu *encoche*

Un colorit aparte oricărui

Bifacial musterian

complex musterian îl conferă piesele bifaciale de dimensiuni mici prelucrate pe ambele părți. Ele cedează ca dimensiuni celor acheuleiene și sunt executate, de regulă, nu dintr-o galetă sau dintr-un bolovan întreg, ci din așchii masive. Trăsătura lor specifică constă în micile așchieri plate, care acoperă în întregime sau în mare parte ambele suprafețe ale piesei, creând imaginea unor unelte finite și cele mai performante dintre cele cu contur foliaceu. Destinația bifacialelor nu trezește îndoieli, fiind confirmată și de studierea urmelor de uzură a părții lor de lucru. Se foloseau în calitate de pumnale la vânătoare, serveau la dotarea armelor de aruncat și a țepelor, la jupuirea pielii și tăierea cărnii. De regulă, se fixau în mânere, sau la prăjina suliței în calitate de vârfuri, fapt confirmat de descoperirea la stațiunea musteriană *Umm El Tlel* din Siria, a rămășițelor de substanță rășinoasă, cu ajutorul căreia piesa de silex se fixa pe baza lemnoasă. Calitățile naturale ale acestei substanțe nu sunt încă pe deplin clarificate, dar cercetătorii acreditează originea ei artificială. La altă stațiune – *Kenigzaue* din Germania – s-a constatat folosirea rășinei din coajă de mesteacăn, pe un bulgăre, pe care se observă amprenta unei piese litice.

Viața socială. Activitatea neutilitară

Discuțiile cu privire la caracterul organizării și la structura comunei neandertalienilor continuă. Totuși, opinia despre existența orânduirii *comunei primitive* încă de la începutul perioadei musteriene, nu trezește obiecții. Această interpretare importantă și principială se bazează pe analiza structurii așezărilor paleoliticului mijlociu, a studiilor cu privire la strategia de supraviețuire la nivelul respectiv de dezvoltare a tehnologiilor și pe antrenarea datelor etnografice comparabile. Comuna primitivă s-a dovedit a fi o formă universală de organizare a vieții sociale în condițiile periglaciare ale Europei. Ea se caracterizează prin stabilitatea teritoriilor valorificate economic și a numărului membrilor colectivului. Principiile sociale ale comunei permiteau organizarea vânătorii colective și împărțirea fără conflicte a prăzii. Numărul de membri ai comunei era determinat în primul rând, de abundența de hrană a teritoriului din jurul stațiunii, variind de la 25 la 50 de oameni, iar în cazuri mai favorabile, era de două ori mai mare.

Oricare dintre grupurile de neandertalieni, în condițiile unui trai comun de lungă durată și ale formării unor legături stabile de rudenie, putea reprezenta o comună, dacă constituia o celulă aparte cu structură exogamă, numită *gintă*. Sistemul legăturilor sociale începea să funcționeze ca un tot întreg în condițiile câtorva celule exogamice. Schimbul de parteneri matrimoniali între ginți și interzicerea relațiilor

sexuale între rudele de sânge era o lege tacită, a cărei încălcare se pedepsea cu asprime. Totodată căsătoriile aveau un caracter de grup, în unele cazuri nu se excludea crearea grupurilor familiale.

Fiecare comună era un colectiv strâns unit, ajutorul reciproc între membrii săi fiind o condiţie obligatorie. Un exemplu de manifestare a grijii unuia faţă de altul este reflectat în descoperirea, în stratul musterian al peşterii *Shanidar,* a unui schelet de neandertalian în vârstă cu mâna dreaptă amputată până la cot, fapt ce nu l-a împiedicat să trăiască în continuare în comuna sa, sprijinit de grija celor apropiaţi.

Stabilitatea relaţiilor sociale în comunele neandertalienilor stimula apariţia activităţii neutilitare şi răspândirea unui cerc mai larg de obiecte legate de aceasta. La ultimele se atribuie descoperirile de substanţe pentru vopsit (bulgări de ocru), oase şi pietre cu crestături, incizări, adâncituri, ca şi mărgelele şi amuletele din dinţi de animale sălbatice. În stratul musterian al peşterii *La Roche Cotar* a fost descoperit un fragment de silex rotunjit, cu două adâncituri naturale în centru, unite între ele printr-o adâncitură în care a fost fixată o aşchie de os, creându-se astfel imaginea iluzorică a unui chip uman cu ochi şi nas.

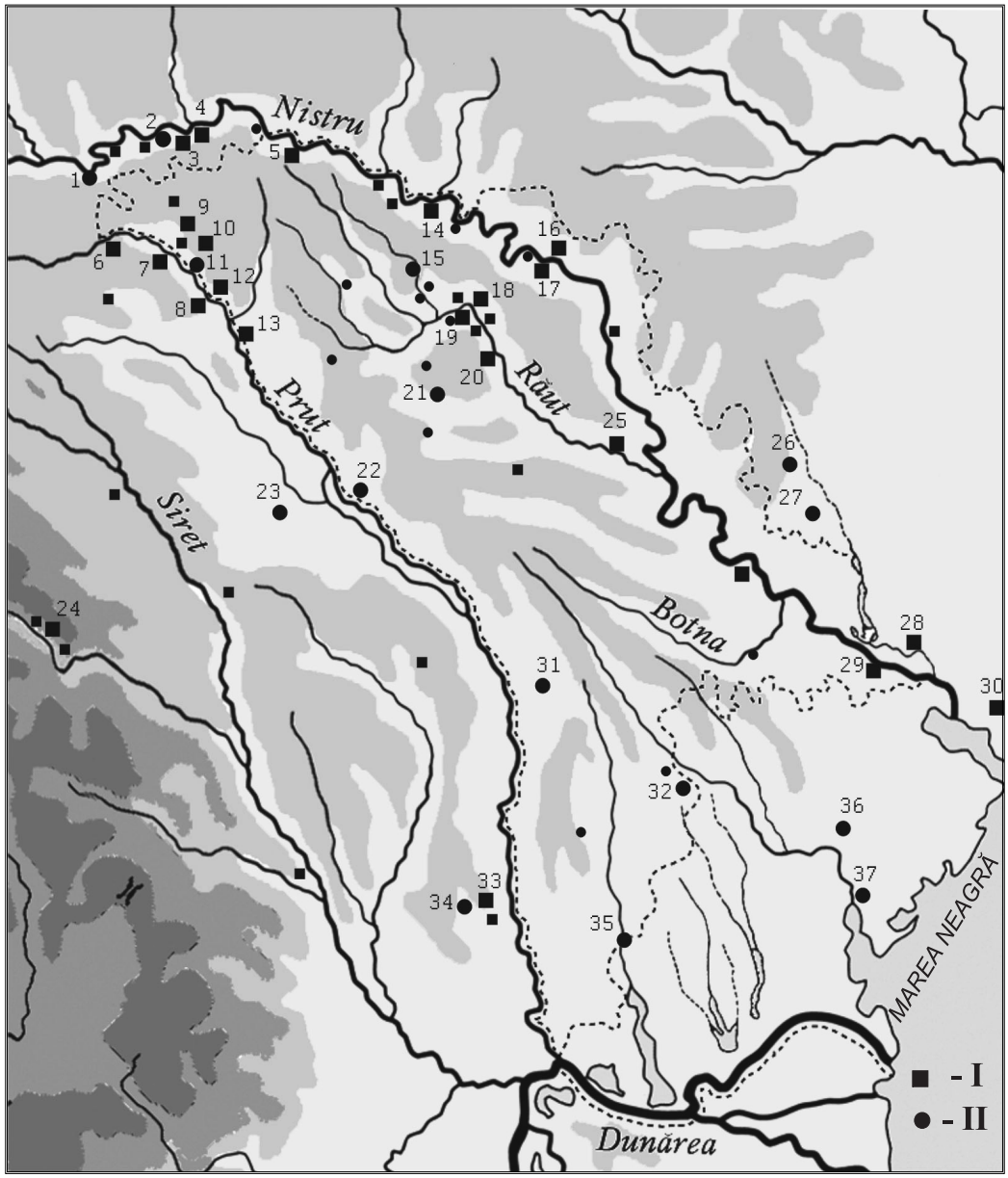
Un suport izvoristic important pentru studierea comportamentului neutilitar al neandertalienilor îl reprezintă rămăşiţele scheletelor acestora. Este deja neîndoielnică existenţa obiceiului de înmormântare a celor decedaţi. Cele mai cunoscute morminte sunt din peşterile Kiik-Koba şi Zaskal'naja 6 (Crimeea), La Ferrasi şi La Chapelle (Franţa), Monte Circeo (Italia), Teshik-Tash (Uzbekistan), Shanidar (Irac), Tabun, Kebara şi Amud (Israel). Fără a exclude aspectul igienic al acestor morminte, nu putem să nu atragem atenţia asupra poziţiei deosebite a scheletelor descoperite şi a obiectelor depuse special alături. Cu certitudine, acest lucru denotă grija pentru cei decedaţi, care şi după moarte erau consideraţi drept membri deplini ai comunei.

1.3. Paleoliticul superior (35-10 mii de ani)

Odată cu pătrunderea în Europa a omului de tip fizic contemporan, cunoscut ca tipul de *Cro-Magnon*, începe o nouă pagină în evoluţia culturii primitive. Una dintre cele mai vechi descoperiri de oase umane de tipul *Homo sapiens* din Europa, depistată în Peştera Muierii din România, datează începutul acestui proces cu acum 35 mii de ani în urmă. Confruntarea noilor veniţi cu europenii băştinaşi – oamenii de *Neandertal*, deşi lipsită de dramatism, a intensificat esenţial mersul transformărilor istorice. Fără nici o îndoială, primele mari comunităţi ale paleoliticului superior, definite drept culturi arheologice, au fost create atât de cromanioni, cât şi de neandertalieni. Conform opiniei unanim acceptate, cromanionilor le este proprie cultura *Aurignac*, iar neandertalienilor – cultura C*hâtelperron*, în Europa de Vest şi *Szeleta* în Europa Centrală. Manifestările culturilor A*urignac şi Szeleta* sunt

atestate şi în regiunea noastră. Nivelul cunoştinţelor şi al capacităţilor tehnice ale purtătorilor tradiţiilor acestor culturi era mult apropiat, ambele realizând progrese deosebite în tehnologia prelucrării pietrei şi utilizarea materialelor noi pentru confecţionarea uneltelor. Începând cu paleoliticul superior, în general, se remarcă răspândirea a unor astfel de inovaţii ca *tehnica desprinderii lamelare de nuclee prismatice şi cvasiprismatice,* orientate la producerea în masă a lamelor şi lamelelor*; tehnica desprinderilor întretăiate,* în vederea executării burinelor, instrumente pentru prelucrarea osului; *tehnica retuşării abrupte a lamelelor* pentru dotarea armelor de aruncat şi montarea în „*uneltele/armele compozite*". Pe lângă galetele şi bolovanii de piatră, în producerea inventarului necesar un loc tot mai important îl ocupă osul, cornul şi fildeşul. Caracterul şi ritmurile inovaţiilor au fost de o asemenea natură, încât se poate vorbi despre o veritabilă „revoluţie a paleoliticului superior", reflectată în diverse sfere ale vieţii orânduirii primitive. Se schimbă modalităţile de organizare a gospodăriei şi a vânatului, a structurii aşezărilor, se reorganizează întreaga strategie de asigurare vitală a societăţii. În această epocă apar *uniunile tribale*, are loc constituirea definitivă *a gintei orânduirii primitive*, riturilor şi ritualurilor, simbolismului, se dezvoltă arta decorativă. Asemenea transformări cardinale nu puteau să nu urgenteze procesul lent de evoluţie a culturii musteriene. Ele au pus începutul unui model nou, dinamic de dezvoltare, bazat pe multitudinea culturilor primitive.

Una din condiţiile trecerii la calea intensivă de dezvoltare a fost creşterea densităţii populaţiei, ca urmare a valorificării tuturor regiunilor Lumii Vechi, prielnice pentru viaţă şi sporirea tensiunii demografice. În anii nefavorabili, concurenţa pentru accesul la sursele de hrană se amplifica esenţial, însă surplusul de populaţie, de fapt, era lipsit de posibilitatea de a se strămuta în locurile cândva libere. În acelaşi timp, regiunile unde din diferite cauze de mediu se concentra un număr mare de animale se bucurau de o atenţie deosebită din partea comunităţilor de vânători. În Europa de sud-est, ca şi mai înainte, majoritatea oamenilor preferau să trăiască în regiunile premontane ale Carpaţilor, în spaţii cu relief deluros, apropiate de râurile mari. Partea de nord a Moldovei contemporane este împăienjenită de vestigii ale staţiunilor paleoliticului superior, în timp ce în câmpia de sud, descoperirile de epocă sunt o raritate. Totodată, pe lângă numărul mare de monumente din paleoliticul superior atestate în regiunea carpato-nistreană, trebuie să se ţină cont şi de intervalul îndelungat de timp pe care acestea îl reprezintă. Câteva sute de staţiuni ocupă a doua jumătate a Pleniglaciarului mediu (33000-24000 de ani în urmă) şi întregul Pleniglaciar superior (24000-10000 de ani în urmă). Din această cauză numărul populaţiei poate fi estimat doar aproximativ. Cu toate acestea, în spaţiul de la Carpaţi până la Nistru,

Harta monumentelor din Paleoliticul Superior (I) şi Mezolitic (II):
1 – Oselivka 1, 3; 2 – Otaci 6; 3 – Molodova 1, 5; 4 – Kormani 4; 5 – Otaci 1, 2; 6 – Cotu-Miculinţi; 7 – Mitoc-Malu Galben; 8 – Ripiceni-Izvor; 9 – Gordineşti I, Trinca-Izvorul lui Luca; 10 – grota Brînzeni;11 – Bădragii Vechi; 12 – Corpaci, Corpaci-Mîs; 13 – Costeşti 1; 14 – Cosăuţi; 15 – Frumuşica; 16 – Raşcov 7, 8; 17 – Climăuţi 1, 2, Vadu-Raşcov; 18 – Gura-Camencii 4; 19 – Bobuleşti 6; 20 – Ciutuleşti; 21 – Bilicenii Vhechi 12; 22 – Taxobeni; 23 – Erbiceni; 24 – Cetăţica I; 25 – Scoc; 26 – Ghirževo; 27 – Grebeniki; 28 – Zelenyj Hutor 1, 2; 29 – Cioburciu; 30 – Bol'šaja Akarža; 31 – Sărăteni; 32 – Tvardiţa; 33 – Măluşteni; 34 – Bereşti Dealul Taberei; 35 – Zalizničnoe; 36 – Beloles'e; 37 – Mirnoe)

locurile favorabile pentru vânat, inclusiv cu masa biologică corespunzătoare nivelului tundrei contemporane, putea asigura existența a cel puțin 80 de grupuri locale, componența minimală a cărora depășea de obicei 25 de oameni, circumstanță ce permite să se constate că în anumite etape ale paleoliticului superior în regiune trăiau în jur de 2000 de oameni.

Comunitățile de vânători, diferite după origine, identificate, de obicei, în dependență de inventarul litic utilizat, puteau forma zone compacte de trai sau să locuiască în grupuri separate. Amplasarea separată a staţiunilor, specifică în particular bazinului Prutul de Mijloc, limitează semnificativ posibilitățile noastre de a localiza culturile arheologice în spațiu. De asemenea, nu în toate cazurile este posibilă și determinarea precisă a limitelor cronologice ale acestora. Totodată, în procesul evoluției cultural-istorice din epoca paleoliticului superior, convențional pot fi trasate trei etape principale – timpurie, mijlocie și târzie.

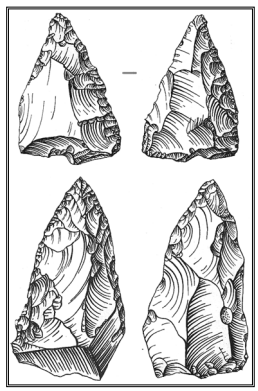
Etapa timpurie a paleoliticului superior (aproximativ 35.000-25.000 de ani în urmă) se caracterizează prin prezența culturilor simbiotice, care conțin în industriile lor tipuri de unelte arhaice, inițial coexistând, cu culturile mai evoluate tehnologic. La primele se poate atribui cultura arheologică de *tipul Brînzeni*, care reprezintă *„szeletul moldovenesc”,* la cele de-a doua, *cultura Molodova*, care reflectă începutul constituirii monumentelor de *tipul Gravett*. Culturilor evoluate din această etapă corespunde, de asemenea, și grupul de monumente aurignaciene.

Etapa mijlocie a paleoliticului superior (aproximativ 24.000-20.000 de ani în urmă), a cărei început este legat de intensificarea înghețului din ultimul stadiu al glaciarului Würm, manifestă continuarea tradițiilor *„szeletului moldovenesc”*, reprezentate prin cultura arheologică Prut. Tot în această etapă are loc dezmembrarea culturii monolite odinioară – *Molodova*, purtătorii tradițiilor căreia se extind pe spații largi, spre sud. Soarta aurignacianului tot nu este ne univocă. În evoluția sa sunt fixate rupturi, când monumentele timpurii ale acestei culturi dispar la începutul paleoliticului mijlociu și apar, din nou, spre sfârșitul acestuia, odată cu apariția purtătorilor epiaurignacianului din Europa Centrală.

Etapa târzie a paleoliticului superior (aproximativ 19.000-10.000 de ani în urmă), corespunde cu faza de îngheț maximal a ultimului glaciar și perioadei postglaciare, fiind reprezentată, exclusiv, de industrii *epigravettiene*, inclusiv *megacultura Molodova – Cosăuți – Cotu-Miculinți,* în partea de nord a regiunii carpato-nistrene și *cultura Akarža* în stepa de sud.

Conform datelor arheologice, cea mai veche vârstă în cadrul paleoliticului superior o are cultura Brînzeni, deși datarea cu radiocarbon a monumentului ei de bază – stratul trei al grotei de la Brînzeni nu depășește 27 mii de ani. Staţiunea din grota Brînzeni (r-nul Edineț) este o așezare de lungă durată, în care, judecând după grosimea și inten-

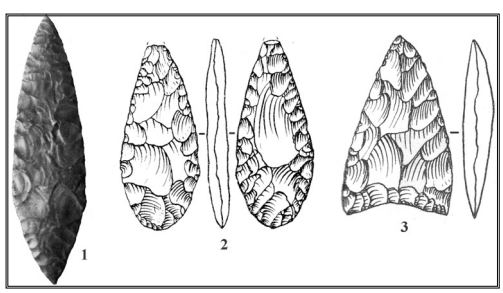
sitatea stratului de cultură, oamenii reveneau de nenumărate ori la adăpost în timp de iarnă. Grota formată la o înălțime mare, în stâncile de calcar sarmatic, de pe panta stângă a văii râului Racovăț, afluent din stânga Prutului, este de proporții mari – suprafața interioară de circa 60 m² și înălțimea cupolei – 4-6 m și s-a utilizat în întregime drept spațiu locativ. Într-un așa refugiu uscat și confortabil comuna de vânători era protejată atât de timpul nefavorabil, cât și de animalele sălbatice de pradă – urșii de peșteră, hienele și leii, care după cum este cunoscut, continuau să trăiască prin împrejurimi. Baza rației de hrană a locuitorilor grotei consta din carne de cai sălbatici și ren polar, care formau 60% din numărul total al vânatului. Printre bogatele resturi faunistice se întâlnesc oase de zimbru, mamut, rinocer lânos. Vânatul vulpii argintii, vulpii, lupului se făcea pentru blană. Printre 15 mii de fragmente de oase aflate în partea de jos a grotei au fost găsite circa 8 mii de piese de silex. Setul de unelte de la acest monument include atât tipuri arhaice – nuclee discoidale, racloare, vârfuri musteriene late, unelte denticulate, cât și unelte specifice paleoliticului superior – nuclee prismatice, diverse tipuri de gratoare din lame mari, gratoare de tip *àmuseau*, din aşchii, burine, vârfuri și străpungătoare pe lame. La vârfurile de suliță și țepe au fost atribuite piesele bifaciale foliforme, cu contururi triunghiulare și ovale prelucrate din două părți. O adevărată senzație a fost descoperirea unui pandantiv – amuletă din fildeș de mamut.

Bifaciale. Brînzeni

Un alt monument al culturii Brînzeni – Bobulești 6 a fost descoperit pe cursul mijlociu al râului Răut, pe un promontoriu format de meandra acestuia, între satele Gura Camencii și Bobulești, raionul Florești. După apartenență funcțională se atribuie tipului de staţiune-atelier. Pe lângă activitatea gospodărească obișnuită, în această aşezare veche o atenție sporită se acorda prelucrării primare a silexului, pe care îl strângeau pe pantele râului și în albia acestuia. Despre despicarea intensivă a bolovanilor de silex mărturisește numărul enorm de rămășițe și aşchii, cât și al nucleelor cu negativele despicăturilor de lame. Mai rar se întâlnesc unelte, asemănătoare cu cele de la Brînzeni.

Genetic, cultura Brînzeni este legată de Szeletianul Europei Centrale. Totodată, aspectul ei, parțial deosebit față de cel al szeletului tipic, a permis cunos-

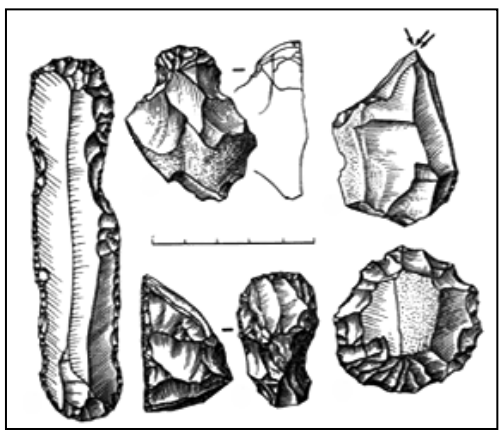

Vârfuri de suliță din paleoliticul superior ale culturilor Solutré (1) şi Prut (2-3)

cutului savant polonez Ja. Kozlowski să atribuie vestigiile de tipul Brînzeni la așa-zisul „szelet moldovenesc". În prezent, în componența acestuia mai sunt incluse și materialele din monumentele din Moldova de la vest de Prut – Cetățica I, Ripiceni-Izvor (nivelurile 1a și 1b), Mitoc-Valea Izvorului.

Tradiția tehnicii de prelucrare din două părți a ascuțișurilor foliforme continuă și în etapa mijlocie a paleoliticului superior. În baza acestora se evidențiază *cultura Prut* sau *Gordinești*. Cele mai expresive piese ale acestei culturi provin din stațiunile Gordinești I, Trinca-Izvorul lui Luca, Ripiceni-Izvor (nivelurile 2a și 2b) și sunt reprezentate prin bifacialele triunghiulare cu baza concavă și bifacialele foliforme cu baza rotunjită, ambele după proporții reprezentând vârfuri pentru armele de aruncat. Sulițele cu un asemenea vârf ascuțit erau o armă puternică, cu o capacitate mare de străpungere și se utilizau, cu precădere, la vânatul cailor sălbatici și al bizonilor. Pieile de animale se prelucrau, îndeosebi, cu răzuitoarele din silex lucrate pe lame și într-o măsură mai limitată – răzuitoare înalte, atestate doar sporadic. Următorul tip relevant de piese din silex, caracteristice culturii Prut, sunt segmentele pe lamele mici cu marginea în formă de arc retușată. Acestea, în opinia cercetătorilor, reprezintă părți componente ale unor arme complexe destinate pentru vânătul animalelor mici. Prezența segmentelor asemănătoare în asociere cu bifacialele foliforme și a racloarelor a permis atribuirea la cultura Prut a industriei stratului inferior al stațiunii Corpaci, care în bază de radiocarbon se datează cu 25250 ± 300 BP, iar după tipologia uneltelor – are analogii în cultura *Uluzzo* de pe teritoriul Italiei.

O altă linie de evoluție a paleoliticului superior este reprezentată de monumentele de *tipul aurignacian*. Acestea nu formează grupuri locale, fiind dispersate atât în timp, cât și în spațiu – de la Prutul Mijlociu până la Nistrul Inferior. După componența setului de inventar din silex monumentele aurignaciene amintesc „szeletul moldovenesc", deși nu conțin bifaciale, sau prezența acestora este limitată. Tipurile dominante de piese din silex sunt gratoarele de formă înaltă și carenate executate din așchii scurte și groase și nuclee de dimensiuni mici, însoțite de lamele și solzi de tipul *Dufour.* O parte a acestor gratoare, cât și burinele diedre, cu înnoirea multiplă a lamei de lucru, erau destinate prelucrării osului și a coarnelor pentru executarea vârfurilor de suliță. La unele dintre monumente se întâlnesc lame de proporții,

Unelte ale culturii aurignaciene

cu retuşarea intensă a marginii de tipul aurignacianului european.

La aurignacianul timpuriu se pot atribui cele mai inferioare straturi din staţiunea-atelier Mitoc-Malu Galben pe Prutul Mijlociu, a cărei vârstă, pe bază de radiocarbon, a fost fixată cu nu mai puţin de 32 mii de ani. În bazinul Răutului Mijlociu sunt cunoscute staţiunile-ateliere Gura-Camencii 1 şi 4, de o vârstă oarecum mai tânără, iar al Nistrului Inferior, ca aurignaciene, au fost recunoscute complexele arhaice de la Zelenyj Hutor 1 şi 2, cărora le este apropiat situl de la Climăuţi 1. Multe dintre staţiunile acestei perioade reprezintă sălaşe sezoniere pe terasele râurilor şi tabere vânătoreşti de scurtă durată pe locuri înălte, de unde era posibil de urmărit împrejurimile, de la acestea păstrându-se doar un număr limitat de piese de silex, colectate la suprafaţă, resturile faunei fiind pierdute definitiv. Informaţii referitoare la obiectul vânatului practicat de către aurignacieni ne sunt oferite de resturile de faună, adunate de către arheologi în stratul inferior al staţiunii Climăuţi 2 (r-nul Şoldăneşti), datată cu 25 mii de ani. Cu prioritate se vânau animale mari – mamutul şi, într-o măsură mai mică, – bizoni, cai şi renul polar. Carnea se tăia cu lame masive, pieile prelucrându-se pe loc cu gratoare mari. Pentru trai se utilizau locuinţele de iarnă, una dintre care a fost cercetată după vestigiile fundamentului din oase masive de mamut în stratul cultural superior al staţiunii Climăuţi 2. Determinările cu radiocarbon au datat locuinţa cu 21 mii de ani. Această staţiune de lungă durată, tip de sit rar pentru epocă, era amplasată pe terasa malului înalt al râului, mărginită de panta abruptă a văii râului Nistru. Printre blocurile mari de calcar, rupte din stânci, cromanionii au amenajat, cel puţin, trei locuinţe, constituite dintr-o carcasă puternică, acoperită cu câteva zeci de piei de animale, cusute între ele, fixate din exterior cu pietre, colţi de fildeş şi oase mari, în care se adăposteau de frigurile reci nordice. Viaţa cotidiană pentru trăitorii staţiunii, de obicei, se derula pe suprafaţa din faţa locuinţelor, unde se despica silexul, se curăţau pieile, se coseau straie din blănuri, bărbaţii meştereau arme, iar femeile preparau la foc bucăţile de carne de cerb. De o popularitate deosebită se bucurau podoabele din fildeş de mamut şi mărgelele din scoică în formă de spirală şi secţiunile oaselor tubulare cu crestături vopsite cu ocru roşu.

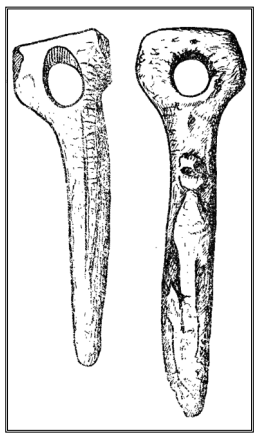
Ultimele mărturii ale prezenţei aurignacienilor în regiune au fost atestate pe malul stâng al Nistrului, acum 20 mii de ani, după care urmele lor se pierd mai departe, spre est. Dintre cele mai cunoscute este staţiunea epiaurigniaciană Raşcov 7 (r-nul Kamenca), dosită în adâncul canionului văii râului Valea Adîncă, un afluent nu prea mare al Nistrului. Comunitatea de vânători aşezată aici, pornind de la fragmentele de oase descoperite în procesul săpăturilor, vânau, cu precădere, renii polari şi, într-o măsură mai mică, caii, rinocerii lânoşi şi mamuţii. În acelaşi timp, asigurarea necesităţilor comunităţii în alimente, date fiind masa şi valoarea

calorică deosebită a cărnii, se efectua prioritar pe contul mamuților. Leșurile animalelor vânate se consumau în stațiune, în întregime, pentru aceasta utilizându-se tot inventarul de silex posibil, din cele circa 3,5 mii de unelte de silex descoperite. În incinta stațiunii se confecționau piese din os, vârfuri de suliță cu jgheab pentru scurgerea sângelui, mânere și manșoane pentru fixarea uneltelor, ciocane din coarnele cerbului polar.

Cu toată diversitatea monumentelor de tipurile *Szeletian și* A*urignacian*, imaginea de ansamblu a paleoliticului superior din regiune nu ar fi fost completă fără prezentarea industriei originale de *tipul Gravettian*. Această linie specifică de evoluție a paleoliticului superior în spațiile carpato-nistrene începe cu o oarecare întârziere, dar, trecând peste toate coliziunile epocii glaciare, a fost singura care a durat până la sfârșitul paleoliticului. Primele monumente ale acestei culturi datează de acum 30 mii de ani. Pentru cultura gravettiană este caracteristică o tehnică performantă de desprindere a lamelor lungi cu spatele fațetat regulat și a lamelelor înguste cu marginile retușate abrupt. Nu mai puțin reprezentative în industria gravettiană sunt burinele, cu ajutorul cărora se confecționau vârfurile de suliță din os, care definitiv le substituie pe cele din silex. Prin bogăția de piese din os, coarne de cerb și fildeș, monumentele gravettianului nu au asemănare.

În gravettul regiunii noastre se evidențiază trei comunități culturale mari. Prima este reprezentată de *cultura arheologică Molodova*, datată de la 30 la 24 mii de ani. O mare parte a monumentelor se află în bazinul Nistrului Mijlociu (r-nul Sokireni, reg. Cernăuți). Mai întâi de toate este cazul straturilor inferioare, gravettiene, a două monumente pluristratigrafice: Molodova 5 și Kormani 4. Gradul de conservare a vestigiilor activității vitale a trăitorilor acestor stațiuni este de așa natură, încât este posibilă conturarea zonelor cu activitate specifică, de producere, iar după un șir de concentrații de obiecte, inclusiv a locurilor unde erau amplasate spațiile de trai. În același timp, consecutivitatea precisă în depunerea obiectelor în orizonturi aparte permite să se urmărească particularitățile evoluției culturii materiale pe parcursul mileniilor.

Stațiunile de tipul Molodova erau plasate în imediata apropiere a apei, deși, în prezent, toate acestea sunt legate cu a doua terasă, inundabilă de apele lacului de acumulare a hidrocentralei nistrene. Teritoriile învecinate, largi, cândva de tundră-stepă, erau populate în abundență de turme numeroase de animale erbivore mari – reni polari și cai sălbatici, tot aici rătăceau de asemenea mamuții și rinocerii lânoși. Toate acestea deveneau pradă a vânătorilor înarmați cu sulițe, cu vârfuri din corn fusiforme, darde cu aplice mici în formă de vârfuri *gravettiene*, pumnale din os etc. De asemenea nu este exclusă folosirea harpoanelor, însă nu la pescuit, ci pentru vătămarea cerbilor, în timpul trecerii turmei peste râu. Semnificati-

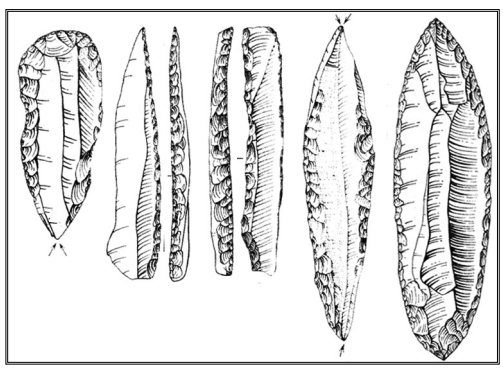
„Sceptre". Molodova 5

ve printre piesele de os sunt şi aşanumitele „sceptre de conducător" – batoane din corn de ren. La etapa finală a culturii Molodova, probabil, pentru prima dată, se foloseşte *arcul cu săgeţi*. Printre uneltele de silex specifice sunt gratoarele cu baza ascuţită, probabil, pentru a fi fixate în mâner, vârfurile duble pe lame cu retuşare pe ambele laturi, lamelele retuşate abrupt. Este remarcată şi prezenţa unui număr mare de galete de gresie, utilizate în calitate de percutoare sau frecătoare. Pentru adunarea rădăcinilor de plante şi săpatul gropilor-capcană puteau fi utilizate săpăligile din corn de ren cu „mânerul cotit".

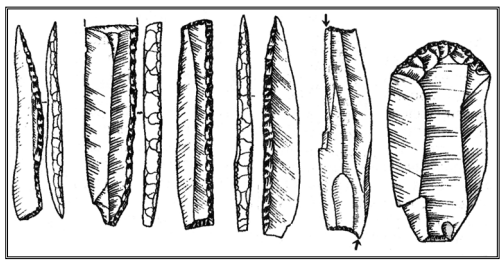
Monumente ale culturii arheologice Molodova sunt cunoscute şi pe Prutul de Mijloc. La acestea, pe bună dreptate, au fost atribuite straturile inferioare gravettiene ale staţiunii Mitoc-Malu Galben (jud. Botoşani) şi aşezarea Costeşti (r-nul Rîşcani). Moşteniri ale acestei culturi au fost atestaţi şi în unele monumente mai târzii ale complexului epigravettian, a cărui limită superioară a fost desemnată convenţional la circa 20-19 mii de ani.

Continuarea tradiţiilor culturii Molodova a fost semnalată în *cultura Molodova – Cosăuţi – Cotu-Miculinţi*, cunoscută anterior sub numele de Nistreană sau Molodova târzie. Teritorial, aceasta acoperă cultura arheologică precedentă, dar se răspândeşte mult mai spre sud, siturile nu prea mari ale acestei megaculturi fiind împrăştiate pe întreg spaţiul carpato-nistrean, până la actuala stepă a Bugeacului, dar concentraţia cea mai mare a acestora corespunde cu arealul nordic de răspândire. Caracteristica generală a epigravettului este prezentă în setul de unelte al fiecărui monument cu lamele retuşate abrupt şi vârfuri *gravettiene*, a căror apartenenţă la uneltele compozite nu trezeşte îndoieli. Aceste lamele-segmente miniaturale, cu lungimea de 0,8 cm, demonstrează o largă răspândire a unei arme noi – *arcul cu săgeţi*. Deosebit de bogat şi divers este şi setul epigravettian al uneltelor din os şi corn. La monumentele acestei culturi se întâlnesc multe podoabe, imitaţii din piatră, piese cu destinaţie neutilitară.

În cadrul grupului nistrean al monumentelor epigravettiene (straturile superioare de la staţiunile Molodova 5 şi 1, Kormani 4, Otaci 1 şi 2, Podgori),

Unelte ale *culturii Molodova*

Unelte de silex ale culturii gravettiene târzii

un aspect deosebit are staţiunea stratificată de la Cosăuţi (r-nul Soroca). După mai bine de zece ani de cercetare intensă prin săpături, a fost posibilă reconstituirea arheologică a unui tablou remarcabil din viaţa vânătorilor de reni polari, în locul staţionării lor sezoniere. Se pare că însăşi natura a avut grijă de un vânat reuşit al animalelor care treceau Nistrul, în perioada migraţiei lor de toamnă spre sud. Landşaftul acestei porţiuni a văii Nistrului, cu pante accidentate, adesea verticale, permitea apropierea de râu doar prin afluentul său de stânga Murafa, pe un vad format de un banc de nisip la gura acestuia, vis-à-vis de care vânătorii aşteptau cerbii. Eficacitatea vânatului este confirmată chiar în taberele de vânători, de o masă compactă, presărată de fragmente de oase, dinţi, coarne de reni polari. Tot aici sunt evidenţiate locurile unde erau montate locuinţele portative în bază de carcase, prevăzute cu vetre şi gropi pentru copt. Printre armele vânătoreşti, pierdute sau aruncate, se evidenţiază ascuţişuri şi vârfuri de suliţă din os şi corn, pumnale pentru tăierea animalelor, harpoane cu zimţi, vârfuri de săgeată pentru arc, atât din silex, cât şi din os. Nu mai puţin expresive sunt săpăligile, topoarele, ciocanele, acele cu urechiuşă, executate din corn. Impresionează piesele enigmatice executate din fildeş de mamut, cât şi jucăriile din galete alungite, colorate, şi mai înţelese pentru noi, brăţările, mărgelele din dinţi de cerbi şi vulpe. O apreciere neunivocă o au imitaţiile din piatră moale – marnă – o figurină feminină, un bizon şi pandantivul-amuletă.

În partea cea mai de sud a regiunii noastre, pe spaţii întinse din nord-vestul Mării Negre, s-a răspândit o altă, nu mai puţin cunoscută, comunitate epigravettiană, reprezentată de vânătorii animalelor de stepă, în special a bizonilor. Acest lucru este reflectat destul de bine în componenţa prăzii de vânătoare a trăitorilor staţiunii Bol'şaja Akarža de lângă Odesa, unde pot fi relevate trăsăturile vânatului specializat asupra masculilor de bizon. Vânatul acestor animale iuţi şi atente presupunea utilizarea unor procedee active de urmărire, organizarea acţiunilor de hăituială. Folosirea suliţelor obişnuite nu avea tot timpul rezultatul scontat. Din această cauză, vânătorii comunităţilor Akarža, prin analogie cu vânătorii de cai sălbatici din renumita staţiune din Franţa, *Solutré*, puteau utiliza din plin aruncătoarele de suliţă, iar drept dovadă a folosirii pe larg a arcului cu săgeţi servesc descoperirile în masă a vârfurilor şi a lamelelor de silex cu capătul oblic, care, luate în ansamblu, constituie circa 35% din setul armelor de vânătoare. Într-un număr mai mic sunt reprezentate burinele

utilizate la confecţionarea vârfurilor din os pentru darde şi tipurile simple de gratoare. Specificul materialelor de la Bol'šaja Akarža permite evidenţierea, în baza acestora, a unei culturi arheologice noi, care, începând cu acum 19 mii de ani, cuprindea o bună parte a stepei Bugeacului, a litoralului Mării Negre şi a platformei continentale contemporane.

Către sfârşitul paleoliticului superior, când mediul de viaţă al omului primitiv, sub influenţa schimbărilor natural-climaterice globale, începe să se modifice catastrofal, se observă o scădere a reproductivităţii turmelor de reni polari şi de bizoni, dispar mamutul şi rinocerul lânos. Transformarea sistemului ecologic a condus la micşorarea populaţiei de animale erbivore şi a provocat criza gospodăriei bazate pe vânat, făcând ineficient modelul de asigurare vitală, bazat pe organizarea vânatului colectiv cu hăituială şi ambuscade, în locurile de trecere a animalelor migratoare. Aceast lucru s-a reflectat asupra densităţii populaţiei şi a determinat dispariţia mai multor culturi arheologice.

Modul de viaţă şi activitatea gospodărească

Necesitatea oricărui organism în hrană determină, în mare măsură, comportamentul acestuia şi modul său de viaţă. Satisfacerea acestei necesităţi în condiţiile perioadei glaciare era deosebit de importantă pentru omul primitiv. De nivelul asigurării cu resurse de hrană, de gradul de echipare cu unelte şi de buna organizare a acţiunilor vânătorilor depindea soarta tuturor membrilor comunităţii. O oarecare altă alternativă, în afară de un vânat de succes, pur şi simplu nu exista. Produsele de origine vegetală aveau o răspândire limitată şi nu puteau compensa cheltuielile de energie în condiţiile climei reci. Pe de altă parte, raţia de hrană a omului, direct legată de lumea animală care îl înconjura, se schimba permanent. În paleoliticul superior, în teritoriul actualei Republici Moldova au fost fixate câteva asemenea schimbări, dar transformări cardinale s-au petrecut spre începutul fazei de maximă răcire a ultimei perioade glaciare (aproximativ 21-20 mii de ani în urmă), care a necesitat o corectare cardinală a strategiei de existenţă, prin specializarea gospodăriei vânătoreşti.

Etapa timpurie a paleoliticului superior, atât prin componenţa animalelor pentru vânat, cât şi prin procedeele de vânătoare, puţin se deosebea de epoca anterioară. Schimbări esenţiale sunt semnalate doar în mijloacele de vânătoare. În unele culturi arheologice, industria silexului asigura perfecţionarea armelor de aruncat, pe contul apariţiei vârfurilor prelucrate din două părţi, cu caracteristici îmbunătăţite, în altele, deja industria osului, a fost aceea care a determinat apariţia noilor tipuri de arme utilizate la vânatul de la distanţă şi, respectiv, din apropiere. În funcţie de ce fel de animal se vâna şi dacă era unul sau o turmă, se alegea schema întregului proces de vânătoare, ceea ce determina caracterul lui polifuncţional.

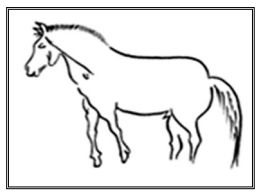

Vârfuri din corn. Corpaci-Mîs

Fără îndoială, acțiunile vânătorilor erau preponderent colective – în vânătoarea cu hăituială puteau participa toți membrii comunității. Gonașii utilizau diferite efecte gălăgioase, focul, lăsarea din timp în locuri speciale a unor obiecte cu miros urât, legau pene de păsări, care fluturau în vânt pentru a îndrepta animalele în locurile unde așteptau vânătorii. Se practica vânatul în grupuri mici, prin gonirea animalelor în locuri deschise, prin furișare și folosirea gropilor – capcană, atragerea animalelor în locuri mlăștinoase sau în luncile stufoase ale râurilor.

Diversitatea animalelor de vânat este confirmată în procesul săpăturilor vechilor tabere vânătorești. Probabil, în dependență de sezonul de vânătoare și particularitățile de relief, în componența resturilor alimentare poate să predomine calul sălbatic sau renul polar, mamutul sau rinocerul, cerbul nobil sau bizonul. O particularitate a perioadei timpurii a paleoliticului superior este prezența obligatorie a calului în calitate de pradă de vânat, iar ceva mai devreme – a ursului de peșteră, cel puțin pentru zona Prutului de Mijloc. Deseori, când se găsesc toate fragmentele unui schelet de animal, se presupune că el a fost tăiat nu departe de tabăra comunei. Distanța maximală, la care se îndepărtau grupurile de vânători, nu depășea cu mult 30 km.

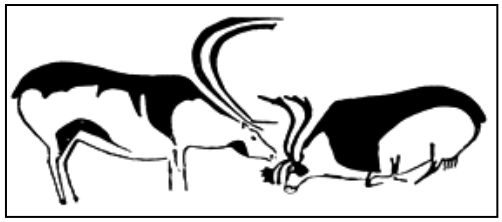
Odată cu avansarea răcirii extreme, la mijlocul paleoliticului superior, spațiile întinse ale Europei periglaciare au devenit destul de favorabile pentru viețuirea speciilor animalelor de tundră: renul polar, mamutul, rinocerul lânoși, vulpea argintie. Conform datelor arheozoologilor, cu aproximativ 20,4 mii de ani în urmă, în zona Nistrului pătrunde, dinspre est, o nouă specie de reni polari – *Rangifer tarandus constantini*, destul de rezistentă în condițiile climei uscate continentale. Judecând după rămășițele osoase din stațiunea Cosăuți, acest animal se deplasa cu ușurință pe zăpadă, era abil în dobândirea hranei, hrănindu-se cu vegetație ierboasă tare. Dar oamenii primitivi au apreciat la justa lor valoare alte calități ale acestei varietăți de ren polar – viețuirea în turme foarte mari și tendința spre migrații sezoniere. Mamuții de asemenea formau turme nu prea mari și săvârșeau migrații sezoniere, deși la distanțe mai mici decât renii polari. Ambele specii au și determinat apariția gospodăriei vânătorești specializate. În același timp, pe spațiile întinse de la sud, unde mamuții și renii polari pătrundeau mai rar, a crescut considerabil populația bizonilor, care de asemenea au

Calul caballus

condiționat apariția unui tip specific de gospodărire.

Vânătorii de reni polari. Migrațiile sezoniere ale renilor polari aveau loc de două ori pe an. Primăvara, odată cu încălzirea, ei porneau spre nord, mai aproape de marginea ghețarului, unde, în apropierea numeroaselor bazine acvatice, era mai multă iarbă mustoasă, precum și vlăstari tineri de mesteacăn pitic și salcie polară. Toamna, cu venirea frigurilor și a vânturilor puternice, renii se strângeau în turme mari, de până la câteva zeci de mii de capete și se îndreptau spre sud, în zona pășunatului de iarnă. Căile de migrare în masă erau, în general, aceleași. Și aici, mai ales la trecerea râurilor, ei cădeau pradă vânătorilor. Comunitățile de vânători trebuiau să fie foarte sensibile la ciclurile migrărilor sezoniere și schimbările traseelor de mișcare a animalelor. Conformându-se acestui ritm natural și utilizând arme și mijloace de deplasare special elaborate, multe comunități reușeau să facă rezerve de carne care să le ajungă pe toată iarna, uneori și până la migrația de primăvară. Despre eficiența unui astfel de vânat specializat mărturisesc aglomerațiile de oase de ren polar la mai multe stațiuni europene – ale culturilor *Solutrean* și *Magdalenian* din Franța și Belgia, epiaurignaciane în sudul Germaniei, *epigravettiene* la nordul Ucrainei și în Moldova. De exemplu, la stațiunea Cosăuți, cercetată de arheologii noștri, au fost găsite mai mult de 30 000 de fragmente de oase de ren polar, al cărui vânat era prioritar și

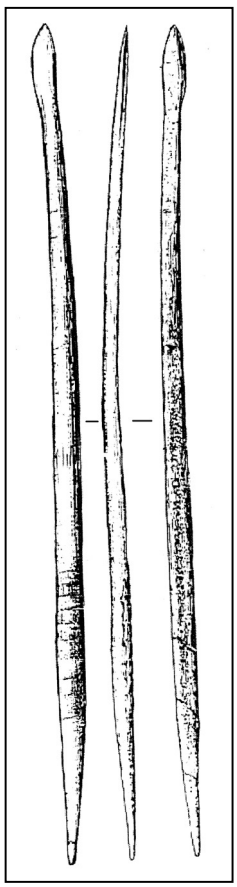
Reni

constituia aproape 95% din toată prada de vânătoare. Vânătoarea de toamnă era socotită cea mai productivă, deoarece, în acea perioadă, animalele erau mai grase, iar blana – de o calitate mai bună. În plus, păstrarea rezervelor de carne nu necesita eforturi deosebite, deoarece începeau gerurile.

Modul în care avea loc vânărea renilor polari poate fi reconstituit în baza descrierii procesului vânării renilor-karibu, în America de Nord. Toamna, când râurile dimineața se acopereau cu o pojghiță subțire de gheață, spre locurile vadurilor începeau să coboare turme imense de reni. În fruntea fiecărei turme alergau căpeteniile bătrâne, care erau lăsate să treacă nestingherite. Dar era de ajuns ca majoritatea turmei să intre în apă și să se apropie de malul opus „la 50 de brațe întinse", că din ascunzișuri își făceau apariția vânătorii în bărci și începeau să bată animalele cu sulițe lungi, străduindu-se să nu nimerească în plămâni, fiindcă în acest caz animalele se duceau repede la fund. Mai jos, pe cursul râului, câțiva bătrâni cu bărcile scoteau la mal animalele rănite, iar femeile le jupuiau și le cinăturau. Tot ele umpleau cu pietre burta unora dintre animale și le scufundau în apa curgătoare, pentru păstrare. Le-

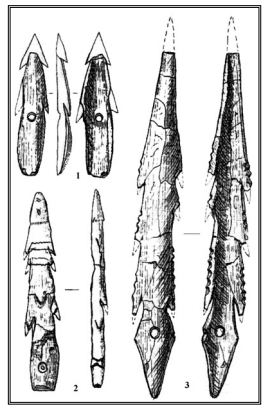
şurile altora erau tăiate în bucăţi mari şi aduse în tabără, unde se topea la foc grăsimea, deosebit de preţioasă pentru hrana de mai târziu. Câteva sute de piei jupuite se întindeau pe pari şi se răzuiau minuţios.

Caracterul colectiv al vânătorii nu trezeşte îndoieli. De regulă, participau nu mai puţin de 30 de oameni din 5-7 familii, inclusiv o duzină de vânători adulţi, care erau ajutaţi de către bătrâni, femei şi copii. Productivitatea vânătorii depindea, în mare măsură, de utilizarea bărcilor. În opinia cercetătorilor polonezi, asemenea bărci din carcasă, căptuşite cu piei special dubite, puteau fi folosite, începând cu paleoliticul superior, concluzie bazată pe descoperirea unor capete de corn, care cândva se utilizau în sistemul de fixare a bărcilor. În staţiunile noastre asemenea mărturii, deocamdată, nu au fost atestate, astfel se poate admite că, în regiunea noastră, renii se vânau mai simplu – de pe mal.

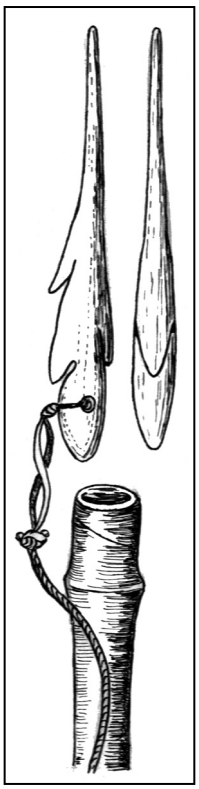
Vârf de suliţă

Principalele arme de lovire şi străpungere erau suliţa şi darda, dotate cu vârfuri de os, de corn şi fildeş, care se legau strâns cu tendoane de animale. Vârfurile reprezentau nişte vergi cu capetele ascuţite, unul dintre care era pentru străpungere, de luptă, altul se lega de prăjina de lemn. Cea mai răspândită formă de vârf era cea fusiformă, cu o lungime de 10-20 cm, deşi rareori se găsesc exemplare mari de circa 35 cm. Unele dintre acestea sunt prevăzute cu jgheaburi pentru scurgerea sângelui şi ornament gravat. Pentru înjunghierea animalelor se foloseau pe larg pumnale, lungi de 25-35 cm, cu jgheaburi adânci pe ambele suprafeţe, rareori – şi ostiile.

Harpoane: Cotu-Miculinţi, Molodova 5, Cosăuţi

O răspândire largă capătă harpoanele din corn, în primul rând, pentru vânatul renilor de pe mal. Cele mai multe exemplare au fost găsite în staţiunile din Franţa, deşi se întâlnesc şi mai departe, spre est. Harponul obişnuit pentru staţiunile culturii Magdalenian consta dintr-o vergea rotundă, ascuţită la capăt, cu unul sau două rânduri de zimţi sau spini laterali. Baza unor asemenea harpoane reprezintă o umflătură şi este făcută în aşa fel, încât să poată sări uşor de pe prăjina de aruncat. Uneori, la baza harponului, se

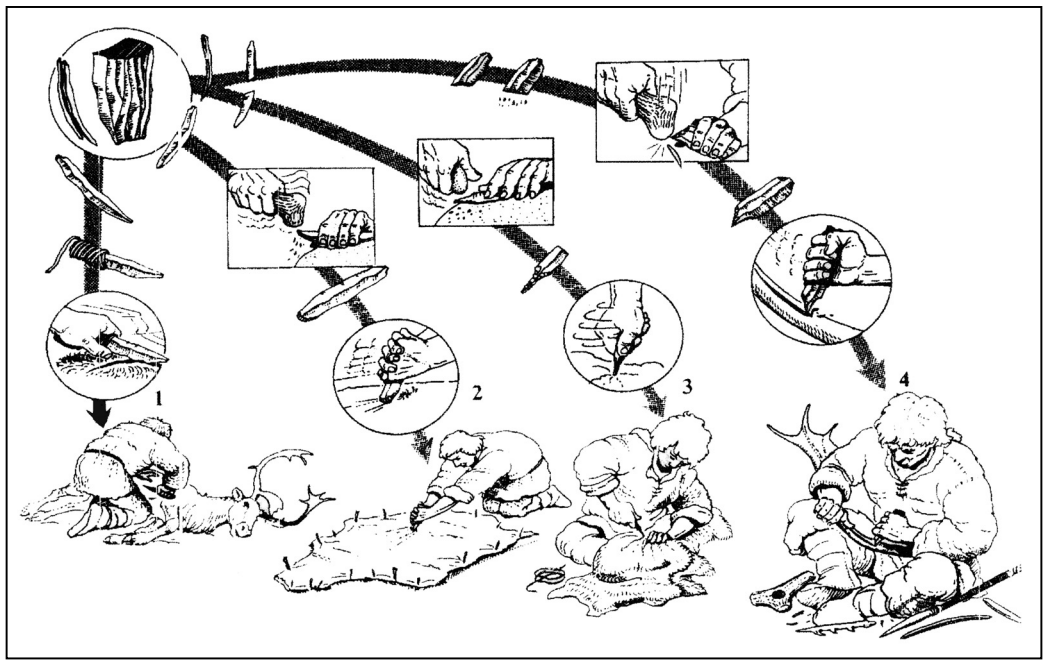

Schema fixării harponului de prăjina lemnoasă

făcea o gaură. În toate cazurile el se lega de o funie sau șnur din păr, cu care arma și prada se țineau de către vânător. La stațiunea Cosăuți a fost găsit un harpon din corn despicat, cu două rânduri de barbeluri laterale, a câte trei perechi de spini, făcuți prin crestare ritmică și gaură la baza în formă de romb. Este de dimensiuni destul de mari, depășind exemplarele vest-europene cunoscute. Harpoane plate, de dimensiuni mai mici, au fost găsite la stațiunea Cotu-Miculinți, de pe Prutul de Mijloc, iar un exemplar mai original a fost depistat în stratul 1 al stațiunii Molodova 5, pe Nistrul Mijlociu.

Nu există motive să negăm importanța principială a apariției unei alte arme de distanță, cum este arcul cu săgeți. Dovadă a utilizării acestui tip de armă în paleoliticul superior sunt descoperirile de vârfuri de săgeată din corn, atât plate, cu lama ușor evidențiată, cât și în formă de vergea cu o îngroșare la ascuțișul de luptă. Astfel de exemplare au fost descoperite în stratul de cultură al stațiunii Cosăuți, datate cu 17 mii de ani în urmă.

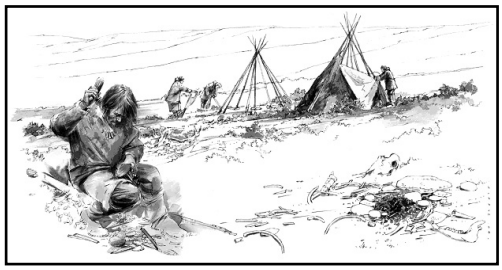
Asigurându-se cu hrană, omul putea să se gândească cum să-și organizeze viața. Migrările între taberele sezoniere, în condițiile unei răciri extreme, când temperatura în perioada de iarnă era cu 30° C mai joasă decât în prezent, presupunea apariția unui tip de locuință demontabilă, de o construcție ușoară. Vânătorii de ren polar au elaborat o asemenea variantă de locuință ușoară cu carcasă, de formă conică, cunoscută, practic, în toate taberele sezoniere. Aceasta reprezenta o construcție rotundă la bază, cu diametrul de 5 m și înălțimea pe centru de 3 m. Suportul de bază era format din trei stâlpi mari, trainici, care se legau între ei în partea de sus, iar capetele de jos se sprijineau în pământ, formând un triped. La vânătorii-čukča, aceste trei suporturi se venerau în mod deosebit, fiind obligator unși cu sânge de ren. O mulțime de alți pari, mai subțiri, formau în jurul lor carcasa de bază, trainică și elastică. Deasupra, aceasta se acoperea cu un „cojoc" din piei de animale, cusute între ele, și bine întinse. Marginile de jos ale „cojocului", formate, de obicei, din circa 40 de piei mari de ren, dispuse cu blana în exterior, se fixau cu pietre și se legau cu curele. Jumătate din spațiul interior era ocupat de un așternut din crengi de salcie polară, acoperit cu blănuri, deasupra căruia se fixa pologul, care delimita spațiul pentru dormit. În locuințe nu se făcea în mod special focul, lemnele păstrându-se pentru pregătirea mâncării pe vatra, care se găsea în centru, sub gaura pentru evacuarea fumului.

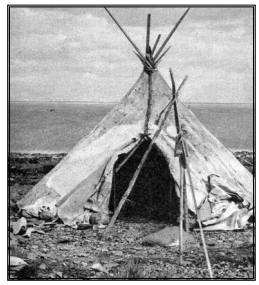
Pregătirea lamelor-unelte şi utilizarea lor în procesul de muncă
(1 – cuţite pentru dezmembrarea cărnii animalelor, 2 – răzuitoare pentru curăţarea pieilor, 3 – străpungătoare pentru confecţionarea hainelor, 4 – burine pentru prelucrarea cornului)

Vânătorii de mamut. Atenţia omului primitiv nu putea să nu fie atrasă de un animal atât de mare şi puternic cum era mamutul. Gândirea raţională a strămoşilor noştri îndepărtaţi nu le putea permite să treacă indiferenţi pe lângă un asemenea „munte de carne" şi sursă de materie primă ideală pentru prelucrare – colţii de fildeş, având şi o piele groasă şi lânoasă. Dar pentru a organiza prinderea acestor animale era nevoie de cunoştinţe şi tradiţii acumulate de generaţii de vânători. În arealul unde se practica vânatul specializat de reni polari, acestea nu erau necesare. De aceea, apariţia în mediul acestora a vânătorilor profesionişti de mamut pare de necrezut. Cu toate acestea, în partea de jos a Nistrului Mijlociu, lângă s. Climăuţii de Jos (r-nul Şoldăneşti) şi s. Raşcov (r-nul Camenca), au fost cercetate arheologic o serie de staţiuni, ai căror trăitori se ocupau, în special, cu vânătoarea de mamuţi. Acest fapt, probabil, atestă pătrunderea purtătorilor acestor tradiţii din regiunile mai de nord, unde vânătoarea asupra megafaunei domina şi determina aspectele principale ale activităţii vitale a comunităţii.

La monumentele complexului cultural Willendorf – Kostenki cunoscute, înşirate de la Dunărea de Mijloc, din Austria până la Donul de Mijloc, în sudul Rusiei, ponderea oaselor de mamut constituie peste 65%. În staţiunile de pe Niprul de Mijloc au fost găsite oase de la zeci de animale, de exemplu, în cea de la Kirilovka (or. Kiev) – 65 de

Amenajarea locuinţelor uşoare pe carcasă şi despicarea silexului

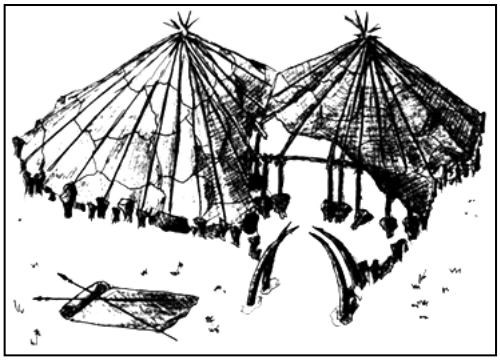

Locuinţă etnografică a vânătorilor de reni

mamuţi, de la Mežiriči (lângă Kanev) – 110 mamuţi, de la Mezino (reg. Černigov) – 116. Toate aceste monumente relevă un nivel ridicat de confecţionare a pieselor din fildeş, cele mai bune mostre dintre care sunt statuetele de femei în stil realist, tot aici fiind fixate şi vestigiile unor locuinţe de lungă durată din oase, semibordeie acoperite cu oase masive, gropi de provizii, vetre cu cărbune de os.

O situaţie similară, în bazinul Nistrului, este atestată în stratul superior al staţiunii Climăuţi 2, unde din numărul total de 1300 de oase, 1100 aparţin mamutului (83%). Resturile osoase ale 19 mamuţi reprezintă atât resturi de bucătărie, cât şi material de construcţie, ales special. Pe locul unei imense îngrămădiri ovale de oase, fildeşi şi cranii de mamut, s-au putut urmări vestigiile fundamentului unei locuinţe de iarnă, cu o suprafaţă de până la 60 m², cu intrarea clar conturată în formă de tambur, mărginit din două părţi de fildeşi aşezaţi cândva vertical, ale căror capete de jos erau fixate în găurile unor tibii de dimensiuni mari. Pe perimetrul interior al locuinţei, la distanţe de 40 cm unul de altul, au fost îngropate, cu alveolele fildeşilor în jos, cel puţin 7 cranii. Pe conturul locuinţei se aflau un mare număr de oase tubulare şi oase ale bazinului, unele dintre care, în trecut, au fi fost şi ele îngropate în pământ, formând soclul. Tot aici, se găseau omoplaţi cu creasta retezată, coaste, vertebre, maxilare inferioare. În interiorul locuinţei se aflau pietre mari de calcar şi gresie, care, după unele semne, cândva au servit drept suport pentru paravanul care separa încăperea pentru dormit. Urme de vatră nu au fost semnalate, deşi în mijlocul locuinţei a fost remarcată o mică pată de cenuşă, formată, posibil, pe locul unde s-a aflat vatra portabilă.

Asemenea locuinţe de suprafaţă, de lungă durată, la popoarele din nord studiate etnografic, analogii nu există, deşi unele paralele pot fi evidenţiate în construcţia ciumului. În tot cazul, este necesar de subliniat o particularitate constructivă importantă a acestor obiecte, legată de utilizarea oaselor mari în calitate de material izolator pentru protejarea carcasei principale lemnoase, de degradarea prematură. E posibil, ca asemenea locuinţe să fi avut două camere, fiecare cu câte un „cojoc" din piei de ren aparte. Pieile de mamut nu erau bune pentru acoperiş din cauza greutăţii lor mari. Trăinicia carcasei, calităţile termoizolante ale acesteia creşteau în

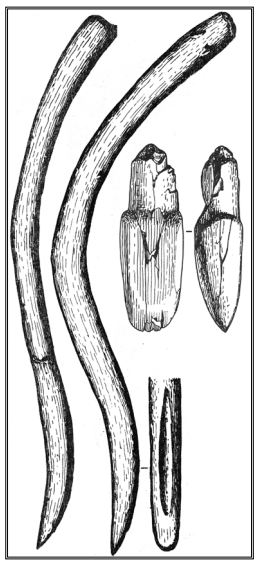

Reconstrucția unui sălaş. Climăuți 2

cazul depunerii unui strat de pământ pe perimetrul pereților, funcție similară putea avea și un strat gros de zăpadă.

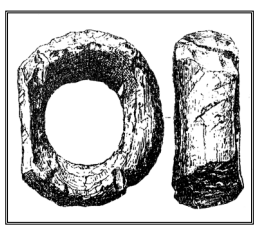
Pentru vânătoarea de mamuți era necesară folosirea unor arme cu o forță mare de străpungere. Mamutul era protejat, cu siguranță, de lâna lungă, părul dens, pielea tare, stratul de grăsime de sub piele și o musculatură puternică. Aruncarea suliței, chiar și de la distanțe mici, nu era capabilă să provoace animalului vătămături esențiale. O rană puternică putea fi adusă doar cu arme de luptă de aproape, cu o mișcare de înjunghiere, dar nu frontal, în părțile deschise ale corpului, ci în regiunea inghinală, cum procedează bușmenii africani la vânatul elefanților. Sulița rămasă în rană se adâncea tot mai mult din cauza mișcării animalului și ducea la moartea acestuia. S-ar părea că în calitate de armă ideală, în acest caz, ar fi potrivite sulițele grele din fildeș îndreptat, lungi de circa 2 m, descoperite în mormintele vânătorilor de mamuți din stațiunea de la Sunghir (lângă or. Vladimir). De asemenea, la vânatul indivizilor tineri, se utilizau și lănci-le cu vârful detașabil. În același timp, utilizarea acestora implica o apropiere de mamut, fapt ce prezenta pericol, și posibila moarte a vânătorului, ceea ce era inadmisibil pentru comunitățile paleolitice nenumeroase.

O altă modalitate de capturare a mamuților se baza pe mânarea animalelor în gropi-capcană, unde aceștia își fracturau picioarele și în stare de imobilitate erau omorâți de către vânători. În ce măsură un asemenea scenariu era posibil, este dificil de presupus. Animalele cu trompă, în caz de primejdie, într-adevăr, sunt dispuse la panică și fugă, iar vânătorii de mamuți dispuneau de săpăligi masive din fildeș (Costești, pe Prut) pentru săparea gropilor. Dar să sape gropi adânci în solul înghețat, aproape anul împrejur, era o ocupație destul de dificilă. Fără îndoială, vânătorii cunoșteau deprinderile mamuților și puteau să-i gonească spre locuri prăpăstioase, pante abrupte, pe gheața subțire, locuri mlăștinoase etc. Dar sensul gonirii unei turme întregi se pierdea din cauza iraționalității. Comuna umană concretă nu avea nevoie de o asemenea cantitate de carne, iar să gonească un singur animal nu era posibil, deoarece însăși ierarhizarea internă a turmei presupunea ca indivizii maturi să acorde ajutor reciproc și apărare celor mici și slabi. Există mai multe procedee exotice pentru vânatul animalelor cu trompă. Referitor la mamuți, dintre cele mai de perspectivă, posibil, să fi fost prinderea la o momeală bine fixată. Totul constă în aceea că cel mai vulnerabil organ la elefanți este

Săpăligi din corn. Cosăuți

trompa. Prin ea, animalul respiră și miroase, se hrănește și bea apă. Trompa este împânzită de vase sangvine mari. Traumatizarea acestui organ provoacă un șoc de durere, hemoragie și moarte rapidă. Cinematica mișcării trompei în timpul hrănirii permitea prinderea unei capcane-momeală de forma unui smoc de iarbă uscată. Partea ascunsă a capcanei sau a lațului agăța trompa, provocându-i traume sau ținea animalul până la slăbirea completă. Confirmări arheologice în această privință nu sunt, cum nu sunt acestea nici pentru vânatul cu mijloace active. Dar însăși posibilitatea de a prinde mamutul la momeală era asigurată de elaborarea tehnicii de împletire a funiilor în perioada mijlocie a paleoliticului superior, pentru care se folosea părul de cal. Mai există un detaliu interesant, care, posibil, are confirmare arheologică. Pentru îmbunătățirea lunecării lațului-arcan, crescătorii de reni, deseori, folosesc un inel din os, iar în stratul superior al stațiunii vânătorilor de mamuți Climăuți 2, au fost descoperite o serie de inele masive din fildeș cu destinație, deocamdată, neclară.

Inel din fildeş de mamut. Climăuți 2

Vânătorii de bizoni. Pentru stepele din nord-vestul Mării Negre, dintre cele mai răspândite specii de animale era bizonul, de rând cu care se întâlneau, de asemenea, calul sălbatic, măgarul și antilopa saiga. Forma viguroasă, oarecum masivă a bizonilor, nu-i împedica să galopeze cu o viteză de 50 km/oră și puteau ușor scăpa de urmărire. Nu fiecare cal poate concura cu bizonul în alergarea rapidă. La bizoni, ca și la majoritatea animalelor de stepă, sunt foarte bine dezvoltate vederea și mirosul, fapt ce le permite să observe vânătorul de la circa 2 km.

Vânatul bizonilor avea loc anul împrejur. Spre deosebire de vânătorii de mamuți, care preferau animalele tinere, referitor la bizoni nu erau preferințe de vârstă. Dar primăvara și la începutul verii, perioada fătatului și alăptării viteilor, vânătoarea de femele era îngreuiată de sensibilitatea lor ridicată. Tot așa, vânatul masculilor nu era eficient în perioada împerecherii de toamnă și la începutul iernii, când aceștia se deosebeau prin agresivitate sporită, erau slăbănogi și carnea lor căpăta un gust neplăcut. Probabil, în perioada de primăvară-vară, vânătoarea prin hărțuială în masă era orientată spre grupuri izolate de masculi, în restul timpului – spre indivizi în parte și fără limite.

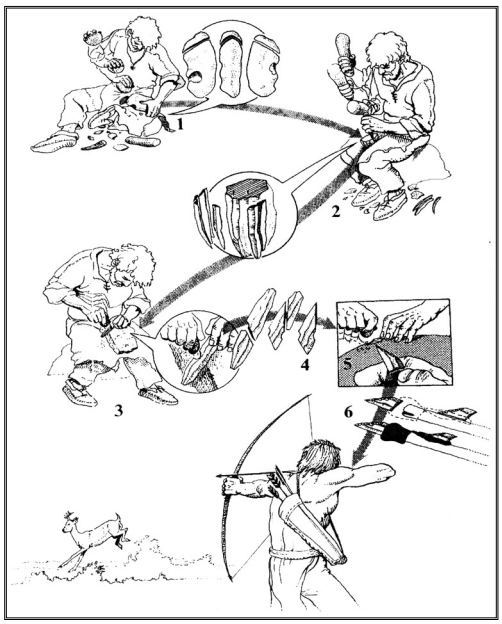
Numărul de oase provenit de la specia principală de vânat în stațiunile din sud constituie 77-97%. Oasele

craniului şi cele tubulare, de regulă, ca urmare a sfărâmării lor pentru scoaterea măduvei sunt puternic fragmentate. Pentru hrană, uneori, se folosea şi cartilajul de pe oase, îndeosebi de la animalele tinere. Judecând după starea vertebrelor aflate în conexiune anatomică, animalele vânate erau dezmembrate. De aceasta se ocupau exclusiv bărbaţii, iar de prelucrarea pieilor – femeile. Carnea destinată pentru acumularea rezervelor de hrană necesare era conservată prin uscare şi zvântare.

Dificultăţile care apăreau în timpul vânătoarei de bizoni au determinat elaborarea şi utilizarea unor noi dispozitive pentru armele de aruncat. Astfel de instrumente, deseori ornamentate cu motive crestate, larg prezentate la staţiunile culturii Magdaleniene, denumite *„aruncătoare de suliţe”*, aveau un rol primordial în vânarea animalelor ce se mişcau rapid în spaţii deschise. Darda, cu partea lemnoasă, se plasa pe partea aplatizată a dispozitivului din corn, sprijinându-se cu partea inferioară pe un dinte sau cârlig special modelat. În momentul aruncării dardei, anvergura braţului creştea în funcţie de lungimea dispozitivului, intensificând mult forţa de aruncare, distanţa de zbor şi exactitatea de nimerire. Un asemenea dispozitiv asigura nimerirea ţintei la o distanţă de până la 150 m. Pentru aruncat se foloseau vârfuri de dimensiuni mici, spre deosebire de cele utilizate de vânătorii de reni polari. Ele aveau centrul de greutate amplasat către capătul de jos şi erau atât în formă de vergea, cu jgheaburi pentru scurgerea sângelui, cât şi plate, fără jgheab. În unele cazuri, vârful din corn se completa cu lamele mici de silex, care se fixau în nişte incizii special prevăzute şi care măreau efectul distrugerii. Despre forţa distrugătoare a acestei arme mărturiseşte descoperirea unei clavicule de bizon, străbătută deplin de un asemenea vârf.

Utilizarea unui propulsator de suliţă

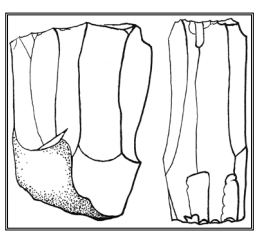

Procesul de executare a vârfurilor din silex şi utilizarea lor

La armele lansate de la distanţă se atribuie, fără îndoială, arcul cu săgeţi. Un vânător experimentat putea arunca 4-5 săgeţi pe minut. Conform datelor trasologice, vârfurilor de săgeată ale paleoliticului superior din stepele nord-pontice le corespund ascuţişurile mici retuşate vertical. Astfel de tipuri de săgeată, deseori prevăzute cu spin, au fost descoperite printre concentraţiile de oase de bizon la staţiunile Bol'šaja Akarža, lângă Odesa şi Anetovka 2, la Bugul de Sud.

Inventarul gospodăresc şi modul de producere a lui

Cu începutul paleoliticului superior, unanim, este legată şi apariţia unei tehnici noi de despicare a silexului, bazat pe desprinderea lamelor de pe nucleele de formă prismatică. Producerea în masă a semifabricatelor standardizate, cu suprafaţa superioară faţetată şi marginile drepte, ascuţite, se asocia cu micşorarea cheltuielilor de muncă pentru producerea lor şi o mai mare economie a materiei prime. Conform datelor experimentale, aceasta era posibil fără folosirea intermediarului din os, prin utilizarea unui percutor obişnuit din specii moi de piatră, a cărui suprafaţă, în cazul lovirii, se zdrobea şi se fărâmiţa, asigurând o mai bună trecere a undei de desprindere. La acest nivel tehnologic nou a început să fie utilizat procedeul de corectare a loviturii pe un anumit loc de desprindere pe suprafaţa nucleului. Aceasta a devenit posibilă prin îndepărtarea punctului de lovire de la marginea suprafeţei nucleului prin „îndepărtarea" marginii nucleului, „a cornişei", cu o serie de lovituri uşoare de îndreptare sau şlefuire cu abraziv. După o asemenea reducere (micşorare) a suprafeţei, se putea lovi pe margine fără teama de a se schimba direcţia într-o parte sau alta. Optimizarea desprinderii a determinat posibilitatea de a controla grosimea aşchiilor desprinse.

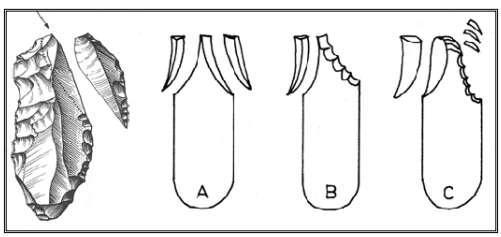
Nucleu prismatic

În paleoliticul superior, pentru pregătirea lamei de lucru a mai multor tipuri de instrumente, de rând cu cioplirea obişnuită, a început să fie folosită intens şi retuşarea prin presiune. Pentru a ne imagina ce operaţii se efectuau în cadrul acestui procedeu tehnic, ne ajută descrierea pregătirii unui vârf de către un aborigen din pustiul australian Victoria, făcută încă la sfârşitul sec. XIX. „Australianul s-a aşezat în faţa unei pietre mari, acoperită cu 2-3 straturi de coajă de copac. Cu degetele mâinii stângi, el a luat semifabricatul pentru vârf strângându-l cu o margine de nicovală. În mâna dreaptă el ţinea *retouchoir*-ul – un bastonaş mic din os de cangur ascuţit – şi, apăsând cu capătul ascuţit al acestuia pe marginea semifabricatului, desprindea de la ultimul solzi subţiri de cuarţit. Pe măsura repetării acestor acţiuni, instrumentul se mişca de la bază spre ascuţişul vârfului ce se pregătea. După aceasta, vârful era întors şi operaţia se repeta. Din când în când, australianul ascuţea, pe

o piatră de bazalt, vârful bastonașului din os. Executarea unui vârf a durat 25-40 de minute". Conform surselor arheologice, se cunoaște că în calitate de *retouchoir* se utilizau nu numai piese din os. Funcții similare aveau și unele așchii din silex și nuclee mici. De exemplu, așa piese sunt atestate în stațiunea-atelier Gura-Camencii 4, din bazinul Răutului.

Un alt procedeu tehnic, pe larg utilizat în această epocă, erau desprinderile întretăiate, aplicate pe capătul sau colțul semifabricatului, în vederea realizării burinelor – una dintre cele mai răspândite categorii ale inventarului litic, folosite, în special, pentru prelucrarea materialelor dure. Se evidențiază zeci de tipuri de burine, deosebite între ele după dimensiuni, conturul semifabricatului ales, formele capătului de lucru.

Nu mai puțin caracteristice pentru paleoliticul superior sunt gratoarele, destinate, îndeosebi, pentru prelucrarea pieilor prin răzuire și episodic – la geluirea lemnului și a osului. Pentru aceasta, de regulă, capătul lamei se amenaja prin retușare abruptă și, ca rezultat, se realiza o lamă de lucru relativ îngustă convexă sau în formă de semicerc. Gratoarele de asemenea sunt foarte multiple ca formă, ca, de fapt, și toate celelalte categorii ale inventarului litic – ascuțișurile, străpungătoarele, sfredelele, cuțitele, dălțile, uneltele cu scobitură laterală, vârfurile și lamelele. Ultimele două categorii prezintă interes deosebit, dat fiind faptul răspândirii, în special, începând cu mijlocul paleoliticului superior a „uneltelor compozite", reprezentate prin diferite tipuri de mânere din os sau lemn cu unul sau două jgheaburi, cu lamele montate în ele – cuțite sau vârfuri cu incizii transversale, în care se montau mici lame de silex, astfel fiind mai efective la vânătoare.

Burine: A – cu două margini,
B – retușat, C – polifațetat

Pe lângă inventarul litic, în paleoliticul superior se răspândește și industria osului. Prelucrarea vârfurilor pentru armele de vânătoare, a pumnalelor, aruncătoarelor de suliță, săpăligilor, dispozitivelor pentru îndreptarea prăjinilor pentru sulițe, necesita executarea unor operații fine în prelucrarea osului, a coarnelor de ren, sau a fildeșilor de mamut. Odată cu începutul folosirii mânerelor de diferite tipuri, a crescut semnificativ eficacitatea lucrului cu unelte din piatră. La stațiunea Rașcov 7 au fost descoperite mânere mari în formă de ciocan din corn, cu un orificiu special făcut pentru montarea piesei de silex, bare de corn prevăzute la ambele capete cu orificii pentru aceleași intenții, manșoane din corn cu masa spongioasă extrasă complet și capetele retezate pe diametru. Se presupune că piesa

Ac de os. Duruitoarea Veche

se introducea în mâner înfăşurată în piele, sau preventiv se fixa într-o bucată de lemn, pe care, împreună cu piesa, o introduceau în mâner. Unul din tipurile de mânere avea o gaură îngustă deplină, opusă celei principale, care permitea, în caz de necesitate, de a împinge şi a scoate unealta ruptă sau uzată. Fixarea uneltelor în rame, mânere ş.a. se făcea cu substanţe răşinoase, tendoane de animale sau fibre vegetale.

La confecţionarea hainelor şi a încălţămintei erau necesare ace de os, sule, lustruitoare. Mai multe ace cu urechiuşă, cutiuţe pentru ace din oase tubulare, ornamentate cu crestături au fost descoperite la staţiunile Cosăuţi, Molodova 5, în stratul superior al grotei Duruitoarea Veche. De rând cu cuţitele şi străpungătoarele din silex, acestea se foloseau la cusutul combinezoanelor din blană, închise şi cu glugă, unite cu încălţămintea din piele de tipul mocasinilor.

Viaţa socială

Componenta structurală de bază a societăţii paleoliticului superior era comuna primitivă, al cărei caracter exogamic nu trezeşte îndoieli. Caracterul stabil al exogamiei presupune existenţa, cel puţin de la începutul paleoliticului superior, şi a unor comunităţi mai mari, în limitele cărora avea loc schimbul de parteneri pentru crearea familiei. Două ginţi dual exogamice puteau forma o celulă primară a unei noi comunităţi sociale – tribul. Triburile nou-apărute nu prezentau un tot unitar. Noţiunea de protoetnie pentru ei nu se poate încă utiliza. Relaţiile dintre ginţile care întrau în componenţa lor se limitau doar la legăturile matrimoniale şi, mai rar, de organizarea în comun a vânătorii prin hăituială. Pe parcursul timpului, legăturile sociale se întăreau, aveau loc întrepătrunderi de tradiţii ale comunităţilor cândva separate şi consolidarea întregii uniuni tribale devine un proces ireversibil.

Studierea de către etnografi a subdiviziunilor sociale ale vânătorilor-culegătorilor demonstrează posibilitatea formării tribului prin constituirea unei comuniuni ce numără până la 500 de oameni, deşi studierea aborigenilor australieni atestă structuri tribale de 250-275 de oameni. Pentru asemenea comuniuni este caracteristică conştientizarea propriului teritoriu, iar în cadrul acestuia, posibil, formarea unui dialect propriu şi a unor particularităţi culturale şi de trai comune, care, probabil, îşi găsesc reflectare în culturile arheologice evidenţiate. O careva autoadministrare a tribului, posibil, încă nu exista.

Continuă să rămână dominant rolul comunei gentilice, care se administra pe principiile democraţiei primitive. Hotărârile se luau la adunarea tuturor membrilor maturi, la care un rol hotărâtor îl aveau oamenii mai în vârstă, cu experienţă de viaţă. Pentru

organizarea activității gospodărești în tabără se alegeau, de regulă, femeile în vârstă, iar pentru activitățile vânătorești din afara așezării – cei mai experimentați bărbați. Aplanarea conflictelor și conducerea ceremoniilor publice erau încredințate liderilor neformali ai comunelor și se bazau pe autoritatea personală. Ei dețineau puterea reală și exercitau controlul în ceea ce privește respectarea regulilor comportamentului comunal. Multe dintre normele comunitare, în particular cele legate de ajutorarea reciprocă și apărarea semenilor, respectate din generație în generație, de obicei, căpătau putere și deveneau tradiție. Încălcarea acestor norme se pedepsea, cea mai grea măsură de pedeapsă fiind alungarea din trib, ceea ce însemna moarte.

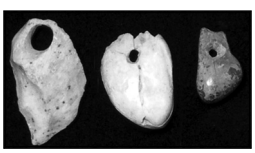
În comunele paleoliticului superior, numărul minimal al cărora constituia 25 de oameni, a fost constatată divizarea în familii mici. La aceasta indică, univoc, răspândirea unor locuințe nu prea mari, de dimensiuni standardizate. Probabil, odată cu apariția cromanionilor în Europa, a fost făcut pasul de la relația matrimonială de grup la cea pereche. Familia pereche asigura diviziunea armonioasă a muncii între sexe și făcea imposibilă existența femeii adulte fără bărbat. Ocupația de bază a părții masculine a comunităților primitive din întinsurile periglaciare ale Europei a devenit dobândirea produselor de hrană prin vânat, ocupație care necesita o mai mare forță fizică. „Bărbatul trebuie să rătăcească pentru a găsi urma renului, pe urmă să-l ajungă și, ajungându-l, să se apropie de el atât de neobservat, încât să trimită fără greș săgeata aducătoare de moarte. Aici se sfârșește misiunea sa de vânător. El se îndreaptă spre tabără, iar pe urma lui merg femeile căsătorite după carne… El omoară – alții au". Principala ocupație și calitate a femeii au devenit deprinderea de a coase îmbrăcăminte și arta de a întreține focul. Bărbatul nu avea dreptul să se atingă de focul din vatră, care, cum se crede peste tot la popoarele Nordului, este ocrotit de o zeitate feminină.

Arta şi funeraliile

Oricât ar părea de paradoxal, omul de tipul fizic contemporan, apărut în Africa de Est cu aproximativ 140 mii de ani înaintea pătrunderii sale în Europa, nu a cunoscut formele activităților artistice. Potențialul său estetic major, fără îndoială, nu-și găsea expresie materială în forme concrete de creație plastică. Reprezentările sale despre lumea înconjurătoare, el a început să și le exprime efectiv doar ajungând în condiții aspre, improprii traiului speciei sale. Ce a servit drept imbold pentru apariția desenelor picturale și grafice, a ornamentelor și sculpturilor, rămâne o enigmă. Posibil, întâlnindu-i pe neandertalieni, ființe cu rațiune ca și el, *Homo sapiens* a simțit o dorință de neînvins de a se evidenția nu numai prin exteriorul său, mai atrăgător, dar și prin anumite atribute de natură să-i sublinieze superioritatea în perceperea artistică a realității. Nu se poate nega, de asemenea, că această nouă etapă de

dezvoltare a culturii a fost provocată de creşterea volumului de informaţie nouă, pe care omul nu era capabil s-o reţină în memorie şi a hotărât s-o păstreze într-o formă atât de neobişnuită până atunci. Pe lângă predestinaţia sa estetică, arta nou-apărută, cu siguranţă, îndeplinea funcţii magice, ceremoniale şi de comunicare.

Primele semne de existenţă a unei concepţii estetice despre lume, care şi-au găsit expresie materială, se referă încă la epoca musteriană. Dar atunci ele aveau un caracter sporadic şi reflectau, în mare măsură, dorinţa omului de a se înfrumuseţa pe sine. În paleoliticul superior, apar serii întregi de asemenea podoabe. Ele devin mult mai diverse ca asortiment şi mai sofisticate în executare. Seturi standardizate de mărgele se întâlnesc la mai multe monumente ale Europei periglaciare, inclusiv în spaţiul nostru, în staţiunile Cosăuţi, straturile superioare de la Climăuţi 2 şi grota Duruitoarea Veche, precum şi peste Prut, la staţiunile Mitoc-Malu Galben, Ripiceni-Stânca şi Poiana Cireşului. Mai întâi de toate, e vorba de colţi de animale cu găuri special modelate, printre care erau foarte populari molarii cerbului nobil şi ai unor animale mici de pradă – vulpea (vulpea argintie?) şi lupul. Se întâlnesc mărgele din oase tubulare ale animalelor mici, segmentate în fragmente aparte cu lungimea de aproximativ 1,5 cm, deseori înfrumuseţate cu crestături transversale. O serie de mărgele din scoică spiralică fosilă au fost descoperite în stratul superior al staţiunii Climăuţi 2. Este neobişnuită mărgeaua-pandantiv dintr-o galetă nu prea mare de şist, de la staţiunea Cosăuţi. De la aceeaşi staţiune provin mărgelele miniaturale de tipul *salltaleone*, în formă de tubuşoare, executate din scoici belemnite sau amonite, retezate transversal. Descoperirile de ultimă oră confirmă legăturile populaţiilor din bazinul Nistrului cu triburile vecine, ca, de fapt, şi descoperirea unei bucăţi de chihlimbar.

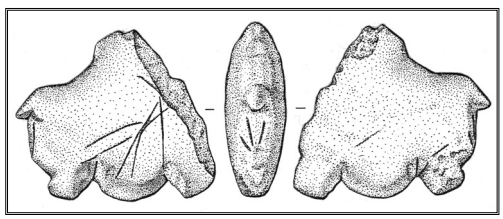
Mărgele-pandantiv din colţi de animale

O răspândire, la fel de largă, a avut-o folosirea diferitor coloranţi. Despre aplicarea coloranţilor vegetali nu putem decât să intuim, dar în ceea ce priveşte utilizarea, pretutindeni, a vopselelor minerale, dovezile sunt mai mult decât suficiente. Uneori, urme de vopsea o are însuşi stratul de cultură cercetat. Destul de convingător acest lucru se observă pe locurile unde s-au aflat construcţiile de locuit, îndeosebi pigmentarea cu ocru şi prezenţa bulgărăşilor de acest mineral atestate în apropierea vetrelor de foc. Originea locală a ocrului este determinată univoc, acesta fiind dobândit din concreţiunile feroase de tipul siderozelor, care se întâlnesc în formă de sferă cu structură radială, vizibilă, mai ales la rupturi. Asemenea descoperiri sunt destul de numeroase la staţiunea Cosăuţi, unde au fost găsite, sau în stare nativă, sau cu urme de arsură parţială ori completă, printre cenuşa vetrelor. În funcţie de gradul de ardere, culoa-

rea roșie a ocrului variază, având diferite tonalități. Predomină nuanțele purpuriu și roșu-aprins, ce demonstrează că concrețiunile feroase au fost colectate din depunerile mai vechi ale văii Nistrului decât cele din perioada cretacică. În stațiune este semnalat, de asemenea, și ocrul de culoare vișiniu-închis. Vopseaua era pisată până la starea de praf, utilizându-se pentru aceasta, în calitate de suport, plăci de gresie. Una dintre acestea, găsită la Cosăuți, a păstrat pe suprafața inferioară (întoarsă încă în antichitate) urme liniare rezultate sigur din asemenea pisare-frecare. Ocrul era amestecat, fără îndoială, înainte de utilizare, cu substanțe liante – suc vegetal, albuș de ou sau sânge. Utilizarea ocrului roșu avea un spectru destul de larg – de la vopsirea corpului uman până la anumite obiecte utilitare. Ocrul putea simboliza sângele sau focul, deseori fiind presărat pe morminte. Sunt cunoscute cazuri de vopsire a unor piese din corn, fildeș de mamut și piatră. De exemplu, urmele ocrului pot fi identificate în adânciturile ornamentului punctat de pe cunoscutul amulet-pandantiv de la Brînzeni. Nu este exclus ca un alt pandantiv-amuletă de la Cosăuți să fi fost colorat în negru, cu vopsea realizată în bază de cărbune. Posibil, în calitate de vopsea se utiliza, de asemenea, pigmentul negru din bioxid de mangan, care, în combinație cu ocrul roșu, acoperea suprafața unor vârfuri ascuțite din corn și fildeș de mamut. Urme de vopsea atestă și unele dintre brățările din fildeș de mamut.

Elementele de decor utilizate pentru ornamentarea suprafețelor vârfurilor și a harpoanelor din corn sunt reprezentate prin linii incizate, șiruri de incizii paralele, dispuse în zigzaguri sau formează motivul spiralei. Pentru identificarea vârfurilor de suliță din corn, posesorii acestora le decorau cu segmente mici de ornament în relief, în formă de volute sau cu șiruri de crestături. Însemnele în formă de crestături, dar executate într-un singur șir pe fragmente de oase tubulare, sunt considerate de către unii cercetători prototipuri ale „bețișoarelor de socotit".

Unica operă de artă indiscutabilă, legată de cultul totemic, este figurina unui bizon de la stațiunea Cosăuți. Este executată dintr-o piatră moale – marnă – și are bine conturate picioarele anterioare și posterioare, abdomenul foarte proeminent, rotunjit, o codiță scurtă, adâncitura de pe spate și o porțiune de greabăn, de la baza capului, rupt în vechime. În partea dorsală a acestei sculpturi, este imprimat un triunghi cu laturile egale, cu unul dintre vârfuri orientat în jos. Pe una din suprafețele laterale ale animalului au fost făcute câteva brazde liniare, care, în formă de evantai, duc de la cap spre abdomen și care, probabil, simbolizează înfrângerea acestui animal. Nu este exclus, de asemenea, că

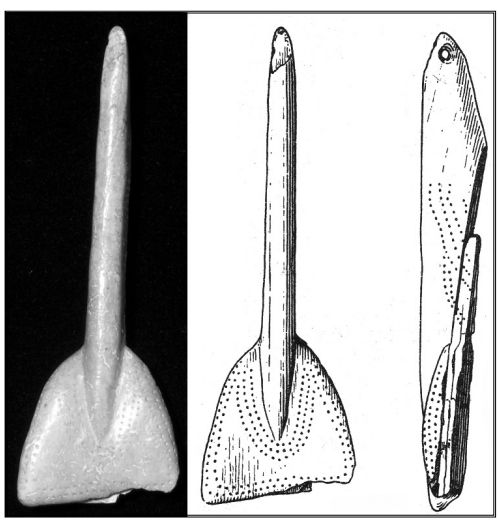

Figurină de bizon. Cosăuți

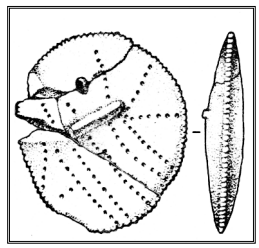
aceste urme să fie rezultatul unor manipulări magice asupra animalului sacru, menite să asigure influența asupra anumitor forțe ale naturii.

O componentă importantă a culturii paleoliticului superior era credința în capacitățile supranaturale ale unor amulete-pandantive, menite să ocrotească pe posesorul acestora de farmece, boli, stricăciuni, precum și să-i dea putere și noroc la vânătoare.

Cea mai timpurie amuletă, executată din fildeș de mamut, cunoscută în regiune, provine din stratul inferior al grotei de la Brînzeni. În opinia unor specialiști, aceasta ar fi o reprezentare stilizată a unui pește marin, alții însă o consideră asemănarea semantică a chipului unei femei. În tot cazul, pentru expresia acestei imagini artistice s-a folosit alegoria. Aceasta se intensifică printr-un ornament punctat, adâncit, care creează iluzia armoniei. Indiferent ce vedea posesorul acestui talisman – conturul unui pește sacru sau formele

Amuletă-pandantiv. Brînzeni

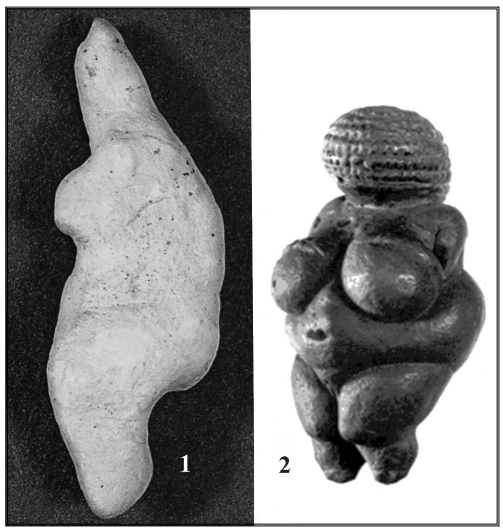

Amuletă-pandantiv. Cosăuți

seducătoare ale unui corp feminin, acest obiect a avut o întrebuințare îndelungată, judecând după uzarea puternică a părții dorsale și gradul ridicat de șlefuire a găurii în locul fixării curelușei.

O amuletă-pandantiv de unicat, executată din marnă, a fost descoperită la stațiunea Cosăuți, într-un strat de cultură, a cărui vârstă radiocarbonică este de 18200±300 de ani. Este o piesă discoidală în profil, rotunjită în plan, cu gaură pentru atârnat și urme de frecare pe suprafața dorsală, ca urmare a purtării îndelungate. Partea din față este ornamentată cu o proeminență ovală alungită și mai multe linii punctate, perimetrul discului fiind ornamentat cu incizii perpendiculare, paralele.

La fel de interesantă este descoperirea făcută la stațiunea Mitoc-Malu Galben, în al cărei strat de cultură vârsta este de 20945±850 de ani. Pandantivul de aici, executat din coaja calcaroasă a unui bolovan de silex, în general, are o formă rotunjită, plată. Pentru suspendare, partea de sus are o gaură, cea de jos – tăiată orizontal și înfrumusețată cu incizii, circumscrise pe contur întreaga piesă. Coloritul deosebit piesei îi conferă ornamentul incizat de pe ambele suprafețe, care formează o compoziție ce amintește animale cornute.

Statuete feminine.
1 – Cosăuți, 2 – Willendorf

Reprezentările despre sufletele celor morți, spiritele bune și rele, care, uneori, capătă contururi umane neclare, și-au găsit reflectare în unele imagini sumare pe unele piese executate din cornul de ren polar. De exemplu, acest lucru poate fi observat la „sceptrul" din stratul 7 al stațiunii Molodova 5, pe care este fixată figura în relief a unei ființe fără mâini, care pare a fi venit din altă lume (*vezi il., pag. 135*). Animismul și-a găsit reflectare și în încercarea de a reproduce chipul femeii-mame – ocrotitoarea vetrei și a familiei. Spre deosebire de statuetele feminine executate în stil realist, provenite de la un șir de situri europene (Willendorf, Avdeevo, Gagarino, Kostenki), figurina de femeie, descoperită la Cosăuți, exprimă o viziune artistică originală, strâns legată de activitatea uzuală, născută, probabil, în sânul comunităților umane locale.

Arta paleoliticului superior este cunoscută nu doar prin piese decorative. Fără îndoială, existau și instrumente muzicale. Despre aceasta mărturisesc flautele găsite la stațiunile Molodova 5 și Otaci 1, executate din bare de corn tubulare, cu un șir de găuri făcute intenționat într-o singură linie. La categoria de instrumente muzicale de percuție pot fi atribuite unele piese din corn, în formă de ciocan. Nu avem motiv să renunțăm la interpretarea, în calitate de vibratoare de sunete, a anumitor oase masive de mamut, prin analogie cu complexul muzical descoperit la stațiunea Mezino.

Maxilar de om.
Duruitoarea Veche

În paleoliticul superior european apar morminte colective cu un inventar funerar bogat și divers. Merită să fie amintite cavourile mortuare din grotele Cro-Magnon și Grimaldi (Franța), înmormântările în masă din Předností și Dolni Vestonice (Cehia). Impresionează, în mod deosebit, mormântul dublu a doi adolescenți de la Sunghir (lângă or. Vladimir, Rusia), a unei fetițe, cu deformarea înnăscută a femurului și a unui băiat, cu boală cronică la sistemul osos, din cauza subnutriției, în al căror mormânt au fost depuse sulițe din fildeș de mamut lungi de peste 2 m, brățări din plăci, câteva mii de mărgele și aplice din os pentru haine. Descoperirile paleoantropologice din regiunea

noastră sunt mai modeste, în prezent cunoscându-se doar două. Una este reprezentată de maxilarul inferior din stratul superior al grotei Duruitoarea Veche, la care s-au păstrat şase dinţi molari masivi, iar alta este mormântul unui copil din staţiunea Cosăuţi. Descoperirea de la Cosăuţi, extrasă din strat printr-un bloc monolit, prezintă un mormânt în poziţie chircită pe partea dreaptă. A fost presurat cu ocru roşu şi depus la marginea locuinţei, probabil, pe timp de iarnă, când solul îngheţat nu permitea săparea la adâncime. Ambele descoperiri încă nu au fost cercetate satisfăcător de către specialişti.

2. Mezoliticul

Epoca mezolitică constituie perioada de trecere de la paleolitic la neolitic, când în condiţiile natural-climaterice noi, de după retragerea gheţarilor, s-au creat premisele pentru reorganizarea economiei de consum bazate pe vânat şi cules, în cea productivă, cu elemente primitive de agricultură şi creştere a vitelor. Justeţea evidenţierii mezoliticului, în calitate de etapă aparte în istoria dezvoltării omenirii, este determinată de o deosebire principială între economia de consum şi cea productivă, ceea ce presupune un anumit interval de timp necesar pentru formarea posibilităţii propriu-zise de trecere de la una la alta. Aşa ori altfel, dar maturizarea anumitor elemente ale economiei productive în adâncul lumii vechi, fie încercarea de a domestici zimbrul şi mistreţul în zona de nord a Mării Negre şi Crimeea, fie aclimatizarea gramineelor prin cultivarea celor aduse pe continentul european din Orientul Apropiat, a durat o perioadă îndelungată, care corespunde pe deplin epocii de constituire şi dezvoltare a mezoliticului.

Ca durată, mezoliticul cedează mult paleoliticului. Pentru teritoriul Europei, el constituie doar câteva mii de ani, cuprinzând aproximativ perioada de la mileniul 8 până la mileniul 5 î.Hr. În Balcani şi Crimeea apariţia mezoliticului depăşeşte, oarecum, mersul general al dezvoltării, în timp ce, în ţările nordice, culturile mezolitice se manifestă mai târziu, continuând, cel puţin, până la sfârşitul mileniului 4 î.Hr. În regiunea noastră se obişnuieşte ca monumentele mezolitice să fie datate cu perioada mileniilor 8-7 î.Hr.

Importanţa epocală a mezoliticului, ca şi a oricărei alte etape istorice în dezvoltarea epocii de piatră, constă în schimbările cardinale care s-au manifestat în tehnica prelucrării pietrei şi confecţionarea inventarului de vânătoare şi de producţie. Inovaţiile erau legate de apariţia unei tehnici mai performante de despicare a pietrei, bazate pe presiunea cu retuşorul, orientate spre obţinerea unor lame perfecte de dimensiuni mici, utilizarea în masă a uneltelor compozite do-

tate cu diverse tipuri de microlite de forme geometrice.

Microlitizarea, standardizarea și geometrizarea inventarului litic caracteristice mezoliticului apar nu ca un specific local al culturii sau culturilor primitive, dar prezintă un fenomen cu caracter stadial, răspândit pe întinsurile Euroasiei mult mai larg decât se poate constata pentru elaborările tehnice ale paleoliticului superior. Acest lucru se datora, în mare măsură, necesității de intensificare a gospodăriei bazate pe vânat și cules, cauzată de criza sistemelor precedente de asigurare a vieții, care s-au dovedit viabile în perioada glaciară târzie, dar nu atât de eficiente în noile condiții ecologice.

Dispariția gheţarului și încălzirea climei, care au provocat schimbări esențiale în lumea vegetală și animală, au impus omul să-și extindă considerabil cercul resurselor de hrană, să diversifice metodele și procedeele de dobândire a acestora, iar prelucrarea lor ulterioară să fie și mai complexă. Amploarea acestor schimbări în literatura anglo-americană se compară cu „revoluția spectrului larg" *(Broad Spectrum Revolution)* și se consideră drept condiție obligatoriu necesară pentru „revoluția neolitică" ulterioară.

În procesul adaptării comunităților primitive la noile condiții de viață, se remarcă nu numai perfecționarea procedeelor de despicare a pietrei și reutilarea tehnică a mai multor ramuri gospodărești, dar și schimbarea strategiei de supraviețuire, propriu-zise, și implicit – a modului de viață cotidian. Aceste lucruri de asemenea au dus la complicarea activității și structurii sociale a comunităților umane și au determinat formarea unei alte situații demografice. Schimbările ce au avut loc și-au găsit reflectare în reprezentările estetice despre realitățile epocii, apariția unor noi standarde în creația plastică.

Din istoricul cercetărilor

Primele descoperiri de vârstă mezolitică au fost înregistrate odată cu începutul studierii epocii de piatră a ținutului nostru. În urma perieghezelor întreprinse pe malul drept al Nistrului, în împrejurimile satului Naslavcea în anul 1928, cunoscutul geolog și arheolog Nicolae Moroșan a colectat unelte mici de silex asemănătoare, după exteriorul lor, cu descoperirile vest-europene ale epocii postglaciare, de care savantul a luat cunoștință în timpul unei vizite anterioare în Franța.

Căutarea activă a monumentelor mezolitice în bazinul Nistrului și din interfluviul Prut-Nistru, în general, a fost continuată în anii '50 de către arheologii sovietici A.P. Černyš, P.I. Boriskovski, Vsevolod I. Marchevici, Nicolae A. Chetraru, V.I. Kraskovski, A.M. Kremer, iar în spațiul dintre Carpați și Prut – de către cercetătorii români Nicolae Zaharia și Mihalache Brudiu. În acești ani și următoarea jumătate de secol, o serie de monumente mezolitice au fost cercetate prin săpături de A.P. Černyš (stațiunea Frumușica), N. Chetraru (grota de la Brînzeni), N. Chetraru, N.K. Anisiutkin și I. Bor-

ziac (grota Trinca 1), V.N. Stanko (staţiunile Belolesʼe, Ghirževo şi Mirnoe), C. Nicolăescu-Plopuşor (staţiunea Erbiceni) şi Al. Păunescu – la staţiunea cu mai multe niveluri de locuire Ripiceni-Izvor, iar S.I. Covalenco – la staţiunile Sărăteni şi Bilicenii Vechi 12.

Graţie cercetărilor mai multor arheologi, baza de izvoare privind mezoliticul include în prezent peste 100 de monumente (*vezi Harta, pag. 129*). Cu toate acestea, valoarea informaţională a majorităţii lor este încă extrem de mică, deoarece locurile descoperite sunt sărace, inventarul colectat reprezentând obiecte de la suprafaţă. Prin diversitatea materialelor de suprafaţă, îndeosebi, se evidenţiază colecţiile adunate la staţiunile Grebeniki, Taxobeni şi Bereşti (Dealul Taberei), descoperite, respectiv, de către P.I. Boriskovski, I. Borziac şi M. Brudiu.

Un rol important la reconstituirea gospodăriei, a modului de viaţă şi a mediului natural al omului primitiv revine rezultatelor studiilor interdisciplinare. Acestea fiind furnizate de cercetările complexe întreprinse în astfel de staţiuni ca cele de la Belolesʼe şi Mirnoe din sudul Basarabiei, Ghirževo din zona Nistrului Inferior, Otaci 6 şi Oselivka 1 din zona Nistrului Mijlociu şi, parţial, Sărăteni de pe Prutul Inferior. Informaţiile referitoare la geologia siturilor sunt prezentate de către: I.K. Ivanova şi P.M. Doluhanov; la mineralogie – de V.F. Petruni; la trasologie – de G.F. Korobkova; la paleobotanică – de G.A. Paškevič, iar la teriofaună – de A.I. David şi V.I. Bibikova.

Problemele cu privire la datarea monumentelor mezolitice nu pot fi rezolvate fără determinarea vârstei prin metoda radiocarbonică. Din păcate, numărul datărilor obţinute este extrem de mic, acestea referindu-se, întâi de toate, la etapa cea mai târzie a epocii. Deosebit de preţioase sunt datările de ultimă oră de la staţiunea Mirnoe, realizate în laboratorul de la Groningen, calibrate de către Biadgi Paolo şi D.V. Kiosak. Prezintă interes şi datarea radiocarbonică a ceramicii din complexul mezo-neolitic al staţiunii Sărăteni, efectuată de către N.N Kovaliuh şi V.A. Manʼko.

Cronologia şi periodizarea

Pentru prima dată termenul de mezolitic a fost utilizat în anul 1874 de către geologul suedez M. Torell, dar o recunoaştere largă şi-a căpătat-o la Congresul geologic din Chicago în anul 1894. Mai târziu, pentru determinarea complexelor arheologice care, prin poziţia lor geologică, nu puteau fi atribuite nici la paleolitic, nici la neolitic, era utilizat termenul epipaleolitic (din greacă επι – *după*). În opinia cercetătorului german G. Obermajer, mezoliticul, din punctul de vedere al evoluţiei culturii materiale, a fost continuarea directă a paleoliticului. Anume în această formă, ca o continuare a tradiţiilor paleoliticului superior în noile condiţii ecologice, au început să interpreteze epipaleoliticul mai mulţi cercetători ai epocii de piatră, dezicându-se, de fapt, să-l interpreteze ca epocă istorică aparte, de sine stătătoa-

re. Acest lucru explică, de ce termenul în cauză domina în lucrările cercetătorilor europeni încă la începutul anilor ’30 ai secolului XX şi şi-a găsit reflectare în lucrările arheologilor sovietici de vază – M.V. Voevodski şi G.A. Bonč-Osmolovski. Situaţia a început să se schimbe odată cu apariţia la Kembridj, în 1936, a lucrării lui G. Klark despre aşezările mezolitice din Europa de Nord, în care termenul de *mezolitic* a fost reabilitat, deşi specificul lui era apreciat doar de schimbările mediului natural, de la răscrucea dintre pleistocen şi holocen.

De la mijlocul secolului trecut s-a conturat şi o altă tendinţă. Judecând după apariţia, în unele complexe ale paleoliticului final, a unor unelte de piatră de forme geometrice, caracteristice, cum se credea atunci, exclusiv pentru mezolitic, limita inferioară a noii epoci se deplasa „în adâncul secolelor”. Pentru zona Nistrului Mijlociu, la mezoliticul timpuriu au fost atribuite cele mai superioare, conform stratigrafiei, monumente ale culturii Molodova târzie, iar pe Bugul de Sud, unul dintre cele mai reprezentative complexe ale paleoliticului superior cu trapeze – Ţarinka. Aceste puncte de vedere au fost corectate după adoptarea, la Congresul VIII al INQUA din anul 1969, a tezei despre începutul holocenului din preboreal, ceea ce, în ultima instanţă, a condus şi la revizuirea perioadei de început a mezoliticului.

În acelaşi timp, faza finală a mezoliticului deseori era interpretată ca un fenomen absolut specific, considerată ca fiind legată, în mai mare măsură, de neoliticul timpuriu. Pentru definirea ei se utiliza activ termenul de neoliticul aceramic sau proto-neolitic. Într-un şir de cazuri, acest lucru părea să-şi găsească confirmarea în descoperirile rare de oase de animale cu semne de domesticire sau de lame de silex pentru tăierea ierburilor, care, se presupunea, că mărturisesc despre pregătirea nutreţului. Căutările neoliticului aceramic în Balcani, nordul Mării Negre şi în Crimeea au devenit un fel de modă a timpului. Dar succesul acestor investigaţii avea un caracter local, cum ar fi, de exemplu, descoperirea de către V. Marchevici a unor straturi fără ceramică în aşezările culturii Bugo-Nistrene de lângă or. Soroca. Aceasta i-a oferit temei lui D.Ja. Teleghin să exprime opinia majorităţii cercetătorilor epocii de piatră, potrivit căreia „neoliticul aceramic” al Europei, în general, şi pentru periferia sa sud-estică, în particular, nu este acceptabilă. Totodată, în ultimul deceniu au fost obţinute date suplimentare în favoarea faptului că acest proces de maturizare al unei paleoeconomii în adâncul alteia, posibil, să fi avut o amploare mult mai mare.

Lărgirea inevitabilă a cercului de izvoare asupra mezoliticului regiunii noastre presupunea examinarea acestuia în dinamică şi într-o anumită consecutivitate cronologică. Primă încercare reuşită de reconstruire a imaginii integrale a dezvoltării culturii mezoliticului în zona Nistrului şi teritoriile

limitrofe a întreprins arheologul din oraşul L'vov A.P. Černyš. Cercetările de mai mulţi ani, efectuate în monumentele cu mai multe niveluri de locuire de pe Nistrul de Mijloc şi săpăturile primei staţiuni mezolitice de pe râul Răut, la Frumuşica, i-au permis acestuia să enunţe ideea dezvoltării autohtone a mezoliticului în regiunea subcarpatică, în comparaţie cu cea sudică, din nordul Mării Negre. În opinia sa, evoluţia procesului cultural în cursul de mijloc al Nistrului şi pe Răut s-a petrecut prin patru faze succesive, care şi-au avut începutul în industriile paleoliticului final al culturii Molodova târzie şi au continuat în neoliticul aceramic al culturii Bugo-Nistrene. În această regiune etnoculturală, corespunzătoare zonei de silvostepă, a fost semnalată păstrarea îndelungată a tradiţiilor paleoliticului superior, prezenţa sporadică a pieselor de forme geometrice cu aspect arhaic, existenţa vârfurilor de tip *Svider* şi a uneltelor de tăiat de tipul toporaşelor, fapt ce confirmă apartenenţa ei la aria de răspândire a cercului cultural S*vider-Mozovšany.*

Dimpotrivă, în zona de stepă, evoluţia mezoliticului, atribuit cercului de culturi *Tardenoisiene,* era reprezentat de monumentele de *tipul Belolese'e*, pe de o parte, şi comunităţile *Ghirževo-Grebeniki,* pe de altă parte. Procesul etnocultural avea un caracter, întrucâtva deosebit, determinat de pătrunderea în nordul Mării Negre şi în cursul inferior al Nistrului a purtătorilor altor tradiţii, pentru care sunt caracteristice complexele de tipuri avansate de unelte cu forme geometrice. Asupra mobilităţii populaţiei de stepă, conform datelor lui A.P. Černyš, indică şi descoperirile vestigiilor de tipul *Kukrek,* lăsate de încă un grup de triburi eterogene care au pătruns dinspre est.

Un caracter, oarecum altfel, al dinamicii procesului cultural-istoric în holocenul timpuriu a fost propus de către arheologul din Odesa V.N. Stanko. Schema de periodizare elaborată de el este susţinută de majoritatea cercetătorilor epocii de piatră. Domeniul unei atenţii sporite din partea arheologului a devenit grupul de monumente din nordul Mării Negre sau regiunea etnoculturală de sud, conform clasificării lui A.P. Černyš. Spre deosebire de ultimul, care doar a conturat divizarea mezoliticului în timpuriu şi târziu, V.N. Stanko a evidenţiat clar două grupuri de monumente distincte, demonstrând convingător deosebirile dintre ele nu numai prin poziţia lor diferită în gradaţia cronologică, dar şi prin aspectul deosebit al culturii materiale. Rezultatele săpăturilor şi ampla analiză interdisciplinară a materialelor de la staţiunile Mirnoe, Ghirževo şi Belolese'e au permis autorului să constate că constituirea mezoliticului timpuriu şi târziu a avut loc pe căi diferite. În opinia sa, apariţia primului este o urmare a migraţiilor purtătorilor tradiţiilor cercului de monumente de la Dunărea de Mijloc, iar al celui de-al doilea, ca rezultat al evoluţiei locale a industriilor paleoliticului final de tipul Ţarinka.

Deosebit de importantă este opinia lui V.N. Stanko (susţinută şi dezvoltată

și de discipolii lui), referitor la sincretismul elementelor culturilor *Grebeniki* și *Kukrek*. Autorul nu punea la îndoială caracterul natural, firesc al acestui fenomen la etapa târzie de dezvoltare a culturii *Grebeniki*, dar nega însăși posibilitatea amestecării mecanice a materialelor diferitor tehnocomplexe în cadrul unui monument.

La fel de reușit autorul apreciază și poziția monumentelor de tipul *Kukrek*, ce au lăsat urme importante în dezvoltarea culturală a regiunii noastre. În opinia sa, începutul constituirii tradițiilor culturale de tipul *Kukrek* se întrevede încă în materialele monumentelor de tipul *Anetovka*, a paleoliticului superior din bazinul Bugului, de unde purtătorii acestor tradiții pătrund în bazinul Niprului și participă la constituirea aspectului *Kukrek* tipic, care, la rândul său, s-a extins pe un spațiu larg, ajungând până la malul stâng al Prutului.

O altă interpretare a originii culturilor mezolitice târzii din nordul Mării Negre a fost propusă de arheologul din Kiev L.L. Zaliznjak. Subliniind existența unui important hiatus cronologic între monumentele paleoliticului final de tipul *Țarinka* și cultura mezoliticului târziu de tipul *Grebeniki,* autorul contestează versiunea lui V.N. Stanko despre dezvoltarea autohtonă a ultimei. În opinia sa, dacă se recunoaște caracterul proto-neolitic al acestei culturi, atunci se întrevede legătura directă între apariția ei în nord-vestul Mării Negre și mersul general al răspândirii tradițiilor neolitice din Orientul Apropiat în Europa. Aceasta presupune că rădăcinile culturii *Grebeniki* trebuie căutate în Balcani, de unde purtătorii ei au migrat spre nord, probabil încercând oroarea „potopului pontic". În favoarea unui asemenea scenariu de evoluție a evenimentelor mărturisesc și rezultatele analizei comparative a colecțiilor de inventar litic din monumentele de tipul *Grebeniki* și a materialelor provenite din așezările de tipul *Argiss* și *Protoseskl*o. Conform versiunii lui L.L. Zaliznjak, apariția primelor monumente de tipul *Grebeniki* la Dunărea de Jos s-a produs încă în mileniul VII î.Hr., când pe aceste teritorii trăia deja populația locală de tipul *Kukrek*.

Nu putem aborda aici întreaga diversitate de opinii vizând dinamica procesului cultural-istoric în perioada mezolitică a istoriei noastre. Multe dintre punctele de vedere expuse sunt discutabile și controversate. Cu toate acestea, în dezvoltarea progresivă a culturilor mezolitice în spațiul carpato-nistrean pot fi evidențiate două etape principale – timpurie și târzie, neexcluzând din contextul general nici stadiul proto-neolitic, reprezentat de monumentele cu caracter de tranziție.

Etapele principale ale procesului cultural-istoric

Dependența comunităților primitive de schimbările naturale și climaterice nu provoacă îndoieli. Din această cauză, perfecționarea procedeelor de adaptare la mediul de trai apare ca una dintre componentele de bază ale dezvoltării

culturii omenești în epoca de piatră. La fiecare etapă de interacțiune a naturii și societății, se creau modele proprii, distincte de comportament, legate de anumite tipuri de gospodărie, cultură materială, mod de viață. Astfel, schimbarea cardinală a modului de viață în holocenul timpuriu, cauzată de încălzirea continuă, dispariția stepelor reci periglaciare, răspândirea pe larg a vegetației arboricole și de arbuști, probabil, ar fi trebuit să determine o trecere rapidă la un nou model economic. În realitate, din cauza mediului diferit al zonelor paleogeografice și de landșaft, acest fenomen nu s-a produs dintr-o dată, sincronic, și același factor natural putea să activeze sau să frâneze procesul.

Caracterul dual al fenomenului menționat poate fi ilustrat prin exemplul regiunii noastre. La sud, în zona spațiilor de câmpie ale stepei nord-pontice și a Bugeacului, dezvoltarea cultural-istorică avea loc intens și spontan. Drept rezultat, culturile mezolitice au apărut destul de timpuriu. În partea de nord, în zona cu landșaft colinar-deluros de silvostepă, unde condițiile paleogeografice permiteau păstrarea modului de gospodărie precedent și criza gospodăriei bazate pe vânătoare încă nu devenise un factor destabilizator, tradițiile paleoliticului superior s-au păstrat încă mult timp. Ritmurile inegale de dezvoltare în stepă și silvostepă, mai rapide la sud (în particular, pe Nistrul Inferior) și întârzierea acestuia la nord (pe Nistrul Mijlociu), nu reprezentau ceva deosebit. Procese similare aveau loc și în alte regiuni, și în perioade mai târzii. Astfel, pentru începutul neoliticului se remarcă coexistența a două comunități cu sisteme de gospodărie diferite. În stepele din sud, continua să domine gospodăria bazată pe vânat și cules, mezolitică în esență, asigurată cu seturi de unelte corespunzătoare, în timp ce în silvostepa din nord se constată apariția primelor comunități la care cultivarea primitivă a pământului și creșterea vitelor începe să joace un rol tot mai important în gospodărie.

Lipsa sincronismului în mersul transformărilor cultural-istorice face problematică determinarea limitei cronologice inferioare a mezoliticului după criterii arheologice. Acest lucru explică de ce arheologii, în dorința de a evidenția o anumită limită între paleolitic și mezolitic, sunt nevoiți să recurgă la proiecția faptelor istorice pe gradația timpului geologic. Aceasta simplifică căutările a însăși limitei, deoarece este unanim acceptată existența unei legături intermediare între începutul mezoliticului și trecerea de la pleistocen la epoca geologică contemporană – holocen. Dacă așa stau lucrurile, atunci începutul mezoliticului poate fi conturat prin utilizarea datelor paleoclimatologiei, cele mai recente dintre acestea fiind bazate pe studierea carotelor glaciare grenlandeze. Acestea servesc drept suport pentru reconstituirile climaterice contemporane de pe continentul european și Atlanticul de Nord și nu lasă îndoieli că trecerea la holocen și schimbarea, în legătură cu aceasta, a climei s-au produs relativ ra-

pid, cel mult în 40 de ani şi pot fi marcate cu anii 8300 î.Hr. Din acest moment şi pe parcursul următoarelor mii de ani, deja conform datelor arheologice, se atestă coexistenţa şi dezvoltarea sincronică a culturilor epipaleolitice şi mezolitice timpurii.

La est de Carpaţi, în zona Nistrului Mijlociu, au fost răspândite monumentele epipaleolitice reprezentate prin staţiunile cu stratul cultural bine păstrat Oselivka 1 şi 3, Otaci 6, orizontul „A" de la Kormani 4 şi descoperirile de la Podoima 4, Vermitka 2.

După poziţia lor stratigrafică, depunerile în straturile de lut brun-cenuşiu se deosebesc de staţiunile de *loess* din paleoliticul superior. Totodată, schimbări în setul inventarului litic al acestor staţiuni nu se observă. Judecând după resturile de faună/bucătărie, obiectul principal al vânătorii rămânea în continuare renul polar, care supravieţuieşte în zona subcarpatică până la sfârşitul pre-borealului şi poate fi utilizat în calitate de indicator al vechimii vestigiilor în cadrul mezoliticului. Din rândul trofeelor de vânătoare, mai făceau parte calul (posibil tarpanul) şi reprezentanţii teriocomplexului tipic pentru holocenul timpuriu: cerbul nobil, elanul şi zimbrul.

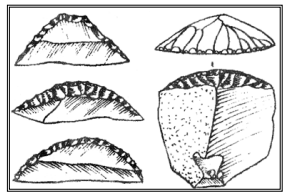
Originea epipaleoliticului nistrean nu trezeşte îndoieli. El a reprezentat continuarea directă a culturii arheologice locale Molodova târzie, atribuită tehnocomplexului *postgravettian*. Anume prin aceasta se explică dominarea tehnicii prismatice de despicare a silexului şi a seturilor de unelte cu structură caracteristică pentru paleoliticul final. Prioritare în colecţii sunt: nucleele masive unilaterale, burinele laterale şi de unghi, gratoarele pe vârfuri de lame late şi aşchii, lamele gravettiene şi microvârfurile cu retuşare abruptă. Se întâlnesc nuclee conice şi naviforme, străpungătoare, segmente în formă de „dreptunghiuri" pe lame alungite. Inovaţiile se manifestă şi într-o oarecare micşorare a dimensiunilor semifabricatelor utilizate, numărul relativ mare de lame-microlite, răspândirea gratoarelor laterale şi semicirculare executate pe aşchii nu prea mari.

Asupra unor influenţe străine indică apariţia în componenţa inventarului epipaleolitic a vârfurilor cu spinarea retuşată în formă de arc, ce amintesc segmentele de tipul *Šan-Koba* şi aşa-zisele trapeze alungite arhaice de tipul *Osokorovka,* a căror prelucrare nu depăşeşte limitele tradiţiilor paleoliticului superior. Aceasta putea fi un rezultat al contactului cu triburile estice, într-un caz din Crimeea, în altul, de pe Niprul Inferior. Nu există, deocamdată, raţionamente de a se renunţa la versiunea pătrunderii lamelor-segmente din zona Prutului Mijlociu, unde asemenea piese se întâlneau încă în paleoliticul superior şi constituiau o parte inalienabilă a seturilor de unelte în mezoliticul timpuriu. Un alt vector al interacţiunilor culturale îl prezentau contactele cu triburile din nord ale cercului cultural *Świder-Arensburg*. Pentru confirmarea acestui fapt sunt invocate, de regulă, descoperirile mai rare de vârfuri cu peduncul şi uneltele

de tăiat de tipul „tranchet". La cel mai târziu monument al epipaleoliticului nistrean – stațiunea Otaci 6, a fost atestat un tip specific de lame-segmente cu teșire ventrală, care consemnează în sine pătrunderea tradițiilor culturii *Kukrek*.

Oarecum altă situație era mai spre sud, în zona stepelor, unde, la etapa constituirii culturii mezolitice sunt semnalate fenomene de criză în gospodăria vânatului, legate de micșorarea densității resurselor biologice, cauzate de dispariția bizonului, obiectivul principal al vânătorii în epoca paleoliticului superior. Drept urmare, se reduce considerabil numărul de stațiuni. Comunitățile de vânători se dispersează în grupuri nu prea mari în văile râurilor mici. După stabilizarea relativă a mediului natural și apariția, pe întinsurile stepei, a zimbrului, refacerea populației de cai și antilope-saiga, aici pătrund vânătorii mezoliticului de la Dunărea de Mijloc, cunoscuți după monumentele de tipul *Cuina-Turcului 2, Băile Herculane 2, Szekszárd Palánk*. Nu este exclus că în contact cu populația rară de aborigeni apar primele monumente de tipul *Belolesʹe*, a căror vârstă, conform datelor radiocarbonice, se încadrează în diapazonul 8550-7550 î.Hr. Acestea se deosebeau prin particularitățile specifice ale tehnocomplexului *Romanello-Azil* din Europa de Sud, la care, nu fără temei, se atribuie și cultura *Šan-Koba* din Crimeea.

Pentru tipul de monumente Belolesʹe este caracteristic păstrarea tehnicii paleoliticului superior de despicare a pietrei și introducerea în uz a lamelor-segmente geometrice. Inventarul de silex capătă un aspect mai microlitic. Nucleele plate de dimensiuni nu prea mari se utilizau pentru obținerea unor lame îngroșate, grosolane. Despicarea așchiilor cu fațete regulate și a microlamelor se produce rar. Majoritatea pieselor cu prelucrare secundară sunt constituite din gratoarele pe lame scurte și așchii îngroșate, inclusiv de forme miniaturale, circulare și semicirculare. Se întâlnesc burine, vârfuri asimetrice, străpungătoare, sfredele. Un colorit aparte întregului complex îl conferă grupul expresiv de microlite geometrice, majoritatea cărora reprezintă segmente de diverse forme. Printre acestea o atenție deosebită suscită segmentele mici de tipul *Sjuren* și formele de trecere de la segmente la trapeze cu latura superioară prelucrată. Izolat se găsesc trapeze cu retușare marginală ușor înclinată a laturii opuse, triunghiuri cu două laturi egale și dreptunghiuri cu retușare abruptă.

Unelte de silex de tip Belolesʹe: segmente, trapeze, gratoare

Industrii de silex cu caracteristici similare o au și monumentele mezoliticului timpuriu de pe Prutul de Mijloc. La stațiunile Taxobeni și Harasca 3 au fost colectate vestigii nu prea numeroase, dar deosebit de expresive, ce reflectă specificul mo-

numentelor de tipul Beloles'e. Versiunea referitor la pătrunderea tradiţiilor de la Dunărea de Mijloc nu numai în interfluviul Dunărea-Nistru, dar şi la Prutul de Mijloc, îşi găseşte confirmare în componenţa pieselor de silex a ambelor complexe. O asemănare uşor perceptibilă se remarcă în predominarea nucleelor prismatice cu talonul de debitaj plat, dominarea gratoarelor de dimensiuni mici şi prezenţa lamelelor de forme geometrice, în particular a segmentelor. Există indicatori şi mai siguri – segmentele-microlite şi de forme de trecere de la segmente la trapeze cu latura superioară prelucrată la Taxobeni, trapeze simetrice de proporţii cu retuşare oblică pe margini la Harasca 3. În acelaşi timp, coloritul monumentelor de pe Prutul Mijlociu nu exclude examinarea lor în calitate de fenomen de sine stătător, ca variantă aparte a culturii mezoliticului timpuriu. În calitate de argument convingător în favoarea acestei supoziţii poate fi invocată apariţia, în tehnica debitajului, a parametrului practicării presiunii cu mâna, prin intermediul retuşorului, fapt indicat de negativele lamelor înguste de pe unele nuclee singulare. La aceste monumente s-a constatat o mai mare pondere a lotului de lamele şi secţiuni de lame, burine şi lame cu marginea abruptă, iar printre gratoare – varietăţi cu prelucrare laterală. În complexul mai evoluat Taxobeni şi-a găsit reflectare legătura cu purtătorii tradiţiilor culturii *Kukrek* care au pătruns la Prut în faza finală a mezoliticului timpuriu.

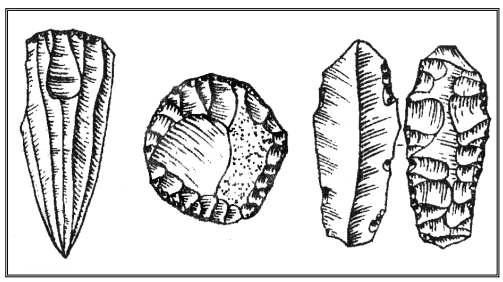
La etapa târzie de dezvoltare a culturilor mezolitice din regiunea carpato-nistreană, începând cu *borealul,* condiţiile natural-climaterice într-o măsură oarecare se îmbunătăţesc. Aceasta nu a întârziat să se reflecte asupra creşterii densităţii populaţiei, apariţia aşezărilor de reşedinţă, intensificarea activităţii gospodăreşti. Creşterea concurenţei pentru resurse biologice stimula extinderea tehnologiilor şi utilizarea metodelor progresive şi în activitatea vânătorească. Aceasta a dus, pe de o parte, la „stingerea" culturilor epipaleolitice de pe Nistrul de Mijloc, pe de altă parte, la complicarea dezvoltării etnoculturale în restul teritoriului. În zona Prutului Mijlociu şi a Răutului, pătrund migranţii de tradiţii *Kukrek*, iar zona de stepă este valorificată activ de reprezentanţii culturii *Grebeniki,* care îi înlocuiesc deplin pe predecesorii lor.

Apariţia tradiţiilor *Kukrek* pe malul stâng al Prutului este cunoscută în baza materialelor staţiunii Bădragii Vechi. Pătrunderea elementelor străine nu avea un caracter de masă, mai ales că ei se aşezau în zona limitrofă a silvostepei şi stepei. Care era motivul că ei nu au pătruns în raioanele de stepă rămâne o enigmă.

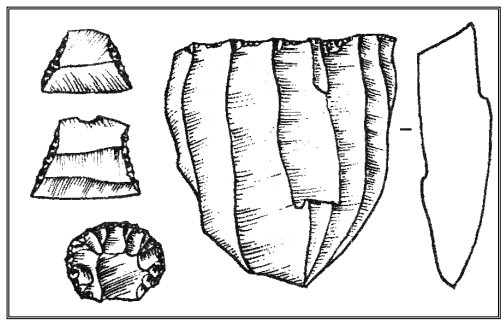
Imagine despre cultura *Kukrek* poate fi făcută în baza monumentelor Kamyana Mohyla din zona Azovului, Igreni 8 din zona superioară a pragurilor Niprului, Abuzova Balka de la Bugul de Sud. Pentru acestea este caracteristică utilizarea tehnicii de despicare a microlamelor, bazată pe nuclee conice şi în formă de creion, şi introducerea

unor tipuri specifice de lame-segmente pentru piesele compozite. Printre ultimele se evidențiază secțiunile de lamă cu marginea retușată abruptă, lame cu capătul trunchiat oblic și înseși piesele pentru uneltele compozite de tipul *Kukrek*, executate pe secțiuni de lame largi cu teșitură plată.

Răspândirea *Kukrek*-ului până la Prut este în legătură cu expansiunea masivă din zona Niprului, unde este cunoscut un grup de monumente timpurii ale acestei culturi. Această mișcare spre vest, în zone cu condiții ecologice similare, dar deosebite în privința rezervelor de materie primă, a condus la inversiunea anumitor parametri tehnici în inventarul de silex. În colecția de la Bădragii Vechi, într-o măsură mai mică, este atestată microlitizarea, specifică industriilor mai dezvoltate de tipul *Kukrek*. Despicarea silexului avea loc nu atât în baza tehnicii de presare de pe nuclee conice și în formă de creion, cât prin tehnica de lovire cu percutoare plate. Prioritate în pregătirea uneltelor se acordă lamelor și așchiilor de dimensiuni mijlocii. Numărul microlamelor în acest complex este foarte mic. Printre gratoare se întâlnesc mai

Unelte ale culturii Kukrek: nucleu, gratoar, lamă-placă de tipul kukrek

Unelte ale culturii Grebeniki: trapeze, gratoar, nucleu

des cele pe capete și laterale decât cele semicirculare. Lamele-segmente cu retușare abruptă pentru uneltele compozite nu sunt caracteristice, dar sunt reprezentate într-un număr mare cele tipice *Kukrek,* cu teșire plată în formă de solz și lamelară.

Vânătorii *Kukrek* de zimbri din zona limitrofă a silvostepei și stepei contactau activ cu cei din stepă a culturii *Grebeniki*. Dar dacă la începutul borealului ei locuiau separat, atunci la mijlocul mileniului VII î.Hr., începe un proces activ de integrare a acestor comunități culturale. Un impuls deosebit pentru o asemenea evoluție a fost dat de valorificarea comună a interfluviului Dunărea-Nistru și trecerea pe malul drept a Prutului, aspectul formațiunii sincretice noi fiind determinat de tradițiile culturii *Grebeniki.* În același timp, are loc pătrunderea purtătorilor culturii *Grebeniki* în lunca slab populată a Răutului, unde aceștia s-au unit cu puțina populație *Kukrek,* anticipând pătrunderea în zonă a triburilor de agricultori timpurii.

Teritoriul de răspândire a culturii *Grebeniki* cuprinde o mare parte

din nord-vestul Mării Negre, dar teritoriul de origine a acesteia se consideră, tradițional, interfluviul Nistru-Bug. Anume aici au fost atestate cele mai timpurii monumente în inventarul cărora nu este semnalată influența culturii *Kukrek* sau aceasta este minimă. La stațiunile Grebeniki, Poznanka și în complexul mezolitic Ghirževo, destul de clar este reflectată microlitizarea inventarului din silex. Într-o formă avansată este prezentată tehnica pentru componentele uneltelor compozite. Sunt remarcate asocierea nucleelor plate, scunde, care-și au originea, după tehnica de debitaj, în monumentele de tipul Țarinka și acelor de forme conice și de creion, în despicarea cărora se utiliza apăsarea cu mâna. Dintre semifabricatele obținute pentru executarea gratoarelor se alegeau aşchiile, iar pentru pregătirea trapezelor pentru piese compozite – lamelele. Numărul lamelor de dimensiuni mici, fără urme de prelucrare secundară, nu este relativ mare, dar printre ele sunt destul de multe secțiuni în formă de trapeze și dreptunghiuri. Jumătate din numărul total de unelte în aceste colecții este formată de gratoarele pe aşchii nu prea mari. Adeseori, aceste exemplare sunt circulare, laterale și miniaturale. Burinele nu sunt caracteristice. Un sfert din numărul de unelte revine trapezelor simetrice de dimensiuni mijlocii, mai rar trapeze scunde și paralelograme.

Valorificarea ulterioară a spațiului de la vest de Nistru este reflectată în activitatea gospodărească, fapt marcat de schimbările în setul inventarului din silex. Acest proces a avut un caracter consecutiv și este confirmat de câteva datări radiocarbonice, primite pentru stațiunile Mirnoe din zona interfluviului Nistru-Dunăre și Sărăteni de pe Prutul Inferior. În primul caz, noile datări efectuate de laboratorul Groningen indică intervalul dintre 6400-6000 î.Hr., pentru al doilea, datările laboratorului din Kiev fixează vârsta 5630-5230 î.Hr. Este posibil că monumentele de peste Prut – Băneasa 1 și 2, Bereşti Dealul Taberei, cât și cele de pe Răut – Frumușica, Varvareuca 9, precum și complexul mezolitic Lazo 5 – datează cu aceeași perioadă sau și mai târziu.

Pe teritoriile valorificate se formează o nouă comunitate – cultura sincretică mezolitică târzie *Grebeniki-Kukrek*. Pentru industria de silex a monumentelor acestei culturi este caracteristică schimbarea coraportului dintre nucleele plate și în formă de creion în favoarea ultimelor, majorarea semnificativă a cotei lamelor și microlamelor în componența semifabricatelor, apariția în masă a microgratoarelor, inclusiv a celor laterale, circulare și unghiforme. Dintre microlitele pentru piesele compozite, în afară de trapeze, capătă o largă răspândire lamele mici cu marginea retușată abrupt, vârfurile asimetrice, lamele cu teșire de tipul *Kukrek*. Fiecare dintre aceste monumente, cu toată omogenitatea inventarului, are particularitățile sale. De exemplu, la Sărăteni prioritare continuă să fie nucleele plate, despicate de acum prin

apăsarea cu retuşorul. Se observă un nivel destul de înalt al microlitizării inventarului din silex, în cadrul căruia sunt multe lame mici şi secţiuni ale acestora, gratoare unghiforme, trapeze miniaturale, dar se întâlnesc, de asemenea, componente expresive pentru piesele compozite de tipul *Kukrek* şi lame mici cu marginea retuşată abruptă. La Frumuşica, dimpotrivă, sunt multe nuclee conice şi în formă de creion, care se asociază celor prismatice neregulate. Se remarcă dominarea lamelor-semifabricate în raport cu lamelele, în timp ce între segmentele-componente pentru uneltele compozite predomină cele de forma *Kukrek*.

Continuarea tradiţiilor culturii *Grebeniki* se atestă în materialele monumentelor proto-neolitice cercetate la Bilicenii Vechi 12 şi Sacareuca 4, amplasate pe afluenţii din dreapta a Răutului. În industria acestora, componentul *Grebeniki* este marcat destul de convingător prin nuclee plate, abundenţa secţiunilor pe lame mici, trapeze simetrice miniaturale, microgratoare circulare şi laterale. Specificul acestui complex este redat de microburine, microlamele cu unul sau două laturi retuşate abrupt, iar al celui de la Sacareuca 4 – de câteva segmente componente pentru piese compozite de tipul *Kukrek*.

Despre perioada târzie de funcţionare a staţiunii Bilicenii Vechi 12 mărturisesc descoperirile de fragmente mici de ceramică modelată cu mâna (de factură neolitică timpurie) şi prezenţa, printre vestigiile faunistice, a resturilor de oase de porcine şi bovine, care ocupă o poziţie intermediară între speciile mici, sălbatice şi exemplarele mari, domesticite. Dacă legătura dintre ceramică şi complexul de bază al staţiunii poate fi discutabilă, dat fiind faptul că aceasta nu a fost depistată în stratul de cultură, atunci descoperirea oaselor de animale cu caracteristici de domesticire ne apar simptomatice.

Oarecum o altă direcţie de dezvoltare culturală în mezoliticul târziu a fost urmărită în partea dreaptă a Prutului Mijlociu. La cunoscutul monument pluristratigrafic Ripiceni-Izvor a fost evidenţiat un complex microlitic, comparat de către cercetători cu *tardenoisianul* târziu. În componenţa lui sunt prezente nuclee conice şi în formă de creion cu faţetare rotunjită exclusivă, gratoare pe capetele aşchiilor şi a lamelor, burine, lame de tipul *rectangle,* diverse vestigii pentru piesele compozite trapeze simetrice de înălţimi, mijlocii şi înalte, trapeze scunde cu latura de sus retuşată abrupt, segmente masive, secţiuni de lame cu marginea retuşată abrupt. După păstrarea formelor perioadei precedente ale uneltelor, mezoliticul de tipul Ripiceni-Izvor gravitează către epipaleoliticul de pe Nistru, iar după aspectul pluriform al microlitelor este apropiat cercului de monumente Beloles'e.

Inventarul gospodăresc şi metodele de producere

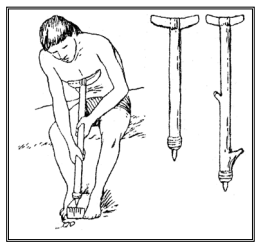
Activitatea vânătorească şi tranşarea prăzii, prelucrarea pieilor şi pregătirea învelişurilor pentru construc-

ţiile de trai, confecţionarea armelor şi a podoabelor nu se poate imagina fără utilizarea uneltelor de muncă din piatră, os şi lemn. Din cauza păstrării precare a materialelor de proveniență organică, în majoritatea staţiunilor mezolitice investigate se găsesc doar unelte din piatră, semifabricate, bucăţi mari de piatră cu desprinderi speciale, desemnate ca nuclee, precum şi de deşeuri şi aşchii în masă, provenite, cu siguranţă, în rezultatul despicării. Dintre cele mai răspândite pietre pentru prelucrare ulterioară era silexul, care se întâlneşte în natură în formă de bolovani şi prund.

Zăcămintele bogate de silex calcaros, spălat din depozitele cretacice superioare, de pe pantele canioanelor adânci din cursul de mijloc al Nistrului, Prutului şi Răutului prezentau materia primă ideală pentru producerea uneltelor. Pe cursurile inferioare ale acestor râuri, oamenii adunau galete printre aglomeraţiile de prund natural sau din depunerile spălate de pe terase. În bazinul Răutului, bolovani de silex se pot vedea şi în prezent în împrejurimile satului Bobuleşti. În locurile de ieşire ale materiei prime respective, arheologii descoperă staţiuni-ateliere şi ateliere specializate pentru prelucrarea primară a silexului, un asemenea punct fiind cunoscut lângă satul Rogojeni pe Răut.

Despicarea silexului cu utilizarea intermediarului din corn

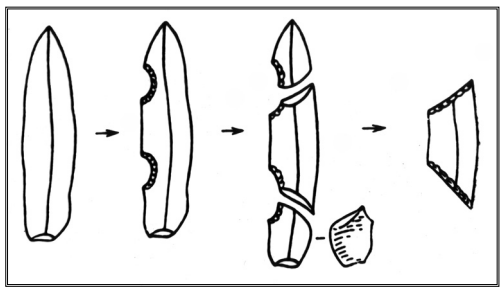

Despicarea prin presiune a lamelor

Silexul local se caracterizează printr-o structură omogenă şi calităţi plastice înalte. Proprietatea lui de a se despica într-o direcţie anumită a fost apreciată la justa ei valoare de meşterii epocii. De la strămoşii lor din epoca paleoliticului ei au preluat tehnica de despicare a lamelor şi aşchiilor prin lovire. Pentru aceasta se pregăteau nuclee cu contururi prismatice şi talonul de lovire amenajat în prealabil. Despicarea semifabricatelor se efectua cu un percutor de piatră, nucleul aflându-se în poziţie atârnată, pe genunchi (acoperiţi cu o bucată de piele) sau fixat într-o bucată de lemn despicat (prototipul menghinei).

La un nivel tehnologic superior se producea despicarea lamelor de pe nucleele conice cu ajutorul ustensilelor intermediare. Aceasta, dat fiind fixarea mai precisă a direcţiei impulsului de forţă, permitea obţinerea unor semifabricate de calitate mai înaltă. În calitate de intermediatori se utilizau bare de os sau corn, al căror capăt ascuţit se fixa pe marginea nucleului, iar asupra celui superior se aplica o lovitură cu un mai, drept rezultat obţinându-se desprinderi lamelare subţiri.

În mezolitic a apărut şi un procedeu de despicare a silexului, care asigura o economie maximală a materiei

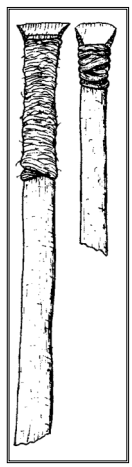

Tehnica de executare a trapeţiilor

prime şi obţinerea unor semifabricate miniaturale. Lamele se despicau prin presiune cu mâna, prin intermediul apăsării directe cu bara de os asupra nucleelor. Aceasta a fost posibil datorită introducerii barei într-un mâner cu traversă, pe care meşterii, în procesul lucrului, acţionau prin izbituri bruşte cu pieptul. Creşterea controlului asupra procesului de despicare asigura producerea în masă a lamelor cu muchia marginii foarte ascuţită.

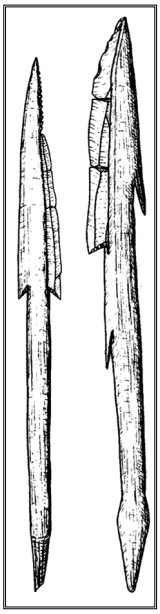
Astfel de semifabricate-lame, după înlăturarea capătului superior şi a celui inferior mai îngroşat, se transformau uşor în secţiuni standardizate pentru piesele compozite. Pentru aceasta deseori se utiliza un procedeu original – desprinderi întretăiate, aplicate pe marginea lamelor, în aşa mod pregătindu-se mici excavări retuşate, care şi determinau locul ruperii ulterioare.

Secţiunile de lame standardizate de forme dreptunghiulare sau trapeze deseori se utilizau în operaţiunile de lucru fără prelucrare secundară. Din ele se formau lame ascuţite pentru cuţitele de proporţii, acestea montându-se compact una lângă alta în jgheaburile mânerelor din os sau lemn. Odată cu răspândirea largă a uneltelor compozite, utilizarea lamelor mari cu ascuţişul dintr-o singură bucată se micşorează. Montarea lamelor pieselor compozite se realiza mult mai simplu, în cazurile când în calitate de segmente-componente se utilizau secţiuni de lame cu marginea retuşată în prealabil. De remarcat că în mezoliticul timpuriu erau utilizate segmentele cu spatele arcuit retuşat sau trapeze de proporţii teşite prin retuşare pe două părţi. Mai târziu, preferabile devin microlitele în formă de trapeze.

Fixarea trapezelor pe lemnul săgeţii

S-a constatat că segmentele geometrice de silex aveau şi o altă destinaţie. Acestea erau utilizate şi pentru dotarea vârfurilor de săgeată, la care, de obicei, se fixau pe baza lemnoasă de-a curmezişul, sporind astfel acţiunea distructivă a armei. Cu microlite, de asemenea, erau prevăzute vârfurile din os şi corn, cu jgheaburi longitudinale. La staţiunea Mirnoe s-au depistat fragmente de vârfuri cu două jgheaburi, în care componentele montate puteau forma margini ascuţite alungite, iar în cazul aranjării cu intervale – linii dinţate. Fixarea microlitelor în jgheaburi se putea realiza cu ajutorul substanţelor răşinoase, ale căror urme, în cazuri destul de rare, s-au păstrat pe suprafaţa lor. Conform datelor experimentale,

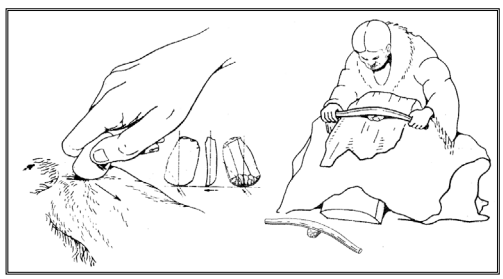
Vârfuri cu lame-aplice de silex

răşina simplă de mesteacăn fixa destul de trainic componentele, care nu cădeau nici după câteva loviri în ţintă. La montarea vârfurilor ascuţite era posibilă fixarea prin înfăşurarea acestora.

Prelucrarea pieilor, precum şi prepararea se efectuau cu ajutorul gratoarelor. Ele constituiau nu mai puţin de jumătate din numărul instrumentelor din silex. La executarea gratoarelor se acorda preferinţă aşchiilor îngroşate de dimensiuni nu prea mari. Trăinicia accentuată a marginii unor asemenea semifabricate le deosebea simţitor de lamele cu marginea friabilă. În scopul prevenirii unor posibile deteriorări, suprafaţa de lucru a gratoarelor se prelucra suplimentar cu retuşare abruptă, procedeu care nivela marginea şi îi reda contururi semicirculare necesare pentru o activitate efectivă. Retuşarea în formă de faţete mici alungite se realiza prin ciocăniri uşoare cu percutorul pe margine sau prin intermediul apăsării cu retuşorul. La mai multe dintre ele s-au păstrat urmele de uzură, fapt care indică o posibilă specializare a acestor unelte. Îndepărtarea răsurei şi a grăsimei din partea interioară a pieilor se producea cu majoritatea tipurilor de gratoare, fapt demonstrat de aspectul intens strălucitor pe marginea de lucru, uşor netezite. Pentru eliminarea lânii se foloseau gratoare, probabil fixate într-un dispozitiv cu două mânere, pe lama cărora predomină o microuzură liniară în formă de brazde scurte transversale. Pentru dubire pielea se înmuiea în soluţie din coajă de pin, putregaiuri de brad sau gogoaşă de ristic. După uscarea lor se trecea la procedura de curăţare şi netezire finală cu ajutorul unor gratoare cu lamă înaltă. Pentru lustruirea pieii se utilizau plăci de os, coaste de animale şi colţi de mistreţ.

La confecţionarea hainelor se foloseau străpungătoare de silex, sule de os şi ace. Numărul acestora nu este prea mare, dar ele toate au un lustru puternic, rezultat din lucrul cu materiale organice moi. Vârful străpungătoarelor din silex se evidenţiau prin una sau două scobituri retuşate, iar ascuţişul sulelor din os se şlefuiau. Tehnologia pregătirii acelor, în linii generale, rămâne similară celeia din paleoliticul superior.

Pregătirea ramelor şi a mânerelor din os şi corn pentru uneltele compozite (a cozilor de lemn pentru săgeţi şi darde) se executa cu diverse instrumente. Pentru nivelarea suprafeţelor se utilizau racloare şi cuţite pentru gelu-

Prelucrarea pieilor cu gratoare

ire, pentru prelucrarea umflăturilor – răzuitoarele, pentru realizarea jgheaburilor – burinele, pentru realizarea găurilor în materiale tari – sfredelele.

O categorie aparte de unelte o constituie percutoarele, pisăloagele şi nicovalele din silex şi gresii. Percutoarele din silex se utilizau la etapa incipientă de cioplire a silexului şi pentru sfărâmiţarea oaselor. Cu percutoarele din gresii se despicau lamele şi aşchiile de pe nuclee prin tehnica de lovire. Cu ajutorul pisăloagelor, se pisa ocru şi seminţele de plante sălbatice, acestea de asemenea fiind folosite şi la ascuţirea instrumentelor din os şi a vârfurilor dardelor. Pe nicovale se practica o modalitate mai rară de despicare a pietrei cu utilizarea contraloviturii.

Aşezările şi locuinţele

Micşorarea numărului animalelor copitate în holocenul timpuriu s-a reflectat asupra densităţii populaţiei mezoliticului. Aşezările de lungă durată şi taberele sezoniere din paleoliticul superior cedează locul unor aşezări mici, cu caracter sezonier şi ale unor tabere de vânători pe scurtă durată. Locuinţele şi vetrele în cadrul acestora lipsesc sau nu sunt expresive. Funcţionarea neîndelungată a staţiunilor mezoliticului timpuriu este confirmată de numărul limitat de vestigii culturale pe locul acestora. În această perioadă majoritatea staţiunilor erau încă situate în văile râurilor mari, dar deja se contura tendinţa de valorificare a interfluviilor. Trecerea la vânatul individual şi dorinţa de a ocupa cât mai deplin teritoriile de hrană au stimulat dezmembrarea colectivelor de vânători, cândva numeroase, în grupuri mici, mobile de vânători-culegători, care tot mai des se opreau pe malurile râurilor mici şi ale văilor. Anume în asemenea condiţii a fost depistată amplasarea staţiunii Beloles'e. Această aşezare sezonieră este interesantă prin păstrarea rămăşiţelor construcţiilor de trai, evidenţiate prin aglomeraţii de formă rotundă, constituite din inventar litic şi fragmente de oase. Se consideră că acestea reprezintă vestigiile unor construcţii uşoare de suprafaţă, cu spaţiu vital de 12-15 m², plasate în şir de-a lungul pantei terasei malului râului. În amenajarea interioară a acestor locuinţe, probabil, locul central îl ocupa vatra, ale cărei rămăşiţe au fost fixate după un strat subţire de cenuşă.

Către sfârşitul mezoliticului, odată cu creşterea efectivului de zimbri şi cai sălbatici, precum şi cu perfecţionarea armelor, ocupaţiile vânătoreşti devin tot mai productive, fapt ce nu întârzie să se reflecte în scăderea mobilităţii populaţiei şi a creşterii numărului acesteia. Conform opiniei unor cercetători, în această perioadă au loc şi primele încercări de îmblânzire a animalelor, exprimată în păstrarea şi hrănirea viţeilor, ca rezervă de carne pentru hrană. Condiţiile mai stabile de existenţă au condus la apariţia aşezărilor de lungă durată, înconjurate de staţiuni sezoniere, uneori situate la depărtare de 20 km de habitatul de bază. Plasarea staţiunilor era legată exclusiv de văile râurilor mici, în pri-

mul rând, de terasele înalte, întretăiate de râpe cu izvoare.

La staţiunile sezoniere de tipul Sărăteni, vizitate, probabil, de mai multe ori de către vânători, în unele cazuri se forma o concentraţie mare de rămăşiţe ale activităţii umane, uneori pe o suprafaţă cu raza de 5-7 m, după limitele căreia numărul descoperirilor scade brusc. Săpăturile întreprinse în astfel de aglomeraţii, de pe o suprafaţă de 1 m², scot la iveală circa 200 şi mai multe piese de silex şi aşchii, care, de rând cu trofeele vânătoreşti şi cărbunele de lemn, formează o lentilă din vestigii culturale. Dacă aceasta a avut la bază o oarecare construcţie, acoperiş sau îngrădire contra vântului, rămâne necunoscut.

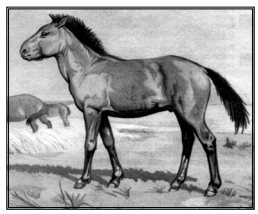
Informaţii mult mai complexe există referitor la aşezările de lungă durată. La staţiunea Mirnoe s-a identificat sistemul circular de dispunere a obiectelor de trai şi gospodăreşti, cu un complex de vatră în centrul aşezării. Careva detalii constructive şi de amenajare a locuinţelor nu au fost evidenţiate, dar este indubitabil faptul existenţei construcţiilor pe perimetrul aşezării, în locurile celor 18 aglomeraţii de vestigii culturale observate. După analogiile cu locuinţele din regiunile învecinate, ele puteau reprezenta construcţii de suprafaţă cu carcasă lemnoasă formată din nuiele şi vergi lungi, capetele superioare ale cărora se legau între ele, cele inferioare fiind îndepărtate şi sprijinite în sol. Învelişul de protecţie, format din piei de cerb cusute între ele, acoperea, practic, întreaga carcasă lemnoasă de formă conică, lăsând descoperită doar o mică porţiune în partea superioară, pentru ventilare. Într-un loc special din partea centrală a aşezării avea loc prelucrarea produselor provenite din activitatea vânătorească şi cules, prepararea hranei pe vetre şi în gropi pentru copt, fapt demonstrat de prezenţa unui număr mare de cuţite pentru despicatul cărnii, gratoare pentru prelucrarea pieilor, mai multe resturi de bucătărie. Toate acestea se găseau în jurul unor vetre adâncite, care aveau fundurile şi pereţii arşi la roşu şi care se găseau, de obicei, într-un sistem cu trei gropi pentru copt.

Direcţiile activităţii gospodăreşti. Vânatul, culesul şi pescuitul

Activitatea de bază a omului în mezolitic era vânătoarea, un rol secundar avându-l culesul şi, foarte rar, pescuitul. La staţiunile mezolitice timpurii din silvostepă se găsesc constant oase de ren polar. Modul de dobândire a acestui animal, în general, aminteşte pe cel din paleoliticul superior. În acelaşi timp, populaţia renului polar se micşorase simţitor. O mare parte a acestora s-au retras spre nord şi organizarea vânatului prin hăituială nu mai avea de acum efectul scontat. Acoperirea acestei breşe prin vânatul cailor sălbatici nu era posibilă, fapt ce provoca o adâncire a crizei gospodăriei bazate pe vânătoare, pe de o parte, şi căutarea izvoarelor de hrană alternativă, pe de altă parte. În zona de stepă, odată cu dispariţia bizonului, animalul ce constituia obiectivul principal al vână-

torii, situația a devenit catastrofală. O ameliorare a situației s-a produs doar odată cu pătrunderea în stepele nordpontice a zimbrului, care, de rând cu calul sălbatic (tarpan), antilopa-saiga, măgarul, cerbul nobil și mistrețul asigurau supraviețuirea comunităților de vânători. Dar toate aceste animale preferau să ducă un mod de viață singular, practic, pe parcursul întregului an și formau turme nu prea mari, maximum din 20-30 de capete, care, în caz de primejdie, se despărțeau imediat. Toate acestea făceau ca vânatul prin hăituială să fie puțin productiv și stimula trecerea la vânatul individual.

Vânatul din ascunziș, disimulat, era posibil datorită utilizării pe larg a arcului cu săgeți. Dar utilizarea ascunzișurilor nu putea asigura tot timpul o vânătoare cu succes. Era necesar a ști și a intui comportamentul animalelor: să se apropie de ele din partea sau contra vântului, să se miște extrem de atent, utilizând mascarea; de exemplu, pe timp de iarnă să folosească haine din blănuri albe. În timpul împerecherii de toamnă, cu ajutorul unor țevi din coajă de mesteacăn, se putea imita glasul femelei și, respectiv, de a atrage masculul în zona de tragere. Cu ajutorul unor frunze, vânătorii iscusiți imitau mugetul vițeilor și provocau apropierea femelei. Nu rareori vânătorii puneau pe cap un veșmânt cu coarne, demonstrând un animal ce paște pașnic, apropiindu-se de jertfă la distanța unui zbor de săgeată. Pradă ușoară deveneau animalele, care, fugând de lup, al cărui miros se răspândea de la pielea folosită de vânător ca pelerină, intrau în apă.

Tarpan

O altă modalitate de vânătoare era hăituiala. Aceasta se baza pe particularitățile unor copitate, care, în procesul unei urmăriri mai îndelungate, înscriau un cerc mare, de fapt, întorcându-se la locul vechi. Urmăritorilor le rămânea doar periodic să se schimbe și să aștepte până când jertfa obosea și pierdea mobilitatea. Acest procedeu era destul de productiv iarna, pe zăpada adâncă, atunci când vânătorii foloseau schiurile, deja cunoscute în mezoliticul european.

Vânatul pasiv era legat de aranjarea capcanelor și a lațurilor mobile la sursele de apă. Capcanele se puneau pe copaci, deasupra cărărilor pe care treceau cerbii. Pentru executarea lor se utilizau tendoane de animale, curelușe din piele și funii din fibre vegetale. În locurile pe care treceau animalele, se săpau gropi-capcane. Animalele prinse se omorau cu bâte și sulițe. Vânătorii, după tradiție, beau sânge, iar în timpurile reci ale anului îl înghețau, făcând rezerve. Cele 300 g de sânge erau suficiente pentru restabilirea forțelor unui matur. Animalul vânat se tăia, se curăța, se scotea pielea și i se tăiau coarnele. Bucățile de carne puteau fi duse la stațiune cu o sanie din două bare paralele sau pe sănii de mână cu o talpă. Țesuturile moi se consumau integral. Rația de hrană zilnică a unui vânător

putea include 0,4-0,5 kg de carne şi grăsime, dar în cazurile abundenţei de hrană se mânca de câteva ori mai mult. În special se preţuia grăsimea animală, care uneori se topea special. În calitate de volume (păstrare/transport) se foloseau stomacul şi vezica urinară a animalelor. Oasele se fărâmiţau în scopul extragerii măduvei, o parte dintre ele se utilizau la foc, altele se foloseau la pregătirea uneltelor şi a mânerelor. Sunt cunoscute cazurile de sfărâmiţare şi frecare a oaselor până la praf, care, în caz de necesitate, putea fi diluat cu apă şi utilizat în mâncare.

Adaos la raţia de carne erau produsele vegetale. Conform datelor paleobotanice, se cunoşteau şi se foloseau seminţe de susai (*Sesanum*), secară (*Secala*), mei (*Panicum*) ş.a. Vegetaţia se aduna cu cuţite speciale, compozite, pe ale căror lame s-au păstrat urmele tăierii îndelungate a ierburilor. Pentru prepararea hranei vegetale lichide, în gropile de copt, puteau fi utilizate carapace de broaşte ţestoase de stepă.

În favoarea culesului mărturisesc şi descoperirile cochiliilor de moluşte comestibile *Helix* la staţiunile mezoliticului timpuriu din bazinul Nistrului şi a melcilor tereştri *Cepaea vindobonensis,* găsite la mai multe monumente mezolitice târzii. Utilizarea premeditată a acestui product este argumentată prin descoperirile de aglomeraţii de scoici pe teritoriul staţiunilor şi lipsa lor în afara aşezărilor. Colectarea moluştelor era însoţită de căutarea broaştelor ţestoase de stepă şi de baltă.

Viaţa socială

Comunităţile primitive de vânători nu erau izolate una de alta, ci incluse într-un sistem complex de relaţii sociale. Chiar şi la o analiză simplă a structurii societăţii epocii mezolitice este posibil a evidenţia trei niveluri de organizare a acesteia: *familia, comuna şi tribul*. Celula socială primară era familia mică pereche, care conform anumitor trăsături avea, deja, un caracter patrilocal. Acest lucru îl indică rezultatele analizei planigrafice a aşezărilor şi locuinţelor. Amplasarea izolată, într-o linie sau în cerc, a câtorva construcţii, a căror suprafaţă constituia doar 15-20 m², mărturiseşte în favoarea traiului aparte a unor mici grupuri comunitare în mărime de 5-7 oameni. Aceste grupuri familiale îşi găsesc corespondenţe în studierea etnografică a comunităţilor de vânători-culegători, fie la aborigenii australieni, fie la buşmenii africani. Fiecare familie dispunea de o autonomie de producţie, fapt indicat de prezenţa unui set deplin de unelte pe locul oricărei aglomeraţii de vestigii culturale cercetată arheologic. În componenţa acestora sunt reprezentate atât instrumentele tradiţional interpretate „pentru bărbaţi” – vârfuri de arme, burine pentru prelucrat oase şi corn, cât şi cele „pentru femei” – gratoare pentru piei, străpungătoare. Diviziunea muncii în cadrul familiei se complinea cu o activitate de producţie deosebită a membrilor vârstnici ai familiei, care dispuneau de o experienţă enormă în ceea ce priveşte prelucrarea silexului şi confecţionarea uneltelor.

Câteva familii înrudite, care locuiau pe locul staţiunii, constituiau o comună, a cărei trăsătură determinantă era exogamia. Membrii comunei nu se puteau căsători cu rudele de un neam, fiind obligaţi să caute parteneri printre străini. Fiecare comună stăpânea un teritoriu pentru vânătoare cu o rază de 10-15 km de la aşezarea de bază. Anume o aşa suprafaţă putea asigura cu hrană o comună formată din 25-30 de membri. Localizarea staţiunilor mici de vânători la o distanţă de 20 km de la locul permanent de trai este bine documentată pentru mezoliticul târziu. În interiorul comunei avea loc o intensă viaţă ritual-tradiţională, se săvârşeau iniţieri – consacrarea tinerilor în viaţa matură, însoţită de diverse încercări la rezistenţă, îndemânare la deţinerea armelor, cunoaşterea tradiţiilor şi a obiceiurilor tribului. Magia vânătorii, oficierea ceremoniilor matrimoniale şi vindecarea se profesau de cei bătrâni. În acelaşi timp, rolul de „vrăjitor" era o prioritate feminină.

În uniuni sociale mai mari, cum era tribul, avea loc „schimbul de parteneri de căsătorie între comunele exogame vicinale". Membrii unui trib erau apropiaţi nu numai prin rudenie şi mod asemănător de viaţă, dar şi prin colorit unic lingvistic, precum şi conştientizarea propriei identităţi. Cartografierea monumentelor anumitor culturi mezolitice, care pot fi comparate cu triburile, indică că teritoriul lor în diametru putea fi mai mare de 160 km. Numărul unui astfel de trib varia de la 400 la 800 de persoane.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Borziac I. Începuturile istoriei Moldovei. Chişinău. 1996.

Borziac I. Paleoliticul şi mezoliticul în spaţiul dintre Nistru şi Prut. În Thaco-Dacia, XV, 1-2. 1994.

Borziac I., Chirica V. Le Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa. Iaşi. 1999.

Borziac I., Chirica V., Văleanu M.-C. Culture et sociétés pendant le paléolithique supérieur à travers l'espace Carpato-Dniestréen. Iaşi. 1996.

Brudiu M. Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova. Bucureşti. 1974.

Cârciumaru M. Evoluţia omului în cuaternar. Tehnologie şi tipologie preistorică. Târgovişte. 2000.

Cârciumaru M. Le Paléothique en Roumanie. Grenoble. 1999.

Chicica V. Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique Supérieur de Roumanie à la lumière des découvertes de Mitoc. Iaşi. 2001.

Chicica V. The Gravettian in the Romanian Carpathians. Iaşi. 1989.

Chirica V., Borziac I., Chetraru N. Gisiments du paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa. Iaşi. 1996.

Djindjian F., Kozlowski J.K., Otte M. Le Paléolithique supérieur en Europe. Paris. 1999.

Moroşan N. Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. Bucureşti. 1938.

Păunescu Al. Ripiceni-Izvor. Paleolitic şi mezolitic. Bucureşti. 1993.

Soffer O. The Upper Palaeolithic of the Central Russian Plain. San Diego. 1985.

Археология Украинской ССР. Т. 1. Киев. 1985.

Бибиков С.Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Москва. 1981.

Вишняцкий Л.Б. Введение в преисторию. Кишинев. 2002.

Герасимов М.М. Люди каменного века. Москва. 1964.

Джохансон Д., Иди М. Люси. Истоки рода человеческого. Москва. 1984.

Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага. 1982.

Залізняк Л.Л. Передісторія України X-V тис. до н.е. Київ. 1998.

Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. Киев. 1989.

Кетрару Н.А. Памятники эпох палеолита и мезолита. Кишинев. 1973.

Ларичев В.Е. Прозрение. М., 1990.

Малинова Р., Малина Я. Прыжок в прошлое. Москва. 1988.

Массон В.М. Палеолитическое общество Восточной Европы. Вопросы палеоэкономики, культурогенеза и социогенеза. Санкт-Петербург 1996.

Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці: удосконалення зброї первісних мисливців. Київ. 2008.

Окладников А.П. Утро искусства. Ленинград. 1967.

Пидопличко И.Г. Межиричские жилища из костей мамонта. Киев. 1976.

Пидопличко И.Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. Киев. 1969.

Придо Т. Кроманьонский человек. Москва. 1979.

Семенов С.А. Первобытная техника // Материалы и исследования по археологии, № 54. Москва-Ленинград. 1957.

Семенов С.А. Развитие техники в каменном веке. Ленинград. 1968.

Скленарж К. За пещерным человеком. Москва. 1987.

Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. Киев. 1982.

Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. Москва. 1985.

Capitolul 2
ÎNCEPUTURILE ECONOMIEI PRODUCTIVE. NEOLITICUL. ORÂNDUIREA GENTILICO-TRIBALĂ

Consideraţii generale

Neoliticul (din greacă *neos* – nou şi *lithos* – piatră) reprezintă ultima perioadă a epocii pietrei. În cadrul periodizării istorice, neoliticul împreună cu paleoliticul şi mezoliticul sunt atribuite preistoriei, deoarece pentru aceste epoci lipsesc izvoarele scrise.

Durata în timp a perioadelor epocii pietrei nu este uniformă. Compararea lor indică în mod evident creşterea ritmului proceselor inovaţionale în evoluţia cultural-istorică a omenirii. Epoca veche a pietrei, dacă ne referim la epoca neandertalienilor – când omul a conştientizat pentru prima dată, în mod mistic, problema morţii – a durat aproximativ 150-50 de mii de ani. Mezoliticul a evoluat aproximativ 2000 de ani. Schimbările cardinale din epoca neolitică au evoluat însă mai rapid, în mai puţin de 1500 de ani. Aceste schimbări au determinat în mare parte evoluţia de mai departe a omenirii. Conform opiniilor culturologilor, începând cu neoliticul, direcţiile principale ale activităţii umane pe parcursul istoriei au rămas şi rămân în continuare mai mult sau mai puţin stabile. Singurele modificări au survenit în ceea ce priveşte nivelul calităţii, complexitatea tehnologiilor şi formele de organizare în care decurge această activitate.

Faptul că perioada vizată se evidenţiază într-o mai mare măsură de cele precedente (paleoliticul şi mezoliticul) l-a făcut pe arheologul englez Gordon Childe să o numească, la începutul secolului XX, drept *revoluţie neolitică*. El considera că noţiunea de revoluţie nu are sensul unei schimbări spontane, ci reprezintă un proces complex de schimbări economice. Practic, în neolitic are loc trecerea de la economia exclusivă de consum la cea producătoare. Procesul de obţinere a hranei a determinat pe viitor progresul în dezvoltarea economică, socială şi cultura-

lă a societăţii umane. Odată cu apariţia câmpurilor de cereale, a turmelor de animale domestice, apar şi primele aşezări stabile de tip rural care includeau locuinţe de suprafaţă sau semibordeie. Omul valorifică noile procedee tehnologice de prelucrare a pietrei (şlefuirea, perforarea) şi de confecţionare a ceramicii. Apar noi unelte de piatră: topoare, tesle, dălţi. O realizare aparte a acestei epoci constituie apariţia vaselor de lut şi a altor piese de ceramică. Trecerea de la o treaptă de dezvoltare cultural-istorică la alta a condus şi la schimbări în domeniul spiritual.

În Moldova, epoca neolitică durează aproximativ de la sfârşitul mileniului VII până la începutul mileniului V î.Hr. Apariţia şi dezvoltarea ei sunt legate în special de culturile neolitice din sudul, centrul şi sud-estul Europei. În momentul când economia producătoare îşi face apariţia în Europa, ea parcursese deja o cale de evoluţie de circa două milenii în unele zone ale Orientului Apropiat.

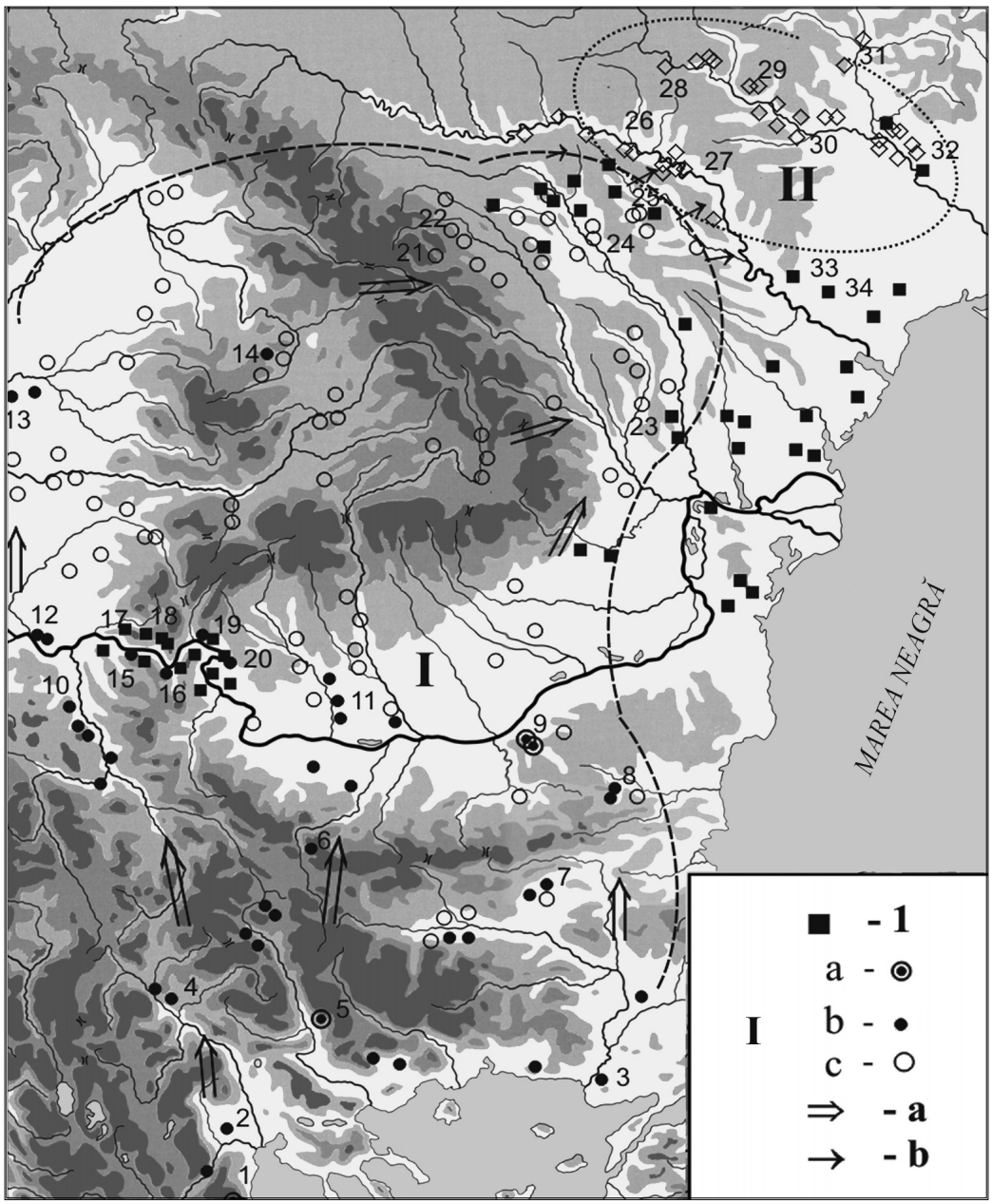
Regiunile unde au apărut cele mai timpurii centre ale economiei producătoare erau situate în văile râurilor Eufrat, Iordan, pe teritoriile dintre actualele state Turcia şi Irak. Domesticirea primelor animale (porcul, ovicaprinele) a avut loc, probabil, înaintea cultivării plantelor. Pe parcursul vieţii câtorva generaţii, multe din aceste popoare au practicat cultivarea cerealelor, ca supliment la hrana vegetală, oferită de natura sălbatică. Astfel, doar pe durata a numai câtorva generaţii, speciile sălbatice de grâu şi orz au devenit specii cultivate.

Către mileniul VIII î.Hr., popoarele care practicau agricultura s-au răspândit pe întreg teritoriul Asiei de Sud-Vest, în nordul Africii şi valorificau, deja, litoralul estic al Mediteranei.

Formarea economiei producătoare în Europa – conform opiniei acceptate – este legată de zonele sudice ale Peninsulei Balcanice, Thessalia şi Grecia. Sub influenţa civilizaţiilor din Orientul Apropiat, primele cunoştinţe referitoare la cultivarea plantelor şi creşterea animalelor în regiunile enumerate apar în perioada neoliticului aceramic (sfârşitul mil.VIII – începutul mil.VII î.Hr.). Acest proces se dezvolta ulterior dinspre sud spre nord, cuprinzând mai întâi regiunile din sud-estul Europei, Europa Centrală şi mai apoi Europa de Est.

Procesul de neolitizare a Europei este unul destul de complex, având loc atât prin intermediul migraţiilor, cât şi prin aculturaţie. Acesta din urmă consta în transmiterea de cunoştinţe şi abilităţi din domeniul economiei producătoare populaţiei locale. Procesul de neolitizare a fost unul îndelungat, în cadrul lui difuzându-se noile trăsături în economie şi în modul de viaţă care îşi aveau originea în centrele primare. Ulterior, acumulând atât experienţă pozitivă, cât şi negativă, aceste centre devin focare de geneză culturală. Sub puternica lor influenţă ideologică, se formează noi culturi şi se neolitizează alte spaţii.

În măsura extinderii teritoriilor locuite de purtătorii acestor tradiţii, apar centre tardive şi secundare, care îşi extind influenţa şi în spaţiile mai

Situația culturală la etapa de neolitizare a Europei de Sud-Est. 1 – monumente din mezoliticul târziu; I – comunitatea culturală Preseklo-Sesklo-Starčevo-Criș-Körös-Karanovo I-II (a – cu ceramică monocromă, b – cu ceramică pictată timpurie, c – cu ceramică pictată târzie); II – cultura Bugo-Nistreană. ***Monumente:*** 1 – Sesklo, 2 – Nea Nikomedeia, 3 – Hoca Ģeşme, 4 – Anzabegovo, 5 – Kovačevo, 6 – Kremikovcy, 7 – Karanovo, 8 – Ovčarovo, 9 – Koprivec, 10 – Divostin, 11 – Cârcea, 12 – Starčevo, 13 – Szarvas, 14 – Gura Baciului, 15 – Padina, 16 – Lepenski Vir, 17 – Alibeg, 18 – Ogrădeana, 19 – Schela Cladovei, 20 – Ostrovu Corbului, 21 – Poiana Slatinei-Lunca, 22 – Suceava, 23 – Trestiana, 24 – Viişoara, 25 – Sacarovca 1, 26 – Tătărăuca Nouă, 27 – Soroca, 28 – Pečora, 29 – Samčincy, 30 – Savran', 31 – Dobrjanka, 32 – Pugač, 33 – Girževo, 34 – Grebeniki. Săgeți – direcțiile prioritare de migrații și influențe.

îndepărtate. Prin intermediul acestor procese şi-a făcut apariţia economia producătoare în Europa, inclusiv în Moldova actuală.

Cea mai veche comunitate cultural-istorică din Europa din perioada neoliticului a fost cea care a cuprins în cadrul ei culturile *Presesklo, Starčevo-Kremikovcy I, Karanovo I-II, Körös-Criş*. De această civilizaţie este legată formarea tipului economic-cultural bazat pe prelucrarea solului cu săpăligile, caracteristic pentru câmpiile aluviale şi regiunile submontane din estul Mediteranei şi Balcani. Ea s-a constituit în cea de-a doua jumătate a mileniului VII î.Hr., răspândindu-se, în cea de-a doua jumătate a mileniului VI î.Hr., pe un areal vast – din nordul Italiei până la Carpaţii Răsăriteni şi de la Thessalia şi sudul Bulgariei până la nord-estul Ungariei. În etapele finale ale acestei culturi, în bazinul superior al râului Tisa s-a constituit o variantă locală a culturii Criş, reprezentată de aşezările grupului *Satmar* sau de cultura ceramicii liniare *Alföld*. Purtătorilor culturii Criş din etapa finală a acesteia li se datorează impulsul incipient în neolitizarea spaţiului pruto-nistrean şi valorificarea acestui teritoriu.

În acelaşi timp, în bazinul Dunării Mijlocii se formează cele mai vechi orizonturi ale culturii *ceramicii liniare*. Purtătorii acestor tradiţii vor valorifica teritoriul Moldovei doar în etapele mijlocii şi târzii de dezvoltare.

Populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean, care îşi are originile în mezolitic, este purtătoare a culturii *Bugo-Nistrene*. Deja către sfârşitul mileniului VII î.Hr., la populaţia din bazinul Nistrului de Mijloc – ca rezultat al contactelor cu populaţia neolitică timpurie din regiunea Carpato-Dunăreană, în special cu cultura Criş – încep să apară animale domestice (bovine şi porcine). Practic, din acest moment Moldova intră în epoca neolitică.

În spaţiul moldav, neoliticul a durat aproximativ de la sfârşitul mileniului VII până la începutul mileniului V î.Hr. Apariţia şi evoluţia lui incipientă sunt legate de populaţia autohtonă purtătoare a culturii Bugo-Nistrene. În această cultură atestăm prezenţa tradiţiilor mezolitice târzii din regiunea Nistru – Bugul de Sud, care, în urma contactelor cu populaţia neolitizată din sud-estul Europei, încă din perioada mezoliticului târziu, capătă unele elemente specifice neoliticului. Această cultură a existat stabil, modificându-se pe întreaga durată a neoliticului şi chiar depăşind limita eneoliticului timpuriu. Ea se prezintă ca o *hârtie de turnesol,* în care s-au evidenţiat trăsăturile preluate în urma contactelor şi influenţelor culturale. Situaţia dată ne permite, la rândul său, să stabilim veridic momentul apariţiei în arealul Prut-Nistru a unei noi populaţii atât din est, cât şi din vest. Cultura Bugo-Nistreană a avut relaţii cu culturile Criş şi cultura ceramicii liniare. Apariţia acestei populaţii în spaţiul Prut-Nistru se datorează migraţiei grupurilor de populaţie deja neolitizate, care îşi aveau originile în centrele secundare.

Cauzele care au determinat omul să-şi schimbe modul de viaţă speci-

fic vânătorilor şi culegătorilor, practicat deja de sute de mii de ani, au fost schimbările climaterice. Către mileniile X-VI î.Hr., se sfârşise formarea epocii natural-climaterice contemporane. S-au format landşaftul, clima, flora şi fauna pe care le cunoaştem astăzi. Schimbarea climei trebuia să impună o criză a modului tradiţional de obţinere a hranei prin vânătoare şi cules. Omul era nevoit să caute noi surse şi mijloace de supravieţuire. Ideea de economie producătoare putea fi sugerată omului de însăşi „mama natură".

Condiţiile naturale ale holocenului

Condiţiile naturale şi climaterice ale acestei perioade erau determinate de perioada atlantică a holocenului. Clima devine mai caldă şi umedă. Zonele cu păduri de conifere cedează locul pădurilor de foioase, care acopereau, de acum încolo, o mare parte a Europei. În perioada atlantică începe formarea cernoziomurilor. Apariţia lor este caracteristică pentru zonele de silvostepă şi stepă, deoarece aceste teritorii se evidenţiază prin floră bogată, care în condiţiile climei calde şi umede favorizau apariţia cernoziomurilor. Procesul de formare a acestora este unul de durată, în decursul a 500-1000 de ani, formându-se doar un centimetru de cernoziom. Odată cu apariţia fie şi a unui strat modest de cernoziom, aceste spaţii în scurt timp erau valorificate de vechii agricultori. De asemenea, în calitate de soluri fertile erau utilizate şi cele loessoide care erau uşor de lucrat.

Actualmente, pentru stabilirea regiunilor apariţiei vechilor cernoziomuri şi a solurilor loessoide din Moldova şi Europa este suficient să apelăm la harta răspândirii vechilor culturi agricole. Observaţia care se impune este că zonele de maximă răspândire a aşezărilor neolitice coincid cu cele ale solurilor fertile. Procesul de valorificare de către oameni a solurilor fertile, care avansau dinspre sud spre nord, era în concordanţă cu procesul de formare a acestora. Viteza cu care decurgea migraţia populaţiilor neolitice constituia 18-25 km pe an. Comparativ cu epocile precedente, procesul de neolitizare a Europei poate fi considerat drept unul destul de rapid.

Pe teritoriul Moldovei, sub influenţa factorilor climaterici favorabili, s-au format două zone naturale – silvostepa şi stepa. Silvostepa, care ocupa o bună parte a părţii centrale şi de nord a Moldovei, consta din sectoare destul de mari de păduri de stejar, stejar-carpen cu amestec de mesteacăn, carpen, frasin, arţar. În păduri puteau fi întâlniţi alunul, nucul, cornul, mălinul, corcoduşul, porumbarul, viţa-de-vie sălbatică. În poienele din pădure creşteau murul, păpălăul, urzica, măcrişul, sparanghelul sălbatic, hameiul, leurda şi multe alte specii de plante comestibile şi folositoare. Alături de păduri se păstrau sectoare cu vegetaţie de câmpie.

În partea centrală a Moldovei se remarca regiunea Codrilor, ocupată de păduri de carpen şi stejar. Fauna era reprezentată de urs, lup, vulpe, iepure, cerbul nobil, căprioară, taur, zimbru.

Spre sud, până la Marea Neagră și Dunăre se întindea stepa în care vieţuiau turmele de cai și tarpani. Râurile erau bogate în pește: somn, ocheană mare, biban, ştiucă.

Clima Moldovei în perioada existenței culturii Criș era relativ uscată, ceea ce corespundea condițiilor obișnuite de habitat pentru această cultură. La momentul apariției, în acest spațiu, a purtătorilor culturii ceramicii liniare, clima devine mai caldă și umedă. Temperatura medie din luna ianuarie era mai ridicată decât cea contemporană cu 1°C, iar umiditatea era mai mare. Cercetările paleogeografice ale zonelor de maximă răspândire a așezărilor neolitice din spațiul pruto-nistrean relevă că, în Câmpia Bălților, în perioada culturilor Criș și a ceramicii liniare erau atestate silvostepa și păduri în care se întâlneau teiul, ulmul, stejarul, carpenul, călinul, alunul. În vegetația de câmpie predominau plantele din familia *Asteraceae*. Toate acestea indică existența unor condiții naturale mai prielnice, comparativ cu cele actuale atestate în Câmpia Bălților.

Bazinul râului Nistru și interfluviul Nistru-Bugul de Sud, valorificate de purtătorii culturii Bugo-Nistrene, se caracterizau prin silvostepă de luncă cu păduri de stejar și tei.

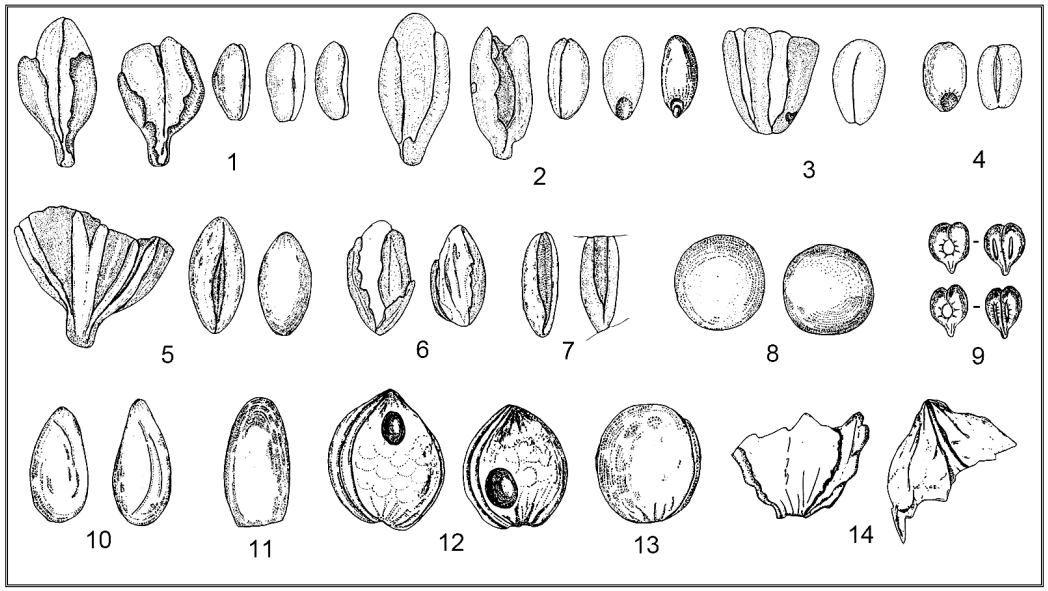
Despre tipurile de activitate a populației din epoca neolitică

Schimbările condițiilor naturale și climaterice din holocenul timpuriu au contribuit la constituirea economiei producătoare. În activitatea economică a populației neolitice au apărut două direcții principale: cultivarea plantelor (gramineele și leguminoasele) și domesticirea animalelor. În neolitic economia devine complexă, îmbinând, în strânsă legătură cu mediul înconjurător, agricultura, creșterea animalelor, pescuitul și vânătoarea.

La prelucrarea solului erau utilizate unelte simple de lemn și os. Caracterul extensiv al lucrărilor agricole, condiționat de suprafața mică a solurilor favorabile cultivării plantelor, ducea la sărăcirea solului. Ca urmare, oamenii erau nevoiți să caute și să valorifice noi spații. Treptat însă, producția oferită de diferite ramuri ale economiei devine stabilă, oferind produse precum carne, pâine, lapte. Totodată, apare și materia primă pentru diferite meșteșuguri casnice. La prelucrarea pieilor se adaugă torsul și țesutul lânii obținute de la animalele domestice, precum și a fibrelor vegetale.

Singurul animal, a cărui domesticire, în acest spațiu, s-a făcut încă de la finalul mezoliticului, a fost porcul. Bovinele, iar mai târziu și ovicaprinele, apar pe teritoriul Moldovei ca rezultat, atât al contactelor cu populația din Balcani, cât și al pătrunderii efective a populației neolitice în acest spațiu. Cele trei specii de animale domesticite au fost denumite *triada neolitică*.

Tot pe această cale, în interfluviul Prut-Nistru pătrund și principalele plante cultivate. Mai întâi două specii de grâu cu bobul învelit – alacul (*Triticum monococcum* L.*)* și tenchiul (*Triticum dicoccum* L.*)*. Cu timpul, sunt ates-

Resturi de cereale atestate în neoliticul Pruto-Nistrean: 1 – *Triticum dicoccum*, 2 – *Triticum monococcum*, 3 – *Triticum spelta*, 4 – *Triticum aestivo-compactum*, 5 – (orz) *Hardeum vulgare var.,* 6 – *Hardeum vulgare,* 7 – (ovăz) *Avena sp.*, 8 – (mazăre) *Pisum sp.*, 9 – (viță-de-vie) *Vitis sylvestris Gmel*, 10 – (prăsade/mere) *Malus/Pyrus*, 11 – (coarne) *Cornus mas.*, 12 – (prune) *Prunus Cerasifera*, 13 – (vișine/cireșe) *Cerasus Mill.*, 14 – (perje) *Prunus domestica L.* (după N.N. Kuzminova). Scară diferită.

tate toate cele cinci specii de grâu, celor două deja menționate adăugându-li-se grâul pitic (*Triticum compactum* L.), grâul comun pitic (*Triticum aestivum/ compactum* L.) și grâul spelt (*Triticum spelta* L.). De asemenea, erau cultivate și două specii de orz – orzul comun (*Hordeum vulgare* L.) și cel cu boabele golașe (*Hordeum vulgare nudum* L.), ovăzul (*Avena sativa* L.), meiul (*Panicum miliaceum* L.) și leguminoasele – mazărea (*Pisum sativum* L.), măzărichea (*Vicia ervilia* L.), lintea (*Lens esculenta* L.). Totodată, pe lângă culesul pomușoarelor, ciupercilor și a nucilor, iau amploare pomicultura și viticultura.

Către sfârșitul neoliticului (mil. V î.Hr.) în Moldova predomină, în rația alimentară a populațiilor locale, produsele agricole și cele de origine animală.

Deoarece ramurile prioritare ale economiei producătoare necesitau un mod sedentar de viață, apar, în număr mare, așezările de tip rural, care erau formate din semibordeie și bordeie. Locuințele de suprafață erau rar întâlnite. Primele două tipuri de locuințe adâncite erau utilizate pe întreaga durată a neoliticului Moldovei, fiind locuințe de bază pentru această perioadă. Semibordeiele erau prevăzute cu pereți din nuiele, lipite cu lut amestecat cu paie, pleavă, băligar. Pentru acoperiș erau folosite paiele, iarba, coaja de copac și stuful. Ferestrele, probabil, lipseau, iar intrarea era acoperită cu piei de animale.

Locuinţele erau încălzite cu ruguri deschise, care erau făcute direct pe podea sau în gropi cu pereţii şi fundul lipite cu lut. În asemenea gropi era mai comod şi rapid de pregătit hrana în vasele de lut. În cazuri unice erau amenajate cuptoare de lut rotunde, care se îngustau spre vârf. Înălţimea lor putea atinge 0,5 m. Fumul ieşea direct în locuinţă prin orificiul superior al cuptorului. Aceste cuptoare se aseamănă foarte mult cu cuptoarele „tandyr" contemporane din Asia Mijlocie. Avantajul lor, comparativ cu rugul deschis, consta în faptul că la arderea combustibilului gaura pe unde ieşea fumul putea fi acoperită cu un capac din pietre plate. În acest mod se conserva căldura. Acelaşi principiu putea fi utilizat şi în cazul gropilor de rug.

Dimensiunile şi planul locuinţelor ilustrează faptul că ele adăposteau o singură familie formată din 4-6 membri. Oamenii dormeau pe podea, pe aşternuturi de crengi proaspăt rupte, piei sau rogojini.

Condiţiile natural-climaterice ale interfluviului carpato-nistrean presupuneau existenţa obligatorie a mai multor tipuri de îmbrăcăminte la oamenii din acea perioadă. Ea era de sezon – uşoară în perioada caldă a anului şi călduroasă iarna. Hainele destinate perioadei calde a anului erau confecţionate din ţesături din fibre de cânepă şi urzică. Firele erau răsucite cu ajutorul fusului, fiind mai apoi împletite în ţesătură. În mod similar erau executate şi frânghiile, odgoanele, genţile, sacii şi multe alte obiecte necesare în gospodăria casnică. De asemenea, pentru confecţionarea lor putea fi utilizată coaja de copac.

Hainele destinate perioadei reci a anului erau executate din piei, blană şi lână. Firele de lână se obţineau cu ajutorul fusaiolelor. Dacă mai multe fusaiole erau atârnate pe o bază de lemn, atunci se putea obţine un război de ţesut primitiv. În etapa târzie a neoliticului Moldovei, războaiele de ţesut existau deja.

Putem vorbi despre o diversitate a vestimentaţiei, care avea şi o cromatică diversă, oamenii cunoscând şi coloranţii vegetali. Hainele erau cusute cu ajutorul străpungătoarelor şi acelor, confecţionate din oase mici de animale sau de păsări. Încălţămintea purtată vara era reprezentată de „sandale" din piei, lemn sau coajă de copac, cea de iarnă fiind confecţionată din piei sau blană.

Apariţia ceramicii a permis omului să-şi îmbunătăţească procedeele de pregătire a hranei şi să-şi diversifice asortarea ei. De asemenea, apariţia ceramicii este un indiciu sigur al sedentarităţii. Deplasările dese, cu încărcături de vase grele şi fragile, devin imposibile. Confecţionarea ceramicii este pusă pe seama femeilor. Cea mai veche ceramică neolitică era executată din lut cu amestec de nisip, băligar şi vegetaţie fină fărâmiţată. În calitate de degresant, deseori, se utilizau cioburile pisate. Vasele erau modelate din benzi de lut, care, pe spirală, erau lipite una de alta. Recipientele finisate se uscau la soare, iar mai apoi erau arse pe rug.

Calitatea materiei prime, prezența în pastă a semințelor și a părților de plante care creșteau vara, standardizarea formelor și a arderii, demonstrează faptul că ceramica era confecționată vara. Olăritul era o îndeletnicire feminină și, fiind un proces complex, cu multe etape premergătoare, antrena majoritatea sau chiar toate femeile unei așezări. Amprentele digitale sporadice semnalate pe vase aparțin atât maturilor, cât și copiilor. Pentru ultimii participarea la modelarea vaselor era, probabil, o joacă sau o formă de însușire a meșteșugului.

Conform datelor etnografice, la unele popoare bărbaților le era interzis să se apropie de locuințele unde se confecționa ceramica, fapt care favoriza divizarea ulterioară a muncii între sexe. Unele activități din acest domeniu (săparea și transportarea lutului) puteau fi însă executate de către bărbați.

Cu prelucrarea pietrei se ocupau în exclusivitate bărbații. Materia primă cea mai importantă era silexul. În perioada neolitică, omul a obținut performanțe în prelucrarea lui, situație reflectată de setul de unelte utilizate în meșteșugurile casnice, vânătoare, creșterea animalelor și cultivarea plantelor. Fiecare cultură neolitică din zona vizată își avea trăsăturile sale caracteristice, în ceea ce privește utilajul litic.

Noile tehnologii utilizate pentru prelucrarea altor tipuri de roci erau șlefuirea și sfredelirea. Piatra era șlefuită pe lespezi de gresie, presărate cu nisip umed. Perforarea se executa cu ajutorul sfredelelor de silex sau al oaselor tubulare de animale. Mai târziu a fost valorificată sfredelirea cu ajutorul corzii arcului. Procesul de confecționare a uneltelor de piatră era unul migălos și de durată. Pentru finisarea unei tesle sau dălți erau necesare câteva luni, iar dacă în calitate de materie primă se foloseau gnaisul, bazaltul, diabazul, atunci procesul putea dura și un an întreg. Uneltele pentru prelucrarea lemnului erau confecționate mai frecvent din șist. Avantajul acestei roci constă în faptul că ea poate fi mai ușor prelucrată prin șlefuire și lustruire. Aceste tehnici oferă uneltelor de șist o duritate suplimentară.

Uneltele executate prin asemenea procedee nu numai că facilitau munca, dar și contribuiau la specializarea și diferențierea operațiunilor în prelucrarea materialelor, în special a lemnului. Apar seturi destinate prelucrării lemnului: topoare, tesle, dălți. Cu ajutorul lor erau despicate trunchiurile de copaci în segmente mai mici. Dălțile și teslele erau adeseori fără gaură de înmănușare, ele fiind fixate într-un manșon cu ajutorul curelelor și rășinii. Topoarele perforate puteau fi îmbrăcate pe un mâner drept. Deoarece procesul de sfredelire necesita un mare volum de muncă, topoarele de acest tip se întâlnesc destul de rar. La tăierea copacilor erau folosite uneltele de șist. Din lemn se confecționau, de exemplu, luntrele. Pentru aceasta trunchiurile mari de copaci erau scobite sau arse în interior. Luntrele ușoare se făceau din coajă de copac.

Vânătoarea practicată de multe generații a condus la dezvoltarea unor abilități profesionale în vânatul unor specii de animale. Însoțitorul fidel al omului în această îndeletnicire era câinele, care fusese domesticit încă din paleoliticul superior. La vânătoare erau folosite sulițele și arcul. Ultimele erau confecționate dintr-o singură bucată de lemn sau din lemn, corn și os. În calitate de coardă a arcului, serveau tendoanele de animale sau fibrele vegetale. Săgețile erau de lemn sau stuf cu vârful de silex, piatră sau os.

Vânătoarea se efectua în colectiv, în special când era vorba de turmele de animale de talie mare. La vânatul animalelor de talie mică erau utilizate lațurile și capcanele. Pescuitul cu plasa, culesul ciupercilor, fructelor și a pomușoarelor presupunea, de asemenea, cooperarea unui număr mare de membri ai colectivului. Munca colectivă s-a consolidat și mai mult odată cu apariția agriculturii. Cât de dificilă era această ocupație ne mărturisesc uneltele de muncă folosite la prelucrarea solului.

Inițial, omul alegea pentru cultivare sectoare de pământ din apropierea râurilor, deoarece aici, în urma inundațiilor periodice, se sedimenta mâlul fertil. Aceste soluri nu trebuiau să fie curățite de tufari și copaci, ceea ce de asemenea era un avantaj. Omul însă a conștientizat între timp și calitățile cernoziomurilor. Astfel, la alegerea locului pentru întemeierea unei noi așezări oamenii se ghidau de prezența în zonă a solurilor fertile și a surselor de apă.

Lucrarea solului cu unelte de lemn era imposibilă fără participarea unui număr mare de locuitori ai așezării. Lanurile mari erau prelucrate în comun. Bărbații afânau solul cu bețe ascuțite, iar femeile sfărâmau bulgării cu săpăligi de corn, cu „lopeți" de lemn. Copiii pisau bulgării, alegând pietrele.

Restul lucrărilor agricole ulterioare rămâneau, de regulă, pe seama femeilor și erau efectuate de ele în comun. Lucrările constau în plantarea, plivitul, construcția gardurilor de nuiele, protecția semănăturilor de dăunători, păsări, rozătoare, precum și strângerea recoltei. Recoltatul cerealelor diferea în funcție de specie. Tenchiul și grâul spelt se recoltau prin ruperea spicelor de pe pai. Spicele erau depozitate în saci și coșuri. Cu secera erau recoltate alte specii de cereale, precum grâul pitic, grâul comun pitic, orzul sau meiul. Rama secerilor înzestrate cu lame de silex era, de cele mai dese ori, de lemn. Printr-o productivitate mai mare se evidențiază secerile, ale căror rame erau din os sau corn. Ele sunt rar întâlnite în inventarul descoperit în așezări, deoarece erau utilizate preponderent pe câmpuri, unde și rămâneau în caz de deteriorare. Acest tip de unelte sunt cunoscute în Moldova, în cultura Criș.

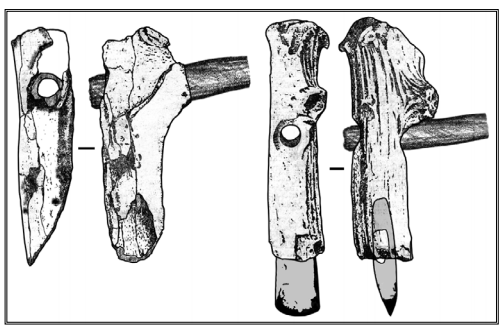
Alături de seceri, în lucrările agricole erau folosite săpăligi de os și de corn. Cu ele se afâna solul și se săpau gropile locuințelor adâncite.

Loturile de pământ de pe lângă locuințe erau lucrate de locatarii acestora. Odată cu dezvoltarea, în neolitic, a economiei producătoare a devenit tot

mai evidentă divizarea muncii între sexe. Bărbaţii se ocupau cu creşterea animalelor şi cu lucrarea solului. Femeile erau specializate în agricultură, cules şi în confecţionarea ceramicii. În unele situaţii, când era vorba de supravieţuirea comunităţii, această separare a muncii putea să nu funcţioneze atât de strict.

Judecând după planificarea aşezărilor, relaţiile sociale erau bazate pe familie şi neam. Fiecare familie avea gospodăria sa, în cadrul căreia erau amplasate construcţiile locative şi auxiliare.

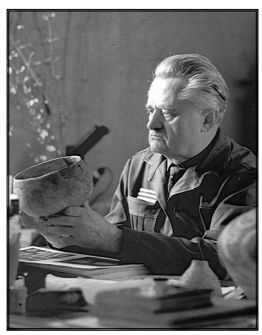
Trecerea la o nouă treaptă de dezvoltare cultural-istorică a adus după sine schimbări şi în sfera spirituală a omului. Apar noi concepţii ideologice şi culturi care aveau la bază ideile fertilităţii, ale reproducerii – înmulţirea colectivelor umane, a turmelor de vite, a păsărilor şi peştelui. Probabil, prin aceasta se explică faptul că în spaţiul pruto-nistrean a fost descoperit doar un singur mormânt al culturii Bugo-Nistrene. Lipsa mormintelor şi a necropolelor atribuite culturii Criş şi culturii ceramicii liniare pot fi explicate, parţial, prin observaţiile lui R. Roden. Studiind culturile neolitice din Orientul Apropiat şi Balcani, acesta a ajuns la concluzia că, în perioada revoluţiei neolitice economice, oamenii ofereau mai multă atenţie cultului fertilităţii decât cultului morţilor.

Unelte pentru lucrarea solului.
Cultura Bugo-Nistreană
(desene şi reconstrucţie)

Amintim că cea mai importantă inovaţie în neolitic a fost utilizarea lutului pentru confecţionarea pieselor de ceramică şi, în primul rând, a vaselor. Procedeele tehnologice în confecţionarea ceramicii erau: pregătirea pastei, prelucrarea suprafeţei vaselor, arderea şi decorarea. Ele reprezintă trăsăturile „etnografice" ale culturilor arheologice. Odată cu apariţia ceramicii, istoricii-arheologi, care cercetează aceste perioade, au la îndemână trăsături certe care le permit să delimiteze culturile arheologice. Schimbările survenite în această categorie de material arheologic permit urmărirea evoluţiei acestor culturi în timp şi spaţiu, precum şi a interacţiunii dintre ele.

Istoricul cercetării neoliticului în spaţiul carpato-pruto-nistrean ţine de activitatea unui colectiv mare de specialişti. Un merit aparte în descoperirea culturilor neolitice îi revine lui **Vsevolod Marchevici**. În anii '50-'70 ai secolului XX, el descoperă primele vestigii ale culturii Bugo-Nistrene. Aşezarea culturii ceramicii liniare de la Floreşti,

descoperită de același arheolog, a fost cercetată de către expediția condusă de T.S. Passek și E.K. Černyš (Moscova).

În deceniile următoare ale secolului trecut, de cercetarea culturii ceramicii liniare s-a ocupat L. Makarova. Începând cu anii '80 ai aceluiași secol, tematica neolitică a fost abordată de către V. Dergaciov și O. Larina, inclusiv în lucrări monografice consacrate culturii ceramicii liniare, dar și în articole ce vizează cultura Bugo-Nistreană. Studii de sinteză pe toate trei culturi neolitice cunoscute în Moldova au văzut lumina tiparului în România și în Marea Britanie.

Un merit aparte în acumularea de noi date privind epoca neolitică îi aparține lui V. Bicbaev. El a descoperit aproape un sfert din toate așezările neolitice cunoscute în Moldova. Printre acestea un loc aparte îl ocupă așezarea culturii Criș, Sacarovca 1. Așezarea a fost cercetată de colectivul condus de V. Dergaciov și O. Larina pe o suprafață de aproximativ 4000 m^2, devenind, astfel, o așezare de referință din neoliticul mijlociu de pe teritoriul Moldovei. Meritul descoperirii culturii Criș din acest spațiu îi aparține lui V. Dergaciov, care a semnalat una dintre primele așezări ale acesteia – Selište –, chiar dacă apartenența sa culturală a devenit clară mai târziu.

Zoja V. Janušević

De la primele etape ale cercetării neoliticului s-a pus accentul pe studierea interdisciplinară a vestigiilor descoperite. De studierea problemei dezvoltării agriculturii și determinarea speciilor de plante s-au ocupat **Zoja V. Janušević** (1916-2005) și N.N. Kuzminova. Cercetări arheozoologice au fost efectuate de V.J. Țalkin și A.I. David. Reconstrucției condițiilor naturale sunt consacrate studiile paleogeografilor C.D. Mihăilescu și S.I. Medeanic.

Datele obținute, luate în ansamblu, ne permit să apreciem particularitățile epocii neolitice în ceea ce privește vechile landșafturi, speciile de plante și animale.

Periodizarea și cronologia

În baza datelor existente privind așezările neolitice din Moldova, putem afirma că în acest spațiu epoca respectivă a durat aproximativ 1500 de ani. Evoluția neoliticului poate fi împărțită în trei perioade principale: timpurie, mijlocie și târzie. Criteriile de bază pentru delimitarea acestor perioade sunt schimbările survenite în economie, cultura materială, precum și în componența etnică.

Pentru datarea absolută a culturilor și periodizarea lor sunt valorificate datele obținute prin metoda radiocarbonului. Metodele arheologice de datare se bazează pe stratigrafia așezărilor, studierea importurilor reciproce dintre culturi, în special a celor ceramice, și pe analiza tipologică a artefactelor descoperite.

Cele mai timpurii așezări cu elemente de economie producătoare apar în zona de est a spațiului pruto-nis-

trean la sfârşitul mileniului VII î.Hr. Ele aparţineau vânătorilor-pescari autohtoni din spaţiul Nistru-Bugul de Sud. Cercetarea aşezărilor stratificate care aparţin acestei culturi indică evoluţia ei pe toată durata neoliticului, inclusiv până la începutul mileniului V î.Hr. Apariţia acestei culturi este legată de substratul mezolitic local, care ulterior a suportat influenţe din partea culturii Starcevo-Criş şi din arealul estic al silvostepei. În etapa finală comunităţile culturii Bugo-Nistrene au avut contacte cu purtătorii culturii tripoliene.

În zona de silvostepă a Moldovei Centrale, aşezările neolitice apar, aproximativ, în al doilea sfert al mileniului VI î.Hr. Ele aparţineau culturii Criş, denumită aşa după primele descoperiri făcute în valea râului cu acelaşi nume. Râul Criş îşi are cursul pe teritoriul României şi Ungariei. Odată cu apariţia în spaţiul pruto-nistrean a populaţiei neolitizate, în timp foarte scurt au fost stabilite contacte cu vânătorii-pescari autohtoni din spaţiul Nistru-Bugul de Sud.

Faza finală de evoluţie a neoliticului pe teritoriul Moldovei se încadrează aproximativ în al treilea sfert, sfârşitul milen. VI-începutul milen. V î.Hr. şi este legată de purtătorii culturii ceramicii liniare. Denumirea culturii se datorează decorului specific atestat pe vasele de lut. Fazele târzii ale culturii Bugo-Nistrene şi-au continuat existenţa paralel cu cultura ceramicii liniare, dar fiecare dintre acestea au evoluat pe teritorii diferite.

2.1. Cultura Bugo-Nistreană

Primele informaţii referitoare la aşezările culturii Bugo-Nistrene din Moldova au fost obţinute la sfârşitul anilor ’50 ai secolului XX. În această perioadă V. Marchevici a descoperit trei aşezări în apropierea oraşului Soroca. Staţiuni similare sunt cunoscute şi în bazinul râului Bugul de Sud încă de la sfârşitul anilor ’30 ai secolului XX. Prin cercetările efectuate de către arheologii din Moldova şi Ucraina s-a stabilit, pentru fiecare regiune în parte, ca materialele descoperite să se atribuie unei singure culturi, denumită ulterior Bugo-Nistreană.

Investigaţiile lui V. Marchevici în microzona oraşului Soroca s-au soldat cu descoperirea a opt aşezări ale acestei culturi. Dintre acestea cinci au fost cercetate prin săpături (Soroca 1, 2, 3, 5, Ţikinovka). Rezultatele obţinute constituie subiectul monografiei „Cultura Bugo-Nistreană pe teritoriul Moldovei” (1974), semnată de V. Marchevici, lucrare care nu şi-a pierdut actualitatea nici în prezent. Investigaţiile au continuat şi în perioadele ulterioare. În anii 1996-1997, cercetări suplimentare în aşezările respective au fost efectuate de expediţia mixtă moldo-germană (V. Dergaciov, O. Larina, K.-P. Wechler). Concomitent, au fost descoperite şi cercetate staţiunile culturii Bugo-Nistrene de lângă Tătărăuca Nouă, în partea de nord a Moldovei.

Săpăturile minuţioase şi aşezările pluristratificate au permis stabilirea raportului cronologic al straturilor de cultură. Ţinând cont de stratigra-

fia orizontală şi verticală, precum şi de particularităţile culturii materiale, evoluţia culturii Bugo-Nistrene a fost împărţită în cinci faze. Ea s-a format la mijlocul-sfârşitul mileniului VII î.Hr. pe substrat mezolitic local, care a suportat influenţe din partea culturilor neolitice din bazinul mediteranean şi din sud-estul Europei. Particularitatea principală a culturii Bugo-Nistrene este caracterul ei sincretic. Această situaţie este condiţionată de participarea la geneza ei a trei componente: mezoliticul autohton, cultura Starcevo-Criş şi estic – de silvo-stepă. Pentru diferite faze şi variante ale culturii, rolul acestor factori nu a fost unul şi acelaşi.

Actualmente, pe cursul mijlociu al râului Nistru sunt cunoscute circa 20 de puncte cu materiale caracteristice acestei culturi. Pe teritoriul Ucrainei, numărul lor este mai mare. Cu toate cercetările perieghezice de amploare efectuate de către arheologii din Moldova, numărul staţiunilor culturii Bugo-Nistrene creşte foarte lent. Acest fapt se datorează poziţiei topografice în care ele sunt situate.

Aşezările acestei culturi, de regulă, sunt amplasate de-a lungul râurilor, pe malul lor, nu mai sus de prima terasă. Ele ocupau şi promontorii formate de cursul râurilor şi de afluenţii lor. Cu timpul, suprafeţele aşezărilor au fost acoperite, ca urmare a proceselor de eroziune, cu soluri loessoidale şi de mâl, pe o adâncime de la 1,5 până la 4 m, fapt care îngreunează descoperirea lor în momentul de faţă. Pentru purtătorii culturii Bugo-Nistrene aceste locuri erau foarte favorabile, deoarece ei fondau de mai multe ori aşezări pe unul şi acelaşi loc. Aşezările cu mai multe niveluri de locuire reprezintă un interes deosebit pentru arheologi, ele oferind posibilitatea de a urmări etapele de valorificare a unui spaţiu în timp.

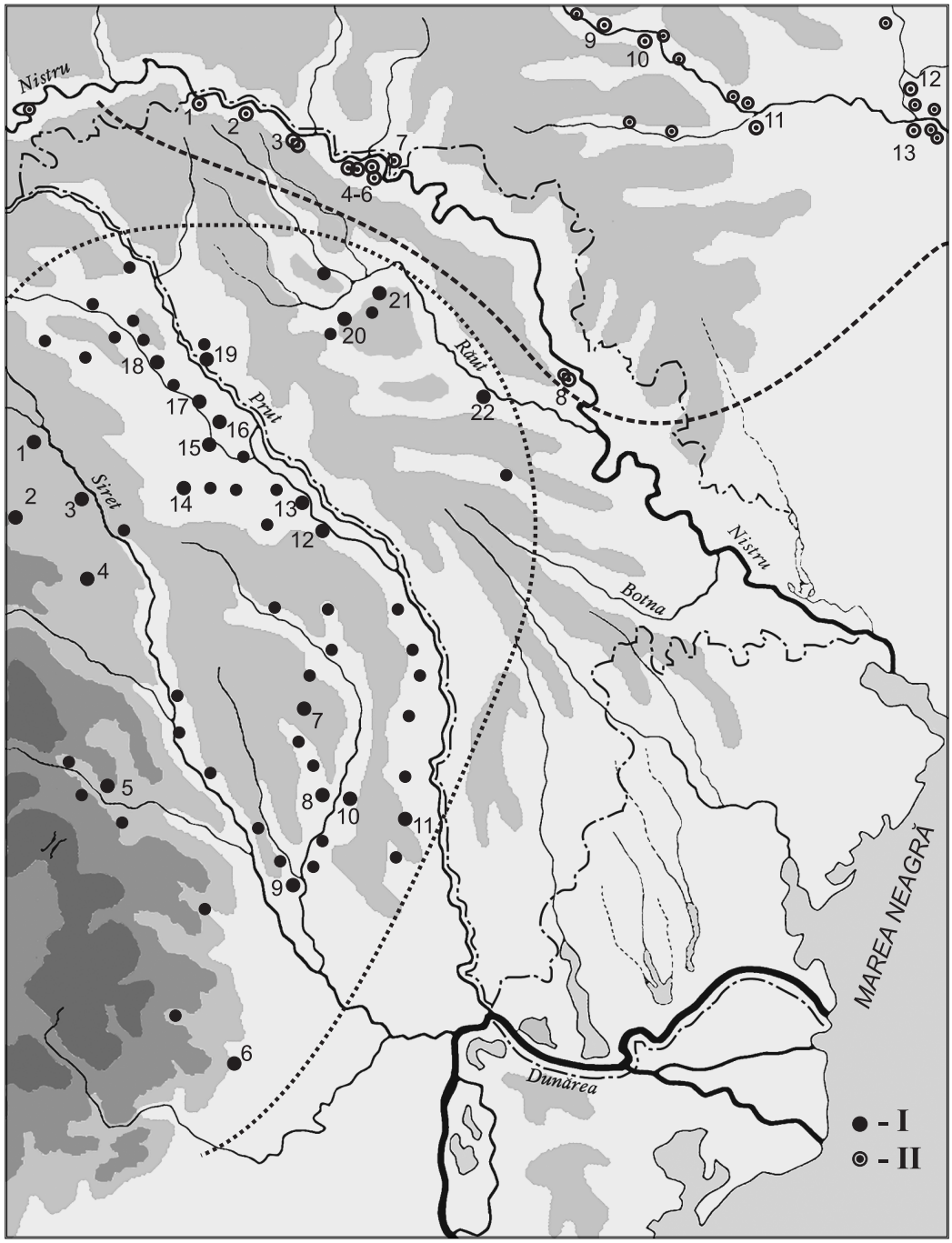
Suprafaţa ocupată de o aşezare a culturii Bugo-Nistrene, de obicei, nu era mare şi nu depăşea 900 m^2. Ea se compunea din câteva locuinţe, care erau de două tipuri: de suprafaţă şi adâncite. Date referitoare la structura internă a aşezărilor de pe Nistru din etapa timpurie, deocamdată, nu există.

Locuinţele de suprafaţă sunt reprezentate de construcţii de tipul colibelor, căptuşite din afară cu piei de animale. Dimensiunile acestor locuinţe erau de 2×3 m sau 3×5 m. Ele se încălzeau cu ajutorul vetrelor sau al rugurilor, pentru care, uneori, erau săpate gropi speciale. În unele locuinţe, podeaua era pavată cu lespezi de calcar.

Semibordeiele erau prevăzute pentru utilizare în decursul anului întreg. Ele aveau conturul oval alungit, lungimea de 7-9 m şi lăţimea de 3-5 m, fiind adâncite în sol cu 30-40 cm şi având suplimentar elemente constructive la suprafaţă.

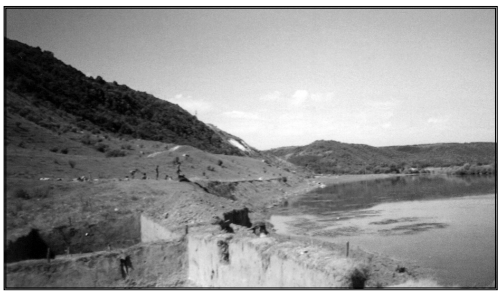
18 – Pogorăşti, 19 – Viişoara, 20 – Bilicenii Noi 10, 21 – Sacarovca 1, 22 – Selişte.

II – cultura Bugo-Nistreană: 1 – Naslavcea, 2 – Calaraşeuca 3 – Tătărăuca Nouă 14,15, 4-6 – Soroca 1-3,5, 7 – Ţikinovka, 8 – Holercani 1-2, 9 – Zan'kovcy, 10 – Skibency, 11 – Savran', 12 – Mikolina Brojaka, 13 – Gard.

Monumente din neoliticul timpuriu.

I – cultura Criş-Sacarovca: 1 – Liteni, 2 – Poiana Slatina-Lunca, 3 – Probota, 4 – Grumăzeşti, 5 – Vermeşti, 6 – Bonţeşti, 7 – Poieneşti, 8 – Perieni, 9 – Munteni, 10 – Trestiana, 11 – Măluşteni, 12 – Valea Lupului, 13 – Iaşi, 14 – Podu Iloaei, 15 – Iacobeni, 16 – Andrieşeni, 17 – Glăvăneştii Vechi,

Vedere asupra aşezărilor Tătărăuca Nouă 14 şi 15.

Fiecare locuinţă se încălzea cu vetre şi ruguri. Vetrele rotunde, amenajate direct pe podea, erau căptuşite cu pietre. Pe măsură ce se acumula cenuşa, erau adăugate rânduri noi de pietre. Cenuşa conserva căldura pe o durată mare de timp.

Rezervele de hrană se păstrau în gropi menajere săpate în podea. În gropiţe separate era depozitată materia primă pentru confecţionarea pieselor de silex – bulgări şi concreţiuni de silex.

În perioada caldă a anului, activităţile economice se efectuau în aer liber, lângă locuinţe. Aceste locuri sunt marcate prin aglomerări de deşeuri de la prelucrarea silexului şi prin resturi menajere. În acest sens, s-au descoperit numeroase valve de scoici *Unio*, care erau culese din apele Nistrului. De asemenea, cu valve erau umplute rugurile, vetrele, gropile de vatră. Pentru a putea fi consumate în alimentaţie, moluştele erau coapte. Pentru arheologi, grămezile de valve de scoici sunt un fel de „carte de vizită" caracteristică culturii Bugo-Nistrene. Acolo unde se atestă numeroase valve de scoici *Unio*, aproape sigur, există şi urme de locuire a omului din acea perioadă. Locuinţele aveau o durată nu prea mare de funcţionare – nu mai mult de 3-4 ani. Deseori, construcţiile erau distruse de inundaţii, situaţie care impunea strămutarea locuitorilor în alt loc.

Amplasarea aşezărilor culturii Bugo-Nistrene pe malurile râurilor indică cert că pescuitul era una din ramurile de bază care asigurau existenţa comunităţilor acestei culturi. În râul Nistru vieţuiau mai multe specii de peşti: somnul, ocheana mare, plătica, bibanul, văduviţa de râu, sturionul. Ultima dintre acestea se ridica pe cursul râului pentru a depune icre.

Dintr-o locuinţă din aşezarea Soroca 1 provin resturile osteologice a 17 exemplare de somn, cu o greutate totală de aproape 500 kg. Este evident că o asemenea cantitate de peşte trebuia să fie păstrată în stare afumată sau sărată. De asemenea, şi icrele de peşte puteau fi conservate. Pescuitul diferitor specii de peşti presupunea cunoaşterea comportamentului acestora.

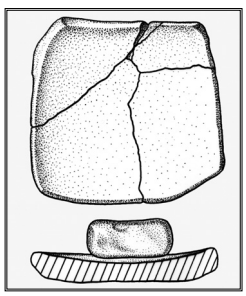
La pescuit erau utilizate plutele, plasele. Peştele se prindea cu ajutorul cârligelor de os, al cârligelor-vârcolac confecţionate din colţi de mistreţ. Peştele mai mare putea fi prins cu ajutorul harpoanelor, în acest proces fiind folosite bărcile confecţionate dintr-un trunchi de copac sau plutele. Existenţa ultimelor în acea perioadă este confirmată de uneltele de prelucrat lemnul (dălţi şlefuite şi tesle de piatră), care puteau fi utilizate la confecţionarea lor.

Vânătoarea la fel avea un rol important în economia purtătorilor culturii Bugo-Nistrene. La etapele timpurii de

existenţă a culturii, carnea obţinută prin vânătoare constituia de la 90 până la 100%. Animalele vânate mai des erau cerbul nobil, mistreţul, căprioara. Mai rar erau vânaţi urşii, taurul sălbatic, elanii, caii. Treptat însă creştea rolul animalelor domestice în economia comunităţilor respective. Astfel, către etapele mijlocii de existenţă a culturii, circa 50% din toată carnea era obţinută de la animalele domestice.

Primul animal domesticit încă în mileniul VII î.Hr. a fost porcul. Destul de timpuriu au apărut şi bovinele. În privinţa proveniенţei ultimelor, există două ipoteze. Conform primei, ele au apărut în urma domesticirii taurului sălbatic. În cea de-a doua, acceptată astăzi, se susţine că bovinele au apărut în mediul populaţiei locale, ca rezultat al contactelor cu culturile agricole din Balcani şi zona mediteraneană, cu purtătorii culturii Criş.

În acelaşi mod, populaţia culturii Bugo-Nistrene a cunoscut şi primele specii de grâu – alacul (*Triticum monococcum L.)* şi tenchiul (*Triticum dicoccum L.)*. Dezvoltarea agriculturii era însă frânată de abundenţa produselor obţinute din pescuit şi vânat. Purtătorii acestei culturi nu îşi schimbau locurile obişnuite de trai situate pe malurile râurilor, în apropiere de păduri şi, probabil, se limitau doar la mici loturi de lângă locuinţe, semănate cu grâu. Semănăturile erau mixte, conţinând ambele specii de grâu, la care ulterior s-au adăugat orzul (*Avena sativa L.*) şi meiul (*Panicum miliacem L.)*.

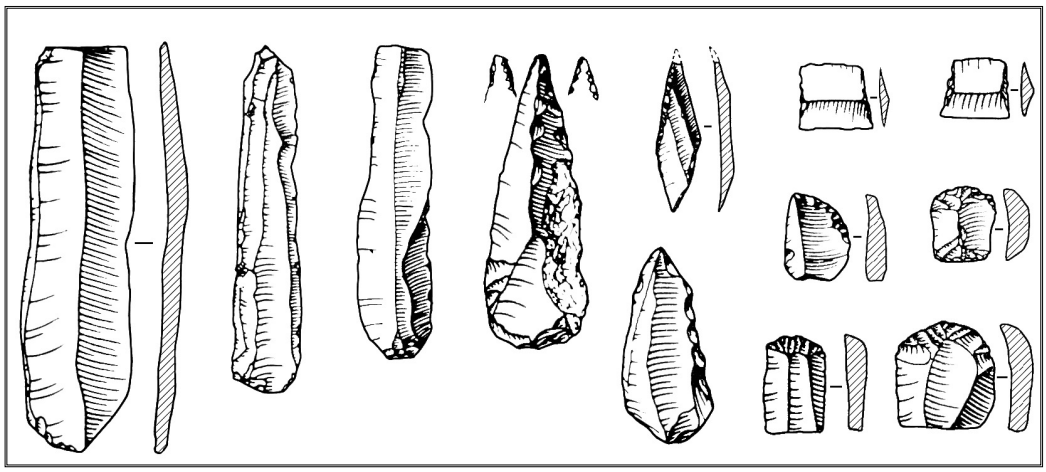
Râşniţă de mână (desen şi reconstrucţie)

Săpăligi din corn de cerb

Remarcăm faptul că, odată cu evoluţia culturii, se măreşte numărul şi diversitatea uneltelor agricole – la uneltele din lemn se adaugă şi săpăligile de corn. Recolta era strânsă cu ajutorul secerilor, al căror tăiş reprezenta o lamă de silex fixată într-un cadru de lemn. Aceste unelte erau folosite şi la seceratul plantelor sălbatice, al fânului pentru animalele domestice. Cu ele se tăia stuful, care se folosea la acoperitul locuinţelor şi la alte necesităţi economice.

Hrana vegetală din raţia locuitorilor era suplimentată de culesul gramineelor sălbatice – *Aegilops L., Festuca pratensis Huds., Elytrigia repens L.*, mohorul ş.a. Seminţele acestora erau întrebuinţate în hrană, deopotrivă cu cele ale grâului. Din ele se preparau lipii şi diferite terciuri. Meniul era diversificat cu pomuşoare, fructe, nuci, ciuperci culese din pădure. Moluştele *Unio* erau

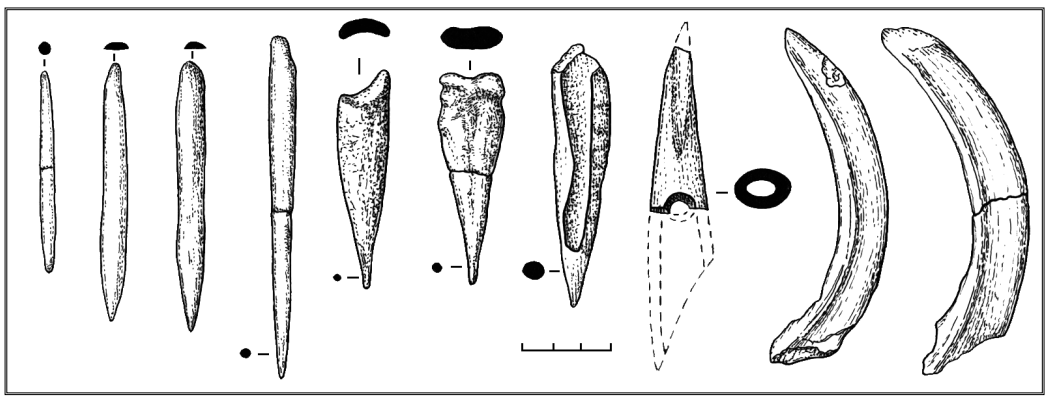
Unelte de silex

consumate de asemenea în alimentație. Valve ale acestei moluște au fost atestate pe podeaua locuințelor, pe malurile râurilor, unde formează aglomerații care ating suprafața de 10-20 m^2.

Adaptându-se la condițiile naturale și climaterice ale mediului înconjurător, purtătorii culturii Bugo-Nistrene își schimbau sau îmbinau permanent diferite tipuri de activități economice. În funcție de anotimp, aceștia practicau pescuitul, culesul, vânătoarea, creșterea animalelor și cultivarea plantelor. Cunoștințele corespunzătoare despre mediul natural acumulate încă din mezolitic contribuiau la supraviețuirea comunităților acestei culturi.

Pentru confecționarea uneltelor de muncă se utiliza silexul de Nistru, de calitate bună. Prelucrarea silexului avea loc în fiecare locuință. În gropile speciale unde se prelucra silexul au fost descoperite câteva sute de semifabricate și deșeuri. Ele erau desprinse de pe nuclee care aveau diferite forme.

Uneltele erau confecționate în special pe lame. Abilitățile purtătorilor culturii Bugo-Nistrene în prelucrarea sile-

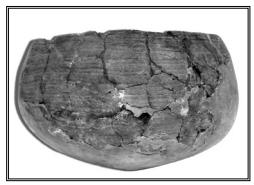
Unelte din os: străpungătoare, harpun, cuțite din colți de mistreț

xului erau destul de avansate, fapt care favoriza obținerea lamelor și așchiilor de anumite dimensiuni și forme. Prelucrarea secundară era realizată cu ajutorul retușorului în formă de „luntre", care reprezintă, în același timp, și o unealtă specifică culturii Bugo-Nistrene. El se folosea la confecționarea diferitor tipuri de unelte, care serveau drept cuțite la tăierea cărnii și la curățarea peștelui. La vânătoare erau folosite vârfuri în formă de trapez și paralelogram, cu care erau înzestrate sulițele, săgețile ș.a. Un rol important în viața acestei populații îl aveau uneltele din lemn, os și corn. Pentru confecționarea lor se foloseau diverse tipuri de unelte de silex.

Se remarcă faptul că, în etapa timpurie (aceramică) a culturii, în setul de unelte de silex predomină cele destinate prelucrării lemnului. Această situație este determinată, probabil, de necesitatea confecționării vaselor de lemn. Odată cu apariția cunoștințelor în domeniul olăritului, procentul acesui tip de unelte este în scădere.

La prelucrarea pieilor și a blănurilor erau folosite diferite tipuri de gratoare de silex. Uneltele din colți de mistreț secționați se utilizau când apărea necesitatea prelucrării unor piei de dimensiuni mai mari. Când era vorba de blănuri de animale mici (veverițe, jderi, vulpi), se foloseau gratoare, a căror lățime nu depășea 1 cm.

Din pieile și blănurile prelucrate se confecționau haine, încălțăminte, plapume. Aceste operațiuni erau efectuate prin intermediul străpungătoarelor de silex sau os.

Vas ornamentat

Producerea ceramicii apare în a doua fază de evoluție a culturii Bugo-Nistrene. Alături de observațiile stratigrafice, ceramica servește drept indiciu de delimitare a fazelor de evoluție a culturii în timp. După forma și decorul vaselor putem deduce că, în mediul culturii Bugo-Nistrene, ceramica a apărut sub influența culturii Criș.

Vasele modelate cu mâna, dintre care multe erau decorate, se ardeau pe rug. Cea mai veche ceramică este reprezentată de vase cu corp oval, alungit sau sferic. Ele aveau fundul plat sau ascuțit. Suprafața lor este zgrunțuroasă, de nuanțe cafenii, cu amprente de degresanți vegetali arși (pleavă de cereale și ierburi). Adaosul de degresanți era necesar pentru evitarea deformării vaselor la ardere. Prezența în pasta vaselor a degresanților vegetali reprezintă o caracteristică principală a ceramicii neolitice pe parcursul întregii epoci.

Vasele erau decorate cu șiruri de linii incizate drepte, oblice sau văluroase. Se remarcă decorul în formă de „spic", care este considerat tipic pentru cultura Criș. Purtătorii culturii Bugo-Nistrene imitau acest tip de decor, realizându-l cu valve de scoici *Unio,* și nu cu impresiuni de degete, precum în cultura Criș.

Pe parcurs, cultura Bugo-Nistreană suportă influențe culturale dinspre sud-vest. Către începutul-prima jumătate a mileniului VI î.Hr., în spațiul Prut-Nistru pătrund purtătorii culturii Criș.

Vas ornamentat

La populaţia culturii Bugo-Nistrene din bazinul Nistrului, în aşezările Soroca 3, Soroca 1 stratul „b", în urma contactelor culturale apar cupe şi străchini bine lustruite. În decorul vaselor sunt atestate elemente specifice culturii Criş – impresiuni executate cu degetul şi unghia care imitau spicul de grâu.

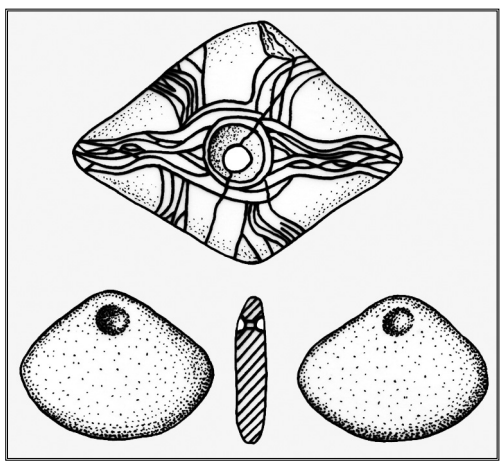
Topoare din piatră

În urma interacţiunii acestor civilizaţii, purtătorii culturii Bugo-Nistrene au preluat anumite abilităţi în domeniul cultivării plantelor şi creşterii animalelor. Se modifică setul de unelte de muncă. Creşte numărul uneltelor complexe, al râşniţelor, săpăligilor de corn, apar topoarele şi teslele din piatră şlefuită.

Judecând după importurile reciproce a ceramicii şi datările cu radiocarbon, cele două culturi erau contemporane şi se aflau în bune relaţii de vecinătate. Aceste contacte sunt ilustrate atât de materialele ceramice, cât şi de retuşoarele în formă de „luntre", descoperite în aşezările culturii Criş. Ele se puteau regăsi în ambele arii culturale în cazul căsătoriilor dintre membrii acestora.

Rezultatul interacţiunilor a constat în dezvoltarea, la populaţia culturii Bugo-Nistrene, a abilităţilor în domeniul cultivării plantelor şi creşterii animalelor. Contactele cu cultura Criş s-au soldat cu apariţia în mediul culturii Bugo-Nistrene a cultului agricol. Acesta este reflectat în decorul vaselor prin ciupituri în formă de spic şi decor romboidal. De aceeaşi formă erau şi pandantivele purtate la gât.

Acest cult s-a manifestat cel mai evident în particularităţile ritului funerar. În aşezarea Ţikinovka (Ucraina) a fost cercetat mormântul unei femei care avea aproape 60 de ani. Din punct de vedere antropologic, ea aparţinea tipului mediteranoid. După caracteristicile ritului funerar, mormântul este specific culturilor neolitice. Răposata a fost înmormântată în poziţie chircită pe stânga, cu mâinile îndoite în coate (aşa-numita poziţie a embrionului), sub podeaua locuinţei, iar deasupra a fost pusă o cupă cu hrană. Locul neobişnuit unde fusese înmormântată femeia şi vârsta ei indică asupra rolului deosebit pe care îl avusese în viaţa comunităţii respective. Experienţa ei de viaţă presupunea înţelepciune şi parti-

"Amulete" de piatră gravate şi sfredelite

ciparea în transmiterea cunoştinţelor acumulate tinerei generaţii. În mediul vechilor comunităţi de agricultori asemenea femei, după gradul de influenţă în sferele practice şi sacrale, aveau un statut egal cu căpeteniile. În unele cazuri chiar îl puteau depăşi.

Odată cu dispariţia culturii Criş, în cea de-a doua jumătate a mileniului VI î.Hr., în bazinul râului Nistru se înregistrează noi schimbări culturale. Dinspre vest, spaţiul pruto-nistrean începe să fie valorificat de către purtătorii *culturii ceramicii liniare*.

Apariţia, în spaţiul pruto-nistrean, a unei noi culturi cu o agricultură avansată transformă bazinul Nistrului într-o zonă de atracţie pentru populaţia de vânători şi pescari a culturii *Nipru-Donеţk*, care era situată pe teritoriul actual al Ucrainei.

Astfel, bazinul Nistrului, unde locuiau purtătorii culturii Bugo-Nistrene, percepe impulsuri dinspre nord şi est, reprezentate de tradiţiile culturii Nipru-Donеţk. Influenţele dinspre est se resimt în tehnologia de confecţionare a unor vase şi în decorul lor. Alături de formele obişnuite de vase, apar recipiente cu gura largă, cu profil „S”-oidal şi cele cu fundul rotund. Dinspre nord, pe Nistru, în mediul culturii Bugo-Nistrene din partea de nord a Moldovei, pătrunde o nouă populaţie de vânători şi pescari, purtători ai tradiţiilor culturale ale monumentelor de tip *Strumeli-Gastjatin*. Prezenţa lor a fost semnalată în materialul ceramic recuperat din aşezarea Tătăreuca Nouă 15.

Această ceramică are fundul ascuţit şi este foarte aspră ca factură, datorită utilizării în calitate de degresanţi a nisipului, grafitului pisat sau a scoicilor pisate. Decorul ei realizat cu impresiuni de piese dinţate este străin mediului culturii Bugo-Nistrene.

În faza finală, cultura Bugo-Nistreană capătă un aspect specific. Dispar, în totalitate, elementele ce ţin de tradiţiile culturii Nipru-Donеţk. În ceramică apar cupele cu umăr pe picior scund, cilindric, vase cu umărul uşor profilat, vase cu buza îngroşată şi evazată. Încă în anii ’70 ai secolului XX, V. Marchevici remarca similitudinea lor cu vasele etapei timpurii a culturii tripoliene. Judecând după materialele descoperite în aşezările Pugač şi Gard din Ucraina, care conţineau importuri de ceramică tripoliană timpurie, evoluţia culturii Bugo-Nistrene în bazinul râului Bugul de Sud a durat până în tripolianul timpuriu, adică începutul-primul sfert al mileniului V î.Hr.

Urmărind evoluţia culturii Bugo-Nistrene în timp şi spaţiu, devine evidentă esenţa transformărilor culturale a purtătorilor acestor tradiţii, care relevă neomogenitatea populaţiei. Ea se adapta cu uşurinţă la noile condiţii natural-climaterice şi anturajul etnocultural, permanent în modificare.

Evoluţia culturii Bugo-Nistrene, ca şi a celorlalte două culturi neolitice atestate în Moldova, era determinată de condiţiile naturale şi geografice. Spre deosebire însă de celelalte două, purtătorii ei au elaborat un sistem de existenţă echilibrat, care le permitea să

reacţioneze rapid la provocările mediului înconjurător.

Destinul istoric al purtătorilor culturii Bugo-Nistrene ţine de participarea la geneza culturii tripoliene, cu atât mai mult, cu cât primele contacte cu purtătorii tradiţiilor Precucuteni-Tripolie au avut loc la primele etape de pătrundere a acestora în spaţiul prutonistrean.

2.2. Cultura Criş-Sacarovca

Cultura Criş de pe teritoriul Moldovei este parte componentă a unei mari comunităţi cultural-istorice, formată din culturi înrudite – Presesklo-Starčevo-Criş- Körös-Karanovo I-II-Kremikovcy I (*vezi Harta, pag. 179*). Această comunitate s-a constituit la începutul-prima jumătate a mileniului VI î.Hr. şi cuprindea teritoriul actual al ţărilor contemporane Grecia, Bulgaria, fosta Iugoslavie, România, Ungaria. Ulterior a pătruns în zona transcarpatică a Ucrainei şi în Moldova. Trăsăturile semnalate în materialele din Moldova denotă caracterul periferic al acestei culturi, comparativ cu epicentrul ei iniţial.

Constituirea acestui centru vechi de neolitizare a Europei a devenit posibilă odată cu formarea unor condiţii naturale şi climaterice favorabile în regiune, acest fenomen fiind strâns legat de valorificarea solurilor aluviale şi celor mai vechi cernoziomuri. Procesul a evoluat treptat, în concordanţă cu formarea cernoziomurilor fertile.

Procesul de apariţie şi răspândire a formelor economiei producătoare la est de Carpaţi şi pe teritoriul Moldovei este legat de pătrunderea populaţiei neolitice purtătoare a culturii Starčevo-Criş în fazele ei târzii – Criş III-IV. Acestea sunt reprezentate aici de o variantă locală a monumentelor grupului *Satmar* sau a culturii ceramicii liniare *Alföld*.

Aşezările culturii Criş din dreapta Prutului, în număr de cca 50, sunt destul de bine cercetate, unele din ele beneficiind de săpături sistematice (Valea Lupului, Suceava, Trestiana ş.a.).

Pentru teritoriul dintre Prut şi Nistru, aşezările culturii Criş sunt mai puţin cercetate. Datorită investigaţiilor de la sfârşitul secolului trecut, în prezent, sunt cunoscute 13 situri ale acestei culturi (*vezi Harta, pag. 191*). Aşezarea cea mai cercetată – Sacarovca 1 – a fost descoperită de V. Bicbaev în anul 1977. Primele săpături au fost întreprinse în anul 1979 de către expediţia condusă de V. Marchevici, iar în perioada anilor 1989-1998 – de către expediţia neolitică condusă de V. Dergaciov şi O. Larina.

Cultura Criş este reprezentată pe teritoriul Moldovei doar prin aşezări. Acestea se află în zona de silvostepă, în special în spaţiul dintre cursul mijlociu al râului Prut şi Răut. Cele mai nordice aşezări sunt cele de lângă satul Viişoara, raionul Glodeni (Viişoara 1, Viişoara 2). În estul acestui spaţiu, ele se concentrează pe teritoriul actual al raionului Sîngerei (Sacarovca 1, Bilicenii Noi, Sîngerei 19). Spre sud, graniţa de răspândire a acestor aşezări coincide cu graniţa dintre stepă şi silvostepă. Arheologic au fost cercetate aşezările

Selişte, Bilicenii Noi 1, Viişoara 1. Singura aşezare cercetată pe o suprafaţă mare este Sacarovca 1 (circa 4000 m^2). Aici au fost semnalate mai multe construcţii şi recoltate cantităţi mari de material arheologic.

Aşezările Criş nu erau fortificate şi aveau un strat de cultură nu prea consistent. Ele erau situate în luncile râurilor şi râuleţelor şi pe locuri cu înălţime nu prea mare. Suprafaţa aşezărilor formate din 15-20 de locuinţe nu depăşea 1-2 ha.

Din punctul de vedere al poziţiei topografice, excepţie face doar aşezarea Sacarovca 1, care este situată pe marginea estică a unui deal înalt, care coboară lin spre vest şi mai abrupt spre est, unde diferenţa de înălţime constituie 100-110 m. Ce i-a făcut pe locuitorii acestei aşezări să-şi aleagă acest loc pentru fondarea ei? S-a stabilit că anume aici erau deja formate cernoziomurile. Acest factor era atât de important, încât ei erau nevoiţi să coboare spre sursa de apă aflată la 300 metri distanţă de aşezare. De altfel, fertilitatea solului şi prezenţa surselor de apă erau principalii factori în alegerea locului pentru o nouă aşezare. O condiţie obligatorie era şi existenţa păşunilor.

Aşezarea Sacarovca 1 se întinde de la nord spre sud de-a lungul marginii versantului, pe o distanţă de 200 m. Pe versant, de la est spre vest, ea are 150 m. Suprafaţa totală a aşezării nu depăşeşte 2 ha.

Structura aşezărilor şi tipurile locuinţelor în multe situri sunt practic aceleaşi. Mai diversă este situaţia atestată la Sacarovca 1. Locuitorii construiau locuinţe de câteva tipuri – bordeie şi semibordeie şi locuinţe de suprafaţă cu dimensiuni mici.

Vedere asupra aşezării Sacarovca 1

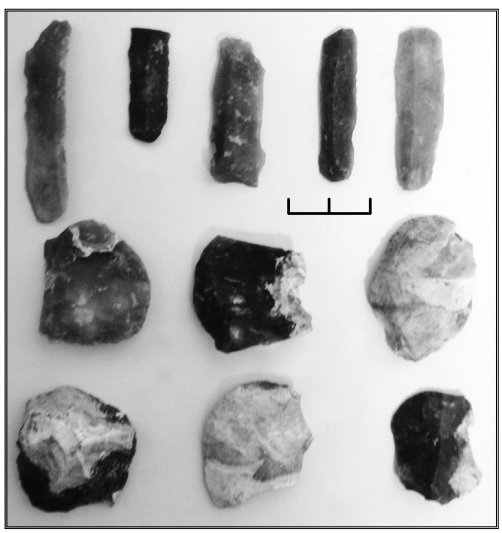
Semibordeiele aveau adâncimea de 0,5-1 m, iar bordeiele erau adâncite în sol până la 1,5 m. În plan, ele erau circulare sau ovale cu dimensiunile de 3×4 şi 6×4 m. Podeaua lor nu era uniformă, în ele fiind atestate gropi, praguri. Gropile de sub podea erau acoperite cu lemn şi serveau pentru păstrarea proviziilor. Deasupra gropilor locuinţelor adâncite erau ridicaţi pereţii din nuiele, lipite cu lut amestecat cu paie, pleavă şi bălegarul animalelor domestice. Un asemenea procedeu de construcţie a pereţilor era practicat în sud-estul Europei până la mijlocul secolului trecut.

Locuinţele erau încălzite cu ajutorul rugurilor, vetrelor, rareori cu cuptoare de lut. Asemenea instalaţii de încălzire erau folosite de locuitorii aşezărilor Viişoara 1 şi Selişte.

Locuinţele durabile, de dimensiuni mari, erau locuite anul întreg. Ele erau amplasate în semicerc într-un rând sau două. Locuinţele se situau la o distanţă de 18-25 m una faţă de alta, formând nişte străzi.

Se evidenţiază, în special, locuinţa 21, care avea două niveluri şi formă pătrată (3,6×3,6 m). Ea era încălzită de un cuptor cu boltă, iar mâncarea se prepara pe o vatră. Dinspre vest, locuinţa avea un coridor cu trepte cu dimensiunile de 1,30×2,10 m. În partea de la suprafaţă, deasupra intrării, se aflau elementele decorative ale faţadei. Ele erau confecţionate din blocuri de lut ars, în formă de segmente, sau din blocuri duble şi segmente în trepte. Un asemenea decor arhitectural al locuinţei o evidenţia printre alte construcţii din aşezare şi denotă, fără îndoială, statutul social al proprietarului.

Spre vest de locuinţele permanente, la o distanţă de 20-30 m, se găseau construcţiile de tipul colibelor, cu suprafaţa de 2-5 m^2. În acest loc, pe versantul vestic al platoului, începeau câmpurile unde erau cultivate plantele. După fertilitate, acesta este unul din cele mai bune locuri din Moldova şi Europa.

Unelte de silex

Viaţa cotidiană a locuitorilor era legată preponderent de locuinţe, în acestea şi lângă ele aflându-se inventarul necesar activităţilor casnice şi economice.

Uneltele de muncă erau confecţionate preponderent din piatră. Materia primă principală era silexul. Gresia şi bazaltul se foloseau la executarea râşniţelor şi frecătoarelor, utilizate la producerea făinii. Din şist se confecţionau topoare şi tesle care erau utilizate la prelucrarea lemnului. Uneltele din os şi corn erau de neînlocuit la prelucrarea solului. Din aceeaşi materie primă se fabricau şi alte unelte necesare în viaţa cotidiană.

Practic se remarcă că în fiecare gospodărie uneltele de muncă erau confecţionate pe loc. În locuinţe şi ogrăzi au fost descoperite rezerve de materie primă, deşeuri, rezultate în urma prelucrării silexului, cât şi unelte finite.

La confecţionarea uneltelor de silex era utilizat silexul de Nistru, rareori silexul de Prut şi, ca excepţie, obsidianul. Ultimul a ajuns în Moldova din Carpaţi, din zona Tuşnad.

Locuitorii dădeau preferinţă materiei prime locale sub formă de galeţi. Nucleele de silex, prismatice sau conice, aveau înălţimea de 3-5 – 5-7 cm. De pe aceste tipuri de nuclee erau obţinute aşchii şi lame. Procedura era efectuată cu ajutorul retuşoarelor din concreţiuni de silex şi din nuclee epuizate. În unelte se remarcă retuşoarele în formă de „luntre", apărute în urma contactelor cu cultura Bugo-Nistreană.

Pieile erau prelucrate cu gratoarele de silex. Lamele serveau în calitate de

Seceră de tip Karanovo (reconstrucție)

cuțite, ferestraie și piese componente pentru seceri. Pentru ele este caracteristică lustruirea sub unghi a unei sau a ambelor laturi. Acest lustru se forma doar la secerișul cerealelor. Lamele respective erau montate sub unghi, una alături de cealaltă, în rame de lemn sau os (așa-numita seceră de tip Karanovo). O asemenea ramă de os a fost descoperită într-o locuință din așezarea Sacarovca 1. Tipul respectiv de seceră a căpătat o răspândire largă în mediul vechilor culturi de agricultori. Piesele componente pentru seceră sunt obișnuite în așezările culturii Criș din Moldova. Într-o locuință din așezarea Seliște au fost descoperite 16 piese de acest fel, suficiente pentru realizarea a trei seceri. La Sacarovca 1 asemenea piese sunt prezente în toate locuințele.

Străpungătoarele, burinele, microburinele, cuțitele de silex erau utilizate la confecționarea pieselor de lemn, piele și în meșteșugurile casnice. Microlitele trapezoidale sunt reprezentate de circa 100 de exemplare. Dacă în mezolitic aceste piese serveau ca vârfuri pentru armele de vânătoare, atunci în cultura Criș ele erau utilizate, cu predilecție, în meșteșugurile casnice, la tăiat și cioplit.

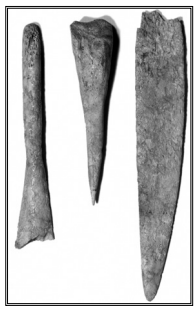
O importanță deosebită aveau uneltele de prelucrat lemnul – teslele trapezoidale și dreptunghiulare plate. În cazuri unice se întâlnesc dălți bombate în secțiune.

Din plăci de bazalt și gresie cenușie compactă se făceau râșnițe, frecătoare și pisăloage utilizate la râșnitul și pisatul cerealelor. Asemenea unelte au fost descoperite în toate locuințele și în aglomerările de materiale descoperite la suprafață. Râșnițele puteau fi de dimensiuni atât mici, cât și mari, acest fapt indicând volumul de grâu măcinat.

Din plăcuțe naturale de gresie erau confecționate abrazive cu care se prelucrau și ascuțeau tăișurile uneltelor de piatră și os. La prelucrarea pieii, pe lângă gratoarele de silex se utilizau plăcuțe de calcar și fragmente ceramice, cărora li se conferea formă rotundă și cu un diametru aproximativ de 7 cm. Aceste unelte erau folosite la începutul procesului de radere a pieilor. Ulterior, pielea era lustruită cu ajutorul galeților și a uneltelor de os. În structura pieii putea fi frecționat ocrul de culoare roșie sau galbenă. Bucățelele de ocru erau pisate și transformate în praf pe plăcuțe speciale. Vopseaua neagră se obținea din cărbunii de lemn și cenușă.

Uneltele din oase de animale sălbatice și domestice erau folosite în diferite genuri de activități. Din coarne și oase de cerb nobil, căprioară, mistreț și ovicaprine se confecționau săpăligi, rame pentru seceră, ciocane, dălți, mânere. Străpungătoarele din metapodiile de ovicaprine se utilizau la confecționarea îmbrăcămintei din blană și piele. Cu unelte asemănătoare erau decorate vasele de lut.

Din os erau tăiate lopățele-spatule caracteristice culturii Criș, cu ajutorul

Unelte din os

cărora făina era adunată de pe râșnițe. Osul era de asemenea folosit pe scară largă la confecționarea acelor, mânerelor pentru uneltele complexe și chiar a pumnalelor. În calitate de piese cu care se efectuau operații de tăiere erau utilizate deseori secțiuni longitudinale din colți de mistreț.

Vasele de lut erau modelate cu mâna, arse pe rug sau în cuptoarele din locuințe. Recipientele, în special cele de dimensiuni mari, erau modelate pe suporturi rotunde de lut. Acest procedeu tehnologic este ca un „prototip" al roții olarului cu acționare manuală.

Practic, în toate așezările predomină vasele grosiere cu adaos de degresanți vegetali și uneori a șamotei. Ele aveau dimensiuni mari și grosimea pereților de circa 1 cm. Arderea vaselor nu este uniformă, predominând cele de culoare roșiatică și brună. Se întâlnesc și vase de nuanțe cenușii, negre, portocalii ș.a. Pentru ca recipientele să fie mai impermeabile la exterior, ele erau acoperite cu angobă – un strat de lut subțire și lichid fără impurități. Ulterior, angoba era netezită sau lustruită. Vasele erau acoperite și cu barbotină.

Formele vaselor sunt diverse: chiupuri, vase cu corp sferic, oval-alungit, cilindric. Au fost documentate amfore cu două toarte, tigăi, ultimele fiind folosite la uscatul boabelor de cereale înainte de a fi măcinate.

Ceramică

O mare parte a ceramicii are decor adâncit sau în relief. Deseori, vasele erau decorate cu linii incizate sau zgâriate, care formau motive geometrice.

Decorul incizat era suplinit deseori cu decor în relief – proeminențe simple, proeminențe duble, brâuri. Cel mai tipic decor pentru ceramica culturii Criș este cel realizat prin impresiuni de degete și unghii, care acoperea întreaga suprafață a vaselor. Acest tip de decor a fost împrumutat și de purtătorii culturii Bugo-Nistrene, dar executarea lui, după cum s-a menționat mai sus, era făcută cu valve de scoici *Unio*.

A doua categorie de ceramică este modelată din pastă fină, bine frământată, cu adaos neînsemnat de degresanți vegetali. Pereții vaselor sunt subțiri (până la 0,7 cm) și au nuanțe de la negru la cenușiu, de la cenușiu până la mov, cenușiu-brun și cenușiu-mov.

Repertoriul vaselor este divers: cupe tronconice, semisferice, vase cu profil arcuit și gât cilindric scund, cupe

Ceramică

cu pereții, aproape verticali, fructiere cu picior înalt ș.a. Rareori, ele erau decorate cu proeminențe sau cu vopsea neagră. Câteva vase din această categorie au fost descoperite în așezările culturii Bugo-Nistrene, ele servind drept dovadă a contactelor și relațiilor de bună vecinătate.

Purtătorii culturii Criș au adus cu sine în spațiul Pruto-Nistrean o economie producătoare destul de evoluată, care combina cultivarea plantelor și creșterea vitelor cu culesul, vânătoarea și pescuitul.

Creșterea animalelor oferea populației aproape 70 % din carnea consumată. În turma de animale era prezentă întreaga *triadă neolitică* – bovinele, ovicaprinele și suinele. De remarcat că la Sacarovca 1 au fost identificate oase de cal, care, în viziunea unor specialiști, probabil fusese domesticit. Aceasta ar fi una din cele mai timpurii mărturii despre domesticirea acestei specii de animale.

Vânătoarea își păstra importanța, dar avea un rol secundar. Se vânau preponderent cerbul nobil, căprioara, mistrețul, rareori elanul, taurul sălbatic, ursul. Din vânat, pe lângă carne, se obțineau și blănuri din care se confecționau haine și încălțăminte.

Toate așezările cunoscute până în prezent sunt situate în locuri favorabile pentru practicarea agriculturii. Investigațiile paleobotanice efectuate pe semințele carbonizate și pe amprentele de pe ceramică și lipitură au permis identificarea speciilor de plante care erau crescute sau culese lângă așezări.

Locuitorii cultivau alac (*Triticum monococcum* L.) și tenchi (*Triticum dicoccum* L.), într-o măsură mai mică grâul spelt (*Triticum spelta* L.). Orzul este reprezentat de două specii – cu boabele golașe (*Hordeum vulgare nudum*) și învelite (*Hordeum vulgare*). Se cultiva mai des însă tenchiul (*Triticum dicoccum* L.) și orzul cu boabele golașe (*Hordeum vulgare nudum*). Au mai fost documentate ovăzul (*Avena sativa* L.) și mazărea (*Pisum sativum* L.). În apropiere de locuințe creșteau prunul, corcodușul, vișinul, cireșul, vița-de-vie. După toate probabilitățile, vița-de-vie a fost cultivată de mai multe generații de populație a culturii Criș, deoarece specia atestată era deja apropiată de speciile contemporane cultivate.

Cultivarea plantelor și creșterea animalelor erau mereu în interacțiune, deoarece depindeau una de alta. Agricultura oferea furaje pentru animale, iar pășunatul ultimelor pe miriște ridica productivitatea câmpurilor. Semănatul tenchiului (*Triticum dicoccum* L.), principala cultură cultivată, era posibilă numai în formă de spic. De aceea vitele se foloseau la fixarea lor în arătură.

Femeile și copiii culegeau din pădurile aferente fructe de corn, porumbrele, mere, nuci, ghindă. Ultima era uscată și măcinată, făina obținută fiind amestecată cu cea de grâu. Din acest amestec erau coapte lipii.

În așezările situate în apropierea râurilor, erau practicate pescuitul și culesul moluștelor, dar nu în aceeași măsură ca și în cultura Bugo-Nistrea-

Brățară din argilă

nă. Descoperirile efectuate până acum în așezările Criș denotă caracterul secundar al acestei îndeletniciri.

Organizarea socială a societății era bazată pe familie. Fiecare familie ocupa o locuință separată cu suprafața de 12-30 m^2. Numărul membrilor ei nu depășea 4-5 persoane.

Femeile, bărbații și copiii purtau diferite podoabe. Preferință se dădea brățărilor și mărgelelor de lut. În așezarea Sacarovca 1 au fost descoperite circa 50 de exemplare de asemenea brățări. Ele erau diverse ca formă și culoare. Mărgelele de lut, de asemenea, aveau diverse forme. Din mărgele de lut și os se compuneau salbe.

Pandantivele se confecționau din colți de mistreț, dinți de animale și valve de scoici *Unio*. Într-o locuință din așezarea Selište au fost descoperite mărgele de aramă nativă forjată. Aceasta este una din cele mai timpurii mărturii ale utilizării de către om a aramei native pe teritoriul Moldovei.

Femeile torceau lâna de oaie, însă această îndeletnicire nu a căpătat o largă răspândire.

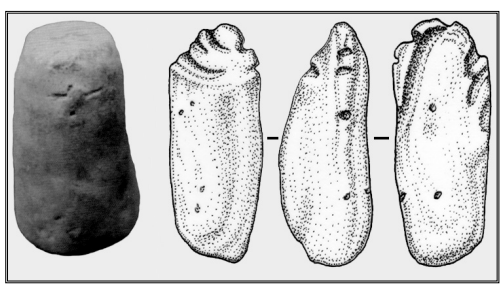
Altar triped

Lideri și căpetenii ale comunităților deveneau persoane talentate și neordinare. Un asemenea lider trăia în locuința cu „cornișă" 21 din așezarea Sacarovca 1. Particularitățile constructive și inventarul descoperit în ea confirmă această ipoteză. Printre piesele semnalate aici se evidențiază un altar masiv, în formă de măsuță triunghiulară, cu trei picioruțe. Suprafețele lui laterale sunt decorate cu linii incizate. Altarul se găsea lângă vatră, într-o nișă săpată în perete. Asemenea piese sunt cunoscute în mai multe culturi neolitice, unde sunt interpretate ca opaițe de cult, altare. Pe ele ardea, probabil, focul și aveau loc acțiuni cu caracter religios.

Altă piesă, indiscutabil legată de cultul fertilității, reprezintă un pandantiv *phalloidal* cu înălțimea de 7 cm. El este decorat cu linii incizate.

În unele locuințe au fost descoperite și alte piese de lut care puteau fi utilizate în practicile magico-religioase – coarne care le imită pe cele de bovine și ovicaprine, „bețișoare", steluțe, discuri.

Către mijlocul-sfârșitul sfertului al treilea al mileniului VI î.Hr., pe teritoriul actual al Republicii Moldova își fac apariția purtătorii culturii ceramicii liniare. Populația nou-venită putea elimina sau parțial asimila pe purtătorii culturii Criș. Apariția unei noi co-

Plastică antropomorfă. Trestiana, Sacarovca 1

munităţi în teritoriul vizat deschidea o nouă pagină de istorie, aceasta aparţinând deja culturii ceramicii liniare.

2.3. Cultura ceramicii liniare

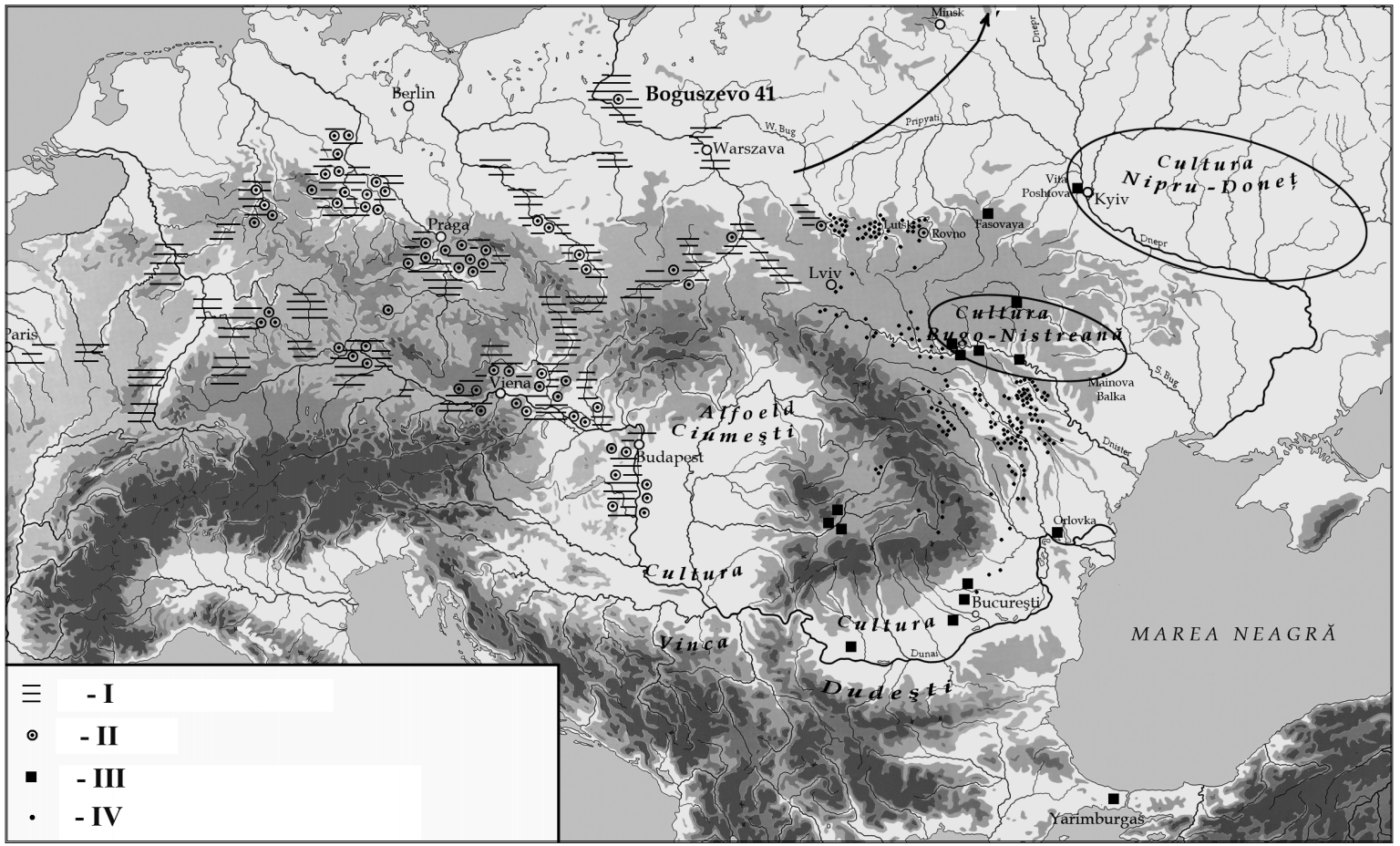
Comunitatea culturii ceramicii liniare s-a format aproximativ la mijlocul mileniului VI î.Hr. în Europa Centrală, având ca epicentru cursul mijlociu al Dunării. De aici provine şi a doua denumire a culturii – „danubiană". Se consideră că ea s-a format având la bază vechea populaţie neolitică din focarul de neolitizare balcano-carpatic, care, pe măsura extinderii, a culturalizat şi a neolitizat populaţia locală din Europa Centrală, iar mai târziu şi pe cea de pe teritoriile actualelor state Ucraina, România şi Republica Moldova.

Aşezările acestei culturi sunt cunoscute de la Dunărea Mijlocie la sud (Ungaria, Austria, fosta Cehoslovacie) până la Marea Baltică (Polonia, Danemarca, Germania) la nord. Dinspre vest spre est, ele se extind de la Franţa şi Belgia până la hotarele de vest ale Ucrainei şi Moldovei, spre est. Evident, pe un spaţiu atât de vast, triburile acestei culturi nu au reuşit să-şi păstreze omogenitatea culturală iniţială. Arheologii evidenţiază în arealul ei câteva grupuri locale şi cronologice. Evoluţia acestora în Europa a durat aproximativ 600 de ani.

Purtătorii culturii ceramicii liniare pătrund în vestul Ucrainei, estul României şi Moldova din Europa Centrală. În total, în spaţiile enumerate sunt cunoscute circa 150 de aşezări. Pe teritoriul Ucrainei de Vest, în regiunea oraşului Rovno, purtătorii acestei culturi îşi fac apariţia încă de la faza timpurie de evoluţie. În procesul de evoluţie şi al mişcării noilor valuri de migranţi din regiunile centrale ale Europei, teritoriile Ucrainei, României şi Moldovei au fost populate de către comunităţile culturii ceramicii liniare.

În Europa Centrală, cultura ceramicii liniare devine cunoscută de la sfârşitul secolului XIX. Începutul cercetării acesteia în Moldova este legat de activitatea arheologilor V. Marchevici şi T.S. Passek. La mijlocul şi în cea de-a doua jumătate a anilor '50 ai secolului trecut, V. Marchevici a descoperit, în zona oraşului Floreşti, un grup de aşezări ale culturii ceramicii liniare. Săpăturile sistematice efectuate aici şi cercetările aşezărilor Mărculeşti şi Putineşti au adus contribuţii importante la cunoaşterea culturii ceramicii liniare în zona de nord a Moldovei. Cercetările din aşezările Ruseştii Noi 1 şi Dănceni, din zona centrală a Moldovei, au permis, către anii '80 ai secolului XX, să se facă o caracterizare mai amplă a culturii materiale a comunităţilor culturii menţionate şi să se stabilească locul aşezărilor ei în neoliticul Europei. Materialul acumulat şi cercetarea lui au contribuit la elaborarea concepţiei actuale despre evoluţia culturii ceramicii liniare în acest spaţiu.

Pe teritoriul Moldovei, purtătorii culturii ceramicii liniare pătrund din dreapta Prutului, ocupând zona

Aria de extindere a culturii ceramicii liniare. I – Cultura ceramicii liniare din Europa Centrală,
II – Aşezări din faza timpurie, III – Ceramică liniară în contextul altor culturi,
IV – Periferia de est a Culturii ceramicii liniare.

centrală de silvostepă. Evoluția acestei culturi a durat în acest spațiu circa 300 de ani.

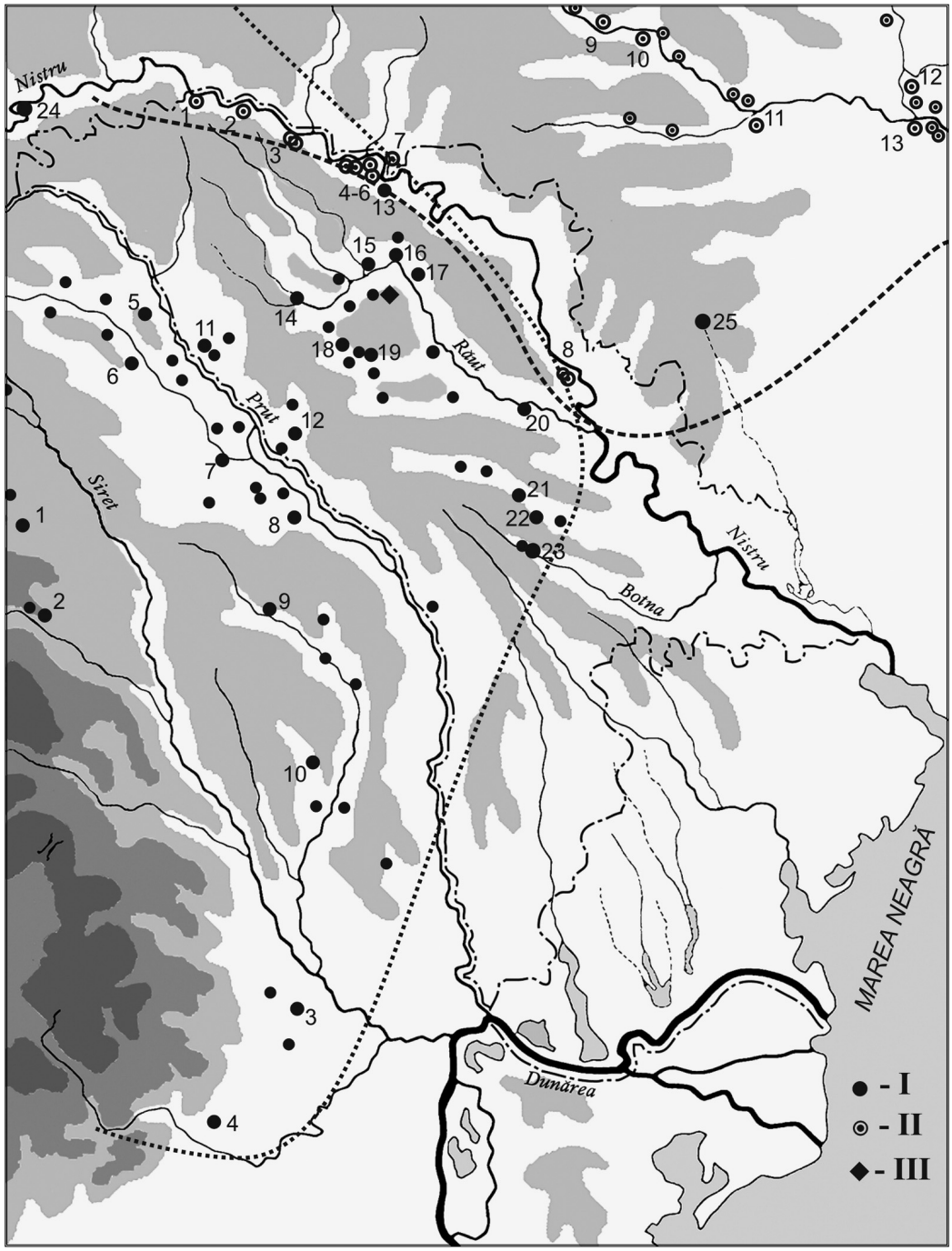
Actualmente, în Moldova sunt cunoscute circa 60 de așezări ale culturii ceramicii liniare. Cele mai nordice puncte se află lângă satul Cubolta (Cubolta 1), orașul Sîngerei (Sîngerei 1, 10, 11) și orașul Florești (Florești 1, 2). Așezările Ruseștii Noi 1, 2 și Dănceni 1 reprezintă cele mai sudice puncte situate la granița dintre stepă și silvostepă. Spre est, arealul culturii ceramicii liniare se extindea până la râul Nistru, a cărui vale era locuită de triburile culturii Bugo-Nistrene. Mărturiile contactelor dintre purtătorii ambelor culturi sunt importurile de ceramică. Ceramica provenită din mediul culturii ceramicii liniare a fost descoperită în așezările din microzona orașului Soroca, în așezarea Tătărăuca Nouă 15 (r-nul Dondușeni) și la Baz'kov ostrov (Ucraina).

Populația culturii ceramicii liniare își fonda așezările în locuri favorabile pentru practicarea agriculturii. Acestea erau situate lângă râuri, pârâuri, lacuri, pe terasele ce se înălțau deasupra luncilor râurilor Işnovăț, Botna și Răut. De asemenea, la alegerea locului pentru așezare erau luați în calcul și factorii importanți, precum evitarea pericolului de inundare și prezența surselor de apă potabilă.

Modul în care erau selectate solurile explică concentrările de așezări în locurile favorabile fondării și dezvoltării lor. Astfel, pe o distanță de 14 km, pe cursul de mijloc al râului Ciulucul Mijlociu, raionul Sîngerei, sunt amplasate opt așezări, iar în microzona orașului Florești, pe o distanță de 18 km din cursul râului Răut, se găseau nouă așezări. În acest caz, fiecărei așezări îi reveneau aproximativ 2 km de luncă, fapt care denotă cât de mare era densitatea populației în aceste locuri în epoca neolitică târzie.

Așezările ocupau o suprafață de la 1-1,5 ha (Florești 1) până la 4-5 ha (Dănceni 1). În cadrul așezărilor, au fost înregistrate numeroase locuințe și construcții auxiliare. La Dănceni 1 acestea erau dispuse în cerc, repetând forma promontoriului. În așezarea Florești 1 ele se situau în șiruri. Așezările și locuințele erau, de regulă, orientate de la nord spre sud sau de la nord-est spre sud-vest. Ele erau amplasate în acest mod, ca să beneficieze cât mai mult de lumina solară.

Locuitorii așezărilor construiau semibordeie și, rareori, locuințe de suprafață. Semibordeiele în plan aveau conturul oval, oval-alungit cu capătul nordic îngust. Ele erau adâncite în sol la circa 0,5 m. Partea de la suprafață a acestui tip de locuință consta din pereți și acoperiș susținut de stâlpi. Pereții, în majoritatea cazurilor, erau construiți din nuiele lipite cu lut. În părțile locuințelor unde ardea focul pe vatră, lutul de pe pereți se ardea și el. De aceea în fiecare locuință au fost descoperite bucăți de lut ars cu amestec de paie și amprente de lemn despicat și nuiele. Din asemenea elemente constructive erau construite și rarele locuințe de suprafață, descoperite în

Monumente din neoliticul dezvoltat.

I – Cultura band-liniară: 1 – Târpeşti; 2 – Traian; 3 – Voetin; 4 – Vadu Soreşti; 5 – Glăvăneştii Vechi; 6 – Criveşti; 7 – Larga Jijia; 8 – Valea Lupului; 9 – Dăneşti; 10 – Perieni; 11 – Moldoveanca; 12 – Rezina 1; 13 – Slobozia-Vărăncău; 14 – Bălţi 1; 15 – Floreşti 1-2; 16 – Gura Camencii 6, 7, 10;

aşezările din Moldova. Acoperişurile tuturor tipurilor de construcţii, judecând după datele etnografice, erau din stuf sau paie.

Locuinţele se încălzeau cu vetre deschise, ruguri situate în gropi săpate în podea. În aşezarea Dănceni 1 a fost cercetat un cuptor în formă de potcoavă, cu dimensiunile de 1,16×0,9 m. Vatra lui avea grosimea de 10-15 cm, iar pereţii, cu înălţimea de până la 0,5 m, erau uşor înclinaţi spre centru. În interiorul cuptorului s-au descoperit fragmente de vase grosiere. Vetrele erau situate şi în afara locuinţei, în ogrăzi. În aceste spaţii au fost depistate şi platforme scunde-măsuţe de lut, pe care se efectuau diferite activităţi în perioada caldă a anului.

În interiorul locuinţelor, în special în semibordeie, erau săpate gropi pentru păstrarea rezervelor de hrană. Grâul se depozita însă în gropi speciale, situate în ogrăzi sau în hambare construite după acelaşi principiu ca şi locuinţele de suprafaţă. Asemenea complexe, din care făceau parte o locuinţă şi gropi de provizii sau hambarul, formau o gospodărie cu suprafaţa ogrăzii de 70-100 m^2. În construcţiile locative şi gospodăreşti, erau concentrate materialele care ilustrează cultura materială şi ocupaţiile economice ale populaţiei.

Ocupaţiile principale erau cultivarea plantelor şi creşterea animalelor. Caracterizând agricultura purtătorilor culturii ceramicii liniare, trebuie să menţionăm caracterul ei polifuncţional. Se cultivau grâul, orzul, meiul, măzărichea, mazărea, corcodușul, prunul şi cireşul. Pomii fructiferi puteau fi crescuţi pe lângă case sau în livezi. Între ogrăzi rămâneau spaţii libere de 300-400 m^2 şi aici, probabil, creşteau copacii fructiferi şi leguminoasele. Câmpurile de cereale se situau lângă aşezări. Informaţiile prezentate mai sus au fost obţinute prin determinarea a circa 350 de amprente de plante atestate pe suprafaţa şi în ruptura vaselor de ceramică.

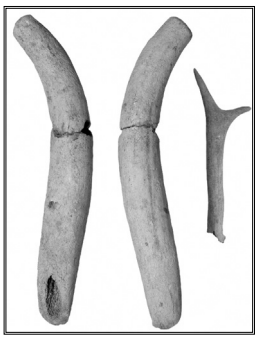
Solul era prelucrat cu săpăligi din corn de cerb, iar seceratul se efectua cu ajutorul secerilor de tip Karanovo. Într-o locuinţă din aşezarea Dănceni 1 au fost descoperite 12 piese componente pentru seceri, care proveneau de la două seceri de acest tip. Grâul se păstra în vase mari, cu volumul de cel puţin 15-20 de litri fiecare. Râşniţele, care uneori atingeau în lungime jumătate de metru, serveau la obţinerea făinii. Dimensiunile lor ilustrează, totodată, şi volumul de grâu prelucrat.

Agricultura furniza şi furaje pentru animale. Erau crescute în special bovinele, care – ca şi în cultura Criş – erau păscute pe mirişte şi se foloseau la

17 – Ţâra 2; 18 – Sîngerei 1, 8, 11, 13 19, 21; 19 – Chirileni 1, 20 – Brăneşti 1; 21 – Durleşti; 22 – Dănceni; 23 – Ruseştii Noi 1-2; 24 – Kormani; 25 – Maynova Balka.

II – Cultura Bugo-Nistreană: 1 – Naslavcea, 2 – Calaraşeuca 3 – Tătărăuca Nouă 15, 4-6 – Soroca 1-3,5, 7 – Ţikinovka, 8 – Holercani 1-2, 9 – Zan'kovcy, 10 – Skibency, 11 – Savran', 12 – Mikolina Brojaka, 13 – Gard.

III – Complex cultural de tip Sacarovca-Mariupol

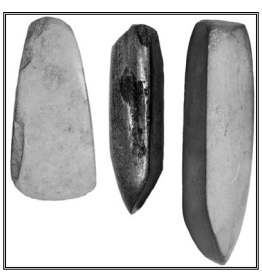
Unelte din corn de cerb

fixarea spicelor de grâu în sol în procesul semănatului.

O ramură importantă în activitatea economică a populației era confecționarea uneltelor din silex, piatră, corn și os. O parte din unelte se executau din silex de Prut, amfibolit, tuf și obsidian, fapt ce denotă păstrarea legăturilor cu triburile înrudite din centrul și sud-estul Europei.

Din șist erau confecționate tesle și dălți, divizate în funcție de formă în patru tipuri. Dălțile înalte de tip *Schuleistenkeil* (de tip calapod), alături de ceramică, reprezintă „cartea de vizită" a culturii ceramicii liniare.

Uneltele de silex aveau un rol important în viața cotidiană a populației, ele fiind folosite, practic, în toate tipurile de activități. Colecțiile de piese de silex cuprind mii de exemplare. Până la 80 % din silexul utilizat este cel cenomanian, la fel ca și în cultura Criș. Într-o măsură mai mică (17 %) era utilizat silexul sub formă de galeți de nuanțe mai închise. La despicarea lui se obțineau lame cu marginile drepte, semitransparente, care aminteau obsidianul sau silexul volynian din Ucraina. Locurile unde iese la suprafață asemenea silex se află pe cursul superior al râului Prut și pe cursul mijlociu al Nistrului. În așezările Dănceni 1 și Durlești 1, până la 50% din uneltele de silex sunt confecționate anume din asemenea materie primă.

Topoare din piatră

Setul de unelte din silex este specific și, într-o oarecare măsură, se deosebește de seturile de unelte similare ale culturilor Criș și Bugo-Nistreană. O caracteristică pentru cultura ceramicii liniare este prezența într-un număr foarte mare a uneltelor rotunde, considerate de obicei ca percutoare. Dar, după cum au demonstrat analizele corespunzătoare, ele nu serveau ca percutoare, care s-ar fi utilizat la confecționarea uneltelor de silex. Cu ajutorul lor, erau confecționate teslele de șist și râșnițele de gresie.

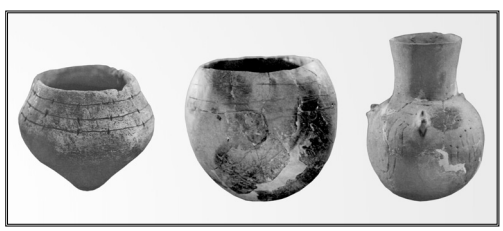
În setul uneltelor de silex au fost înregistrate până la opt tipuri de unelte. Printre ele predomină cele pe lame (circa 60%) și gratoarele (circa 30%). În majoritatea cazurilor, lamele nu erau prelucrate secundar. Cu ele se efectuau operații de tăiere. Alte tipuri de unelte se întâlnesc mai rar – burinele și microburinele (5%), străpungătoarele și sfredelele (6%). Microlitele geometrice sunt reprezentate doar de trei exemplare. Ele serveau în calitate de piese componente pentru cuțite și ca străpungătoare, dar nu în calitate de vârfuri pentru armele de vânătoare.

Un rol important în viața vechilor agricultori îl aveau piesele componente pentru seceră (12% din setul de unelte).

Uneltele de os erau utilizate în toate domeniile de activitate. În agricultură se foloseau săpăligile, iar unele piese pentru lucrat solul aveau vârfuri din coarne de cerb sau din oase tubulare mari. La executarea uneltelor de muncă, în prelucrarea lemnului şi a pieilor erau utilizate retuşoarele, dălţile şi lustruitoarele toate din os. Străpungătoarele serveau la confecţionarea hainelor. Vasele erau modelate şi decorate la fel cu ajutorul pieselor de os. Plasele erau împletite cu cârligele de os. Pentru plasele de prins peşte, erau modelate greutăţi de lut.

Cu ajutorul fusului înzestrat cu fusaiolă de lut, erau răsucite firele de lână sau cele din fibre vegetale. Din ele, prin intermediul războaielor de ţesut, se confecţionau pânze. Un asemenea război de ţesut, de la care s-au păstrat opt greutăţi de lut, a fost depistat într-o locuinţă din aşezarea Sîngerei 11.

Cultura ceramicii liniare este reprezentată de circa opt tipuri de vase. Cele mai răspândite sunt cele cu corpul semisferic, străchinile cu corpul tronconic sau rotunjit, vase amforoidale. Rareori se întâlnesc vase cu corpul bombat sau butiforme. Vasele cu tub de scurgere se foloseau la hrănirea copiilor. Vasele grosiere se modelau din pastă cu adaos de degresanţi vegetali. Decorul lor consta în alveole, realizate cu degetul şi unghia, şi din elemente în relief şi se întâlneşte destul de rar – doar la 10% din exemplare.

Ceramică. Floreşti 1, Dănceni 1

Ceramica fină are culoare cenuşie sau cenuşie-neagră, fiind bine arsă şi lustruită. Acestea sunt vase de tip închis şi străchini cu picior de dimensiuni nu prea mari, văscioare şi polonice. În unele cazuri, ele puteau fi decorate cu motive antropomorfe şi zoomorfe. Decorul obişnuit al ceramicii fine este reprezentat de linii incizate şi gropiţe supranumite şi „capete de note muzicale", structurate în diferite compoziţii. Gropiţele erau executate cu piese de os, cu capătul triunghiular sau oval. Îmbinarea în compoziţiile ornamentale a liniilor incizate şi a gropiţelor este un fel de „carte de vizită" a culturii ceramicii liniare.

În procesul de evoluţie a culturii, decorul ceramicii suportă anumite schimbări, care sunt mai evidente în materialele aşezărilor târzii Floreşti 1 şi Gura Camencii 6. Unele vase încep să fie acoperite cu vopsea roşie la exterior şi în interior. Gropiţele devin fie prea mari sau prea mici, fiind vopsite cu vopsea roşie şi nu sunt plasate în compoziţii ca şi în perioada mai timpurie de evoluţie a culturii, în unele cazuri lipsind cu desăvârşire. Liniile la fel îşi modifică aspectul, îngustându-se sau devenind asemănătoare cu cele din cultura Precucuteni. Aceste schimbări indică direcţia de evoluţie a culturii.

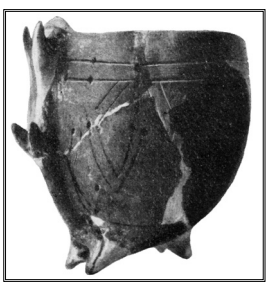
Reconstituirea artei, a cultelor, adică a mentalităţii purtătorilor culturii

Plastică antropomorfă. Sîngerei 1

ceramicii liniare este un lucru destul de dificil, deoarece s-au păstrat puține artefacte care ne-ar permite să abordăm adecvat acest subiect. În mod sigur poate fi atribuită vreunui cult originea podoabelor rare în formă de reprezentări zoomorfe și antropomorfe.

Pe vase au fost atestate imagini zoomorfe în relief, care redau destul de schematic capete de animale. Reprezentările antropomorfe sunt mai puține. Ne referim aici la fragmentul unui model de picior uman și al unei figurine feminine (?) descoperite la Dănceni 1. Figurina are abdomenul în relief pe care este reprezentat un brăduț cu linii incizate, ale cărui ramuri sunt dispuse simetric. O figurină asemănătoare provine din așezarea Târpești (România). Pe abdomenul ei la fel este înregistrat același tip de decor, suplimentat cu volute, linii arcuite și gropițe.

Vas cu motiv zoomorf. Ucraina, Nezvisko

Printr-o expresivitate aparte se deosebește capul unei figurine antropomorfe, recent descoperit de V. Bicbaev în așezarea Sîngerei 1.

La categoria reprezentărilor faciale, posibil, pot fi atribuite unele fragmente de ceramică fină, unde desenul era format prin combinarea gropițelor de diferite forme.

Plastică antropomorfă. Dănceni 1

Deși piesele enumerate mai sus se întâlnesc rar, alături de podoabe, ceramică și decor, ele se atribuie la așa-numitele caracteristici etnice ale culturii. Analiza acestor obiecte ne permite să urmărim legăturile dintre comunitățile umane locale.

Problema rolului purtătorilor culturii ceramicii liniare în procesul de formare și evoluție a culturii Precucuteni-Tripolie A, în prezent, este deja rezolvată. A fost un proces care a evoluat pe etape și a îmbinat în complexitate elemente ale culturilor reprezentate de purtătorii tradițiilor culturilor Boian, Dudești și ceramicii liniare. În urma proceselor complicate de asimilare și aculturalizare, s-a format o comunitate etnoculturală puternică a eneoliticului – Precucuteni-Cucuteni-Tripolie.

2.4. Complexul cultural Sacarovca-Mariupol

În anii ’90 ai secolului XX, în procesul cercetării așezării Sacarovca 1 a fost descoperit încă un complex cultural original, denumit *Sacarovca-Mariupol*. Este vorba de o necropolă care conținea

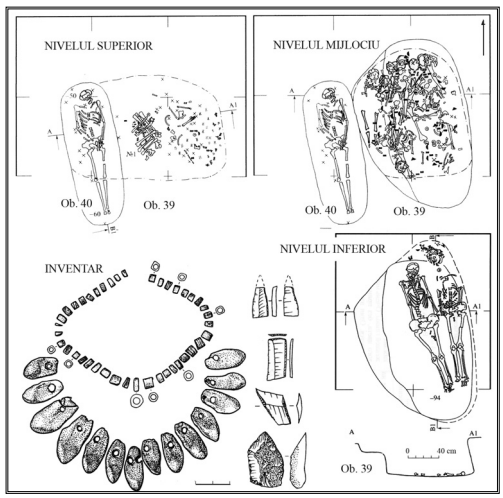
două morminte cu resturile a circa 20 de defuncți, înmormântați după ritul funerar caracteristic complexelor/culturii de tip *Mariupol* (interfluviul Nipru-Donețk din Ucraina). Din punct de vedere cronologic, după toate probabilitățile, necropola aparține neoliticului târziu-eneoliticului timpuriu. Prezența ei în acest spațiu denotă pătrunderea unor grupuri mici de vânători din regiuni mai estice ale nordului Mării Negre.

Studierea antropologică a resturilor scheletice din această necropolă a fost efectuată de către specialiști din Ucraina, Rusia și Moldova (S.I. Kruc, Institutul de Arheologie a ANȘ a Ucrainei, A.P. Bužilova, Institutul de Arheologie al AȘ a Rusiei, A.M. Varzari, Institutul de Arheologie al AȘM).

Necropola consta din două gropi, în care au fost efectuate înmormântări după ritul funerar caracteristic necropolelor de tip Mariupol. Populația care practica acest rit funerar erau vânători și pescari.

Apariția noii populații pe teritoriul vechi al Moldovei s-a datorat, probabil, migrației unor grupuri mici de populație. Din locul în care era situată necropola reiese clar că ei cunoșteau bine particularitățile acestui teritoriu, alegând pentru trai zona Câmpiei Bălților. După condițiile natural-climaterice și resursele naturale, Câmpia Bălților este una dintre cele mai favorabile zone din Moldova.

Necropola era situată la 20-25 m de coasta abruptă a dealului, pe un sector drept al platoului, la marginea de nord-est a fostei așezări neolitice. Purtătorii

Complexul cultural de tip Sacarovca-Mariupol

tradițiilor culturale de tip Mariupol își amplasau necropolele sale pe malurile înalte ale râurilor, în apropierea coastelor abrupte.

Unul din morminte (nr. 40) conținea o singură inhumație, iar cel de-al doilea o inhumație colectivă. Ambele morminte formau o singură necropolă, care conținea 20-21 de defuncți. Mormintele erau situate alături și erau orientate cu o ușoară deviere pe direcția nord-sud, paralel cu marginea estică a platoului.

Defunctul din înmormântarea solitară a fost depus într-o groapă oval-alungită, întins pe spate, cu capul spre nord-vest.

Extinderea necropolei se datora celui de-al doilea mormânt (nr. 39). Groapa lui de dimensiuni nu prea mari (2,10×1,24 m, adâncimea aproximativ 1 m), a devenit un cavou colectiv. Ea servea pentru înmormântarea multiplă a defuncților și pe etape. După necesitate, groapa fusese lărgită spre vest.

În total, mormântul conţinea resturile a 19-20 de indivizi, plasaţi în trei niveluri suprapuse.

Începutul necropolei a fost pus de o inhumaţie dublă – un bărbat cu vârsta de 20-29 de ani (nr. 21) şi, probabil, o femeie de 20-24 de ani (nr. 22).

Ambii defuncţi erau aşezaţi pe spate, unul alături de altul. Sub craniile lor a fost presărat ocru roşu. Corpul bărbatului se afla lângă peretele estic al gropii, parţial într-o nişă laterală. Îmbrăcămintea în care el fusese înmormântat era bogat împodobită, fapt care denotă statutul său de lider al acestei comunităţi. Pe căciula de pe cap erau cusute multiple pandantive din dinţi de cerb, care alternau cu mărgele din sidef. Manşeta şi poalele anteriului erau decorate cu câteva sute de mărgele. Gulerul era cusut cu mărgele şi pandantive din dinţi de peşti din familia *Cyprinidae*. Defunctul a avut o moarte violentă, el fiind omorât cu o săgeată de arc, care s-a păstrat printre oasele cutiei toracice.

Femeia înmormântată alături era situată în dreapta lui şi, judecând după podoabele descoperite, avea un statut social inferior bărbatului. Căciula ei fusese împodobită cu două pandantive din dinţi de cerb nobil. Un pandantiv similar a fost, probabil, cusut pe încălţămintea de pe piciorul stâng şi putea servi drept podoabă sau încheietoare pentru încălţăminte. În dreapta craniului se găseau câţiva dinţi de peşti din familia *Cyprinidae* şi o mărgică. Ambii defuncţi trebuiau să fie nişte persoane importante în cadrul comunităţii. Înmormântarea lor a pus bazele unei necropole familiale sau de neam (?). După ce au fost înhumaţi, groapa nu a fost astupată complet, deasupra lor fiind aşternut un strat de pământ cu grosimea de 20 cm.

Al doilea nivel de înmormântări este reprezentat de scheletul unui bărbat matur, de 20-24 de ani (nr. 20).

Cel de-al treilea nivel de înmormântări era umplut cu numeroase fragmente şi oase întregi, bucăţi de cranii ale mai multor oameni de diferite vârste. În acest nivel, oasele înmormântărilor, deja efectuate, erau deplasate, când se făceau înmormântări ulterioare. Nu este exclus că o parte din oase erau extrase în scopuri rituale sau aruncate. Asupra acestui fapt indică neconcordanţa numărului fragmentelor de cranii şi al oaselor lungi. După numărul craniilor reiese că în acest nivel au fost înmormântaţi 16-17 indivizi. În principal, acestea sunt resturi scheletice de copii cu vârsta cuprinsă între 5 şi 13 ani, trei adolescenţi de 16-18 ani (o fată şi doi tineri), un bărbat cu vârsta de 25-35 de ani şi o femeie de 30-45 de ani. Penultimul a fost înmormântat un copil de 9 ani.

Ultimul nivel, cel de sus, conţinea şi resturile scheletice ale unui prunc de 6-9 luni. Ultimul se afla într-o poziţie obişnuită pe partea dreaptă. Căciuliţa şi hainele lui erau împodobite cu pandantive din dinţi de peşte şi cerb. Corpul copilului a fost acoperit şi înconjurat cu oase ale maturilor înmormântaţi anterior. Probabil, este vorba despre un ritual care presupunea protejarea şi păstrarea corpului pruncului. Un rol îl putea juca

și gradul de rudenie. Toate acțiunile legate de „fondarea" necropolei, funcționarea și „închiderea" ei erau clar reglementate și supuse unor anumite reguli.

Prezintă interes resturile „ospățului funerar" de pe suprafața necropolei. Acestea s-au păstrat sub forma unei concentrații circulare de material, cu suprafața de 14 m^2, care acoperea ambele complexe funerare. Aici au fost găsite ocru, fragmente de valve de scoici *Unio*, oase de bovine și ovicaprine arse în foc. Printre ele se evidențiază fragmentul unui craniu aparținând unui bou de talie foarte mare.

Ocrul din înmormântări era folosit sub formă de praf și bucățele mici. El a fost atestat sub cranii sau lângă ele, sub oasele bazinului sau lângă genunchi. Aceste zone în fiziologia omului sunt înzestrate cu funcții deosebite și prezența ocrului confirmă importanța sa în calitate de simbol al reînnoirii și nașterii.

Printre podoabe, cele mai prestigioase erau mărgelele de sidef și pandantivele din dinți de cerb nobil. Majoritatea lor, cu mici excepții, se găseau în înmormântarea dublă a bărbatului și femeii (?). De remarcat că pentru înzestrarea defuncților cu 84 de pandantive din dinți de cerb nobil era necesară vânarea a 42 de masculi de cerb nobil, deoarece numai ei au asemenea dinți, câte doi fiecare.

Cu totul altfel erau cotate podoabele din dinți de pește din familia *Cyprinidae*. Ele împodobeau căciulile copiilor și femeilor, cel mai mare număr de asemenea podoabe fiind atestate pe scheletul pruncului.

Inventarul litic descoperit printre resturile „ospățului funerar" este reprezentat aproape exclusiv de deșeuri rezultate din prelucrarea silexului. El prezintă trăsături specifice industriilor de silex microlitice.

În esență, complexul cercetat ilustrează tipul clasic de necropolă a unui neam.

Datele sociologice privind sexul și vârsta defuncților prezintă un tablou tipic pentru acea epocă. Mortalitatea infantilă era mare – 60% din defuncți erau copii cu vârsta cuprinsă între 5 și 13 ani. Urmează adolescenții 14% (3 indivizi), bărbații 20-25% (4-5 indivizi), femeile 4-8% (1-2 indivizi). În opinia antropologilor, populația dată poate fi caracterizată prin prezența trăsăturilor grațiale.

După durata vieții populației, necropola Sacarovca 1 își găsește analogii în materialele necropolei Vil'njanka, situată în regiunea Zaporoj'e, Ucraina. Specificul necropolei Sacarovca 1 și Vil'njanka constă în următorii indici. Durata vieții femeilor era mai mare decât cea a bărbaților. În aceste necropole a fost înregistrat cel mai mare procent al mortalității infantile, de la 34 % până la 59%. În restul necropolelor din Ucraina, acest indice nu depășește 26%. La Sacarovca 1 și Vil'njanka nu au fost înregistrați indivizi care să depășească vârsta de 50 de ani, în restul mormintelor ei constituiau 13-16%. Numai la Sacarovca 1 și Vil'njanka familia avea 9-10 sau 6-7 membri, pe când în alte cazuri erau doar 3-4 membri în familie.

Ocupațiile și modul de viață al populației de la Sacarovca, conform esti-

mărilor specialiştilor, denotă o alimentaţie echilibrată cu nivel satisfăcător de proteine şi hidrocarburi. Cantitatea de saharoză şi fructoză în raţia ei era echilibrată. Prezenţa condiţiilor naturale favorabile este confirmată de lipsa frigurilor şi un nivel scăzut de helmintoze.

Reconstituirea activităţii populaţiei de la Sacarovca, după datele paleopatologiei, ilustrează faptul că tipul de economie nu era diferenţiat şi se apropia de cel complex. Asupra acestuia indică diversele variante ale activităţii locomotorii atestate la populaţia matură.

În cazul unei femei (scheletul nr. 11) a fost semnalată dezvoltarea intensă a reliefului osos în regiunea joncţiunii muşchilor fesieri şi surali, ceea ce se întâmplă, de obicei, din cauza şezutului îndelung pe vene. O asemenea poziţie este caracteristică pentru vânătorii-culegători cu un tip complex de economie. Ridicarea şi transportarea permanentă a greutăţilor de către bărbaţi şi femei (scheletele nr. 8, 22, 40) au condus la dezvoltarea intensă a muşchiului deltoid al humeruşului. La un bărbat (scheletul nr. 20) a fost semnalată aplatisarea plăcii articulare a unei vertebre cervicale. Dereglările de acest fel apar în urma transportării greutăţilor pe cap, de exemplu a coşurilor, baloturilor etc. A fost consemnată de asemenea o fractură cicatrizată în partea inferioară a radiusului. Alt bărbat (nr 21), posibil în urma unei căderi nereuşite, avea traumatizată articulaţia tibiotarsiană stângă. Traume au fost înregistrate doar la bărbaţi, ele datorându-se muncii lor fizice.

Informaţii importante au fost obţinute la studierea scheletului de femeie (nr. 11), ale cărei oase fuseseră utilizate repetat la înmormântarea pruncului (nr. 1). S-a stabilit că în timpul preluării oaselor ele erau dezmembrate prin tăiere. Un fragment al primei vertebre cervicale cu marginile ascuţite ale defectului a permis să se presupună (cu o mare doză de convenţionalitate) varianta decapitării, dezmembrarea capului celei înmormântate. În mod repetat i-au fost zdrobite epifizele humerusului stâng.

Specificul antropologic al populaţiei care a lăsat necropola de la Sacarovca constă în poziţia ei intermediară între grupuri masive de populaţie Nipru-Donеţk şi cele graţiale mediteranoide, caracteristice regiunii balcano-dunărene.

Antropologii admit posibilitatea continuităţii dintre populaţia mezolitică şi cea neolitică. Cea mai elocventă, în acest sens, poate fi necropola Vasil'evka 3 din zona Niprului, în care variantele antropologice evidenţiate sunt confirmate arheologic. Tipul mediteranean mezomorf era caracteristic pentru inhumaţiile mai târzii, întinse pe spate. Deoarece continuitatea parţială dintre populaţia mezolitică şi neolitică este confirmată de către antropologi, atunci este posibil ca populaţia cu trăsături mediteranene mezomorfe, reprezentată în necropola mezolitică Vasil'evka 3, să-şi fi continuat existenţa şi în neoliticul din nordul Mării Negre. Drept exemplu, poate servi necropola de la Sacarovca.

Epoca neolitică este una extrem de importantă în istoria omenirii. Ea a determinat evoluţia de mai departe a

omenirii pe milenii înainte. În neolitic a fost impulsionat progresul economic şi social al comunităţilor umane. Noile principii de organizare a economiei au dat posibilitate oamenilor să controleze mijloacele de dobândire a resurselor alimentare. Economia producătoare a dus la stabilirea şi consolidarea modului sedentar de viaţă, care a favorizat transmiterea tradiţiilor culturale de la o generaţie la alta, de la o cultură la alta.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Childe G. The Danube in Prehistory. Oxford. 1929.

Comşa E. Neoliticul din România. Bucureşti. 1982.

Dergachev V., Sherratt A., Larina O. Recent results of neolithic research in Moldavia (USSR). Oxford Journal of Archaeology. V. 10, N 1. 1991. P. 1-16.

Garašanin D. Starčevacka Kultura. Ljubliana. 1954.

Larina O.V. Culturi din epoca neolitică. Chişinău. 1994.

Larina O.V. Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova. Thraco-Dacica. Bucureşti. Tom XV, 1-2. 1994. P. 51-68.

Larina O.V. Kuzminova N.N. The late Neolitic Farming on the Territory of the Prut-Dnister Interfluve. In: Prehistoire Europeenne. Vol. 7. 1994. P. 225-240.

Lazarovici Gh., Maxim Z. Gura Baciului. Cluj-Napoca. 1995.

Marinescu-Bîlcu S. Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Roumania. BAR – International Series. 107. Oxford. 1981.

Marinescu-Bîlcu S. Les Carpates Orientales et la Moldavie. In: Atlas du Neolithique europeen, I. Liege. 1993. P. 191-241.

Popuşoi E. Trestiana. Monografie arheologică. Bârlad. 2005.

Soudsky B. Bylany, station des premiers agriqulteurs de l'age de la pierre polie. Praga. 1966.

Ursulescu N. Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei. Suceava. 1984.

Ursulescu N. Contribuţii privind neoliticul din regiunile est Carpatice ale României. Vol. I. Iaşi. 2000.

Wechler K.-P., Dergaciov V., Larina O. Neue Forschungen zum Neolithikum Osteuropas. Ergebnisse der moldawisch-deutschen Geländerarbeiten 1996 und 1997. In: Praehistorische Zeitschrift. Band 73, Heft 2.Berlin-New York. 1998. S. 151-166.

Давид А.И. Формирование териофауны Молдавии в антропогене. Кишинев. 1982.

Давид А.И. Фауна млекопитающих мезолитических и неолитических поселений Республики Молдова. Vestigii Arheologice din Moldova. Chişinău. 1997. С. 111-121.

Даниленко В.Н. Неолит Украины. Киев. 1969.

Коробкова Г.Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ Юга СССР. Ленинград. 1987.

Кременецкий К.В. Палеоэкология древнейших земледельцев и скотоводов Русской равнины. Москва. 1991.

Круц С.И., Бужилова А.П., Варзарь А.М. Антропологические материалы из неолитического могильника

Сакаровка 1. Российская Археология. 2003. №2. С. 104-118.

Кузьминова Н.Н., Дергачёв В.А., Ларина О.В. Палеоботанические исследования на поселении Сакаровка 1. Revista Arheologică nr. 2. 1998. С. 166-182.

Ларина О.В. Дергачёв В.А. Могильник Мариупольского типа в Молдавии. Российская археология. 2003. №2. С. 93-103.

Ларина О.В. Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона. Stratum plus. 1999, №2. С. 10-140.

Ларина О.В., Медяник С.И. Палеогеографическая реконструкция среды обитания на поселении Сакаровка 1. Thracians and Circumpontic World. I. Congress of Thracology. Chişinău. 2004. С. 12-27.

Ларина О.В., Вехлер К.-П., В.А. Дергачёв, С.И. Коваленко, В.М. Бикбаев. Новые полевые исследования памятников мезолита и неолита Молдовы. Vestigii Arheologice din Moldova. Chişinău. 1997. С. 62-110.

Левковская Г.М., Тимофеев В.И., Степанов Ю.В., Боголюбова А.Н., Котова Н.С., Ларина О.В., Волонтир Н.Н. О неолитическом земледелии на западе Евразийской степной зоны (по результатам новых исследований на Украине и в Молдове и материалам археолого-палеоботанико-палинологического банка данных) // Неолит – энеолит юга и неолит севера Восточной Европы. Санкт-Петербург. 2003. С. 298-313.

Маркевич В.И. Буго-Днестровская культура. Кишинёв. 1974.

Массон В.М. Поселение Джейтун. Проблема становления производящей экономики. МИА № 180. 1971.

Морган Л. Древнее общество. Москва. 1935.

Охрімерко Г.В. Неоліт Волині. Луцьк. 1994.

Пассек Т.С., Черныш Е.К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР. Свод археологических источников. Вып. Б-I-II. Москва. 1963.

Пассек Т.С., Черныш Е.К. Каменный век на территории СССР. Неолит Северного Причерноморья. МИА № 166. Москва. 1970.

Пясецкий В.К., Охрименко Г.В. Дослідження памя'ток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині. Археологія. №4. Київ. 1990. С. 69-81.

Титов В.С. Каменный век Венгрии. Москва. 1980.

Флиер Л.Я., Полетаева М.А. Происхождение и развитие культуры. Москва. 2008.

Цалкин В.И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. МИА № 161. 1970.

Чайльд Г. У истоков европейской цивилизации. Москва. 1952.

Шнирельман В.А. Происхождение скотоводства. Москва. 1980.

Янушевич З.В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим исследованиям. Кишинёв. 1976.

Янушевич З.В. Культурные растения Северного Причерноморья. Палеоэтноботанические исследования. Кишинёв. 1986.

Capitolul 3

MARILE CIVILIZAȚII DE VECHI AGRICULTORI ȘI NOMAZI. ENEOLITICUL. ÎNCEPUTURILE DESCOMPUNERII ORÂNDUIRII GENTILICO-TRIBALE

Considerații generale

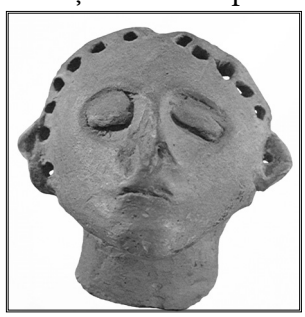
Termenul ***eneolitic*** provine de la cuvintele din greaca veche – *εηέος* și *λίτος*, care, în contextul dat, consemnează perioada sau **epoca aramei și pietrei.** Deci eneoliticul (aproximativ sfârșitul milen. VI-sfârșitul milen. IV î.Hr.) este perioada când omul, perfecționând în continuare metodele de prelucrare a pietrei în confecționarea uneltelor și armelor necesare, începe a utiliza în acest scop și metalul.

Primul metal folosit de om în scopuri practice a fost cuprul-arama, care la comunitățile culturale din Orientul Apropiat a început a fi întrebuințată încă din Mezolitic. Pentru început arama era prelucrată doar prin ciocănire-batere. Însă, deja, pe parcursul mileniului V î.Hr., omul a învățat să topească și să toarne metalul în forme, fapt ce a condiționat apariția metalurgiei cuprului, iar ceva mai târziu și a metalurgiei bronzului. Apariția și extinderea uneltelor de metal au avut un rol decisiv în sporirea productivității muncii, în dezvoltarea meșteșugurilor, relațiilor culturale și comerciale și, în special, în evoluția relațiilor sociale interne și externe, deschizând perspective largi în acumularea și operarea cu valori materiale tribale-gentilice, familiale și/sau personale.

Mândrie.
Ruseni, Edineț

Odată cu perfecționarea uneltelor de muncă, eneoliticul se caracterizează drept o perioadă istorică de maximă înflorire a formelor timpurii ale agriculturii și ale apariției economiei specializate în creșterea animalelor domestice. În această epocă s-a lărgit cu mult sortimentul de cereale și leguminoase ce erau cultivate. Se dezvoltă pe larg pomicultura și viticultura. La prelucrarea solului începe să fie folosit plugul primitiv cu brăzdar din lemn sau corn de animale. Complexul animalier se completează cu calul domesticit, preluat de la comunitățile est-europene. Animalele sunt folosite ca forță de tracțiune atât la lucrarea solului, cât și în utilizarea surselor de transport, pentru înce-

Tristețe.
Caracuşenii Vechi, Briceni

put în formă de sanie, iar spre sfârşitul epocii şi a carelor cu roţi.

Succese deosebite se înregistrează, în această epocă, în amenajarea spaţiului de habitat cu aşezări de lungă durată, planificate după un plan conceput şi bine chibzuit (cu locuinţele în rânduri sau în cercuri concentrice), iar după necesitate – asigurate cu fortificaţii naturale şi/sau artificiale.

Pe lângă perfecţionarea procedeelor de construcţie şi amenajare a locuinţelor (de suprafaţă, inclusiv în două-trei niveluri), realizări semnificative vor fi obţinute în confecţionarea ceramicii, care spre sfârşitul eneoliticului era deja modelată, probabil, la roata olarului, încă destul de rudimentară (este vorba de un suport de lemn, de lut ars sau de o piatră cu partea de sus bombată, pe care se fixa argila pentru modelarea vaselor, suport care se „rotea", din care cauză el poate fi considerat „strămoşul" roţii olarului). S-au perfecţionat meşteşugurile casnice: torsul, ţesutul, prelucrarea pieii etc., fapt ce a influenţat dezvoltarea relaţiilor culturale şi de schimb, care şi-au lărgit arealurile pe sute şi mii de kilometri.

În această perioadă se finalizează procesul de populare a zonei de stepă a Europei de Est, unde, în concordanţă cu condiţiile specifice zonei de stepă, se constituie un complex de gospodărire specializat prioritar în creşterea animalelor domestice şi mai puţin în cultivarea plantelor, cu un mod de viaţă seminomad şi care, în funcţie de situaţia climaterică, va genera un şir de valuri de migraţiuni în masă ale populaţiei din stepă în aria civilizaţiilor de vechi agricultori din spaţiul carpato-dunărean şi Balcani. Acest proces, însoţit de conflicte militare de o durată mai lungă sau mai scurtă, a influenţat radical evoluţia civilizaţiilor de vechi agricultori, provocând mai multe perioade de criză, soldate, în final, cu destrămarea şi dispariţia treptată a tuturor civilizaţiilor, caracteristice acestei epoci.

Din punct de vedere social, perioada în cauză se evidenţiază prin aprofundarea relaţiilor matrimoniale şi a celor gentilice. Odată cu acestea, pe parcursul epocii eneoliticului se consolidează familia patriarhală, care, la rândul său, duce la formarea şi constituirea unor mari uniuni de ginţi şi de triburi, având-u în frunte pe conducătorii acestora şi căpeteniile lor militare. Dezvoltarea meşteşugurilor, a schimbului şi artei militare au contribuit încă din această perioadă la apariţia elementelor incipiente ale diferenţierii sociale, averile concentrându-se în mâinile unor conducători de triburi, ale familiilor acestora sau ale ginţii.

Periodizarea. Eneoliticul din zona carpato-nistreană şi, respectiv, din spaţiul actual al Republicii Moldova (în conformitate cu datele radiocarbon calibrate) cuprinde circa două mii de ani, de la sfârşitul mileniului VI-începutul mileniului V î.Hr., până, aproximativ, la începutul ultimului trimestru al mileniului IV î.Hr.

Convenţional, această epocă este divizată în trei perioade, relativ de sine stătătoare, caracteristice prin dezvoltarea şi evoluţia anumitor comunităţi culturale.

Perioada timpurie, în linii generale, corespunde primei jumătăți a mileniului V î.Hr. și se caracterizează prin constituirea și extinderea pe larg, în zona de silvostepă, a fenomenului cultural denumit *cultura/civilizația Precucuteni-Tripolie A*, iar la cheile Dunării a fenomenului cultural *Bolgrad-Aldeni*.

Perioada mijlocie corespunde celei de-a doua jumătăți a mileniului V î.Hr. și se caracterizează, pe de o parte (în zona de silvostepă), prin evoluția în continuare a fenomenului cultural *Cucuteni A-Tripolie B1*, iar, pe de altă parte (în zona de stepă), prin extinderea din sudul Europei de Est a populației de stepă, cunoscută în zona carpato-dunăreană prin *comlexele culturale de tip Suvorovo-Giurgiulești-Casimcea*.

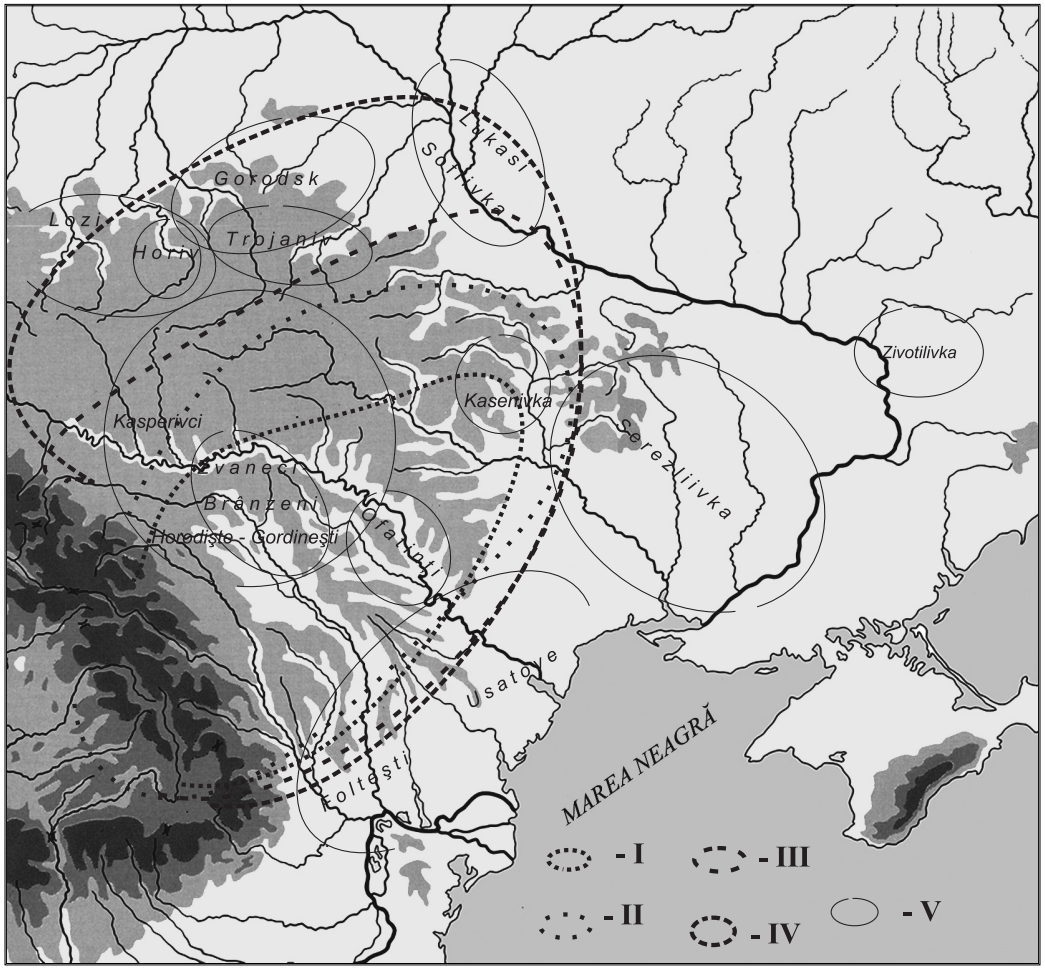
Perioada târzie corespunde primei și, parțial, celei de- a doua jumătăți a mileniului IV î.Hr. Această perioadă se caracterizează prin evoluția, în continuare, în zona de silvostepă a fenomenului cultural *Cucuteni A-B și B-Tripolie B2-C1***,** cu unele variațiuni, cu caracter mixt și pentru zona de stepă.

Din cele expuse este clar că, în cazul zonei de stepă, fenomenele culturale atestate la ora actuală poartă un caracter temporar, iar pentru zona de silvostepă cultura sau civilizația (luată în difiniția ei integrală) *Precucuteni-Ariușd-Cucuteni-Tripolie,* datorită evoluției multiseculare, acoperă integral toată epoca eneoliticului. Mai mult ca atât, după cum vom vedea în continuare, etapele finale ale acestei extinse și expresive culturi reprezintă, în plan general, și perioada timpurie a epocii bronzului.

3.1. Cultura Precucuteni – Cucuteni – Tripolie – date generale

Cultura Precucuteni-Cucuteni-Tripolie este una dintre cele mai pregnante și expresive culturi sau civilizații ale preistoriei europene. După cum s-a menționat, ea a luat naștere pe la sfârșitul milen. VI-începutul milen. V î.Hr., în baza populației culturii Boian, venită din regiunile dunărene și care s-a amestecat cu urmașii triburilor neolitice autohtone. Inițial, aceste triburi locuiau pe un teritoriu mic din zona cursului de mijloc a râurilor Siret și Prut (în România această cultură este cunoscută în literatura de specialitate drept cultura Precucuteni I). Ulterior, ea s-a răspândit de la est de Carpați pe toată zona de silvostepă, până la cursul de mijloc al Nistrului și Bugului de Sud (etapa Precucuteni II-III), apoi până la cursul mijlociu al Niprului (etapa Cucuteni A-Tripolie B), iar în etapele finale (Cucuteni B-Tripolie Cγ) purtătorii acestei culturi dețineau un spațiu imens, de la Nistru Superior și Pripjat până la Nipru și litoralul de nord-vest al Mării Negre, diversificându-se într-o mulțime de aspecte regionale.

De-a lungul dezvoltării sale de peste două milenii (milen. V-începutul milen. III î.Hr.), cultura Precucuteni-Cucuteni-Tripolie a străbătut mai multe faze de dezvoltare, care reflectă etapele de constituire, înflorire și de descompunere a acestei comunități culturale.

Evoluția culturii Precucuteni-Cucuteni-Tripolie în timp şi spațiu.
Orizonturi culturale: I – Precucuteni-Tripolie A; II – Cucuteni A-Tripolie B1;
III – Cucuteni A-B-Tripolie B 2; IV – Cucuteni B-Tripolie Cγ 1;
V – complexe culturale din perioada Tripolie Cγ 2.

a. Istoricul cercetărilor

Descoperirea splendidei civilizații Precucuteni-Cucuteni-Tripolie ține de sfârșitul secolului al XIX-lea, când arheologia, ca știință a trecutului, devine o preocupare „la modă" și de prestigiu.

Cele mai vechi piese ale culturii Precucuteni-Cucuteni-Tripolie din colecțiile prestigioaselor muzee din Sankt-Petersburg și Viena, Kiev și Moscova sau Budapesta sunt înregistrate, începând cu anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea. Însă timpul n-a păstrat nici numele descoperitorilor acestor piese, nici pe cel al a donatorilor.

Săpături, cât de cât profesioniste, în cadrul așezărilor civilizației Cucuteni-Tripolie sunt întreprinse doar începând cu anii '70-'80 ai secolului al

XIX-lea. Printre primele dintre ele, pot fi menționate sondajele lui B. Orban și Julius Teutsch în așezarea Ariușd din sud-estul Transilvaniei, precum și cercetările arheologilor galițieni și polonezi (I. Kopernicki, A. Kirkor, G. Ossowski ș.a.) în așezările Gorodnicy, Bilče-Zolote, peștera Verteba și altele din bazinul Nistrului Mijlociu. Însă cu toate că articolele publicate erau însoțite de titluri atrăgătoare („Pompeiul nistrean"; „Troada Bucovinei"), aceste descoperiri nu au atras atenția cuvenită din partea comunităților științifice ale vremii.

Ca fenomen cultural deosebit al preistoriei est-europene, civilizația în cauză va intra în circuitul științific abia din anii '90 ai secolului al XIX-lea-începutul secolului XX, pe de o parte, datorită comunicării arheologului român **Grigore Buțureanu** la cel de al X-lea Congres Internațional de Antropologie și Arheologie Preistorică de la Paris (1889), despre săpăturile efectuate începând din 1884 în stațiunea Cucuteni (în apropiere de Iași) și, pe de altă parte, datorită comunicării din 1899 a arheologului ucrainean **Vikentij V. Hvojko**, la cel de al XI-lea Congres arheologic din Kiev, privind cercetările sale din anii 1893-1898 în împrejurimile satului Tripolie (la sud de Kiev). Drept rezultat, ceramica pictată din zona Moldovei și Ucrainei va fi cunoscută, în spațiul științific românesc și occidental, sub denumirea de *civilizația Cucuteni* sau „*Ariușd-Cucuteni*", în timp ce, în Imperiul Rus și apoi în spațiul sovietic sau post-sovietic, același fenomen va fi studiat sub numele de *civilizația Tripolie*.

Grigorie Buțureanu

Vikentij V. Hvojko

Grație originalității și diversității complexelor arheologice (așezări, peșteri, tumuli), recunoscute pe plan intern și extern, monumentele civilizației Ariușd-Cucuteni-Tripolie s-au bucurat, pe parcursul primelor decenii ale secolului XX, de un interes permanent în creștere.

În anii 1907-1913, Ferenc László a reluat cercetarea stațiunii Ariușd, de data aceasta pe baza metodei stratigrafice. De asemenea, a evidențiat și a studiat parțial alte câteva zeci de așezări, ce reprezentau specificul sud-est-transilvănean al acestei civilizații.

De o maximă importanță științifică au fost săpăturile arheologului german Hubert Schmidt (unul dintre cercetătorii Troiei), întreprinse în anii 1909-1910 în stațiunea eponimă de pe Dealul Cetățuia de la Cucuteni, lucrări care vor servi ca bază în elaborarea periodizării acestei culturi pentru spațiul românesc.

Evenimentele au evoluat dinamic și în zona de est, aici dându-și concursul arheologi renumiți ai vremii – reprezentanți ai tradițiilor științifice austro-

ungare, poloneze, ucrainene sau ruseşti. Cercetări de proporţii au fost efectuate în cadrul mai multor staţiuni din bazinul Nistrului mijlociu. Kudrincy, Košilovcy, Šipenicy, Bilče-Zolote, peştera Verteba sunt doar câteva dintre cele mai cunoscute monumente studiate la începutul secolului XX în această zonă. Iniţiată de V.V. Hvojko în apropierea Kievului, cercetarea monumentelor culturii Tripolie s-a extins, treptat, pe tot spaţiul dintre fluviile Nipru şi Bugul de Sud. Rezultate remarcabile s-au înregistrat prin investigarea aşezărilor Vereme, Borisovka, Krutoborodici, Popudnja etc. Tot în această perioadă se plasează investigaţiile lui E. Stern în una dintre primele staţiuni descoperite pe teritoriul actualei Republici Moldova (Petreni). Un interes aparte a suscitat descoperirea unor morminte tumulare cu ceramică pictată în regiunile de stepă ale Mării Negre.

În perioada interbelică, atât în România, cât şi în spaţiul fostei URSS, cercetarea monumentelor civilizaţiei Precucuteni-Cucuteni-Tripolie s-a bucurat de o atenţie sporită, fiind coordonată şi susţinută financiar de instituţiile publice de stat: în România – de Muzeul Naţional de Antichităţi şi muzeele regionale, iar în spaţiul sovietic – de Academia de Ştiinţe a URSS şi Academia de Ştiinţe a Ucrainei.

În România, în perioada vizată, graţie activităţii cunoscuţilor arheologi I. Andrieşescu, I. Nestor, Radu şi Ecaterina Vulpe, Vladimir şi Hortensia Dumitrescu, au fost cercetate mai multe staţiuni ce reprezintă, practic, toate perioadele de constituire şi evoluţie a civilizaţiei în discuţie. Izvoare, Traian-Dealul Fântânilor, Frumuşica, Horodiştea sunt denumirile unora dintre monumentele-repere, actualmente, bine cunoscute tuturor specialiştilor. Un eveniment de o deosebită importanţă pentru această perioadă îl constituie apariţia studiului monografic al lui **Hubert Schmidt** (1932), în care, în baza unei analize detaliate a stilisticii picturii ceramicii de la Cucuteni şi din alte staţiuni, a fost efectuată, pentru prima dată, periodizarea monumentelor acestei civilizaţii pentru spaţiul românesc – periodizare, care, cu toate rectificările ulterioare, şi-a păstrat actualitatea.

Hubert Schmidt

Lucrările de teren în vederea cercetării culturii cu ceramică pictată au fost continuate şi în zona Nistrului mijlociu. Prin străduinţa arheologilor polonezi O.A. Kandyba, L.T. Kozlowski şi a altora, au fost descoperite şi cercetate o serie de staţiuni, atât dintre cele deja cunoscute, cât şi dintre cele nou-descoperite.

Prin proporţii incomparabile s-a manifestat cercetarea civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, în perioada dată, pe teritoriul Ucrainei, lucrările fiind coordonate şi executate de expediţii speciale, la care au participat zeci de cunoscuţi specialişti ucraineni (M.E. Makaren-

ko, M.Ja. Rudints'kij, N.F. Bileašivs'ki, V.E. Kozlovs'ka etc.), precum și unii dintre cei mai renumiți specialiști din instituțiile academice centrale: Tatjana S. Passek (Moscova), E. Iu. Kričevski (Leningrad/St.-Petersburg) ș.a.

Pe parcursul anilor '20-'30, prin cercetări de teren, a fost acoperită, treptat, toată aria de extindere a acestei civilizații: Volynia și Podolia, zona Niprului Mijlociu și bazinul Bugului de Sud, precum și spațiul dintre acesta și Nistru. Au fost evidențiate sute de noi stațiuni, dintre care unele au fost supuse unor săpături mai mult sau mai puțin sistematice. Grație activității „Expediției tripoliene", condusă de **Tatiana S. Passek**, pentru prima dată, între anii 1934 și 1938, a fost realizată cercetarea exhaustivă a unei stațiuni tripoliene (Kolomijščina I), ceea ce a pus capăt discuțiilor referitoare la funcționalitatea acestor stațiuni (considerate fie „centre de cult", fie „case rituale", centre de producție ale ceramicii etc.). Pe de altă parte, datorită lucrărilor de analiză și sinteză, a devenit clar, că cultura Tripolie din Ucraina este, în realitate, absolut similară civilizației Cucuteni din România. În fine, tot în această perioadă T.S. Passek (1935) a elaborat prima periodizare complexă a culturii Tripolie.

Tatjana S. Passek

După cel de-al Doilea Război Mondial cercetarea civilizației Cucuteni-Tripolie s-a bucurat de o atenție continuă, atât în România, cât și în Ucraina și Moldova. Coordonate și finanțate de instituțiile academice de profil, cercetările au căpătat un caracter sistematic, orientat spre elucidarea tuturor aspectelor legate de originea și specificul evoluției acestei civilizații, pe toată durata ei multiseculară și în toată aria ei imensă de extindere. Perioada se caracterizează prin perfecționarea permanentă a metodologiei și metodelor de cercetare, atât de teren, cât și de analiză, de sistematizare și interpretare a vestigiilor arheologice, prin implicarea, în cercetare, a metodelor pluridisciplinare (arheozoologia, palinologia, paleobotanica, paleometalurgia etc.), ale celor experimentale (traseologia, reconstituirea arhitecturii Cucuteni-Tripolie), ale metodelor fizice de evidențiere și datare a complexelor arheologice etc.

Plecând de la cunoștințele acumulate anterior, pe parcursul anilor '40-'60 ai secolului XX, în România, Ucraina și Moldova s-a acordat o atenție deosebită studierii stațiunilor din etapele incipiente ale acestei culturi. Datorită săpăturilor întreprinse în stațiuni pluristratificate, în România (Izvoare, Traian, Larga Jijia, Târpești – ultima cercetată integral), în Republica Moldova (Florești, Holercani, Ruseștii Noi) și în Ucraina (Luka-Vrubleveckaja, Lenkovcy, Alexandrovka etc.), deja către mijlocul anilor '60, a fost completată periodizarea civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie cu orizontul timpuriu al culturii Precucuteni-Tripolie A, care se leagă în mod organic

de evoluția întregului complex cultural. Totodată, au fost determinate părțile componente ale procesului de geneză: substratul local neolitic (cultura ceramicii band-liniare) și culturile balcano-dunărene (în special cultura Boian, faza Giulești), având un rol decisiv.

Rezultate remarcabile au fost înregistrate și în cercetarea etapelor de maximă înflorire a civilizației Cucuteni-Tripolie, când, din zona sa de origine (sudul Carpaților Orientali – bazinul Siretului), comunitățile acestei civilizații s-au extins, îndeosebi, spre nord-est, în zona de silvostepă a Bugului de Sud, apoi până la Niprul Mijlociu. Lucrările au fost direcționate prioritar spre studierea minuțioasă a tuturor zonelor de extindere ale purtătorilor acestei civilizații, stabilindu-se caracteristicile aspectelor regionale ale diverselor grupe de monumente, precum și relația lor cronologică. Prin cercetarea amplă sau integrală a unor monumente-reper (precum Hăbășești, Trușești, Putinești, Alexandrovka, Vladimirovka etc.), au fost obținute informații complexe, datorită cărora au fost reconstituite sau descifrate numeroase aspecte ale vieții sociale, economice, spirituale, preocupările cotidiene ale purtătorilor acestei civilizații, precum și relațiile lor cu comunitățile învecinate.

În perioada vizată, de o atenție aparte s-a bucurat și cercetarea etapelor finale, când, din cauza extinderii exagerate a influențelor din afară și a cataclismelor paleo-climaterice, civilizația Cucuteni-Tripolie suportă o dezintegrare treptată, manifestată prin apariția unor grupuri culturale cu un aspect relativ autonom, cum ar fi: Brînzeni și Horodiștea-Gordinești din zona Prutului Superior și Mijlociu; Ofatinți în zona Nistrului Mijlociu; Troianov și Gorodsk în Volynia; Lukaši și Sofievka în zona Niprului Mijlociu; Folteşti-Usatovo în zona nord-vest pontică și altele.

Având în vedere interesul manifestat, în prezent, față de această civilizație preistorică, este sigur că și în deceniile ce vor urma civilizația Precucuteni-Cucuteni-Tripolie se va bucura de atenția sporită a specialiștilor și a publicului larg, care se arată din ce în ce mai atrași de realizările ei de excepție și de enigmele pe care încă le mai ascunde în vasta sa arie de răspândire. Atracția față de această civilizație a sporit, în ultimele decenii, mai ales după descoperirea (la începutul anilor ’70) a așezărilor-gigant din bazinul Bugului de Sud, întinse pe suprafețe de 200-400 ha și cuprinzând mii de locuințe.

Actualmente, grație activității câtorva generații de arheologi din diverse țări, civilizația Precucuteni-Ariușd-Cucuteni-Tripolie, de-a lungul celor două milenii de existență (cca 5000 – 3000 î.Hr.), în aria întinsă din SE Transilvaniei până la Niprul Mijlociu și de la cheile râului Pripjat’ până la litoralul de NV al Mării Negre, însumează peste 4000 de monumente (așezări deschise sau fortificate, peșteri, cimitire plane sau tumulare, depozite), dintre care doar vreo două sute au fost supuse unor cercetări sistematice, iar alte câteva zeci fiind cercetate integral. Materialele acumulate reprezintă deja o

imensă colecție, valorificată în sute de monografii și culegeri de sinteză sau tematice, în mii de articole științifice, editate în diverse țări, precum și în numeroase expoziții de bază sau temporare. Datorită aplicării unor metodologii și metode specifice arheologiei, dar și a multiplelor metode interdisciplinare, astăzi dispunem de cunoștințe vaste privind aproape toate aspectele referitoare la circumstanțele apariției acestei civilizații, factorii sociali și economici fundamentali, referitor la contextul istorico-cultural al evoluției ei bimilenare, precum și cauzele dispariției ei de pe arena istorică.

Cercetarea civilizației Cucuteni-Tripolie – ca una dintre cele mai expresive și fabuloase civilizații ale preistoriei din spațiul româno-moldo-ucrainean și, totodată, din cel european – continuă.

b. Originea

Conform cronologiei biblice, civilizația Cucuteni-Tripolie și-ar avea începuturile chiar din zilele Facerii Pământului sau, cel puțin, din timpurile lui Noe și ale Potopului – timpuri îndepărtate, timpuri confuze...

Originea civilizației Cucuteni-Tripolie, ca și a oricărei alte civilizații din trecut, constituie una dintre problemele dificile ale științei arheologice. Problema constă în faptul că, de regulă, geneza unei civilizații îmbină în sine câteva componente, iar acest proces, de obicei, are o durată cronologică relativ scurtă. Deci arheologia sesizează doar rezultatul acestui proces (reprezentat de vestigii materiale), dar nu și procesul în sine. Tocmai de aceea, reconstituirea originii unui fenomen cultural din trecut depinde nemijlocit de numeroase circumstanțe, cum ar fi: nivelul cercetărilor de teren, gradul de sistematizare a datelor disponibile, aplicarea unor proceduri și metode de cercetare speciale și, nu în ultimă instanță, intuiția cercetătorului.

Recunoscută ca un fenomen cultural aparte spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când cunoștințele arheologice referitoare la aria reală de răspândire a civilizației Cucuteni-Tripolie, precum și despre fenomenele culturale din regiunile limitrofe ale Europei răsăritene, sud-estice sau centrale rămâneau încă extrem de limitate, originea acestei culturi a fost atribuită fie unor triburi din perioadele întunecate ale epocii de piatră (paleolitic?), fie unor popoare mitice („vechii arieni") sau, în cel mai bun caz, *pre- cimerienilor* (cimerienii fiind indicați de Herodot drept cei mai vechi locuitori ai pământurilor nordpontice). Nu au lipsit nici teorii complet fanteziste, precum cele despre originea dacică sau slavă a populației care a creat această cultură.

Și totuși, grație faptului că, la scurt timp după descoperire, în soluționarea problemei originii civilizației cu ceramică pictată s-au implicat unii dintre cei mai renumiți arheologi ai timpului (A.A. Spicyn, Ernst von Stern, V.A. Gorodcov, H. Schmidt ș.a.), familiarizați cu recentele descoperiri din Tessalia și Creta (civilizația creto-miceniană), Asia Anterioară (civilizațiile șumeria-

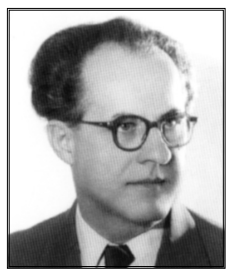
nă şi troiană) sau Centrală (civilizaţia Anau-Namazga), deja pe parcursul primului deceniu al secolului XX s-a înfiripat, treptat, opinia conform căreia originea acestei civilizaţii trebuie văzută drept rezultat al unor influenţe şi/sau reamplasări ale purtătorilor tradiţiilor culturale din Asia Mică, ajunşi la est de Carpaţi, prin Grecia şi Balcani.

Treptat, odată cu avansarea cunoştinţelor în studierea monumentelor cucuteni-tripoliene, dar şi a monumentelor ce ţin de alte civilizaţii neolitice sau eneolitice din Europa răsăriteană, sud-estică şi centrală, abordarea problemei în cauză a căpătat un caracter mult mai concret.

Spre finele anilor ’40, apariţia civilizaţiei Cucuteni-Tripolie era explicată, în primul rând, prin substratul neolitic european – civilizaţia *ceramicii band-liniare*, cunoscută în acele timpuri în ţările central-europene (Ungaria, Cehia, Polonia, Germania ş.a.). Această concepţie, lansată pentru prima dată încă la finele anilor ’20 de marele arheolog englez Gordon Childe (în versiunea autorului sub denumirea de *civilizaţia dunăreană*), a fost preluată şi susţinută practic de majoritatea specialiştilor din Rusia, Ucraina, România, Polonia etc.

Soluţionarea problemei, probabil, mai adecvată realităţii, se derulează în primele două decenii ale perioadei postbelice, când cercetările sistematice ale civilizaţiei în cauză aduc în lumină descoperiri nu mai puţin impresionante, aparţinând culturilor din perioadele anterioare: cele ale neoliticului timpuriu, existente anterior în aria Cucuteni-Tripolie (cultura Criş, la est de Carpaţi; cultura ceramicii band-liniare, din bazinele râurilor Siret, Prut şi Nistru; cultura bugo-nistreană, în bazinele Nistrului şi Bugului de Sud), precum şi cele din zonele limitrofe spaţiului Cucuteni-Tripolie, direct sau indirect implicate în procesul de geneză şi evoluţie a acesteia (culturile Boian, Hamangia şi Gumelniţa-Bolgrad la Dunărea de Jos; Vinča, Turdaş şi Petreşti, în Transilvania; culturile din silvostepa şi stepele est-europene etc.).

În cadrul acestora, un rol decisiv în elucidarea problemei genezei civilizaţiei Cucuteni-Tripolie revine cercetărilor sistematice întreprinse în aşezări multistratificate, cu vestigii din etapele timpurii (orizontul cultural Precucuteni-Tripolie A) şi, în special, celor în care materialele Precucuteni suprapuneau complexele culturii neolitice cu ceramică band-liniară (Traian, Târpeşti, Floreşti ş.a.).

Vladimir Dumitrescu

Delimitarea orizontului cultural Precucuteni-Tripolie A a provocat, de la bun început, discuţii intense şi controversate atât în istoriografia română, cât şi în cea sovietică, mai ales asupra a două probleme. În primul rând, dacă fenomenul nou-descoperit era considerat ca o cultură de sine stătătoare, trebuia ca, în această situaţie, să fie explicată relaţia ei atât

Serghei N. Bibikov

cu cultura anterioară a ceramicii band-liniare, cât și cu cea ulterioară, Cucuteni-Tripolie. În schimb, dacă fenomenul nou-descoperit era interpretat ca o etapă organică a civilizației Cucuteni-Tripolie, atunci, pe de o parte, urma să se evidențieze care sunt componentele procesului de geneză a fenomenului Precucuteni, iar, pe de altă parte, care sunt circumstanțele și componentele procesului de constituire a fenomenului Cucuteni-Tripolie, deosebit de fenomenul anterior (Precucuteni se caracterizează prioritar prin ceramică ornamentată cu incizii și/sau caneluri, în timp ce Cucuteni-Tripolie – prioritar prin ceramică pictată).

Însă datorită unor noi investigații de teren, a cercetărilor analitice și de sistematizare și a completării cunoștințelor referitoare la toate etapele și perioadele de evoluție a fenomenelor în cauză, discuțiile din anii '50 au fost depășite. Până pe la mijlocul anilor '60, majoritatea specialiștilor implicați în aceste discuții recunosc fenomenul Precucuteni drept parte organică a procesului de constituire a civilizației Cucuteni-Tripolie. De asemenea, se ajunge la un numitor comun vis-à-vis de părțile componente ale procesului de geneză și evoluție a complexului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie. Opiniile elaborate pe parcursul anilor '50-'60 de cei mai prestigioși arheologi ai timpului (H. și Vl. Dumitrescu, R. Vulpe, T.S. Passek, S.N. Bibikov, V.N. Danilenko și alții), preluate și dezvoltate de generația următoare (S. Marinescu-Bâlcu, M. Petrescu-Dîmbovița, A. Nițu, E.K. Černyš, V.G. Zbenovič și mulți alții), reprezintă astăzi cunoștințele noastre fundamentale în problema dată.

Actualmente, depășind extremele teoriilor migraționiste sau autohtoniste din trecut, geneza și evoluția civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie este văzută drept rezultat al unor procese complexe, predeterminate atât de cadrul cultural-istoric din perioadele anterioare ale neoliticului mijlociu și târziu, de specificul intern al unei evoluții bimilenare a acestei civilizații în timp și spațiu, precum și de contextul cultural extern, diferit de la o perioadă la alta.

Conform cunoștințelor actuale, geneza fenomenului Precucuteni cumulează, în sine, tradițiile a trei culturi distincte (ceramica band-liniară din spațiul est-carpatic, reminiscențe ale culturii Criș și, îndeosebi, cultura Boian, faza Giulești, din zona sud-carpatică), la care se adaugă influențe notabile din partea culturilor Vinča și Hamangia și sporadice – din partea culturii Bugului de Sud. Constituirea noului fenomen (Precucuteni I) se produce în zona submontană și colinară, situată de o parte și de alta a Carpaților Orientali, fiind documentată doar prin câteva stațiuni mai cercetate (îndeosebi *Traian-Dealul Viei* și *Moacșa-Eresteghin*). În evoluția sa de circa cinci secole, acest fenomen cultural se extinde până la Nistrul Mijlociu și dincolo de Bugul de Sud, unde se va

suprapune culturii bugo-nistrene, ceea ce va determina apariția unor deosebiri regionale în desfășurarea ulterioară a fenomenului Precucuteni-Tripolie pe teritoriul Ucrainei.

Însă deja către finele fazei Precucuteni II, așa cum au demonstrat descoperirile de la Poduri (jud. Bacău) și Isaiia (jud. Iași), evoluția acestui fenomen demonstrează inovații esențiale, manifestate îndeosebi prin apariția ceramicii pictate, a unor noi canoane arhitecturale, spirituale etc. (specifice apoi întregului spațiu al civilizației Cucuteni-Tripolie), ale căror origini sunt atribuite atât influențelor culturale din Transilvania (Vinča, Turdaș, Petrești), cât și celor din partea culturii Gumelnița de la Dunărea de Jos (prin aspectul cultural Aldeni-Stoicani-Bolgrad).

Cultura Cucuteni-Tripolie va suferi, începând cu sfârșitul perioadei sale de maximă înflorire (Cucuteni A – Tripolie B1), influențe importante (ca, de exemplu, apariția și includerea în complexul de ceramică a vaselor cu scoică pisată în pastă, cu ornament ondulat și în formă de spirală, ale unor categorii de arme etc.), datorate populațiilor de crescători de vite din zona de stepă și silvostepă a Europei răsăritene, care s-au infiltrat treptat în aria culturală carpato-niprovianã.

Mult mai diverse și pronunțate au fost influențele externe în etapele finale ale evoluției civilizației Cucuteni-Tripolie, contribuind direct la dezmembrarea treptată a acestui spațiu cultural, cândva unitar. Supuse unor influențe de lungă durată din partea culturilor central-europene (Lengyel, cultura paharelor în formă de pâlnie = *Trichtenbecherkultur*, *Funnel-Necked Beaker*; cultura amforelor sferice = *Kugelamphorenkultur*, *Globular Amphorae Culture*), aspectul Cucuteni-Tripolie de la periferia nord-vestică (Podolia și Volhynja) își schimbă treptat înfățișarea, spre deosebire de formațiunile din bazinul Siretului și Prutului Mijlociu, supuse preponderent influențelor culturale din Transilvania (Bodrogkeresztúr).

Prin caracteristici absolut deosebite se manifestă evoluția aspectului tripolian la extrema nord-estică a ariei, în zona Niprului Mijlociu, unde apar cimitire plane de înhumație (Čapajevka) și apoi se manifestă ritul funerar al incinerației (Sofievka). Sub influențele puternice ale populației din stepa nord-pontică, comunitățile Cucuteni-Tripolie din bazinul Nistrului preiau ritul funerar al înhumației (Ofatinți), iar în Bucovina apare și incinerația (Kasperivcy, Suceava). În zona de stepă din nordul Mării Negre, drept rezultat al unui amestec de tradiții cucuteni-tripoliene, stepice și dobrogene (cultura Cernavoda I-II), ia naștere un șir de fenomene specifice (Usatovo-Folteşti în zona Prutului și Nistrului Inferior; Serezlievka în zona de stepă a Bugului de Sud; Životilovka la cotul Niprului), în care cu greu se mai pot sesiza unele elemente clasice Cucuteni-Tripolie.

Pe la începuturile mileniului III î.Hr., civilizația Cucuteni-Tripolie, în tot vastul său areal, dispare brusc de pe scena istorică. Partea de nord-vest a spațiului acestei civilizații va fi preluată

de purtătorii culturii amforelor sferice, din Europa Centrală, pe când partea de sud-est va fi încorporată în aria culturii mormintelor tumulare din zona de stepă (cultura Jamnaja), cu o extindere imensă până în Pusta ungară, Banatul sârbesc și Tracia Centrală. De acum începea o altă epocă istorică.

c. Periodizarea

Periodizarea este utilizată de arheologi și istorici, în scopul perceperii succesiunii componentelor evolutive ale unui fenomen cultural în timp și spațiu, dar și pentru a elabora un limbaj convențional, comun tuturor specialiștilor în domeniul dat, util, îndeosebi, în situațiile în care fenomenul cercetat este obiect de studiu în mai multe țări, așa cum este și cazul civilizației Cucuteni-Tripolie.

Opinii privind periodizarea stațiunilor Cucuteni-Tripolie au apărut chiar din primele decenii de studiere a acestora. Însă, din cauza cunoștințelor incomplete, toate aceste încercări au rămas doar în domeniul istoricului cercetării.

Primele propuneri acceptabile referitoare la periodizarea fenomenului cucutenian pentru spațiul românesc, folosite și în prezent, sunt cele ale arheologului german Hubert Schmidt. Pe baza unei analize extrem de minuțioase a stilisticii decorului ceramicii (în special a picturii) din stațiunea eponimă *Cucuteni-Cetățuia*, precum și a unor observații stratigrafice, H. Schmidt a împărțit, în 1911, ceramica cucuteniană în trei perioade sau faze: A, A-B și B. Mai târziu, în lucrarea sa monografică din 1932 despre stațiunea de la Cucuteni, savantul german a înglobat faza A-B în cadrul fazei B, dar, ulterior, Vl. Dumitrescu, pe baza săpăturilor de la Traian, o va defini ca fază distinctă.

În anul 1935 a fost propusă schema de periodizare a Tatjanei S. Passek privind cultura Tripolie din spațiul sovietic. În elaborările sale, T.S. Passek, ca și H. Schmidt, s-a bazat pe datele stratigrafice (relativ modeste) și, prioritar, pe analiza stilistică a ornamentării ceramicii, realizată însă prin proceduri și metode mai avansate (metoda combinatorie, de corelare și cartare). Datorită acestui fapt, dispunând de colecții adunate de pe un teritoriu mai vast, ținând cont și de cercetările din spațiul românesc, T.S. Passek a delimitat cinci faze de evoluție a fenomenului tripolian, grupate în trei perioade: Tripolie A – perioada timpurie; B1 și B2 – perioada mijlocie și Cγ1 și Cγ2 – perioada târzie (siglele C1-2 sunt pentru zona de nord, iar γ1-2 pentru zona de sud a ariei Tripolie). Varianta finală a acestei scheme, cu unele completări, a fost publicată de T.S. Passek în monografia din 1949, dedicată special problemei periodizării.

Luate ca bază, schemele de periodizare propuse de H. Schmidt și T.S. Passek vor fi esențial completate în perioada postbelică (inițial de H. și Vl. Dumitrescu, R. Vulpe, D. Berciu, T.S. Passek, S.N. Bibikov, apoi de S. Marinescu-Bîlcu, M. Petrescu-Dîmbovița, E.K. Černyš, V.G. Zbenovič, V.A. Dergaciov ș.a.). În mod deosebit, s-a acordat atenție corelării sistemelor de periodizare din aria

cucuteniană cu cea tripoliană, pentru a se pune în evidenţă unitatea evolutivă a acestor două arii culturale.

Conform cunoştinţelor actuale, evoluţia multiseculară a civilizaţiei Cucuteni-Tripolie include trei perioade distincte, fiecare din ele derulând în câteva faze, care, la rândul lor, cuprind mai multe etape. Fiecare dintre acestea au propriile caracteristici, atât pentru zona de vest (Cucuteni), cât şi pentru cea de est (Tripolie), în ornamentaţia ceramicii, în plastică, arhitectură sau alte categorii de vestigii materiale. În tabelul prezentat mai jos sunt înregistrate cele mai importante date care reflectă periodizarea, caracteristicile esenţiale, siturile de bază şi cronologia absolută a întregului fenomen Precucuteni-Cucuteni-Tripolie.

În versiunea H. Schmidt ş.a. ROMÂNIA	În versiunea T. Passek ş.a.		Cronologia absolută (CAL BC)
	R. MOLDOVA	UCRAINA	
PERIOADA TIMPURIE			
PRECUCUTENI I-III	TRIPOLIE A		**cca 5100/5000 - 4600/4500**
Caracteristic: Ceramică cu ornament incizat şi canelat			
Situri: Eresteghin, Traian-*Dl. Viei*, Traian-Dl. Fântânilor, Târpeşti, Izvoare, Larga Jijia, Isaiia, Tg. Frumos, Poduri	Floreşti, Rogojeni, Putineşti 1	Bernaševka, Okopy, Lenkovcy, Luka-Vrubleveckaja	
PERIOADA MIJLOCIE			**cca 4600/4500 - 4100**
CUCUTENI A 1-4	TRIPOLIE B 1		
Caracteristic: Ceramică cu ornament pictat – policrom			
Situri: Ariuşd, Frumuşica 1 Cucucteni-*Cetăţuia* 1 Hăbăşeşti, Truşeşti Drăguşeni, Dumeşti, Mărgineni, Scânteia	Cuconeştii Vechi, Druţa 1, Duruitoarea Nouă, Jura, Putineşti 2, 3	Gorodnica-*Gorodišče,* Berezovskoe, Sabatinovka 1, Polivanov Jar 1, Borisovka	
CUCUTENI A-B 1-2	TRIPOLIE B 2		**cca 4100 - 3900/3800**
Caracteristic: Ceramică cu ornament pictat – bicrom			
Situri: Corlăteni, Frumuşica 2, Traian-Dl. Fântânilor 3, Cucuteni-Cetăţuia 2-3, Cucuteni-Dâmbul Morii	Iablona 1, Racovăţ, Brînzeni 8	Zaleščiki, Babino Polivanov Jar 2 Kliščev Vladimirovka	
CUCUTENI B 1-3	TRIPOLIE Cγ 1		**cca 3900/3800 - 3500/3400**
Caracteristic: Ceramică cu ornament pictat – monocrom şi şnurat			
Situri: Cucucteni-Cetăţuia 4, Târgu Ocna-*Podei,* Valea Lupului, Sărata Monteoru	Brînzeni 4, Petreni, Glavan, Soroca-*Iaz,* Vărvăreuca 7, 15	Kolomiščina 1-2, Popudnja, Čapaevka, Maidoneckoe, Krutoborodicy 2	
PERIOADA FINALĂ			**cca 3500/3400 - 2750**
ORIZONTUL HORODIŞTEA-FOLTEŞTI	TRIPOLIE Cγ 2		
Caracteristic: Ceramică cu ornament pictat – monocrom (în dispariţie) şi şnurat			
Situri: – tip Horodiştea-Erbiceni; - tip Folteşti-Stoicani	- tip Brînzeni 3, - tip Ofatinţi; - tip Gordineşti-Usatovo	- tip Kušilovcy-Tovdry; - tip Trojanov, Gorodsk; - tip Evminka, Sofievka; - tip Usatovo, Serezlievka	

Periodizarea şi cronologia culturii Precucuteni-Cucuteni-Tripolie
(după V. Dergaciov şi N.Ursulescu)

d. Cronologia absolută

Până în anii ’50-’60 ai secolului trecut, cronologia absolută a unui eveniment sau civilizații din protoistorie, din lipsa surselor scrise, se determina prin metode pur arheologice (metoda tipologică și comparativă: raportul unor materiale specifice fenomenului cercetat cu manifestări similare, cunoscute civilizațiilor din Asia Anterioară, Egipt sau în civilizația cretano-miceniană, unde erau datate pe baza surselor scrise). Respectiv, civilizația Cucuteni-Tripolie cu ceramică pictată, care, în general, pare asemănătoare cu ceramica pictată din eneoliticul sau bronzul timpuriu al civilizațiilor din Thessalia sau din Asia Mică, a fost datată, până prin anii ’60 ai secolului trecut, în cadrul mileniului III-începutul mileniului II î.Hr. (cca 3000/2700-1700).

Începând cu anii ’60, cronologia absolută a complexelor arheologice va fi determinată, treptat, prin utilizarea unor metode fizice, considerate mai precise (radiocarbon – ^{14}C, termoluminescență, arheomagnetism etc.), fapt care a condus și la „învechirea” cronologiei civilizației Precucuteni-Cucuteni-Tripolie cu circa o mie de ani (cca 4200 – 2500/2200 î.Hr.). Însă, cu timpul, s-a constatat că probele obținute prin metodele menționate necesită, la rândul lor, unele corectări esențiale (calibrarea datelor); drept rezultat, și datarea civilizației noastre a fost din nou „coborâtă” cu încă vreo mie de ani (datele fiind menționate cu siglele CAL BC).

Actualmente, pentru complexul cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie dispunem de aproximativ peste 300 de datări prin metoda radiocarbon, care se referă la toate perioadele de evoluție și aproape la toate aspectele regionale ale acestei civilizații. Conform acestor date (cu calibrările respective), durata de evoluție a fenomenului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie

Complexe cronologice: Precucuteni-Tripolie A și Cucuteni-Tripolie B-C (după N.Ursulescu)

cuprinde peste două milenii, începând aproximativ cu anii 5100/5000 până în 2750 î.Hr. Datele pentru cronologia absolută a fiecărei perioade sau faze ale acestei civilizaţii se găsesc în tabelul de mai sus (*pag. 230*).

3.2. Eneoliticul timpuriu

După cum s-a menţionat, esenţa eneoliticului timpuriu ţine prioritar de constituirea şi evoluţia fenomenului cultural *Precucuteni-Tripolie A*, specific penrtu zona de silvostepă, şi cultura *Bolgrad-Aldeni,* caracteristică pentru zona de stepă.

a. Cultura Precucuteni-Tripolie A

Geneza şi constituirea culturii Precucuteni-Tripolie A sunt legate de sud-estul Transilvaniei şi Moldova subcarpatică, unde au şi fost atestate cele mai timpurii aşezări de aspect *Precucuteni I.* Din aceste zone, comunităţile precucuteniene s-au extins treptat spre răsărit şi nord, ajungând pâna la Nistrul Mijlociu şi bazinul Bugului de Sud.

În prezent, în total sunt cunoscute circa 150 de aşezări de tip Precucuteni I-III, dintre care pe teritoriul Republicii Moldova – cca 70. Din ele, prin săpături s-au cercetat doar vreo 20. Însă, cu regret, aceste cercetări au avut un caracter limitat, fiind descoperite doar câte una-trei locuinţe.

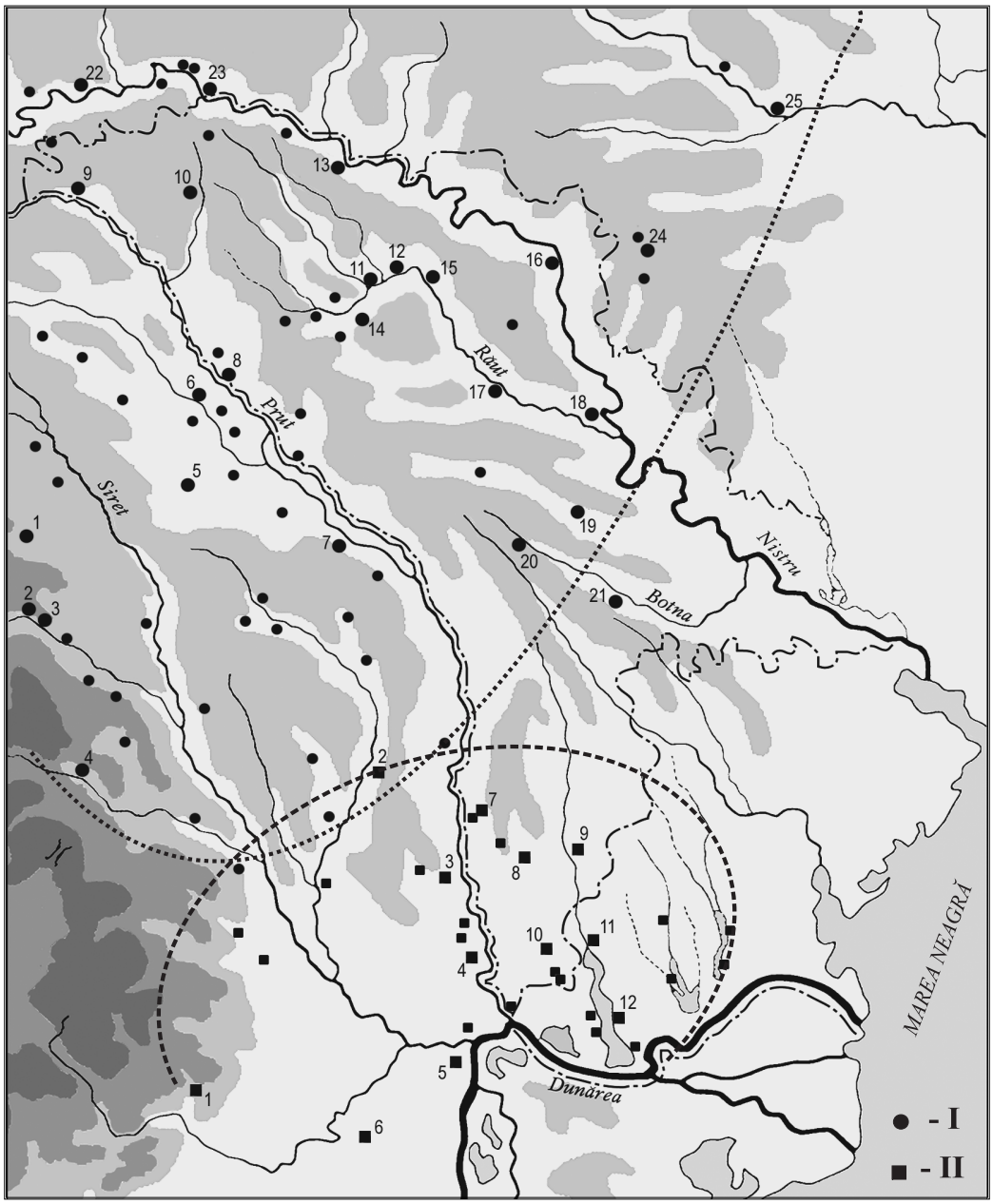
Aşezările precucuteniene, de obicei, sunt situate pe locuri joase în luncile Nistrului, Prutului, precum şi ale afluenţilor acestora. Mult mai rar se întâlnesc ele pe marginea unor platouri (Solonceni 2) sau terase înalte (Floreşti 1), dar întotdeauna în preajma unor izvoare de apă.

Majoritatea aşezărilor au dimensiuni mici, variind între 0,3 şi 4,0 ha. După datele de care dispunem, mai mult de jumătate din numarul aşezărilor acestei civilizaţii au o suprafaţă de până la 1 ha. Pe teritoriul Moldovei cele mai mari sunt considerate aşezările Putineşti 1 (3 ha) şi Frunzeni (3,8 ha).

Se presupune că aşezările precucuteniene se construiau după un plan mai mult sau mai puţin preconceput. Conform investigaţiilor efectuate până în prezent, au fost înregistrate trei modalităţi de planificare a satelor precucuteniene: circulară, în şiruri paralele şi dispersată sau neregulată.

O imagine completă la această temă reprezintă aşezarea de lângă satul Bernaševka de pe malul stâng al Nistrului (r-nul Moghiliov-Podolsk, reg. Vinița), în care s-au cercetat şapte locuinţe, dintre care şase erau dispuse în cerc cu un diametru de 50 m şi la o depărtare de 15-18 m una faţa de alta, iar a şaptea se afla aproximativ în centrul aşezării. În acelaşi stil era planificată şi aşezarea Slobodka Zapadnaja, tot din stânga Nistrului, precum şi aşezarea Târpeşti din bazinul Siretului.

A doua modalitate de organizare a unui sat precucutenian o demonstrează aşezările Luca-Vrubleveckaja (r-nul Kameneţ-Podolsk, reg. Hmelniţk), Alexandrovka (satul Kirilovka, r-nul Kodyma, reg. Odesa), Bernovo-Luka ş.a. Aici casele erau aranjate într-un singur rând. Iar în cazul aşezării Alexandro-

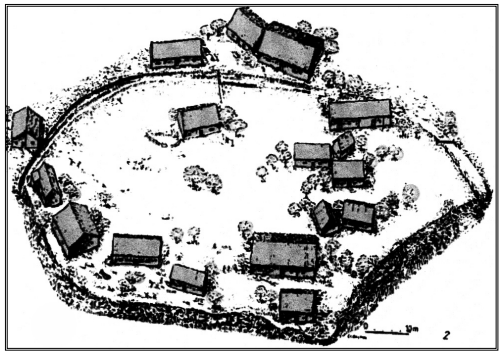

Eneoliticul timpuriu:

I – Aşezări Precucuteni-Tripolie A. 1 – Târpeşti; 2 – Izvoare; 3 – Traian; 4 – Poduri-Dealul Ghindaru; 5 – Târgu Frumos; 6 – Andrieşeni; 7 – Isaiia; 8 – Chetriş 1; 9 – Pererita; 10 – Ruseni 3; 11 – Putineşti 1; 12 – Floreşti 1, 3; 13 – Soroca; 14 – Izvoare 1; 15 – Rogojeni 1; 16 – Solonceni 1, 2; 17 – Isacova 2; 18 – Holercani 1; 19 – Chişinău-Valea Morilor; 20 – Ruseştii Noi 1; 21 – Cărbuna 1, 2; 22 – Luka-Vrubleveckaja; 23 – Bernaševka; 24 – Alexandrovka; 25 – Sabatinovka 2;

II – Aşezări Bolgrad-Aldeni. 1 – Aldeni; 2 – Dodeşti; 3 – Suceveni; 4 – Stoicani; 5 – Brăiliţa; 6 – Lişcoteanca; 7 – Cucoara; 8 – Lopăţica; 9 – Taraclia; 10 – Vulcăneşti 2; 11 – Bolgrad; 12 – Ozernoe 1

(Autori V. Dergaciov, S. Bodean)

Aşezarea Târpeşti (după S. Marinescu-Bâlcu)

vka, treisprezece locuinţe alcătuiau trei rânduri relativ paralele. În sfârşit, ultima dintre modalităţile menţionate a fost înregistrată în aşezarea Floreşti 1, unde construcţiile descoperite erau dispersate.

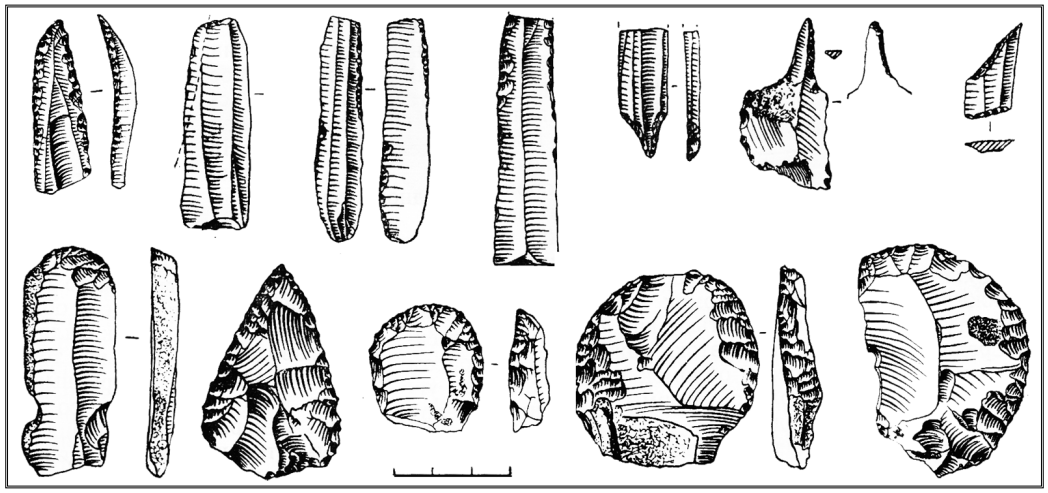
Din cercetările efectuate este absolut evident că modalităţile de organizare a satelor, în mare măsură, erau dependente de relieful terenului ales pentru aşezare.

Comunităţile precucuteniene practicau construcţia locuinţelor adâncite în pământ (bordeie şi semibordeie) şi de suprafaţă. În unele aşezări (Floreşti 1, Floreşti 3) au fost atestate şi construcţii de suprafaţă temporare.

Rămăşiţe de bordeie s-au descoperit în aşezările Floreşti 1, Holercani (Dubăsari) şi Rogojeni (Şoldăneşti). Ele sunt de formă ovală (Floreşti 1, Rogojeni), mai rar rectangulară cu colţurile rotunjite (Holercani) sau de forma cifrei 8 (Holercani). Dimensiunile bordeielor variază între 6 şi 8 m², cu excepţia bordeiului nr. 1 de la Rogojeni (7,8×7 m). Pereţii lor sunt, de obicei, abrupţi şi numai pe o latură în pantă, probabil indicând intrarea. Uneori, intrarea în bordei era însemnată prin trepte săpate în lut, precum s-a fixat într-o locuinţă din aşezarea Floreşti 1. Bordeiele se încălzeau cu ajutorul rugurilor sau cuptoraşelor din lut. Într-un bordei de la Rogojeni s-au găsit două gropi cu ramăşiţe de rug, iar în altul o vatră de lut cu grosimea de 7-8 cm.

Semibordeiele din aşezările precucuteniene, de obicei, au o adâncime de 0,5-1,5 m şi se presupune că o parte din construcţie se afla la suprafaţa solului. În interiorul unei locuinţe din aşezarea Ruseştii Noi 1 au fost găsite două gropi, în care, probabil, erau îngropaţi stâlpii pentru susţinerea acoperişului. Majoritatea semibordeielor au o formă ovală neregulată. Locuinţe rectangulare cu colţurile rotunjite au fost înregistrate la Solonceni 1 şi Ruseştii Noi 1. Tot la Solonceni 1 s-a depistat o locuinţă de forma cifrei 8. Suprafaţa semibordeielor variază între 6 şi 34 m², cel mai mare fiind descoperit la Ruseştii Noi 1 (104 m²). În el s-au gasit trei vetre de lut şi două gropi cu rămăşiţe de rug.

Locuinţele de suprafaţă sunt de formă rectangulară, parametrii lor variind între 10 (Rădeni, raionul Ungheni) şi 88 m² (Solonceni 1). Vestigiile locuinţelor constau dintr-un strat mai mult sau mai puţin compact, din lut ars cu pleavă şi paie. Pe partea de jos a lutului s-au păstrat amprentele lemnului (diametrul 5-8 cm, 15-25 cm) folosit în construcţia locuinţelor. Podeaua locuinţelor era, uneori unsă cu lut (Solonceni 1, Putineşti 1). În ele se întâlnesc vetre din lut, de obicei, de formă rectangulară.

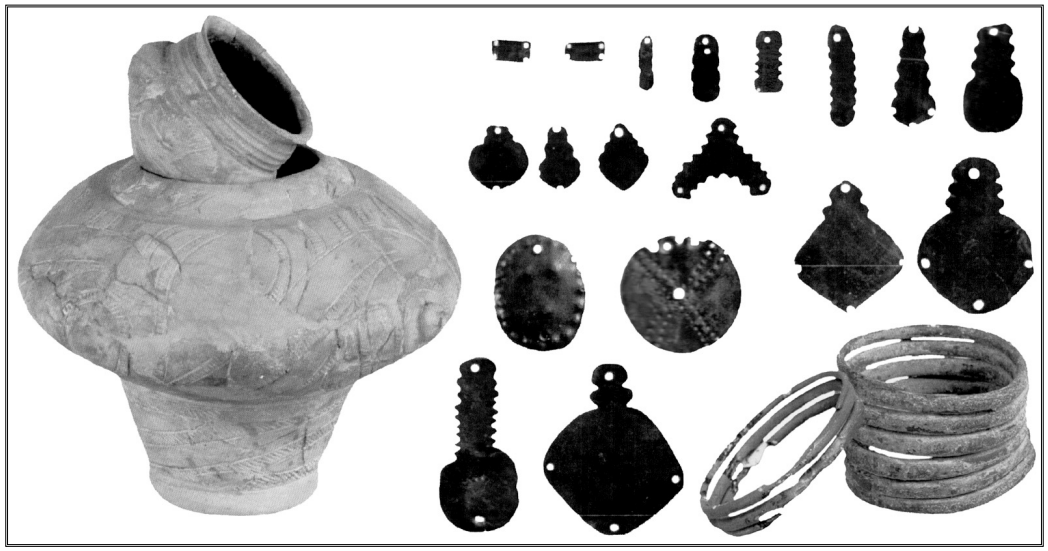
Unelte din silex. Solonceni 1

Uneltele de muncă. Majoritatea uneltelor din așezările precucuteniene o constituie cele din silex. Ca materie primă era folosit silexul local de culoare cenușie, larg răspândit în bazinele Nistrului și Prutului. Prelucrarea silexului, probabil, se făcea la locul de dobândire, iar confecționarea uneltelor avea loc în așezare. Un „atelier" de confecționare a pieselor din silex a fost descoperit în așezarea Solonceni 1. Cea mai numeroasă categorie de piese din silex erau răzuitoarele sau gratoarele, folosite la prelucrarea pieilor. Ele erau lucrate pe așchii și lame. Piese componente pentru seceri s-au descoperit în toate așezările precucuteniene. Ele sunt lucrate pe lame și erau utilizate, de regulă, fără a fi retușate. Vârfurile de sageată de formă triunghiulară sau romboidală constituie o raritate pentru această perioadă. La prelucrarea lemnului se foloseau topoare și tesle din piatră șlefuită, de formă trapezoidală. Râșnițele din piatră, utilizate la prelucrarea grânelor și a boabelor, au formă ovală, mai rar dreptunghiulară, cu o albiere pe partea lucrătoare. Ele sunt frecvente în fiecare locuință, cate 2-4 exemplare.

Erau folosite pe larg unelte din os și coarne de animale – împungătoare, dăltițe, răzuitoare, sule etc. Din colți de mistreț se confecționau spatule pentru ceramică, sfredele etc.

Pentru lucrarea solului se foloseau săpăligi din corn de cerb de trei tipuri: cu partea lucrătoare de forma lamei de teslă, plasată diagonal, săpăligi cu partea lucrătoare de formă conică și săpăligi cu partea lucrătoare de forma lamei de teslă, dispusă perpendicular.

Tot de această perioadă ține extinderea, relativ modestă, a uneltelor din aramă, sporadic cunoscute încă din neolitic. Inițial, însă, din cauza rarității și costului ridicat al noului metal, el, probabil, purta un caracter sacral, fiind utilizat prioritar la confecționarea pieselor de cult, piese de podoabă de dimensiuni mici și mai

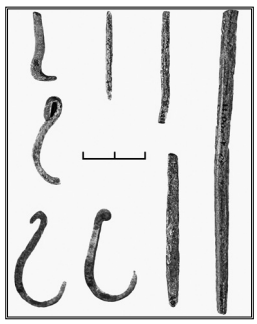
Depozitul Cărbuna (selectiv)

puțin pentru modelarea uneltelor, care necesitau o cantitate mai mare de metal. Această concluzie reiese din sortimentul pieselor de aramă ale depozitului, descoperit în anul 1961, în contextul unei așezări de tip Precucuteni III de lângă satul Cărbuna (r-nul Ialoveni). Prin valoarea sa științifică, acest depozit reprezintă un unicat, care până la ora actuală este singurul nu numai în arealul culturii Precucuteni-Tripolie A, ci și în întreaga arie a civilizațiilor eneolitice din Europa. Depozitul, îngropat într-un vas mare, includea 853 de piese, dintre care 444 din aramă. Dintre ele doar două reprezintă unelte – un ciocan-topor și un topor-teslă, celelalte cuprinzând figurine antropomorfe plate (bătute și nu turnate) și diverse bijuterii.

Unelte similare celor din depozitul de la Cărbuna sunt cunoscute și datorită altor descoperiri atât în Moldova, cât, mai ales, în zona subcarpatică – zonă mult mai apropiată de sursele de metal din Carpații Răsăriteni (Fundul Moldovei, Leșu Ursului, Balon), însă, repetăm, numărul lor rămâne relativ redus. În majoritate, piesele de metal din această perioadă sunt reprezentate prin unelte mici, de regulă, cârlige de prins pește, împungătoare, dăltițe etc.

Ceramica este considerată drept una dintre cele mai numeroase și expresive categorii ale culturii materiale a comunităților precucuteniene, având în vedere toate aspectele acestei ocupații: tehnologic, funcțional, artistic. După criteriile tehnologice de pregătire a pastei, modelare, decorare și ardere a vaselor, în conformitate cu destinațiile ei practic-funcționale, ceramica precucuteniană se împarte în trei categorii principale.

Din prima categorie face parte ceramica de bucătarie sau grosieră. Ea a fost modelată dintr-o pastă grosolană, având în componența sa cioburi pisate,

Unelte din aramă. Ruseştii Noi 1, Solonceni 1, Bernovo-Luka

pietricele și nisip, care îi conferă o culoare negru-cenușiu sau brun-roșu. Vasele au interiorul neted, pereții groși și la exterior zgrunțuroși, cu un ornament puțin expresiv, cu mici proeminențe, brâuri alveolate. Cele mai frecvente forme întâlnite sunt străchinile conice și semisferice, strecurătoarele, capacele cu mâner cilindric, un tip de polonice etc.

Ceramica din a doua și a treia categorie a fost modelată dintr-o pastă mult mai fină, cu amestec de cioburi mărunte și nisip. Vasele sunt bine arse și au culoarea brună sau cu nuanțe cenușii. Suprafața exterioară, de obicei, este lustruită. Decorul caracteristic se constituie, de regulă, din caneluri, adesea în asociație cu incizii adânci și largi, uneori umplute cu o pastă albă. După formă se deosebesc oale cu corpul rotund și buza dreaptă, vase bitronconice, piriforme, pahare, fructiere, cești etc.

Ceramică. Rogojeni, Ruseştii Noi 1

Plastica. O categorie aparte pe toată durata de evoluție a culturii Precucuteni-Cucuteni-Tripolie o reprezintă plastica antropomorfă și zoomorfă, adesea descoperită în contextul unor altare sau mese-platforme, amenajate în interiorul locuințelor, fiind componente ale unor anumite ritualuri religioase. Însă, în același timp, prin expresivitatea redării unor chipuri umane (feminine, mai rar și masculine) sau ale animalelor și păsărilor domestice sau sălbatice, pentru noi aceste piese se prezintă drept manifestări ale artei plastice preistorice.

Figurinele antropomorfe din perioada precucuteniană sunt modelate, de regulă, din lut și, mult mai rar, din os și aramă. Cele de lut sunt frecvente, practic, în toate așezările. Ele sunt create dintr-o pastă fină, cu amestec de nisip. În unele cazuri, în componența pastei erau incluse și boabe de cereale (înregistrate prin amprentele-goluri ale acestora) – fapt care confirmă caracterul religios și sensul magic al acestor piese. Statuetele erau modelate din una sau două bucăți de lut, unite pe verticală.

Majoritatea figurinelor reprezintă corpul feminin. El este redat „fără cap", cu gâtul înalt, brațele întinse lateral, talia subțiată, iar partea inferioară – accentuat masivă, drept simbol al fertilității. Reprezentările cu capul modelat (rare la număr) au nasul reliefat, gura și ochii adânciți, iar sânii – redați prin

două pastile. Se disting trei tipuri de statuete: cu corpul în picioare, în poziție șezândă sau semișezândă. Multe dintre figurine sunt lipsite de decor. Numărul celor decorate sporește către finele perioadei. Ornamentul se constituie din incizii, umplute uneori cu pastă albă sau ocru roșu. După cum s-a stabilit, decorul este strict localizat pe anumite părți ale corpului figurinei. Pe partea superioară se întâlnesc mai des linii orizontale, spirala, rombul. Picioarele sunt ornamentate, de obicei, cu linii oblice. Spre deosebire de figurinele confecționate din lut, cele de os și aramă sunt mult mai rare și, de regulă, redau imaginea corpului într-un stil convențional, schematic, în concordanță cu tehnica de prelucrare, în cazul celor de os – prin tăiere, iar al acelor de aramă – prin batere.

Preocupațiile gospodărești. Ocupațiile de bază ale comunităților precucuteniene erau agricultura și creșterea vitelor. Îndeletnicirile agricole sunt documentate prin determinările paleobotanice ale rămășițelor de plante cultivate și/sau sălbatice carbonizate sau ale amprentelor acestora în lutul ars al locuințelor, în permanență depistate în cadrul cercetărilor de teren. Au fost atestate patru specii de grâu, cel mai răspândit fiind *Triticum dicoccum*, soi cu o eficiență bună pe diferite soluri și cu o rezistență sporită la secetă. În afară de grâu, se cultivau mei, ovăz și, în cantități mai mari, orz (două soiuri). În unele așezări precucuteniene au fost descoperite mazărea (Florești 1) și măzărichea (Solonceni 1, Cărbuna). La Ruseștii Noi s-au înregistrat amprente de sâmburi de zarzăre, caise și prune. Acești copaci creșteau, probabil, pe lângă case.

Unealta principală de lucrare a solului era săpăliga, aceasta, după cum s-a menționat, fiind de trei tipuri. Recoltarea cerealelor se efectua cu seceri confecționate dintr-o ramificație de corn de cerb sau de copac, având o adâncitură, în care (cu ajutorul rășinei) se fixau lame prismatice de silex. Boabele se măcinau cu ajutorul râșnițelor de piatră.

Cea de-a doua îndeletnicire principală era creșterea vitelor. În loturile de oase descoperite în așezările cercetate predomină, de regulă, cele de bovine, constituind cca 50% sau mai mult din totalitatea animalelor domestice. A doua poziție revine ovinelor și porcinelor, al căror număr variază de la caz la caz, constituind de la 15 la 30% (în funcție de condițiile geografice concrete). În așezările precucuteniene, oasele de cal domestic sunt rare. Acest animal, de obicei, este mai bine documentat în așezările din fazele târzii ale perioadei în cauză, așezări apropiate de zona de stepă (Ruseștii Noi, Cărbuna), fapt care denotă de la sine ideea că acest animal ar fi fost preluat de la comunitățile culturale de crescători de vite din stepele Europei de Est.

Atrage atenția faptul că, spre deosebire de neolitic, în așezările precucuteniene rămășițele animalelor domestice, de regulă, prevalează asupra celor sălbatice, constituind, cu rare excepții, 50-60, iar uneori cca 70-90%. Îndeletnicirea cu vânătoarea este confirmată

prin rămășițele osteologice de cerb, bour, căprioară, dar mai ales de mistreț, care, de exemplu, în așezarea Florești 1 sunt reprezentate prin cca 60% din numărul animalelor sălbatice.

Pe lângă vânat, un anumit rol în îndeletnicirile precucutenienilor îl aveau pescuitul și culesul din natură. Pescuitul este demonstrat de cârligele de aramă (stațiunile de la Solonceni 1, Ruseștii Noi 1 ș.a.) și de os, precum și prin resturile osteologice, frecvente, practic, în toate așezările.

În pădurile din împrejurimile așezărilor se culegeau coarne, ale căror amprente au fost descoperite în lutul ars al locuințelor. S-au identificat, de asemenea, semințe de mere, cireșe, pere salbatice, ghindă de stejar ș.a. Adesea au fost întâlnite valve de scoici de apă dulce și melci, a căror carne era folosită de locuitori.

Printre ocupațiile casnice, mai importante, ale comunităților precucuteniene figurează prelucrarea silexului, osului, cornului, aramei, olăritul etc. Rămășițe ale „atelierelor" de prelucrare a silexului, osului și cornului au fost descoperite în așezarea Solonceni 1. În stațiunea Rusestii Noi 1 s-au păstrat rămășițele unui „atelier" de prelucrare a aramei, care, probabil, deservea câteva așezări vecine. Având în vedere predominarea numerică în inventarul așezărilor precucuteniene a răzuitoarelor, se poate presupune că prelucrarea pieilor era o ocupație casnică destul de importantă. Tot din sfera ocupațiilor casnice făceau parte și țesutul (documentat prin multiplele amprente ale textilelor pe fundurile vaselor), cusutul hainelor, obiectelor de uz cotidian ș.a. În afară de aceasta, o preocupare importantă o reprezenta, desigur, prelucrarea lemnului, pe larg folosit în construcția caselor și în diverse utilități gospodărești, la confecționarea mobilei, despre a cărei existență ne vorbesc modelele de scaune-"fotolii" și mesele din ceramică.

Structura socială a purtătorilor civilizației Precucuteni (din lipsa totală a monumentelor funerare – cimitire) poate fi reconstituită doar în linii generale, pe baza datelor referitoare la locuințe. Majoritatea locuințelor adâncite în pământ au o suprafață mică și mijlocie (6-20 m^2), fiecare fiind amenajată cu o singură vatră. Același lucru este caracteristic și pentru locuințele de suprafață. Rămâne să presupunem că în locuințele respective trăiau familii mici – cupluri, întrunind, de la caz la caz, câte 3-4 sau 6-7 maturi și copii. Însă în unele așezări (Rogojeni, Solonceni 1 și Ruseștii Noi 1) s-au descoperit locuințe cu o suprafață mare și cu câteva vetre, unde, presupunem, sub un acoperiș, locuiau câteva familii perechi înrudite, alcătuind 4-6 maturi și vreo 10 copii. Având în vedere că așezările precucuteniene includ, în medie, 10 locuințe de diverse dimensiuni, numărul populației putea constitui 30-40 de maturi și 60-80 de copii de vârstă diferită.

Reprezentările religioase ale comunităților precucuteniene și-au găsit reflectare în înmormântările de cult, în plastică și decorul vaselor etc. Resturi umane sau morminte, îngropate

Reprezentări religioase. Voroteț, Putineşti

în „temelia" – podeaua locuințelor, cu evident caracter religios, au fost descoperite în așezarea Solonceni 1 și în alte stațiuni din România și Ucraina. Figurinele feminine, în opinia specialiștilor, întruchipează divinități ale fertilității cu diverse funcții rituale: protejarea gravidității la nașterea copiilor sau în ritualurile de inițiere. Cultul femeii era strâns legat de cel al taurului (simbolul masculinității). Despre aceasta ne mărturisește descoperirea numeroaselor statuete feminine (adesea așezate), împreună cu scaunele-„fotolii" ce aveau protome de tauri. Printre motivele ornamentale ale ceramicii precucuteniene prezintă interes spirala ce se termină cu cap stilizat de șarpe – protector al lăcașului casnic și al umidității – apei, ploii. În mitologia universală, șarpele simbolizează, de obicei, ploaia, de care depindea recolta bogată și, respectiv, existența familiei și a neamului.

Aproximativ pe la mijlocul mileniului V î.Hr. situația cultural-istorică din zona carpato-nistreană se schimbă, generând modificări esențiale ale aspectului cultural Precucuteni. Drept rezultat al unei noi sinteze, cultura Precucuteni suportă schimbări radicale, evoluând în continuare sub denumirea de cultura sau civilizatia Cucuteni-Tripolie, ce reprezintă perioada medie și finală a întregului complex Precucuteni-Cucuteni-Tripolie.

b. Cultura Bolgrad-Aldeni

Cultura Bolgrad-Aldeni reprezintă un aspect cultural specific, local, caracteristic pentru periferia de nord a marelui complex cultural, cunoscut pentru zona de sud-est a României sub denumirea Gumelnița-Aldeni II și zona de nord-est a Bulgariei sub denumirea convențională Karanovo VI. Deci, în esență, este vorba de o civilizație pur balcanică, ai cărei purtători, la un moment dat, au migrat și la est de Cheile Dunării, în sudul Basarabiei, cu o extindere relativ limitată atât în ținuturile de sud-vest ale actualei regiuni Odesa, cât și în ținututile de sud ale Moldovei (Vulcănești, Cahul, Taraclia).

La est de Dunăre, acest fenomen cultural a fost identificat abia la începutul anilor '60 ai secolului trecut, lângă orașul Bolgrad (pe malul de est al lacului Ialpug), reg. Odesa, fapt care a și condiționat denumirea lui pentru zona dată.

Cercetarea sistematică a așezărilor culturii Bolgrad-Aldeni a fost începută (din 1962) de Tatiana S. Passek și **Ekaterina K. Černyš**, continuate ulterior de V. I. Marcevici, V. S. Beilekči (în spațiul Moldovei) și L. V. Subbotin

Ekaterina K. Černyš

(pentru regiunea Odesa). Actualmente sunt cunoscute cca 40 de așezări ale acestei culturi, concentrate, după cum s-a menționat, în apropierea nemijlocită a Dunării și Prutului Inferior (*vezi Harta, pag. 235)*. Din cele cunoscute, doar mai puțin de 20 de obiective țin de teritoriul Moldovei. Printre cele mai studiate se numără așezările Bolgrad, Ozernoe și Nagornoe 2 din reg. Odesa, iar pentru Moldova – Vulcănești, Lopățica, Cucoara și Taraclia.

Din punct de vedere cronologic, aspectul culturii Bolgrad-Aldeni este considerat drept o evoluție sincronică a fenomenului cultural Precucuteni III, cu o supraviețuire de scurtă durată și pe parcursul primelor faze ale culturii Cucuteni A-Tripolie B1. În baza datelor de radiocarbon calibrate, cronologia ei absolută este apreciată la cca 4700/4600-4400 î.Hr.

Așezările comunităților culturale de tip Bolgrad-Aldeni sunt situate, de regulă, pe malurile înalte ale lacurilor sau pe pantele luncilor din preajma izvoarelor de apă. Dimensiunile lor, de obicei, sunt de 0,5-1 ha, mai rar de 2 ha și foarte rar ajung până la 10 ha. În așezarile Vulcănești 2, Lopățica și Taraclia, au fost atestate câte două niveluri de locuire. Nivelul inferior e reprezentat de locuințe adâncite în pamânt, iar cel superior – de locuințe de suprafață. În stațiunea de la Cucoara s-au descoperit un bordei și câteva gropi de menire gospodărească.

Locuințele sunt de două tipuri: adâncite în pământ (bordeie și semibordeie) și de suprafață. Bordeiele descoperite la Vulcănești 2 și Cucoara au forma ovală neregulată și o suprafață ce variază între 15 și 39 m^2 (Cucoara). În interiorul bordeielor se întâlnesc gropi de menire diferită. În unele dintre ele au fost găsite rămășițe de rug. Pe una din laturile bordeiului se afla intrarea, uneori atestată și prin scări săpate în lut.

Semibordeie au fost descoperite în stațiunile de la Lopățica și Taraclia. În primul caz, ele aveau forma pătrată cu latura de 5 m și erau adâncite în pământ la 0,3 m. În interiorul semibordeiului de la Taraclia s-au găsit patru gropi, dintre care una era folosită pentru încălzirea lui. Tot la Taraclia s-a cercetat o locuință în forma literei L, cu lungimea de 21,5 m și lățimea de 7,5 m, precum și un semibordei de formă ovală, cu dimensiunile de 3,5×2,5 m. El avea două gropi cu rămășițe de rug.

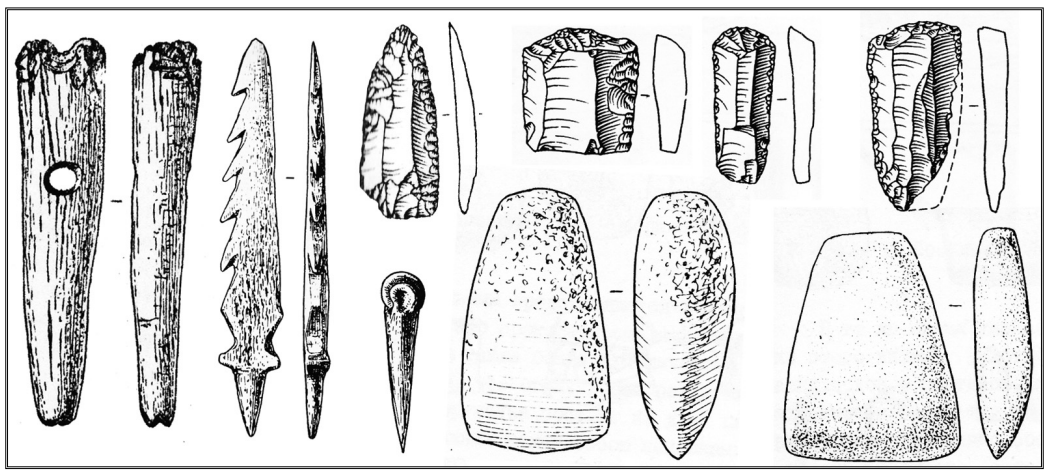
Locuințele de suprafață, în majoritatea lor, sunt de formă rectangulară, cu o suprafață de 12-91 m^2. Unele din ele aveau construcții auxiliare. Vestigiile lor reprezintă un strat mai mult sau mai puțin compact, de lut ars cu paie și pleavă. Locuințele, de obicei, nu erau podite. Unele, probabil, aveau câte două camere. Într-o locuință de la Vulcănești 2 s-au descoperit rămășițele unui perete interior pe o lungime de 4 m. În ambele camere s-au găsit urme

de laviţe din lut. În interiorul unor locuinţe au lost atestate gropi de menire diferită, unele din ele având pereţii unşi cu lut. Acestea din urmă, probabil, erau folosite pentru păstrarea proviziilor. Se întâlnesc cuptoare în afara locuinţelor. Rămăşiţele unui astfel de cuptoraş s-au depistat la Taraclia. El a fost construit deasupra unei gropi umplute cu cenuşă şi oase de animale.

Purtătorii civilizaţiei Bolgrad-Aldeni îşi confecţionau uneltele din aceleaşi materii prime ca şi triburile culturii Precucuteni şi Cucuteni. Uneltele din silex erau lucrate din două specii de materie primă. Prima e de culoare cafenie, de diferite nuanţe, cunoscută în literatura de specialitate sub numele „silex de Balcani". În aşezările din stânga Dunării, silexul de Balcani era importat. A doua specie este silexul local de culoare cenuşie, larg răspândit în bazinele Nistrului şi Prutului.

Cea mai numeroasă categorie de instrumente din silex sunt gratoarele lucrate pe lame şi aşchii. Printre ele predomină cele confecţionate pe lame scurte şi late. Într-un număr mare se întâlnesc, de asemenea, lamele prismatice retuşate pe o latură sau două. După datele trasologice, ele erau utilizate ca cuţite, fiind folosite la prelucrarea lemnului, osului, cornului etc. Tot din lame sunt şi piesele componente pentru seceri. În aşezarea Vulcăneşti 2 s-au descoperit 37 de piese componente pentru seceri, iar în cea de la Taraclia – 11, toate fiind lucrate din silex balcanic. Din aşchii mari de silex se confecţionau tesle (Taraclia). Burinele sunt lucrate pe lame şi se cunosc doar două exemplare (Vulcăneşti 2).

Conform datelor petrografice, pentru confecţionarea uneltelor din piatră, purtătorii civilizaţiei Bolgrad-Aldeni foloseau roci locale şi aduse pe calea schimbului. Din rocile locale fac parte diferite specii de calcar, din care erau confecţionate râşniţele. În staţiunile Vulcăneşti 2 şi Lopăţica s-au găsit fragmente de topoare rupte în procesul sfredelirii găurilor, ceea ce denotă fap-

Unelte din os, silex şi piatră. Vulcăneşti 2

tul că acestea se confecționau pe loc. Din roci dure se lucrau percutoarele. Printre uneltele din piatră predomină topoarele, mai frecvente fiind cele de formă rectangulară cu gaură de înmănușare. Pe al doilea loc se află teslele de formă trapezoidală, care se foloseau, de obicei, la prelucrarea lemnului, însă, după analiza trasologică, unele exemplare erau utilizate și la prelucrarea osului, a cornului sau ca săpăligi.

Uneltele lucrate din corn și os în așezările de tip Bolgrad-Aldeni, în comparație cu cele din piatră, se întâlnesc într-un număr mai mic. Ele sunt reprezentate de săpăligi, străpungătoare, dăltițe, harpoane etc. Săpăligile au fost făcute din corn de cerb, cu partea lucrătoare de formă conică și o lungime de 10-12 cm. Cele mai numeroase sunt străpungătoarele confecționate din fragmente de oase tubulare. Tot din așchii de oase tubulare sunt și dăltițele descoperite în stațiunile Vulcănești 2, Lopățica și Taraclia. Un harpon din os cu cinci dinți a fost găsit la Vulcănești 2. Ustensilele din lut sunt reprezentate de fusaiole și greutăți de la razboiul de țesut. În Vulcănești 2 și Lopățica s-au descoperit cinci fusaiole pe cioburi sau funduri de vase. Dintre greutați s-a identificat un singur exemplar la Vulcănești 2.

Ceramica este cea mai numeroasă categorie de materiale depistată în așezările civilizației Bolgrad-Aldeni. După tehnica de pregătire a pastei și a decorului, ea se împarte în două categorii principale. Vasele din prima categorie sunt modelate dintr-o pastă grosieră, având ca degresant cioburi

Ceramică. Vulcăneşti 2

pisate și nisip. Uneori, ca degresant, se foloseau pleava și calcarul mărunțit. Suprafața exterioară a vaselor, de obicei, e zgrunțuroasă, pereții interiori sunt bine neteziți, uneori chiar și puțin lustruiți. Ceva mai îngrijit se lucra partea superioară a vaselor, care rareori era decorată cu caneluri. Vasele acestei categorii de ceramică erau decorate cu brâuri alveolate în asociație cu gropițe sau crestături, proeminențe etc.

A doua categorie de vase erau modelate dintr-o pastă fină, bine lucrată, în care ca degresant erau folosite cioburile pisate mărunt, uneori cu un adaos de nisip sau calcar marunțit. Majoritatea vaselor au pereții subțiri. Suprafețele lor – exterioară și interioară –, de regulă, sunt bine netezite sau lustruite. Vasele sunt decorate cu caneluri, incizii sau pictate până la ardere cu vopsea albă. Deseori, dupa ardere, partea interioară a buzei vaselor era pictată cu vopsea roșie crudă naturală. Printre vasele acestei categorii se deosebesc oale cu gura largă de formă bitronconică, cu partea superioară lustruită, iar cu cea interioară netezită. Ele sunt decorate cu caneluri, linii incizate sau linii albe pictate. Se întâlnesc, de

asemenea, urcioare şi cupe de câteva tipuri, străchini cu profilul în formă de S, linguri, căuşe etc.

Plastica sau sculptura în lut din aşezările civilizaţiei Bolgrad-Aldeni este reprezentată de statuete antropomorfe şi zoomorfe, de modele de mese, amulete etc.

Figurine antropomorfe s-au descoperit în toate aşezările cercetate prin săpături, mai multe fiind, cu rare excepţii, în stare fragmentară. Ele sunt modelate dintr-o pastă fină, în care deseori se foloseau, ca degresant, cioburi pisate marunt sau nisip. Culoarea lor, în funcţie de ardere, variază de la negru-cenuşiu până la diferite nuanţe de galben, dar predomină culoarea cenuşie. Suprafaţa figurinelor este bine netezită sau lustruită, iar, uneori, acoperită cu vopsea albă sau roşie. Statuetele au fost modelate dintr-o singură bucată de lut sau din două bucăţi unite vertical.

Ca şi în alte culturi neo-eneolitice, în aşezările civilizaţiei Bolgrad-Aldeni prevalează statuetele feminine. Acestea se împart în două categorii – cu şi fără decor. Tipul dominant în categoria fără decor îl reprezintă statuetele stilizate, cu partea superioară plată, iar cea inferioară masivă, având o steatopigie pronunţată. Ele au gâtul înalt, cu sau fără reprezentarea capului. Figurinele cu capul evidenţiat sunt mai rare şi au nasul modelat *en bec d'oiseau*. Mâinile sunt redate prin nişte cioturi şi ridicate în sus de la cot. Picioarele, la majoritatea statuetelor, s-au modelat separat, dar sunt strâns lipite unul de altul. Sânii sunt redaţi prin două proeminenţe aplicate pe piept. Statuetele masculine, întâlnite mai rar (Vulcăneşti 2, Lopăţica şi Taraclia) sunt lipsite de decor. Ele sunt modelate, cu excepţia figurinei de la Vulcanesti 2, mai neglijent.

Din punct de vedere morfologic, statuetele decorate nu se deosebesc prin nimic de cele fără decor. Pentru figurinele ornamentate este caracteristic decorul incizat. Umerii şi picioarele mai jos de genunchi, de obicei, sunt fără ornament. Talia şi mai rar pieptul figurinelor sunt decorate cu două linii paralele, în interiorul cărora se află linii oblice, gropiţe ovale sau rotunde etc. Destul de frecvent liniile incizate erau umplute, după ardere, cu vopsea albă sau roşie. Pe partea inferioară a statuetelor se întâlnesc spirala şi cercurile concentrice. Picioarele sunt ornamentate cu linii oblice sau verticale.

Plastica zoomorfă în aşezările civilizaţiei Bolgrad-Aldeni este reprezentată de protome, care, probabil, redau capete de ovine (Vulcăneşti 2, Lopăţica, Taraclia). În alte aşezări ale acestei culturi, plastica zoomorfă este ilustrată de figurine şi vase ornitomorfe.

În unele aşezări se întâlnesc amulete sau „plăci ornamentale" modelate dintr-o pastă fină, având ca degresant cioburi pisate mărunt. Ele sunt bine lustruite pe ambele părţi şi au o formă romboidală. În centru şi pe la colţuri au găuri şi sunt decorate cu diferite motive incizate sau pictate.

De asemenea sunt bine cunoscute altăraşele sau mesele de cult modelate din aceeaşi pastă fină. Suprafaţa lor este lustruită sau bine netezită. Altăraşele au

forma rotundă, rectangulară sau pătrată, cu colțurile rotunjite, fiind înzestrate cu picioruşe conice sau cilindrice. Unele piese de acest tip sunt interpretate de cercetători ca modele de case.

Economia comunităților culturale Bolgrad-Aldeni avea ca bază cultivarea plantelor și creșterea animalelor.

Judecând după determinările paleobotanice, purtătorii acestei culturi cultivau trei soiuri de grâu, două soiuri de orz, ovăzul și meiul. Solul se lucra cu săpăligi din corn de cerb și din piatră. Pentru recoltarea cerealelor se foloseau seceri din lame de silex, care se întâlnesc în toate așezările cercetate prin săpături. Snopurile recoltate erau bătute cu „scânduri de treierat", iar boabele erau măcinate cu ajutorul râșnițelor, care aveau, de regulă, o formă ovală prelungită.

A doua îndeletnicire principală a purtătorilor acestei culturi era creșterea animalelor: bovine, ovicaprine și porcine. Printre animalele domestice întâietatea o deținеau vitele cornute mari. Conform specialiștilor, în lotul de oase din așezarea Bolgrad au fost identificate oase de bou, care era folosit ca forță de tracțiune.

Ovicaprinele, dupa numărul de exemplare, ocupau locul doi. Majoritatea lor se creșteau pentru carne. Porcinele, după numărul descoperirilor, se plasează pe locul al treilea. Un anumit procent revine oaselor de cal, apreciat ca domestic care, probabil, a fost preluat de la populația din zona de stepă din est. Rămășițele calului variază de la 2,6% (Vulcănești 2) până la 14% (Cucoara).

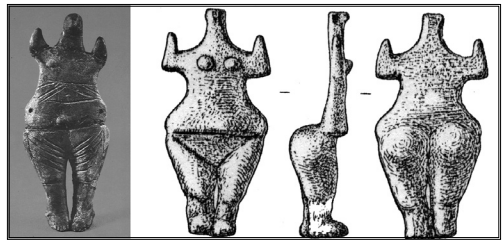
Pe lângă cultivarea plantelor și creșterea animalelor, un anumit rol în gospodaria comunităților Bolgrad-Aldeni îl jucau vânătoarea, pescuitul și culesul. În așezările Vulcănești 2, Lopățica și Cucoara, procentul de oase de animale salbalice e neînsemnat. Se vânau cerbi, bouri, mistreți, căprioare, vulpi, iepuri, bursuci, castori etc. Un rol secundar îl aveau pescuitul și culesul. Despre practicarea pescuitului ne vorbesc harpoanele din corn de la Vulcănești 2 și alte așezări, precum și oasele de pești, colectate în mai multe stațiuni. În bucățile de lut ars din locuințele de suprafață de la Lopățica s-au identificat amprente de sâmburi de coarne. Se culegeau mere, cireșe, vișine, pere salbatice etc.

O importanță deosebită în îndeletnicirile comunităților Bolgrad-Aldeni avea prelucrarea silexului, pietrei, osului, cornului și, posibil, a cuprului etc. Principalele surse de materie primă în industria silexului și a pietrei erau, după cum s-a menționat, silexul balcanic și rocile de piatră din Dobrogea. Prelucrarea pietrei se făcea în așezări, fapt confirmat de deșeurile de producție găsite la Vulcănești 2 și Lopățica. Se presupune că așezarea Vulcănești 2 era un centru important de prelucrare a pietrei. Despre nivelul avansat în prelucrarea lemnului ne vorbesc vestigiile locuințelor de suprafață, în a căror construcție lemnul se folosea pe larg. După cum s-a menționat, printre uneltele de silex prevalează răzuitoarele, care erau utilizate la prelucrarea pieilor. Din piele

se cosea haine, încălţăminte, diferite obiecte de uz casnic etc.

Structura socială a comunităţilor Bolgrad-Aldeni poate fi reconstituită doar în linii generale, ca izvor de bază servind locuinţele. După cum s-a subliniat anterior, majoritatea locuinţelor acestei culturi aveau dimensiuni mici şi mijlocii, amenajate cu câte o vatră, mai rar cu două. Însă au fost înregistrate şi locuinţe de dimensiuni mari (Vulcăneşti 2 şi Lopăţica), ce aveau câte trei-cinci vetre. Probabil că în astfel de locuinţe locuiau atât familiile mici – perechi, cât şi familii mari din câteva perechi.

Sistemul de reprezentări magico-religioase ale triburilor civilizaţiei Bolgrad-Aldeni a fost influenţat de caracterul agrar al economiei. El este reflectat în plastică, decor etc. În arealul civilizatiei Bolgrad-Aldeni s-au descoperit câteva morminte, socotite drept rituale. Unul din cele trei morminte din staţiunea eponimă Bolgrad aparţinea unui copil de 5-7 ani, care a fost înmormântat pe o platformă de piatră şi acoperit cu trei rânduri de piatră şi pământ. Aici s-au găsit oase de animale, fragmente de ceramică şi lut ars. Scheletul era culcat pe partea stângă cu capul orientat spre nord-est, având picioarele uşor îndoite. La spatele lui se afla o cupă lustruită, pictată pe partea superioară cu linii albe, subţiri. În apropierea scheletului s-au mai descoperit craniile a doi oameni maturi. În staţiunile de la vest de Prut au fost depistate oase umane dispersate şi morminte (Luncavița, Lişcoteanca, Aldeni, Suceveni etc.). În opinia unor

Figurine feminine. Taraclia, Vulcăneşti 2

cercetători, astfel de morminte reflectă existenţa cultului răposaţilor, care, deseori, apare împreună cu alte culte, de exemplu, cu cel al Soarelui.

Statuetele antropomorfe de tipul Bolgrad-Aldeni relfectau, probabil, aceleaşi credinţe ca şi figurinele civilizaţiei Precucuteni-Cucuteni. Printre compoziţiile ornamentale, cercetătorii au evidenţiat un motiv ce constă dintr-un cerc cu patru crestături situate simetric pe margine. Se susţine că astfel era reprezentat Soarele.

Dezvoltarea istorică a culturii Bolgrad-Aldeni a fost determinată, în mare măsură, de poziţia sa geografică, pe de o parte, la periferia şi, respectiv, în strânsă legătură cu civilizaţiile balcanice, iar, pe de altă parte, în apropierea culturii Precucuteni-Cucuteni şi, totodată – cu o largă deschidere spre zona de stepă a Europei de Est.

Relaţiile comerciale intensive ale comunităţilor culturale Bolgrad-Aldeni cu comunităţile înrudite de tip Gumelniţa-Karanovo VI din spaţiul românesc şi bulgar sunt bine documentate prin silexul balcanic sau dobrogean, pe larg utilizat în confecţionarea uneltelor. După cum s-a menţionat, în aşezările grupului cultural Bolgrad-Aldeni aproape 70% din numărul total

de piese sunt confecționate din acest silex. Tot din regiunile sudice a fost adusă și arama, însă piese confecționate se întâlnesc foarte rar. Dar, după cum s-a constatat, arama din Balcani era exportată până la comunitățile culturale din zona râului Volga de Mijloc (cultuta Hvalynsk), fapt care nu putea fi realizat fără intermediul purtătorilor culturii Bolgrad-Aldeni.

Reprezentanților acestei culturi le revine, probabil, rolul de intermediari și în trocul dintre comunitățile gumelnițene și cele precucuteniene. Piese din silex de Balcani au fost descoperite în așezările precucuteniene de la Ruseștii Noi 1 și chiar în cadrul celor mai îndepărtate din bazinul Răutului (Isacova 2) și Nistrului Mijlociu (Solonceni 1, Luca-Vrubleveckaia etc.). Mai mult ca atât, pandantivele (în număr de 270 de exemplare din depozitul de la Cărbuna) din scoici *Spondilus,* de origine din Marea Mediterană, puteau fi importate în mediul precucutenian doar prin contribuțiile comunităților Gumelnița și Bolgrad-Aldeni.

Despre legăturile intensive, existente între triburile civilizației Bolgrad-Aldeni și Precucuteni, vorbesc numeroasele „importuri" reciproce: vase pictate, statuete antropomorfe ale purtătorilor culturii Bolgrad-Aldeni în așezările precucuteniene (Hansca, Rusestii Noi 1, Cărbuna, Băhrinești 8 etc.) și invers – ceramică precucuteniană, nuclee și piese din silex de Nistru, figurine antropomorfe etc., descoperite în așezările bolgrădene (Vulcănești, Bolgrad, Ozernoe).

Relații intense ale purtătorilor civilizației Bolgrad-Aldeni au fost atestate și cu comunitățile culturale din zona de stepă – grupul cultural Mariupol din nordul Mării Azov. În stațiunea Ozernoe s-a gasit o piesă din corn de cerb de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, având pe o latură o urechiușă cu două găuri. Asemenea piese sunt frecvente în monumentele din zona de stepă din Nordul Mării Negre și până în zona râului Volga (cultura Hvalynsk). O mărturie elocventă a relațiilor cu comunitățile culturale din est reprezintă, de asemenea, și un vas modelat dintr-o pastă cu amestec de scoici pisate mărunt, descoperit în așezarea de la Taraclia.

Grupul cultural Bolgrad-Aldeni și-a încetat existența pe la începutul celei de-a doua jumătăți a milen. V î.Hr., în legătură cu penetrația din zonele nord-pontice a triburilor de păstori de stepă. Sub presiunea acestora din urmă, triburile grupului cultural Bolgrad-Aldeni s-au retras, probabil, în regiunea Dunării Inferioare, unde, drept rezultat al unor interacțiuni mai îndelungate cu triburile venite, ulterior, au contribuit la formarea unui nou complex cultural original, denumit Cernavoda I.

3. 3. Eneoliticul mijlociu și târziu

Eneoliticul mijlociu și târziu include evoluția fenomenului cultural *Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, având în vedere, în special, perioadele *Cucuteni A, A-B – Tripolie B1-2* (pentru eneoliticul mijlociu) și *perioada Cucuteni B – Tripolie Cγ1* (pentru eneoliticul târziu),

specifice pentru zona de silvostepă. La perioada mijlocie se referă de asemenea apariția și evoluția complexului cultural *Suvorovo-Casimcea,* caracteristic pentru zona de stepă.

a. Evoluția culturii Cucuteni A, A-B, B – Tripolie B1-2, Cγ1

Din punct de vedere cultural, această perioadă istorică constituie etapele de maximă înflorire a culturii *Cucuteni-Tripolie*, perioadă în care purtătorii ei s-au extins din Transilvania de sud-est (aspectul Ariușd) și Carpații Orientali până în bazinul Niprului Mijlociu (inclusiv actuala regiune Kiev), acoperind, practic, toată zona de silvostepă. Drept rezultat al unei evoluții de circa un mileniu (aproximativ 4600-3700 î.Hr.), această civilizație, treptat, se va diviza în mai multe formațiuni regionale, specifice de la o zonă la alta, însă, fără a pierde omogenitatea sa inițială, reflectată în modul de viață și îndeletnicirile de bază, arhitectura tradițională, ceramica pictată, plastica antropo- și zoomorfă etc.

Grație cercetărilor de peste un secol, întreprinse în spațiul ucrainean, moldav și românesc, fenomenul cultural *Cucuteni-Tripolie* este cunoscut prin câteva mii de așezări, zeci și sute dintre care au fost supuse unor cercetări mai mult sau mai puțin ample, printre care și unele cercetate în întregime.

În prezent, pe teritoriul Pepublicii Moldova, sunt cunoscute cca 300 de așezări ale culturii Cucuteni-Tripolie. Pentru această cultură sunt tipice așezările stabile, care denotă o locuire îndelungată, un mod de viață sedentar. În comparație cu perioada Precucuteni, suprafața satelor cucuteniene este permanent în creștere, mărindu-se, respectiv, numărul de case și de locuitori. Dimensiunile așezărilor sunt foarte variate – destul de mici (2-3 ha), mari (4-10 ha) și foarte mari (de la 10 și în unele cazuri chiar 30-40 ha). Însă se susține că majoritatea așezărilor erau de dimensiuni mijlocii și mari. Printre cele mai mari așezări ale acestei culturi din Moldova se constituie așezările de lângă s. Rogojeni, Petreni

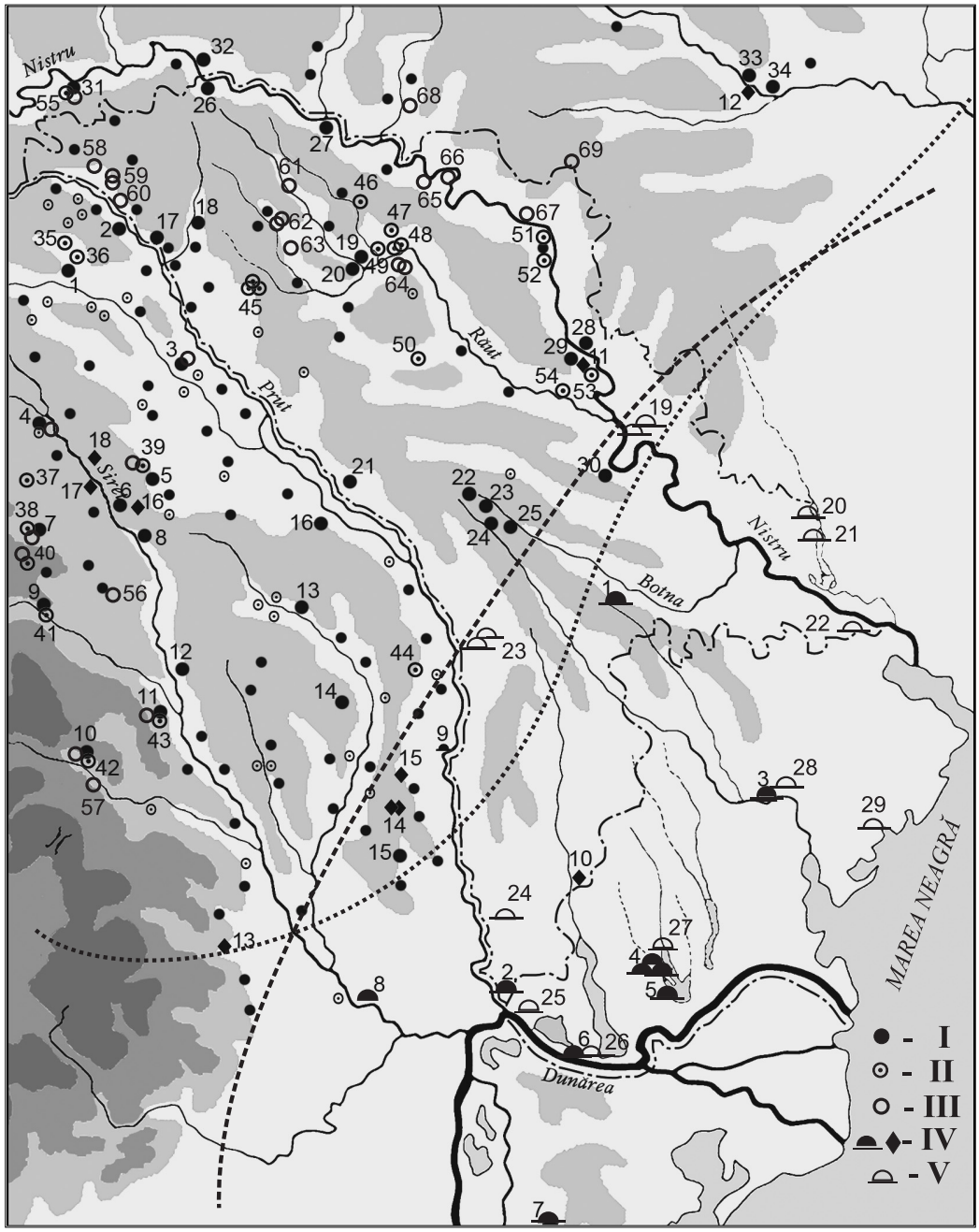
II – Aşezări Cucuteni A-B-Tripolie B 2: 35 – Vorniceni; 36 – Corlăteni; 37 – Răuceşti; 38 – Târpeşti; 39 – Cucuteni; 40 – Bodeşti; 41 – Traian; 42 – Poduri-Dealul Ghindaru; 43 – Mărgineni; 44 – Huşi; 45 – Iabloana 1, 13; 46 – Alexandrovca 2; 47 – Rădulenii Vechi 2; 48 – Floreşti-Zagotzerno, Floreşti 5; 49 – Gura Căinarului 1; 50 – Ciulucani; 51 – Solonceni 2; 52 – Ciorna; 53 – Mîrzeşti; 54 – Orheiul Vechi; 55 – Polivanov Jar II1,2;

III – Aşezări Cucuteni B-Tripolie C1: 3 – Truşeşti; 4 – Preuţeşti; 7 – Târpeşti; 10 – Poduri-Dealul Ghindaru; 11 – Mărgineni; 39 – Cucuteni; 40 – Bodeşti; 56 – Ghelăieşti; 57 – Târgu Ocna; 58 – Trinca-La Şanţ; 59 – Brînzeni 8; 60 – Bădragii Vechi; 61 – Şuri 1; 62 – Ţarigrad 1, 2; 63 – Petreni; 64 – Vărvăreuca 8, 15; 65 – Zastânca 2; 66 – Soroca-Lac; 67 – Raşcov 11; 68 – Stina; 69 – Čerkasov Sad;

IV – Complexe şi descoperiri izolate (sceptre zoomorfe) de tip Suvorovo-Casimcea: 1 – Căinari; 2 – Giurgiuleşti; 3 – Arciz; 4 – Suvorovo; 5 – Kaminka; 6 – Orlovka; 7 – Casimcea; 8 – Lungoci-Fundeni; 9 – Fălciu; 10 – Cairaclia; 11 – Jora de Sus; 12 – Berezovskaja GES; 13 – Fitioneşti; 14 – Obârşeni; 15 – Bârlăleşti; 16 – Fedeleşeni; 17 – Mogoşeşti; 18 – Ruginoasa;

V – Complexe tumulare de tip Hadjider: 19 – Crasnoe; 20 – Nicoliscoe; 21 – Novo-Cotovsc; 22 – Tudora; 23 – Sărăteni; 24 – Gavanoasa; 25 – Reni; 26 – Novosilske; 27 – Suvorovo; 28 – Sarata; 29 – Hadjider

(autori V. Dergaciov, S. Bodean)

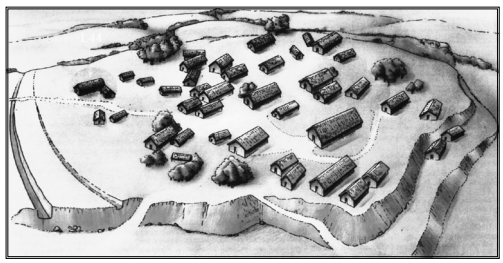
Eneoliticul mijlociu și târziu:

I – Așezări Cucuteni A -Tripolie B 1: 1 – Drăguşeni; 2 – Mitoc; 3 – Truşeşti; 4 – Preuțești; 5 – Cucuteni; 6 – Ruginoasa; 7 – Târpeşti; 8 – Hăbăşeşti; 9 – Izvoare; 10 – Poduri-Dealul Ghindaru; 11 – Mărgineni; 12 – Brad; 13 – Scânteia; 14 – Poieneşti; 15 – Bereşti; 16 – Iași; 17 – Cuconeştii Vechi I; 18 – Druța; 19 – Putineşti 2; 20 – Putineşti 3; 21 – Rezina; 22 – Horodca Mare; 23 – Horodca 10; 24 – Stolniceni; 25 – Ruseştii Noi 1; 26 – Mereşeuca; 27 – Balinți; 28 – Jura; 29 – Jora de Sus; 30 – Vadul lui Vodă; 31 – Polivanov Jar III1, III2; 32 – Vasilievka; 33 – Berezovskaja GES; 34 – Sabatinovka 1;

etc., care, probabil, atingeau suprafaţa de cca 30-40 ha. Prin cartarea monumentelor s-a observat că în anumite zone aşezările formează concentraţii sau „cuiburi" ce întrunesc mai multe aşezări de diverse dimensiuni, având propriile lor centre culturale, religioase. Astfel de aglomeraţii-„cuiburi" au fost atestate în apropierea localităţilor Brînzeni, Ruseni (Edineţ), Iabloana (Glodeni), Echimăuţi (Rezina), Petreni (Drochia) etc.

Aşezările cucuteniene, ca şi în perioada timpurie, erau situate, de regulă, pe terasele vechi ale unor văi, întotdeauna în imediata vecinătate a unor izvoare bogate. Însă pentru perioada Cucuteni A-Tripolie B1, sunt caracteristice, prioritar, aşezări amplasate pe promontorii dominante, care înlesneau apărarea în caz de primejdie, mai ales în perioadele de migraţie în această zonă a triburilor crescătorilor de animale din regiunile de stepă (grupul cultural Suvorovo-Casimcea, la cca 4500-4300 ani î.Hr.). Unele dintre aceste aşezări s-au dovedit a fi întărite cu unul sau două şanţuri de apărare şi valuri de pământ (de exemplu, aşezările de lângă satul Bădragii Vechi, satele Buteşti, Cuconeştii Vechi, Druţa 1 etc.).

Continuând tradiţiile precucuteniene pentru comunităţile cucuteniene din perioada eneoliticului mijlociu şi final, rămân caracteristice aceleaşi trei modalităţi de organizare a aşezărilor: circulară, pe şiruri paralele şi dispersate, iar în aşezările mai mari – în câteva cercuri concentrice, care înconjurau spaţiul din centru, unde, de obicei, era situată o construcţie de dimensiuni mai mari, servind, probabil, în calitate de edificiu de cult pentru întreaga comunitate rurală. Ca exemplu, în aşezarea Iabloana 1 locuinţele (bordeiele şi semibordeiele) erau dispuse în două cercuri alăturate, mijlocul lor fiind lipsit de construcţii. Spre deosebire de aceasta, aşezările din Petreni, Glavan (Drochia), Stolniceni (Edineţ) ş.a. se caracterizează prin organizarea locuinţelor în cercuri concentrice. După un plan bine determinat, a fost întemeiată aşezarea Petreni, care avea o suprafaţă de cca 30 ha.

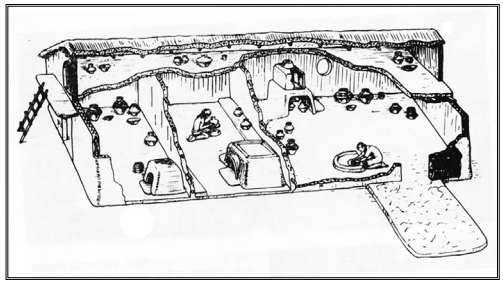

Aşezarea Hăbăşeşti (reconstrucţie)

Casele aveau, de regulă, dimensiuni standard (8×5 m), de formă rectangulară şi numai la marginea satului erau case mari (14-10×6-7 m). În total, aşezarea era alcătuită din cca 500 de case de suprafaţă. O altă modalitate de organizare a satului cucutenian a fost atestată în aşezarea Putineşti 3 (Floreşti), cu o suprafaţă de cca 5 ha, în care s-au identificat aproape 90 de construcţii, aranjate în trei şiruri paralele. Şi, în sfârşit, ultima modalitale s-a înregistrat în aşezarea Duruitoarea Nouă. Aici casele erau dispersate în grupuri sau „cuiburi" alcătuite din câteva construcţii.

Comunitățile cucuteniene, ca și cele precucuteniene, practicau construcția locuințelor de suprafață, precum și a celor adâncite în pământ: bordeie și semibordeie. Majoritatea locuințelor de suprafață sunt de formă rectangulară, mai rar se înlâlnesc de formă pătrată (Petreni) și de forma literei L (Vărvăreuca 8). Cele mai multe dintre ele au dimensiuni mici (16-50 m^2) și mijlocii (50-100 m^2). Case mari (mai mult de 100 m^2) s-au descoperit la Solonceni 2 (Rezina), Duruitoarea Veche, Druța (Rîșcani), Mîrzești (Orhei).

Vestigiile locuințelor de suprafață, numite în literatura de specialitate și platforme de lut, reprezintă, de obicei, două straturi de lut ars. Cel superior are în lut nisip, iar în unele cazuri și cioburi pisate mărunt, cu o grosime de 0,5-1,5 cm. Stratul inferior (grosimea 6-10 cm) este din lut amestecat cu paie sau pleavă, având în partea de jos amprente de bârne (diametrul 8-16 cm). În baza unor cercetări minuțioase întreprinse în așezarea Vărvăreuca 8 (Florești), Racovăț (Soroca), s-a ajuns la concluzia că multe dintre aceste platforme reprezintă vestigiile unor locuințe cu etaje. Această interpretare se confirmă perfect și prin existența mai multor modele de locuințe, lucrate în lut ars, descoperite în spațiul ucrainean. În acest sens, un deosebit interes prezintă modelul unei locuințe cu două etaje, descoperită în așezarea de lânga satul Rosohuvatka (Ucraina). Modelul are balcon deasupra intrării și o fereastră în peretele dorsal al etajului doi. Multe din modelele de locuințe

Locuință de suprafață. Vărvăreuca 8 (după V. Marchevici)

sunt înzestrate cu piciorușe. Conform unor specialiști, aceste piciorușe ar reprezenta pilonii de lemn pe care s-ar fi construit locuințele.

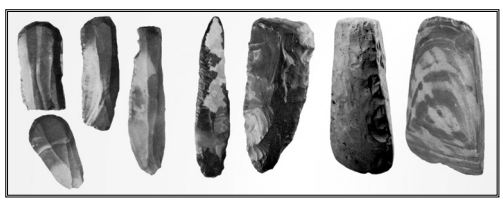
Să ne imaginăm cum arăta o locuință cucuteni-tripoliană. În partea dreaptă de la intrare se afla cuptorul din lut, alături de el, pe o mică platformă-altăraș, era instalată o statuetă antropomorfă, reprezentând zeița-protectoare a casei sau familiei. În fața cuptorului, pe un fel de laviță din lut, stând în genunchi, o femeie râșnește grăunțe. Alături stau câteva vase mari pentru provizii. La stânga de la intrare, în perete, e făcută o gaură rotundă care servea drept fereastră.

Date complete despre bordeiele și semibordeiele construite de purtătorii culturii Cucuteni-Tripolie au fost obținute în urma cercetării așezării Iabloana 1. În această stațiune, cercetată aproape integral, au fost depistate 63 de construcții, dintre care 17 bordeie, 18 semibordeie și 28 de gropi. Majoritatea locuințelor aveau dimensiuni mici (5-10 m^2) și mijlocii (11-20 m^2) de formă ovală neregulată. Unele aveau formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite și, mai rar, forma cifrei

8 sau trapezoidală. Ele toate erau prevăzute cu instalaţii pentru încălzire şi de pregătire a hranei. Rămăşiţele rugurilor sunt cel mai frecvent întâlnite pe podeaua locuinţei sau în gropi. De obicei, în preajmă sau chiar în cenuşa rugului se găsesc numeroase valve de scoici şi melci. Alt tip de încălzire sunt vetrele din lut, uneori având gardină. După formă se deosebesc trei variante: rectangulare, ovale şi trapezoidale. Vetrele, de obicei, se construiau pe podeaua locuinţei. O parte din aceste locuinţe aveau câte două-trei camere, despărţite prin pereţii săpaţi.

Uneltele de muncă. Comunităţile cucuteni-tripoliene foloseau, pentru confecţionarea uneltelor de muncă, aceleaşi materii prime ca şi predecesorii lor: silexul, piatra, osul, cornul. De obicei, în aşezări se întâlnesc rar nucleele de silex, ceea ce demonstrează că prelucrarea preliminară a materialului brut se efectua în locurile de extragere a silexului. În aşezările Putineşti 2 şi Putineşti 3 s-au descoperit rămăşiţele unor „ateliere" speciale de prelucrare a silexului.

Industria litică a comunităţilor cucuteni-tripoliene se caracterizează prin micşorarea numărului de unelte confecţionate pe aşchii şi, respectiv, creşterea numărului de instrumente lucrate pe lame. În invenlarul litic prevalează gratoarele utilizate la prelucrarea pieilor, constituind 20-50% din numărul total de unelte de silex. Conform datelor trasologice, practic, în toate aşezările se întâlnesc cuţite pe lamă fără retuşe, folosite la prelucrarea cărnii. Majoritatea sfredelelor şi burinelor erau utilizate la prelucrarea osului şi cornului. Sunt obişnuite piesele componente pentru seceri. Spre deosebire de cele precucuteniene, ele se retuşau, îmbunătăţindu-se eficienţa lor. În fazele mai evoluate (Cucuteni B-Tripolie Cγ1), ca piesă componentă pentru seceră era folosită lama retuşată de dimensiuni mari. O atenţie deosebită atrag vârfurile de sageţi, extrem de rare în perioada anterioară, dar numeroase, în special, în aşezările din etapele Cucuteni A-Tripolie B1, care, deopotrivă cu sporirea numărului de aşezări fortificate, denotă existenţa unui pericol din exterior. Săgeţile au forma triunghiulară cu baza dreaptă sau concavă, fiind prelucrate minuţios pe ambele părţi.

Unelte din silex şi piatră

Din piatră erau lucrate teslele, topoarele, dăltiţele, râşniţele etc. O mare parte din inventar era confecţionat din fragmente de oase tubulare. Predomină împungătoarele, şlefuitoarele pentru prelucrarea pieilor, spatulele pentru confecţionarea ceramicii, harpoanele de pescuit etc. La confecţionarea uneltelor se foloseau pe larg coarnele de cerb, elan, căprioară, colţii de mistreţ. Din acestea se confecţionau brăzdare, săpăligi, mânere pentru unelte etc. Din valve de scoici de apă se făceau spatule cu partea lucrătoare

Unelte din aramă

zimțată, întrebuințate la ornamentarea ceramicii. Din lut se modelau fusaiolele și greutățile de la războiul de țesut. Fusaiolele sunt relativ rare în perioada Cucuteni A-Tripolie B1, iar în perioada Cucuteni B-Tripolie Cγ1, numărul lor crește brusc, odată cu extinderea pe larg a ceramicii cu ornament șnurat.

O importanță deosebită pentru perioada eneoliticului mijlociu a avut-o apariția metalurgiei cuprului – topirea și turnarea aramei în forme deschise. Spre deosebire de perioada precucuteniană, piesele de metal în cadrul comunităților Cucuteni-Tripolie devin mult mai numeroase, fiind cunoscute prin descoperiri singulare în așezări, descoperiri fortuite, dar și printr-o serie de depozite ce conțin zeci și sute de piese (Ariușd, Hăbășești, Brad, Gorodnicja 2 etc.). Numeric, aceste piese, după cum e și natural, sunt mult mai frecvente în zona subcarpatică, în apropierea surselor de aramă din Carpații Orientali. Ca și în perioada precedentă, în asortimentul pieselor de metal predomină podoabele (mărgele, brățări, diverși pandantivi) și uneltele de dimensiuni mici (cârlige de pescuit, împungătoare, dăltițe etc.). Însă o largă extindere revine și uneltelor de lucru, de proporții mari și grele, cum ar fi: topoare, topoare-ciocan, topoare-teslă, topoare-târnăcop etc. Se remarcă că arama – metalul –, ca materie de o deosebită valoare, este inclusă, în continuare, în ritualurile religioase. Această afirmație se confirmă prin descoperirea a două figurine de taur, cu bucățele de aramă adâncite „în frunte", între coarne.

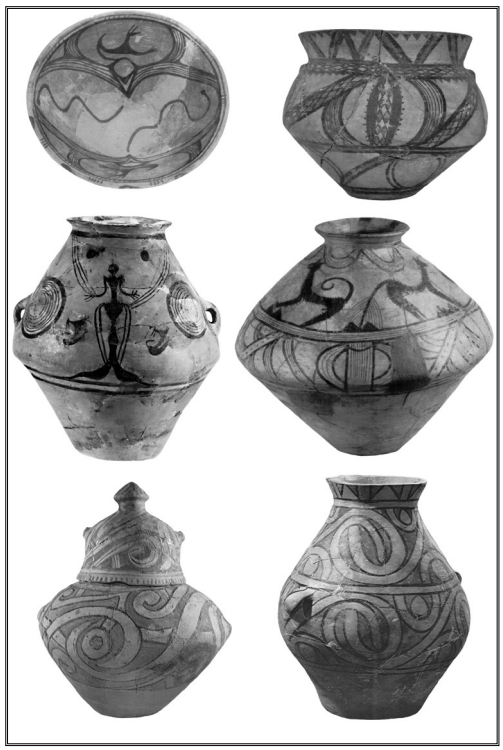

Figurina unui taur cu o bucățică de aramă adâncită „în frunte"

Ceramica. Complexul de ceramică al comunităților cucuteniene, moștenit de la cele precucuteniene, include aceleași categorii tehnologice și stilistice, care, însă, treptat, au fost supuse unor modificări esențiale. Se îmbunătățește pregătirea pastei, se perfecționează arderea vaselor etc. Ceramica grosieră, de folosință zilnică, se menține până la sfârșitul evoluției culturii, dar procentul ei este permanent în descreștere. Una dintre cele mai caracteristice trăsături ale culturii Cucuteni-Tripolie ține de ceramica pictată.

Ceramica pictată era modelată dintr-o pastă fină, având ca degresant cioburi pisate mărunt. Suprafața vaselor, de regulă, era bine netezită și adesea lustruită. În decorul vaselor erau folosite trei culori distincte ale ceramicii pictate: albul, roșul și negrul. În fazele timpurii, pentru ceramica pictată, culoarea albă era folosită ca fond.

Culoarea roşie se întrebuinţa pentru trasarea motivelor ornamentale, iar cea neagră juca un rol secundar, pentru accentuarea liniilor de bordură ale benzilor albe sau roşii. Decorul pictat era asociat adesea cu cel incizat şi canelat. În fazele mai evoluate ale culturii, predomină motive trasate cu negru pe fondul alb al vaselor. Cele mai întâlnite motive pictate sunt spirala şi meandrul într-o diversitate compoziţională deosebită. Cu timpul, un loc aparte în realizarea ornamentului pictat revine culorii negre, cu o largă varietate stilistică, cu aplicarea unor motive antropo- şi zoomorfe etc. Cele mai caracteristice forme ale ceramicii pictate sunt vasele cu corpul globular, craterele, vasele bitronconice, amforele, cupele sau pahare-goblete, străchinile, capacele pentru diverse vase ş. a.

Ceramică pictată

Deopotrivă cu ceramica pictată, începând cu perioada Cucuteni A-Tripolie B1, în arta acestei culturi, în urma contactelor intense cu triburile de păstori din zona de stepă, apare o nouă categorie de vase, modelate dintr-o pastă cu scoici mărunţite, nisip sau resturi organice. Aceste vase au buza aproape verticală sau puţin trasă spre exterior, decorate cu ornament imprimat, incizat sau zgâriat. După cum s-a constatat, prin cercetări trasologice, acest ornament era lucrat cu valve de scoici de apă dulce cu marginea zimţată, întâlnite permanent în cadrul locuinţelor. Pe parcursul evoluţiei culturii, în cadrul acestei ceramici, va apărea treptat, şi ceramica cu ornament şnurat, reprezentat prin diverse amprente ale acestuia şi care va deveni mai caracteristic pentru etapele finale ale culturii Cucuteni-Tripolie, ce corespund perioadei timpurii a epocii bronzului.

Plastica. Aşezările cucuteni-tripoliene se caracterizează printr-un număr mare de figurine antropomorfe şi zoomorfe. Pentru etapele timpurii sunt frecvente figurine cu capul mic. Bustul se termină lateral prin două umere proeminente. Talia, de obicei, e înaltă şi suplă, arcuită uşor la şolduri şi accentuată la coapse. Picioarele sunt despărţite pe ambele feţe printr-o incizie verticală şi se termină cu un vârf bont. Sânii sunt redaţi prin două proeminenţe mici, aplicate pe piept în relief. Cea mai mare colecţie de figurine antropomorfe din fazele

timpurii a fost descoperită în așezarea Ruseștii Noi 1. Printre ele predomină cele feminine, fără decor. Figurinele decorate au corpul acoperit cu incizii destul de adânci, care alcătuiesc grupuri de linii paralele orizontale și oblice. Pe piept se întâlnesc romburi, pe fese – spirale.

În fazele mai târzii ale acestei civilizații, capul statuetelor este relativ mare și modelat ca un disc, cu o creastă pronunțată în mijlocul feței, indicând nasul. Pe ambele părți ale acestuia, prin două găuri sunt redați ochii.

Pentru etapa Cucuteni A-B – Tripolie B2, cea mai numeroasă co1ecție de statuete antropomorfe din Moldova provine din așezarea Iabloana 1 (711 figurine întregi și fragmentare). Majoritatea sunt fară decor și modelate în "picioare". Doar o mică parte din ele sunt decorate cu incizii pictate și au ornamentul în relief. Printre figurinele decorate, mai frecvente sunt cele ce au un fel de eșarfă oblică de la umăr spre talie, incizată, pictată sau în relief. Adesea, eșarfa constă din doua linii paralele sau e însoțită de șiruri de puncte. Se întâlnesc statuete cu brâu realizat în tehnica inciziei, picturii sau a reliefului. Un alt motiv decorativ, des întâlnit, este un fel de șorțuleț de formă triunghiulară, realizat prin incizii. Partea de jos uneori e rotunjită sau trasată printr-o linie orizontală. Interiorul șorțului este decorat cu puncte, crestături, linii orizontale, verticale etc.

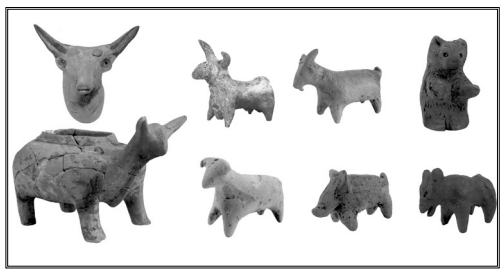
Majoritatea statuetelor reprezintă chipuri feminine. Cele masculine sunt relativ rare și, de regulă, modelate mai arhaic, având uneori în pastă cioburi pisate mărunt, cu picioarele separate sau unite.

Figurinele zoomorfe, în comparație cu cele antropomorfe, sunt mai puțin numeroase. Ele sunt modelate mai neglijent și au dimensiuni mici. Cele mai multe dintre ele reprezintă bovine. S-au depistat, de asemenea, figurine care reprezintă oi, capre, câini, porci, mistreți, păsări etc. Unele statuete de bovine și ovine au corpul decorat parțial sau în întregime cu crestături. Păsările sunt modelate pe un mic suport cilindric, ușor lățit la bază. Imagini zoomorfe în relief, în special ale celor cornute, se întâlnesc și pe pereții vaselor.

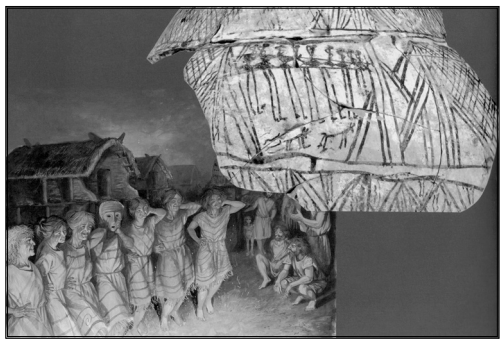
Ocupația de bază a purtătorilor culturii cucuteni-tripoliene era agricultura de prăsilă, care în această perioadă a atins nivelul său maxim de dezvoltare. Se folosea sistemul de cu-

Figurine antropomorfe

Plastică zoomorfă

Ritmuri rituale

rătură şi pârloagă. Solurile roditoare din luncile râurilor şi cele de şes erau lucrate cu ajutorul săpăligilor din corn de animal cu vârfuri ascuţite din piatră. Începând din faza medie de dezvoltare a culturii Cucuteni-Tripolie, pentru cultivarea solului erau folosite, probabil, plugurile rudimentare cu brăzdar din lemn sau silex şi forţa de tracţiune a animalelor. Tot în această perioadă încep a fi folosite scândurile de treierat, înzestrate cu vârfuri ascuţite din cremene (de tipul „dicaniilor" contemporane). Se cultivau patru soiuri de grâu, două soiuri de orz, meiul, ovăzul, mazărea, borceagul, precum şi corcodușul, prunul, zarzărul, ba chiar şi caisul, viţa-de-vie, ale căror sâmburi şi seminţe au fost depistate în mai multe aşezări (Ruseştii Noi, Solonceni, Iabloana, Gura Căinarului, Vărvăreuca 8, 15 şi multe altele).

O altă îndeletnicire importantă a cucuteni-tripolienilor era creşterea animalelor în condiţii de casă. Predomina creştera bovinelor, al căror procent, de obicei, varia de la 20-30 până la 40%. Alături de cornutele mari şi porcine, se creşteau şi vite cornute mici (oi, capre). De la mijlocul mileniului V î.Hr. se întâlneşte şi calul, preluat de la populaţia din zona de stepă, care, probabil, era folosit şi pentru călărie.

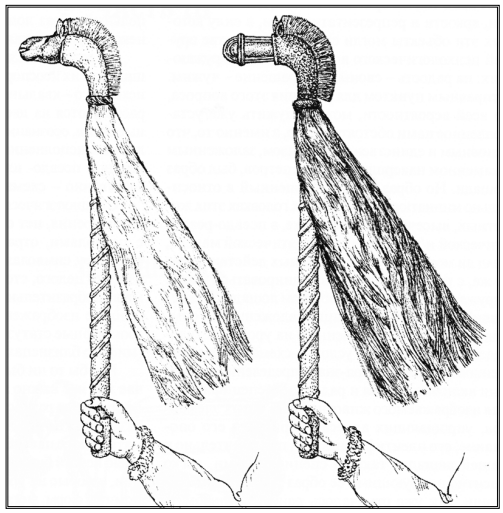
Pe întreg parcursul evoluţiei culturii Cucuteni-Tripolie continuă să se practice vânătoarea, pescuitul, culesul în natură, dar toate aceste îndeletniciri, spre deosebire de perioadele istorice anterioare, au o importanţă secundară, auxiliară.

Principala materie primă pentru confecţionarea uneltelor de muncă a cucuteni-tripolienilor, după cum s-a menţionat, continuă să rămână silexul, diverse roci de piatră, osul şi lemnul. Iniţial, uneltele îşi mai păstrează aspectul neolitic, însă odată cu dezvoltarea ramurilor principale ale economiei se perfecţionează şi uneltele de muncă, ele devenind tot mai diverse şi mai specializate funcţional. În afară de aceasta, odată cu creşterea primejdiei atacurilor din partea triburilor de stepă ale crescătorilor de animale, creşte şi ponderea pieselor de armament. Se răspândesc vârfurile de săgeţi şi de sulițe confecţionate din silex, măciucile şi topoarele-ciocane de luptă din specii de piatră dură şi din os etc. Alături de materialele tradiţionale, purtătorii civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, graţie propriilor surse de aramă, existente în Carpaţii Orientali (Bălan – în zona Oltului Superior, Leşu Ursului – în zona cheilor r. Bistriţa), printre primii au început să practice pe larg extragerea, prelucrarea, inclusiv topirea aramei. Dacă iniţial această materie nouă era folosită prioritar în scopuri religioa-

se și la confecționarea unor unelte de muncă mici, în perioada respectivă numărul uneltelor de aramă „grele" crește considerabil, îndeosebi în spațiul dintre Carpați și Prut, dar și în spațiul pruto-nistrean, ca și în zona Niprului Mijlociu, fiind utilizate în practica de toate zilele pe o scară mult mai largă.

Pe parcursul eneoliticului mijlociu și târziu, triburile cucuteni-tripoliene au dezvoltat în continuare și au întreținut relații strânse cu multe alte triburi învecinate, purtătoare ale altor culturi. În faza inițială și la începutul etapei medii ale culturii cucuteni-tripoliene, deosebit de intense erau contactele cu triburile din zona Dunării (cultura Gumelnița) și din Transilvania (cultura Petrești), care au avut o influență puternică în formarea multor elemente specifice ale culturii Cucuteni-Tripolie în perioada ei de înflorire. Aproximativ de la mijlocul milen. V î.Hr., odată cu penetrația în arealul culturii Cucuteni-Tripoliene a triburilor de stepă ale crescătorilor de animale (cu complexe de tip Novodanilovka-Suvorovo-Casimcea), influența culturilor dunărene și din Transilvania a fost aproape blocată. Evoluția de mai departe a culturii Cucuteni-Tripoliene se caracterizează prin interacțiunea și influența reciprocă a acesteia cu populația crescătorilor de vite din zona de stepă (cultura Srednij Stog), iar în zona nord-vestică – prioritar cu comunitățile culturale din Europa Centrală (cultura Lendely, cultura ceramicii în formă de pâlnie) și, parțial, cu Transilvania (culturile Tiszapolgar, Bodrogkeresztur).

b. Grupul cultural Suvorovo-Casimcea

Spre deosebire de culturile descrise mai sus, grupul cultural Suvorovo-Casimcea reprezintă doar un mic segment local al unui fenomen cultural imens, a cărui constituire este legată organic de evoluția comunităților culturale din zona de stepă a Europei de Est. Acest fenomen, sub diverse denumiri, este cunoscut prioritar prin înmormântări tumulare sau plane, înregistrate în est, începând din zona r. Volga de Mijloc și Inferioară (cultura Hvalynsk, complexe tumulare de tip Berežnevka-Arhara-Djangar ș. a.) și nordul Caucazului, stepele nordpontice ale Rusiei și Ucrainei (complexe de tip Novodanilovka), până la Dunărea de Jos (grupul Suvorovo-Casimcea) și în continuare spre sud – până în Tracia și Macedonia (complexe de tip Drama-Reževo-Šuplevec), iar spre vest – până în Transilvania (complexe de tip Decea Mureșului) și Ungaria (complexe de tip Czongrad).

După cum s-a menţionat anterior, încă din epoca neolitică şi, în special, în eneoliticul timpuriu, în zona de stepă a Europei de Est, în virtutea specificităţii condiţiilor natural-climaterice, s-a constituit un complex economic specific, bazat, preponderent, pe dezvoltarea păstoritului. Veriga incipientă a acestui proces complex ţine de evoluţia culturilor neolitice din regiunea de interferenţă a zonelor de stepă şi silvostepă a r. Volga de Mijloc şi Sudul Uralului, unde trecerea la economia productivă, de la bun început, a fost orientată prioritar spre creşterea animalelor şi, mai puţin, spre dezvoltarea agriculturii. Definitivarea acestui complex economic specific este atestată prin purtătorii monumentelor culturale de tip Hvalynsk din eneoliticul timpuriu a regiunii Samara, care, în scurt timp, se extind din regiunile de stepă ale cursului inferior al râului Volga până în regiunile niprene, contribuind la cristalizarea ulterioară a unui complex cultural-economic specific – păstorec, având ca bază modul de viaţă seminomad (cu o importanţă deosebită a calului domesticit).

Aproximativ pe la mijlocul mileniului V î.Hr., triburile de păstori, probabil din cauza cataclismelor natural-climaterice din acea perioadă (provocate de procesele transgresiv-regresive ale Mării Caspice şi Mării Negre), în căutare de noi păşuni, se deplasează spre sud şi vest, pătrunzând în arealul culturilor de vechi agricultori din nordul Caucazului şi, în special, în zona vechilor civilizaţii carpato-dunărene.

Pătrunderea triburilor de stepă de păstori avea un caracter violent, fapt care a condus la dispariţia complexului cultural Bolgrad, ai cărui purtători s-au retras peste Prut şi Dunăre, iar ceva mai târziu şi la dispariţia totală a întregului complex cultural Gumelniţa-Varna din zona de nord-vest şi vest a Mării Negre.

Cu totul altfel s-au constituit relaţiile triburilor nou-sosite cu populaţia cucuteni-tripoliană. Iniţial, ele aveau un caracter preponderent militar. Despre aceasta ne mărturiseşte răspândirea pretutindeni în această perioadă (Cucuteni A-Tripolie B1) a aşezărilor amplasate pe locuri înalte, protejate natural, cu fortificaţii artificiale, precum şi creşterea bruscă a numărului de arme de luptă. Ulterior, după primele năvăliri, situaţia s-a stabilizat, relaţiile având un caracter paşnic. Triburile cucuteni-tripoliene continuă să viеţuiască în zona de silvostepă, iar cele de păstori, nou-venite, s-au stabilit cu traiul în zona sudică, de stepă, a interfluviului Nistru-Prut.

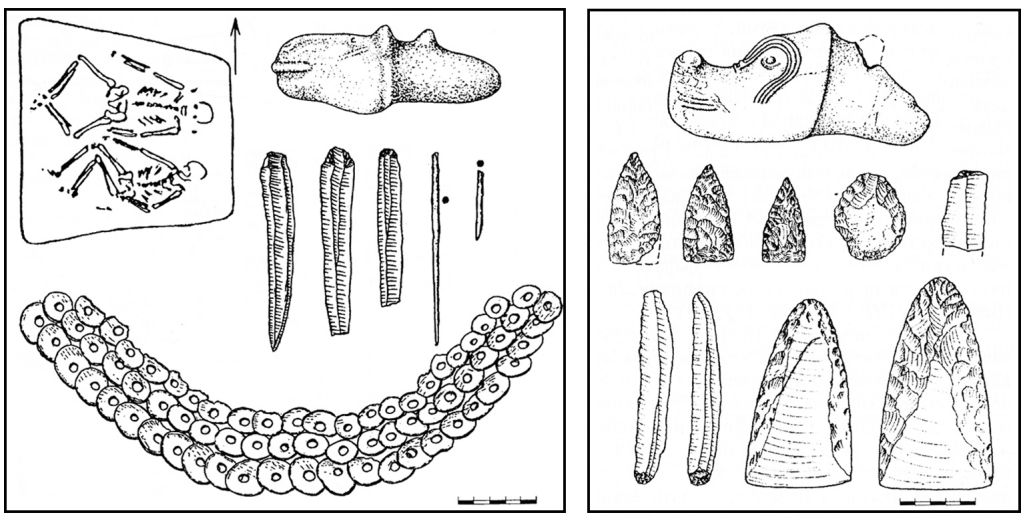
Cu regret, caracterizarea grupului cultural Suvorovo-Casimcea este destul de dificilă din cauza numărului extrem de mic al monumentelor de acest tip. Dat fiind faptul că păstorii seminomazi locuiau în aşezări de scurtă durată, în staţiuni temporare, vestigiile acestora nu s-au păstrat până în zilele noastre.

Cultura materială a grupului cultural Suvorovo-Casimcea e cunoscută doar prin construcţiile funerare: morminte plane sau tumulare *(vezi Harta, pag. 251*). Ele au fost descoperite lângă

satele Suvorovo (regiunea Odesa), Căinări, Grigoriopol, Casimcea (Dobrogea). Defuncții erau îngropați în gropi simple, fiind depuși în poziție chircită. Deasupra lor erau ridicați tumuli. În morminte s-au descoperit, de regulă, arme (vârfuri de săgeți și sulițe din silex, lame-pumnale de dimensiuni mari din silex, măciuci și topoare-ciocan din silex sau specii de piatră dură) și podoabe (mărgele, brățări, pandantive din diverse specii de scoică rară, aramă și chiar aur). Uneori s-a găsit și ceramică, preluată, de obicei, din contextul cultural autohton (cucuteni-tripoliană sau gumelnițiană) și mai rar – proprie, originală – grosolană, confecționată din pastă în amestec cu scoică pisată.

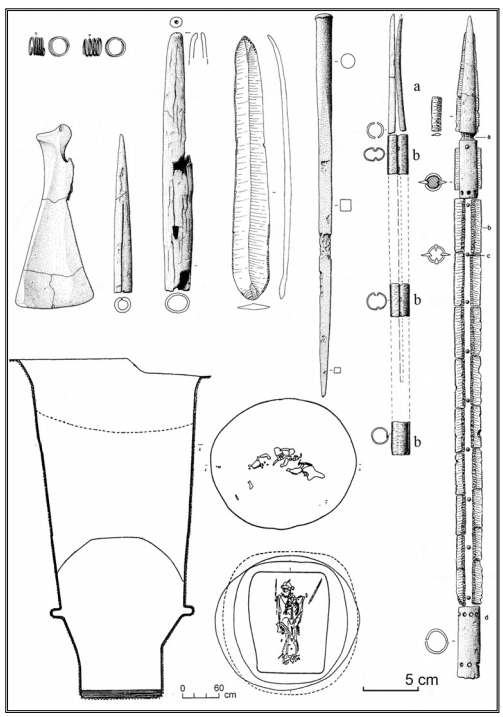
Un interes aparte prezintă figurinele zoomorfe sculptate în piatră, adesea descoperite în mormintele reprezentanților acestui grup cultural. Ele reprezintă mici sculpturi (schematice sau realiste) ale capului de cal, fiind folosite în calitate de sceptre – simboluri ale puterii militare ale unor căpetenii de călăreți.

Caracterul militar și semnificația social-ierarhică înaltă a unor reprezentanți ai grupului cultural Suvorovo-Casimcea au fost documentate în cazul unui cimitir familial, descoperit și cercetat de arheologi în anul 1991, în apropierea satului Giurgiulești (r-nul Cahul). Cimitirul plan, ulterior acoperit de un tumul, întrunea rămășițele doar a cinci defuncți (un bărbat, o femeie și trei copii), înmormântați în camere separate simple sau cu nișe, în apropierea unei construcții de cult special amenajate, cu resturi rituale de oase de animale, inclusiv calcinate. Defuncții, atât maturii, cât și copiii, erau însoțiți de un inventar mortuar extrem de bogat, care, în total, includea peste două mii de piese, prioritar din aramă (mărgele, brățări, inele de buclă, pumnal, sule etc.), din diferite specii

Complexele de la Suvorovo și Casimcea

de scoici fosile rare (pandantive, salbe, mărgele, diverse aplicații), din piatră și silex (tesle, topoare), os (podoabe din canini de cerb, pandantive în formă de semilună din colți de mistreț despicați etc.). O atenție aparte merită inventarul mortuar ce însoțea scheletul bărbatului, probabil – capul familiei și, totodată, posibil, căpetenia unei structuri sociale sau militare. Pe lângă mai multe piese de podoabă, el includea un pumnal masiv (lg. 34,8 cm) din aramă, o lance (lg. 60,0 cm) din lemn cu lamele laterale din aplicații de silex, două sulițe mari din corn de cerb, pe mânerul uneia fiind îmbrăcate trei tuburi din aur (probabil – sceptru), un cuțit-pumnal (lg. 24,0 cm) de o specie de silex dobrogean și, în final, un obiect de cult în formă de fallos, confecționat dintr-un corn de cerb.

Giurgiulești, mormântul nr. 4

Despre contactele și relațiile purtătorilor grupului cultural Suvorovo-Casimcea cu populația autohtonă ne mărturisește ceramica de tip cucuteni-tripoliană sau gumelnițiană, întâlnită în necropolele tumulare ale populației de stepă. Durata și intensitatea acestor contacte s-a reflectat, în particular, prin împrumutarea, de către cultura Cucuteni-Tripolie, a tehnologiei de confecționare a ceramicii din pastă în amestec cu scoică fărâmițată, element care mai târziu a avut o dezvoltare de sine stătătoare.

În plan social și religios, drept rezultat al influențelor populației de stepă, poate fi explicată creșterea evidentă a rolului bărbatului în viața socială, deci a relațiilor patriarhale, fapt manifestat în plastica cucuteni-tripoliană, care, din momentul contactelor cu populația de stepă, include în „panteonul său religios" multiple imagini ale părții masculine cu simbolica puterii, inexistente în perioadele anterioare. Din punct de vedere economic, de purtătorii acestui grup cultural, în opinia unor specialiști, ține extinderea și includerea în complexul animalier al purtătorilor civilizației Cucuteni-Tripolie a calului domesticit, folosit ca sursă de transport și comunicații. Prin influența triburilor de stepă poate fi explicată, de asemenea, apariția în contextul culturii cucuteni-tripoliene târzii a ritualului funerar (necunoscut pentru perioadele timpurii și mijlocii): înmormântarea defuncților

în cimitire plane-dechise, în poziție chircită (Ofatinți, Dancu 1-2), precum și construirea movilelor tumulare (grupul cultural Hadjider, Usatovo-Folteşti).

Grupul cultural Suvorovo-Casimcea își încheie existența pe la mijlocul mileniului IV î.Hr., când purtătorii lui au fost implicați în procesele cultural-gentilice de constituire a multiplelor complexe sau variante culturale de stepă: Cernavoda I-II, Hadjider, Usatovo-Folteşti ș.a.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Dergačev V. Bestattungskomplexe der späten Tripolje-Kultur. Materialien zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie. Bd. 45. Mainz am Rhein. 1991.

Dergačev V. Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde. Abt. XX. Bd. 9. Stuttgart. 2002.

Dragomir I. Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni. Bucureşti. 1983.

Dumitrescu V., Dumitrescu H., Petrescu-Dâmbovița M., Gostar N. Hăbăşeşti. Bucureşti. 1954.

Dumitrescu V., Bolomey A., Mogoșanu F. Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie. Bucureşti. 1983.

Dumitrescu V., Vulpe A. Dacia înainte de Dromihete. Bucureşti. 1988.

Marinescu-Bîlcu S. Cultura Precucuteni pe teritoriul României. Bucureşti. 1974.

Marinescu-Bîlcu S., From Prehistory to History in Eastern Romania. BAR. IS 107. Oxford. 1981.

Marinescu-Bîlcu S., Bolomey A. Drăgușeni. A cucutenian Community // Arheologia Romanica II. Bucureşti-Tübingen. 2000.

Monah D., Cucoș Ş. Aşezările culturii Cucuteni din România. Iaşi. 1985.

Monah D. Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie. Piatra-Neamț. 1997.

Passek T. La céramique tripolienne. Известия ГАИМК 122. Москва-Ленинград. 1935.

Paul I. Cultura Petreşti. Bucureşti. 1992.

Petrescu-Dâmbovița M., Daicoviciu H., Teodor D., Bârzu L., Preda F. Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea. Bucureşti. 1995.

Petrescu-Dâmbovița M., Florescu M., Florescu A. Truşeşti. Monografie arheologică. Bucureşti-Iaşi. 1999.

Petrescu-Dîmbovița V., Văleanu V-C. Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică. Piatra-Neamț. 2004.

Sorochin V. Aspectul regional cucutenian Drăgușeni-Jura. Piatra-Neamț. 2002.

Vulpe R. Izvoare. Bucureşti. 1957.

Бейлекчи В.С. Ранний энеолит низовьев Прута и Дуная. Кишинев. 1978.

Бибиков С.Н. Поселение Лука-Врублевецкая. МИА 38. Москва. 1953.

Виноградова Н.М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. Кишинев. 1983.

Давид А.И., Формирование териофауны Молдавии в антропогене. Кишинев. 1982.

Даниленко В.Н. Неолит Украины. Киев. 1969.

Даниленко В.Н. Энеолит Украины. Киев. 1974.

Дергачев В.А. Выхватинский могильник. Кишинев. 1978.

Дергачев В.А. Памятники позднего Триполья. Кишинев. 1980.

Дергачев В.А. Кэрбунский клад. Chişinău. 1998.

Дергачев В.А. О скипетрах, о лошадях, о войне. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас. Санкт-Петербург. 2007.

Збенович В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. Киев. 1974.

Збенович В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре. Киев. 1980.

Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. Киев. 1989.

Коробкова Г.Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ Юга СССР. Ленинград. 1987.

Маркевич В.И. Памятники эпох неолита и энеолита // АКМ, вып. 2. Кишинев. 1973.

Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев. 1981.

Массон В.М., Черныш Е.К. Энеолит Правобережней Украины и Молдавии // Энеолит СССР. Москва. 1982. С. 165-320.

Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений (III-II тыс. до н.э.) // МИА 10. Москва. 1949.

Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА 84. Москва. 1961.

Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Еврпы. Издательство Московского университета. 1971.

Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы. Москва. 1998.

Сорокин В.Я. Орудия труда и хозяйство среднего Триполья Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев. 1991.

Субботин Л.В. Памятники культуры Гумельница Юго-Запада Украины. Киев. 1983.

Цалкин В.И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва. 1970.

Черных Е.Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София. 1978.

Янушевич З.В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим исследованиям. Кишинёв. 1976.

Янушевич З.В. Культурные растения Северного Причерноморья (палеоэтноботанические исследования). Кишинев. 1986.

Capitolul 4

EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR PATRIARHALE. EPOCA BRONZULUI

Considerații generale

Epoca bronzului sau veacul de bronz, care a luat locul eneoliticului, se caracterizează printr-un nou progres social și cultural, marcând începutul descompunerii orânduirii comunei primitive gentilice. Procesul acesta era legat de sporirea continuă a surplusului permanent de produse, condiționat de noul avânt al forțelor de producție.

Specificul epocii bronzului, ceea ce, de fapt, a și determinat denumirea ei, constă în apariția și răspândirea uneltelor de muncă și a obiectelot confecționate din bronz. Bronzul a fost primul metal artificial cu valoare de producție descoperit de om. Acest aliaj de aramă și arsen, cositor, stibiu sau plumb în diferite proporții, spre deosebire de aramă, este mai dur, dar se topește mult mai ușor (temperatura de topire a aramei este de 1083°, iar a bronzului – de 700-900°). Datorită acestor proprietăți, bronzul putea să fie topit ușor și repede, iar din el să se confecționeze unelte de muncă mai trainice și mai eficiente. Însă răspândirea uneltelor de bronz era îngreunată de raritatea și, respectiv, deficitul de materii prime. Iată de ce trecerea la confecționarea obiectelor din acest metal nou a decurs extrem de lent, iar paralel cu uneltele de bronz în continuare se foloseau pe larg unelte de piatră.

Primele obiecte de bronz au apărut pe la mijlocul mileniului IV î.Hr. în țările Orientului Antic (Asia Mică), unde arama din natură conține un anumit procent de arsen. În regiunile din sudul Europei de Est trecerea de la uneltele de aramă la cele de bronz a avut loc timp de mai multe secole, începând cu ultimul sfert al mileniului IV până pe la mijlocul mileniului II î.Hr. Acest proces s-a realizat datorită influențelor comunităților culturale din zona Transcaucazului (culturile Kuro-Arax) și a Caucazului de Nord (grupul cultural Novosvobodnaja), care, preluând din sud tehnologia bronzului arsenic, va transmite această invenție tehnologică populației din zona de stepă și, în special, comunităților din etapele finale ale culturii Tripolie și din spațiul bulgar.

Cele mai vechi unelte de muncă, confecționate din bronz arsenic, descoperite în spațiul nord-vest-pontic și pe teritoriul Moldovei țin de ultimul sfert al mileniului IV-începutul mileniului III î.Hr. în complexul monumentelor de tip Usatovo. Aceste triburi, sub influența centrelor metalurgice din nordul Caucazului, și-au creat un focar propriu de prelucrare a metalului, unde erau turnate pumnale, topoare plate, dălți etc. Însă din lipsa materiei prime locale, aceste obiecte au avut o raspândire restrânsă. Mai mult ca atât,

odată cu penetrația în zona Nistrului a triburilor nomade de stepă, de crescători de animale, acest centru de prelucrare a metalelor și-a încetat existența.

Răspândirea pe larg a pieselor de bronz a avut loc doar către finele epocii – în cea de-a doua jumătate a mileniului II î.Hr., când ele încep să fie aplicate practic în toate domeniile vieții sociale și economice: în agricultură și ocupațiile casnice, în vestimentație, în domeniul militar etc. Treptat, către finele epocii, paralel cu uneltele din bronz, apar cele bimetalice, confecționate din bronz și fier, iar, în curând, și obiecte făcute în întregime din fier. Apariția acestora din urmă și raspândirea lor în masă marchează deja tranziția la o nouă epocă istorică – cea a fierului.

În mod firesc, apariția și utilizarea obiectelor noi, din bronz, calitativ mult superioare, au contribuit semnificativ la progresul economic, cultural și social al comunităților preistorice.

În epoca bronzului, agricultura primitivă, dominantă în eneolitic, a fost înlocuită, ca urmare a unor schimbări paleoclimaterice dure, de creșterea specializată a animalelor. În curând însă, aceasta din urmă cedează locul unei forme de gospodărire mult mai productive – economia complexă agraro-păstorească. Utilizarea pe larg a uneltelor de arat, a forței de tracțiune a animalelor, a transportului pe roți și călăriei a contribuit la creșterea considerabilă a productivității muncii, la specializarea diverselor ramuri ale economiei, la dezvoltarea meșteșugurilor, îndeosebi a prelucrării metalelor. Treptat, se stabilesc relații permanente de schimb și comerț, culturale cu zonele învecinate, precum și cu cele destul de îndepărtale. În această perioadă se atestă o perfecționare remarcabilă a armelor și mijloacelor de luptă, a artei militare. Conflictele militare devin o importantă sursă de îmbogățire pentru anumite persoane, familii și ginți patriarhale.

O consecință logică a dezvoltării forțelor de producție a avut-o creșterea productivității muncii, iar odată cu ea, și a surplusului permanent de produse. Au apărut posibilități pentru progresul continuu al relațiilor de producție și al relațiilor sociale. Diviziunea socială a muncii, apariția germenilor unei producții destinate schimbului au pus începutul inegalității de avere și sociale în vechile comunități, iar odată cu aceasta și începutul destrămării relațiilor specifice orânduirii gentilice. Luate împreună, toate acestea au generat premisele economice și sociale ale apariției, în epoca următoare, cea a fierului, a primelor formațiuni de clasă și prestatale.

Periodizarea. În tradiția anilor ’70-’80 ai secolului XX, trecerea de la eneolitic la epoca bronzului, atât pentru spațiul moldav, cât și pentru țările învecinate din est (Ucraina, sudul Rusiei) sau sud-vest (România, Bulgaria), era văzută prin intermediul unei perioade de tranziție, ale cărei fenomene culturale, pe de o parte, se caracterizează prin continuitatea tradițiilor culturale ale eneoliticului clasic, iar, pe de altă parte, fac un salt evolutiv datorită valorificării noului metal – bronzul

arsenic. Întrucât materia de confecționare a uneltelor de muncă reprezintă criteriul de bază al periodizării arheologice, treptat s-a ajuns la concluzia de a se renunța la noțiunea „perioada de tranziție", iar fenomenele culturale atribuite acesteia să fie încadrate în perioada timpurie a epocii bronzului. Noua modalitate de interpretare a periodizării arheologice vine și în depășirea controverselor existente anterior în sincronizarea începuturilor epocii bronzului din sudul și sud-estul Europei cu începuturile epocii bronzului din Asia Mică (Djemdet-Nasr, Uruk-târziu, Troia I etc). În concordanță cu aceste modificări, deja acceptate pentru spațiul bulgar, România și nordul Caucazului, etapele finale ale civilizației Cucuteni-Tripolie, anterior tratate în istoriografia națională ca reprezentând „perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului", în actuala ediție sunt atribuite bronzului timpuriu.

În așa fel, epoca bronzului din spațiul carpato-nistrean și, respectiv, din actualul teritoriu al Republicii Moldova, în conformitate cu datele radiocarbonice calibrate, cuprinde circa două mii de ani, începând aproximativ cu anii 3300/3200 – până în sec. 13/12 î.Hr. Convențional, această epocă este divizată în trei perioade relativ de sine stătătoare, caracteristice prin dezvoltarea și evoluția mai multor comunități culturale.

Perioada timpurie. În linii generale, corespunde anilor 3300/3200 – 2200/2000 î.Hr., incluzând două subperioade. Prima dintre acestea (cca 3300/3200 – 2750 î.Hr.) ține de evoluția în continuare a culturii Cucuteni-Tripolie, având în vedere etapele ei finale, consemnate în literatura de specialitate sub noțiunea ***Tripolie Cγ2***, cu referință prioritar la complexele culturale de tip: ***Gordineşti*** (Kasperovcy – pentru Ucraina sau Horodişte – pentru România) și ***Ofatinți***, cu localizare în zona Prutului și Nistrului de Mijloc și Superior, precum și de tip ***Usatovo*** (Folteşti – pentru România) din zona de stepă a Nistrului și Prutului Inferior. Tot de această subperioadă țin începuturile penetrației în aria culturii Cucuteni-Tripolie – ale purtătorilor ***culturii amforelor sferice*** din Europa Centrală și, concomitent, ale purtătorilor **culturii mormintelor cu ocru** din stepele nord-pontice. A doua subperioadă (cca 2800/2700 – 2200/2000 î.Hr.) este reprezentată de cultura ***mormintelor cu ocru (Jamnaja)***, caracteristică, practic, pentru tot spațiul pruto-nistrean.

Perioada mijlocie. Corespunde, aproximativ, anilor 2200/2000 – 1600/1500 î.Hr. Se caracterizează prin dezvoltarea purtătorilor ***culturii catacombelor (Katakombnaja)***, veniți din zona de stepă și, preponderent, prin evoluția culturii ***ceramicii cu brâie în relief (Mnogovalikovaja).*** De această perioadă ține de asemenea evoluția complexului cultural de tip ***Edineț***, și într-o anumită măsură **– *de tip Komarov.***

Perioada târzie, în linii generale, corespunde anilor 1600/1500 – 1300/1200 î.Hr. Se caracterizează prin evoluția a două culturi distincte: ***cultura Noua***, cunoscută pentru zona de

silvostepă a spaţiului carpato-nistrean şi Transilvania Centrală, şi cultura ***Sabatinovka,*** caracteristică pentru zona de stepă de la Dunăre şi Prutul Inferior până în nordul Mării Azov.

4.1. Perioada timpurie a epocii bronzului

a. Comunităţile culturale din etapele finale ale culturii Cucuteni – Tripolie Cγ2

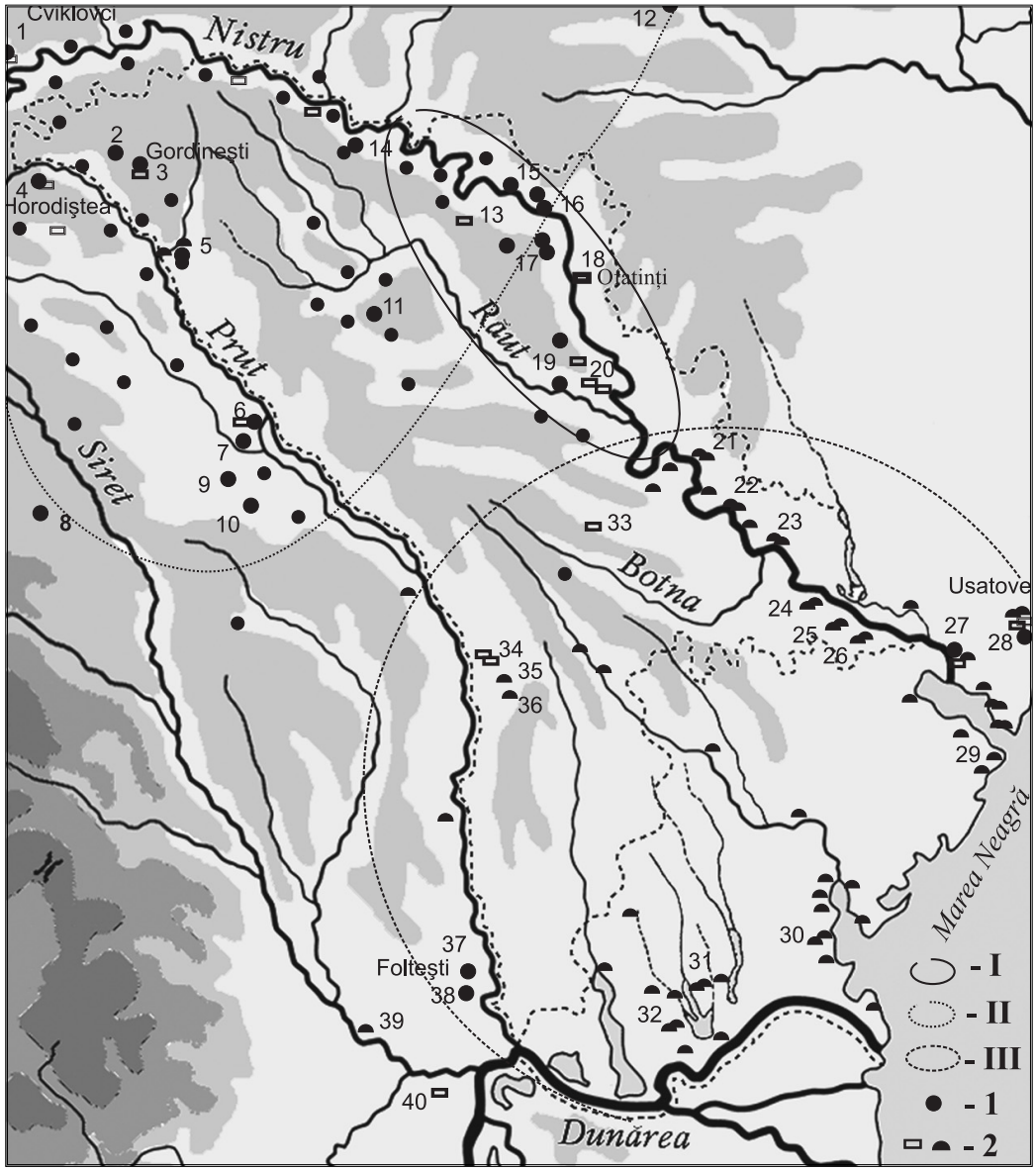
Aproximativ pe la mijlocul mileniului IV î.Hr., atât în virtutea proceselor interne, cât şi sub influenţa triburilor răsăritene de crescători de animale, are loc transformarea treptată a comunităţilor tripoliene. Se cristalizează noi formaţii etnoculturale. Pe teritoriul Moldovei acestea sunt reprezentate prin triburi care au lăsat monumente arheologice de tipul celor de la *Gordineşti* (cunoscute în spaţiul românesc sub denumirea de tip *Horodişte*, iar în Ucraina – de tip *Kasperovcy* sau *Cviklovcy* – pe Nistru Superior) şi Usatovo (reg. Odesa).

Triburile purtătoare ale monumentelor de tip Gordineşti ocupau partea de nord a pământurilor dintre Nistru şi Siret, cursul superior al Nistrului şi cel al Bugului de Sud. Cultura acestor triburi s-a format pe baza culturii anterioare a triburilor tripoliene din eneoliticul târziu. Triburile cu monumente de tip Usatovo populau regiunile de stepă din bazinul de nord-vest al Mării Negre, de la gurile Dunării şi cursul inferior al Prutului până la cursul inferior al Bugului de Sud. Graniţa de nord a acestora trecea ceva mai la sud de locul unde se află azi Chişinăul. Ca formaţie etnoculturală relativ de sine stătătoare, triburile Usatovo s-au constituit ca urmare a strămutării unei părţi din populaţia tripoliană de pe cursul mijlociu al Nistrului în partea de nord-vest a bazinului Mării Negre şi a interferenţelor lor cu crescătorii de animale din zona de stepă care locuiau aici.

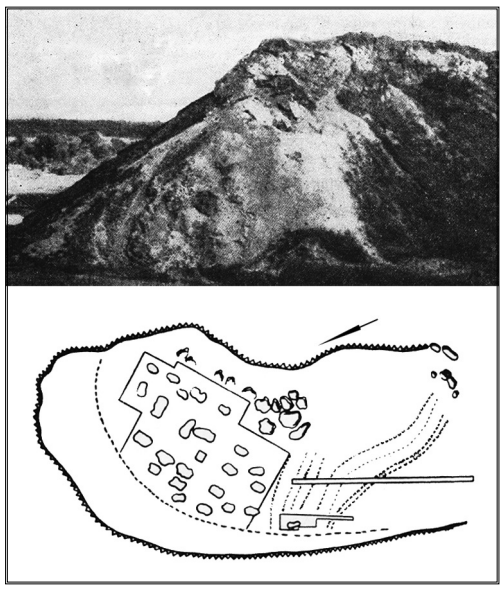
În afată de formaţiunile menţionate, pe cursul mijlociu al Nistrului continuă să se dezvolte o populaţie care a lăsat monumente de tipul celor de la *Ofatinţi*. Grupurile etnoculturale enumerate caracterizează etapa finală a dezvoltării multiseculare a comunităţii tripoliene, iar odată cu aceasta, şi etapa iniţială a epocii bronzului.

Având la bază tradiţiile culturii cucuteni-tripoliene, noile formaţiuni culturale au moştenit multe trăsături proprii epocii precedente. Totodată, dezvoltarea lor ulterioară a fost marcată de modificarea treptată a formelor tradiţionale de trai, de gospodărire, a rânduielilor sociale şi a credinţelor. Acest proces poate fi urmărit destul de clar la triburile Usatovo din nord-vestul Mării Negre, unde se întreţăiau căile culturale şi comerciale ce legau comunităţile din regiunile răsăritene şi sudice ale Europei.

În ultima etapă a dezvoltării lor, triburile comunităţii cucuteni-tripoliene construiau, ca şi până atunci, aşezări de lungă durată, însă de dimensiuni mult mai mici. De cele mai multe ori, ei alegeau în acest scop locuri cu protecţie naturală, promontorii şi povârnişuri de râuri. Multe aşezări erau întărite cu

Bronzul timpuriu (perioada de tranziție).
Grupuri culturale de tip: I – Ofatinți; II – Gordineşti-Horodiştea-Cviclovcy; III – Usatovo-Folteşti (1 – aşezări, 2 – necropole plane sau tumulare).
Selectiv: 1 – Cviclovcy, 2 – Trinca, 3 – Gordineşti, 4 – Horodiştea, 5 – Costeşti, 6 -Cârniceni, 7 – Bălteni, 8 – Drăguşeni, 9 – Erbiceni, 10 – Doroşcani, 11 – Chirileni, 12 – Pečora, 13 – Cunicea, 14 – Trifăuți, 15 – Podoima, 16 – Caterinovca, 17 – Solonceni 2, 18 – Ofatinți, 19 – Brăneşti, 20 – Holercani 1-2, 21 – Butor, 22 – Crasnogorca, 23 – Tiraspol, 24 – Purcari, 25 – Olăneşti, 26 – Tudora, 27 – Majaki, 28 – Usatovo, 29 – Zatoca, 30 – Nerušaj, 31 – Cholmskoe, 32 – Utkonosovka, 33 – Dănceni, 34 – Dancu 1-2, 35 – Obileni, 36 – Sărăteni, 37 – Folteşti, 38 – Stoicani, 39 – Liești, 40 – Brăilița.

Aşezarea fortificată Costeşti 4

fortificaţii artificiale, trainice. Valuri şi şanţuri de apărare au fost descoperite în aşezările de lângă satele Gordineşti, Horodişte şi Mereşeuca, în aşezarea de tip Usatovo din apropierea satului Majaki de pe cursul inferior al Nistrului, precum şi în aşezările Folteşti şi Stoicani din dreapta Prutului Inferior.

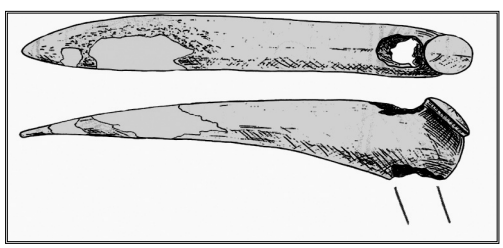
În regiunile de silvostepă, triburile Gordineşti şi Ofatinţi continuă să construiască case mari de lut, cu carcasă de lemn. Dimensiunile acestora însă erau mult mai modeste. Pe lângă casele de suprafaţă tradiţionale, devine tot mai larg răspândită construcţia de bordeie şi semibordeie. Locuinţe de tip nou construiau şi locuitorii aşezărilor de lângă satele Solonceni şi Branişte. Aici bordeiele erau mici, pătrate sau dreptunghiulare, aveau acoperişurile ţuguiate, cu o pantă sau două, care se înălţau deasupra pamântului. Judecând după mărimea lor, erau destinate pentru familii – perechi, puţin numeroase. În regiunile sudice de stepă, triburile Usatovo construiau case de suprafaţă cu fundament de piatră sau locuinţe asemănătoare colibelor (Usatovo, Majaki, Folteşti), destinate de asemenea unor familii mici.

Baza gospodăriei triburilor din regiunile de silvostepă continuă să fie agricultura. Din câte se vede, ele practicau doua sisteme de lucrare a pământului: de defrişare prin curătură şi de pârloagă. Arau solul cu plug de lemn, iar apoi îl afânau cu săpăliga cu vârf de cremene. Aceste triburi cultivau diferite soiuri de grâu, orz, mei şi de alte culturi cerealiere, leguminoase (mazăre, linte), precum şi pomi fructiferi (peri, cireşi) ş.a. Deosebit de valoroasă pentru gospodarie devine creşterea animalelor: vite cornute mari şi mici, porcine şi cai.

Gospodăria triburilor de stepă Usatovo avea un alt caracter, constituit din îmbinarea creşterii animalelor cu agricultura. Ea se baza, în special, pe creşterea vitelor cornute mici (ovine şi caprine, care constituiau peste 50% din efectivul animalier domestic), a bovinelor şi cailor. Pentru păscutul animalelor se practica pe larg, probabil, trecerea sezonieră de pe un loc pe altul. Lucrarea pământului prin arătură, care la triburile Usatovo avea o importanţă secundară, se practica, probabil, doar în luncile fluviilor şi râurilor. Acest lucru îl denotă, bunăoară, rămăşiţele unui plug de lemn, descoperit într-un mormânt tumular lângă satul Majaki de la gura Nistrului. Vânătoarea, pes-

cuitul și culesul au jucat în gospodăria tuturor triburilor din perioada în cauză un rol secundar.

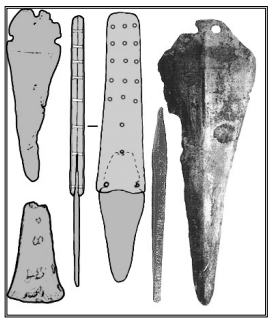
De mare importanță în viața locuitorilor vechilor așezări era confecționarea uneltelor de muncă, a armelor, a vaselor de ceramică și a altor obiecte necesare pentru trai. Uneltele de muncă și armele se confecționau, ca și în perioada eneoliticului, prioritar din piatră, silex și os: topoare și tesle din piatră și cremene folosite pe larg la tăierea pădurilor pentru arătură, la prelucrarea lemnului și construirea caselor; cuțite, răzuitoare și sfredele din silex pentru despicatul cărnii și prelucrarea pieilor, pentru confecționarea diferitor obiecte din lemn și os; lame speciale de cremene pentru seceri, cu care se recoltau cerealele și se pregăteau nutrețurile pentru iarnă, precum și vârfuri ascuțite pentru săgeți și arcuri, folosite atât la vânătoare, cât și împotriva dușmanilor; pumnale, cuțite, sule, săpăligi, podoabe din os și corn ș. a. Dintre astfel de obiecte e interesantă scoaba-ciocan, găsită în mormântul unui bărbat din necropola de lângă satul Dancu. Meșterită dintr-un fragment de corn de cerb, scoaba aceasta elegantă, șlefuită cu multă migală, servea, probabil, ca armă de gală sau era un simbol al puterii.

Ciocan-„sceptru". Dancu 1

Confecționarea uneltelor de muncă și a armelor se făcea independent în fiecare gospodărie. Cu toate acestea, diviziunea muncii între comunitățile de agricultori și cele de crescători de animale, care se adâncise în această perioadă, a condus la specializarea în producția de unelte și la dezvoltarea continuă a acesteia. Anumiți meșteri sau grupuri de meșteri își asumă pe deplin funcțiile de extragere a materialului necesar, de prelucrare a acestuia și de confecționare a anumitor unelte de muncă, destinate schimbului din cadrul comunității sau din afara ei. Semnificativ, în acest sens, este bordeiul-atelier, descoperit în așezarea de la Cviclovcy de pe cursul mijlociu al Nistrului (Ucraina). Într-o încăpere mică au fost găsite deșeuri rămase de la producerea obiectelor din silex, multe plăci în formă de cuțit, lame pentru seceri, raclete, vârfuri pentru săgeți și peste 60 de sfredele și potricale de silex – producție gata, precum și prefabricate pentru ele. În astfel de ateliere se confecționau și topoare-tesle, cuțite din silex, cunoscute prin mai multe depozite descoperite în spațiul ucrainean.

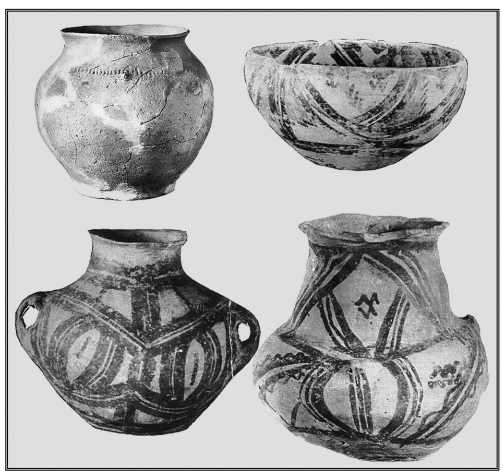
Spre deosebire de locuitorii din partea de nord a teritoriului dintre Nistru și Carpați, care aveau puține obiecte din metal, triburile Usatovo au putut organiza producerea relativ largă a acestora din bronz arsenic, aducând componentele necesare din regiunile caucaziene, bogate în cupru și arsen. Obiectele se turnau în matrițe deschise cu o singură cavitate, iar după aceasta se forjau. Asortimentul obiectelor de

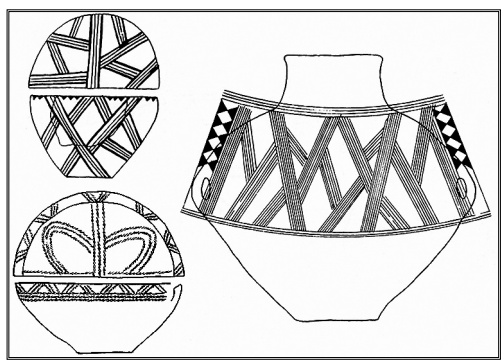
Piese din bronz arsenic. Dancu, Ogorodnoe, Usatovo

bronz, ca şi numărul lor, era, desigur, foarte limitat. De obicei, se turnau pumnale-cuţite, tesle, dălţi şi sule. Din cauza complexităţii procesului de turnare şi insuficienţei de metal preţios, obiectele confecţionate de triburile Usatovo aveau forme simple şi dimensiuni reduse, ca, bunăoară, pumnalul mic şi tesla, descoperite într-un mormânt din cimitirul de lângă satul Dancu (r-nul Hânceşti). Eficienţa acestor obiecte atât de mici era, probabil, neînsemnată. Posedarea obiectelor de metal era, eventual, doar o chestiune de prestigiu. În afară de unelte de lucru, meşterii din triburile Usatovo confecţionau şi podoabe, ca, de exemplu, inele de buclă spiraliforme din aramă şi argint, adesea întâlnite în vechile morminte. O atenţie aparte reprezintă şi mărgelele confecţionate din pastă de sticlă, primele şi cele mai vechi manifestări ale acesteia în spaţiul nord-pontic.

Tradiţia confecţionării vaselor de ceramică a fost moştenită de la triburile din eneoliticul târziu. Acest lucru îl dovedeşte gradul de asemănare a procedeelor tehnologice de preparare a lutului bine frământat fără adaosuri vizibile. După ce se uscau, vasele erau pictate cu vopsele minerale (roşu şi negru) şi arse în cuptoare închise. Se ornamentau atât vasele de masă, destinate preparării mâncării şi servirii ei, cât şi vasele de bucătărie, folosite la păstrarea rezervelor de alimente. Confecţionarea ceramicii pictate de calitate înaltă cerea cunoştinţe şi măiestrie. De aceea specializarea în confecţionarea vaselor, tendinţă vizibilă încă în epoca eneoliticului, se dezvoltă continuu şi în perioada timpurie a bronzului. În orice caz, s-a stabilit cu absolută veridicitate că multe vase pictate, descoperite în monumentele de tipul Usatovo, provin din regiunile nordice ale spaţiului Nistru-Prut (Ofatinţi, Gordineşti), ajun-

Ceramică de tip Ofatinţi

Ceramică de tip Gordineşti

Ceramică ornamentată cu șnur

gând la crescătorii de animale din zona stepei, probabil, ca urmare a operațiilor de schimb comercial.

Treptat, ceramica pictată cedează locul unor vase mai simple, care puteau fi confecționate în fiecare gospodărie. Ele erau modelate dintr-o masă de lut cu adaos de șamotă și scoici pisate. Pictura de pe vase a fost înlocuită cu ornamente simple, imprimate cu ajutorul unui șnur, și cu împunsături. Deseori, suprafața vaselor se lustruia.

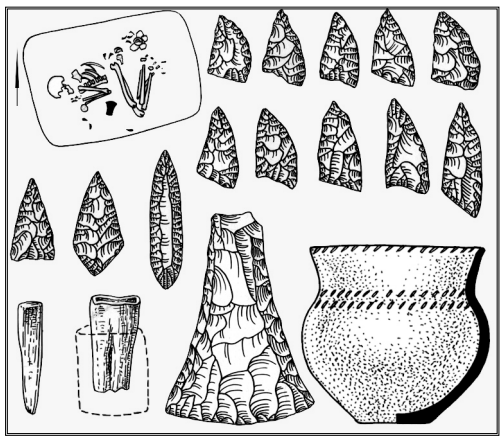
Dintre alte ocupații, torsul și țesutul sunt dovedite prin numeroase descoperiri de prâsnele, greutăți de lut ars pentru războaie rudimentare, chiar de imprimări lăsate de stofe pe fundurile multor vase din așezările triburilor Gordinești și Ofatinți. Este semnificativ că în așezările Usatovo aproape că nu se găsesc prâsnele, ceea ce ne face să credem că crescătorii de vite mai puțin torceau lână, ci confecționau pâslă, iar îmbrăcămintea o coseau, probabil, din piele velurată.

Faptele expuse sunt o mărturie a nivelului relativ înalt de dezvoltare a forțelor de producție ale triburilor din perioada respectivă. Producerea obiectelor din bronz arsenic este un indiciu că triburile Usatovo mai dezvoltate păşiseră practic pragul unei noi epoci, epoca bronzului.

Plastică antropomorfă de tip Usatovo. Crasnogorca, Ofatinți

Despre gradul de dezvoltare a schimbului și a legăturilor culturale, atât dintre comunitățile examinate, cât și dintre acestea și triburile altor culturi, denotă multiplele „importuri" reciproce. Astfel, vase pictate, caracteristice populației de tip Gordinești, au fost găsite în așezările triburilor tripoliene, care locuiau pe cursul mijlociu al Nistrului. Statuete de cult, specifice triburilor Usatovo, au fost găsite de două ori în mormintele din necropola de la Ofatinți. În așezările de tip Gordinești, arheologii au găsit zeci de plăci în formă de cuțit, topoare și raclete din roci rare de Volyn. Vasele pictate de tip Usatovo, găsite departe de Nipru în complexele triburilor crescătoare de animale, ilustrează că aceste triburi întreţineau legături cu reprezentanții altor culturi. Iar legăturile inverse le denotă vasele de proveniență nord-caucaziană vădită, găsite în necropolele de lângă actualele sate Usatovo și Holercani. Un reprezentant al triburilor caucaziene a fost, probabil, meșterul în confecționarea vârfurilor de săgeți, înmormîntat într-un tumul, ce se afla pe locul actualului bazin de apă Costești de pe Prut. În acest mormânt au fost găsite aproximativ 40 de

Complex nord-caucazian. Costeşti

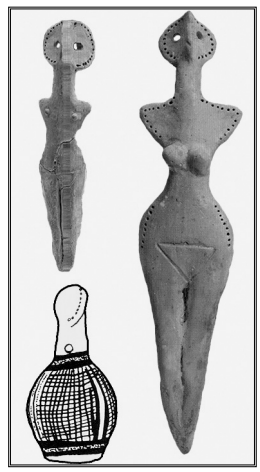
obiecte din silex (prioritar vârfuri de săgeți), cunoscute prin formă numai în Caucazul de Nord. După toate probabilitățile, exista o strânsă legătură cu Caucazul, întrucât turnătorii de metal aveau nevoie de cupru și arsen.

Complex de tip *Jamnaja timpurie*. Cuconeştii Vechi

Merită atenție relațiile intensive cu populația din zona stepelor nordpontice, atestate printr-un șir de complexe funerare ale așa-zisei culturi *Jamnaja timpurie*, descoperite atât în sudul (Gradiște), cât și în nordul Moldovei (Cuconeștii Vechi).

Viața socială și spirituală. Comunitățile din perioada timpurie a epocii bronzului se caracterizează prin orânduire gentilico-tribală, ce păstra o serie de trăsături arhaice. Reminiscențe ale relațiilor gentilico-matriarhale târzii erau, probabil, caracteristice mai ales triburilor de tip Gordineşti, care se dezvoltau relativ izolat în zonele de silvostepă, precum și, într-o anumită măsură, populației de tip Ofatinți de pe cursul mijlociu al Nistrului. Acestea se observă în păstrarea, în perioadele incipiente ale bronzului, a unor particularități ale culturii materiale proprii comunităților eneolitice anterioare, a căror orânduire se baza, fără îndoială, pe relații gentilice matriarhale. Astfel de trăsături sunt: construcția unor case mari, confecționarea statuetelor de femei – simbol al liniei mamei ș.a.

Plastică antropomorfă. Ofatinți

În pofida acestor reminiscențe, viața socială a comunității de tipul Ofatinți, și mai ales de tipul Usatovo, se deosebea totuși prin trăsături patriarhale. Celulă a societății devenea familia patriarhală mare, care, crescând, se diviza în câteva familii patriarhale, la început mici, formând patronimii. Patronimia era un grup de familii înrudite, unite prin posedarea în comun a pământului, prin ajutor reciproc în gospodărie, în viața socială. Rolul preponderent în familie îl deținea bărbatul. Linia de rudenie și de moștenire era cea a bărbatului. Fa-

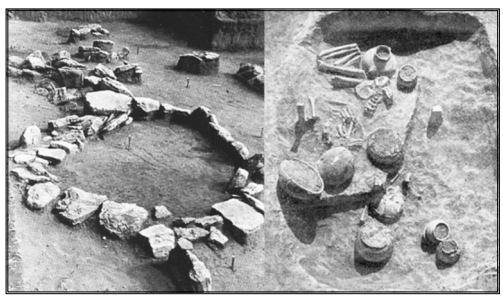

T.S. Passek în procesul cercetării necropolei Ofatinți

milia se constituia pe baza caracterului patrilocal al căsătoriei, adică pe obligativitatea soției de a trăi în comunitatea bărbatului. În fiecare așezare a comunității locuiau grupuri de familii înrudite și, probabil, neînrudite. Familiile patriarhale mari își duceau de sine stătător gospodăria, dar pământul și pășunile erau proprietatea colectivă a comunității. Grupurile de familii înrudite și patronimiile formau comunități gentilice sau patriarhale, care se uneau, la rândul lor, în triburi.

Aceste trăsături ale orânduirii patriarhale a comunităților examinate și diferențierea de avere și socială, care lua naștere în sânul ei, s-au relevat cu o deosebită claritate în monumentele funerare ale acestor triburi. Descoperirile arheologice au stabilit că triburile culturii Ofatinți își înhumau morții în morminte plane, iar triburile culturii Usatovo – în morminte plane și sub tumuli. Acestea din urmă făceau gropi dreptunghiulare simple sau ovale, în funcție de obiceiul de a așeza defunctul. Ei îl culcau într-o poziție chircită, de obicei pe partea stângă, cu mâinile în dreptul feței și cu capul spre nord-est. Crezând în viața de apoi, oamenii puneau lângă defuncți vase cu hrană și apă. În afară de aceasta, în mormintele copiilor puneau statuete de femei-talisman, iar în mormintele bărbaților adulți – uneltele lor de muncă și armele, de care ar fi avut nevoie în viața de apoi. După înmormântare, acopereau gropile cu lemn, iar apoi cu pământ. Pe deasupra puneau pietre sau făceau îngrădituri-cromlehuri din piatră. Cei care săvârșeau ritualul tumulilor ridicau pe morminte mari movile de piatră, deseori, însă de pământ.

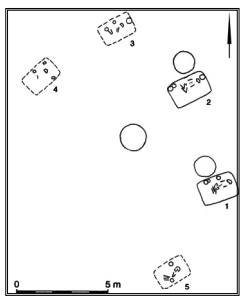
Necropola de lângă satul Ofatinți se împărțea în doua sectoare. Unul era destinat înmormântării membrilor de rând ai comunei gentilice, celălalt – membrilor familiilor care s-au separat. În fiecare necropolă familială de acest fel au fost înmormântate rămășițele pământești ale unui sau doi bărbați, ale unei femei și a 3-5 copii. Fiecare mormânt al membrilor de rând ai comunității conținea 2-3 vase de lut și unelte de muncă personale, spre deosebire de mormintele familiilor separate în care au fost găsite până la 10 vase de lut, unelte de metal, un ciocan de luptă. În mormântul unui singur bărbat, însă au fost descoperite peste 20 de unelte de

Cromleh și morminte de înhumație. Ofatinți

muncă cu destinații diferite. Este semnificativ că anume mormintele bărbaților se disting prin calitatea și cantitatea inventarului.

Un tablou și mai clar ne înfățișează monumentele funerare ale triburilor Usatovo, cărora le sunt caracteristice la fel necropolele comunitare. La ei însă sunt mai răspândite decât la alte triburi necropolele familiale aparte, unele fiind plane, altele cu tumuli. După cum se vede, delimitarea necropolelor pe familii aparte, izolate teritorial, oglindește tendința spre o separare tot mai pronunțată a anumitor familii de colectivitatea comunei gentilice. Este absolut evident că creșterea animalelor, ca bază a gospodăriei, oferea posibilități mai mari pentru dezvoltarea de sine stătătoare a familiilor patriarhale decât cultivarea pământului, care necesita conjugarea eforturilor unor întregi colectivități gentilice.

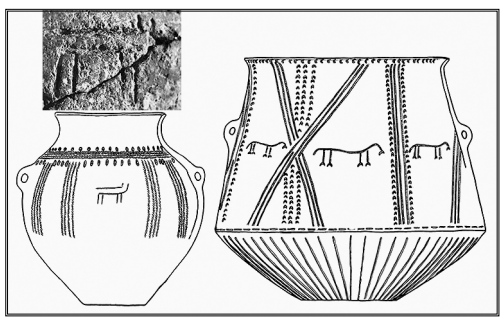
Necropola familială Dancu 1

Pe teritoriul Moldovei au fost descoperite necropole familiale plane și cu tumuli lângă satele Dancu, Dănceni, Tudora, Taraclia, Parcani, precum și în alte localități. Fiecare necropolă este alcătuită dintr-un mormânt de bărbat sau două, dintr-un mormânt de femeie sau două și din câteva morminte de copii. Dintre acestea doar un singur mormânt de bărbat se evidențiază prin bogăția inventarului. O altă consecință importantă a dezvoltării meșteșugurilor și a schimbului în comunitățile examinate a fost apariția aristocrației comunei gentilice și a vârfurilor tribale. Drept dovadă, sunt mormintele rare cu tumuli sau plane, probabil ale unor conducători de comune gentilice și triburi, în care au fost găsite ansambluri întregi de obiecte de bronz, scumpe pe acea vreme. Din aceste grupuri de obiecte făceau parte, de regulă, un pumnal-cuțit, o daltă, o teslă și sule. Pe lângă acestea, în morminte se întâlnesc și podoabe, confecționate din bronz, argint și chiar din chihlimbar și sticlă, precum și alte obiecte. Drept exemple, în acest sens, pot servi mormântul din necropola de lângă satul Dancu, mormintele centrale din tumulii de lângă satele Tudora și Olănești, din unii tumuli de lângă satul Usatovo din apropierea Odesei. Astfel de morminte sunt puține la număr, dar ele se deosebesc simțitor de celelalte prin bogăția inventarului.

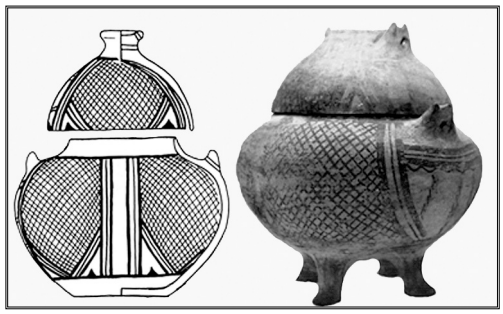
Un factor important al apariției și întăririi vârfurilor dominante din comunitatea gentilică și triburi îl constituiau, probabil, ciocnirile armate, care se întețiseră în acea perioadă, atât între comunitățile tripoliene târzii, cât și cu triburile altor culturi. Drept confirmare, în acest sens, servește amplasarea majorității așezărilor în locuri protejate natural, precum și șanțurile și valurile de apărare descoperite în ele. Este foarte posibil ca pericolul militar constant din partea triburilor crescătoare de animale de alte culturi, care se așezau cu traiul în număr mare pre-

tutindeni, venind dinspre răsărit, să fi contribuit la apariția unor uniuni tribale mai mult sau mai puțin trainice și de durată diferită. Nu este exclus că unificarea parțială a culturii materiale, care avea loc la unele grupuri de populație, îndepărtate unul de altul, din cadrul perioadei tripoliene târzii, și să oglindească tendința spre unire și consolidare a purtătorilor acestei culturi.

Ca și predecesorii lor, triburile din perioada timpurie a epocii bronzului credeau în forțe supranaturale. La triburile de agricultori din zonele de silvostepă era răspândit pe larg cultul fertilității și al femeii-întemeietoare a neamului, care își găsea expresia în simbolica lunară a ceramicii ornamentate, în nenumărate figurine de femei-idoli, găsite în așezări și în necropola de lângă satul Ofatinți. Odată cu dezvoltarea creșterii vitelor, ca formă de bază a gospodăriei, în sânul populației culturii Usatovo se răspândește cultul soarelui și al animalelor. Cromlehurile de piatră de pe mormintele plane și cu tumuli simbolizau discul soarelui. Deseori, soarele rotund cu razele sale este zugrăvit pe obiectele de cult, găsite în necropola de lângă Ofatinți, în necropolele și așezările de lângă Majaki și Usatovo de pe cursul inferior al Nistrului. Cultul soarelui și al focului s-a manifestat și în practicarea ruguri-lor purificatoare în timpul săvârșirii ritualului de înmormântare. De cultul animalelor sunt legate capetele de taur, confecționate cu migală din piatră, găsite în necropolele de tip Usatovo, imaginile caprei/oaie și ale calului de pe vasele descoperite în mormintele din apropierea satelor Dancu și Tudora. Despre credința în viața de apoi și în cultul strămoșilor, care era răspândit pe larg, ne vorbește și caracterul complex al ritualului de înmormântare, astfel de construcții monumentale cum sunt tumulii.

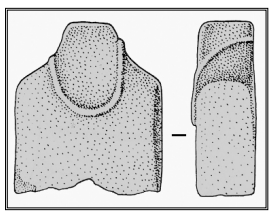

Vase cu motive zoomorfe. Dancu, Tudora

Vase rituale. Dănceni, Parcani

Odată cu formarea relațiilor patriarhale, se răspândește sculptura monumentală sub forma stelelor de piatră, pe care era sculptată forma corpului omenesc care reprezentau prin sine statui primitive. Arheologii au descoperit o astfel de „statuie" într-un tumul de lângă

Statue-menghir. Roșcani

satul Roşcani, pe râul Bâc. Confecţionat din gresie în formă de stâlp dreptunghiular în secţiune, monumentul se încheie print-o proeminenţă conică, ce înfaţişează un cap de om. Pe pieptul statuii este săpată în relief o salbă. Aceste obiecte de cult, executate cu grijă şi cu mult gust, sunt adevărate mostre ale artei decorative din epoca de destrămare a relaţiilor specifice orânduirii comunei primitive.

Evoluţia şi dispariţia triburilor culturii Cucuteni-Tripolie finale sunt legate de mari transformări cultural-istorice, care s-au produs pe la sfârşitul mileniului IV-începutul mileniului III î.Hr. în toate regiunile Europei Centrale, de Est şi de Sud-Est.

În zona păduroasă şi de silvostepă a Europei Centrale, sfârşitul eneoliticului a coincis cu perioada de înflorire a comunităţii, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *cultura amforelor sferice*. Purtătorii acestei culturi locuiau în teritoriul de la Marea Baltică până la Bugul de Asfinţit. În etapele finale de dezvoltare a acestei culturi, purtătorii ei încep a se stabili cu traiul spre răsărit, ajungând până în zona Niprului Mijlociu, iar la sud-est – până la Prutul de Mijloc. În drumul lor ei înlocuiesc, asimilând completamente populaţia care locuia în aceste zone ale culturii Cucuteni-Tripolie finale.

Cultura amforelor sferice a existat în zona Nistrului şi a Prutului doar o perioadă destul de scurtă, cedând în curând locul comunităţilor culturale posesoare ale *ceramicii ornamentate cu şnur*, care penetrează în această regiune şi devin tipice pentru perioada timpurie a bronzului.

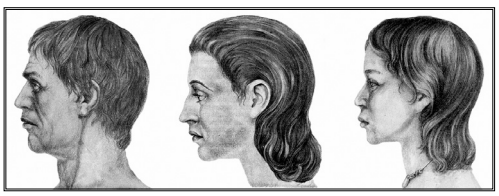
O importanţă majoră pentru dezvoltarea cultural-istorică a spaţiului pruto-nistrean în această perioadă au avut-o evenimenlele care s-au produs în zona de stepă a Europei de Est.

Încă în perioada eneoliticului mijlociu şi final, datorită condiţiilor natural-geografice deosebite pentru zona de stepă, populaţia din interfluviul Nipru şi Volga îşi dezvoltă un complex economic-cultural specific, având la bază creşterea animalelor cu un mod de viaţă seminomad, transhumant. Drept consecinţă a proceselor cultural-genetice, spre sfârşitul eneoliticului-începutul epocii bronzului, în această regiune s-a constituit o comunitate culturală, pentru care erau tipice înmormântările defuncţilor în tumuli cu ocru (în literatura de specialitate de limbă rusă, această comunitate este cunoscută sub denumirea de „*cultura Jamnaja*"). Purtătorii acestei culturi au dezvoltat la un nivel foarte înalt economia bazată pe păstoritul seminomad, transhumant. În consecinţă, s-a produs o explozie demografică, teritoriul acesta devenind suprapopulat. În căutare de noi paşuni, triburile de păstori ale culturii mormintelor cu ocru încep să se deplaseze spre răsărit, ajungând până pe malul stâng al râului Volga, iar la sud – până în zonele submontane ale Caucazului de Nord. Cea mai importantă însă deplasare a fost spre vest, constituind valul al doilea şi cel mai ponderabil al populaţiei păstoreşti de stepă, care a migrat în

arealul culturilor de vechi agricultori din zona carpato-danubiană.

Într-un răstimp destul de mic – în primele secole ale mileniului III î.Hr., triburile războinice migratoare s-au extins pe teritoriul carpato-nistrean. Concomitent, folosindu-se de pasurile carpatice, aceste triburi au pătruns în regiunile de câmpie ale Transilvaniei până la Dunarea de Mijloc – în Banatul sârbesc și bazinul Tisei. Iar prin altă parte – până în Câmpia românească și, în continuare, până în nordul Bulgariei și Tracia, zone extrem de bogate în vegetație de stepă.

Caracterul relațiilor reciproce dintre triburile autohtone și cele migratoare, precum și consecințele acestui proces, a fost diferit de la o regiune la alta.

Cimitirul Ofatinți. Reconstrucții antropologice de M.M. Gherasimov

În zona Tisei și a Dunării, unde populația nou-venită avea o pondere neînsemnată, ea a fost antrenată în procesul cultural-genetic de formare a comunităților culturale autohtone ale bronzului timpuriu, dispărând în scurt timp de pe arena istorică.

Cu totul altfel s-au desfășurat evenimentele în zona carpato-nistreană, unde penetrația în masă a triburilor de păstori de stepă a avut, drept consecință, fie înlocuirea deplină a populației autohtone din perioada fazelor finale ale culturii Cucuteni-Tripolie, fie antrenarea acestora în procesele de migrație.

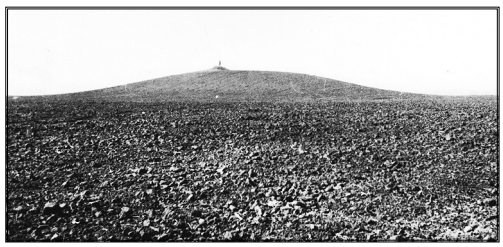
Schimbul de populație era însoțit de distrugerea aproape totală a forțelor de producție și a multor realizări culturale, create de către triburile tripoliene de-a lungul a două milenii de dezvoltare. Mai mult ca atât, ocupând zona carpato-nistreană, triburile de stepă au blocat aproape integral influențele culturale din partea comunităților mai avansate din Peninsula Balcanică. Toate acestea au determinat o stagnare de mai multe secole, iar în unele domenii ale producției și culturii – un adevărat declin.

Oricum, cultura mormintelor cu ocru rămâne una dintre cele mai reprezentative culturi ale celei de a doua subperioade a bronzului timpuriu.

b. Cultura mormintelor cu ocru

După cum s-a menționat, cultura morminteior cu ocru s-a constituit pe parcursul celei de-a doua jumătăți ale mileniului IV î.Hr., pe teritoriul interfluviului Nipru și Volga, pe baza mai multor comunități culturale din zona de stepă și silvostepă (Hvalynsk-Srednij Stog-Repino) din perioada eneoliticului. În virtutea condițiilor natural-geografice de stepă, economia acestei comunități culturale se baza pe păstoritul transhumant.

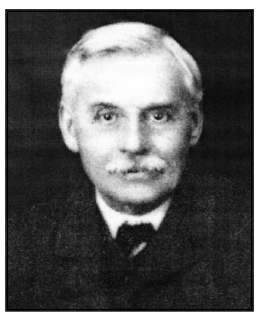
Ca și majoritatea altor comunități de stepă cu economie seminomadă pastorească, această cultură a putut fi identificată datorită monumentelor funerare care s-au păstrat până în zilele noastre în formă de morminte subtu-

Tumul, vedere generală

mulare. Aşezările, cu rari excepţii, nu sunt tipice pentru această cultură.

Înălţarea tumulilor de pământ este o tradiţie specifică doar regiunilor de stepă. Prin esenţa sa, ea îşi trage originea din ideea monumentalizării memoriei stramoşilor defuncţi. În acest sens, putem distinge anumite similitudini între tumulii de stepă şi piramidele vechilor egipteni. Lipsa aşezărilor stabile din această perioadă se explică prin modul de viaţă al păstorilor de stepă, care permanent îşi schimbau locul în căutare de noi păşuni. Aceste particularităţi ale culturii triburilor de stepă, aplicate până în perioada medievală, au fost elocvent reflectate în raspunsul regelui sciţilor *Idantirsos,* adresat regelui persian Darius, reprodus în cunoscuta opera a lui Herodot (IV, 127).

Vasilii A. Gorodkov

Tumulii – movilele din zona de stepă, inclusiv din Basarabia, – au început a fi studiaţi încă de la mijlocul sec. XlX. Timp îndelungat, materialele obţinute în urma investigaţiilor arheologice erau interpretate ca aparţinând cimerienilor istorici. Pentru prima dată, locul acestui grup de monumente în sistemul antichităţilor cultural-istorice a fost determinat de către eminentul arheolog rus **Vasilii A. Gorodkov** (1860-1945), încă la începutul secolului XX.

Graţie cercetărilor de mai târziu, s-a constatat că cultura mormintelor cu ocru a traversat în dezvoltarea sa o perioadă destul de lungă. Arealul ei de raspândire cuprindea teritoriul din zona Uralului de Sud şi ţinuturile submontane ale Caucazului de Nord, până la Munţii Carpaţi, zona Dunării de Mijloc şi Tracia. Perioada destul de îndelungată de dezvoltare şi arealul imens de răspândire au determinat existenţa, în cadrul acestei culturi, a unei mulţimi de variante regionale şi cronologice, la formarea cărora au contribuit şi condiţiile naturate diverse, mediul ambiant, precum şi particularităţile cultural-istorice ale comunităţilor învecinate.

Una din aceste formaţiuni regionale este reprezentată de monumentele din zona carpato-nistreană. Conform investigaţiilor arheologice întreprinse în ultimele decenii, s-a constatat cu siguranţă existenţa, în cadrul culturii înmormântărilor cu ocru din zona carpato-nistreană, a două variante care s-au dezvoltat consecutiv.

Prima variantă, şi cea mai veche, numită convenţional *varianta nistreană*. Conform datelor radiocarbonice calibrate, ea este datată aproximativ cu sec. XXIX/XXVII-XXVI/XXV î.Hr. A apărut în urma convieţuirii populaţiei de stepă migratoare, pe de o parte,

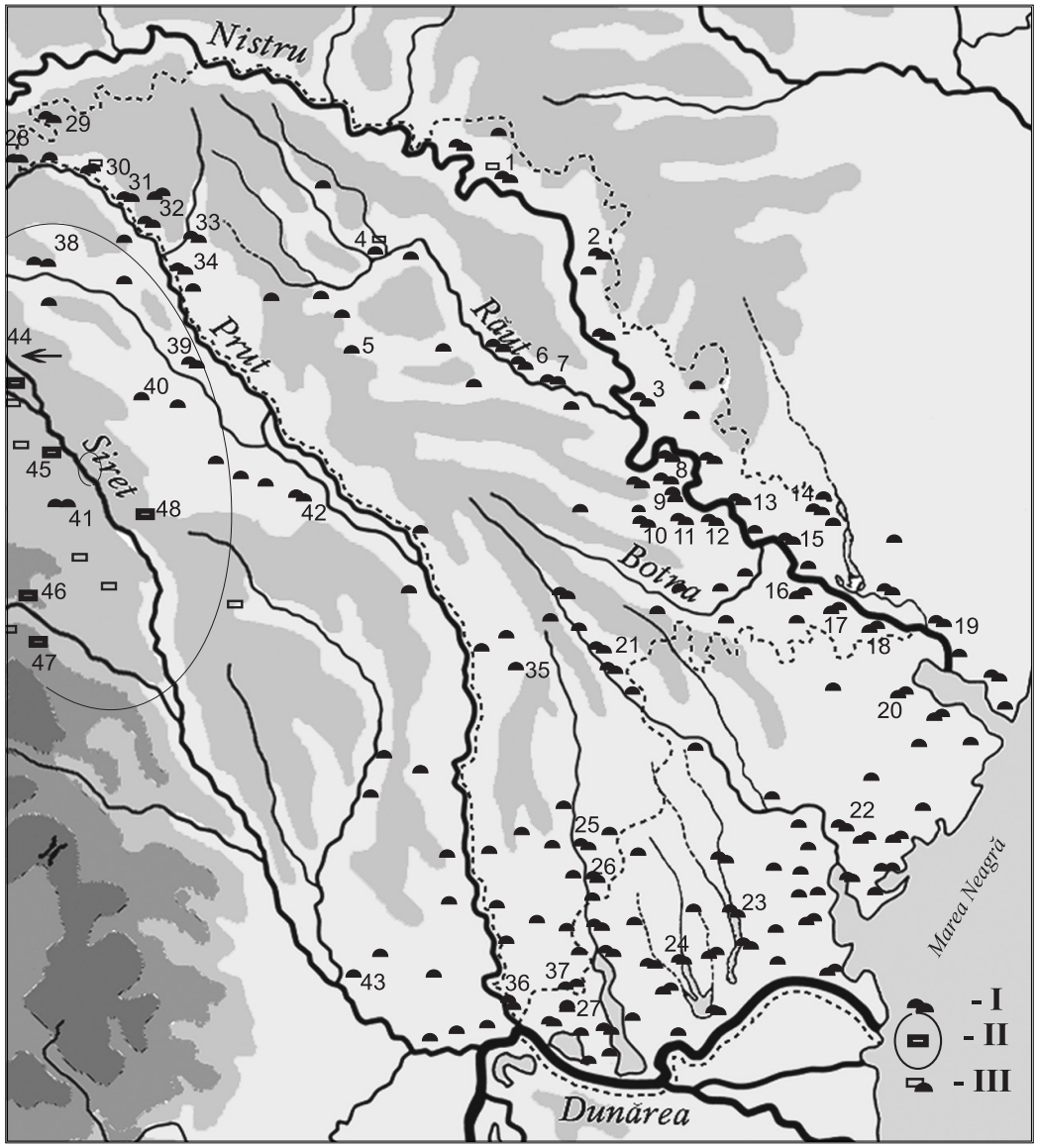
cu rămășițele populației precedente, autohtone, purtătoare a culturii Cucuteni-Tripolie (faza finală), iar, pe de altă parte, cu populația purtătoare a culturii amforelor sferice și, posibil, parțial, a culturii ceramicii decorate cu șnur, de origine central-europeană, din zona Nistrului Superior. Ca urmare a acestor interacțiuni, foarte complexe, triburile culturii mormintelor cu ocru au însușit un șir de trăsături ale culturii materiale și spirituale autohtone, fapt care a determinat aspectul deosebit al acestora atât în comparație cu alte comunități culturale, cât și cu alte formațiuni regionale ale arealului de stepă.

Cea de-a doua variantă cronologică, numită convențional *varianta Bugeac*, este datată aproximativ cu sec. XXVI/XXV-sec. XXI/XX î.Hr. Ea, probabil, s-a constituit pe baza variantei premergatoare – nistrene, care a suferit mari influențe din partea culturilor ceramicii decorate cu șnur. Particularitățile fiecărei dintre aceste variante locale s-au răsfrânt asupra ceramicii, formelor uneltelor de muncă, ritului funerar și chiar asupra obiectelor de podoabă.

Ca și în alte regiuni, cultura înmormântărilor cu ocru este reprezentată în zona carpato-nistreană doar de tumuli-movile. Judecând după amplasamentul lor, triburile purtătoare ale acestei culturi evitau zonele premontane și platourile înalte păduroase, preferând zonele de șes și de stepă, dealurile, colinele nu prea înalte, care îi atrăgeau pe crescătorii de animale prin vegetația abundentă.

Cu toate că pe parcursul secolelor tumulii au avut mult de suferit din cauza lucrărilor agricole și de terasament intensive, călătorul atent îi va remarca numaidecât în luncile râurilor, ascunse de trecători, sau pe dealuri și promontorii, înălțându-se semeț, de-a lungul afluenților mari și mici ai Nistrului, Prutului și Siretului. Despre răspândirea purtătorilor culturii mormintelor cu ocru putem judeca după harta anexată (*pag. 282*). Trebuie însă să nu uităm de faptul că pe ea sunt marcați doar o parte din tumulii investigați, mai însemnați. Cei mai mulți din ei au fost însă deja distruși sau abia își așteaptă cercetătorii. Acest lucru se referă atât la zona de nord și cea de sud ale interfluviului Prut-Nistru, cât și la teritoriile de la asfințit de Prut, unde cercetarea tumulilor, deocamdată, rămâne în afara intereselor specialiștilor.

Lipsa unor așezări de lungă durată, care, de regulă, furnizează materiale arheologice bogate și diverse, complică considerabil cercetarea modului de viață, a economiei și vieții sociale a purtătorilor culturii mormintelor cu ocru. Judecând după datele acumulate, precum și conform celor obținute în urma studiilor etnografice comparate, modul de viață al acestor triburi se caracteriza printr-o austeritate extremă. Membrii triburilor crescătorilor de vite se stabileau cu traiul în așezări mici, de scurtă durată, de tipul cătunelor. Cu părere de rău, urmele lor nu s-au păstrat până în zilele noastre, fiind distruse de-a lungul secolelor de factorii naturali și de lucrările agricole îndelungate. În fieca-

I – Descoperiri de tip Jamnaja (selectiv): 1 – Camenca, 2 – Mocra, 3 – Dubăsari, 4 – Mărculeşti, 5 – Bursuceni, 6 – Ciocîlteni, 7 – Brăviceni, 8 – Corjova, 9 – Speia, 10 – Mereni, 11 – Roşcani, 12 – Gura Bîcului, 13 – Butor, 14 – Nicolscoe, 15 – Tiraspol, 16 – Purcari, 17 – Olăneşti, 18 – Tudora, 19 – Jaski, 20 – Semeonovka, 21 – Ecaterinovca, 22 – Višnevoe, 23 – Cholmskoe, 24 – Suvorovo, 25 – Cazaclia, 26 – Taraclia, 27 – Plavni, 28 – Kruglik, 29 – Medveja, 30 – Corpaci, 31 – Teţcani, 32 – Hancăuţi, 33 – Dumeni, 34 – Costeşti, 35 – Sărăteni, 36 – Giurgiuleşti, 37 – Etulia, 38 – Corlăteni, 39 – Glăvăneşti, 40 – Prăjeni, 41 – Valea Lupului, 42 – Holboaca, 43 – Lieşti.

II – Cultura amforelor sferice: 44 – Suceava, 45 – Dolheştii Mari, 46 – Piatra-Neamţ, 47 – Mesteacăn, 48 – Şcheia-Muncelul.

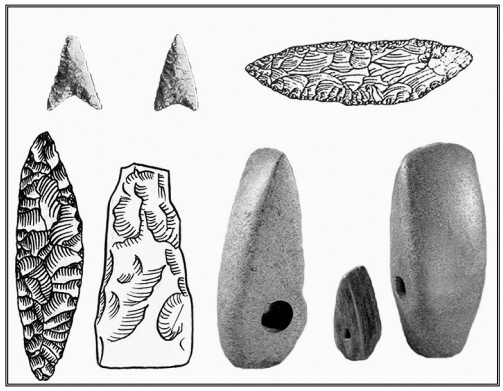
III – Complexe Jamnaja cu ceramică specifică culturii amforelor sferice

(autori – V. Dergaciov, S. Popovici)

re așezare locuiau, posibil, câteva familii înrudite, care, împreună, alcătuiau o familie mare – o patronimie. Locuințele erau, probabil, de tipul colibelor sau iurtelor, fiind acoperite și așternute cu pâslă, blănuri de animale și cu rogojini. Iarna locuințele erau încălzite, eventual, de vetre deschise.

Fiecare familie își ducea gospodaria proprie de sine stătător, sub conducerea bărbatului. Pașunile însa erau, probabil, în proprietatea comună a neamului – a gintei sau a tribului.

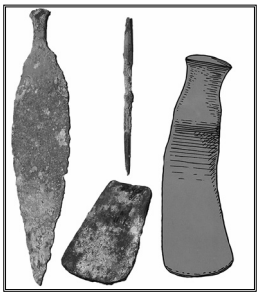
Ocupația de bază a bărbaților era, la sigur, îngrijirea turmelor de animale, care constituiau bogăția principală a crescătorilor de animale. E greu de spus cât de numeroasă era turma unei familii, însă e de la sine înțeles că era deslul de mare, deoarece satisfăcea necesarul de alimente al tuturor membrilor familiei, asigura schimbul cu produse agricole, dădea posibilitate de a cumpăra obiecte din metale prețioase, obiecte de podoabă etc. Materialele osteologice, depistate uneori în mormintele cercetate, denotă faptul că aceste triburi creșteau oi, capre, vite cornute mari și cai. Turmele erau păscute pe terenuri special rezervate în acest scop de către consiliile tribale, din fondul de pășuni ce aparțineau comunei gentilice. Păşunatul turmelor avea loc anul împrejur. Destul de larg, primăvara și vara, era practicată transhumanța, și doar foarte rar, în iernile grele, friguroase, vitele erau întreținute cu fân din rezervele pregătite de cu vară. Odată pașunile secătuite, locuitorii cătunului, cu întreaga lor avere și gospodărie, plecau în altă parte în cautare de noi pășuni pentru turmele lor numeroase.

Unelte şi arme din silex şi piatră

Paralel cu creșterea animalelor, triburile culturii mormintelor cu ocru se ocupau și cu agricultura, care însă era slab dezvoltată, fiind practicată doar în văile râurilor, în luncile cu depuneri fertile. Unele fragmente de ceramică, depistate în mormintele acestei populații, au păstrat amprente de boabe de mei, de orz, de grâu. Un rol secundar în gospodărie îl avea culesul în natură: plante și rădăcini comestibile, diverse soiuri de pomușoare etc. Se practica și vânătoarea. Despre aceasta ne mărturisesc oasele de animale sălbatice: de cerb, de căprioară, de mistreț, depistate în urma investigațiilor arheologice.

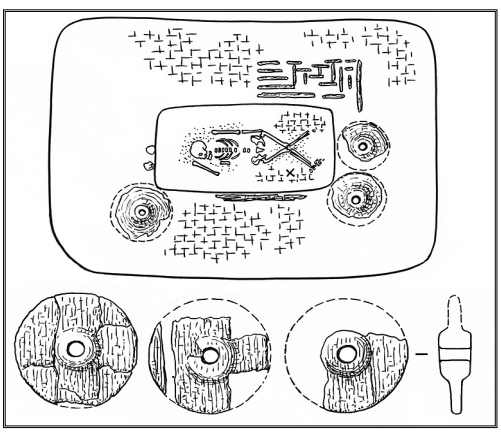
Purtătorii culturii mormintelor cu ocru își confecționau uneltele de muncă și armele preponderent din diverse specii de piatră. Din rocile mai tari erau lucrate topoarele, ciocanele etc., având tăișul ascuțit, talpa plată, puțin rotunjită, cu găuri sfredelite pentru a putea fi fixate pe mâner sau pe coadă din lemn. Din silex erau confecționate lame pentru cuțite, vârfuri de săgeată și de sulițe.

Unelte din bronz

Pentru etapa *Bugeac* erau tipice toporaşe-tesle din silex, vârfuri de săgeţi pentru arc, făcute din oase de animale. Toate aceste obiecte erau pe larg folosite în gospodărie, la vânătoare, în timpul luptelor armate între triburi. În această perioadă se întâlnesc foarte rar uneltele de muncă confecţionate din metale. De regulă, acestea sunt reprezentate de cuţite-pumnale miniaturale, sule etc., lucrate din aramă sau din bronz arsenic. Din cauza lipsei materiei prime locale, a unor focare de prelucrare a metalelor, aceste obiecte erau aduse din centrele metalurgice îndepărtate din zona de stepă şi nord-caucaziene. Prin aceasta se explică numărul foarte mic de obiecte metalice depistate în urma investigaţiilor ştiinţifice de teren.

Un loc aparte printre ocupaţiile bărbaţilor îl aveau confecţionarea căruţelor şi întreţinerea lor, dat fiind faptul că acestea prezentau mijlocul principal de transport pentru populaţia de păstori. Căruţele erau cu patru roţi, cu coşul înalt, acoperit. Roţile căruţei erau integrale, confecţionate din 3-4 drugi, prinşi cu ştifturi, având butucii proeminenţi.

Mormânt cu rămăşiţele unui car de lemn

Fiecare familie avea în posesie unul sau câteva care, la care erau înjugaţi boi sau vaci. În timpul migraţiei, nomazii îşi încărcau în care toată averea, copiii şi bătrânii. Despre importanţa căruţei în viaţa populaţiei de păstori nomazi confirmă şi faptul că adesea bărbaţii erau înmormântaţi cu carele desfăcute. Datorită acestui ritual, în urma descoperirilor arheologice, savanţii au posibilitatea de a restabili construcţia acestui important mijloc de transport al păstorilor nomazi. De exemplu, vestigii de care desfăcute au fost descoperite în tumulii de lângă satul Etulia, Taraclia, precum şi în alte locuri.

Spre deosebire de bărbaţii adulţi, femeile, batrânii şi adolescenţii se ocupau în special cu gospodăria casnică, îngrijind de locuinţă, pregătind hrana necesară pentru toţi membrii familiei, confecţionând ustensile şi obiecte de uz casnic, având grijă şi de educaţia copiilor.

Principalele unelte de muncă: cuţite, răzuitoare, dălţi etc., erau confecţionate din silex. Ele erau folosite pentru jupuirea animalelor, prelucrarea pieilor. În procesul de confecţionare a pieselor de vestimentaţie şi a rogojinilor, erau folosite diverse sule, străpungătoare etc.

Ceramică

Triburile purtătoare ale culturii mormintelor cu ocru întrebuințau în viața de toate zilele veselă lucrată din lemn, din piele și din ceramică. Lemnul și pielea fiind materiale perisabile, obiectele confecționate din ele au dispărut în timp. În schimb în mormintele cercetate au fost depistate obiecte din ceramică. E necesar de remarcat că ceramica acestei populații nu se evidențiază prin iscusință. Vasele erau lucrate cu mâna dintr-o pastă de lut amestecată cu șamotă (ceramică pisată), fiind apoi uscate și arse pe rug sau în cuptoare speciale. Fundul vaselor, de regulă, este plat, însă în cele mai vechi morminte au fost depistate și vase cu fundul rotunjit, formă mai adecvată pentru modul de viață nomad. În perioada variantei nistrene a culturii mormintelor cu ocru, erau confecționate vase din ceramică în formă de cupă, vase de dimensiuni mari cu corpul sferic și cu două torți pe din părți, oale de diverse forme și dimensiuni. De obicei, această ceramică era lipsită de orice decor. Doar uneori se întâlnesc fragmente de vase cu ornament în relief, brâie în relief, mai ales la vasele în formă de amforă, sau cu decor aplicat cu șnur. Aceste forme de vase erau destinate mai ales pentru pregătirea și păstrarea hranei și a produselor, iar pentru servirea acestora erau folosite, probabil, vase din lemn.

În perioada târzie a acestei culturi – faza Bugeac, ceramica devine mult mai diversă. Apar vase decorate cu torți-suporturi, cu găuri verticale pentru a fi suspendate. Se răspândesc tot mai mult vasele de gală, pe suporturi inelare, bogat ornamentate cu decor aplicat cu șnurul. Uneori, decorul acoperă integral partea superioară a vasului, formând compoziții foarte variate și destul de complicate. În această perioadă apar diverse forme de cupe, căni și străchini, folosite pentru servirea hranei.

Merită atenție iscusința purtătorilor culturii mormintelor cu ocru în confecționarea obiectelor din piele, a rogojinilor, a covoarașelor din pâslă etc., care erau vopsite în diferite culori. De exemplu, în mormintele tumulare

Ceramică ornamentată cu șnur

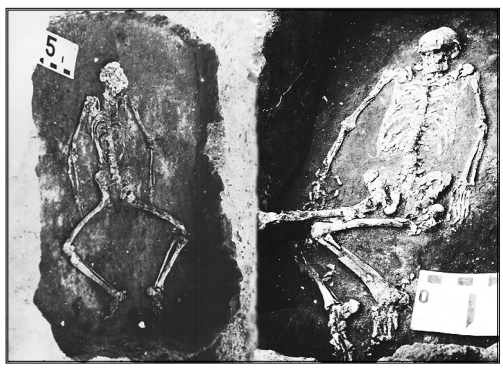
Macheta structurii unui tumul

de lângă satele Carabetovca, Taraclia, Etulia au fost sesizate pe sol amprente de rogojini cu dungi albe, care alternau cu vârste de culoare neagră şi roşie.

Ritul funerar şi credinţele triburilor de păstori, creatori ai culturii mormintelor cu ocru, şi-au găsit reflectare în monumentele funerare.

După cum s-a remarcat de mai multe ori, ele sunt reprezentate de complexe tumulare. Fiecare dintre tumuli servea în calitate de cavou pentru întreaga familie patriarhală. Uneori, tumulul aparţinea doar unui membru de vază al comunităţii, ginţii sau tribului. Tumulii erau înălţaţi câte unul aparte, însă adesea ei formau grupuri de câte 5-6 movile, alteori chiar mai multe, prezentând, de fapt, necropole tumulare ale ginţilor, neamurilor. Astfel de grupuri tumulare au fost cercetate în zona de nord: în raioanele Briceni, Edineţ, Floreşti; în zona de centru: în raioanele Orhei, Criuleni, Grigoriopol, Anenii Noi; şi în zona de sud: în raioanele Cimişlia, Slobozia, Căuşeni, Taraclia, Cahul şi Vulcăneşti.

Înainte de desfăşurarea ritualului funerar, locul viitorului mormânt era purificat prin foc – arderea rugului ritualică. Apoi era săpată o groapă obişnuită, dreptunghiulară în plan. Fundul ei era acoperit cu rogojini, ţesături sau, pur şi simpu, cu iarbă, apoi defunctul era depus în groapă. În faza timpurie a acestei culturi, defuncţii erau culcaţi pe spate, cu picioarele îndoite în genunchi şi ridicate, mâinile întinse de-a lungul corpului. Mai târziu, în etapa Bugeac, defuncţii erau la fel culcaţi pe spate, cu picioarele îndoite în genunchi, însă puţin întorşi pe o coastă. Capul defuncţilui, de regulă, era orientat spre sud-vest. În scopuri ritualice, corpul defunctului, integral sau parţial (doar capul, palmele şi tălpile) era presărat cu ocru de culoare roşu aprins. După putrezirea hainelor, vopseaua de ocru se depunea pe oasele scheletului, de unde vine şi denumirea acestei culturi – *cultura mormintelor cu ocru*. Uneori, alături de corpul defunctului, erau depuse şi obiectele care îi aparţinuseră: unelte de muncă, arme, vase cu apă şi cu hrană. Câteodată, probabil când erau înmormântaţi conducătorii familiilor patriarhale, în mormânt, alături de defunct, erau aranjate piese de la care desfăcute cu patru roţi. După aceasta, camera funerară era acoperită cu scân-

Morminte de tip Jamnaja.
Cuconeştii Vechi, Costeşti

duri, bușteni, apoi se învelea cu rogojini, după care urma înălțarea movilei de pământ – a tumulului. Ulterior, toți defuncții, membri ai familiei răposatului, erau înmormântați, de obicei, în mantaua movilei, care, de fiecare dată, era reînnoită, adăugându-se pământ. Iată din ce cauză fiecare tumul, în afară de înmormântarea din centru, mai conținea, de regulă, încă vreo 4-6 sau chiar mai multe înmormântări, efectuate mai târziu în movila ridicată inițial.

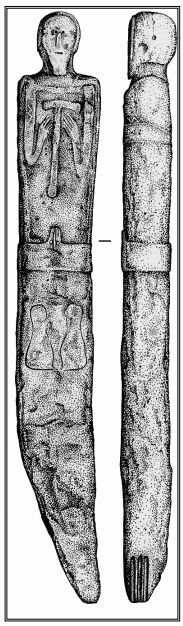
Este curios faptul că tumulii rar de tot conțin înmormântări de copii mici, cu toate că este bine cunoscută mortalitatea infantilă destul de înaltă, tipică pentru epoca preistorică. Rămâne să presupunem că purtătorii acestei culturi, pentru înmormântarea copiilor, practicau alte forme, care n-au pulut fi reflectate de monumentele arheologice păstrate.

Înălțimea tumulilor era în dependență proporțională de statutul social al defunctului sau de numărul de înmormântări efectuate. Chiar și în zilele noastre, peste atâtea secole de lucrări agricole intensive, majoritatea tumulilor și-au păstrat înălțimea de 3-4 metri și diametrul de 30-40 de metri. Uneori, se întâlnesc movile cu înălțimea de circa 10 metri. Unul din ele a fost descoperit și cercetat lângă lacul Ialpug. În urma săpăturilor, au fost depistate obiecte rar întâlnite în această perioadă: unelte din bronz, obiecte de podoabă confecționate din aramă și din argint, vase ceramice, care mărturisesc elocvent despre apartenența nobiliară a celui înmormântat.

Amfore sferice din morminte Jamnaja. Camenca, Corpaci

Triburile purtătoare ale culturii mormintelor cu ocru de pe teritoriul Moldovei întreținеau relații culturale cu comunitățile înrudite și învecinate, precum și cu cele mai îndepărtate. Au fost atestate contacte cu purtătorii culturii amforelor sferice, iar puțin mai târziu – și cu triburile culturii ceramicii decorate cu șnur, care au locuit în zona cursului superior al Nistrului. Aceste contacte sunt confirmate de prezența vaselor de ceramică, a altor obiecte tipice pentru cultura ceramicii decorate cu șnur, în mormintele de lângă satele Corpaci și Cuconeștii Noi de pe Prut, în raionul Florești, lângă orășelul Camenca, pe malul stâng al Nistrului. Forme de vase ceramice tipice pentru faza nistreană a culturii mormintelor cu ocru au fost depistate în înmormântările din Polonia Mică, nu departe de Krakov. Legăturile cu populația culturii Folteşti și Coțofeni, localizate la Dunărea de Jos, au fost confirmate de prezența vaselor ceramice ale acestor culturi, descoperite în mormintele tumulare de lângă Taraclia și în zona Mării Negre, în interfluviul Nistru-Prut. Exemplare sporadice de vase ceramice, tipice pentru triburile au-

Stela de la Cioburciu

tohtone, au fost găsite la est, în regiunea bugo-nistreană. Despre relaţiile cu triburile mai îndepărtate mărturisesc obiectele din metal, importate aici din centrele metalurgice din Caucazul de Nord, Transilvania şi din Balcani.

Populaţia culturii mormintelor cu ocru credea în viaţa de apoi, fapt care s-a reflectat în grija manifestată faţă de cei decedaţi. În morminte ei erau însoţiţi de vase cu apă şi hrană, unelte de muncă etc. Urmele de ruguri sesizate deasupra mormintelor sau în imediata lor apropiere confirmă credinţa populaţiei în forţa purificatoare a focului. Destul de răspândit era cultul animalelor, despre care ne mărturisesc craniile de taur, reprezentări plastice de animale domestice, aplicate pe rogojini şi pe lespezi de piatră, depistate în tumulii cercetaţi.

Cultul strămoşilor, pe lângă înălţarea movilelor monumentale, şi-a găsit reflectare şi în cioplitul stelelor antropomorfe şi al statuilor din piatră. Ele reprezentau, probabil, zeităţi locale sau chiar persoane concrete – strămoşi, întemeietori ai neamului. Aceste reprezentări plastice erau aranjate în altare speciale sau în vârful tumulilor. Deseori, ele acopereau gropile funerare. Predomină reprezentările plastice schematice, însă unele exemplare redau destul de real multe detalii ale corpului, ale feţei, cum ar fi, de exemplu, statuia descoperită lângă satul Cioburciu, pe malul slâng al Nistrului. Indiferent de funcţia iniţială, toate aceste sculpturi prezintă cele mai vechi mostre de artă monumentală primitivă de dimensiuni mari.

Aspiraţiile estetice ale purtătorilor culturii mormintelor cu ocru au fost exprimate şi prin răspândirea în masă a diverselor forme de obiecte de podoabă, utilizate atât de către femei, copii, cât şi de către bărbaţi. În faza nistreană a acestei culturi erau „la modă” pandantive spiralice din aramă, din argint şi chiar din aur. În faza Bugeac erau pe larg întrebuinţate brăţări alcătuite din mai multe foiţe de cupru, răsucite în spirale, înşirate pe un fir. Astfel de brăţări se purtau, de regulă, la încheietura mâinii stângi. Erau răspândite, de asemenea, şi pandantive din colţi de lup, de vulpe sau din dinţi de lapte de cerb, fiind purtate la gât sau pe piept. Multe din aceste pandantive erau folosite concomitent şi în calilate de amulete.

4.2. Perioada mijlocie a epocii bronzului

Aproximativ pe la sfârşitul mileniului III-începutul mileniului II î.Hr., spaţiul carpato-nistrean este cuprins de noi schimbări cultural-istorice, provocate de extinderea în această zonă a purtătorilor *culturii catacombelor*, veniţi din zona de stepă, ulterior înlocuiţi de purtătorii culturii *ceramicii cu brâie în relief,* cu o evoluţie mai îndelungată.

Tot de această perioadă ține și evoluția complexului cultural *de tip Edineț* și, într-o anumită măsură, *de tip Komarov***.**

Perioada bronzului mijlociu a fost marcată printr-un șir de noi transformări cultural-istorice, care s-au manifestat în toate regiunile continentului european. Pe întreg spațiul imens de la Visla și Carpați, până în zona din partea stângă a Niprului, se raspăndește comunitatea culturală *Trzcineck-Komarov*. Cultura Trzcineck era tipică pentru Polonia Mică și Ucraina de Nord-Vest, iar cultura Komarov ocupa spațiul din zona superioară a Nistrului și a Prutului (pentru spațiul românesc, cunoscută sub denumirea de *cultura Costișa*), cuprinzând și ținuturile de nord limitrofe ale Moldovei actuale.

Concomitent, transformările culturale au cuprins și regiunile carpato-dunărene. Una dintre consecințele acestui proces a fost geneza *culturii Monteoru*, care mai târziu s-a dezvoltat pe parcursul întregii perioade a bronzului mijlociu în Muntenia și, parțial, sudul Moldovei de peste Prut.

Cât privește dezvoltarea zonei interfluviului Prut-Nistru, în marea ei parte, ea a fost determinată de răspândirea pe acest teritoriu a purtătorilor *culturii catacombelor,* cu o durată relativ scurtă de evoluție, iar apoi și prin extinderea unei noi culturi de sorginte orientală, cunoscută sub denumirea de *cultura ceramicii cu brâie în relief* (sau cu mai multe brâie).

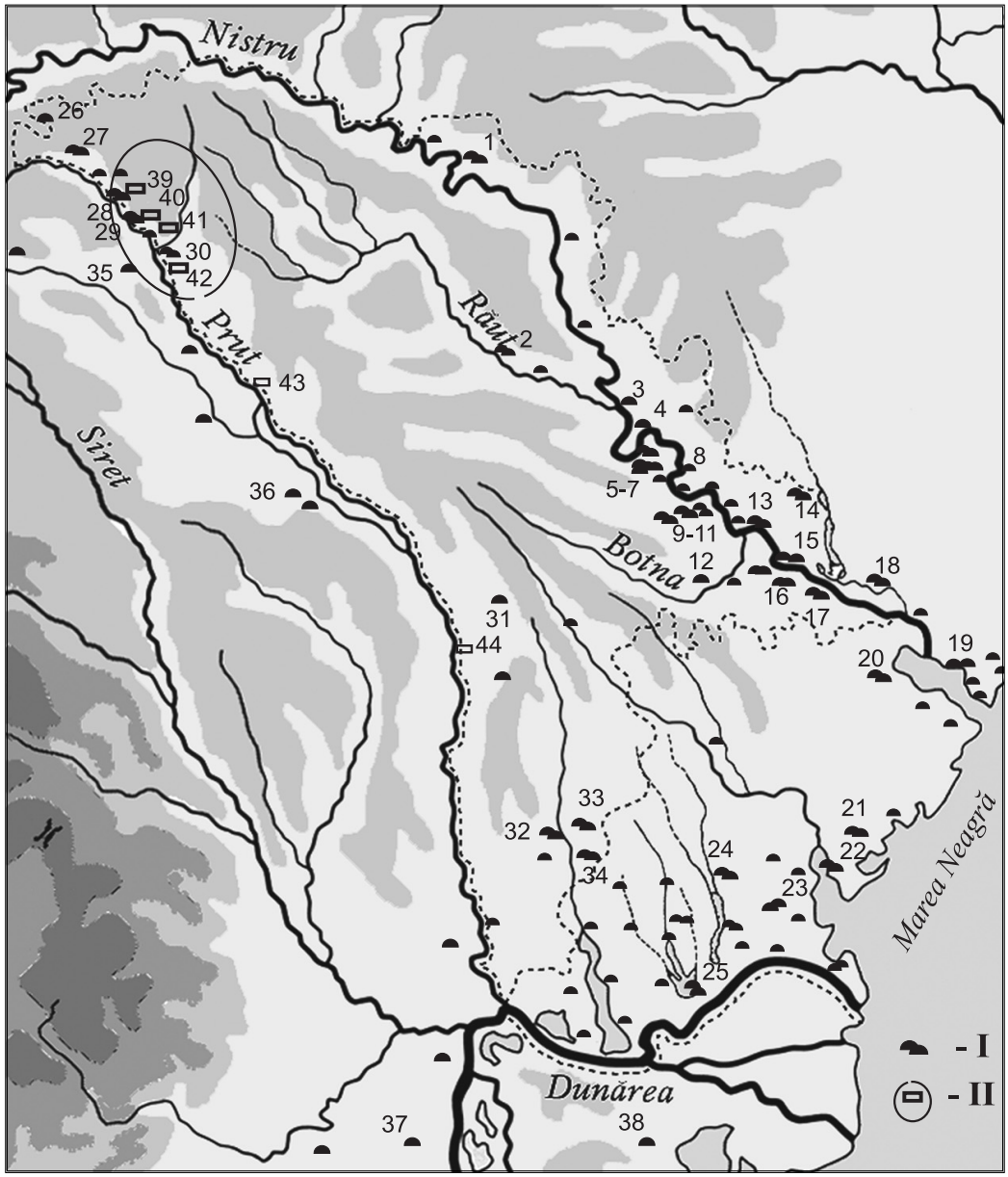
Progresul cultural și social al comunităților din perioada mijlocie a bronzului este legat de renunțarea la forma semisedentară de economie, bazată pe creșterea animalelor, și tranziția la un mod stabil de viață al populației, cu economie complexă agraro-păstorească.

Un alt factor, la fel de important, a devenit inițierea producerii obiectelor din bronz cu cositor. Zăcămintele de cositor sunt mai răspândite decât cele de arseniu, din care cauză, începând cu perioada mijlocie a bronzului, cositorul a devenit unul dintre cele mai importante componente folosite la producerea obiectelor din bronz. În această perioadă se produc avansări semnificative în arta militară. Încep a fi larg răspândite carele de luptă cu două roți, trase de cai. Reprezentările acestora în decorul ceramicii, precum și vestigiile lor materiale, au fost atestate pe un larg spațiu – din Grecia până în zona Uralului de Sud. Se dezvoltă noi tipuri de arme pentru lupta corp la corp și la distanță. Apar scutul, pumnalul, sulița cu vârf de bronz etc.

Dezvoltarea meșteșugurilor și a artei militare în această perioadă a fost însoțită de intensificarea relațiilor culturale și de schimb, care s-au extins pe sute și mii de kilometri.

a. Cultura catacombelor

Fazele finale ale dezvoltării culturii mormintelor cu ocru din spațiul carpato-nistrean corespund cronologic cu procesul de penetrarte în această zonă a purtătorilor unei noi comunități culturale, cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea convențională de *cultura catacombelor*. Aceas-

I – Descoperiri de tip Catacombnaja (selectiv): 1 – Camenca, 2 – Codrul Nou, 3 – Dubăsari, 4 – Grigoriopol, 5 – Corjova, 6 – Dubăsarii Vechi , 7 – Bălăbăneşti, 8 – Butor, 9 – Mereni-Chirca, 10 – Roşcani, 11 – Gura Bîcului, 12 – Căuşeni, 13 – Tiraspol, 14 – Nicolscoe, 15 – Hlinaia, 16 – Purcari, 17 – Olăneşti, 18 – Jaski, 19 – Efimovka, 20 – Semeonovka, 21 – Višnevoe, 22 – Trapovka, 23 – Strumok, 24 – Cholmskoe, 25 – Kislica, 26 – Medveja, 27 – Corjeuți, 28 – Hancăuți, 29 – Corpaci, 30 – Duruitoarea Nouă, 31 – Sărăteni, 32 – Svetlîi, 33 – Cazaclia, 34 – Taraclia, 35 – Slobozia-Hăneşti, 36 – Valea Lupului, 37 – Lişcoteanca, 38 – Mihai Bravu.
II – Cultura Edineț: 39 – Brînzeni, 40 – Cuconeştii Vechi, 41 – Văratic, 42 – Costeşti, 43 – Pruteni, 44 – Tochile-Răducani (autori: V. Dergaciov, S. Popovici)

tă denumire este legată de modalitatea specifică a populației acestei culturi de a-și înmormânta defuncții în gropi funerare, în formă de mine verticale cu catacombe laterale.

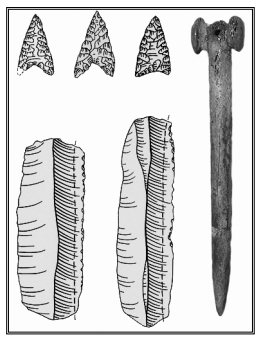
Cultura catacombelor a fost evidențiată încă la începutul secolului al XX-lea de către arheologul rus V. A. Gorodcov, pe baza cercetărilor efectuate asupra movilelor de stepă din zona râului Doneț.

Actualmente, se cunoaște cu certitudine că această cultură a apărut în raioanele de stepă ale cursului inferior al râului Don, cam pe la începuturile mileniului III î.Hr. Nici până astăzi însă n-au fost elucidate problemele legate de geneza culturii catacombelor. Unii specialiști consideră că este de origine autohtonă, apărută ca rezultat al transformăriior culturii mormintelor cu ocru. Alți cercetători susțin că această cultură este de origine sud-europeană. Un al treilea grup de arheologi susțin teza precum că purtătorii culturii catacombelor au venit de peste munții Caucaz din Asia Mică.

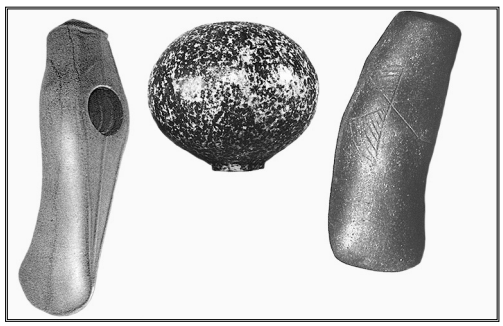
Oricum, este suficient de clar că, în urma unor procese de dezvoltare internă foarte puternice, într-un răstimp scurt, purtătorii acestei culturi au început să elimine treptat de pe teritoriile populate de triburile culturii mormintelor cu ocru. Ca rezultat al migrației lor în această zonă și al relațiilor culturale reciproce cu aceștia din urmă, în cultura catacombelor apar o mulțime de variante locale. Aproximativ către mijlocul mileniului III î.Hr., cultura catacombelor se răspândește de la Volga și Caucazul de Nord până la Nipru și Bugul de Sud. Ceva mai târziu, pe la sfârșitul mileniului III-începutul mileniului II î.Hr., purtătorii acestei culturi pătrund și în interfluviul Nistru-Prut. Inițial, această populație nou-venită, probabil, nu era numeroasă. Treptat, locuind parțial alături de populația autohtonă, parțial înlocuindu-i pe premergătorii lor, purtătorii culturii catacombelor au ocupat întreg teritoriul dintre Nistru și Prut, trecând, pe alocuri, și Prutul. Despre relațiile, departe de a fi pașnice, ale autohtonilor cu noii veniți mărturisesc vârfurile de săgeți, tipice pentru cultura catacombelor, care au rămas să zacă în osemintele purtătorilor culturii mormintelor cu ocru. Cu toate

Ceramică de tip Catacombnaja

Piese din silex şi os. Hancăuți, Corpaci, Nicolscoe

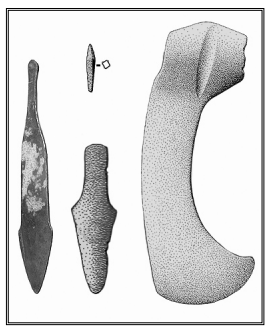
Arme. Teţcani, Corpaci ş.a.

acestea, cultura catacombelor a durat o perioadă relativ scurtă în ţinuturile noastre.

Modul de gospodărire şi de trai al purtătorilor culturii catacombelor se deosebea puţin de cel al triburilor premergătoare ale culturii mormintelor cu ocru.

La baza economiei se afla păstoritul seminomad. Populaţia creştea aceleaşi animale: bovine, ovine şi caprine, cai. Cultivarea plantelor, ca şi vânătoarea, juca un rol secundar. Cătunele mici, temporare erau împrăştiate în jurul centrelor culturale şi religioase, mult mai rare. Deocamdată specialiştii arheologi nu au descoperit pe teritoriul Moldovei urme de aşezări ale purtătorilor culturii catacombelor.

Purtătorii culturii catacombelor îşi confecţionau uneltele de muncă, ca şi predecesorii lor, din silex, piatră şi os. Săpăturile întreprinse în monumentele acestei culturi furnizează un bogat material arheologic, care conţine mai ales arme. Au fost descoperite multe vârfuri de săgeţi pentru arc, confecţionate din silex, cuţite şi diverse lamele. Pentru această cultură erau tipice măciucile sferice din piatră dură, ale căror mostre au fost depistate în tumulii de lângă satul Corpaci, de lângă Holboaca (România) ş.a. Trebuie menţionate topoarele de luptă, confecţionate din roci rare de piatră, decorate cu multă măiestrie, care au fost descoperite în mai multe morminte tumulare (Tiraspol, Taraclia ş.a.). Cât priveşte obiectele metalice, acestea continuă să rămână în exemplare rare. De obicei, ele sunt reprezentate de mostre de provenienţă orientală, în primul rând de pumnale-cuţite. Tipic pentru zona Donului poate fi considerat pumnalul întreg, găsit într-un mormânt de tip catacombă din apropierea oraşului Camenca (s. Ocniţa), pe Nistru. Cu toate acestea, sunt depistate un şir de obiecte tipice pentru culturile Europei Centrale. Un exemplar din acestea poate fi considerată brăţara de mână cu ornament pseudoşnur, descoperită în mormântul în catacombă de lângă satul Cuconeştii Vechi.

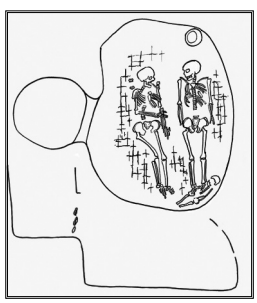
Piese din bronz. Ocniţa, Tiraspol, Măcin

Specificitatea culturii catacombelor s-a manifestat, de asemenea, şi în ceramică, prin forme tipice şi prin decorul vaselor de uz comun, precum şi prin anumite particularităţi ale ritului funerar.

Ceramica era lucrată cu mâna, din pasta de lut degresată cu şamotă. Forma vaselor era destul de variată. Mai răspândite erau cele de tip borcan, di-

verse oale, ploști, amfore, străchini și căni cu fundul plat sau rotunjit. Până a fi uscate, suprafața exterioară a pereților vaselor era netezită cu un smoc de iarbă. Deseori, ele erau înfrumusețate cu decor incizat sau cu amprente aplicate cu șnurul.

La fel ca și populația culturii mormintelor cu ocru, purtătorii culturii catacombelor practicau ritul tumular. E curios însă faptul că pe teritoriul Moldovei această populație nu înălța movile funerare, folosind în acest scop tumulii mai vechi, ridicați de predecesorii săi. De regulă, purtătorii culturii catacombelor își îngropau defuncții săpând gropi funerare la poalele de sud ale tumulilor mai vechi, acoperindu-le apoi cu pământ până la nivelul corespunzălor. Fiecare tumul vechi era folosit în calitate de necropolă familială. Înmormântările erau efectuate în linie arcuită, de-a lungul poalelor tumulului. Necropolele tumulare conțin câte două-trei, uneori chiar cinci-șase înmormântări aparținând bărbaților, femeilor și adolescenților. Mormintele de copii se întâlnesc foarte rar. Arheologii au descoperit necropole tumulare familiale aparținând culturii catacombelor în zona de nord a republicii: în raioanele Briceni, Edineț, Camenca; în zona de centru: în raioanele Orhei, Criuleni, Anenii Noi, Dubăsari; și în zona de sud: în raioanele Căușeni, Taraclia, Slobozia, Vulcănești, precum și în zona Mării Negre – teritoriul dintre Dunăre și Nistru.

Mormânt de tip Katacombnaja

Cea mai relevantă particularitate a ritului funerar al populației culturii catacombelor, care a determinat și denumirea convențională a acestei culturi, a fost forma construcției funerare. Ea constă dintr-o mină verticală, de regulă circulară în plan, cu o catacombă boltită laterală. Defuncții erau așezați în catacombă în poziție întinsă, uneori cu picioarele puțin chircite în genunchi. Capul defunctului se afla, de regulă, la stânga intrării în catacombă. Uneori se întâlnesc cenotafuri, adică înmormântări simbolice, care erau practicate, probabil, atunci când corpul ostașului căzut rămânea la dușmani și, nefiind restituit rudelor, nu putea fi înmormântat.

Deseori, în camerele funerare, alături de defunct, se depuneau vase de ceramică și de lemn, unelte de muncă, arme. Uneori, mormintele conțin oase de oi – astragale, folosite în calitate de zaruri, de exemplu, cele de lângă satele Ursoaia, Roșcani ș.a.

După ce se efectua ritualul funerar, conform tradiției, intrarea în catacombă era închisă cu lespezi de piatră, crăpăturile dintre ele fiind unse cu lut. Câteodată, intrarea în catacombă era închisă cu un zid-dop din lut, apoi mina era acoperită cu pamânt.

Prezintă interes un mormânt al culturii catacombelor dezvelit lângă localitatea Taraclia, în care a fost înmormântat un bărbat adult. Osul parietal al craniului acestuia avea o gaură de

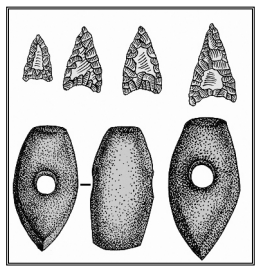
formă circulară, cu diametrul de circa doi centimetri. Specialiştii consideră că este vorba de o trepanaţie a craniului, adică de o intervenţie chirurgicală, care, după toate semnele, a decurs destul de reuşit. Să nu uităm că avem de-a face cu începutul mileniului II î.Hr. şi deci practica unor astfel de operaţii complicate mărturiseşte despre măiestria şi cunoştinţele tămăduitorilor din acea vreme. Actualmente, craniul care a suportat această intervenţie chirurgicală se pastrează la Muzeul de Medicină de pe lângă Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „N. Testemiţanu" a Republicii Moldova, din Chişinau.

Cultura catacombelor a existat pe teritoriul Moldovei aproximativ până în primele secole al mileniului II î.Hr., fiind înlocuită de purtătorii culturii *ceramicii cu brâie în relief*.

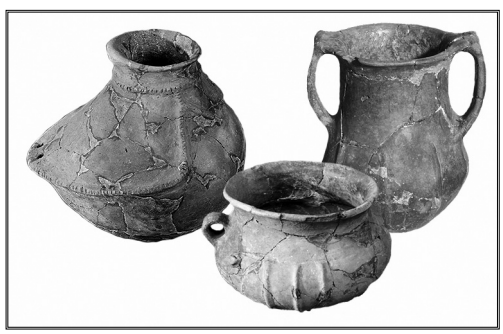
b. Cultura Edineţ

Concomitent cu comunităţile descrise mai sus, în faza timpurie a perioadei mijlocii a epocii bronzului, în raioanele de nord ale Moldovei a mai existat o cultură, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea convenţională de cultură sau complexul cultural *de tip Edineţ*. Ea a fost descoperită pe la mijlocul anilor '70 ai secolului XX şi este reprezentată, deocamdată, de necropolele plane singulare de lângă satele Brînzeni, Cuconeştii Vechi, precum şi de mormintele tumulare de lângă satul Văratic, raionul Edineţ (*vezi Harta, pag. 290*).

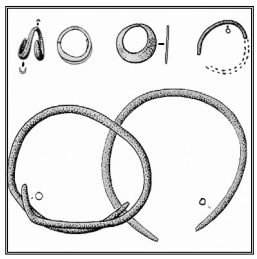
Din lipsă de materiale, e dificil să se facă o descriere completă a acestei culturi. Se ştie însă cu certitudine că este de proveniență vestică. Aspectul cultural al ei îşi are originea în tradiţiile specifice culturilor bronzului timpuriu şi mijlociu din bazinul Carpaţilor şi zona Dunării. Materialul ceramic şi ritul funerar au multiple similitudini în *cultura Hatvan*, din zona Tisei, în cultura *Glina-Şnekenberg* etc. Avem toate molivele să considerăm că purtătorii culturii Edineţ au migrat din zona cursului de mijloc al Tisei, mişcându-se spre răsărit şi stabilindu-se cu traiul pe malul stâng al cursului de mijloc al Prutului. Aceste evenimente s-au produs aproximativ pe la începuturile mileniului II î.Hr. E posibil ca această populaţie migratoare să se fi deplasat prin aceleaşi pasuri montane, prin care, cu vreo trei milenii mai târziu, s-a mişcat legendarul Dragoş cu cetele sale, adică în sus pe râul Someş, trecând pasu-

Arme din silex şi piatră. Cuconeştii Vechi

Ceramică de tip Edineț. Tochile-Răducani, Cuconeştii Vechi

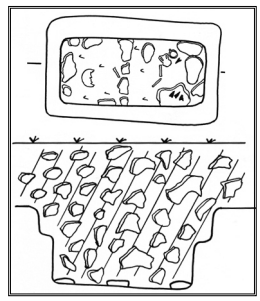
Piese din aur şi bronz. Brînzeni, Cuconeştii Vechi ş.a.

rile Dornei, apoi în jos pe cursul râurilor Bistrița și Moldova, urmând zona Prutului.

Deocamdată, puțin putem relata despre economia și ocupațiile de bază ale purtătorilor culturii Edineț. Ei foloseau topoare din piatră și vârfuri de săgeți din silex pentru arcuri. Numărul și frecvența acestora din mormintele cercetate denotă despre caracterul destul de războinic al populației nou-venite.

Ceramica depistată este variată ca formă și lucrată cu măiestrie. Ea era modelată cu mâna din pastă de lut degresată cu șamotă. Destul de răspândite erau urcioarele cu o singură toartă, cănile, străchinile, borcanele și alte recipiente. Prezintă un deosebit interes cupele de forme zvelte, cu una sau cu două torți. De obicei, ceramica era lipsită de ornament, doar uneori corpul vaselor era decorat cu brâie simple sau figurative în relief, sau cu torți-suporturi. Unele vase au suprafața aspră, zgrunțuroasă. De regulă însă, majoritatea vaselor sunt minuțios netezite, lustruite chiar până la luciu de culoare neagră, dându-le un aspect de eleganță deosebită.

Copiii și femeile, posibil și bărbații, foloseau în calitate de podoabă mărgele din os, inele și brățări din sârmă metalică, aramă. În unul din mormintele necropolei, descoperite lângă satul Brînzeni, au fost depistate pandantive din aur.

Mormânt de tip Edineț

Purtătorii culturii Edineț își înmormântau defuncții în necropole plane și tumulare. Necropolele cercetate integral lângă satele Brînzeni și Cuconeștii Vechi atestă caracterul lor familial. Fiecare din ele conținea câte șase morminte, care aparțineau bărbaților, femeilor și copiilor. Tumulul de lângă satul Văratic conținea doar două morminte.

Defuncții erau înmormântați în gropi largi, de formă dreptunghiulară în plan, al căror fund, parțial, era acoperit cu lespezi de piatră. Ei erau depuși în poziție puternic chircită, culcați pe o coastă cu capul spre sud. Alături de defuncți, erau depuse diverse vase ceramice, topoare din piatră, vârfuri de săgeți din silex ș.a.

Camerele funerare erau acoperite cu bușteni și lespezi de piatră. Mormintele erau însemnate prin movilițe mici din piatră sau din pământ, uneori înconjurate cu gărdulețe de tip cromleh.

E posibil ca purtătorii culturii Edineț să fi practicat, pe lângă înhumări, și ritualul incinerației. Acest fenomen a fost atestat în una din necropolele de lângă satul Costești, raionul Rîșcani. Incinerarea cadavrelor era efectuată mai într-o parte, după care oasele calcinate, cenușa erau puse în urne speci-

ale, care erau îngropate sub o platformă de piatră.

Cultura Edineț a durat scurt timp. Deocamdată rămâne neclară soarta ei. Probabil, are perfectă dreptate arheologul din Polonia Jan Mahnik, care consideră că, împreună cu alte triburi migratoare din zona carpato-danubiană, purtătorii culturii Edineț ar fi putut să influențeze, într-o anumită măsură, procesele de transformare a culturilor ceramicii decorate cu șnur din zona cursului superior al Nistrului și din Polonia Mică.

c. Cultura ceramicii cu brâie în relief

Cu toate că cercetarea complexelor culturii ceramicii cu brâie în relief a început încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, conștientizarea ei ca fenomen aparte a avut loc abia la începutul anilor '60 ai secolului trecut. Conform afirmațiilor savanților specialiști în acest domeniu, ea s-a constituit pe baza culturii catacombelor din ținuturile sudice ale zonei de silvostepă a interfluviului Nipru-Don. Ulterior, această cultură s-a răspândit pe întreg teritoriul zonei de stepă și de silvostepă dintre râul Don și zona kieveană a Niprului, iar la asfințit – până la râul Prut. Monumente izolate ale acestei culturi au fost atestate și în regiunea Volynija, precum și pe cursul inferior al fluviului Volga.

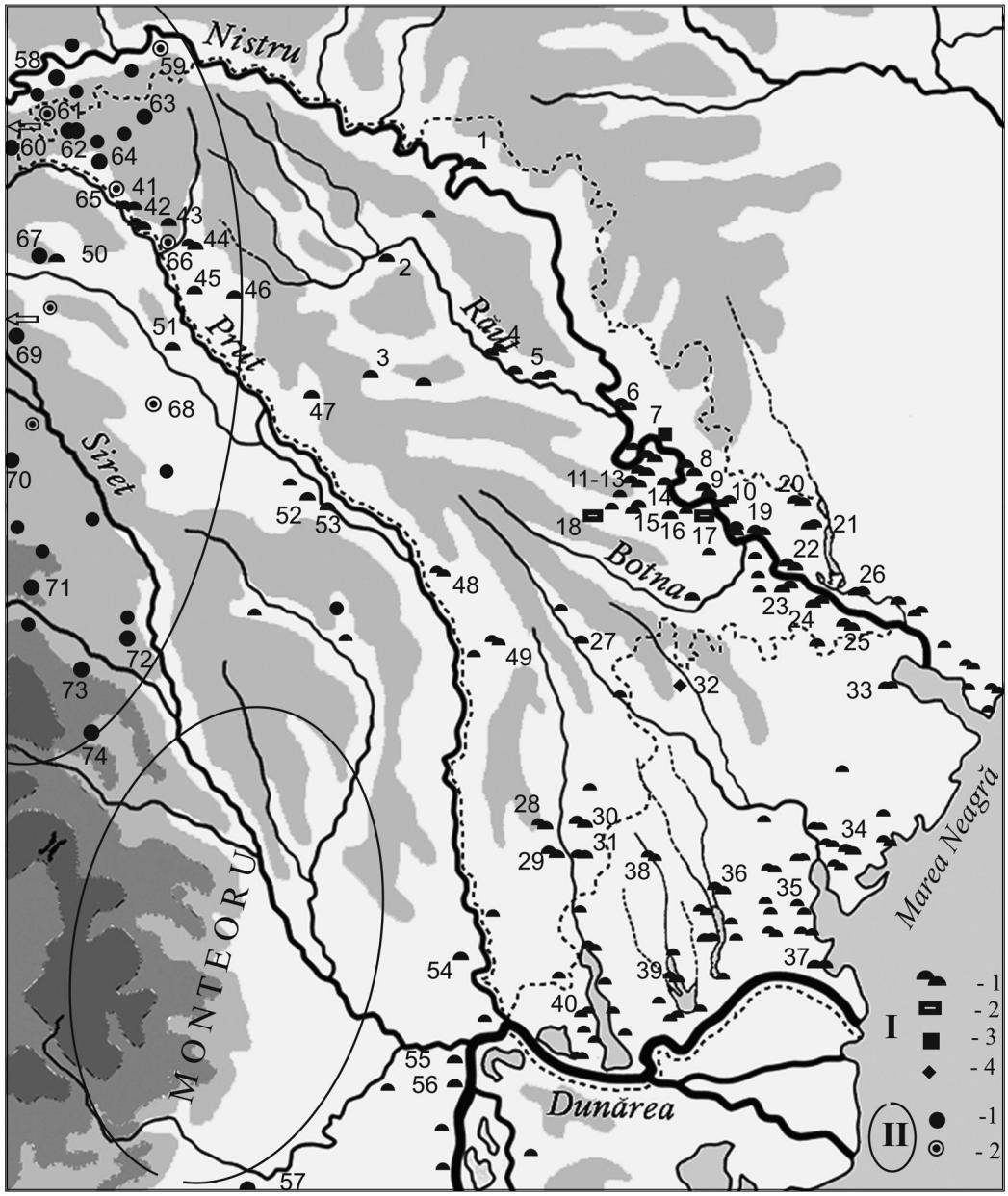
Pătrunzând în zona Nistrului, purtătorii culturii ceramicii cu brâie în relief au asimilat integral populațiile predecesoare ale culturii mormintelor cu ocru și culturii catacombelor, împrumutând de la acestea anumite elemente ale ritului funerar, unele forme de vase ceramice. Populația nou-venită s-a stabilit cu traiul pe întreg teritoriul Moldovei contemporane. Doar câteva raioane din zona cea mai de nord a ținutului erau populate în această perioadă de către purtătorii culturii Komarov. Unele grupuri mici ale populației culturii ceramicii cu brâie în relief au pătruns și pe teritoriul din dreapta Prutului Inferior, dar această zonă era locuită de triburile culturii Monteoru, din care cauză au fost atestate doar câteva puncte ce aparțineau culturii analizate: Brăilița, Stoicani, Holboaca.

Cultura purtătorilor ceramicii decorate cu brâie în relief se deosebea considerabil de cea a predecesorilor. Această populație își însușește treptat un mod de viață sedentar, apar așezări stabile, de lungă durată. Principala ramură a economiei devine agricultura arabilă, bazată pe folosirea plugului

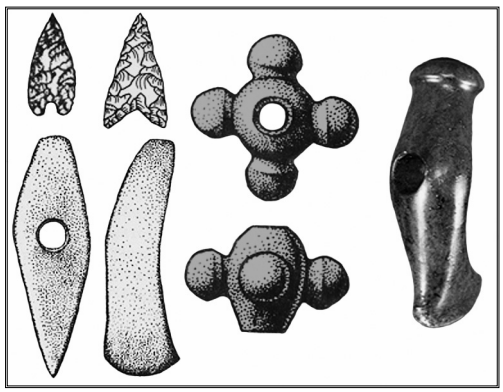
42 – Cuconeştii Vechi, 43 – Văratic, 44 – Duruitoarea Veche, 45 – Cobani, 46 – Iabloana, 47 – Sărata Veche, 48 – Obileni, 49 – Sărăteni, 50 – Corlăteni, 51 – Glăvăneştii Vechi, 52 – Valea Lupului, 53 – Holboaca, 54 – Stoicani, 55 – Boldovineşti, 56 – Brăiliţa, 57 – Smeeni

II – Cultura Komarov-Costişa (1 – aşezări, 2 – morminte plane şi tumulare). Selectiv: 58 – Babine, 59 – Romankivci, 60 – Magala, 61 – Medveja, 62 – Coteala, 63 – Hădărăuţi, 64 – Trinca, 65 – Corpaci, 66 – Dumeni, 67 – Corlăteni, 68 – Prăjeni, 69 – Mihoveni, 70 – Lunca, 71 – Piatra-Neamţ, 72 – Costişa, 73 – Borleşti, 74 – Poduri

(autori: V. Dergaciov, S. Popovici)

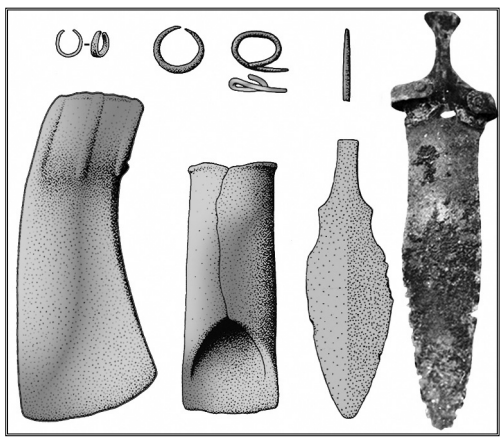
I – Cultura ceramicii cu mai multe brâie – Mnogovalikovaja (1 – cimitire tumulare, 2 – cimitire plane, 3 – aşezări, 4 – depozite de bronzuri). Selectiv:1 – Camenca, 2 – Frunzeşti, 3 – Bursuceni, 4 – Codrul Nou, 5 – Brăviceni, 6 – Dubăsari, 7 – Delacău, 8 – Butor, 9 – Crasnoe, 10 – Bîcioc, 11 – Corjova, 12 – Dubăsarii Vechi,13 – Bălăbăneşti, 14 – Speia, 15 – Mereni-Chirca, 16 – Roşcani, 17 – Calfa, 18 – Dănceni, 19 – Tiraspol, 20 – Vladimirovca, 21 – Nicolscoe, 22 – Hlinaia, 23 – Purcari, 24 – Olăneşti, 25 – Tudora, 26 – Jaski, 27 – Ecaterinovca, 28 – Svetlîi, 29 – Balabanu, 30 – Cazaclia, 31 – Taraclia, 32 – Borodino, 33 – Semeonovka, 34 – Višnevoe, 35 – Nerušaj, 36 – Cholmskoe, 37 – Primorskoe, 38 – Ogorodnoe, 39 – Utkonosovka, 40 – Plavni, 41 – Corpaci,

Piese din silex şi piatră. Boldovineşti, Copciac, Semeonovka ş.a.

primitiv din lemn şi a forţei de tracţiune a animalelor. Erau cultivate diverse soiuri de grâu, orz, mei şi, eventual, specii leguminoase. Se dezvoltă pomicultura. Creşterea seminomadă a animalelor este înlocuită cu cea domestică, cu păşunatul vitelor pe timp de vară. Paralel cu creşterea vitelor cornute mari, a ovinelor, caprinelor şi cailor, o atenţie deosebită se acorda creşterii porcinelor.

Concomitent cu raspândirea tipului de aşezări sedentare, locuite timp

Piese din bronz. Varniţa, Chiperceni, Cuconeştii Vechi ş.a.

îndelungat, apar şi necropolele plane, cu toate că pe întreg parcursul existenţei acestei culturi continuă să fie practicat şi ritul tradiţional de înmormântare a defuncţilor în tumuli funerari.

Cu regret, pe teritoriul Moldovei sunt cunoscute doar vestigiile a două aşezări ale culturii ceramicii cu brâie în relief: lângă satele Delacău şi Dănceni. Şi niciuna din acestea nu a fost supusă unor investigări staţionare. Conform datelor obţinute în urma cercetărilor efectuate pe teritoriul Ucrainei, aşezările respectivei culturi erau de dimensiuni mici, cuprinzând 10-20 de locuinţe permanente. Locuinţele erau de suprafaţă sau adâncite, dreptunghiulare în plan, fiind construite din stâlpi de lemn cu nuiele, cu acoperişul, probabil, în două scurgeri, şi cu vetre deschise. Fiecare locuinţă aparţinea, probabil, unei familii patriarhale aparte.

Triburile culturii ceramicii cu brâie în relief îşi confecţionau uneltele de muncă şi armele din materiale tradiţionale. Ele foloseau pe larg topoarele din piatră, măciuca din piatră, vârfuri de săgeţi din silex, precum şi o mulţime de obiecte din os: ace, străpungătoare etc. Paralel cu acestea, tot mai des încep a fi utilizate piesele din metal.

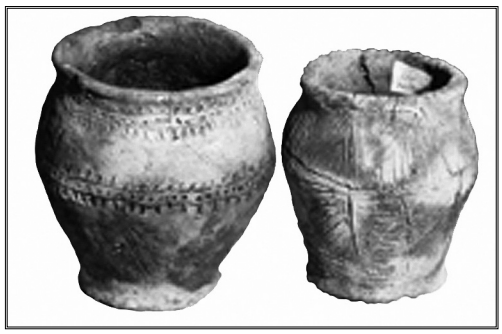
După cum s-a remarcat, în perioada medie a epocii bronzului are loc trecerea la producerea obiectelor din bronz cu staniu (cositor). Aceste piese au devenit mai larg răspândite, în primul rând acolo unde exista materie primă, unde se efectua prelucrarea iniţială şi turnarea obiectelor. Pe teritoriul Moldovei ele erau importate

din centrele metalurgice orientale sau carpato-balcanice. O mostră este pumnalul din bronz, lucrat cu măiestrie, recuperat dintr-un mormânt de lângă satul Cuconeștii Vechi. Astfel de pumnale erau turnate în regiunile din sudul Uralului.

În afară de bronz, o parte din arme erau lucrate din argint. În legătură cu aceasta, atragem atenția asupra renumitului tezaur basarabean, descoperit încă la începutul secolului XX în localitatea Borodino, astăzi regiunea Odesa (*vezi il., pag. 28*). Din el face parte un pumnal din argint, vârfuri de lănci din argint, multe alte obiecte din metal și din piatră. După formă și decor, majoritatea pieselor din depozit constituie analogii directe cu obiectele civilizației miceniene, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, cu piesele similare ale culturilor din zona cursului de mijloc al râului Volga și din zona de sud a munților Ural.

Purtătorii culturii ceramicii cu brâie în relief confecționau vase din lut degresat cu șamotă, lucrate de mână. Mai răspândite erau vasele de tip borcan, de dimensiuni mici, cănile, oalele mari și mici de formă bitronconică sau tronconică. O parte din vase nu au niciun fel de decor, altele sunt înfrumusețate cu fâșii incizate sau cu brâie în relief, care formează diverse compoziții geometrice.

Prezintă un deosebit interes două vase, provenite din necropola plană de lângă satul Dănceni și din mormântul tumular de lângă satul Chirca. Pe umerii acestor vase sunt incizate diverse semne, care amintesc scrierea

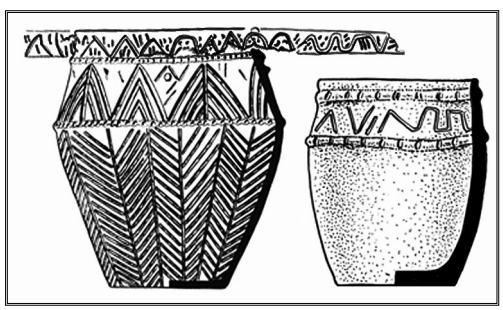

Ceramică. Calfa, Dănceni

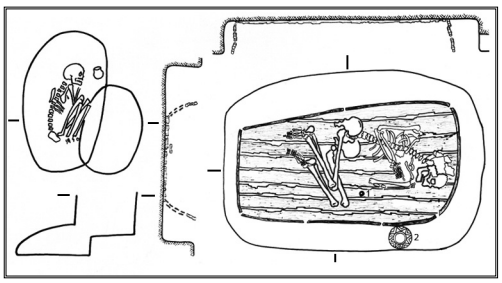
cursivă. Astfel de semne au fost atestate și pe alte vase, depistate în afara teritoriului Moldovei. Savanții care au cercetat în mod special aceste semne consideră că ele prezintă, probabil, niște ideograme și, respectiv, mărturisesc despre apariția celui mai vechi scris pentru zona de stepă.

Pe teritoriul Moldovei, populația culturii ceramicii cu brâie în relief își înmormânta defuncții în tumuli sau în necropole plane familiale. Înmormântările tumulare erau răspândite peste tot. Necropole plane au fost atestate și cercetate lângă satele Calfa, Dănceni, Beșalma, precum și în alte localități.

Purtătorii acestei culturi foarte rar înălțau singuri tumuli. Astfel de movile au fost descoperite lângă satele Bă-

Vase cu ornament „pictografic”.
Chirca, Dănceni

Complexe funerare. Calfa, Chirca

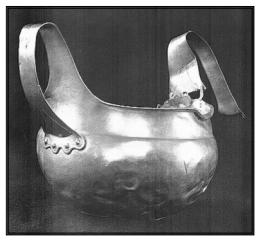
lăbăneşti şi Olăneşti. De regulă, ei îşi înmormântau defuncţii în poalele dinspre sud ale tumulilor mai vechi, adăugând pământ până la nivelul necesar.

Atât în tumuli, cât şi în necropolele plane, defuncţii erau înmormântaţi în gropi de forme dreptunghiulare sau ovale, care se acopereau cu lemn. Rareori se practica înmormântarea în lăzi din lespezi de piatră.

Defuncţii erau depuşi în poziţie chircită, preponderent pe partea stângă, cu capul spre nord sau nord-est. Alături, de regulă lângă faţă, erau puse vase cu alimente, uneori bucăţi de animale. Tipice pentru aceste morminte sunt cataramele pentru brâie, executate din os, rareori din piatră. Foarte rar au fost găsite unelte de muncă, arme, care sunt reprezentate prin măciuci din piatră, topoare de luptă din piatră sau pumnale din metal.

Piese din os: catarame, harpun. Calfa

Cupa de aur de la Kryžovlin

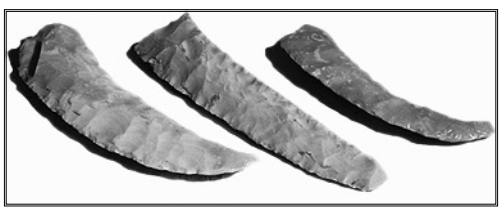
Despre relaţiile culturale ale purtătorilor culturii ceramicii cu brâie în relief indică destul de convingător piesele conţinute în tezaurul basarabean despre care s-a amintit mai sus. Similară pieselor care fac parte din civilizaţia miceniană este şi cupa cu două torţi, confecţionată din aur, descoperită în interfluviul Nistru-Bug, în localitatea Kryžovlin, de care se foloseau reprezentanţii acestei culturi. Destul de intensive erau relaţiile populaţiei autohlone cu triburile vecine ale culturii Monteoru, care locuiau pe malul drept al râului Prut. Aceste relaţii reciproce sunt confirmate de prezenţa obiectelor de import, atestate la ambele culturi. De exemplu, în monumentele culturii Monteoru au fost depistate „catarame" din os, tipice culturii ceramicii cu brâie în relief: la Bogdăneşti, Odobeşti. La fel, vase ceramice tipice culturii Monteoru au fost găsite în mormintele din interfluviul Prut-Nistru, în localităţile Pruteni, Carabetovca. Relaţii active s-au slabilit şi cu vecinii dinspre nord – cu triburile culturii Komarov-Costişa.

Existând o perioadă de circa 400-500 de ani, cultura ceramicii cu brâie în relief, aproximativ către mijlocul mileniului II î.Hr., dispare, fiind înlocuită de culturile perioadei târzii ale epocii bronzului.

d. Cultura Komarov

După cum s-a menționat, cultura Komarov reprezintă ramura sudică a unei comunități mult mai mari – *Trzcineck-Komarov*, care ocupa o bună parte a Ucrainei de Vest și a Poloniei de Est. Triburile Komarov locuiau în zona cursului superior al Nistrului și, doar parțial, în cele mai nordice raioane ale Moldovei actuale (*vezi Harta, pag. 297*). Rădăcinile acestei culturi își iau începutul din cultura ceramicii decorate cu șnur din epoca timpurie a bronzului, puternic influențate de culturile carpatice. Această sinteză este evidentă în materialele dintr-un șir de monumente descoperite în zona cursului superior al râului Siret și în dreapta Prutului (cultura Costișa).

Săpăturile arheologice ale monumentelor de lângă satul Coteala au demonstrat că triburile culturii Komarov locuiau în așezări de lungă durată, ridicându-și locuințe de suprafață, încălzite cu vetre sau cuptoare. Economia acestora se baza pe creșterea animalelor și pe agricultura arabilă. E curios faptul că pentru afânarea solului purtătorii acestei culturi se foloseau de unelte asemănătoare cu boroanele contemporane, mai bine zis cu unealta tradițională numită dicanie, la care dinții erau din lamele ascuțite din silex.

Lame din silex pentru dicanii (?). Coteala

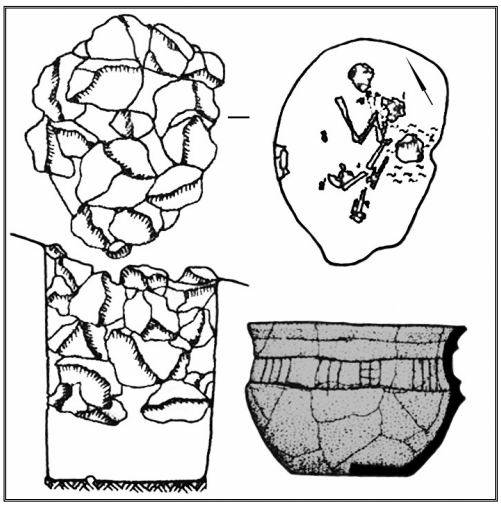

Ceramică tipică. Medveja, Coteala ș.a.

Materialul arheologic depistat în așezări și necropole este bogat în unelte din silex – seceri, topoare-tesle din piatră, topoare-ciocane, măciuci; din os, precum și din metal – pumnale, topoare etc. Destul de frecvente sunt obiectele de podoabă din metal, diverse fusaioale din lut ș. a.

Vasele ceramice erau lucrate cu mâna din pastă de lut, degresată cu silex pisat și ars. Ceramica era de două categorii: mai fină, pentru a servi hrana, și ceramica mai grosieră, pentru pregătirea și păstrarea alimentelor. Se întâlnesc diverse forme de străchini, pocale, cupe ș. a. Vasele de dimensiuni mari aveau, de regulă, corpul sferic și gura largă, asemănătoare cu floarea de lalea. Pereții vaselor erau decorați cu linii incizate, crestături, cu brâie în relief. Suprafața vaselor era bine netezită, uneori lustruită.

Un interes aparte prezintă vestigiile unui atelier pentru turnarea obiectelor din bronz, descoperite în una dintre așezări, lângă satul Coteala. Între aceste vestigii au fost depistate fragmente de linguri de lut ars pentru turnat metalul, picături de metal topit solidificate, o mulțime de fragmente

Complexul tumular de la Corpaci

de forme din piatră, folosite pentru turnarea tijelor metalice şi, posibil, a pumnalelor. Aceste piese deocamdată sunt primele mărturii ale prezenţei unui centru local de prelucrare a metalelor la triburile culturii Komarov din spaţiul moldav.

Triburile culturii Komarov practicau înmormântări atât în necropole tumulare, cât şi în necropole plane. Deseori, defuncţii erau incineraţi. În mormânt, alături de defunct sau de rămăşiţele corpului incinerat, erau depuse vase ceramice, unelte de muncă, arme, obiecte de podoabă. Unele morminte se evidenţiau prin inventarul bogat, care includea piese din bronz, din argint şi chiar din aur. Pe teritoriul Moldovei deocamdată au fost descoperite doar cazuri singulare de înmormântări tumulare: în localităţile Medveja, Corpaci ş.a. Acestea au fost efectuate conform ritului de înhumare, defuncţii fiind culcaţi în poziţie puternic chircită pe o coastă. Analiza monumentelor culturii Komarov, descoperite pe teritoriul Moldovei, demonstrează că purtătorii ei au apărut în această zonă către sfârşitul perioadei medii a bronzului, dăinuind până la sfârşitul perioadei târzii a acestei ere.

4. 3. Perioada târzie a epocii bronzului

Către mijlocul mileniului II î.Hr. regiunea carpato-nistreană şi teritoriile limitrofe au fost cuprinse de un nou val de transformări culturale. În mare măsură, acestea au fost determinate de intensificarea relaţiilor interetnice şi culturale reciproce ale populaţiilor de stepă şi silvostepă din Europa de Est, precum şi cu populaţia din regiunea carpato-danubiană. Consecinţele acestui proces au fost transformarea comunităţilor culturale din perioada mijlocie a bronzului şi constituirea, în baza acestora, a unor formaţiuni calitativ noi, tipice pentru perioada târzie a bronzului.

Pe baza culturii ceramicii cu brâie în relief, puternic influenţate de triburile din răsărit (*cultura Srubnaja*), în raioanele de nord-vest ale Mării Negre s-a constituit cultura *Sabatinovka.* Concomitent, în zona de silvostepă a regiunii carpato-nistrene, ca urmare a unor impulsuri puternice dinspre răsărit şi din Transilvania, s-au produs transformări importante în cultura Monteoru, pe baza căreia s-a constituit cultura *Noua.*

Mai puţine schimbări au avut loc în zona cursului superior al Nis-

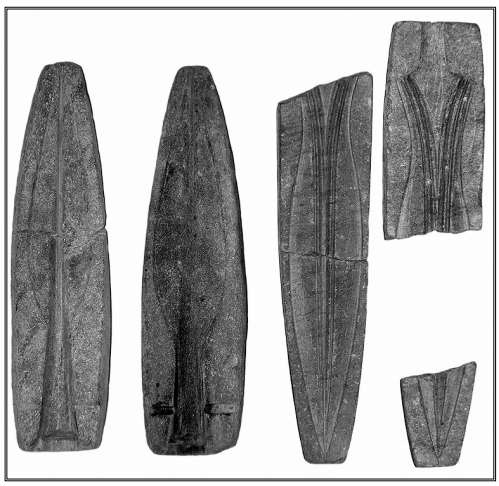

Pisălog şi piuă pentru prelucrarea metalelor

trului, unde, cu toate că au penetrat purtătorii culturii Noua, acest fenomen nu a condus la dispariția culturii existente în faza precedentă. Din această cauză, pe parcursul începutului perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Komarov a coexistat cu cultura Noua, influențându-se reciproc.

Perioada târzie a bronzului a fost marcată de sedentarizarea temeinică a populației și de crearea unui complex economic agraro-păstoresc bine echilibrat.

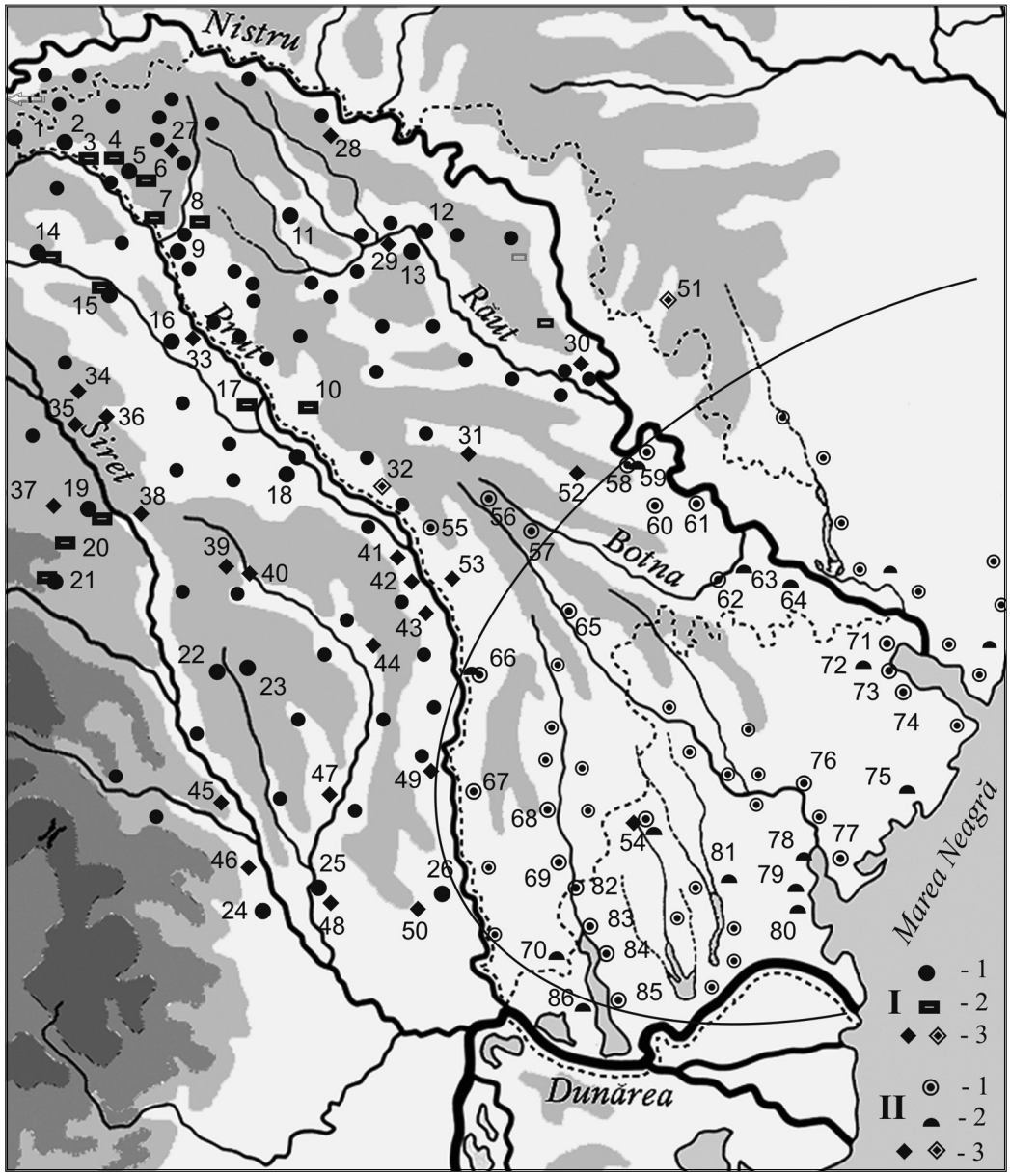
Specificitatea acestei perioade constă în răspândirea largă a obiectelor metalice din bronz, care, treptat, le-au înlocuit aproape integral pe cele din piatră și din silex.

Valve de turnat vârfuri de lănci şi pumnale. Depozitul de la Bălăneşti (după E. Sava)

Experiența acumulată de-a lungul secolelor a condus la majorarea producției prelucrătoare de metale. Pretutindeni, unde exista materie primă, apar comuniuni specializate în dobândirea metalului, prelucrarea lui și confecționarea pieselor prin turnare. Are loc specializarea meșterilor: unii confecționau preponderent unelte de muncă, alții – arme, cei de-ai treilea – obiecte de uz casnic și de podoabă. În căutarea consumatorilor, apar grupuri sau familii aparte de meșteri ambulanți, specialiști în turnarea obiectelor din bronz. Grație lor, pretutindeni iau naștere centre mici de prelucrare a metalului, care funcționau pe baza materiei prime importate, asigurând cu piese metalice așezări mari aparte sau chiar conglomerate de așezări.

Pentru teritoriul Moldovei o importanță deosebită în asigurarea populației cu obiecte din bronz o aveau centrele metalurgice din zona subcarpatică din bazinul Siretului, Bârladului și Prutului. Un important rol în extinderea pieselor metalice l-au avut și focarele metalurgice nord-pontice, precum și cele din nordul Balcanilor și Dunărea de Jos. În fine, un anumit rol l-au jucat și centrele locale ce activau nemijlocit în intrefluviul prutonistrean. Activitatea acestor centre era atât de eficientă, încât piesele din metal au fost introduse, practic, în toate sferele vieții și ale economiei populației autohtone, fapt care a contribuit în mare măsură la progresul general al zonei.

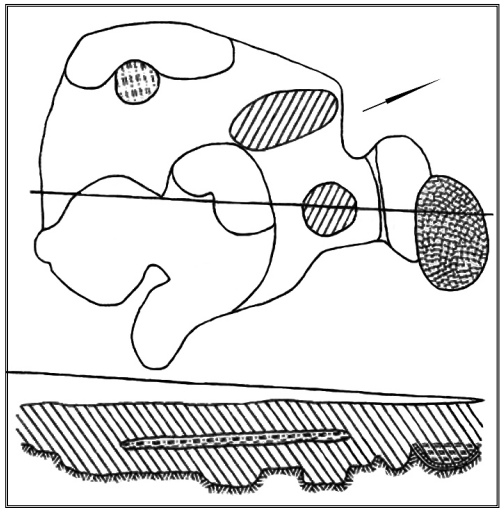
I – Cultura Noua (1 – aşezări, 2 – cimitire plane, 3 – depozite de bronzuri şi turnătorii).
Selectiv: 1 – Magala, 2 – Slobozia-Şirăuți, 3 – Pererîta, 4 – Corjeuți, 5 – Feteşti, 6 – Burlăneşti, 7 – Bădragii Vechi, 8 – Şaptebani, 9 – Costeşti, 10 – Chirileni, 11 – Odaia, 12 – Ghindeşti, 13 – Roşieticii Vechi, 14 – Corlăteni, 15 – Truşeşti, 16 – Andrieşeni, 17 – Probota, 18 – Valea Lupului, 19 – Săbăoani, 20 – Doina, 21 – Piatra-Neamț, 22 – Bărboasa, 23 – Lichitişeni; 24 – Văleni, 25 – Gârbovăț, 26 – Cavadineşti, 27 – Alexăndreni; 28 – Hristici, 29 – Vărvăreuca, 30 – Izbişte, 31 – Lozova, 32 – Bălăneşti, 33 – Rădeni, 34 – Ulmi-Liteni, 35 – Heleşteni, 36 – Criveşti, 37 – Ruginoasa, 38 – Doljeşti, 39 – Tansa, 40 – Negreşti, 41 – Moşna, 42 – Ghermăneşti, 43 – Râşeşti, 44 – Duda, 45 – Mândrişca, 46 – Ciorani, 47 – Tomeşti, 48 – Țigăneşti, 49 – Bozia, 50 – Băleni.

a. Cultura Noua

Cultura Noua a fost pentru prima dată evidențiată în anii '30 ai secolului trecut, de către arheologul român Ion Nestor. Denumirea ei vine de la localitatea Noua, de lângă Brașov, unde au fost descoperite și cercetate primele monumente.

Această cultură s-a constituit pe malul drept al Prutului, pe baza interacțiunilor dintre populația din răsărit (cultura S*rubnaja*) și purtătorii culturii Monteoru, cunoscută pentru Muntenia și sudul Moldovei de peste Prut. Ulterior, ea s-a răspândit în întreaga zonă de silvostepă a interfluviului Nistru-Prut. Mai mul ca atât, purtătorii ei, treptat, au pătruns parțial în raioanele de pe cursul superior al Nistrului și în Transilvania de Sud-Est și Centrală, unde, datorită interferențelor cu populația autohtonă, au generat câteva variante locale specifice.

Triburile culturii Noua locuiau în așezări permanente, de lungă durată, situate pe versanții deschiși ai râurilor mari și râulețelor. Așezările erau de dimensiuni nu prea mari, fiind alcătuite din 10-20 de locuințe, ale căror vestigii sunt ușor depistate la suprafață sub formă de pete cu cenușă – cenușare sau

Vestigiile unui semibordei. Slobozia-Șirăuți

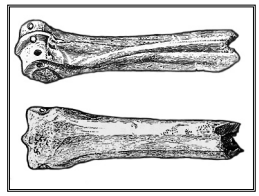
movilițe nu prea mari, unde sunt concentrate diverse materiale de interes arheologic.

Săpăturile arheologice întreprinse în astfel de cenușare în localitățile Costești, Slobozia-Șirăuți lângă Prut, dar și în alte părți, au demonstrat că populația culturii Noua își construia locuințe-bordeie și locuințe de suprafață. Bordeiele erau de formă dreptunghiulară sau ovală în plan, cu pereții din stâlpi de lemn și nuiele, cu acoperișul în două scurgeri, fiind încălzite cu vetre deschise sau cu cuptoare din lut. Despre locuințele de suprafață putem judeca conform rezultatelor obținute

II – Cultura Sabatinovka (1 – aşezări, 2 – necropole tumulare, 3 – depozite de bronzuri şi turnătorii).
Selectiv: 51 – Krasnye Okny (Krasnyj Majak), 52 – Chişinău, 53 – Dancu, 54 – Novo-Trojani, 55 – Nisporeni, 56 – Ulmu, 57 – Hansca, 58 – Cimişeni, 59 – Bălăbăneşti, 60 – Mereni, 61 – Calfa, 62 – Căuşeni, 63 – Cîrnăţeni, 64 – Purcari, 65 – Gura Galbenă, 66 – Tomai, 67 – Cocoara, 68 – Cialîc, 69 – Samurza, 70 – Etulia, 71 – Krasnaja Kosa, 72 – Semionovka, 73 – Pivdennoe, 74 – Mologa, 75 – Divizija, 76 – Novoselivka, 77 – Trichatki, 78 – Borisovka, 79 – Baştanovka, 80 – Nerušaj, 81 – Cholmskoe, 82 – Tabaki, 83 – Bolgrad, 84 – Žovtnevoe, 85 – Kriničnoe, 86 – Plavni
(autori: V. Dergaciov, E. Uşurelu)

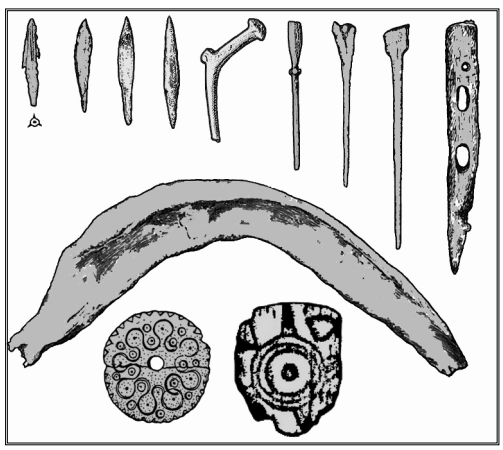
de către arheologii români în urma investigațiilor întreprinse în așezările Lichitișeni, Lozinca-Bărboasa și Dealul Morii. Pereții caselor erau construiți din nuiele împletite și unse cu lut. În afară de locuințe, în așezările cercetate au fost dezvelite gropi menajere de diverse forme și dimensiuni, îngrădituri din piatră etc. Prezintă un deosebit interes un complex din șapte cuptoare, probabil pentru ars ceramica, dezvelite în așezarea din localitatea Ostrovec, pe Nistrul Superior. Tot în acest loc au fost descoperite și vesligiile unui atelier meșteșugăresc pentru turnarea pieselor din bronz.

Continuă să fie utilizate de către purtătorii culturii Noua obiectele confecționate din piatră, cum ar fi topoarele-ciocane, măciucile de luptă, secerile din silex. Sunt numeroase și foarte diverse obiecte lucrate din os: vârfuri de săgeți, diverse melițe și omoplați crestați, folosite la prelucrarea pieilor. Frecvent se găsesc ace, străpungătoare, sule din os. Un interes deosebit prezintă cele mai vechi, pe teritoriul nostru, patine, depistate în mai multe așezări. Ele erau confecționate din oasele tibiale de cai și aveau găuri speciale pentru a putea fi fixate pe picior.

Patine din os. Ghindeşti

Paralel cu aceste obiecte din piatră și os, destul de numeroase sunt piesele din bronz, întâlnite în așezări și, mai rar, în necropole. Dar cele mai importante sunt cele provenite din depozitele de bronzuri, alcătuite din obiecte întregi. Ele aparțineau unor persoane înstărite, conducători de triburi, altele – meșterilor-negustori ambulanți, care erau nevoiți să le ascundă în momente de primejdie. Sunt cunoscute zeci de astfel de tezaure, ce aparțin purtătorilor culturii Noua. Ele conțin de la 1-3 până la câteva zeci de piese. În Moldova aslfel de depozite au fost

Piese din os. Ghindeşti, Slobozia-Şirăuţi, Cobîlnea ş.a.

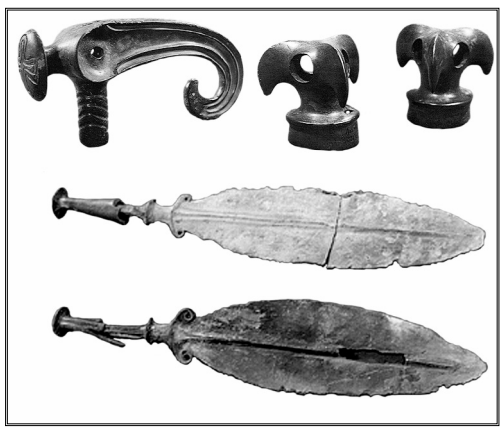
Topoare-celturi. Hristici, Dancu, Chiperceni ş.a.

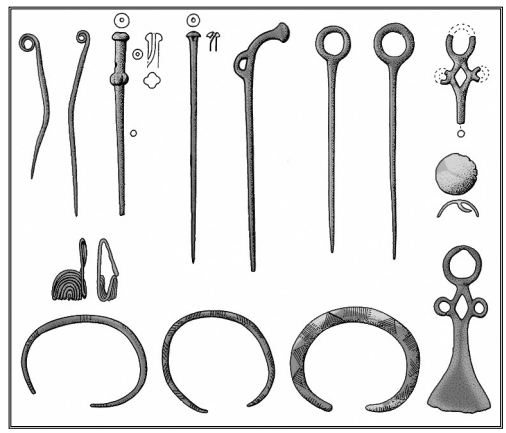
Seceri. Lozova, Dancu

descoperite în localitățile Hristici, Vărvăreuca, Lozova, precum și în alte părți.

Majoritatea pieselor din bronz sunt reprezentate de unelte de muncă: topoare specifice cu gaura de înmănușare închisă, denumite celturi, numeroase seceri de diverse forme; multiple forme mici de unelte de muncă: străpungătoare, sule, ace cu urechi pentru ață etc. Mult mai rar se întâlnesc piese din categoria armelor, cu toate că și acestea ating un număr considerabil. Din ele fac parte pumnale, pumnale-spade, vârfuri de suliță, ciocane masive de luptă, cum ar fi exemplarul din depozitul de bronzuri de la Lozova. Destul de numeroase sunt piesele de podoabă: brățări pentru mâini, pandantive, ace pentru haine și pentru păr etc.

Piese de prestigiu. Depozitul Lozova

Odiecte de podoabă.
Vărvăreuca, Ghindeşti, Cobîlnea ş.a.

Majoritatea uneltelor de muncă și armelor provin din centrele metalurgice locale – est-carpatice, turnate în atelierele ce activau în bazinul râului Bârlad, Siret. Despre existența atelierelor de turnătorie locale mărturisesc elocvent materialele ce conțin forme pentru turnat, alte obiecte legate de prelucrarea metalelor – pivele din piatră și pisăloagele pentru mărunțirea minereului, dar, mai ales, originalitatea pieselor, cunoscute doar în arealul de răspândire al culturii Noua.

Paralel cu obiectele nominalizate, în așezările culturii Noua sunt destul de frecvenți „colăceii" din lut, figurinele zoomorfe din lut și multe alte obiecte cu destinație, evident, de cult.

Ceramica culturii Noua era lucrată cu mâna din pastă de lut degresată cu șamotă. Ceramica mai fină este reprezentată de diverse străchini, căni cu și fără una sau două torți, care, de regulă, erau supraînălțate peste gura vasului, în

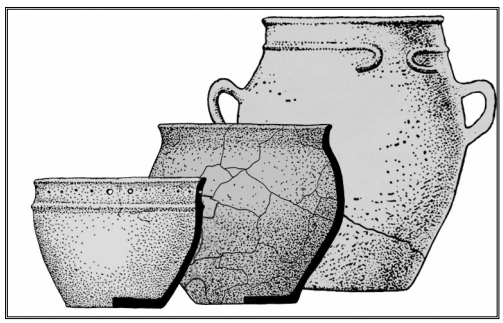

Ceramică fină. Pererita, Costeşti

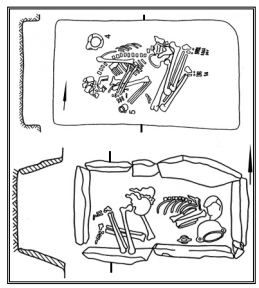
partea de sus având formă de ciupercă sau de creastă. Pereții acestor vase nu sunt decorați, dar neteziți minuțios și, deseori, lustruiți.

Ceramica de bucătărie este puțin mai grosieră, predominând vasele de tip borcan, modest decorate cu un brâuleț aplicat în relief, la care uneori se adaugă și câteva linii incizate sub buza vasului.

Populația culturii Noua își înmormânta defuncții în necropolele gentilice, unde fiecare familie își avea sectorul său. Înmormântările erau efectuate în gropi simple de formă dreptunghiulară sau ovală în plan. Defuncții erau depuși în poziție puternic chircită, pe o parte, având o orientare diferită. Alături erau puse vase ceramice pentru apă și hrană, rareori și alte obiecte.

Ceramică de uz comun. Pererîta, Bădragii Vechi, Ghindeşti

Complexe funerare. Pererîta, Burlăneşti

Materialul arheologic din așezări vădește despre predominarea vitelor cornute mari în creșterea animalelor. Erau, de asemenea, crescute și ovine, caprine, porcine, cai. Un rol suplimentar îl avea vânătoarea de cerbi, căprioare, mistreți, precum și de lupi, vulpi, mai rar de urși. În agricultură erau cultivate diverse soiuri de grâu, orz, mei, leguminoase, despre care demonstrează, într-o anumită măsură, amprentele de boabe de pe vasele ceramice.

Populația culturii Noua întreținea strânse relații culturale și de schimb, practic, cu toate triburile învecinate de altă origine. Acest lucru este confirmat nu numai de prezența pieselor metalice din alte centre metalurgice, dar și de multe alte trăsături ale culturii materiale și spirituale, care au putut să ia naștere numai ca rezultat al unor contacte îndelungate și intensive dintre populația autohtonă și triburile culturii Komarov, ale culturii Sabatinovka, precum și cu populația culturilor din Transilvania și Dunărea de Jos.

b. Cultura Sabatinovka

Cultura Sabatinovka și-a primit denumirea de la localitatea Sabatinovka de pe Bugul de Sud, unde a fost studiată una dintre primele așezări ale acestei culturi. Săpăturile arheologice ale monumentelor acestor comunități

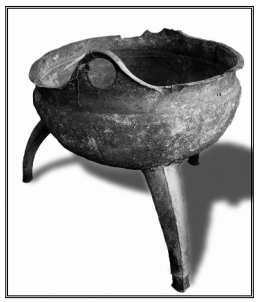
au fost întreprinse cu mult înainte, însă timp îndelungat ele au fost greșit interpretate ca aparținând *culturii mormintelor căptușite cu bârne* (Srubnaja), cunoscută spre răsărit de Nipru.

Cultura Sabatinovka s-a constituit pe baza culturii ceramicii cu brâie în relief, în urma contactelor purtătorilor acesteia cu triburile culturii timpurii a mormintelor căptușite cu bârne (Srubnaia). În perioada sa de înflorire, această cultură era răspândită pe întreaga zonă de stepă a nordului pontic și a zonei Mării Azov, ajungând la vest până la râul Prut și la gurile Dunării. Hotarul de nord al acestei culturi pe teritoriul republicii noastre ajungea până la Podișul Codrului, unde se învecina cu hotarul sudic al arealului culturii Noua. Acest lucru, precum și relațiile reciproce intensive ale populațiilor, au determinat prezența multor trăsături comune în ambele culturi, mai ales în cadrul interfluviului Nistru-Prut (*vezi Harta, pag. 304*).

La fel ca și purtătorii culturii Noua, triburile culturii Sabatinovka se stabileau cu traiul pe locuri deschise, pe promontorii nu prea înalte. Așezările sunt de dimensiuni mici și se caracterizează prin prezența cenușarelor, care corespund vestigiilor de locuințe. Cu părere de rău, aceste așezări sunt, deocamdată, slab studiate în ținutul nostru. Judecând după datele furnizate de săpăturile arheologice, întreprinse în localitățile Hansca, Tomai, Gura Galbenă și Nisporeni, populația locuia în bordeie, precum și în locuințe de suprafață cu carcasă din lemn, unse cu lut. În regiunea Odesa, nu departe de or. Bolgrad, lângă satele Tabaki și Veršina au fost dezvelite și locuințe la suprafață cu temelie din piatră, foarte bine cunoscute în ținuturile mai de răsărit ale culturii Sabatinovka.

Colecția de materiale recuperate din așezările acestei culturi este aproape identică cu materialele culturii Noua. Uneltele de muncă sunt reprezentate de exemplare rare lucrate din piatră, multiple și diverse piese din os. Se întâlnesc până și patine din oase tibiale de cal, descrise mai sus pentru cultura Noua, ”colăceii” din lut. Prezintă interes o piesă de harnașament, rar întâlnită, dintr-o așezare de lângă satul Cucoara, și o roticică din lut, de la un model de căruță provenită din așezarea de lângă Nisporeni.

Purtătorii culturii Sabatinovka, la fel ca și vecinii lor, utilizau pe larg obiectele din bronz, cunoscute nouă, mai ales, prin depozitele descoperite în localitățile Novo-Traian, de lângă Bolgrad, Chișinău etc. Un depozit extrem de bogat, care a aparținut purtătorilor culturii Sabatinovka, a fost descoperit de către niște elevi lângă satul Dancu, nu departe de Leușeni. Depozitul era tăinuit într-o groapă simplă, pe marginea unei râpi de lângă o așezare din vechime. El conținea peste 80 de piese confecționate din bronz, majoritatea constituind-o secerile (*vezi il., pag. 307*), fapt care ne demonstrează importanța culturilor cerealiere în economia populației. Depozitul mai conținea topoare-celturi, o daltă, cuțite, pumnale-cuțite, precum și multe piese de podoabă: brățări de

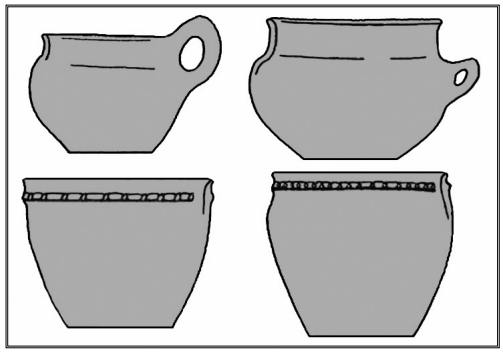
Cazan din bronz. Gaidar

mână, ace decorative etc. La moment, acesta este cel mai mare depozit de bronzuri de pe teritoriul Moldovei.

Triburile culturii Sabatinovka dispuneau de centre proprii de turnare a obiectelor din bronz. Ele au obținut în acest domeniu succese considerabile, elaborând un șir de tipuri de unelte de muncă originale și eficace, mai ales arme. Creația meșteșugărească a purtătorilor culturii Sabatinovka în domeniul turnătoriei a determinat răspândirea largă, în zone îndepărtate, spre asfințit, a unor forme de arme-pumnale cu suport inelar pe mâner sau pumnalul-spadă folosit în luptele corp la corp.

Cu toate acestea, din cauza insuficienței materiei prime locale, majoritatea pieselor metalice erau importate din centrele metalurgice subcarpatice și nord-balcanice. Spre deosebire de triburile culturii Noua, care se aprovizionau cu materie primă din Carpații Răsăriteni, populația culturii Sabatinovka se folosea de obiecte importate, în primul rand, din centrele metalurgice ce funcționau în arealul culturii Noua, precum și din centrele nord-balcanice. De exemplu, o bună parte din piesele care fac parte din depozitul de bronzuri de lângă satul Dancu sunt de proveniență nord-balcanică.

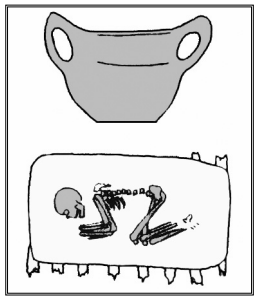
Ceramica populației Sabatinovka este similară cu ceramica culturii

Ceramică fină și de uz comun. Nerušaj, Višnevoe, Tiraspol

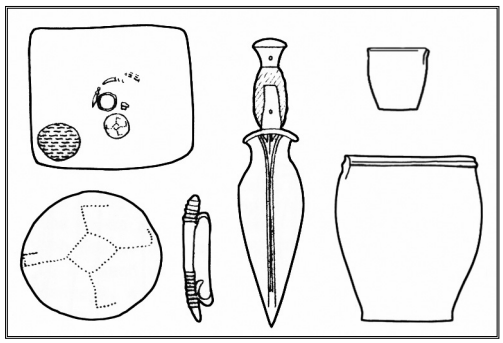
Noua. Categoria de ceramică mai fină se dezvolta, evident, imitând tradiția ceramicii Noua. Se evidențiază doar câteva forme originale – tigăile cu marginea scurtă, câteva vase cu nervuri și, mai ales, pifosele – chiupuri, înalte de circa 1 m, care serveau pentru păstrarea cerealelor, toate aceste forme nefiind tipice pentru cultura Noua.

O particularitate foarte importantă a culturii Sabatinovka constă în faptul că această populație practica ritul funerar numai în tumuli. De regulă, ei foloseau movilele funerare mai vechi, în care își îngropau defuncții, săpând gropi, pe care le astupau cu pământ. Doar foarte rar erau înălțați tumuli noi. Defuncții erau îngropați în gropi simple în poziție chircită, depuși pe o parte, cu capul, de regulă, spre răsărit. Majoritatea mormintelor sunt fară inventar. Rar de tot acestea conțin vase ceramice singulare. Astfel de morminte au fost descoperite în tumulii de lângă satele Etulia, Taraclia, Purcari, or. Tiraspol ș.a. Face excepție complexul funerar tumular de lângă satul Borisovka, la gurile Cogîlnicului. Înmormântarea

Complex tumular. Etulia

centrală a tumulului a fost efectuată conform ritului de incinerație. Lângă vestigiile cremației se afla un pumnal-spadă din bronz, un scut din lemn, decorat cu nituri din bronz, vase din lemn și din ceramică, precum și oase de animale, tăiate conform ritualului. Particularitățile ritului funerar, precum și inventarul din mormânt, în primul rând armele, ne dovedesc cu elocvență că acest mormânt aparținea unui ostaș de viță nobilă.

Complexul tumular de la Borisovka

Soarta culturilor din perioada târzie a epocii bronzului din zona carpato-nistreană, inclusiv teritoriul Moldovei, a fost diferită. Aproximativ către sfârșitul sec. XIII-începutul sec. XII î.Hr. începe o nouă etapă de transformări culturale, care a fost însoțită de strămutări importante ale diferitor grupări etnice.

În consecință, în zona de silvostepă a regiunii carpato-nistrene s-a răspândit cultura, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea convențională ***Chișinău-Corlăteni***, considerată de majoritatea specialiștilor ca aparținând triburilor vechilor traci.

Cu totul alta a fost soarta culturii de stepă Sabatinovka, care, transformându-se, a stat la baza genezei culturii ***Belozerka***. Această cultură, conform opiniei unor specialiști, se atribuie triburilor cimerienilor, atestate în sursele istorice scrise.

Problema precizării apartenenței etnice a culturilor arheologice descrise mai sus rămâne o chestiune de viitor. Astăzi însă putem afirma cu siguranță că, odată cu constituirea acestor comunități culturale, în zona carpato-nistreană începe tranziția la o nouă epocă cultural-istorică – epoca fierului.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Burtănescu F. Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. București. 2002.

Dumitroaia Gh. Comunități preistorice din nord-estul României. Piatra-Neamț. 2000.

Cavruc V., Dumirtoaia Gh. Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România. Piatra-Neamț. 2001.

Bočkarev V.S, Leskov A.M. Jung- und spätbronzezeitliche Gussformen im nördlichen Schwarzmeergebiet. PBF. XIX.1. München. 1980**.**

Dascălu L. Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei. Iași. 2007.

Dergačev V. Bestattungskomplexe der späten Tripolje-Kultur. AVA-Materialen B. 45. Mainz am Rhein. 1991.

Dergačev V. Piesele de metal – referințe la problema genezei culturilor Hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiană-nord-pontică. Thraco-Dacica. Vol. XVIII. Nr. 1-2. București. 1997. P.135-205.

Dergačev V. Die äneolithischen und brozezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. PBF. XX.9. Stuttgart. 2002.

Dergačev V., Bočarev V. Secerele de metal din epoca bronzului târziu din Europa de Est. Iași. 2006.

Florescu A. Contribuții la cunoașterea culturii Noua. Arh. Mold. II-III. 1964. P. 143-216.

Gumă M. Epoca bronzului în Banat. Timișoara. 1997.

Morintz S. Contribuții arheologice la istoria Tracilor timpurii. București. 1978.

Nestor I. Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. BRGK (1932). B.22. 1933. S. 11-181.

Petrescu-Dîmbovița M. Depozitele de bronzuri din România. București. 1977.

Petrescu-Dîmbovița M. Die Sicheln in Rumänien. PBF. XVIII. B.1. 1978.

Sava E. Die Bestattungen der Noua-kultur. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. B. 19. Kiel. 2002.

Дергачев В.А. Памятники эпохи бронзы. Археологическая карта Молдавской ССР. Кишинев. 1973.

Дергачев В.А. Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев. 1975.

Дергачев В.А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев. 1986.

Дергачев В.А. Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Дануби-Нордпонтийского региона. Кишинэу. 1997.

Дергачев В.А., Бочкарев В.С. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. Кишинев. 2002.

Дергачев В.А. Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. Вып. 1. Кишинев. 2010.

Крушельницька Л. Культура Ноа на землях Україні. Львів. 2006.

Мелюкова А.И. Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. МИА. 64. 1958. С. 5-102.

Мелюкова А.И. Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. МИА. 96. 1961. С. 5-52.

Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы. МИА. 46. 1955.

Савва Е. Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев. 1992.

Черных Е.Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. Москва. 1976.

Черных Е.Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София. 1978.

Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. Киев. 1985.

Яровой Е. Древнейшие скотоводческие племена Юго-Запада СССР. Кишинев. 1985.

Capitolul 5

PRIMA EPOCĂ A FIERULUI (sec. XII-VIII/VII î.Hr.). ÎNCEPUTURILE RELAȚIILOR DE CLASĂ

Considerații generale

Descoperirea și utilizarea în masă a fierului, în calitate de noua materie primă pentru confecționarea uneltelor și armelor, constituie una dintre cele mai importante realizări ale societății umane. Trecerea de la piesele de bronz la cele din fier a fost însoțită de procese complexe și de lungă durată, soldate cu transformări civilizatoare profunde. În conformitate cu divizarea istoriei, în funcție de utilizarea în masă a materiei prime, epoca fierului reprezintă a treia și cea mai importantă epocă în evoluția umanității.

În epoca fierului s-a constituit și a prosperat remarcabila cultură greacă, iar orașele-colonii grecești împânzesc coastele Mării Mediterane și ale Pontului Euxin. Din adâncurile Asiei, în spațiul nord-pontic își fac apariția cimerienii și sciții. Tracii populează Balcanii și bazinul carpatic. Celții și germanii stăpânesc Europa Centrală, Europa de Nord și, parțial, zona carpatică; Alexandru cel Mare, prin campaniile sale victorioase, ajunge până în Asia Centrală și India. Triumfează măreața și atotputernica Romă ca, ulterior, să cadă sub presiunea hunilor. Aceste timpuri, marcate de victorii și înfrângeri, războaie, de avântul gândirii creatoare și începutul științelor, de realizări ale spiritului uman și prosperarea artelor, reprezintă, în esență, primii pași ai civilizației europene contemporane. Cu această epocă, de asemenea, începe istoria scrisă, favorizând fixarea și menținerea, pentru viitor, a denumirilor mai multor popoare ale antichității.

Epoca fierului este în legătură directă cu constituirea statalității mai multor comunități limitrofe oazelor civilizațiilor antice, dar și a celor ce ocupau spații întinse în hinterlandul barbar din Europa de Est și Sud-Est, bazinul carpatic și Balcani. Noua epocă se manifestă prin noi modalități de autoidentificare a elitei tribale și a subculturii aristocrației, un nivel calitativ nou de militarizare a populației, de

organizare pe scară largă a habitatului, locuințelor, edificiilor publice și de urbanizare.

Trecerea de la epoca bronzului la cea a fierului se caracterizează prin anumite schimbări ale condițiilor naturale ce au cuprins tot spațiul Eurasiei. Ele s-au manifestat printr-o răcire semnificativă a climei. Clima, în mileniul I î.Hr., în general, era mai rece decât în prezent, cu un regim hidric mai constant și umiditate sporită. Fenomenele respective au contribuit la răspândirea pădurilor amestecate de foioase și conifere și apariția în silvostepă a cerbului polar. Oscilările climaterice au condus la creșterea numărului așezărilor epocii fierului timpuriu pe malurile râurilor și pe cumpenele de ape – locuri cu soluri favorabile cultivării culturilor agricole.

În general, condițiile naturale ale spațiului est-european, delimitat în zona de stepă – la sud și zona de silvostepă – la nord, erau favorabile atât pentru practicarea agriculturii, cât și pentru pășunatul vitelor. Totodată, schimbările climaterice mai pronunțate în regiunile de stepă au provocat trecerea în masă a populației de aici, la un nou mod de viață, de la cel sedentar la cel nomad. În așa fel grupurile de populație, în funcție de orientarea economiei, treptat vor ocupa nișele lor ecologice de habitat: comunitățile de agricultori – zona de silvostepă, iar crescătorii de vite nomazi sau seminomazi – zona de stepă.

Drept urmare a schimbărilor climaterice, odată cu începutul epocii fierului pe un vast teritoriu al Marii Stepe Euroasiatice, de la Mongolia și China și până la Dunărea de Jos, triburile de crescători de animale nomazi încep să se deplaseze spre vest, afectând zona nord-vest-pontică, precum și regiunile interne ale spațiului carpato-dunărean. Își fac apariția nomazii cunoscuți sub etnonimul *„cimerieni”*, apoi și *sciții,* unele dintre primele populații nominalizate de tradiția scrisă. Mobilitatea și deplasările frecvente devin caracteristici specifice ale epocii fierului. Deși strămutările permanente erau proprii modului de viață al crescătorilor de vite – nomazilor, mai mobile devin și comunitățile sedentare și semisedentare, cu modul de viață stabil și o gospodărire agrar-păstorească. În procesele de migrație și militare, treptat, vor fi antrenate majoritatea triburilor, indiferent de origine și apartenență etnică sau culturală.

Concomitent, grupuri de populații diferite din spațiul carpato-dunărean migrează spre est, populând spațiul est-carpatic și bazinul Nistrului. Comerțul și drumurile comerciale au favorizat stabilirea relațiilor de schimb între regiuni îndepărtate. Triburile din zona de la sud-est de Munții Alpi, din bazinul Mării Egee și al Mediteranei de Est, încep să manifeste interes față de teritoriile mai îndepărtate din răsărit. Astfel, în spațiul nord-pontic, inclusiv bazinul Nistrului, apar veșminte și podoabe italice și egeene, arme și unelte de import; sunt preluate diverse inovații și se dezvoltă unele tehnologii noi.

Începuturile metalurgiei fierului

La sfârșitul mileniului II-începutul mileniului I î.Hr., epoca bronzului este înlocuită cu epoca fierului. Fierul devine materia primă principală, la început pentru producerea pieselor de podoabă și a armelor, iar mai apoi și a uneltelor de muncă.

Tradițional, începutul epocii fierului este pus în dependență directă de însușirea și adoptarea noilor tehnologii și activitatea orientată spre obținerea oțelului și utilizarea în masă a uneltelor din acesta. Tuturor acestora însă le-a precedat o perioadă de punere în valoare a fierului ca materie primă, numită „*epoca fierului timpuriu*", când se utilizau piese de fier spongios și moale, iar meșterii timpului erau preocupați de găsirea acelor procedee de prelucrare care ar fi dat acestuia calitățile necesare.

Primele piese din metalul nou apărut au fost lucrate din fier meteoritic sau obținut în calitate de produs auxiliar în procesul de producere a altor metale. În centrele primare ale metalurgiei negre din Orientul Apropiat și Asia Mică (Egipt, Anatolia, Mesopotamia, insulele Creta și Cipru), cele mai vechi piese de fier apar, începând cu mileniile V-II î.Hr.

Se considera că trecerea la fier, de la început, a însemnat prin sine un progres și un salt tehnologic. Însă, către sfârșitul mileniului al II-lea î.Hr., din cauze diferite, centrele prospere ale Mediteranei de Răsărit au căzut unul după altul. Drept urmare, se întrerup relațiile culturale și comerciale, se instaurează o perioadă de izolare și provincialism regional. Iată de ce, trecerea la fier, într-o anumită măsură, poate fi considerată ca impusă de condițiile de criză. Fierul a înlocuit bronzul nu doar din cauza că era de o calitate superioară, dar și ca rezultat al distrugerii legăturilor economice și comerciale existente anterior în Lumea Veche, fapt care a condus la apariția deficitului de bronz. Necesitatea de a se orienta spre fier, deși producerea acestuia era mai complicată și mai costisitoare, deja era dictată de cerințele economice.

Până în secolele XIV-XIII î.Hr., obiectele de fier erau cunoscute, exclusiv păturilor elitare ale societăților Orientului Antic. Doar în primele secole ale mileniului I î.Hr. începe confecționarea din fier a pieselor de podoabă și a armelor, apoi și a uneltelor de muncă. În calitate de obiect al comerțului, articolele de fier devin doar treptat, de aceea arealul celor mai timpurii piese coincide, de obicei, cu locul producerii lor. Cele mai timpurii dovezi ale activității orientate spre obținerea oțelului (îmbogățirea cu aer, dezoxidarea cu carbon și tratamentul termic premeditat) au fost atestate în bazinul Mării Mediterane și se atribuie secolului al XII-lea î.Hr.

În Europa de Est și în partea de nord a Eurasiei cele mai vechi piese din fier spongios și moale sunt cunoscute deja din mileniul III-II î.Hr. (în cadrul culturilor *Jamnaja* și *Katacobnaja*). Relativ mai frecvent ele apar în perioada târzie a epocii bronzului. Însă înlocuirea treptată a pieselor de bronz

prin cele din fier (tradiția nord-pontică, de stepă) începe din sec. XI î.Hr., iar activitatea sistematică de dobândire a oțelului va fi practicată nu mai devreme de sfârșitul sec. VIII-începutul sec. VII î.Hr.

În regiunea transcaucaziană și în Caucazul de Nord, fierul începe să fie valorificat relativ mai timpuriu (calea transcaucaziană), conform unor date, prin sec. XII î.Hr. sau chiar sec. XIV î.Hr. Piesele de oțel apar aici nu mai devreme de începutul sec. VIII î.Hr. Pe teritoriul actual al României, cele mai vechi obiecte de fier sunt cunoscute deja în sec. XIII-XII î.Hr., iar adevăratul debut al epocii fierului are loc abia pe la începutul sec. VIII î.Hr.

În așa mod, bazinul Carpaților, al Balcanilor Răsăriteni și al Caucazului reprezintă cele mai importante regiuni de unde, și prin intermediul cărora, tehnologia metalurgiei fierului s-a răspândit mai departe în Europa.

Interfluviul Nistru-Prut se încadrează în lista acelor regiuni unde au fost evidențiate obiecte de fier timpurii. Ele puteau pătrunde aici ca piese de import. Însă atestarea în straturile de cultură a unor situri vechi a fragmentelor de minereu provenit din mlaștini sau din albiile unor râuri, așa-numitul „*minereu de baltă*" sau „*limonitul*", mărturisește posibilitatea producerii locale a acestui metal.

Primele piese de fier, datate cu sec. XI î.Hr., au putut fi aduse în spațiul pruto-nistrean din bazinul Mării Mediterane. Ele reprezentau piese vestimentare (fibule-încheietori pentru vestimentație) și mici unelte de muncă (cuțite), cunoscute pentru cultura *Belozerka* din zona de stepă (necropola de la Cazaclia). Abilități în domeniul metalurgiei fierului posedau și reprezentanții altor triburi venite în bazinul Nistrului din regiunile Dunării de Mijloc și de Jos, dovadă servind cuțitele și fibulele de fier din mormintele ce aparțin etapei timpurii a epocii hallstattiene – grupul *Holercani-Hansca* și cultura *Saharna*. Cea mai timpurie armă de fier este o spadă, datată cu a doua jumătate a secolului al IX-lea î.Hr. Ea a fost depistată într-un mormânt din preajma or. Slobozia, aparținând unui nomad – cimerian și, probabil, ține de meșterii-metalurgi din estul Europei.

Situația etnoculturală: tracii de nord și de sud

Epoca fierului timpuriu, în esența sa istorică, reprezintă perioada de constituire a „*Lumii Tracice*" sau a culturii „*Tracilor timpurii*", cunoscute din sursele scrise, fragmentare, ale tradiției orale antice și, prioritar, datorită multiplelor cercetări arheologice.

Tracii, care, conform surselor scrise antice timpurii, populau un teritoriu imens al bazinului carpatic și, în special, al Balcanilor de Răsărit, nu reprezentau un popor omogen. Teritoriul de baștină al tracilor se consideră regiunea de est a Balcanilor Răsăriteni – între Marea Egee și Marea Neagră. În izvoarele scrise s-au păstrat mai bine de 50 de denumiri de triburi tracice. Triburile și uniunile tribale se deosebeau între ele prin culturile

lor materiale şi spirituale, precum şi prin particularităţile de limbă – cele mai mari deosebiri fiind între triburile tracilor de nord şi celor de sud. Se presupune că formarea comunităţii etnice a tracilor şi evidenţierea acesteia din mediul popoarelor indo-europene s-au produs la sfârşitul epocii bronzului (sec. XII-X î.Hr.).

După cum relatează Herodot, grecii considerau că tracii sunt cel mai numeros popor după cel al inzilor (Herodot V, 3). Tracii au făcut parte din armata Troiei, dar în epoca homerică ei erau priviţi ca barbari, popor străin. Totodată, înşişi grecii nu considerau limba tracilor drept barbară, deoarece aceasta era destul de apropiată celei greceşti. Tracii erau consideraţi mari cunoscători în ceea ce priveşte tratarea bolilor şi grecii utilizau multe dintre denumirile tracice ale ierburilor medicinale. Etniei tracilor i se atribuie, de asemenea, şi un strat bogat al mitologiei greceşti (Orfeu, Apolon şi hiperboreii, muzele ş.a.). Pot fi invocate şi menţiunile tradiţiei antice despre influenţa mare a tracilor în Grecia.

Din limba tracilor s-au păstrat doar câteva zeci de mici inscripţii, câteva sute de cuvinte şi sute de nume. Schema fonetică, reconstituită de către specialişti, a permis să se determine locul limbii tracice faţă de alte limbi indo-europene. Şi în limba tracică au fost descoperite reminiscenţele unei alte limbi, substrat sau suprastrat, atribuit, posibil, celei frigiene.

Vecinii de vest ai tracilor erau *ilirii*, care în vechime ocupau spaţiul de la malurile Mării Adriatice până la Dunăre şi gurile râului Po, la vest. Regiunile populate de aceştia intrau în zona aşa-zisei *culturi hallstattiene*.

Tradiţia de a atribui culturile bronzului târziu şi a fierului timpuriu din bazinul carpatic şi Balcani tracilor (tracii timpurii sau prototracii) îşi are originile în literatura arheologică română şi bulgară şi deţine o bibliografie impunătoare.

Pentru istoriografia românească, aceasta începe încă cu Vasile Pârvan. În lucrarea sa capitală „Getica. O protoistorie a Daciei", în baza unei analize cultural-istorice a materialelor din aşezări şi, respectiv, a depozitelor de bronzuri atribuite perioadelor III (anii 1400-1000 î.Hr.) şi IV (anii 1000-700 î.Hr.) ale epocii bronzului, cercetătorul constată pentru aceste două perioade o continuitate directă, fără oarecare posibile schimbări cu caracter politic sau etnic. Dar aşa cum „ *prin anii 1000 î.Hr. locuia în Dacia poporul tracic pe care-l cunoaştem mai târziu prin istoricii greci sub numele de geţi*", atunci „*aceiaşi traci nordici de la 1000 au trebuit să locuiască şi să stăpânească Carpaţii şi la a. 1400 î.Hr.*". Sub aspectul interpretării cultural-istorice, aceasta ar însemna că tracii stăpâneau pământurile carpatice, începând, cel puţin, cu prima jumătate sau mijlocul mileniului II î.Hr.

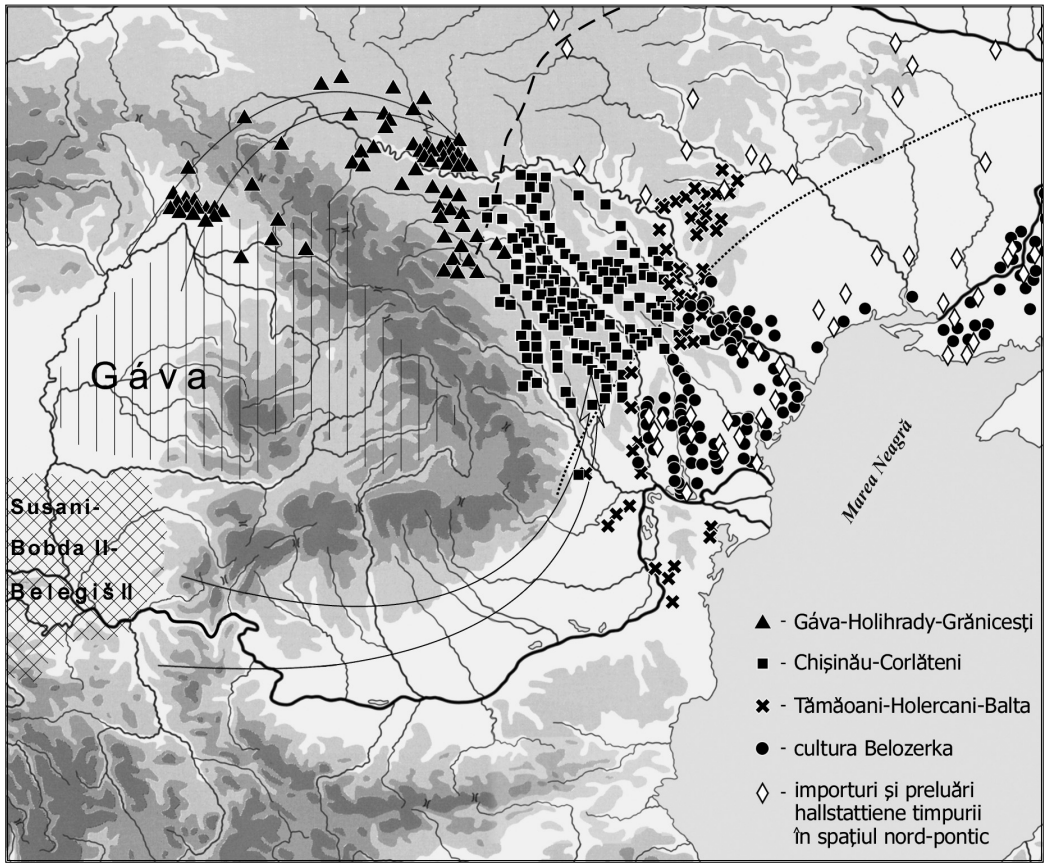
Problematica constituirii complexului cultural carpato-balcanic în perioada hallstattiană timpurie şi extinderea acestuia spre est, începând cu sec. XII î.Hr., au fost abordate de către Ion

Nestor. Această expansiune spre est, autorul o desemnează drept „*contra-atacul blocului carpatic*", care a „*realizat o nouă unitate mobilă carpato-balcanică, aceea a hallstattului timpuriu carpato-balcanic, care se individualizează față de Hallstattul timpuriu al Europei centrale și vestice prin trăsături caracteristice în cultura materială și, desigur, în structura lingvistică*". Cercetătorul identifică direct formațiunile culturale cu etnia tracilor, presupunând că acest „*bloc tracic*" a fost afectat de la bun început, și mai ales din sec. XI î.Hr., de procesul diferențierii culturale, care poate fi urmărit pe exemplul aspectului Babadag al culturii tracice de la Dunărea de Jos, din perioada hallstattului timpuriu, în raport cu formațiunile culturale sincrone din Transilvania, care, după un șir de trăsături ale culturii materiale, demonstrează deosebiri vizibile.

Multilateral și argumentat, apartenența vestigiilor hallstattiene din regiunea carpato-balcanică la traci este reprezentată în lucrările arheologului român Sebastian Morintz. În baza unui masiv considerabil de izvoare arheologice referitoare la epoca bronzului și epoca fierului timpuriu, cercetătorul a urmărit etapele principale ale procesului de constituire a grupului etnic, cultural și lingvistic tracic în evoluția sa istorică, începând cu etapa mijlocie a epocii bronzului, care a precedat prezența efectivă a tracilor în regiunea carpato-balcanică, perioadă ce corespunde cu trecerea în sec. XIII î.Hr. de la epoca bronzului la Hallstattul timpuriu. S. Morintz a elucidat nu numai formarea blocului culturilor hallstattiene timpurii, dar și divizarea acestuia în două complexe culturale: cu ceramică canelată și, respectiv, cu ceramică incizată și imprimată, care aparțin, corespunzător, tracilor de nord și tracilor de sud. Aceste supoziții au fost acceptate de specialiștii tuturor țărilor, ale căror teritorii, în vechime, făceau parte din arealul blocului culturilor hallstattului timpuriu carpato-balcanic, inclusiv teritoriul actualei Republici Moldova.

Diferite grupuri de populație din regiunea dunăreană, din sec. XII până la mijlocul sec. VII î.Hr., din anumite cauze, au migrat pe pământurile de la est de Munții Carpați. Acestea au venit din teritoriile ulterior populate de către traci, cu culturile lor hallstattiene sau hallstattoide. Din această cauză culturile din Moldova, inițial, au fost numite „*hallstattiene tracice*". Originea vestică (dunăreană) a culturilor din Moldova și analogiile cu culturile din regiunea carpato-dunăreană au permis atribuirea acestor triburi la grupul tracic (prototracic) de nord și de sud și chiar la pra-iliri, ce nici pe departe nu este susținut de către toți cercetătorii.

Particularitatea principală a regiunii, la sfârșitul celui de-al II-lea mileniu – prima jumătate-mijlocul mileniului I î.Hr., era prezența aici a unor grupuri de populație alogenă venite din bazinul carpatic și regiunea balcano-dunăreană, care, prin cultura lor materială și spirituală, se deosebeau de cele loca-

Situația cultural-istorică în sec XII-X î.Hr.

le, nord-pontice (est-europene). Apartenența culturală a acestor grupuri de populație alogenă la masivul hallstattian din bazinul Carpatic și regiunea balcano-dunăreană în perioadele timpurii, mijlocii și târzii de evoluție, precum și prezența lor, în același timp, în regiunea est-carpatică, a și prezentat acea trăsătură esențială, subliniată de către toți specialiștii, a procesului de „*hallstattizare*".

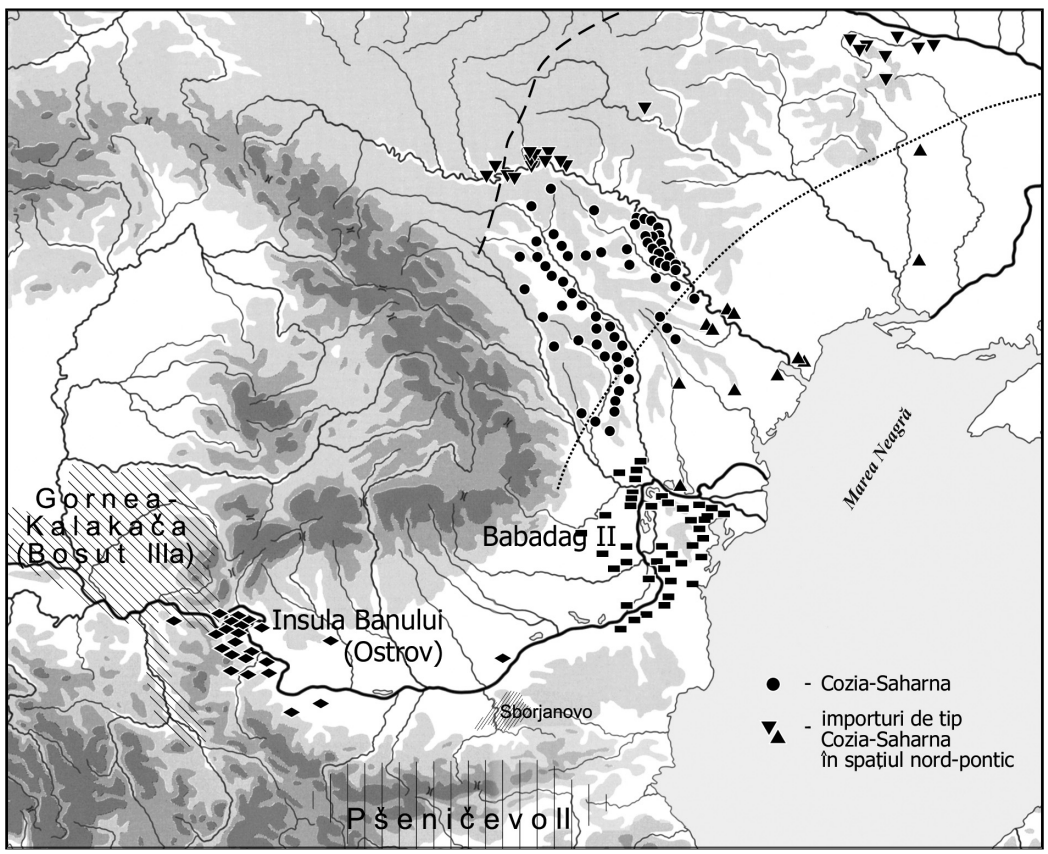
Cauzele deplasărilor populațiilor din bazinul Dunării spre est și nord-est și popularea de către acestea a regiunilor de silvostepă ale bazinului Nistrului rămân neclare. În popularea regiunii, multe depindeau de mediul nou și de nivelul cultural al acestuia, ca și de numărul și nivelul de cultură a înșișii migranților și de dorința lor de adaptare la tradițiile locale sau de păstrare și continuare a propriilor tradiții.

Aceste triburi noi au populat locurile de silvostepă, comode pentru viața sedentară și favorabile pentru agricultură și creșterea vitelor. Cu apariția lor, în regiunea de la est de Carpați, în viața cotidiană se utilizau piese de metal de tip european și o veselă deosebită, de culoare neagră, lustruită, ornamen-

tată cu caneluri, motive incizate sau imprimate, fapt care a predeterminat utilizarea în literatura de specialitate a unor termeni speciali, cum ar fi: *complex cultural hallstattian timpuriu cu ceramică canelată, respectiv incizată şi imprimată; grupul/cultura cu ceramică canelată din Moldova sau cultura cu ceramică ornamentată prin incizare sau imprimare etc.*

Cum se autointitulau sau se numeau aceste triburi şi uniuni tribale, a rămas necunoscut. Din această cauză toate fenomenele culturale cunoscute pentru perioada în cauză sunt consemnate prin denumiri convenţionale, după denumirea localităţilor contemporane lângă care au fost depistate şi cercetate primele monumente arheologice. Pentru zona de silvostepă a teritoriului actual al Republicii Moldova sunt recunoscute patru culturi arheologice, caracteristice perioadei timpurii a epocii fierului. Se au în vedere culturile de tip: *Chişinău, Holercani, Saharna* şi *Şoldăneşti*, fiecare dintre care îşi găseşte propriile corespondenţe în nomenclatura culturală din regiunile învecinate ale României sau Ucrainei.

Cu totul altfel a evoluat situaţia cultural-istorică în zona de stepă. În

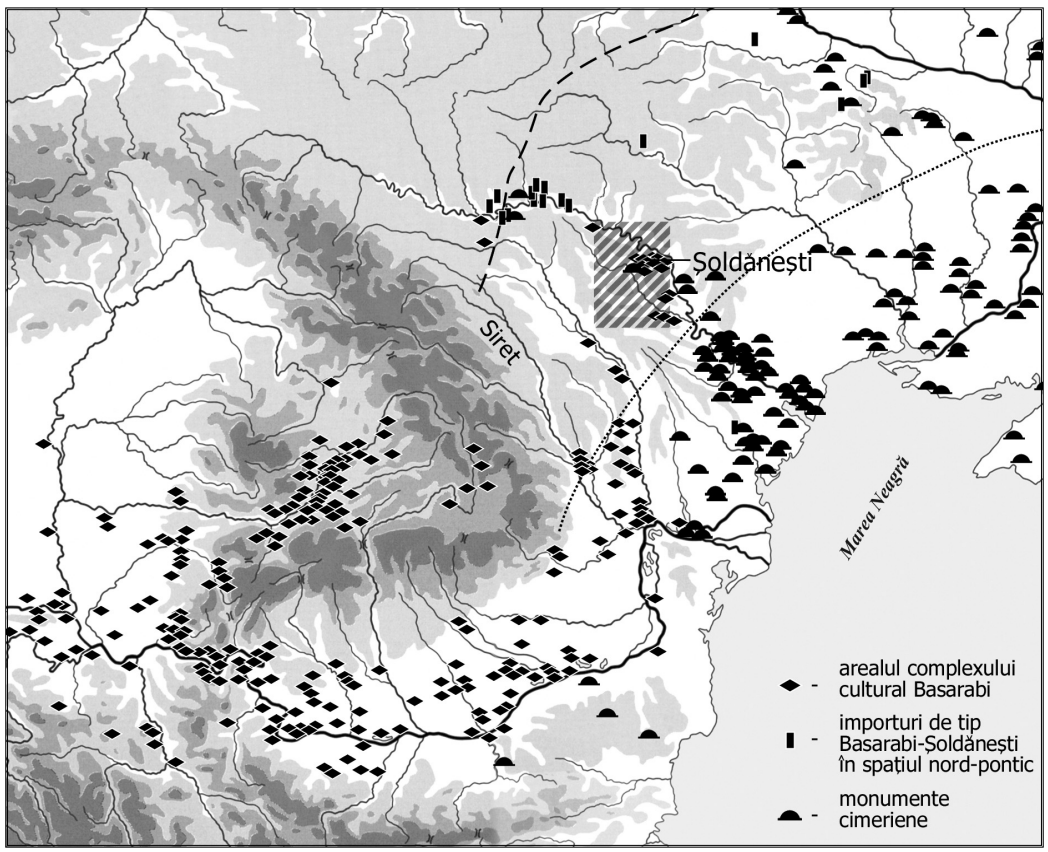

Situaţia cultural-istorică în sec X-IX î.Hr.

sec. XII î.Hr., întreaga zonă de stepă din nordul Mării Negre, de la Prutul Inferior și Gurile Dunării până la litoralul Mării Azov, era ocupată de către purtătorii culturii *Belozerka*. Deși această cultură a fost supusă unor puternice influențe sud-est-europene, sub aspect genetic ea ține de cultura *Sabatinovka* din perioada precedentă a bronzului târziu. Cu începutul epocii fierului și trecerea la gospodăria și modul de viață nomad, de la sfârșitul sec. X î.Hr., toată zona nord-pontică, inclusiv interfluviul Nistru-Dunărea, va fi inclus în aria triburilor nomade ale *cimerienilor*.

Periodizare şi cronologie

Termenul „*epoca fierului*", după cum s-a menționat, se utilizează și pentru contemporaneitate. De aceea, în periodizarea istorică se evidențiază „*epoca fierului timpuriu*", care cuprinde vremea de la începutul utilizării pe larg a fierului până la Evul Mediu timpuriu, respectiv perioada sec. VIII î.Hr. – sec. IV d.Hr. Se discută de asemenea despre o „*etapă incipientă a epocii feirului timpuriu*" aparte, al cărei conținut de bază este vădit în trecerea de la epoca bronzului la epoca fierului, proces datat cu sec. XII-IX sau X-IX î.Hr.

Situația cultural-istorică în sec IX-VIII î.Hr.

Etapa inițială a epocii fierului sau epoca fierului timpuriu în Europa Centrală și de Sud-Est a fost desemnată ca „*epoca hallstattiană*", după localitatea *Hallstatt* din Austria (centru de extragere a sării). Aceasta cuprinde sec. XII-VI î.Hr. și a fost divizată în trei etape succesive: HaA, HaB și HaC, fiecare, la rândul său, împărțită în faze. În continuare, această schemă cronologică (elaborată de savantul german P. Reinecke), a fost adaptată și pentru alte părți ale Vechii Europe. Însă deoarece cultura hallstattiană clasică începe doar din sec. VIII î.Hr., primele etape HaA și HaB au fost consemnate sub noțiunea de perioada *hallstattiană timpurie*.

Importanța sistemului cronologic propus de P. Reinecke, care se utilizează pe larg și are un caracter general european, constă în determinarea sigură a poziției cronologice a culturilor arheologice europene și a corespondențelor externe ale acestora. Precizările ulterioare au evidențiat corespunderea tipologică a câtorva perioade central-europene (BrA1, BrD, HaB3) în lumea egeeană, fapt ce a permis sincronizarea acestei scheme cu sistemul cronologic egeean (G. Műler-Karpe). Treptat, aceste sincronizări au fost acceptate de majoritatea specialiștilor și actualmente servesc drept repere de baza ale cronologiei absolute și relative a epocii bronzului și etapelor incipiente ale epocii fierului timpuriu din Europa de Nord, Centrală și de Sud-Est.

Ultimele modificări importante în sistemul cronologic hallstattian din Europa au survenit datorită aplicării pe larg a noilor metode de datare, asigurate de științele naturale (în particular, 14C). Metoda radiocarbonică și dendrocronologia au permis datarea unei serii de materiale ale epocii bronzului din așezările cu locuințe lacustre din Elveția și sud-vestul Germaniei, a tumulilor din Danemarca și Germania de Est, precum și a materialelor culturii hallstattiene clasice din sudul Germaniei. Analiza cenușii vulcanice de pe insula Tera (așezarea Akrotiri) a permis datarea mai timpurie a anumitor perioade ale cronologiei egeene. În consecință, cronologia epocii bronzului în Europa Centrală a fost apreciată de la sec. XXI î.Hr. (BrA1) până la sec. IX î.Hr. (HaB2/B3).

Aceste date s-au dovedit importante și pentru cronologia epocii bronzului și a epocii fierului timpuriu ale Europei de Est, inclusiv pentru regiunea carpato-nistreană. Prin intermediul importurilor și al pieselor-contact, s-a stabilit o coroborare perfectă a etapelor de bază ale evoluției culturilor est-europene (cultura *Sabatinovka,* etapa *Černogorovka* a perioadei prescitice din zona de stepă) cu culturile și fazele corespunzătoare de evoluție culturală din regiunea carpato-balcanică și Europa Centrală.

Cercetătorii români de asemenea au propus o schemă tripartită, în care fazele de evoluție ale epocii fierului timpuriu din România sunt denumite: *hallstattiană timpurie* (sec. XII-IX î.Hr.), *mijlocie* (sec. VIII î.Hr.) și *târzie* (sec. VII î.Hr.). O terminologie asemănătoare se utilizează și pentru culturile

ORIZONTURI DE BRONZ				EUROPA CENTRALĂ	MARA-MUREŞ	TRANSILVANIA	CRIŞANA	BANAT	OLTENIA	MUNTENIA	MUNTENIA DE EST	DOBROGEA	CARPAŢI - NISTRU - PERIODIZARE	NISTRUL SUPERIOR	PODIŞUL SUCEVEI	SILVOSTEPA	CODRII	STEPA	ZONA NORD-PONTICĂ STEPA	SILVOSTEPA	
UNGARIA	TRANSILVANIA	CARPAŢI-NISTRU	EGEEA																		
			Atic	HaD1/2									Etapa târzie	Grupul podolian de vest/ podolo-moldav				Sciţii timpurii 3	Sciţii timpurii 3	post Žabotin	600
				HaC1/2																	
			târziu			Basarabi	?	Basarabi			Basarabi		Etapa mijlocie		?			Sciţii timpurii 2	Sciţii timpurii 2	Žabotin III	700
(Bukkszent-László)	Şomartin-Vetiş			HaC1a					Basarabi												
B VIc			mijlociu		?	Teleac III	Mezöcsát				Babadag III							Sciţii timpurii 1	Sciţii timpurii 1	Žabotin II	
(Romand)	Fizeşul Gherlii-Sîngeorgiu de Pădure	Bârlad		HaB2/3				Gornea Kalakaca	Insula									Cimerienii III			
B VIb		Valea Rusului	timpuriu					Bosut IIIa	Banului		Babadag II		Etapa timpurie	Mahala IV			Saharna IIb	Cimerienii II	Cimerienii II	Žabotin Ib Žabotin Ia	800
(Hajdúbösz-örmény)	Moigrad-Tăuteu	Rafaila	Proto Geo-metric	HaB1		Mediaş II											Saharna IIa	Cimerienii I	Cimerienii I	Černoles II	900
B VIa						Teleac II		Gava	Hinova-Mala Vrbiţa II	Vartop-Plopşor						Chişinău Corăteni III	Saharnal	Belozerka III	Belozerka III	Černoles I	
(Gyermely)	Turia-Jupalnic	Jijia Văratic	Sub-Micean	HaA2	Gava	Teleac I	Gava				Babadag I		Perioada de tranziţie				Holercani-Chişinău Hârsova Corăteni II	Belozerka II	Belozerka II		1000
B Vc						Mediaş I		Bobda-Susani	Hinova-Mala Vrbiţa I		Tămăoani			Mahala III							
(Kurd)	Cincu-Suseni	Socoleni Ilişeni Mândreşti	IIIC1	HaA1	Lăpuş II	Reci	Igriţa	Cruceni-Belegiş II	Bistreţ-Isalniţa		Sihleanu				Grăniceşti		Chişinău-Corăteni I			Belogrudovka	1100
B Vb									Gârla Mare IV Verbicoara V												
(Aranyos)	Uriu-Domăneşti	Rîşeşti Baleni Lozova Dâncu	IIIB	BrD	Lăpuş I	Nouă		Cruceni-Belegiş I	Tei V		Coslogeni		Perioada târzie a epocii bronzului					Belozerka I			1200
B Va																					
(Ópályi)														N O U Ă				Sabatinovka	Komarov		

Tabelul cronologic. Epoca fierului timpuriu

epocii fierului timpuriu din interfluviul Prut-Nistru, care, de fapt, constituie periferia de est a imensei lumi hallstattiene şi care la fel sunt desemnate ca vestigii *hallstattiene timpurii*, *mijlocii* şi *târzii*.

Pentru interfluviul Nistru-Prut, schema cultural-cronologică tripartită de evoluţie a hallstattului timpuriu, propusă de A. Meliukova încă în anii ’60 ai secolului trecut, ulterior, a fost precizată şi adusă în corespundere cu noile descoperiri. Etapele principale ale acesteia (prezentate de culturile *Chişinău, Saharna, Şoldăneşti*) şi-au păstrat denumirile proprii, dar au deja un nou conţinut. Concepţia A. Meliukova cu privire la cele trei valuri succesive de migraţiune a populaţiei tracice din diferite regiuni ale bazinului carpatic şi din zona balcano-dunăreană în silvostepa pruto-nistreană, în prezent, nu poate fi examinată fără a se ţine cont de aportul considerabil al culturilor autohtone nord-pontice în definitivarea specificului lor local-regional. Pe de altă parte, după cum s-a atenţionat, culturile din silvostepa bazinului Nistru reprezintă periferia de est a culturilor hallstattiene vestice, fapt care de la sine impune anumite rezerve în utilizarea sistemului cronologic al hallstattului european. În acelaşi timp, în continuare rămâne în discuţie însăşi data debutului epocii fierului timpuriu, sau altfel spus, evidenţierea perioadei sec. XII-XI î.Hr., în calitate de *perioadă de tranziţie* de la etapa finală a bronzului la etapa incipientă a epocii fierului timpuriu.

În opinia majorităţii cercetătorilor, etapa incipientă a schemei tripartite de periodizare a epocii fierului timpuriu, acceptată pentru evoluţia cultural-istorică a Europei de Sud-Est, corespunde cu perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului, datată cu sec. XII-IX î.Hr. Anume în aceste limite cronologice sunt examinate toate comunităţile culturale hallstattiene timpurii din spaţiul carpato-dunărean, inclusiv acelea de la care s-au ramificat şi purtătorii culturilor est-carpatice *Gava-Holihrady-Grăniceşti, Chişinău-Corlăteni şi Tămăoani-Holercani*. Această corespondenţă constituie un suport real pentru atribuirea ultimelor culturi aceluiaşi stadiu. Începutul, propriu-zis, al epocii fierului în spaţiul est-carpatic începe în perioada existenţei aici a culturii *Cozia-Saharna*, ce corespunde răstimpului de la anul 1000 î.Hr.

Din istoria cercetărilor arheologice

Cercetările arheologice privind epoca fierului timpuriu din spaţiul carpato-nistrean au început pe la sfârşitul anilor ’40 ai secolului XX.

În teritoriul dintre Carpaţi şi Prut, cercetările arheologice pentru această epocă au demarat în partea de nord a regiunii, prin investigarea aşezărilor de la Corlăteni, Truşeşti, Valea Lupului, Larga Jijia, Andrieşeni etc. Treptat, teritoriul investigat se extinde spre sud, cuprinzând partea centrală, unde se cercetează un şir de aşezări (Zăpodeni, Săbăoani, Poiana Dulceşti, Dăneşti, Prăjeni, Cozia) şi necropole (Trifeşti,

Cucorăni, Folteşti, Stoicani). Devin cunoscute depozitele de bronzuri de la Ilişeni, Ruginoasa, Rafaila ş.a.

Consecutivitatea orizonturilor stratigrafice constatată de către Ion Nestor la aşezarea Corlăteni (ceramică cu ornament canelat, care suprapunea un strat al culturii Noua) a devenit suportul de bază în evidenţierea monumentelor hallstattiene timpurii de tipul *Corlăteni*. În continuare, Mircea Petrescu-Dîmboviţa va completa esenţial clasificarea ceramicii începută de către I. Nestor, evidenţiind repertoriile morfologice şi motivele ornamentale specifice fiecăreia dintre ele. Va fi realizată clasificarea depozitelor şi descoperirilor izolate de piese din bronz, fiind conturate şi primele determinări cronologice ale etapelor de evoluţie a culturii materiale de la sfârşitul mileniului II-începutul mileniului I î.Hr. Ceramica cu ornamentul canelat va fi considerată analoagă vestigiilor hallstattiene timpurii descoperite în împrejurimile Chişinăului şi ale satului Lucaşeuca, iar purtătorii acestor monumente fiind consideraţi aparţinând etniei tracice timpurii, datată începând cu sec. XII î.Hr.

Un bilanţ al studierii epocii fierului timpuriu din regiunea pruto-carpatică, către mijlocul anilor ’70 ai sec. XX, a fost prezentat de către Attila László. Autorul, comparând modul de viaţă, ritul funerar şi materialul arheologic al Hallstattului timpuriu cu cel al culturii Noua, ajunge la concluzia că nu există legătură genetică între acestea şi caracterul alogen al elementelor hallstattiene timpurii. A. László localizează formarea culturii hallstattiene timpurii în bazinul Tisei şi al ţinuturilor limitrofe (Banat, Voivodina, Sirmia), de unde aceasta se răspândeşte pe etape spre est, până în bazinul Nistrului. Purtătorii noii culturi, conform autorului, pătrund în Moldova încă în perioada HaA1 – sec. XII î.Hr. Începând cu perioada HaB, sec. X-IX î.Hr., în Moldova îşi fac apariţia purtătorii unui alt complex cultural hallstattian timpuriu, originar din Balcani şi de la Dunărea de Jos, caracterizat prin ceramică cu ornamentul imprimat – grupul *Stoicani-Cozia*. În sudul şi partea centrală a Moldovei, populaţia nou venită ocupă o parte a regiunii unde locuia populaţia precedentă, cu care ei conlocuiesc un timp.

În continuare, izvoarele referitoare la epoca fierului timpuriu din teritoriul în discuţie se vor completa cu noi materiale, obţinute prin cercetările unui şir de aşezări deschise (Grăniceşti, Lozna, Negreşti, Târpeşti, Dulceşti, Brădiceşti), aşezări fortificate (Cândeşti, Preuteşti, Brad, Pocreaca), necropole (Vaslui-Curţile Domneşti, Cotu Morii, Ştefăneşti, Iaşi), precum şi noi depozite şi piese izolate din bronz. Atenţia cercetătorilor va fi orientată asupra studierii mai aprofundate a problemelor originii şi cronologiei culturilor hallstattiene timpurii şi, în special, a celor din zona de la Dunărea de Mijloc şi de Jos (S.Morintz, B.Hänsel, M. Petrescu-Dîmboviţa, A. László).

Drept rezultat al eforturilor depuse, a fost posibilă elucidarea argumentată a mai multor aspecte şi formula-

rea unor noi concluzii importante. Conform acestora, constituirea culturii hallstattiene timpurii a avut loc în spaţiul dintre Tisa, Carpaţii de Vest şi în Banat pe parcursul sec. XIII î.Hr., în baza culturilor locale ale bronzului târziu, prin infiltrarea elementelor cu caracter central-european.

Culturile hallstattiene au fost atribuite la două complexe mari, deosebite prin caracteristici specifice distincte: *de nord* (cu ceramică canelată) şi *de sud* (cu ceramică incizată şi imprimată). Din spaţiul de origine, purtătorii acestor formaţiuni hallstattiene timpurii s-au răspândit departe spre est, formând culturile hallstattiene, caracteristice pentru perioadele HaA şi HaB.

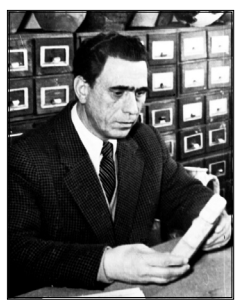
În Moldova cultura cu ceramică canelată este atestată până în sec. X î.Hr., când apare, pentru început, grupul cu ceramică incizată de tipul *Tămăoani*, după care, grupul *Cozia* – cu ceramică incizată şi imprimată.

Cu cultura hallstattiană timpurie, cu ceramică canelată, se sincronizează depozitele de tipul Ilişeni, iar cu vestigiile de tipul *Stoicani-Cozia* – depozitul Rafaila.

Monumentele hallstattului canelat din regiunea est-carpatică se atribuie grupului *Grăniceşti* de tradiţie *Gava-Holihrady,* răspândit în Podişul Sucevei, şi culturii *Corlăteni,* de origine *Cruceni-Belegiš,* care ocupă întreaga zonă de silvostepa dintre Carpaţi şi Prut.

Perioada hallstattului mijlociu, în spaţiul de la vest de Prut, este reprezentat de către grupul *Stoicani*, cultura *Basarabi* şi grupul *Trestiana*. Materialele monumentelor eponime ale grupului Stoicani (aşezare şi necropolă) indică, pe de o parte, continuarea tradiţiilor de tipul Cozia – Babadag II, pe de altă parte, coexistenţa acestuia cu cultura Basarabi, răspândită în Moldova din partea Dunării de Jos în sec. VIII – prima jumătate a sec. VII î.Hr. În continuare, în sec. VII î.Hr., în regiune se va extinde grupul Trestiana. Este important de subliniat că populaţia tuturor culturilor nominalizate mai sus, în calitate de rit funerar, practicau, în general, înhumaţia.

Procesele cultural-istorice care au derulat în spaţiul cuprins între Carpaţi şi Prut, în epoca fierului timpuriu, actualmente sunt reflectate în lucrări monografice, într-un şir de studii de sinteză, precum şi generalizate în câteva ediţii ale „Istoriei României/Românilor”.

Gheorghe D. Smirnov

Ana I. Meliukova

De mijlocul sec. XX ţin şi primele investigaţii ale monumentelor din epoca fierului timpuriu din spaţiul pruto-nistrean. Graţie cercetătorilor **Gheorghe D. Smirnov**, Tatiana S. Passek, **Ana I. Meliukova**, în anii ’40-’50 ai secolului trecut, săpături de amploare au fost întreprinse în aşezările Chişinău şi Holercani, Solon-

ceni, Saharna Mare şi Saharna Mică, Butuceni şi Tudora, precum şi în primele necropole descoperite: Saharna 1 şi 2, Şoldăneşti.

Orizonturi cu ceramică analogică celei depistate în aşezarea de lângă Chişinău au fost semnalate şi cercetate, în cadrul săpăturilor unor situri cu mai multe niveluri de locuire – Lucaşeuca şi Bălăbăneşti, Zăicana şi Petruha ş.a. În continuare, monumente cu materiale similare au devenit cunoscute şi în raioanele mai de nord, în bazinul Prutului. O importanţă deosebită în elucidarea monumentelor de tipul *Chişinău* au avut descoperirea şi cercetarea necropolei şi aşezării de la Mîndreşti (1969-1970), a depozitului de piese din bronz din aceeaşi localitate, deopotrivă cu depozitul de la Valea Rusului, cunoscut mai înainte.

Particularităţile distinctive, caracteristice, pe de o parte, monumentelor Saharna, Şoldăneşti şi Ofatinţi, iar, pe de altă parte, aspectul original al ceramicii monumentelor de tip *Chişinău*, de la bun început, i-au permis A. Meliukova (1958, 1961) să reconstituie tabloul deplin al evoluţiei cultural-istorice a regiunii şi să elaboreze schema periodizării culturilor arheologice ale epocii fierului timpuriu. Au fost relevate atât deosebirile dintre culturile din silvostepă şi stepă, cât şi specificul general de evoluţie culturală a spaţiului pruto-nistrean, orientat prioritar, în opinia cercetătoarei, spre tradiţiile culturale ale populaţiei din bazinul carpatic şi dunărean.

Precizările făcute, în continuare, asupra coloanelor cronologice şi succesiunii culturilor au arătat că complexul de ceramică al aşezării Chişinău este analog complexelor hallstattului timpuriu din Moldova de la vest de Prut, provenite din straturile suprapuse nemijlocit, peste depunerile cu ceramică ale culturii Noua din aşezările Corlăteni, Truşeşti, Larga-Jijiei. Acestea peste tot constituie unul dintre cele mai estice variante ale *culturii hallstattiene carpato-dunărene*, sau ale *hallstattului tracic*, cunoscut pentru sudul României în Oltenia, Banat, Valahia şi Transilvania. S-a dovedit că între monumentele hallstattului tracic din interfluviul Nistru-Prut şi cultura precedentă pe acest teritoriu – *Noua,* nu sunt legături genetice, iar dispariţia bruscă a acesteia confirmă apariţia aici a unei noi populaţii (tracii), de origine carpato-dunăreană.

Pentru Republica Moldova, anii ’70-’80 ai sec. XX au fost marcaţi prin cercetări arheologice de o deosebită amploare, inclusiv privind epoca fierului timpuriu. Prin investigaţii de şantier, întreprinse de I. Niculiţă, V. Dergaciov, V. Lapuşnean, O. Levitki, S. Agulnicov, M. Kaşuba, au fost cuprinse aşezările Suruceni, Dănceni, Costeşti 7, Hansca-La Matcă, Ivancea 2, Trinca-Izvorul lui Luca, Petruşeni, Văratic 5, Petruha, necropolele plane de pe lângă Hansca, Selişte, Cazaclia, precum şi un şir de necropole tumulare. Pentru prima dată în regiune au fost studiate sanctuarele vechi (Hlijeni). O atenţie sporită a fost acordată colectării depozitelor şi pieselor izolate din bronz.

Materialele acumulate au contribuit esenţial la completarea şi re-

evaluarea tuturor viziunilor privind sistemul de populare şi valorificare a regiunii în epoca fierului timpuriu, definitivarea particularităţilor fenomenelor culturale atestate în zonă, coraportul acestora cu culturile învecinate etc. Generalizarea acestor noi şi importante materiale şi-a găsit reflectare în numeroasele publicaţii din anii '90 ai sec. XX, printre care şi o serie de studii monografice de sinteză cu concluzii conceptuale noi, importante (O. Levitţki, I. Niculiţă, V. Dergaciov, M. Kaşuba, S. Agulnicov etc.).

Conform opiniilor actuale, începutul-prima jumătate a sec. XII î.Hr. include în sine debutul evoluţiei a două culturi diferite: cultura *Chişinău-Corlăteni*, caracteristică pentru zona de silvostepă, şi cultura *Belozerka,* cu localizare în zona de stepă. Cultura Chişinău-Corlăteni reprezintă o ramificaţie desprinsă din masivul cultural al fazei târzii a culturii *Surčin-Belegiš-Dubovac*, din bazinul de Mijloc al Dunării, deplasată în spaţiul est-carpatic prin teritoriul adiacent malului stâng al Dunării, adică prin sudul Olteniei şi Munteniei. Spre deosebire de aceasta, cultura Belozerka, din punct de vedere genetic, este de tradiţie locală – cultura *Sabatinovka* din perioada bronzului târziu. Pe parcursul sec. X î.Hr. atât populaţia culturii Chişinău-Corlăteni, cât şi cea a culturii Belozerka dispar de pe arena istorică.

Totodată, suplimentar s-a constatat că în zona limitrofă, dintre silvostepă şi stepă, în sec. XI î.Hr. mai locuia un grup cultural, denumit *Holercani-Hansca,* cu paralele directe în grupul *Tămăoani*, cunoscut la vest de Prut şi în bazinul Siretului.

Schimbări esenţiale s-au produs la începutul-prima jumătate a sec. X î.Hr., când în regiune, din zona Dunării de Mijloc, Dobrogea şi Balcanii Răsăriteni apare o altă populaţie hallstattiană timpurie. Aceasta utiliza ceramica neagră, lustruită, cu ornament incizat şi imprimat, adesea incrustat cu pastă albă. Purtătorii acestei culturi, denumită *Cozia-Saharna*, a valorificat pe larg partea de silvostepă a spaţiului pruto-nistrean, demonstrând relaţii intensive cu nomazii timpurii ce populau stepa.

Următoarele modificări culturale au loc în sec. VIII î.Hr., când în regiunea de la est de Carpaţi, din zona Dunării de Mijloc, pătrunde o nouă populaţie a culturii *Basarabi*, reprezentată aici de cultura *Basarabi-Şoldăneşti*.

Studierea depozitelor şi a descoperirilor izolate de piese de bronz de la sfârşitul epocii bronzului-începutul epocii fierului din interfluviul Nistru-Prut a arătat că acestea se împart în două grupe cronologice (V. Dergaciov). Prima grupă este raportată la culturile Sabatinovka şi Noua, iar a doua ţine de culturile „*hallstattului tracic*" din regiunea de silvostepă şi Belozerka din stepă. Fiecare etapă este caracterizată de piese din bronz proprii, dintre cele mai tipice.

Ultimul deceniu al secolului trecut – începutul sec. XXI s-au manifestat prin noi săpături arheologice de amploare, în special, în siturile din micro-

zona Saharna (I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăut, A. Nicic) și în așezarea cu mai multe niveluri de locuire de la Trinca (O. Levițki).

Este continuată analiza și sistematizarea surselor acumulate, examinate în contextul evenimentelor epocii fierului timpuriu atât din spațiul Europei de Est, cât și din cel al Europei de Sud-Est și Centrale (M. Kașuba, O. Levițki, I. Niculiță, A. Zanoci, A. Nicic).

Toate acestea permit abordarea problematicii epocii fierului timpuriu din spațiul pruto-nistrean de pe poziții noi, cu caracteristici ample și mult mai detaliate.

5.1. Zona de silvostepă. Tracii timpurii

Introducere

Tranziția de la epoca bronzului la epoca fierului în spațiul carpato-dunărean, inclusiv est-carpatic, a fost marcată de un proces de reformare etnoculturală radicală, provocat de restructurările culturale profunde ale Europei Centrale și de Sud-Est de la sfârșitul epocii bronzului.

În această perioadă, în sectorul nordic al Europei Centrale se constituie cultura *Lausitz*. La vest de Dunărea de Mijloc, ia naștere marele complex al culturii câmpurilor de urne (*Urnenfelderkultur*). În aria ce includea răsăritul Ungariei, nord-estul Serbiei și sud-vestul României, începe evoluția unui alt complex cultural de tipul *hallstattian timpuriu*, ale cărui particularități specifice îl deosebesc esențial de culturile precedente ale epocii bronzului. Caracteristicile de bază ale acestui complex sunt: apogeul dezvoltării metalurgiei bronzului; apariția obiectelor din fier; modul de gospodărire mixt – agricultura și creșterea vitelor; prezența așezărilor stabile și apariția așezărilor fortificate; ceramica neagră lustruită, ornamentată cu caneluri, incizii și/sau imprimări.

Noua sinteză culturală – *hallstattiană timpurie,* constituită în vestul spațiului carpato-balcanic (Carpații Slovaciei și teritoriul dintre Munții Apuseni și Dunărea Mijlocie, inclusiv Banatul), în baza dezvoltării fondului cultural local de la sfârșitul epocii bronzului și prin infiltrarea unor elemente cu caracter central-european, începând cu secolul al XII-lea î.Hr. va provoca așanumita *contraofensivă a blocului carpatic,* care a avut o semnificație deosebită în evoluția cultural-istorică a Europei de Sud-Est.

Pornind de la aria de formare – marginea vestică a spațiului carpato-balcanic, purtătorii acestei noi sinteze culturale (grupuri de păstori și agricultori războinici, conform calificativului lui I. Nestor) pun în mișcare o puternică expansiune spre răsărit, asimilând în calea lor toate culturile și grupurile culturale din perioada târzie a epocii bronzului. În așa mod se realizează o nouă și mare unitate culturală, cea a *hallstattului timpuriu carpato-balcanic, sau a blocului tracic.* În cadrul acesteia se disting două complexe culturale, cu anumite trăsături specifice – primul, cel de vest, nord-vest și nord, caracterizat prin culturi cu ceramică neagră

canelată, atribuit *tracilor de nord*. Al doilea complex – cel de sud, sud-est şi est, caracterizat prin culturi cu ceramică decorată prin incizare şi imprimare, atribuit *tracilor de sud*. Ambele, cu tendinţe de extindere continuă către răsărit, inclusiv până în bazinul Nistrului şi, respectiv, spre sud şi sud-est, în Peninsula Balcanică, până în nord-vestul Asiei Mici (*vezi Harta, pag. 319*).

Astfel, limita de est a teritoriilor populate de tracii timpurii se extinde până la râul Nistru, care, în acelaşi timp, marchează şi frontiera de sud-vest a masivului cultural nord-pontic, reprezentat în partea de nord-est de către comunităţile culturii *Belogrudovka-Černyj Les* timpurie, iar în cea de sud-est – de cele ale culturii *Belozerka*.

Cadrul natural

Spaţiul est-carpatic, mărginit la vest de Subcarpaţii Moldovei şi la est de râul Nistru, reprezintă o câmpie deluroasă. Partea de centru şi de nord-est este mai înaltă, cea de sud şi sud-est – mai joasă. Arealurile culturilor hallstattiene timpurii cuprindeau, în general, silvostepa, în cadrul căreia se evidenţiau două zone naturale: forestieră – Codrii din partea centrală a Moldovei, Subcarpaţii şi alte înălţimi – şi silvostepa propriu-zisă – Moldova de Nord, Podişul Moldovenesc, zona deluroasă a Fălciului, Câmpiile Siretului de Jos şi a Covurluiului.

În baza datelor paleobotanice, s-a constatat că în această zonă erau răspândite larg pădurile de foioase. Pe cele mai înalte locuri ale codrilor, creşteau păduri de fag şi de carpen, iar pe locurile mai joase – păduri de stejar şi carpen. Se întâlneau de asemenea teiul, arţarul, cornul, alunul, mărul, cireşul sălbatic, vişinul, corcodușul, mărăcinele, măceşul ş.a.

Materialul osteologic descoperit în aşezările hallstattiene timpurii furnizează date despre lumea animală din timpurile imemoriale. În păduri şi pe păşunile din preajmă locuiau urşi bruni, lupi, vulpi, mistreţi, iepuri, bursuci, căprioare, cerbi, zimbri, tauri ş.a.

Epoca hallstattiană coincide cu perioada subboreală a holocenului. În general, această perioadă se caracterizează printr-o climă continentală şi mai uscată decât cea actuală. Se consideră că spre sfârşitul acestei perioade (sec. XIII-IX î.Hr.) au avut loc o creştere a cantităţii de precipitaţii, scăderea temperaturii în timpul verii şi instalarea unor temperaturi ale aerului la nivelul celor din prezent. În acelaşi timp, atestarea, prin cercetări arheozoologice, a unor animale precum cerbul sau ursul brun, în unele aşezări hallstattiene timpurii situate în zona de contact între regiunile de podiş şi de câmpie, dovedesc existenţa în acea perioadă a unor largi masive păduroase, de altitudine joasă. Prezenţa mistreţului, în aceleaşi zone, constituie mărturii ale predominării pădurilor foioase, în care existau şi locuri cu un regim tipic mlăştinos. Pornind de la acestea, se presupune că, la limita dintre mileniile II şi I î.Hr., a existat încă un regim climatic, mai puţin continental, însoţit de extinderea pădurilor de foioase, inclusiv în regi-

unile de joasă altitudine, cu un regim hidrologic mai constant şi o umiditate mai ridicată.

Din istoricul cercetărilor

Studiul perioadei hallstattiene timpurii (sau perioada de tranziţie de la epoca bronzului la prima epocă a fierului) în spaţiul est-carpatic a început pe la mijlocul secolului XX. În partea dreaptă a Prutului, printre primele situri investigate a fost aşezarea de la Corlăteni, cercetată de către I. Nestor, şi cea de la Tămăoani, cercetată de M. Petrescu-Dîmboviţa. Cam în aceiaşi ani, în interfluviul Prut-Nistru, au fost supuse săpăturilor aşezarea din apropierea oraşului Chişinău, cercetată de A.I. Meliukova, şi cea de la Holercani, pe Nistru, cercetată de T.S. Passek. Iniţial, din lipsa informaţiei reciproce, toate aceste situri, din punct de vedere cultural-cronologic, erau atribuite în mod diferit, materialele fiind examinate separat, în cadrul realităţilor arheologice cunoscute de la sfârşitul epocii bronzului-începutul epocii fierului timpuriu. Ceva mai târziu, cu amplificarea masivului de vestigii similare celor atestate în aşezările menţionate, acestea vor deveni situri eponime ale culturilor hallstattiene timpurii est-carpatice – *Chişinău-Corlăteni* şi *Tămăoani-Holercani*, în înţelesul stadiului actual de cercetare.

Cât priveşte sporirea fondului de surse, referitor la ambele culturi descoperite, acest proces s-a derulat concomitent în ambele părţi ale arealului. În spaţiul pruto-nistrean, orizonturile cu materiale de tip Chişinău au fost evidenţiate în aşezările cu mai multe niveluri de locuire de la Lucaşeuca, Bălăbăneşti, Zăicana, Petruha etc. Au fost descoperite şi cercetate aşezarea şi necropola hallstattiană din preajma satului Mîndreşti, depozitul de obiecte de bronz din acelaşi sat şi de la Valea Rusului. Către începutul anilor ’70 ai secolului XX va fi alcătuit şi primul repertoriu al monumentelor arheologice de tip Chişinău-Corlăteni. Concomitent, în spaţiul pruto-carpatic sunt identificate niveluri de locuire cu ceramică de tipul Corlăteni în aşezările de la Truşeşti, Valea Lupului, Larga Jijiei, Andrieşeni, Zăpodeni, Săbăoani şi multe altele, inclusiv necropolele de la Trifeşti şi Cucorăni.

Graţie eforturilor depuse de mai mulţi specialişti, în special de A. Meljukova, V. Lapuşnean, V. Dergaciov, M. Petrescu-Dîmboviţa, A. László etc., monumentele cercetate vor fi separate în cele ce corespund cu sfârşitul epocii bronzului, reprezentând cultura Noua (sec. XIII-XII î.Hr.), şi cele ale epocii hallstattiene timpurii (sec. X-IX î.Hr.) de tip Chişinău-Corlăteni – varianta cea mai estică a blocului cultural *hallstattian tracic*. Totodată, au fost sesizate înrudirea şi deosebirea acestora de o altă variantă est-carpatică a acestui bloc cultural – *cultura Holihrady*, a cărei apartenenţă etnică este considerată tot tracică. În fine, este demonstrată lipsa unor legături genetice între cultura Noua şi cultura Hallstattului timpuriu şi se enunţă supoziţia privind formarea celei din urmă în afara spaţiului ocupat de cultura Noua.

De o importanță majoră, în ceea ce privește amplificarea surselor informative pentru cunoașterea tuturor aspectelor culturilor tracice est-carpatice, sunt investigațiile sistematice practicate în ultimele decenii ale secolului trecut. În aria pruto-nistreană, cercetări de amploare au fost întreprinse în așezările de la Hansca, Suruceni, Dănceni, Petruha, Petrușeni, Văratic, Trinca etc., necropola de la Hansca, tumulul de lângă s. Branište. În partea vestică a arealului, investigații de proporții au fost întreprinse în așezările de la Lozna, Negrești, Târpești, Cândești etc., în necropolele Vaslui-Curțile Domnești, Cotu Morii, Ștefănești, Iași ș.a. Concomitent, în ambele areale crește considerabil numărul descoperirilor depozitelor de bronzuri și al pieselor de bronz găsite fortuit.

Materialele acumulate, sistematizate și examinate în raport cu realizările atinse în cercetarea arheologică a întregului areal hallstattian timpuriu, mai ales cu referire la geneza culturilor hallstattiene din regiunea Dunării de Mijloc și de Jos, vor fi sintetizate în studiile unor specialiști notorii în domeniul tracologiei: B. Hänsel, S. Morintz, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Balaguri, G. Smirnova, L. Krušelnickaja. Aceste constatări se referă, în egală măsură, și la valorificarea materialelor privind masivul cultural nord-pontic, efectuate de cunoscuții arheologi ucraineni S. Berezanskaja, I. Černjakov, V. Vančiugov etc. Eforturile depuse au contribuit esențial atât la aprofundarea cunoașterii perioadei hallstattiene timpurii din spațiul est-carpatic, în ansamblu, cât și la identificarea unor variante culturale locale proprii complexelor hallstattiene cunoscute anterior.

Investigațiile întreprinse de către A. László au permis identificarea în mediul cultural hallstattian timpuriu cu ceramică canelată din aria pruto-carpatică, în nord-vestul Moldovei, a grupului cultural *Grăniceşti*, de tradiție Gava-Holihrady, care a evoluat odată cu cultura Corlăteni-Chișinău, iar în sudul Moldovei – a grupului *Tămăoani*, parte componentă a complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată.

Concomitent, în procesul examinării aprofundate a complexelor hallstattiene timpurii cu ceramică canelată din aria pruto-nistreană, O. Levițki, relevând neomogenitatea evidentă a ceramicii dintr-o serie de situri amplasate la hotarul dintre silvostepă și stepă (în acestea fiind prezentă și o categorie de recipiente cunoscute deja pentru așezarea de la Holercani), va evidenția grupul cultural – *Holercani-Hansca.* Mai mult ca atât, având în vedere similitudinile directe ale acestuia cu cele ale grupului Tămăoani din sudul Moldovei de peste Prut, ale aspectului *Sihleanu* de la Dunărea de Jos, ca și ale grupului *Balta* din interfluviul bugo-nistrean, va fi determinată apartenența lui la complexul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată desemnat ca *Tămăoani-Holercani-Balta*.

Completarea fondului surselor informative cu privire la comunitățile tracice timpurii continuă. Printre

cercetările de teren mai recent merită a fi menționate investigațiile efectuate în siturile de la Trinca, Saharna Mică, Cartal-Orlovka ș.a. Au fost înregistrate și colectate noi descoperiri de obiecte de bronz. În comun cu cele deja cunoscute, toate acestea constituie un bogat și variat lot de materiale cu o semnificație deosebită pentru reconstituirea istoriei tracilor timpuri.

Izvoarele

Unicele surse disponibile pentru reconstituirea istoriei și civilizației culturii hallstattiene timpurii din spațiul carpato-nistrean sunt vestigiile obținute prin cercetări arheologice, la care se adaugă cele interdisciplinare: arheozoologice, paleobotanice, antropologice etc.

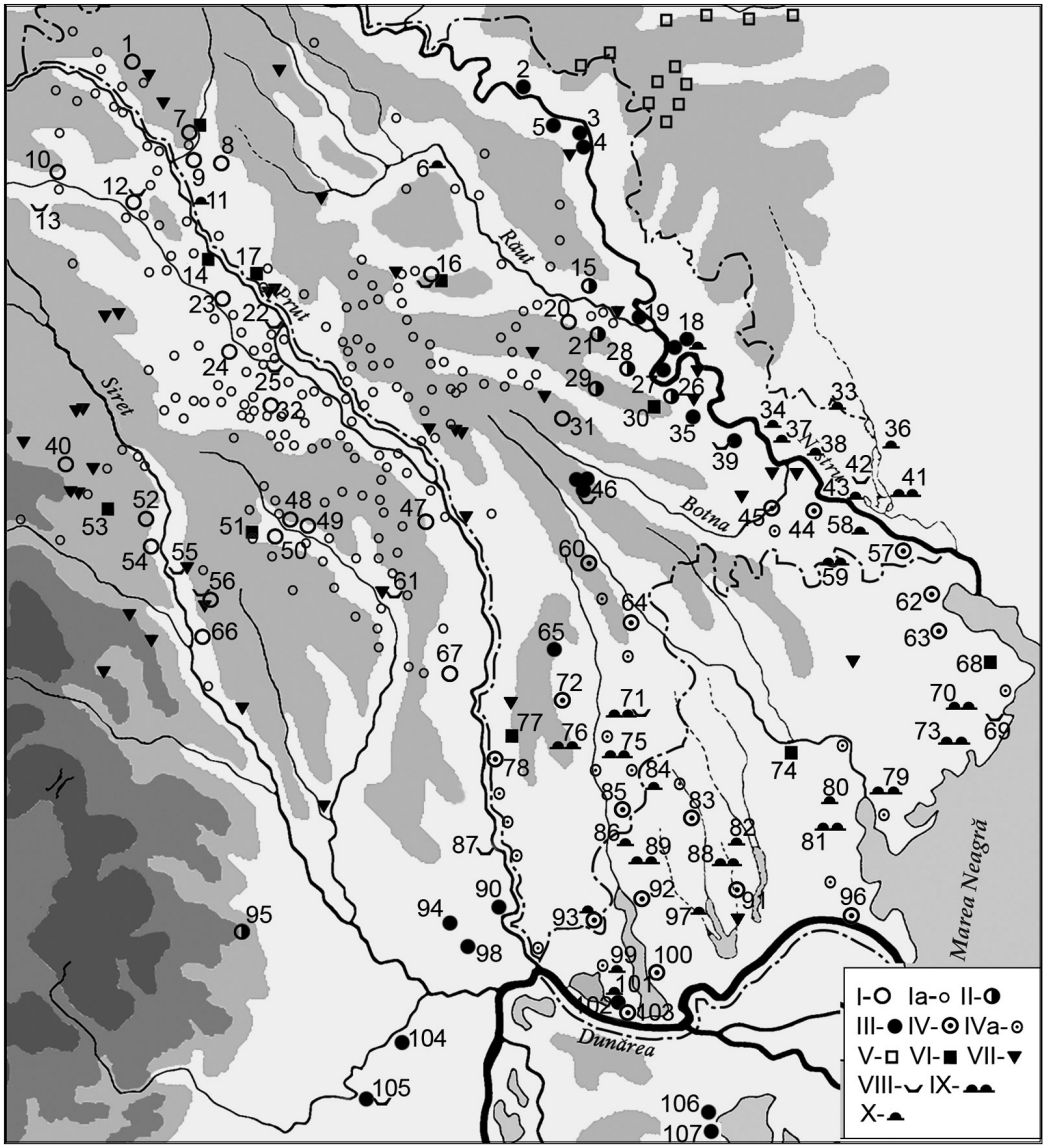
În prezent, grație eforturilor câtorva generații de arheologi, pentru zona de silvostepă a spațiului carpato-nistrean sunt cunoscute cca 400 de descoperiri, atribuite culturii *Chișinău-Corlăteni și* grupului cultural *Tămăoani-Holercani*.

Dintre cele mai numeroase și mai variate, din punctul de vedere al categoriilor de vestigii, sunt sursele arheologice cu referire la cultura *Chișinău-Corlăteni.* Cele aparținând grupului cultural *Tămăoani-Holercani* rămân mult mai reduse cantitativ și, respectiv, mai omogene ca și categorii de situri.

Astfel, cultura purtătorilor ceramicii canelate de tip Chișinău-Corlăteni este cunoscută prin mai mult de 320 de descoperiri (*vezi Harta, pag. 334*). Ele sunt reprezentate, cu precădere, prin așezări (cca 250, 40 dintre care – cercetate), monumente funerare (7 necropole plane, 2 tumuli și 2 morminte în așezări) și depozite de piese de bronz (11) sau obiecte de bronz găsite izolat (cca 50). În același timp, comunităților complexului cultural cu ceramică incizată de tip Tămăoani-Holercani li se atribuie în jur de 60 de descoperiri, cu precădere așezări (jumătate dintre care, cercetate prin săpături) și doar 2 (3?) monumente funerare. Vestigiile ambelor complexe culturale, vis-à-vis de părțile arealurilor acestora (carpato-pruteană și pruto-nistreană), sunt distribuite relativ proporțional, aproape jumătate dintre ele localizându-se în interfluviul Nistru-Prut.

a. Cultura Chișinău-Corlăteni

Originea și evoluția culturii Chișinău-Corlăteni în spațiul carpato-nistrean nu au putut fi pe deplin elucidate. Analiza materialelor și observațiile de care dispunem în prezent, referitor la complexul cultural hallstattian cu ceramică canelată, au pus în evidență suficiente argumente, conform cărora culturile și grupurile culturale aparținând acestuia s-au constituit în vestul spațiului carpato-dunărean, în afara ariei complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni – în zona de sud-vest a României, nord-estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei (Banat, Voivodina, Srem, Oltenia). Formarea acestui complex cultural a avut loc în baza fondului cultural local din perioada târzie a epocii bronzului reprezentat prin culturile *Cruceni-Belegiš,*

Culturi din perioada hallstattiană timpurie.

I – aşezări Chişinău-Corlăteni (cercetate, a – cunoscute); II – aşezări Chişinău-Corlăteni cu ceramică Holercani-Hansca; III – aşezări Tămăoani-Holercani; IV – aşezări Belozerka (cercetate, a – cunoscute); V – aşezări Balta; VI – depozite de bronzuri; VII – bronzuri descoperite fortuit; VIII – necropole plane, IX – necropole tumulare; X – tumuli izolaţi.

1 – Trinca, 2 – Raşcov, 3 – Saharna Mică, 4 – Saharna Mare, 5 – Solonceni, 6 – Frunzeni, 7 – Văratic, 8 – Petruşeni, 9 – Costeşti, 10 – Corlăteni, 11 – Branişte, 12 – Truşeşti, 13 – Cucorăni, 14 – Ilişeni, 15 – Progres, 16 – Mîndreşti, 17 – Valea Rusului, 18 – Pohrebea, 19 – Holercani, 20 – Lucaşeuca, 21 – Petruha, 22 – Trifeşti, 23 – Andrieşeni, 24 – Larga Jijiei, 25 – Cotu Morii, 26 – Bălăbăneşti, 27 – Coşniţa, 28 – Ivancea, 29 – Zăicana, 30 – Socoleni, 31 – Chişinău, 32 – Valea Lupului, 33 – Uiutnoe, 34 – Parcani, 35 – Cobusca Veche, 36 – Ŝčerbanka, 37 – Tiraspol,

Žuto Brdo-Gârla Mare, Balta Sărată etc., cu contribuția semnificativă a manifestărilor târzii ale complexului cultural central-european al mormintelor tumulare *Hügelgräberkultur* și, mai apoi, a contactelor cu grupurile estice ale culturii câmpurilor de urne *Urnenfelderkultur*, parțial contemporană cu civilizația hallstattiană timpurie din sud-estul Europei. Sintezele culturale, constituite aici, în ultimele secole ale mileniului II î.Hr. (începutul/mijlocul fazei HaA1 – secolul XII î.Hr.), reprezintă principalele manifestări culturale, deja ale perioadei de tranziție de la epoca bronzului la prima epocă a fierului, cu o evoluție „în sens hallstattian", care, mișcându-se spre est, a contribuit la „hallstattizarea" întregii regiuni carpato-balcanice și a spațiului carpato-nistrean. Acest proces a condus la substituirea complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni, care, cu rare excepții, nu a transmis nimic noilor culturi, originare din bazinul Dunării de Mijloc.

Proveniența culturii Chișinău-Corlăteni din mediul cultural Cruceni II – Belegiš II, și în special din cel caracteristic grupurilor culturale *Susani, Bobda II, Ticvaniul Mare-Karaburma III, Moldova Nouă, Hinova-Mala Vrbița*, se manifestă în componentele principale ale culturii materiale, mai întâi de toate în ceramică, în special în cea fină, inclusiv în recipientele cu pereții bicromatici (bine lustruită, de culoare neagră la exterior și galben-oranj în interior) și în ritul și practicile funerare. Edificatoare, în această ordine de idei, sunt și cele mai răspândite, la comunitățile hallstattiene timpurii de la est de Carpați, tipuri de bronzuri, îndeosebi uneltele – celturile și secerile, originare cu precădere din zona de la vest de Dunărea de Mijloc.

Derularea nemijlocită a procesului de hallstattizare a spațiilor de la est de Olt, inclusiv a celui est-carpatic, în stadiul actual al cercetărilor, este prezentat de specialiști în mod diferit. Unii consideră că formarea acestei culturii este rezultatul pătrunderii efective prin teritoriul limitrof malului stâng al Dunării (Oltenia, Muntenia) a unor comunități de tip Belegiš II sau Bobda II-Susani-Belegiš II, care, pătrunzând în

38 – Suclea, 39 – Calfa, 40 – Târpeşti, 41 – Limanskoe, 42 – Novocotovsc, 43 – Hlinaia, 44 – Cioburciu, 45 – Căuşeni, 46 – Hansca, 47 – Brădiceşti, 48 – Dăneşti, 49 – Zăpodeni, 50 – Negreşti, 51 – Rafaila, 52 – Poiana-Dulceşti, 53 – Ruginoasa, 54 – Dulceşti, 55 – Aldeşti, 56 – Prăjeşti, 57 – Tudora, 58 – Olăneşti, 59 – Khadzhilar (Hadjilar), 60 – Comrat, 61 – Vaslui, 62 – Krasnaia Kosa, 63 – Udobnoe, 64 – Tomai, 65 – Cociulia, 66 – Săbăoani, 67 – Suceveni, 68 – Akkerman, 69 – Belenkoe, 70 – Alkalia, 71 – Cazaclia, 72 – Cealîc, 73 – Divizia, 74 – Pavlovka, 75 – Taraclia, 76 – Balabanu, 77 – Čebolakčia-Viktorovka, 78 – Cucoara, 79 – Kočkovatoe, 80 – Baștanovka, 81 – Strumok, 82 – Dzinilor, 83 – Jovtnevoe, 84 – Červonoarmeiskoe, 85 – Jalpug, 86 – Zalizničnoe, 87 – Folteşti, 88 – Suvorovo, 89 – Vasilievka, 90 – Tămăoani, 91 – Priozernoe, 92 – Kriničnoe, 93 – Etulia, 94 – Ijdileni, 95 – Cândeşti, 96 – Mirnoe, 97 – Banovka, 98 – Vânători, 99 – Gradiška, 100 – Ozernoe, 101 – Budurjeli, 102 – Orlovka (Cartal), 103 – Novoselskoe, 104 – Sihleanu, 105 – Râmnicelu, 106 – Babadag, 107 – Enisala.

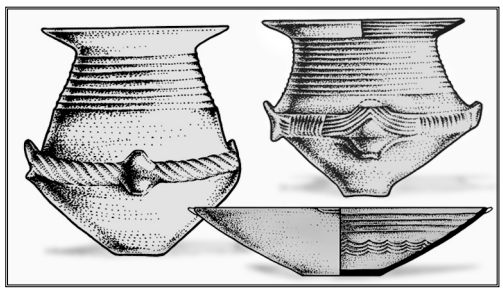
spaţiul est-carpatic, au pus capăt evoluţiei culturii Noua undeva în perioada HaA1. Alţii discută doar de elemente culturale (ceramica cu decor canelat) de tip Ticvaniul Mare-Caraburma III, care s-au extins, probabil, pe linia Dunării, până în zonele est-carpatice, în aria manifestărilor de tipul Chişinău-Corlăteni. Cu totul deosebit se prezintă traseul de răspândire a purtătorilor tradiţiilor din zona Dunării de Mijloc, în baza analizei şi localizării pieselor de metal, care, conform lor, pornea din zona Banatului dunărean, în sus, pe Mureş, în centrul Transilvaniei şi, mai departe, pe râul Olt şi peste trecătoarea Bretcu spre zona interfluviului Siret şi Nistru.

În stadiul actual al cercetărilor, este greu de răspuns univoc la întrebarea cum a derulat procesul de hallstattizare a spaţiului est-carpatic şi de constituire a culturii Chişinău-Corlăteni – în urma pătrunderii nemijlocite a unor comunităţi de la Dunărea de Mijloc sau, doar ca rezultat al influenţelor culturale puternice. Transformarea culturală radicală a spaţiului est-carpatic, intervenită la sfârşitul epocii bronzului-începutul Hallstattului, soldată cu substituirea culturii Noua, al cărei aspect nu atestă o evoluţie în stil hallstattian, considerăm că prezintă o dovadă evidentă în favoarea unor deplasări de populaţie.

Procesul transformării culturale a spaţiului carpato-nistrean şi apariţia culturii Chişinău-Corlăteni, în opinia specialiştilor, încep încă în cursul perioadei HaA_1 (sec. XII î.Hr.), populaţia locală a culturii Noua, parţial fiind asimilată, parţial retrăgându-se pe alte teritorii – în zona nord-pontică şi la Dunărea de Jos, populate de comunităţile complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

Comunităţile complexului hallstattian cu ceramică canelată, originare din zonele premontane, ajunse în spaţiul est-carpatic pentru locuri de habitat, iniţial au preferat de asemenea regiuni fizico-geografice similare sau apropiate celor de la baştină – ţinuturile subcarpatice, pe cele colinare şi de podişuri cu pădure, ca mai apoi să populeze întreaga zonă de silvostepă est-carpatică. Descoperirile hallstattiene cu ceramică canelată din teritoriile intermediare – părţile de nord ale Olteniei şi Munteniei de asemenea erau situate în unităţi fizico-geografice similare. Aceasta, împreună cu depozitele de bronzuri şi piesele de bronz de tradiţie de la Dunărea de Mijloc şi central-europene, în ultima instanţă, marchează şi traseul deplasării purtătorilor complexului hallstattian cu ceramică canelată spre est de Carpaţi, aşezarea de la Cândeşti, din zona Subcarpaţilor de Curbură, reprezentând punctul de legătură cu masivul monumentelor culturii Chişinău-Corlăteni.

Caracterul omogen al culturii materiale şi specificul ritului şi ritualului funerar practicat de comunităţile hallstattiene timpurii din vestul şi estul spaţiului carpato-dunărean, în linii generale, mărturisesc că acestea se aflau la acelaşi nivel de dezvoltare

Ceramică canelată. Trifeşti, Negreşti

social-economică şi social-politică şi că, în ritmul evoluţiei istorice a acestor spaţii, dacă a şi existat un oarecare decalaj, acesta, în fond, era nesemnificativ.

Relaţiile dintre comunităţile bănăţene-oltene şi cele est-carpatice continuă şi în perioada ce a urmat deplasării primului val de populaţie în direcţia est – nord-est, pe parcursul perioadei HaA1 (mijlocul sec. XII î.Hr.). Ceramica, piesele de bronz şi în special apariţia, la comunităţile est-carpatice, a metalurgiei bronzului, aprovizionată, probabil, cu materie primă din zona Dunării de Mijloc, din Carpaţii Apuseni, prezintă dovezi semnificative în favoarea unor noi impulsuri din aceste regiuni în direcţia spaţiului est-carpatic, deja în decursul perioadei HaA2 (sec. XI î.Hr.). Aceste relaţii intensive au şi condus la consolidarea definitivă a procesului de hallstattizare şi la asigurarea evoluţiei paralele a acestor două zone ale lumii hallstattiene timpurii şi în perioada următoare până pe la mijlocul fazei Ha B1 (sec. X î.Hr.).

Astfel, existenţa culturii Chişinău-Corlăteni nu a reprezentat doar un scurt episod în protoistoria spaţiului est-carpatic. Evoluţia ei poate fi urmărită începând cu perioada timpurie a epocii hallstattiene, probabil din HaA1 (mijlocul sec. XII î.Hr.) şi până la mijlocul fazei HaB1 (sec. X î.Hr.), când teritoriile populate de comunităţile acestei culturi (cu excepţia Podişului Moldovei de Nord, unde au pătruns grupuri de populaţie estică, de origine *Černyj Les II-Bondariha târzie*), vor intra în stăpânirea purtătorilor culturii *Cozia-Saharna-Solonceni*, cu toate că în ceea ce priveşte limita cronologică finală a culturii Chişinău-Corlăteni nu există încă un consens. Avem în vedere ipoteza unor specialişti potrivit căreia cultura Cozia-Saharna-Solonceni a ocupat doar o parte neînsemnată a arealului culturii Chişinău-Corlăteni, acestea coexistând în teritorii învecinate de-a lungul secolelor X-IX, (VIII ?) î.Hr.

În prezent, deşi încă nu avem suficiente descoperiri datate sigur pentru elaborarea unei periodizări strict argumentate, în evoluţia culturii Chişinău-Corlăteni pot fi schiţate trei etape: ***veche/timpurie*** – mijlocul – a doua jumătate a fazei HaA1 (respectiv, a sec. XII î.Hr.); ***mijlocie/ „clasică"*** – sfârşitul fazei HaA1 – a doua jumătate/sfârşitul fazei HaA_2 (sfârşitul sec. XII – a doua jumătate/ sfârşitul sec. XI î.Hr.) şi ***finală/târzie*** – sfârşitul fazei HaA2 – mijlocul (a doua jumătate ?) a fazei Ha B1, (sfârşitul sec. XI – prima jumătate (mijlocul/sfârşitul) sec. X î.Hr.).

b. Cultura Tămăoani-Holercani-Hansca

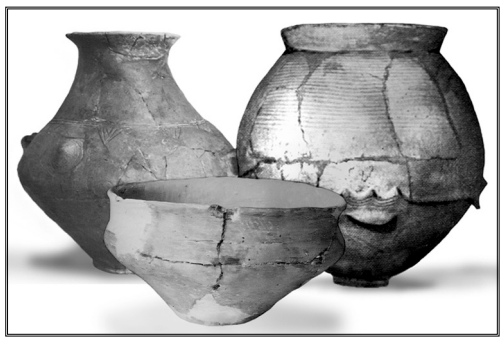
Referitor la originea și evoluția complexului cultural hallstattian timpuriu cu ceramică incizată, cunoscut din valea Dunării până în bazinul Bugului de Sud (*vezi Harta, pag. 334*), se consideră că acesta este nemijlocit legat de complexul hallstattian timpuriu din nord, cu ceramica canelată, și reprezintă rezultatul influențelor culturale ale acestuia asupra populațiilor carpato-balcanice din est și sud-est ce evoluau în forme tradiționale ale perioadei târzii a epocii bronzului.

În stadiul actual al cercetărilor, majoritatea cercetătorilor sunt de părere că constituirea complexului cultural hallstattian timpuriu cu ceramică incizată a avut loc la Dunărea de Jos – în nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și nordul Dobrogei. El s-a constituit în baza sintezei culturale a tradițiilor locale, reprezentate de aspecte culturale de tipul *Sihleanu*, *București-Chitila* și *Meri-Cățelu Nou*, care, la rândul lor, reprezintă sinteze între mediul cultural local de tipul *Monteoru târziu (post-Monteoru), Radovanu* și *Tei V* de la sfârșitul epocii bronzului și elemente hallstattiene bănățene. Elementele nehallstattiene, specifice grupurilor complexului hallstattian cu ceramică incizată, provin, cu siguranță, din fondul prehallstattian local, fără ca să fie caracteristice complexelor ceramice ale culturilor locale din perioada bronzului târziu al complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

Cu referință la spațiul est-carpatic, în special interfluviul pruto-nistrean, nu sunt dovezi sigure că în perioada anterioară aici au existat acele elemente care ar fi putut genera apariția unei culturi hallstattiene timpurii de genul celei de tipul Holercani-Hansca. Elementele fondului cultural local (de tipul Noua), eventual antrenate în procesul cristalizării grupului cultural examinat, s-ar limita doar la unele tipuri morfologice și motive ornamentale caracteristice ceramicii de uz comun.

Starea actuală a surselor arheologice indică, cu certitudine, că în procesul de geneză a grupurilor est-carpatice ale complexului hallstattian cu ceramică incizată, *Tămăoani-Holercani-Balta*, rolul hotărâtor a revenit comunităților culturale din regiunea Dunării de Jos. Apariția grupului Holercani-Hansca, a fost cauzată de mișcarea purtătorilor culturilor hallstattiene cu ceramică incizată de la Dunărea de Jos în interfluviul Prut-Nistru. Amplasarea lor pe un spațiu relativ îngust în raioanele limitrofe ale stepei și silvostepei, fiind condiționată de arealele ocupate de către comunitățile culturilor Chișinău-Corlăteni și, respectiv, Belozerka, existente deja în regiune, circumstanță ce a prilejuit, probabil, și deplasarea lor în continuare spre răsărit de Nistru, contribuind la formarea grupului Balta.

Comunitățile complexului hallstattian cu ceramică incizată, stabilindu-se în ținuturile limitrofe ale stepei și silvostepei din interfluviul Prut-Nistru, venind în contact cu populația locală, nu se transformă, componentele definitorii

Ceramică. Pohrebea, Zăpodeni, Coşniţa

ale grupului pruto-nistrean fiind similare până la identitate cu cele din aria de formare, de la Dunărea de Jos. Convieţuirea comunităţilor Holercani-Hansca cu cele deja existente în regiune de tip Chişinău-Corlăteni şi, respectiv, Belozerka au oferit aspectului pruto-nistrean al complexului hallstattian cu ceramică incizată un anumit colorit specific local, însă fără a provoca modificări esenţiale – aspectele net deosebite ale ceramicii, ritului şi practicilor funerare caracteristice acestora menţinându-se pe întreaga perioadă de existenţă.

Răspândirea comunităţilor hallstattiene cu ceramică incizată în interfluviul Nistru-Prut începe încă în cursul fazei HaA1 (nu mai târziu de sfârşitul sec. XII î.Hr.), evoluţia acestora continuând pe parcursul fazei următoare – HaA2 (sec. XI î.Hr.) şi până la începutul sau prima jumătate a fazei HaB1 (sec. X î.Hr.), când zonele din interfluviul pruto-nistrean, similar celorlalte regiuni balcano-dunărene, populate de comunităţile acestui complex vor trece în stăpânirea purtătorilor complexului culturilor cu ceramică imprimată: *Babadag II – Cozia – Saharna-Solonceni.*

Habitatul: aşezări, locuinţe, necropole, ceramică

Arealul populat de comunităţile tracice timpurii cuprindea aproape întregul spaţiu carpato-nistrean, cu excepţia părţii nord-vestice, ocupată de cultura Gava-Holihrady şi a stepelor Bugeacului, populate de comunităţile nord-pontice ale culturii Belozerka. În interfluviul Prut-Nistru, regiunea de silvostepă (Podişul Codrilor, Dealurile Ciulucului, Câmpia Prutului de Mijloc şi partea vestică a Podişului Moldovei de Nord) a fost locuită de purtătorii culturii Chişinău-Corlăteni, iar raioanele periferice ale regiunilor naturale de silvostepă şi stepă de cele ale grupului Tămăoani-Holercani-Hansca, concentrate prioritar între r. Cogâlnic şi malul drept al Nistrului (*vezi Harta, pag. 334*).

Comunităţile ambelor complexe hallstattiene din spaţiul est-carpatic, asemeni comunităţilor altor formaţiuni culturale sincrone limitrofe, locuiau în aşezări deschise, amplasate în locuri joase, în apropierea surselor de apă, pe terenuri prielnice activităţilor gospodăreşti. În general, aşezările se întemeiau cu preferinţă pe prima ori a doua terasă a râurilor mari şi mici, pe promontorii nu prea înalte, mai rar pe pantele văilor, suprafaţa lor fiind determinată de proprietăţile reliefului.

Aşezările, de obicei, erau de dimensiuni mici (până la 1 ha) şi mijlocii (2-5 ha), mai rar – 9 ha (Trinca), 10 ha (Chişinău) şi doar ca excepţie – 19-40 ha (Brătuleni, Bălăneşti – în arealul Chişinău-Corlăteni şi Coşniţa – în arealul Tămăoani-Holercani).

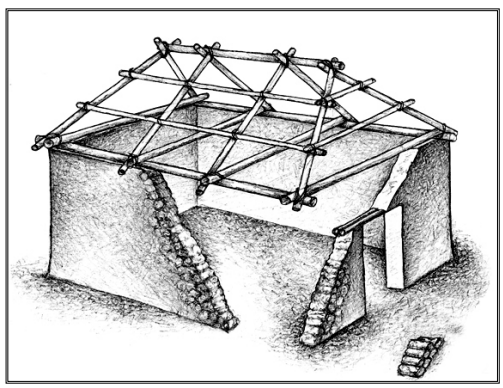
Aşezarea Trinca – Izvorul lui Luca

Amplasarea complexelor de locuit în perimetrul aşezărilor era în dependenţă de configuraţia locului de întemeiere, fapt constatat cu certitudine în aşezarea Trinca „Izvorul lui Luca", unde locuinţele împreună cu anexele lor erau dispuse la distanţa de 20-25 m unele de altele, de-a lungul extremelor promontoriului. În acelaşi timp, condiţiile topografice de amplasare a unor aşezări prezintă forme de relief care îngreunau accesul spre ele (Chişinău, Hansca în Salcîmi, Trinca „Izvorul lui Luca" ş.a.). Terasa pe care se afla aşezarea Pohrebea 3 este mărginită la nord şi sud de râpe adânci. Promontoriul pe care se afla aşezarea Calfa, în virtutea posibilităţilor naturale de apărare, va fi folosit în continuare ca cetate slavă, iar promontoriul stâncos cu versanţii abrupţi, aproape inaccesibili, unde a fost amplasată aşezarea Saharna Mică, ulterior va fi transformat în fortificaţie traco-getică.

În spaţiul populat de purtătorii culturilor în discuţie este cunoscută doar o singură aşezare fortificată cu val de pământ şi şanţ adiacent – cea de lângă s. Cândeşti, din Subcarpaţii Vrancei. Sistemul defensiv al acesteia, iniţial construit de o comunitate a culturii Chişinău-Corlăteni, ulterior a fost utilizat şi de o comunitate statornicită aici, a culturii Tămăoani-Holercani. În general, aşezările fortificate din perioada hallstattiană timpurie, în regiunile est-carpatice, sunt atestate extrem de rar.

Populaţia culturilor hallstattiene utiliza pentru trai ambele tipuri de locuinţe*:* la suprafaţa solului şi adâncite în pământ. Ambele tipuri se întâlnesc în cadrul aceloraşi aşezări, ca, de exemplu, cea de la Chişinău şi, respectiv, cea de la Saharna Mică.

Locuinţele de suprafaţă, în ambele areale, aveau formă dreptunghiulară şi constau, de obicei, dintr-o singură încăpere, cu suprafaţa de circa 22-24 m^2. Se construiau pe o carcasă lemnoasă, în unele cazuri prevăzută pe la colţuri cu stâlpi, pe care se sprijinea şi acoperişul, probabil în două pante. Pereţi erau împletiţi din nuiele şi unşi pe ambele părţi cu un strat gros de lut, precum şi din vălătuci din lut cu adaosuri vegetale. În unele cazuri baza lor era întărită cu pietre. Podeaua, în general, bătătorită, dreaptă, mai rar era şi lipită cu lut.

Locuinţă de suprafaţă – reconstrucţie. Trinca

Locuinţele, de obicei, erau amenajate cu sisteme de încălzire: vetre deschise, cuptoare cu boltă şi vetre portative, în cazuri singulare şi cu gropi.

Locuinţa de suprafaţă de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni relativ mai mari (8×3,6 m) din aşezarea Hansca la Matcă (grupul Tămăoani-Holercani), este singura cunoscută, până în prezent, care consta din două încăperiodăi. Una din ele, în care se găsea vatra, fiind de locuit, iar a doua auxiliară. Alături de locuinţele de suprafaţă de tipul menţionat, se presupune şi existenţa unor locuinţe-colibe, construite din nuiele, crengi şi stuf.

Locuinţele adâncite în sol, din punctul de vedere al configuraţiei şi al dimensiunilor, sunt mai puţin omogene. Printre cele utilizate de populaţia culturii Chişinău-Corlăteni se deosebesc locuinţe de formă trapezoidală, semibordeie dreptunghiulare şi bordeie circulare, suprafaţa acestora fiind de circa 20, 25 şi respectiv 9 m^2. În interior, de obicei în centru, erau amenajate vetre deschise, iar lângă una din laturile lungi se cruţau laviţe. Locuinţele populaţiei grupului Tămăoani-Holercani, în general sunt de formă ovală şi dimensiuni mult mai mici (8-15 m^2). Ele aveau podeaua de argilă, bine bătătorită. Gropile pentru pari, atestate pe perimetrul unui bordei, mărturisesc că acesta a avut pereţi din lut, pe o structură de lemn. Intrarea în locuinţe era prin partea de nord, unde se amenajau câteva trepte. În interiorul unor bordeie, de jur-împrejurul pereţilor, se afla o laviţă de pământ cruţat, cu lăţimea de 0,7-0,8 m, probabil pentru dormit şi aşezarea unor obiecte gospodăreşti.

În preajma locuinţelor, pentru necesităţile gospodăreşti, erau amenajate diverse construcţii auxiliare, reprezentate prin sisteme de încălzire (vetre deschise cu bază de lut sau de pietre, cuptoare cu boltă, vetre portabile), platforme din lespezi de piatră, precum şi un număr apreciabil de gropi destinate păstrării proviziilor sau depozitării resturilor menajere.

Ritul şi practicile funerare. Pentru comunităţile culturii Chişinău-Corlăteni sunt caracteristice necropolele plane, amplasate în apropierea aşezărilor, pe loc înalt (Mîndreşti) şi, episodic, înmormântări sub tumuli (Branişte, Frunzeni). Unicul rit funerar cunoscut este cremaţia cu depunerea resturilor cinerare în urne şi, mai rar, în gropi simple. În urne, împreună cu oasele calcinate, se puneau podoabe mici şi piese vestimentare de bronz, iar în preajma lor – vasele de ofrandă, incineraţiile depuse în gropi fiind lipsite de inventar. Tumulii, ridicaţi din piatră şi acoperiţi cu un strat de pământ, erau destinaţi pentru o singură înmormântare, depusă în centru într-o groapă rectangulară. În calitate de inventar funerar se practicau doar recipiente ceramice.

Comunităţile grupului Holercani-Hansca, de asemenea, utilizau necropolele plane, pe locuri înalte, ritul funerar practicat fiind însă înhumaţia (uneori în pereche) în poziţie chircită pe o parte, cu capul orientat spre nord-vest, precum şi ritualul reînhumări-

lor secundare, cu depunerea oaselor în aceeaşi groapă, însoţite de vase de ofrandă, de obicei căniţe scunde cu toarta mult supraînălţată, piese de podoabă şi vestimentare de bronz.

Ceramica. În viaţa cotidiană a comunităţilor preistorice, inclusiv a tracilor timpurii din spaţiul est-carpatic, o importanţă majoră avea ceramica. Se disting mai multe categorii cu o diversitate de forme, modelate în exclusivitate cu mâna, cu suprafaţa vaselor prelucrată în funcţie de destinaţia lor.

Pentru populaţia ambelor areale, sunt comune, în general, doar recipientele utilizate pentru pregătirea hranei – vase-borcan şi oale cu suprafeţele mai puţin îngrijit lucrate. Ele sunt de culoare maronie-cenuşie, ornamentate în partea superioară cu apucători-suporturi, brâie alveolate, tortiţe-urechiuşe etc.

Pentru servitul mesei (alimentelor şi băuturilor) purtătorii culturii Chişinău-Corlăteni utilizau veselă fină, lustruită pe ambele părţi, preponderent de culoare neagră sau galben-oranj, în special străchini de formă tronconică, cu marginea uşor răsfrântă în interior şi căni/ceşti cu corpul scund şi torţile supraînălţate. De rând cu ele mai existau şi alte forme: castroane cu corpul bitronconic, ceşti cu corpul profilat, cupe bitronconice de proporţii ş.a., în majoritate ornamentate cu caneluri dispuse orizontal. Vesela fină de masă folosită de către populaţia grupului Tămăoani-Holercani era cu precădere de culoare cenuşie. Cele mai răspândite erau ceştile cu corpul scund emisferic şi toartă supraînălţată, cupele larg deschise cu profilul în formă de „S" şi cupele cu corpul rotunjit şi gâtul conic înalt, ornamentate cu motive geometrice incizate în asociere cu mici proeminenţe conice – decor specific şi celorlalte forme de vase.

Ceramică de uz comun. Coşniţa, Ivancea

Pentru păstrarea produselor se foloseau recipiente de proporţii, cu pereţii groşi: vase bitronconice cu marginea evazată şi fundul relativ îngust, de culoare neagră, bine lustruite, ornamentate cu caneluri – în cazul culturii

Cultura Chişinău-Corlăteni. Ceramică. Mîndreşti, Costeşti

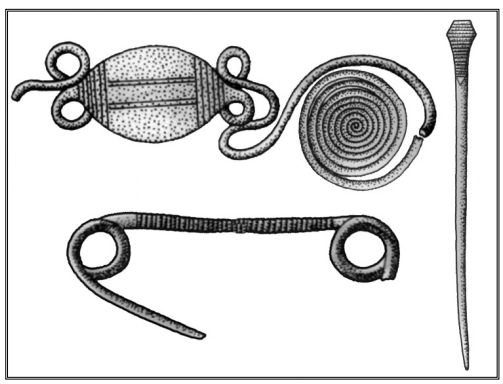
Cultura Chişinău-Corlăteni. Ceramică fină. Costeşti, Mîndreşti

Cultura Holercani-Hansca. Ceramică fină. Holercani

Chişinău-Corlăteni şi vase piriforme, cu gâtul îngust şi corpul rotunjit, cu motive în relief pe umeri şi cu motive geometrice incizate – în cazul grupului Tămăoani-Holercani.

Datele referitoare la ***vestimentaţie*** sunt limitate. Accesoriile vestimentare cunoscute în prezent: fibule de tipuri diferite (cu două spirale şi arcul încovoiat; cu scut oval şi posibil de *tip Passamenterie*), nasturi, aplici şi lănţişoare. Ele relevă faptul că populaţia purta haine, pe care se coseau diferite aplici, prinse pe umăr cu o fibulă de metal, încheiate cu nasturi şi încinse la mijloc cu o centură – lanţ de bronz cu diverse pandantive. O componentă obligatorie a vestimentaţiei erau podoabele de bronz pentru aranjarea părului (ace ornamentate, inele de buclă etc.), brăţările din bare sau sârmă, brăţările plate ornamentate, inele în spirală, cercei etc.

Piese vestimentare. Valea Rusului, Lucaşeuca, Holercani

Pentru întregirea imaginii de ansamblu asupra habitatului comunităţilor hallstattiene est-carpatice o semnificaţie deosebită prezintă uneltele, armele, piesele de harnaşament şi obiectele de uz casnic, lucrate din diverse materii prime – silex şi piatră, os şi corn, lut şi, într-o cantitate redusă, cele din metal, mai ales din bronz.

Obiectele de fier se găsesc în cazuri rare şi sunt cunoscute exclusiv din siturile culturii Chişinău-Corlăteni din dreapta Prutului. Câte un cuţit de acelaşi tip (cu spatele încovoiat) provin din aşezările de la Truşeşti şi Lozna. Câteva piese de fier, de forme neprecizate, au fost înregistrate în stratul de tip Chişinău-Corlăteni de la Cândeşti şi, respectiv, în aşezarea Hansca la Matcă, din aria pruto-nistreană a grupului Tămăoani-Hansca – un cuţit întreg, cu mâner, şi unul fragmentar.

În ceea ce priveşte ***uneltele şi ustensilele***, în comparaţie cu spaţiile amplasate mai la vest, îndeosebi de cele înrudite din bazinul Dunării de Mijloc, Oltenia şi Muntenia şi, respectiv, sincrone din Transilvania sau din zona Tisei Superioare, se remarcă relativa „*bogăţie*" a utilajului litic şi, respectiv, „*sărăcie*" a celor de metal, iar cu privire la ***arme*** – numărul neînsemnat al acestora în cadrul arealului culturii Chişinău-Corlăteni şi lipsa totală în cea a grupului Tămăoani-Holercani.

Activitatea economică

Modul de viaţă al comunităţilor hallstattiene timpurii din spaţiul est-carpatic, atât din cadrul complexului cu ceramică canelată, cât şi al celui cu ceramică incizată, în raport cu modul de viaţă al populaţiei precedente, din perioada târzie a epocii bronzului, poartă un caracter mai mult sedentar. Spre deosebire de sălaşele cu un caracter pronunţat păstoresc şi transhumant de tipul Noua – „*cenuşarele*", apar aşezări stabile, de lungă durată, care au un strat de cultură mai consistent, cu niveluri succesive de locuire şi cu locuinţe de suprafaţă şi adâncite în sol. În calitate de dovadă a consolidării sedentarismului şi a afirmării tendinţelor de stabilizare mai pronunţată a populaţiei, poate servi aşezarea Trinca „Izvorul lui Luca", unde, în baza complexelor de habitat (locativ-gospodăreşti) şi de producţie, sunt atestate mai multe niveluri succesive de locuire, începând cu perioada timpurie până în cea târzie. Argument important, în această privinţă, reprezintă existenţa aşezărilor fortificate cu sisteme defensive de lungă durată (Cândeşti, Preuţeşti).

Edificatoare, în această ordine de idei, este de asemenea prezenţa în aşezările hallstattiene a unui număr redus de oase de animale, comparativ cu cel din aşezările culturii Noua, şi în special raportul procentual al speciilor de animale domestice. De exemplu, în aşezarea de la Chişinău ponderea principală revine bovinelor (52,8%), neadaptate pentru deplasări la distanţe mari. Urmează ovicaprinele (18,4%) şi porcinele (cca 16,5%). Luate în comun, aceste date confirmă sedentarismul şi, respectiv, ponderea mai mare a agriculturii. Modul de viaţă sedentar al comunităţilor hallstattiene este explicabil, dacă ţinem cont şi de condiţiile climaterice şi fertilitatea solurilor zonei de silvostepă, prielnice atât pentru dezvoltarea agriculturii, cât şi pentru păşunatul vitelor.

Materialele disponibile, relativ modeste, confirmă că populaţia culturilor hallstattiene de la est de Carpaţi practica o ***economie mixtă***, bazată pe cultivarea plantelor (a cerealelor în special) şi creşterea animalelor (probabil în turmă). Merită atenţie faptul că agricultura şi creşterea vitelor sunt implicit confirmate şi de obiectele de cult din lut ars, dintre care unele (turtele, statuetele antropomorfe) erau legate de cultul fertilităţii, iar altele însoţeau ac-

Figurine zoomorfe. Trinca

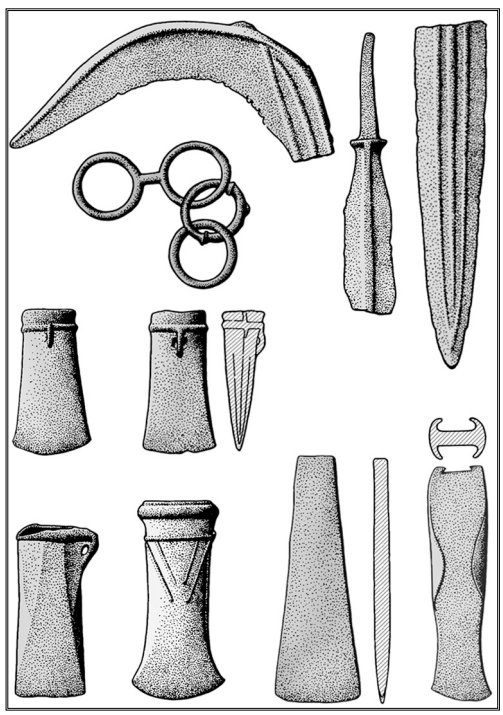
ţiunile magico-rituale îndreptate spre ocrotirea sănătăţii şi sporirea turmei (statuetele zoomorfe). La preocupările de bază se mai adaugă practicarea unor meşteşuguri specializate (metalurgia bronzului şi olăritul), a diferitor meşteşuguri casnice (ţesutul, prelucrarea pieilor, silexului, pietrei, a lemnului), precum şi vânatul, culesul şi pescuitul – activităţi complementare în asigurarea hranei.

Agricultura. Se consideră că spre sfârşitul epocii bronzului-începutul primei epoci a fierului, în Europa, inclusiv de Sud-Est, sistemul agricol „*de pârloagă*" tot mai mult cedează în favoarea agriculturii practicate pe terenuri relativ extinse, constante. Lucrarea pământului se efectua prin utilizarea plugului primitiv de lemn (aratru) cu tracţiune animală, alături de care continuă să existe şi grădinăritul tradiţional cu săpăliga.

În zona de silvostepă un factor important în definirea sistemului agraro-păstoresc, caracteristic economiei epocii hallstattiene, a fost existenţa pădurii. În această perioadă, în obţinerea terenurilor atât pentru culturi agricole, cât şi pentru păşune, se practică pe larg defrişarea şi desţelenirea.

Pentru agricultură se utilizau, mai ales, terenurile aluvionare, deosebit de roditoare, din luncile râurilor mici din bazinele Nistrului şi Prutului, precum şi alte terenuri: de şes, pantele văilor, terase etc., din preajma aşezărilor cu soluri cenuşii, cernoziomuri argiloiluviale, levigate şi tipice, precum şi solurile brune şi cenuşii.

Pentru lucrarea pământului, ca şi în epoca precedentă, continuă să se utilizeze cuţitele curbe de silex, precum şi aşa-numitele săpăligi de bronz. Ultimele apar încă la sfârşitul epocii bronzului şi sunt utilizate pe larg în agricultură de comunităţile sincrone din silvostepa ucraineană, de la care au şi fost preluate de către tracii timpurii. În calitate de unelte agricole, cum ar fi săpăligile sau brăzdarele, fixate pe aratrele de lemn, puteau fi folosite şi topoarele de bronz de tipul celturilor. Studiul materialului osteologic din aşezări a evidenţiat utilizarea la tracţiune, inclusiv la plug, a bovinelor şi, posibil, a calului. În grădinărit, afânarea solului se făcea cu ajutorul săpăligilor meşterite din coarne de cerb, prevăzute cu orificiu pentru a fi fixate în coadă

Depozitul de bronzuri de la Mîndreşti

sau din ramuri de coarne de cerb ori oase lungi, ascuțite la capete.

Secerarea grânelor se efectua cu ajutorul secerilor de tip vechi, formate din lame de silex fixate într-o „ramă" de corn, frecvente în majoritatea așezărilor. Se utilizau și secerile din bronz. Însă în aria pruto-nistreană ele sunt atestate doar sporadic (depozitul de la Mîndrești, așezarea Trinca).

Comunitățile tracice timpurii din spațiul est-carpatic, asemeni celor din zona carpato-dunăreană sau vecinilor de la nord-est, din silvostepa ucraineană, cultivau aceleași soiuri de grâne și leguminoase. Determinările paleobotanice ale resturilor de boabe din așezarea Costești 7, Coșnița mărturisesc cultivarea mai multor specii de grâu – *Triticum boeoticum, Triticum dicoccum,* inclusiv grâul pitic – *Triticum conf.compactum*, orzul – *Hordeum vulgare L.* și meiului – *Panicum miliaceum*. Boabele erau măcinate cu ajutorul râșnițelor de tipuri vechi, de formă ovală sau rectangulară alungită. Rezervele de cereale se depozitau și se păstrau în vase de lut, de dimensiuni mari, descoperite în număr apreciabil, practic, în toate așezările.

Creșterea animalelor, vânatul. În viața comunităților epocii hallstattiene un rol de seamă l-a avut creșterea animalelor. În complexul animalier primul loc îl ocupă taurinele, urmate de ovicaprine, porcine, cabaline (calul). Cel mai redus procent revine câinelui. În cadrul unor așezări a mai fost atestat asinul și unele pasări.

Un caracter cu totul sporadic avea vânarea animalelor sălbatice ce viețuiau prin împrejurimi, precum și ocupațiile arhaice, cum ar fi adunarea moluștelor, pescuitul și chiar vânarea păsărilor sălbatice. Printre animalele sălbatice vânate, pe primul loc se situează cerbul nobil, urmat de căprior și iepurele de câmp. În proporții mult mai reduse erau vânați zimbrul, mistrețul, bourul și lupul.

La ridicarea ponderii în alimentație (mai ales în anii cu recolte slabe), o anumită contribuție avea pescuitul, dată fiind bogăția piscicolă a râurilor mari și mici.

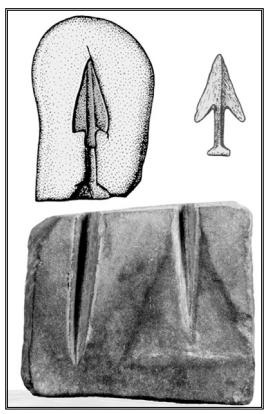
Prin sacrificare, mamiferele, atât cele domestice, cât și cele sălbatice, furnizau de asemenea piei, blănuri, lână, utilizate pentru confecționarea îmbrăcămintei, încălțămintei, precum și a altor necesități cotidiene, dar și de materie primă pentru „industria" osului – coarne și oase, pe larg întrebuințate la confecționarea diverselor unelte de muncă, ustensilelor și, mai rar, a armelor.

Bovinele și cabalinele, pe lângă faptul că furnizau o cantitate apreciabilă de carne și materie primă (piei, oase), mai erau utilizate și ca forțe de tracțiune – taurii cu precădere la arat, iar caii – ca mijloc de transport, la care, posibil, erau folosiți și asinii. Folosirea cailor la călărie este cu certitudine dovedită de piesele de harnașament frecvent atestate în așezări.

Meșteșugurile. Materialele descoperite în așezările comunităților hallstattiene demonstrează o intensă și diversă activitate cu caracter meșteșugăresc. Desigur, majoritatea acestor activități sau îndeletniciri aveau

cu precădere un caracter casnic, fiind practicate în cadrul fiecărei familii sau gospodării. Aici erau meşterite o serie de unelte şi ustensile din os, piatră, ceramică sau lemn, necesare activităţilor cotidiene, şi tot aici se efectuau lucrările legate de confecţionarea îmbrăcămintei şi încălţămintei etc. Concomitent, descoperirile pun în evidenţă şi practicarea unor meşteşuguri specializate, cum ar fi metalurgia bronzului şi, posibil, olăritul.

Metalurgia. Formaţiunile hallstattiene, făcându-şi apariţia în spaţiul est-carpatic şi substituind cultura Noua, au provocat şi întreruperea activităţii centrului metalurgic din cadrul acesteia, respectiv a tradiţiilor metalurgice existente aici în perioada precedentă. În acelaşi timp, dacă în cadrul arealului culturii Gava, după o modificare a sortimentului de piese turnate, prelucrarea bronzului capătă o nouă şi continuă dezvoltare, atunci în teritoriul populat de comunităţile culturii Chişinău-Corlăteni, deşi vestigiile arheologice mărturisesc în favoarea apariţiei unei metalurgii proprii, de aspect hallstattian, aceasta însă nu mai avea amploarea celei predecesoare.

Forme de turnat piese de bronz. Buiucanii Vechi, Costeşti

Se consideră că atât în epoca bronzului, cât şi în cea următoare, prelucrarea metalelor neferoase se efectua, cu preponderenţă, în instalaţii deschise (gropi-cuptoare, vetre-cuptoare special amenajate). Însă rămăşiţele acestora până în prezent rămân nesigure. Cu toate acestea, prezenţa uneltelor folosite la anumite operaţiuni metalurgice (tipare de lut sau piatră, creuzetele, lingurile de turnat etc.), în asociere cu resturi de la turnare (picături de metal, zgură, cărbuni etc.) sau piese de bronz nefinisate, depistate într-un şir de aşezări sau fortuit, cu siguranţă evidenţiază funcţionarea în aceste situri a unor eventuale ateliere de prelucrare a bronzului.

Un asemenea atelier, posibil, a funcţionat în aşezarea Trinca „Izvorul lui Luca". Acesta era format dintr-o vatra ovală mare, amenajată din mai multe straturi de pietre de râu şi lespezi de calcar acoperite cu un strat de lipitură, a cărui suprafaţă atestă urme de ardere intensă. În preajma ei se aflau un set întreg de unelte practicate în metalurgie: forme de turnat din gresie, linguri din lut ars pentru turnarea metalului topit, unelte de piatră folosite pentru prelucrarea şi finisarea obiectelor de bronz turnate. Tot aici, pe lângă piesele de bronz întregi sau rebutate, se

Celt şi pumnal de bronz. Trinca

Lame de ferăstrău şi topoare-celturi. Chişinău, Văratic

găseau şi un celt cu rebut de turnare, precum şi un pumnal de o formă aparte. O altă formă de turnat din gresie provine din aşezarea de la Costeşti. În această ordine de idei, atrage atenţia un celt (din depozitul de la Văratic) fără urme de utilizare, având în gaura de înmănuşare miezul de la forma de turnat. Toate acestea, alături de numeroase obiecte din bronz (unelte, arme, piese vestimentare etc.), descoperite în aşezări, depozite sau fortuit, reprezintă argumente sigure în favoarea faptului că, practicând importarea lor din centrele metalurgice din sud-vest şi – mult mai rar – nord-pontic, o bună parte din obiectele de bronz erau turnate pe loc.

Meşterii-bronzieri locali, în calitate de materie primă utilizau, cu precădere, piesele rebutate, retopite, totodată neexcluzându-se complet şi posibilitatea aprovizionării cu materie primă (lingouri) direct din regiunea primară de constituire a culturii Chişinău-Corlăteni – zona Dunării de Mijloc, din Carpaţii Apuseni (Banat, Transilvania), unde sunt amplasate cele mai bogate zăcăminte de minereuri cuprifere.

Olăritul. În activitatea meşteşugărească a comunităţilor hallstattiene, prin cuantumul producţiei sale, olăritul deţine primul loc. Ceramica se modela cu mâna, fără utilizarea roţii olarului. Se deosebesc mai multe categorii şi o diversitate de forme care, prin aspectul lor tehnologic, morfologic şi motivele ornamentale, relevă un nivel înalt al olăritului practicat. Confecţionarea ceramicii cuprindea întregul ciclu de procedee tehnologice, inclusiv cel de ardere în atmosferă oxidantă, respectiv reducătoare – operaţiuni practicate pe larg în întreaga arie hallstattiană timpurie.

Se consideră că ceramica grosieră, de uz comun (cu degresanţi de granulaţie mare, prelucrată superficial, prin ardere, cu precădere incompletă), se lucra în condiţii casnice, prioritar, probabil, de către femei.

Mult mai reprezentativă este vesela fină, de bună calitate. Din punctul de vedere al tehnologiei, se evidenţiază printr-o pastă omogenă, îngrijit preparată, cu un repertoriu morfologic divers, arhitectonic mai complicat; unele cu dublă culoare a suprafeţelor (neagră – galben-oranj), altele monocrome (negre, galben-oranj ori cenuşii). Vasele au suprafeţele perfect netede şi lucioase, ornament canelat sau incizat. Lucrate cu o deosebită măiestrie, ele atestă, fără îndoială, existenţa unor meşteri-ceramişti specializaţi şi a unor instalaţii special amenajate în vederea obţinerii unor temperaturi adecvate (cca 600°C).

Prelucrarea silexului şi a pietrei. Pe parcursul hallstattului timpuriu, în ţinuturile est-carpatice utilajul litic,

inclusiv cel de silex, își păstrează importanța în cele mai diverse domenii de activitate.

Existența prelucrării silexului și a pietrei din această perioadă, în anumită măsură, reprezintă una din consecințele crizei metalurgiei bronzului din perioada anterioară. Volumul redus al producției metalurgiei hallstattiene locale și importul de bronzuri din vestul lumii hallstattiene nu erau în stare să acopere necesitățile în creștere a comunităților agrare-păstorești, fapt care a condus la renașterea parțială a industriei prelucrării silexului.

Utilizarea pe larg a silexului este documentată prin numeroasele fragmente mari de silex brut, prin prezența nucleelor, percutoarelor, precum și a deșeurilor, depistate, practic, în toate așezările. În așezarea de la Trinca, de exemplu, această îndeletnicire se practica nemijlocit pe teritoriul așezării, în afara complexelor de locuire. Materia primă era dobândită în depozitele din nordul Moldovei, în văile râurilor Prut și Nistru. Sporadic se întâlnesc și piese finite (unelte) lucrate din roci provenite din zona Nistrului Superior sau Volynija.

Printre uneltele de silex utilizate în perioada hallstattiană cele mai reprezentative, prezente în majoritatea siturilor, sunt lamele pentru seceri, cuțitele curbe, utilizate în calitate de seceri sau și ca brăzdare, cuțitele, gratoarele, răzuitoarele, racloarele, uneltele cu scobituri laterale, burinele, străpungătoarele etc.

Prelucrarea pietrei este atestată prin multiplele unelte de muncă, adesea folosite și în calitate de arme. Pentru confecționarea acestora se utilizau rocile locale (calcarele fine sau cochilifere) și cele răspândite în zonele nemijlocit adiacente din bazinul Prutului Superior (gresiile cuarțoase compacte sau microgranulare, șisturile metamorfozate sau argiloase), precum și roci de proveniență mai îndepărtată – estul Europei Centrale, Volynija și Podolia (concrețiunile de opal, gabroul ș. a.). Se utilizau pe larg și gălețile de râu, aflate în abundență de-a lungul albiilor râurilor mari și mici.

Din gresii se confecționau râșnițe de mână, frecătoare, pisăloage, iar din calcar – rondele cu orificiu central, utilizate în anumite operațiuni casnice. Gresiile cuarțoase compacte sau microgranulare constituiau materia primă pentru confecționarea uneltelor și instrumentelor utilizate în metalurgia bronzului: formele de turnat și instrumentele utilizate pentru prelucrarea și finisarea obiectelor turnate, nicovalele-suporturi; ciocanele, percutoarele și abrazivele. Unele dintre acestea erau lucrate din calcare fine și din șisturi. Uneltele de piatră, inițial, erau tăiate cu ferăstrăul de bronz, apoi fasonate, netezite și bine șlefuite. Lustruitoarele din piatră șlefuită se foloseau de asemenea în olărit, la prelucrarea suprafețelor vaselor. Caracteristice sunt și topoarele-ciocan perforate, minuțios șlefuite, utilizate în calitate de unealtă, armă sau însemn al statutului social.

Prelucrarea osului şi cornului. „Industria" osului şi a cornului în mediul cultural tracic, spre deosebire de perioada târzie a epocii bronzului, a cunoscut o activitate mult mai redusă. Din coarne de cerb se confecţionau săpăligi de tipul celor cu orificiu, pentru a fi prinse în coadă sau simple – ramuri de coarne de cerb şi oase lungi de animale cu capetele ascuţite. Printre ustensile, cele mai numeroase sunt străpungătoarele, lucrate pe metapode laterale de cal şi mai rar pe aşchii de oase tubulare, fusaiolele din epifize secţionate ale oaselor de animal, lustruitoarele din oase radiale de vite cornute mari, precum şi pandantivele-amulet din colţi de mistreţ, mai rar din metacarpuri de porc.

Dintre categoriile pieselor de os şi corn, cele mai semnificative sunt psaliile în formă de tijă, prevăzute cu trei găuri dispuse în acelaşi plan. Unele piese de os sau corn, de exemplu, psaliile, mânerele tubulare şi nasturii-încheietori în formă de „8", sunt minuţios şlefuite şi ornamentate cu cerculeţe concentrice şi şiruri de puncte incizate.

Torsul, ţesutul şi prelucrarea pieilor, ca şi în cazul altor comunităţi preistorice, sunt documentate prin multiplele instrumente caracteristice acestor ocupaţii: fusaiole de lut şi de os pentru tors, rondele masive de lut ars şi de calcar cu orificii, folosite, probabil, ca greutăţi la războiul vertical de ţesut, diverse ace de cusut din bronz şi os, precum şi prin mosoarele de lut, descoperite în toate aşezările cercetate.

Viaţa socială

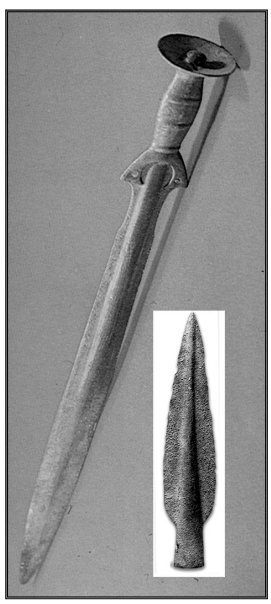
Stadiul de dezvoltare socială şi de ierarhizare internă a comunităţilor hallstattiene timpurii, în condiţiile informaţiei deficitare furnizate de sursele arheologice, se reconstituie doar cu un inevitabil coeficient de probabilitate, elementele referitor la aceste aspecte fiind minime şi puţin relevante. Caracterul uniform al culturii materiale, specificul ritualului funerar practicat de aceste comunităţi oferă date extrem de limitate în elucidarea problemei nominalizate.

Unul dintre indiciile privind aceste aspecte îl constituie locuinţele, de regulă, de dimensiuni reduse, fapt ce denotă că *celula socială de bază era familia mică*. La rândul său, inventarul descoperit în locuinţe este inegal (cantitativ) şi neuniform (calitativ), în unele existând şi piese din bronz. Bogăţia inventarului unor locuinţe abandonate, în comparaţie cu altele, relevă incontestabil existenţa unei diferenţieri pe plan economic şi social, determinate, probabil, de repartiţia inegală a prăzilor capturate în conflictele militare caracteristice epocii. Dat fiind modul de viaţă nepretenţios, diferenţierea economico-socială nu s-a manifestat prin locuinţe mai mari şi mai confortabile, ci prin bunuri de consum (cereale, vite), care, în acelaşi timp, aveau şi funcţie valorică în procesul schimbului.

Sistemul de organizare a societăţii, existenţa ierarhizării sociale, de obicei, sunt reflectate în practicile funerare. În cazul nostru însă, acest lot al informaţiei rămâne deficitar, atât prin

numărul redus de necropole cunoscut, cât şi prin faptul că niciuna din ele n-a fost cercetată complet. Omogenitatea complexelor funerare, deosebirile dintre care se rezumă doar la depunerea resturilor incinerate în urne, însoţite, de regulă, de un inventar uniform şi sărăcăcios, oferă informaţii puţin relevante referitor la statutul social al celor înmormântaţi.

Statutul ierarhic deosebit al individului înmormântat este mult mai concludent confirmat de apariţia în obiceiurile funerare a monumentelor tumulare, ale căror dimensiuni, deopotrivă cu efortul social depus în construcţia gropii de înmormântare, ridicarea movilei, amploarea inventarului depus în mormânt, sunt în concordanţă deplină cu statutul răposatului în cadrul comunităţii. Rămâne de crezut că anume tumulii, cunoscuţi în arealul hallstattian pruto-nistrean, ilustrează cel mai bine desprinderea din cadrul comunităţilor tracice a unei elite aristocratice. În această ordine de idei, prezintă interes tumulul de la Branişte, destinat pentru înmormântarea unui singur individ, care, posibil, reprezintă o căpetenie de trib sau un conducător al unei cete de războinici.

Arme de bronz. Nisporeni, Dancu

Statutul social special al unor indivizi şi existenţa unei elite aristocratice războinice în cadrul comunităţilor preistorice erau puse în evidenţă şi de anumite piese, aşa-numitele însemne ale puterii, care, în funcţie de epocă, erau reprezentate de categorii concrete de obiecte, ce s-au diversificat pe măsura evoluţiei. În epoca metalelor, în general, această calitate o aveau armele din metal.

La începutul hallstattului, formele de reprezentare a prestigiului social ale păturii războinice era cu preponderenţă exprimat de spada de bronz, care, împreună cu lancea şi armura, formau echipamentul de luptă. Se consideră că majoritatea pieselor ce se includ în categoria armelor, descoperite fie în depozite, fie în morminte, sunt, în primul rând, însemne ale prestigiului social şi doar, în al doilea rând, piese cu funcţie utilitară – arme. În acelaşi timp, funcţia de valoare a materialului din care acestea erau confecţionate era în relaţie strânsă cu cea de reprezentare a statutului social. Astfel, spada de bronz bogat ornamentată de tip Liptau din raionul Nisporeni, cea din depozitul de la Valea Rusului, pumnalele din depozitul Mîndreşti, din aşezările de la Chişinău şi Trinca, împreună cu vârfurile de lance cunoscute, în asociere cu armele cunoscute în teritoriul dintre Prut şi Carpaţi, prezintă, credem noi, indicii concrete privind existenţa unei pături de războinici. Iar dacă ţinem cont de faptul că unele din armele

menţionate sunt de origine central-europeană, pe când altele – de proveniență nord-pontică, se poate presupune că elita în formare dispunea de mijloace suficiente pentru a le achiziţiona, ori acestea reprezintă prada unor incursiuni în ţinuturi mai îndepărtate, incursiuni verosimile, având în vedere utilizarea calului ca mijloc de deplasare.

Informaţiile existente, deşi modeste, permit identificarea în cadrul comunităţilor hallstattiene timpurii a unei incipiente diferenţieri de avere aflată în proprietatea familiilor mici. Această circumstanţă presupune existenţa unor indivizi mai avuţi, cu un statut social mai înalt, a unei elite aristocratice cu o anumită ierarhizare internă şi o eventuală divizare a funcţiilor (coordonarea activităţii comunităţii, asigurarea apărării teritoriului tribului), care treptat va constitui o pătură socială aparte, învestită cu anumite privilegii şi semne distinctive.

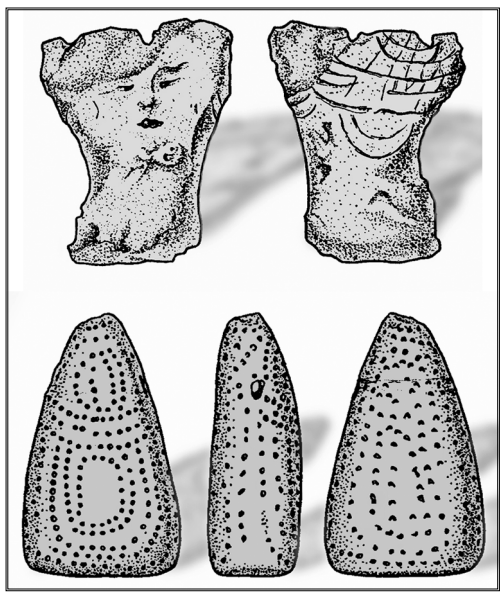
Viaţa spirituală

Viaţa spirituală a populaţiei hallstattiene timpurii din spaţiul est-carpatic, asemenea tuturor comunităţilor istorico-culturale cunoscute în baza surselor arheologice, este reflectată prin diverse categorii de obiecte cu semnificaţie cultică, religioasă, precum şi prin modalitatea de expresie spirituală, reflectată în confecţionarea şi „decorul" uneltelor, armelor, ceramicii etc.

Manifestările artistice ale comunităţilor hallstattiene timpurii din spaţiul est-carpatic – unele categorii de obiecte cu semnificaţie cultică (statuete zoomorfe, statuete antropomorfe etc.), precum şi compoziţiile ornamentale de pe artefactele descoperite (ceramică, ustensile de os, piese de podoabă, arme) – reprezintă atât moduri de expresie spirituală, cât şi simboluri cultice, legate de practicile ritual-magice.

Statuetele zoomorfe de lut reprezintâ, de regulă, diferite specii de animale domestice. Ele sunt executate într-un stil naturalist, rustic, uşor schematizat, adesea cu o reuşită redare a particularităţilor anatomice specifice diferitor specii. Modelarea lor se deosebeşte printr-o anumită uşurinţă şi dibăcie.

Deosebit de importante pentru precizarea caracterului şi stilului specific artei hallstattiene sunt statuetele antropomorfe – fenomen rar atestat nu numai în spaţiul est-carpatic, dar şi

Plastică antropomorfă.
Buiucanii Vechi, Petruşeni

în alte zone. Acestea sunt reprezentate prin piese plate de formă triunghiulară, ornamentate cu precădere în tehnica împunsăturilor, mai rar a inciziei, cu intercalarea unor elemente în relief, prin care sunt redate forme anatomice şi/sau piese vestimentare.

Rămâne de înţeles că aceste reprezentări, în esenţa lor simbolică, exprimă modul de viaţă şi credinţele unei populaţii sedentare, de agricultori şi crescători de vite, a cărei statornicie se reflectă şi în echilibrul static pe care-l degajă „producţia" sa artistică.

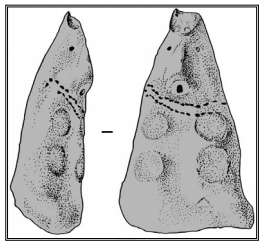
Ornamentica, ca atare, este apreciată uneori drept artă, alteori ea este situată la graniţa dintre meşteşug şi artă. Cu certitudine însă, ea reprezintă un domeniu important prin care se manifestă preocuparea constantă şi tendinţa permanentă spre frumos. Dovada cea mai elocventă, în acest sens, o oferă ceramica. Şi dacă, prin însăşi forma lor, unele vase pot fi considerate adevărate unicate artistice, ceea ce frapează mai ales la această categorie este prezenţa ornamentului, care a însoţit execuţia majorităţii vaselor descoperite.

După cum s-a arătat deja, elementele dominante utilizate la ornamentarea ceramicii sunt canelura şi, respectiv, incizia. Canelurile, de regulă, sunt dispuse vertical, orizontal, oblic, în ghirlandă sau în registre perpendiculare. Inciziile formează benzi de linii orizontale, ghirlande şi, îndeosebi, motive geometrice haşurate, adesea în asociere cu alte motive. Aceleaşi elemente şi motive ornamentale, în diverse combinaţii, persistă pe statuete, pe obiectele din os (mânere, psalii, nasturi) şi, mai rar, pe cele de bronz – spade, brăţări.

În general, fenomenul artistic din perioada hallstattiană atestă o relativă simplitate, care se datorează şi faptului că înseşi canelarea şi incizarea, ca motive şi tehnici specifice epocii, îngustează oarecum aria de manifestare a creativităţii şi fanteziei artistice. Însă anume ornamentica ceramicii relevă o formă nouă, caracteristică acestei epoci.

Referitor la religia populaţiei din această epocă, în general, se consideră că acesteia i-ar fi fost propriu un panteon destul de diversificat, respectiv o concepţie politeistă, posibil ierarhizată în jurul unui zeu conducător (soarele ?), dar care nu poate fi descifrat cu claritate din lipsa datelor veridice. Practicile şi ritul funerar, aflate în relaţii strânse cu credinţele religioase, dat fiind numărul limitat şi uniformitatea complexelor funerare, nu pot fi de mare ajutor în cunoaşterea religiei. Generalizarea, la sfârşitul epocii bronzului a ritului incineraţiei, respectiv al purificării prin foc a cadavrului (considerat ca o formă spirituală evoluată), reflectă doar o nouă concepţie religioasă, schimbare de mentalitate.

Vestigiile materiale cu semnificaţie cultică aflate în aşezările hallstattiene din spaţiul carpato-dunărean, în unanimitate asociate de cercetători credinţelor şi practicilor cultuale, relevă doar formele exterioare ale manifestărilor spirituale, caracterul propriu-zis al religiei rămânând necunoscut. Deşi destul de limitate numeric, obiectele cu destinaţie cultică oferă informaţii suficiente

Piesă zoomorfă. Chişinău

pentru a constata că în concepţiile religioase ale tracilor timpurii existau atât credinţele htoniene, bazate pe sacralizarea pământului – simbol al fecundităţii şi regenerării, cât şi cele uranice, a căror componentă esenţială este zeificarea soarelui – izvor al vieţii şi al morţii.

Asociată practicilor legate de cultul fecundităţii şi fertilităţii este plastica din lut – figurinele zoomorfe, utilizate în practicile magico-rituale cu scopul de a influenţa benefic asupra sănătăţii şi reproducţiei turmelor de animale. Acelaşi rost magic este atribuit şi statuetelor antropomorfe, precum şi reprezentărilor piciorului sau mâinii umane. Faptul că statuetele antropomorfe reprezintă numai femei, îndreptăţeşte asocierea lor practicilor de magie legate de cultul fecundităţii, respectiv al fertilităţii.

În legătură directă cu cultul fecundităţii şi al fertilităţii pot fi considerate depunerile votive (rituale) în gropi (Trinca, Orlovka-Cartal), care reprezintă depuneri de vase întregi, de animale, precum şi umane (schelet sau doar părţi ale acestuia) etc., însoţite şi de alte categorii de obiecte – practici magice pe care agricultorii le închină pământului pentru a-i câştiga bunăvoinţa.

Despre adorarea soarelui mărturisesc, în primul rând, roţile de car (solar), reprezentările de pasări executate din lut, discurile din lut şi piatră, precum şi unele motive ornamentale redate pe vase: cercuri concentrice, motivul „stelei", gruparea unor caneluri în patru registre etc.

Rol magic, pe lângă rostul lor ornamental şi acela de a releva priceperea şi curajul vânătorului, aveau şi amuletele-talisman reprezentate de colţi de animale perforaţi, mai ales de mistreţ, ele fiind purtate cu credinţa că forţa, abilitatea şi vitalitatea animalului vânat trec asupra omului, protejându-l de pericole.

Viaţa spirituală a fost, desigur, mult mai bogată decât felul în care o putem noi reconstitui astăzi. De remarcat este strânsa legătură dintre modul de viaţă şi spiritualitatea acestor comunităţi, reflectată cel mai evident în existenţa unor credinţe şi practici, ce urmăreau înmulţirea turmei şi câştigarea bunăvoinţei pământului.

Relaţiile culturale

Comunităţile tracice statornicite în interfluviul Prut-Nistru erau învecinate la est cu triburile nord-pontice, reprezentate în zona de stepă de comunităţile culturii Belozerka, iar dinspre nord-est – cu cele ale culturii Belogrudovka-Černyj Les timpurie.

Bineînţeles, în relaţiile populaţiei est-carpatice cu lumea înconjurătoare predominau comunităţile din ariile formative – bazinul Dunării de Mijloc şi Dunării de Jos, cele ale culturii vecine Gava-Holihrady-Grăniceşti, iar prin intermediul acestora şi altele mai îndepărtate.

Orientarea şi intensitatea relaţiilor de schimb ale comunităţilor tracice timpurii est-carpatice sunt ilustrate în modul cel mai elocvent de tipurile pieselor de bronz aflate aici în uz. Astfel, din zona Dunării de Mijloc şi mai puţin din bazinul Tisei Superioare, erau aduse în spaţiul est-carpatic unelte de muncă – celturi, seceri, lame de ferăstrău, topoarele cu aripioare, unele categorii de arme – vârfuri de lance, precum şi piese de podoabă – ace, brăţări etc. De Europa Centrală şi de Nord ţin spadele de diferite tipuri şi vârfurile de săgeată. Din centrul şi sud-estul Europei şi bazinul Mării Mediterane se importau fibulele cu două spirale, fibulele cu scut oval şi cele de tip *Passementerie*. Cu precădere, Carpaţii Apuseni (Banat, Transilvania) şi mai puţin Carpaţii Răsăriteni constituiau zonele care asigurau materia primă necesară atelierelor locale de prelucrare a bronzului.

Relaţii şi contacte extrem de intensive sunt documentate între comunităţile hallstattiene locale şi cele din spaţiul învecinat nord-pontic.

Sub influenţele venite din partea comunităţilor tracice timpurii, olarii care activau în mediul cultural nord-pontic însuşesc procedeele tehnologice de producere a ceramicii negre lustruite, decorate cu motive canelate şi/sau incizate de tradiţie hallstattiană, imitând atât formele (cupe, ceşti, fructiere, străchini etc.), cât şi ornamentarea acesteia (motive canelate, incizate, proeminenţe conice ş. a.). Prin intermediul comunităţilor hallstattiene locale, în stepa şi silvostepa din nordul Mării Negre se extinde o serie de bronzuri de origine central- şi sud-est europeană: topoare-celturi, seceri cu buton şi cu limba la mâner, cuţite, lame de ferăstrău, vârfuri de săgeţi şi de lance, precum şi un şir de accesorii vestimentare – fibule, centuri, piese de podoabă, piese de harnaşament, vase etc.

Mult mai modest se prezintă elementele culturale ale comunităţilor nord-pontice în spaţiul hallstattian. Ele sunt documentate prin prezenţa sporadică a unor vase, precum şi printr-un număr relativ limitat de obiecte de bronz de origine estică (câteva celturi, pumnale ş.a.) Sporadic, prin intermediul populaţiei tracice pruto-nistrene, unele tipuri de bronzuri estice se extind până în nordul Bulgariei, Transilvania şi Banat. Reamintim că din ţinuturile de la est şi nord-est de Nistru – Platforma cristalină a Ucrainei, Podolia şi Volynija – în spaţiul hallstattian local se importau unele specii de materie primă (*gabro*-ul, *concreţiunile de opal*), necesare în metalurgia bronzului. De origine estică de asemenea sunt piesele de harnaşament, în special psaliile de os şi corn, descoperite în mai multe situri (Chişinău, Mîndreşti, Costeşti, Trinca, Hansca).

Faptul că triburile tracice din interfluviul Nistru-Prut utilizau obiecte de bronz, materie primă pentru metalurgia bronzului şi industria pietrei, că importau piese de harnaşament din diferite centre de producere, respec-

tiv, zone de proveniență, ilustrează că schimbul produselor locale era dezvoltat. După toate probabilitățile, comunitățile locale propuneau în schimb surplusurile de produse agricole și animaliere, posibil și obiecte de producție casnică.

Destinul istoric

După cum deja s-a remarcat, către sfârșitul perioadei HaA – începutul perioadei HaB, în bazinul Dunării de Mijloc și de Jos se va maturiza și contura, sub aspect cultural și teritorial, un nou complex hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată, reprezentat prin culturile Insula Banului, Pšeničevo, Babadag II, evident înrudite, aflate în cursul evoluției lor în relații și contacte cu grupuri culturale învecinate, manifestând, în același timp, și vădite tendințe de expansiune.

Extinderea către răsărit și către nord-est, respectiv pătrunderea populației complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată în spațiul est-carpatic au afectat inițial teritoriile stăpânite de către comunitățile Tămăoani-Holercani, ca ulterior să se răspândească și în întreaga arie a culturii cu ceramică canelată Chișinău-Corlăteni. Destinele acestor populații au fost, evident, diferite.

Referitor la destinul istoric al populației complexului hallstattian timpuriu balcano-dunărean cu ceramică incizată, în general, și al grupului Tămăoani-Holercani, în particular, sursele arheologice cunoscute în prezent relevă contribuția considerabilă a acestora în procesul genezei culturilor cu ceramică imprimată de tip Babadag II – Cozia – Saharna-Solonceni. Acest fapt se argumentează prin asemănarea evidentă a complexelor de ceramică manifestată în tehnologia, morfologia, maniera și motivele de ornamentare a ambelor complexe culturale. La acestea se adaugă practicarea aceluiași ritual funerar (inhumația în poziție chircită și reinhumările), precum și suprapunerea arealelor acestora. Luate ca elemente de bază, cele menționate evidențiază cu certitudine faptul că purtătorii complexului hallstattian cu ceramică incizată își continuă evoluția ulterioară sub aspectul culturilor cu ceramică imprimată de timp Babadag II – Cozia – Saharna-Solonceni, care, în perspectivă, va caracteriza deja perioada de maturizare a hallstattului timpuriu.

Cât privește destinul istoric al culturii Chișinău-Corlăteni, se cere de remarcat că, în opinia majorității cercetătorilor, aceasta, aproximativ pe la mijlocul fazei HaB1 (sec. X î.Hr.), și-a întrerupt evoluția în urma apariției în spațiul est-carpatic a purtătorilor culturii Cozia-Saharna-Solonceni. Opinia este susținută de argumente mai mult decât convingătoare, și anume: indicatorii cronologici în baza cărora se stabilesc limitele evoluției culturilor examinate, localizarea compactă a obiectivelor de tip Cozia-Saharna, în zonele cu cea mai mare concentrare de vestigii ale culturii Chișinău-Corlăteni. Și toate acestea, în lipsa absolută a unor elemente ce ar atesta in-

fluenţe reciproce între comunităţile culturilor în discuţie. Puţinele obiecte de bronz şi piese de harnaşament de corn/os, caracteristice ambelor complexe culturale, documentează doar coexistenţă lor de scurtă durată şi nu mai mult.

Destabilizarea situaţiei cultural-istorice în spaţiul pruto-nistrean de pe la mijlocul-a doua jumătate a secolului X î.Hr. a fost cauzată şi de pătrunderea în partea de nord a zonei a unor grupuri de populaţie estică, preponderent din silvostepa de la est de Nistru, de origine Černyj Les II-Bondariha târzie, precum şi din stepele nord-pontice, de tradiţie Belozerka evoluată, atestată prin mai multe complexe funerare tumulare (Bădragii Vechi, Corjeuţi, Petreşti).

Populaţia nou-apărută, în parte purtătoare a culturii Černyj Les II, în Podişul Moldovei de Nord, s-a suprapus pe fondul cultural local, reprezentat aici de primul orizont hallstattian cu caracter mixt de tip Trinca. Astfel se va stimula constituirea unei noi sinteze culturale, care va evolua deja în stilul Černyj Les II, în paralel şi în ritmuri asemănătoare celor din bazinul Nistrului de Mijloc. Un alt grup, de un aspect cultural format din elemente Černyj Les II şi Bondariha târzii, deplasându-se în Câmpia Prutului de Mijloc şi suprapunându-se fondului cultural hallstattian cu ceramică canelată, va asigura apariţia încă a unei sinteze culturale – post-Chişinău-Corlăteni, în care devine predominant componentul alogen. Acesta din urmă este reprezentat de un tip de monument funerar nou – tumulul cu mantaua de piatră de la Branişte (Rîşcani), cu similitudini clare în complexele de tip Černyj Les târziu şi Bondariha din stânga Niprului.

Graţie cercetărilor efectuate în situl cu mai multe niveluri de locuire de la Trinca, în prezent se cunoaşte că populaţia de origine Chişinău-Corlăteni, asimilată, continuă să evolueze în Podişul Moldovei de Nord, inclusiv până la sfârşitul epocii hallstattiene, fiind reprezentată de grupul podolian de vest. Evoluţia în timp şi soarta de mai departe a comunităţilor din Câmpia Prutului de Mijloc şi, respectiv, din restul arealului Chişinău-Corlăteni, intrat în stăpânirea comunităţilor Cozia-Saharna, deocamdată rămân neclare. Se presupune că ele ar fi fost parţial asimilate, iar parţial – dislocate în alt teritoriu, deocamdată neidentificat. Nu se exclude posibilitatea strămutării acestor populaţii spre nord-vest, în aria culturii Gava-Holihrady-Grăniceşti, fapt ilustrat de aspectul fazei evoluate de tip Mahala IV, datată din secolele IX-VIII î.Hr. sau al eventualei etape intermediare între fazele Mahala III şi IV, corespunzătoare secolului X î.Hr.

c. Cultura Cozia-Saharna

Către începutul anilor 1000 î.Hr., în bazinul Dunării de Jos, Dobrogea şi spaţiul de la nord de Munţii Balcani, se constituie o comunitate cultural-istorică nouă, caracterizată printr-o cultură materială şi spirituală omogenă, al

cărei element definitoriu îl constituie ceramica lustruită şi bogat ornamentată cu motive incizate şi imprimate. Purtătorii acesteia, deşi practicau un mod de viaţă sedentar-agrar, manifestă la început şi o mobilitate evidentă. Valorificând în întregime teritoriile menţionate, pe la sfârşitul sec. XI î.Hr., o parte din purtătorii acestei culturi se extind spre est şi nord-est, până în zona de silvostepă din bazinul Nistrului (*vezi Harta, pag. 320*).

Ajungând în regiune, migratorii au afectat iniţial teritoriile populate de către comunităţile culturii Holercani-Hansca şi au strâmtorat parţial populaţia culturii Chişinău-Corlăteni. Ulterior (începutul – prima jumătate a sec. X î.Hr.), populaţia culturii Chişinău-Corlăteni, sub presiunea noilor veniţi, este nevoită să se strămute spre nord-vest şi să valorifice teritorii noi, în ţinuturile mai îndepărtate ale silvostepei din bazinul Prutului. Pe de altă parte, între migratori şi populaţia locală a culturii Holercani-Hansca se stabilesc relaţii paşnice. O parte din populaţia nou-venită, s-a aşezat în sătucurile deja existente, altă parte a întemeiat noi aşezări în locuri învecinate. În continuare, viaţa în regiune s-a derulat în conformitate cu noile standarde, aduse şi implementate aici de migratori, în scurt timp acceptate şi de către populaţia culturii precedente.

Astfel, în scurt timp, către mijlocul secolului X î.Hr., purtătorii culturii cu ceramică ornamentată, cu motive incizate şi imprimate, se vor extinde pe un spaţiu imens, care includea zona de silvostepă, mărginită la vest de valea Siretului, iar la est de cea a Nistrului. Totodată, cea mai mare concentrare a aşezărilor şi, respectiv, a vieţii în ele, se afla în două sectoare: la vest – zona Prutului de Mijloc (bazinele râurilor Bârlad, Bahlui şi Jijia), iar la est – bazinul Nistrului de Mijloc şi al afluentului său din dreapta – Răutului.

Numele purtătorilor acestei culturi rămâne necunoscut. În tradiţia arheologică, ea a fost desemnată conform denumirilor primelor obiective cercetate – cultura *Cozia-Saharna,* după aşezarea din preajma satului Cozia din dreapta Prutului, şi, respectiv, aşezarea şi necropola cercetate în apropierea satului Saharna Nouă din bazinul Nistrului.

Întrucât populaţia acestei culturi a migrat din regiunile tradiţional examinate ca teritorii populate de tracii de sud (sau prototraci), se consideră că cultura arheologică Cozia-Saharna de asemenea ar fi putut aparţine acestei etnii. Deşi până în prezent, unii cercetători mai susţin ipoteza despre originea netracică şi existenţa predecesorului local, nord-pontic al culturii Saharna, majoritatea specialiştilor sunt adepţii originii sud şi sud-vest-dunărene a culturii şi, respectiv, a migrării purtătorilor acesteia din zona Dunării şi spaţiul nord-est-balcanic în zona de silvostepă a bazinului Nistrului şi, respectiv, în spaţiul nord-vest-pontic.

Din istoria cercetărilor. Istoria cercetării monumentelor culturii *Cozia-Saharna* cuprinde trei etape, fiecare deosebindu-se prin caracterul şi am-

ploarea lucrărilor de teren, precum și modalitățile de analiză și interpretare.

Prima etapă – mijlocul anilor '40 până la începutul anilor '60 ai sec. XX – ține de activitatea arheologului Gheorghe D. Smirnov, unul dintre primii care au evidențiat și cercetat o serie de așezări deschise, cetăți și necropole în împrejurimile satului Saharna (raionul Rezina). În baza particularităților materialelor depistate, obiectivele cercetate au fost întrunite sub denumirea: *„grupul Saharna-Solonceni"*.

Cercetările, în scurt timp, vor fi continuate de Ana I. Meliukova, care a întreprins investigații în așezarea de la Solonceni și necropola Saharna II. A.I. Meliukova îi revine și prima tentativă de sistematizare a materialelor acumulate. Acestea vor fi atribuite epocii fierului (sfârșitul sec. VIII – începutul sec. VII î.Hr.), în același timp indicându-se și sincronismul lor cu cele din ținuturile de sud ale bazinului Dunării. În ceea ce privește interpretarea fenomenelor culturale nou-descoperite, se remarcă și aportul semnificativ al celor două seminare româno-sovietice (1958 – Chișinău, 1963 – București).

Etapa a doua cuprinde anii '70 și, parțial, anii '80 ai sec. XX. Este marcată cu noi și importante cercetări de teren în bazinele râurilor Prut, Siret și al Dunării, soldate cu identificarea unor noi grupuri culturale hallstattiene timpurii – *Cozia*, *Babadag*, *Insula Banului*, precum și ale culturii *Pšeničevo* în raioanele centrale și de est ale Peninsulei Balcanice. Anume în această perioadă va fi evidențiat complexul hallstattian timpuriu cu ceramica incizată și imprimată sau blocul culturilor est-balcanice, datat cu secolele X-IX î.Hr. (S. Morintz, M. Čičikova, D. Dimitrov, B. Hänsel, A. László). Acest fapt a influențat benefic cunoașterea mai profundă a grupului cultural Saharna, în special, a originii și cronologiei acestuia. Apariția grupului Saharna din zona Nistrului (datat deja cu sfârșitul sec. IX – începutul sec. VII î.Hr., sau a doua jumătate a sec. VIII î.Hr.) va fi pusă în directă legătură cu deplasarea în această zonă a populației sud-tracice din bazinul Dunării. De tradiții hallstattiene, sud-vestice vor fi recunoscute și manifestările similare, specifice ceramicii culturii Černyj Les târzie din zona Niprului de Mijloc (S. Morintz, B. Hänsel, A. Vulpe, G. Kossack, A. László).

În etapa a treia (mijlocul anilor '80 – mijlocul anilor '90 ai sec. XX) au fost efectuate investigații noi, de proporții, ale siturilor din bazinul Nistrului. Grație acestora, au fost depistate date importante privind sanctuarele, ritul funerar, prelucrarea și metalurgia fierului ș.a., studiate structurile așezărilor (în special așezarea Alcedar 3). Au văzut lumina tiparului o serie de lucrări de sinteză referitor la culturile hallstattiene timpurii din zona Dunării de Jos, bazinul Siretului și interfluviul Nistru-Prut (Morintz 1987; László 1985, 1989; Levițki 1994; Golțeva, Kașuba 1995). Ca rezultat al analizei și sintezei datelor acumulate pe parcursul a circa 50 de ani, a fost posibilă elaborarea unei concepții noi, privind evoluția cultural-istorică a comunităților culturale

de tip Cozia-Saharna şi Basarabi-Şoldăneşti, din sec. X-VIII î.Hr. la est de Carpaţi (Kaşuba, 2000, 2003).

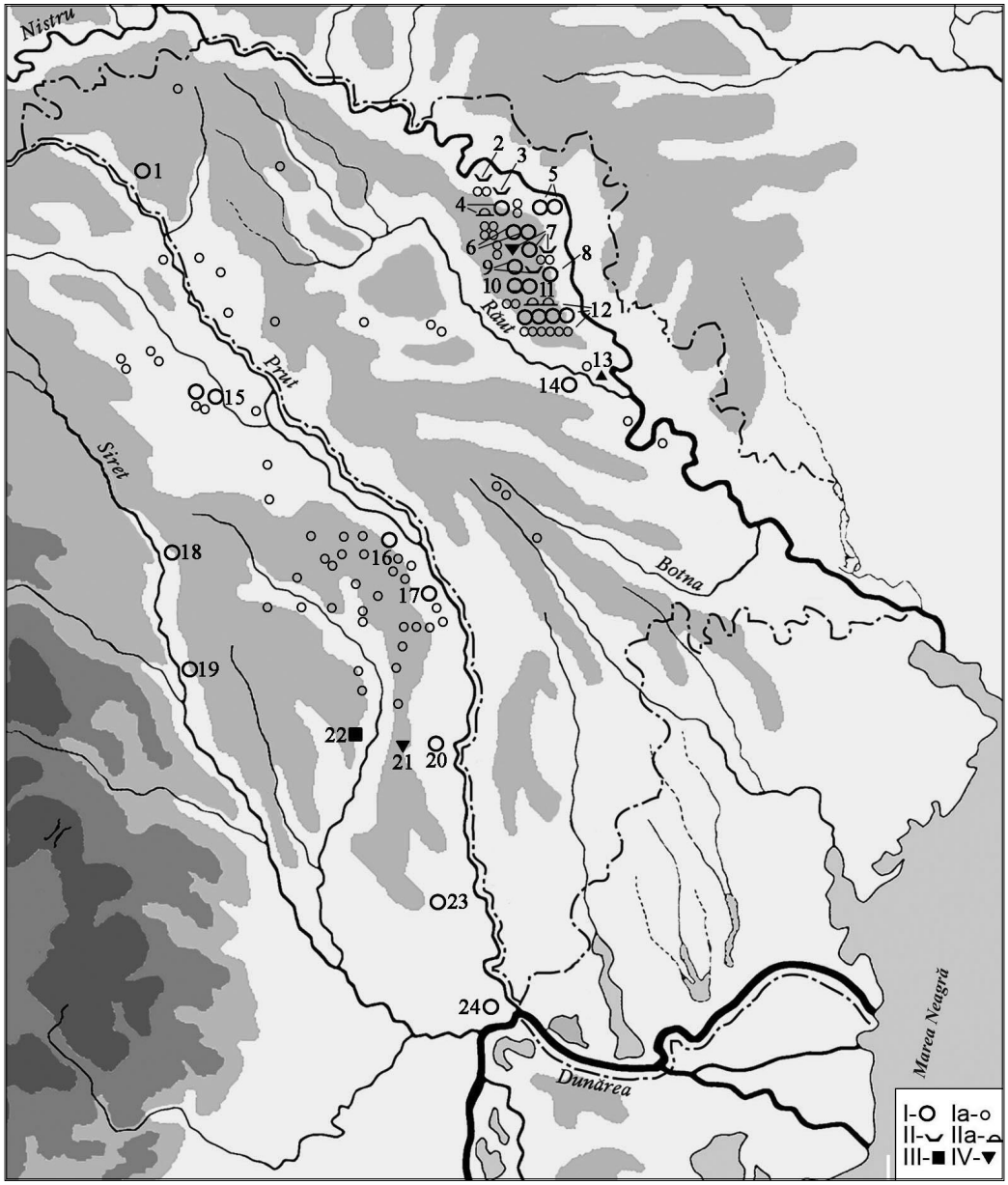
În ultimii 10-15 ani, cercetările culturii Cozia-Saharna au fost concentrate prioritar în microzona Saharna, bogată prin diversitatea culturală a siturilor din mai multe perioade ale epocii fierului timpuriu, unde, apropo, a început crearea unui muzeu cu parc arheologic sub aer liber. În paralel, continuă sistematizarea materialelor şi concretizarea locului acestei culturi în sistemul cultural-cronologic vest-european şi, respectiv, a antichităţilor est-europene (eurasiatice).

Izvoarele. Actualmente, graţie cercetărilor de mai multe decenii, cultura Cozia-Saharna din spaţiul carpato-nistrean este cunoscută prin circa 130 de situri, dintre care 24 de aşezări şi necropole cercetate prin săpături, celelalte fiind semnalate doar în urma periegezelor. În aria acestei culturi sunt cunoscute de asemenea unele depozite (Bârlad) şi o serie de obiecte de bronz, care însă nu pot fi cu certitudine puse în legătură directă cu purtătorii culturii Cozia-Saharna. În acest context, se impune îndeosebi observaţia că monumentele acestei culturi sunt cercetate inegal, mai pe larg cercetate şi complet valorificate ştiinţific fiind cele din bazinul Nistrului, corespunzătoare culturii Saharna. De aceea, expunerea ce urmează va fi efectuată anume în baza acestora.

Periodizarea. O analiză a datelor acumulate arată în mod evident – cultura arheologică Cozia-Saharna a existat în regiune cel puţin 200 de ani, de la sfârşitul sec. XI până la începutul sec. VIII î.Hr. Evoluţia acestei culturi nu a fost uniformă, fapt ce permite delimitarea în cadrul ei a trei etape: timpurie, mijlocie-clasică şi târzie, cărora le corespund trei grupuri cronologice, fiecare cu propriile caracteristici.

În viziunea actuală, evoluţia culturii Saharna se prezintă în succesivitatea următoare: (*vezi Tabelul cronologic, pag. 323*).

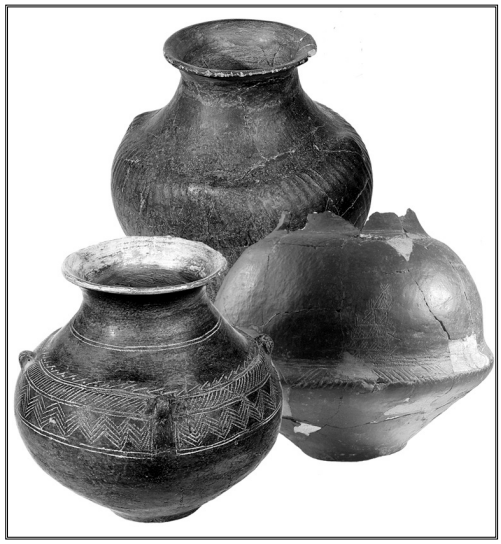
Etapa Saharna I (sfârşitul sec. XI – mijlocul sec. X î.Hr.) corespunde momentului de apariţie a populaţiei culturii Saharna în bazinul Nistrului. Ea se manifestă prin reamenajarea, într-un mod nou, a aşezărilor deja existente (Solonceni şi Saharna Mică), întemeierea unor noi aşezări (Ţăhnăuţi) şi desemnarea locurilor pentru necropole în care vor fi efectuate primele înmormântări (necropola I de la Saharna). Apar locuinţe adâncite în sol de dimensiuni mici, precum şi construcţii de suprafaţă construite pe un schelet lemnos, uns pe ambele părţi cu un strat gros de lut, prevăzut pe la colţuri cu stâlpi, pe care se sprijinea şi acoperişul. Mult mai variată a devenit vesela, în cadrul căreia îşi fac apariţia vasele lustruite de culoare neagră, ornate cu motive geometrice, realizate, cu precădere, în tehnica inciziei. Cele mai timpurii înmormântări vor fi însoţite de piese de import, care relevă statutul deosebit al celui decedat. Se are în vedere un nou tip de veşminte deschise – manta, pelerină, marginea părţii superioare a cărora se prinde-încheie cu o fibulă de metal. Pentru prima dată în

Culturi din perioada hallstattiană timpurie.

I – aşezări Cozia-Saharna (cercetate, a – cunoscute); II – necropole plane, IIa – necropole tumulare; III – depozite de bronzuri, IV – bronzuri descoperite fortuit.

1 – Trinca, 2 – Climăuții de Jos, 3 – Poiana, 4 – Alcedar (aşezare, necropolă), 5 – Solonceni (Hlinaia, La Ursari), 6 – Hligeni (2 - La Şanţ, 5), 7 – Mateuți (celt de bonz, necropolă, La Başne), 8 – Stohnaia, 9 – Țareuca, 10 – Țahnăuți, 11 – Echimăuți-Dagenti, 12 – Saharna (necropole: Țiglău, Gura Hulboaca, aşezări: La Revichin, Țiglău, Valea Țiglău, Mică, Mare, Dealul Mănăstirii, La Şanţ, Hulboaca etc.), 13 – Trebujeni (aşezare, celt de bronz), 14 – Butuceni, 15 – Pocreaca, 16 – Cozia,17 – Brădiceşti, 18 – Brad, 19 – Răcătăul de Jos, 20 – Cavadineşti, 21 – Pleşa, 22 – Bârlad, 23 – Stoicani, 24 – Vânători

Ceramică lustruită. Saharna Mare, Hligeni 2

regiune, femeile încep să practice, pentru împodobirea părului împletit în cozi, inele din placă de bronz cu nervuri orizontale paralele.

Pe parcursul *etapei Saharna IIa* (mijlocul sec. X – al doilea sfert al sec. IX î.Hr.), populaţia continuă valorificarea teritoriului ocupat. În acelaşi timp, acesteia i se alătură noi grupuri de migratori veniţi din zona Dunării de Mijloc. Unul dintre acestea, pe la mijlocul sec. X î.Hr., a adus cu sine şi o veselă nouă, mult mai elegantă, ale cărei motive geometrice se deosebeau nu numai prin varietatea, dar şi prin realizarea lor într-o tehnică mixtă – incizie şi imprimare. Deosebit de variate devin ştanţele cu care se ornau vasele de lut lustruite, de culoare neagră, acestea fiind destinate imprimării motivelor de tip cercuri, cercuri în care este circumscris semnul crucii, sau semnele S, Ω, Σ ş. a. În această etapă, drept rezultat al creşterii numărului populaţiei, se întemeiază noi aşezări, cum ar fi Mateuţi şi Saharna Mare. Noii veniţi se deosebeau şi prin credinţele lor religioase, ca urmare, în această perioadă a fost înfiinţat cunoscutul centru de cult – sanctuarul Hlijeni 2.

Pe la mijlocul – sfârşitul sec. IX î.Hr. – *etapa Saharna IIb-Saharna târzie* – în bazinul Nistrului apare o populaţie de tradiţie culturală Černyj Les, care popula ţinuturile amplasate mai sus, pe cursul Nistrului, precum şi mai la est – regiunea Bugului de Sud şi chiar bazinul Niprului de Mijloc. Ca urmare, în regiune apar locuinţele adâncite în sol (semibordeie), de formă pătrată în plan, prevăzute cu vetre deschise şi cuptoare (Alcedar 3), precum şi noi tipuri de veselă, printre care şi vasele în formă de lalea, prevăzute sub margine cu un brâu în relief.

Etapa târzie sau finală – *Saharna-Şoldăneşti-Şoldăneşti* (hotarul sec. IX-

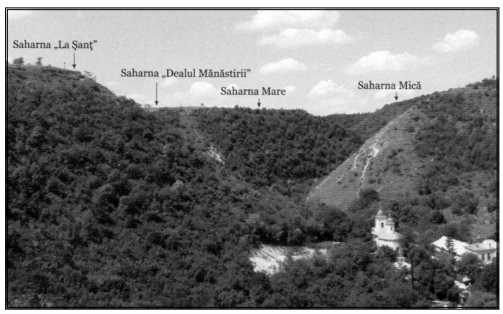
Ceramică fină.
Saharna, Hligeni 2, Solonceni-Hlinaia

VIII/ primul sfert al sec. VIII î.Hr.) a constituit perioada de maximă populare a regiunii. Aici, la începutul sec. VIII î.Hr., apare un nou val de populație. Deși migrează din aceeași zonă a Dunării de Mijloc, acesteia îi erau proprii noi standarde culturale, elaborate în mediul complexului cultural Basarabi, caracteristic deja pentru următoarea perioadă – hallstattiană mijlocie – a evoluției cultural-istorice a Europei Centrale și de Sud-Est.

Apogeul evoluției culturii corespunde orizontului Saharna IIb și celor mai târzii complexe Saharna-Șoldănești.

Modul de viață

Statornicindu-se în bazinul Nistrului, purtătorii culturii Saharna valorifică teritoriul după principiul „*securității naturale*". Ei utilizează activ specificul reliefului, întemeind așezările pe locuri ridicate, fortificate natural. În același timp, pentru asigurarea efectivă a economiei și ocupațiilor practicate, așezările erau amplasate în apropierea unor surse de apă, pășuni și terenuri favorabile agriculturii. Unele așezări erau fortificate artificial, transformându-se astfel în cetățui înconjurate de valuri de pământ cu șanțuri adiacente (Pocreaca, Brad – în arealul de vest). Incinta unor așezări deschise, în locurile de acces spre ele, se îngrădea cu palisade duble (Saharna Mare).

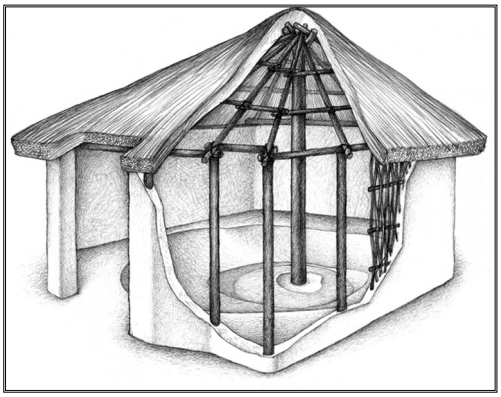
Siturile hallstattiene de la Saharna

În jurul așezărilor fortificate – cetăți care, probabil, reprezentau centre ale unor formațiuni teritoriale, erau grupate, de obicei, mai multe așezări deschise, amplasate la distanțe ușor accesibile pentru o comunicare operativă.

În cadrul așezărilor, complexele de locuit, împreună cu propriile anexe gospodărești și meșteșugărești, se organizau în grupuri situate la distanțe de 20-25 m unul de altul. În unele cazuri, complexele gospodărești erau legate între ele printr-un sistem de treceri. În așezarea Alcedar 3, de exemplu, ultimele erau prevăzute cu acoperiș ușor care le proteja în condițiile climaterice nefavorabile.

Populația locuia în case construite în mod diferit. Unele dintre acestea erau parțial adâncite în pământ, de tipul bordeielor și semibordeielor. Altele – de suprafață, ridicate pe un schelet lemnos.

Bordeiele, de obicei, sunt de dimensiuni mici, de formă ovală în plan cu diametrul de circa 5-8 m. Ele erau prevăzute cu intrare special amenajată și se încălzeau cu ajutorul unor vetre portative. Mai preferabile, probabil, erau locuințele de tipul semibordeielor de formă ovală sau cvasirectangulară cu o suprafață de la 6,25 până la 11-14 m^2, și doar în cazuri unice – de 22,5 m^2 (Cozia). Toate ele erau prevăzute cu

Atelier meşteşugăresc – reconstrucţie. Alcedar

sisteme de încălzire – cuptoare, vetre deschise sau vetre portative.

S-au înregistrat câteva modalităţi de amenajare a acoperişurilor. Un mic semibordei din aşezarea Saharna Mică avea acoperişul conic, în formă de şatră. În aceeaşi manieră era acoperit şi atelierul meşteşugăresc din aşezarea Alcedar 3. Cu acoperiş într-o singură pantă au fost prevăzute un semibordei din aşezarea Cozia şi atelierul meşteşugăresc din aşezarea Alcedar 3.

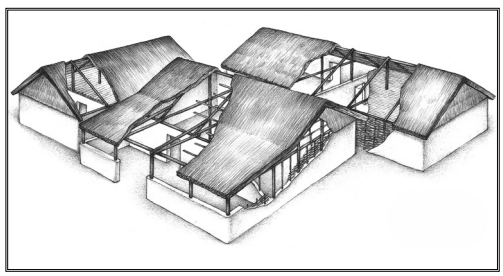
Mult mai spaţioase se prezintă locuinţele de suprafaţă (de la 26 până la 100 m^2), de regulă, de formă rectangulară (Alcedar 3, Mateuţi, Butuceni, Saharna Mică, Saharna-Ţiglău). Ele erau construite pe un schelet lemnos prevăzut cu stâlpi de sprijin. Pereţii constau din stâlpi împletiţi cu nuiele şi unşi pe ambele părţi cu un strat de lut. La bază ei erau întăriţi cu pietre.

Adeseori, exteriorul caselor se înfrumuseţa – pereţii în partea superioară – cu o bordură-pervaz cu marginea vălurată şi decor circular sau ondulat. Colţurile aveau detalii plastice, ornamentale din lut, de formă rotundă sau ovală. Suprafeţele exterioare ale pereţilor se netezeau, după aceea se dădeau cu var, pe care, în unele cazuri, se trăgeau dungi ondulate cu vopsea roşie.

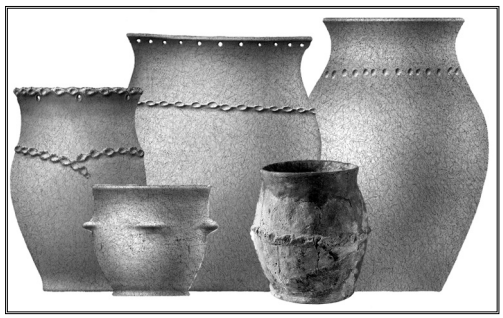
Acoperişurile locuinţelor de suprafaţă, se consideră, erau cu precădere în două pante, deşi nu se exclude existenţa şi celor în trei sau chiar în patru pante. Acestea, probabil, constau din nuiele subţiri şi crengi acoperite cu stuf, paie sau papură.

Locuinţele de suprafaţă, în majoritatea lor, erau doar cu o singură încăpere, unele fiind prevăzute şi cu un mic coridor. Cele de dimensiuni mari aveau două încăperi, una dintre care era folosită în calitate de magazie. Specific doar locuinţelor mari este prezenţa pivniţei (gropii-depozit), utilizate pentru păstrarea rezervelor de alimente, a veselei etc. Pentru încălzirea locuinţelor se utilizau aceleaşi sisteme: cuptoare cu boltă, vetre deschise şi vetre portabile. Amenajarea interiorului locuinţelor era preponderent orizontală. Atestarea pivniţei în locuinţe presupune prezenţa podelei.

Componenţa hranei şi asortimentul veselei casnice a populaţiei erau de-

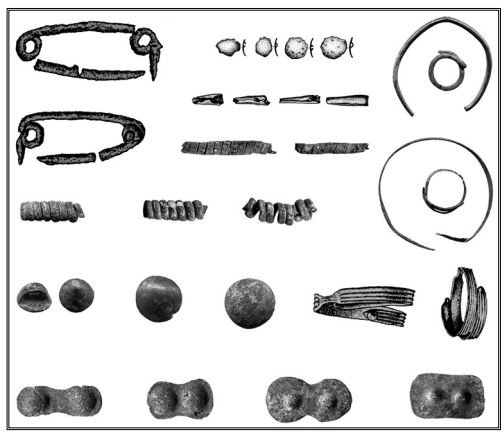
Locuinţe de suprafaţă – reconstrucţie. Alcedar

Ceramică de uz comun. Hligeni 2, Solonceni-Hlinaia, Saharna, Poiana

terminate de modul de viață agrar. În alimentație, asemănător tuturor agricultorilor, predomina hrana vegetală – terciurile, ciorba și turtele din făină de grău, precum și legumele, și fructele. Se consuma, la sigur, carne, lapte și produse lactate (brânză).

Hrana era preparată în vase de lut modelate cu mâna, în general oale simple cu pereții drepți. Mult mai variată și calitativ modelată era vesela fină, din care se servea. Asortimentul acesteia includea recipiente mari pentru păstrarea rezervelor (chiupurile), vase pentru băut (ceștile și cupele) și pentru mâncare (străchinile și castroanele). Majoritatea veselei fine de masă era bogat ornamentată cu motive geometrice, realizate prin incizare și imprimare, incrustate cu pastă albă. Ultima, aplicată pe suprafața neagră strălucitoare a vaselor, oferea acestora o eleganță deosebită.

Piese vestimentare și de podoabă. Necropolele Saharna 1-2

Limitate rămân datele referitoare la vestimentație. Se presupune că persoanele cu statut deosebit îmbrăcau pe deasupra o haină de tipul mantiei sau pelerinei, prinsă pe umăr cu o fibulă de metal, care la mijloc putea fi încheiată și cu nasturi. În calitate de piese și accesorii vestimentare, se foloseau nasturi de formă rotundă și aplici de bronz în forma cifrei 8.

Judecând după statuetele feminine, femeile purtau rochii lungi, cu franjuri la poale, prinse la mijloc cu un brâu de pânză sau piele. Capul putea fi acoperit cu basmale. Pe cap se purtau diademe, iar pe frunte – benzi de pânză sau de piele. Părul, împletit în cozi, se împodobea cu inele din placă de bronz cu nervuri orizontale paralele. Vestimentația feminină mai era și brodată. O componentă obligatorie a vestimentației erau podoabele de bronz – saltaleoanele, purtate câte unul sau mai multe, brățările din fir subțire și inelele simple.

Activitatea economică

Baza economiei populației o constituia agricultura, în special cultivarea cerealelor. Printre acestea predomina meiul obișnuit (cca 60%) din totalul speciilor determinate, urmat de diferi-

te soiuri de grâu (cca 33-35%) şi, într-o măsură mult mai limitată (cca 10%), de orz. Caracteristicile agrobiologice ale plantelor cultivate demonstrează că acestea sunt rezistente la secetă şi au proprietăţi deosebite de acomodare. În special meiul, cultură cu o perioadă scurtă de maturizare şi coacere, capabilă, în caz de necesitate, să rodească şi de două ori pe an şi ale cărei boabe pot fi utilizate şi în calitate de hrană pentru porci şi cai. Orzul de asemenea reprezintă o cultură rezistentă la secetă şi poate fi utilizată ca furaj, îndeosebi pentru cai. Dintre leguminoase, conform aprecieilor specialiştilor, se cultiva mazărea.

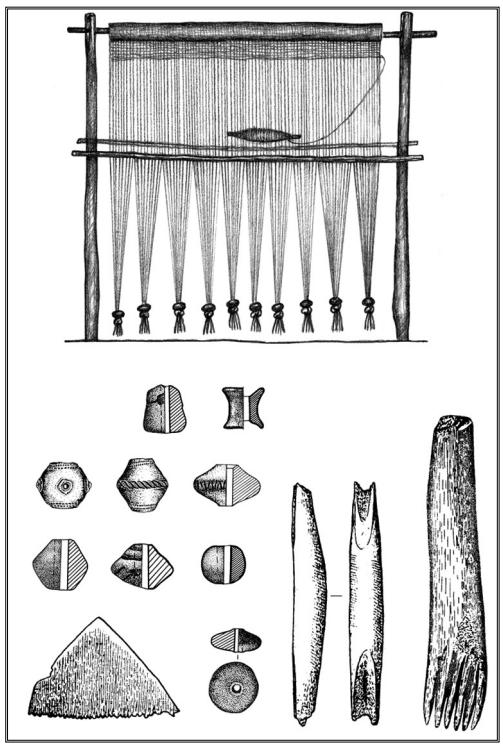
Solul se lucra cu plugul primitiv de lemn. Strângerea cerealelor se făcea cu ajutorul secerilor de tip vechi, formate din lame de silex fixate într-o „ramă" de lemn. Grânele pentru păstrare erau depozitate în vase mari şi în locuri special amenajate – gropi cu profilul piriform. Pentru obţinerea făinii, grâul se măcina cu ajutorul râşniţelor şi al frecătoarelor din gresie.

O ramură relativ dezvoltată şi stabilă a economiei era creşterea animalelor, orientată spre aprovizionarea populaţiei cu produse din carne şi lactate, fapt susţinut şi de cota-parte a meiului şi orzului cultivat, care erau utilizate nu numai în calitate de cereale, dar şi ca furaj. Se creşteau vite cornute mari şi porcine. De asemenea o atenţie sporită se acorda vitelor cornute mici, ale căror produse constituiau o sursă preţioasă de hrană, iar pieile şi lâna – materie primă în gospodăria casnică. Cirezile de vite erau păscute pe păşunile din împrejurimi, iarna însă animalele se hrăneau cu furaj special pregătit şi depozitat.

Un rol secundar îl avea vânatul, ale cărui produse se utilizau atât în alimentaţie, cât şi în calitate de materie primă pentru prelucrare ulterioară – blănuri, piei etc. Printre animalele sălbatice vânate, se numără căpriorul, iepurele de câmp, cerbul nobil, lupul, mistreţul, vulpea, vidra şi bursucul. Surse suplimentare de hrană se obţineau şi în pădurile din preajmă, unde se culegeau coarne, corcoduşe, mere, vişine, cireşe şi alune.

Printre meşteşuguri, un loc important revine reducerii fierului din minereul de baltă local. Fierul se topea la o temperatură de circa 1200° C, în cuptoare mici, cu sau fără capac, amplasate în gropi simple. Procesul de reducere a fierului se efectua cu ajutorul cărbunelui de lemn, folosindu-se de asemenea suflarea artificială a aerului. Din fier se produceau unelte (cuţite), piese vestimentare (fibule), piese de harnaşament (zăbale) etc.

În mediul populaţiei existau şi olari iscusiţi, producţia cărora a cunoscut o largă răspândire în întregul spaţiu nord-pontic. Vesela calitativ lustruită (chiupuri, cești şi cupe, străchini şi castroane) constituia o parte componentă a vieţii cotidiene nu numai a populaţiei locale, dar şi a celor vecine. Acest succes se datora, probabil, motivelor ornamentale incizate şi incrustate cu alb, care ofereau veselei negre lustruite un aspect elegant, nobil.

Război de țesut și ustensile pentru tors și țesut. Saharna Mare, Mateuți ș.a.

Dintre celelalte meșteșuguri casnice, mai dezvoltate erau torsul și țesutul. Multe dintre fusaiolele folosite la torsul firelor și confecționarea pânzei erau complet acoperite cu motive ornamentale incizate sau imprimate, prin care meșterii își marcau, probabil, uneltele personale.

Lingurile de turnat și fragmentele de zgură atestate în așezări prezintă dovezi sigure în ceea ce privește prelucrarea bronzului. Se produceau podoabe mici (aplici în formă de cifra 8, saltaleoane, inele, fibule). În general însă, piesele de metal sunt destul de rare. Deficitul de metal se completa prin utilizarea pe larg a pietrei și silexului, din care se executau diverse unelte de muncă: seceri, râșnițe, frecătoare, ciocane și topoare.

Printre meșteșugurile casnice a fost atestată și prelucrarea osului și a cornului, din care se confecționau lustruitoare, străpungătoare, ace, precum și vârfuri de săgeată utilizate la vânat. Din lemn se lucrau atât obiecte de dimensiuni mari, necesare pentru construirea scheletului lemnos al locuințelor (bârne, scânduri), mijloace de transport pe uscat (căruțe) sau pe apă (bărci, plute), cât și obiecte de uz casnic, inclusiv dispozitive mai complicate – „rame" de lemn pentru seceri, în care se fixau lamele de silex.

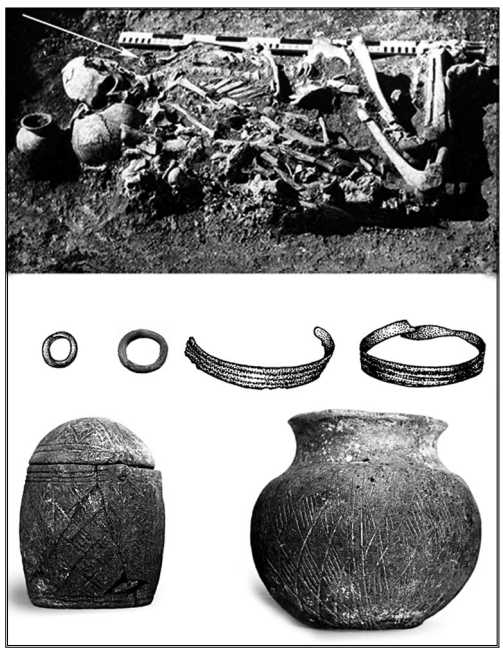
Viața socială şi spirituală

Referitor la structura socială a societății, în prezent există doar unele date indirecte, oferite de ritul și practicile funerare atestate în necropole (Saharna, cimitirele 1 și 2, Alcedar, Climăuții de Jos, Poiana). Necropolele, de obicei, erau amplasate în preajma așezărilor, mormintele, în cadrul acestora, fiind dispuse în grupuri (3-6 morminte), ordonate în șiruri. Pentru amenajarea construcțiilor funerare adesea se folosea piatra, din care se ridicau tumuli cu mantale nu prea mari, acoperiți cu un strat de pământ. Pe lângă acestea se practicau și necropolele plane. Predomina inhumația, în cazuri mai rare fiind utilizat și ritul incinerării.

În incinta necropolelor, inițial, se amenajau ringuri din lespezi de piatră, în centrul cărora era depus unul sau mai mulți decedați, în poziție chircită.

Ulterior, la locul înmormântării se oficiau pomeniri repetate în memoria celui decedat. Aceste construcţii prezentau, în felul lor, nişte cavouri de lungă durată, deasupra cărora se amenaja un acoperiş temporar. După un anumit timp, ele se distrugeau (uneori se ardeau), deasupra lor ridicându-se mantale din piatră şi pământ de dimensiuni nu prea mari.

Răposaţii se înmormântau în straiele şi cu podoabele personale purtate în timpul vieţii. În zona capului se depunea băutură (cești şi cupe), iar a picioarelor – hrană, în stare lichidă sau solidă (strachină şi/sau oală). Recipientele depuse, fără excepţie, se modelau exclusiv pentru ceremonia funerară. Într-un caz, în mormânt a fost depus în calitate de ofrandă un picior de cal.

Mormânt în pereche. Saharna 2

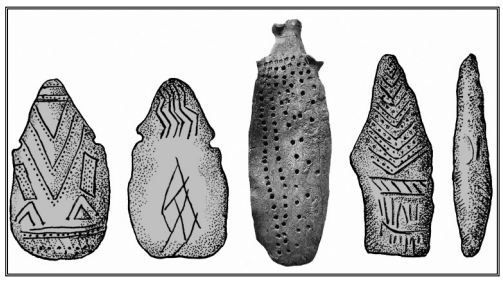

Vase rituale. Hligeni-La Şanţ, Saharna 1

Unele morminte, suplimentar înconjurate cu ringuri de piatră, aparţin, posibil, unor reprezentanţi ai elitei, fapt confirmat prin piesele de podoabă de prestigiu, ofrandele depuse şi vasele cu destinaţie specială, rituală – vase-pixide. Este evident, aşadar, că din punct de vedere social, comunitatea era deja diferenţiată. În acelaşi timp, lipsa absolută a armelor sau a mormintelor de luptători relevă faptul că mormintele cu statut deosebit nu aparţin unor căpetenii militare, ci mai degrabă conducătorilor comunităţilor sau chiar ale unor lideri religioşi – slujitori ai cultului.

Ritualurile şi practicile funerare constituiau doar o parte a ideologiei şi culturii spirituale a populaţiei, care s-a manifestat de asemenea şi în alte multiple domenii.

Unele dintre principalele ceremonii şi ritualuri oficiate erau cele legate de cultul fertilităţii. Printre numeroasele obiecte de cult, cu semnificaţia fertilităţii se încadrează turtele, pâinicile şi pintaderele de lut. Simbolurile pământului, al câmpului arat, al pământului roditor sunt întruchipate, de asemenea, şi în ornamentarea bogată a ceramicii fine cu simboluri

Plastică antropomorfă.
Ţăhnăuţi, Saharna-Ţâglău

geometrice specifice – triunghiuri şi romburi haşurate.

Ofrandele dedicate „Pământului roditor" erau depuse în gropi votive speciale, în care, timp îndelungat, se acumulau obiectele-ofrande. Acestea reprezentau excavaţii rotunde cu fundul dintr-un strat de lut de culoare verde sau albă, uneori căptuşite cu fragmente de la recipiente ornamentate. Darurile depuse în ele constau atât din produse, alimente şi lichide în vase lustruite, incrustate cu alb, cât şi din părţi ale leşurilor de animale sălbatice şi domestice. Întrucât gropile votive erau utilizate timp îndelungat, ele erau prevăzute cu capace speciale sau acoperiş din materiale uşoare (Hligeni 2, Alcedar 3).

În calitate de daruri se aduceau văscioare speciale – pixide şi vase cu picioare. Unele din acestea sunt de formă zoomorfă sau ornitomorfă şi bogat ornamentate cu motive geometrice.

Importanţa cultului fertilităţii este reflectată şi în numeroasele figurine feminine modelate din lut. Acestea sunt de dimensiuni mici (11-13 cm), de formă triunghiular-ovală alungită. Cele păstrate în întregime au redate faţa, părul, îmbrăcămintea şi piesele de podoabă. Rămâne de presupus că femeile, simbolizând cultul fertilităţii şi fecundităţii Pământului-Mumă, cultul focului din vatră, aveau un rol deosebit şi în ritualurile oficiate, în calitate de slujitoare ale cultelor.

În legătură strânsă cu cultul fertilităţii şi fecundităţii, se găsea cultul soarelui, redat în motivele ornamentale (cercul şi crucea circumscrisă în cerc). Cultul focului este reflectat, în special, prin ritualul purificării cu foc, în cazul când o parte a corpului defuncţilor se ardea.

Ritualurile erau oficiate în sanctuare şi locuri de cult special amenajate, printre care se deosebesc cele casnice, teritoriale, atestate în aşezările de la Solonceni, Alcedar 3, şi regionale, reprezentate, îndeosebi, prin centrele de cult (Hligeni 2).

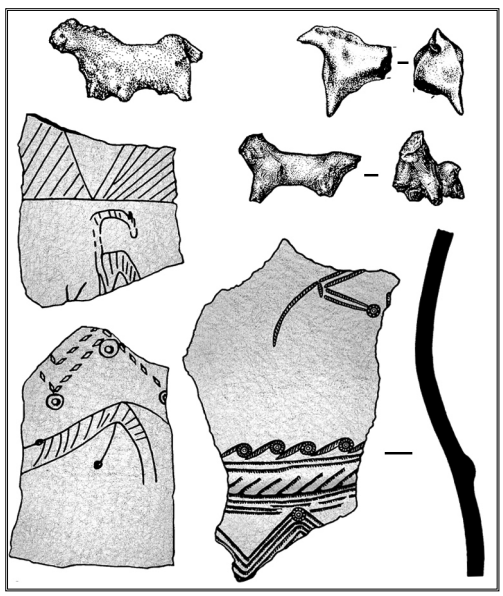
Ritualurile aveau loc în sanctuare organizate după un plan strict definit, de lungă durată. Un astfel de sanctuar a fost cercetat în aşezarea Hligeni 2. El era format din ofrande rituale şi diverse gropi votive. Darurile constau din părţi special pregătite ale scheletului uman, depuse într-un volum de origine organică (pungă de piele, vas de lemn sau coajă de copac), care, împreună cu vasele cu băuturi şi alimente sau cu o masă de lut special pregătită se aranjau, în calitate de jertfă, într-un loc anumit al sanctuarului.

În interiorul sanctuarului, se evidenţia un centru special, în jurul căruia, pe un cerc cu diametrul de 22-22,5 m, erau amplasate, în anumită ordine,

ofrandele şi alte obiecte de cult. Procedurile principale se oficiau în centrul şi în sectorul de sud-est al sanctuarului.

Merită atenţie ritualul la care era supusă o anumită categorie de copii şi maturi, care, probabil, aveau un statut special. El se manifestă prin prepararea specială a dinţilor: tăierea verticală a dinţilor din faţă, a incisivilor şi primilor molari. În unele cazuri, o parte dintre dinţi erau extraşi încă în timpul vieţii, în locul lor implantându-se ceva ce se fixa cu o substanţă de tipul răşinei. Anume oasele acestor indivizi, inclusiv copii „ritual puri" (de vârsta copilăriei a doua), se preparau special, ulterior fiind folosite în acţiunile rituale şi în calitate de ofrande.

Astfel de ritualuri, care exprimau prin sine jertfele închinate, reprezentau „*daruri oferite zeilor*", în numele cărora se oficiau ritualuri într-un spaţiu larg, din zona Dunării de Mijloc, la vest, până în bazinul Nistrului, la est. E foarte probabil ca sanctuarul Hligeni 2 să fi reprezentat un sanctuar regional, loc de închinare atât pentru populaţia locală, cât şi pentru comunităţile mai îndepărtate.

Motive zoomorfe.
Saharna Mare, Hligeni-La Şanţ

Arta, cunoscută preponderent prin ornamentica ceramicii, avea caracter aplicativ. Predomina stilul geometric – combinaţii formate din diferite figuri geometrice, aplicate pe suprafeţele vaselor sau utilizate la împodobirea locuinţelor şi îmbrăcămintei. Predominau figurile mari din linii drepte – triunghiuri şi diverse patrulatere, în combinaţie cu liniile rupte, dispuse în zigzag. În cazuri izolate, pe unele vase se atestă imagini ale calului, care de asemenea sunt realizate într-un stil geometric schematic. Piesele de podoabă şi accesoriile vestimentare cunoscute, în calitate de decor, sunt prevăzute cu crestături, motive circulare şi proeminenţe.

Relaţiile interculturale

Contactele culturale şi economice ale purtătorilor culturii Cozia-Saharna din regiunea Nistrului, după cum e şi firesc, erau orientate în special spre zona Dunării de Mijloc şi de Jos – locurile lor de baştină. Piesele de import şi costumul feminin indică, de asemenea, existenţa legăturilor şi cu unele teritorii mult mai îndepărtate – zona est-alpină şi est-mediteraneană. Aceste piese ajungeau în regiunea Nistrului datorită funcţionării, în sec. XII-XI î.Hr., a unei căi comerciale, de-a lun-

gul r. Sava, Dunării de Mijloc, ocolind Munţii Carpaţi, până în regiunea nord-pontică.

Pe lângă acestea, relaţii culturale intensive sunt documentate şi cu populaţia din stepa şi silvostepa spaţiului dintre Nistru şi dreapta Niprului, îndeosebi cu purtătorii culturii Černyj Les, precum şi cu nomazii timpurii – cimerienii din stepele nord-pontice. Pe lângă produsele din sectorul agrar şi al atelierelor meşteşugăreşti locale, un rol deosebit în relaţiile comerciale cu populaţia din zona de peste Nistru l-a avut, fără îndoială, vesela incrustată, de lux, care devine un obiect de consum prestigios, permanent întâlnit în contextul cultural al acestora.

Pe la sfârşitul sec. IX sau la începutul sec. VIII î.Hr., sub presiunea unui nou val de migratori din zona Dunării de Mijloc, o parte din purtătorii culturii Saharna din zona Nistrului se va deplasa mai spre est, în bazinul Niprului de Mijloc, fiind implicată în procesul de geneză a unor noi formaţiuni culturale. Populaţia rămasă pe loc, în scurt timp, va fi asimilată de triburile nouvenite ale tracilor şi ilirilor.

d. Cultura Şoldăneşti (Basarabi – Şoldăneşti)

Saltul decisiv în utilizarea noului metal – fierul – a avut loc pe parcursul sec. VIII î.Hr., când producerea oţelului a fost însuşită practic în toată Europa şi în Caucazul de Nord. Perfecţionarea tehnologiei a condus la apariţia unor noi unelte de muncă, mai eficiente, la dezvoltarea artei militare, care, la rândul său, a impulsionat şi alte domenii de producţie. Aceste inovaţii ca atare marchează deja o nouă epocă, care cu referinţe la Europa Centrală şi de Sud-Est a fost desemnată drept *hallstattiană* (vezi tabelul cronologic).

Concomitent, către anul 800 î.Hr., în zona Dunării de Mijloc şi a afluenţilor săi din dreapta (Sava şi Drava) se formează o nouă unitate culturală – *complexul cultural Basarabi* – în mediul căreia se afirmă noi standarde culturale. Cunoscutul stil geometric capătă un aspect mai elegant. Motivele ornamentale ale ceramicii sunt realizate cu o mai mare măiestrie, evoluând deja în stil *„tremollo”,* când liniile drepte ale figurilor geometrice (îndeosebi ale triunghiurilor) capătă o anumită curbură şi ondulare. Apar volutele şi spiralele, haşurarea în carouri şi multiple figuri şi detalii. Transformări esenţiale suferă şi sfera ideologică. O expresie nouă capătă cultul Naturii muritoare şi renăscătoare, cultul Soarelui, ritualurile oficiindu-se pe platforme-altare circulare, ornamentate cu meandre şi volute. Are loc perfecţionarea armelor pentru lupta corp la corp. Se modifică costumul şi sunt create noi accesorii vestimentare şi podoabe. Aceste transformări au cuprins populaţia dintr-un spaţiu vast, de la regiunile sud-est-alpine, la vest, până la Arcul Carpatic, Dunărea de Jos, nordul Mării Negre şi chiar regiunea Niprului, la est (*vezi Harta, pag. 321*).

În scurt timp, pe la începutul sec. VIII î.Hr., o parte din purtătorii aces-

tor noi standarde hallstattiene, pornind din zona Dunării de Mijloc, migrează spre nord și nord-est, pătrunzând până în bazinul Nistrului. Astfel, teritoriul regiunii Nistrului de Mijloc, grație vieții prospere în acea perioadă, devine unul dintre centrele de locuire a acestei populații.

Numele acestui popor rămâne necunoscut. În expresia sa materială, convențional el este desemnat drept *cultura Șoldănești*, după primele și cele mai semnificative situri cercetate – așezarea și necropola din preajma or. Șoldănești din bazinul Nistrului de Mijloc. Se consideră că cultura Șoldănești aparține tracilor. În același timp, aportul semnificativ al comunităților din vestul Peninsulei Balcanice în constituirea culturii de tip Basarabi, nu exclude ca cel puțin o parte a acestui complex cultural să fie atribuită și ilirilor.

Istoricul cercetărilor

Istoria cercetării monumentelor culturii Șoldănești (Basarabi-Șoldănești) poate fi împărțită în patru etape.

Prima etapă corespunde mijlocului anilor ’50-’60 ai sec. XX, când, grație activității arheologului Vsevolod Marchevici, în împrejurimile or. Șoldănești din bazinul r. Ciorna, vor fi descoperite cimitirul plan cu incinerații și câteva așezări (1955). Săpături arheologice în necropolă și în una din așezările descoperite vor fi efectuate de către cercetătoarea moscovită Ana Meliukova. Dat fiind faptul că monumentele cercetate evidențiau un fenomen absolut nou, anterior necunoscut în acest teritoriu, ele au fost delimitate în grupul *Șoldănești-Alcedar,* atribuit epocii fierului (a doua jumătate a sec. VIII – începutul sec. VII î.Hr.). S-a considerat că monumentele grupului Șoldănești reprezintă etapa următoare de evoluție a celor de tip Chișinău, drept pentru care au fost desemnate ca monumente ale „*hallstattului tracic*” și sincronizate cu materialele asemănătoare din ținuturile mai vestice din interfluviul Prut-Siret.

Pe parcursul etapei a doua (anii ’70 al sec. XX), au fost întreprinse săpături arheologice de amploare și colectate noi materiale, în special, în cimitirul Seliște 1, din raionul Orhei (cercetare: V. Dergaciov, V. Lapușnean). Însă evenimentul de bază pentru această perioadă îl va constitui evidențierea, la Dunărea de Mijloc și de Jos, a *culturii Basarabi*, atribuite hallstattului mijlociu și datate la sigur cu sec. VIII – prima jumătate a sec. VII î.Hr. (A. Vulpe, V. Dumitrescu). Acest fapt a deschis noi perspective și pentru studierea materialelor grupului Șoldănești de pe Nistru. Și, deși ultimele au fost atribuite variantei răsăritene a culturii Basarabi, ipoteza evoluției antichităților de tip Șoldănești din cele de tip Chișinău persistă în calitate de concepție de bază.

Etapa a treia (anii ’90 ai sec. XX) se caracterizează prin completarea și definitivarea repertoriului monumentelor, publicarea noilor materiale, atribuite cercului de vestigii Basarabi-Șoldănești. Vor fi enunțate noi ipoteze referitoare la interpretarea grupului

Șoldănești. Semnificativă, în această ordine de idei, a fost concretizarea limitei cronologice superioare a culturii Chișinău-Corlăteni (sfârșitul sec. X î.Hr. – O. Levițki), fapt ce a condus la abandonarea definitivă a ipotezei privind legăturile genetice dintre grupul de tip Chișinău și Șoldănești. Drept urmare, în baza noilor cercetări de analiză, a fost propusă o nouă viziune, conform căreia unul dintre componentele de bază care a contribuit la constituirea particularităților fenomenului Șoldănești (cultura Basarabi-Șoldănești) din zona Nistrului ține de cultura locală Saharna (M. Kașuba).

Etapa a patra (începutul sec. XXI), în studierea culturii Șoldănești s-a manifestat prioritar prin cercetări de analiză. Materialele culturii Șoldănești vor fi examinate în contextul larg al întregului complex cultural Basarabi. Problemelecheie ale discuțiilor în derulare sunt: concretizarea momentului apariției acestora în regiune; cronologia absolută; raportul și interferențele culturale cu populația din nord-est și spațiul nordpontic. Au fost publicate și noi materiale – așezarea de la Mașcăuți. Cu toate acestea însă, până în prezent, o lucrare de sinteză referitor la cultura Basarabi-Șoldănești încă nu există.

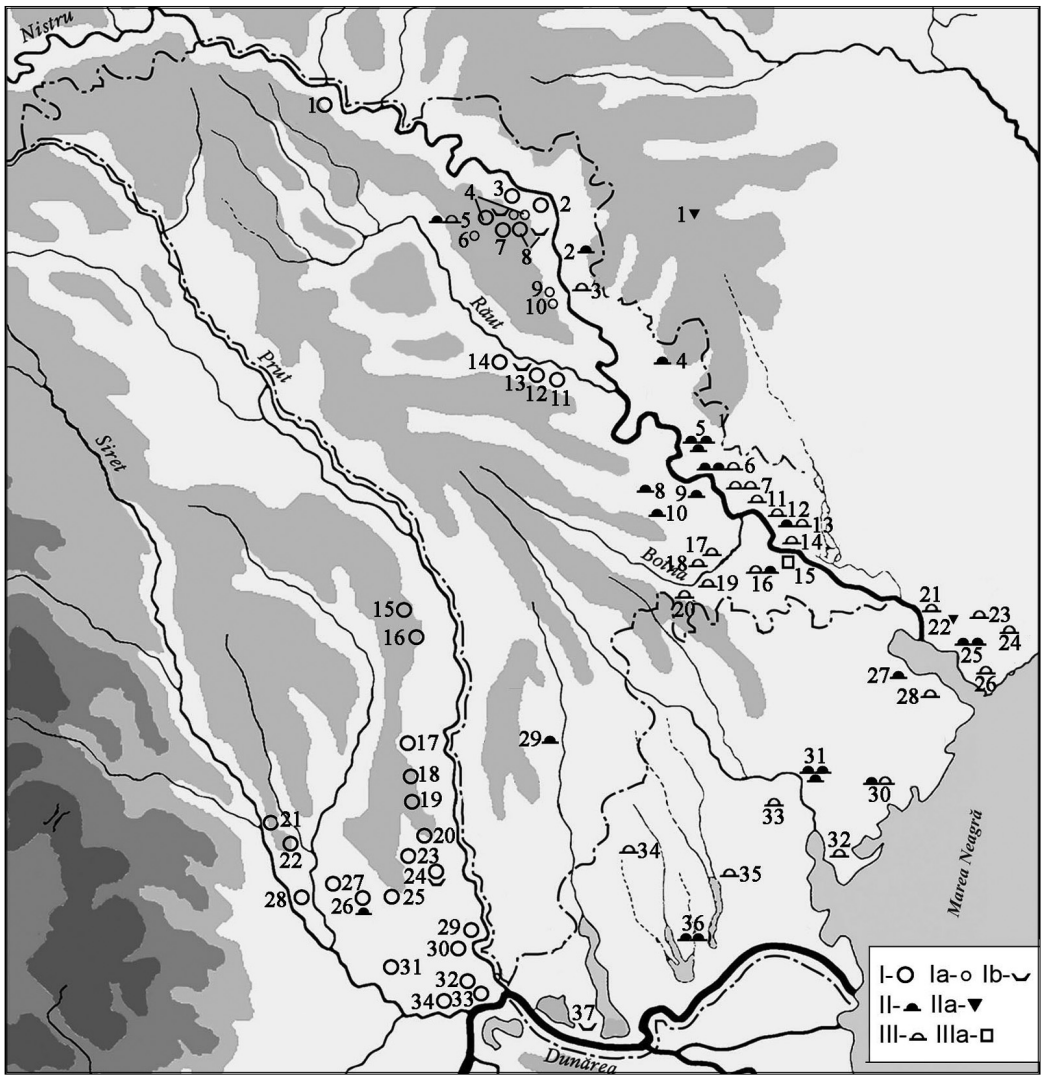
Izvoarele

Ca și în cazurile precedente, cunoașterea culturii Șoldănești este bazată exclusiv pe datele furnizate de cercetările arheologice – cu regret, relativ modeste. Actualmente, în interfluviul Prut-Nistru sunt înregistrate doar 26 de așezări și necropole de tip Șoldănești, cunoscute prioritar prin cercetări de periegeză și mai puțin prin investigații staționare de amploare.

Din cele cunoscute la etapa actuală, cultura *Șoldănești (sau Basarabi-Șoldănești)* din regiunea noastră a evoluat cca 120 de ani, de la începutul sec. VIII până la începutul-mijlocul sec. VII î.Hr. În evoluția neuniformă a acestei culturi pe durata ei de existență se pot deosebi trei etape, cărora le corespund trei grupuri cultural-cronologice (*vezi Tabelul cronologic, pag. 323*).

Etapa timpurie – *Șoldănești I* sau Saharna-Șoldănești, corespunde hotarului secolelor IX-VIII – începutul sec. VIII î.Hr. În acest timp, regiunea Nistrului de Mijloc era populată de purtătorii culturii Saharna din faza finală a evoluției acesteia. Au loc consolidarea și dezvoltarea în continuare a modului de viață agrar, în plină ascensiune se aflau meșteșugurile, nomazii din stepă continuă să solicite veselă și piese de podoabă, oferind în schimb cunoștințe și deprinderi în domeniul utilizării cailor la călărie. Relațiile economice, posibil și cele politice, cu populația nord-pontică au condus de asemenea și la anumite transformări in mediul cultural tracic din regiunea Nistrului de Mijloc. Anume în această fază, în cultura Saharna, încep să se manifeste primele elemente, caracteristic unei noi culturi – de tip Șoldănești.

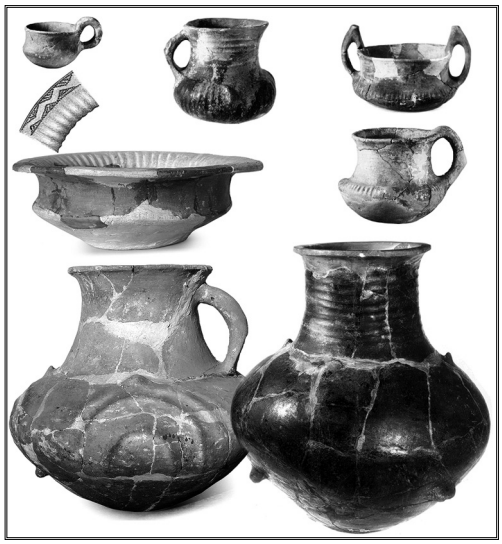
Etapa mijlocie – *Șoldănești II* – al doilea sfert-sfârșitul sec. VIII î.Hr., se

Culturi din perioada hallstattiană mijlocie.

I – Monumente Şoldăneşti-Basarabi (I – aşezări cercetate, a – cunoscute, b – necropole plane); 1 – Cremenciug, 2 – Solonceni-Hlinaia, 3 – Alcedar 3, 4 – Şoldăneşti (1, 2, 3, 4), 5 – Cotiujeni, 6 – Olişcani, 7 – Hligeni 2-La Şanţ, 8 – Mateuţi (La başnea, Curtaia), 9 – Saharna Mică, 10 – Saharna Mare, 11 – Maşcăuţi, 12 – Ivancea 2, 13 – Selişte 1, 14 – Lucaşeuca, 15 – Brădiceşti, 16 – Arsura, 17 – Dodeşti, 18 – Epureni, 19 – Lăceşti, 20 – Suceveni, 21 – Poiana, 22 – Brăhăşeşti, 23 – Lunca, 24 – Stoicani, 25 – Mândreşti, 26 – Matca, 27 – Ţigăneşti, 28 – Drăgăneşti, 29 – Ijdileni, 30 – Şivița, 31 – Piscu, 32 – Tuluceşti, 33 – Vânători, 34 – Şendreni

II – Monumente cimeriene: etapa Černogorovka (complexe funerare, a – bronzuri descoperite fortuit); III – etapa Novočerkask (complexe funerare, a – depozite de bronzuri).
1 – Gherbino, 2 – Mocra, 3 – Vladimirovca, 4 – Vasilievca, 5 – Butor, 6 – Crasnoe, 7 – Parcani, 8 – Roşcani, 9 – Gura-Bîcului, 10 – Beriozchi, 11 – Tiraspol, 12 – Sucleia, 13 – Slobozia, 14 – Hlinaia, 15 – Purcari, 16 – Khadzhilar (Hadjilar), 17 – Chircăeşti, 18 – Ursoaia, 19 – Căuşeni, 20 – Săiţi,

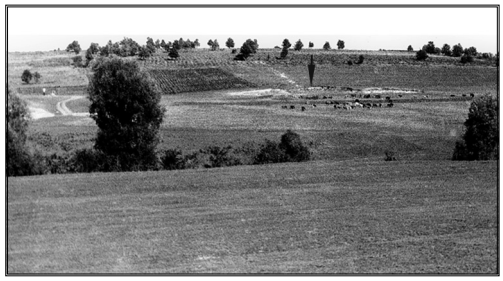

Ceramică fină.
Necropolele Şoldăneşti, Selişte

caracterizează prin continuarea existenţei aşezărilor din prima etapă (Alcedar 3, Mateuţi, Solonceni) şi întemeierea unor noi aşezări (Şoldăneşti 1, 3, 4). În afară de locuinţe de suprafaţă, încep a fi amenajate şi locuinţe adâncite în pământ – bordeie de formă rotundă. În cimitirele nou-apărute, înmormântările se efectuează conform unui nou rit pentru aceste locuri – cel al incinerării (Şoldăneşti 2, Selişte 1). În asortimentul ceramicii fine de masă, de culoare neagră, lustruite, apar urcioarele, ceştile cu două torţi (tip *kantharos*) şi străchinile cu marginea lată, răsfrântă în exterior. Se modifică motivele geometrice şi apar ornamente plastice, în relief (fasete, caneluri). Totodată, populaţia nou-venită va prelua de la predecesorii săi şi unele tradiţii locale. Funcţionează în continuare sanctuarul regional (Hligeni 2). Relaţiile cu cimerienii din zona de stepă se află la un nivel calitativ nou, transformându-se într-o simbioză economică şi politică, cunoscută sub denumirea „*fenomenul traco-cimerian*". Aceasta perioadă constituie apogeul evoluţiei culturii Şoldăneşti în regiune.

Etapa târzie – *Şoldăneşti III* – răscrucea sec. VIII-VII – prima jumătate a sec. VII î.Hr. În jurul anilor 700 î.Hr., în regiunea nord-pontică începe o nouă epocă, condiţionată de deplasarea (sfârşitul sec. VIII î.Hr.), din adâncurile Asiei Centrale a unui nou val de populaţie nomadă – sciţii timpurii. Deşi, începând cu această perioadă, spaţiul nord-pontic este controlat deja de către sciţi, teritoriul interfluviului Nistru-Prut continuă să fie populat de triburile tracice. Totodată, o parte din purtătorii culturii Şoldăneşti părăsesc locurile de trai (aşezarea Şoldăneşti 1), retrăgându-se spre nord şi nord-vest, în zone mai puţin primejdioase – ţinuturile Subcarpaţilor Răsăriteni. Şi deşi o parte a populaţiei continuă să locuiască în regiune (aşezarea Maşcăuţi, necropola Selişte 1), către mijlocul sec. VII î.Hr., în aceste ultime vetre de habitat numărul ei este foarte mic. Majoritatea populaţiei traco-cimeriene se retrage spre vest, dincolo de Munţii Carpaţi.

21 – Černomorka, 22 – Majaki, 23 – Velikij Dalnik, 24 – Petrodolina, 25 – Velikodolinskoe, 26 – Holmskoe, 27 – Semenovka, 28 – Pivdenoe, 29 – Congaz, 30 – Divizia, 31 – Sarata, 32 – Trapovka, 33 – Pavlovka, 34 – Ogorodnoe, 35 – Suvorovo, 37 – Novoselskoe 2.

Aşezarea Şoldăneşti

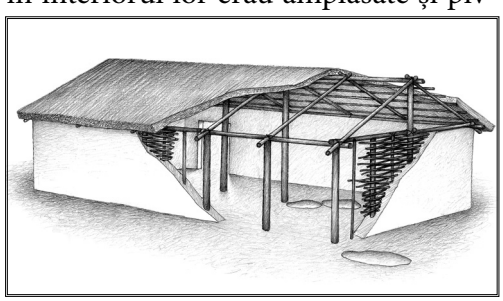

Ceramică de uz comun. Şoldăneşti, Selişte

Modul de viaţă

Stabilindu-se cu traiul în zona Nistrului, purtătorii culturii Şoldăneşti s-au aşezat cu precădere pe cursurile de jos ale afluenţilor din dreapta r. Nistru – Ciorna şi Răut, preferând, pentru întemeierea aşezărilor, locuri cu o altitudine medie, aflate în preajma surselor de apă.

Populaţia continuă să practice locuinţele de suprafaţă de formă rectangulară, construite pe un schelet lemnos cu pereţii lipiţi cu lut, cu acoperiş în două pante. Locuinţele constau dintr-o singură încăpere, unele din ele fiind prevăzute şi cu o încăpere secundară de dimensiuni mici (coridor ?), pentru acces. Suprafeţele caselor variau de la 30 până la circa 70 m^2. În unele cazuri, în interiorul lor erau amplasate şi pivniţe (gropi-depozite), utilizate pentru păstrarea rezervelor de alimente, a veselei etc.

Locuinţă de suprafaţă – reconstrucţie. Şoldăneşti

De asemenea se construiau locuinţe de tipuri noi – bordeie de formă rotunjită, de mici dimensiuni (6-12 m^2). Încăperile locative se încălzeau cu ajutorul cuptoarelor şi al vetrelor staţionare, precum şi al vetrelor portabile.

Modul de viaţă agrar al majorităţii populaţiei a condiţionat şi predominarea în raţia alimentară a produselor de natură vegetală. Elementele nomade „*traco-cimeriene*", integrate în comunităţile locale, la sigur, consumau într-o măsură mai mare carne şi, de asemenea, lapte şi produse lactate.

Pentru pregătirea hranei se utilizau oale de lut modelate cu mâna. Asortimentul veselei fine, de culoare neagră, lustruite, s-a lărgit din contul diversificării tipurilor de vase pentru băut. Apar vase care anterior nu sunt cunoscute în regiune – urcioare, vase în formă *kantharos*, precum şi o mai mare varietate de străchini. Printre ultimele se remarcă, îndeosebi, cele

cu marginea lată, răsfrântă în exterior, bogat ornamentată cu motive geometrice incizate, imprimate sau cu caneluri.

În ceea ce privește vestimentația, putem menționa doar faptul că pentru încheiatul acesteia se foloseau nasturii de bronz de formă rotundă. Se purtau de asemenea brâiele din pânză sau piele, care se prindeau cu o mărgică bitroconică, cu greutatea sporită. Unele femei îmbrăcau de asemenea haine deschise, prinse pe umăr cu una sau două fibule de fier. O componentă obligatorie a vestimentației erau podoabele – brățările și inelele simple de fier.

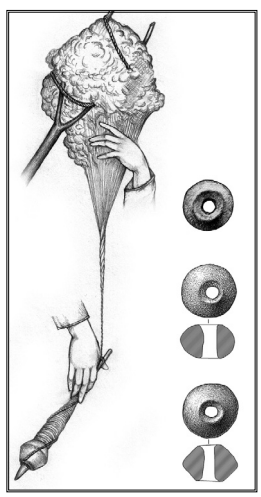
Activitatea economică

Ramura de bază a economiei purtătorilor culturii Șoldănești o constituia agricultura. Meiul, grație rezistenței sale la secetă, continuă să fie principala cultură agricolă. Se mai cultivau, de asemenea, grâul și orzul. Grânele pentru păstrare se depozitau în gropi-ambare, cu profilul în formă de clopot, amenajate special. Pentru obținerea făinii, grâul se măcina cu ajutorul râșnițelor și al frecătoarelor din gresie.

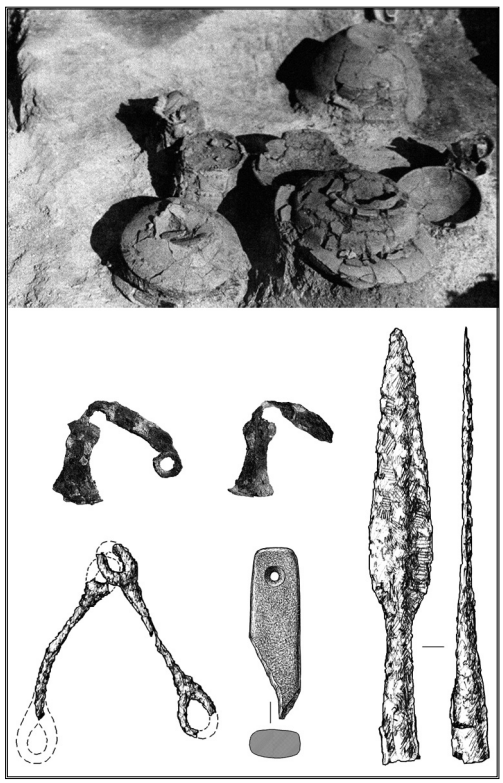
Creșterea animalelor era destinată, în special, pentru asigurarea alimentației. Prioritar se creșteau vite cornute mari, urmate de vitele cornute mici și, în măsură mai mică, porcinele. Caii, cu precădere, se foloseau în calitate de mijloc de deplasare (călare). Însă având în vedere prezența în cadrul comunităților și a unui oarecare număr de nomazi, care consumau carne de cal, aceștia constituiau și o sursă alimentară. Vânatul juca un rol secundar și de asemenea era orientat spre sporirea resurselor alimentare. Printre animalele vânate, în baza resturilor osteologice, se determină cerbul nobil, culanul etc.

Prezența, în așezarea de la Șoldănești, a zgurii de fier atestă prelucrarea locală a fierului. Și, deși piesele de metal nu sunt atât de numeroase, cele de fier (accesoriile vestimentare, piesele de podoabă, uneltele de muncă) predomină hotărâtor în comparație cu cele de bronz. O parte dintre fibulele-agrafe de fier cunoscute din siturile locale sunt caracteristice și pentru spațiul vest-balcanic. Însă în majoritatea lor, acestea reprezintă piese vestimentare tipice pentru întregul spațiu din Europa de Sud-Est.

Dintre meșteșugurile casnice, se remarcă îndeosebi olăritul și țesutul. Populația în viața cotidiană utiliza veselă atât grosieră (oale), cât și fină (chiupuri, urcioare, cești, cupe, străchini, castroane etc.), cu suprafața lustruită, de culoare neagră și ornamentată cu caneluri, fațete, motive geometrice specifice, incizate și imprimate. Tot în condiții casnice se mai prelucrau oasele, cornul, lemnul și alte categorii de materie primă.

Pregătirea firelor – reconstrucție

Mormânt colectiv de incinerare şi piese de inventar. Şoldăneşti

Viaţa socială şi spirituală

Despre viaţa şi structura socială a comunităţilor culturale de tip Şoldăneşti putem judeca doar în baza unor date indirecte, oferite de ritul şi practicile funerare atestate în necropolele Şoldăneşti 2, Selişte 1, Mateuţi-Curtaia.

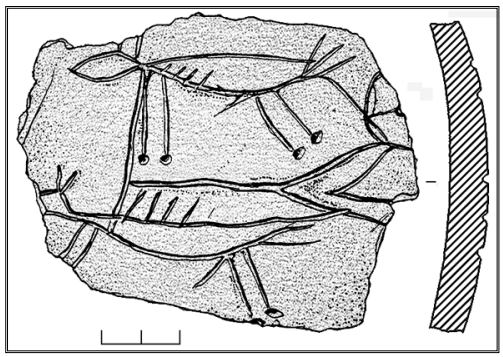
Necropolele, în toate cazurile, erau amplasate la distanţe nu prea mari de aşezări. Ritul funerar practicat era incineraţia, care se efectua în crematorii special amenajate, în incinta necropolelor. Resturile cinerare, împreună cu piesele vestimentare şi cele de podoabă, se depuneau în urne, care, la rândul lor, se amplasau în gropi simple, rotunde cu dimensiuni relativ mici. Gropile mai mari erau prevăzute cu acoperiş, pe un schelet de lemn lipit cu lut. În calitate de urne erau folosite de obicei chiupurile, urcioarele sau ceştile de proporţii, care deseori erau acoperite cu o strachină sau cană. O parte din cei incineraţi se înmormântau direct în gropi, care de asemenea erau acoperite cu vase. În preajma incinerațiilor, în multe cazuri, erau depuse obiecte (unelte de muncă, arme etc.) fără urme de ardere, precum şi vase suplimentare, cu alimente şi/sau băutură.

Diferenţierea socială a comunităţii poate fi dedusă din existenţa a două grupuri de morminte cu statut deosebit: incineraţii cu fibule şi complexe funerare cu vârfuri de lance şi piese de harnaşament, care mărturisesc în favoarea prezenţei în cadrul comunităţilor a unor lideri laici şi a unei pături de luptători, înarmaţi cu lănci, destinate pentru lupta corp la corp. Prezenţa lăncilor de fier în cadrul grupului Şoldăneşti denotă un nou nivel de militarizare a populaţiei, în comparaţie cu perioada precedentă. În acelaşi timp, se poate considera că militarizarea societăţii – prioritar agrară – nu era chiar atât de semnificativă.

Similar perioadei precedente, unul din principalele şi cel mai oficiat cult al populaţiei rămâne cultul fertilităţii şi fecundităţii. Ritualurile şi sărbătorile legate de acesta sunt confirmate prin ofrande în gropi votive consacrate Pământului. Funcţionarea în continuare

a sanctuarului regional (Hligeni 2) demonstrează că populaţia nou-venită de asemenea împărtăşea un cult specific, legat de venerarea naturii veşnic vie, muritoare şi renăscătoare, tradiţie păstrată însă doar de primele generaţii ale celor nou-veniţi, ulterior aceasta fiind abandonată.

Cultul Soarelui şi cultul Naturii la purtătorii complexului cultural Basarabi, inclusiv al variantei lui răsăritene Şoldăneşti, capătă noi expresii. Pe ceramică şi alte obiecte sunt reprezentate pe larg imagini zoomorfe, ornitomorfe şi antropomorfe. Printre cele mai simple imagini geometrizate (figuri geometrice şi combinaţiile formate de acestea), cele mai răspândite devin triunghiul şi diverse variante ale crucii. Triunghiul însuşi reprezenta atât un simbol, cât şi o expresie a realităţii invizibile. De unul singur, triunghiul reprezintă simbolul chipului uman geometrizat, după care, în cele mai multe cazuri, se afla o figură feminină cu braţele ridicate în sus (triunghi cu steguleţe) sau Zeiţa Soare (triunghi haşurat în asociere cu semnul crucii în vârful de sus). Figurinele ornitomorfe şi înfăţişările zoomorfe în scenele unor procesiuni, care, de fapt, reprezentau perechi de oameni deghizaţi în animale, se redau prin triunghiuri în pereche cu vârfurile unite, dispuse orizontal. Imaginea în forma „*Crucii de Malta*" constituie modelul *omului* şi varianta geometrizată a *Pomului Vieţii*, reprezentând veriga de legătură dintre Pomul Vieţii şi om, simbol al unităţii vieţii şi al

Scenă rituală. Cioburciu

morţii, fertilităţii şi nemuririi, esenţa activităţii masculine, al succesului şi prosperării. În totalitate, aceste figuri-imagini geometrizate au şi constituit acel stil specific de tipul Basarabi, ca manifestare a unor culte distincte. Exprimarea rituală-practică a acestora (de genul misteriilor dionisiene) reprezenta anumite sărbători ale comunităţilor şi trapeze comune, al căror atribut era consumarea unor băuturi ameţitoare pentru a atinge starea de identitate a realităţii şi irealităţii, a „*logosului*" şi a „*mitului*".

Arta, ca şi în perioadele precedente, avea caracter aplicativ, iar geometrismul predominant al stilului „*tremollo*" se evidenţia prin aspectul său întortocheat, haşurarea în carouri şi prezenţa multiplelor figuri şi detalii mici. Podoabele şi piesele vestimentare prezentau mostre cu suprafeţe plane.

Relaţii interculturale

Secolul VIII î.Hr. a constituit perioada de intensificare a contactelor, comerţului şi deplasărilor active de grupuri de populaţie pe întregul spaţiu sud-est european, nord-pontic şi nord-caucazian.

Triburile nord-pontice utilizau pe larg vesela produsă de olarii complexului cultural Basarabi, inclusiv al grupului Șoldănești, aceasta răspândindu-se spre est până în bazinul cursului inferior al r. Don. Influențele complexului cultural Basarabi au fost atât de puternice, încât, alături de cultura Șoldănești, în silvostepa din Dreapta Niprului apar mai multe așezări (ca exemplu – cea de la Žabotin) cu elemente culturale extrem de pronunțate ale standardelor de tip Basarabi.

Populația nord-pontică va prelua, la rândul său, tradiția amenajării unor altare de lut, ornamentate cu volute și meandre. La populația agrară din bazinul Niprului apare și un nou tip de vas – căușul scund, ornamentat cu decor geometric radial, incizat și toarta mult supraînălțată – destinat unor ceremonii speciale. Toate aceste tradiții noi vor fi practicate de populația din nordul Mării Negre timp de câteva generații. Constituirea la populațiile amplasate teritorial la distanțe mari unul de altul, a unor „*spații sacrale*" comune, relevă faptul că într-un spațiu extins de la Dunărea de Mijloc și până în bazinul Niprului au existat cu adevărat ritualuri comune și asemănătoare.

Tracii agricultori (cultura Șoldănești) și cimerienii nomazi au creat în regiune o simbioză culturală – un anumit mod de conviețuire al agricultorilor și nomazilor-crescători de vite (manifestat, de exemplu, prin aspectul tumulilor de la Cotiujeni). Această simbioză, cunoscută din izvoarele antice sub denumirea – „*traco-cimeriană*", reprezenta partea componentă a populației din spațiul intracarpatic și al Europei de Sud-Est.

Odată cu apariția în nordul Mării Negre a primelor detașamente ale sciților arhaici, populația tracică (cultura Șoldănești) și/sau așa-numiții „*traco-cimerieni*" se vor retrage în ținuturi mai puțin primejdioase din adâncul silvostepei sau dincolo de Munții Carpați. Astfel, către mijlocul sec. VII î.Hr. în regiune va rămâne doar o parte neînsemnată din fosta populație.

Începând cu mijlocul sec. VII î.Hr., după perioade de populare relativ compactă, în partea centrală a interfluviului Nistru-Prut se observă o restrângere semnificativă a structurilor de habitat. O serie de circumstanțe (atât interne, cât și externe) vor avea drept urmare depopularea părții centrale a regiunii, cu excepția unor enclave izolate. În raioanele de nord ale bazinului Nistrului de Mijloc, din contra, populația continuă să viețuiască în vechile sale localități, valorificând și teritorii noi. Pe la începutul sec. VII î.Hr., purtătorii culturii Černyj Les trec râul Nistru, stabilindu-se pe malul drept al acestuia (microzona Rudi). Populația tracică de asemenea continuă să locuiască și în nord-vestul interfluviului (grupul Trinca), a cărui cultură materială și spirituală relevă apartenența ei la complexul hallstattian carpatic târziu.

5.2. Zona de stepă

a. Cultura Belozerka

Procesele cultural-istorice ce au avut loc în arealul carpato-dunărean, sau reflectat în anumită măsură, şi asupra ţinuturilor de stepă ale spaţiului pruto-nistrean. Aici însă aceste procese nu au fost însoţite de reformări culturale radicale ca în cazul celor din silvostepă. În perioada finală a bronzului, în teritoriile de stepă se dezvoltă cultura de tip Belozerka, legată genetic de cultura din perioada precedentă a bronzului târziu – cultura Sabatinovka. Continuitatea genetică în această zonă se menţine şi în perioada următoare, cea cimeriană, reprezentată de monumentele de tip Černogorovka şi de tip Novočerkask.

Triburile culturii Belozerka au populat stepele din nordul Mării Negre de la Prut şi Dunărea de Jos până la ţărmurile de nord ale Mării Azov, interfluviul Nistru-Prut, reprezentând astfel periferia sud-vestică a acestui areal. La nord şi la vest, cultura Belozerka se mărginea cu complexul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată de tip Tămăoani-Holercani-Balta. (*vezi Harta, pag. 319*).

Comunităţile culturii Belozerka au populat cu precădere regiunea câmpiilor şi podişurilor de silvostepă ale Moldovei de Sud (Colinele de silvostepă ale Tigheciului, Câmpia de silvostepă a Bâcului Inferior) şi zona de stepă – regiunea Câmpiei de stepă a Bugeacului şi regiunea Câmpiei fluviale de stepă a Nistrului.

Relieful Colinelor Tigheciului şi Câmpiei Bugeacului este puternic fragmentat de eroziuni şi alunecări de teren, cel al Câmpiei Bâcului Inferior şi Câmpiei fluviale a Nistrului – slab fragmentat, reprezentat, în cea mai mare parte, de terasele pliocene ale fluviului Nistru. Reţeaua hidrografică în majoritatea sa se compune din râuri cu debit mic, unele dintre care vara seacă parţial sau complet. Solurile sunt reprezentate de cele cenuşii molice şi cernoziomuri levigate, cu predominarea în zona de stepă a cernoziomurilor tipice slab humifere şi cernoziomurilor carbonatice. Vegetaţia, mai bogată şi diversă în partea de nord a spaţiului, la sud este tipică pentru zonele de stepă cu o mare diversitate de specii de ierboase.

Cercetările paleoclimaterice recente arată că, după o ariditate de scurtă durată din perioada bronzului târziu (sf. sec. XIII-XII î.Hr.), în spaţiul nord-pontic, spre sfârşitul sec. XII î.Hr., se înregistrează o creştere treptată a umidităţii, ale cărei valori maxime revin secolelor XI-X î.Hr. Drept urmare, stepele uscate se schimbă în stepe adevărate, cu umiditatea mai ridicată. La sfârşitul sec. X – începutul sec. IX î.Hr. începe o perioadă în care clima devine treptat mai aridă, zonele naturale deplasându-se mai spre nord, ca apoi, către mijlocul sec. VII î.Hr., între stepă şi silvostepă să se stabilească limitele existente în prezent.

Posibil că anume ariditatea climei din sec. XIII-XII î.Hr. a constituit factorul hotărâtor care a provocat substituirea culturii Sabatinovka cu cultura

Belozerka. Apogeul evoluției acesteia coincide cu perioada de creștere treptată a umidității, circumstanță, care a favorizat continuarea modului de viață sedentar și practicarea unei economii mixte, în cadrul căreia rolul determinant îl aveau agricultura și creșterea animalelor, iar declinul ei – cu cea de răcire generală a climei și scădere a umidității, fapt care a și provocat trecerea la modul de viață nomad.

Istoricul cercetărilor

Primele monumente ce țin de perioada târzie a bronzului-începutul epocii fierului din spațiul nord-vest-pontic au fost cercetate încă în a doua jumătate a sec. XIX, însă, până în anii '50 ai sec. XX, ele erau examinate sumar, împreună cu multe altele. Diferențierea celor de tip Belozerka a fost posibilă doar odată cu investigațiile întreprinse de către O. Krivcova-Grakova în așezarea Belozerka din bazinul Niprului și în așezarea de la Uškalka (cercetată de V. Il'inskaja și D. Telegin în 1953-1955,) din aceeași regiune, în care stratul cultural cu materiale de tip Sabatinovka era suprapus de cele de tip Belozerka.

În stepele nord-vest-pontice, studierea monumentelor de tip Belozerka a fost începută de către Ana I. Meliukova prin săpăturile efectuate în a doua jumătate a anilor '50 ai sec. XX, în așezarea de la Tudora și la trei tumuli din împrejurimile s. Olănești din bazinul Nistrului Inferior. Particularitățile complexului ceramic din așezarea Tudora au permis evidențierea în cadrul culturii Belozerka a unei variante locale, specifice zonei nord-vest-pontice, ale cărei comunități au evoluat în aceeași perioadă cu cele hallstattiene timpurii de tip Chișinău din zona de silvostepă.

În anii '60 ai aceluiași secol, prin eforturile depuse de E.A. Rikman, E.K. Cernyš, G.B. Fiodorov, I.A. Rafalovici, G.F. Cebotarenco, au fost identificate și cercetate așezările de la Comrat, Ozernoe, Kriničnoe, Coșnița, Cobusca Veche, Calfa etc.

Către începutul anilor '70 ai sec. XX, V.A. Dergaciov a alcătuit primul repertoriu al monumentelor arheologice de tip Belozerka din interfluviul Nistru-Prut, precum și repertoriul obiectelor de bronz, delimitate în grupul denumit Socoleni. Generalizând informațiile cunoscute către mijlocul anilor '70, I.T. Černeakov va considera monumentele cu vestigii de tip Tudora drept o etapă târzie a culturii Sabatinovka, desemnată ca *tip Belozerka-Tudora*, datată cu sec. XI-IX î.Hr.

Desfășurarea în anii '70-'80 ai sec. XX a multiplelor lucrări de ameliorare în zona de sud a Moldovei, precum și în raioanele alăturate din regiunea Odesa, a condus la evidențierea și cercetarea unui număr impunător de monumente, în special a celor funerare – tumulare. Prin aceste lucrări, realizate de arheologii din Moldova (G. Cebotarenco, V. Dergaciov, E. Jarovoi, E. Sava, S. Agulnicov etc.), precum și de cei din Ucraina (I. Černjakov, L. Subotin, Gh. Toščev, V. Vančiugov etc.), vor fi cercetate zeci de necropole tumulare sau plane, cu o

mulțime de complexe specifice culturii Belozerka (Taraclia, Budurjeli, Hlinaia, Pohrebea, Kočkovatoe, Vasilievka, Divizia, Kalčevo erc.). Importanță majoră pentru cunoașterea culturii Belozerka va avea necropola tumulară-plană de la Cazaclia, cercetată (1984-1985) de către Serghei Agulnicov în întregime. Cercetări de amploare au fost întreprinse în mai multe așezări: Cioburciu, Tomai, Cealîc 2, Căușeni, Ialpug 4, Mirnoe 2, Priozernoe s.a. Concomitent, au continuat colectarea și evidența depozitelor și pieselor izolate din bronz.

Dintre cercetările din ultimele două decenii merită a fi menționate cele efectuate în siturile de la Căplani în bazinul Nistrului și de la Cartal-Orlovka la Dunărea de Jos ș.a.

În prezent, grație eforturilor arheologilor moldoveni și îndeosebi ale celor ucraineni, în regiunea de stepă a interfluviului Nistru-Prut și Gurile Dunării sunt cunoscute peste 100 de descoperiri ce țin de cultura Belozerka. Printre ele figurează 35 de așezări (din care circa jumătate cercetate), 31 de necropole tumulare și tumulare-plane), 11 depozite de piese de bronz și circa 50 de obiecte de bronz găsite fortuit (*vezi Harta, pag. 334*).

Originea

Problema originii culturii Belozerka, inițial, a fost în dependență directă de opiniile cercetătorilor vis-à-vis de problematica culturii Srubnaja din nordul Mării Negre și bazinul fluviului Volga. Odată cu identificarea culturii Sabatinovka, iar apoi și a vestigiilor de tip Tudora sau Belozerka-Tudora, se va considera că antichitățile de tip Belozerka reprezintă etapa finală a acesteia. În scurt timp însă, cu acumularea rapidă a noilor date, materialele de tip Belozerka vor fi examinate deja în calitate de cultură distinctă, genetic descendentă din cultura Sabatinovka. În prezent, această opinie este acceptată de majoritatea specialiștilor, deși continuă discuțiile privind atât componentele, cât și ponderea acestora în procesul de constituire a acesteia (V. Otroščenko, V. Vančiugov).

Datorită studiilor recente, este absolut evident că constituirea culturii Belozerka nu poate fi concepută fără a se ține cont de perturbațiile și evenimentele majore legate de pătrunderea în spațiul est-carpatic a purtătorilor culturilor hallstattiene timpurii.

Este clar că, odată cu apariția în silvostepa est-carpatică a purtătorilor culturii cu ceramică canelată, o parte din populația locală a culturii Noua (perioada HaA1-sec. XII î.Hr.), sub presiunea acestora, se strămută în zona nord-pontică și la Dunărea de Jos. Acest proces este atestat în practicile funerare (apariția necropolelor plane, orientarea defuncților în direcția sud), componența unor depozite de bronzuri (Antonovka, Nikopol, Novo-Trojany, Rajgorodka) caracteristice comunităților târzii ale culturi Noua și celor timpurii de tip Belozerka, precum și de tipul antropologic unic al populației culturilor Noua și Belozerka.

Spațiul nord-pontic este expus unor puternice influențe vestice din

partea purtătorilor ambelor complexe hallstattiene timpurii cu ceramică canelată şi, respectiv, incizată, manifestate vizibil în caracteristicile definitorii ale culturii Belozerka. În producţia de ceramică apar un şir de inovaţii tehnico-tehnologice, morfologice şi stilistice, care au condiţionat constituirea unor complexe de ceramică net deosebite de cele precedente, din perioada târzie a epocii bronzului, de care erau legate genetic. În urma influenţelor apusene, se produc modificări în cadrul ritului funerar al înhumaţiei, practicat tradiţional în stepele nord-pontice. În mediul cultural din stepa din nordul Mării Negre, apare o serie de bronzuri de origine central- şi sud-est europeană. Concentrarea elementelor hallstattiene cu precădere în teritoriile cuprinse între cursurile de jos ale fluviilor Dunăre-Nistru, precum şi răspândirea lor spre est a avut o legătură directă cu populaţia culturilor hallstattiene timpurii est-carpatice de tip Tămăoani-Holercani şi Chişinău-Corlăteni, cu care cultura Belozerka se mărgineşte nemijlocit dinspre vest.

Cronologia şi periodizarea

Poziţia cronologică a culturii Belozerka este documentată cu toată certitudinea de succesiunile stratigrafice atestate în aşezarea Uškalka din bazinul Niprului. În stepele nord-vest-pontice, ea succede cultura Sabatinovka, de care este legată genetic. Sfârşitul evoluţiei culturii Belozerka se sincronizează cu perioada când în stepele nord-vest-pontice îşi fac apariţia complexele funerare de tip Černogorovka, atribuite triburilor nomade ale cimerienilor istorici (*vezi Tabelul cronologic, pag. 323*).

Datarea absolută a culturii Belozerka, precum şi problema periodizării ei rămân încă discutabile. Majoritatea cercetătorilor acceptă datarea ei în limitele secolelor XII-X î.Hr. Această datare este bazată pe cronologia fibulelor din sârmă de bronz (de tip „*Violenbogenfibeln*" şi „*Bogenfibeln*"), importate în mediul local din centrul şi sud-estul Europei şi din bazinul Mării Mediterane.

În evoluţia culturii se disting trei etape principale: *etapa timpurie* – sfârşitul sec. XIII – prima jumătate a sec. XII î.Hr.), care include aşezările Cealîc, Tomai, Cioburciu, Comrat, complexele funerare Taraclia, Olăneşti etc. cu caracter mixt Sabatinovka-Belozerka, piese de bronz de tipul celor din componenţa depozitului de la Socoleni ş.a; *etapa mijlocie* – mijlocul sec. XII – a doua jumătate a sec. XI î.Hr., la care sunt atribuite aşezările Tudora, Ialpug 4, Mirnoe, necropolele Cazaclia, Budurgeli, Stumok, Alkalia, şi *etapa târzie* – sfârşitul sec. XI – prima jumătate a sec.X î.Hr., reprezentată de necropolele Kočkovatoe, Vasilievka, Divizia, aşezările Kriničnoe, orizontul II de la Ialpug 4, Chirsova 3, depozitele Čebolakčia-Victorovka, Parcani, Pavlovka, precum şi complexele funerare timpurii de tip Černogorovka de la Suvorov, Velikodolinskoe, Sucleea.

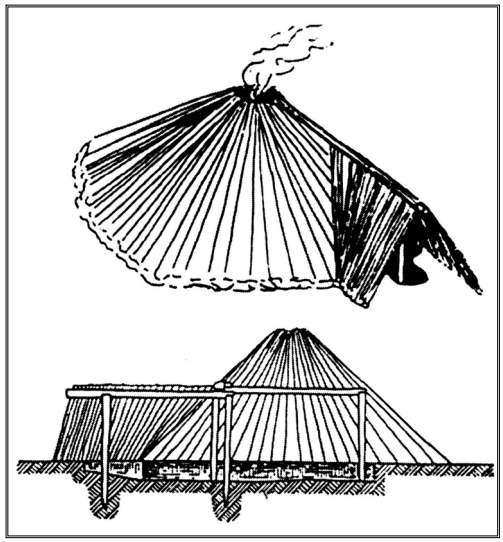
Habitatul: aşezări, locuinţe, necropole

Comunităţile culturii Belozerka din stepele nord-vest-pontice au populat, cu precădere, teritoriul interfluviului Nistru-Prut-Dunăre, mărginit dinspre nord şi dinspre vest de arealul complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată de tip Tămăoani-Holercani-Balta.

În cadrul acestui spaţiu, mai intens valorificate au fost: în partea de vest – Colinele de silvostepă ale Tigheciului, Câmpia Cahulului şi Câmpia Ialpugului, iar în cea de est – Câmpia de silvostepă a Bîcului Inferior, Câmpia fluvială de stepă a Nistrului şi Câmpia Hagiderului Superior, în cadrul cărora au fost concentrate majoritatea descoperirilor ce ţin de cultura respectivă: aşezări, necropole, depozite de bronzuri etc. (*vezi Harta, pag. 334*).

Aşezări. Asemenea comunităţilor altor formaţiuni culturale din această perioadă, purtătorii culturii Belozerka locuiau în aşezări deschise, amplasate în apropierea surselor de apă, pe terenuri prielnice activităţilor gospodăreşti.

Deseori, ele sunt situate pe promontorii înalte şi pe terase formate de râuri cu afluenţii lor, ocupând îndeosebi marginea promontoriului şi terasele apropiate de apă (Čebanovka 3, Kriničnoe, Ozernoe 2, Priozernoe 1 ş.a.). Uneori, aşezările se află pe coastele teraselor, luncilor şi pe malurile plane ale râurilor de stepă (Ialpug 4, Comrat, Manta, Mirnoe). În alte cazuri, aşezările ocupă terenuri greu accesibile, mărginite de râpi adânci (Tudora,

Locuinţă adâncită – reconstrucţie. Comrat

Cioburciu, Udobnoe, Jovtenevoe ş.a.), însă sisteme de apărare din fortificaţii artificiale nu au fost înregistrate.

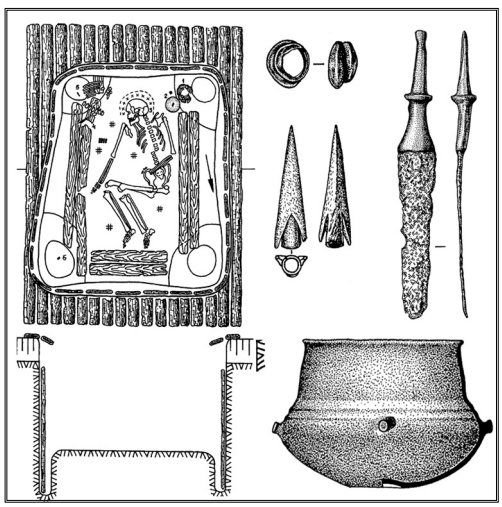
Aşezările, de obicei, erau de dimensiuni mici (până la 1 ha) şi mijlocii (2-3 ha), mai rar – 4-5 ha. În majoritatea cazurilor, aşezările se întind de-a lungul malului râului sau lacului, cu locuinţele dispuse, probabil, în şiruri paralele, distanţa dintre ele variind de la 3-5 până la 20-50 m.

Locuinţe. Pentru trai, populaţia culturii Belozerka utiliza atât locuinţe adâncite în sol, cât şi locuinţe de suprafaţă, cu temelia pereţilor din piatră. Cele mai răspândite erau locuinţele adâncite: bordeiele şi semibordeiele. În aşezarea Ialpug 4 au fost identificate ambele tipuri de locuinţe.

Bordeiele, cu rare excepţii, aveau în plan o formă rectangulară. Intrarea în locuinţele adâncite putea fi în formă de pantă scurtă, coridor ori de trepte joase amenajate în partea sudică. De

regulă, ele au o singură încăpere, cu suprafaţa de la 13,6 (Tudora) până la 60 m² (Cioburciu), podeaua fiind adâncită cu 0,4-1,5 m. Se consideră că gropile pentru pari, atestate pe perimetrul gropilor unor bordeie, denotă că acestea au avut pereţii din lut, pe o structură de lemn, pe care se sprijinea şi acoperişul de trestie. Acoperişul era în una sau două pante, deşi existau şi acoperişuri conice, în formă de şatră. Pentru încălzire se foloseau vetre deschise, amenajate într-o mică adâncitură, şi vetre deschise cu baza de lut (Mirnoe 2) sau de piatră (Kriničnoe, Comrat 1), precum şi cuptoare cu boltă amenajate în gropi (Tudora, Kriničnoe).

Locuinţe de suprafaţă cu pereţii întăriţi la bază cu pietre au fost reparate doar în aşezarea Ialpug 4. Ele au în plan o formă dreptunghiulară, de dimensiuni mari (6,6×4,5 sau 5,4×3,6 m), orientate pe linia nord-vest-sud-est. Pereţii constau din împletituri din nuiele lipite cu lut. Podeaua în locuinţă era din pământ bătătorit, iar în centrul ei, într-o adâncitură, se găsea o vatră deschisă.

Mormântul tumular Chadžilar. Reg. Odesa

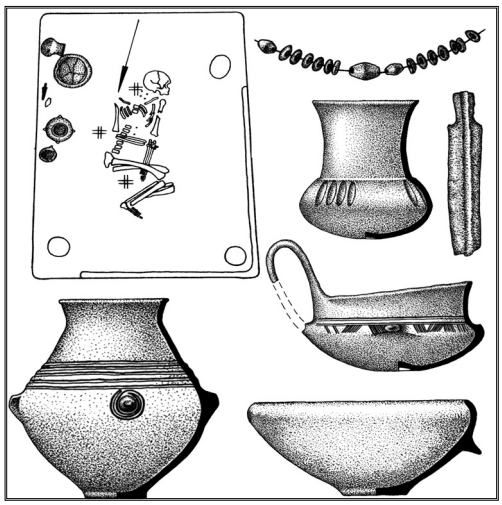
În preajma locuinţelor, în scopuri gospodăreşti, erau amenajate diverse construcţii auxiliare, reprezentate prin sisteme de încălzire – vetre deschise, vetre portabile, cuptoare cu boltă amenajate în gropi, precum şi numeroase gropi, destinate, cu precădere, păstrării proviziilor sau depozitării resturilor menajere.

Necropole. Populaţiei culturii Belozerka, în ceea ce priveşte ***ritul şi practicile funerare***, îi sunt caracteristice necropolele tumulare (Taraclia, Khadzhilar (Hadjilar), Kočkovatoe, Vasilievka, Divizia, Kalčevo), necropolele tumulare-plane (Cazaclia, Budurjeli) şi un număr impresionant de tumuli (Cazaclia, Hlinaia, Pohrebea, Strumok, Şirokoe, Zalizničnoe), toate amplasate pe locuri relativ înalte, respectiv platouri, promontorii şi terase.

În calitate de construcţii funerare se utilizau, cu precădere, gropile rectangulare simple, cu şănţuleţ pe perimetrul fundului sau cu gropi pentru „stâlpi" pe fund, şi mai rar, gropi mici de formă ovală.

În ritul funerar se practica exclusiv înhumaţia. Defuncţii se depuneau în poziţie chircită pe dreapta sau stânga şi, mai rar, pe spate, orientaţi în direcţia sudică.

În calitate de inventar funerar, mormintele includ ceramică (de obicei din categoria fină), obiecte de metal (bronz, fier, mai rar argint şi aur), piese de podoabă (mărgele de sticlă şi chi-

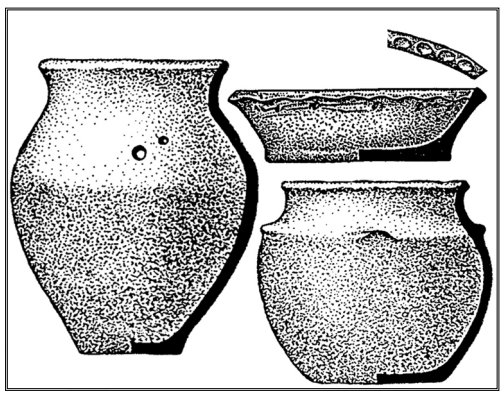

Mormânt din necropola plană Cazaclia

hlimbar, gresii ș.a.), precum și resturi de la ofranda de carne (oase de animale). Sortimentul și numărul pieselor de inventar depus în morminte erau în dependență de genul și vârstă răposatului. De obicei, inventar mai variat și mai bogat este atestat în mormintele de bărbați (2-3 vase, cuțite și fibule de bronz, piese de fier, podoabe de bronz și de aur) și, mai modest, în cele de femei (un singur vas, mărgele de sticlă, brățări, saltaleoane, inele de buclă de bronz, cu rare excepții de argint). Totodată, o anumită parte din morminte, atât de bărbați, cât și de femei, sunt lipsite de inventar. Mult mai diferențiat se prezintă inventarul mormintelor de copii și adolescenți. În cadrul acestora, alături de cele însoțite de câte unudouă vase și un mic set de podoabe, se evidențiază și morminte cu inventar funerar foarte variat și bogat, apropiat de cel al mormintelor de bărbați.

Asortimentul ***veselei casnice***, aflate în uz la comunitățile culturii Belozerka-Tudora, a fost determinat, în primul rând, de necesitățile vieții cotidiene. Recipientele de lut erau utilizate atât pentru pregătirea hranei, servitul băuturilor și alimentelor, păstrarea produselor, cât și pentru depunerea ofrandelor de băuturi și alimente în morminte, calitatea acestora fiind în dependență directă de destinația lor. Hrana, de obicei, se pregătea în oale cu corpul profilat și într-o măsură mai mică în vase-borcan, prevăzute cu capace, având suprafețele lucrate mai puțin îngrijit, de culoare maroniu-cenușie, ornamentate în partea superioară cu un șir de alveole, brâie simple, mai rar alveolate, proeminențe ș.a. Destinație similară aveau străchinile-tigăi, tipsiile și strecurătoarele.

Pentru servitul mesei (alimentelor și băuturilor) era utilizată, în special, vesela fină, lustruită pe ambele părți, preponderent de culoare cenușie. Cele mai preferabile în acest scop erau ceștile cu corpul scund globular și cupele, reprezentate printr-o serie de variante. În proporție mult mai limitată se folo-

Ceramică de uz comun.
Kriničnoe, Tudora, Cazaclia

Ceramică fină. Taraclia, Cazaclia

seau castroanele, străchinile de formă tronconică cu buza invazată şi cănile cu corpul profilat şi toarta supraînălţată. Cu rare excepţii, vesela din această categorie era ornamentată cu caneluri şi proeminenţe conice sau ovale, atât de unele singure, cât şi în diferite combinaţii, în unele cazuri şi cu ornament geometric incizat. Recipientele de proporţii, cu pereţii groşi, destinaţi păstrării produselor, sunt reprezentate prin vase fără ornamente, cu gâtul scurt şi corpul rotunjit şi chiupuri cu gâtul cilindric înalt, brusc delimitat de corpul bitronconic şi cu fund mic, decorate cu caneluri orizontale sau în zigzag, proeminenţe conice şi, uneori, tortiţe-urechiuşe.

Portul populaţiei – vestimentaţia şi componenta lui obligatorie, podoabele, cu un inevitabil coeficient de probabilitate, pot fi reconstituite exclusiv în baza datelor oferite de complexele funerare. Însă deşi decedaţii se înmormântau în veşmintele purtate în timpul vieţii, de la acestea, din cauza perisabilităţii materialelor din care era confecţionată îmbrăcămintea (ţesături, piele), de obicei, s-au păstrat doar accesoriile de metal. Astfel, prezenţa în morminte a fibulelor din sârmă de bronz şi, episodic, de fier (Cazaclia) permit să presupunem că unii membri ai comunităţilor, pe deasupra, purtau haină de tip manta sau tunică. Relativ mai complete se prezintă informaţiile cu privire la piesele de podoabă, care erau utilizate pentru aranjarea părului (acele de bronz şi argint – Budurgeli, inele de buclă de bronz şi, mai rar, de aur – Kočkovatoe), altele erau purtate la gât (salbele din mărgele de sticlă şi chihlimbar – Cazaclia) sau împodobeau braţele (diverse brăţări şi inele de bronz şi de aur – Kočkovatoe, Khadzhilar) etc.

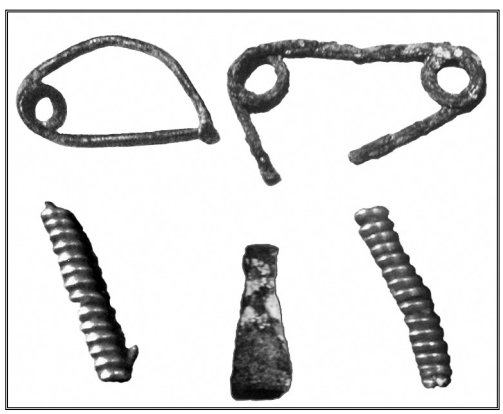
În ceea ce priveşte uneltele, armele şi obiectele de uz casnic, referitor la mediul cultural Belozerka, în general, se remarcă numărul lor redus, indiferent de materia primă din care au fost lucrate – silex, piatră, os, corn sau metal (întâi de toate de bronz, însă sunt cunoscute şi de fier). În ansamblu, acestea reprezintă tipuri comune, caracteristice epocii, şi sunt legate nemijlocit de ocupaţiile principale ale comunităţilor sau dovedesc practicarea anumitor meşteşuguri sau îndeletnici casnice.

Modul de viaţă şi activitatea economică

Evoluţia culturii Belozerka reprezintă perioada de tranziţie de la epoca bronzului la epoca fierului timpuriu, dar, în acelaşi timp, şi de la modul de viaţă sedentar la cel nomad. Această trecere a fost impusă atât de criza structurilor economice ale epocii bronzu-

lui, cât şi de factorul climateric. Este evident caracterul mai puţin sedentar al comunităţilor Belozerka, ca şi faptul că ponderea populaţiei cu un mod de viaţă preponderent sedentar era în descreştere treptată, iar a celei ce practica seminomadismul – în creştere. Această circumstanţă este ilustrată prin numărul mult mai redus al aşezărilor în comparaţie cu perioada precedentă, grosimea mică a stratului cultural şi cantitatea neînsemnată a resturilor de cultură, trecerea de la locuinţele de suprafaţă la locuinţele adâncite în sol, ponderea tot mai mare, în economie, a vităritului.

Materialele ce ar atesta activitatea economică a purtătorilor culturii Belozerka, deocamdată, sunt relativ modeste. Cu toate acestea, se consideră că triburile acestei culturi practicau vităritul şi agricultura, alături de care sunt atestate o serie de meşteşuguri casnice sau de specializare (metalurgia ş.a.), nelipsind nici vânatul, culesul şi pescuitul – activităţi complementare în asigurarea hranei.

Piese vestimentare şi de podoabă. Cazaclia, Doina, Chadžilar

Vităritul

În viaţa comunităţilor nord-vestpontice ale culturii Belozerka, vităritul, favorizat de condiţiile naturale din această perioadă, a jucat un rol primordial nu numai în acoperirea nevoilor de hrană (fapt demonstrat de marea cantitate de oase), produsele lui de asemenea serveau ca materie primă pentru diverse activităţi cotidiene, fiind utilizate şi în alte scopuri, inclusiv cultice (unele părţi ale leşurilor de animale erau depuse în calitate de ofrandă în morminte).

Materialul faunistic indică clar că acoperirea necesarului de carne era asigurat preponderent de animalele domestice, îndeosebi taurine, cabaline, ovicaprine şi, în măsură evident mai mică, porcine, majoritatea animalelor fiind sacrificate la vârsta ce nu depăşea doi ani. La completarea resurselor de hrană, de asemenea îşi aduceau o anumită contribuţie vânatul speciilor de animale sălbatice, precum şi pescuitul, care era secundar.

Vestigiile osteologice din aşezările Ialpug 4, Tudora, Priozernoe 1 şi Kriničnoe etc. arată că, dintre animalele domestice, primul loc, ca frecvenţă, îl ocupau taurinele, urmate de cabaline (caii) şi ovicaprine şi, în măsură mai mică, porcinele. Cel mai redus procent îl prezenta câinele. Printre animalele sălbatice vânate se identifică cerbul nobil, iepurele-de-câmp, mistreţul, lupul şi vulpea.

Aprecierile paleozoologice relevă predominarea, printre vestigiile osteologice atribuite taurinelor, a celor ce aparţin vacilor, fapt ce denotă că creşterea vitelor cornute mari era determi-

nată nu numai de cantitatea mare de carne oferită de acestea, dar şi de furnizarea laptelui, din care se produceau produse cu o perioadă mai lungă de păstrare.

Prin sacrificare, mamiferele – atât cele domestice, cât şi cele sălbatice – furnizau de asemenea piei, blănuri, lână, utilizate pentru confecţionarea îmbrăcămintei, încălţămintei, precum şi a altor necesităţi cotidiene, dar şi ca materie primă – coarne şi oase, din care se lucrau diverse unelte de muncă.

Bovinele şi cabalinele, pe lângă faptul că furnizau o cantitate apreciabilă de carne, erau pe larg utilizate şi în calitate de forţă de tracţiune – la arat, iar caii – şi ca mijloc de transport. Faptul că caii erau folosiţi mai ales la călărie este dovedit de piesele de harnaşament, îndeosebi psaliile de os, permanent prezente în aşezări.

Raportul procentual al speciilor de animale domestice în cadrul economiei animaliere a comunităţilor Belozerka, în care ponderea taurinelor (42,2%) este depăşită de cea a cabalinelor şi ovicaprinelor luate împreună (48,1%), iar numărul porcinelor este extrem de limitat (4,6%), indică faptul că această ramură era orientată spre creşterea animalelor capabile să reziste deplasărilor la distanţe mari şi mai puţin, ale celor neadaptate – toate acestea constituind dovezi în favoarea unei mai mari mobilităţi şi, respectiv, a ponderii considerabile a vităritului la comunităţile Belozerka, care în ultima etapă a evoluţiei lor vor trece la modul de viaţă nomad.

Agricultura

Practicarea agriculturii de către comunităţile nord-vest-pontice, în perioada vizată, a fost determinată, în mod direct, de oscilările climaterice. Ponderea produselor agrare în asigurarea necesităţilor de hrană era influenţată de asemenea de suprafaţa terenurilor aluvionare, favorabile acestei îndeletniciri.

Cu regret, uneltele ce ar fi fost utilizate la lucrarea pământului, în mediul cultural Belozerka, nu sunt cunoscute până în prezent. Posibil că şi aici, asemeni altor regiuni ale Europei, inclusiv de Sud-Est, la sfârşitul epocii bronzului-începutul epocii fierului, cultivarea pământului se efectua cu plugul primitiv de lemn (aratru) cu tracţiune animală, alături de care continuă să existe şi grădinăritul tradiţional cu săpăliga. De altfel, studiul materialului osteologic din aşezări, după cum deja s-a menţionat, a evidenţiat utilizarea la tracţiune, implicit la plug, a bovinelor şi a cabalinelor (cailor).

Conform aprecierilor paleobotanice, purtătorii culturii Belozerka au cultivat cu precădere meiul obişnuit, ale cărui boabe au fost atestate în mai multe aşezări (Comrat, Tudora, Čerevičnoe), precum şi în umplutura unor vase de ofrandă din necropola Cazaclia. Cultivarea orzului, ovăzului, secarei şi grâului a fost documentată prin prezenţa boabelor carbonizate sau amprentelor lor pe ceramică în aşezările de la Etulia şi Comrat. Se remarcă seminţele de viţă-de-vie din aşezarea Etulia, care, după determinările speci-

aliştilor, aparţin atât speciilor sălbatice, cât şi celor cultivate.

Cultivarea cu precădere a meiului a fost determinată de caracteristicile agrobiologice ale acestuia – perioadă scurtă de maturizare şi coacere, rezistenţă sporită la secetă şi proprietăţi excepţionale de acomodare, deosebit de preţioase în condiţiile climaterice din zona de stepă, precum şi de faptul că boabele lui se utilizau şi în calitate de hrană pentru porci şi cai. Orzul de asemenea reprezintă o cultură rezistentă la secetă şi care putea fi utilizată ca furaj, îndeosebi pentru cai.

Secerarea grânelor se efectua, cu precădere, cu ajutorul secerilor de tip vechi, formate din lame de silex fixate într-o „ramă" de corn de animal sau lemn. Boabele erau măcinate cu ajutorul râşniţelor şi frecătoarelor de gresie, descoperite în masă în toate aşezările.

Rezervele de cereale pentru păstrare erau depozitate în locuri amenajate special – gropi cu profilul piriform, fundul şi pereţii cărora se ardeau intenţionat. Astfel de „ambare" au fost descoperite în cadrul sectorului gospodăresc din preajma unei locuinţe în aşezarea de la Priozernoe. Nu este exclus că în calitate de „hambare" pentru cereale să fi fost folosite şi vasele de lut, de mari dimensiuni.

Meşteşugurile

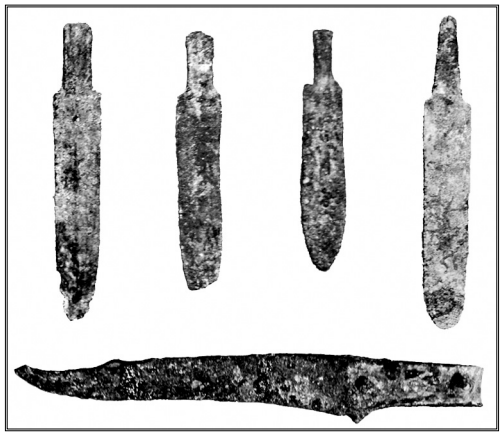
Categoriile de materiale descoperite în procesul investigaţiilor arheologice arată că în aşezările comunităţilor culturii Belozerka se desfăşurau şi anumite activităţi cu caracter meşteşugăresc, care aveau cu precădere un caracter casnic, fiind practicate în cadrul fiecărei familii sau gospodării. Aici erau executate o serie de unelte şi ustensile din os, piatră, ceramică sau lemn, necesare activităţilor cotidiene şi tot aici se efectuau lucrările legate de confecţionarea îmbrăcămintei şi încălţămintei (torsul, ţesutul, cusutul, prelucrarea pieilor etc. Concomitent, descoperirile pun în evidenţă şi practicarea unor meşteşuguri specializate – metalurgia bronzului/fierului, producerea sticlei, olăritul.

Metalurgia. După cum deja s-a menţionat în repetate rânduri, trecerea de la cultura Sabatinovka la cultura Belozerka s-ă manifestat negativ asupra metalurgiei bronzului, practicate anterior în stepele nord-pontice. Are loc întreruperea activităţii centrului metalurgic al culturii Sabatinovka – *Ingul-Krasnyj Majak*. În schimb, se constituie centrul metalurgic *Kardašinka*, apărut din tradiţiile precedente şi influenţele puternice ale centrelor metalurgice din zona Volga-Ural. Însă, ca rezultat al întreruperii relaţiilor de schimb cu centrele carpato-balcanice (în special în asigurarea materiei prime), activitatea metalurgică locală se caracterizează prin reducerea simţitoare atât a numărului şi diversităţii pieselor, cat şi a ariei lor de răspândire. Completamente dispar din circuit secerile de bronz şi săbiile-pumnale. Majoritatea uneltelor capătă un aspect miniatural. Or, criza metalurgiei bronzului a condiţionat apariţia şi dezvoltarea metalurgiei fierului.

Existența tradiției locale a prelucrării bronzului în cadrul culturii Belozerka din spațiul pruto-nistrean este documentată prin descoperirile formelor de turnat în așezările Čebanovka 3, Suvorovo 6, Popeasca sau găsite fortuit (Slobodka). Aceste forme erau destinate pentru turnarea, respectiv, a celturilor-tesle, cuțitelor, pumnalelor miniaturale, vârfurilor de săgeți cu două aripi.

Tipurile de piese de bronz depistate în obiectivele funerare (Cazaclia) și, în special, în depozite (Socoleni, Parcani, Čebolakčia-Victorovka, Pavlovka ș.a.), arată că populația culturii Belozerka dispunea de un sortiment destul de variat de unelte de bronz: topoare-celturi (cu una, două sau fără tortițe), celturi-tesle (cu tortiță pe una din fețe), dălți de diverse forme, cuțite, lame de ferăstrău etc. La fel de variate erau *armele* (pumnale și vârfuri de săgeți de formă diferită), *podoabele* (brățări, pandantive în formă de clopot, ace, saltaleoni în spirală și tubulari) și *piesele vestimentare* (fibule de mai multe tipuri). Majoritatea acestora sunt de origine locală – produse ale centrului metalurgic de la Kardašinka, răspândite de la Dunărea de Jos până la Marea Azov. Altele provin din import, fiind aduse atât din vest – Europa Centrală și de Sud-Est, iar sporadic, din bazinul Mării Mediterane, cât și din est – Caucaz.

Dovezile în favoarea cunoașterii și utilizării de către populația culturii Belozerka a fierului sunt oferite de piesele descoperite exclusiv în complexele funerare. Cu excepția pumnalelor bimetalice (lama de fier și mânerul de bronz) de la Kočkovatoe și Khadzhilar, restul pieselor – cuțitele, pumnalele miniaturale (Kočkovatoe, Budurjeli, Cazaclia) și fibulele de la Cazaclia – sunt în întregime de fier. Toate acestea au prototipuri care, în regiunea nord-pontică, se executau tradițional din bronz, fapt ce a permis să se afirme că și copiile din fier se produceau de asemenea în atelierele locale și că metalurgia fierului aici a început să se practice deja în perioada de existență a culturii Belozerka.

Piese din bronz. Cazaclia

Producerea sticlei în cadrul culturii Belozerka a fost identificată relativ recent. Analizele de laborator efectuate asupra unui lot reprezentativ de mărgele de sticlă (73 de piese), depistate în necropolele de la Cazaclia, Kočkovatoe, Vasilievka și Budurjeli, au demonstrat că pentru producerea acesteia se folosea cenușa de la arderea plantelor din familia gramineelor caracteristice pentru stepa Bugeacului, precum și a

speciilor ierboase care cresc pe solurile saline, în lacurile şi limanurile din depresiunea Mării Negre. Iar metalul din componenţa masei sticloase îşi are proveniența din atelierele de la Kardašinka şi Zavadovka din bazinul Niprului de Jos. Compoziția pastei perlelor din necropolele menționate s-a dovedit a fi categoric diferită de cea a obiectelor de sticlă, cunoscute în nordul Mării Negre, originare din Egipt şi Orientul Apropiat. Acest fapt a şi permis enunțarea ipotezei producției lor în mediul local şi, respectiv, la recunoaşterea existenței în cadrul comunităților Belozerka a unui centru independent de producție a sticlei.

Olăritul

Acest domeniu al activității meşteşugăreşti, spre deosebire de metalurgia bronzului, afectată grav, odată cu stabilirea la Dunărea de Jos şi în silvostepa est-carpatică a populației hallstattiene timpurii (tracii timpurii) cu care comunitățile culturii Belozerka evoluează concomitent, a cunoscut un adevărat avânt. Influențele culturilor bronzului târziu – hallstattiene timpurii din vest, determină, îndeosebi, geneza şi evoluția categoriei ceramicii fine, iar cea de uz comun, tradițional modelată aici încă din perioada precedentă, suportă doar unele modificări în ceea ce priveşte ornamentația, în care apar apucătoarele-suporturi ovale aplatizate şi proeminențele sferice sau conice.

Ca şi în cadrul altor formațiuni culturale din această perioadă, ceramica se modela cu mâna, fără utilizarea roții olarului. Categoria de uz comun, grosieră, în sortimentul moştenit din mediul cultural precedent – cultura Sabatinovka (oalele, vasele-borcan, străchinile-tigăi, capacele) – continuă tradițional să fie produsă în condiții casnice. Acest segment al olăritului, conform opiniei cercetătorilor, reprezintă o îndeletnicire practicată, numai sau în special, de femei.

În ceea ce priveşte producția ceramicii fine, tradiția locală este ilustrată doar de aspectul tehnologic, deosebindu-se, totodată, prin minuțiozitatea prelucrării suprafețelor pereților, precum şi prin menținerea în uz a ceştilor cu două tortițe supraînălțate.

Majoritatea însă a tipurilor de ceramică fină (*cupele, ceştile, chiupurile*, *cănile, străchinile de forme diverse)*, cu precădere monocrome – cenuşii, galben-oranj ori negre şi cu suprafețele netede şi lucioase, la fel ca şi ornamentul specific (*motive canelate, incizate sau în relief*, în special – *proeminențe conice*), încep să fie produse sub influențe din partea comunităților din vest: de la Dunărea de Jos şi de Mijloc, precum şi din spațiul carpato-nistrean, ocupat de comunitățile ambelor complexe hallstattiene timpurii.

Aspectul veselei fine, în ansamblu realizată cu deosebită măiestrie, atestă, fără îndoială, existența unor meşteri şi a unor tipuri de instalații special amenajate (gropi sau cuptoare de tip evoluat), în care, conform analizelor de laborator, se asigura o temperatură de circa 800-1000ºC. Activitatea acestor meşteri specializați era orientată, cu

certitudine, atât spre satisfacerea necesităţilor cotidiene ale populaţiei locale, a practicilor rituale (depunerile de ofrande în morminte), cât şi în scopul comercializării.

Prelucrarea silexului şi a pietrei. Pe parcursul perioadei de tranziţie de la epoca bronzului la epoca fierului, în stepele nord-vest-pontice, similar altor regiuni, utilajul litic – inclusiv cel de silex cioplit, continuă să fie folosit în diverse domenii de activitate. Mai mult ca atât, drept consecinţă a proceselor soldate cu scoaterea din circuit a majorităţii bronzurilor utilizate în perioada anterioară, are loc chiar o anumită renaştere a industriei prelucrării silexului şi a pietrei.

Asortimentul uneltelor de silex şi piatră, cunoscute pentru mediul cultural Belozerka, este alcătuit din râşniţe, frecătoare, lame de silex pentru seceri, gratoare, pisăloage, cute, topoare-ciocan perforate, forme de turnat ş.a. Primele trei formează categoria descoperirilor de masă în toate aşezările. Cutele – pietrele pentru ascuţit, alungite, cu gaură pentru atârnat au fost depistate numai în complexele funerare (Etulia, Cazaclia ş.a.). În general, majoritatea uneltelor de silex şi piatră erau lucrate din roci locale, excepţie făcând doar formele de turnat, unele dintre care sunt din talc sau şisturi metamorfozate sau argiloase aduse din alte regiuni.

Prelucrarea osului şi a cornului. Trecerea de la cultura Sabatinovka la cultura Belozerka s-a manifestat printr-o restrângere considerabilă a „industriei" osului şi a cornului.

În cadrul uneltelor de os şi corn, cele mai frecvente sunt străpungătoarele. Dintre celelalte, menţionăm: un obiect confecţionat din copită de cal (aşezarea Kriničnoe), un calapod pentru lustruit ceramica (Ialpug 4) şi un răzuitor lucrat din copită de cal (aşezarea Comrat 1). Sunt cunoscute câteva vârfuri de săgeată de os (de tipul celor cu tub şi cu trei aripioare), podoabele de os, inclusiv *saltaleoni* confecţionaţi din oase de pasăre, precum şi pandantive din dinţi de animale.

Prelucrarea lemnului. Cercetările efectuate în aşezările şi necropolele comunităţilor culturii Belozerka au scos la iveală diverse şi autentice informaţii privind prelucrarea lemnului. Cert este documentată folosirea pe larg a lemnului în construcţia ambelor tipuri de locuinţe (gropile pentru pari, impresiunile nuielelor şi a parilor în dărâmăturile pereţilor locuinţelor), la amenajarea construcţiilor funerare (căptuşirea pereţilor gropii de înmormântare cu scânduri, amenajarea acoperişului etc.). Lemnul a constituit materia primă pentru construcţia mijloacelor de transport, atât pe ape, cât şi pe uscat. Este cunoscută o roată de lemn de formă discoidală cu butucul clar evidenţiat, realizată dintr-o singură bucată (Strumok, regiunea Odesa). Din lemn erau confecţionate majoritatea uneltelor utilizate în agricultură şi în diverse activităţi gospodăreşti, inclusiv vase. Dovezi ferme, în această ordine de idei, prezintă şi piesele de bronz destinate prelucrării lemnului – topoarele-celturi (îndeosebi celturile-

tesle), dălţile cu tub de înmănuşare şi cele plate, lamele de ferăstrău etc.

Viaţa socială şi spirituală

Stadiul de dezvoltare social-politică şi de ierarhizare socială în care se aflau comunităţile culturii Belozerka poate fi reconstituit doar ipotetic. Indicii concreţi asupra acestor aspecte sunt furnizate, cu precădere, de complexele funerare – tipul (tumular, plan), forma şi dimensiunile gropii sepulcrale, ritul, ritualul şi obiceiurile oficiate în timpul şi după efectuarea ceremoniei funerare.

În baza criteriilor ce însumează caracteristicile principale ale complexelor funerare – tipul (tumular, plan), forma gropii (rectangulară, ovală), componenţa inventarului (vase ceramice, piese de podoabă, unelte, arme), a fost posibilă stabilirea modelului mormintelor simple, de rând, existente în cadrul societăţii Belozerka, acestea constituind circa 52% din întregul masiv de morminte (243). Membrii de rând ai comunităţilor erau înmormântaţi în proporţii aproximativ egale atât în tumuli, cât şi în necropole plane, în gropi de formă rectangulară (1,1x1,55, adâncimea 0,52 m), în poziţie chircită pe o parte, cu capul orientat spre sud, ca inventar având un vas sau mici piese de podoabă.

Circa o treime (29,5%) de morminte s-au dovedit a fi depuse în gropi rectangulare cu dimensiuni mai mici, în comparaţie cu cele standard, sau în gropi de formă ovală şi lipsite de inventar – printre care de asemenea există atât plane, cât şi tumulare (inclusiv principale), însă acestea nu pot fi atribuite în întregime păturii mai sărace a societăţii, iar abaterile de la standardele ritualului, posibil, sunt determinate şi de unele cauze deosebite ale decesului – epidemii, calamităţi naturale etc.

Piese de podoabă – aur, chihlimbar, sticlă. Cazaclia, Chadžilar

Persoanele cu statut social distinct se înmormântau în gropi sepulcrale de dimensiuni mari, cu amenajări suplimentare în interior sau în jurul lor. Sortimentul inventarului în acest caz includea mai mute vase, piese de metal, sticlă, chihlimbar, ofranda de carne etc. Mai mult ca atât, pe parcursul ceremoniei funerare şi, ulterior acesteia se mai oficiau şi asemenea obiceiuri ca presărarea fundului gropii cu var sau vopsele, „banchetul funebru", arderea rugului funerar ş.a. Asemenea complexe constituie circa 18,3% şi se consideră că aparţin reprezentanţilor aristocraţiei tribale.

Pe lângă caracteristicile nominalizate, mormintele „bogate" ocupă, de obicei, şi o poziţie deosebită în cadrul necropolelor, fiind grupate în partea

centrală, în preajma tumulului mare, în jurul căruia se forma necropola.

De remarcat faptul că în rândul tumulilor cu morminte „bogate" se deosebesc două grupuri: tumuli cu dimensiuni mari cu diametrul de 30-60 m şi tumuli de dimensiuni mijlocii, diametrul 15-30 m, circumstanţe care indică existenţa, în cadrul aristocraţiei tribale, a unei eventuale ierarhizări.

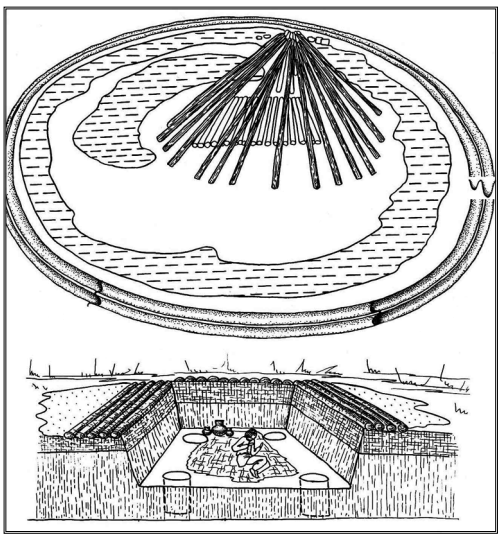
În acest context se cere relevat încă un aspect ce reflectă statutul deosebit al aristocraţiei tribale, şi anume că, conform determinărilor antropologice efectuate asupra defuncţilor, din 9 morminte „bogate", cinci s-au dovedit de bărbaţi şi patru de copii, fapt care, în opinia cercetătorilor, indică asupra existenţei în cadrul societăţii Belozerka a tradiţiei conform căreia statutul social privilegiat al indivizilor mai avuţi se moştenea de membrii familiei acestora.

În aşa mod, deşi modeste, datele arheologice permit identificarea, în cadrul purtătorilor culturii Belozerka, a unei diferenţieri sociale evidente, care presupune existenţa unor indivizi mai avuţi, cu un statut social privilegiat, şi, respectiv, a unei elite aristocratice cu o anumită ierarhizare internă.

Cât priveşte separarea în cadrul acesteia a unor indivizi cu preocupări profesionale deosebite, datele lipsesc. Faptul că în mormintele „bogate" n-au fost atestate piese de harnaşament, iar armele reprezintă doar rare excepţii, presupune că, în cadrul acestei societăţi, călăreţii războinici încă nu se separase într-o pătură socială aparte. Apariţia acestora şi începutul procesului de descompunere a relaţiilor gentilice şi afirmării democraţiei militare la populaţia din stepele nord-vest-pontice vor avea loc spre sfârşitul evoluţiei culturii Belozerka, odată cu trecerea la modul de viaţă nomad, bazat pe creşterea animalelor.

Transformările culturale care s-au produs în perioada de tranziţie la epoca fierului timpuriu s-au reflectat, inevitabil, şi asupra vieţii spirituale. Sursele arheologice disponibile relevă schimbări esenţiale în ceea ce priveşte atât reprezentările artistice, cât şi unele aspecte legate de credinţele şi practicile de cult oficiate. Astfel, în aşezările culturii Belozerka, spre deosebire de cele ale culturii precedente, nu mai sunt atestate locurile de cult – cenuşarele. Dispare plastica de lut cultuală (statuetele zoomorfe etc.), precum şi alte elemente ale manifestărilor artistice. În schimb apare decorul în compoziţii ornamentale formate din caneluri şi incizii dispuse vertical, orizontal, oblic, în ghirlandă, mai rar, motive geometrice, adesea în asociere cu proeminenţe conice. Frecvente devin simbolurile solare (cercurile concentrice), întâlnite pe ceramică, ustensilele de os şi piesele de podoabă.

Referitor la credinţele religioase, în prezent există doar unele date indirecte, oferite de ritul şi practicile funerare atestate în necropolele investigate, prezentate mai sus, şi care de asemenea relevă anumite modificări, în comparaţie cu cele din perioada precedentă (apariţia necropolelor ce îmbină atât carac-

Mormântul principal de la Cazaclia – reconstrucţie

teristicile necropolelor tumulare, cât şi ale celor plane, schimbarea orientării defuncţilor, practicarea reînhumărilor ş.a.) şi unele schimbări în concepţiile religioase din societatea Belozerka.

Ritul şi practicile funerare oficiate de către populaţia culturii Belozerka, similar celor caracteristice tuturor comunităţilor preistorice, reflectă atitudinea lor faţă de moarte şi de cei decedaţi. Ansamblul construcţiilor funerare (tumulii, gropile sepulcrale cu amenajări din lemn) şi al obiceiurilor (purificarea prin intermediul rugului funerar, depunerea alimentelor etc.), constatat arheologic, relevă, în primul rând, faptul că în credinţele religioase ale comunităţilor aveau o semnificaţie deosebită cultul strămoşilor şi credinţa în viaţa de apoi, iar în unele cazuri, ca, de exemplu, în necropola de la Cazaclia, se construiau aşa-numitele „*case ale morţilor*".

Relaţii culturale

Comunităţile variantei culturale Tudora-Belozerka au evoluat în paralel cu populaţia formaţiunilor hallstattiene timpurii de la Dunărea de Jos şi din spaţiul carpato-nistrean, fapt care a determinat legături intensive atât cu purtătorii complexului Tămăoani-Holercani-Balta, cu care se mărginea dinspre nord şi sud-vest, cât şi cu cei ai culturii Chişinău-Corlăteni, iar prin intermediul acestora şi cu întregul masiv cultural hallstattian timpuriu sud-est european.

În relaţiile populaţiei nord-vest-pontice cu lumea înconjurătoare, o pondere deosebită, probabil, au avut legăturile cu comunităţile înrudite din bazinul Niprului de Jos. Însă substratul cultural comun pe care s-au constituit aspectele locale ale culturii Belozerka, utilizarea aceluiaşi sortiment de piese de bronz, produse ale centrului metalurgic Kardašinka, nu permit relevarea intensităţii reale a acestora. Piesele de bronz, topoarele din depozitul de la Akkerman şi securea din cel de la Čebolakčia-Victorovka ilustrează existenţa unor relaţii de schimb şi cu populaţia Caucazului de Nord.

Raporturile comunităţilor nord-vest-pontice cu mediul cultural hallstattian timpuriu se constată cu precădere la nivel de influenţe reciproce şi, în măsură mai mică, de schimb.

Sub influenţele vestice, olarii locali însuşesc procedeele tehnologice de producere a ceramicii negre lustruite, cu particularităţile ei ornamentale în stil hallstattian (motive canelate,

incizate, proeminenţe conice etc.). Pe calea schimbului, la comunităţile culturale din stepa din nordul Mării Negre apare o serie de bronzuri de origine din Europa Centrală şi de Sud-Est, inclusiv din bazinul Mării Mediterane: topoare-celturi de tradiţii transilvănene şi de la Dunărea de Mijloc, cuţite cu spatele curb, lame de ferăstrău, vârfuri de săgeată cu două aripioare, accesorii vestimentare (fibule), piese de podoabă (brăţări, saltaleoni, manşoane, mărgele de chihlimbar), piese de harnaşament (pandantive în formă de clopot, aplice), vase (Pavlovka) etc. Din spaţiul carpato-balcanic, de asemenea se aducea şi materia primă pentru metalurgia bronzului şi, eventual, a fierului.

În urma aceloraşi relaţii de schimb, în aria hallstattiană timpurie carpato-nistreană şi mai departe, în spaţiul carpato-danubiano-balcanic, inclusiv prin intermediul populaţiei Belozerka din interfluviul Nistru-Dunăre, se răspândeşte în proporţii limitate producţia centrului metalurgic Kardašinka – celturi-tesle cu tortiţa frontală, celturi cu două tortiţe, pumnale de tip „cimerian", pumnale cu limba la mâner şi tăişurile paralele, dar şi a centrului nord-caucazian – tesle plate de tip Kuban.

Atestarea în aşezările şi necropolele de tip Tudora-Belozerka a unui repertoriu divers de obiecte, aduse din diferite centre de producere şi indică asupra faptului că prin teritoriile ocupate de acestea au fost stabilite căi comerciale care uneau bazinul Dunării de Jos, regiunile mai vestice, cu cele de la Niprul de Jos, Marea Azov şi Crimeea. Circulaţia mărfurilor, în ambele direcţii, a facilitat aprovizionarea populaţiei locale cu produsele necesare, ultima oferind, în schimb, surplusurile de produse animaliere şi agricole.

Destinul istoric. În literatura contemporană de specialitate, cultura Belozerka se atribuie cimerienilor din etapa timpurie a istoriei lor. Datele arheologice, conform cărora istoria cimerienilor îşi are rădăcini în adânca antichitate, sunt confirmate, actualmente, şi de ultimele cercetări ale istoricilor şi lingviştilor. Legătura genetică a monumentelor cimerienilor cu monumentele culturii Belozerka este dovedită de caracterul culturii lor materiale şi de comunitatea teritoriului de răspândire. Destinele istorice ale triburilor culturii Belozerka sunt legate organic de constituirea culturii cimeriene de mai târziu. Dispariţia aşezărilor de tip Belozerka din zonele nord-vest-pontice atestă faptul că modul de viaţă sedentar, bazat pe agricultură şi creşterea vitelor, este înlocuit de modul de viaţă nomad bazat pe creşterea vitelor, fenomen general pentru toată partea de stepă a Eurasiei. În ritul funerar şi în cultura materială ale cimerienilor timpurii, persistă un şir de trăsături proprii culturii Belozerka. Totodată, noile tipuri de arme şi de piese de harnaşament indică apariţia unor noi grupuri de populaţie din adâncul Asiei, cu alte tradiţii culturale, îmbinarea elementelor locale cu cele calitativ noi manifestându-se, evident, în materialele necropolei cimeriene de

la Suvorovo, care, după părerea specialiştilor, atestă asimilarea de către populaţia locală a noilor veniţi şi formarea unei noi culturi arheologice, legate de o epocă calitativ nouă – epoca timpurie a fierului.

b. Cultura Cimerienilor

Agravarea condiţiilor climaterice şi reducerea productivităţii terenurilor au făcut ca, spre sfârşitul sec. al X-lea î.Hr., în întinsele spaţii ale zonei de stepă să se instaureze un nou mod de viaţă – cel nomad, adus din adâncul Asiei de către triburile nomade timpurii, cunoscute sub denumirea de „*cimerieni*". Cultura materială a acestei populaţii a păstrat şi anumite elemente din perioada precedentă (de tradiţie Belozerka), fapt ce a generat opinia despre evoluţia continuă a comunităţilor din stepele nord-pontice.

Apariţia şi evoluţia cimerienilor în spaţiul nord-pontic se manifestă prin modificări esenţiale în arta militară. Începând, aproximativ, cu sfârşitul sec. IX î.Hr., în calitate de unităţi tactice de bază încep să fie folosite detaşamentele mobile de călăreţi-arcaşi. Anume în mediul cultural cimerian se va trece la utilizarea tipului de căpăstru din curele, optim pentru acea vreme, elementul de bază al căruia îl constituiau zăbalele. Vor fi elaborate şi perfecţionate procedee specifice de conducere a cailor, atât de călărie, cât şi a celor de înhămat la carul de luptă cu doi cai, sau cvadrigă.

Fără îndoială, activitatea militară intensă a cimerienilor nomazi din stepele nord-pontice a avut repercusiuni profunde asupra populaţiei sedentare agrare, atât din regiunile de la nord ale zonei de silvostepă din bazinul Niprului de Mijloc, cât şi asupra populaţiei din Asia Anterioară, Europa Centrală, de Sud şi de Sud-Est.

Nu întâmplător, anume cimerienii reprezintă primii locuitori ai „*lumii barbare*" din nordul Mării Negre, a căror denumire s-a păstrat în izvoarele scrise timpurii, orientale şi europene.

Sursele istorice scrise

Primele informaţii despre cimerieni ţin de tradiţia antică: „Odiseea" lui Homer şi, îndeosebi, „Istoria" lui Herodot. Conform acestor surse, cimerienii sunt apreciaţi ca cei mai vechi şi unicii trăitori ai spaţiului nord-pontic. Mult mai consistentă şi concretă se prezintă informaţia despre cimerieni în izvoarele scrise ale orientului antic (cuneiforme şi biblice), care însă se referă prioritar doar la acţiunile militare ale acestora în Asia Anterioară.

În cunoscutul poem al lui Homer „Odiseea", scris către sfârşitul sec. VIII î.Hr., cimerienii sunt prezentaţi drept locuitori la „intrarea în tărâmul morţilor", la marginea lumii, undeva în nordul îndepărtat.

La începutul Cântului XI, povestind despre călătoria sa în „ţara morţilor", Odiseu (prin intermediul lui Homer), relatează:

> *„Ajunserăm la capătul de ape*
> *Pe-afundul Ocean, unde-i cetatea*
> *Poporului cimerian, de-a pururi*
> *Învăluit în ceaţă şi întuneric,*

Că-n veci nu-l vede luminosul soare,
Când el spre ceruri înstelat se suie
Și spre pământ la vale se coboară,
Ci bezna urgisită cotropește
Pe bieții muritori."

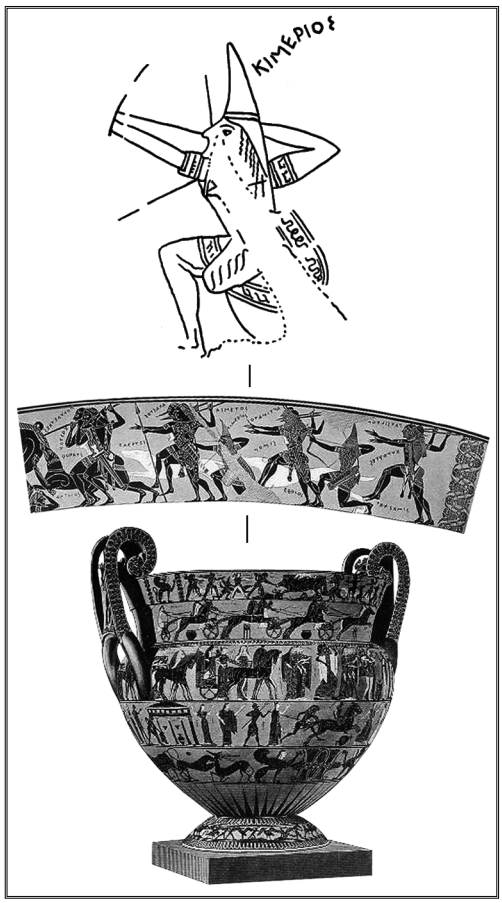
Grecii din perioada arhaică percepeau Pontul Euxin (Marea Neagră) ca Ocean – „marginea Lumii". Autorul epic cunoștea denumirea reală a unui popor îndepărtat, dar cu aceasta informația se și termină. În ceea ce privește însuși chipul poporului „*Învăluit în ceață și întuneric*", ce-n „*veci nu-l vede luminosul soare*", ar fi în zadar să căutăm reflectarea aici a unei oarecare realități istorice. Erupțiile de gaze subterane, coloanele de aburi, ceața ș.a. întotdeauna erau considerate ca semne sigure ale apropierii intrării în Infern și caracteristici ale împărăției morților.

Or, important rămâne faptul că „Odiseea" transmite suficient de precis denumirea cimerienilor, care într-o formă apropiată este cunoscută și din izvoarele altor tradiții, prin textele akadiene și biblice.

Izvoarele asiriene din perioada cuprinsă între anii 715 și 640 î.Hr. localizează cimerienii în spațiul dintre Iran și Transcaucazia, până în Asia Mică, tratându-i drept dușmani. Textele cuneiforme informează că cimerienii întreprindeau campanii războinice de jaf în țările Orientului Antic și Asia Mică, provocând groază în rândurile populației statelor puternice. Informațiile textelor asiriene mărturisesc că incursiunile cimerienilor în regatul Lidia și regiunile învecinate au început, cel târziu, la sfârșitul anilor 670 î.Hr.

În anii 670-640 î.Hr., cimerienii întreprind incursiuni active la periferia vestică a Asiriei. Tot pentru această perioadă, documentele cuneiforme menționează că exista și pericolul real al invaziei cimerienilor în teritoriile Siriei și Palestinei.

Aluzii privind măreția cimerienilor sunt cuprinse și în Testamentul Vechi, în care *Gómer* este numit tată al lui *Așchenaz* (*Geneza 10, 3*). În formula „*tată-fiu*" nu se presupune sens cronologic și, probabil, se are în vedere criteriul de lider cultural-politic, existent în a doua jumătate a sec. VII î.Hr. După cât se pare, acest pasaj reflectă amintiri despre anumite episoade istorice din ultimul sfert al sec. VII î.Hr.: existența pericolului real al invaziei cimerienilor în Palestina; expansiunea în acest teritoriu a Egiptului și Babilonului; profanarea templelor Iudeii și Israelului în procesul reformei religioase a regelui Iosia (anul 622 î.Hr.). Pericolul invaziei cimerienilor în Palestina, existent prin anii 670-640 î.Hr., n-a fost dat uitării nici mai târziu, fiind invocat de proroci și în perioadele următoare. Astfel, *Gómer* este amintit printre dușmanii Israelului și la începutul sec. VI î.Hr. în prorocirile lui Izechiel (*38,6*) despre invazia lui *Gog* (regele Lidiei *Gyges* – mort în anul 654 î.Hr.). Asocierea *Gog* și *Gómer* în această prorocire prezintă amintirea unui pericol real pentru Palestina în sec. VII î.Hr., pericol codificat în forma unor amenințări – „*…va izbucni nenorocirea peste toți locuitorii țării de la miazănoapte*" în prorocirile lui Ieremia (*1,14*), a cărui activitate începe în anul 620 î.Hr.

Arcaş cimerian. „Vaza François"

Despre cimerieni, în calitate de populaţie străveche a spaţiului nordpontic, în nenumărate rânduri relatează şi „părintele istoriei" Herodot: „*sciţii nomazi, care locuiau în Asia, copleşiţi de către masageţi, au plecat trecând peste râul Araxes în Cimeria – ţara în care trăiesc în zilele noastre sciţii, se zice că în vechime era a cimerienilor*" (*Herodot IV, 11*). Herodot cunoştea mormântul legendar al ţarilor cimerieni de la gurile Nistrului. Referitor la Crimeea de Est şi peninsula Cherci, el dă mai multe nume de localităţi, derivate de la etnonimul – *cimerieni*: „*zidurile cimeriene*", „*trecătoarele cimeriene*", regiunea „*Kimeria*", „*Bosporul Cimerian*". Toate acestea vin în confirmarea faptului că cimerienii, într-adevăr, stăpâneau stepele dintre Dunăre până la Don, fiind aici predecesorii nemijlociţi ai sciţilor.

Însă izvoarele cuneiforme şi biblice, în aprecierea rolului cimerienilor şi sciţilor în Orientul Antic Apropiat, vin în dezacord cu cele antice şi, în primul rând, cu „Istoria" lui Herodot.

Conform specialiştilor, etnonimul „*cimerieni*" (graţie fixării lui în mai multe limbi) se reconstituie ca **Gimĕ(i) r-*. Grecii, iniţial (deci până la contactul nemijlocit cu cimerienii), au cunoscut acest etnonim prin intermediul limbii lidiene, cu puţin înainte de sfârşitul sec. VIII î.Hr. Apartenenţa etnică a cimerienilor rămâne neclară. În baza datelor extralingvistice şi a similitudinilor culturii materiale (în special a armelor şi pieselor de harnaşament) a cimerienilor şi sciţilor, ea se consideră a fi iraniană cu influenţe vădit luviene (hitito-luviene). Or, reflectată în numele proprii ale acestora, ea poate fi explicată prin contactele politice strânse cu cilicienii şi alte popoare din Asia Mică.

Mai mult ca atât, odată cu acumularea surselor arheologice, s-a evidenţiat că materialele cu aspect nomad din Asia Mică, referitoare la cimerieni, se deosebesc categoric de cele atestate în nordul Mării Negre din ajunul apariţiei aici a sciţilor. Drept urmare, problema raportului (sau identificarea) dintre cultura cimerienilor istorici – cunoscuţi prin/din sursele scrise – şi

cultura arheologică respectivă din stepele nord-pontice din ajunul apariţiei aici a primelor detaşamente ale sciţilor, rămâne în continuă şi permanentă discuţie (Артамонов 1974, Тереножкин 1976; Скорый 1999, Махортых 2005). Respectiv, caracteristicile aşa-numitei culturi cimeriene vin prioritar în baza surselor arheologice, acumulate pe parcursul mai multor decenii.

Din istoria cercetărilor arheologice

Studierea antichităţilor cimeriene din bazinul Nistrului a început încă pe la mijlocul sec. al XIX-lea.

Informaţia lui Herodot despre existenţa tumulului „regilor cimerienilor" în zona Nistrului a tulburat minţile multor cercetători. Tentative de a descoperi şi a cerceta acest monument legendar au fost întreprinse de cunoscuţii arheologi ruşi A.S. Uvarov şi D.Ja. Samokvasov.

O însemnătate deosebită în activizarea cercetărilor arheologice din Basarabia a avut-o Congresul al VI-lea al arheologilor din anul 1884 de la Odesa, la care, alături de arheologi renumiţi din Rusia, au participat şi amatori de antichităţi din Chişinău, Bălţi şi Ungheni.

Patru ani mai târziu, F.I. Knauer întreprinde cercetări în câţiva tumuli din preajma s. Sărata (sudul Basarabiei), în care vor fi descoperite primele morminte, ulterior atribuite cimerienilor. În anii 1896-1911, complexe tumulare noi, cimeriene, vor fi depistate în cadrul cercetărilor întreprinse de către soţii I.Ja. şi L.P. Stempkovski în apropierea oraşului Tiraspol.

În rest, cercetarea antichităţilor cimeriene din spaţiul pruto-nistrean ţine prioritar de anii '70-'80 al sec. XX, odată cu demararea cercetărilor de amploare a tumulilor din zonele de construcţii. Printre primele şi cele mai importante au fost investigaţiile din preajma s. Suvorovo, din zona litoralului Mării Negre, cercetate de arheologul I.T. Černjakov, soldate cu descoperirea mai multor complexe tumulare, atât cimeriene, cât şi cu caracter mixt – cimeriene cu elemente de tip Belozerka. Ulterior, cercetările în zona de stepă a litoralului Mării Negre vor fi continuate cu succes de L.V. Subotin, I.A. Alekseeva, V.P. Vančiugov şi mulţi alţi arheologi din Ucraina, cu contribuţii semnificative în acumularea noilor date privind cultura cimerienilor.

Cercetări de proporţii vor fi întreprinse în această perioadă şi în teritoriul actual al Republicii Moldova, în special în raioanele de sud. Graţie activităţii arheologilor G.F. Cebotarenco şi N.P. Telnov (în zona Begeacului), N.A. Chetraru (r-nul Dubăsari), E.V. Jarovoi (zona Tiraspolului, r-nul Suvorov), V.A. Dergaciov (r-nul Anenii Noi) vor fi evidenţiate şi documentate zeci de complexe cimeriene. N-au fost evitate în cercetări nici raioanele din centrul şi nordul republicii (r-nul Şoldăneşti, Briceni), unde de asemenea au fost înregistrate complexe cimeriene (cercetător O.G. Levitki). Astfel, acumularea intensivă şi rapidă a unei baze de date reprezentative a jucat un rol important în perceperea specificului cultural al acestor neamuri legendare.

Prezentând caracteristicile generale ale vestigiilor cimeriene din interfluviul Nistru-Dunăre, cunoscute către începutul anilor ’90 al secolului trecut, O.G. Leviţki (1994) va documenta 42 de complexe funerare, un depozit de piese de fier şi două descoperiri izolate, majoritatea acestora aflându-se în regiunea Nistrului de Jos.

Repertoriul antichităţilor de tip Černogorovka-Novočerkask din nord-vestul Mării Negre, inclusiv bazinul Bugului de Jos, alcătuit de către V.P. Vančiugov pentru aceeaşi perioadă, va conţine 60 de complexe (52 de morminte şi 8 descoperiri izolate), în amplasarea cărora vor fi evidenţiate trei zone principale – partea stângă a Dunării de Jos, bazinul Nistrului Inferior şi a Bugului Inferior (Vančiugov 1993).

Informaţii recente cu sinteze privitoare la cimerienii istorici (cunoscuţi prin sursele scrise), precum şi la monumentele arheologice atribuite acestora din teritoriul actual al Republici Moldova, discutate în contextul celor din Europa de Est, Centrală şi de Sud-Est, sunt conţinute într-o serie întreagă de lucrări monografice, publicate în ultimele decenii (Chochorowski 1993; Иванчик 1996, 2001; Яровой и др. 2002; Metzner-Nebelsick 2002; Алексеев 2003; Махортых 2005; Бруяко 2005 etc.). În acelaşi timp, rămâne să constatăm că, până în prezent, pentru spaţiul pruto-nistrean încă nu dispunem de o lucrare de generalizare privind problema cimerienilor.

La momentul actual, vestigiile arheologice ale nomazilor timpurii (cimerienii) din nordul Mării Negre sunt reprezentate prin cca 200 de morminte şi câteva descoperiri izolate. Apartenenţa culturală a acestora este stabilită în baza ritului şi practicilor funerare, precum şi a inventarului caracteristic (în special pieselor de harnaşament).

Iniţial au fost evidenţiate două grupuri cronologice succesive de morminte datate cu sec. IX – începutul sec. VII î.Hr., cea timpurie – ***Černogorovka*** şi, respectiv, mai târzie – de tipul ***Novočerkask*** (după depozitul descoperit în anul 1939) (*vezi Tabelul cronologic, pag. 323*).

Treptat s-a constatat că, de fapt, acestea reprezintă propriu-zis două grupuri, parţial sincronice, care se deosebesc prin ritualul funerar (înhumaţii chircite pe o parte şi înhumaţii decubitus dorsal) şi tipurile specifice ale echipamentului cailor de călărie.

Unul dintre aceste grupuri, în ultimul timp, este tot mai insistent atribuit valului de nomazi veniţi din zona estică a stepelor Eurasiei, ajunşi în nordul Pontului Euxin prin sec. IX î.Hr. Discutabil însă rămâne caracterul celui de-al doilea grup – reprezintă el un fenomen cultural general, propriu întregului masiv nomad timpuriu, cu aspect subcultural, sau un grup cultural aparte. În acelaşi timp, legătura celor două grupuri cu Caucazul de Nord este evidentă.

În stadiul actual al cercetărilor, vestigiile cimeriene se datează, în general, cu sec. IX – începutul sec. VII î.Hr., în cadrul cărora se evidenţiază trei etape: prima cuprinde prima jumătate a sec. IX

î.Hr.; a doua – mijlocul sec. IX – prima jumătate a sec. VIII î.Hr. şi a treia – mijlocul sec. VIII – începutul sec. VII î.Hr.

În interfluviul pruto-nistrean, antichităţile atribuite cimerienilor sunt amplasate, cu precădere, în zona cursului inferior al Nistrului şi, după cum s-a menţionat, sunt reprezentate prin circa 40 de morminte şi un depozit (*vezi Harta, pag. 374*).

Modul de viaţă şi activitatea economică

Nomazii timpurii locuiau în stepă şi se deplasau în mod ciclic pe anumite trasee. Aceste mutări din loc în loc puteau fi, mai ales pe verticală, legate de bazinele râurilor mari. În acelaşi timp, nu pot fi complet excluse nici deplasările pe orizontală – în timpul verii. Una dintre aceste tabere/staţiuni temporare este cunoscută în sudul regiunii, la Etulia.

Baza economiei cimerienilor era vitărit, în turme predominând animalele cornute mici, caii şi, în măsură mai limitată, animalele cornute mari, porcinele lipsind cu desăvârşire. Grupurile gentilice tribale se mutau din loc în loc, într-un spaţiu rezervat, pe trasee tradiţional desemnate. Aflată în asemenea condiţii, populaţia trăia în căruţe cu patru sau şase roţi, trase de boi.

Modul de viaţă nomad bazat pe creşterea animalelor determina, în mare măsură, şi asortimentul produselor alimentare, în care predominau carnea, laptele şi produsele lactate. În morminte, ca ofrande de alimente, se depuneau de asemenea părţi de leşuri de oaie sau capră. Produsele alimentare de origine vegetală, în primul rând grâul, se dobândea de la vecinii sedentari, în procesul relaţiilor comerciale, sau ca pradă pe parcursul incursiunilor militare. Bucatele se pregăteau în oale de lut modelate cu mâna, atât de producţie locală, cât şi provenite din schimburile cu comunităţile vecine de agricultori.

În acelaşi timp, meşteşugarii, producători de obiecte din metale şi din alte materii prime, necesare vieţii cotidiene, activau practic în fiecare hoardă de nomazi. Cimerienii se implicau activ şi în activitatea comercială, adeseori fiind şi intermediari, contribuind astfel la stabilirea legăturilor şi asigurarea traficului de mărfuri între teritorii mai îndepărtate. Principalele produse primite de cimerieni pe calea schimbului erau pâinea, mierea, ceara şi piesele din metale (unelte de muncă, podoabe, piesele de harnaşament).

Vestimentaţia cimerienilor, într-o oarecare măsură, poate fi reconstituită pornind de la imaginile de care se dispune în prezent. Bărbaţii purtau scurte, pantaloni şi cizme moi de piele. Scurta, de regulă, se încingea cu un brâu, probabil, de piele, de care se atârna cutiea de gresie pentru ascuţit. Brâul, de obicei, se înnoda sau se încheia cu o mărgică specială. Persoanele cu statut deosebit, pentru încheierea părţii superioare a scurtei, foloseau ace de bronz sau chiar de aur. Capul se acoperea cu o glugă sau căciulă conică înaltă, din blană sau pâslă. Mulţi dintre

bărbaţi purtau pe frunte benzi de pânză sau piele, ornate cu diverse aplice de bronz.

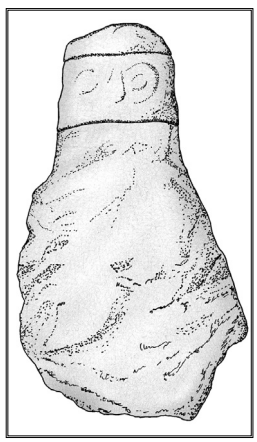
Judecând după imaginile păstrate ale cimerienilor, vestimentaţia era bogat împodobită cu diverse elemente decorative – nasturi, aplice, precum şi cu motive brodate. În componentă obligatorie a vestimentaţiei erau piesele de podoabă. Astfel, bărbaţii-oşteni îşi fixau în părul împletit diverse inele de bronz (în unele cazuri şi de aur) şi saltaleoni din fir sau placă de bronz. Extrem de limitate sunt datele referitoare la vestimentaţia părţii feminine a societăţii cimeriene, deoarece ostaşii-nomazi, îşi luau soţii cu precădere din rândurile comunităţilor sedentare învecinate sau mai îndepărtate, care, de obicei, purtau îmbrăcămintea tradiţională a locului lor de baştină.

În ceea ce priveşte arta cimeriană, se remarcă faptul că în stepele nord-pontice nu sunt cunoscute niciun fel de reprezentări antropomorfe sau zoomorfe. Predominant era stilul abstract, constituit din ornamente geometrice, care reprezintă, în special, simboluri solare (cercuri concentrice, romburi în cerc, bucle etc.). Caracterul prioritar aplicativ al artei cimeriene este ilustrat plenar de decorul aplicat pe piesele de harnaşament, de vestimentaţie şi de podoabă.

Viaţa socială

Comunitatea nomazilor timpurii nord-pontici se baza pe principiile „democraţiei militare". Se pare că erau organizaţi în triburi mari, formate din câteva ginţi, fiecare având spaţiul său în care îşi duceau viaţa cotidiană nomadă. Chestiunile legate de integrarea şi de cârmuirea societăţii erau rezolvate de către căpeteniile militare, alături de care exista şi o pătură de elită laică.

Judecând după sursele arheologice şi scrise, în mediul cimerienilor începe să se afirme cultul militar. Se instaurează şi devin predominante instituţiile conducătorilor militari ca lideri comunitari de tip nou. Statutul social înalt al acestora este confirmat de diversitatea ofrandelor funerare. Adeseori, în vârful tumulilor se instalau pietre-stele (idoli „cimerieni") – simbol al sacralizării strămoşilor-conducători.

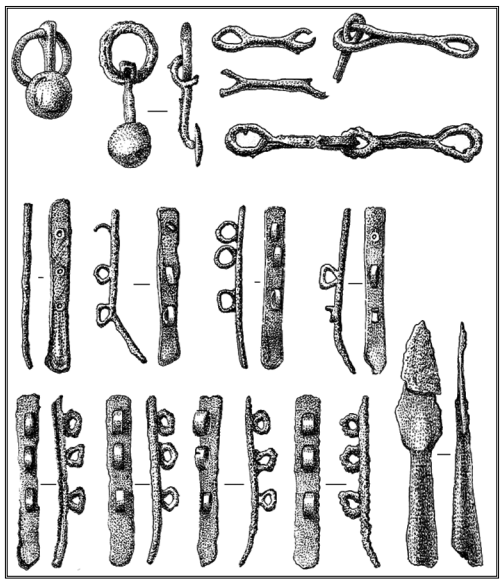
Idol de piatră. Butor

O astfel de stelă este cunoscută şi în interfluviul Nistru-Prut. Idolul de calcar de la Butor este de tipul celor „miniaturale" (cu înălţimea de 0,52 m). În partea superioară a uneia dintre suprafeţe este gravat chipul unei feţe umane, pe care se deslueşesc clar ochii rotunzi, sprâncenele şi nasul alungit. Cele două linii adâncite care înconjoară stela în partea superioară se identifică cu o diademă (cea de sus) şi, respectiv, o salbă (cea de jos).

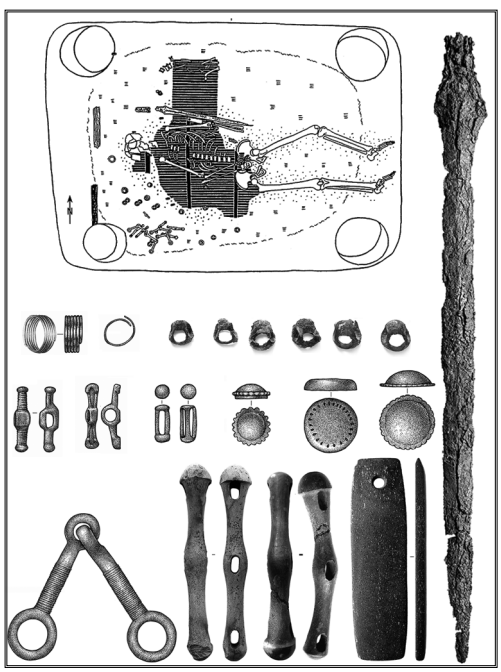
Printre complexele cele mai expresive şi semnificative, din punct de

vedere social, de tip Černogorovka din interfluviul pruto-nistrean, o atenție deosebită merită mormântul bogat al unui luptător cu car de luptă descoperit în apropierea orășelului Slobozia. Bărbatul decedat (de cca 30-35 de ani), cu podoabele personale (două inele de tâmplă: unul de aur, celălalt de bronz) a fost depus pe o platformă de lemn, amplasată pe fundul camerei sepulcrale de formă rectangulară. Alături de defunct, au fost depuse armele (o spadă de fier și un scut de lemn) și multiple piese de bronz de harnașament și de la carul de luptă. Asupra mormântului a fost ridicată o construcție din nuiele, în formă de șatră, dată focului funerar, ca, peste o perioadă de timp, să fie amenajată și mantaua tumulară.

Prezintă interes de asemenea depozitul format din piese de harnașament de fier pentru carul de luptă cu doi sau patru cai de la Purcari. Se consideră că nomazii timpurii au cunoscut carul de luptă în perioada campaniilor militare întreprinse în Asia Anterioară pe la sfârșitul secolului VIII î.Hr. Carele de luptă, în asociere cu arma principală pentru lupte de la distanță – arcul și săgețile, prezentau principala prioritate militară a nomazilor timpurii.

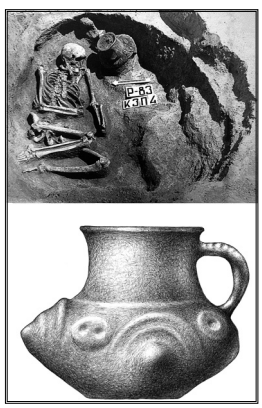

Depozitul de la Purcari (selectiv)

Mormântul tumular de la Slobozia

Mormintele cimerienilor includ adesea vase pentru băut (căni, cupe, urcioare), care, probabil, reprezentau un atribut al sortimentului subculturii militare a nomazilor tim-

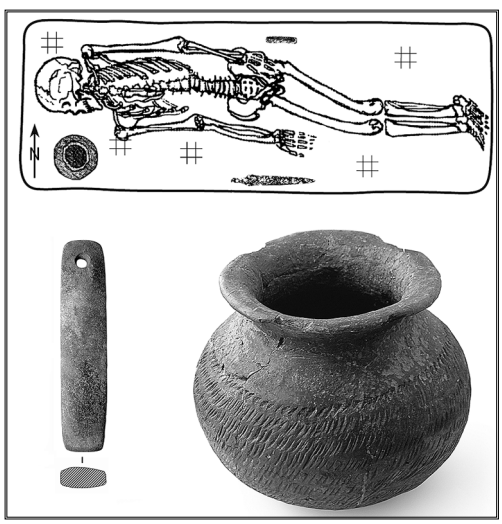
Mormântul tumular de la Roşcani

purii. Aceste vase (de culoare neagră, lustruite şi decorate elegant cu incizii incrustate cu alb sau cu caneluri), obţinute evident din mediul populaţiei sedentare (hallstattiene din silvostepa bazinului Nistrului, sau de la populaţia din zona Niprului), constituiau, fără îndoială, obiecte de prestigiu. Pe langă acestea, în majoritatea mormintelor era de asemenea depusă şi ofrandă de carne (oaie şi/sau capră).

Arta militară

Constituirea culturii cimeriene în spaţiul nord-pontic şi regiunile învecinate a avut o semnificaţie aparte, în special, prin avansarea artei militare, manifestată în perfecţionarea armelor, a echipamentului calului de călărie (căpăstrului) şi, respectiv, a tacticii de luptă.

În această perioadă evoluează abilităţile profesionale ale meşteşugarilor şi se intensifică schimbul reciproc de experienţă avansată în domeniul prelucrării metalelor. Drept rezultat are loc răspândirea pe larg a tehnologiei producerii armelor bimetalice (în primul rând a spadelor şi pumnalelor) şi a pieselor de fier.

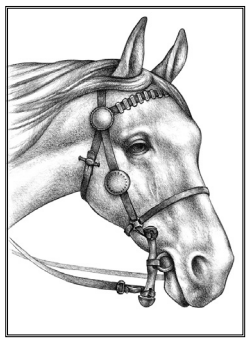

Mormântul tumular de la Hlinaia

Antrenarea pe larg a calului în acţiunile militare va conduce la perfecţionarea substanţială a întregului complex de ustensile, necesar în dirijarea calului de călărie şi a celui înhămat la carul de luptă. În acest scop, are loc trecerea definitivă de la căpăstrul din curele prevăzut cu piese de harnaşament de os (aşa-zis „moale"), utilizat în perioada precedentă (sec. XI-X î.Hr.), la cel „dur", cu zăbale de metal. Înseşi detaliile de harnaşament, în general, devin mult mai diverse, apar seturi de echipamente de gală, cu un aspect artistic deosebit, realizate din aliaje formate din metale de provenienţă diferită (caucaziană, carpato-balcanică, din bazinul fluviului Volga sau din spaţiul Ural-Kazahstan).

În calitate de arme pentru lupta corp la corp, cimerienii foloseau spadele lungi şi pumnalele scurte de fier, măciuci de piatră, precum şi lănci de fier, iar ca arme defensive – scuturi dreptunghiulare de lemn.

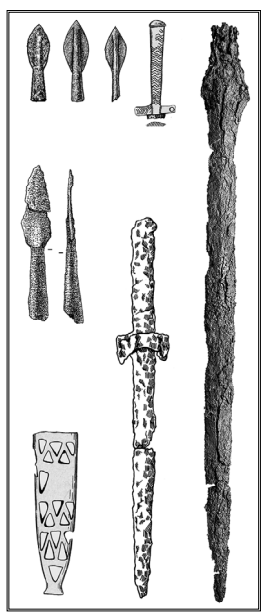
Pentru lupta la distanţă se folosea arcul cu săgeţi, care, în majoritatea lor, încă erau de os. Vârfurile de săgeată de bronz încep a fi utilizate către sfârşitul sec. IX î.Hr. Ele au două aripioare şi dulia alungită. Din sec. VIII î.Hr., în regiune îşi fac apariţia vârfurile de săgeată de bronz – foliacee sau romboidale, originare din bazinul Volgăi. Acestea erau dotate cu spin şi,

Căpăstru cimerian – reconstrucție. Slobozia

respectiv, aveau o capacitate mai mare de străpungere și distrugere. Utilizarea în masă a săgeților cu vârful de metal a impus modificarea principială și a arcului. Extinderea pe larg a vârfurilor romboidale-asimetrice masive (de tip Endja-Žabotin) presupune existența unui arc cu o construcție complexă care asigura tragerea la distanțe mari.

Armele și harnașamentele de tipuri noi atestă direct faptul că strategia și tactica militară a cimerienilor se bazau pe călărimea ușoară. Mobilitatea deosebită a unei astfel de oști, proprietățile arcurilor de a trage la distanțe considerabile, caracteristicile balistice performante și capacitățile mari de distrugere ale săgeților permiteau călărimii să atace de la distanțe impunătoare, fără a contacta inamicul, în afara propriului pericol. În acest scop, tragerea cu arcul se efectua nu înainte, peste capul cailor, ci în direcția opusă, galopând în paralel și concomitent îndepărtându-se de inamic. O astfel de tactică, după cum mărturisesc sursele scrise, prezenta dificultăți majore nu numai pentru populația pașnică, ci chiar și pentru armatele de militari profesioniști ale marilor state din Orientul Antic.

Arme cimeriene. Lucaşeuca, Alcedar, Suvorovo, Beriozchi, Slobozia

Relații interculturale

Nomazii timpurii, grație mobilității lor deosebite, întrețineau legături culturale și economice cu multiple triburi, atât nemijlocit învecinate, cât și mai îndepărtate, asigurând astfel legăturile dintre Europa Centrală, bazinul Mării Negre și Caucazul de Nord. Detașamentele de călăreți cimerieni bine înarmați și instruiți puteau fi folosite în calitate de însoțitori ai caravanelor de negustori sau pentru asigurarea pazei căilor comerciale. Produsele agriculturii și meșteșugurilor se achiziționau, cu precădere, pe calea schimbului cu popoarele sedentare, care putea fi efectuat de negustorii intermediari. Unul dintre grupurile de nomazi timpurii, în contactele sale, putea fi orientat spre Europa Centrală, altul – spre regiunile bogate în metale ale Caucazului.

Cu timpul, grupuri izolate de nomazi se vor deplasa spre regiunile cu o balanță pozitivă a umidității, inclusiv spre vest – în Marea Câmpie Maghiară, unde vor fi implicați în constituirea grupului cultural de tip *Mezočat*. Însă judecând după datele scrise și arheo-

logice, o bună parte a cimerienilor nomazi vor rămâne în spaţiul nord-pontic, contactând pe la sfârşitul sec. VIII î.Hr. cu sciţii timpurii ai primului lor val de migraţiune.

Etapa finală a existenţei nomazilor timpurii, dacă îi considerăm ca atare pe cimerieni, se pare că a avut loc în afara spaţiului nord-pontic. După Herodot, la venirea sciţilor în această regiune, cimerienii n-au fost în stare să le opună rezistenţă „*...Pe toţi aceştia (regii – n.n.), care şi-au dat moartea unul altuia, poporul cimerienilor i-a înmormântat lângă fluviul Tiras – şi astăzi se poate încă vedea mormântul lor; şi după ce i-au îngropat, cimerienii au ieşit din ţară. Iar sciţii, când au sosit, au pus stăpânire pe o ţară pustie*" (*Herodot IV, 11*). Cimerienii sunt pomeniţi de Herodot de nouă ori, aceştia fiind izgoniţi de peste tot, de către sciţi şi o dată de regele Lidiei, Alliat. În acelaşi timp, studiile arată că Herodot cunoştea despre cimerieni mult mai mult decât povesteşte despre ei. Posibil, cauza acestei treceri sub tăcere a unor fapte este în legătură directă cu faptul că Herodot, în istoria Midiei şi a altor state din Orientul Apropiat, acorda un rol important sciţilor. În acelaşi timp, textele cuneiforme şi biblice remarcă rolul însemnat al cimerienilor în evenimentele secolelor VIII-VII î.Hr., iar la Herodot, anume sciţii reprezentau forţa de care depindea, în majoritatea cazurilor, soarta ţărilor şi popoarelor din regiune.

Textele asiriene, pe parcursul a 75 de ani, începând aproximativ din anul 714 î.Hr., cu referire la spaţiul cuprins între Iran, Transcaucazia şi până în Asia Mică îi menţionează, cu precădere, pe cimerieni, sciţii fiind pomeniţi doar în Iran, înainte de începutul răscoalei antiasiriene, în anii 670 î.Hr. Primele menţiuni despre cimerieni sunt în legătură cu incursiunile acestora în ţinuturile de nord ale Urartului, în timpul domniei lui Sargon II – circa 714 î.Hr. Cea mai îndelungată perioadă de prezenţă a cimerienilor este semnalată de izvoare la frontiera de vest a statului asirian. Timp de mai mult de 40 de ani, acţiunile militare ale cimerienilor în această regiune au influenţat politica Asiriei şi a vecinilor ei, dependentă în mare măsură şi de relaţiile cimerienilor cu un alt stat puternic din Asia Mică – Lidia. Deja Aşarhaddon, în lista popoarelor neprietenoase lui, îi include anume pe cimerieni. Hegemonia, deşi de scurtă durată, asupra statelor antice ale Orientului Apropiat şi, în primul rând, asupra Midiei, conform izvoarelor antice, a aparţinut cimerienilor. În acelaşi timp, cercetările recente demonstrează că rolul factorului cimerian în istoria Midiei, cu diferită intensitate, s-a manifestat numai prin anii 670 î.Hr., ulterior influenţele nomazilor eurasiatici asupra evenimentelor din Midia nefiind atestate.

Cimerienii din Asia Mică au întreprins incursiuni militare de jaf şi asupra Lidiei, fapt care, în prima jumătate a anilor 660 î.Hr., l-a impus pe împăratul acesteia, Gyges, să ceară ajutor de la Asiria. În scurt timp, Lidia reuşeşte să-i învingă pe cimerieni,

însă prin anul 644 î.Hr. aceştia din nou atacă şi zdrobesc armata Lidiei, împăratul acesteia, Gyges, fiind omorât. După aceasta, regele cimerienilor Dugdammi/Ligdammi a încercat în mai multe rânduri să atace Asiria, însă fără succes, însuşi Dugdammi decedând în urma unei boli.

Judecând după informaţiile prezente în sursele antice, cimerienii au fost zdrobiţi de către alianţa scito-lidiană, ca ulterior să fie asimilaţi de către popoarele din Asia Mică, astfel încă, spre sfârşitul sec. VII î.Hr., cimerienii dispar definitiv de pe arena istorică.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Agulnikov S. Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia. Bucureşti. 1996.

Chicideanu I. Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwest Rumäniein. Dacia N.S., XXX. 1986. S. 7-47.

Chochorowski J. Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Srodkowej. Krakow. 1993.

Daragan M.N. Periodisierung und Chronologie der Siedlung Žabotin. Eurasia Antiqua 10. 2004. S. 55-146.

Dergacev V. Piesele de metal – referinţe la problema genezei culturilor hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică. Thraco-Dacica XVIII, nr. 1-2. 1997. P. 135-205.

Dergacev V. Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. PBF, Abt. XX, Bd. 9. Stuttgart. 2002.

Dubovskaja O.R. Zur ethnischen und kulturellen Einordnung der „Novocerkassk-Gruppe". Eurasia Antiqua 3. 1997. S. 277-328.

Dumitrescu V. La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (dép. de Dolj, Olténie). Dacia NS, XII. 1968. P. 177-260.

Gumă M. Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României. Bucureşti. 1993.

Hänsel B. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Bonn. 1976.

Ivantchik A. Les Cimmériens au Proche-Orient. Fribourg-Göttingen. 1993.

Ivantchik A. Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer Zeit. Moskau. 2001.

Ivantchik A. Am Vorabend der Kolonisation. Das nördliche Schwarzmeergebiet und die Steppennomaden des 8.-7. Jhs. v.Chr. in der klassischen Literaturtradition. Moskau-Berlin. 2005.

Kašuba M. Fibeln mit Bügelkugeln in der Moldau und Anmerkungen zum ägäischen Einfluss im 10.-9. Jahrhundert v.Chr. Prähistorische Zeitschrift 81/2. 2006/ 213-235.

Kašuba M. Zur Entstehung der Basarabi-Kultur in Osteuropa // Scripta praehistorica varia in honorem Biba Teržan. Monographienreihe Situla, Bd. 44. Ljubljana. 2007. 369-380.

Kašuba M. Die ältesten Fibeln im Nordpontus. Versuch einer Typologie der einfachen Violinbogenfibeln im südli-

chen Mittel-, Süd- und Südosteuropa. Eurasia Antiqua 14. 2008. 193-231.

Kašuba M., Haheu V., Levițki O. Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu. Bucureşti. 2000.

Kossack G. „Kimmerische" Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost und Mitteleuropa. Situla 20/21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. Ljubljana. 1980. 109-143.

Lazăr S. Cultura Vârtop în Oltenia. Craiova. 2005.

László A. Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei. Cercetări Istorice S.N., XIV-XV. Iași. 1983-1984. 65-84.

László A. Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramica incizată din Sudul Moldovei. Memoria Antiqvitatis XII-XIV. Piatra Neamț. 1986. 65-91.

László A. Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpathes. La Moldavie aux XII-VII siècles av. n.è. // La civilisation de Hallstatt. Etud. et Rech. Arh. de l'Université de Liège 36, 1989. P. 111-129.

László A. Începuturile epocii fierului la Est de Carpați. București. 1994.

Levițki O. Cultura Hallstatului canelat la Răsărit de Carpați. București. 1994.

Levițki O. Culturile Hallstatului timpuriu și mijlociu în Moldova. Chișinău. 1994.

Levițki O. Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului Hallstattian timpuriu cu ceramică incizată // Relation Thraco-Illyro-Hellenigues. Bucarest. 1994. P. 219-256.

Levițki O. Culturile din epoca Hallstatului timpuriu și mijlociu. Thraco-Dacica XV, nr.1-2. București. 1994. P. 159-214.

Levițki O. Complexe tumulare din epoca hallstattiană din Moldova // Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice. Tulcea. 1997. P. 161-180.

Levițki O. Lumea tracică și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattiană timpurie (secolele XII-X î.e.n.). București. 2003.

Metzner-Nebelsick C. Abschied von den „Thrako-Kimmeriern"? – Neue Aspekte der Interaktion zwischen karpatenländischen Kulturgruppen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit mit der osteuropäischen Steppe // Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v.Chr.). München, Rahden/Westf. 1998. S. 361-422.

Morintz S. Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice. Revista de Istorie 30, nr. 8. 1977. P. 1465-1488.

Morintz S. Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. București. 1978.

Morintz S. Noi date şi probleme privind perioadele hallstattiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag). Thraco-Dacica VIII, nr. 1-2. 1987. P. 39-71.

Morintz S., Roman P. Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul Românien – Insula Banului. SCIV 20, nr. 3. 1969. P.393-422.

Motzoi-Chicideanu I. Ein Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der kleinen Walachei. Dacia NS., XLIII-XLV. 1999-2001. P. 197-229.

Nestor I. Epoca fierului // Istoria poporului român. București. 1970. P. 28-36.

Nicic A. Interferențe cultural-cronologice în nord-vestul Pontului Euxin la finele milen. II – începutul milen. I a. Chr. Chișinău. 2008.

Niculiță I. Thraco-Getica. Studii și materiale. Chișinău. 2004.

Niculită I., Zanoci A., Arnăut T. Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna). Chișinău. 2008.

Pârvan V. Getica. O proistorie a Daciei. Chișinău. 1992.

Petrescu-Dîmbovița M. Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova. SCIV IV, nr. 3-4. 1953. P. 443-486.

Petrescu-Dîmbovița M. Quelques considérations concernant la fin de l'age du bronze et le début du Hallstatt dans l'espace carpato-balcanique // L'ethnogenèse des peuples Balkanique. Studia Balcanica 5. Sofia. 1971. P. 107-117.

Petrescu-Dîmbovița M. Depozitele de bronzuri din România. București. 1977.

Rența E. Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița. Târgoviște. 2008.

Simion G. Culturi antice în zona gurilor Dunării. Volumul I. Preistorie și protoistorie. Tulcea. 2003.

Tončeva G. Chronologie du Hallstatt anciens dans la Bulgarie de nord-est. Studia Thracica 5. Sofia. 1980.

Vančugov V.P. Das Ende der Bronzezeit im nördlichen Schwarzmeergebiet. Die Belozerka-Kultur. Eurasia antiqua 2. 1996. S. 287-309.

Vulpe A. Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur). Dacia NS, t. IX. 1965. S. 105-132.

Vulpe A. Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisations (Die Basarabi-Kultur). Dacia NS, t. XXX, nr. 1-2. 1986. S. 49-90.

Vulpe A. Die Kurzschwerte, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. PBF, Abt. VI, Bd. 9. München. 1990.

Алексеев А.Ю., Качалова Н.К., Тохтасьев С.Р. Киммерийцы: этнокультурная принадлежность. Санкт-Петербург. 1993.

Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы. Киев. 1982.

Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до н.э.). Кишинёв. 2005.

Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Киев. 1990.

Гольцева Н.В., Кашуба М.Т. Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья. Тирасполь. 1995.

Дергачев В.А. Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья. Кишинёв. 1975.

Дергачев В. А. Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.). Кишинёв. 1982.

Дергачев В.А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев. 1986.

Дергачев В.А. Металлические изделия: к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Дунубио-Нордпонтийского региона. Кишинэу. 1997.

Дергачев В.А., Бочкарев В.С. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. Кишинев. 2002.

Дергачев В.А. Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. Вып. 1. Кишинев 2010.

Дубовская О.Р. Вопросы сложения инвентарного комплекса Черноголовской культуры // Археологический альманах 2. Донецк. 1993. С. 137-160.

Кашуба М.Т. Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). STRATUM plus 3. 2000. С. 241-488.

Крушельницька Л.І. Взаємосв'язки населення Прикарпаття і Волині з

племеннами східної і Центральної європи (рубіж епох бронзи і заліза). Київ. 1985.

Крушельницька Л.І. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). Львів. 1998.

Лапушнян В.Л. Ранние фракийцы X-начала 1У в. до н.э. в лесостепной Молдавии. Кишинев. 1979.

Левицкий О.Г. Поселение раннего железного века у с. Тринка // Археологические исследования в Молдавии в 1982 г. Кишинев. 1986. С. 54-71.

Левицкий О.Г. Раннегальштатские общности и культура Белозерка в Северном Причерноморье – о диалоге миров // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тирасполь. 2002. С. 180-205.

Левицкий О.Г. Об основных аспектах взаимосвязей раннегальштатских общностей с населением Северного Причерноморья // Thracians and Circumpontic World I. Chişinău. 2004. С. 196-248.

Махортых С.В. Киммерийцы Северного Причерноморья. Киев. 2005.

Мелюкова А.И. Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. МИА 64. Москва. 1958.

Мелюкова А.И. Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. МИА 96. Москва. 1961.

Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. Москва. 1979.

Мелюкова А.И. Археологические данные о фракийцах на территории СССР в 1 тысячелетии до н.э. // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Москва. 1984. С. 224-234.

Мелюкова А.И. Культуры предскифского периода в лесостепной зоне // Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР. Москва. 1989.

Отрощенко В.В. Белозерская культура // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. Киев. 1986.

Скорый С.А. Киммерийцы в украинской Лесостепи. Киев-Полтава. 1999.

Смирнова Г.И. Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII – середина VII в. до н. э.) // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. Москва. 1969. С. 7-34.

Смирнова Г.И. Среднее Поднестровье и Нижнее Подунавье в предскифское время (контакты и хронологическое соотношение). Thracia V. София. 1980. С. 121-143.

Смирнова Г.И. Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР. Советская археология 4. 1985. С. 33-53.

Смирнова Г.И. Памятники типа Кишинев-Корлэтень в Днестровско-Сиретском междуречье и группа Белегиш в югославском Подунавье. АСГЭ 30. Ленинград. 1990. С. 20-33.

Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Киев. 1961.

Тереножкин А.И. Киммерийцы. Киев. 1976.

Черных Е.Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. Москва. 1976.

Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине П тыс. до н.э. Киев. 1985.

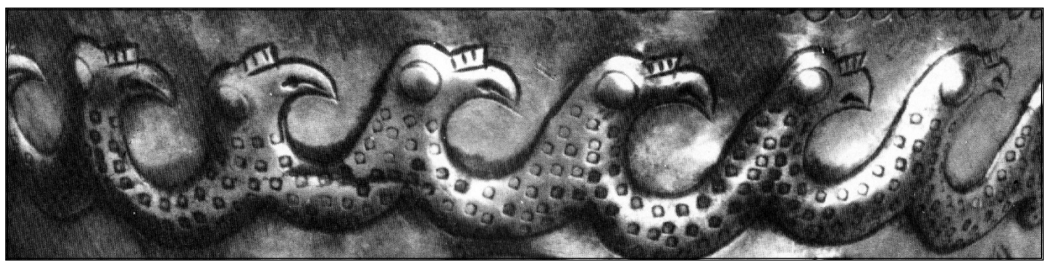
Яровой Е.В., Кашуба М.Т, Махортых С.В. Киммерийский курган у пгт. Слободзея // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тирасполь. 2002. С. 279-343.

PARTEA A II-A

ÎNCEPUTURILE ISTORIEI. PERIOADA ANTICĂ

TRACII ŞI CIVILIZAŢIILE ANTICE (sec. VII-I î.Hr.). CONSTITUIREA PRIMELOR FORMAŢIUNI STATALE

Consideraţii generale

În istoriografia contemporană se mai menţine supoziţia, conform căreia începuturile istoriei coincid cu mileniul I î.Hr., mai concret cu a doua lui perioadă, când apar primele informaţii ale autorilor antici, deşi de la finele secolului XX, în baza surselor existente, se impune ideea că istoria omenirii începe odată cu finisarea procesului de antropogeneză şi constituirea primelor comunităţi umane, noţiunile de pre- şi protoistorie rămânând sa fie utilizate pentru desemnarea convenţională a celor mai mari etape cultural-cronologice ce s-au derulat în evoluţia istorică a omenirii.

Asocierea începutului istoriei societăţii omeneşti cu apariţia scrisului duce, pe de o parte, la limitarea istoriei omenirii, înrămând-o în repere cronologice neadecvate, iar , pe de altă parte, la diversificarea istoriei conform perioadelor de apariţie a scrisului în diferite regiuni ale oicumenei.

În Egipt, scrisul evoluează încă în perioada sec. XXX-XXVIII î.Hr. În Europa, scrisul e cunoscut civilizaţiei creto-miceniene: pictografic în sec. XX/XIX-XVIII î.Hr., Liniarul A – sec. XVIII- XVII î.Hr. şi Liniarul B – sec. XV-XII î.Hr. În Anatolia cele mai timpurii surse scrise s-au sesizat în regatul hetiţilor în sec. XVII-XII î.Hr. La majoritatea popoarelor, scrisul apare mult mai târziu, ele având o istorie destul de lungă cunoscută în baza datelor arheologice.

Perioadele istorice ce implică o abordare arheologic-istorică depind în mare măsură de nivelul metodelor de cercetare: analiza critică a textelor,

ordonarea şi interpretarea materialului arheologic. Metodele arheologiei, după cum relata şi cunoscutul arheolog Al. Vulpe, *„…oferă un anumit coeficient de probabilitate ipotezelor formulate, în timp ce critica de text ne înfăţişează o imagine reconstituită pe baza altor coeficienţi de probabilitate*".

În pofida faptului că ştiinţa actualmente dispune de analize serioase ale textelor narative şi de metode efective de studiere a vestigiilor arheologice, nivelul de credibilitate a reconstituirii evenimentelor istorice rămâne încă relativ, fiindcă coeficientul de probabilitate al ipotezelor formulate în baza analizei surselor scrise, arheologice şi de alt gen este în continuare destul de vag. La aceasta se mai adaugă şi faptul că între specialişti există anumite disensiuni în valorificarea surselor informative şi a modului de interpretare a problemelor. Exemplu elocvent, în acest sens, îl prezintă modul de tratare a chestiunii originii tracilor. Lingviştii, etnologii, istoricii, de regulă, îşi fondează supoziţiile în baza analizei textelor, etnonimelor, toponimelor, gloselor etc., folosind într-o măsură mai restrânsă materialele arheologice. Arheologii, dimpotrivă, se limitează, cu preponderenţă, la prelucrarea şi analiza vestigiilor arheologice, apelând la sursele narative doar pentru a-şi confirma rezultatele cercetărilor.

Aceste discrepanţe au creat o situaţie ambiguă în elucidarea celor mai esenţiale aspecte ale etnogenezei tracilor: determinarea perioadei de constituire, stabilirea principalelor componente înglobate în procesul de simbioză, conturarea spaţiului de formare şi răspândire a numerosului neam tracic.

Vremea în care s-a derulat procesul de constituire al masivului etnocultural tracic este apreciat de către specialişti diferit. Majoritatea lingviştilor consideră că grupul etno-lingvistic trac e unul dintre cele mai vechi în Europa de Sud-Est, care se conturează deja în epoca neolitică (Георгиев 1977). Însă dacă unii din ei susţin că procesul de etnogeneză a tracilor a decurs în perioada de la finele mileniului III- începutul mileniului II î.Hr. (Gindin 1994), alţii indică mileniul II- începutul mileniului I î.Hr. (Porožanov 2002). Această din urmă perioadă corelează şi cu periodizarea propusă de arheologie.

Încă în anii ’20 ai sec. XX, Vasile Pârvan considera că *„…tracii nordici de la a.1000 au trebuit să locuiască şi să stăpânească în Carpaţi încă la 1400 a. Chr*".

Actualmente, materialele arheologice, fiind mult mai numeroase şi incontestabil mai variate şi semnificative, înlesnesc esenţial încercările specialiştilor de a contura diapazonul cronologic al perioadei de formare a culturii materiale atribuite tracilor. Deşi supoziţiile lansate nu coincid întru totul, divergenţele rămânând la nivel de detalii, majoritatea cercetătorilor au căzut de acord cu ideea că masivul trac s-a constituit nu mai devreme de a doua jumătate, sau la finele secolului XII – sec. XI î.Hr. (Tončeva 1980;

Крушельницкая 1985; 1998; Lászlo 1994; Балагури 2001), mai concret în anii 1150-1050 î.Hr. (Gumă 1993; Istoria Românilor 2001). Dacă referitor la aprecierea perioadei de constituire a masivului trac mari discordanţe nu există, în schimb stabilirea teritoriului – a patriei primare şi a principalelor componente implicate în acest proces – provoacă cele mai serioase discuţii.

În privinţa spaţiului „patriei primare" a tracilor, în ultima vreme s-au reliefat două ipoteze diametral opuse. O parte din specialişti consideră că prezenţa tracilor în regiunile riverane ale Propontidei, nordul bazinului egeean şi nord-vestul Asiei Anterioare se explică prin migrarea lor din teritoriile nord-vest pontice şi Balcani (Frödin, Persson 1938: Popov 1980; Triandaphyllos 1991). Alţii însă socot că tracii au apărut la nord de Balcani şi Dunăre din regiunile de sud (Мелюкова 1979; Smirnova 1992; Leviţki 1994; Кашуба 2000).

În ultima vreme au fost expuse şi alte supoziţii vis-à-vis de acest subiect. Toate ele ocupă o poziţie intermediară, încercând să aplaneze divergenţele dintre cele două ipoteze despre patria primară a tracilor.

Este ştiut că tăbliţele de argilă cu inscripţii în Liniarul B a scrisului creto-micenian conţin un şir de toponime, antroponime etc., larg răspândite în lumea tracă (Söesbergen 1979; 1983), în care ele sunt cunoscute după relatările logografilor, autorilor antici din perioadele clasică şi elenistică. Prezenţa toponimelor, etnonimelor şi antroponimelor: *Odris, Karpáthos, Thrake*, *Pittakas- Pittakos, Dizos, Kotys, Getas, Karpathia, Rhescouporis* etc. pe tăbliţele de argilă evidenţiate în Hagia Triada, Cnosos pe insula Creta, cât şi în arhivele din Micene, Pilos şi Teba din Grecia continentală, mărturiseşte fără tăgadă că în sec. XV-XII î.Hr., vremea funcţionării Liniarului B, în bazinul egeeano-mediteranean exista un glotonim cu un substrat lingvistic înrudit. Utilizarea aceloraşi toponime, etnonime, antroponime şi de lumea tracă presupune încadrarea ei în acest grup lingvistic, sau că tracii foloseau un dialect apropiat Liniarului B. Actualmente, din acest grup sunt cunoscute circa 1500 de antroponime, toponime şi hidronime, în jurul a 40 de glose şi câteva inscripţii lapidare (Георгиев, 1977). Analiza materialului lingvistic, şi în primul rând a isogloselor, pune în evidenţă existenţa unor legături durabile între traci şi hitiţi, începând cu milen. III î.Hr. (Гиндин 1981), ilustrate prin prezenţa elementelor indo-europene în textele inscripţiilor cuneiforme hitite pătrunse, ca rezultat al contactelor cu lumea tracă.

Analiza relictelor lingvistice din partea continentală a peninsulei Balcanice pune în evidenţă un şir de lexeme onomastice cu temelia sonoră comună, din care un interes deosebit prezintă *Τραυσοι*, populaţie atestată în sud-vestul Rodopilor. Începând cu Herodot, aceste comunităţi sunt menţionate în sud-vestul Carpaţilor într-o formă iranizată *Αγαθυρσοί* (indo-europ. – a

creşte, a înflori) *„din ţara cărora izvorăşte râul Maris"* (Mureş – I.N.) (Herodot IV, 48). Unii specialişti consideră că nu este exclus ca în tradiţia antică acest etnonim să fi putut prezenta întreaga populaţie din regiunile de est ale Peninsulei Balcanice. *Θράϊκες*, care era utilizat ca etnicon din *Τρανσ- ίκες* până la trecerea *ου ’ αυ* s-a reflectat în *Τρῶες* homerică adaptat de aheeni în perioada războiului troian. Format din temelia tracă *Τροος*, se transformă în *Τρωίη* homerică (Гиндин 1981). Se consideră că comunităţile trace ale troienilor şi dardanilor (*Τρῶες καί Δάρδανοι*), care formau o organizaţie militaro-politică în forma uniunii de triburi, populau nord-vestul Anatoliei cu mult înaintea războiului aheeano-troian, fiind menţionate împreună cu aheenii şi danaii în documentele egiptene din sec. XIV-XIII î.Hr. (Георгиев 1977). În aceeaşi vreme, sau poate mai târziu, apare Ilionul=*’Ιλος* conform mitologiei, fondatorul oraşului: fiul lui *Τρος*, strănepotul lui Dardan; bunicul lui Priam şi Eneus, care va evada din Troia în flăcări şi va fonda mai apoi Roma. *Ιλείς, Ὀίλειος* era un antroponim larg răspândit în acea vreme. Fiica mai mare a lui Priam, soţia regelui trac, la fel purta prenumele *Ἰλιονη*.

În lista statelor ce intrau în componenţa confederaţiei Assuava, păstrată în analele lui Tudhalijansos IV (aproximativ 1250-1220 î.Hr.) sunt menţionate: sub nr. 21 – *Wilušya*, iar sub nr. 22 – *Tarušia*. Comentarea reală istorico-geografică a enumerării din inscripţia cuneiformă permite identificarea teritoriului Tarušia cu Troada, iar Wilušya/Wiluša cu Ilionul. În acest context, e necesar de atras atenţia că în Iliada se păstrează încă situaţia, când prin *Τροίη* se subînţelegea regiunea, iar Ilionul prezenta principalul oraş cu teritoriile aferente (Гиндин 1981). Perioada fondării lor putea să nu coincidă. Această incoerenţă reiese şi din mitul de constituire a lor: Troia ar fi fost fondată de Tros, iar Ilionul de fiul lui Ilios.

Utilizarea relativ frecventă în transcripţia hitită a noţiunii Wiluša în tratatul lui Muvattalis cu Alaxandus din Wiluša presupune existenţa prototipului Filios homeric, încă la intercalarea sec. XIV-XIII î.Hr. Menţionarea Wilušei în preambulul tratatului din vremea domniei regelui Labarnasos (cca 1680-1650 î.Hr.) permite, cu o doză solidă de probabilitate, de a considera că Wiluša apare pe arena istorică mult mai timpuriu, undeva la începutul Troiei VI (1800-1300 î.Hr.) după periodizarea lui C. Blegen. Aceasta e perioada când arheologic poate fi demonstrată prezenţa tracilor în nord-vestul Peninsulei Anatolice. Concluzia la care au ajuns specialiştii în baza analizei surselor narative şi a materialului lingvistic, într-o anumită măsură, e în concordanţă şi cu datele obţinute prin cercetările arheologice.

La limita fazelor Bronz D şi Hallstatt A, cu unele decalaje cronologice regionale, în spaţiul balcano-carpato-pontic s-au produs schimbări radicale în evoluţia civilizaţiilor, însoţite şi de anumite mişcări de populaţii, care s-au

încununat cu constituirea masivului Sabatinovka-Noua-Coslogeni. Acest masiv a fost sesizat şi la sud de Balcani, unde e cunoscut fie sub aspectul Yagnilo-Coslogeni sau Zimnicea-Plovdiv ori Cerkovna. Încă A. Furumark la începutul anilor '40 ai secolului XX, studiind această perioadă, a evidenţiat în sortimentul ceramic descoperit în urbele myceniene Koraku, Asina, Athena, Mycene vase şi fragmente întregibile de recipiente modelate cu mâna, ornamentate sub buză cu brâie în relief, datate în perioada anilor 1300-1200 î.Hr. (Furumark 1941), care, fără îndoială, pot fi atribuite masivului Sabatinovka-Noua-Coslogeni.

Răspândirea ceramicii rudimentare modelate cu mâna, cu decor în formă de brâie în relief, caracteristic culturilor Sabatinovka-Noua-Coslogeni în regiunile de est ale bazinului circummediteranean, a fost menţionat şi de M. Sandars, în viziunea căreia comunităţile purtătoare ale acestor culturi au participat activ la migrarea „popoarelor mării", ce a cuprins estul bazinului mediteranean şi chiar Egiptul (Sandars 1978). Despre prezenţa, în mileniul II î.Hr., a unor comunităţi înrudite în spaţiul balcano-carpato-pontic, în Troia şi în lumea micenianã mărturisesc şi alte categorii de vestigii arheologice (Hoddinoth 1989).

Ceramica rudimentară cu decor în relief, sesizată în oraşele myceniene, în special în Karaku, care nu a fost nici devastat, nici părăsit pe parcursul vremii, mărturiseşte că ea a fost modelată pe loc de comunităţile venite din nord (Rűter, 1975; Katincharov, 1989) din regiunile balcano-carpato-pontice. Analizând materialul ceramic cu decor incizat practicat în a doua jumătate a sec. XII – prima jumătate a sec. XI î.Hr. şi a celui cu decor ştanţat din a doua jumătate a sec. XI – prima jumătate a sec.VIII î.Hr., recoltat la monumentele din diferite regiuni ale spaţiului balcano-carpato-pontic şi din nord-vestul Asiei Anterioare, specialiştii au sesizat o continuitate în evoluţia culturii materiale care s-a reflectat în succesiunea sau sincronismul unor grupuri de monumente ce s-au perindat în perioada de tranziţie de la epoca bronzului la epoca fierului. În cadrul acestor grupări cultural-cronologice, se finalizează procesul de constituire a Hallstattului, care s-a manifestat prin monumente ce se caracterizează prin dominarea sortimentului ceramic cu decor incizat, ştanţat, în relief şi canelat.

Acest grup de monumente ar fi putut aparţine „numerosului neam trac", cum l-a numit Herodot, care conform informaţiilor izvoarelor scrise, se răspândea din nordul Mării Egee la sud până la Carpaţii septentrionali la nord, de la litoralul de nord şi vest al Mării Negre la est până la lumea ilirică la sud-vest. În acest spaţiu, împreună cu alte seminţii, majoritatea cărora nu şi-au găsit reflectare în sursele narative, au evoluat comunităţile trace. O punctare mai concretă a teritoriilor locuite de traci actualmente este imposibilă din lipsa de informaţii, cât şi din cauză că originea multor comunităţi rămâne neclară, cum ar fi cazul *paionilor, dar-*

danilor, bithinilor, tribalilor etc., care cu aceeaşi veridicitate se atribuie atât tracilor, cât şi tribalilor.

În perioada de trecere de la epoca bronzului la Hallsttat, unele neamuri trace cum ar fi *frigii, mysii, thunii* sunt cunoscute în nord-vestul Peninsulei Anatolice. Frigii sub denumirea de *mušcu* sunt atestaţi încă din secolul al XII-lea î.Hr., ca comunităţi care, în viziunea unor specialişti, ar fi contribuit la distrugerea regatului hitit. În sec. al VII-lea î.Hr., sursele narative menţionează şi un basileu al mušcu – *Mitaa*, nume care ar corespunde frigianului Midas (Istoria Românilor 2001). În baza analizei materialului lingvistic, specialiştii au ajuns la concluzia că răspândirea isogloselor traco-troiene în nord-vestul Anatoliei ar fi rezultatul primelor migraţii ale comunităţilor trace. Lipsa toponimelor limbii hitite în Troia şi regiunile aferente permite postularea, cu un coeficient solid de probabilitate, a supoziţiei că tracii au pătruns în acest spaţiu la începutul Troiei VI (1600-1300 î.Hr.) (Гиндин 1981). Din aceste considerente, tracii se socoteau ca populaţie veche/autohtonă în aceste regiuni, fiind cunoscuţi ca „*…luptători din aproape*" (Iliada XI, 285), în care se încorporau mysii, frigii, dardanii, spre deosebire de tracii veniţi pe mare (Iliada IV, 510). Printre ei pot fi incluşi şi acei de sub oblăduirea lui Rhesos (Iliada X, 420).

Din analiza surselor existente se poate de conchis că, în decursul mileniului I î.Hr., tracii s-au divizat în trei grupe teritoriale:

- Comunităţile traco-misiano-frigiene ce locuiau nord-vestul Peninsulei Anatolia;
- Tracii de sud, din care făceau parte *aspinţii, astii, crestonii, chiconii, odrisii, sapeii* etc., amplasaţi la sud de munţii Haemus (Balcani);
- Tracii septentrionali – *carpizii, costobocii, crobizii, geţii, laii, terizii, dacii* şi alţii, atestaţi în spaţiul de la nord de Balcani.

Tradiţia antică a păstrat un număr impunător de etnonime de sorginte tracică. Însă nivelul actual al ştiinţei nu permite stabilirea timpului apariţiei sau dispariţiei de pe arena istorică a acestor comunităţi şi nici localizarea lor adecvată. Semnificative, în acest sens, par relatările lui Hekateios, care, abordând aspectul demografic al Traciei, menţiona 12 comunităţi tribale. În tradiţia antică însă majoritatea triburilor pomenite de el nu se mai întâlnesc, şi aceasta în pofida faptului că cunoştinţele grecilor şi romanilor despre Tracia şi populaţia ei erau destul de vaste şi concrete. Lipsa în sursele narative de mai târziu a triburilor trace ale *bantieilor, dasililor, disorilor, eutribilor, xanţilor, trispilor*, menţionate de Hekateios, se explică, probabil, prin dispariţia cu vremea a acestor comunităţi ca etnicităţi de sine stătătoare. Actualmente, numai studierea complexă a surselor narative, epigrafice şi numismatice, a gloselor, toponimelor şi coroborarea lor cu datele ce reies din analiza vestigiilor arheologice obţinute prin aplicarea metodelor corespunzătoare de cercetare dau posibilitate de a

spori esenţial coeficientul de probabilitate al sistemului informativ necesar studierii istoriei tracilor.

Analiza eposului homeric, după cum consideră specialiştii, permite urmărirea evoluţiei diacronice nu numai a evenimentelor, dar şi a situaţiei istorice ce s-a derulat în diapazonul cronologic respectiv.

Etapa timpurie s-ar încadra în perioada conflictului aheeano-troian. Ea îşi găseşte reflectare în episoadele în care se menţionează conducătorii comunităţilor trace *Pirus/Peires, Acamantos, Euphemes* şi *Mentes*. Interes prezintă titulatura acestor conducători, menţionată în cânturile ce reflectă cea mai timpurie perioadă. Euphemes poartă titulatura de *'άρχων*/arhont, fiind înconjurat de *'εταῖροι*/heitari (ceată de luptă), ca şi Ahiles, conducătorul mirmidonenilor; Mentes e numit *ήγημον*/hegemon, pe când Pirus/Peires e numai *ήρως*/erou. Dacă titulatura lui Euphemes de arhonte, cât şi prezenţa sub oblăduirea lui a heitarilor pot demonstra că el era un conducător militar, dar probabil şi politic, funcţia lui Mentes ca hegemon se echivalează cu cea de strateg/conducător al unei grupe/subdiviziuni militare. În ceea ce priveşte Peires/Pirus, el este aclamat ca un erou de neînvins, viteaz, care putea fi în fruntea unei cete de oşteni. Astfel de titulaturi sunt caracteristice perioadei democraţiei militare.

A doua etapă e mai târzie. În cântul al X-lea, *Dolonia* se menţionează conducătorul tracilor *'Ρῆσος Βασιλευς* (regele Rhesos), care mai este numit şi *θρήίκων Βασιλευς* (regele tracilor) (Iliada II, 430-435). În viziunea analiştilor, *Dolonia* ar prezenta o interpolare mai tardivă, ce ilustrează situaţia de la sfârşitul sec. VII-începutul sec. VI î.Hr., când societatea tracă avansase considerabil, atingând nivelul formaţiunilor politice prestatale, care indubitabil au dus la apariţia primelor regate. Procesul constituirii formaţiunilor politice la traci în această perioadă se realiza pe două căi: prin unirea mai multor comunităţi sub egida celor mai puternice triburi sau prin intermediul încorporării comunităţilor din teritoriile aferente mai puţin numeroase. În aşa mod, în sec. VII î.Hr. s-a format marea Uniune a *chiconilor*, amplasată între delta *Hebros*-ului (r. Mariţa de azi) şi lacul *Bistonida* (actualul Buru) (Данов 1961), care cu vremea a acaparat şi pământurile *seilor* şi *brianţilor*. Deja în timpul campaniei lui *Xerxe,* comunităţile brianţilor nu se mai cunosc, s-a păstrat numai regiunea Briantida, ce se afla în componenţa Chiconiei (Herodot VII, 108). Probabil că o astfel de uniune a comunităţilor trace era şi cea condusă de *Rhesos*. Procesul de consolidare a tracilor, ce se petrecea în sânul societăţii lor, avea un caracter complex. Analiza monedelor, emiterea cărora începe în această perioadă, pare să confirme situaţia. Unele monede poartă legenda ce implică numele comunităţilor*: bizalţilor, ihnilor, derronilor*. Însă tot aceste triburi emit monede, în legenda cărora se conţin nume proprii: *Everget, Docimos, Mosseo*. Prezenţa numelor proprii pe mo-

nedele emise de comunităţile tribale demonstrează că existau persoane care erau învestite cu dreptul emiterii monedei. Către sec. VI î.Hr., unele comunităţi, cum ar fi cele ale *hedonilor*, emit monede pe legenda cărora e implicat numele conducătorului cu titulatura de basileu/rege *Γέτα Βασιλευς ’Ηδωναν* (Geta, basileul hedonilor) (Златковская 1971).

Emiterea monedei de comunităţi şi din numele basileului lasă să se înţeleagă că şi alte funcţii în societate erau împărţite între basilei şi comunitate, ceea ce e caracteristic perioadei iniţiale de constituire a conducerii, când puterea comunităţilor tribale nu era în opoziţie cu cea a basileului.

Conducătorii formaţiunilor politice ale tracilor de la sud de Balcani în sec. VII- VI î.Hr. erau numiţi „basilei traci” (*θρήικων Βασιλευς*). Această titulatură reflectă perioada procesului de unificare a tracilor, când toate comunităţile erau considerate egale. Printre uniunile tribale se evidenţiază cea formată de *odrysi*, care, în opinia unor cercetători, „*a fost în bune relaţii cu perşii*” ce cuceriseră Tracia pe la 514/512 î.Hr., incluzând-o sub numele de *Skudra* în componenţa Imperiului Persan (Istoria Românilor 2001). Odată cu retragerea perşilor din Europa, după campania militară nereuşită împotriva sciţilor, se observă o ascensiune vădită în dezvoltarea comunităţilor trace. Printre ei se ridică neamul trac al odrysilor de pe cursul inferior şi de mijloc al *Hebrosului*. Conducătorul lor, „*Teres, le-a alcătuit odrysilor un regat cu mult mai mare decât restul Traciei. Căci exista o mare parte de traci independenţi*” (Tucidide II, 29, 1). „*Ca dimensiuni, statul odrysilor se întinde pe mare, de la cetatea Abdera şi până la Pontul Euxin, unde se varsă Istrul*” (Tucidide II, 97, 1). Pe parcursul sec. V î.Hr. regatul Odrys, în pofida faptului că „*...în ceea ce priveşte puterea militară şi mulţimea trupelor... erau mai prejos decât stăpânirea sciţilor*” (Tucidide II, 97, 5*)*, devine din punct de vedere economic unul din cele mai puternice regate. „*Dintre statele din Europa situate între Golful Ionic în Pontul Euxin acesta a fost cel mai mare graţie veniturilor în bani şi altor bogăţii”* (Tucidide II, 97, 5).

Primii conducători *Teres* şi *Sitalces* purtau încă titulatura de „basilei traci”, însă începând cu Amadoc/Medoc ei se numesc *regi ai odrysilor*. Prin aceasta se consemnează rolul de frunte al odrysilor în statul nou format.

Regatul Odrys, după moartea lui Sitalces, căzut în luptă cu tribalii în a. 424 î.Hr., cunoaşte atât perioade de diviziune, cât şi de unificare. În anii ’80-’60 ai sec. IV î.Hr., sub Kotys, ei din nou sunt o forţă hotărâtoare în Europa de Sud-Est, iar bogăţiile lor sunt reflectate în înmormântările fastuoase în construcţii de piatră cu dromos şi scene de picturi murale, executate într-o cromatică irepetabilă, ce conţineau un inventar funerar bogat de tipul celei de la Kazanlyk (Живкова 1974), cât şi numeroase tezaure cu podoabe din metale preţioase şi toreutică din argint. Pe unele din ele apare gravat nume-

le Kotys. În a doua jumătate a sec. IV î.Hr., statul odrys cade în declin, iar către a. 341 î.Hr., Filip al II-lea Amintas finalizează acapararea celei mai mari părți a Traciei.

Dintre triburile din vestul munților Rodopi, un rol important l-au avut comunitățile tribalilor (*Τριβαλλοί)*. În viziunea unor autori greci, tribalii erau traci, după afirmația altora – iliri. Însă cu certitudine, originea lor nu este determinată. Tribalii ocupau bazinul Timocului, cuprinzând în vest toate pământurile până la râul Mariţa. Către mijlocul sec. IV î.Hr., ei se înfruntă cu sciții de sub conducerea lui Ateas, iar în anii ’70 ai aceluiași secol, puterea lor crește într-atât, încât organizează o campanie militară serioasă în Tracia, ajungând până la cetatea Abdera de pe malul Mării Egee. În a. 335 î.Hr., Alexandru Macedon întreprinde o campanie împotriva lor, învingându-i și supunându-i completamente.

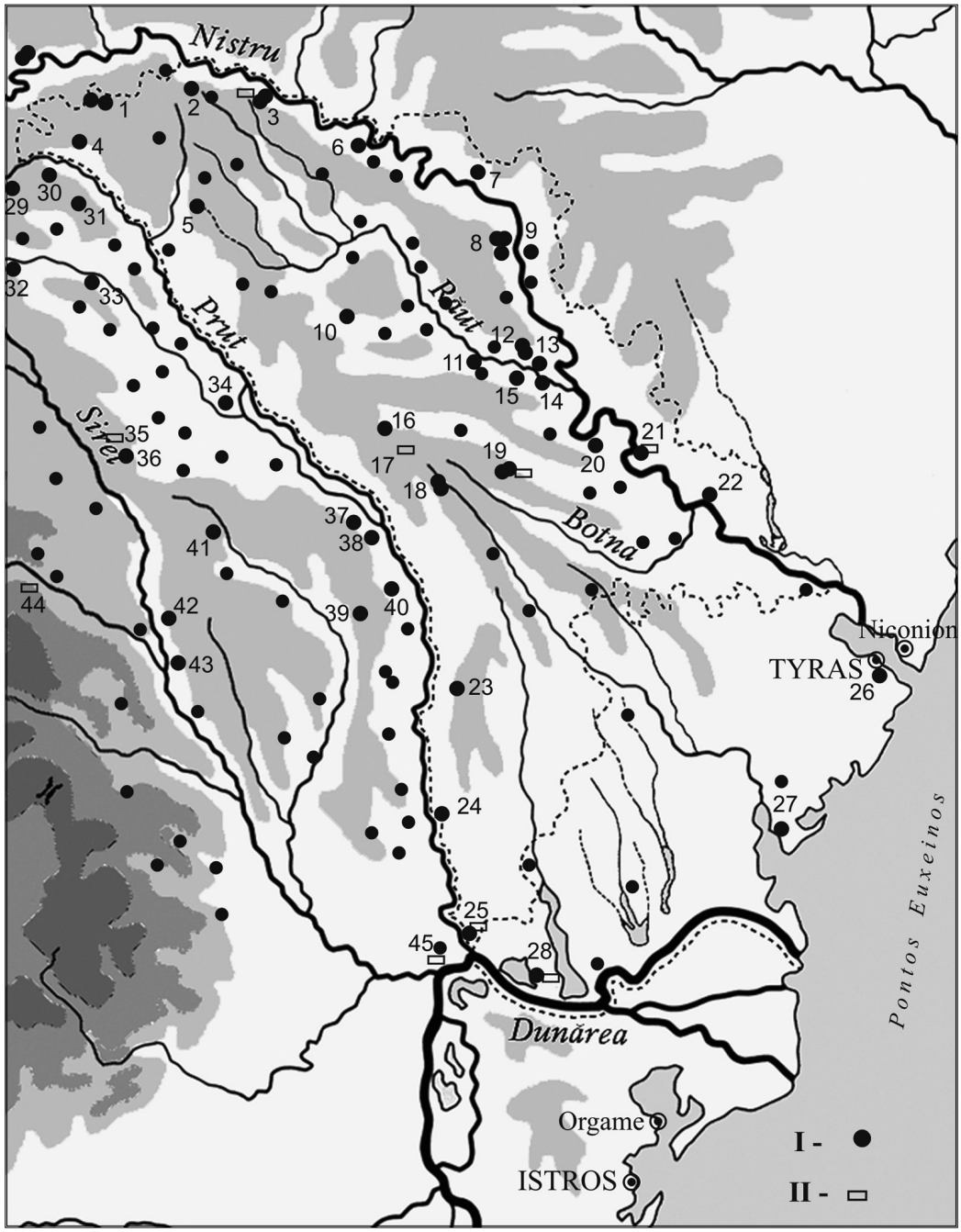
Comunitățile tracilor de sud, fiind în vecinătate cu Grecia continentală și insulară, au fost puternic influențate de civilizația greacă din perioadele timpurie, clasică și elenistică, de la care au fost împrumutate tehnica de construcție a edificiilor și, în primul rând, a celor funerare, cunoscute prin înmormântările „princiare” în construcții din piatră rectangulare și rotunde cu boltă, ca cele de la Goljama Arsenalka de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr., Iankovo din sec. IV-III î.Hr., Kazanlyk – din sec. IV-III î.Hr.; metode și sisteme de planificare a orașelor, ilustrate clar și convingător prin descoperirile de la Seutopolis sau Pistyros. Însă vecinătatea dintre traci și greci a dus și la exercitarea influențelor culturale trace asupra vecinilor din bazinul egeean. Se știe că *Dionisos,* cunoscut pe larg în lumea greacă și ca zeitate și ca antroponim, ca și *Orfeu,* erau de origine tracă. Antroponime trace se conțin în nomenclatorul civilizației myceniene după inscripțiile pe tăbliţele de lut ale Liniarului B, cum ar fi *Geta, Kotys*, iar mai apoi și *Oroles* – nume pe care l-a avut și tatăl lui Tucidide. În Atena era adorat cultul zeiței trace *Bendida,* fie de o comunitate tracă, fie de una mixtă, cum adesea se întâlnesc în antichitate.

6.1. Tracii septentrionali în sec. VII/VI-V î.Hr.

Comunitățile de la nord de Balcani se aflau într-o situație mai puțin favorabilă, în comparație cu cele din sud. Ele rămâneau izolate de civilizația egeeană prin obstacolul natural – munții Haemus, cât și prin depărtarea impunătoare dintre lumea egeeană și cea nord-tracică.

Cartarea monumentelor din această perioadă demonstrează că co-

23 – Lărguța, 24 – Gateşti, Zîrneşti, 25 – Giurgiuleşti, 26 – Pivdennoe, 27 – Zarečnoe, 28 – Cartal-Orlovka, 29 – Dersca, 30 – Botoşana, 31 – Truşeşti, 32 – Stânceşti, 33 – Glăvăneştii Vechi, 34 – Şorogari, 35 – Băiceni, 36 – Hăbăşeşti, 37 – Arsura, 38 – Moşna, 39 – Huşi Corni, 40 – Buneşti, 41 – Lunca Ciurei, 42 – Buhăeşti, 43 – Budeasca, Răcătău, 44 – Bârseşti, 45 – Barboşi

Monumente getice din sec. VII-III î.Hr. (I – aşezări, II – cimitire)

1 – Corestăuţi I-V, 2 – Lipnic, 3 – Rudi, 4 – Clocuşna, 5 – Budăi, 6 – Slobozia-Cremene, 7 – Raşcov, 8 – Saharna Mică, Saharna Mare, 9 – Ofatinţi, 10 – Dîşcova, 11 – Isacova, 12 – Selitra, Cot, Furceni, Scoc, 13 – Butuceni, Potîrca, 14 – Maşcăuţi, 15 – Ivancea, 16 – Horodişte, 17 – Pîrjolteni, 18 – Stolniceni, 19 – Hansca, 20 – Bălăbăneşti, 21 – Speia, 22 – Cioburciu,

munitățile tribale, de regulă, preferau pentru amplasarea așezărilor teritoriile din preajma râurilor, pârâurilor, acolo unde erau condiții favorabile de trai, căi de comunicații pe apă și uscat, pământuri fertile și pășuni bogate. Anume în astfel de locuri erau concentrate așezările fortificate și rurale, necropolele plane și tumulare.

Prin cercetările arheologice de amploare efectuate în mai multe obiective arheologice din diferite zone: Cartal-Orlovka, Novo-Nekrasovka, Satu Nou-Novosel'skoe, Giurgiulești din stepa Bugeacului, Butuceni, zona Saharna din regiunea de silvostepă a interfluviului Pruto-Nistrean, se poate de elucidat unele aspecte nu numai de ordin cronologic, dar și demografic și etnocultural.

Ca rezultat al cercetărilor arheologice din preajma s. Hansca-Ialoveni, au fost sesizate mai multe monumente, printre care o așezare hallstatiană, trei așezări și două necropole getice din sec. IV-III î.Hr.

În așezarea Hansca-La Matcă au fost descoperite două niveluri hallstattiene timpuriu și tardiv. Analiza materialelor din ultimul nivel hallstattian și a celor recuperate prin săpăturile de la așezările getice din sec. IV-III î.Hr.: Hansca Limbari-Căprăria, Hansca Dealul Ulmului, Hansca Pidașcă, cât și a necropolelor, și, în primul rând, ale celor de la Hansca-Lutărie, ilustrează o similitudine nu numai în formele recipientelor din sortimentul ceramic, dar și după ornament. Această unitate în cultura materială a așezărilor din sec.

Cetățuia Butuceni

VII/VI-V î.Hr. și IV-III î.Hr. din microraionul Hansca presupune o continuitate a satelor din sec. VII-V în perioada imediat următoare. Odată cu creșterea numărului populației satele, își schimbau matca, trecând în locuri mai prielnice. Acest proces se observă clar la obiectivele arheologice de la Hansca Limbari-Căprăria, unde la marginea de nord a așezării la început a existat o necropolă, însă după lărgirea așezării necropola a fost abandonată.

Studierea sitului de pe promontoriul de la Butuceni a pus la dispoziție date care permit a stabili funcționarea lui fără întreruperi din perioada hallstattiană până la sfârșitul sec. III- începutul sec. II î.Hr. Deși situl a suportat mai multe transformări în evoluția sa, el nu a fost părăsit pe parcursul mileniului I î.Hr.

O situație similară, deși diferă de cea de la Butuceni, a fost sesizată și la obiectivele arheologice din zona s. Saharna-Rezina.

Pe promontoriul de la Saharna Mică, la sfârșitul sec. XII – sec. XI î.Hr.

a funcţionat o aşezare ce se încadrează în grupul de monumente cu ceramică incizată Noua-Coslogeni-Tămăoani-Babadag I. A doua etapă de locuire a promontoriului începe în sec. VIII î.Hr. Apogeul de dezvoltare corespunde perioadei cuprinse între sec. VII şi începutul sec. III î.Hr., când situl este transformat într-o fortificaţie strategic favorabilă căilor de acces de pe ambele maluri ale Nistrului.

Investigaţiile arheologice la dava Saharna la Şanţ au pus la dispoziţie materiale ce mărturisesc că în sec. VI-V î.Hr. pe promontoriul defileului Crac a existat o aşezare fortificată, care atinge cel mai înalt nivel de dezvoltare în sec. IV – începutul sec. II î.Hr.

Un interes deosebit prezintă situaţia demografică de pe promontoriul Saharna Mare, amplasat între promontoriile Saharna Mică şi Crac. Săpăturile arheologice au pus la dispoziţie materiale, a căror analiză permit de a considera că la sfârşitul sec. XI – începutul sec. X î.Hr., în sectorul de sud-est al promontoriului a existat o aşezare, care, cultural-cronologic, se încadrează în cultura Cozia-Saharna. În extrema de nord-est a aşezării a fost construită o „citadelă" semiovală cu dimensiunile de 60×64 m. Ambele aşezări au funcţionat până în a doua jumătate a secolului VIII î.Hr. Din această perioadă, dar mai intens în sec. VII-V î.Hr., pe promontoriu funcţiona un sit, care, cultural-cronologic, ca şi cetatea Saharna Mică şi Saharna La Şanţ, perfect se încadrează în cultura traco-getică, având similitudini cu diverse monumente din Dobrogea, Basarabia şi alte regiuni unde au fost cercetate aşezări şi necropole traco-getice. În sec. V – începutul sec. II î.Hr., în partea centrală a promontoriului de la Saharna Mare funcţiona o cetate prevăzută cu un sistem complex de fortificare.

Prezenţa în regiunile de stepă a monumentelor ce au dăinuit pe parcursul unei perioade destul de largi din sec. VII până la sfârşitul sec. III – începutul sec. II î.Hr., documentată prin descoperirile de la Giurgiuleşti, Novo-Nekrasovka din sec. V-IV î.Hr., Satu Nou-Novosel'skoe datate în sec. IV-I î.Hr., la care se mai adaugă şi cele de la Cartal-Orlovka, Babele, Barta etc., arheologic demonstrează o permanenţă constantă în evoluţia comunităţilor din stepele Bugeacului.

O evoluţie diacronică a monumentelor arheologice pe parcursul sec. VII-III/II î.Hr. s-a stabilit şi în regiunea de silvostepă prin studierea obiectivelor de la Cioburciu, Hansca, Butuceni, cât şi din zona Saharnei.

Lipsa hiatusurilor culturale şi a decalajelor cronologice indubitabil presupune o continuitate cultural-cronologică, prin urmare şi demografică. În majoritatea monumentelor de la est de Carpaţi şi de la nord de Dunărea de Jos, au fost sesizate materiale similare, în unele cazuri până la identitate cu cele descoperite la sud de Dunăre. În baza acestor realităţi, se poate de conchis că ele aparţineau unor grupuri de comunităţi înrudite.

Ce prezentau, din punct din vedere etnic, popoarele care au lăsat monumentele din sec. VII-V î.Hr. e greu de

stabilit cu certitudine. Surse narative care ar putea elucida această problemă, actualmente, nu sunt cunoscute. Se ştie că în prima jumătate a mileniului I î.Hr., teritoriile de la nord de munţii Haemus încă nu erau în vizorul lumii egeene. Prin urmare, cunoştinţele călătorilor din Grecia continentală şi insulară erau destul de vagi. Anume din aceste motive relatările logografilor din perioada arhaică, dar şi a autorilor din cea clasică sunt destul de lapidare, iar în unele cazuri şi controversate.

În pofida acestor circumstanţe, analiza informaţiilor autorilor antici permite de a stabili că, începând cu sec. VI î.Hr., spaţiul de la sud de Dunărea de Jos era locuit de comunităţile trace ale *tyrizilor* (Hecateu Fr. 170; 171), *geţilor* (Sofocle Fr. 547; Herodot IV, 93, 94; Tucidide II, 96, 1). Anume acestor triburi le aparţineau monumentele din zona Istro-Pontică din sec. VII-VI î.Hr. Dar tot aceste comunităţi au lăsat şi aşezările şi necropolele de la nord de Dunărea de Jos. Această supoziţie se argumentează şi prin faptul că tradiţia antică, relatând despre campania lui Alexandru Macedon împotriva tribalilor, menţionează şi conflictul militar al macedonenilor cu geţii din partea stângă a Dunării (Arian I, 3, 1-5; I, 4, 1-5, Pseudo-Schymus Fr. 740). Faptul că autorii antici, în afară de triburile trace, nu pomenesc şi de alte popoare conlocuitoare, nicidecum nu înseamnă că ele nu existau. Arheologic, prezenţa elementului alogen se sesizează prin diversitatea formelor de vase din sortimentul ceramic, sistemul de aplicare şi compoziţia decorului etc. În acest sens, prezintă interes periferia de nord-est a acestui grup de monumente.

Investigaţiile sistematice la cetatea din sec. VII-VI de la Trahtemir de pe malul drept al Niprului (reg. Čerkask) au scos în evidenţă construcţii de suprafaţă, locative şi gospodăreşti, semibordeie, cât şi un variat material arheologic. Analiza investigaţiilor descoperite a demonstrat că nu toate construcţiile evidenţiate prezentau locuinţe. Trei semibordeie au fost utilizate ca ateliere de olărie. Un alt bordei prezintă o construcţie de cult, având forma rectangulară cu dimensiunile 6,6×3,6 m, adâncită în sol până la 0,8 m. În partea de sud-est a încăperii, s-au găsit rămăşiţele unui altar rotund cu diametrul aproximativ de 1,5 m. Vatra altarului era unsă cu lut şi acoperită cu decor în relief în formă de spirală, cu o adâncitură la mijloc, similar vetrelor de cult cunoscute după descoperirile de la Seutopolis, Žabotin, Bel'sk, Matronino, Zolotaja Balka etc.

În sortimentul ceramic se întâlnesc recipiente modelate cu mâna şi ornamentate cu decor în relief, străchini cu buza lată evazată în exterior, acoperită cu decor în formă de triunghiuri haşurate şi câte trei brâie în relief. Aceste piese după formă şi decor au similitudini în complexul ceramic de la Ferigile, Cioburciu etc.

Cercetările la dava Nemirov de pe malul stâng al Bugului de Sud începute încă de A.A. Spicyn, prelungite mai apoi de A.P. Smirnov, M.I. Artamonov şi A.A. Marčenko, au fost sistematiza-

te şi analizate în publicaţii speciale la sfârşitul sec. XX – începutul sec. XXI. Situl era înconjurat de un val de pământ înalt până la 9 m, lat la bază până la 32 m şi cu un şanţ adiacent.

În incinta cetăţii a fost cercetat un cenuşar, dar şi teritoriul din preajmă, unde s-au descoperit construcţii de suprafaţă şi cu fundamentul adâncit în sol din schelet de lemn uns cu lut, care se încălzeau cu cuptoare sau cu vetre. Materialul recoltat prezintă vârfuri de săgeţi din bronz cu două aripioare şi cu spin, vârfuri de săgeţi din bronz cu trei aripioare, cu sau fără bucşă, mâner de oglindă de bronz, ac de buclă, fragmente de psalii din os, cât şi un bogat şi vast material ceramic, inclusiv şi de import. În baza acestor materiale, G. Smirnova ajunge la concluzia că situl de la Nemirov a funcţionat în a doua jumătate sau la sfârşitul sec. VIII – sec.VI î.Hr. Analizând setul de ceramică recoltat prin săpături la sistemul defensiv, în cenuşar şi în incinta davei, se poate de constatat că ele au largi similitudini în mai multe monumente ale Hallstattului tracic de la vest de Nistru. Astfel, căuşele-cupe cu toarta supraînălţată şi buton cilindric pe creastă sunt cunoscute după descoperirile de la Alcedar, iar cele cu trunchiul S-oidal, decorat cu caneluri verticale, sunt asemănătoare cu cupele-căuşe din aşezarea hallstattiană de la Hansca. Străchinile cu trunchiul tronconic, buza evazată în exterior şi acoperită cu decor în relief sunt similare exemplarelor de la Cioburciu, Ferigile etc.

La est de Nistru sunt cunoscute şi aşezări nefortificate, cercetarea cărora s-a scontat cu un bogat material arheologic.

Aşezarea Višenka 2 de pe cursul de mijloc al Bugului de Sud a fost studiată pe o suprafaţă de 5700 m². S-au depistat locuinţe de suprafaţă, semibordeie, gropi şi un altar-vatră de cult din lut. Atât în complexe, cât şi în stratul cultural au fost evidenţiate, cu preponderenţă, materiale ceramice, reprezentate prin fragmente, multe dintre care întregibile, de la vase modelate cu mâna. Unele din ele de tipul *Villanovo* în formă de sac, sau cu trunchiul bitronconic acoperite cu decor incizat şi suporturi aplatizate pe diametrul maxim al trunchiului. Au fost semnalate recipiente în formă de lalea, ornamentate cu brâie în relief, cu alveole amplasate în partea de sus a trunchiului sau cu triunghiuri haşurate, cât şi străchini tronconice cu buza evazată în afară sau înclinată în interior, ce se încadrează cronologic în perioada de la mijlocul sec. VIII – sec. VII î.Hr.

Pe cursul de mijloc al Nistrului, lângă comuna Šutnivcy din raionul Kamenec-Podol'sk, au fost cercetate patru înmormântări tumulare. Camerele mortuare aveau formă rectangulară, fiind construite din bucăţi din piatră nefasonată şi bârne din lemn.

Înmormântarea din tumulul nr. 1 prezenta o construcţie rectangulară cu dimensiunile de 3,6×2,5 m, pereţii căreia, judecând după fundamentul ce s-a păstrat, au fost clădiţi din bu-

căţi de piatră, iar podeaua – pavată cu lespezi de piatră. Stratul abundent de cărbune de lemn şi cenuşă mărturiseşte că pereţii camerei mortuare au fost căptuşiţi cu bârne din lemn. Pe podea s-au găsit doar câteva bucăţi de oase calcinate şi unele fragmente de oase de schelet uman. Inventarul funerar este prezentat printr-un vârf de lance din fier în formă de frunză, o strachină bitronconică cu buza evazată în exterior şi un vas de tipul *Villanovo* cu gâtul înalt, buza răsfrântă în exterior şi cu suporturi aplatizate pe trunchi.

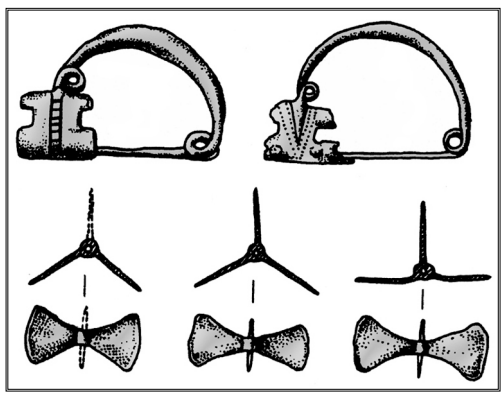
Înmormântarea tumulului nr. 3 a fost bulversată, oasele calcinate fiind împrăştiate pe fundul gropii. Inventarul funerar include 11 vârfuri de săgeţi din bronz, vârf de lance din fier, câteva plăci de bronz de la zale, o lamă de cuţit, o zăbală din fier, o cute, o ceaşcă tronconică cu toartă şi un vas bitronconic cu toartă supraînălţată confecţionată la roată. În baza analizei pieselor de inventar, necropola a fost datată cu sec. VI î.Hr.

După forma construcţiei sepulcrale, rit şi ritual cât şi caracterul inventarului funerar, înmormântările tumulare de la Šutnivcy se aliniază înmormântărilor similare din spaţiul balcano-carpato-nistrean cunoscute după descoperirile de la Trinca, Selişte, Balta Verde şi Gogoşu. Vârfurile de lance în formă de frunză cu tocul alungit, ceaşca dacică, cana-cupă cu diametrul buzei de două ori mai mare decât al fundului, confecţionată la roată, sunt identice cu cele descoperite în aria balcano-carpato-nistreană.

Monumente din sec. VII-V î.Hr., ce conţin material caracteristic celor din spaţiul balcano-carpato-nistrean, sunt cunoscute şi în regiunea de stepă a Mării Negre prin siturile şi înmormântările de la Kostycy, Kalinovka, Beikuş, Kaborga, Bol'şaja Černomorka, Staraja Bogdanovka, Kukurub.

Investigaţiile arheologice întreprinse în aşezările fortificate şi nefortificate, necropolele tumulare şi plane din sec. VII-V/IV î.Hr., atât din regiunile de silvostepă, cât şi din stepă, au pus la dispoziţie un set de materiale arheologice, care în ansamblu prezintă un solid indicator diagnostic în elucidarea problemei atribuirii etnoculturale a comunităţilor ce populau spaţiul nord-pontic în sec. VII-V/IV î.Hr.

Din tipurile de podoabă prezintă interes fibulele de tip *Glasinac,* cu corpul arcuit spre mijloc şi resortul unispiralic. Piciorul cu placa-portagrafă în forma scutului beotic se uneşte cu trunchiul fibulei printr-un arc dintr-o singură spirală. Portagrafa, de regulă, este ornamentată longitudinal cu linii paralele ca exemplarul de la Giurgiu-

Fibule şi elice. Giurgiuleşti, Ferigile

leşti „Stâna lui Mocanu" sau cu două linii dispuse în unghi ca la piesele din necropola tumulară de la Gogoşu, Cipău, Ferigile etc. Exemplare similare sau puţin modificate au fost sesizate la Ostrovul Mare, Selişte ş.a. Aceste tipuri de fibule erau larg răspândite în sec. VII-VI î.Hr. şi la sud de Dunăre, în Tracia, unde (în regiunea centrală a Rodopilor) se afla unul din centrele lor de confecţionare.

Prezintă interes piesele de metal în formă de „elice" cu trei aripioare şi cu orificiu în centru, descoperite în monumentele din sec. VI-V î.Hr. de la Cilic Dere, Giurgiuleşti, Trahtemir, Ciumbrud etc. Utilizarea practică a acestei categorii de obiecte caracteristice şi lumii trace nu este încă cunoscută cu certitudine. Unii cercetători consideră că „elicele" cu trei sau două aripioare erau folosite la săgeţi pentru a le da turaţie şi a face zgomot în timpul zborului, făcând parte din tradiţia *apotropaion* de înfricoşare a inamicului. Alţi specialişti le consideră drept obiecte de schimb, îndeplinind rolul de monede ca şi vârfurile de săgeţi din bronz în perioada premonetară.

Dacă aceste categorii de obiecte puteau pătrunde în regiunile nord-pontice prin intermediul relaţiilor de schimb sau prin difuzie, această idee categoric nu se admite în privinţa multiplelor tipuri şi variante de vase de ceramică rudimentară modelată cu mâna, care în niciun caz nu pot fi încadrate în categoria mărfurilor.

Din sortimentul ceramic, interes prezintă vasele cu gâtul înalt şi buza răsfrântă în exterior. Trunchiul globular, cu diametrul maxim în partea inferioară, trece lin în umerii puţin profilaţi, decoraţi cu câte două-patru sau mai multe proeminenţe piramidale. Diametrul fundului, de regulă, este de două ori mai mic decât diametrul gurii. Astfel de vase întregi, întregibile sau în fragmente, sunt larg răspândite la monumentele din lumea tracă, cunoscute la Piatra Frecăţei, Cipău, dar şi în nordul Mării Negre în regiunile de stepă la Cartal-Orlovka şi în silvostepă la Šutnivcy, Nemirov, Trahtemir.

La fel de des sunt întâlnite şi vasele cu gâtul bine profilat, având buza înclinată în exterior şi trunchiul bitronconic cu două/patru suporturi sau torţi pe linia diametrului maxim, descoperite la Telița, Enisala, în nordul Mării Negre la Plavni.

În monumentele de la Novosel'skoe, de la nord de Dunărea de Jos, Pilipi din regiunea de silvostepă, au fost semnalate vase fără gât, în formă de sac cu trunchiul rotunjit. Unele exemplare au sub buză un decor în relief, constând din proeminenţe piramidale. Acest tip de vase este prezent în majoritatea monumentelor de la sud şi nord de Balcani.

În timpul cercetării complexelor de la Nemirov, Šutnivcy, Pilipi din silvostepă, Cartal-Orlovka, Giurgiuleşti – din stepă, au fost descoperite străchini cu trunchiul tronconic şi buza evazată în exterior, bine cunoscute în sortimentul ceramic al lumii traco-getice după exemplarele de la Piatra Frecăţei, Ciucurova, Cilic Dere etc. Nu lipsesc

în monumentele nord-pontice nici vasele confecţionate la roata olarului. În înmormântarea tumulului nr. 3 de la Šutnivcy din regiunea Hmel'nick a fost descoperită o cupă cu trunchiul bitronconic, gâtul profilat, buza înclinată în exterior şi toartă supraînălţată. Diametrul gurii este de două ori mai mare decât diametrul fundului. Cupe similare au fost găsite în aşezarea hallstattiană de la Hansca, la Calfa şi în alte monumente din perioada sec. VII/VI-V î.Hr.

De rând cu principalele forme de vase, o unitate incontestabilă cu lumea tracică se observă şi în modul de construcţie a sistemului defensiv al cetăţilor, în arhitectura locuinţelor, sanctuarelor, vetrelor de cult, cât şi a ritului şi ritualurilor funerare. Toate acestea, în viziunea autorului, demonstrează că prezenţa fizică a tracilor în acest spaţiu este în afara oricărui dubiu.

Însă materialele arheologice descoperite în monumentele din această zonă mărturisesc că, de rând cu tracogeţii, în siturile respective au locuit şi alte comunităţi de agricultori şi păstori, cărora le aparţin numeroase vestigii ce nu au similitudini în cultura materială a lumii trace. Elucidarea originii acestei populaţii rămâne până în prezent o problemă actuală şi complicată, a cărei rezolvare ţine de viitor. Actualmente însă se poate afirma că spaţiul din nordul Mării Negre, atât regiunea de stepă cât şi cea de silvostepă, nu a cunoscut hiatusuri demografice. Începând cu sec. VII î.Hr., el era locuit de comunităţi sedentare de agricultori şi păstori, dintre care în prezent pot fi identificate doar cele traco-getice şi populaţia nomadă scitică.

Cele mai timpurii relatări despre comunităţile trace ce populau spaţiul de la nord de Balcani s-au păstrat în lucrările logografilor din sec. VI-V î.Hr. În studierea geografiei regiunilor din vestul Pontului Euxin, prezintă interes informaţiile lui Hecateu (Hekataios) din Milet, conform cărora în zona Dunării de Jos locuiau triburile trace ale crobyzilor şi teryzilor (Hecateu Fr. 170, 171).

Printre popoarele ce locuiau pe litoralul vest pontic în sec. VI î.Hr., Herodot menţiona în partea dreaptă a Dunării comunităţile geţilor. Descriind campania lui Darius Histaspe din 514/512 î.Hr. împotriva sciţilor, părintele istoriei menţiona: *„...înainte de a ajunge la Istru, birui mai întâi pe geţi ... măcar că ei sunt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci*" *„unicul popor dintre barbarii din regiunile vest-pontice ce s-au încumetat să opună perşilor rezistenţă, deşi imediat au fost înrobiţi"* (Herodot IV, 93).

Din relatările lui Tucidide, contemporanul lui Herodot, care a descris evenimentele ce s-au perindat între finele anilor '30 – începutul anilor '20 ai secolului V î.Hr., rezultă că *„…geţii şi populaţiile dintre Haemus şi Istru se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sunt toţi arcaşi*" (Tucidide II, 96, 1).

Această informaţie, deşi pare că elucidează clar situaţia etnodemografică ce se stabilise la Dunărea de Jos în sec. V î.Hr., de fapt este tot atât de

vagă ca multe altele. În tradiţia antică, mările, râurile, munţii, în unele cazuri oraşele mai însemnate, erau utilizate doar ca repere orientative şi nu ca indicatoare adecvate. Fraza lui Tucidide că la est „*…geţii…se învecinează cu sciţii*" este tot atât de neclară ca şi relatarea lui Herodot despre *pătratul scitic* ce prezenta graniţele Sciţiei.

Informaţiile ambigue ale tradiţiei antice despre situaţia etnogeografică în regiunile nord- şi nord-vest pontice au promovat un şir de discuţii şi au dus la apariţia mai multor supoziţii chemate să elucideze această problemă. Ripostând tracologului bulgar Al. Fol, care considera că stăpânirea tracilor se întindea până la Bug *„cu unele penetraţii în spaţiul bugo-niprean*" (Фол 1982), cunoscuta cercetătoare moscovită A.I. Meliukova afirma că graniţa dintre statul scit şi traci era pe cursul de jos al Dunării şi Prut (Мелюкова 1994). Analiza materialelor arheologice concrete demonstrează cu totul alt tablou etnodemografic. Actualmente, în acest spaţiu sunt cunoscute doar 22 de înmormântări tumulare scitice, care cronologic se încadrează într-o perioadă de peste o sută de ani.

În silvostepă – regiunea Kirovograd – au fost documentate doar două înmormântări tumulare din sec. VII-VI î.Hr. În stepa nord-pontică – 10: şapte în regiunea Nikolaev, două dintre care din sec. VI – V î.Hr., restul – din sec. V î.Hr. Trei înmormântări scitice au fost depistate în regiunea Odesa, din care însă numai una se referă la perioada timpurie, sec. V î.Hr. Aceste materiale clar şi convingător mărturisesc că despre o prezenţă masivă şi permanentă a sciţilor în stepele nord-pontice în sec.VII-V î.Hr. nu poate fi vorba. De fapt, în baza datelor arheologice este dificil de stabilit graniţele etnice între popoare, cu atât mai mult, când aceasta se referă nu la comunităţi sedentare, ci nomade cum erau sciţii, pentru care *ţara* lor era acolo unde se găseau condiţii prielnice pentru viaţă. Anume în acest spaţiu conviețuiau comunităţile sedentare de agricultori şi crescători de vite ale traco-geţilor şi altor populaţii cu sciţii nomazi, care în permanenţă realmente aveau nevoie de produse alimentare şi furaj pentru vite, fără de care în timpul iernii păstrarea vitelor era imposibilă. O astfel de situaţie demografică, când sciţii colindau liber raioanele de stepă din nordul şi nord-vestul Mării Negre, unde exista o populaţie sedentară, a dus la multiple împrumuturi şi implementări reciproce care şi-au lăsat amprenta în cultura materială, în aceeaşi măsură în tipurile de armament şi tactica militară, despre care semnala şi Tucidide.

Prezenţa elementului trac şi a altor seminţii în nordul şi nord-vestul Mării Negre încă din perioadele precedente (Leviţki 2003; Niculiţă 2005), răspândirea lor tot mai largă în sec. VIII/VII-IV î.Hr., demonstrează convingător existenţa populaţiei traco-getice chiar în perioada iniţială de constituire a oraşelor polisuri. Comunităţile autohtone de agricultori şi crescători de animale au contribuit considerabil la pro-

cesul de colonizare greacă a litoralului nord-vest pontic.

6.2. Constituirea civilizației getice

Perioada din a doua jumătate a sec. VIII – sec. VII î.Hr. prezintă etapa, când în evoluția comunităților din spațiul balcano-carpato-pontic au avut loc schimbări radicale ce au dus la diversificarea societății trace. Cel mai semnificativ, aceste schimbări s-au reflectat în relațiile economice, sociale, dar și etnoculturale. Unul din factorii principali, care a contribuit substanțial la dezvoltarea comunităților trace, a fost influența ascendentă a civilizației egeene, cu care lumea tracă se învecina la sud.

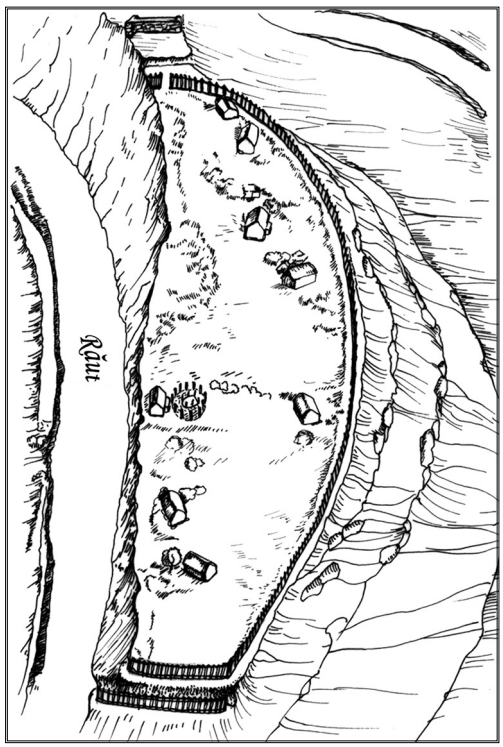
După primul val de colonizare ce s-a efectuat aproximativ în anii 765-675 î.Hr., în care a fost antrenată doar peninsula Halkidea și mai puțin Tracia de sud, în a. 675-550 î.Hr. a avut loc al doilea val de colonizare. De data aceasta, a fost colonizat litoralul tracic dintre Strimon și delta Istrosului (Данов 1968). Deja către mijlocul sec. VIII î.Hr., coloniștii din Clazomene fondează urbea Abdera, iar cei din Chios, Maroneea, ca mai apoi să apară și Mesembria, Sale etc. pe litoralul de sud, cât și Istria, Argame pe litoralul de est al Traciei (Triantaphyllos 1998).

Constituirea pe litoralul de sud și est al Traciei a coloniilor grecești a impulsionat considerabil dezvoltarea comunităților la început din regiunile litoralului, iar mai apoi și în interior prin fondarea emporiurilor mixte, de tipul Pistirosului de pe râul Hebros.

Penetrația greacă în regiunile de la sud de Balcani începe mai timpuriu și este mult mai masivă și intensă decât în spațiul de la nord de munții Haemus, unde în a doua jumătate a sec. VII î.Hr. funcționează doar două colonii – Histria și Orgame.

Influența ascendentă a civilizației egeene prin intermediul coloniilor formate, dar și prin contactele directe cu metropolele, au sporit substanțial dezvoltarea economică și culturală a comunităților din teritoriile de la sud de munții Balcani. Concomitent, prezența acestui obstacol natural a frânat evoluția legăturilor lumii egeene cu tracii de la nord de Balcani. Cu vremea, discrepanța creată va duce la o oarecare separare a acestor două grupări teritoriale în tracii de sud și tracii septentrionali. Separarea își va lăsa amprenta nu numai în dezvoltarea economică și a culturii materiale, dar și în spiritualitate: glotonim, religie etc.

În pofida acestor realități în evoluția tracilor septentrionali, în perioada din a doua jumătate a sec. VIII – sec. VII-VI î.Hr., au avut loc schimbări simțitoare, care au fost condiționate de mai multe circumstanțe și, în primul rând, de dezvoltarea internă a comunităților trace, derulată pe parcursul a mai multor secole, dar și de factorii externi care au catalizat-o. Cercetările arheologice au demonstrat că în această vreme populația locuia în *dave* și așezări nefortificate. Numărul siturilor fortificate și rustice era în creștere continuă.

Cetăţuia Butuceni – reconstrucţie

Aşezările fortificate, de regulă, ca şi în etapa anterioară, erau amplasate pe locuri natural întărite: promontorii cu maluri abrupte ca cele de la Saharna Mică, Butuceni, Novosel'skoe, pe alocuri ascunse ca cetatea de la Stînceşti, pe podişuri ce domină în microzona dată sau pe malurile râurilor, ca cea de la Nemirov de pe malul stâng al Bugului de Sud.

Suprafaţa incintei încadrate în sistemul defensiv era diferită, variind între 2,5 şi 69 ha. Însă se întâlnesc cetăţi ca cea de la Nemirov cu o suprafaţă de cca 100 ha.

Studierea fortificaţiilor a permis de a urmări modalităţile de edificare şi a stabili principalele materiale de construcţie utilizate. Cele mai răspândite tipuri de fortificaţii, de regulă, prezintă un „zid" alcătuit dintr-o carcasă de lemn în care se tasa nisip, lut, pietriş, bucăţi de piatră nefasonată de diferite dimensiuni şi pământ. Construit în aşa mod, „zidul" cu şanţul adiacent bara promontoriul în partea vulnerabilă, unde avea legătură cu lumea înconjurătoare ca la cetăţile de la Saharna Mică, Butuceni. Dacă situl era amplasat pe malul abrupt al râului sau defileului, sistemul defensiv era construit în formă de potcoavă, apărându-l din trei părţi. În caz când situl se găsea pe platou, sau pe ambele maluri ale râului ca cetatea de la Nemirov, „zidul" cu şanţul adiacent îl înconjura de jur împrejur.

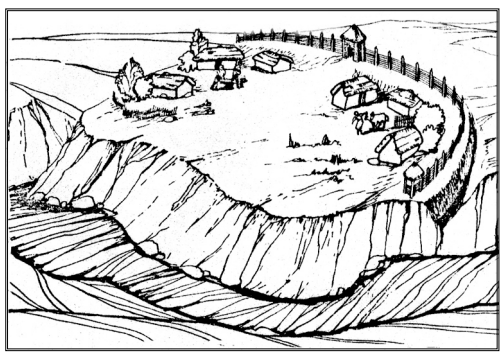
Cercetările recente la aşezarea fortificată de la Saharna Mică au pus la dispoziţie materiale ce permit restabilirea procesului de edificare a „zidului". Pe suprafaţa nivelului antic de călcare nivelat a fost depus un strat de nisip, a cărui grosime nu depăşea 0,15-0,20 m. În ambele capete ale stratului a fost ridicat câte un gard/parament din bârne depuse vertical. Distanţa dintre ele este de aproximativ 6 m. Existenţa acestor paramente se documentează prin prezenţa urmelor carbonizate de la bârne. Pentru o rezistenţă serioasă, paramentele au fost prinse cu bârne transversale la diferite niveluri ale „zidului". În casetele formate s-a depus un strat de sol brun-castaniu, luat de la suprafaţa nivelului antic de călcare, care, fiind bine tasat şi protejat de stratul de nisip, nu dădea drumul la umezeală. Deasupra a fost tasat un al treilea strat de sol

cenuşiu amestecat cu bucăţi de pietre. Al patrulea strat, la fel bine tasat, era alcătuit din nisip compact în amestec cu bucăţi de pietre, menit să consolideze emplectonul construcţiei şi să sustragă vlaga, protejând astfel scheletul din lemn. Ultimul strat era prezentat de cernoziom, acoperit, la rândul său, cu unul subţire de nisip, cenuşă şi bucăţi de pietre.

Ridicat în aşa mod, „zidul" avea în partea exterioară o bermă lată de aproape patru metri. Berma trebuia să protejeze baza construcţiei lemnoase, ca să nu se năruie sub greutatea straturilor tasate în interior. Concomitent, pe bermă se ridica peretele de protecţie a paramentului din lemn extern. Peretele avea baza groasă, subţiindu-se în partea de sus. El era clădit din lut cu bucăţi de piatră nefasonată.

În emplectonul „zidului" au fost găsite materiale ceramice din perioada hallstattiană timpurie, adică din prima fază de locuire a promontoriului, dar şi fragmente de recipiente din sec. VII-V î.Hr., când a funcţionat edificiul.

„Zidul" şi şanţul adiacent prezentau o fortificaţie destul de solidă. Fiind amplasat într-un punct strategic, situl ţinea sub control comerţul ce se realiza pe calea apei şi pe uscat. Defileul de astăzi, pe malul stâng al căruia se afla Saharna Mică, în sec. VII-V î.Hr. prezenta un râu, probabil navigabil pentru vase de comerţ de capacităţi reduse, care în imediata apropiere se vărsa în artera principală de comunicare din această zonă – râul Nistru.

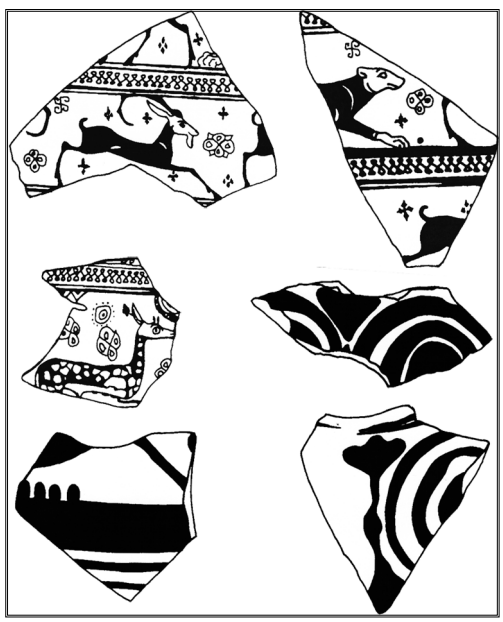
Cetăţuia de la Maşcăuţi – reconstrucţie

Un rol similar îl aveau şi celelalte aşezări fortificate din această vreme.

Situl din partea centrală a promontoriului stâncos de la Butuceni, scăldat din trei părţi de apele râului Răut, către sec. VII î.Hr. este întărit cu două linii de apărare ce încadrau o suprafaţă de 4200 m². În pofida faptului că dava ocupa un spaţiu relativ modest, ea prezenta un centru comercial destul de însemnat, după cum demonstrează prezenţa amforelor de Chios, piesele de harnaşament din bronz de import etc. În sec. V-IV î.Hr., situl de la Butuceni se lărgeşte, semnalând nu numai o creştere demografică efectivă, dar şi o dezvoltare economică şi comercială de proporţii.

Cetatea de la Nemirov de pe malul stâng al Bugului de Sud a fost întărită după acelaşi model. Actualmente, de la sistemul defensiv s-au păstrat ruinele în formă de val aplatizat înalt de 9 m cu lăţimea la bază de 32 m. Valul cu şanţul adiacent, ce se întindeau pe o distanţă de 4,5 km, înconjura incinta cu o suprafaţă de peste 100 ha încorporând şi râuleţul Mirki, care o împărţea în două părţi inegale (2/3 din incintă constituia partea de nord, restul cea de sud).

Prin cercetările arheologice întreprinse la acest obiectiv s-au evidenţiat materiale destul de semnificative, printre care şi de import, ce mărturisesc despre existenţa legăturilor comerciale cu lumea din bazinul egeean. Importul este reprezentat de multiple fragmente de ceramică de lux. Din ele prezintă interes fragmentele de vase ornamentate cu o friză încadrată într-un chenar reprezentând un colan din „împletituri" – decor caracteristic ceramicii din centrele ionice orientale, care practicau pe larg stilul postgeometric. În friză sunt imagini de animale. Un ţap de munte cu corpul zvelt este redat orizontal. Coarnele mari cu nodozităţi sunt încovoiate. Coada scurtă e ridicată în sus. Picioarele subţiri şi corpul animalului sunt desenate în galopare. Figura animalului e însoţită de reprezentări ale svasticii şi rozete.

Ceramică de import. Nemirov, Cioburciu

Vase cu decor similar, în unele cazuri aproape identic, sunt cunoscute în urbea greacă Orgame, fiind datate cu anii 640-630 î.Hr. În cetatea de la Trahtemir din regiunea de silvostepă din dreapta Niprului, în cavoul de lemn al înmormântării tumulare de la Boltyška, regiunea Čerkask, se întâlnesc fragmente pe care în aceeaşi tehnică e reprodusă figura unui câine în goană asociată cu rozetă sau svastică. Detaliile figurilor, cât şi silueta în ansamblu sunt redate precis şi cu meticulozitate. Lângă botul câinelui sunt amplasate rozete. În unele cazuri, rozetele sunt amplasate în partea de sus şi în cea de jos ale corpului animalului. După tehnica de confecţionare a vasului, decorul şi compoziţia subiectelor aceste piese îşi găsesc similitudini în sortimentul ceramic larg răspândit atât în regiunile egeene, Levant, cât şi în spaţiul nord- şi nord-vest pontic.

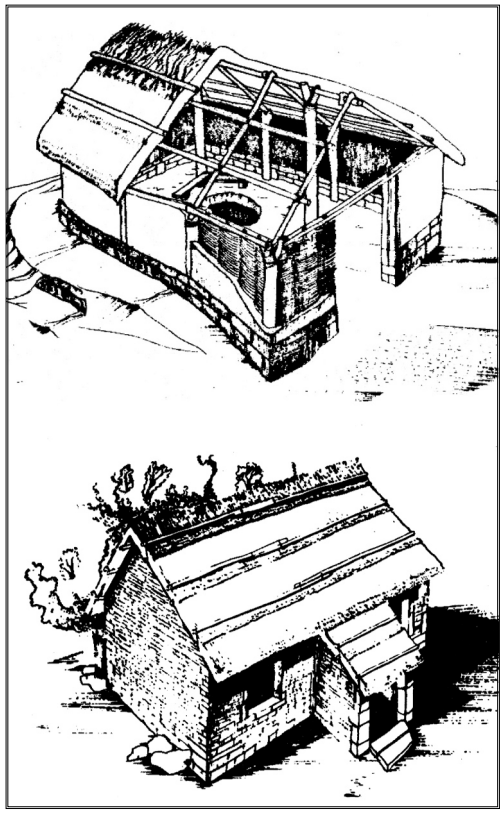
Printre ceramica de import din cetatea Nemirov se întâlnesc fragmente de oenochoe de Camiros ornamentate cu frize înrămate într-un chenar în formă de colan din „împletituri" în care sunt încadrate figuri de căprioare însoţite de svastici şi rozete. Figurile de animale sunt pictate cu lac negru cu pete de culoare deschisă pe fondul crem, subiect întâlnit şi pe exemplarele de la Orgame, larg răspândit pe insulele Chios şi Rodos. Tot din centrele ioniene sunt şi vasele cu decor stilizat în formă de volute, combinate cu benzi orizontale, cunoscute în nord-vestul Pontului Euxin după recipientele descoperite în aşezarea de la Cioburciu de

pe malul stâng al Nistrului. Exemplare similare au fost sesizate în cetățile de la Bel'sk, Motronino, în înmormântările tumulare de la Scarobor, Pekari, în sortimentul ceramic rodoso-ionic din orașele – polisuri Orgame și Histria din zona nord-vest pontică.

Cercetările așezărilor fortificate nu numai din regiunile de silvostepă, dar și din stepele Bugeacului cum ar fi cea de pe promontoriul Theraphont de lângă Novosel'skoe de la Dunărea de Jos, demonstrează că aceste centre aveau contacte permanente prin relațiile de schimb cu lumea barbară din regiunile aferente.

Faptul că numărul monumentelor cunoscute actualmente în spațiul de la est de Carpați, ce pot fi încadrate în perioada sec. VII-V î.Hr. este relativ modest, se datorează mai multor cauze. În primul rând, separarea cronologică a obiectivelor arheologice din sec.VII de cele din sec. VIII î.Hr., ca și a monumentelor din sec. V de cele din sec. VI sau sec. IV î.Hr. în baza cronoindicatorilor disponibili în prezent, e extrem de dificilă. În al doilea rând, cercetările arheologice reduse, mai ales în ultimii ani, creează dificultăți destul de perceptibile în studierea acestei însemnate perioade. Și, în final, e necesar să ținem cont că numărul populației, în acest spațiu, ca și în regiunile limitrofe, era destul de redus și, respectiv, intensitatea siturilor este modestă.

De remarcat că sistemul defensiv al așezărilor din regiunile de silvostepă din partea dreaptă a Niprului, după modul de edificare, tehnica de construcție și materialele utilizate, este similar celor de la Saharna Mică, Butuceni etc. În toate cetățile, studiate arheologic Bel'sk, Motronino, Trahtemira, a fost sesizat material de diverse categorii și, în primul rând, ceramic care, după tehnica de modelare, forme și decor, au analogii directe în sortimentul ceramic al așezărilor din spațiul carpato-nistrean.

Locuințe – reconstrucții. Butuceni

În ceea ce privește cetatea Nemirov, atestată în unele publicații ca „prescitică", analiza detaliată a materialelor (Smirnova 1997; Смирнова 2001), demonstrează destul de convingător că acest sit se încadrează perfect în cercul

aşezărilor fortificate din spaţiul balcano-carpato-nistrean, care au funcţionat în sec. VII-V î.Hr.

Metodele de edificare a construcţiilor locative şi gospodăreşti atât în aşezările rurale, cât şi fortificate erau aceleaşi.

Ruinele construcţiilor descoperite în formă de aglomeraţii din bucăţi de lipitură arsă în unele cazuri până la vitrificare, cu amprente de nuiele, bârne, scânduri, pietre de diferite dimensiuni, fragmente de ceramică, oase de animale, mărturisesc că locuinţele, de regulă, erau rectangulare, ridicate pe nivelul antic de călcare. Scheletul construcţiei reprezenta o carcasă din bârne de lemn, împletită cu nuiele unse, apoi cu lut amestecat cu paie.

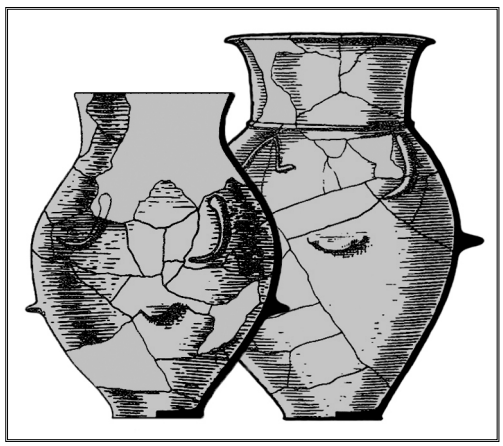
Baza pereţilor carcasei, pentru o mai dură stabilitate, erau adânciţi într-un şanţ de formă trapezoidală, care era tasat cu lut, pământ şi bucăţi de piatră. Acest tip de locuinţă era cel mai utilizat. El va dăinui până la finele mileniului I î.Hr. O astfel de locuinţă a fost cercetată în aşezarea fortificată Saharna Mică.

Ruinele construcţiei au fost surprinse la adâncimea de 0,22-0,25 m de la nivelul actual de călcare. Ele reprezentau o aglomeraţie din bucăţi de lemn carbonizat, cenuşă şi sol cenuşiu, care forma un strat gros de aproximativ 0,20-0,25 m. În plan construcţia are forma unui dreptunghi cu dimensiunile de 3,9×2,8 m, latura lungă fiind orientată 30° vest de axa nord-sud. Studierea materialului din aglomeraţie demonstrează că bucăţile de lut ars au făcut parte din lutuiala pereţilor, despre ce mărturisesc amprentele de nuiele cu diametrul de 3,5 şi 2,5 cm. După degajarea stratului de ruină, a fost sesizată o lipitură cu suprafaţa făţuită, acoperită cu un slip subţire de culoare gălbuie-deschis, care prezintă rămăşiţe de la podeaua de lut peste care s-au prăbuşit pereţii. Lipitura podelei a fost depusă peste un strat din lespezi de piatră, descoperit pe întreaga suprafaţă. În sectorul de nord-vest al construcţiei, au apărut urmele unui cuptor cu dimensiunile de 0,80×0,68 m, prezentând o aglomeraţie de bucăţi de lut ars de culoare cărămizie, amplasate compact, care împreună formau o crustă destul de dură – rezultat al arderii intense. Sub ruinele construcţiei, au fost descoperite trei fusaiole, un vas miniatural şi un număr considerabil de fragmente ceramice. Din ele se evidenţiază fragmentele de la vase în formă de sac, unele cu decor în formă de brâu alveolat, ce au similitudini directe în monumentele din sec. VII/VI-V î.Hr. şi, în special, în necropolele grupului Bârseşti-Ferigile. Altele, cum ar fi străchinile tronconice cu buza uşor înclinată în interior, sunt frecvent întâlnite în orizontul traco-getic din sec. VII-VI/V de la Hligeni. Acestea şi alte tipuri de ceramică mărturisesc destul de argumentat atribuirea construcţiei perioadei secolelor VII-VI î.Hr.

Urme ale construcţiilor gospodăreşti au fost sesizate şi la dava de la Novosel'skoe, unde s-a evidenţiat groapa de fondaţie a unui bordei de formă rotundă cu diametrul de 2,7 m adâncit în sol până la 1,20-1,30 m de

la nivelul actual de călcare. În centrul bordeiului s-au găsit urmele a două gropi, de la stâlpii de susținere a acoperișului, care era în formă conică. În umplutura bordeiului s-a descoperit o cană cu trunchiul în formă de butoi cu o singură toartă, de la care s-a păstrat numai locul de prindere din zona diametrului maxim al trunchiului. Căni similare au fost descoperite în așezarea „Amza" de la Telița din sec. VIII-VII î.Hr., la dava de la Butuceni, în necropolele de la Sboryanovo, Bârseşti din sec. VI-V î.Hr. etc. Lipsa rămășițelor de la sistemul de încălzire (vatră sau cuptor), cât și faptul că construcția era înconjurată de gropi menajere caracteristice locuințelor așezărilor din sec. VIII-V î.Hr., înclină spre ideea că bordeiul din situl de la Novosel'skoe a fost utilizat ca depozit pentru păstrarea inventarului agricol sau a produselor alimentare. În majoritatea așezărilor studiate arheologic, locuințele sunt însoțite de gropi menajere.

Practicarea a trei tipuri de construcții locative: pe nivelul antic de călcare; cu fundamentul adâncit în sol, bordeie sau semibordeie are începutul încă în perioada hallstattului timpuriu, însă se constituie definitiv şi devine un sistem unic de edificare a locuințelor pentru întreg spațiul de la est de Carpați pe parcursul secolelor VIII-VI î.Hr.

Vase de uz comun

În sortimentul ceramic, predomină categoriile de vase modelate cu mâna. Se constituie anumite forme de vase caracteristice comunităților tracilor septentrionali.

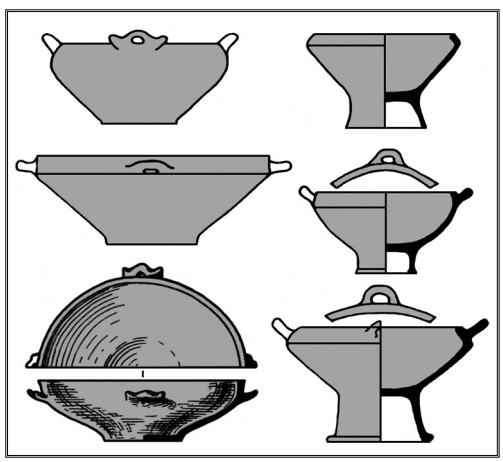
Pasta de lut din care se modelau recipientele ceramice conținea diverse ingrediente, care nu întotdeauna se utilizau în perioada precedentă. Unele din aceste elemente conțineau substanțe chimice care contribuiau activ la anumite transformări tehnologice în timpul arderii, dând piesei un aspect deosebit.

În secolele VII-VI î.Hr. se modelează diferite categorii, tipuri şi variante de recipiente din ceramică. Cele mai răspândite sunt vasele în formă de borcan sau cu corpul puțin rotunjit. Partea de sus a trunchiului fără gât profilat e ornamentată cu un brâu alveolat, care la unele exemplare se întretaie de suporturi aplatizate. Vase de această formă sunt cunoscute încă din perioada hallstattului timpuriu. O altă formă caracteristică – vasele bitronconice cu umărul puțin evidențiat şi diametrul maxim la mijlocul sau în partea inferioară a trunchiului, unde sunt aplicate două ori patru suporturi aplatizate. Cele mai timpurii exemplare au fost semnalate în cetatea Saharna Mică, Butuceni, dar şi în necropolele de la Balta Verde,

Vas modelat cu mâna şi cană confecţionată la roata olarului. Pîrjolteni

Ferigile, Tigveni din sec. VII-V î.Hr. Urmează vasele bitronconice cu gâtul trompetiform decorat în partea de sus cu câteva rânduri de caneluri orizontale. Acest tip are, de regulă, diametrul maxim în partea de jos a trunchiului decorat cu câte 4 suporturi aplatizate. Astfel de exemplare sunt cunoscute după descoperirile de la Bârseşti, Pîrjolteni, Ferigile, Târgu-Mureş şi altele. Frecvente sunt străchinile tronconice cu partea de sus invazată în interior, cu sau fără decor canelat, care devin principalele recipiente de acest tip răspândite în sec. VII-V î.Hr., precum şi

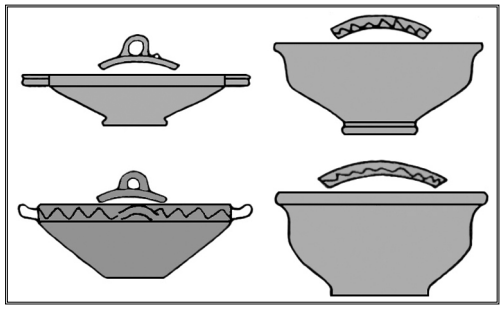
Ceramică fină, modelată cu mâna

cănile, căţuile, ceştile, inclusiv aşa-zisa *ceaşca dacică,* cu o singură toartă, în cele mai dese cazuri supraînălţată, întâlnite aproape în toate monumentele arheologice studiate.

În această perioadă, decorul ştanţat şi canelat practic dispare, fiind utilizat doar cel în relief. Se constituie principalele categorii, tipuri şi variante de vase care devin caracteristice pentru toate monumentele, cunoscute actualmente în aria de răspândire a tracilor septentrionali. Astfel, în sec. VII-VI î.Hr., în sânul comunităţilor din spaţiul balcano-carpato-pontic are loc uniformizarea sortimentului ceramic care va dăinui în decursul celei de a doua jumătăţi a mileniului I î.Hr.

Sub influenţa civilizaţiei egeene, a oraşelor-polisuri greceşti Orgame şi Histria, dar şi prin filiera tracilor de sud au loc răspândirea roţii olarului şi însuşirea aptitudinilor şi tehnologiilor necesare confecţionării ceramicii la roată.

Actualmente, piese de ceramică confecţionate la roată au fost semnalate într-un număr considerabil de aşezări (Hansca, Cioburciu, Curteni) şi necropole (Pîrjolteni, Dănceni, Bârseşti, Recea, Slobozia, Trinca, Dolineni etc.), fiind cunoscute atât în regiunile de nord la Kruglic, Šutnivcy, Lisičniki, Ivane Pusti, cât şi de sud: Zorile, Sarinasuf, Cernica, Alexandria, Bălăneşti, Ravna etc. În pofida acestor realităţi, originea ceramicii cenuşii sau portocalii, confecţionată la roata olarului, în permanenţă provoacă discuţii controversate. Unii

Ceramică fină, modelată la roata olarului

specialişti încearcă să demonstreze că această categorie de ceramică este de import, alţii, din contra, o consideră de origine locală. Unul din argumentele principale care, incontestabil, dovedeşte că vasele lucrate la roată sunt un produs local, rămâne faptul că majoritatea lor au fost confecţionate după formele tradiţionale hallstattiene ale pieselor modelate cu mâna.

Procesele ce au determinat respectarea anumitor priorităţi topografice la fondarea aşezărilor fortificate, utilizarea aceloraşi modele constructive în edificarea sistemului defensiv, practicarea anumitor tipuri de construcţii locative şi gospodăreşti, formarea unui sortiment ceramic alcătuit din aceleaşi categorii, tipuri şi variante de vase au dus la constituirea unei culturi materiale comune, caracteristice tracilor septentrionali din întreg spaţiul balcano-carpato-pontic.

Formarea unei culturii materiale unice, indispensabil, reflectă sporirea procesului de consolidare a comunităţilor nord-trace, impulsionat şi catalizat de civilizaţia greacă, care prin intermediul *emporia* fondate către sec. VI î.Hr. în diferite raioane ale zonei nord-vest-pontice, aveau nevoie de crearea în acest spaţiu a unei pieţe de desfacere de amploare. Dezvoltarea economică, militară, comercială şi culturală a tracilor de nord se manifestă nu numai prin crearea unei reţele de aşezări fortificate, dar şi prin răspândirea înmormântărilor tumulare. În unele din ele, cum ar fi cele de la Cajvana, Trinca, Valovăţ etc., efectuate în ringuri din bucăţi mari de piatră, au fost sesizate rămăşiţe de la construcţiile de lemn în care era depus defunctul însoţit de podoabe în formă de plăci votive din aur, mărgele de sticlă, arme etc. Practicarea înmormântărilor tumulare, de rând cu cele plane cu inventar modest, mărturiseşte despre existenţa la comunităţile nord-trace a diferenţierii sociale.

Din analiza practicilor funerare devine clar că, în perioada sec. VII-VI î.Hr., există tendinţa de a stabili anumite particularităţi caracteristice întregului areal de răspândire a tracilor septentrionali. Constituirea acestor practici funerare vor fi însuşite pe deplin de către comunităţile getice din sec. IV-III î.Hr.

Tendinţa de uniformizare a culturii materiale a tracilor septentrionali se reflectă şi în arta plastică. Studierea şi cartarea obiectelor de artă demonstrează că în această perioadă se răspândesc obiecte, al căror sistem decorativ prezintă o îmbinare a reprezentărilor zoomorfe cu maniera de redare în stil geometric. Anume din acest sistem decorativ se vor profila principalele particularităţi ale artei getice.

a. Spiritualitatea: religia şi limba

Crearea artei originale, stabilirea anumitor practici funerare au contribuit substanţial la evoluţia reprezentărilor religioase. Religia tracilor septentrionali, cunoscută prin tradiţia antică ca religie a geţilor, era, ca şi la alte popoare din antichitate, politeistă.

Cele mai bogate informaţii despre credinţele geţilor s-au păstrat în „Istoriile" lui Herodot. Caracterizându-le, el sublinia, că la traci *„…obiceiurile sunt cam aceleaşi la toţi, afară de geţi, taurisi şi de acei care locuiesc la nord de crestonai"* (Herodot V, 3). Una din principalele particularităţi ale religiei geţilor era credinţa în nemurire. De fapt, această credinţă, fie sub altă formă, era caracteristică şi pentru religia altor popoare – celţi, germani etc.

Divinitatea principală care era adorată de triburile tracilor septentrionali era *Zalmoxis*, care, după cum mărturisea Herodot, a fost *„…rob în Samos, şi anume al lui Pitagora, …După aceea, ajungând liber, strânse bogăţii mari şi, după ce se îmbogăţi, se întoarse în patria lui. Întrucât tracii erau foarte nevoiaşi şi săraci cu duhul, Zalmoxis acesta- cunoscător al felului de viaţă ionian şi al unor deprinderi mai cumpănite decât cele trace, întrucât avusese legături cu grecii şi cu Pitagora, un însemnat gânditor al acestora- a clădit o casă pentru adunările bărbaţilor (andreion – I.N.), în care (se spune) îi primea şi îi punea să benchetuiască pe fruntaşii neamului, învăţându-i că nici el, nici oaspeţii săi şi niciunul din urmaşii săi nu vor muri, ci vor merge într-un anume loc unde vor trăi pururi şi vor avea parte de toate bunătăţile. În vreme ce săvârşea cele amintite şi spunea lucruri de felul acesta, el a poruncit să i se clădească o locuinţă subpământeană. Când a fost gata [Zalmoxis] a dispărut din mijlocul tracilor şi coborând el în locuinţa lui de sub pământ, a trăit acolo vreme de trei ani. Tracii doreau mult să-l aibă jelindu-l ca pe un mort. În al patrulea an, el le-a apărut şi, astfel, Zalmoxis făcu vrednice de crezare învăţăturile lui…"* (Herodot IV, 95). Strabon, abordând acest subiect, menţiona: *„Mai întâi* [Zalmoxis], *s-ar fi făcut sacerdot al zeului cel mai slăvit la ei, iar după aceea a primit şi numele de zeu, petrecându-şi viaţa într-o peşteră, pe care a ocupat-o el, şi unde ceilalţi nu puteau intra. Se întâlnea rar cu cei din afară, cu excepţia regelui şi a slujitorilor acestuia. Regele lucra în înţelegere cu el, fiindcă vedea că oamenii ajunseseră* [datorită lui] *mult mai ascultători ca mai înainte... Căci supuşii lor credeau că* [regele] *dă poruncile sfătuite de zei…Muntele* [unde se afla peştera] *a fost socotit sfânt şi s-a numit aşa. I se zicea Cogaionon şi la fel a fost şi numele râului care curgea pe lângă el"* (Strabon VII, 3, 5). Mai apoi şi muntele şi râul au devenit sacre.

Referindu-se la divinitatea supremă Zalmoxis şi la credinţa geţilor în nemurire, Herodot scria: *„…ei cred că nu mor şi că cel care dispare din lumea noastră se duce la zeul Zalmoxis. Unii din ei îi mai spun şi Gebeleizis. Tot la al cincilea an ei trimit la Zalmoxis un sol, tras la sorţi, cu poruncă să-i facă cunoscute lucrurile de care, de fiecare dată au*

nevoie. Iată cum îl trimit pe sol. Unii din ei primesc poruncă să țină trei sulițe [cu vârful în sus], *iar alții, apucând de mâini și de picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zalmoxis și ridicându-l în sus, îl azvârl în sulițe. Dacă – străpuns de sulițe acesta moare, geții socot că zeul este binevoitor, iar dacă nu moare, aduc învinuiri solului, zicând că e un om ticălos, și după învinuirile aduse, trimit un altul, căruia îi dau însărcinări, încă fiind în viață. Aceiași traci, când tună și fulgeră, trag cu săgețile în sus, spre cer, și amenință divinitatea (care provoacă aceste fenomene), deoarece ei cred că nu există un alt zeu în afară de al lor"* (Herodot IV, 94).

În baza relatării că „*Unii dintre ei îi mai spun* (zeului suprem – I. N.) *și Gebeleizis*" o parte din cercetători presupun că în religia getică dominau două divinități supreme: Zalmoxis, care locuia în lăcașul subteran, fiind divinitate htonică (zeul pământului) și *Gebeleizis* – divinitate uranică (zeul cerului). Anume pe el l-ar fi ajutat tracii, trăgând cu săgețile în sus când tuna și fulgera, împotriva acelora care-l supărau pe Gebeleizis.

O asemenea interpretare a informației „părintelui istoriei" a dus la apariția tezei despre dualismul religiei geților, prin care ei se deosebeau de celelalte popoare din sud-estul Europei.

Însă această relatare a lui Herodot poate fi examinată și din altă ipostază. După cum afirma el însuși, cele mai bogate informații despre popoarele din nordul și nord-vestul Pontului Euxin au fost adunate de la cetățenii Olbiei, pe care pare-se că a vizitat-o către 450 î.Hr. Negustorii olbiopolitani erau bine informați despre modul de viață, credința, datinile și obiceiurile geților în virtutea faptului că locuiau în vecinătate și aveau cu ei legături permanente. Istoricul grec descrie perioada când în viața spirituală a tracilor septentrionali se produceau procese complicate. Informația lui Herodot, poate, reflectă procesul de formare a unei religii unice, acceptată de toate comunitățile tracilor septentrionali. Ea redă vremea când panteonul getic cu Zalmoxis ca zeu suprem deja se constituise. Însă unele comunități, deși au acceptat noua doctrină religioasă, totuși încă nu se familiarizaseră cu noua divinitate supremă și îl numeau așa cum se obișnuiseră mai întâi în tribul lor. În unele comunități îi ziceau Gebeleizis, în altele, probabil, că altfel, dar toți aveau în vedere divinitatea supremă, pe Zalmoxis.

Constituirea unui panteon comun cu un zeu suprem – Zalmoxis – incontestabil demonstrează consolidarea spirituală și religioasă a comunităților trace de la nord de Balcani.

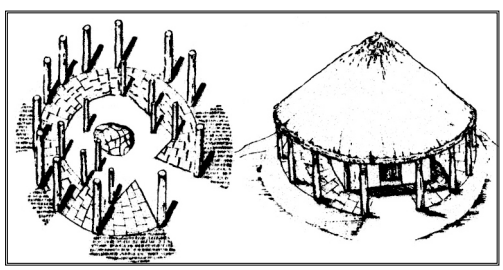
În panteonul tracic se afla și zeița *Bendida*, căreia îi jertfeau diferite daruri înfășurate în paie de grâu. Probabil, ea reprezenta cultul fertilității – divinitate bine cunoscută și la alte popoare din perioada antică. În afară de Bendida, se adora și o altă divinitate feminină, numele căreia nu s-a păstrat în sursele literare. Este vorba de cultul zeiței ocrotitoare a căminului familial. Venerarea ei se documentează prin multiple figurine antropomorfe din

lut, descoperite în majoritatea monumentelor cercetate.

Tracii adorau şi un zeu al războiului, care şi-a găsit întruchiparea în nenumăratele reprezentări plastice ale aşa-zisului călăreţ tracic. Reprezentarea acestei divinităţi în diferite ipostaze se întâlneşte în spaţiul balcano-carpato-pontic până la mijlocul mileniului I d.Hr. Tracii septentrionali, ca orişice popor din această perioadă, credeau în forţa magică a diferitor amulete, pandative, care trebuia să-i însoţească în viaţa de apoi. Anume din aceste considerente ele se întâlnesc în înmormântări, însoţindu-l pe defunct pe ultimul lui drum.

Pentru această vreme, cât şi pentru perioadele următoare, sunt caracteristice mai multe tipuri de amenajări de cult: sanctuare, altare şi vetre sacre, care, la rândul său, în unele cazuri, erau însoţite de construcţii auxiliare, accesorii – căţei de vatră, figurine antropomorfe şi zoomorfe etc. În unele situri ele erau amplasate într-un anumit loc, formând aşa-zisa zonă sacră.

Rămăşiţele unui sanctuar circular au fost evidenţiate la cetatea Butuceni. Fiind amplasată pe un promontoriu stâncos, format de cotitura râului Răut, cetatea se înălţa la 50-60 m altitudine faţă de apa râului. În partea de nord a cetăţii, pe malul abrupt al promontoriului a fost construit un sanctuar circular. El era alcătuit dintr-un altar clădit din piatră de calcar ce se ridica faţă de stânca nativă pe care a fost edificat cu 0,20-0,40 m. Altarul prezenta o platformă ovală cu diametrele 2×1,3 m. Pe suprafaţa lui s-au păstrat urme de arsură, probabil, de la rugul sacru, care ardea în timpul ritualurilor religioase.

Sanctuarul de la Butuceni – reconstrucţie

În jurul altarului au fost descoperite un şir de gropi săpate în stânca nativă, care după diametre şi adâncime se poate considera că erau de la piloni din lemn. Gropile erau amenajate în jurul altarului într-o anumită ordine. În imediata apropiere a altarului se găseau trei gropi, după ele alte şase, aranjate în formă de potcoavă. Toată construcţia era înconjurată de 12 gropi. Diametrul întregii construcţiei era de 9 m.

Forma şi aranjamentul elementelor constructive a edificiului mărturisesc despre cunoştinţe destul de vaste şi solide, pentru acea vreme, de care dispuneau constructorii lui în domeniul ingineriei şi astronomiei. Aranjamentul elementelor constructive reflectă concepţiile lor despre lume. Fiecare element are o anumită semnificaţie şi respectă legităţile concrete legate de mişcarea corpurilor cereşti.

Numărul elementelor şi forma cum au fost aranjate arată că construcţia de pe promontoriul de la Butuceni reprezintă un sanctuar circular care servea în acelaşi timp ca şi calendar.

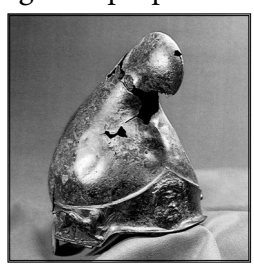
Construcţiile astronomice aveau o însemnătate vitală pentru comunităţile de agricultori şi păstori, deoarece prin intermediul acestor sanctuare-calendar sacerdoţii aveau posibilitatea să determine, fie şi aproximativ, devierile de temperatură, schimbările anotimpurilor, caracterul precipitaţiilor etc.

În antichitate, după cum se ştie, cel mai simplu calendar era cel egiptean, conform căruia anul se împărţea în luni, care, la rândul lor, conţineau săptămâni mari şi mici. Săptămâna mare era de 10 zile. Trei săptămâni mari alcătuiau luna din 30 de zile, iar 12 luni – anul. Săptămâna mică avea 5 zile. Şase săptămâni mici făceau o lună din 30 de zile, iar 12 luni – anul de 360 de zile. Asemenea calcule s-au luat în cont când s-a construit sanctuarul-calendar din Butuceni. Cei trei piloni din jurul altarului reprezentau numărul săptămânilor mari – câte 10 zile, iar cei şase piloni din rândul următor – numărul săptămânilor mici. Doisprezece piloni ce înconjurau construcţia reprezentau lunile cu câte 30 de zile, care împreună alcătuiau anul din 360 de zile. Însă când s-a stabilit că între calendarul utilizat şi realitate apare o diferenţă de 5 zile, ca şi egiptenii, reglementau anul prin introducerea a cinci sărbători sacre, sau poate ca şi grecii, le considerau supraanuale, lăsând luna de 30 de zile.

Unul din elementele principale ale sanctuarului este construcţia în formă de potcoavă. Geţii, ca şi alte comunităţi alte antichităţii, considerau că Pământul are forma plană şi la orizont se uneşte cu bolta cerească, pe care într-o consecutivitate strictă se mişcă Soarele, Luna şi constelaţiile zodiacului. În nopţile senine sacerdoţii geţilor au putut urmări cum la orizont răsar mereu, una după alta, constelaţiile zodiacului. Urmărirea în permanenţă timp de decenii a mişcării corpurilor astrale a dat posibilitate castei sacerdotale să determine existenţa anumitor legităţi în mişcarea lor şi schimbarea temperaturii, anotimpurilor, depunerilor atmosferice etc., ceea ce permitea reglementarea lucrărilor agricole şi organizării mai productive a creşterii vitelor.

Cunoştinţele pe care le deţinea casta sacerdotală (servitorii cultului divinităţii), în unele cazuri, puteau fi folosite în interese meschine, pentru a câştiga autoritate şi încredere din partea credincioşilor. Din aceste considerente, puteau recurge la diferite subterfugii. În naraţiunea mitologică despre Zalmoxis (Herodot IV, 95) se întrezăresc şi unele elemente reale.

După adunarea fruntaşilor comunităţilor getice în andreonul construit de Zalmoxis, el s-a văzut nevoit să se retragă într-un lăcaş subteran/peşteră de la Cogaionon, unde asemenea unui pustnic a aşteptat trei ani. Fiindcă, cum era şi natural, geţii, deşi n-au respins doctrina religioasă propusă de Zalmoxis, însă nici n-au acceptat-o. Schimbarea sau modificarea credinţei e un fenomen dificil, anevoios, transfomările reali-

Coiful de la Olăneşti

zându-se într-un timp îndelungat. Zalmoxis, dispunând de anumite cunoştinţe în domeniul astronomiei, a aşteptat în lăcaşul subteran până când s-au întâmplat cele prezise de el, fie secetă, inundaţii, eclipsă de soare etc. Acesta a fost un argument definitoriu, care îl prezenta în faţa comunităţilor tracilor septentrionali ca pe un profet veritabil, acceptând concomitent şi noua doctrină religioasă.

Cunoştinţele în domeniul astronomiei, matematicii, medicinii şi altor ramuri pe care le deţineau geţii, probabil, provocau anumite surprinderi sau chiar curiozităţi în rândul locuitorilor polisurilor greceşti şi a vizitatorilor acestor regiuni, fiindcă, în viziunea lor, lumea barbară nu era în stare să atingă asemenea realizări. În aşa cazuri, autorii antici explică situaţia tradiţional cum că *„…un get cu numele de Zalmoxis ar fi fost sclavul lui Pitagora şi că el ar fi deprins de la acesta unele cunoştinţe astronomice, iar o altă parte ar fi deprins-o de la egipteni, căci cutreierările sale, l-ar fi dus până acolo. Întorcându-se la el acasă s-ar fi bucurat de o mare trecere la conducători şi popor – întrucât, întemeiat pe semnele cereşti el făcea prorociri”* (Strabon VII, 3, 5).

Despre răspândirea la geţi a cunoştinţelor în diferite ramuri mărturisesc mai mulţi autori antici. Cunoscutul filosof al antichităţii, Platon, abordând acest subiect, considera destul de înţeleaptă şi adecvată învăţătura lui Zalmoxis în domeniul medicinii, conform căreia *„...bolnavul trebuie tămăduit în întregime, nu numai membrele sau locul traumatizat, …mai ales, prin înrâurire asupra sufletului”* (Platon 5, 156 d; 157 a). În sursele narative de mai târziu, fondate în majoritatea cazurilor pe relatările logografilor, autorilor din perioada clasică sau elenistică, se menţin mai multe informaţii despre cunoştinţele geţilor în diverse domenii ale ştiinţei. Despre practicarea pe larg a medicinii prin folosirea plantelor medicinale mărturisesc relatările medicului roman Dioscurides din Anazarbat (Dioscurides I, II, III).

Pline de admiraţie, însă puţin exagerate sunt mărturisirile autorului bizantin, got de origine, Iordanes. În lucrarea sa *Getica* de la mijlocul sec. VI d.Hr., descriind activitatea sacerdotului suprem de pe vremea lui Burebista, Deceneu, menţiona că el i-a instruit pe geţi *„…aproape în toate ramurile filosofiei, căci era maestru priceput în acest domeniu. El i-a învăţat etica, dezvăţându-i de obiceiurile lor barbare; i-a instruit în ştiinţele fizicii, făcându-i să trăiască conform legilor naturii; transcriind aceste legi, ele se păstrează, până astăzi, sub numele de belegines; i-a învăţat logica făcându-i superiori celorlalte popoare, în privinţa minţii; dându-le un exemplu practic, i-a îndemnat să petreacă viaţa în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele astronomice şi cum creşte şi scade orbita lunii şi cu cât globul de foc al soarelui întrece măsura globului pământesc…”* (Iordanes 69).

Deşi tradiţia antică, într-o oarecare măsură, exagerează ponderea ra-

murilor ştiinţifice în societatea tracilor de nord, ar fi inoportun de negat cunoaşterea şi implementarea practică, de către servitorii cultului, a celor mai elementare ajunsuri ştiinţifice care prezentau necesităţi vitale. Cu propagarea cultului divinităţilor, prezicerea diferitor fenomene şi evenimente, proroci, tămăduirea sufletului şi a corpului omenesc, se ocupa o pătură specială de oameni apţi în domeniile respective. Anume ei şi constituiau casta sacerdoţilor, care, ca şi societatea tracilor septentrionali, era destul de ierarhizată. În frunte era sacerdotul suprem, care se considera prima, după basileu, persoană în structura politică respectivă. În această postură era Zalmoxis în timpurile descrise de Herodot, iar în perioada târzie Deceneu, care la apusul vieţii a devenit şi basileu după asasinarea lui Burebista (Iordanes 73).

Conform surselor narative din perioadele târzii, se poate de conchis că, de rând cu sacerdotul suprem, în fruntea castei slujitorilor cultului erau aşazişii polistai, adică iluştrii sau pleistoi, ceea ce ar însemna „*cei mai mulţi*" (Iosephus Flavius XVII, 22).

Ca şi la majoritatea neamurilor trace, în societatea getică erau anumite categorii de proroci: vegetarieni, celibatari, numiţi *kapnobatai* (oameni care umblă în fum) şi *teosebi* (adoratori ai zeilor) (Strabon VII, 3, 4, 20). Aceştia se bucurau de o autoritate sporită în societate, deoarece având cunoştinţe în tâlcuirea mişcării astrelor cereşti, se ocupau cu prezicerea viitorului. Abordând problema vremii constituirii doctrinei religioase despre nemurire, a spectrului complicat de credinţe, datini şi obiceiuri, descântece, vrăjitorii etc., e necesar de menţionat că acesta a fost un proces de lungă durată, ceea ce şi-a găsit reflectare, fie şi vagă, în tradiţia antică. Discutând faptele lui Zalmoxis, Herodot remarca *„în privinţa lui Zalmoxis şi a locuinţei sale subpământene nici eu nu resping cele spuse, dar nici nu le dau crezare prea mult, mi se pare, însă, că el a trăit cu mulţi ani înainte de Pitagora…*" (Herodot IV, 96). Prin urmare, ideea despre crearea unei doctrine religioase, care să unească toate comunităţile nord-trace în jurul credinţei în nemurire a apărut cu mult înainte de Pitagora.

Opaiţul de la Olăneşti

Religia getică, prin conţinutul şi caracterul ei, a provocat interesul cercetătorilor începând cu lucrarea lui M. Pretorius *Orbis Goticus,* apărută acum 300 de ani în urmă, şi până în zilele noastre (Oltean 2008, 9-60). Interpretările surselor narative şi a vestigiilor arheologice studiate prin descoperirile de la Butuceni, Dolineni, Bradu/Zargidava, Sarmizegetusa, „Tipia Ormenişului", Feţele Albe etc., sunt destul de originale, dar nu întotdeauna acceptate, iar în unele aspecte provoacă idei chiar controversate – situaţie care, în aşteptarea unor documentări mai convingătoare, rămâne în proces de investigare.

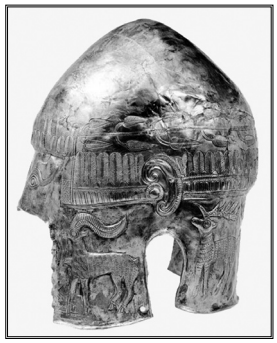
Religia ce se constituie în perioada secolelor VII-V î.Hr. a fost îmbrăţişată, probabil, de toate comunităţile tracilor septentrionali din spaţiul balcano-carpato-pontic.

Concomitent are loc şi procesul de formare a glotonimului getic. Iniţial, limba geţilor prezenta, posibil, un dialect al limbii trace. În contextul elucidării situaţiei etnodemografice din aceste ţinuturi, Strabon sublinia că geţii vorbeau *„…aceeaşi limbă cu tracii”* (VII, 3, 10).

Specialiştii, care în baza analizei vestigiilor arheologice au ajuns la concluzia că în a doua jumătate a sec. VIII – sec. VII î.Hr. se intensifică separarea tracilor de sud de confraţii lor de la nord de Haemus, consideră că din această vreme se începe şi procesul de individualizare a limbii tracilor septentrionali. Argumentul cel mai convingător, în acest sens, rămâne toponimia – unicul material care poate fi folosit fără niciun dubiu. Analiza datelor toponimice l-a dus pe cunoscutul lingvist bulgar Vl. Gheorghiev la concluzia că actualmente pot fi evidenţiate circa 46 de toponime ce conţin partea de cuvânt *dava* sau *deva* – oraş, sat, loc; 37 din ele au fost sesizate în spaţiul balcano-carpato-nistrean: *Zargidava, Clepidava, Piroboridava, Tamasidava* etc. Majoritatea toponimelor din această categorie, dar şi unele hidronime la tracii de sud se termină în: *para* – râu, sau *bria* – oraş, sat, loc; ori *diza* – cetate: *Chieripara, Mesembria, Ordiza* etc. Astfel de toponime până în prezent nu au fost cunoscute la nord de Balcani.

Există foarte puţine surse narative ce ar putea fi utilizate în studierea limbii trace. Numărul de inscripţii epigrafice în limba tracă este infim, dar şi acestea rămân încă nedescifrate. Versurile lui Ovidiu Naso scrise în anii de surghiun la Tomis în limba getică (Epistulae ex Ponto IV, 13, 17-23) nu s-au păstrat. De fapt, această relatare, cât şi mărturisirea poetului latin că a *„… scris o cărţulie în limba getică, în care cuvintele barbare au fost aşezate după ritmul versurilor”* latine, după cum au menţionat şi alţi cercetători, par a fi dubioase. Era încă o încercare, cum a făcut-o nu o dată, în *Tristia* şi *Epistulae ex Ponto,* de a-şi deplânge *„nestatornica-i soarta şi neprihănitul lui noroc”,* cum scria însuşi poetul. În aşa condiţii, unicul material disponibil pentru studierea limbii trace, în aceeaşi măsură şi a limbii getice, îl constituie antroponimele, toponimele, glosele şi denumirile plantelor medicinale. Ultimele s-au păstrat, până în prezent, în tratatele medicului antic grec Dioscurides şi în cel atribuit lui Apuleis. Însă în ceea ce priveşte folosirea acestor denumiri de plante, în cele mai frecvente cazuri, ele prezintă noţiuni etimologice ambigue şi nu pot fi utilizate ca materiale adecvate în studierea limbii. La aceasta se mai adaugă şi faptul că denumirile de plante nu pot fi explicate.

În aşa situaţie un interes sporit pentru studierea limbii getice revine antroponimelor, care în tradiţia antică s-au păstrat complet şi nu fragmentar, prezentând ele singure un component lingvistic. Analiza elementelor foneti-

Coiful de argint de la Peretu

ce, a unui număr de cuvinte, antroponime, toponime a putut stabili apartenența limbii getice la grupa lingvistică indo-europeană. Exemple elocvente, în acest sens, pot servi cuvintele: *sarbalos,* alcătuit din *ser,* ceea ce înseamnă descendent/urmaș și *balos* – alb, adică descendent/urmaș al oamenilor bălăi, cum erau numiți tracii în lucrările autorilor antici; *gete* – a vorbi; *zoltes* – strălucitor, galben, verde; *tarabostes* – alcătuit din *tara* – puternic, taur și *bostes* – luminos, ilustru etc. (Russu 1967).

Studierea materialului lingvistic a dus cercetătorii la concluzia că limba geților și tracilor de sud s-a îndepărtat în așa măsură, încât cu timpul au devenit limbi de sine stătătoare, deși mult înrudite. Anume această înrudire o aveau în vedere autorii antici când menționau unitatea limbii tracilor.

Constituirea unui spațiu lingvistic comun a avut o însemnătate deosebită, deoarece în această perioadă limba devenise un factor decisiv în consolidarea etnicității.

În procesul de unificare a culturii materiale și spiritualității: religie, limbă, artă, datini, obiceiuri etc., un rol definitoriu l-au avut comunitățile geților, care, probabil, erau mai numeroase, mai dezvoltate din punct de vedere economic și mai puternice. Ele au dat denumirea etnicității, formând lumea getică.

b. Tracii, geții și dacii

Thraces (tracii) și *Thrace* (Tracia) sunt noțiuni etnogeografice de o extindere și conținut variat. Încă din perioada homerică, prin etnonimul de traci se consemnau comunitățile de triburi înrudite prin limbă, obiceiuri, credință, artă, cultură materială etc. Aceste comunități se răspândeau pe un vast teritoriu în Tracia propriu-zisă, regiunile de la nord de munții Haemus și în nord-vestul Anatoliei – Bythinia, Phrygia, Tróas și Lydia. Sub Tracia (Thrace) se subînțelegea spațiul dintre Marea Egee – partea de nord a căreia în antichitate purta numele *Mare Thracicum*, deoarece insulele ei erau locuite de traci – și munții Haemus.

În acest spațiu extins, tradiția antică consemnează un număr considerabil de comunități de origine tracă, printre care și ale geților. În pofida faptului că noțiunea de *Ke-ta, Geta, Getas* este utilizată încă în sec. XV-XII î.Hr., fiind cunoscută după o tăbliță de argilă descoperită în Pilos, ca antroponim (*„Ἴέτας τούς αθανατίζοντας”*) *„…geții care se cred nemuritori”* (Herodot IV, 93) ei apar pe arena istorică de abia în ultimul sfert al secolului VI î.Hr. Comunitățile getice, la sud de gurile Dunării, sunt menționate și în lucrările autorilor antici contemporani ai lui Herodot, în special la Hellanicos din Mitilene (Fr. 73), Sofocle (Fr. 574), Tucidide (II, 96, 1) ș.a.

Despre creşterea puterii geţilor ce locuiau la nord de Dunăre mărturisesc relatările lui Ptolomeus Laga, ajunse până la noi, prin intermediul lui Arian (I, 3, 1-5; I, 4, 1-5).

În *Perieghesa* din sec. III-II î.Hr., atribuită geografului din Chios, Schymnos, geţii sunt localizaţi în regiunile nord-vest pontice. Această lucrare este redată după tratatul geografului callatian Demetrios, ale cărui lucrări nu s-au păstrat până în zilele noastre. Dion Chrysostomos, vizitând oraşul Olbia/ Boristene pe la anul 95 d.Hr., l-a găsit în mare dezastru după *„ultima şi cea mai îndelungată cucerire* (ce a avut loc) *nu mai departe de acum o sută cincizeci de ani*" (XXXVI, I, 4) de către geţi. Comunităţile geţilor sunt menţionate şi în lucrările autorilor romani care au activat în sec. I î.Hr.: Cicero (IX, 103), Diodor din Sicilia (I, 94, 2), Virgiliu (III, 34-35; VIII, 603-605), Horaţiu (III, 24, 9-10), Properţiu (IV, 3, 7-9; IV, 5, 43-44). Unul din cei mai timpurii istorici latini, Sallustrius, amplasând triburile geţilor în cursul Dunării Mijlocii, remarca că *„…neamul sălbatic al geţilor a existat şi în vremea strămoşilor"* (IV, 18). Cunoscutul istoriograf roman Dio Cassius localizează în zona istro-pontică trei „regate" getice în frunte cu dinaştii: *Rholes, Dapix* şi *Zyraxes* (LI, 24, 6-7; 25, 1-5; LI, 26, 1-6).

Un interes deosebit în clasificarea geografiei tracilor septentrionali îl prezintă relatările lui Strabon. La întocmirea tratatului, autorul a utilizat informaţii din operele predecesorilor şi contemporanilor săi, care în cea mai mare parte nu s-au păstrat, cât şi propriile cercetări. În baza acestor investigaţii, *Geografia* lui Strabon a încadrat un larg diapazon cronologic şi un consistent material informativ. Cele mai timpurii relatări despre geografia geţilor, în lucrarea lui Strabon, se referă la sec. IV î.Hr. Abordând subiectul legat de campaniile lui Alexandru Macedon împotriva tracilor şi tribalilor, geograful din Amasia scria: *„…cu prilejul expediţiei sale împotriva tracilor de dincolo de Haemus, după ce a năvălit în ţara tribalilor…, cunoscând… că ţinutul de dincolo de fluviu* (Istru) *se află în puterea geţilor, ar fi înaintat până acolo şi nu ar fi putut să debarce în insulă* (Peuce), *din lipsa corăbiilor"* (VII, 3, 8).

Din această informaţie devine clar că regiunea Dunării de Jos era completamente populată de geţi. Deosebit de semnificativ este faptul că geţii sunt documentaţi la nord de Dunăre încă în sec. IV î.Hr. Concretizând raioanele de est ale geţilor, Strabon menţiona *„între* (geţi şi) *Marea Pontică, de la Istru până la Tyras, se întinde pustiul geţilor, care e în întregime şes şi fără ape"* (VII, 3, 14). Evident, dacă acest spaţiu deja în sec. II î.Hr., în lumea antică, era cunoscut sub toponimul şesul/pustiul getic, înseamnă că el de multă vreme era populat de geţi. Caracterizând situaţia geografică a tracilor de nord, Strabon remarcă că geţii *„…sunt mai bine cunoscuţi de elini, deoarece se mută des de o parte şi alta a Istrului"* (VII, 3, 13). Însă *„…a existat şi o altă împărţire a teritoriului, chiar din cele mai vechi*

timpuri, căci pe unii (autorii antici din înaintea geografului amasian – I.N.*) îi denumesc daci, iar pe alții – geți. Geții sunt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și izvoarele Istrului"* (VII, 3, 12). Romanii numeau *„…Danubius partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare până la cataracte. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor. Partea inferioară a fluviului, până la Pont, de-a lungul căreia trăiesc geții – ei o numesc Istru"* (VII, 3, 13). Din cele relatate de geograful antic rezultă că pământurile de la Dunărea de Jos și interfluviul danubiano-nistrean, încă înainte de Strabon, dar și în perioada romană erau cunoscute ca teritorii getice. Informațiile lui Strabon își găsesc confirmare în informațiile martorului ocular Ovidiu Naso, care din a. 8 d.Hr. se afla în surghiun la Tomis. În toate epistolele sale din această perioadă, poetul roman, deplângând nenorocita lui soartă, nu o dată se jeluia că e nevoit să viețuiască între *„…dușmănoșii geți"* (III, 14, 37-40), fiind împrejmuit de *„…mulțimea geților îmbrăcați cu pantaloni"* (IV, 6, 45-48). *„Deși în acest loc* – sublinia Ovidiu – *sunt amestecați greci și geți, țărmul ține mai mult de geții nedomoliți"* (V, 7, 9-15). Printre numeroasele etnonime, ce și-au găsit reflectare în operele ovidiene, geții sunt menționați de 79 de ori, pe când dacii nici o dată. Prin urmare, dacii în acest spațiu nu erau cunoscuți nici autorilor din perioada greacă, nici celor din epoca romană.

Autorii antici care au descris evenimentele ce s-au derulat în sec. I î.Hr. – sec. I d.Hr., consideră că principala populație sedentară din spațiul dintre Balcani și Nistru, Carpați și Marea Neagră o constituiau comunitățile getice. Din această vreme, ei tot mai insistent au început să întreprindă sistematic *„incursiuni nimicitoare"* asupra Macedoniei și a altor provincii (Apian 13, 36). Conform relatărilor lui Suetonius, care par a fi dubioase, Octavian August, pentru a stabili relații pașnice de bună vecinătate cu geții, atât de necesare pentru stăpânirea Romei, a făgăduit să o dea pe fiica sa, Iulia, în căsătorie dinastului geților Kotys, pe care anterior o promisese fiului vestitului triumvir Marc Antoniu, iar pentru sine cerea în căsătorie pe fiica dinastului barbar (Suetonius, Divinul August, LXIII, 4).

Geții sunt localizați în regiunile de la nord de munții Haemus, și de autorii latini din sec. I î.Hr. Pomponiu Mela (II, 2, 16-18), Pliniu cel Bătrân (IV, 11 (18-41), Silius Italicus (I, 325; II, 75), Valerius Marțial (Ep. VII, 2, 12; VII, 84, 1-4; Dat. VIII, 11, 1-4; IX, 4, 5, 1-5; 101, 17-18).

În spațiul balcano-carpato-pontic, comunitățile getice sunt semnalate și de autorii de mai târziu din sec. II-III d.Hr., Clémens din Alexandria (IV, 8, c.213), Claudius Aelianus (XV, 24), Ilus Solinus (10, 7) etc.

În Tabula Peutengiriana – harta antică, care cronologic se referă către finele sec. III sau începutul sec. IV d.Hr., geții, împreună cu alte comunități, sunt amplasați la sud și la est de Carpați.

După sec. IV d.Hr., sursele narative conţin informaţii mai modeste despre comunităţile tracilor septentrionali, în genere, şi despre geţi în special. Din nou informaţii despre geţi apar în opera autorului bizantin din sec. VI d.Hr. Iordanes – *Getica*, care, după cum se ştie, se confunda geţii cu goţii (Iordanes: 12, 67, 69, 70, 71, 73).

În aşa mod, doar o trecere succintă în revistă a informaţiilor, surselor narative pe o perioadă de aproximativ 12 secole demonstrează că autorii antici: greci, latini, bizantini, semnalează în spaţiul balcano-carpato-pontic, împreună cu alte seminţii, comunităţile geţilor, dacii lipsind completamente.

Prin „dacii" din inscripţia de la Adamclisi (CIL, III, 14437, 2) se evidenţiază ostaşii de origine din Dacia, înrolaţi în detaşamentele romane (Cohors I, Cilicum), dislocate în Scythia Minor (Tudor, 1956) şi nicidecum o populaţie dacică din această zonă.

Cele mai timpurii informaţii despre daci apar nu mai devreme de finele sec. II – începutul sec. I î.Hr. şi numai în operele autorilor din perioada romană. Pentru prima dată, dacii sunt menţionaţi în *Comentariile despre războiul din Galia* ale lui Cezar (IV, 25, 2). Însă un număr considerabil de cercetători consideră capitolul 25 al cărţii lui Cezar, în care se pomenesc triburile dacilor din regiunea Dunării Superioare, o interpolare mult mai tardivă (Златковская 1955).

Mai aproape de adevăr, deşi destul de fragmentare, sunt informaţiile din *Istoria lui Filip* a lui Trogus Pompeius, păstrată până în prezent în rezumatul făcut de Iustin pe la mijlocul sec. II d.Hr., în care autorul, enumerând triburile geţilor cunoscute în vremea lui, sublinia că *„şi dacii sunt o mlădiţă a geţilor…"* (Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16). Prin aceasta cărturarul roman, fără echivoc, indică diferenţa cronologică dintre aceste două seminţii trace.

Abordând problema localizării dacilor, Strabon arată că ei locuiau alături de geţi, în partea superioară a Dunării (VII, 3, 12; VII, 3, 13). Din aceste indicaţii devine clar că la începutul erei noastre dacii erau bine cunoscuţi în spaţiul intracarpatic. Anume aceste regiuni le avea în vedere autorul din sec. II d.Hr. Florus, când clarifica că *„…dacii trăiesc nedezlipiţi de munţi"* (II, 28, 18).

În tratatul lui Suetonius *Divinul August,* geţii şi dacii sunt amintiţi împreună (XXI, 2; LXIII, 4). Unele clarificări, în acest sens, le face Dio Cassius. Romanii au dus cel mai însemnat război cu dacii, asupra cărora domnea Decebal. *„Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniţi mai sus, cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic romanii, măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau seama că geţii locuiesc dincolo de Haemus, de-a lungul Istrului"* (LXXII, 6, 2).

Începând cu sec. I î.Hr., dar mai insistent în sec. I-II d.Hr., dacii prezentau un pericol serios pentru provinciile de est ale Imperiului Roman. Autorii latini, din aceste considerente, tot mai frecvent amintesc comunităţile dacilor în tratatele lor. Adesea, etnonimul „dac" înlocuia pe cel de „get". Sub

noțiunea de daci, romanii subînțelegeau și alte comunități înrudite lor, dar în unele cazuri și neînrudite. Astfel, Plinius cel Bătrân, descriind delta Dunării, sublinia că *„…regiunile apropiate de țărm au fost ocupate de diferite populații, când de geți, numiți de romani daci, când de sarmați, numiți de greci sauromați…"* (IV, 12, 78).

Din cele relatate se poate de conchis că sursele narative, începând cu sec. VI î.Hr. și până în sec. IV î.Hr., amplasează comunitățile getice în teritoriile dintre Balcani, Carpați și Marea Neagră, iar pe cele ale dacilor, de la sfârșitul sec. II î.Hr., în spațiul intracarpatin.

În pofida acestor realități, în istoriografie s-a încetățenit ideea apariției concomitente a geților și dacilor pe arena istorică.

Una din cauzele care a dus la formarea acestei idei au servit noțiunile de *daos* sau *dau,* adesea întâlnite în tradiția literară antică din sec. IV-III î.Hr., și în special în operele lui Menandru (Agricultorul, 31) și Herondas (Geloasa, 67-68).

În comediile autorului din sec. II î.Hr. Terențiu, Daos îl consideră pe *Geta* cel mai bun prieten și confrate (Phormio 35-36). Dat fiind faptul că în comediile antice, de regulă, numele sclavilor se dădeau după patria lor, Strabon a ajuns la concluzia că geții *„…se numeau în vechime davi. De aici și numele de sclavi Geta și Davos, obișnuite la antici"* (VII, 3, 12). Această supoziție a geografului antichității a fost suficientă ca mulți cercetători să o considere ca un argument incontestabil ce demonstrează identitatea geților cu dacii încă din sec. VI î.Hr.

Analiza materialului concret nici pe de parte nu confirmă prezența dacilor în perioada sec. VI-III î.Hr., deoarece nu există niciun motiv de a identifica noțiunea de *daos* și derivatele lui cu etnonimul de „dac". Studierea inscripțiilor epigrafice și textelor literare antice au dus specialiștii la concluzia, conform căreia între *daos* și *dacus* nu există nicio legătură etimologică. „Daos" nu este etnonim, ci un simplu antroponim, originea căruia nu trebuie de căutat în regiunile de la nord de Balcani, ci, mai degrabă, în Asia Mică, probabil în Phrygia (Lascu 1967).

Vestigiile arheologice într-o oarecare măsură sunt în concordanță cu ideea existenței unei discordanțe cronologice în procesul constituirii culturii materiale a geților din câmpie și a dacilor din spațiul intracarpatic.

Dacă în sursele narative, ce reflectă situația etnodemografică din sec. VI-V î.Hr., comunitățile geților sunt menționate în regiunile de la sud de Dunărea de Jos, în cele din perioada imediat următoare, acestea sunt atestate ca populație veche sedentară și la nord de marele fluviu.

Astfel, Arian în tratatul *Expediția lui Alexandru,* bazat în mare parte pe relatările lui Ptolomeus Laga – strategul tânărului rege macedonean, informează că în primăvara anului 335 î.Hr. *„…Alexandru a pornit spre Tracia, împotriva tribalilor…*(care) *se răzvrătiseră"* (Arian I, 3, 4). Sub presiunea macedonenilor tribalii s-au retras *„…într-unul din os-*

troavele Istrului" (I, 3, 3), unde au şi fost nimiciţi. Alexandru trece pe malul stâng al Istrului, pentru a pedepsi şi pe geţi. Geţii nu au fost în stare să ţină piept şi *„…se retraseră cât putură mai departe* (spre nord – I.N.) *de fluviu"* (I, 44).

Autenticitatea acestor ştiri nu provoacă dubii, deoarece informaţiile se bazează pe amintirile viitorului rege al Egiptului – Ptolomeus şi pe „buletinele" zilnice oficiale.

Abordând acelaşi subiect – campania lui Alexandru din 335 î.Hr., Strabon sublinia că regele macedonean cunoştea că *„…ţinutul de dincolo de Istru* (nord de Dunăre – I.N.) *se află în posesia geţilor…"* (Strabon VIII, 3, 8). Tot de la el se ştie că spaţiul dintre Istru, Tyras şi Pontul Euxin, numit *„pustiul/şesul getic"*, a fost arena mai multor conflagraţii militare, printre care şi cele întreprinse de *„…Darius, fiul lui Histaspe împotriva sciţilor"*, iar *„…mai târziu de Lysimach împotriva geţilor şi regelui lor Dromichaites…"* (Strabon VII, 3, 14).

În sec. III î.Hr., conform tradiţiei antice, pe ambele maluri ale Dunării de Jos funcţiona o formaţiune politică destul de puternică sub conducerea lui *Dromichaites* (Diodor XXI, 1; XXI, 12, 1-6; Pausanius I, 9, 5-7).

În „Perieghesa" din sec. III-II î.Hr., atribuită geografului din Chios Schymnos, este indicată graniţa dintre tracii de sud şi geţi, care trecea în regiunea oraşului Mesembria (Pseudo-Scymnos Fr. 740). Această frontieră, după cum mărturiseşte însuşi autorul, a fost relatată conform indicaţiilor geografului callatian Demetrios, în veridicitatea cunoştinţelor căruia despre această zonă nu încape nicio îndoială.

Analiza surselor narative antice, vizavi de teritoriile populate de geţi, permite de a conchide că aceste comunităţi erau răspândite în tot spaţiul dintre Balcani şi Bug, Carpaţi şi Marea Neagră. Această constatare corespunde, în mare măsură, şi datelor arheologice, însă ea nu trebuie absolutizată. Descoperirile din ultima vreme din aşezarea şi necropola plană de la Olteni, jud. Covasna demonstrează: locuinţele de suprafaţă din aşezare după modul de edificare, materialele utilizate în construcţie, aranjamentul sistemului de încălzire, sunt completamente similare celor studiate în aşezările din microzona Hansca, Butuceni, Saharna Mică etc.; ritul şi ritualurile funerare şi, în special practicarea înmormântărilor prin incineraţii în urne depuse în gropi sepulcrale rectangulare, dimensiunile cărora variau între 2 şi 3 m lungime, 1-1,30 m lăţime şi 0,30-0,80 m adâncime, au largi analogii în necropolele de la Selişte, Slobozia, Bugeac-Ostrov din spaţiul de la est şi sud de Carpaţi; inventarul descoperit şi, în special, sortimentul ceramic, formele de vase şi decorul sunt aproape identice cu piesele sesizate în aşezările şi necropolele de la Hansca, Cartal-Orlovka, Ghiurgiuleşti „La Vadul Boului", Cioburciu, Butuceni Saharna Mică, Saharna Mare, Saharna La Şanţ etc.

În baza acestor similitudini, obiectivele arheologice din cariera de nisip

de la Olteni se încadrează în şirul monumentelor getice din sec. IV-III î.Hr., ceea ce, fără echivoc, ilustrează prezenţa unor comunităţi getice la Curbura Carpaţilor Răsăriteni în această perioadă.

În pofida faptului, că o delimitare cronologică certă între monumentele din sec. V şi IV, ca şi între cele din sec. III şi II î.Hr. adesea e greu de stabilit, totuşi, în linii generale, actualmente se poate de constatat că în spaţiul nord-tracic sunt cunoscute peste 353 de obiective arheologice din sec. IV-III î.Hr. Cartarea lor demonstrează că aproximativ 250 de monumente ţin de ţinuturile de la est de Carpaţi, dintre care 162 – teritoriile de la est de Prut (*vezi Harta, pag. 423*).

Această situaţie demografică se explică prin modul de viaţă al comunităţilor getice. Fiind agricultori, geţii preferau să se aşeze cu traiul acolo unde erau cele mai fertile pământuri, dar întrucât această zonă, până în prezent, dispune de soluri cu un strat gros de cernoziom, ea a fost cel mai intensiv populată de către geţi.

În sec. IV-III î.Hr., ca şi în perioada precedentă, geţii locuiau în aşezări fortificate şi neîntărite. Actualmente în spaţiul de la est de Carpaţi sunt cunoscute cca 61 de cetăţi. Din ele 40 în regiunile de la est de râul Prut, iar 21 între Carpaţi şi Prut. Suprafaţa incintei cetăţilor este destul de variată, pendulând între 10 km^2 şi 40-100 km^2. Ca şi în sec. VII-V î.Hr., aşezările fortificate erau amplasate pe promontorii, malurile înalte şi abrupte ale râurilor sau pe platouri. Multe din ele: Butuceni, Saharna Mică, Saharna Mare, Cartal-Orlovka, Novosel'skoe au fost fondate în sec. VII/VI-V î.Hr. şi prelungesc să funcţioneze până la sfârşitul sec. III – începutul sec. II î.Hr., perioada de înflorire atingând-o, în cele mai frecvente cazuri, în sec. IV-III î.Hr.

Cercetările efectuate în ultimele decenii, ce s-au soldat cu unele descoperiri remarcabile, permit nu numai de a aduce unele corectări în reconstituirea modului de construcţie a fortificaţiilor, dar şi de a evidenţia principalele tipuri ale sistemelor defensive.

În perioada sec. IV-III î.Hr. cel mai frecvent se întâlnesc: edificii defensive în formă de „zid" ridicat din carcasă de lemn, constituită după tipul palisadei din două rânduri de bârne verticale, distanţa dintre care varia de la 1,3 la 2,5 m, prinse între ele cu alte bârne orizontale. Spaţiul dintre aceste două paramente era tasat cu nisip, lut, pietriş/moloz şi pământ. Acest sistem de fortificaţie este cunoscut după descoperirile de la Butuceni, Maşcăuţi, Potîrca etc.; bastioane în formă de semicerc construite din „zid" din carcasă de lemn în formă de palisadă din două paramente cu emplecton tasat din nisip, lut, pietriş şi pământ; bastioane în formă de potcoavă, construite din rânduri de piatră nefasonată, legată cu liant din pământ. Ambele tipuri de bastioane au fost cercetate la cetatea Saharna Mică; edificii defensive complexe, formate din 3 sau 4 paramente din lemn cu emplectonul tasat din nisip, lut, bucăţi de piatră de

calcar şi pământ, constituind un „zid" monolit din trei secţii, care era amplificat cu trei bastioane în formă de semicerc, amplasate la flancuri şi în centru. Asemenea linii de fortificare au fost surprinse la cetatea Saharna Mare; zid de piatră, ridicat din două paramente de piatră fasonată şi cărămidă cu emplectonul tasat din bucăţi de piatră de calcar, pietriş, lut şi pământ. Un astfel de zid cu lungimea de 26 m a fost cercetat la cetatea Butuceni. Sistemul defensiv al cetăţilor getice din sec. IV-III î.Hr., prezintă, de fapt, o tradiţie constituită în perioada sec. VII-V î.Hr.

În baza cercetărilor efectuate la un şir de aşezări întărite s-a stabilit că la unele din ele incinta nu dispune de strat cultural. La cetăţile de la Hansca, Hulboaca ş.a. au fost sesizate doar materiale răzleţe, ce s-au păstrat de la o locuire provizorie. În schimb, rămăşiţele fortificaţiilor sunt clar vizibile la suprafaţă. Asemenea aşezări fortificate erau folosite numai în caz de primejdie ca *opidum refugium*, larg cunoscute în lumea barbară.

Majoritatea covârşitoare a cetăţilor studiate arheologic dispun de vestigii şi materiale ce demonstrează că ele au funcţionat ca situri o perioadă destul de îndelungată. De regulă, cetăţile mari şi bine întărite erau înconjurate de aşezări nefortificate ca cea de la Buneşti, Butuceni etc.

În situl de la Buneşti au fost evidenţiate rămăşiţele a 46 de construcţii locative şi gospodăreşti, sub ruinele cărora au fost descoperite 14 monede getice, de tipul Huşi-Vovrieşti, fragmente de ceramică grecească de lux, amfore, coliere din mărgele de coral şi chihlimbar, pandantive de aur şi argint, o diademă de aur cu greutatea de 575,6 g, lucrată într-un atelier autohton, brăţări de argint şi o drahmă istriană de la sfârşitul sec. IV î.Hr. Prezenţa monedelor barbare – imitaţii ale tetradrahmelor macedonene, a diademei şi a altor obiecte de podoabă confecţionate în atelierele meşterilor autohtoni, este o mărturie directă despre o activitate comercială internă destul de efectivă, în care erau încadrate cetăţile getice. Faptul că în această davă au fost descoperite diverse categorii de marfă de import denotă existenţa unor largi legături comerciale cu lumea elenă.

Materialul ceramic recoltat este alcătuit din fragmente de amfore de Chios, Thasos, Sinope, Heracleia Pontică, Chersones etc., ceramică grecească de lux şi de la vase modelate cu mâna, caracteristice sortimentului ceramic getic din sec. IV-III î.Hr. Lotul de ceramică de import constituie cca 20-25% din toate fragmentele de recipiente descoperite pe promontoriul de la Butuceni. În baza acestor materiale, se poate de conchis că cetatea de la Butuceni reprezenta nu numai un centru militar puternic, dar şi administrativ, religios şi comercial, prin intermediul căruia se realiza comerţul oraşelor-polisuri cu populaţia autohtonă din zona Codrilor Orheiului.

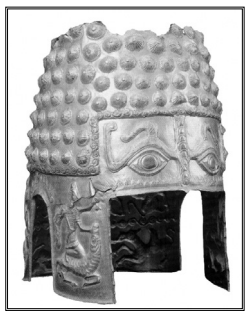
Aşezările nefortificate, de regulă, erau amplasate pe versanţii dealurilor,

în locuri cu pământuri arabile fertile, pășuni mănoase și surse de apă. Un exemplu elocvent în acest sens îl prezintă microzona Hansca, unde au fost cercetate 4 așezări getice din sec. IV-III î.Hr., dintre care Hansca-Limbari aproape exhaustiv. Suprafața așezărilor era diferită. Satele aveau o formă alungită, întinsă pe versantul colinelor, cum era cea de la Hansca-Pidașca. Însă sunt cunoscute și situri amplasate pe vârful colinelor ca cea de la Hansca-Dealul Ulmului. Locuințele erau de două tipuri: construite pe nivelul antic de călcare și cu fundamentul adâncit în sol. Însă nu în rare cazuri se întâlnesc și construcții în formă de bordeie. În sit, construcțiile locative și gospodărești erau amplasate aproape una de alta în grupuri câte două sau trei edificii cu un sistem de gropi (bothre) menajere, care erau amplasate în preajma caselor, iar în unele cazuri și în interior. Distanța dintre locuințe varia între 4 și 8 m, iar între grupele de construcții locative și auxiliare – 10-15 m. În așezări, de regulă, funcționau ateliere meșteșugărești care își desfășurau activitatea în construcții speciale în formă de bordeie cum ar fi cele descoperite în situl de la Hansca-Limbari.

Așezarea caselor în „cuiburi", iar a atelierelor meșteșugărești la marginea satelor, cum mărturisesc descoperirile de la Hansca-Limbari, dau posibilitate de a întrevedea existența anumitor grade de rudenie între familiile care constituiau situl. Atelierele erau menite să deservească necesitățile satului, indiferent de legăturile patrimoniale. Suprafața locuințelor era diferită, însă pot fi stabilite două tipuri: case mari cu suprafața de 60-70 m^2 și mici, suprafața cărora varia între 12 și 24 m^2. În unele locuințe mari au fost sesizate urmele îngrăditurilor care împărțeau suprafața în două camere separate, fiecare cu câte o vatră de foc pentru încălzire.

Cercetarea rămășițelor locuințelor în diferite așezări demonstrează că, de regulă, ele aveau formă rectangulară, unele, precum cea de la Hansca-Limbari, dispuneau și de pridvor, cu acoperișul în două ape. În unele așezări predominau casele ridicate pe suprafața antică de călcare ca la Hansca-Limbari, în altele, cum ar fi la Hușі-Corni – cele cu fundamentul adâncit în sol, însă forma, modul de construcție, sistemul de încălzire rămânând același pentru întreaga arie de răspândire a geților.

Studierea necropolelor din sec. IV-III î.Hr., a pus în evidență un număr considerabil de înmormântări care denotă că deși pe parcursul vremii s-au produs unele modificări, în linii generale, ritul și ritualurile funerare au rămas aceleași ca și în perioada precedentă. Se practicau înmormântări în necropole tumulare și plane. În construcția tumulului, în sec. IV-III î.Hr., dispare învelișul din bucăți de piatră. Biritualismul cu predominarea incinerării este întâlnit în majoritatea necropolelor studiate. Înmormântările prin incinerație, de regulă, efectuate în gropi cilindrice, adâncite în cernoziom, mai rar în pământ steril, erau fără urne ori în urne cu sau fără capac,

Coiful de aur de la Coţofeneşti

ori în ciste. Analiza ritului funerar demonstrează constituirea unui rit unic caracteristic întregului spaţiu de răspândire a geţilor. Inventarul funerar sesizat în înmormântări este diferit, însă predomină înmormântările cu un inventar relativ modest, constând din vase de ofrandă de factură locală.

Prezenţa în necropole şi aşezări a vaselor modelate cu mâna, ce se încadrează în aceleaşi categorii, tipuri şi variante după formă şi decor, prezintă un argument definitoriu ce dovedeşte constituirea unui sortiment ceramic caracteristic pentru toate comunităţile getice de la est de Carpaţi.

Arta

Contactele comerciale şi culturale permanente cu centrele elenistice şi lumea barbară aferentă, au contribuit substanţial la evoluţia spiritualităţii comunităţilor getice, care şi-au găsit reflectarea şi în arta aplicativă. Majoritatea obiectelor de artă au fost descoperite în procesul investigaţiilor arheologice efectuate în diverse situri getice: diadema şi pandantivele de aur, brăţările şi cerceii de argint – la cetatea de la Buneşti; inel de tâmplă de aur piramidal în necropola de la Hansca-Lutărie; piese de harnaşament în cetatea de la Stânceşti; torques, inele şi brăţări din argint în cetatea Mateuţi etc. Alte piese valoroase au fost găsite fortuit. Astfel, la Băiceni au fost descoperite: un coif de aur cu decor, brăţări spiralice de aur, cu protome de animale, piese de harnaşament, cu protome de cai – tetrascleion. La Lărguţa s-au găsit fragmente de brăţări şi două torquesuri de aur, cu protome în formă de capete de lei etc.

Torques şi inel de aur. Lărguţa, Hansca

Analiza subiectelor redate pe coifuri, obiecte de podoabă, piese de harnaşament etc. demonstrează originalitatea artei getice, formată în baza stilului animalier, răspândit în arta orientală achemenida şi reprodus prin maniera caracteristică stilului geometric grecesc. Stilul animalier pătruns prin filiera greacă era practicat şi de tracii de sud, şi de vecinii din est – sciţii. Încă din perioada iniţială acest stil avea un caracter strict religios, fiind o componentă indisolubilă a concepţiei despre lume a comunităţilor indo-europene. Faptul că multe piese de harnaşament prezintă doar o parte a animalului, este legat probabil de magia parţială binecunoscută la multe popoare, conform căreia o parte exprimă întregul. După mitologia indo-europeană, Soarele se mişcă pe cer pe un car cu patru cai bălăi. Această simbolică solară în arta aplicativă getică se manifestă prin utilizarea pe larg a rozetelor, cu care sunt ornamentate diadema de aur de la Bu-

Brățară de aur de la Băiceni

neşti, coiful de la Băiceni, ori prin multiplele piese de harnaşament în formă de svastică cu trei sau patru protome. Răspândirea reprezentării şarpelui pe diverse obiecte de toreutică se explică prin faptul că această reptilă avea un rol deosebit în credinţele religioase ale geţilor. Şarpele întruchipa ideea divinităţii protectoare a Pământului sau a zeului ceresc, care prin intermediul umidităţii fertilizează pământul, idee dominantă în credinţele agricultorilor. Stilul animalier prezintă o simbolică creativă caracteristică artei getice. Cartarea obiectelor de artă getică cunoscute până în prezent, ilustrează clar că ele erau utilizate cu preponderenţă de locuitorii din spaţiul carpato-balcano-pontic.

Economia

Îndeletnicirile principale ale geţilor erau agricultura şi creşterea vitelor. Pământurile fertile cu luncile mănoase despre care mărturiseşte şi tradiţia antică au determinat, în mare măsură, principalele ramuri de producţie. Vestigiile arheologice oferă dovezi care demonstrează că uneltele de bază pentru prelucrarea solului erau plugul cu brăzdarul din fier şi sapa. Recoltarea se făcea cu ajutorul secerilor de fier, cunoscute după exemplarele din aşezarea Hansca-Limbari ş.a. Măcinatul cerealelor se realiza cu ajutorul râşniţei.

Din graminee se cultivă în primul rând grâul. Amprente de boabe de grâu au fost găsite pe bucăţi de lut ars din lipitura pereţilor caselor, graminee carbonizate şi amprente de spice de grâu s-au descoperit în aşezările Hansca-Dealul Ulmului, Hansca-Pidaşca, pe vatra cuptorului-crematoriu din necropola Hansca-Lutăria, dar şi în alte situri cum ar fi Saharna Mică, unde în construcţia nr. 7 au fost găsite boabe de grâu carbonizate în cantitate de aproximativ 250 g. Despre holdele bogate de pâine ale geţilor pomenesc şi sursele narative. Arian, descriind escala lui Alexandru Macedon pe malul stâng al Dunării menţiona că *„…armata în cursul nopţii merseră prin locuri unde holdele de pâine erau îmbelşugate. În felul acesta rămaseră mai neobservaţi în înaintarea lor”* (I, 4, 1).

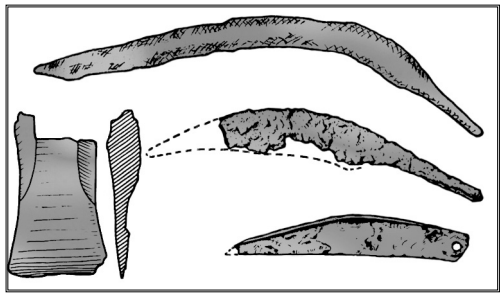
Altă cultură cerealieră cultivată de geţi era orzul, din care mai făceau şi o băutură numită *briton*. Despre cultivarea viţei-de-vie semnalează tradiţia antică, dar şi datele arheologice. Pe vatra cuptorului-crematoriu din necropola Hansca-Lutăria s-au găsit seminţe de struguri şi de pere carbonizate.

Se practica pe scară largă cultivarea cânepii şi a inului. Herodot menţiona că tracii confecţionau pânză şi haine de cânepă de o aşa calitate, încât oamenii neiniţiaţi în ale ţesutului nu le puteau deosebi de cele făcute din in. Practicarea torsului cânepei, inului şi lânii se certifică prin multiple fusaiole din lut ars, folosite ca greutăţi la fusul din

lemn. Asemenea piese au fost descoperite aproape în toate aşezările studiate arheologic, dar şi în înmormântările feminine în calitate de inventar funerar.

În tradiţia antică s-au păstrat unele relatări ce mărturisesc despre dezvoltarea vităritului. Încă Homer în „Iliada" îi numeşte pe traci *îmblânzitori* de cai, deoarece ei dispuneau de herghelii de cai buni pentru cavalerie. Conform informaţiilor lui Arian, geţii erau călăreţi excelenţi care constituiau detaşamente considerabile în armată în timpul operaţiilor militare (Arian I, 3, 5). Creşterea cailor este demonstrată şi de datele cercetărilor osteologice. Însă locul de frunte îl ocupa creşterea vitelor mari cornute şi oieritul. Creşterea vitelor se practica nu numai pentru aprovizionarea comunităţilor getice cu carne, dar şi produse lactate tradiţionale trace, brânză şi urdă. Strabon menţiona că la geţi existau sacerdoţi care se hrăneau *„cu miere, lapte şi brânză"*. Pe larg erau utilizate pieile de la vitele mari cornute pentru pregătirea încălţămintei. Din câteva straturi din piele de bovine se confecţionau armele defensive: scutul, cnemidele, coiful. Din piele de ovină se cosea îmbrăcăminte de iarnă, iar din lână se ţesea pânză, se coseau sumane. Analiza osteologică a demonstrat că în gospodărie se creşteau porcine, caprine, păsări de casă şi în primul rând găinile.

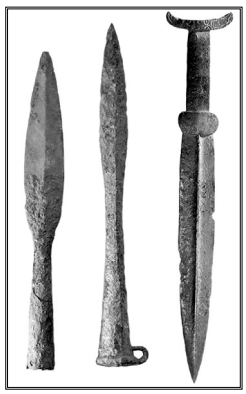
În perioada secolelor IV-III î.Hr. se dezvoltă prelucrarea metalelor. În aşezările şi necropolele cercetate au fost descoperite ustensile, unelte de lucru, arme confecţionate din fier. În unele din ele s-au sesizat rămăşiţe de la

Unelte de fier

cuptoare pentru reducerea minereului de fier, fragmente de duză pentru comprimarea oxigenului în cuptoare, urme ale atelierelor în care se confecţionau unelte, de muncă, ustensile, arme, obiecte de podoabă etc.

Materia primă era minereul de baltă, care conţinea de la 18 până la 40% fier, ceea ce era suficient pentru metalurgia primitivă a fierului. Studierea vestigiilor atelierelor, ca cele de la Hansca-Limbari, unde au fost surprinse forme de turnat, rebut de ustensile, zgură de fier, fragmente de duză pentru comprimarea aerului de la cuptoare de reducere a minereului, demonstrează că prelucrarea metalelor, osului, pietrei atinsese un nivel destul de înalt, iar meşteşugăritul devenise diversificat. Un rol deosebit îl aveau fierăriile, care deserveau mai multe sate. Cercetările de la cetatea Buneşti au pus în evidenţă mai multe tipuri de instrumente utilizate în fierărie. Meşterii geţi aveau, pentru acea vreme, largi cunoştinţe şi aptitudini în alcătuirea compoziţiei aliajelor din metale utilizate în turnarea vârfurilor de săgeţi, spadelor etc. clar demonstrate de analizele spectrale în laboratoare speciale.

Arme de fier şi bronz. Pîrjolteni

Şi prelucrarea metalelor colorate: a aurului, argintului, bronzului la fel era pusă pe scară largă. Multiplele obiecte de toreutică şi podoabe, descoperite în aria de răspândire a geţilor, prezintă un argument incontestabil în acest sens. Decorul mostrelor este redat într-o tehnică stângace, fără respectarea proporţiilor corpului omenesc şi a animalelor. Meşterii nu respectau sau nu erau în stare să respecte perspectiva. Adesea capul e redat în profil, iar ochii – en-face, ceea ce era inadmisibil în arta greacă. Toate acestea prezintă o dovadă incontestabilă că erau confecţionate în atelierele meşterilor locali.

Analiza materialului ceramic demonstrează diversitatea formelor şi decorului utilizate la modelarea vaselor. Răspândirea tot mai largă a recipientelor lucrate la roată ilustrează practicarea acestui mod de executare a formelor ceramice de majoritatea comunităţilor getice.

Prelucrarea lemnului, pieilor de animale, blănurilor, ţesutul etc., au rămas la nivelul de meşteşuguri casnice.

Schimbările radicale ce s-au derulat în economia comunităţilor getice şi semiţiilor conlocuitoare, catalizate de influenţa civilizaţiei eline, dar şi a tracilor de sud şi vecinilor din est – sciţilor, au contribuit substanţial la evoluţia ascendentă a societăţii. Un rol relevant în dezvoltarea economiei l-au avut relaţiile comerciale cu oraşele greceşti din nord-vestul şi vestul Pontului Euxin.

Comerţul şi moneda

După valorificarea de către coloniştii greci a litoralului de vest şi nord a Mării Negre şi întemeierea mai multor oraşe, s-au stabilit contacte economice permanente între aceste centre şi populaţia din zonele din jur. Perfecţionarea uneltelor de muncă, utilizarea tehnologiilor avansate aplicate în agricultură au ridicat productivitatea, ducând la apariţia supraprodusului, care la rândul său a contribuit la înviorarea relaţiilor de schimb. Începând cu sec. IV î.Hr., comerţul cu lumea greacă se intensifică şi totodată se lărgeşte considerabil, încorporând în circuitul comercial comunităţile din întregul spaţiu getic. Arheologic s-a stabilit că în toate monumentele studiate, dar şi în cele cunoscute doar prin sondaje perieghetice, se atestă materiale de import. Grecii aduceau pe piaţa getică ceramică de lux, obiecte de toreutică, diverse podoabe din aur şi argint, vin de înaltă calitate şi untdelemn. Ambalajele mărfurilor lichide în formă de amfore din diferite centre din bazinul egeean, dar şi circummediteranean, au fost semnalate nu numai în aşezări, dar şi în înmormântări, unde erau folosite ca urne sau în calitate de vase de ofrandă.

Din oraşele greceşti corăbiile cu mărfuri se ridicau pe calea apei pe râurile *Piretos* – Prut, *Tyras* – Nistru şi

Hipanis – Bugul de Sud, în regiunile de silvostepă ajungând până la cetăţile Saharna Mică, Saharna Mare, Saharna La Şanţ, Saharna La Revechin, Butuceni, Stânceşti etc. Acostând la davele riverane, mărfurile se răspândeau în masa barbaricumului din zonele respective. Pe teritoriul unor cetăţi, de exemplu la Butuceni, au fost evidenţiate mai multe bucăţi de piatră, printre care şi unele de la râşniţe greceşti, din rocă care nu e cunoscută în împrejurimi. Conform datelor obţinute prin analiza geologică, bucăţile de piatră sunt din roca andezitobazalt, care predomină în bazinul egeean. În regiunile Mării Negre zăcămintele de andezitobazalt se află la adâncime considerabilă, inaccesibilă meşterilor-pietrari din perioada antică. Bucăţile de piatră de la râşniţe erau folosite ca balast pentru stabilitatea vaselor pe mare. Ajungând la punctul de destinaţie, balastul se arunca, făcându-se loc cantităţilor mari de cereale, produse ale vităritului, pieilor şi blănurilor de animale, stocurilor de pânză etc., importate de negustorii greci de la comunităţile din aceste regiuni. Din numărul de aşezări fortificate cunoscute, o treime sunt amplasate în imediata apropiere a arterelor acvatice sau pe malurile râurilor navigabile în acea vreme. Operaţiile comerciale nu se făceau numai cu lumea elină. Legături permaneente geţii întreţineau cu tracii de sud, prin a căror filieră pătrundeau mărfuri din regiunile circummediteranene, cu sciţii, de la care importau arme ofensive, piese de harnaşament şi alte obiecte de uz cotidian.

Dezvoltarea comerţului a impus polisurilor mărirea considerabilă a volumului monedei, deşi iniţial oraşele din nordul şi vestul Mării Negre emiteau monede numai pentru satisfacerea necesităţilor pieţii interne. Însă dezvoltarea în ascensiune a economiei oraşelor antice, intensificarea relaţiilor de schimb cu lumea barbară au dus la faptul că monedele polisurilor greceşti au început să fie utilizate şi de comunităţile din regiunile aferente.

În sec. IV-III î.Hr. un rol însemnat în economia populaţiei rurale barbare îl aveau monedele Histriei şi Tyrasului. Un set de monede de argint histriene şi tirite au fost descoperite în preajma s. Doroţkaia. În aşezarea de la Găbeşti au fost semnalate 30 de drahme histriene, iar la Butuceni, Trebujeni s-au găsit câte un exemplar de monede de bronz din Tyras. În siturile de la Poiana, Bereşti etc., s-au descoperit monede de argint din Histria.

În ultimul sfert al sec. IV î.Hr., au început să se răspândească monedele de aur ale Macedoniei şi Traciei elenistice. Geografia monumentelor ce conţin astfel de monede mărturiseşte că ele au pătruns în teritoriile getice îndeplinind, mai mult, funcţia mijloacelor de acumulare, deoarece ele, cu preponderenţă, au fost depistate în formă de tezaure. Surse de furnizare a acestor mijloace erau nu numai contactele economice între comunităţile getice şi civilizaţia elină, dar şi capturile de pe urma războaielor, jafurilor, taxelor de răscumpărare etc.

Dezvoltarea economică, desfăşurarea pieţei interne şi externe, au cre-

at condiţiile necesare pentru emiterea monedei proprii. Fenomenul a fost accelerat şi de circumstanţele istorice. Campaniile militare din Orient, întreprinse de Alexandru Macedon, au dus la scumpirea monedei de argint, utilizată de societatea getică, şi reorientarea fluxului de monede macedonene în alte direcţii. Pentru a lichida vacuumul monetar care apăruse în consecinţă, comunităţile getice s-au văzut nevoite să emită moneda proprie, care prezenta o imitaţie a celor macedonene – a drahmelor şi tetradrahmelor lui Filip al II-lea şi Alexandru Macedon.

Primele monede-imitaţii au apărut la sfârşitul sec. IV – începutul sec. III î.Hr. Din a doua jumătate a sec. III până la sfârşitul sec. II î.Hr. au fost puse în circuit mai multe tipuri de monede-imitaţii barbare, emise de cele mai dezvoltate, din punct de vedere economic şi social-politic, comunităţi getice, iar apoi şi geto-dace, situaţie binecunoscută în sec. VII-VI î.Hr. la tracii de sud.

Unul din aceste tipuri, cu tăietura pe raza discului monedei, a avut o largă răspândire în spaţiul de la est de Carpaţi în ultimele decenii ale sec. III-prima jumătate a sec II î.Hr. Monede getice au fost descoperite în ruinele construcţiilor locative şi gospodăreşti

Monedă getică. Glinca

în cetatea de la Buneşti, în incinta aşezărilor de la Lopatnic, Trebujeni, Zăbriceni, Marcăuţi, Vovrieşti etc. În pofida faptului că monedele barbare erau bătute din argint de probă înaltă, ele nu circulau în oraşele/polisuri de pe litoralul nord-vest pontic. În sânul comunităţilor getice însă ele erau folosite şi ca mijloace de acumulare, şi ca monedă de schimb.

Dezvoltarea comerţului, apariţia şi utilizarea monedei proprii, evoluţia relaţiilor culturale au contribuit considerabil nu numai la stabilirea legăturilor permanente între comunităţile getice şi seminţiile conlocuitoare, dar şi la apariţia diferenţierilor sociale. Acest proces şi-a găsit reflectare şi în materialele arheologice.

Înmormântările tumulare în gropi rectangulare cu pereţii căptuşiţi cu bucăţi de piatră sau cu bârne de lemn, însoţite de inventar bogat reprezentat prin arme, obiecte de podoabă din metale preţioase, articole de import, piese de harnaşament etc., ca în înmormântarea de la Pîrjolteni, practicarea în unele aşezări ca cea de la Butuceni, Pivdennoe a locuinţelor din piatră, construite în stilul arhitectonic practicat în oraşele greceşti de pe litoralul pontic, incontestabil mărturisesc că în comunităţile getice exista deja o evidentă stratificare a societăţii. Faptul că toate înmormântările bogate conţin armament, iar cele feminine cu inventar bogat, de regulă, însoţesc înmormântarea bărbatului-militar, presupune existenţa unui grup de membri înstăriţi. Probabil anume aceştia constituiau aristocraţia militară

tarabostes, cunoscută după tradiţia antică. Majoritatea comunităţilor getice o constituia „restul poporului" pomenit în sursele tardive sub noţiunea de *comati*, negustori, meseriaşi etc.

Geţii, în viziunea lui Herodot, erau *„…cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci"* (IV, 93). În tradiţia antică începând cu Homer şi până la Strabon şi Arian era vehiculată ideea că cele mai echitabile societăţi erau comunităţile barbare. Homer, menţionând triburile *abiilor* ce locuiau la nord de sciţi, îi considera ca fiind cei mai drepţi/echitabili dintre oameni (Iliada XIII, 5-7). Într-unul din tratatele sale istoricul şi etnograful grec din sec. IV î.Hr., Eforos, citat de Nicolaos din Damasc, considera că sciţii *„sunt foarte drepţi* (echitabili – I.N.), *având în devălmăşie* (în comun – I.N.) *bunurile…"* (Nicol. Damasc Fr. 104/123). Din cele relatate reiese că Herodot, ca şi alţi autori antici, obişnuiţi cu existenţa proprietăţii private caracteristice nu numai lumii eline, dar şi mai multor comunităţi barbare, considera echitabile acele societăţi, în care dominau încă relaţiile tribale cu proprietatea obştească asupra bunurilor. Prin aceasta se deosebeau geţii de majoritatea tracilor de sud la care relaţiile de neam erau depăşite.

Autorii antici, deşi remarcau că geţii erau înrudiţi cu tracii, alcătuind acelaşi neam, totuşi îi delimitau nu numai de tracii de sud, dar şi de odrişi, încorporându-i în comunităţi aparte (Herodot IV, 93). În conflictele militare ce s-au desfăşurat în regiunile Dunării de Jos, cu perşii, apoi cu sciţii şi în sfârşit cu macedonenii au fost implicaţi şi geţii, care în diferite perioade prezentau o forţă economică, militară şi administrativă serioasă, în stare nu numai să opună rezistenţă, în unele cazuri şi să învingă.

În decursul sec. IV-III î.Hr. comunităţile getice şi semiţiile conlocuitoare se unesc, formând mai multe formaţiuni politice, caracterul cărora nu întotdeauna poate fi stabilit.

Autorii antici, descriind campaniile sciţilor în frunte cu Ateas din anii 340-399 î.Hr., menţionează în regiunile Dunării de Jos comunităţile istrienilor de sub oblăduirea unui basileu anonim *(„Rex Istrianorum")*. Anume aceştia au opus o rezistenţă dârză, impunând basileul sciţilor să apeleze la ajutorul lui Filip al II-lea Amintas. Deşi geţii-istrieni au suferit eşec, rezistenţa lor, în perioada iniţială, împotriva sciţilor consolidaţi în basileia Scitia Tripartită, demonstrează fără dubii că această organizaţie a geţilor prezenta o forţă serioasă în zona Dunării de Jos.

Câţiva ani mai târziu, în 327/326 sau 326/325 î.Hr., prefectul Traciei Zopiryon întreprinde o campanie militară în stepele din nordul Pontului Euxin, asediind oraşul Olbia. Suferind eşec, la întoarcere, detaşamentul de 30.000 de ostaşi macedoneni, fiind atacat de armatele geţilor, a pierit în întregime (Trogus Pompeius XXXVII, 3, 2) în stepele Bugeacului. Rezultatele acestei campanii militare denotă prezenţa şi la această dată a unei formaţiuni politice puternice în regiunile din preajma deltei Dunării.

Evenimentele ce s-au desfăşurat la sfârşitul sec. IV – începutul sec. III î.Hr., în care se înscriu cele două războaie dintre geţi în frunte cu basileul Dromichaites şi regele Macedoniei Lysimach – şi-au găsit o largă reflectare în tradiţia antică. În baza informaţiilor autorilor antici s-a stabilit că după reglementarea relaţiilor dintre *diadohi* – prin actul din 297 î.Hr., Lysimach organizează o campanie militară în regiunea Dunării de Jos în frunte cu fiul său Agatocles. Aceasta se termină nu numai cu înfrângerea completă a armatei macedonene, dar şi prizonieratul lui Agatocles (Strabon VII, 3, 14; Diodor XXI, 12, 1). Dromichaites, conducătorul formaţiunii politice din această zonă, în scopul de a aplana relaţiile cu Macedonia şi *„nădăjduind să-şi recapete...pământurile pe care le ocupase Lysimach. Ei nu sperau de loc să poată câştiga războiul, de vreme ce aproape toţi regii cei mai puternici s-au înţeles* (conform actului din a. 279 – I.N.) *între ei şi se ajutau unul pe celălalt"* (Diodor XXI, 11), cu daruri scumpe îl înapoiază pe Agatocles tatălui.

Însă aspiraţiile geţilor nu s-au realizat. Dimpotrivă, deja între anii 293/291 î.Hr. macedonenii, de data această în frunte cu însuşi Lysimach, organizează o campanie militară serioasă contra geţilor. În astfel de circumstanţe Dromichaites recurge la o cursă strategică, ademenind armata macedoneană în Pustiul Getic/stepele Bugeacului, loc lipsit de apă, furaj şi provizii necesare alimentaţiei armatei. Pusă în condiţii grave şi constrânsă de atacurile permanente ale geţilor, oastea macedoneană în frunte cu regele Lysimach e nevoită să se predea, căzând în captivitatea geţilor (Diodor XXI, 12, 1-6; Strabon VII, 3, 14; Polyainos VII, 25). În rezultatul tratativelor de pace ce au avut loc în fortăreaţa Helis, geţii au primit cetăţile ocupate de macedoneni, încheind o pace convenabilă lor.

Din cele relatate devine clar că formaţiunea politică de sub oblăduirea lui Dromichaites prezenta la începutul sec. III î.Hr. o forţă militară şi politică impunătoare, fiind în stare nu numai să reziste în faţa inamicului, dar şi să învingă unul dintre cele mai puternice regate din nord-estul peninsulei Balcanice.

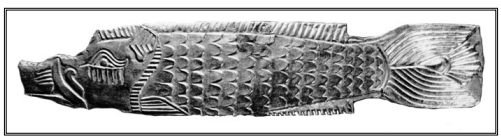
Principalele dezbateri, dezlănţuite încă la începutul sec. XX şi care nu încetează până în prezent, sunt concentrate asupra a două aspecte: apartenenţa etnică şi teritoriile încorporate în formaţiunea politică condusă de Dromichaites. Deşi asupra acestor subiecte au fost expuse diverse opinii, semnatarul acestor rânduri, în baza coroborării materialelor arheologice cu datele ce reies din analiza surselor narative, nu o dată a încercat să demonstreze că în regatul lui Dromichaites erau încadrate pământurile din sudul Moldovei istorice, nordul Munteniei şi Dobrogei. Acest regat a fost constituit de comunităţile getice, care conform monumentelor arheologice cunoscute actualmente în zona respectivă erau destul de numeroase, şi semiţiile conlocuitoare, care etnic erau destul de diversificate.

În sec. III î.Hr., în spaţiul de la est de Carpaţi existau şi alte formaţiuni politice. Despre una din ele informează textul

unui decret histrian în onoarea a trei ambasadori, care au încheiat un acord de o importanţă primordială pentru Histria cu Zalmodegicos, basileul geţilor ce locuiau pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Conform decretului, Histria, prin achitarea unei contribuţii îşi asigura relaţii de vecinătate paşnică cu comunităţile getice din preajmă. Asemenea relaţii erau caracteristice şi pentru alte oraşe/polisuri de pe litoralul Pontului Euxin.

Din decretul în cinstea lui Protogenes din Olbia, e cunoscut că în sec. III î.Hr., între urbea milesiană şi regele scit Saithephernos existau relaţii similare. Oraşele greceşti de pe litoralul Pontic erau nevoite să încheie astfel de convenţii de protecţie cu conducătorii celor mai puternice regate barbare, care, la rândul său, pentru o anumită plată – *phoros* îşi asumau responsabilitatea de a asigura securitatea polisurilor, apărându-le de incursiunile altor comunităţi barbare.

În a doua jumătate a sec. III î.Hr., monede cu numele basileului Acrosandros, care era în fruntea unuia din cele mai puternice regate din regiunile Deltei Dunării, erau emise de oraşele Tomis şi Odessos. Probabil, astfel de formaţiuni politice existau şi în alte regiuni ale lumii getice, însă ele rămân încă neidentificate, fie că nu şi-au găsit reflectare în sursele vremii, fie din cauză că cunoştinţele de care dispune actualmente ştiinţa istorică sunt încă limitate.

Piesă de harnaşament din aur de la Stânceşti

6.3. Cultura Sciţilor

Consideraţii generale

Doi sciţi discutând. Cupă de argint aurit. Gajmanova Mogila

Începând din sec. VII-VI î.Hr., situaţia geopolitică din zona carpato-nistreană este determinată de doi factori principali. Unul dintre aceştia ţine de relaţiile dintre geţii de neam tracic, ce locuiau în silvostepa dintre Carpaţi şi Nistru, şi sciţii iranolingvi de pe malul stâng al Nistrului şi stepele interfluviului Nistru-Dunăre. Al doilea factor îl constituie relaţiile şi contactele dintre barbarii nominalizaţi şi grecii instalaţi în coloniile de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre. Peripeţiile relaţiilor geto-scitice, istoria proprie a fiecăruia din aceste două remarcabile popoare, aflate în pragul constituirii formaţiunilor prestatale şi statale timpurii, influenţa civilizaţiei greceşti vor determina evenimentele regionale de bază din acea perioadă.

În istoria sciţilor din arealul nordpontic se evidenţiază câteva perioade cultural-cronologice, fiecare cu propriile particularităţi.

La sfârşitul sec. VIII î.Hr. primele hoarde scitice trec fluviul Volga şi

apar în stepele Europei de Est, unde se divizează în două valuri migratoare. Unul din acestea avansează spre sud şi ajunge până în zona din preajma Caucazului de Nord, unde se creează un focar al culturii scitice timpurii. De aici sciţii întreprind, peste Caucaz, faimoasele lor expediţii în teritoriile ţărilor Asiei Anterioare antice (Urartu, Asiria, Midia).

Un alt grup de populaţie scitică timpurie a continuat să se deplaseze spre vest, stabilindu-se în silvostepa din dreapta Niprului, de unde, prin incursiuni permanente, controlau situaţia şi în zona de nord a Mării Negre.

Pe cursul de mijloc al Nistrului sciţii îşi fac apariţia aproximativ în a doua jumătate a sec. VII î.Hr. Însă nici Nistrul Mijlociu n-a devenit ultimul hotar al migraţiei scitice. O parte din ei au rămas cu traiul pe aceste locuri. Alţii au continuat să se deplaseze, împărţindu-se iar în două curente. Primul a trecut Carpaţii de Est şi a ajuns în Transilvania. Cel de-al doilea, înaintând spre sud şi trecând Dunărea, s-a stabilit în partea de nord a Dobrogei.

A doua perioadă a istoriei scitice este reprezentată de cultura scitică mijlocie (a doua jumătate a sec. VI – sfârşitul sec. V î.Hr.), al cărei început este legat de apariţia de peste Volga a unui nou val de populaţie scitică, cu o altă cultură materială (vârfuri de săgeţi cu trei muchii, spade scurte de fier de tip *akinakes*, noi tipuri de harnaşament, cazane din bronz, podoabe, inclusiv şi un nou rit funerar – morminte cu cai etc.). Treptat scade simţitor mobilitatea comunităţilor scitice, conturându-se hotarele *Ţării sciţilor* de la Don până la Dunăre. Ca şi în perioada anterioară, nu se cunosc aşezări ale sciţilor, unicul tip de monumente fiind mormintele, al căror număr creşte semnificativ în comparaţie cu perioada timpurie. De la sfârşitul sec. VI – începutul sec. V în teritoriile dintre Nistru şi Prut se constituie relaţiile culturale scito-tracice nemijlocite.

Stabilizarea hotarului de vest al Sciţiei lui Herodot (ori clasice) la Dunărea de Jos către mijlocul sec. V î.Hr. a dus la controlul absolut al sciţilor asupra regiunii de stepă din nordul Mării Negre. Una dintre zonele de perindare permanentă a sciţilor devine şi cea a Nistrului Inferior, unde apogeul construcţiilor tumulare scitice revine perioadei de la mijlocul – a doua jumătate a sec. IV î.Hr. În zona de stepă apar sălaşe scitice (Etulia).

Perioada înfloririi maxime a Sciţiei a fost sec. IV î.Hr., însă în anii 30-20 ai acestui secol ea se afla deja în pragul decăderii. Teritoriul, în care anterior sciţii erau stăpâni deplini, se diminua treptat şi ireversibil sub presiunea triburilor sarmatice, care, venind din stepele râului Volga, pe la sfârşitul sec. IV î.Hr. trec Donul, înaintând în masă în direcţia vestică.

Către începutul sec. III î.Hr. Sciţia Mare îşi pierde puterea de odinioară, şi spaţiul scitic unitar dispare. Numai în Crimeea şi pe Niprul Inferior cultura scitică s-a păstrat în forma câtorva enclave izolate, denumite „Sciţii Mici". Cea mai cunoscută dintre ele a fost Sci-

ţia Mică din Crimeea, a cărei existenţa a durat până în sec. III d.Hr. Focarul culturii scitice târzii de pe cursul inferior al Niprului s-a menţinut prin aşezări fortificate, dispuse pe ambele maluri ale râului, din sec. II î.Hr. până în sec. II d.Hr. Cea de-a treia Sciţie Mică se afla, după relatările lui Strabon (VII, 4, 5), în Dobrogea, unde conducătorii supremi ai acestor pământuri emiteau monedă proprie, aflată în circulaţie de la sfârşitul sec. III până la începutul sec. I î.Hr. Însă, în scurt timp, sciţii din această regiune au fost totalmente asimilaţi.

O altă regiune, în care anumite tradiţii culturale scitice continuau să se păstreze şi după sec. IV î.Hr., se afla pe Nistrul Inferior, unde în sec. III-II î.Hr. locuia o populaţie nomadă bine organizată şi mobilă (arheologic reflectată în aşa-numitul „grup Tiraspol"). Cultura acestei populaţii indică asupra legăturii ei cu monumentele epocii scitice din Kuban şi de pe cursul inferior al Donului, dar şi asupra contactelor cu tracii şi populaţii de tradiţii central-europene celtice (Latene). Pe de altă parte, se presupune de asemenea şi venirea încoace a unei oarecare populaţii din Dobrogea. Toate acestea reflectă în mod real complicatele procese etnoculturale ce se derulau la hotarul sec. III-II î.Hr. nu numai la gurile Nistrului, ci şi în întreg arealul nord-pontic.

a. Sursele scrise

Cele mai vaste informaţii despre spaţiul din nordul Mării Negre, după cum se ştie, sunt cuprinse în lucrarea lui Herodot (484-424/431 î.Hr.), numit *părintele istoriei*. În timpul călătoriilor sale de la mijlocul anilor 450 – începutul anilor 440 î.Hr. (Egipt, Fenicia, Siria, Palestina, Asia Mică), el a ajuns şi la nord de Pont, vizitând (aproximativ în 438/37-435 î.Hr.) oraşul-colonie grecească Olbia de la gurile Bugului. Acestei călătorii el i-a consacrat cartea a IV-a a „Istoriei" sale, în care, pe lângă observaţiile şi descrierile de ordin geografic, topografic şi etnografic, a înregistrat şi legende, mituri, poveşti, bârfe şi chiar bancuri din zona nord-pontică. Şi, în ciuda discuţiilor privind autenticitatea materialului cules, opera lui Herodot rămâne una dintre cele mai complete descrieri ale geografiei, istoriei şi specificului etnocultural şi spiritual al sciţilor istorici.

Referindu-se la sciţii de la nord de Pontul Euxin, autorii greci aproape unanim consideră că ei nu erau o populaţie autohtonă. Herodot comunică că sciţii au venit aici din adâncul Asiei (Herodot IV, 11). Graniţa de vest a Sciţiei „părintele istoriei" o fixa invariabil pe Dunăre: „*În faţa pământului scit, pe mare, se întinde Tracia. Sciţia începe acolo de unde acest ţinut formează un golf. Istrosul se varsă în mare, îndreptându-se spre sud-est... Îndată după Istros, vine Sciţia veche, aşezată către miazăzi şi ajungând până la cetatea numită Carcinitis*" (Herodot IV, 99).

Dintre râurile ce curgeau pe pământul scitic Herodot numeşte Dunărea şi câţiva afluenţi ai săi, printre care Prut şi Siret: „ *Istrosul cel cu cinci guri, apoi Tyras, Hypanis, Boristhenes... Istrosul, care este cel mai mare dintre toate*

fluviile pe care le cunoaștem... E cel dintâi fluviu din Sciția venind dinspre apus; el ajunge fluviul cel mai mare, deoarece primește apele mai multor altor râuri. Printre acelea care îl fac să fie mare sunt cinci mari cursuri de apă care curg prin Sciția; unul numit de sciți Porata, iar de eleni Pyretos, apoi Tiarantos, Araros, Naparis și Ordessos" (Herodot IV, 47, 48). Și mulți alți autori antici plasau hotarul de vest al Sciției pe Dunăre.

La vest sciții se învecinau nemijlocit cu geții, după cum reiese din raportul unuia dintre mesageri la Adunarea Poporului, convocată cu prilejul apropierii oștirii regelui persan *Darius I*, ce „*...a subjugat rând pe rând toate neamurile care-i stăteau în cale. El are acum în puterea sa pe traci și pe geți, vecinii noștri*" (Herodot IV, 118).

La nord de Dunăre, pe pământurile carpatice și în bazinul Nistrului, locuiau diverse triburi învecinate cu sciții: „*...De la Istros în sus, spre lăuntrul continentului, Sciția este mărginită mai întâi de agatirși, după aceea de neuri, apoi de androfagi și în cele din urmă de melanhleni*" (Herodot IV, 100). După mărturia lui Herodot, neurii, androfagii și melanhlenii aveau obiceiuri scitice, ceea ce nu se poate spune despre agatirși, cu toate că informațiile referitoare la ei sunt contradictorii. Povestindu-i *părintelui istoriei* legenda despre originea sciților, elinii de pe țărmul Pontului îl numesc pe Agatirs frate mai mare al lui Scit, pe când însuși Herodot relatează că „*Agatirșii sunt lipsiți de energie și foarte gingași. Ei poartă, cei mai mulți, podoabe de aur... Cât privește celelalte obiceiuri, se apropie de traci*" (Herodot IV, 104).

Cercetătorii îi consideră pe agatirși ba trib scitic, ba popor apropiat sciților cu mare influență tracică, ba traci separați de neamul lor. Localizarea agatirșilor de asemenea provoacă multe discuții: de la Nistru/Tyras (*agatirs* tălmăcindu-se drept *aparținând de ceva*, *originar de pe Tyras*) și până în Transilvania (grupul cultural *Ciumbrud*). Conform relatărilor autorilor antici, agatirșii reprezentau o putere politică independentă, acționând în interesul lor și oscilând printre vecini puternici. Regele agatirșilor a participat la adunarea comună a popoarelor vecine din ajunul expediției pontice a regelui persan *Darius I Histaspes* împotriva sciților (515/512 î.Hr.) și n-a susținut ideea unirii triburilor în alianță cu sciții. Este cunoscută și perfidia regelui agatirs Spargapeithes, care l-a asasinat pe regele scit Ariapeithes în scopul neadmiterii unei alianțe mai strânse dintre sciți și odrisi (Herodot IV, 78, 102, 119).

Despre sciții din regiunea Nistrului sunt puține știri, mai des menționându-se însuși fluviul ca unul dintre râurile din Sciția (Herodot IV, 11, 47, 51, 82). Însă prezența scitică pe malurile acestui râu era subînțeleasă de autorii antici în procesul descrierii furtunoaselor evenimente politico-militare ce se derulau la periferiile vestice ale Sciției. Cunoscutul conflict scito-persan din 415/512 î.Hr., dacă e să-l urmărim pe Strabon, avea loc în interfluviul Nistru-Dunărea (Strabon VII, 14). Sciții ce au evitat înfrângerea au întreprins

un raid rapid de răspuns în adâncime după perşi, ajungând până în Hersonesul tracic (Herodot IV, 40).

Populaţia scitică din bazinul Nistrului a fost angrenată în vâltoarea celor mai importante evenimente din perioada Sciţiei lui Herodot: în peripeţiile legăturilor externe ale Regatului odris cu sciţii la mijlocul – a doua jumătate a sec. V î.Hr., în activitatea politico-militară din Dobrogea de la mijlocul sec. IV î.Hr., de asemenea în tratativele scito-macedonene ulterioare şi ciocnirea lor militară.

Însă relatările despre expediţia generalului macedonean *Zopyrion* din anul 331 î.Hr. rămân contradictorii în privinţa evaluării prezenţei militar-politice a sciţilor pe malurile Nistrului. După Iustin (II, 3,4), Trogus Pompeius (XII, 2, 16) şi Orosius (III: 18, 4), Zopyrion a luptat cu sciţii şi a fost zdrobit de ei, în timp ce Curtius Rufus (X, 1, 44) consideră că atacul macedonenilor a fost îndreptat împotriva geţilor. În sfârşit, Pomponius Mela scrie despre situaţia Tyrasului, care se afla la hotarul dintre două popoare scitice, *asiacii* şi *istrienii* (Mela II, 7-8).

Totuşi majoritatea informaţiilor furnizate de autorii antici sunt conţinute doar în descrierile de ordin general ale regiunii nord-pontice.

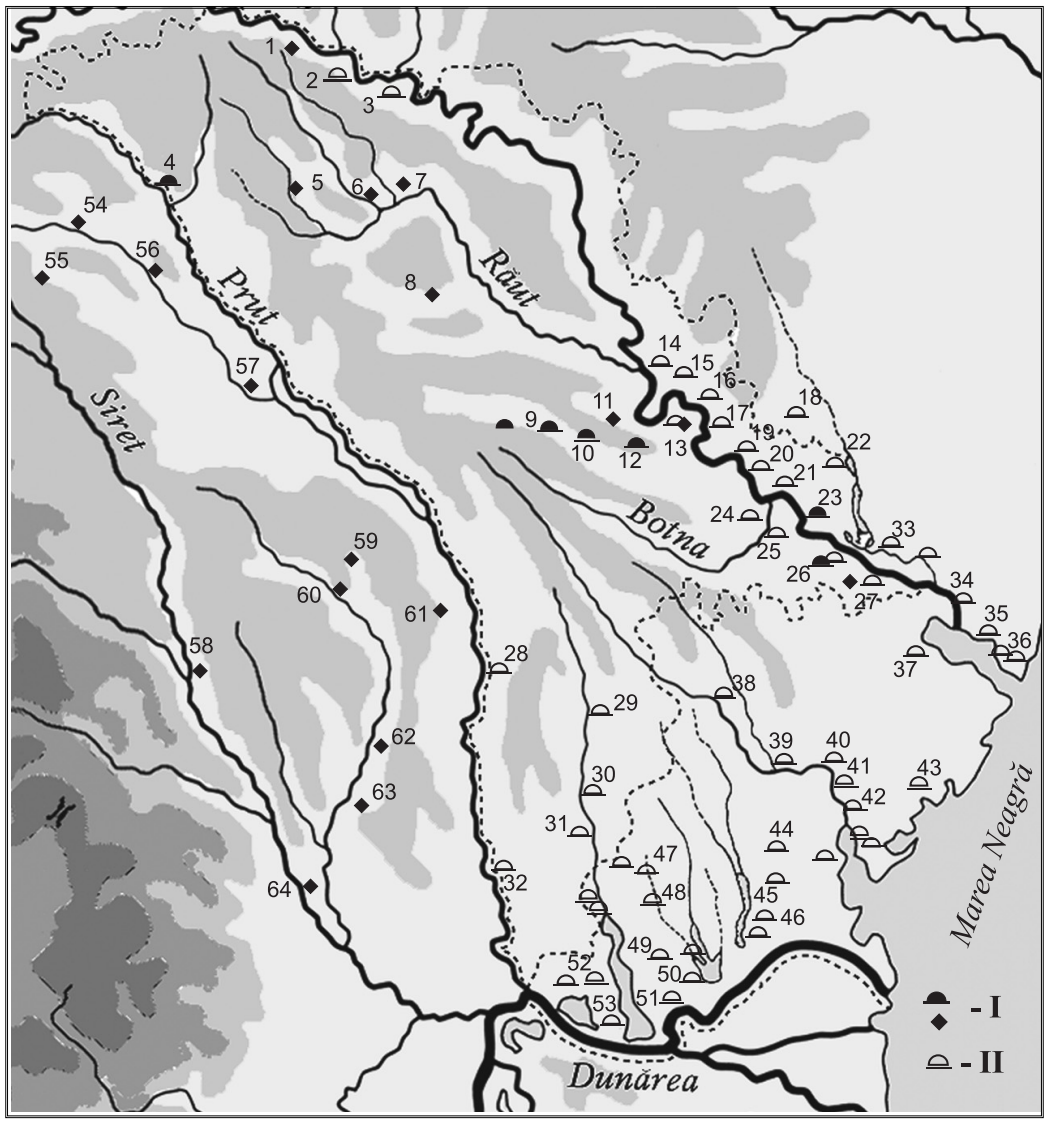
b. Sursele arheologice

Monumentele scitice din zonă sunt concentrate pe cursul inferior al Nistrului şi în interfluviul Nistru-Dunăre. Complexe scitice singulare se mai cunosc în silvostepa spaţiului dintre Nistru şi Prut. În întreg arealul nord-vest pontic a fost semnalat un număr de peste 350 de tumuli scitici, majoritatea cărora se află pe Nistrul Inferior. În afară de morminte tumulare, a fost cercetată, de asemenea, o necropolă plană de mari dimensiuni (Nikolaevka).

Cultura scitică la nord de Marea Neagră este reprezentată prin toate cele trei perioade ale sale de bază: ***timpurie***, cuprinzând intervalul de timp dintre sfârşitul sec. VIII – prima jumătate a sec. VI î.Hr., ***mijlocie***, cu datare de la mijlocul sec. VI până la sfârşitul sec. V î.Hr., şi ***clasică***, de la sfârşitul sec. V până în sec. IV/începutul sec. III î.Hr.

În deplasarea lor spre vest, sciţii timpurii au ajuns la cursul de mijloc al Nistrului aproximativ în prima jumătate a sec. VII î.Hr. În procesul interacţiunii sciţilor cu populaţia locală a Subcarpaţilor de Est, rădăcinile istorice ale cărora ajung până în epoca bronzului, aici a apărut un grup cultural destul de original, care după criteriul geografic a fost denumit Podolian de Vest. El include regiunile subcarpatice ale Ucrainei, Bucovina de Sud şi extremitatea nordică a Moldovei. Printre cele mai bine studiate situri din Moldova sunt aşezarea şi necropola de lângă satul Trinca.

Însă rarele morminte şi descoperirile singulare datate în sec. VII – mijlocul sec. VI î.Hr. (complexele funerare tumulare din preajma actualelor sate Cuconeştii Vechi, Cioburciu, Străşeni) arată lipsa în zonele de silvostepă din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean a unei populaţii scitice stabile,

Descoperiri scitice (selectiv)
I – complexe şi piese izolate din sec. VII-VI î.Hr.; II – complexe din sec. V-IV î.Hr.
1 – Rudi, 2 – Oclanda, 3 – Cosăuţi, 4 – Cuconeştii Vechi, 5 – Sofia, 6 – Putineşti, 7 – Gura Căinarului, 8 – Cîşla, 9 – Străşeni, 10 – Chişinău, 11 – Budeşti, 12 – Mereni, 13 – Corjova, 14 – Dubăsari, 15 – Grigoriopol, 16 – Crasnoe, 17 – Butor, 18 – Velikoploskoe, 19 – Crasnogorca, 20 – Tîrnauca, 21 – Tiraspol, 22 – Nicolscoe, 23 – Cioburciu, 24 – Hagimus, 25 – Cioburciu, 26 – Purcari, 27 – Răscăieţi, 28 – Doina, 29 – Tomai, 30 – Cazaclia, 31 – Balabanu, 32 – Manta, 33 – Troickoe, 34 – Majaki, 35 – Nadlimanskoe, 36 – Nikolaevka, 37 – Semenovka, 38 – Berezino, 39 – Arciz, 40 – Sărata, 41 – Mihajlovka, 42 – Višnevoe, 43 – Divizija, 44 – Vinogradovka, 45 – Srumok, 46 – Červonyj Jar, 47 – Ogorodnoe, 48 – Vasilievka, 49 – Kamenka, 50 – Bogatoe, 51 – Izmail, 52 – Nagornoe, 53 – Čauš, 54 – Manoleasa, 55 – Satu Mare, 56 – Ştefăneşti, 57 – Ţigănaşi, 58 – Bărboasa, 59 – Chirceşti, 60 – Vultureşti, 61 – Huşi, 62 – Fedeşti-Recea, 63 – Horga, 64 – Poiana.

care să locuiască pe cursul superior al Nistrului, în Podolia.

De la sfârşitul sec. VI – începutul sec. V î.Hr. pe teritoriul dintre râurile Nistru şi Prut încep contactele culturale nemijlocite scito-tracice. Arheologic aceste relaţii reciproce se reflectă în înmormântările sincretice cu trăsături specifice tracice (incineraţia, ceramica) şi scitice (armele, piesele de harnaşament), însă numărul lor este relativ mic (complexele de lângă satele de acum Pîrjolteni, Dănceni, Olăneşti).

Hotarul dintre sciţi şi geţii care locuiau în silvostepa spaţiului prutonistrean trecea, către sec. IV î.Hr., pe Nistru. Pentru perioada Sciţiei vechi faptul este contestat de unii cercetători, care consideră că hotarul era pe Prut şi Dunărea Inferioară. După una dintre versiuni, la Dunărea de Jos în sec. VII – începutul sec. VI î.Hr. s-a constituit o uniune barbară condusă de aristocraţia scitică, care controla stepele istro-pontice până la cursul inferior al Bugului. Caracterul discutabil al acestui punct de vedere nu este negat de contribuţia scitică în evoluţia culturii locale tracice din Dobrogea încă din perioada Sciţiei vechi (Sabangia, Cilic-Depe).

Stabilizarea hotarului de vest al Sciţiei lui Herodot (ori clasice) la Dunărea de Jos către mijlocul sec. V î.Hr. are drept rezultat faptul că zona cursului inferior al Nistrului devine una de peregrinările scitice permanente, unde se întemeiază câteva uniuni tribale (grupurile tumulare din preajma actualelor sate Nicolscoe, Suvorovo, Cioburciu). Din perioada de la sfârşitul sec. V – sec. IV î.Hr. la Nistrul Inferior se cunosc cel puţin 14 necropole tumulare mari şi o mulţime de grupuri tumulare mici, precum şi tumuli singulari. La mijlocul – a doua jumătate a sec. IV î.Hr. datează grupurile tumulare mari de lângă actualele sate Pohrebea, Crasnoe, Butor, Parcani şi or. Tiraspol. În zona de stepă apar sălaşele (Etulia). Malurile limanului Nistrului sunt ocupate de o reţea de aşezări mixte geto-scitice elenizate, baza economică a cărora o constituia agricultura şi comerţul cu negustorii greci.

Aşezarea Cioburciu de pe malul stâng al Nistrului Inferior se include în numărul celor barbare, cu toate că ea este interpretată drept factorie comercială cu port fluvial propriu în vechea albie a acestui râu. Populaţia polietnică, care locuia aici în locuinţe semiadâncite de formă circulară, utiliza cotidian în sec. VI î.Hr. oale getice şi scitice, arme scitice. O parte a populaţiei deţinea vase scumpe greceşti – amfore de Clazomene şi ceramică attică de lux acoperită cu firnis negru. Uleiul de măsline şi vinul se importa atât pentru necesităţi proprii, cât şi pentru tranzitarea lui mai departe locuitorilor stepelor. În conformitate cu reprezentările lor religioase, în încăperi de cult speciale erau oficiate diverse acţiuni de ritual şi se jertfeau animale. Statuetele de teracotă ale Kibelei demonstrează răspândirea cultului acestei zeiţe.

Istoricul cercetărilor

Istoria cercetării monumentelor scitice din regiune include câteva etape, care se deosebesc nu numai prin nivelul şi proporţiile lucrărilor de teren şi de birou efectuate, dar şi prin diminuarea sau chiar lipsa lor de fapt.

În *prima etapă* (anii ’80-90 ai sec. XIX) a început investigarea prin săpături a monumentelor scitice din zonă. Astfel, în tumulul din satul Troickoe (reg. Odessa), răscolit în 1881, se afla un schelet uman, însoţit de o amforă şi un opaiţ. În acelaşi an căutătorii de comori locali au răvăşit un grup de movile mici din preajma unui tumul mare, în ele găsindu-se amfore. Ceva mai târziu, în anul 1895, la o distanţă de 2 km de s. Troickoe, la vărsarea r. Turunčuk, aceeaşi categorie de săpători au distrus o movilă în care de asemenea era un schelet cu amforă. Aproximativ tot în acei ani, într-o grădina din s. Il’inka (din acelaşi raion actual) întâmplător au fost descoperite două schelete umane, lângă unul dintre ele fiind depuse 18 vârfuri de săgeţi de bronz.

Săpături de proporţii în această etapă au fost întreprinse în zona actualului or. Tiraspol (până în anul 1911) de soţii I.Ja. şi L.P. Stempkovski. Printre multiplele morminte din diferite epoci istorice, descoperite în 412 tumuli, au fost şi înmormântări scitice. Însă rezultatele săpăturilor efectuate de cuplul Stempkovski, cu excepţia unei lucrări cu caracter publicistic editată de V.I. Goškevič în anul 1903, au fost incluse în circuitul ştiinţific abia peste mai mult de o jumătate de secol de A.I. Meljukova.

Studierea arheologică a antichităţilor scitice din regiune în *etapa a doua* (perioada interbelică) practic a fost stopată. Drept excepţie se prezintă cercetările din anii ’30 ai sec. XX efectuate în partea centrală a spaţiului din dreapta Nistrului de antropologul român A. Donici, care, analizând câteva cranii din tumulii de lângă satul Vadul lui Vodă, sublinia în mod special proveniența lor din morminte scitice ce conţineau spade „de tip scitic”, adică *akinakes*.

În cea de-*a treia etapă* (anii ’40-60 ai sec XX), după o întrerupere semnificativă au fost reluate investigaţiile tumulilor. La început monumentele scitice erau descoperite doar în paralel cu cercetarea tumulilor din epoca bronzului. Dar deja în această etapă începe analiza sistematică a antichităţilor culturii scitice din stepele bazinelor Nistrului, Prutului şi Dunării, accentuându-se şi importanţa studierii dinamicii relaţiilor traco-scitice.

Din *a patra etapă* (anii ’60-80 ai sec. XX) începe studiul constant şi sistematic al complexelor scitice din zonă (aşezarea şi necropola din preajma s. Nikolaevka). Perioada se evidenţiază şi prin amploarea cercetării tumulilor, fiind săpate aproape 300 de movile. Către

Cercei de aur. Balabanu, Butor.

mijlocul anilor 1980 în circuitul ştiinţific au fost introduse noi materiale, care au permis formarea unui fond solid de izvoare pentru epoca scitică şi încadrarea sigură a părţii stepice din regiune în zonele pontice, unde cultura sciţilor nomazi era larg răspândită la sfârşitul sec. V – sec. IV î.Hr.

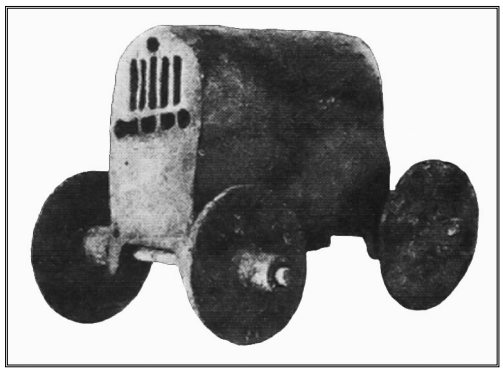
Investigarea tumulilor scitici de la sfârşitul sec. V – sec. IV î.Hr., realizată sub coordonarea lui Nicolae Chetraru în preajma actualului oraş Dubăsari, se consideră printre cele mai de amploare. În perioada anilor 1980-1987 au fost săpate 38 de movile, 17 dintre ele conţinând complexe scitice datate la sfârşitul sec. V – sec. IV î.Hr. Îndeosebi trebuie de menţionat descoperirea în tumulii de la Dubăsari a ritualului, până atunci necunoscut în spaţiul Nistru-Prut-Dunăre, de incinerare pe sol a unor construcţii funerare complicate. În urma acestor lucrări savanţii au beneficiat de un material arheologic de unicat, ce oferea posibilităţi vaste pentru analiza comparativă şi reconstituiri istorice. De această perioadă ţin şi primele generalizări cu interpretări originale ale vestigiilor scitice din zonă. Au fost evidenţiate grupurile Dunărean şi Nistrean (E. Redina, S. Andruch), care împreună alcătuiesc varianta locală Nistreano-Dunăreană a culturii scitice de stepă (V. Ol'chovskij). După anul 1991 investigaţiile de teren pe scară largă a monumentelor scitice din regiune au încetat.

Ultimii 20 de ani se caracterizează prin reluarea treptată a cercetărilor de teren în siturile scitice târzii de pe malul stâng al Nistrului Inferior (Hlinaia). Atenţia arheologilor este focalizată asupra unor anumite situri. Investigarea în continuare a monumentelor scitice din regiune este legată de publicarea în ultimii ani a unui şir întreg de lucrări de sinteză vizând nomazii timpurii din arealul nord-pontic, în care sunt examinate separat şi obiectivele scitice din interfluviul Prut-Nistru.

Recent a fost realizată o nouă periodizare a culturii scitice din spaţiul Nistru-Prut-Dunăre în baza tipologiei ritualului funerar, a studiului culturii materiale şi analizei pieselor-indicatoare cronologice. Cu toate acestea, se resimte lipsa unei lucrări de sinteză consacrată monumentelor scitice din zonă, iar multe vestigii scitice interesante descoperite rămân încă nepublicate şi puţin cunoscute.

Habitatul şi modul de viaţă, economia

Baza economiei sciţilor nomazi o alcătuia creşterea animalelor, cu predominarea în turme a vitelor cornute mici, a cailor şi prezenţa, într-o măsură mai mică, a vitelor cornute mari. Sciţii se deplasau în grupuri mari de triburi pe un anumit teritoriu, urmând o anumită rută a perindărilor. În astfel de condiţii populaţia locuia în care cu patru-şase roţi, acoperite cu piei de animale. Carele erau trase de boi. În descrierea sa Herodot explică invincibilitatea sciţilor anume prin circumstanţele modului lor de viaţă: *„...sciţii nu au nici cetăţi, nici ziduri întărite; ci toţi îşi duc casele cu ei şi sunt arcaşi călări, trăind nu din agricultură, ci de pe urma dobitoacelor ce le au.*

Modelul unei căruțe-case scitice

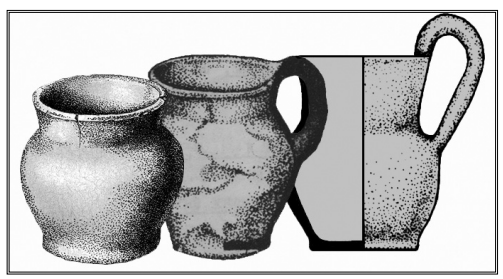
Iar locuințele lor sunt în căruțe. Și atunci cum să nu fie de nebiruit aceștia oameni și cum să te poți apropia de dânșii?" (Herodot IV, 46).

În hrană se utiliza preponderent carnea. Laptele era consumat în stare proaspătă, dar și ca lapte acru. În afară de aceasta, din lapte se făcea și o specie de băutură amețitoare de tipul cumâsului. Produsele alimentare se mai completau cu vânat și pescuit. O parte din produse – vinul, uleiul de măsline – pătrundeau la sciți prin intermediari ori nemijlocit din coloniile antice grecești.

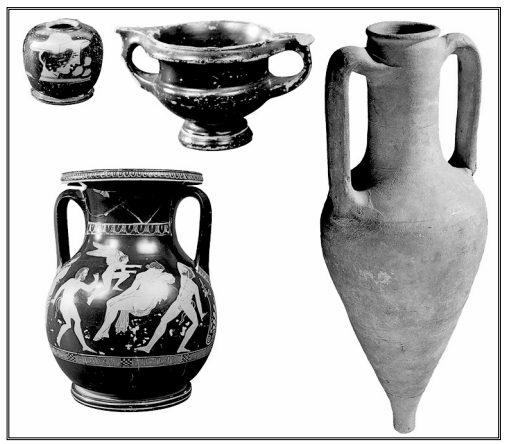
Produsele agricole și meșteșugărești sciții le primeau de la triburile sedentare de agricultori, dar meșteri care confecționau obiecte de primă necesitate din metal și alte materiale erau prezenți în fiecare hoardă nomadă. Hrana se pregătea în vase de lut modelate cu mâna, procurate de asemenea de la vecinii-agricultori. Un rol important revenea comerțului cu orașele grecești. Sciții din zona de silvostepă exportau cereale, miere, ceară, blănuri și vite, precum și robi. Cele mai solicitate produse grecești erau vinul și uleiul aduse în amfore, recipiente de ceramică și metal, podoabele și piesele de toaletă.

Confecționarea armelor era o ocupație foarte răspândită la sciți. O parte importantă din arme ei le primeau de la propriii lor meșteri-armurieri. Cea mai mare parte a fierului și bronzului care se producea în Sciția sau venea de la vecini era utilizată pentru confecționarea armelor și a pieselor de harnașament. Armele luxoase de paradă pentru aristocrația scitică, după modele scitice, erau lucrate de meșteșugarii greci, ce lucrau în numeroase ateliere din centrele antice grecești de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre.

Lucrările autorilor antici, imaginile realiste (deseori aproape „fotografice")

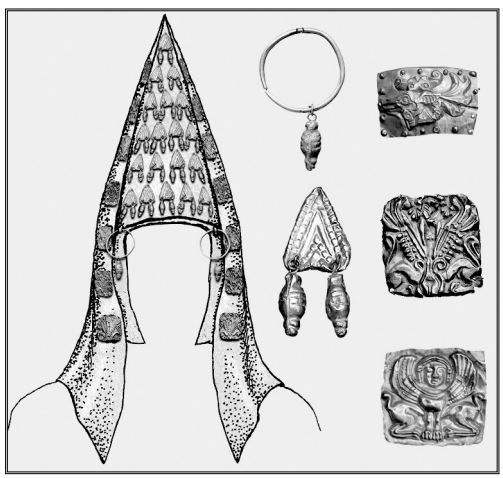
Ceramică modelată cu mâna. Butor, Mereni.

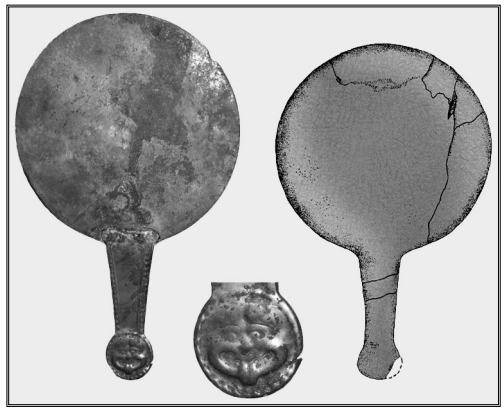
Ceramică de import. Dubăsari, Butor, Manta

ale sciţilor pe obiecte de toreutică din mormintele scitice permit reconstituirea chipului lor fizic şi al hainelor. Bărbaţii purtau scurte şi pantaloni de piele, caftane de lungime medie, fiind încălţaţi în cizme moi de piele. Scurta şi caftanul în mod obligatoriu se încingeau cu o centură. Pe curele sciţii purtau armele şi echipamentul militar – spada, pumnalul, toporul, gresia de ascuţit, cravaşa, tolba cu săgeţi, arcul. În afară de aceste curele înguste, sciţii mai purtau şi cingători protectoare late. Pe cap purtau glugă de piele ori şapcă înaltă din blană sau pâslă. Mulţi bărbaţi îşi legau părul lung cu panglici de piele ori ţesătură. Sciţii purtau barbă şi mustăţi, cu toate că sunt şi imagini de sciţi bărbieriţi. Costumul era înfrumuseţat cu multiple elemente decorative, predominând broderia cu motive geometrice şi vegetale.

Femeile purtau, de regulă, rochii lungi cu mâneci lungi sau medii. Deasupra rochiei se îmbrăca un halat deschis. După toate probabilităţile, şi

Reconstrucţia comănacului unei femei nobile. Dubăsari

Oglinzi scitice. Mereni, Dubăsari

femeile purtau pantaloni de tip şalvari. Capul se acoperea cu o basma-cuvertură lată (fixată cu o panglică de piele sau stofă), ce acoperea umerii. Femeile scite utilizau frecvent oglinzi de bronz circulare, prevăzute uneori cu mânere, pe care le păstrau, învelindu-le preventiv cu pânză, în tocuri de lemn sau pungi de piele.

Materia primă pentru confecţionarea hainelor era lâna, inul şi cânepa. Sciţii nobili utilizau stofe de import pentru coaserea hainelor – se cunosc veşminte de atlas pentru femei.

Îmbrăcămintea aristocraţilor se deosebea prin prezenţa în elementele de decor a unor broderii mai complicate, mai ales cu fir de aur, la fel fiind prevăzută cu aplici de aur. Astfel, comănacul de formă conică din mormântul nobilei scite şi a slujnicei sale (mormântul din tumulul 18 de lângă or. Dubăsari) era decorat cu aplici de aur reprezentând grifoni şi ornamente vegetale.

O completare importantă a costumului scitic, mai cu seamă a celui no-

Torquesul de aur de la Dubăsari

biliar, erau podoabele: cerceii și inelele de tâmplă, torquesurile, brățările pentru mâini și picioare. Populația de rând purta piese de bronz, cei mai bogați și nobilii își permiteau podoabe de argint ori aur. Un interes aparte prezintă cerceii de aur lucrați în tehnica filigranului din mormântul de la Balabanu, datat în sec. IV î.Hr. (*vezi il. pag. 472*). Marginile lor superioare sunt prevăzute în partea din față cu capete de grifoni, iar în cea din spate cu o rozetă având șase petale. Grifonii sunt reprezentați cu limba scoasă, urechi lungi și încoronați. Acești cercei au fost purtați mult timp, lateral firul torsionat și granulele fiind șterse puternic; de asemenea, piesele au urme de reparații. O adevărată capodoperă a toreuticii greco-scitice este și torquesul masiv de aur, găsit într-un mormânt nobiliar de lângă Dubăsari.

Viața socială

Regatul scitic de la nord de Mărea Neagră

De la sfârșitul sec. VIII și până la hotarul sec. IV-III î.Hr. sciții iranolingvi din stepele nord-pontice erau organizați într-o formațiune de tip statal timpurie – *Sciția Europeană*. Istoria Sciției au alcătuit-o două regate scitice ce au existat consecutiv – *Sciția veche* și *Sciția clasică*. Figura supremă era cea a regelui. Însă nu există dovezi că acest rege ar fi avut putere deplină asupra tuturor triburilor scitice. Nu este exclus ca titlul să fi fost purtat concomitent de câteva persoane, fiecare dintre acestea fiind în fruntea unui anumit grup teritorial de triburi. În același timp, erau personalități care, în funcție de situația politică concretă, puteau întruchipa puterea supremă asupra tuturor sciților.

Lingviștii, istoricii și arheologii au întreprins numeroase și destul de reușite încercări de a alcătui lista regilor și a dinastiilor scitice din sec. VII-IV î.Hr. Există mai multe interpretări și ortografieri ale numelor regilor sciți, dar preferință se dă totuși celor iraniene, când semnificația reconstituită a numelui nu contrazice demnitatea regală a purtătorului acestuia.

Expresivitatea și specificitatea pentru cotidianul nomad a multor nume etimologizate permit „personificarea" istoriei sciților. Doar fiecare tumul scitic „regesc" reprezintă nu numai un excelent monument de istorie și cultură, conținând piese artistice deosebite, ci și mormântul unui om concret, ale cărui nume și fapte le putem recunoaște uneori din relatările autorilor antici. Primul val de migrație al sciților-nomazi din zonele central-asiatice, în deplasarea sa spre vest la sfârșitul sec. VIII î.Hr., s-a împărțit, după cum s-a menționat, în două torente: unul s-a îndreptat către Caucazul de Nord, cel de-al doilea stabilindu-se pe țărmul de nord al Mării Negre.

Prima dinastie a epocii expedițiilor istorice în Asia Anterioară (realiza-

tă din teritoriile Caucazului de Nord) o reprezintă regii: *Išpakai,* aproximativ anul 675 î.Hr. (*călăreţul*, de la rădăcina scitică *aspa *'cal'* cu sufixul -ka); *Bartatua/Partatua,* grec. Προτοθύης, aprox. 675-672 î.Hr. (numele poate însemna *'puternic în luptă', 'deţinător de putere'*) şi *Μαδύης, Μαδυς,* aprox. 650-600 î.Hr. (scit. *madu- *'miere'* sau cu sensul din onomastica indoiraniană *'ameţit, băutură îmbătătoare', 'aflat în extaz, însufleţit de extaz'*.

Sciţia veche (sec. VII-VI î.Hr.). Pentru sciţii timpurii din zona nord-pontică regiunea de stepă a Niprului constituia teritoriul lor de bază.

A doua dinastie a regilor sciţi (Herodot IV, 76) este reprezentată prin regii *Σραργαπείθης,* sec. VII î.Hr. (vechi-iran. sparga-paisa *'asemănător mlădiţei, vlăstar'*, sau avest. spareγa *'muchie de săgeată'* şi avest. paisa *'înfăţişare, imagine, exterior'*); *Λύκος,* sec. VII-VI î.Hr. (grec. 'lup'), *Γνούρος*, prima jumătate a sec. VI î.Hr. (indoar. gandira 'o plantă de grădină'), *Σαύλιος* şi fratele său *'Ανάχαρσις*, mijlocul sec. VI î.Hr. (*ana-hvarti *'nevătămat'*), *'Ιδάνθυρσος*, ultima treime a sec. VI î.Hr. Alţi câţiva cârmuitori cunoscuţi de asemenea sunt consideraţi regi ai Sciţiei vechi. Acest regat a existat până la începutul – prima jumătate a sec. VI î.Hr.

Sciţia lui Herodot (sau clasică). Al doilea val de migraţie al sciţilor din a doua jumătate a sec. VI î.Hr. a inundat teritoriile nord-pontice. Cultura Sciţiei vechi a fost nimicită, şi pe ruinele ei s-a ridicat Sciţia clasică, numită şi *a lui Herodot*, teritoriu de bază al căreia devin stepele de pe ţărmul de nord al Mării Negre.

În perioada Sciţiei clasice din sec. V î.Hr. au cârmuit regii sciţi din dinastia a treia (Herodot IV, 78): *?Αργοτας,* aprox. anii 510-490 î.Hr. (oset. argud *'sfinţit'*, *'binecuvântat'* sau vechi-iran. arga-uta *'deţinător de cunoştinţe valoroase'*); *'Αριαπείθης,* aprox. 490-460 î.Hr. (vechi -iran. *'cu înfăţişare iraniană/ariană'*); *Σκύλης,* aprox. 470-440 î.Hr. (numele *skula/*skula-* este legat de etnonimul „sciţi", *skuδa-, la fel *skol-* 'tânăr', 'mai mic'), *'Οκταμασάδης,* aprox. 460/440-390/380(?) î.Hr. (poate semnifica „*cârmuitor proslăvit*" sau „*înţelept slăvit*") şi *'Ορικος,* a doua jumătate a sec. V î.Hr. (scit. *vara, oset. wær, wærrik *'miel'*, *'berbec'* ori de asemenea *varka *'lup'*).

În sec. IV î.Hr. Sciţia era condusă de *'Ατέας* (Iust. IX, 2 ş.a.) (*'sincer'*, *'adevărat'*), Anonimii 1, 2, 3 (Arr. Anab.; Ps. Demosph.) şi *''Αγαρος* (Diod. XX, 24) (scit. *a-gar *'care este treaz/care veghează'*).

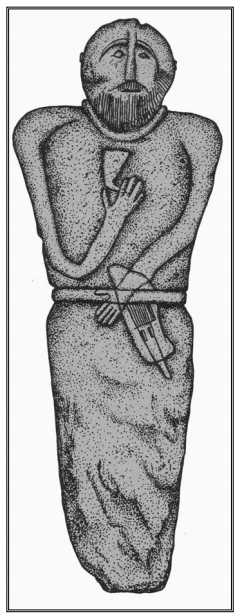
Relaţiile sociale după datele ritualului funerar

Monumentele scitice din regiune se documentează în majoritate prin complexele funerare tumulare. Pentru perioada Sciţiei vechi au fost înregistrate numai vreo zece morminte scitice cu arme. Însă începând din sec. V î.Hr. se constituie deja necropolele gentilice. Iniţial decedaţii erau înmormântaţi în gropi simple de formă ovală ori rectangulară, ulterior însă se preferă catacomba – o cameră funerară închisă,

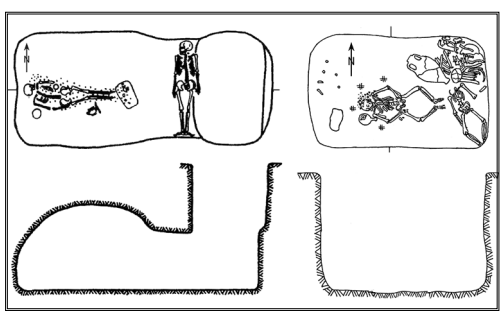
ce avea un *dromos* (coridor-fântână) separat, de regulă, vertical. Treptat vechile tipuri de morminte dispar, și de la mijlocul sec. VI î.Hr. catacombele predomină, fiind utilizate de majoritatea populației.

Reprezentanții unuia dintre triburile scitice, ce rătăceau în teritoriile din bazinul Nistrului (regiunea actualului or. Dubăsari) pe parcursul sec. IV î.Hr., amenajau la nivelul orizontului antic un fel de construcții piramidale de lemn deasupra cadavrelor, le incinerau și, fără să aștepte stingerea definitivă a focului, începeau să ridice mantaua tumulului.

Se obișnuia pomenirea decedatului la locul înmormântării (așa-numitele ospețe funerare), după care amforele erau sparte. Pe movilele ridicate membrilor comunității ce aveau merite deosebite sciții instalau *stele* (lespezi de piatră) funerare cioplite, care reprezentau figuri umane cu atribute militare. Se vede clar pe ele vestimentația, încălțămintea, acoperământul de cap, însemnele puterii (*rythonul*, *torquesul*), podoabele și armele. Cu toate că răspândirea lor este destul de largă (în spațiul de la nord de Marea Neagră se cunosc cca 90 de astfel de stele și mai multe fundații pentru ele), izvoarele scrise nu conțin nicio informație în privința practicării de către sciți a tradiției de a ridica sculpturi de piatră ori lemn. Totuși, „babele de piatră" erau un însemn important, ce marca prezența sciților și controlul lor asupra teritoriilor în care ei se perindau. Sculpturile scitice reprezintă în linii generale ideea chipului eroizat al strămoșului, al conducătorului-întemeietor, al eroului-apărător și asigurător al fertilității. În afară de aceasta, stelele reprezentau imaginea lui *Targhitai* (strămoșul regilor sciți și primul lor rege). În sculptura scitică este cuprins conceptul axului universului, întruchipând ideea universală și eurasiatică comună de structură ordonată a lumii cu elementul său central în chip de arbore, stâlp, falus și figură a unui personaj mitologic.

Sculptură în piatră. Butor

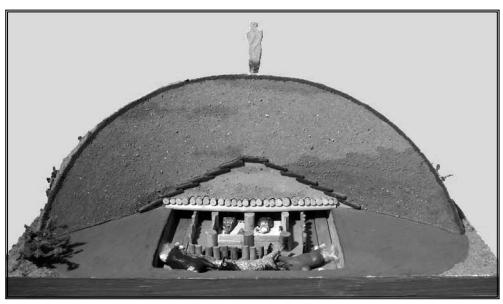

Morminte scitice. Dubăsari

Amenajări deosebit de complexe și durabile se realizau la mormintele regilor sciți și ale nobililor. Membrii cetelor militare și sciții bogați erau înmormântați cu onorurile cuvenite, mult mai modeste fiind mormintele oamenilor simpli. Complexele funerare ale unor femei nobile scite, înso-

ţite de slujnicele lor, de la Balabanu şi Dubăsari demonstrează că persoanele dependente se înmormântau, de regulă, fără inventar funerar. În bazinul Nistrului n-au fost descoperiţi tumuli grandioşi cu morminte scitice regale, dar s-au cercetat morminte ale aristocraţiei locale (Dubăsari, Butor, Balabanu, Nicolscoe, Doina).

Mormântul dintr-un tumul aflat în preajma or. Dubăsari aparţinea unui reprezentant al cârmuitorilor locali, rangul său ierarhic înalt fiind confirmat de un *torques* masiv (podoabă purtată la gât, cântărind peste 800 g de aur). Bărbatul a fost incinerat, însă întreaga structură a inventarului demonstrează exclusiv subcultura militară masculină scitică (componente ale armamentului ofensiv şi defensiv, piese de harnaşament). Inventarul mai includea vase de lux pentru vin, importate din Grecia. Torquesul prezintă o bară inelară turnată având capetele tubulare executate în formă de capete de lei, unite printr-o placă pe care sunt fixate două raţe mici (*vezi il. pag. 476*). Piesa s-a aflat timp îndelungat în mediul clanului conducător, confirmând drepturile de succesiune a poziţiei sociale.

Tumulul princiar de la Cosăuţi – reconstrucţie

Prin amploarea construcţiei şi sacrificiile depuse, o atenţie deosebită merită tumulul princiar, cercetat de V. Dergaciov în apropierea s. Cosăuţi (Soroca). Complexul funerar era constituit din trei încăperi concentrice de proporţii (parametri externi: 8,0x10,0 m), pereţii fiind căptuşiţi cu stâlpi de lemn verticali. Groapa funerară era acoperită cu bârne, lut viu şi blocuri de piatră de Cosăuţi. În camera exterioară, la intrare, erau vestigiile unui câine, a trei cai şi a îngrijitorului de cai. În spaţiul alăturat se afla scheletul unui slujitor. Persoana principală, împreună, probabil, cu soţia se aflau în camera centrală, care, cu regret, a fost prădată încă în vechime. Dar în favoarea existenţei unui inventar funerar bogat, în anumită măsură, mărturisesc cele peste 70 de tuburi de argint din setul de harnaşament al unuia dintre cai.

În mormintele membrilor comunităţii scitice, în funcţie de statutul lor social, se găseau arme pentru ofensivă şi defensivă (la bărbaţi), unelte de muncă (predominant cuţite), amfore greceşti cu vin şi vase de băut, urme ale depunerii de mâncăruri de carne (într-o treime din morminte), de asemenea oglinzi şi diferite podoabe (în mormintele femeilor). Prezenţa în unele morminte a ceramicii de lux pictate greceşti dovedeşte un înalt nivel al bunăstării oamenilor înmormântaţi în ele. Cel mai strălucit exemplu al creaţiei artistice individuale a pictorilor greci semnalat în spaţiul pruto-nistrean este *pelica* cu figuri roşii de la sfârşitul sec. V î.Hr., depusă într-un mormânt sci-

tic descoperit lângă s. Manta. Membrii de rând ai comunității, bărbații erau înmormântați cu lănci și săgeți, iar femeile – cu podoabe modeste și unelte de muncă.

Arta militară

În timpul expedițiilor militare ale sciților spre răsărit a început să se constituie echipamentul militar scitic, care a reprezentat o bază materială serioasă a puterii lor militare. Familiarizarea cu echipamentul militar al popoarelor Orientului, împreună cu care ori împotriva cărora au luptat sciții, a dat un imbold puternic dezvoltării armelor scitice. Acest lucru se referă mai ales la mijloacele de apărare individuală a ostașului și a calului său de luptă.

Armele defensive. În Orientul antic încă de la mijlocul mileniului II î.Hr. erau utilizate *zalele* lucrate din plăci nu prea mari de bronz, apoi și de fier, cusute pe o bază de piele. Ciocninduse în luptă cu ostașii îmbrăcați în astfel de *cuirase*, sciții au preluat în scurt timp cel mai rațional sistem de atașare a plăcilor metalice de piele, modul de cuplare a plăcilor între ele, de asemenea principiul de aranjare a lor într-o anumită ordine și consecutivitate, astfel încât să formeze un strat protector asemănător la exterior solzilor de pește. Acest lucru a avut o importanță excepțională pentru evoluția în continuare a echipamentului scitic de apărare. Meșterii-armurieri sciți utilizau în procesul lucrului astfel de piese simple cum sunt plăcile de dimensiuni medii pentru confecționarea întregului complex de echipament defensiv – zale, coifuri, scuturi, cingători de luptă, de asemenea pantaloni acoperiți cu plăci metalice.

Principalul mijloc de apărare individuală a oșteanului scit era *cuirasa*, de aspecte și modele diverse. Aceasta arăta ca o cămașă scurtă cu mâneci tot scurte, acoperită în întregime de plăcuțe de metal, și doar în cazuri rare avea seturi metalice aplicate și pe mânecile lungi.

De regulă, în calitate de bază-suport al cămășii de zale era utilizată pielea compactă, densă, care trebuia să fie însă destul de maleabilă. Plăcile metalice consolidau și protejau partea ei superioară, a umerilor, sau întreg torsul. Multe cuirase aveau acoperită cu metal doar partea din față. Pentru confecționarea unei cuirase în formă de cămașă sau scurtă cu mâneci erau necesare câteva sute de plăci, iar sistemul de asociere și fixare a lor prezenta un strat de 4-5 piese. Cu ajutorul unor cureluțe subțiri de piele ori tendoane, plăcuțele erau cusute pe pielea groasă, dar bine prelucrată și plastică. De obicei, pentru o cămașă de zale erau utilizate plăci dintr-un singur fel de metal, cel mai adesea din fier. Uneori însă, când se dorea un echipament de aspect mai elegant, de paradă, anumite părți componente se executau din bronz.

Pentru protecția capului se foloseau *coifurile*. În sec. VI î.Hr. războinicii sciți practicau coifuri mari turnate din bronz, destul de grele, care le protejau partea superioară a capului și urechile. Începând din sec. V î.Hr. este utilizat des coiful confecționat dintr-o

glugă piramidală de piele, acoperită cu plăci metalice aranjate după principiul solzilor de peşte. La fel din sec. V î.Hr. în Sciţia pătrund tot mai mult coifurile greceşti (corintice, calcidice, attice), accesibile însă numai aristocraţiei locale. De la sfârşitul sec. V şi în sec. IV î.Hr. în mormintele scitice se întâlnesc plăci metalice pentru protecţia picioarelor (*cnemide*) şi a coapselor. O categorie aparte de armură o reprezintă şi *centurile de luptă*, ce aveau o lăţime mai mare de 20 cm, protejând abdomenul războinicului.

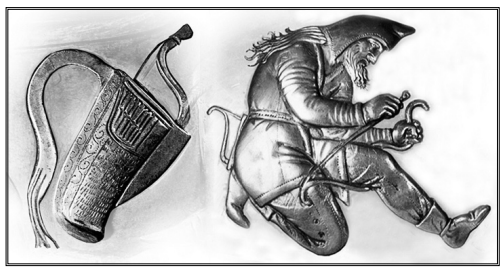
Un mijloc sigur de apărare a luptătorilor erau şi *scuturile* diverse, dintre care se cunosc cele circulare, acoperite cu un strat de metal şi având o aplică masivă (*umbo*) în centru. Modul de fixare a plăcilor de fier de scut era similar cu cel utilizat pentru cuirase. Scuturile erau grele, şi le puteau purta numai călăreţii, atârnate în spate, eliberând astfel mâinile pentru a ţine în frâu calul şi a folosi lancea în luptă. Războinicii sciţi de rând aveau scuturi uşoare, împletite din nuiele.

Din sec. VI î.Hr. sciţii încep a practica mijloace speciale şi pentru protecţia capului *calului*. Plăci groase de bronz protejau fruntea şi obrajii calului, pentru restul corpului lui se confecţionau un fel de huse de piele, acoperite cu plăci de metal. Pentru cai se mai confecţionau pieptare din piele sau pâslă groasă. În aşa fel, călăreţul şi calul, ferecaţi în metal, erau bine apăraţi.

Armele ofensive. Armamentul scitic de atac includea mai multe categorii, destinate zdrobirii inamicului de la distanţă mare (arcul şi săgeata, praştia de aruncat ghiulele), în luptă la distanţă medie (lăncile şi sulițele de aruncat), la distanţă mică (sulița, spada, toporul de luptă, buzduganul) şi în lupta corp la corp (pumnalul şi cuţitul de luptă).

În mod obligatoriu fiecare scit trebuia să aibă în dotare *arc* şi *săgeţi*. Rămăşiţe ale setului de vârfuri de săgeţi se găsesc practic în fiecare mormânt bărbătesc, adesea în cele femeieşti şi ale copiilor. Autorii antici comparau forma arcului scitic cu litera greacă *sigma* ori cu conturul ţărmului de nord al Mării Negre. De la arcurile scitice (cu o lungime de până la 80 cm) s-au păstrat numai anumite părţi componente, executate din corn ori os. Coarda, după relatările autorilor antici, era făcută din tendoane de animale sau din păr de cal. Tijele săgeţilor se confecţionau din stuf ori ramuri subţiri de mesteacăn. Vârfurile de săgeţi erau lucrate din bronz, fier sau os, fiiind prevăzute şi cu pene de păsări de talie mare. Diferite tipuri speciale de vârfuri de săgeţi serveau pentru străpungerea cămăşilor de zale, scuturilor şi coifurilor.

Arcul scitic era puternic, săgeţile lansate cu el puteau zbura la o distanţă

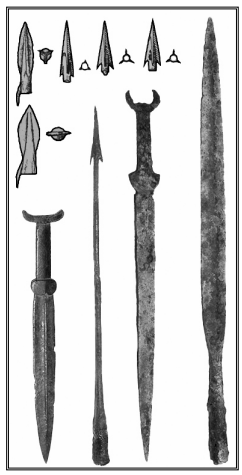
Goritul şi arcul scitic.
Imagini pe o cupă de argint

semnificativă. Nu în zadar marele dramaturg al antichității Eschil remarca bătaia lungă a arcurilor sciților. În evul mediu arcașii buni trăgeau câte 10-12 săgeți pe minut. Probabil că la fel de iute trăgeau și sciții, considerați drept cei mai buni arcași din epoca antică. De obicei, scitul purta cu el de la 30 până la 150 de săgeți. La o tragere intensă asupra inamicului, ele ajungeau pentru 3-15 minute de luptă. Dacă operația era realizată de zeci și sute de războinici, atunci asupra dușmanului se abătea o puzderie de săgeți aducătoare de moarte.

Arcul se ținea într-o tolbă specială, de piele ori lemn, care-l apăra de deteriorare, numită de greci *gorit*. Acest accesoriu era foarte comod prin faptul că avea un buzunar special pentru săgeți.

Un rol deosebit și foarte important în componența echipamentului militar scitic îl jucau *spada* (cu o lungime de până la 60-70 cm) și *pumnalul* (lung de 35-40 cm). Deja la sfârșitul sec. VII î.Hr. se termină procesul de formare a spadei scitice tipice (*akinakes*). Cele mai timpurii exemplare aveau tăiș dublu, lamele aproape paralele, iar mânerul și capătul erau de formă prismatică.

În continuare au loc schimbări ale formei spadelor scitice, cu toate că în sec. V-IV î.Hr. predomină cele cu două tăișuri. În sec. V apar lame de o formă nouă – triunghiulară, mult alungită (numite și *în formă de flacără*), partea superioară a mânerului imitând două gheare de pasăre de pradă sau două volute, orientate una către cealaltă. În sec. IV se răspândesc spadele cu capătul oval, mai rar aproape circular, și cele cu un singur tăiș (*mahaire*). Pe parcursul întregii istorii scitice teaca spadelor se confecționa din lemn acoperit cu piele. Spada se atârna de cingătoarea de luptă printr-un laț, în partea dreaptă, mai aproape de abdomen decât de șold.

Arme scitice. Cuconeştii Vechi, Mereni, Pîrjolteni

În afară de spade, sciții aveau la înarmare *lănci* și *darde*. De obicei lancea consta din trei părți componente – vârf (cu lungimea de 30-72 cm), tijă/mâner și călcâi/suport. Vârfurile înguste și lungi erau destinate străpungerii cuiraselor și scuturilor, coifurilor și cnemidelor oștenilor greu înarmați. Lancea lungă (de până la 3 m), utilizată pentru lovire, era comodă în lupta dintre călăreți. Dardele erau folosite pentru aruncare. Se cunosc și *topoare de luptă* din fier.

Armamentul scitic era printre cel mai performant pentru acele timpuri, permitea lupta cu succes împotriva oricărui dușman, călare ori pedestru, și a influențat dezvoltarea echipamentului militar la popoarele vecine. Grecii nord-pontici au preluat întru totul întregul set armurier al sciților, renunțând la multe modele grecești. Arme scitice se întâlnesc în complexe arheologice din Europa Centrală. De ase-

menea, armamentul scitic a pătruns departe la nord şi est de sciţi, la popoare aflate la distanţe de zeci şi sute de kilometri de ei.

Organizarea armatei şi tactica. Majoritatea populaţiei de sex masculin se ocupa de războaie. Izvoarele scrise (Herodot şi Diodor din Sicilia) comunică despre existenţa la sciţi a cavaleriei şi a pedestrimii. Herodot şi Tucidide scriau că fiecare oştean scit este un arcaş călare. Probabil, forţa principală a armatei scite era călărimea. Majoritatea călăreţilor erau uşor înarmaţi, nu aveau deloc ori numai foarte puţin echipament defensiv. Militarii de rând luptau pedestru. Scurtele şi glugile de blană, hainele confecţionate din piele neprelucrată de animale mari, într-o măsură oarecare, ocroteau pe aceşti oşteni în luptă.

Este imposibil de calculat numărul ostaşilor de care dispunea Sciţia. Herodot a notat povestirea despre regele sciţilor *Ariant,* care „*...voind să afle numărul sciţilor, a ordonat ca fiecare scit să aducă câte un vârf de săgeată... Astfel a fost adunată o mare cantitate de vârfuri de săgeată, şi regele a hotărât să-şi ridice un monument din ele: a poruncit să fie turnat ...un vas de aramă... în care încăpeau liber 600 de amfore, iar grosimea pereţilor acestui recipient era de şase degete*" (Herodot IV, 81).

Forţa de şoc a oştirii scitice era drujina greu înarmată de cavalerie, grupată în jurul cârmuitorilor şi conducătorilor militari. Această drujină cunoştea tehnica luptei în formaţie, specifică armatei regulate, era bine instruită şi

Călăreţ scit – reconstrucţie

avea experienţa bătăliei cu cavaleria şi pedestrimea duşmană. Lupta, se pare, în coloane restrânse, atacând în principal nucleul formaţiunii inamicului. Era în stare să spargă frontul duşmanului şi să se reorganizeze direct pe câmpul de luptă, schimbând direcţia de atac, manevrând iscusit după împrejurări, aplicând lovitura la momentul potrivit şi în locul potrivit. Atacul drujinei era anticipat de tirul intens al arcurilor şi praştiilor, urmat de aruncarea lăncilor şi a dardelor. Formaţiunea astfel dereglată a inamicului era penetrată atunci prin lovitura cavaleriei grele, iar călăreţii uşor înarmaţi finalizau nimicirea duşmanului.

Religia şi arta

Religia scitică se caracterizează prin politeism (credinţa în mai multe divinităţi), iar subiectele principale ale *mitologiei scitice* sunt foarte asemănătoare cu cele din mitologia popoarelor

indoiraniene. Conform lui Herodot, în componența panteonului scitic intrau șapte zeități. Pe treapta superioară se afla *Tabiti* (zeița vetrei casei, legată de instituția puterii regale; corespundea Hestiei din mitologia greacă), urmată de *Papaios* (zeu ceresc; la greci Zeus) și *Api* (zeitate chtoniană în formă de șarpe, întruchipare a lumii subterane; Geea în miturile grecești). După ei, pe o treaptă inferioară, erau situați *Oitosyr/Goitosyr* (zeu solar; la greci Apollon) și *Argimpasa/Artimpasa* (similară Afroditei – Urania la greci).

Sciții se închinau de asemenea zeului *Tagimasadas / Tamimasadas* (protectorul creșterii cailor; la greci Poseidon). Din căsătoria lui Papaios (reprezentând cerul ca principiu masculin) cu Api (pământul în calitate de principiu feminin) s-a născut primul om-scit, numit (în diferite variante) *Targitai, Herakles* ori *Scyth*.

Unui zeu războinic, al cărui nume a rămas necunoscut, iar Herodot îl identifica cu Ares al elinilor, i se consacrau altare mari pentru jertfe, ridicate din vreascuri. Arei sau Ares reprezentau întruchiparea stihiei bătăliei și a reușitei militare. Herodot scria că astfel de sanctuare erau o mulțime. Fiecare ținut, în care locuia un anumit grup de triburi scitice, avea propriul sanctuar. „*În vârful acestui morman, fiecare neam (scit) implânta o sabie veche de fier. Aceasta înlocuiește chipul lui Ares. Sabiei îi aduc anual jertfă cai și alte animale, în mai mare număr decât celorlalți zei. Pe prinșii de război îi jertfesc câte unul din fiecare sută de oameni, nu în felul în care sacrifică animalele, ci altfel. După ce-l stropesc cu vin pe cap, îi taie celui jertfit gâtul deasupra unui vas, pe care apoi îl duc pe grămada de lemne, iar sângele îl varsă peste sabie. Pe când sângele este dus pe grămadă – sus –, iată ce se întâmplă jos, lângă templu. Umărul drept al tuturor oamenilor jertfiți este tăiat cu mână cu tot, fiind apoi aruncată în aer; după ce s-a isprăvit și cu celelalte victime, ei se retrag. Mâna rămâne acolo unde a căzut, iar trupul zace în altă parte*” (Herodot IV, 59-62).

Subiecte ale legendei genealogice și ale altor mituri erau reprezentate larg pe vasele de cult, piesele vestimentare, acoperămintele de cap de lux ale aristocraților și armele de paradă.

Una dintre cele mai specifice forme ale percepției lumii la sciți este așa-numitul stil animalier. Anume la ei manifestarea naturii și societății, exprimată în imagini ale lumii animale, a căpătat un caracter elocvent. Reprezentarea diferitor animale, realizată în aur, argint sau bronz, se include în cele trei componente ale triadei scitice (harnașament, arme, stilul animalier). Drept mostră tipică a stilului animalier poate fi considerată aplica de bronz având forma unui lup încolăcit în inel din mormântul de lângă actualul sat Răscăieții Noi. Cerbul-soare, păsările răpitoare, scene de sfâșiere, de luptă între animale ș.a. imagini acopereau aproape toate armele scitice, amplificând astfel

Cazan scitic. Nicolscoe

calităţile ofensive ale tăişurilor şi întărind spiritul combativ al posesorului acestora.

Relaţii interculturale şi politice

Odată cu apariţia sciţilor timpurii la sfârşitul sec. VIII î.Hr., în arealul de la nord de Marea Neagră a crescut foarte mult importanţa sării, care şi anterior, în perioada târzie a epocii bronzului, constituia unitatea de bază a operaţiilor de schimb şi comerţ. Extragerea sării în regiunea Subcarpaţilor de Est a fost atestată încă din paleoliticul superior, multe zăcăminte de sare continuând să fie exploatate nu numai în decursul neo-eneoliticului, epocii bronzului şi în epoca fierului, dar până în evul mediu şi epoca contemporană. Sarea reprezenta produsul strategic de bază, demonstrând încă din vechime atractivitatea permanentă a acestei zone. Cointeresările în sare (controlul şi monopolul asupra izvoarelor şi drumurilor de acces spre ele, dar de asemenea acapararea şi alte feluri de constrângere) stimulau progresul tehnic şi social-economic în dezvoltarea atât a mijloacelor de producţie, transportului şi artei militare, cât şi a organizării sociale şi creării instituţiilor puterii. Izvoarele scrise greceşti şi romane mărturisesc despre faptul că diverse popoare luptau cu scopul obţinerii controlului asupra resurselor de sare situate la hotarul dintre ele.

Nu este exclus ca comunităţile locale din Subcarpaţii de Est să fi angajat detaşamente militare scitice pentru apărarea căilor de negoţ cu sare. Prin utilizarea largă a calului de călărie şi a tacticii militare a călăreţilor-arcaşi, sciţii contribuiau la siguranţa şi intensificarea comerţului. Consolidarea unei părţi oarecare a sciţilor timpurii în Subcarpaţii de Est (grupul Podolian de Vest) putea fi legată de protejarea hotarului exploatărilor de sare din zona Subcarpaţilor. Materialele (necropola Trinca) demonstrează existenţa căsătoriilor mixte şi o încorporare semnificativă a sciţilor-nomazi în mediul local. S-au intensificat relaţiile de schimb şi negoţ, activitatea căilor comerciale. Se înviorează drumul spre sud – spre Balcanii de Est, care începe să fie utilizat în ambele direcţii: la nord ajungea ceramica timpurie lucrată la roată produsă în Asia Mică, la sud – sarea, care era escortată de detaşamente militare scitice. În sec. VII î.Hr. microzona Subcarpaţilor de Est capătă o poziţie-cheie atât în asigurarea transferului spre Carpaţi, cât şi pentru ieşirea spre Balcani.

Sciţii din interfluviul Nistru-Dunăre utilizau frecvent piese de podoabă aduse de la tracii de sud, de peste Dunăre: pandantive, cercei, inele şi brăţări. De cea mai mare popularitate în mediul scitic se bucurau agrafele pentru haine de origine sud-tracică (fibulele de tip tracic). Datorită contactelor economice strânse, cultura materială şi spirituală grecească avea o mare înrâurire asupra celei scitice. Sciţii nu numai că au rezistat presiunii culturii antice, dar au preluat-o şi subordonat-o valorilor culturale tradiţionale proprii. În multe colonii greceşti din spaţiul nord-pontic a fost organi-

zată o producere în masă a mărfurilor destinate special sciților: arme de fier și bronz, piese de harnașament, podoabe. Cei mai buni meșteri în toreutică confecționau, la comanda individuală a regelui, nobilimii și conducătorilor de triburi din Sciția, podoabe de mare valoare artistică, obiecte de cult și diverse alte obiecte artistice din bronz, argint și aur.

Istoria politică

Evenimentele istoriei politice a sciților din perioada incursiunilor militare în Asia Anterioară s-au derulat în felul următor. Herodot povestește că, atunci când sciții i-au alungat pe cimerieni din stepele nord-pontice, cimerienii au trecut peste Caucaz și au plecat în țările Orientului Anterior. Urmărindu-i, sciții traversează Caucazul, zdrobindu-i pe midieni. În această expediție sciții erau sub comanda regelui *Madios.*

În curând sciții au invadat Asiria. Inițial ei acționau împotriva asirienilor în alianță cu alte popoare. Însă regele Asiriei Assarhadon a reușit să-i atragă de partea sa, dându-i de soție regelui scit pe fiica sa. Sciții au primit daruri bogate și s-au deplasat mai departe spre vest. Detașamentele lor ajung în Palestina și Egipt. Doar prin daruri bogate faraonul egiptean Psammetih a reușit să prevină invazia sciților în pământurile sale. De la hotarele Egiptului sciții s-au întors la hotarele Asiriei și au participat la atacul hotărâtor asupra capitalei Ninevia.

Dacă e să ne orientăm după Herodot, atunci sub puterea sciților în anii 652-625 î.Hr. a căzut unul dintre cele mai bogate state ale Orientului antic – Midia. Herodot ne-a lăsat descrierea căderii dominației sciților în Asia: „*Sciții... prin abuzuri și cu furie au devastat și pustiit întreaga Asie. În afară de faptul că de la fiecare popor luau dările prestabilite de ei, sciții făceau incursiuni și jefuiau tot, ce avea acel popor. Kiaxar și midienii i-au invitat odată la un ospăț, i-au îmbătat și i-au nimicit*". Astfel a fost lichidată nobilimea scită. Sciții de rând, scăpați de acest dezastru, s-au întors în stepele nord-pontice.

Mărturiile arheologice ale aflării sciților în țările Orientului antic pot fi urmărite după mai multe piese de aur de origine orientală, care au fost descoperite nu numai în necropolele scitice bogate din Caucazul de Nord (Kelermess, Krasnoznamensk), ci și departe spre nord, în silvostepa nord-pontică (cetatea Ljubotin).

În privința prezenței scitice în Asia Anterioară, în conformitate cu unele date noi apărute, rolul sciților în evenimentele politice din Orientul antic a fost exagerat, și ei, în ultimă instanță, n-au influențat istoria țărilor din regiune. Cauza principală a divergențelor dintre izvoarele scrise cuneiforme și cele antice reflectând istoria scito-cimeriană constă în faptul că datele lor se referă la două perioade diferite ale aflării cimerienilor și sciților în țările din arealul Orientului antic. Astfel, Herodot cunoștea unele evenimente „din ultima etapă" a istoriei scito-cimeriene, actori principali în care au fost, în Asia Mică, în ulti-

ma treime a sec. VII î.Hr., aşa-numiţii sciţi ai lui Madios.

Evenimentele istoriei politice a sciţilor din perioada *Sciţiei lui Herodot* (ori *clasice*), datorită lui Herodot, sunt destul de bine cunoscute. Creşterea bruscă a influenţei politico-militare a societăţii scitice a avut loc după războiul lor reuşit împotriva armatei numeroase a lui Darius I, care în anul 512 a trecut Dunărea şi a invadat zona de stepă a interfluviului Prut-Nistru. Darius a hotărât să cucerească şi să pedepsească pe sciţi pentru acele necuviinţe pe care le-au săvârşit strămoşii lor îndepărtaţi în Orient în sec. VII î.Hr.

Evenimentele războiului scito-persan se derulau, în principal, pe teritoriul cuprins între Dunăre, Prut şi Nistru. Sciţii, profitând de mobilitatea şi manevralitatea, pe care le-o ofereau grupurile mari de călăreţi, se eschivau de la o bătălie generală şi hărţuiau armata persană prin ciocniri spontane. În această situaţie, suportând în plus lipsa apei şi a alimentelor, Darius a bătut în retragere. Perşii au plecat în mare grabă, fiind nevoiţi să lase pe malul stâng al Dunării Inferioare o mulţime de răniţi şi bolnavi.

Stindard scitic. Răscăieţi

Însufleţiţi de izbândă, sciţii au trecut Dunărea şi au mers pe urma armatei persane de-a lungul ţărmului vestic al Mării Negre, ajungând până la Bospor. În urma acestei incursiuni au avut de suferit unele oraşe greceşti, în special Histria – cel mai mare polis grecesc din Dobrogea – a fost cucerit şi jefuit de sciţi.

Astfel, ultimul deceniu al sec. VI î.Hr. s-a remarcat prin succesele politico-militare ale sciţilor. În consecinţă au fost consolidate hotarele Sciţiei în teritoriile de la Donul Inferior până la Dunărea de Jos. În zona influenţei nemijlocite a sciţilor au nimerit şi oraşele greceşti de pe litoralul nord-pontic – Tyras şi Nikonion pe Nistru, Olbia pe Bugul de Sud, Kerkinitida în Crimeea de Nord-Vest. Coexistenţa strânsă dintre aceste două culturi absolut diferite nu putea să nu producă o interferenţă între ele. O astfel de situaţie trebuia să fi fost cumva reglementată. În această privinţă opiniile savanţilor s-au împărţit. O parte dintre ei consideră că oraşele greceşti în sec. V î.Hr. nimeresc sub protectoratul regilor sciţi, care de fapt se limita la o formă oarecare de tribut (impozit). În schimb sciţii garantau stabilitatea politică în zonă, ceea ce era foarte important pentru polisurile ce aveau o economie bazată pe agricultură şi comerţ. Alţi cercetători sunt de părerea că relaţiile dintre eleni şi sciţi erau absolut egale şi prieteneşti.

Către anii ’80-70 ai sec. V î.Hr. pe Dunăre se stabileşte hotarul dintre puternicul Regat odris şi regatele scitice. În acea perioadă Regatul odris era cel mai important factor politic în Balcani. Pe parcursul câtorva decenii între odrişi şi sciţi există legături politice

stabile, care ulterior degradează însă în conflicte.

Din aceste conflicte se cunosc evenimentele de la mijlocul sec. V î.Hr. (între anii 431 şi 425/424 î.Hr. sau mai devreme). Revoltaţi de comportamentul regelui lor *Scyles*, care „*...nu era mulţumit deloc cu felul de viaţă al sciţilor, ci, mai degrabă, ...era înclinat să urmeze obiceiuri greceşti*", sciţii s-au răsculat şi l-au proclamat rege pe fratele său *Octamasades*, fiul prinţesei odrise, care era fiică a lui Teres (considerat întemeietorul statului odris). Scyles fuge în Tracia şi se ascunde la Sitalces (fiu al lui Teres şi frate al soţiei regelui scit), iar Octamasades porneşte război din acest motiv. Undeva în zona Dunării tracii erau gata de lupta, însă în urma întâlnirii personale a lui Sytalces cu Octamasades se reuşeşte rezolvarea pe cale paşnică a conflictului. Regii fac un schimb de fugari – la Octamasades se ascundea un nobil trac, fratele lui Sitalces. Sitalces şi-a luat fratele şi s-a îndepărtat, iar soarta lui Scyles a fost pecetluită – lui i s-a tăiat capul pe loc (Herodot IV, 78-80). Octamasades, datorită rădăcinilor sale tracice, era strâns legat de dinastia odrisă, ceea ce consolida contactele dintre Tracia şi Sciţia.

Despre un alt episod al activităţii militare a lui Sitalces, întâmplat în ultima treime a sec. V î.Hr. (noiembrie 429), relatează Tucidide: „*Aproximativ în acelaşi timp, la începutul iernii, odrisul Sitalces, fiul lui Teres, regele trac, începe război împotriva regelui macedonean Perdicca, fiul lui Alexandru, şi a calcidicilor ce locuiau lângă Tracia. [Sitalces] porneşte aşadar de la odrişi, punând în mişcare întâi pe tracii ce locuiesc între munţii Haemus şi Rodos şi care se aflau sub stăpânirea sa până la mare (la Pontul Euxin şi Hellespont), după aceea pe geţii peste care dai dacă treci râul Haemus, şi toate celelalte populaţii stabilite dincoace de Istros, mai ales în vecinătatea Pontului Euxin. Geţii şi populaţiile din acest ţinut se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sunt toţi arcaşi călări... Se vorbeşte că el avea o armată cu până la 150.000 de pedeştri, călărimea era alcătuită în majoritate din odrişi, iar apoi geţi*" (Tucidide II, 95, 96).

Însă puterea odrişilor asupra geţilor n-a fost de lungă durată, în anul 424 î.Hr. Sitalces piere în timpul expediţiei împotriva tribalilor, care au început să-şi lărgească posesiunile, înaintând spre cursul inferior al Dunării. Seuthes I, care l-a urmat la tron pe Sitalces, cu toate că a ridicat maximal tributul pentru polisurile greceşti, nu mai era deja în stare să controleze toate teritoriile, şi triburile tracice, unul după altul, încep să se elibereze de sub puterea odrişilor. Statul odris, cuprins de răzmeriţe, era foarte slăbit la hotarele dunărene, şi de această împrejurare n-a întârziat să profite Ateas, care aproximativ pe la mijlocul sec. IV î.Hr. intensifică politica sa în direcţia vestică, năzuind să ajungă în Balcani. Sciţii trec Dunărea şi pun stăpânire pe Dobrogea. O parte dintre sciţi se stabilesc în Dobrogea, alături de populaţia tracică locală. Aici au avut loc

Moneda lui Ateas

ciocniri armate ale sciţilor cu tribalii şi cu un oarecare „rege al istrienilor" (istrienii fiind ori geţi, ori un trib independent, ori locuitori ai Histriei şi împrejurimilor ei).

Macedonia, care era în ascensiune, se îngrijora de consolidarea poziţiei sciţilor. Întâlnirea solilor regelui macedonean Filip II cu cei ai regelui scit Atheas a dus la stabilirea unor relaţii de alianţă între ei. La cererea lui Atheas, Filip îi trimite în ajutor trupe pentru lupta împotriva istrienilor. Însă la venirea macedonenilor ajutorul lor nu mai era necesar, ei fiind trimişi înapoi fără a fi plătiţi. Filip s-a mâniat, şi în anul 339 îl învinge pe Atheas, care este răpus în luptă. Filip a luat în prizonierat o mulţime de femei, copii, acaparând de asemenea multe vite. Însă foarte rapid urmează şi înfrângerea macedonenilor în ciocnirea lor cu tribalii, care le-au luat prada, înaintând spre gurile Dunării. În urma tuturor evenimentelor geţii s-au deplasat pe malul stâng al Dunării şi au reuşit să-şi consolideze poziţiile acolo.

Biruinţa definitivă a Macedoniei în direcţia nordică survine după incursiunea dunăreană a lui Alexandru Macedon împotriva tribalilor din anul 335 î.Hr. Alexandru forţează Dunărea cu armata sa, şi în ţinutul geţilor, care i s-au opus cu patru mii de călăreţi şi peste zece mii de pedeştri, le cucereşte oraşul. Geţii speriaţi, părăsind cetatea, se retrag în stepele pustii. Primind daruri, Alexandru părăseşte regiunile dunărene (Strabon VIII, 3, 8, 14).

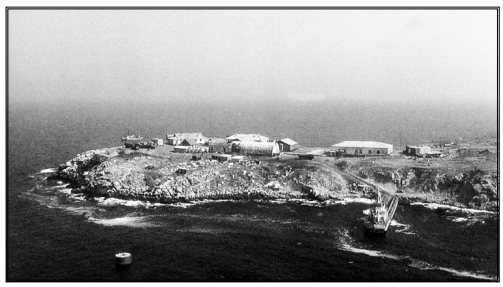
În scopul consolidării poziţiilor sale în estul nord-pontic, Alexandru trimite în anul 331 î.Hr. pe comandantul de oşti *Zopyrion*, guvernator al provinciei macedonene Tracia, într-o expediţie împotriva sciţilor. Acesta a invadat Sciţia în fruntea unei armate de 30 de mii. Asediul Olbiei întreprins de Zopyrion n-a avut succes, şi la întoarcere el a fost nimicit ori de sciţi, ori de geţi nu departe de trecerea peste Dunăre, undeva în „pustiul geţilor". Diminuarea temporară a activităţii sciţilor la hotarele vestice se încheie prin biruinţa lor asupra lui Zopyrion şi afluxul în Dobrogea a noi forţe scitice. Acolo ei, în alianţă cu grecii şi tracii, luptă în anul 313 împotriva lui *Lysimah*, însă înfrângerea care a urmat şi expulzarea populaţiei apte de luptă i-a dezechilibrat pentru un timp îndelungat pe sciţi.

În spaţiul de la nord de Marea Neagră se apropia marea criză din sec. III î.Hr. Pe arena evenimentelor politice de aici către mijlocul – sfârşitul sec. III se profilau tot mai sigur siluetele unor noi jucători: triburile celtice şi germanice ale galaţilor, scirilor şi bastarnilor, de asemenea, triburile estice nomade ale sarmaţilor.

6.4. Colonizarea grecească a litoralului de nord-vest al Mării Negre (Olbia, Tyras, Histria)

„Marea colonizare grecească" include și valorificarea de către grecii antici a țărmului nord-vestic al Mării Negre. Fenomenul a fost condiționat de particularitățile evoluției societății grecești, în care, din cauza lipsei de pământ, la o anumită etapă, surplusul de populație execută presiuni asupra sistemului unor polisuri concrete. *Polisul* era forma dominantă de organizare a grecilor pe acele timpuri și reprezenta o comunitate de cetățeni liberi. Deținerea în proprietate a unui lot de pământ constituia baza drepturilor cetățenești. În sec. VII-VI î.Hr. o bună parte dintre elenii liberi puteau exercita acest drept doar plecând din țară și întemeind așezări noi pe alte meleaguri. Astfel unii greci, originari mai ales din orașele elene ionice (Miletul fiind cel mai dezvoltat dintre ele), au fost nevoiți să-și părăsească patria și să valorifice pământuri străine.

Grecii antici au cunoscut litoralul Mării Negre (*Pontus Euxinus*) cu mult înainte de stabilirea lor efectivă aici. Călătoriile episodice timpurii în zonele pontice și-au găsit reflectare în mitologia elenă. Printre cele mai populare creații grecești erau miturile despre *Herakles*, acțiunea multor aventuri ale căruia se derulează pe malurile pontice, despre eroul grecilor *Achiles/Ahile*, care după moarte este dus pe insula *Leuke* (azi insula Șerpilor), unde a fost construit templul lui Ahile Pontarhul. Insula se află sub protectoratul polisului Olbia, iar templul se bucura de o popularitate deosebită în toată lumea greacă, la fel ca și arena sportivă a lui Ahile din *Hilea* (Herodot IV, 10, 55, 76; Pausanias III, 19, *11*).

Insula Leuke/Șerpilor

Primele mărturii despre nordul Mării Negre cu informații nu doar mitologice sunt cuprinse în *Istoria* lui Herodot. Herodot nu povestește aproape nimic despre orașele grecești din nord-vestul și nordul Mării Negre, cu excepția Olbiei. Istoricul scrie despre sciți, care se mărginesc cu geții, despărțiți de râul Istros, despre tribul *callipizilor* sau „*elino-sciții*" de pe râul *Hipanis* (Bugul de Sud) (Herodot IV, 17, 1) etc.

Navigând pe Marea Mediterană și în Pont, grecii alcătuiau hărți ale *oykumenei*, care au apărut mai întâi în Milet. Pe aceste hărți erau reprezentate cele mai mari râuri din cuprinsul arealului nominalizat și coloniile miletane. Cunoștințele geografice ale grecilor erau reflectate în *periple* (descrieri ale țărmurilor maritime). Unul dintre acestea, atribuit lui Scylak din Karianda (al treilea sfert al sec. IV î.Hr.), conține o succintă descriere a litoralului nord-vest-pontic și a regiunii Nistrului Inferior, menționându-se orașele „ele-

ne" *Nikonion* şi *Othiussa* pe râul Tyras (§ 68). Informaţii la fel de lapidare găsim în lucrările atribuite lui Skymnos din Chios (v. 803-830), în operele pierdute ale lui Demetrios din Callatis, la care face referinţă Pseudo-Skymnos (v. 718-721), şi periplul atribuit lui Arian (§ 87-89).

Unul din izvoarele de bază referitoare la istoria spaţiului în discuţie este *Geografia* lui Strabon (anii '20 ai sec. I d.Hr.). Pe ambele maluri ale Dunării autorul plasează triburile *geţilor*, iar la nord-est de ei, pe cursul inferior al Nistrului, se află *bastarnii* şi *tyrageţii* (II, 5, *12*; 1, *41*; VII, 1, *1*; 3, *1*), urmând apoi sarmaţii: *iazigii* şi *roxolanii*, *sarmaţii regali* şi *urgii* (II, 5, *30*; VII, 2, *4*). Sciţii sunt localizaţi de Strabon doar în două zone – în Crimeea de stepă şi la sud de delta Dunării. Stepele din Basarabia de Sud la el sunt numite „*pustiul geţilor*" (I, 3, *7*).

O altă operă, cuprinzând informaţii despre ţărmul de nord-vest al Mării Negre, este *Geografia* lui Claudius Ptolemaios. Autorul roman a indicat majoritatea localităţilor contemporane lui, situate pe litoralul pontic: *Olbia, Thiskum, Ordessum, Nikonion, Tyras,* satul lui *Hermonaktik,* la gurile Istrosului – *Histria*. În acelaşi timp, Ptolemaios menţionează oraşul Othiussa, contemporan Tyrasului, şi îl consideră drept o localitate deosebită (III, 5, *8*). Geograful nominalizează şi triburile care locuiesc în zonă: *iazigii, bastarnii, tyrageţii, costobocii, britolagii, peucinii, dacii, troglodiţii*.

Însă relatările autorilor antici sunt destul de modeste, conţin multe inexactităţi, în plus adesea ele sunt contradictorii. Drept consecinţă, deseori datele acestor surse au fost interpretate diferit de către cercetători.

Tocmai de aceea, o importanţă deosebită revine diverselor categorii de materiale, obţinute în urma cercetărilor arheologice întreprinse în diferite centre antice. Un interes aparte prezintă, desigur, izvoarele epigrafice: decretele din Olbia ale sinopienilor Themesileos şi Theopompios, *proxeniile* lui Ietrokles, ale atenienilor şi rodosienilor, decretele în cinstea lui Knobos, Kallinik, Protogenes, Antesterios, pietrele funerare, *graffiti* pe plăci din os şi ceramică (în particular, scrisoarea lui Ahillodor din Berezani şi Olbia), inscripţia onorifică în cinstea unui cetăţean anonim din Tyras din sec. III î.Hr., postamentul statuii lui Autokles din sec. III î.Hr., inscripţia de pe o construcţie din perioada domniei lui Antoninus Pius şi cea în amintirea medicilor din flotă, altarul consacrat zeului Mithras, inscripţia cu menţionarea templului, placa cu rescriptul imperial din Tyras, inscripţia de la sfârşitul sec. III î.Hr. în cinstea lui Agathokles din Histria, cea despre participarea Histriei la războiul dintre Apollonia şi Mesambria, inscripţia despre Rhemaxos din Histria ş.a.

Fondul considerabil al colecţiilor numismatice provenind din Olbia, Tyras, Nikonion şi Histria permite completarea cunoştinţelor referitoare la istoria politică a oraşelor antice şi populaţiei barbare din spaţiul nordvestic al Mării Negre, dar şi a economiei acestora. Aspectele legăturilor

comerciale se rezolvă, la fel, în baza unor colecţii enorme de materiale ale epigraficii ceramice (ştampile şi *dipinti* pe amfore, olane), ceramicii de import, a celei produse de meşteşugarii locali şi barbari, teracotelor. Fragmentele statuilor din marmură, detaliile arhitecturale, obiectele din sticlă, os, bronz, fier şi metale preţioase, piesele legate de producţia meşteşugărească (formele de turnat, instrumentele şi ustensilele de lucru, greutăţile pentru războiul de ţesut ş.a.) permit reconstituirea aspectului urban general şi a vieţii cotidiene în centrele antice din zonă. O importanţă considerabilă revine în acest sens cercetărilor întreprinse în domeniile interdisciplinare – paleobotanică, paleozoologie, pedologie şi climatologie.

Din istoricul cercetărilor

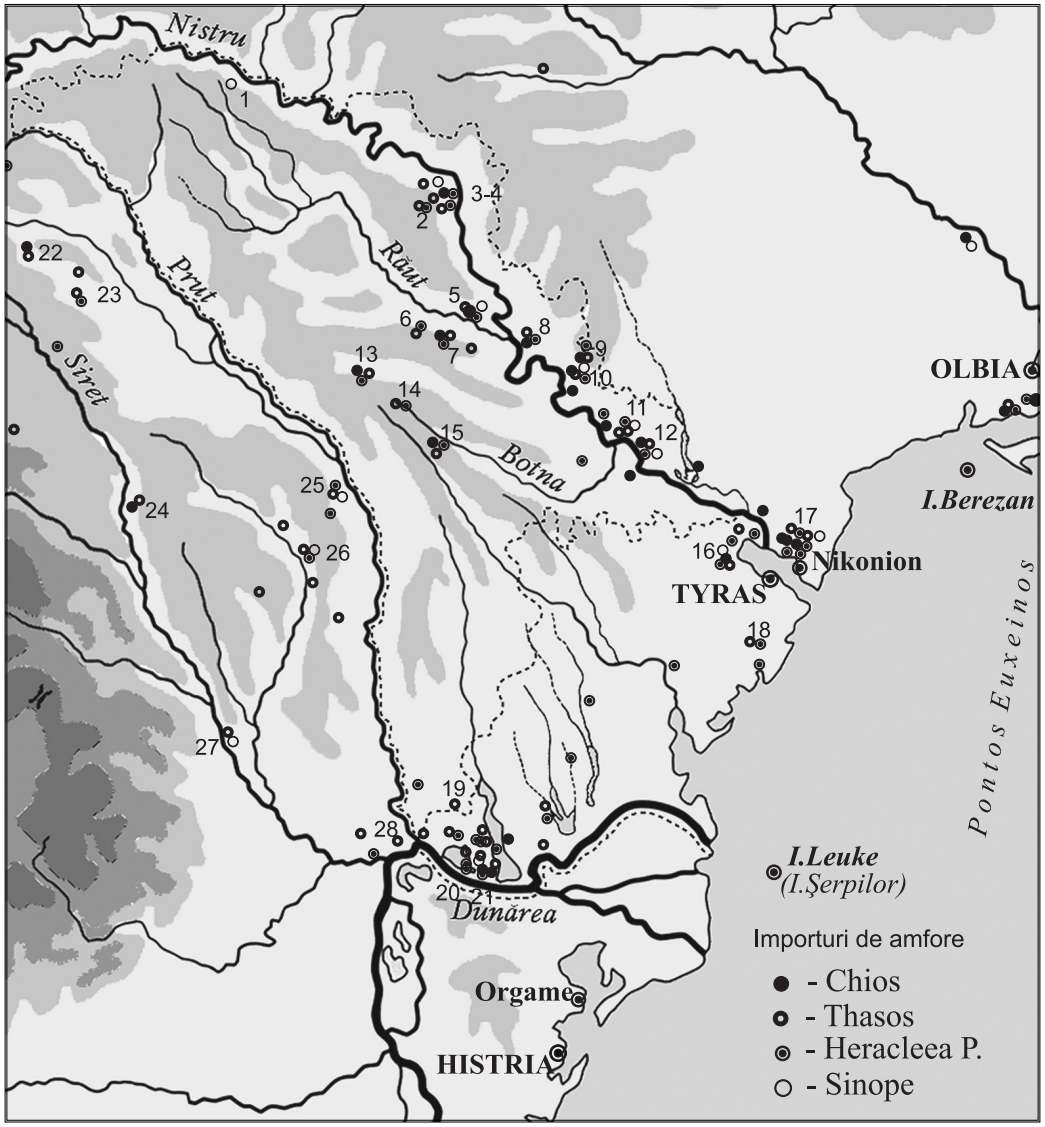
Studierea istoriei polisurilor antice de pe cursurile inferioare ale Bugului şi Nistrului a început odată cu includerea regiunii nord-vest-pontice în componenţa Imperiului Rus, la sfârşitul sec. XVIII – începutul sec. XIX. Arheologii ruşi, interesaţi de descrierile autorilor antici şi bizantini, încearcă să localizeze oraşele menţionate în izvoarele scrise, râurile, triburile barbare din zonă. Olbia este prima aşezare care a fost supusă unor investigaţii arheologice (A.S. Uvarov, I.E. Zabelin, V.G. Tisenhaussen), deşi metodele de lucru erau extrem de defectuoase. Au fost descoperite mai multe obiective, se elaborează hărţi ale Olbiei. Apar primele publicaţii având ca subiect interpretarea operelor autorilor antici, cataloage ale descoperirilor numismatice şi epigrafice din spaţiul nord-vest-pontic, atât din colecţii particulare, cât şi din muzee. O importantă colecţie de obiecte antice provenite în cea mai mare parte din Olbia şi Akkerman a acumulat colecţionarul şi arheologul din Chişinău I.C. Surucean. Ea includea amfore, vase pictate, monede, opaiţe, fragmente de plăci de marmură cu inscripţii etc. Multe vestigii descoperite în Tyras şi Olbia au ajuns în colecţiile Muzeului de Arheologie din Odesa şi ale Ermitajului.

La sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX studierea arheologică a oraşelor antice Olbia şi Tyras devine sistematică. Histria a început să fie cercetată doar din anul 1914. Săpături sistematice în Olbia în această perioadă întreprinde B.V. Farmakovskij, în Tyras efectuează primele săpături E.R. von Stern. Iniţiatorul investigaţiilor de la Histria a fost remarcabilul cercetător român V. Pârvan, urmat de S. Lambrino. La Histria a activat, sub îndrumarea lui V. Pârvan, şi P. Nicorescu.

În urma investigaţiilor arheologice din spaţiul de nord-vest al Mării Negre a fost localizat definitiv oraşul Tyras,

Leu din marmură. Olbia. Colecţia I.C. Surucean

Oraşele greceşti din nord-vestul Mării Negre şi importuri de amfore
din sec. VI-III î.Hr. (selectiv)
1 – Rudi, 2 – Mateuţi, 3-4 – Saharna Mică, Saharna Mare, 5 – Butuceni, 6 – Potîrca,
7 – Horodca Mare, 8 – Dubăsari, 9 – Hlinaia, 10 – Butor, 11 – Parcani, 12 – Cioburciu,
13 – Horodişte, 14 – Stolniceni, 15 – Hansca, 16 – Pivdennoe, 17 – Nikolaevka, 18 – Divizija,
19 – Etulia, 20 – Novosel'skoe, 21 – Cartal-Orlovka, 22 – Stânceşti, 23 – Cotnari, 24 – Brad,
25 – Buneşti, 26 – Fedeşti, 27 – Poiana, 28 – Galaţi.

fiind trasaţi primii paşi spre reconstituirea topografiei acestuia; în Olbia se cercetau sectoarele din Oraşul de Sus şi de Jos, rămăşiţele sistemului defensiv din epoca romană, iar în Histria au fost descoperite parţial zidurile cetăţii,

evidențiindu-se stratigrafia, construcțiile cu caracter obștesc și particular din cea mai veche perioadă a istoriei polisului, în paralel fiind colectată o mare cantitate de izvoare epigrafice. Au văzut lumina tiparului și primele lucrări importante referitoare la istoria centrelor antice din zonă, inclusiv unele cu caracter de sinteză.

În anii '20-30 ai sec. XX continuă studierea arheologică a Olbiei (S.A. Semenov-Zuser, B.V. Farmakovskij și discipolii săi: S.I. Kapošina, T.N. Knipovič ș.a.). În Tyras cercetările sunt efectuate de arheologii români. P. Nicorescu face investigații în zona de lângă zidurile cetății, descoperind un șir de locuințe. G. Avakian, în principal, a studiat straturile culturale medievale *intramuros* de la Cetatea Albă. A fost întreprinsă publicarea anumitor descoperiri izolate și a rezultatelor cercetărilor.

După terminarea celui de-al Doilea Război Mondial investigațiile arheologice în centrele culturii antice de pe țărmurile pontice capătă o nouă amploare. Lucrările de la Olbia sunt conduse de L.M. Slavin, A.N. Karasev, E.I. Levi, S.D. Kryžickij, A.S. Rusjaeva, Ju.I. Kozub, V.V. Krapivina ș.a. Sunt reluate lucrările de cercetare a Tyrasului antic și Belgorodului medieval sub conducerea lui L.D. Dmitrov, A.I. Furmanskaja, S.D. Kryžickij, I.B. Klejman, T.L. Samojlova ș.a. La un nivel calitativ nou se studiază izvoarele scrise și epigrafice. Este investigată zona rurală și problema relațiilor dintre centrele antice și lumea barbară. La Histria, sub egida Academiei Române continuă lucrările de cercetare a orașului din epoca antică și medievală timpurie și a necropolei. Apar studii consacrate culturii materiale și istoriei, sunt editate izvoare epigrafice, introduse în circuit științific de P. Alexandrescu, G. Bordenache, R. Vulpe, V. Canarache, Em. Condurache, M. Coja, D.M. Pippidi ș.a.

Una dintre componentele fundamentale ale istoriei popoarelor de pe țărmul de nord-vest al Mării Negre o constituie istoria orașelor și așezărilor antice, care apar aici începând cu mijlocul sec. VII î.Hr. Printre cele mai importante polisuri grecești din zona nominalizată se numără Olbia, Histria, Tyras și Nikonion, toate întemeiate de coloniști milesieni.

În istoria acestor orașe grecești se evidențiază câteva perioade cronologice de bază, distincte după conținutul lor semantic:

I – *arhaică* (a doua jumătate a sec. VII – începutul sec. V î.Hr.), de fondare și înrădăcinare a coloniilor grecești în spațiul de nord-vest al Mării Negre;

II – *clasică* (sec. V – a doua treime a sec. IV î.Hr.), perioada când se pun bazele și începe dezvoltarea economiei polisurilor grecești, se intensifică legăturile economice atât cu lumea antică din bazinul mediteraneean și pontic, cât și cu anturajul barbar;

III – *elenistică* (ultima treime a sec. IV – sec. I î.Hr.), intervalul înfloririi economiei cu decăderea ei ulterioară și înrăutățirea treptată a situației politico-militare;

IV – *greco-romană* (sec. I – al treilea sfert al sec. III d.Hr.), perioadă caracte-

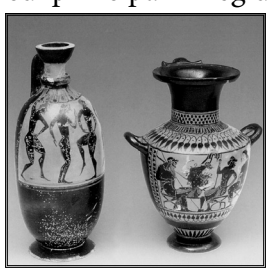
rizată prin intrarea polisurilor greceşti în componenţa Imperiului roman;

V – *antică târzie* (al treilea sfert al sec. III – sfârşitul sec. IV d.Hr), timp al decăderii sistemului antic şi încetării existenţei lui prin participarea nemijlocită a barbarilor la acest proces.

Olbia, Tyras, Histria în perioada arhaică şi clasică

Iniţial, grecii au ocupat zona cursurilor inferioare a două râuri: *Istros* (Dunărea) şi *Boristhenes* (Nipru). Cea mai timpurie colonie grecească a fost aşezarea *Boristhenes* (sau Boristenida, aşezarea boristeniţilor), apărută pe peninsula (în prezent insulă) Berezan' aproximativ în al treilea sfert al sec. VII î.Hr. Histria este întemeiată pe promontoriul unui golf situat la sud de gurile Istrosului la sf. sec.VII î.Hr. (Herodot II, 33). Olbia Pontica a fost fondată în al doilea sfert al sec. VI î.Hr. la confluenţa a două râuri – Boristhenes şi Hipanis.

Ceva mai târziu grecii au valorificat şi zona Nistrului Inferior, unde la sfârşitul sec. VI î.Hr. au fost fondate un şir de aşezări, dintre care la început se evidenţia Nikonionul. Ulterior însă locul principal în regiune revine oraşului *Othiussa-Tyras*, situat pe malul drept al râului Tyras (vezi Harta).

Vase greceşti din sec. V-IV î.Hr. Olbia

Nu mai târziu de al doilea sfert al sec. VI î.Hr. apare a doua mare colonie grecească la Bugul Inferior – Olbia, la fondarea căreia un aport activ l-au avut şi locuitorii aşezării de la Berezan'. Nucleul străvechi al cetăţii se afla în partea ei de sud. De acum în anii '80-60 ai sec. VI î.Hr. funcţiona *themenosul* vestic, unde aveau loc procesiunile de cult consacrate zeului Apollon *Iatros* (Tămăduitorul) – principalul ocrotitor, salvator al Olbiei şi al tuturor grecilor din zonă – şi Zeiţei-Mame. Destul de repede în jurul Olbiei apare o reţea de aşezări rurale. Procesul de valorificare a teritoriilor de pe ambele maluri ale limanului Bugului se realiza pe etape, în funcţie de venirea grupurilor noi de colonişti.

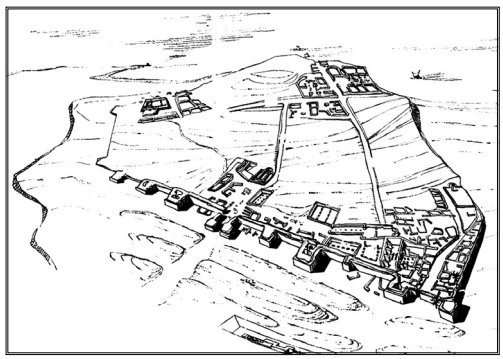
Viaţa comunitară, la etapa iniţială, era dirijată de un *oykist,* aflat în fruntea grupului „primilor veniţi", puterea lui fiind aproape tiranică. Ulterior regimul puterii s-a transformat în unul oligarhic, concentrându-se în mâinile primilor colonişti şi ale descendenţilor lor direcţi, din rândurile cărora se alegeau magistraţii, preoţii. Pe lângă formarea unei *chorai* agricole largi, în perioada arhaică are loc procesul de constituire

Olbia. Rămăşiţele themenosului

a unei producţii meşteşugăreşti proprii (prelucrarea lânii, ţesutul, olăritul, prelucrarea osului, metalurgia şi prelucrarea metalelor). În prima jumătate a sec. VI î.Hr. apare centrul de producere a obiectelor din fier, bronz, sticlă (aşezarea Jagorlyk de pe bancul de nisip Kinburg). Se dezvoltă comerţul cu lumea antică. În legătură cu aceasta apar primele mijloace de schimb – monedele în formă de vârf de săgeată, sunt semnalate descoperiri de greutăţi, fapt ce demonstrează formarea pieţei interne. În schimbul producţiei agricole, vândute pe piaţa externă, aici se aducea vin şi ulei de măsline în amfore, produse meşteşugăreşti din diverse centre mediteraneene, metal, articole din sticlă, teracotă, teracotă arhitecturală, ţesături ş.a. În această perioadă încep şi relaţiile de schimb şi comerţ (iniţial modeste) cu triburile barbare, cărora le reveneau mărfuri meşteşugăreşti produse atât în Olbia, cât şi în alte centre. Drept rezultat avea loc o anumită influenţă a modului de viaţă şi a economiei elene asupra triburilor barbare.

Istoria Histriei este asemănătoare cu cea a altor oraşe greceşti de pe litoralul nord-vest-pontic. Particularitatea dezvoltării acestui polis constă în legăturile mai strânse cu triburile barbare, în primul rând cu traco-geţii. Situaţia se explică prin faptul că colonia milesiană a apărut într-un spaţiu destul de compact populat de aceste triburi sedentare. În partea de est a oraşului, pe cel mai înalt loc al promontoriului, se afla acropola. Tot aici era şi templul Afroditei

Cetatea Histria, reconstrucţie

(sec. V î.Hr.). La nord de localitate se afla necropola. Cele mai vechi locuinţe reprezentau, ca şi în alte oraşe antice ale vremii, construcţii simple, în rare cazuri acoperite cu olane. Deja în perioada timpurie în Histria exista propria producţie de ceramică, iar începând cu sec. V î.Hr. aici se bătea şi propria monedă cu imaginea unei roţi cu patru spiţe, după care au circulat drahmele de argint, pe aversul cărora erau reprezentaţi fraţii Dioscuri, pe revers – delfinul în ghearele vulturului. Oraşul dispunea şi de un sistem defensiv împotriva triburilor barbare războinice. Foarte probabil, iniţial în Histria domina regimul oligarhic, înlocuit ulterior prin unul democratic. Polisul avea teritorii agricole adiacente. Se întreţin legături atât cu centrele antice pontice, cât şi cu cele mediteraneene. Monede histriene au fost găsite în Tyras, Nikonion, Olbia, în diverse zone din Dobrogea şi Moldova. În afară de ceramica de aspect barbar descoperită în cetate şi în necropolă, au fost semnalaţi tumuli conţinând morminte ale căpetăniilor geţilor. Aceste dovezi permit presupunerea că dezvoltarea Histriei avea loc în condiţiile unor

legături mai strânse cu lumea barbară a regiunii, în comparaţie cu Berezan'- Olbia şi Tyras.

Zona Nistrului Inferior a fost valorificată de către greci aproximativ după o sută de ani de la întemeierea primelor colonii la gurile Bugului. În pofida acestui decalaj cronologic destul de mare, situaţia etnoculturală din regiune era asemănătoare cu cea constatată pe cursul inferior al Bugului la sfârşitul sec. VII – sec. VI î.Hr. Prezenţa sciţilor avea un caracter episodic, marcat de morminte singulare în zona de stepă, cu datare în sec. VI-V î.Hr. Desigur, trebuie de avut în vedere faptul că prin preajmă se aflau şi numeroase triburi tracice, circumstanţă ce a lăsat amprenta sa asupra dezvoltării economice şi a vieţii cotidiene a grecilor de aici.

La mijlocul – sfârşitul sec. VI î.Hr. pe malul stâng al Tyrasului a fost fondat oraşul Nikonion şi 12 aşezări rurale nu prea mari, iar pe malul drept doar cetatea Tyras, care iniţial purta numele Othiussa (Plin., NH, IV, 83; Steph. Bys., Τύρας). Datele diferitor izvoare permit să se tragă concluzia că coloniile din zona Nistrului Inferior au fost întemeiate sub egida Miletului, deşi există şi opinia despre apariţia Nikonionului în urma activităţii de colonizare a Histriei. Dispunerea neuniformă a monumentelor arheologice pe malurile Tyrasului şi posibilul decalaj cronologic al momentului fondării lor poate fi explicat prin existenţa a două valuri de colonişti, primul întemeind Nikonionul, cel de-al doilea – Othiussa-Tyrasul. În acest caz, Nikonion în perioada iniţială era, foarte probabil, centrul principal al colonizării greceşti şi deţinea funcţii de polis. Numărul populaţiei din Nikonion în perioada înfloririi sale nu depăşea însă cifra de 700-800 de oameni. Tipul de bază al locuinţelor din acea perioadă era cel adâncit, caracteristic pentru toate coloniile greceşti din regiune. În Nikonion se observă anumite tendinţe de ordonare a construcţiilor. Au fost evidenţiate şi complexe de cult, care încă nu aveau aspect de temple. Populaţia aşezărilor de pe malul stâng al Tyrasului, fără îndoială, era grecească, deşi se poate presupune că în procesul de colonizare au fost atraşi şi reprezentanţi ai triburilor barbare. Baza economiei o reprezenta agricultura. S-au păstrat urme, destul de vagi însă, ale delimitării loturilor de pământ, au fost găsite unelte de muncă specifice lucrărilor agricole. Meşteşugurile aveau caracter casnic. Un anumit rol revenea comerţului, atât intern, cât şi extern. Fragmentele de ceramică adusă din Attica, Ionia şi alte centre, de amfore de Chios, Lesbos, Thasos, Samos etc., greutăţile de cântar, monedele altor oraşe (în formă de vârf de săgeată şi delfinaşi din Olbia, cele histriene) confirmă existenţa contactelor comerciale. Începând cu sec. V î.Hr. în Nikonion se emite propria monedă.

În urma analizei izvoarelor scrise disponibile şi a vestigiilor culturii materiale depistate prin săpăturile arheologice de la Tyras, majoritatea cercetătorilor ajung la concluzia că acest polis a fost fondat mai târziu decât Nikonion, la sfârşitul sec. VI î.Hr., probabil

Krater grecesc din sec. V î.Hr. Nikonion

după campania lui Darius Hystaspes împotriva sciților. Întemeietorii coloniei erau originari din Milet (cu toate că există și opinia conform căreia la proces au participat și originari din Lesbos), ea fiind menționată în izvoarele scrise cu două denumiri: Tyras și Othiussa. Unii autori antici presupun că Othiussa ar fi denumirea mai veche a acestui polis (Plin. NH., IV, 82; Steph. Byz., Tyras). Originea milesiană a *apoikiai* este confirmată de utilizarea calendarului din Milet, de venerarea lui Apollon Tămăduitorul, ocrotitorul coloniilor milesiene din bazinul Mării Negre ș.a. După biruința Athenei în luptele cu perșii din 490 și 480-479 î.Hr., crește brusc influența statului atenian asupra orașelor antice din Pontul Euxin. Imaginea bufniței – pasărea sfântă a Athenei – apare pe monedele regelui sciților Skyles, dar și pe cele ale Tyrasului. Chipul zeiței Athena este imprimat pe monedele timpurii ale Olbiei. În sec. V î.Hr. crește simțitor prezența ceramicii attice acoperite cu firnis negru în orașele pontice, inclusiv în Tyras.

Un eveniment deosebit pentru polisurile din spațiul de nord-vest al Mării Negre a fost expediția lui Pericles în Pont (437-436 î.Hr.). În listele cotizațiilor bănești (*phoros*) achitate într-un cont comun de aliații Athenei (printre care erau Olbia și Histria) pentru acoperirea cheltuielilor militare, din anii 425-424 î.Hr., se identifică și numele cetăților Tyras și Nikonion. Donația Tyrasului era de patru ori mai mare decât cea a Nikonionului, fapt ce permite a presupune că pe atunci primul, sub aspect economic, era cel mai puternic polis de pe Nistrul Inferior. Supoziția se confirmă și prin construirea unui impunător sistem de fortificații în acest oraș la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. Este posibil ca în aceeași perioadă să fi avut loc schimbarea denumirii cetății din Othiussa în Tyras. Probabil, evenimentul s-a petrecut în urma apariției celui de-al doilea val al colonizatorilor la gurile Nistrului, o practică frecventă pentru coloniile grecești. În același timp își încetează existența așezările rurale din regiune, populația cărora, de asemenea, s-a putut încadra în comunitatea Othiussei. Ei cu toții se conștientizau drept *tyrițI*, adică locuitori din zona râului Tyras, și în acest caz înlocuirea denumirii orașului prin alta, corespunzătoare râului, este îndreptățită.

Din cauza studierii arheologice nesatisfăcătoare a Tyrasului (fiind acoperit de straturile culturale din perioadele ulterioare), noi nu cunoaștem nici dimensiunile cetății, nici caracteristicile ei de plan ori procedeele de construcție a locuințelor în etapa timpurie. Foarte probabil, inițial, Othiussa-Tyras nu prezenta o structură urbană de proporții. La baza vieții primilor colonișți, ca și în cazul altor polisuri grecești din spațiul în discuție, erau ocupațiile agricole. Nu putem totuși neglija nici con-

stituirea în această perioadă a producţiei meşteşugăreşti şi a comerţului, fapt confirmat de descoperirea ceramicii de import, a amforelor şi a monedelor altor oraşe (monedele proprii încep a fi emise destul de târziu, doar în sec. IV î.Hr.). Othiussa-Tyras, iniţial, nu dispunea de o *chorai* dezvoltată, cum era de exemplu în Olbia, loturile agricole ale cetăţenilor săi fiind concentrate în apropierea zidurilor oraşului.

În perioada clasică a istoriei coloniilor antice din zona de nord-vest a Mării Negre au loc anumite modificări atât ale vieţii economice, cât şi politice. În primul sfert al sec. V î.Hr. încep să dispară aşezările rurale, care intrau în componenţa polisului Olbia. Are loc fluxul populaţiei rurale spre oraş, în împrejurimile căruia apar suburbii. Anume în această perioadă, după Herodot, se constituie sistemul olbian de construcţii defensive (Herodot IV, 78-79), legat de activizarea sciţilor nomazi, de apariţia unui nou val de nomazi din est, dar şi de necesitatea unei organizări mai riguroase a teritoriului polisului. O situaţie similară se constată la Nistrul Inferior

Tyras. Zidul cetăţii antice.
În spate – Cetatea Albă

şi la Dunărea de Jos. În general, regii sciţilor întreţineau cu polisurile greceşti nord-vest-pontice relaţii destul de bune. Drept argument serveşte şi faptul că aceste oraşe, până la sfârşitul sec. V î.Hr., nu aveau sisteme defensive serioase, iar aşezările rurale nu erau întărite deloc.

Despre relaţiile loiale ale grecilor cu barbarii ne relatează şi Herodot, în pasajul referitor la orientarea proelenă a regelui scit Skyles, care deţinea în Olbia o casă (IV, 78-80). Mai mult, el emitea în Nikonion monedă proprie. Toate acestea pot demonstra existenţa unor relaţii strânse între sciţi şi polisurile greceşti, posibil, a unui protectorat al sciţilor asupra lor, deşi ultima supoziţie nu este susţinută unanim.

După răscoala sciţilor împotriva lui Skyles şi venirea la putere a fratelui acestuia Oktamasades, Skyles a fugit la traci. Sciţii pornesc război cu tracii, şi lângă Istros regele odrizilor Sytalkes îl predă pe Skyles lui Oktamasades în schimbul propriului său frate, aflat în prizonierat la sciţi. După această procedură, relaţiile dintre sciţi şi traci revin la normal. Pasajul respectiv este interesant prin faptul că menţionează existenţa unor relaţii deloc simple între barbari (sciţi şi traci), pe de o parte, şi oraşele greceşti, pe de altă parte.

În sec. V î.Hr. aveau loc conflicte armate între sciţi şi traci, fapt demonstrat de prizonieratul fratelui lui Sytalkes la sciţi. În acelaşi interval de timp se stabilesc contacte mai strânse între centrele antice şi sciţi, aceştia din urmă fiind supuşi procesului de elenizare.

Răsturnarea lui Skyles, posibil, consemnează reorientarea politicii sciților față de coloniile grecești. Micșorarea rețelei rurale de pe cursurile inferioare ale Bugului, Nistrului și Dunării corespunde cronologic acestui eveniment. Pentru polisurile antice din regiune schimbările nu au avut însă urmări catastrofale. Dimpotrivă, ultimul sfert al sec. V – sec. IV î.Hr. reprezintă perioada de înflorire a lor. Se intensifică activitatea de construcție în Olbia, începe emiterea monedei de argint, continuă dezvoltarea producției meșteșugărești, apare portul comercial, un rol tot mai mare în relațiile comerciale dintre sciți și greci începe să revină punctelor intermediare de la Niprul Inferior, evidențiindu-se mai ales cetatea de la Kamenka. În același timp, se poate presupune (pe baza unor emisiuni monetare cu numele lui *Eminakos, Arih* ș.a.) că în sec. V situația politică încordată a dus la instaurarea în Olbia a unui regim tiranic.

În primul sfert al sec. IV î.Hr. se modifică forma orânduirii de stat în Olbia. Dispar asociațiile aristocratice, pe care se sprijinea regimul oligarhic, instaurându-se democrația, dar cu păstrarea unei nuanțe aristocratice. Odată cu schimbarea puterii are loc lărgirea zonei agricole a Olbiei, care a ajuns la o suprafață de 70-78 mii de hectare. Renașterea *chorai* trebuia să fi fost însoțită de instaurarea unor relații pașnice cu lumea sciților nomazi. Unul dintre izvoarele care ilustrează dezvoltarea relațiilor comerciale este decretul în cinstea lui Kanobos, prin care se permitea aducerea pe teritoriul polisului a monedei de aur și de argint din alte orașe, reglementându-se și alte operații comerciale.

Evoluția sociumurilor antice de la Nistrul Inferior în sec. V-IV î.Hr. de asemenea era în ascensiune. Baza gospodăriei grecești rămânea, în continuare, agricultura, posibilitățile căreia în vederea creșterii productivității erau însă destul de limitate. Necesitățile interne ale populației polisului nu întotdeauna puteau fi satisfăcute din contul producției proprii. Prezența formelor de turnat pentru executarea diferitor piese metalice, a teracotelor, nivelul înalt în construcția de locuit și socială demonstrează anumite performanțe în dezvoltarea meșteșugurilor. Descoperirea fragmentelor de ceramică de lux cu lac negru și figuri de culoare roșie, a teracotelor, amforelor din diverse centre (Chios, Lesbos, Herakleea Pontica, Thasos, Mendes ș.a.) arată existența unui comerț extern destul de dezvoltat. Către sfârșitul sec. V î.Hr. Tyrasul devine lider în regiune, datorită intensificării comerțului cu triburile barbare și, în primul rând, cu triburile tracice,

Măşti, teracotă, sec. V-IV î.Hr. Tyras

care locuiau pe cursul de mijloc al râului Tyras.

Perioada elenistică

Perioada elenistică în istoria polisurilor greceşti din nord-vestul Mării Negre este una destul de complicată, atât sub aspect economic, cât şi politic. Începând cu ultimul sfert al sec. IV şi până la mijlocul sec. III î.Hr., evoluţia sociumurilor greceşti are un vector ascendent, deşi dominantă devine tendinţa spre putere aproape nelimitată a unui singur om, ajuns la conducerea unei anumite uniuni statale. Cel mai expresiv fenomenul s-a manifestat în personalitatea lui Alexandru Macedon. Activitatea sa era orientată spre crearea unui stat ce ar fi inclus popoare diferite sub aspectul etnic, al tradiţiilor şi nivelului de dezvoltare. Specificul filozofiei sale de a conduce consta în întrepătrunderea diverselor culturi, amestecul diferitor popoare, egale în drepturi, în cadrul statului său. Încercarea a dus la îmbogăţirea culturală reciprocă a diferitor popoare din Europa şi Asia, la schimbări în sfera economică, politică şi culturală. După aceasta însă a urmat perioada decăderii, agravată de circumstanţele dificile ale situaţiei politice externe.

Conflictul scito-macedonean, început încă în timpul domniei tatălui lui Alexandru Macedon, Filip al II-lea, demonstrează interesul statului macedonean faţă de spaţiul nord-vest-pontic. Ciocnirea dintre macedoneni şi sciţi are loc în anul 339 î.Hr. în zona Dunării de Jos. Regele sciţilor, *Ateas*, este înfrânt de Filip II, care, la rândul său, este atacat şi învins de *tribali* la întoarcerea în ţară (Just., IX, 2; 3, 3). Pregătindu-se de campania spre Orient şi hotărât să-şi asigure spatele, Alexandru Macedon i-a zdrobit pe tribali. Dar interesul dinaştilor macedoneni faţă de ţărmul de nord-vest al Mării Negre nu dispare. Reprezentant al lui Alexandru în Tracia şi „prefect al Pontului", devine unul dintre generalii regelui – *Zopyrion*.

Aproximativ în anul 331 î.Hr. acesta întreprinde o incursiune împotriva sciţilor, deplasându-se pe litoralul pontic până la Olbia. Pentru a se opune macedonenilor, Adunarea Populară a polisului a întreprins măsuri extraordinare: au fost casate datoriile, s-au acordat drepturi cetăţeneşti străinilor, au fost eliberaţi robii (Macr., Sat., I, 11, *33*). Foarte probabil, asedierea Olbiei de către Zopyrion a fost cauzată de relaţiile prieteneşti ale oraşelor greceşti din regiune cu sciţii, împotriva cărora se îndreptau macedonenii. Alianţa dintre eleni şi sciţi a provocat eşecul macedonenilor, ei fiind nevoiţi să se retragă. În „pustiul getic" armata generalului piere, împreună cu el însuşi (Just., XII, 1, *4;* 2, *16*).

De incursiunea lui Zopyrion se leagă căderea zidului de apărare din Nikonion. Din aceeaşi perioadă datează distrugerea sistemului defensiv al Tyrasului şi refacerea lui ulterioară. În timpul săpăturilor efectuate în Tyras a fost găsit postamentul monumentului ridicat în cinstea lui Authokles, fiul lui Oyniades. Din inscripţia de pe el aflăm despre refugierea în Tyras a locuitorilor

din Nikonion în urma unei anumite catastrofe şi despre renaşterea ulterioară a oraşului. Probabil, toate acestea au legătură cu expediţia lui Zopyrion. Pieirea armatei lui Zopyrion a declanşat importante schimbări politice în regiune. În Tracia izbucneşte o mişcare de eliberare, care duce la desprinderea acesteia de Macedonia (Curt., V, I, *45*).

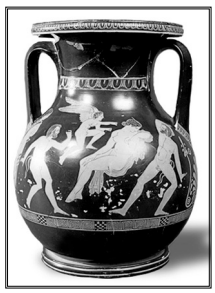
În sec. IV-III î.Hr. în centrele antice de la Nistrul Inferior apar aşezări rurale noi şi renaşte viaţa în unele mai vechi. În total sunt documentate 62 de aşezări. Cu toate că malul stâng are o reţea mai consistentă de aşezări, totuşi rolul dominant în regiune revine Tyrasului. Nu este exclusă posibilitatea unei anumite dependenţe a oraşului Nikonion faţă de acest polis. Tyrasul devine un oraş de proporţii, cu un sistem defensiv impunător, construcţia caselor de piatră atingând un nivel destul de înalt. În sec. IV î.Hr. are loc extinderea suprafeţei oraşului, numărul populaţiei fiind de aproximativ 2-4 mii de locuitori.

În a doua jumătate a sec. IV î.Hr. Tyrasul începe să bată propria monedă (de argint, bronz şi chiar de aur), până acum necesităţile comerciale fiind satisfăcute prin utilizarea monedelor altor centre. Dintre meşteşuguri, au fost semnalate olăritul (recipiente, teracote), metalurgia (executarea uneltelor de muncă, dar şi a podoabelor), vopsitul, prelucrarea osului, ţesutul, prelucrarea pietrei. Un important rol în economia Tyrasului revenea pescuitului. Nu întâmplător autorul antic Pseudo-Skymnos constata că *„...râul Tyras, adânc şi cu lunci mănoase, asigură negustorilor comerţul cu peşte şi securitatea deplasării corăbiilor cu mărfuri*" (vv. 798-803). Poziţia geografică avantajoasă a oraşului, amplasarea lui pe calea de tranzit între Pontul vestic şi cel nordic au favorizat includerea Tyrasului în comerţul cu centrele pontice şi mediteraneene: Sinope, Thasos, Rhodos, Knidos, Akanth, Cos, păstrându-se legăturile cu Chios. În cantităţi semnificative este adusă ceramică din centrele Asiei Mici, în particular din Pergam.

Monede de Tyras (argint) şi Olbia (aur) sec. IV î.Hr.

Destul de strânse erau şi contactele Tyrasului cu lumea barbară din regiune: cu sciţii, dar într-o măsură mai mare cu geţii. Amplasarea mormintelor scitice în preajma aşezărilor rurale greceşti nefortificate confirmă relaţiile destul de prieteneşti ale nomazilor atât cu elinii, cât şi cu geţii. În aşezările rurale de pe malul drept al limanului Nistrului este bine documentat materialul ceramic de factură getică. Procentul ceramicii barbare în Tyras la fel este semnificativ, în comparaţie cu alte oraşe greceşti. Se observă şi un oarecare sincretism cu anumite culturi barbare, fapt demonstrat de descoperirea unor idoli de lut modelaţi cu mâna de factură getică. Cu toate acestea, oraşul continuă să rămână un centru antic şi prin cultura sa, şi prin aspectul exterior.

Pelică grecească dintr-un mormânt scitic. Manta

Legăturile comunităţii polisului cu barbarii ţin mai mult de sfera relaţiilor economico-comerciale. Un mare rol, în această direcţie, se pare că revine aşezării de la Cioburciu. Descoperirile numismatice din aşezările rurale de pe cursul inferior al Nistrului (Nadlimanskoe, Pivdennoe, Šabo ş.a.), în condiţiile atestării unui număr impunător de material amforic şi ceramică antică, permite presupunerea că comerţul cu barbarii, în general, avea un caracter de schimb natural, practicat prin intermediul negustorilor greci din Tyras. Contactele economice cu centrele antice de pe Nistru au avut drept consecinţă anumite schimbări în economia popoarelor barbare, a sciţilor şi geţilor (*vezi Harta, pag. 493*).

În aşezările rurale de pe Nistrul Inferior locuia atât populaţie elenă, cât şi barbară. Drept exemplu servesc, în acest sens, aşezările de la Nikolaevka şi Nadlimanskoe, situate pe malul stâng, şi Pivdennoe, de pe malul drept al limanului fluviului Nistru. În aşezarea de la Nikolaevka au fost descoperite urmele unor locuinţe în formă de iurtă, iar cercetarea necropolei a arătat că aici locuia o populaţie scitică, dar elenizată într-o măsură destul de mare. Poate fi urmărită şi influenţa culturii traco-getice. Un tablou mai amplu al relaţiilor strânse cu lumea tracică îl prezintă aşezările de pe malul drept al limanului şi însuşi Tyrasul. Populaţia niciunui polis antic din spaţiul de nord-vest al Mării Negre nu era unitară sub aspect etnic. În arealul respectiv au fost atestate anumite particularităţi etnice, determinate de specificul dezvoltării nu numai a sociumului grecesc, dar şi a popoarelor barbare. Dacă pentru Olbia se constată legături destul de strânse cu sciţii nomazi şi populaţia sedentară din zona de silvostepă a Niprului de Mijloc, atunci Nikonion şi Tyras, într-o măsură oarecare, se află într-o regiune specifică de frontieră dintre lumea scitică şi cea traco-getică. Histria, la rândul său, depindea aproape întru totul de relaţiile cu triburile tracice, deşi, în anumite etape, un rol important îl joacă în Dobrogea şi sciţii nomazi.

Izvoarele scrise şi cele epigrafice desemnează trăsăturile de bază ale structurii politice democratice a Tyrasului: existenţa adunării cetăţenilor, a consiliului, a colegiilor arhonţilor, ahonotecilor, agoranomilor. În Tyras exista tradiţia decernării de cununi cetăţenilor, instalării oficiale a plăcilor comemorative, decretelor şi statuilor în numele statului – practică obişnuită pentru polisurile antice.

Vase greceşti din morminte scitice. R-nul Dubăsari

În perioada elenistică Histria, ca și alte orașe grecești din zona nord-vest-pontică, continuă să prospere. Se construiesc noi edificii de cult, inclusiv templul Marelui Zeu, se dezvoltă practicarea diferitor meșteșuguri ce țin de construcții, olărit, metalurgie, fierărie, de turnarea bronzului. Numărul mare de monede histriene demonstrează o evoluție semnificativă a relațiilor de schimb. Sunt semnalate legături cu orașele învecinate de pe țărmul de nord-vest al Mării Negre (Tyras, Nikonion, Olbia), dar și cu centrele antice mediteraneene din Attica, Chios, Rhodos, Sinope, Thasos ș.a. Baza economiei continuă să fie agricultura, alături de diverse alte ocupații, în principal pescuitul.

Contactele cu orașele grecești Histria și Tyras grăbesc evoluția relațiilor de clasă la populația locală, traco-geți și sciți. Așezările barbare din zona Dunării de Jos (Tariverde, Popești ș.a.) demonstrează existența unor legături strânse cu centrele antice. În locuințe, pe lângă vestigiile obișnuite pentru cultura getică, au fost găsite multe fragmente de ceramică grecească. Destul de frecvent se întâlnesc monede grecești și sud-tracice, sub influența cărora a apărut moneda locală geto-dacică.

La sfârșitul sec. IV – începutul sec. III î.Hr., o anumită activitate în regiune întreprinde regele macedonean Lysimach, care tinde să supună centrele antice de pe țărmul de vest și parțial de nord-vest al Mării Negre. În anul 313 î.Hr. callatienii răsculați alungă garnizoana lui Lysimach, eliberează Histria și formează împreună cu sciții și tracii o alianță militar-politică. Lysimach reușește să schimbe mersul acțiunilor militare, obligând orașele Odessos și Histria să capituleze. Însă politica lui Lysimach s-a ciocnit de împotrivirea uniunii de triburi getice în frunte cu *Dromichaites*. Conflictul macedonenilor cu geții sfârșește prin înfrângerea lui Lysimach (Diod., XXI, 12, *1-29*) și, conform tratatului de la 292 î.Hr., acesta cedează geților un șir de localități, inclusiv cetăți ocupate anterior.

Dintre orașele Pontului vestic, în această perioadă se evidențiază *Callatisul*, care încearcă să unească în jurul său polisurile antice din Dobrogea. Materialele epigrafice vorbesc despre posibilitatea răspândirii acestei politici și mai departe spre est. Poziția activă a Callatisului s-a ciocnit însă de împotrivirea unui alt centru antic – Byzantion, conflictul finalizându-se cu înfrângerea callatienilor.

Aproximativ pe la mijlocul sec. III î.Hr. polisurile grecești de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre intră într-o îndelungată criză economică și politică, care a afectat întreaga lume antică. Ea a fost provocată de creșterea presiunii triburilor barbare asupra sociumurilor antice. După moartea lui Lysimach imperiul acestuia se descompune, concomitent are loc activizarea triburilor getice de la gurile Dunării și din interfluviul Dunăre-Nistru. La mijlocul sec. III î.Hr. se complică situația din stepele nord-pontice, odată cu începutul penetrației spre vest a tri-

burilor sarmatice. Diodor scria că sarmaţii „*au pustiit o mare parte a Sciţiei şi, distrugând pe un cap pe cei învinşi, au transformat o mare parte a ţării în pustiu*" (Diod., II, 43, *7*). Starea precară din stepă se agravează şi printr-o situaţie ecologică nefavorabilă, cauzată de schimbarea climei. Economia sciţilor, bazată pe creşterea nomadă a vitelor, suporta mari dificultăţi.

Criza economică din lumea nomadă a dus la dispariţia Sciţiei Mari şi la formarea câtorva enclave scitice: în Crimeea, pe malul drept al Dunării (Dobrogea) şi, probabil, pe cursul de mijloc al Nistrului (grupul Tiraspol). Relaţiile strânse cu centrele antice, influenţa economică şi culturală a acestora asupra dezvoltării triburilor scitice au cauzat schimbări esenţiale în comunitatea nomadă şi adaptarea acestora la noile condiţii la sfârşitul sec. III – sec. I î.Hr.

La Nistrul Inferior situaţia era şi mai complicată. Criza societăţii nomade generează schimbarea tabloului etnic. Strabon îi localizează aici pe *tyrageţi* şi *bastarni,* enumerând şi alte triburi care locuiau între Istros şi Boristhenes: *sauromaţii, sarmaţii regali, iazigii, urgii, tribalii.* În acelaşi timp, Strabon scrie despre penetraţiile şi mişcările permanente ale barbarilor. Decretul olbian al lui Protogenes şi cel histrian al lui Agatokles reprezintă izvoare epigrafice importante ce reflectă starea politică tensionată din regiune. Sursele relatează despre pretenţiile permanente faţă de Olbia ale *sailor* (triburi sarmatice), primejdia posibilă din partea *galaţilor* (celţilor) şi a aliaţilor acestora, tribul germanic al *scirilor*, venind dinspre vest.

După moartea lui Lysimach şi dezmembrarea regatului său are loc consolidarea tracilor de la sud de Dunăre. Pe la mijlocul sec. III î.Hr. regele trac *Zalmodegikos* presează puternic asupra Histriei şi chiar ia de la aceasta ostatici. Judecând după conţinutul decretului histrian în cinstea lui Agatokles, grecii suportau o atitudine ostilă şi din partea conducătorului trac *Zoltes.* În acelaşi timp oraşele lor erau în dependenţă faţă de regele *Rhemaxos*, domeniile căruia, probabil, se aflau pe malul stâng al Dunării, adică destul de aproape de Tyras. Au loc invazii permanente ale tracilor asupra chorei Histriei. În această perioadă geţii îşi extind influenţa şi la est de Nistru, fapt demonstrat de materialele arheologice descoperite în cetăţile de pe Niprul Inferior.

Către ultimul sfert al sec. III î.Hr., nu departe de gurile Dunării, apar *bastarnii* veniţi din nord. Izvoarele antice au păstrat informaţii despre ciocnirile dintre bastarni şi regele geţilor *Oroles,* evenimente ce au loc în Balcani. În sec. II î.Hr. o parte dintre aceşti intruşi se stabilesc, probabil, la gurile Dunării, pe insula Peuce şi se desemnează drept *peucini* (Strabon VII, 3, *15*). Teritoriile din est, cunoscute anterior drept *pustiul scitic*, sunt denumite *pustiul getic* (Strabon VII, 3, *14*). În pasajul respectiv este reflectată plecarea populaţiei scitice (fapt demonstrat arheologic) şi supunerea acestor teritorii geţilor.

„Cavalerul trac", relief. Tyras

Către mijlocul sec. III î.Hr., marea majoritate a așezărilor rurale și domeniile chorei Olbiei și a Tyrasului își încetează existența. În Olbia nu se mai fac construcții monumentale, unele cartiere orășenești sunt părăsite. Din a doua jumătate a sec. III î.Hr., periodic se întrerup emisiile monedelor de argint. Decăderea economică a dus la diminuarea comerțului intern, deși cel extern continua să fie destul de activ. Se schimbă direcțiile contactelor comerciale. Devine limitat importul produselor din Chios și Samos, în același timp crește importul din Rhodos și Cos. Continuă relațiile cu Sinope, Knidos, Delos, Paros, Alexandria Egipteană, Africa de Nord. Situația creată în Olbia silea comunitatea să ceară ajutor concetățenilor bogați și unor străini, care le dau pâine, reparau zidurile cetății, corăbiile ș.a. Toate acestea duceau la o intensă stratificare socială, respectiv la o tot mai mare delimitare între bogați și săraci. Situația este ilustrată și de izvoarele epigrafice, în particular de decretele histriene în cinstea lui *Agatokles* și *Diogenes*, fiul lui *Diogenes*. Cetățeanul Agatokles de nenumărate ori vine în ajutorul orașului natal. La mijlocul sec. II î.Hr. se agravează iar situația în Olbia, odată cu înrăutățirea relațiilor cu barbarii și dispariția așezărilor rurale de pe malul stâng al limanului Bugului. Tinzând să amelioreze starea lucrurilor, polisul olbian stabilește relații strânse cu regele sciților *Skylur*, poate chiar ajunge sub protectoratul direct al acestuia.

O situație similară se constată și la Nistrul Inferior. Descoperirea în Tyras a monedelor mai multor regi ai Sciției Mici din Dobrogea (Haraspes, Kanitos, Saryakes, Elios) demonstrează, posibil, intrarea Tyrasului în sfera intereselor politice ale sciților din Dobrogea. În al doilea sfert – mijlocul sec. III î.Hr. încetează viața în așezările rurale, situl de la Pivdennoe fiind distrus de un incendiu puternic. Decade definitiv Nikonionul. Aceste evenimente pot fi puse în legătură cu venirea din vest a celților, fapt confirmat de descoperirile anumitor vestigii ale acestor triburi, inclusiv a fragmentelor de brățări din sticlă, a unor piese de armament. Tyrasul trece printr-o criză economică de durată, deși mai păstrează un anumit potențial, continuând a fi centrul agricol, meșteșugăresc și comercial al regiunii, ce întreținea legături economice strânse cu geții. În perioada când chora Tyrasului se micșorează simțitor, un rol important capătă, inevitabil, comerțul cu triburile getice, care locuiau mai la nord, pe Nistru. Unul din componentele de bază ale acestor relații de schimb era producția

agricolă. Merită o atenţie specială remarca lui Columella, care-i numeşte pe geţi „*popor cu experienţă în cultivarea grâului*" (Coll., De re rustica, VII, 2). La Solinus Moesia este desemnată drept grânarul zeiţei Ceres (Solin. 21, 3).

Criza sistemului polisurilor antice din bazinele Mediteranei şi Mării Negre contribuie la ascensiunea a două puteri, care mai devreme sau mai târziu urmau să se ciocnească – Roma şi Regatul Pontic. La hotarul anilor '80-'70 ai sec. II î.Hr., regele Pontului *Pharnak* întreprinde încercarea de a unifica elenii din Pontul Euxin sub egida sa. Rolul Regatului Pontic creşte, mai ales, în perioada domniei lui *Mithridate VI Eupator* (120-63 î.Hr.). În tendinţa de a unifica într-un singur imperiu polisurile antice, dar şi popoarele barbare, Mithridate supune *Kolhida* şi *Bosporul. Chersonesul, Olbia,* pământurile din vestul Pontului, dar şi sarmaţii, bastarnii, taurii, sciţii şi tracii devin aliaţii lui (Just., XXXVIII, 3, *7*; Ap., Mithr., 15). Drept dovezi ale legăturilor strânse dintre oraşele de pe ţărmul de nord-vest al Mării Negre şi ale Regatului Pontic servesc numărul mare de amfore ştampilate de Sinope, piesele ceramice din Pontul de Sud, asemănarea stilistică a unui grup de monede de bronz târzii provenit din Tyras cu cele pontice, numeroasele descoperiri de monede pontice în Olbia şi Tyras. Decretul olbian în cinstea kibernetului amisenian (IOSPE, I², 35) mărturiseşte despre plasarea în Olbia a unui contingent militar al regelui Pontului. Nu este exclusă staţionarea unor trupe militare pontice şi în Tyras. Mithridate avea o poziţie stabilă şi pe litoralul de vest al Mării Negre. Unele izvoare (IOSPE, I², nr. 222, 223) permit presupunerea că în Olbia şi Tyras, pe lângă armatele pontice, erau şi detaşamente ale barbarilor aliaţi, în particular tracice.

În tendinţa sa de a uni în cadrul unui singur stat pe barbari şi eleni, Mithridate continuă politica lui Alexandru Macedon de creare a unui stat supranaţional. Acest vector de comportament al regelui pontic a dus la apariţia unor contacte mai strânse între cele două lumi – barbară şi grecească – şi a lăsat amprenta sa asupra dezvoltării lor.

La sfârşitul sec. II – primele decenii ale sec. I î.Hr. Roma încearcă să-şi întărească poziţiile pe Dunăre şi, concomitent, să distrugă regatul lui Mithridate. După biruinţa lui Lucius Licinius Lucullus asupra regelui Pontului, romanii întreprind o ofensivă împotriva marelui trib tracic al *bessilor*, fost aliat cu Mithridate. În urma acţiunilor militare bessii au fost învinşi, fiind ocupate oraşele Apollonia, Callatis, Tomis şi Histria. Dar supunerea triburilor tracice nu decurgea atât de simplu: când proconsulul G. Antonius Hibrida a încercat să prade triburile din Dobrogea, el a fost înfrânt de bastarni şi sciţi. La mijlocul sec. I î.Hr. triburile geţilor, unificate de *Burebista*, încep o politică activă de cucerire, orientată împotriva polisurilor greceşti de pe ţărmul de vest şi nord-vest al Mării Negre. O parte dintre acestea (Odessos, Histria, Tyras, Olbia) au fost ocupate şi parţial distruse.

Perioada greco-romană şi antică târzie

Perioada romană a istoriei centrelor greceşti de pe litoralul nord-vest-pontic începe după moartea lui Mithridate VI Eupator şi expediţiile lui Burebista de la mijlocul sec. I î.Hr. Anume în acest timp romanii încearcă să-şi impună puterea la Dunărea de Jos. După moartea lui Burebista situaţia oraşelor greceşti se stabilizează întrucâtva. Din decretul histrian în cinstea lui Arystagoras (a doua jumătate a sec. I î.Hr.) cunoaştem că zidurile distruse ale Histriei au fost refăcute, iar cetăţenii care au părăsit oraşul au revenit treptat înapoi. În perioada domniei lui Augustus (27 î.Hr. – 14 d.Hr.) în Histria a fost construit un templu dedicat imperatorului.

Se reface viaţa şi în alte oraşe din zonă. În Olbia este ridicat un portic consacrat lui *Augustus* şi *Tiberius*, în Tyras viaţa de asemenea revine la normal. Cu toate acestea, tot mai des în regiune au loc ciocniri între barbari şi romani. Expediţiile romane se încheie cu crearea provinciei *Moesia* (după numele tribului tracic al moesilor) guvernată de G. Poppeius Sabinus. Concomitent continuă să existe Regatul odris, frământat de lupte interne. Legăturile dintre Tyras şi regatul odrisilor sunt documentate prin descoperirile epigrafice şi numismatice. Regii acestui stat interveneau destul de activ în viaţa oraşelor vest-pontice, îndeosebi a Histriei. La mijlocul sec. I d.Hr. Regatul odris îşi încetează existenţa, fiind creată provincia romană *Tracia*. Pentru a-şi menţine poziţiile, romanii promovau obişnuita lor politică abilă de dezbinare a popoarelor din provincii, străduindu-se să nu permită consolidarea unor forţe, capabile să le opună rezistenţă. Polisurile vest-pontice au fost supuse proconsulului Macedoniei, dar nu administraţiei pământurilor tracice. Oraşele greceşti, în viziunea Romei, constituiau puncte de sprijin ale puterii lor. Este semnificativă scutirea de impozite a Histriei, cetate ce a avut mult de suferit în urma invaziei lui Burebista. Strabon numeşte Histria „orăşel" (VII, 6, *1*), iar Ovidiu, poetul roman exilat în Tomis, scria că unica activitate profitabilă a Histriei era comerţul cu peşte sărat.

Nu s-au păstrat niciun fel de izvoare scrise referitoare la relaţiile Tyrasului cu Roma şi cu barbarii în această perioadă. Cu toate acestea, materialele arheologice demonstrează că oraşul nu-şi încetează existenţa, iar prezenţa ceramicii de import, a amforelor, descoperirile numismatice arată că el continua să fie un centru comercial, în pofida faptului că în acest timp nu emitea propria monedă. În anul 56 sau 57 d.Hr. în Tyras se introduce un nou calendar. Evenimentul trebuia să consemneze schimbări cardinale în viaţa polisului. Numărul mare de monede romane contramarcate cu siglele Tyrasului indică că un asemenea eveniment putea fi supunerea cetăţii Imperiului Roman. Pentru comunitatea tirită actul respectiv a constituit o ieşire absolut necesară din situaţia politică complicată, în condiţiile activizării crescânde a sarmaţilor. Ulti-

mii, ca şi dacii, conform mărturiilor lui Suetonius (Tib., 30), atacau în permanenţă provincia Moesia. Situaţia oraşelor pontice la răspântia erelor este descrisă destul de plastic de Ovidiu în operele sale. Are loc creşterea numărului populaţiei barbare stabilite în polisurile greceşti. Ovidiu scrie că barbarii „*...ocupă cea mai mare parte din case*" în cetate (Tristia V, 10, *30*) şi, deşi poetul uneori exagera starea deplorabilă a oraşelor greceşti în acea perioadă, izvoarele arheologice confirmă schimbările etnice în componenţa populaţiei lor.

La mijlocul sec. I d.Hr., în locul *iazigilor,* plecaţi spre vest, vine un alt trib sarmatic, cel al *roxolanilor*, care întreprind şi ei invazii în domeniile romane de peste Dunăre. Această situaţie impunea oraşelor greceşti solicitarea protecţiei Romei. Zona romană la nord-est de Dunăre se limita la o fâşie îngustă de-a lungul litoralului şi păstra forma de ocupaţie militară. Flavius Tacitus scria că forţa militară romană în această regiune era asigurată de trei mii de ostaşi greu înarmaţi şi patruzeci de corăbii militare din componenţa flotilei *classis Flavia Moesica* de la Dunărea de Jos.

După înfrângerea lui Decebal, pe cursul inferior al Dunării se consolidează *limesul* roman, care reprezenta un sistem defensiv frontalier. Un rol important în acest sistem revenea aşezării de la Cartal-Orlovka, unde au fost dislocate unităţi din legiunile *I Italica* şi *V Macedonica*. Aici staţionau şi corăbii ale flotilei *classis Flavia Moesica*, baza principală a căreia se afla pe malul drept al Dunării, la Noviodunum. Garnizoane romane erau nu numai în Tyras şi Olbia, dar şi în Crimeea. Acestea aveau căi de comunicaţie cu provinciile limitrofe *Dacia* şi *Moesia Inferior*. O cale maritimă lega garnizoanele romane amplasate începând de la gurile Dunării până în Taurida (Crimeea). S-au păstrat mărturii ale izvoarelor scrise despre existenţa unor drumuri de uscat, care asigurau legătura dintre punctele romane de pe litoralul de vest şi cel de nord al Mării Negre.

Roma intenţiona să asigure nu numai supunerea politică a teritoriilor ocupate, dar şi exploatarea lor economică. Populaţia băştinaşă era obligată să presteze serviciul militar în unităţi auxiliare, constituind detaşamente tracice separate. Pe malul dunărean a fost creată o reţea de posturi, care încasau plăţi pentru dreptul de a pescui şi de a tăia pădure. Probabil, existau şi alte tipuri de impozite, obligatorii atât pentru populaţia barbară, cât şi pentru oraşele greceşti. În aşa fel, avea loc includerea populaţiei barbare nu numai în sistemul politic al Imperiului Roman, dar şi în cel economic. Aceasta ducea la o anumită accelerare a dezvoltării triburilor barbare, în primul rând a celor din vecinătatea cetăţilor antice. Barbarii preluau formele antice de proprietate, ca rezultat sporind numărul latifundiilor şi, respectiv, al robilor. Printre marii proprietari de pământ se evidenţiază urmaşii vârfurilor aristocratice tribale, veteranii romani, originarii din oraşele greceşti în împrejurimile căro-

ra apar din nou aşezări rurale. Are loc răspândirea limbii latine. Începe un proces complex de interacţiune socială şi culturală a triburilor barbare din regiune cu oraşele greceşti şi cetăţenii romani veniţi odată cu instaurarea puterii Romei aici. Triburile traco-getice devin parte organică a civilizaţiei romane, fără însă să-şi piardă cu totul propriile tradiţii, credinţe, particularităţi. Trebuie de remarcat că acest proces, numit în literatura de specialitate *romanizare*, decurgea oarecum diferit în regiunile mai îndepărtate de Roma, cum ar fi Nistrul de Mijloc şi Inferior, interfluviul Nistru-Dunăre. Influenţa culturii romane se resimte aici într-o măsură mai mică decât în regiunile de la sud-vest de Dunăre.

Faţă de oraşele greceşti Roma utiliza o politică destul de abilă. Ele urmau să devină bastioane ale puterii romane în regiune. Cetăţile îşi păstrau terenurile agricole, ale căror hotare se legalizau prin acte speciale. Despre aceasta vorbesc monumentele epigrafice din Histria (*Horotesia Laberius Maximus*), dar şi din Tyras. Romanii au menţinut organele autoadministraţiei interne şi instituţiile de cult, în toate polisurile a reînceput emiterea monedei proprii. În pofida unei aparente independenţe, în oraşele greceşti de pe ţărmul nord-vest-pontic se introduc garnizoane romane. În sistemul construcţiilor defensive din Tyras şi Olbia apare citadela, locul amplasării garnizoanei romane, separat prin ziduri de restul structurilor urbane. Oraşele cunosc o nouă perioadă de înflorire. Apar noi construcţii particulare şi publice. În Histria, în perioada dinastiei Antoninilor au fost construite *terme* fastuoase, *palestra*, temple consacrate lui Apollon Tămăduitorul, Zeus, Dionisos, Marilor Zei din Samotracia. Pentru asigurarea oraşului cu apă a fost construit un apeduct cu lungimea de 30 km. Se dezvoltau meşteşugurile. Au fost descoperite vestigiile unui atelier pentru producerea ceramicii fine.

Date documentare cu privire la prezenţa garnizoanei romane în Tyras apar doar după cucerirea Daciei (101-106 d.Hr.). Este vorba despre inscripţia pusă în numele guvernatorului *Moesiei Inferior* Pompeius Falco Quintus Roscius de comandantul *vexillatio* M. Ennius Illadion, centurion al *legio V Macedonica*. În componenţa garnizoanei Tyrasului intrau şi subunităţi din legiunile *I Italica* şi *XI Claudia*. În fruntea garnizoanei se afla un comandant în rang de centurion. Lui i se subordonau nu numai trupele regulate romane, dar şi detaşamentele auxiliare (*auxilia*). Inscripţiile lapidare confirmă că în oraş staţionau şi unităţi din *classis Flavia Moesica*. Tyrasul, bine protejat, înfloreşte din nou. Se construiesc noi case de locuit, edificii sociale, religioase şi cu alte destinaţii (clădirea vexillaţiei, obiective defensive, porticuri). Descoperirea în unele locuinţe a cuptoarelor pentru topirea metalului, a zgurei de metal şi de sticlă, a formelor de turnat, a fusaiolelor, a greutăţilor de la războiul vertical de ţesut, a resturilor de prelucrare a osului, a formelor de modelare a teracotelor şi cărămizilor, a olanelor

cu ştampilele legiunilor ce staţionau în Tyras ilustrează dezvoltarea diferitor meşteşuguri, orientate spre satisfacerea necesităţilor orăşenilor, dar şi ale barbarilor din împrejurimi. Recipientele cu resturile de boabe de mei ars şi grâu, râşniţele, numeroasele oase de animale, greutăţile de pescuit etc. demonstrează perpetuarea ocupaţiilor de cultivare a cerealelor, creştere a animalelor şi pescuit. Noua perioadă de înflorire a Tyrasului a fost asigurată în mare măsură de apariţia atât în împrejurimile sale, cât şi pe malul stâng al râului Tyras, unde renaşte Nikonionul, a unei reţele de aşezări agricole (Primorskoe, Udobnoe, Belen'koe, Šabo, Salgany, Mologa, Pivdennoe, Semenovka, Veseloe, Ovidiopol, Nikolaevka 1-2, Majaki ş.a.). În Nikonion este restabilit sistemul defensiv, se construiesc case noi. Structura populaţiei centrelor antice, în acest interval cronologic, includea un conglomerat de populaţie barbară, component apropiat, probabil, sub aspect etnic, de sciţii târzii şi de traci.

În procesul săpăturilor din Tyras şi unele aşezări rurale ale chorei lui au fost descoperite materiale de import, în primul rând ceramice – amfore, ceramică acoperită cu firnis roşu, teracote, dar şi piese din bronz şi sticlă, ceea ce confirmă existenţa relaţiilor comerciale destul de intense cu centre din Pontul de Sud, Asia Mică, Italia, Egipt, diverse provincii romane. La sfârşitul sec. I – începutul sec. III d.Hr. Tyrasul era nu numai consumator al mărfurilor de import, dar şi intermediar în revânzarea multora dintre ele barbarilor. Cantitatea semnificativă de importuri şi de monede romane la periferiile barbare vorbeşte despre comerţul activ întreţinut de negustorii tiriţi cu aceste populaţii. Pe de altă parte, numărul limitat de monede descoperite în aşezările rurale din apropierea Tyrasului, dar şi din zone mai îndepărtate, denotă că relaţiile de schimb cu populaţia barbară avea, în general, un caracter natural. Este dificil să apreciem volumul operaţiilor comerciale ale centrelor antice cu lumea barbară, dar numărul relativ mare de amfore şi alte produse de import din aşezările şi necropolele acestora arată că ele erau considerabile.

Creşterea bunăstării Tyrasului era asigurată şi de politica destul de flexibilă a Romei. Astfel, pe timpul lui Vespasian (69-79 d.Hr.) a reînceput emiterea propriei monede. În perioada de domnie a lui Antonius Pius (138-161 d.Hr.) oraşului i s-a acordat privilegiul importului neimpozabil de mărfuri. Pe monedele Tyrasului din perioada romană era obligatorie însă reprezentarea imaginii împăraţilor romani. Pentru ultima dată cetatea bate monedă pe timpul lui Alexander Severus (222-235 d.Hr.). Concomitent cu moneda locală, în oraş circulau şi monedele romane. Aceeaşi nomenclatură monetară este atestată în cadrul chorei şi în afara acesteia.

Tyrasul reprezenta un orăşel provincial roman nu prea mare. În sec. II-III d.Hr. numărul populaţiei lui putea să varieze de la 5 până la 8-10 mii de locuitori. Se evidenţiază un strat de populaţie mai bogată, cetăţenii privile-

giaţi, o altă parte, însă, nu se bucura de toate drepturile. Documentele epigrafice arată că majoritatea cetăţenilor cu drepturi depline, ce participau activ la viaţa politică a polisului, purtau nume pur greceşti, deşi unii aveau şi nume romane. Se întâlnesc şi nume mixte, cu numele sau patronimicul grecesc ori roman, de asemenea nume constând din componente barbare – tracice sau scito-sarmatice.

Legăturile strânse cu lumea barbară a dus la interacţiunea culturilor antice – greacă şi romană cu cele barbare. În mediul cotidian urban se evidenţiază clar trăsături ale culturilor barbare sarmatică şi geto-dacică. Au fost descoperite oglinzi de bronz sarmatice, vase dacice lucrate la roată, mostre de sculptură grosolană în piatră de factură barbară, statuete de teracotă modelate cu mâna. Un tablou similar este semnalat şi în polisurile învecinate Olbia şi Histria. Componenţa socială a locuitorilor Tyrasului era, în general, asemănătoare celei din alte oraşe nord-vestpontice, constând din mici proprietari liberi, cu un număr redus de robi, sau de alte categorii dependente, apropiaţi după statutul lor *metecilor* sau *xenilor.*

Deşi Tyrasul era un oraş roman, el mai păstra totuşi anumite rămăşiţe ale autonomiei şi tradiţiilor democratice. Analiza inscripţiilor denotă că el avea statut de *civitas libera et immunis,* menţinându-şi teritoriul, drepturile cetăţeniei şi legislaţii proprii. Cetatea era condusă de un colegiu de arhonţi, alcătuit din *protos* (primul arhonte sau *eponim*) şi trei membri. Funcţiona Consiliul şi Adunarea Populară. Dar, fiindcă cetatea făcea parte din componenţa Imperiului, aceste instituţii erau controlate de puterea romană.

Statuia unui comandant roman. Tyras

Includerea Tyrasului în Imperiul roman a stabilizat situaţia în oraş şi în regiune pentru o anumită perioadă. Însă deja în anii ’80 d.Hr., dacii, care încheiaseră procesul de creare a statului în frunte cu Decebal, trec Dunărea şi învinge armata romană. Războaiele daco-romane încetează în anul 106, pe timpul lui Traian (98-117 d.Hr.), prin supunerea dacilor. Tyrasul, pe parcursul acestor evenimente, probabil şi-a demonstrat deplina loialitate faţă de Roma. Când în anul 117 noul împărat, Hadrian (117-138 d.Hr.), veni în Dacia, unde s-au produs tulburări, cetăţenii Tyrasului i-au inaugurat o statuie. Odată cu activizarea diferitor popoare barbare, descendenţii împăratului Antoninus Pius încearcă soluţionarea situaţiei agravate din regiune. Principalul teatru al acţiunilor militare se afla în zona Dunării de Mijloc, dar a fost necesară dislocarea în acea direcţie a forţelor armate şi din alte provincii (*Moesia Inferior* şi *Superior, Dacia*). Această împrejurare permite barbarilor să întreprindă incursiuni şi în sectoarele limesului de la Dunărea de

Jos. În anul 170, tribul *costobocilor* de la nord-est de Carpaţi întreprind o incursiune în teritoriile romane, trecând prin Dobrogea, Tracia şi Macedonia, ajung în Attica.

Evenimentele în derulare nu puteau să nu se reflecte asupra polisurilor greceşti, inclusiv Tyras. În perioada domniei lui Marcus Aurelius (161-180 d.Hr.) oraşul nu mai emite monedă. Cu toate acestea, pe timpul primilor Severi, se observă un anumit avânt. Din nou se bat monede, continuă lucrările de construcţie. Lui Septimius Severus şi fiilor săi li se consacră un altar monumental.

La începutul sec. III d.Hr. se observă o înrăutăţire a situaţiei oraşelor provinciale romane. Puterea imperială merge pe calea limitării unui şir întreg de funcţii administrative ale oraşelor. Astfel, în Tyras este redus dreptul de a acorda cetăţenia, scutirea de impozite este controlată de administraţia romană.

Situaţia Olbiei era întrucâtva diferită. După invazia lui Burebista, viaţa în oraş se stinge, reînviind doar la hotarul erelor. Starea Olbiei din această perioadă este descrisă de retorul din Bithynia Dion Chrysostomos în discursul său boristhenian (Or., XXXVI). Populaţia care reanimase Olbia era reprezentată, în principal, din greci, care în perioada primejdiei barbarilor au părăsit oraşul şi s-au retras în aşezările rurale de la gurile Niprului cu o populaţie mixtă – greco-barbară. Aflarea cetăţenilor Olbiei într-un contact mult mai strâns decât până atunci cu lumea barbară nu putea să nu se reflecte atât asupra aspectului olbiopoliţilor, cât şi asupra prozopografiei oraşului, unde apar tot mai multe nume barbare.

Ca şi Tyrasul, la începutul sec. I d.Hr., Olbia atrage atenţia Imperiului Roman, dar şi oraşul era interesat în obţinerea unui protector puternic. În această perioadă (posibil, prin intermediul administraţiei romane) se formează alianţa dintre comunitatea olbiană şi regele sarmat *Farzoios*, fapt confirmat prin emiterea monedelor acestuia în Olbia. Dar în anii ’80 ai sec. I d.Hr. alianţa se destramă, polisul fiind atacat de sarmaţi (Dio. Chrys., Or., XXXVI, 8, *14, 17*). Izvoarele arată că administraţia romană, în această perioadă, nu acordă niciun ajutor efectiv Olbiei. Rolul oraşelor greceşti din Pont creşte pe timpul lui Traian. Drept consecinţă, în Olbia sunt aduse detaşamente militare aliate Imperiului. Probabil, Olbia ocupa un loc mult mai modest în priorităţile Romei, în comparaţie cu Tyrasul sau Chersonesul. La mijlocul sec. II d.Hr. are loc războiul olbipoliţilor cu *taurii* şi *sciii* (SHA, Ant.Pius, 9, *9),* ale căror urme au fost descoperite arheologic în aşezările *chorei* olbiene. Romanii au fost nevoiţi să trimită în ajutorul Olbiei trupe, care au apărat oraşul, obligând pe barbari să încheie o pace favorabilă polisului. Probabil, anume în această perioadă apare în Olbia garnizoana romană formată din unităţi ale legiunilor *I Italica*, *V Macedonica* şi *XI Claudia.* În afară de legionari, în componenţa garnizoanei mai erau şi soldaţi din unităţile auxiliare, de origine tracică. În perioada domniei lui Septimius Severus (193-

211 d.Hr.), Olbia a fost inclusă în componenţa provinciei *Moesia Inferior,* cu statut de *civitates stipendiariae*. Oraşele din această categorie plăteau rentă funciară vistieriei romane, aveau obligaţia întreţinerii trupelor romane. În acelaşi timp, se menţinea autonomia locală (Adunarea Populară, Consiliul şi unele magistraturi) şi dreptul emiterii monedei proprii.

După introducerea garnizoanei militare, oraşul îşi recapătă statutul de centru antic important. În a doua jumătate a sec. II – prima jumătate a sec. III d.Hr., în Olbia este atestată construcţia caselor particulare, zidurilor defensive, cazărmilor pentru legionari. Pe timpul lui Alexander Severus se ridică un templu dedicat lui Serapius, Isida, Asklepios, Hygeia şi Poseidon (IOSPE, I², nr. 184). Vestigiile hambarelor de depozitare a grâului, a vinăriilor, a atelierelor de olărie şi metalurgie vorbesc despre o activitate sporită a cetăţenilor Olbiei. Propria producţie agricolă şi meşteşugărească constituia baza pentru dezvoltarea comerţului intern şi extern. Decretul în cinstea lui Theokles, fiul lui Satir, conţine nomenclatorul oraşelor antice, parteneri comerciali ai Olbiei: Nikomedia, Nikaea, Herakleea, Bizanţ, Amastris, Odessos, Tomis, Histria, Callatis, Milet, Kizik, Apameea, Chersones, Bospor ş.a. Arheologic, pot fi urmărite legături cu Attica, Asia Mică, Alexandria, provinciile romane vestice. Despre legăturile comerciale externe mărturisesc şi descoperirile de monede ale altor oraşe. Principalii parteneri comerciali ai Olbiei, în această perioadă, erau centrele antice din Pont, provinciile balcanice şi dunărene ale Imperiului Roman. În Olbia se aducea vin şi ulei de măsline, ceramică cu firnis roşu, opaiţe, sticlă, ţesături, piese din metale preţioase, obiecte de lux.

Structura socială a Olbiei nu se deosebea esenţial de cea a oraşelor antice din nord-vestul Mării Negre. Numărul robilor era nesemnificativ. La baza producţiei agricole şi meşteşugăreşti sta munca membrilor familiilor micilor proprietari de pământ, meşteşugarilor şi cetăţenilor liberi, dar fără drepturi depline. Exista şi pătura cetăţenilor bogaţi, care dispuneau de mijloace considerabile cu un rol decisiv în conducerea comunităţii civile. Reprezentanţilor acestei clase le aparţineau construcţiile funerare de tipul tumulului lui Zeus sau criptei lui Euresebiu şi Areta.

În anii ’20 ai sec. III d.Hr. Imperiul Roman trece printr-o perioadă de instabilitate acută. Insistent se manifestă tendinţele separatiste la periferii, agravate de primejdia barbarilor din vecinătatea graniţelor. În mediul barbar are loc dezmembrarea orânduirii gentilice şi constituirea uniunilor tribale, care atacă în permanenţă teritoriile romane. Una dintre cele mai vulnerabile zone devine limesul de pe cursul mijlociu şi inferior al Dunării. Această situaţie s-a manifestat foarte clar în timpil războaielor marcomanice (166-180 d.Hr.). Se presupune că tracii din Moesia au participat la lupte împotriva Romei. Barbarii au ajuns până în Italia. Imperiul a fost nevoit să depună un efort colosal pentru a-i respinge. La

sfârşitul sec. II – începutul sec. III d.Hr. are loc schimbarea tabloului etnic în teritoriile de la nord-est de cursul mijlociu şi inferior al Dunării. În ultimul sfert al sec. II d.Hr., în câmpia ungară apare un nou val de sarmaţi, veniţi din est. În regiunea Nistrului Inferior ajung triburile sarmatice ale roxolanilor. La nord, în zona subcarpatică, este localizat tribul *carpilor*, înrudit cu dacii. În bazinul Dunării şi cel al Nistrului, sarmaţii locuiau alături de triburile getice şi scitice târzii.

La începutul sec. III d.Hr. situaţia în partea de nord-est a Imperiului Roman era relativ stabilă, dar după moartea lui Septimius Severus în anul 211 începe un conflict între feciorii săi – Caracalla şi Geta, finalizat prin asasinarea celui din urmă. Toate acestea au contribuit la destabilizarea situaţiei de la graniţele imperiului. Noul împărat, Caracalla, este nevoit să meargă mai întâi în Pannonia, unde întăreşte limesul de pe Dunărea de Mijloc, apoi în Dacia, unde amenajează tabere militare de-a lungul Dunării. De acest interval (anul 214 d.Hr.) ţine şi incursiunea carpilor în teritoriul roman şi distrugerea lor de către armatele romane în împrejurimile Tyrasului.

În prima treime a sec. III d.Hr. începe mişcarea dinspre nord a triburilor germanice (*goţi, taifali, gepizii*). Creşte presiunea barbară asupra Imperiului Roman. În acţiunile împotriva Romei se includ mai multe triburi şi popoare. Invaziile barbare, terestre sau maritime, afectează şi oraşele greceşti de pe litoralul de nord şi de vest al Mării Negre.

Cercetările din Olbia au arătat că în al doilea şi al treilea sfert al sec. III d.Hr. oraşul suportă consecinţele a două incursiuni militare ale goţilor. Urme ale atacurilor gotice au fost sesizate în Tyras şi Histria. Pe la mijlocul sec. III d.Hr. garnizoanele romane părăsesc şi Olbia, şi Tyrasul.

În anul 242 barbarii trec graniţele Imperiului Roman şi reuşesc să ajungă până în Philippopoles. Peste trei ani operaţiunile militare sunt reluate, iar pacea din 247, din nou va fi încălcată de barbari în 248. Invaziile „sciţilor" devin sistematice. În anii '40-60 ai sec. III d.Hr. în bazinele Prutului şi Nistrului se constituie uniunea tribală a *vizigoţilor* (tervingilor). La est aceştia se învecinează cu o altă confederaţie gotică – *ostrogoţii* (greutungii). De la mijlocul anilor '50, *herulii*, *boranii* şi alte triburi „scitice" organizează invazii maritime asupra litoralurilor estice şi vestice ale Pontului. În al doilea caz, în calea lor se aflau Olbia şi Tyrasul, care nu puteau evita consecinţele atacurilor barbare. Intensificarea crizei Imperiului la răscrucea anilor '50-60 a provocat noi invazii ale barbarilor. Pe la mijlocul sec. III d.Hr., goţii devastează Histria. În anul 267 „sciţii" organizează o nouă invazie maritimă de-a lungul ţărmurilor nord-vestice ale Pontului până la Marea Egee. În timpul acestei operaţiuni aceştia „*intră în râul Istros şi fac multe nenorociri pe pământurile romane*" (SHA, Gall., 13, 6). O a doua distrugere a Olbiei este legată de invaziile barbarilor din zona pontică (anii 269-270). În anul 269, conform

relatărilor lui Zosimos, o nouă coaliție formată din „sciți", goți, heruli și peucini (bastarni) a construit pe râul Tyras șase mii de corăbii pentru o nouă incursiune (Zos., I, 42, *1-43*). În această perioadă Tyrasul zăcea deja în ruine.

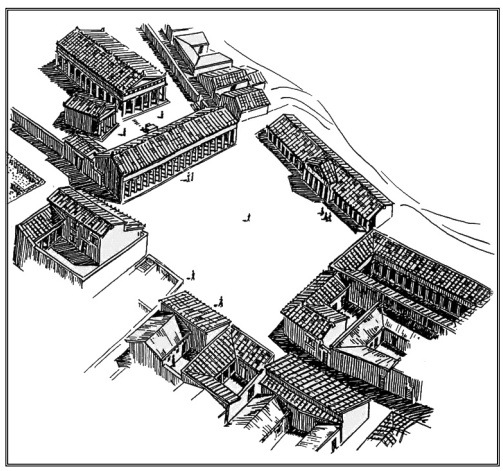
În pofida distrugerilor și decăderii economice, polisurile grecești nu-și încetează existența. Ele rămân localități cu aspect tradițional antic. Străzile sunt pavate, se păstrează sistemele de scurgere a apei. Casele au, de regulă, mai multe încăperi și tradiționalele curți interioare. Continuă să se construiască încăperi de demisol și de subsol. În Histria, spre sfârșitul sec. III d.Hr., se ridică un nou zid defensiv cu turnuri și bastioane. Cantitatea mare de importuri (amfore, ceramică cu firnis roșu) dovedește că Olbia, Tyrasul și Histria și-au păstrat statutul de centre comerciale în regiune, iar prezența mai multor obiecte de proveniență barbară – atribuite triburilor cerneahovene, sarmatice târzii, geto-dacice – ilustrează contactele strânse cu lumea barbară. Posibil, prezența acestor vestigii se leagă de aflarea nemijlocită a unor grupuri etnice barbare în perimetrul orașelor antice.

Refacerea centrelor antice după distrugerile provocate de goți a fost facilitată de o anumită stabilizare a situației din regiune. Pe malul stâng al Dunării se mai menținea încă lanțul de cetăți nu prea mari, iar în 271, romanii au repurtat aici o victorie importantă asupra goților. Apoi Aurelian (270-275) obține la Dunărea de Jos o victorie asupra carpilor, care atacaseră *Moesia Inferior*. În anul 279 împăratul Probus (276-282) învinge barbarii la Dunărea de Mijloc și Rin.

Izvoarele au păstrat informații despre luptele necontenite ale romanilor cu barbarii, despre strămutarea prizonierilor carpi, goți, sarmați pe pământurile imperiului (Eutrop., IX, 25). În anii 331-332 romanii biruie aliații goți și *taifali* (Eutrop., X, 7), drept care barbarii au fost obligați să pună la dispoziția romanilor detașamente auxiliare și să apere granița de pe Dunăre. În aceste împrejurări și Olbia, și Tyrasul au rămas în afara protecției armatei romane. Astfel istoria lor, în calitate de centre antice, se încheie în urma invaziei hunilor, care în anul 376 forțează Nistrul și se îndreaptă spre hotarele Imperiului Roman.

Viața culturală și spirituală

Centrele antice de pe țărmul de nord-vest al Mării Negre reprezentau unul dintre cele mai importante componente ale regiunii. Fără participarea

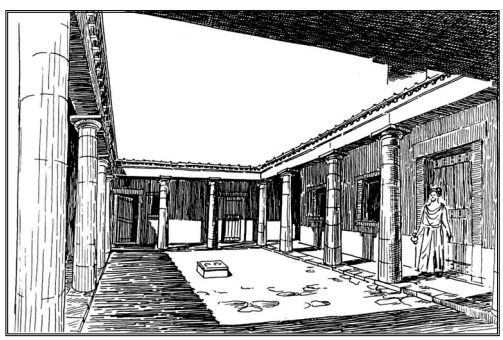
Olbia: agora și themenosul – reconstrucție

lor este imposibil de imaginat şi dezvoltarea lumii barbare din Europa de Est. Fondate de originari din oraşul grecesc Milet, aceste polisuri erau centre ale culturii antice la marginea oicumenei. În ele domina modul antic de producţie, net superior celui practicat de barbari.

În oraşele elene nord-vest-pontice era utilizat sistemul de construcţie urbană tipic polisurilor antice, fiind situate nemijlocit la gurile unor râuri mari şi având legătură cu marea. În privinţa topografiei, ele constau din două părţi de bază – Oraşul de Sus şi Oraşul de Jos, uneori fiind valorificate şi pantele (zona de terase). Elemente obligatoriii ale construcţiei urbane erau *agora* şi *themenosul*. Toate oraşele erau prevăzute cu un sistem defensiv. Aspectul arhitectural al polisurilor ţărmului de nord-vest al Mării Negre denotă tradiţii arhitecturale şi constructive greceşti, dar apar şi construcţii locale de tipul locuinţelor adâncite în sol. Înflorirea maximă a arhitecturii şi construcţiei revine sfârşitului sec. V – primei jumătăţi a sec. III î.Hr. În oraşe se construiesc temple, altare, teatre, stilurile arhitecturale dominante aparţinând ordinului doric şi ionic. În unele clădiri de lux se practica pictura murală executată cu vopsea pe tencuială în stilul numit structural sau floral. Componentele defensive în construcţia fortificaţiilor de piatră constau din ziduri şi turnuri de formă dreptunghiulară, circulară sau pentagonală. Asemenea construcţii au fost depistate în toate polisurile din regiune: Olbia, Nikonion, Tyras, Histria. Dintre edificiile monumentale cel mai bine au fost cercetate templele: templul cu şase coloane al lui Apollon din sec. III î.Hr. şi templul lui Zeus din Olbia, templul Afroditei şi al Marilor Zei ai Samotraciei din Histria, complexul de temple cu colonade din sec. III-II î.Hr. din Tyras.

În vecinătatea oraşelor antice se aflau necropolele (cercetate parţial) tumulare şi plane. Construcţiile funerare tumulare puteau fi prevăzute cu crepide din piatră dispuse pe perimetru. Pe mormintele plane s-au descoperit altare, lespezi funerare cu decor arhitectural sau policrom, stele antropomorfe. Erau răspândite şi criptele din piatră, precum e cel al lui Euresebiu şi Areta, cavoul din tumulul lui Zeus, *Movila Scitică* din Tyras. În mai multe cazuri în necropolele antice au fost atestate morminte ale aristocraţiei barbare. Acest fapt vorbeşte despre legăturile destul de strânse ale oraşelor antice cu reprezentanţii vârfurilor aristocratice barbare.

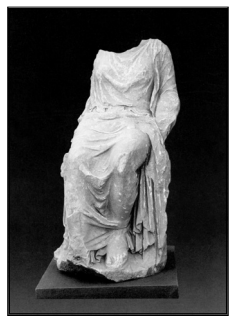
În toate perioadele existenţei polisurilor greceşti de pe litoralul nord-vest-pontic aici s-au păstrat tradiţiile

Interiorul unei curţi – reconstrucţie. Olbia

specifice societății grecești. O influență semnificativă a culturii și tradițiilor barbare în aceste orașe nu a fost semnalată. În așezările rurale contactele cu lumea barbară se observă mai evident. Casele de locuit în Olbia, Tyras, Histria se construiesc după scheme tradiționale grecești: din piatră, cu demisol, mai rar aveau și etaj. Locuințele erau acoperite cu olane. În curte, deseori au fost găsite altare, în locuințe – sanctuare familiale. În casele din așezările rurale se observă anumite influențe ale tradițiilor barbare. De exemplu, în așezarea de la Nadlimanskoe au fost descoperite locuințe în formă de iurtă.

De regulă, în viața cotidiană era utilizată veselă lucrată la roata olarului, produsă de meșterii locali, iar cea de lux era adusă din diferite centre ale bazinului Mării Mediterane. Majoritatea obiectelor necesare în viața de zi cu zi le executau meșteșugarii locali. Indiscutabil, unele categorii de materie primă, ca și produsele alimentare, orășenii le obțineau de la triburile barbare, în schimbul mărfurilor meșteșugărești. O parte din produsele tradiționale pentru greci (vinul de calitate, uleiul de măsline) se aducea din acele locuri în care producerea lor avea tradiții seculare. În același timp, cerealele, produsele animaliere, mierea, pieile de animale care nimereau în orașele antice din Pont se exportau de aici în alte centre. Dacă astfel de produse ajungeau în Olbia de la sciții nomazi și alte triburi din silvostepă, atunci în Tyras ele erau aduse de triburile traco-getice din zona Nistrului.

Statuia unei muze, marmură, sec. III î.Hr. Olbia

Cetățenii coloniilor grecești utilizau în viața cotidiană limba greacă, în baza căreia se executau inscripțiile pe marmură și graffiti, în perioada romană, concomitent cu limba greacă răspândindu-se și cea latină. Contactele strânse ale locuitorilor polisurilor grecești cu barbarii și prezența unei populații negrecești în aceste localități presupunea cunoașterea de către orășeni a limbilor barbare.

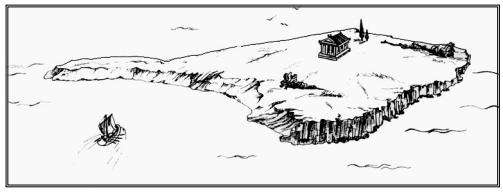
Din componentele culturii spirituale a comunităților grecești de pe țărmul nord-vest-pontic cel mai bine s-a păstrat arta monumentală și decorativă, o bună parte a căreia a fost adusă din marile centre culturale mediteraneene. Merită atenție fragmentele de sculptură ajunsă până în zilele noastre: pietre funerare cu reliefuri ale școlii lui *Fidias* și *Skopas*, descoperite în Olbia și Histria, sculpturile de marmură ce reprezintă pe Demetra, Muza, Hygeia din Olbia, statuia unui conducător militar roman din Tyras și altele. Existau și ateliere locale, în care se executau mici statuete din marmură și calcar,

Afrodita, os, sec. III î.Hr. Tyras

reliefuri, teracote, figurine din bronz şi plumb ale diferitor zeităţi, piese de podoabă etc.

Grecii aşezaţi în zona litoralului de nord-vest al Mării Negre se închinau acelorași zei ca şi în metropolă, deşi condiţiile în care s-au pomenit aici i-au silit, într-un fel sau altul, să-şi modifice credinţele religioase. Aceasta s-a manifestat prin apariţia unor culte originale, cum ar fi Apollon Tămăduitorul, Ahile Pontarhul, Ahile Stăpânitorul Sciţiei, Zeus al Olbiei, Jupiter Olbiopolitul. Universalitatea cultului unor zei precum Zeus sau Apollon se completează uneori cu trăsături specifice anumitor zone, preluate şi de regiunile învecinate. Astfel, în una dintre inscripţiile din Olbia, datată în sec. V î.Hr., Apollon Tămăduitorul este numit stăpânitor al Istrului. Foarte posibil ca sub egida lui Apollon Tămăduitorul să se fi fondat o structură religioasă cu centrul la Histria, în care intrau coloniile ioniene, inclusiv Tyrasul şi Olbia. Fiecare polis avea particularităţi proprii ale vieţii religioase. Olbiopoliţii acordau o atenţie sporită cultului lui Apollon Delfinul (care este şi patronul polisului), lui Zeus şi Athena, Hermes şi Afrodita, Kibela, Demetra, Dionisos ş.a. În Tyras erau venerate zeităţile agricole Demetra, Kora, Dionisos, dar şi Kibela, Afrodita, Herakles. În oraş era şi un templu al Demetrei, în care se afla statuia zeităţii. Oficierea cultelor zeilor se petrecea în locurile sacre: în *themenos,* care erau în fiecare oraş, în dumbrăvile din aşezările rurale (dumbrăvile sacre ale Hekatei şi ale lui Ahile de la Bugul Inferior).

Insula Leuke. Templul lui Ahile Pontarhul – reconstrucţie

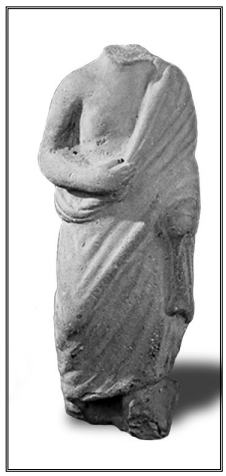
În nord-vestul Mării Negre se afla şi templul panelenic al lui Ahile Pontarhul, de pe insula Leuke (insula Şerpilor), care timp îndelungat a fost sub patronatul Olbiei. Oficierea cultului lui Ahile pe insula Leuke, organizarea competiţiilor sacre sportive pe Tendra, unde se adunau reprezentanţi ai mai multor oraşe din bazinele Pontului şi al Mării Egee, aveau pentru grecii din zonă o semnificaţie deosebită.

În epoca romană creşte numărul zeităţilor sincretice şi devine caracteristică venerarea divinităţilor greco-egiptene şi din Asia Mică (Serapius, Isida, Gor, Anubis, Attis, Mithras, Dionisos-Sabazios ş.a.). La apariţia fenomenului contribuie şi prezenţa în oraşele greceşti a garnizoanelor militare romane. În Olbia, Tyras, Histria au fost găsite numeroase reliefuri din marmură şi calcar cu imaginea zeului trac Heros (Resa), reprezentat drept călăreţ-vânător, care întruchipa trăsături de zeitate agraro-ctonică şi războinică a panteonului tracic.

Cetăţenii polisurilor greceşti locuiau alături de barbari: sciţi, geţi, sarmaţi, celţi, bastarni, peucini, tyrageţi, daci, goţi şi alţii, cu care făceau comerţ, luptau, se înrudeau. Dacă Olbia era legată într-o măsură mai mare de lumea

scitică, atât nomadă, cât şi a agricultorilor de influenţă scitică, iar mai târziu şi cu sarmaţii, atunci pentru Histria şi Tyras predominau contactele cu tracogeţii. Este evident că aceste trei cele mai mari centre antice din regiune nu erau de aceeaşi importanţă. Mult mai mari erau Histria şi Olbia, care au şi apărut mai timpuriu. Tyrasul, întemeiat mai târziu, nu le putea face o concurenţă serioasă în contactele economice cu triburile din stepă şi silvostepă. Astfel, posibilul vector al legăturilor Tyrasului se limita la bazinul Nistrului şi zona de stepă dintre golful Odesei şi Dunăre. Destul de timpuriu Tyrasul, ca şi vecinii săi, stabileşte contacte economice cu triburile ce locuiau pe Nistru. În 21 de aşezări tracice din regiunea bugo-carpatică, datate la sfârşitul sec. VI-V î.Hr., sunt cunoscute descoperiri de amfore din diferite centre greceşti mediteraneene şi pontice (Chios, Lesbos, Samos, Klazomene, Mendos, Thasos, Herakleea Pontica (*vezi Harta, pag. 493*). Evident că ele erau aduse acolo de negustorii din polisurile antice învecinate, printre care şi Tyras. Foarte probabil, aceste contacte aveau loc în preajma satului Cioburciu, unde a fost descoperită o aşezare anterioară colonizării regiunii. În perioada existenţei oraşelor antice ea reprezenta un mare centru comercial şi intermediar de tranzit. Aici a fost găsit un număr impunător de fragmente de veselă grecească, teracote, fragmente de amfore de Chios, Klazomene, Thasos, Chersones, Knidos, Rhodos, Paros ş.a. În schimbul mărfurilor greceşti în Tyras erau duse produse agricole. În aşa fel, dezvoltarea economică a Tyrasului propriu-zis şi a triburilor getice şi scitice învecinate erau într-o dependenţă strânsă. Aceste sisteme de gospodărire, la prima vedere diferite – antică, sedentar-agricolă şi nomadă – se dezvoltau într-o intensă legătură, conducând la un progres economic efectiv.

Indirect, despre relaţiile existente vorbeşte descoperirea în centrele antice a ceramicii executate în tradiţiile culturale getice şi scitice. Este de semnalat faptul că în Tyras ponderea ceramicii barbare, în primul rând getice, este mult mai mare în comparaţie cu alte centre de pe litoralul nord-vest-pontic. Se întâlnesc teracote barbarizate modelate cu mâna, asemănătoare artefactelor de origine traco-getică. Începând cu sec. II î.Hr., cantitatea ceramicii de factură getică se măreşte, dovedind creşterea numărului de reprezentanţi ai acestui neam în Tyras. În pofida faptului că Tyrasul, pe parcursul întregii sale istorii, a avut aspectul unui oraş antic tipic, procentul ceramicii barbare lucrate cu mâna este mult mai mare decât în alte oraşe, constituind mai mult de 20%.

Teracotă grecească. Calfa

Se poate susţine că barbarii au împrumutat multe din spiritualitatea elenă. Este suficient să amintim re-

latarea lui Herodot (IV, 78-80) despre regele sciţilor *Skyles*, care, preluând tradiţia greacă, omagia în Olbia zeii greceşti. Probabil că şi descoperirea în mediul barbar a teracotelor reprezentând zei greceşti înseamnă ceva mai mult decât o simplă întâmplare. Într-o măsură oarecare, poate fi vorba despre o anumită elenizare a vârfurilor sociale barbare, atât scitice, cât şi getice. Despre un anumit sincretism al spiritualităţii barbare vorbeşte şi descoperirea în centrele antice a unor vestigii culturale mai deosebite. De exemplu, la Tyras a fost găsită o statuetă feminină de lut aproape întreagă, alte câteva fragmente de teracotă, reprezentând o zeiţă în blană de ovină, care poate fi interpretată drept imagine a unei zeităţi sincretice, în chipul căreia s-au intercalat trăsăturile Afroditei şi ale unei zeităţi locale.

6. 5. Geto-dacii şi bastarnii în sec. II-I î.Hr.

În a doua jumătate a sec. III î.Hr. în societatea getică se observă o oarecare inhibare în echilibrul stabil al economiei ce a predominat în perioada precedentă. Criza polisurilor elene din sec. IV î.Hr. nu a putut să nu provoace repercusiuni şi asupra lumii barbare, inclusiv a tracilor septentrionali, în genere, şi a geţilor în special. Scăderea volumului comerţului cu grecii a dus la reducerea pieţei de desfacere a produselor autohtone, penetrarea mărfurilor aduse din metropole, dar şi din oraşele de pe litoralul nord-vest şi vest-pontic. Concomitent se înteţesc incursiunile seminţiilor străine ale celţilor în spaţiul intracarpatic, a *bastarnilor* în regiunile Podişului Moldovenesc, a *galaţilor* şi *scirilor* în stepele nord-pontice (IOSPE, N32).

Penetraţia comunităţilor celtice nu s-a limitat numai la spaţiul intramontan. După cum rezultă din unele surse narative, ei au pătruns, fie şi pe un termen destul de scurt, şi în regiunile extracarpatice, fiind amplasaţi de Ptolemaios, sub numele de *britolagi*, în partea de sud a spaţiului dintre Hierasus (Siret) şi Tyras (Nistru) (III, 10, 7). Acelaşi autor localizează pe cursul Nistrului patru *„burguri de apărare şi pradă”* de sorginte celtică, cum le considera încă Vasile Pârvan: *Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium* şi *Eractum.* În regiunile de la est de Nistru au fost sesizate unele necropole, în înmormântările cărora s-au descoperit materiale şi în primul rând fibule, brăţări etc. de tip Latene celtice, care pot fi explicate prin prezenţa comunităţilor *galaţilor,* menţionate în decretul Protogenes de la sfârşitul sec. III – începutul sec. II î.Hr., sau a *britolagilor* lui Ptolemaios. Altfel au fost relaţiile autohtonilor cu bastarnii.

a. Bastarnii, conform surselor scrise

Bastarnii sunt menţionaţi cel mai devreme în lucrarea „Perieghesa”, atribuită autorului din sec. III-II î.Hr. din Chios, Scymnos (v. 790-795), care descrie coasta de vest a Mării Negre după lucrarea lui Demetrios din Callatis *Despre Asia şi Europa*, apoi în opera lui Trogus Pompeius (Prolog, XXVI-

II). Aceste relatări, pe cât de lapidare după conținut, pe atât de discutabile din punct de vedere cronologic, în linii mari indică anul 200 î.Hr.

Despre pătrunderea bastarnilor în regiunile nord-balcanice la începutul sec. II î.Hr. informează Polybius, contemporanul acestor evenimente (XXVI, 9, 1).

Din mărturisirile lui Titus Livius, care redă destul de detaliat evenimentele ce s-au desfăşurat în anii '80-70 ai sec. II î.Hr., rezultă că bastarnii, la acea vreme, prezentau o forță militară destul de impunătoare. Anume din aceste considerente Filip al IV-lea, regele Macedoniei, apelează în a. 182 î.Hr. la ajutorul lor cu intenția de a-i îndrepta la început împotriva tracilor, care îi deranjau des prin campaniile lor de jaf pe macedoneni, iar mai apoi contra romanilor (XV, 57, 2).

Tradiția antică nu indică date concrete despre spațiile locuite de bastarni. În *Perieghesa*, atribuită lui Scymnos, doar tangențial se relatează că ei locuiau cu tracii-geții (I.N.) (Fr. 790).

Descriind amplasarea triburilor din nord-vestul Mării Negre, Strabon arată că *„…înăuntrul țării se aflau bastarnii, care se învecinează cu tirageții și cu germanii. Unii poartă numele de atmoni și sidoni, alții acela de peucini și locuiesc pe insula Peuce din Istru…"* (VIII, 3, 17).

În pofida faptului că informațiile surselor narative sunt nu doar fragmentare, dar şi destul de vagi, totuşi se poate constata că în sec. II-I î.Hr. în spațiul de la est de Carpați locuiau un număr considerabil de seminții străine. Însă din relatările tradiției antice e dificil de stabilit spațiile din care au migrat aceste popoare.

Pătrunderea alogenilor, desigur, nu a putut să nu afecteze situația etnoculturală în unele regiuni ale spațiului tracilor septentrionali, lăsându-şi amprenta, în primul rând, în cultura materială. În această ordine a lucrurilor, un rol de importanță deosebită se acorda vestigiilor arheologice, a căror analiză permite, într-o oarecare măsură, conturarea spațiului în care au pătruns bastarnii şi elucidarea sorții comunităților autohtone şi a celor ce au pătruns în această zonă.

Studierea monumentelor din regiunea Podişului Moldovenesc demonstrează că materialele descoperite se deosebesc de vestigiile sesizate în așezările şi necropolele din celelalte teritorii de la est de Carpați. În baza acestor realități, monumentele ce conțin elemente străine culturii materiale getice au fost separate într-o cultură de sine stătătoare cunoscută sub denumirea de *Poienești-Lucașeuca*, după monumentele eponime de la Poienești, jud. Vaslui, şi Lucașeuca, Orhei. Prezența anumitor deosebiri în cultura materială şi lipsa în circuitul științific a unui material arheologic semnificativ nu numai că împiedică cercetarea acestui facies, ci generează mai multe supoziții vizavi de originea şi atribuția etnică, ca şi de alte aspecte.

Izvoarele antice nu conțin niciun mesaj clar despre patria primară sau originea bastarnilor. În pofida faptului

că unii autori consideră că *„…bastarnii sunt veniţi aici din alte părţi"* (Pseudo Scymnos, Fr.790-795) şi au ocupat regiunile din *„înăuntrul ţării"* învecinându-se cu *„tirageţii şi germanii"* (Strabon, VII, 3. 17), adică teritoriile ce se întindeau la nord de gurile Dunării, de Pustiul Getic şi tirageţi, totuşi rămâne neclară originea acestor comunităţi şi de unde au venit.

Majoritatea cercetătorilor, care au abordat această problemă, consideră că purtătorii culturii Poieneşti-Lucaşeuca au apărut în spaţiul est-carpatic, după cum indică principalele categorii de materiale diagnostice *„constitutive ale acestei culturi"* ce se regăsesc în cultura *Jastorf,* din spaţiul cuprins între Oder şi Elba (Babeş 2001). Au fost însă expuse şi alte supoziţii, în conformitate cu care faciesul Poieneşti-Lucaşeuca prezintă o simbioză a culturii *pomoriene târzii*, ai cărei fondatori au pătruns la începutul sec. II î.Hr. în spaţiul carpato-nistrean. Întrucât *„cultura lor materială se deosebeşte vădit de indiscutabila cultură Jastorf…nu e exclus că prin bastarni e evidenţiată o comunitate sau un grup de triburi, apartenenţa etnică a cărora rămâne încă necunoscută"* (Мачинский 1966).

Deşi actualmente se insistă asupra ideii, că odată cu venirea bastarnilor în regiunile de nord ale Moldovei, comunităţile autohtone ale geţilor şi altor conlocuitori au fost izgonite din unele regiuni, dovadă fiind prezenţa necropolelor cu material pur pomeranian, investigaţiile arheologice par să nu coreleze cu o asemenea supoziţie.

În primul rând, ritul funerar este unul din aspectele cele mai conservatoare şi, prin urmare, e lesne de explicat lipsa elementelor alogene în necropolele bastarnilor.

În rândul al doilea, în majoritatea aşezărilor cercetate în aria de răspândire a comunităţilor pomeraniene sunt prezente, în diferite proporţii, diverse componente ale culturii getice. Desigur, au fost sesizate aşezări în care elementul bastarn predomină, însă în majoritatea siturilor studiate componentul autohton prevalează.

În perioada sec. II î.Hr. se observă o penetraţie crescândă a importului roman în spaţiul intracarpatic, dar şi în hinterland, pătrunzând aici în parte prin intermediul comunităţilor din arcul carpatic.

Din a doua jumătate a sec. III – sec. II î.Hr., în urma incursiunilor străine, dar şi reducerii în oarecare măsură a importului grecesc, se schimbă prioritătile, iar acestea îşi pierd însemnătatea şi unele căi de comerţ. Aceasta a dus la declinul mai multor situri fortificate înfloritoare în sec. IV – prima jumătate a sec. III î.Hr. ca Pivdennoe de pe malul drept al limanului Nistrului, Rudi.

Însă odată cu ruinarea unor cetăţi apar altele, cum ar fi Brad-Zargidava, Răcătău-Tamasidava etc. Are loc schimbarea centrului de greutate, proces dictat de circumstanţele vremii. Concomitent se produce o egalare relativă în dezvoltarea comunităţilor din spaţiul intracarpatic, unde în sec. II î.Hr. se finalizează procesul de consolidare sub egida dacilor, provocat şi

catalizat de incursiunile celților și ale geților din câmpie. Această egalare s-a reflectat clar în uniformizarea culturii materiale, care a dus la constituirea culturii geto-dace și a unui etnonim unic, geto-dacii cu o cultură materială similară, religie și glotonim unic.

Cercetările arheologice au scos în evidență un număr considerabil de așezări și necropole. Cartarea lor indică unele modificări teritoriale. Din cele peste 300 de monumente, 120 au fost sesizate în spațiul de la est de Carpați, 96 în regiunea carpato-balcanică, 75 în arcul carpatic, iar 9 în zona istropontică. În această perioadă se observă unele schimbări și în amplasarea siturilor fortificate – din cele 63 de cetăți actualmente cunoscute, 19 au fost sesizate în teritoriile dintre Carpați și Nistru, 9 – între Balcani și Dunăre, 35 – în spațiul intracarpatic. Studierea așezărilor a scos în evidență cetăți ce au fost fondate la începutul sau chiar mijlocul sec. I î.Hr. Aceasta, în special, se referă la cele din arcul carpatic. Din cele 35 de fortificații, 25 au fost construite în perioada dintre sec. I î.Hr.-sec. II d.Hr. Din aceste considerente, ele pot fi distribuite în două grupe cronologice: fortificațiile timpurii care au fost fondate în decursul sec. II-I î.Hr. și cele ce au fost ridicate în perioada sec. I î.Hr.-II d.Hr.

În această perioadă, comunitățile tracilor septentrionali ale geților și dacilor, deși au fost nevoite să suporte un șir de dificultăți provocate de criza polisurilor grecești, incursiunile celților, bastarnilor, galaților etc., ce au dus la unele stagnări în dezvoltarea lor, în linii majore și-au revenit, fiind atrase în sfera de comerț nu numai a lumii elene, dar și a statului roman, care tot mai insistent intra în sfera de afaceri comerciale avantajoase pentru geto-daci. Romanii aveau nevoie stringentă de produse agricole, ale vităritului, lemn de construcție etc. Interesul sporit al celor mai puternice centre economice față de producția comunităților geto-dace a contribuit considerabil la lărgirea pieței de desfacere locală și încadrarea activă a lor direct sau prin intermediul provinciilor romane răsăritene în piața comercială romană. Toate acestea au dus la o dezvoltare sporită a societății geto-dace.

Într-un document epigrafic descoperit în Histria, datat de majoritatea specialiștilor către 200 î.Hr., cunoscut ca decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos (ISM, I, 15), sunt reflectate relațiile destul de complicate și instabile dintre polisurile de pe litoral și *barbarii* din teritoriile aferente. Prin solii diplomatice și daruri regulate – *phoros,* Histria și alte orașe din zonă obțineau protecția militară a basileului *Rhemaxos* împotriva tracilor în frunte cu *Zolte*s. Atacanții în decret sunt numiți traci și nu geți, probabil e vorba de un detașament venit din regiunile tracilor de sud, care *„…în număr mare atacau orașul și teritoriul, când grânele stăteau să dea în pârg…”*. Că *phorosul* era un tribut exigibil și nu o plată excepțională rezultă clar din pasajul din decret în care se vorbește că basileul trimite vestitori să cea-

ră Histriei banii respectivi (ISM, 15, r. 47-48). În epigrafă, Rhemaxos este numit basileus, titulatură care, potrivit nomenclatorului, ar corespunde rangului de rege, în vreme ce Zoltes e numit archon, adică căpetenie a unui grup, detaşament. Din decret rezultă că Rhemaxos era un rege al geţilor de pe ambele maluri ale Dunării de Jos, având reşedinţa pe malul stâng al marelui fluviu. Aceasta probabil se găsea în sudul Moldovei, fie la Satu-Nou – Novosel'koe, Cartal-Orlovka, fie la Poiana, Brad etc. Formaţiunea politică a lui Rhemaxos dispunea de forţe militare serioase şi capacitatea de a ţine sub control real spaţii imense din zonele nord-vest şi vest-pontice.

În sursele narative s-au păstrat unele relatări despre o altă formaţiune, care către anul 200 î.Hr. se afla în regiunile de centru şi de nord ale Moldovei. În *Filipicile* lui Trogus Pompeius, ajunse până la noi prin conspectul lui Justinus, se relatează despre luptele suportate de această formaţiune în frunte cu dinastul *Oroles* împotriva bastarnilor. Deşi bătălia decisivă a fost pierdută în folosul bastarnilor, formaţiunea politică a geto-dacilor şi-a păstrat independenţa, întrucât, după cum rezultă din informaţia lapidară, Oroles a avut posibilitatea să pedepsească ostaşii laşi care au părăsit câmpul de luptă.

Spre sfârşitul sec. II – prima jumătate a sec. I î.Hr., formaţiuni politice similare existau probabil şi în alte regiuni ale lumii getice. Una din cele mai prestigioase a fost regatul geto-dacic în frunte cu *ανδρ Ιέτης* „bărbat get" Burebista (Strabon, VII, 3, 12). Regatul condus de Burebista a fost antrenat în evenimente de mare anvergură ce s-au derulat în anii 82-44 ai sec. I î.Hr.: campaniile militare victorioase împotriva taurilor şi boilor în frunte cu Critasiros; cucerirea oraşelor greceşti din nordul şi vestul Pontului Euxin de la Olbia şi până la Apollonia; implicarea în conflictele militare ale romanilor de partea lui Cnaeius Pompeius, prin solia lui Acornion la curtea acestuia de lângă Heracleea Lyncestis etc. Politica externă agresivă urmată de realizări apreciabile, reformele esenţiale efectuate pe plan intern au contribuit nu doar la consolidarea teritorială, dezvoltarea economică şi social-politică a regatului lui Burebista, dar şi la înrolarea lui în rândurile forţelor hotărâtoare ale politicii europene din acea perioadă.

În pofida acestor realităţi, informaţiile despre formaţiunea politică de sub oblăduirea lui Burebista, deşi reflectată în lucrările mai multor autori antici şi de sursele epigrafice, sunt lapidare, neclare, în unele cazuri controversate. Până şi numele lui este redat diferit: *Burebista, Bourebista, Burabeista, Buruista*.

Principalele discuţii în istoriografia sec. XX se concentrează în jurul a două probleme: determinarea patriei primare a lui Burebista şi aprecierea caracterului social-politic al regatului geto-dac.

Abordând problema localizării regatului lui Burebista în perioada iniţială, cercetătorii în baza aceloraşi in-

formaţii au ajuns la concluzii diferite. Unii consideră că, întrucât Strabon, care cunoştea distincţia dintre geţi şi daci, îl numeşte pe Burebista *bărbat get*, înseamnă că el era un dinast care la început domnea asupra comunităţilor getice din sudul Moldovei istorice, nordul Dobrogei şi Munteniei. Capitala acestei formaţiuni, Argedava, menţionată în decretul în cinstea lui Acornion din Dionisopolis, ar putea fi identificată cu *Zargidava* (Brad), amplasată de Ptolemaios pe râul *Hierasus* (Siret) (Ptolemaios III, 108).

Alţi specialişti consideră că Burebista iniţial a fost conducătorul geţilor din preajma Argeşului, iar Argedava din decretul Acornion este probabil marele sit de la Popeşti. Conform altei supoziţii, Burebista a fost conducătorul unei uniuni de triburi, care-şi avea centrul în cetatea Costeşti „Cetăţuie", la sud de Orăştie. Fiind conştient de faptul că toate aserţiunile expuse, în lipsa unei documentări adecvate, rămân la nivelul de ipoteze, semnatarul acestui compartiment consideră că trebuie de căzut de acord cu ideea lui Al. Vulpe *„…să nu ne asumăm riscul unei prezentări unilaterale a acestui important episod din istoria geto-dacilor"* (Istoria Românilor 2001).

Caracterul social-politic al formaţiunii geto-dacilor la fel a provocat discuţii în literatura de specialitate. Abordând problema structurii societăţii geto-dacilor, unii cercetători, în baza sloganului marxist conform căruia *„statul apare atunci şi acolo unde şi când apar clasele",* au ajuns la concluzia că aceste comunităţi în dezvoltarea lor încă nu depăşiseră nivelul relaţiilor tribale şi, prin urmare, maximum ce puteau să organizeze din punct de vedere politic erau doar mari uniuni tribale sau confederaţii de triburi. O altă parte de specialişti au expus poziţii diametral opuse, susţinând ideea existenţei unui stat sclavagist la daci.

Apariţia acestor supoziţii controversate, ca şi în cazul precedent, este generată de lipsa unor informaţii ce ar arunca lumină asupra relaţiilor funciare, sociale şi politice caracteristice societăţii geto-dace din sec. I î.Hr.

Desigur, imensele teritorii, de la Tisa la vest până la Hipanis şi Olbia la est, de la Carpaţii septentrionali la nord şi până la Haemus la sud, încorporate în regatul lui Burebista, necesita o organizare administrativă respectivă. Era nevoie de un aparat din „funcţionari" care trebuiau să supravegheze îndeplinirea obligaţiunilor de către populaţie, strângerea la vreme a impozitelor etc.

Armata, sprijinul şi instrumentul principal al basileului, pentru a fi fidelă trebuia scoasă din vechea rânduială, când detaşamentele militare erau organizate după triburi. Ea trebuia să fie constituită din unităţi conduse de strategi numiţi de basileu.

Agricultura comunitară în viziunea cercetătorilor rezultă din versurile lui Horaţiu despre *„...pământul nehotărnicit al geţilor care le dă roade de cereale libere"*. Acestea de fapt mai mult denotă că forma principală de proprietate în agricultură putea fi cea a obşti-

lor sătești, în cadrul căreia membrii nu sunt uniți prin legături patrimoniale, ci prin cele de vecinătate. Deși moșia era în proprietatea obștii sătești, stăpânul deplin era considerat regele, care putea înstrăina sau înzestra cu pământ oamenii fideli lui, ori se evidenția prin slujbă.

Pentru a ține poporul supus și a avea ordine în imensul său regat, Burebista, ajutat de sacerdotul suprem *Deceneu*, a introdus obiceiuri noi, care au fost ridicate la rang de legi numite *belegines* obligatorii pentru toți. Conform legilor noi, această putere mare *Μεγάλη Καρχή* se concentra în mâinile unui singur conducător – basileul. Pentru a conduce cu succes regatul, Burebista trebuia să dispună de un aparat administrativ-militar capabil să satisfacă necesitățile principalelor pături sociale, ale *capileati*-lor – aristocrația și *comati*-lor – poporul de rând, care, în fond, prezentau grosul populației în societatea geto-dacă.

Toate schimbările ce s-au produs: crearea unei formațiuni politice enorme; constituirea aparatului de „funcționari" dependenți numai de basileu, puși să administreze vastul teritoriu; introducerea noilor legi obligatorii; noile forme de stăpânire funciară etc., mărturisesc că această formațiune politică depășise substanțial relațiile tribale, constituind un stat cu particularitățile sale caracteristice vremii în care a funcționat. Acest regat avea posibilitatea de a pune sub arme în caz de război, după cum mărturisește tradiția antică, un număr impresionant de ostași, de temut și pentru romani. Chiar dacă aceste afirmații sunt oarecum exagerate, totuși statul lui Burebista devenise o forță destul de semnificativă în politica europeană.

Desigur că reformele menite să amplifice forța regatului geto-dac nu puteau să nu ducă la nemulțumiri, care s-au soldat cu grave repercusiuni. Forțele centrifuge constituite din căpeteniile de triburi și vârfurile aristocrației au organizat un complot, asasinându-l în a. 44 î.Hr. pe regele Burebista. Însă nici moartea lui nu a putut duce la schimbarea lucrurilor. Regatul lui Burebista a fost împărțit de către complotiști la început în patru părți și nu s-a destrămat în triburile anterioare care fuseseră unite într-un singur stat de către Burebista.

O bună parte a regatului geto-dac a trecut sub conducerea lui Deceneu. După moartea lui Deceneu – menționa Iordanes – *„ei au avut aproape în aceeași veneraţie pe Comosicus. Părăsind și acesta viața, Corillus s-a urcat pe tron ca rege al geților* (poate că e vorba de Scorilo, cum consideră unii cercetători)*, care a condus timp de 40 de ani popoarele din Dacia, am în vedere Dacia cea veche pe care acum o ocupă popoarele gepizilor. Această țară așezată în fața Moesiei dincolo de Dunăre este înconjurată de o cunună de munți, având numai două intrări: una la Bute și alta la Tapae"*. Din această vastă relatare rezultă că partea regatului lui Burebista, stăpânită ulterior de Deceneu, se afla în regiunea intracarpatică.

Studierea relatărilor autorilor antici dau posibilitatea de a stabili succesiunea neîntreruptă a regilor în Arcul Carpatic: Deceneu-Comosicus-Corillus (Scorilo)-Duras-Diurpaneus-Decebal.

Alte părți din fostul regat al lui Burebista pot fi considerate cele de sub conducerea lui Dicomes și Cotiso (Cotison). Probabil Dicomes a fost dinastul geților din Muntenia. Cotiso e considerat de majoritatea specialiștilor ca dinast al geților de la sud de Dunăre.

Tot în dreapta Dunării, după cum rezultă din indicațiile lui Dio Cassius, la est de tribali se întindea un alt regat getic în frunte cu Rholes, aliat al Romei în luptă cu bastarnii și dacii din anii 33-29 î.Hr.

Pe baza analizei surselor narative, cercetătorii au ajuns la concluzia că regatul get al lui Rholes era în sudul, iar regatul get în frunte cu dinastul Dapix (Dapig) în nordul zonei istro-pontice (Dobrogea). Tot tradiția antică relatează că M. Licinius Crassus îl învinge pe Dapix, după aceea se îndreaptă împotriva altui dinast get Ziraxes. Fiind asediat în cetatea Genucla, acesta reușește să se refugieze peste Dunăre după ajutor, însă nu a mai fost în stare să se întoarcă. Genucla rămâne pentru o scurtă vreme în posesia lui Crassus.

Formațiunile politice apărute după destrămarea regatului lui Burebista au avut o soartă vitregă. Amplasate în imediata apropiere a statului roman, ele au fost înghițite sau fărâmițate ca urmare a politicii de dezbinare promovate de Roma.

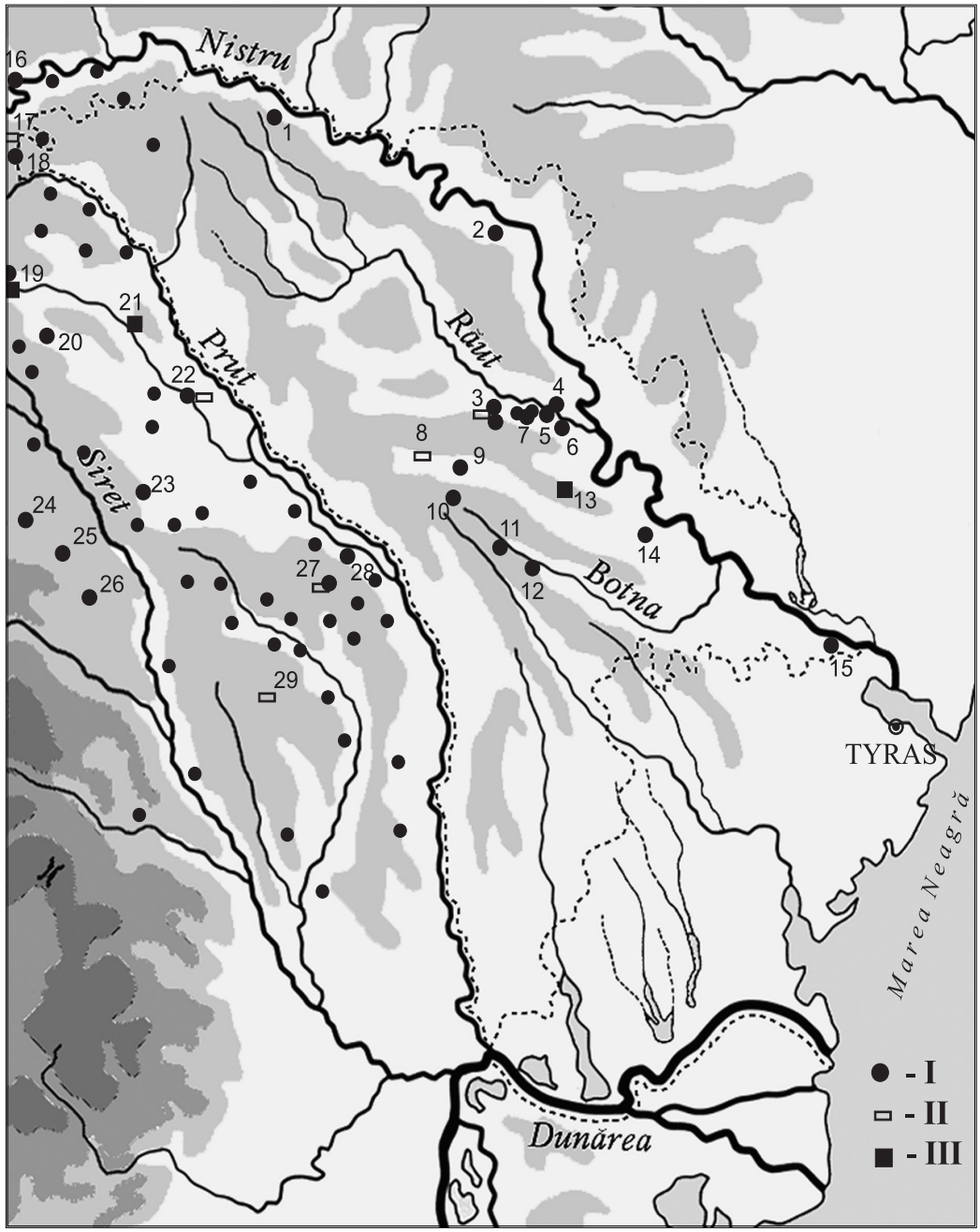
b. Cultura Poieneşti-Lucaşeuca

După cum deja s-a menționat în repetate cazuri, către sfârșitul mileniului I î.Hr. situația etnoculturală și politică din Europa de Sud-Est și Est suportă noi schimbări esențiale. Dominația sciților în stepele nord-pontice cedează locul celei sarmatice. În Vest, treptat scade expansiunea celților spre Balcani. Regiunea balcano-dunăreană se afla în pragul cotropirii de către Roma atotputernică. Pe arena evenimentelor istorice apar popoare noi, purtătoare ale unor noi culturi și tradiții etnoculturale. Aceste transformări, în egală măsură, se referă și la spațiul carpato-nistrean, teritoriu în care, conform relatărilor autorilor antici, au apărut triburile războinice ale *bastarnilor*, care în opinia majorității specialiștilor, sunt reprezentați prin fenomenul arheologic numit cultura ***Poieneşti-Lucaşeuca.***

Din istoricul cercetărilor

G.B. Fiodorov

Pentru Moldova, evidențierea culturii nominalizate ține de numele arheologului moscovit **Gheorghe B. Fiodorov**, care, la începutul anilor ’50 ai sec. XX, în cadrul săpăturilor întreprinse lângă satul Lucaşeuca (Orhei), va descoperi și o necropolă plană cu un material absolut original. După aspectul materialelor depistate și al ritului funerar,

Harta monumentelor Poieneşti-Lucaşeuca (selectiv) I – aşezări, II – necropole, III – depozite.
1 – Rudi, 2 – Alcedar, 3 – Lucaşeuca, 4 – Trebujeni, 5 – Brăneşti, 6 – Maşcăuţi, 7 – Ivancea, 8 – Sipoteni, 9 – Pîrjolteni, 10 – Lozova, 11 – Ulmu, 12 – Văsieni, 13 – Bubueci, 14 – Calfa, 15 – Purcari, 16 – Sokol, 17 – Dolinjany, 18 – Kruglik, 19 – Lozna, 20 – Cocorani, 21 – Truşeşti, 22 – Glăvăneşti, 23 – Băiceni, 24 – Târpeşti, 25 – Davideni, 26 – Ghelăeşti, 27 – Boroseşti, 28 – Lunca Ciurei, 29 – Poienești.

acest sit s-a dovedit a fi similar celui de la Poieneşti din dreapta Prutului, descoperit încă în anul 1936 de către C. Cihodaru şi cercetat suplimentar de R. Vulpe în anul 1949. În scurt timp, în zonele menţionate vor fi depistate şi investigate mai multe situri cu materiale asemănătoare (Lucaşeuca, Rudi, Alcedar, Şipotul lui Stan ş.a.), întrunite de curând într-un grup cultural unic, desemnat *cultura Poieneşti-Lucaşeuca*.

Cu timpul, cercul monumentelor acestei culturi se lărgeşte substanţial. În Moldova se cercetează prin săpături aşezările Lucaşeuca, Rudi, Ulmu, Brăneşti ş.a., iar pe teritoriul României – aşezările Lunca Ciurei, Târpeşti, Gheläieşti, Davideni, necropola Boroseşti. Continuă investigaţiile de mai mulţi ani la Poieneşti. Monumente asemănătoare au fost descoperite şi pe teritoriul Ucrainei, în zona Nistrului – aşezările Kruglik, Kodyn, Sokol ş.a. Însă, iniţial, spre exemplu aşezarea Kruglik a fost greşit atribuită cercului cultural *Zarubinec*, altele – proprii culturii Zarubinec de pe Bugul de Sud – dimpotrivă, au fost incluse în cercul culturii Poieneşti-Lucaşeuca.

În unul dintre ultimele repertorii alcătuite de către M. Babeş (1993), harta monumentelor culturii Poieneşti-Lucaşeuca include în jur de cca 130 de puncte (pentru teritoriul României, zona est-carpatică – 98; Moldova şi Ucraina – 34). În afară de acestea, pe teritoriul respectiv sunt cunoscute 33 de monumente cu descoperiri de vase datate în perioada romană târzie, a căror apartenenţă culturală urmează a fi precizată.

Imediat după descoperirea monumentelor culturii Poieneşti-Lucaşeuca G.B. Fiodorov a emis opinia, precum că pentru zona nistreană acestea au fost lăsate de către populaţia autohtonă şi că, odată cu ele, începe o etapă nouă în dezvoltarea culturii getice în ultimele secole ale mileniului I î.Hr., iar aspectul specific se datorează triburilor venite ale bastarnilor şi, în oarecare măsură, ale venezilor, care au migrat spre sfârşitul mileniului I î.Hr. din Polonia de Sud în nord-vestul Mării Negre (purtătorii culturilor Pomeraniană târzie şi Przeworsk ale perioadei Latène târzie). Numărul migratorilor fiind nu prea mare, către răscrucea erei noi aceştia au fost complet asimilaţi. Ideea respectivă a fost susţinută şi ulterior dezvoltată de către M.A. Romanovskaja. În opinia sa, trăsăturile getice se reflectă în procedeele unice de construire a locuinţelor (de suprafaţă şi semibordeie), în formele comune ale ceramicii grosiere şi ornamentaţia acesteia, precum şi în ritul funerar – incineraţiile.

Concomitent, cercetătorul român al culturii Poieneşti-Lucaşeuca, R. Vulpe, o interpreta drept o cultură străină în mediul local getic, adusă de către triburile germanice ale bastarnilor. În opinia sa, aceştia au coborât în zona Dunării de-a lungul versanţilor nordici ai Carpaţilor prin Galiţia în Moldova. Teritoriul iniţial al bastarnilor era regiunea carpato-baltică, care întrunea bazinul Vistulei şi cel al Oderului, ţinuturile Poznan, Brandenburg şi al

Sileziei, precum şi regiunile interioare ale Germaniei străvechi de dincolo de Elba. R. Vulpe sublinia că este vorba despre asemănări de elemente ale unor categorii de materiale arheologice, dar nu despre transferul direct al unei culturi întregi, realizat prin migrarea în Moldova a uneia dintre grupurile culturale formate în regiunea Mării Baltice. În legătură cu o asemenea definire largă a teritoriului iniţial, R. Vulpe invocă analogii din cultura Przeworsk, opinie susţinută de către S. Teodor şi G.B. Fiodorov. Forme ale ceramicii de tip Przeworsk (vase cu gâtul cilindric), dar executată de meşterii ceramişti locali, menţionează şi T. Dąbrowska. În opinia sa, în favoarea influenţei culturii Przeworsk mărturisesc de asemenea şi mormintele nu prea numeroase în gropi, caracteristice culturii Poieneşti-Lucaşeuca, precum şi cele cu arme. Influenţa elementelor Przeworsk în cultura vizată s-a evidenţiat preponderent anume în perioada constituirii culturilor latènizate şi în fazele timpurii de funcţionare a acestora (fazele A1-A2 ale culturii Przeworsk).

Cu toate acestea, majoritatea cercetătorilor întrevăd originea vestigiilor de tip Poieneşti-Lucaşeuca în purtătorii culturii *Jastorf*. Discordanţele dintre specialişti constau doar în determinarea regiunii de pornire a emigranţilor. R. Hackmann opina pentru teritoriul Lusizt, unde ulterior G. Domanskij evidenţiază grupul Gubin al culturii Jastorf. Acelaşi teritoriu îl indica şi D.A. Mačinskij, alăturând la acesta şi teritoriile ocupate de siturile pomeraniene târzii. Grupul Gubin, în calitate de punct de plecare pentru cultura Poieneşti-Lucaşeuca, a fost recunoscut de către K.V. Kasparova. K. Tackenberg sublinia că teritoriul Lusizt şi cel al Sileziei nu puteau asigura formarea unui grup de monumente atât de larg, precum a fost cel al culturii Poieneşti-Lucaşeuca, din care cauză era de părerea, că analogiile pentru materialele acesteia se regăsesc în monumentele culturii Jastorf din toată Germania de Mijloc.

M. Babeş remarca, că dacă în calitate de punct de pornire pentru cultura Poieneşti-Lucaşeuca se recunosc toate regiunile culturii Jastorf, atunci rămâne inexplicabilă apariţia culturii Poieneşti-Lucaşevca în regiunea carpato-nistreană în forma sa finită, care, ca atare, nu include corespunderi depline nici în cultura Jastorf în general, nici în vreuna dintre regiunile acesteia. Dimpotrivă, arealul analogiilor elementelor componente ale culturii Poieneşti-Lucaşeuca cuprinde întreg teritoriul ocupat de culturile germanice ale perioadei preromane (interfluviul Oder-Elba, partea de sud a Suediei, Jutlanda şi insulele daneze, precum şi grupările germanice din estul Poloniei).

În opinia lui M. Babeş, paftalele pentru centură de tip special (tipul III. 2-3), precum şi saltaleoanele, aveau cea mai mare răspândire în siturile aspectului Jastorf din Germania de Mijloc; fibulele cu nodozităţi ale perioadei Laténe mijlocii – pe insulele Mării Baltice şi în Danemarca; paftalele pentru centură (tipul III. 4) – în regiunile culturilor germanice din est. Din regiu-

nile nordice ale culturii Jastorf provin paftalele pentru centură de tipul I, 1-4, precum și tradiția de a plasa bucăți de rășină în urna funerară. Din teritoriul siturilor Jastorf al Poloniei pomoriene se pare că provine tradiția de a depune pietricele de lustruit și cuțite-lame de bărbierit; suporturile de vatră (tipul I și II), precum și torquesurile – coroană sunt împrumutate din Germania de Nord și Danemarca. Și desigur, ritul funerar al culturii Poienești-Lucașeuca este destul de apropiat celui al grupurilor Jastorf, cu toate că în ultimele sunt semnalate anumite variații regionale (acoperirea urnelor funerare cu plăci de piatră, căptușirea urnelor cu pietre și alte particularități).

M. Babeș timp îndelungat desemna monumentele latènizate ale regiunii carpato-nistrene drept *grupul Poienești-Lucașeuca*. Cu timpul autorul ajunge la concluzia că acestea prezintă în sine o nouă formațiune culturală și că cultura Poienești-Lucașeuca s-a constituit corespunzător unei scheme apropiate de modelul teoretic al lui P. Wienkus. Conform acestuia, de la comunitățile tribale din diferite regiuni ale culturii Jastorf și ale altor culturi de pe litoralul Mării Baltice s-au desprins grupuri nu prea mari de populație care, întrunindu-se, migrează spre teritoriile din nord-vestul Mării Negre. Pe parcursul migrațiunii, acestora li s-au alăturat și originari din alte culturi germanice. Selecția și regrupările diferitor elemente germanice au condus la constituirea unei comunități etnice și formarea unei culturi noi în regiunea carpato-nistreană. În opinia lui M. Babeș, procesul de migrațiune s-a petrecut în mai multe valuri: despre cele mai timpurii mărturisește *torques*-ul – coroana de la Davideni, despre cele mai târzii – fibula de tip pomeranian din Ghelăiești.

Întrucâtva altfel este văzut acest proces de către savantul rus V.E. Eremenko. În opinia sa, originea monumentelor de tipul Poienești-Lucașeuca (ca și a celor de tip Zarubinec) este legată de periferia arealului Jastorf, care se deosebește esențial de nucleul germanic de bază al acestuia din urmă. În mișcarea lor spre zona Mării Negre grupurile culturale periferice Jastorf intră în contact cu triburile celtice, baltice și getice, fapt care a și condus la apariția unui fenomen pestriț, însă nou și original în sens etnocultural. Populareа pământurilor carpato-nistrene s-a petrecut în urma a patru valuri de migrațiune în contextul creșterii activității bastarnilor în Balcani, care au lăsat după sine anumite monumente concrete.

În așa fel, adepții opiniei despre populareа regiunii carpato-nistrene de către triburile migratoare (bastarnii) către sfârșitul mileniului I î.Hr. nu admit posibilitatea participării la constituirea culturii Poienești-Lucașeuca a populației locale getice. Dacă geții, într-un oarecare număr, au și fost antrenați în procesul în derulare, aceștia nu erau autohtoni-localnici, ci geți asociați de către bastarni în drumul lor spre teritoriile noi de trai. În opinia altor cercetători, geții locali au fost pur

şi simplu siliţi să părăsească regiunea carpato-nistreană în favoarea noilor veniţi, sau, către venirea bastarnilor, geţii/geto-dacii, ca atare, nu mai erau în această regiune.

Totuşi, materialele depistate prin săpături arheologice contravin acestor opinii. Un argument elocvent în acest sens este ceramica de tradiţie getică: străchinile conice cu suport cilindric, utilizate ca opaiţe, capacele de formă specială, discurile plate pentru coacerea turtelor, posibil – unele forme de străchini cu buza invazată ş.a. În aşezarea Lucaşeuca 2 aceste elemente distincte constituie 9% , la Ulmu – 8%, la Sokol – 16%, la Kruglik – 20%. Din aceeaşi tradiţie vine practicarea în pasta ceramicii a şamotei în formă de lut galben mărunţit sau a cioburilor pisate – trăsătură specifică locală ce va deveni caracteristică pentru sortimentul de veselă a culturii Poieneşti-Lucaşeuca, atât grosieră, cât şi fină, lustruită. Însă, cu regret, unii cercetători împart în getică şi bastarnă chiar şi vesela dintr-un singur complex de locuit (de aspect getic şi cea neagră lustruită), cu o compoziţie unitară a pastei ceramice şi executată de către un singur meşter, interpretând-o ca element al diferitor culturi. Comparând caracteristicile culturii materiale a fenomenului Poieneşti-Lucaşeuca şi ale celei getice (tracice) precedente, se poate constata o asemănare perfectă în combinarea în cadrul aşezărilor a locuinţelor de suprafaţă şi a semibordeielor cu pereţii construiţi pe bază de carcasă şi împletituri. O asemenea situaţie era specifică pentru populaţia getică din sec. IV-III î.Hr.

Cert este că cultura Poieneşti-Lucaşeuca a fost constituită de o populaţie amestecată sub aspect etnic, foarte posibil cunoscută autorilor antici sub numele generic de „bastarni" şi care reunea originari din regiunile culturii Jastorf şi în oarecare măsură din toate celelalte culturi, pe teritoriul cărora aceştia au trecut în drumul lor, inclusiv ale geţilor din zona carpato-nistreană. Nivelul de integrare a reprezentanţilor tuturor grupurilor etnice care au format cultura Poieneşti-Lucaşeuca este greu de determinat, deoarece pentru acea perioadă era caracteristică întreruperea frecventă a proceselor de formare al etniilor. Analiza categoriilor de materiale arheologice, în principal a ceramicii, ritului funerar, a podoabelor ş.a. permite să evidenţiem în anumită măsură gradul de participare al unora dintre acestea.

În opinia noastră, anume teritoriul conturat de aşezările cu vestigii certe getice formează arealul culturii Poieneşti-Lucaşeuca. Aşezările în care acestea lipsesc, credem că nu intrau în componenţa culturii, cu atât mai mult că ele se găsesc mai la nord de arealul ei de bază. La acestea se atribuie aşezarea Gorošova (r-nul Ternopol), situată pe malul drept al Nistrului. Unii cercetători o înscriu în numărul celor ale culturii Poieneşti-Lucaşeuca, deşi prin materialele sale aceasta aparţinea mai degrabă anume acelor migratori, a căror cale este marcată de monumentele grupului Černič, care ceva mai spre

sud au ocupat pământurile getice, participând la constituirea culturii Poienești-Lucașeuca.

În formarea culturii Poienești-Lucașeuca aportul cel mai sesizabil, mai ales în baza materialelor din necropole, aparține culturilor cercului Jastorf. La asemănarea ritului funerar și ale setului de fibule au atras atenția toți cercetătorii. Excepție face doar necropola de la Dolineany (regiunea Cernăuți), atribuită de către cercetători culturii Poienești-Lucașeuca. Situl este localizat la periferia de nord a culturii și se deosebește esențial de cele ale culturii în discuție după ritul funerar (din 24 de morminte doar 4 sunt în urne și 20 în gropi), precum și prin inventarul funerar. Perioada funcționării sale corespunde practic cu faza finală a necropolelor Poienești, Boroseşti și Lucașeuca, fapt ce demonstrează că populația care l-a lăsat, în opinia noastră, nu a participat la constituirea culturii Poienești-Lucașeuca. Corespunderea ceramicii complexelor Poienești-Lucașeuca cu materialele grupurilor culturale Jastorf confirmă opinia acelor cercetători care consideră că în constituirea culturii Poienești-Lucașeuca au participat originari din diferite regiuni ale culturii Jastorf, începând cu cele mai nordice regiuni (Danemarca de Nord) și sfârșind cu periferia sa de sud-est (grupul Gubin).

Analizând distribuirea tipurilor concrete, se poate constata că grupul Gubin a adus o contribuție deosebită în formarea complexului de străchini, iar cel danez – a celui de chiupuri. În afară de aceasta, la triburile culturii Poieneşti-Lucașeuca, relațiile cu grupul Gubin (militare, de schimb, matrimoniale, culturale) erau mai strânse decât cu cele ale triburilor Jastorf, fapt la care indică numărul mare al tipurilor de vase care, în aceeași măsură, erau răspândite în culturile Poieneşti-Lucașeuca și Gubin, precum și al celor care într-o măsură mai mare sunt răspândite în complexele culturii Poienești-Lucașeuca, dar sunt și în cele ale culturii Gubin.

Problema referitor la raportul dintre culturile Poienești-Lucașeuca și Zarubinec nu a fost examinată special în literatură, deși au fost expuse opinii conform cărora acestea sunt dintre cele mai apropiate culturi latènizate și că ambele formează o comunitate unică.

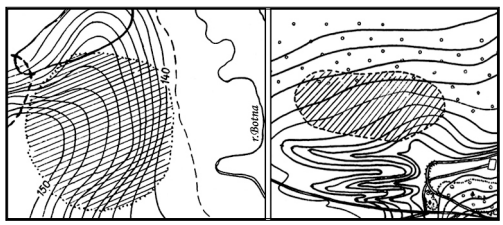
Analiza comparativă a categoriilor de bază ale culturii materiale a acestora evidențiază anumite caracteristici tradițional-cotidiene, prin care se constată specificul fiecăreia și care se determină prin: 1) Detaliile ritului funerar – pentru incinerațiile tipului Zarubinec prevalează cele în gropi și în urne (deseori ultimele sunt din material organic) și predominarea celor în urne (urnele și capacele reprezentate de vase de lut) pentru cultura Poienești-Lucașeuca. 2) Particularitățile construcției de locuințe – plasarea vetrei spre centrul locuinței la cele ale culturii Zarubinec și mai aproape de unul dintre pereți pentru cultura Poienești-Lucașeuca. 3) Componența podoabelor și elementelor vestimentare – fibule de tipul Zarubinec la triburile Zarubinec și fibule cu

nodozităţi, cele de tip Latène târzii în formă de ramă a corpului şi portagrafei, brăţări cu partea de mijloc tubulară goală, paftale de centură în formă de cioc pentru cultura Poieneşti-Lucaşeuca. 4) Particularităţile componenţei structurale şi ale setului tipologic în complexele ceramice: oale-străchinicăni pentru cultura Zarubinec şi străchini-oale pentru cultura Poieneşti-Lucaşeuca, precum şi prezenţa în fiecare dintre ele a mai mult de 70% din vesela acelor tipuri, care sunt caracteristice propriei culturi.

Contribuţia grupurilor cercurilor culturale Jastorf în cultura Poieneşti-Lucaşeuca a fost mult mai mare decât în cultura Zarubinec. Acest lucru s-a manifestat nu numai în ceramică, dar şi în ritul funerar, în complexul de fibule şi garnituri pentru centură. Acest fapt permite ca anume cultura Poieneşti-Lucaşeuca să se includă într-o comunitate cu culturile cercului cultural Jastorf. Cu alte culturi latènizate aceste legături nu erau atât de puternice şi se reflectă doar în unele categorii de materiale.

Ambele culturi, şi Poieneşti-Lucaşeuca, şi Zarubinec ţin de cercul monumentelor culturilor latènizate. Însă, „voalul Latène", a fost determinat în mare măsură de către bastarni şi de alte triburi, a căror migraţie a constituit prologul „Marii Migraţii a Popoarelor". Pe când procesul de latènizare al ambelor include în sine şi o a doua sursă – celţii şi populaţiile amestecate cu aceştia din regiunea carpato-balcanică, cu care originarii din teritoriile Poles'e-Nipru şi Carpaţi-Nistru contactau în cadrul campaniilor bastarnilor.

Cultura materială

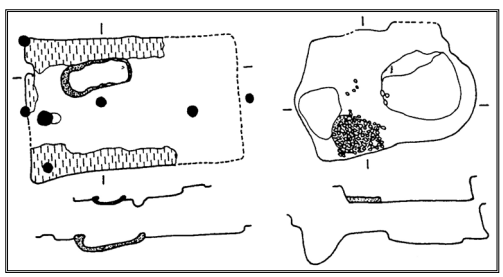
Poziţia topografică a aşezărilor Ulmu şi Brăneşti

Aşezările culturii Poieneşti-Lucaşeuca erau amplasate în apropierea surselor de apă şi, de regulă, sunt lipsite de fortificaţii. Din punct de vedere topografic, ele pot fi divizate în două grupuri. Majoritatea (Alcedar, Lucaşeuca 2, Sokol, Kruglik ş.a.) sunt situate pe pante sau pe prima terasă. Altele se aflau pe malurile înalte ale râurilor (Maşcăuţi, Brăneşti). În ambele grupuri sunt aşezări de tipul „promontoriu" cu limite naturale evidenţiate, precum şi de tip deschis. Pentru acestea nu a fost urmărit un anumit plan al construcţiilor interne. Locuinţele, de regulă, sunt de dimensiuni nu prea mari şi, după particularităţile constructive, se împart în locuinţe de suprafaţă şi semibordeie, atestate în cadrul uneia şi aceleiaşi aşezări (Lucaşeuca 2, Ulmu), deşi sunt cunoscute şi situri cu un singur tip de locuinţe: de suprafaţă (Kruglik) sau semibordeie (Sokol).

Locuinţele de suprafaţă sunt, de obicei, dreptunghiulare în plan cu aria de 17-24 m² şi, în cazuri excepţionale, până la 48 m² (Kruglik). Ele erau adân-

cite cu 0,2-0,3 m de la suprafaţa veche a solului. Pereţii erau ridicaţi pe o carcasă cu împletituri din nuiele. Acoperişul se fixa pe stâlpi, urmele cărora s-au păstrat în formă de gropi de pari, de-a lungul pereţilor pe axa mare a locuinţelor (Lucaşeuca 2), uneori fiind fixată doar o singură groapă. În cadrul săpăturilor, rămăşiţele pereţilor locuinţelor de suprafaţă se prezentau ca aglomeraţie de lipitură din lut cu amprente de joarde şi nuiele, podeaua – din lut bătătorit. Dispozitivele de încălzit aveau formă de vetre deschise (Kruglik, Ulmu) şi cuptoare din lut, probabil cu boltă (Kruglik, Lucaşeuca 2).

Semibordeiele, ca suprafaţă, nu depăşeau 20 m². De la acestea s-au păstrat gropile de formă dreptunghiulară sau ovală în plan, adâncite în lutul galben cu 0,3-0,5 m. Au fost atestate semibordeie cu construcţie din stâlpi, cu gropi de pari de-a lungul pereţilor şi în centrul locuinţei (Lucaşeuca 2). De la părţile de suprafaţă ale pereţilor, adesea s-au păstrat lipituri, deşi într-o cantitate mai mică decât la locuinţele de suprafaţă. Podeaua prezenta lut bătătorit. Semibordeiele se încălzeau cu cuptoare din lut sau piatră (Lucaşeuca 2), sau cu vetre (Lunca-Ciurei). Într-un şir de semibordeie s-au găsit gropi pentru cuptoare (Lunca-Ciurei, Lucaşeuca 2). În unul dintre semibordeiele de la Ulmu (Nr. 1) au fost descoperite rămăşiţele unei laviţe şi ale vetrei aflate într-o groapă nu prea adâncă. Ambele tipuri de locuinţe (de suprafaţă şi semibordeiele) funcţionau sincronic în cadrul aşezărilor, complexul de descoperiri în ele fiind identic. Acest fapt este confirmat de săpăturile de la Lucaşeuca 2, Brăneşti, Ulmu ş.a.

Vestigii de locuinţe. Lucaşeuca

În cadrul aşezărilor au fost descoperite obiecte legate de activitatea de producere: la Brăneşti – cuptor pentru arderea ceramicii, la Ulmu – atelier pentru topirea pieselor din cupru şi bronz. Lângă locuinţe se aflau vetre deschise şi gropi, diferite după forme şi destinaţie. Unele dintre ele pot fi legate de prelucrarea pieilor, altele erau beciuri-depozite.

Monumentele funerare

Monumentele funerare ale culturii Poieneşti-Lucaşeuca sunt cunoscute pe întreg teritoriul răspândirii acesteia, fiind prezentate prin necropole sau morminte singulare, amplasate în apropierea aşezărilor în condiţii topografice asemănătoare. Dintre cele mai bine cercetate obiective funerare sunt necropolele Lucaşeuca (Republica Moldova), Poieneşti şi Boroseşti (România).

Înmormântările se făceau în gropi nu prea adânci, deseori neajungându-se la lutul galben. De regulă, conturul gropii sepulcrale este dificil de sesizat. În cazurile când aceasta a fost posi-

Urne cu incineraţii. Lucaşeuca, Poieneşti

bil, au fost fixate gropi rotunjite în plan cu diametrul de 0,5-0,6 m şi adâncimea de 0,5-1,3 m. Triburile culturii Poieneşti-Lucaşeuca practicau ritul incineraţiei în afara locului înmormântării propriu-zise. Resturile cinerare erau depuse în urnă sau aranjate pe fundul gropii mortuare. La Lucaşeuca din 21 de morminte – 20 sunt în urne; la Poieneşti din 115–113 şi la Boroseşti din 150–136. Mormintele singulare descoperite fortuit la Buhăieşti, Răcătău, Sipoteni, Grinčuk, Costuleni, Satu Nou ş.a. erau, de asemenea, în urne. Uneori, urna cu oseminte se depunea pe rămăşiţele rugului funerar (mormântul nr. 11 al necropolei Lucaşeuca) sau rămăşiţele cinerare (bucăţi de cărbune şi cenuşă) se găseau în umplutura gropii mormântului ori lângă urnă (Lucaşeuca, Boroseşti). În marea majoritate a cazurilor în urnă erau depuse oasele calcinate curăţite de resturile rugului cinerar. Dar uneori, printre oasele calcinate, în urne au fost fixate cenuşă, scrum şi cărbuni (Lucaşeuca, mormintele nr. 4, 10, 15). În necropola de la Poieneşti, printre morminte erau şi patru urne fără oase calcinate, reprezentând, probabil, cenotafuri.

În majoritatea cazurilor urnele erau acoperite cu capace, în locul cărora adesea se utilizau străchinile şi castroanele. În calitate de urne erau folosite oalele, urcioarele, castroanele. În cazuri mai rare au fost atestate morminte, în care grămăjoara de oase calcinate era acoperită cu o strachină (Poieneşti, Lucaşeuca, Boroseşti). Foarte probabil, acestea erau tot morminte în urne, însă confecţionate din material organic (sipeţele din lemn, săculeţe din pânză sau altceva care nu s-a păstrat în pământ). Într-un şir de morminte urnele nu aveau capace (Şipoteni, Lucaşeuca, Grinčuk). Se poate presupune că şi în acest caz acestea erau din material organic perisabil.

Se întâlnesc morminte, în care oasele calcinate erau depuse sau risipite pe fundul gropii mortuare. Dintre acestea se cunoaşte un mormânt la Lucaşeuca (nr. 4), un mormânt în groapă de proporţii (2,0x1,3 m) la Kruglik, mormântul nr. 572 de la Poieneşti şi 14 morminte la Boroseşti. În morminte a fost găsit inventar funerar, în principal piese vestimentare şi de podoabă (fibule, elemente ale centurii, brăţări, mărgele, pandantive), mai rar ustensile (fusaiole, cuţite, ace, sule) şi – ca excepţie, arme. Vesela (dacă nu luăm în consideraţie urnele şi capacele) se întâlneşte foarte rar.

Printre mormintele aceleiaşi necropole şi între necropole înseşi se resimte diferenţa în cantitatea inventarului. În mormintele de la Lucaşeuca n-au fost atestate mărgele, arme, răşină, pensete, cercei. În cele de la Poieneşti totalmente lipsesc pensetele şi cerceii. La Boroseşti, dimpotrivă,

sunt fixate toate categoriile de descoperiri. Dintre mormintele în urne – 64% conţineau inventar funerar. O parte din acesta era trecut prin rugul funerar – fibulele, mărgelele, brăţările, saltaleoanele, detaliile de centură, adică componentele vestimentare şi podoabele. Uneltele de muncă (cuţite, fusaiole, ace, sule) erau depuse în morminte după săvârşirea procedurii de cremare.

Comparând mormintele în urne la care au fost făcute determinări antropologice ale resturilor cinerare cu setul inventarului acestora, M. Babeş a constatat o dependenţă destul de sigură între componenţa inventarului şi sexul defuncţilor. Mormintele cu un set bogat şi mai deplin de podoabe şi unelte de muncă (două sau mai multe fibule şi câteva varietăţi de podoabe) aparţineau femeilor. Cu un asemenea inventar, dar într-o cantitate mai mică (o fibulă, o podoabă) puteau fi mormintele atât de femei, cât şi de bărbaţi. Mormintele cu pensete şi arme aparţineau bărbaţilor, iar cele cu fusaiole, ace sau cute erau de femei. Mormintele fără inventar puteau aparţine reprezentanţilor ambelor sexe, dar cantitativ printre acestea predomină cele de bărbaţi. Jumătate dintre mormintele de copii conţineau inventar. Printre cele infantile fără inventar predomină cele de băieţi.

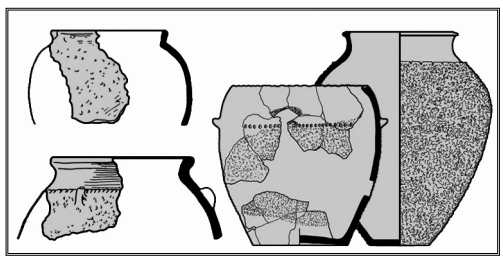
În urma cercetării aşezărilor şi necropolelor culturii Poieneşti-Lucaşeuca a fost colectată o importantă cantitate de materiale, primul loc printre care îl ocupă vesela din lut.

Complexul ceramic

Complexul ceramic constă, în general, din vesela modelată cu mâna. Aceasta se divizează în două grupuri – cu suprafaţa lustruită (categoria fină) şi nelustruită (categoria grosieră). În aşezări predomină vesela cu suprafaţa nelustruită zgrunţuroasă (până la 85-88%), în cadrul necropolelor, dimpotrivă – ceramica lustruită, vasele cu suprafaţa zgrunţuroasă fiind atestate doar sporadic.

Forma de bază a veselei nelustruite era oala cu profilul uşor bombat (corpul în formă de borcan) sau rotunjit (în formă de butoiaş), cu gâtul relativ variat.

În cadrul aşezărilor o descoperire frecventă o reprezintă străchinile cu suprafaţa nelustruită. La unele dintre acestea marginea este invazată sau dreaptă, buza tăiată orizontal. Au fost descoperite străchini cu profilul în forma literei *S* apropiate celor lustruite. Se întâlnesc vase în formă de ceaşcă conică cu torţi, unele dintre ele având un picioruş-suport cilindric. Ultimele puteau fi utilizate în calitate de capace sau opaiţe. În aşezări s-au descoperit mai multe discuri plate, care se utilizau

Ceramică cu barbotină. Ulmu, Boroseşti, Glăvăneşti

în calitate de tigăi, tipsii, platouri sau pentru coacerea turtelor. Se întâlnesc vase-strecurători, precum şi vase miniaturale de diverse forme.

Vesela, mai des oalele, era ornamentată cu diferite motive în relief (conurce nu prea mari – în pereche sau singulare, urechiuşe sau pseudourechiuşe aplicate orizontal, potcoave, brâu alveolat sau crestat ş.a.). Mai rar se aplica ornamentul adâncit – alveole şi ciupituri pe buză sau pe pereţii vasului. Un procedeu aparte în ornamentarea vaselor constă în redarea specială pereţilor acestora a unui aspect zgrunţuros, când pe suprafaţa lor se aplica un strat subţire de lut – *barbotină*, iar gâtul şi partea inferioară a vaselor se netezeau şi se lustruiau. Deseori gâtul vaselor se delimita de corp printr-un motiv ornamental – brâu aplicat sau şir de adâncituri alveolate.

Ceramica lustruită se deosebea printr-o executare îngrijită, pastă bine amestecată, cu impurităţi mai fine, dar care după componenţă era identică ceramicii grosiere. Arderea era uniformă. Recipientele aveau culoare neagră, uneori neagră-maronie sau neagră-cenuşie. Categoria de bază a ceramicii lustruite o reprezintă vasele cu profilul în forma literei *S* cu gâtul bine evidenţiat. Printre acestea predomină străchinile şi castroanele, după care urmează oalele şi urcioarele. Alte tipuri de recipiente (căni, chiupuri) se întâlnesc mai rar. Forma buzelor la aceste vase este diferită, dar se deosebeşte printr-o îngroşare nesemnificativă şi faţetare a gâtului, de regulă, pe partea interioară. Străchinile şi castroanele deseori sunt prevăzute cu tortiţe de diferite forme. Vesela lustruită se deosebeşte printr-un corp globular, umeri puternic bombaţi şi gât profilat.

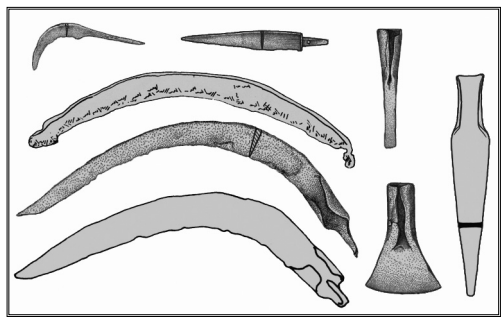
Vesela executată la roata olarului este reprezentată de piese de import. Fragmente de amfore elenistice au fost găsite în aproximativ 30 de aşezări. Ceramică celtică cu pereţii subţiri lustruiţi şi ceramică cu grafit a fost depistată în aşezările de la Băiceni, Botoşani, Lunca-Ciurei, Kruglik.

În afară de vase ceramice, în diferite situri (aşezări şi necropole) au mai fost descoperite greutăţi de formă piramidală pentru războiul de ţesut, fusaiole de diferite forme, executate din lut sau pereţi de vase, suporturi de vatră.

Printre uneltele de muncă se evidenţiază brăzdarele din fier, un set din

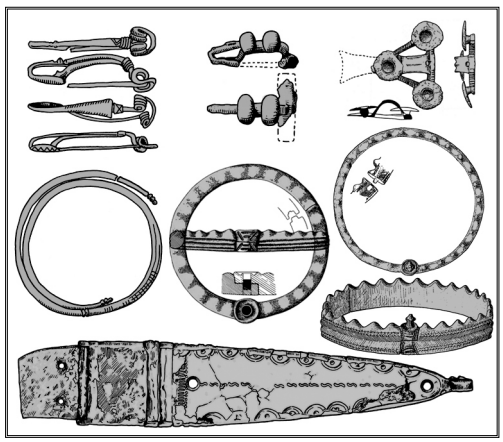
Ceramică fină lustruită. Lucaşeuca

Unelte. Lozna, Lucaşeuca, Kruglik, Negri.

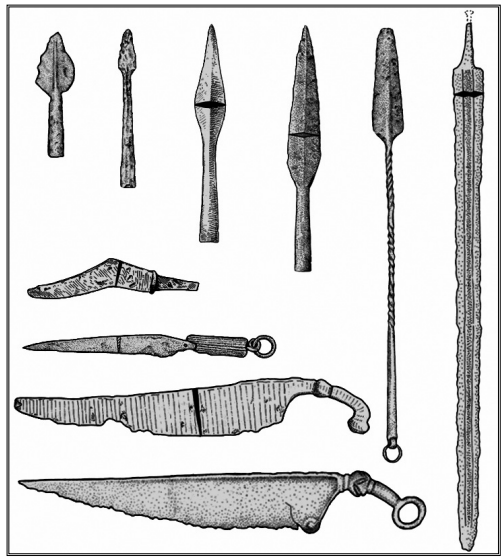
şapte seceri din aşezarea Kruglik, precum şi alte exemplare singulare de la Lucaşeuca şi de pe teritoriul României: cuţite din fier, sule, ace, dălţi, topoare-celturi, pensete, lame de bărbierit etc. Au fost găsite, de asemenea, cute, pietre de râşniţă, frecătoare, străpungătoare din os, lustruitoare ş.a.

Printre piesele de podoabă şi cele vestimentare predomină fibulele din fier, mai rar din bronz şi – cu totul excepţional – din argint. Majoritatea lor sunt de construcţie Latène mijlociu şi, conform datelor lui M. Babeş, au fost găsite în mormintele necropolelor Poieneşti (65), Boroseşti (55), Lucaşeuca (9). Pe larg erau răspândite diverse detalii ale paftalelor de centură, brăţări, mărgele, spirale mici din aur şi argint (Lucaşeuca).

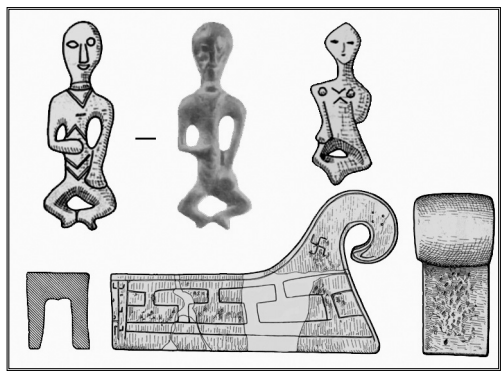
Fibule, brăţări, centură.
Lucaşeuca, Poieneşti, Ghelăieşti ş.a.

Armele şi echipamentul militar este cunoscut doar prin descoperiri singulare. Ele includ: vârfuri de săgeată (din fier – aşezarea Lucaşeuca; din bronz – aşezarea Maşcăuţi), vârfuri de

Arme. Lucaşeuca, Botoşana, Lozna, Corni ş.a.

suliţe (din monumentele de pe teritoriul României), spada din fier celtică de tip Latène mijlociu (mormântul nr. 29 al necropolei Boroseşti), două spade de tip germanic (mormintele izolate de la Corni şi Răcătău) şi coiful de tip tracic de la Bubuieci (*vezi il. pag. 569*). Dintre piesele de harnaşament au fost găsite zăbale cu psalii laterale de tip scitic (Boroseşti, Bubuieci) şi cu verigi laterale de tip celtic (Truşeşti, Moreşti, Poieneşti).

Piese de cult. Lucaşeuca, Dăneşti, Ghelăieşti

Dintre piesele cu destinaţie de cult semnalăm figurinele idolilor din bronz descoperite în aşezarea Lucaşeuca şi Dăneşti-La cimitir, precum şi suporturile din lut pentru vatră de la Boroseşti şi Ghelăieşti.

Viaţa socială şi preocupările

Materialele monumentelor cercetate prin săpătură constituie mărturii în ce priveşte organizarea socială, activitatea gospodărească şi reprezentările ideologice ale acestor triburi.

Purtătorii culturii Poieneşti-Lucaşeuca duceau un mod de viaţă sedentar. Ei trăiau în aşezări nu prea mari, fără o anumită planificare a acestora. Construcţia şi dimensiunile nu prea mari ale locuinţelor mărturisesc despre existenţa unor familii aparte.

Obiectele descoperite în aşezări şi în morminte demonstrează începutul procesului de diferenţiere în ce priveşte averea şi, posibil, starea socială. Depistarea importului antic, al armelor, seturile diferite de inventar în morminte mărturisesc despre formarea în societate a unui substrat cu o stare socială mai avansată decât restul colectivităţii.

Caracterul ritului funerar – cremarea defuncţilor – pledează în favoarea existenţei cultului focului, iar inventarul funerar denotă credinţa în lumea de apoi.

Baza gospodăriei comunităţilor Poieneşti-Lucaşeuca o constituia agricultura prin arătură şi diverse forme de creştere a vitelor prin preajma aşezărilor. Judecând după determinările amprentelor vegetale de pe ceramica aşezării Kruglik, locuitorii acesteia cultivau meiul, secara, grâul moale, orzul, cânepa. Turma casnică consta din bovine, ovine, porcine şi cai. O anumită importanţă în gospodărie o deţinea vânatul animalelor sălbatice (elani, cerbi nobili, căprioare, mistreţi). Erau dezvoltate meşteşugurile de dobândire şi prelucrare a fierului, prelucrarea lemnului şi a pieilor. Se poate vorbi despre producerea locală a pieselor din metale neferoase, şi anume cupru şi bronz. În aşezarea de lângă satul Ulmu a fost cercetat un atelier meşteşugăresc, unde s-au găsit rămăşiţele unei vetre de forjare, duză şi zgură, ce confirmă turnarea pieselor din bronz. Un fragment de creuzet cu zgură metalică a fost găsit în aşezarea Lucaşeuca.

O dezvoltare importantă a atins producerea ceramicii. Cu toate că aceasta era modelată cu mâna, foarte multe exemplare, mai ales dintre cele din categoriea fină, lustruite, se deosebesc prin forme rafinate şi o calitate înaltă de executare. Analiza pectografică a veselei de diferite categorii şi tipuri provenite din siturile Poieneşti-Lucaşeuca din bazinul nistrean a demonstrat utilizarea lutului local. În instalaţia primitivă a cuptorului de olărie de la Brăneşti au fost găsite fragmente de ceramică neagră lustruită (*bastarnă*) şi grosieră (*locală, getică*). Acest fapt confirmă faptul executării ceramicii de diverse forme şi cu prelucrarea diferită a suprafeţelor acestora în cadrul uneia şi aceleiaşi aşezări, de aceiaşi meşteri.

O anumită dezvoltare a atins torsul, ţesutul şi cusutul, fapt demonstrat de descoperirile de fusaiole, greutăţi pentru războiul de ţesut, amprente de pânză pe ceramică din aşezările Lucaşeuca şi Văsieni, descoperirile de ace într-un şir de morminte. Populaţia Poieneşti-Lucaşeuca avea deprinderi de prelucrare a osului, pietrei, de construcţie, de tăbăcire şi prelucrare a pieilor şi alte activităţi necesare în viaţa cotidiană. Toate aceste activităţi aveau încă un caracter casnic şi nu depăşeau limitele meşteşugului comunitar.

Despre legăturile triburilor carpato-nistrene cu mediul etnic învecinat se poate judeca după ceramica de import. Ea este reprezentată prioritar de fragmente de amfore de Rhodos şi Cos, care în unele aşezări constituie până la 4,5% din numărul total al veselei. Dintre alte obiecte de producţie grecească se întâlnesc podoabele din bronz şi sticlă (mărgele, vase de sticlă). Autorii antici, în particular Polibiu, relata precum că comerţul cu oraşele antice avea un caracter de schimb. În schimbul mărfurilor antice se propuneau produse alimentare provenite din agricultură şi creşterea vitelor, pescuit şi vânat.

Au fost fixate dovezi ale legăturilor cu regiunile celtice şi cu alte culturi latènizate. Mari cantităţi de obiecte, găsite în siturile Poieneşti-Lucaşeuca, erau de producţie locală, dar executate după modelele celtice. Legăturile cu Dacia sunt testate de brăţări spiralate de argint şi aur (necropolele Lucaşeuca şi Poieneşti), anumite piese de bronz şi de lingouri de bronz. În favoarea legăturilor cu populaţia scito-sarmatică mărturisesc detaliile echipamentului militar şi piesele de harnaşament (zăbalele de tip scitic de la Boroseşti).

Este posibil ca nu toate piesele de import din siturile Poieneşti-Lucaşeuca să fi avut un caracter comercial de proveniență. Multe dintre acestea proveneau din trofeele militare sau reprezentau recompensa pentru participarea la campaniile militare în calitate de mercenari.

Cronologia

Cronologia culturii Poieneşti-Lucaşeuca este determinată de multiplele materiale provenite atât din aşezări, cât şi din necropole. Cu toate acestea, până în prezent, între specialişti nu există o opinie unanimă. Cercetând necropola de la Poieneşti, R. Vulpe, la etapa iniţială de cercetare a acestei culturi, în baza fibulelor, a propus – sec. II-I î.Hr. O asemenea datare a fost acceptată şi de G.B. Fiodorov pentru necropola Lucaşeuca.

În anii ’60 ai secolului XX J. Filip reconsideră periodizarea întregii perioade Latène în direcţia întineririi acesteia. R. Hackmann, la rândul său, reexaminând periodizarea epocii romane târzii în sensul întineririi şi minimalizării limitei cronologice a necropolelor Poieneşti-Lucaşeuca, le atribuie sfârşitului sec. II – începutului sec. I î.Hr., cu o durată de existenţă de cca 30 de ani. D.A. Mačinskij, pentru Poieneşti, consideră drept cea mai admisibilă datare sfârşitul sec. II

– mijlocul sau al treilea sfert al sec. I î.Hr. Spre deosebire de el, K. Tackenberg include necropola Lucaşeuca în cadrul celei de-a doua jumătăţi a sec. I î.Hr. În fine, M. Babeş susţine că cultura Poieneşti-Lucaşeuca corespunde perioadei de la al doilea sfert al sec. II î.Hr. până la începutul sec. I d.Hr., datarea târzie fiind argumentată în baza materialelor necropolei Dolinjany.

Perioada funcţionării culturii Poieneşti-Lucaşeuca se determină prin amforele ştampilate antice din aşezări şi fibule din necropole. Bazându-ne pe datările amforelor ştampilate elaborate de către B.N. Grakov, D. Tudor şi D.B. Šelov, datarea timpurie după fragmentele amforelor de Rhodos se încadrează în intervalul anilor 220-180 î.Hr. Acesteia practic nu-i contrazice nici datarea complexelor funerare în baza fibulelor de tipul Latène mijlociu cu nodozităţi. Având ca suport cronologia revăzută a perioadei Latène pentru Europa de Sud-Est propusă de către M.B. Ščjukin şi V.E. Eremenko, atunci începutul perioadei Latène mijlocie în depresiunea carpatică corespunde etapei Latène C1b. Aceasta se caracterizează prin fibule de tip A-Kostrzewski şi fibule cu nodozităţi. Şi dacă fibulele de tipul A constituie o raritate pentru cultura analizată, atunci fibulele cu nodozităţi au fost semnalate în număr mare în cadrul necropolei Poieneşti. Pentru această perioadă sunt caracteristice şi fibulele schemei Latène târzie cu profil dreptunghiular şi ramă decupată în portagrafă.

Limita cronologică superioară a culturii se determină prin descoperiri de fibule Latène târzii de tipul M-Kostrzewski, una dintre care a fost găsită în locuinţa nr. 3 de la Kruglik. În aşa fel, în date absolute funcţionarea culturii se încadrează în perioada de la sfârşitul sec. III î.Hr. până la mijlocul sau sfârşitul sec. I î.Hr. Corelarea materialelor în cadrul necropolelor permite conturarea a trei faze de dezvoltare a acesteia, iar necorespunderile materialelor din aşezări impune divizarea teritorială a culturii: regiunea interfluviului Nistru-Prut şi regiunea de la vest de râul Prut până la Carpaţi.

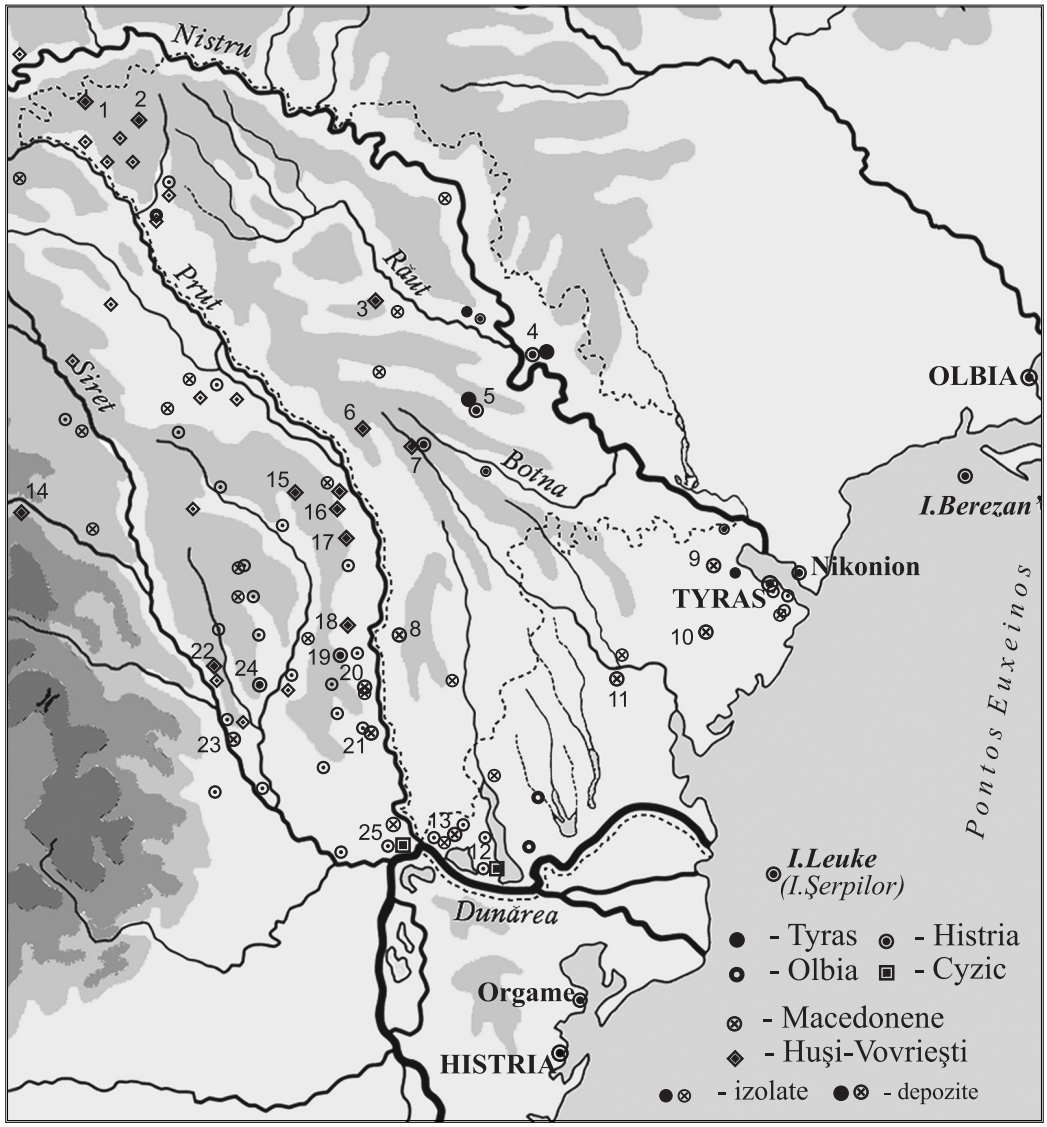
Începutul funcţionării culturii Poieneşti-Lucaşeuca corespunde pe deplin primelor atestări scrise despre bastarnii care apar în Tracia în anul 229 î.Hr.

Soarta culturii Poieneşti-Lucaşeuca, deocamdată, rămâne neclară, deşi în izvoarele scrise poporul „bastarn" se pomeneşte până în contextul evenimentelor din sec. IV al erei noi.

c. Începuturile circulaţiei monetare

Colonizarea grecească a litoralului de nord-vest al Mării Negre începe în sec. VII î.Hr. În a doua jumătate a sec. VII î.Hr. sunt atestate primele colonii greceşti. Activitatea comercială, desfăşurată de coloniştii greci, a dus la apariţia pe ţărmul Mării Negre (Pontul Euxin) a mai multor polisuri, printre care se disting Olbia, Panticapeum, Histria, Tomis, Callatis ş.a.

Pentru spaţiul pruto-nistrean cel mai important a fost oraşul-stat Ty-

Descoperiri de monede greceşti (selectiv).
1 – Tabani, 2 – Mărcăuţi, 3 – Leuşeni, 4 – Doroţcaia, 5 – Durleşti, 6 – Nisporeni, 7 – Stolniceni, 8 – Lărguţa, 9 – Starokazač'e, 10 – Faraoni, 11 – Pavlovka, 12 – Cartal-Orlovka, 13 – Reni, 14 – Bicaz, 15 – Dăneşti, 16 – Dolheşti, 17 – Huşi, 18 – Epureni, 19 – Fedeşti, 20 – Murgeni, 21 – Oancea, 22 – Corbasca, 23 – Nicoreşti, 24 – Căbeşti, 25 – Galaţi.

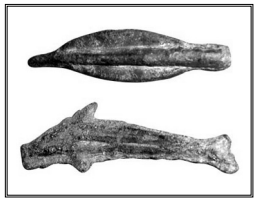
ras. Primele menţiuni despre acesta se întâlnesc în descrierea lui Herodot şi datează din sec. V î.Hr. Tyras a jucat rolul unui oraş intermediar, care lega polisuri din vestul Pontului cu Olbia. Datorită poziţiei geografice favorabile, Tyrasul a devenit o cheie de acces spre aşezările hinterlandului. Pe parcursul dezvoltării economice a oraşului, se menţine rolul său de intermediar

în comerţul de tranzit între oraşele Pontului. Contactele cu Olbia, pe de o parte, şi cu populaţia autohtonă de agricultori sedentari sau crescători de animale din zona de stepă, pe de alta, contribuie la o creştere permanentă a relaţiilor comerciale. Acest fapt se atestă atât prin sporirea treptată a numărului de monede aduse din centrele antice greceşti, cât şi prin sporirea volumului propriilor emisiuni.

Condiţiile economice favorabile şi intensificarea relaţiilor de comerţ au favorizat creşterea populaţiei în bazinul Nistrului Inferior, fapt care, la rândul său, a avut drept urmare creşterea numărului de aşezări. În urma investigaţiilor arheologice, au fost atestate mai multe aşezări rurale din această perioadă pe lângă centrul urban Tyras. Ele se situează pe ambele maluri ale fluviului Nistru, cu precădere pe cursul inferior al acestuia, de-a lungul limanului şi până la vărsarea în Marea Neagră.

În oraşele-colonii care au preluat sistemul monetar al Greciei, au existat câteva sisteme monetare diferite. Se atestă diferenţieri locale, de la un oraş la altul, stabilindu-se un *ratio* propriu între aur şi argint. Totuşi, pe lângă unităţile băneşti locale au existat şi cele internaţionale prestabilite, unanim acceptate (spre ex. drahma ateniană, ce a stat la baza sistemului monetar attic[1]).

Cerinţele unei pieţe în dezvoltare au demonstrat necesitatea unor echivalente băneşti. În comparaţie cu centrele comerciale importante ale Greciei, distingem diferenţe regionale ale unor sisteme monetare reprezentate prin mai multe specii pre-monetare (în literatura de specialitate numite obiecte-bani). Astfel, în sec. VI î.Hr. în Olbia au apărut primele echivalente monetare primitive – *vârfurile de săgeţi* turnate cu greutatea medie de 4,50-6,50 g. Ulterior au fost utilizate *monede-delfini* cu greutatea cuprinsă între 1,40-3,50 g, iar în sec. V – începutul sec. IV î.Hr. sunt turnate şi valori nominale mai mari – *aes*. Răspândirea proto-monedelor este relativ restrânsă şi se limitează la coasta de nord-vest a Mării Negre, de la gurile Dunării până la Olbia.

Monedă-săgeată sec. VII-V şi monedă-delfin, sec. V î.Hr. Olbia

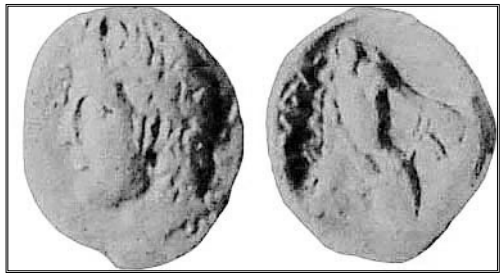
Olbia, *aes,* 400-350 î.Hr.

În sec. V î.Hr. şi la Histria apar piese monetiforme turnate din bronz, care aveau pe avers o roată cu patru spiţe, iar pe revers legenda IΣT. Ele

[1] Sistemul monetar attic a fost compus din decadrahme – 10 drahme, tetradrahme – 4 drahme, didrahme – 2 drahme şi pur şi simplu o drahmă. Valorile nominale mici sunt reprezentate prin varietăţi de obol şi halc (bătute din cupru şi bronz).

Histria, piesă monetiformă, sec V-IV î.Hr.

Tyras, cca 350-340 î.Hr.

aveau dimensiuni mici, ce variau între 9-18 mm şi o greutate de 0,21-3,75 g. Pe la mijlocul sec. V î.Hr. (cel mai probabil după 480 î.Hr.) Histria începe să producă şi moneda proprie de argint. Cele mai vechi sunt *didrahmele*, reprezentând pe avers două capete umane (imagini ale zeităţilor din panteonul grec), iar pe revers emblema oraşului – un vultur pe delfin (vulturul şi prada). Numele oraşului unde a fost bătută moneda (IΣTPIH) de asemenea este inscripţionat pe revers.

Relativ târziu, la mijlocul sec. IV î.Hr., începe a bate monedă proprie şi oraşul Tyras. Aceasta se deosebeşte prin imprimarea pe o parte a unui cap de cal sau de taur, iar pe cealaltă – a zeităţilor greceşti. Emisiunile monetare de cupru ale cetăţii Tyras includ câteva serii, ce se disting prin reprezentările specifice de pe avers şi revers ale acestora.

Piesele monetare ale oraşelor antice greceşti nord-vest-pontice cunosc o varietate de tipuri cu imagini ale unor zei arhaici, simboluri ale oraşelor respective, cum ar fi cazul *aesurilor* olbiene sau *didrahmelor* de Histria. Pe monedele histriene apare vulturul, ce ţine în gheare un delfin, acesta fiind un simbol al puterii asupra mării, al victoriei, al ordinii asupra haosului, iar în ultimă instanţă semnifică stăpânirea Pontului Euxin de către greci.

După părerea lui V.A. Anohin, data de început a baterii monedelor de argint în Tyras este anul 330 î.Hr. (ca şi în cazul emisiunilor de argint din Olbia). Una din cele mai spectaculoase serii monetare ramân drahmele cu efigia Demetrei pe avers şi a unui taur ghiont pe revers. Adesea apare şi denumirea oraşului (TYPANON).

Histria, *drahmă*, sec. IV î.Hr.

Olbia, *borisfen*, sec. III î.Hr.

Tyras, *drahmă*, cca 330-300 î.Hr.

Monedele de argint tirite cunosc câteva serii emisionale şi se deosebesc după imaginile reprezentate. Astfel, piesele cu capul Demetrei spre stânga pe avers, a unei cununi de spice de grâu şi a legendei TYPA pe revers, după părerea lui V.A. Anohin, au fost emise în anii 300-290 î.Hr. Seria de monede cu două variante ale imaginilor: capul Athenei pe avers, taur ghiont pe revers şi capul Athenei pe avers, cunună laureată cu inscripţia în două rânduri TY/PA pe revers – cercetătorul le datează respectiv 280-270 şi 270-260 î.Hr.

La producţia monetară a Tyrasului se adaugă şi emisiuni ale *staterilor* lui Lysimah cu literele TY sub imaginea tronului. Acestea au fost bătute, cel mai probabil, la începutul sec. III î.Hr.

Emisiunile finale ale Tyrasului reprezintă piese cu efigia lui Apollon într-o coroană laureată pe avers şi imaginea unui vultur pe fulger pe revers. Dacă aceste monede au fost bătute în anii 70-63 î.Hr., după cum se consideră, atunci putem să presupunem că baterea monedelor în Tyras s-a oprit înainte de invazia geţilor.

La mijlocul sec. I d.Hr. relaţiile între Imperiul Roman şi regiunea ţărmului de nord al Mării Negre se consolidează şi emiterea pieselor monetare la Tyras a fost reluată.

În această perioadă apar câteva grupe monetare noi cu atribuirea cronologică nedeterminată. Acestora le aparţin şi emisiunile de *sestertius* şi *aes* ale împăratului roman Claudius (41-54 d.Hr.), monedele regelui trac Remetalc (19-26 d.Hr.) ş.a. Analizând toate speciile monetare din sec. I d.Hr., V.A. Anohin a ajuns la concluzia că în această perioadă pe piaţa internă a Tyrasului predomină moneda importată.

Aria de răspândire a monedelor de cupru ale oraşului Tyras este limitată, acestea fiind atestate în centrele cu o mare densitate demografică din bazinul Răutului (cetăţuile Butuceni, Potîrca ş.a.) şi din bazinul râului Botna (cetăţuile-centre getice importante). În spaţiul carpato-nistrean cele mai multe piese de argint emise în Tyras au fost semnalate în tezaurul de la Doroţcaia (r. Dubăsari). Descoperirile acestor emisiuni în spaţiul carpato-nistrean dovedesc o participare activă a regiunii în relaţiile de schimb ale bunurilor materiale cu oraşele din bazinul Mării Negre.

Pe lângă piesele de cupru şi argint cunoscute din sec. V-IV î.Hr., în spaţiul carpato-nistrean ajung şi *staterii* de Cyzic. Cartarea acestor descoperiri dovedeşte că staterii au fost în circulaţie monetară prioritar în zonele centrelor antice de negoţ şi/sau de-a lungul drumurilor comerciale. Un astfel de centru comercial l-a constituit Orlovka (Cartal-Orlovka, reg.

Cyzic, *stater*, cca 480-450 î.Hr.

Odesa). După părerea cercetătoarei S. Bulatovič, piesele monetare în discuție au circulat între anii 500-330 î.Hr. Pătrunderea acestora în regiune s-a petrecut sau pe uscat, ajungând până la Noviodunum (Isaccea), sau pe cale navigabilă. Prin vadul de trecere a Dunării, staterii ajungeau în cetatea Orlovka, iar de aici la triburile din stepa spațiului pruto-nistrean și la Dunărea de Jos. Această părere este susținută de numeroasele descoperiri arheologice din zonă, care arată că aici a existat un târg sezonier.

După volumul producției monetare Tyrasul ocupa un loc secundar, acordând prioritate emisiunilor monetare ale orașelor Histria și Olbia. În același timp, majorarea volumului de comerț și intensificarea relațiilor economice dintre orașele-colonii și triburile locale ale geților au contribuit benefic la dezvoltarea mai activă a contactelor economice ale acestora și la răspândirea unităților monetare descrise mai sus atât în orașul Tyras, în așezările adiacente mici de pe malurile Nistrului, cât și la triburile locale din spațiul carpato-nistrean (într-o măsură mai limitată).

Râul Nistru a jucat un rol-cheie în relațiile comerciale din zonă. Arterele lui navigabile legau ținuturile periferice cu lumea externă, iar negustorii, ridicându-se de la gurile râului până la cursul lui mijlociu, aduceau cu sine veselă de lux, vin, ulei în amfore grecești și articole din metale prețioase. În baza materialelor din sec. IV-III î.Hr., acumulate în urma investigațiilor arheologice în spațiul carpato-nistrean, se constată că relațiile comerciale dintre triburile locale și centrele grecești în regiunile periferice cel mai des aveau un caracter de schimb natural (troc).

Majoritatea cercetătorilor consideră că pătrunderea monedelor de aur a regilor macedoneni – Filip II, Alexandru III și Filip III, după care și a guvernatorului Traciei Lysimach în mediul „barbar" a fost rezultatul nu numai al unor contacte economice între populația getică și lumea grecească, dar și a unor contribuții, trofee, achitări. Pătrunzând în spațiul getic, cel mai adesea monedele de aur se foloseau la confecționarea obiectelor de lux sau a unor bijuterii.

Totuși, situația economică generală din regiune, treptat, a condus la conștientizarea necesității baterii propriei monede.

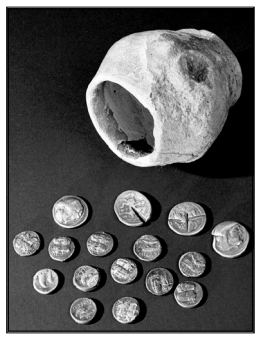

Depozitul de la Lărguța

În calitate de prototip general pentru emisiunile monetare locale – getice, au servit *tetradrahmele* greco-macedonene de argint ale împăraţilor macedoneni Filip II, Alexandru cel Mare, Lysimach ş.a. Imitaţiile barbarizate au imprimate pe avers efigia lui Zeus, iar pe revers figura stilizată a unui călăreţ. Aceste emisiuni locale în literatura de specialitate au fost consemnate drept tipul *Huşi-Vovrieşti*, iar trăsăturile lor caracteristice sunt mai multe incizii profunde pe raza monedei cu mici semne (contramărci) reprezentând diferite simboluri.

Descoperiri ale acestui tip de monede sunt atestate în mai multe tezaure monetare de la Huşi (jud. Vaslui), Mărcăuţi (r-nul Briceni), Tabani (r-nul Briceni), Leuşeni (r-nul Teleneşti), Nisporeni (r-nul Nisporeni), Stolniceni (r-nul Hînceşti) şi în mai multe descoperiri izolate.

În opinia unor cercetători acest tip de monede, cel mai probabil, nu a fost bătut în spaţiul de nord-vest al regiunii prutonistrene, ci a fost introdus în zona est-carpatică din Transilvania, de triburile celtice şi bastarne. Un lucru rămâne neschimbat, tăieturile adânci şi contramărcile au fost executate de populaţia locală geto-dacică. Limitele cronologice de răspândire a acestor monede corespund ultimelor decenii ale sec. III î.Hr. – mijlocului sec. II î.Hr. şi sunt legate de arealul culturii Poieneşti-Lucaşeuca. După părerea altora, imitaţiile barbare au fost executate ulterior anului 339 î.Hr., şi, prin unirea triburilor tribalilor din zona nord-balcanică şi dunăreană, au ajuns până la geţii din regiunea est-carpatică (care au fost supuşi de tribali şi intrau în componenţa statului lor).

Depozitul de la Stolniceni

Un interval cronologic semnificativ se constată între circulaţia monedelor târzii ale coloniilor antice greceşti şi pătrunderea primelor monede romane. Lipsa pieselor monetare în perioada dată demonstrează, după părerea lui A.A. Nudelman, că aceasta a fost o perioadă fără circulaţie monetară. O datare mai exactă a perioadei respective nu depăşeşte limitele primei treimi a sec. I î.Hr. – începutul sec. II d.Hr.

Monede de tip Huşi-Vovrieşti, *tetradahme* barbarizate, sec. IV-III î.Hr.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Arnăut T. Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați. Chișinău. 2003.

Babeș M. Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum Östlich der Karpaten im der letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt // Saarbrűcker Beiträge zur Altertumskunde, Bd. 30. Bonn. 1993.

Chetraru N., Serova N. Necropola aristocrației scitice de la Dubăsari (sec. V – IV î.e.n.). Chișinău. 2001.

Condurachi Em. Histria. București. 1959.

Corpus inscriptionum Latinarum. Ed.Th. Mommsen. Berolini, 1873. Vol. 3.

Crișan I.H. Ceramica daco-getică. București. 1969.

Erbertseder H. Archäologische Zeugnisse des Christentums der Raetia II. Studien zu Theologie und Geschichte, Bd. 8. St. Ottilien. 1992.

Histria. Monografie archeologice. Vol. I. București. 1954.

Ignat M. Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII – V a.Chr.). Târgoviște. 2006.

Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Ed. B. Latyschev. Vol. 1. Petropoli. 1916.

Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae. Ed. Pippidi. Bucurestiis. 1883.

Istoria Românilor. Vol. I. București. 2001.

Ivantchik A. Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer Zeit. Moskau. 2001.

Mateevici N. Amfore grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI-începutul sec. II a.Chr. Chișinău. 2007.

Niculiță I., Teodor S., Zanoci A. Butuceni. Monografie arheologică. București. 2002.

Niculiță I., Zanoci A., Arnăut T. Habitatul din mileniul I î.Hr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna. Chișinău. 2008.

Pippidi D.M. Contribuții la istoria veche a României. București. 1967.

Preda C. Monedele geto-dacilor. București. 1973.

Russu I.I. Limba traco-dacilor. București. 1967.

Smirnova G.I. Din nou despre ceramica cenușie lucrată la roată descoperită în siturile scitice timpurii din zona Nistrului Mijlociu. SCIVA. T. 49, nr. 1. București. 1998. P. 23-37.

Vasiliev V. Sciții agatîrși pe teritoriul României. Cluj-Napoca. 1980.

Vulpe A. Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică. București. 1967.

Vulpe R. Vechi focare de civilizație Istria, Tomis, Callatis. București. 1966.

Vulpe R., Barnea I. Romanii la Dunărea de Jos. București. 1968.

Агбунов М.В. Заметки по античной географии Нижнего Поднестровья. Вестник Древней Истории. 2. Москва. 1979.

Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии VII-IV вв. до н.э. Санкт-Петербург. 2003.

Андрух С.И. Нижнедунайская Скифия в VI – начале I вв. до н.э. Запорожье. 1995.

Анохин В.А. Монеты античных городов северо-западного Причерноморья. Киев. 1989.

Бессонова С.С., Скорый А.С. Мотронинское городище скифской эпохи (По материалам раскопок 1988-1996). Киев-Краков. 2001.

Блаватская Т.В. Западнопонтийские города в VII-I вв. до н.э. Москва. 1952.

Бруяко И.В. Очерки экономической истории населения Северо-Западного Причерноморья в 7-3 вв. до н.э. Волжск. 1999.

Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до н.э.). Кишинёв. 2005.

Бруяко И.В., Ярошевич Ю.И. Городище у с. Новосельское на Нижнем Дунае. Пермь. 2001.

Буйских С.Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века н.э.). Киев. 1991.

Булатович С.А. О классификации и хронологии электровых монет Кизика. Нумизматика античного Причерноморья. Киев. 1982. С. 98-105.

Бурачков П.О. Общий каталог монет, принадлежащих эллинским колониям, существовавшим в древности на Северном берегу Черного моря. Одесса. 1884.

Виноградов Ю.Г. Полис в Северном Причерноморье // Античная Греция. Т. 1. Москва. 1983.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н.э. Историко-эпиграфическое исследование. Москва. 1989.

Вязьмитина М.И. Фракийские элементы в культуре населения городищ Нижнего Днепра. МИА 150. Москва. 1969.

Гаврилюк Н.А. История экономики степной Скифии в VI-III вв. до н.э. Киев. 1999.

Георгиев В. Траките и техният език. София. 1977.

Гиндин Л.А. Древнейшая ономастика Восточных Балкан. София. 1981.

Граков Б.Н. Скифы. Москва. 1971. Давня історія України. Київ. 1998.

Еременко В.Е. «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнополитических процессов III-I вв. до н.э. в Центральной и Восточной Европе. Санкт-Петербург. 1997.

Златковская Т.Д. Мезия в I и II веках нашей эры. Москва. 1951.

Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев. Москва. 1971.

Зограф А.Н. Монеты из раскопок Ольвии в 1935 и 1936 гг. // Ольвия. Киев. 1940.

Зограф А.Н. Монеты Тиры. Москва. 1957.

Зубарь В.М., Сон Н.А. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху. Симферополь. 2007.

Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII-VI вв. до н.э.). Киев 1975.

Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. Киев. 1983.

Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. Киев. 1985.

Карышковский П.О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Киев. 1988.

Карышковский П.О. Ольвийские монеты: производство и метрополия. Stratum plus №6. 1999. С. 20-67.

Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). Одесса. 2003.

Ковпаненко Г.Т, Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского лесостепного

Правобережья (Киево-Черкасский регион). Киев. 1989.

Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев. 1981.

Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. Київ. 1974.

Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I-IV вв. н.э. Киев. 1993.

Крушельницка Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. Київ. 1985.

Крушельницка Л.І. Чернолiська культура Середнього Придністров'я. Львів. 1998.

Крыжицкий С.Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья. Киев. 1993.

Крыжицкий С.Д. Ольвия: Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов. Киев. 1985.

Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство Северного Причерноморья. Киев. 1999.

Крыкин С.М. Фракийцы в античном Северном Причерноморье. Москва. 1993.

Кухаренко Ю.В. Зарубинецкая культура. САИ, вып. Д1-19. Москва. 1964.

Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. Киев. 1966.

Лапушнян В.А., Никулицэ И.Т., Романовская М.А. Памятники раннего железного века. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 4. Кишинев. 1974.

Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Латинские писатели. Т. 2. Санкт-Петербург. 1904.

Латышев В.В. Известия древних писаталей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. В 2-х книгах. Санкт-Петербург. 1993.

Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. Ленинград. 1985.

Максимов Е.В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. Киев. 1972.

Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. Киев. 1982.

Марченко К.К. Варвары в составе населения Березани и Ольвии. Ленинград. 1988.

Медведская И.Н. Древний Иран накануне империй (IX-VI вв. до н.э.): история Мидийского царства. Санкт-Петербург. 2010.

Мелюкова А.И. Вооружение скифов. САИ, вып. Д 1-4. Москва. 1964.

Мелюкова А.И. Поселение и могильник у с. Николаевка. Москва. 1975.

Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. Москва. 1979.

Мелюкова А.И. Краснокутский курган. Москва. 1981.

Мозолевський Б.М. Скіфський степ. Київ. 1983.

Мозолевський Б.М. Товста Могила. Київ. 1979.

Мурзин В.Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья. Киев. 1984.

Никулицэ И.Т. Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях. Кишинёв. 1977.

Никулицэ И.Т. Северные фракийцы VI-I веков до нашей эры. Кишинёв. 1987.

Ольховский В.С. Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н.э.). Москва. 1991.

Ольховский В.С., Евдокимов Г.Л. Скифские изваяния VII-III вв. до н.э. Москва. 1994.

Охотников С.Б. Нижнее Поднестровье в VI – V вв. до н.э. Киев. 1990.

Охотников С.Б., Островерхов А.С. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином). Киев. 1993.

Папанова В.А. Урочище Сто могил (Некрополь Ольвии Понтийской). Киев. 2006.

Парович-Пешикан М.Б. Некрополь Ольвии эллинистического времени. Киев. 1974.

Пачкова С.П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. Киев. 2006.

Раевский Д.С. Очерки идеологии скифо-сакских племен. Москва. 1977.

Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. Москва. 1985.

Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. Киев. 1992.

Русяева А.С. Древнейший теменос Ольвии Понтийской. Симферополь. 2008.

Самойлова Т.Л. Тира в VI-I вв. до н.э. Киев. 1988.

Секерская Н.М. Античный Никоний и его округа в VI-IV вв. до н.э. Киев. 1989.

Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев. 2003.

Смирнов А.П. Скифы. Москва. 1966.

Смирнова Г.И. Памятники Среднего Поднестровья в хронологической схеме раннескифской культуры. Российская археология 2. 1993. С. 101-118.

Сон Н.А. Тира римского времени. Киев. 1993.

Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Под ред. А.И. Мелюковой. Археология СССР. Москва. 1989.

Субботин Л.В. Островерхов А.С., Охотников С.Б., Редина Е.Ф. Скифские древности Днестро-Дунайского междуречья. Киев. 1992.

Суриков И.Е. Античная Греция. Политики в контексте эпохи. Архаика и ранняя классика. Москва. 2005.

Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровекого междуречья. МИА 89. Москва. 1960.

Фіалко О., Болтрик Ю. Напад скіфів на Трахтемирівське городище. Київ. 2003.

Хазанов А.М. Социальная история скифов. Москва. 1975.

Черненко Е.В. Скифский доспех. Киев. 1968.

Черненко Е.В. Скифские лучники. Киев. 1981.

Шрамко Б.А. Белъское гордище скифской эпохи (город Гелон). Киев. 1987.

Щукин М.Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий 3 в. до н.э. – 1 в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. Санкт-Петербург. 1994.

Щукин М.Б. Готский путь. Санкт-Петербург. 2005.

Яйленко В.П. Греческая колонизация VII-III вв. до н.э. Москва. 1982.

PARTEA A III-A

PERIOADA ROMANĂ

Considerații generale

Sfârșitul mileniului I î.Hr. – primele secole ale mileniului I al erei noastre se caracterizează ca o perioadă de schimbări politice și etnoculturale majore în tot cuprinsul spațiului carpato-dunărean și est-carpatic, schimbări care, în pofida tuturor evenimentelor dramatice, vor conduce la romanizarea populației autohtone (în special în zona dunăreană și intracarpatică și mai puțin în spațiul est-carpatic), care, ulterior – supraviețuind pe parcursul mai multor secole „întunecate", va constitui elementul de bază al procesului de etnogeneză al popoarelor *comunități romanice răsăritene* din perioada medievală.

Printre evenimentele de primă importanță ce țin de această perioadă se înscriu, după cum e și firesc, extinderea Imperiului Roman asupra spațiului carpato-danubio-nordpontic. Insistent în politica sa externă de colonizare, ca prelungire a conflictelor militare din timpurile lui Burebista (anii '40 ai sec. I î.Hr.), deja către sfârșitul sec. I î.Hr, Imperiul Roman își instaurează dominația asupra orașelor-colonii grecești din zona istro-pontică, declarată drept provincia *Moesia*. În scurt timp (prin anii '50 ai sec. I d.Hr.), protectoratului Romei vor fi supuse Tyra și Nikonion de la gurile Nistrului și, ceva mai târziu, Olbia de pe Bugul de Sud.

Apogeul evenimentelor ține de anii '80-90 ai sec. I – începutul sec. II d.Hr., însoțite de mai multe conflicte militare dure dintre armata romană și regele Decebal, care în anul 106 d.Hr. se vor termina cu înfrângerea totală și definitivă a dacilor. Din acest an, Dacia antică, declarată în continuare *Provincie romană*, își pierde independența de altădată, urmând soarta tuturor celorlalte provincii ale imensului Imperiu

Roman. Schimbări esențiale, profunde în zona dată vor parveni doar peste mai bine de un secol și jumătate când, din cauza presiunii continue și în creștere a popoarelor barbare din nord și nord-est, în anul 275 d.Hr. Roma va fi nevoită să-și retragă autoritățile la sud de Dunăre, lăsând majoritatea populației locale (deja latinizate/romanizate) în voia sorții și la discreția barbarilor.

Cu totul altfel s-au derulat evenimentele din această perioadă la est de Carpați, zonă parțial influențată, însă, necontrolată direct de administrația romană. Spațiul dintre Carpații orientali și Prut în continuare va fi locuit de populația autohtonă – daci (cunoscuți prin sursele scrise și sub denumirile de *carpi* și *costoboci),* care, datorită independenței și, înglobând în componența lor o bună parte a dacilor refugiați din zona ocupată de armatele romane, vor fi consemnați în istoriografie și sub noțiunea ***Dacii liberi***.

Spre deosebire de zona subcarpatică, istoria spațiului dintre Prut și Nistru s-a desfășurat în mod deosebit, fiind populată prioritar de comunitățile *sarmatice,* iranolingve, venite în aceste pământuri din stepele de peste Don. Primele incursiuni militare ale sarmaților în spațiul pruto-nistrean au avut loc, probabil, încă în secolul II î.Hr., Însă prezența lor în masă este atestată doar începând cu mijlocul sec. I î.Hr. Ulterior, schimbându-se val după val (iazigi, roxolani, apoi – alani), sarmații se vor menține în aceste ținuturi până în sec. III d.Hr. și – parțial mai târziu, prezentând, în comun cu multe alte triburi barbare, un pericol permanent pentru frontierele de nord și nord-est ale Provinciei romane Dacia, precum și pentru orașele de pe litoralul de nord și nord-vest al Mării Negre.

Un interes aparte pentru tema în discuție reprezintă descoperirile recente ale primelor situri arheologice, atribuite dacilor liberi, anterior necunoscute în spațiul pruto-nistrean. Avem în vedere așezarea antică de la marginea satului Pruteni, raionul Fălești, din stânga Prutului, descoperită în toamna anului 2000 de N. Telnov și cercetată prealabil în anii 2001și 2003. În urma investigațiilor de teren, de altfel limitate după volum, au fost depistate mai multe complexe, printre care și câteva cuptoare special amenajate pentru arderea ceramicii. A fost obținută o bogată colecție de ceramică lucrată cu mâna sau, prioritar – la roată, amfore de tip *carpo-dacic*, imitații de amfore romane, precum și importuri romane. În baza datelor acumulate și a multiplelor analogii existente în dreapta Prutului în grupul arheologic de tip *Poienești-Vârteșcoi*, așezarea de lângă Pruteni, cu certitudine se încadrează

Pruteni. Cuptor pentru arderea ceramicii

Pruteni. Ceramică daco-carpică

în cultura dacilor liberi, fiind datată cu sfârşitul sec. II – sec. III d.Hr. (Vornic, Telnov, Bubulici, Ciobanu 2007).

Pe la sfârşitul sec. II – începutul sec. III d.Hr. situaţia politică şi culturală în zona carpato-nistreană suportă noi modificări esenţiale, de această dată în legătură cu migrarea populaţiei germanice – goţii, arheologic cunoscuţi prin fenomenul denumit cultura *Černjachov,* cu o extindere din silvostepa Niprului Mijlociu şi pragurile Niprului, Volynija, până în Transilvania şi parţial Dunărea de Jos, unde acelaşi fenomen este cunoscut sub denumirea *Sântana de Mureş.* Această cultură, integrând în sine multe alte elemente etnoculturale locale din perioada anterioară (carpo-dacice, sarmaţi şi altele), va evolua în zona carpato-nistreană până la sfârşitul sec. IV-începutul sec. V d.Hr., când sub presiunea *hunilor* purtătorii acestei culturi vor fi nevoiţi să se reamplaseze spre sud şi sud-vest în teritoriile Imperiului Roman. Hunii, de origine din stepele din zona munţilor Altai (Mongolia Centrală şi de Vest), supunând şi antrenând sub egida lor multe alte popoare barbare, pe parcursul primei jumătăţi a sec. V vor încheia procesul de distrugere treptată şi definitivă a Imperiului Roman, care îşi va înceta existenţa din anul 476. Pentru cruzimea şi barbarismul demonstrat pretutindeni, hunii vor rămâne în memoria populară medievală sub calificativul *Biciul lui Dumnezeu* (flagellum Dei). Aici se încheie şi istoria perioadei antice.

7.1. Cultura sarmaţilor

Unul dintre factorii importanţi în dezvoltarea istorică a spaţiului carpato-nistrean în sec. II-I î.Hr. – primele secole ale erei noastre ţine de pătrunderea şi evoluţia aici a triburilor iranolingve ale *sarmaţilor*.

a. Izvoarele scrise

Primele, cele mai timpurii relatări din izvoarele antice despre sarmaţi în zona nord-vest-pontică datează încă de la sfârşitul sec. III î.Hr. Se are în vedere decretul în cinstea lui Protogenes, în care sunt menţionaţi *sai* conduşi de regele *Saytapharnes*. Conform acestui decret, un oarecare rege Saytapharnes, aflat în fruntea puternicilor *sai*, de nenumărate ori vine la Olbia cerând tribut. Din textul decretului este evident că acţiunile lui Saytapharnes sunt percepute dureros de către olbieni, adică atât el, cât şi saii lui reprezentau o putere cumplită. Pe reversul plăcii aceluiaşi decret se spune despre pericolul unui

atac asupra Olbiei din partea *galaților* și *scirilor*, care au creat o alianță. De acest atac s-au speriat sciții din vecinătate, *thyssamatae* și *saudarati*.

Etnonimele iraniene *sai*, *saudarati* și *thyssamatae* au fost considerate de mulți cercetători (F. Braun, P.O. Karyškovskij, K.F. Smirnov ș.a.) drept denumiri ale triburilor sarmatice. Materialele din necropola de lângă s. Hlinaia ne prezintă vestigii arheologice ale unei comunități iranolingve puternic militarizate, conduse de originari din mediul *sauromaților* sau cel al *meoților*. Rădăcinile iraniene ale cuvintelor „sai" („regali") și „Saytapharnes" („puterea/norocul sailor"), coroborate cu datarea tumulilor de la Hlinaia, ce corespunde cu data decretului în cinstea lui Protogenes, ne permit să considerăm că saii lui Saytapharnes locuiau în regiunea Nistrului Inferior, de unde până la Olbia nu erau mai mult de două etape de mers ecvestru. Cu toate acestea, nu putem încă socoti acest episod drept un început al pătrunderii sarmaților pe pământurile Moldovei contemporane.

Primele informații sigure despre sarmații de la vest de Nipru sunt incluse în lucrarea lui Strabon *Geografia* (31 î.Hr. – 24 d.Hr.): „*...Prima parte a întregii regiuni ce se întinde la nord între Istru și Boristene este pustiul geților. Apoi vin tyrageții, iar după ei sarmații iazigi și cei care se numesc regali, apoi urgii...*" (Strabon VII, 3, 17). În același timp, reieșind din harta lui Marcus Vipsanius Agrippa, putem conclude că cel puțin până în anul 44 î.Hr. (anul morții lui Burebista), hotarul dintre Dacia și Sarmatia era fluviul Nipru. Astfel, judecând după izvoarele scrise și lipsa datelor arheologice, înțelegem că amplasarea iazigilor de către Strabon reflectă situația existentă nu mai devreme de ultimul sfert al sec. I î.Hr. Iazigii regali mai sunt menționați și de Apian, care îi numește printre aliații lui Mitridate VI Eupator: „*...îi veniră într-ajutor, dintre sarmați, cei „regali", iazigii...*" (Apianos, Mithr. 69).

Un alt izvor, ce semnalează prezența sarmaților la vest de Nipru în sec. I î.Hr., este opera lui Dio Cassius. Autorul antic scrie că în anul 16 î.Hr. consulul Lucius Tarius Rufus a respins peste Dunăre „*sauromații*" (Dio Cassius I, IV, 20, 3). Această mărturie fixează una dintre primele ciocniri ale sarmaților cu Roma și, concomitent, semnalează prezența lor în ultimii ani de până la era noastră deja departe în vest. Nu este exclus, ca această incursiune să fi fost efectuată din teritoriile niprene, or, pe timpul lui Augustus, sarmații ce locuiau „*...dincolo și dincoace de fluviul Tanais...*", erau cunoscuți romanilor doar „*din auzite*" (Aug., Res Gestae 31).

Dintre numeroasele izvoare din sec. I d.Hr. conținând informații despre sarmați, în primul rând trebuie menționată creația poetului roman Ovidiu Naso. Exilat la Tomis, în anul 8 d.Hr., în micul orășel de la marginea imperiului, poetul, răsfățat de viața din capitală și de admiratori, suferea cumplit fizic, dar și mai mult – moral: „*Eu, care înainte, născut spre-o viață lină,/*

Plăpând, fugeam de treburi și munca n-o răbdam..." (Tristele, III, II, 9, 10), a ajuns „*Ca să m-arunce soarta la geți și la sarmați!*" (Tristele, I, V, 62), unde „*În jur sunt ginți barbare, ce pradă și omoară...*" (Tristele, IV, 59), „*Nici Dunărea nu poate să mă păzească bine/De hoarda meteree, de geți, iazigi și colhi*" (Tristele, II, 189, 191, 192).

În operele sale – *Tristele* și *Ponticele* – Ovidiu numește sarmații drept principalul pericol pentru locuitorii din zona dunăreană.

> *„Călări pe cai, puzderii, sarmații și cu geții*
> *Tot mișună pe drumuri: când vin, când iar se duc!*
> *Niciunul nu-i să n-aibă la dânsul arc și tolbă,*
> *Și cu venin de șarpe sunt unse-a lor săgeți.*
> *Au glas și chip sălbatic, aidoma lui Marte;*
> *... tot barbarul poartă la coapsă un cuțit.*"
>
> (Tristele, V, 7, 9-20).

Desigur, datele despre sarmați furnizate de Ovidiu sunt exagerate, tendențioase și, după expresia unora, reprezintă o „*ficțiune literară*". Însă ele demonstrează obiectiv prezența iazigilor în zona cursului inferior al Dunării deja în primul deceniu al erei noastre.

După Florus, un autor din sec. II d.Hr., guvernatorul Dalmatiei Gneius Cornelius Lentulus, luptând cu dacii în anii 4 sau 10-12 d.Hr., i-a respins de la Dunăre pe sarmați, aliații dacilor. Cu puțin timp înainte de Lentulus, în anul 6 î.Hr., ne comunică Dio Cassius, aceeași manevră a fost efectuată de Caecina Severus (Cassius Dio 55, 30, 4).

Datele furnizate de Ovidiu, Florus și Cassius Dio dovedesc că sarmații (iazigii) în prima jumătate a sec. I d.Hr. locuiau la nord de Dunăre, pe teritoriul actual al Moldovei. Acest fapt este subliniat și de Strabon la începutul erei noastre: „*Aceste neamuri (sarmații) ... sunt chiar și astăzi amestecate cu tracii – mai ales cu cei* ***de dincolo de Istru*** (sublinierea noastră – *A.S.*), *dar și cu cei de dincoace..*" (Strabon VII, 3, 2).

În anul 27 î.Hr. a fost creată noua provincie romană *Moesia*. Către această perioadă romanii au putut să înfrângă rezistența vecinilor nordici – geții și bastarnii – și să instaureze hotarul pe cursul inferior al Dunării. Apropierea limesului nu putea să nu atragă pe conducătorii sarmați. Caius Suetonius Tranquillus, descriind domnia lui Tiberiu în prima jumătate a sec. I d.Hr., regretă faptul că din cauză că principesul „*nu se ocupa de treburile statului..., Moesia era devastată de daci și sarmați*" (Suetonius, Tib. III, 41). Nu este exclus ca acești sarmați să fi năvălit de după Dunăre, din teritoriul actualei Moldove.

La mijlocul sec. I d.Hr. harta etnică a spațiului nord-vest-pontic s-a schimbat. În *De Chorographia* („Descrierea Pământului") lui Pomponius Mela se menționează că „*la cotitura//curbura Meotidei*", alături de râul Bukes (probabil – lacul Sivaș), se află *hamaxobii* – „*cei care își duc viața în care*" (Pomp. Mela II, 2). În lucrarea scrisă ceva mai târziu, intitulată *Naturalis Historia* („Istoria Naturală") a lui Pliniu cel Bătrân (mort în anul 79 d.Hr.), găsim următoarea diafesă: „*De acolo* (de peste brațele Istrului – *A.S.*) *înainte, în*

general, sunt în adevăr triburi de sciți, totuși regiunile apropiate de țărm au fost ocupate de diferite populații, când de geți, numiți de romani daci, când de sarmați, numiți de greci sauromați, și dintre ei de hamaxobi sau de aorși, când de sciți degenerați și născuți din sclavi sau troglodiți, apoi de alani și de roxolani..." (Plin., NH, IV, 80).

Astfel, conform lui Pliniu cel Bătrân, la nord de Dunăre (bazinele râurilor Siret și Prut) locuiau *geții* (dacii), mai departe pe litoralul Pontului – *aorșii-hamaxobii* (stepele dintre Nistru și Nipru), „*sciți degenerați și născuți din sclavi*" – este populația scitică târzie din regiunea cursurilor inferioare ale fluviilor Nistru și Nipru, iar „*apoi*" sunt numiți *alanii* și *roxolanii*.

În afară de Pliniu, pe alani în legătură cu Dunărea îi amintește Seneca: „*..Istrul, care dă putință de fuga sălbaticilor alani*" (Seneca, *Thyestes*, 627-631).

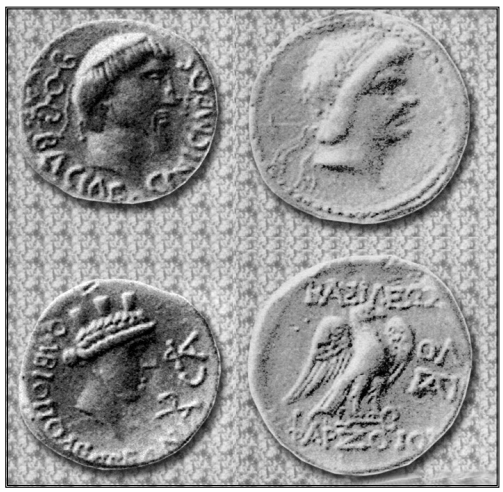
Până la mijlocul sec. I d.Hr. aorșii și alanii locuiau în teritoriul adiacent cursului inferior al Donului și în bazinul Volgăi. Judecând după informația furnizată de Pliniu cel Bătrân, către vremea sa ei s-au mutat în nordul Mării Negre. Această migrație este confirmată de materialele arheologice și de două importante documente epigrafice – inscripția funerară consacrată legatului Moesiei Inferior Tiberius Plautius Silvanus (mort în anul 69 d.Hr.) și un fragment dintr-un decret olbian din a doua jumătate a sec. I d.Hr., depistat pe o bucată de marmură, găsită la poalele muntelui Mangup în Crimeea.

În prima inscripție, printre meritele decedatului se menționează: „*El a reprimat mișcarea sarmaților... a adus regi până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman pe malul Dunării pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane*" (CIL, XIV, 3608). Coincidența acestor date cu cele ale lui Pliniu cel Bătrân și Seneca aproape că nu lasă loc unor îndoieli că sarmații de la Dunăre „*până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman*" sunt aorșii și alanii.

În decretul mangupian este vorba despre meritele unui cetățean necunoscut din Olbia, care a făcut multe servicii orașului natal. Printre ele – echiparea soliei către căpetenia sarmată *Umabios* și „*cei mai mari regi ai Aorsiei*". Această Aorsie se afla la nord-vest de Olbia, inclusiv pe pământurile dintre Nistru și Prut.

Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. I d.Hr. izvoarele fixează atacuri ale sarmaților asupra hotarelor dunărene ale Imperiului Roman. Cornelius Tacitus scria, că în iarna anilor 67/68 „*roxolanii, un neam sarmatic, invadară... Moesia*" și „*masacrară două cohorte*". În iarna următoare, din anii 69/70, sarmații „*cu vreo nouă mii de călăreți*" au repetat atacul. Însă legiunea *III Gallica*, care întâmplător trecea pe aici, îndreptându-se spre Italia, i-a împins în mlaștinile Dunării (Tacitus, Hist., I, 79). Realitatea evenimentelor este confirmată și de informațiile furnizate de Iosephus Flavius (VII, 4, 3).

Un alt izvor pentru istoria sarmaților îl constituie aureușii regelui sarmat

Monede emise de Farzoios şi Inismeos

Farzoios şi tetradrahmele de argint ale fiului (?) său *Inismeos,* emise la Olbia în anii ’60 – începutul anilor ’80 d.Hr. Pe aceste monede sunt reprezentate tamgale – semne ereditare ale sarmaţilor. Unele dintre monedele cunoscute de acest tip au fost găsite şi în Moldova (s. Brînzeni, o monedă – în râul Prut).

În afară de tamgale, pe monede este plasată titulatura de „*basileus*” (rege). Este puţin probabil ca acest tutlu să fi însemnat că Farzoios şi Inismeos erau regi ai Olbiei. Pe toate monedele, în afară de cuvântul „basileus”, se aflau şi monogramele arhonţilor olbieni, ceea ce dovedeşte că oraşul îşi păstra autonomia şi organele tradiţionale ale puterii. În acest caz, numele de „basileus” indica că Farzoios şi Inismeos erau regi ai sarmaţilor. Probabil, între ei şi Olbia a fost încheiată o alianţă politică cu prioritatea nominală a sarmaţilor, aşa cum deseori practicau nomazii. Posibil, anume Farzoios şi Inismeos erau „*cei mai mari regi ai Aorsiei*” despre care se scria în decretul de la Mangup.

Odată cu apariţia la nord-est de Dunăre a hoardei lui Farzoios şi Inismeos, viaţa romanilor s-a complicat semnificativ. Izvoarele de la sfârşitul sec. I d.Hr. atestă permanente ciocniri militare cu sarmaţii la graniţa dunăreană, şi, în general, de atunci atenţia autorilor antici faţă de sarmaţi se focalizează la Dunăre. Suetonius relata despre războaiele din anii 89 şi 92 cu sarmaţii (Suetonius, Dom. VIII, 6). În anul 89 armata lui Domitianus a pornit împotriva sarmaţilor, „*după ce aceştia au masacrat o legiune împreună cu legatul ei*” (Suet., Dom., VIII, 31). În anul 92 mai izbucneşte un război, în care oştirile romane obţin victorie. De fapt, principalul adversar al Romei în această perioadă devine Dacia revigorată, condusă de regele Decebal.

Următorul episod al istoriei sarmaţilor din Moldova, reflectat în izvoarele scrise, îl constituie participarea lor la războaiele marcomanice (anii 167-175 şi 177-180 d.Hr.). Autorii „*Istoriei Augusta*” Iulius Capitolinus şi Elius Spartianus nominalizează printre duşmanii imperiului triburile sarmatice ale iazigilor, roxolanilor şi alanilor. Iazigii în acea perioadă deja de două secole locuiau în teritoriul dintre Tisa şi Dunăre, iar roxolanii şi alanii – în nord-vestul Pontului Euxin, inclusiv în Moldova.

Odată cu stabilizarea politică la hotarul dunărean în perioada imperiului târziu, interesul autorilor antici pentru zona noastră începe să scadă şi

ştirile despre sarmaţi treptat dispar din operele lor.

Spre deosebire de sursele scrise, mult mai informative în vederea reconstituirii culturii sarmaţilor, se prezintă izvoarele arheologice.

b. Din istoricul cercetărilor arheologice

Drept început al studierii ştiinţifice a monumentelor sarmatice din Moldova poate fi considerată publicarea de către G.B. Fiodorov a materialelor necropolei de la Bocani (Федоров 1956; 1960).

Ulterior, în anii '60-80 ai secolului trecut, multiple monumente sarmatice din spaţiul pruto-nistrean vor fi descoperite şi cercetate de expediţiile arheologice conduse de G.B. Fiodorov, G. Cebotarenco, A. Nudeliman, I. Rafalovič, V. Dergaciov, S. Kurceatov, S. Agulnicov, I. Manzura, E. Sava, V. Haheu, E. Jarovoj ş.a.

Pentru zona de sud a spaţiului dintre Nistru şi Dunăre, un aport deosebit în cercetarea complexelor sarmatice revine colegilor ucraineni: L.V. Subbotin, A.O. Dobroliubski, A.A. Rossohacki şi în special A.N. Dzigovski şi M.M. Fokeev.

Dintre lucrările din ultimii ani trebuie remarcată investigarea necropolei de la Hlinaia în anii 1995-2000 (E. Jarovoj, I. Četverikov), publicarea temeinică a mormântului aristocratic de lângă satul Mocra (Щербакова, Кашуба 1993; Кашуба, Курчатов, Щербакова 2001-2002), lucrările lui V. Bârcă, S. Agulnicov, V. Bubulici, S. Kurceatov.

Primele generalizări ale reprezentărilor despre sarmaţii din spaţiul nord-vest-pontic au fost efectuate în lucrările lui E.A. Rikman (Рикман 1964; 1975). În ele au fost acumulate şi sistematizate datele disparate despre monumentele cunoscute la acea oră, evidenţiate trăsăturile specifice ale culturii sarmatice de vest. Însă problema cronologiei complexelor din zona pruto-nistreană a rămas neelucidată, ceea ce s-a reflectat negativ asupra tabloului dezvoltării istorico-culturale a sarmaţilor în această regiune.

Cel mai complet studiu istoriografic al culturii sarmatice în Moldova este cuprins în monografia lui V. Grosu (Гросу 1990). Autorul a expus detaliat istoricul cercetărilor arheologice a monumentelor sarmatice din Moldova, începând cu lucrările lui I. Kopernickij şi F. Knauer.

Conform autorului, istoricul cercetărilor sarmaţilor din interfluviul Prut-Nistru include două perioade: până la şi după anul 1917. Perioada de după anul 1917, la rândul său, a fost divizată în două etape: interbelică şi postbelică. Particularitatea distinctivă a primei perioade şi a primei etape din cea de-a doua era, în opinia lui V. Grosu, acumularea materialelor arheologice, a căror valorificare ştiinţifică a început doar în cea de-a doua etapă a perioadei a doua.

Tot acestui autor îi revine iniţiativa de a sistematiza comlexele culturii sarmatice din Moldova în grupuri cronologice (Гросу 1983; 1985; 1990). Însă cronologia majorităţii complexe-

lor, propusă de V. Grosu, este eronată, şi în consecinţă tabloul despre evoluţia culturii sarmatice din spaţiul actual al Moldovei s-a dovedit a fi incorect.

În aşa fel, în arheologia şi istoria sarmaţilor din Moldova, în pofida multitudinii surselor acumulate, mai persistă încă un şir de „pete albe", iar o lucrare de sinteză vizând cultura sarmatică în interfluviul pruto-nistrean, scrisă la nivelul actual al cunoştinţelor ştiinţifice, deocamdată îşi aşteaptă rândul.

c. Izvoarele arheologice

Cultura sarmatică în nordul Mării Negre este divizată în ***perioada timpurie*** (sec. II-I î.Hr.), ***mijlocie*** (sec. I – mijlocul sec. II d.Hr.) şi ***târzie*** (mijlocul sec. II – sec. IV d.Hr.), cărora le corespund anumite complexe arheologice. În spaţiul pruto-nistrean au fost atestate practic toate tipurile de monumente: morminte tumulare şi plane, „tezaure", stele de piatră cu semne sarmatice. Descoperirile fortuite de obiecte sarmatice provin, cel mai probabil, din morminte distruse ori din „tezaure". Numărul exact al monumentelor sarmatice cunoscute din Moldova este mai greu de stabilit, însă fără îndoială sunt mai mult de 500.

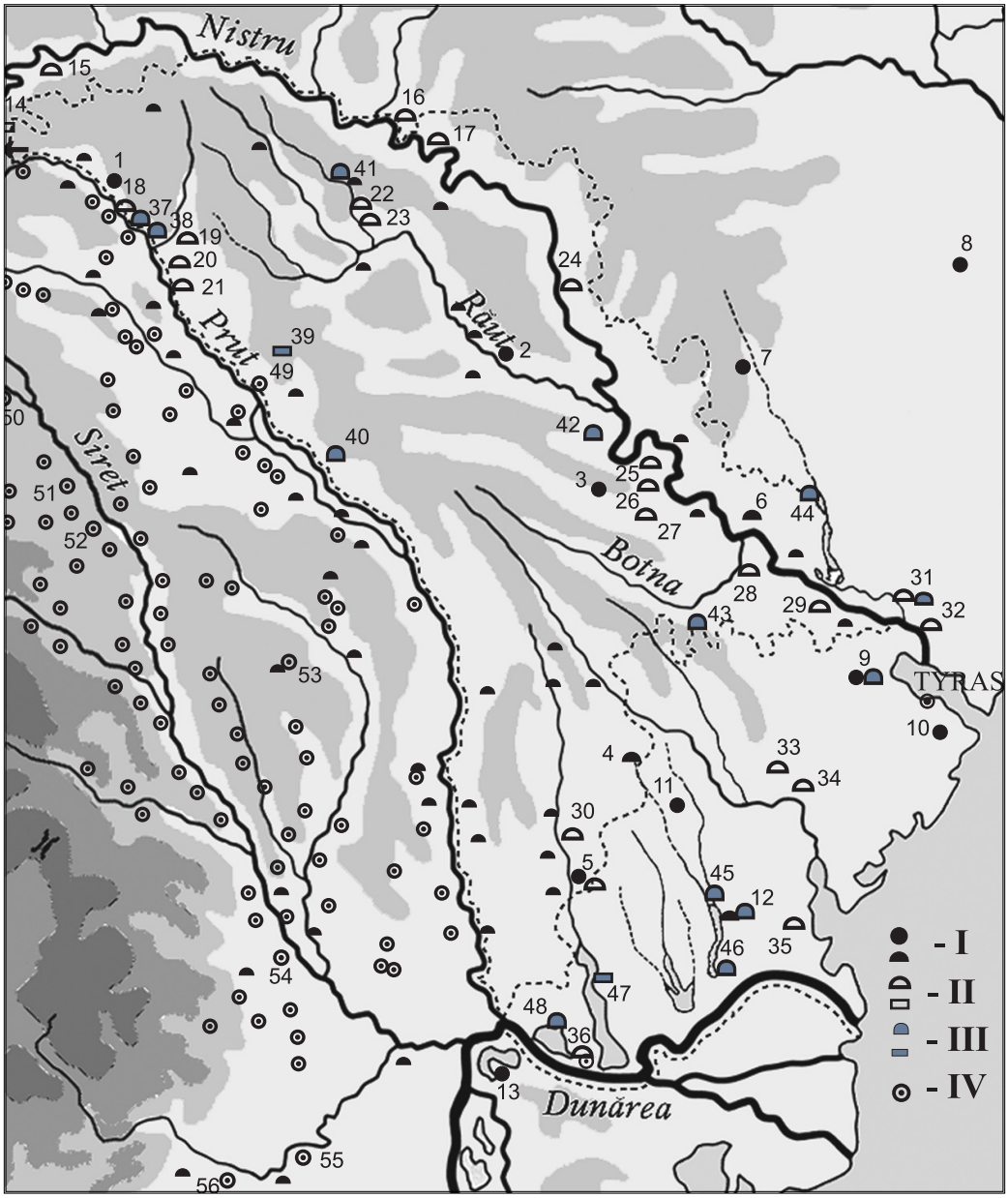
Monumentele arheologice din perioada sarmatică timpurie în Moldova sunt reprezentate de „tezaure" (Bubuieci, Brăviceni, Bădragii Vechi, Taraclia) şi morminte singulare (Tvardiţa, Nicolscoe, Holmskoe). Aceste complexe au fost găsite în mantalele tumulilor sau în mamelonări naturale. În componenţa lor intră cazane sau situle, garnituri de harnaşament cu aplici frontale originale cu cârlig şi falare, coifuri de bronz şi alte arme, falare de argint şi bronz, piese scumpe şi de prestigiu social – veselă de argint şi de sticlă, podoabe. Sortimentul stabil de obiecte legat de traiul cotidian militar, lipsa osemintelor umane şi descoperirea acestora în tumuli sau locuri ridicate natural ne fac să presupunem destinaţia lor cultuală (de pomenire sau ca ofrandă).

Cele mai timpurii morminte sarmatice apar în bazinele râurilor Nistru şi Prut la hotarul dintre perioada sarmatică timpurie şi cea mijlocie. Acestea sunt mormintele de la Bezeni, Dubăsarii Vechi, Ostrivec. De la mijlocul sec. I şi până la începutul sec. II d.Hr., în spaţiul geografic al Moldovei creşte brusc numărul complexelor funerare sarmatice. Predomină înmormântările efectuate în tumuli din epoci mai timpurii. Printre acestea se evidenţiază mormintele nobiliare de la Poroghi, Hruşca, Mocra, Olăneşti, Cazaclia.

În mormintele timpurii dominantă este orientarea defuncţilor în secto-

III - complexe tumulare şi plane din mijlocul sec. II – prima jumătate a sec. III d.Hr.: 37 – Corpaci, 38 – Cuconeştii Vechi, 39 – Bocani, 40 – Petreşti, 41 – Şalvirii Noi, 42 – Paşcani, 43 – Opaci, 44 – Pervomajskoe, 45 – Alijaga, 46 – Dzinilor, 47 – Kriničnoe, 48 – Nagornoe.

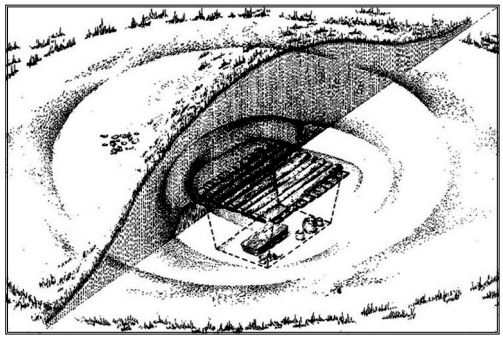
IV – Aşezări de tip Poieneşti-Vârteşcoi (carpo-dacice): 49 – Pruteni, 50 – Şcheia-Suceava, 51 – Poiana-Dulceşti, 52 – Butnăreşti, 53 – Poieneşti, 54 – Ţifeşti,

Harta descoperirilor sarmatice (selectiv).

I – „depozite" şi complexe tumulare din sec. II – I î.Hr.: 1 – Bădragii Vechi, 2 – Brăviceni, 3 – Bubuieci, 4 – Tvardița, 5 – Taraclia, 6 – Nicolscoe, 7 – Velikoploskoe, 8 – Mar'evka, 9 – Semionovka, 10 – Belen'koe, 11 – Vesiolaja Dolina, 12 – Holmskoe, 13 – Garvăn;

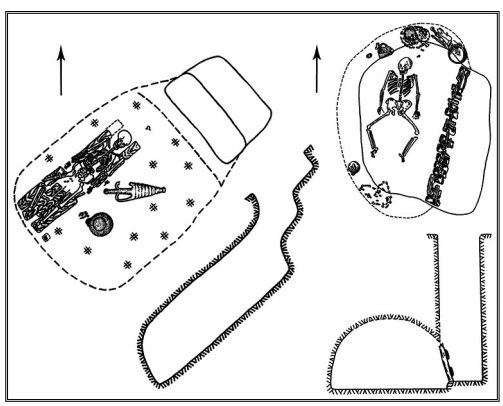
II – complexe tumulare şi plane din sec. I – mijlocul sec. II d.Hr.: 14 – Kiseliov, 15 – Lenkovcy, 16 – Poroghi, 17 – Hruşca, 18 – Hancăuți, 19 – Văratic, 20 – Costeşti, 21 – Dumeni, 22 – Izvoare, 23 – Bezeni, 24 – Mocra, 25 – Dubăsarii Vechi, 26 – Cobusca Veche, 27 – Anenii Noi, 28 – Talmaz, 29 – Olăneşti, 30 – Cazaclia, 31 – Majaki, 32 – Beljaevka, 33 – Mihajlovka, 34 – Beloles'e, 35 – Glubokoe, 36 – Plavni;

Tumulul de lângă s. Mocra.

rul sudic, specifică *iazigilor*. De la mijlocul sec. I d.Hr. mai des se întâlneşte orientarea nordică – a *roxolanilor*. Construcţiile funerare sunt reprezentate de groapa rectangulară (majoritatea), groapa cu nişă (Olăneşti) sau cu catacombă (Poroghi, Cazaclia).

În prima jumătate a sec. II d.Hr. în interfluviul pruto-nistrean apar monumente de un aspect nou – tumuli nu prea înalţi cu morminte sarmatice principale, ale căror mantale la momentul de faţă sunt complet aplatizate. Aceşti tumuli alcătuiesc necropole mari sau de dimensiuni mici (Cuconeştii Vechi 1-2, Bădragii Noi, Şalvirii Noi, Petreşti, Holmskoe). În necropole au fost descoperite urme ale unor construcţii de pomenire în formă de tranşee rectangulare cu dimensiunile medii de 7x7 m, prevăzute cu intrare în sectorul sud-vestic. Analogii pentru aceste construcţii sunt atestate doar în necropolele Čertovo şi Pisarevka din preajma Voronejului, şi nu este exclus că acest obicei l-au adus în zona nord-vest-pontică anume sarmaţii din regiunea Donului Mijlociu.

Morminte sarmatice. Cazaclia, Olăneşti.

În perioada sarmatică târzie predomină morminte principale în gropi simple, gropi cu trepte şi cu nişe. La compartimentul inovaţii se referă şi obiceiul de deformare artificială a craniului (Bocani, Dzinilor, Nagornoe, Sarata), tipic pentru sarmaţii târzii. Cultura sarmatică târzie din această regiune s-a constituit prin participarea a două componente etnice – urmaşii purtătorilor culturii sarmatice mijlocii (roxolanii) şi a nou-veniţilor – purtători ai culturii sarmatice târzii de pe Don şi Volga (alanii).

În literatura de specialitate persistă părerea despre un număr mare de necropole plane. Eroarea constă în faptul că în calitate de morminte plane erau considerate cele tumulare, cu mantaua nivelată de arătură. Principalul indiciu al necropolei plane îl constituie planificarea ei regulată – aranjarea mormintelor în rânduri, la o distanţă nu prea mare unul de altul. O altă particularitate reprezintă respectarea anumitor condiţii topografice de amplasare a necropolelor plane, diferite de principiile celor tumulare. După aceste criterii, cu siguranţă plane, în zona nord-vest-pontică, pot fi considerate doar câteva necropole:

Kisiliv, Tovstoe, Kriničnoe în Ucraina, Selişte, Bocani, Brînzeni – în Moldova.

În necropolele plane predomină gropile rectangulare sau de formă ovală (Bocani, Brînzeni). La Kriničnoe, în afară de aceasta, a fost cercetată o groapă cu trepte şi două nişe. După ritual, mormintele plane, de obicei, nu se deosebesc de cele tumulare. Decedaţii erau depuşi în decubit dorsal, orientaţi spre nord cu devieri. Necropolele plane s-au menţinut doar până la mijlocul sec. III. Odată cu venirea în nordul Mării Negre a unor noi grupuri de nomazi ele au dispărut. Numărul nesemnificativ de astfel de monumente, lipsa aşezărilor sincrone şi practic identicitatea inventarului din mormintele plane şi cele tumulare nu permit examinarea acestor complexe drept reflectare a procesului de sedentarizare a sarmaţilor.

d. Viaţa şi modul de trai

Printre triburile sarmatice, ce au populat în diferite perioade în spaţiul carpato-nistrean, autorii antici (Strabon, apoi Ovidiu, Pliniu cel Bătrân, Cornelius Tacitus şi Seneca) îi desemnează pe *iazigi, roxolani* şi *alani*. Judecând după operele lui Ovidiu, iazigii deja către începutul erei noi locuiau la nord de Dunăre. Iar în anul 50 d.Hr. Tacitus îi atestă deja „*în preajma staţiunilor Carnuntiene*", adică la hotarul actualelor state Ungaria şi Slovacia. Se consideră că iazigii s-au deplasat în câmpia dintre Tisa şi Dunăre sub presiunea *aorşilor* şi *alanilor*, care şi-au făcut apariţia în zona litoralului de nord al Mării Negre la mijlocul sec. I d.Hr.

Monumentele arheologice ale iazigilor sunt cunoscute prin morminte secundare în tumuli şi morminte plane din sec. I î.Hr. – prima jumătate a sec. I d.Hr., orientate în sectorul sudic. Arealul lor de extindere coincide cu localizarea iazigilor, cunoscută din izvoarele scrise. Mai târziu, începând cu mijlocul sec. I d.Hr., astfel de morminte nu se mai cunosc în bazinele Nistrului şi Prutului, dar ele apar în Ungaria, unde sunt înregistrate până în sec. IV d.Hr. Probabil, izolarea relativă a iazigilor din Câmpia Ungară a determinat conservarea în mediul lor a obiceiurilor strămoşilor, iar printre acestia – şi orientarea sudică.

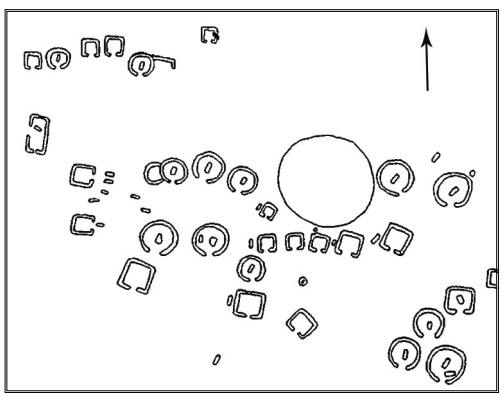
Complexele funerare ale iazigilor din spaţiul carpato-nistrean (Ostrivec, Kisiliv, Tovstoe, Bezeni, Dubăsarii Vechi, Beljaevka ş.a.) sunt localizate cu precădere în Bucovina, nordul Moldovei şi în Bugeac. Cel mai probabil, iazigii veneau sub zidurile Tomisului şi al altor oraşe din Moesia Inferior din stepele de la nord de Dunăre. Versurile lui Ovidiu demonstrează faptul că iazigii organizau incursiuni iarna, când râurile îngheţate nu prezentau un obstacol pentru cavalerie şi carele acoperite.

În calitate de monumente arheologice ale roxolanilor sunt considerate mormintele secundare din tumuli, datate cu sec. II î.Hr. – mijlocul sec. II d.Hr. şi orientate în sectorul nordic. Începând cu mijlocul sec. I d.Hr. astfel de morminte apar şi în stepele din preajma cursurilor inferioare ale Nistrului şi Dunării, fixând migrarea roxolanilor spre vest. Incursiunea roxo-

lanilor în Moesia Inferior din anii 68-70, cunoscută din lucrările lui Tacitus şi Iosif Flavius, reflectă noua situaţie etnopolitică de la limesul dunărean al imperiului.

Izvoarele ce relatează despre evenimentele din a doua jumătate a sec. II – începutul sec. III d.Hr. deseori îi menţionează pe roxolani. În Moldova monumentele acestora sunt reprezentate de morminte secundare cu orientare nordică (ele predomină) şi necropole cu şănţuleţe rectangulare (Cuconeştii Vechi 2, Bădragii Noi, Petreşti ş.a.). În Ungaria asemenea necropole au lăsat roxolanii, care s-au strămutat acolo după războaiele marcomanice.

În izvoarele scrise din a doua jumătate a sec. I d.Hr. (Pliniu cel Bătrân, Seneca), pentru prima oară sunt menţionaţi alanii în zona nord-vest-pontică. Conducând hoarda ce venea din ţinuturile bazinelor Donului şi Volgăi, după „principiul dominoului", alanii îi vor impune pe iazigi să se retragă în interfluviul dintre Tisa şi Dunăre. Alanii au lăsat mormintele nobiliare de la Hruşca, Mocra, Olăneşti.

Cimitirul sarmatic de la Petreşti

Izvoarele din perioada sarmatică târzie (sec. II-IV d.Hr.) îi numesc pe toţi sarmaţii din zona nord-vest-pontică alani. Aceasta este în concordanţă cu datele lui Ammianus Marcellinus: „*...şi acum ei cu toţii se numesc alani datorită modului de viaţă sălbatic şi înarmare identică*" (Amm. Marc. XXI, 2, 23).

Viaţa cotidiană, costumul

Viaţa de fiecare zi şi costumul sarmaţilor se reconstituie după informaţiile furnizate de izvoarele scrise, iconografice, arheologice şi comparaţiile etnografice.

Totalitatea datelor mărturiseşte că în calitate de locuinţe sarmaţilor le serveau, cel mai probabil, iurtele şi carele acoperite. Unul dintre triburile sarmatice – al aorşilor – era numit de greci *hamaxobii*, adică „*cei care îşi duc viaţa în care*" (Pliniu cel Bătrân IV, 80). Căruţele şi carele acoperite ale sarmaţilor sunt menţionate de Strabon şi Ovidiu. Pe frescele cavourilor din primele secole ale erei noastre din Pantikapaion sunt imagini de iurte sarmatice, iar în morminte au fost găsite câteva roţi cu 12-14 spiţe.

Modul de viaţă al crescătorilor de vite determina componenţa hranei şi a obiectelor de casă. Deşi arheologii deocamdată nu dispun de resturi materiale ale „meniului" sarmaţilor (în afară de oase de oi, găsite în morminte), nu va fi o greşeală dacă vom considera că în raţionul lor zilnic un rol considerabil revenea mâncărurilor din carne. Judecând după paralelismele etnografice, o parte esenţială a hranei trebuia să o

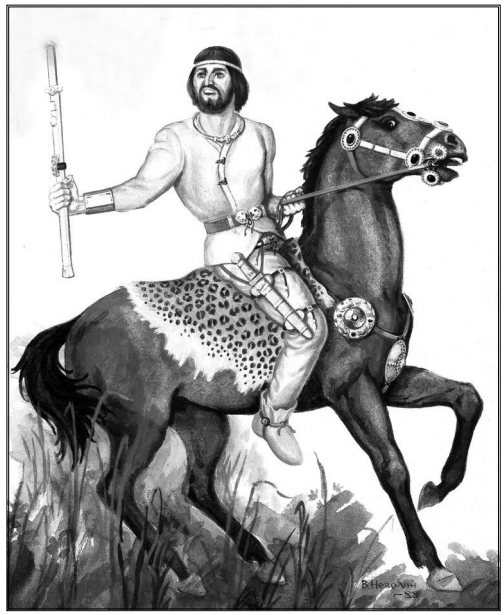
alcătuiască carnea de cal, însă în ritualul funerar ea nu era utilizată. Foarte popular la nomazi erau laptele şi lactatele (brânza, kumâsul, airanul), şi sarmaţii, probabil, nu erau o excepţie. La autorii greci întâlnim astfel de desemnări ale sarmaţilor precum *hippofagi* (care mănâncă cai) şi *galactofagi* (care beau lapte). Comerţul şi tributul asigurau pe sarmaţi cu produse agricole: grâu, făină, legume, ulei de măsline, vin.

Recipientele de ceramică fină şi grosieră la sarmaţi sunt variate. Pentru pregătirea bucatelor erau utilizate oale de diverse tipuri modelate cu mâna, iar la servirea meselor – urcioare, castroane, căni, cupe roşiatice din centrele antice şi de culoare cenuşie, getice. Sarmaţii înstăriţi îşi puteau permite procurarea unor vase scumpe de argint, bronz şi sticlă (Olăneşti, Mocra, Cuconeştii Vechi, Bocani).

Resturile sporadice – cu precădere din morminte nobiliare – şi rarele imagini permit reconstituirea hainelor sarmaţilor. Bărbaţii purtau cămaşă de in şi caftan scurt de piele sau postav, care se încheia cu fibule, pantaloni din aceleaşi materiale şi cizme scurte moi. Caftanul se încingea cu o centură cu cataramă de fier, bronz, argint sau aur. Nobilii alani în sec. I d.Hr. purtau cingători ceremoniale de origine hunică cu încheietori-pereche de aur. Garnitura de aur a unui asemenea brâu a fost găsită în mormântul „princiar" de la Poroghi, la hotarul Ucrainei şi Moldovei. Pentru acoperirea capului serveau glugile de pâslă şi căciula conică de blană sau lână. Costumul se completa cu o pelerină de postav ce se încheia cu o fibulă pe umărul stâng.

Recipiente romane de bronz. Olăneşti, Mocra.

Costumul călăreţului de la Poroghi – reconstrucţie.

Femeile purtau rochii lungi, cu mâneci până la încheietura mâinii. După moda orientală, deasupra ro-

Ținuta unei nobile – reconstrucție. Sokolova Mogila

chiei se îmbrăca un halat deschis, încheiat cu o fibulă pe piept. Din același Orient în garderoba sarmatelor au venit șalvarii, deseori ornamentați la gleznă cu mărgele mărunte. Capul le era acoperit cu o basma lată, prinsă cu o diademă sau o panglică de țesătură ori piele pe frunte.

Hainele sarmaților nobili erau decorate cu aplici de aur (Hruşca, Mocra) și broderie cu fir de aur. O completare importantă a vestimentației o alcătuiau podoabele de giuvaiergerie – torquesurile, cerceii, brățările, fibulele, inelele confecționate din aur, argint sau bronz.

Exploatarea externă

Creșterea animalelor, în exclusivitate, nu este în stare să asigure comunității nomade un spor economic permanent. Animalele reprezintă o proprietate ușor de înstrăinat. Problemele de ordin ecologic sau climatic, epidemiile de boli ale animalelor, fiarele sălbatice ori dușmanii puteau dintr-o dată să transforme pe un locuitor bogat al stepei în cerșetor. Reproducerea relativ lentă a șeptelului, productivitatea scăzută a raselor vitelor de stepă și nivelul primitiv de selecție reduceau considerabil posibilitățile economice ale nomazilor. Practicarea exclusivă a vităritului nu permitea îmbogățirea rapidă și relativ stabilă a societății.

Aceste particularități au făcut ca principala cale de obținere a supraprodusului la nomazi să devină activitatea exploatării externe (exoexploatarea). Principalul factor al realizării ei era puterea militară, de aceea exoexploatarea s-a răspândit, în primul rând, la acei nomazi care aveau animale de călărie. Primii pași ai exoexploatării au constat în acțiuni militare directe: războaie, incursiuni, jaful caravanelor. Demonstrând astfel perspectivele sumbre ale confruntării, nomazii propuneau procurarea păcii prin contribuții, tribut, politica protecționismului în comerț ș.a. Un mijloc al exoexploatării, ce asigura venit excedentar rapid și stabil, era tributul regulat. De aceea relațiile tributare au ocupat un loc dominant în arsenalul metodelor de exoexploatare al nomazilor.

Nu reprezentau o excepție în acest sens nici sarmații. După cum mărturisește Tacitus, iazigilor din Ungaria le plăteau tribut germanicii – *cotinii* și *ozii*. Pe timpul lui Marcus Aurelius, așa cum scrie Elius Spartianus, romanii plăteau tribut *roxolanilor.* Incursiunile lui Saytapharnes în Olbia de asemenea pot fi privite ca relații tributare.

e. Arta militară

Ca și oricare societate nomadă, cea sarmatică era în primul rând una militarizată. Sarmații, în timpul venirii

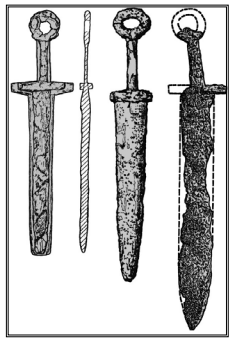
lor în teritoriul pruto-nistrean, reprezentau un așa-numit „popor-armată", unde toți cei capabili de a purta armă erau oșteni. Este puțin probabil ca în această etapă ei să fi avut o armată profesionistă. Mai degrabă, ca la toți nomazii de până la Genghis-Han, subunitățile armatei sarmate corespundeau diviziunii gentilico-tribale a hoardei.

Principalul (dacă nu unicul) gen de armată al sarmaților de pe litoralul Mării Negre era cavaleria ușoară, înarmată cu arcuri, lănci și arme cu tăiș – spade și pumnale. Cornelius Tacitus menționează că *„armurile, pe care le poartă șefii și toți nobilii lor"*, sunt *„făcute din lame de fier sau din curele foarte tari"* (Tac., Hist. I,79). Însă nici în Moldova, nici în întreaga zonă nord-pontică armuri sarmatice n-au fost descoperite. Unicul coif pseudo-atic a fost găsit în „tezaurul" de la Bubuieci.

Coif de bronz. Bubuieci

În sec. I-III d.Hr. sarmații erau înarmați cu spade lungi, spade scurte și pumnale cu capetele inelare. Uneori oșteanul avea ambele tipuri de spade (Olănești, Bădragii Noi). Conform lui Tacitus, sarmații se folosesc de spade lungi, pe care le țin cu ambele mâini (Tac., Hist. I, 79). Destul de rare în Moldova sunt descoperirile de vârfuri de sulițe/lănci și săgeți, deși, judecând după izvoarele scrise, sarmații le foloseau permanent.

Spade sarmatice. Cuconeştii Vechi 2, Cazaclia, Olăneşti

În componența echipamentului sarmatic deplin intra și harnașamentul cailor de luptă. În „tezaurele" din perioada sarmatică timpurie (Bubuieci, Brăviceni, Taraclia, Bădragii Vechi) au fost găsite zăbale de fier și psalii în forma literei C, un tip deosebit de aplici frontale de bronz cu cârlig, falare de bronz. Două falare unicat de fier, incrustate cu aur, și o aplică de argint de pe pieptar, cu o tamga din schema Farzoios, provin din complexele bogate din a doua jumătate a sec. I d.Hr. de la Cazaclia și Hrușca. În alt tumul, de la Cazaclia, într-un mormânt bogat jefuit, au fost găsite piese de harnașament de argint, incrustate cu email în stil *cloisoné*.

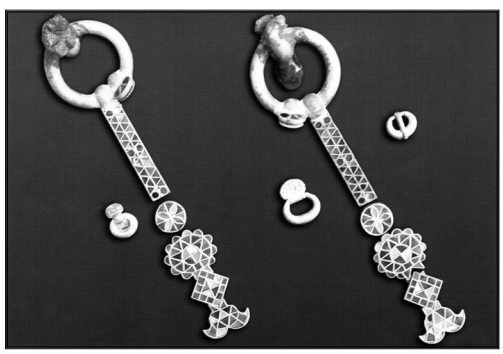
O trăsătură specifică a artei militare a sarmaților era participarea feme-

Piese de harnaşament. Bădragii Vechi

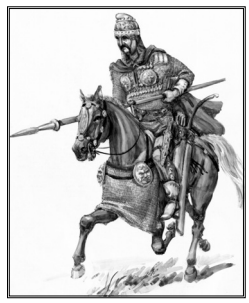
ilor la acțiunile militare. Această ipoteză se bazează pe mărturiile autorilor antici (Ps.-Hipp., De aero, 24; Mela, I, 114) și mormintele de femei ce conțin arme în calitate de inventar. Ele se referă la perioadele timpurii ale istoriei sarmaților și se întâlnesc în tumulii din zonele munților Ural, ale fluviilor Volga și Don. În regiunea de nord a Mării Negre astfel de complexe n-au fost identificate. Participarea femeilor la operațiunile militare ale nomazilor se practica, mai degrabă, doar în cazuri extreme. Judecând după comunicarea lui Pomponius Mela și datele arheologice, „*amazoanele*" sarmate erau înarmate ușor – cu arc și/ori arcan.

Unul dintre principalele tipuri de acțiuni militare la sarmați erau incursiunile, diferite ca durată și distanță. Organizarea acestora era diversă – de la incursiunea unui grup mic de voluntari la chemarea unei persoane particulare până la campanii ale unui trib sau chiar ale câtorva triburi. Ammianus Marcellinus sublinia rolul raidurilor ca metodă de război a sarmaților: „*Aceste triburi* (sarmatice – *A.S.*) *sunt mai capabile pentru jaf decât pentru război deschis*" (Amm. Marc., XVII, 12, 2). Pe parcursul aproape al întregului sec. I d.Hr. sarmații au atacat hotarele dunărene ale Imperiului Roman (Ovid., Tris. III, 55; Ios. Flav., De bel. VII, 4, 3; Tac., Hist. I, 79).

Piese de harnașament de argint, incrustate cu email. Cazaclia

Pornind în expediție, sarmații mergeau „*pe doi cai*", adică aveau cai de schimb. În legenda despre regina sarmată Amaga, repovestită de Polyanos, se spune că ea „*a dat fiecăruia câte trei cai în campanie*" (Pol., VIII, 56). Despre un cal, iar uneori chiar doi cai de schimb la sarmați ne comunică Ambrosius (Ambr., V, 1) și Ammianus Marcellinus (Amm. Marc., XVII, 2, 3). Schimbând caii, sarmații puteau să parcurgă repede distanțe mari. Călărețiii trimiși de Amaga au mers în 24 de ore 1200 de stadii (în jur de 190 km).

Călăreț nobil – reconstrucție

Utilizarea cailor de schimb era un procedeu obișnuit al nomazilor, care le sporea mult mobilitatea. „*Ei parcurg spații întinse când urmăresc dușmanul sau fug ei singuri, stând pe cai sprinteni și ascultători, dar fiecare mai ține de frâu încă* ***un cal de schimb, iar uneori și doi*** (subl. – *A.S.*), *pentru ca, trecând de pe unul pe altul, să cruțe puterile cailor... să le refacă vioiciunea*" (Amm. Marc., XVII, 12, 3).

Economia şi modul de gospodărire

Baza economică a societăţii sarmate a constituit-o creşterea vitelor de tip nomad. După Strabon, „... *ei le urmează (turmele) la păşune, schimbând mereu locurile, după cum au iarba. În timpul iernii stau prin mlaştinile de lângă Lacul Meotic, iar vara în câmpii*" (VII, 3, 17). Relieful şi clima moderată a silvostepei din nordul Moldovei şi a stepei Bălţilor erau mai favorabile creşterii animalelor de tip seminomad. La sud, în Bugeac, clima aridă şi relieful de stepă dictau un tip de nomadism mai mobil, cu predominarea în turmă a oii şi a calului.

Anume aceste animale sunt reprezentate în materialele osteologice din siturile sarmatice cercetate. Numai ele pot suporta permanentele mutări dintr-un loc în altul, fără a pierde din greutate şi forţele vitale. În afară de aceasta, caii sunt capabili să găsească iarba de sub stratul de zăpadă, înlăturându-l cu copita. După ei pe acest imaş se mână vitele cornute mari, iar la urmă – oile. Unei asemenea componenţe a turmei îi corespunde un tip de nomadism destul de activ, când toată populaţia se mişcă împreună cu vitele, oprindu-se numai pentru iernat.

Caii sarmaţilor erau de tip aborigen de stepă, apropiaţi de cei ai cazahilor sau mongolilor: de statură nu prea înaltă, cu gâtul scurt şi capul mare, având picioare scurte robuste. O descriere foarte reuşită a unor astfel de cai găsim la autorul din sec. II d.Hr. Arian, care a luptat el însuşi cu sarmaţii şi îi cunoştea foarte bine – „*La început ... când îi vezi, eşti înclinat să-i dispreţuieşti, comparându-i cu caii din Tesalia, Sicilia ori din Pelopones. Dar ei sunt în stare să îndure orice osteneală. Atunci abia îţi dai seama că un cal iute, mare şi năvalnic nu rezistă, pe când calul slab şi râios îl ajunge pe celălalt, şi apoi – lăsându-l în urmă – se năpusteşte asupra vânatului*" (Arian, Kyn. 23, 2).

Până acum nu este rezolvată definitiv chestiunea referitoare la sedentarizarea sarmaţilor din spaţiul actual al Moldovei. Această opinie (G.B. Fiodorov, E.A. Rikman) a fost sugerată de existenţa câtorva necropole plane (Marcăuţi, Selişte, Bocani). Trebuie de remarcat că procesul de sedentarizare este reflectat nu de necropolele plane, ci de aşezări. Însă aşezări sigure ale sarmaţilor în Moldova lipsesc, nu există date despre sarmaţii sedentari nici în izvoarele scrise. Pe de altă parte, la iazigii din Ungaria, despre statornicirea cărora au scris nu o dată autorii antici, se cunosc o mulţime de aşezări.

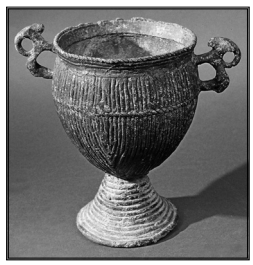
În afară de aceasta, etnografia demonstrează că nomazii se sedentarizau fără nicio tragere de inimă. Evenimentul se întâmpla numai în caz de sărăcire extremă. Însă, cum numai neamul sau familia ieşea din nevoi şi agonisea un număr minim de vite, imediat se reîntorceau la modul de existenţă nomad. Acesta era un mod de viaţă prestigios, condiţionat de tradiţia şi „autenticitatea" nomadului. Inventarul mormintelor plane sarmatice are o coloratură nomadă elocventă (arme şi piese de harnaşament), ceea ce nu este caracteristic pentru comunităţile sedentare.

Meşteşugurile

Chestiunea privind practica meşteşugurilor în societatea sarmată este dificilă din cauza lipsei totale de informaţii în izvoarele antice. Însă, etnografia nomazilor are suficiente exemple de practicare de către ei a unor meşteşuguri precum confecţionarea armelor (armurăria) şi a bijuteriilor (giuvaiergeria). Un rol deloc neglijabil în răspândirea acestor meşteşuguri îl jucau meşterii-fierari ambulanţi.

Prezenţa în număr mare la sarmaţi a armelor cu tăiş de anumite tipuri, răspândite pe spaţii întinse ale stepei eurasiatice, exclude ipoteza confecţionării lor pentru sarmaţi într-un anumit centru – astfel de centre ar fi prea multe. Este de necrezut să admitem că nomazii depindeau de armurierii unui neam străin, care în orice timp puteau lăsa oştenii fără arme. Fără îndoială că spadele, pumnalele, vârfurile de lănci/suliţe şi de săgeţi sarmaţii le făureau singuri. Cu şi mai multă siguranţă aceasta se referă la confecţionarea harnaşamentului.

Tacitus scria că tributul *cotinilor* şi *osilor* plătit iazigilor era fierul, adică materia primă. Însă povestirea lui Tacitus reprezintă o mărturie despre cele mai neaşteptate căi de apariţie a materiei prime la fierarii sarmaţi. Este interesant de remarcat că mulţimea cuptoarelor de redus minereu în aşezările culturii *Zarubinec* târzii din sec. I d.Hr. aparţinând orizontului Rachny-Počep, reflecta acelaşi tablou al legăturilor reciproce dintre sarmaţii din zona nord-vest-pontică cu vecinii lor sedentari, dependenţi politic de ei.

Cazan de bronz. Mocra

Existenţa la sarmaţi a cazanelor turnate sau făurite prin batere şi urmele de reparaţii ale recipientelor de bronz de import presupune prezenţa în societatea sarmatică a turnătorilor şi meşterilor în toreutică. Dovadă că printre sarmaţi erau şi giuvaiergii sunt formele originale ale unor podoabe, fără analogii în giuvaiergeria antică. În acelaşi timp, schema generală şi tehnica executării podoabelor sarmatice îşi au originea în modelele antice, pe care sarmaţii le cunoşteau cu siguranţă.

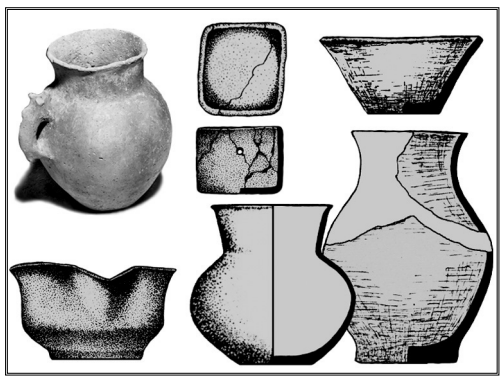
Paralelismul etnografic oferă posibilitatea de a presupune prezenţa la

Oglinzi sarmatice şi valvă de turnat

sarmaţi a unor meşteşuguri tradiţionale pentru popoarele nomade precum curelăria (hămurăria, şelăria) şi tăbăcăria, confecţionarea ţesăturilor de lână (descoperirea fusaiolelor) şi a pâslei, a recipientelor de lemn şi piele (descoperirea cupelor ritualice de

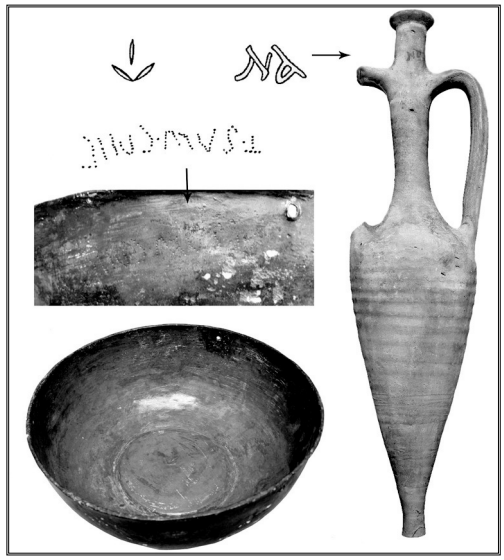
lemn prevăzute cu torți zoomorfe). Femeile sarmate confecționau pentru necesitățile casnice vase de lut și obiecte de cult modelate manual (afumători, altărașe). În general, însă, meșteșugăritul avea un caracter auxiliar în comunitatea sarmatică, și nivelul dezvoltării acestuia era determinat de necesitățile tradiționale ale modului de viață nomad.

Ceramică modelată cu mâna.
Cuconeștii Vechi, Opaci, Brăviceni

Comerțul și relațiile de schimb

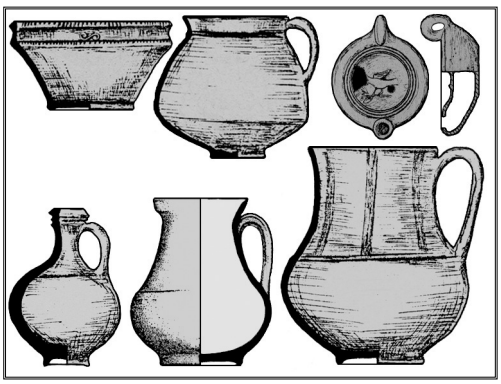
Un loc important în economia sarmaților îl ocupau legăturile comerciale cu lumea înconjurătoare. Tradițional ei exportau vite și produse animaliere, de asemenea – robi, capturați în numeroasele expediții militare. Cei mai activi și mai apropiați parteneri comerciali ai sarmaților erau orașele antice de pe litoralul nord-pontic. Aici ei primeau produsele agricole necesare: ulei de măsline, vin, pâine, legume, produse meșteșugărești (podoabe de giuvaiergerie de origine egipteană ori italică, piese de toaletă – pixide, opaițe, casete de toaletă, evantaie, stofe scumpe sau haine din asemenea stofe etc.).

Vase de import cu inscripții. Cazaclia

În mormintele sarmatice au fost găsite multe piese produse în centrele antice: ceramică de culoare roșiatică, uneori acoperită cu firnis roșiatic, recipiente de metal și amfore. Principalele centre, din care sarmații din interfluviul Prut-Nistru primeau produsele de import, erau Olbia, Tyrasul și polisurile vest-pontice – Histria, Tomis, Apollonia (podoabe, ceramică fină), Megara, Pergam și alte orașe din Asia Mică (vase roșiatice acoperite cu lac roșu, amfore), provinciile romane din Orientul Apropiat (podoabele de giuvaiergerie, piese de sticlă) și din Europa (recipiente confecționate din metal, fibule).

În mormintele sarmatice din Moldova datate din a doua jumătate a sec. II – sec. III d.Hr. în proporții semnificative este prezentată numeroasă ceramica getică și provincial-romană de culoare cenușie. Cel mai probabil,

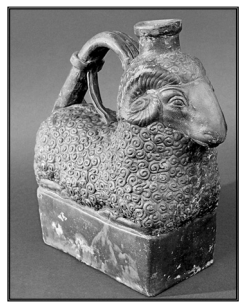
Ceramică de import. Cuconeştii Vechi, Brăviceni

fenomenul constituie rezultatul legăturilor comerciale active de la limesul dunărean cu Moesia Inferior şi Tracia.

Structura socială

În timpul apariţiei în ţinuturile din Moldova, sarmaţii reprezentau o societate cu clase timpurie. Această orânduire se caracterizează prin existenţa unei diferenţieri de avere şi evidenţierea vârfurilor conducătoare, cu păstrarea instituţiilor sociale gentiloco-tribale şi a proprietăţii colective (tribale) asupra pământului. Concomitent, puterea politică de cele mai dese ori se concentrează în mâinile celor mai norocoşi şi pricepuţi conducători militari – căpetenii ale triburilor ori hoardelor. Importanţa exploatării externe împreună cu posibilităţile reduse ale creşterii animalelor, zootehniei extensive au făcut ca procesul de diferenţiere de clasă în comunitatea nomadă să deruleze destul de lent.

Despre existenţa în societatea sarmatică a stratificării sociale mărturisesc izvoarele scrise, în care deseori sunt menţionaţi „*regi*”, „*căpetenii*”, „*nobili*”, „*purtători de sceptru*” şi alţi reprezentanţi ai vârfurilor conducătoare. Cea mai bună ilustrare a acestui fapt sunt siturile arheologice, în care sunt reprezentate, pe de o parte, bogatele „morminte nobiliare” de tipul celor de la Poroghi, Hruşca, Mocra, iar pe de alta – o sumedenie de morminte al căror inventar se reduce la una-două oale, podoabe modeste ori câteva vârfuri de săgeţi.

Vas de import. Olăneşti

Spre regret, izvoarele scrise nu conţin informaţii certe referitoare la păturile sociale ale comunităţii sarmatice. Dispunem doar de mărturii singulare şi indirecte. Astfel, Cornelius Tacitus, descriind roxolanii, care au năvălit în Moesia Inferior în anul 69 d.Hr., menţionează că dintre ei, numai „*căpeteniile şi toţi nobilii*” purtau armuri. Aceşti „nobili”, probabil, alcătuiau aristocraţia tribală, fiind reprezentanţii clanurilor dominante. Posibil, şi „purtătorii de sceptre” (Saytapharnes) din decretul în cinstea lui Protogenes erau nu numai conducători militari. Este cunoscut că la nomazi structura militară o repeta pe cea gentilico-tribală, iar căpeteniile grupurilor sociale erau în acelaşi timp conducători militari.

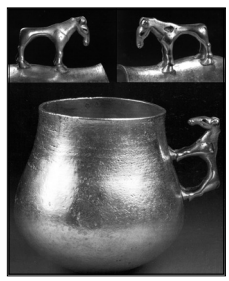
Izvoarele scrise reflectă întrucâtva caracterul puterii supreme la popoarele nomade de pe litoralul Mării Negre. Legendara regină Amaga, învingând

pe sciți, a acordat puterea asupra acestora fiului regelui ucis (Pol., VIII, 56). În epitaful lui Plautius Silvanus este vorba despre fiii unor regi sarmați luați ostatici. Posibil că această informație reflectă practica moștenirii ereditare a puterii la sarmați.

Fără îndoială, societatea sarmatică era organizată într-o oarecare formă de statalitate. Despre aceasta, în afară de logica general-istorică, mărturisesc termenii „rege", „stăpânitor" ș.a., care se întâlnesc în izvoare. Cel mai probabil, ea reprezenta o uniune militar-politică temporară, tipică pentru nomazii aflați în stadiul timpuriu al societății cu clase de tipul „*imperiului nomad*" cu astfel de atribute ale statalității precum teritoriul comun, puterea supremă, o anumită stratificare socială a comunității. În calitate de dovezi arheologice ale existenței la sarmați a unor grupuri sau diferențieri sociale poate servi topografia mormintelor aristocrației supreme din a doua jumătate a sec. I d.Hr. Acestea se concentrează pe ambele maluri ale Nistrului (Mocra, Hrușca, Poroghi, Severinovka) și la sud, pe cursurile inferioare ale Nistrului și Bugului (Vesnjanoe, Sokolova Mogila, Mihajlovka). Posibil, aceste necropole aristocratice semnalează centrele grupurilor de triburi.

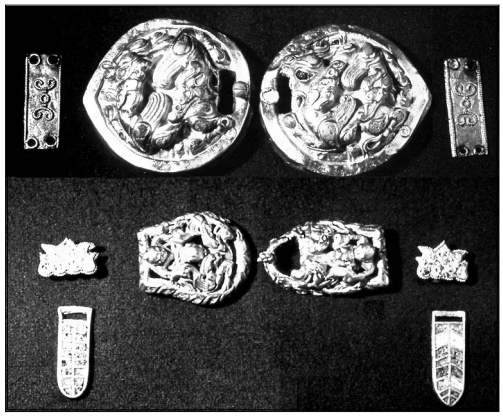
Religia și arta

Panteonul și cultele. Ca și la sciți, unul dintre cultele principale ale sarmaților era cultul vechi al spadei – întruchiparea zeului războiului. Clement din Alexandria a scris despre venerarea spadei la sauromați (Clem. Al., Or. 5, 64). Informația lui este dublată de Ammianus Marcellinus: „*Ei nu au nici temple, nici sanctuare... însă înfig spada scoasă din teacă în pământ, după obiceiul barbarilor, și i se închină precum lui Marte...*" (XXI, 2, 23). Reflectarea arheologică a venerației spadei se manifestă prin prezența ei obligatorie în inventarul mormintelor sarmatice de bărbați și obiceiul de decorare a acestei arme cu aur.

Cupă de argint. Poroghi

Originea indo-europeană comună permite să se admită o anumită asemănare a sferei de cult a sciților și sarmaților. În legenda etnogonică a sciților, printre darurile care „*au căzut din cer*" la picoarele regilor sciți figurează cupa și cupele ceremoniale de aur, argint și lemn decorate cu aur. La sarmați acest rol era jucat de cupele lucrate din aur, argint, ceramică și lemn, cu torți zoomorfe ori reprezentând figuri de animale. O cupă de argint cu toartă-figurină în formă de cal a fost găsită în mormântul „regal" de la Poroghi, iar în cel de la Olănești – un recipient acoperit cu firnis maroniu având formă de berbec și cupe de lemn cu torți-figurine, reprezentând urși.

Un obiect sacru, fără îndoială, reprezenta cingătoarea de luptă de la Poroghi. Practica utilizării și plasării în morminte a brâurilor ceremoniale bogat decorate cu aur confirmă acest lucru.

Garnitură de aur de lux. Poroghi

În ritualurile de înmormântare a sarmaților sunt expresive trăsăturile cultului focului. Sub mantalele tumulilor au fost identificate urme ale unor ruguri rituale cu un diametru de câțiva metri (Bălăbănești, Opaci). De cultul focului sunt legate afumătorile și opașele în mormintele de femei (Mocra). Probabil, anume femeile, în calitate de ocrotitoare ale vetrei casei, oficiau ritualul de venerare a focului. Pentru cine erau consacrate ceremoniile focului, este greu de spus. La autorul din sec. V d.Hr. Marius Victor găsim mărturii despre practicarea de către alani a aducerii de jertfe spiritelor celor morți (Marius Victor, Aleth., 3,190). Posibil, de acest cult sunt legate și ritualurile de foc.

Arta

Ca la majoritatea nomazilor, arta sarmaților era aplicativă. Ea este reprezentată de numeroase podoabe, arme, piese de toaletă și de cult. Imaginile artistice din arta sarmatică țin, prioritar, de podoabele din materiale prețioase. Spre regret, timpul și pământul nu au păstrat pentru noi obiecte executate din materiale organice – covoare, plapume, pâsle – care, după cum a demonstrat exemplul tumulilor de la Pazyryk, erau bogat ornamentate cu broderii și aplicații și ne puteau prezenta paleta imaginilor plastice ale artei sarmatice.

Baza sistemului reprezentărilor artei sarmatice a fost stilul animalier, specific pentru toate comunitățile nomade iraniene ale Eurasiei. Cele mai timpurii articole lucrate în acest stil provin din mormintele datate cu sec. V-IV î.Hr. și aparțin sauromaților. Stilul animalier al sauromaților după sortimentul imaginilor, iconografie și tehnică era asemănător celui scitic. În sec. II d.Hr. la sarmați intră în uz falarele de argint aurite, cu imagini de animale sălbatice ori zeități, decorate cu ornament vegetal sau geometric gravat.

La est de Nistru astfel de piese au fost găsite de mai multe ori (Starobel'sk, Balakleja, Jančokrak, în tezaurele de la Fedulovka, Taganrog ș.a.). În Moldova este cunoscută o singură descoperire de asemenea falare la Tvardița, iar mai la vest au fost semnalate în România

Falar de argint. Tvardița

(Szörcsc-Surcea) şi Bulgaria (Galiče). Judecând după analogiile din bazinul râului Volga şi din Kuban, aceste obiecte au fost lăsate de sarmaţi în procesul incursiunilor lor spre vest.

În sec. I d.Hr. se răspândeşte renumitul stil animalier policrom, adus în Europa de alanii din Asia Centrală. Articolele acestui stil reprezintă în principal obiecte preţioase şi de cult (torquesuri, brăţări, aplice de cingătoare, ornamente de teacă de spadă şi de harnaşament), care erau păstrate cu grijă şi transmise prin moştenire. O trăsătură specifică a acestui stil este incrustarea unor anumite părţi ale imaginii corpului animalelor (ochii, urechile, cozile) cu turcoază ori cu alt mineral de culoare albastră şi carneol, granat sau coral, ceea ce creează o minunată gamă roşie-albastră.

Mostre splendide ale acestui stil au fost găsite în mormântul de la Poroghi. Ele reprezintă garniturile de aur a două cingători, precum şi un torques. Încheietorile circulare ale brâului de paradă sunt de fier, placate cu foiţă de aur. În relief pe foiţă este reprezentată lupta a doi dragoni. Urechile, baza aripilor şi muşchii umerilor şi a crupei sunt incrustate cu turcoază, iar intaliile pierdute sunt înlocuite de odontolit vopsit (*vezi il. pag. 576*). În acelaşi stil au fost lucrate şi capetele miniaturale de cai, ce reprezintă extremele torquesului. Iscusit este redat tipul rasei aborigene a cailor de stepă – capul greoi, nările largi şi urechile lungi, cu coama ridicată. Urechile sunt incrustate cu turcoază, ochii – cu ceramică albă. Fiecare jumătate de cap a fost executată în tehnica basma, fiind apoi sudate pe axul central. Pe falca unui cap a fost lipită prin sudare o tamga regală.

În mormântul bogat de la Mocra în stilul *turcoaz-auriu* au fost găsite trei inele. Ele sunt lucrate, evident, într-un centru antic, două având plăcile în formă de amfore, capetele celui de-al treilea fiind modelate ca mici capete stilizate de dragoni. „Urechile" dragonilor şi corpurile amforelor sunt incrustate cu email albastru, imitând turcoaza, iar „ochii" şi „nările" dragonilor sunt redate prin intalii de granat. Utilizarea de către giuvaiergiii antici a stilului *turcoaz-auriu* vobeşte despre faptul că ei cunoşteau foarte bine gusturile şi preferinţele beneficiarilor-sarmaţi.

În mormântul unui oştean din sec. I d.Hr. de la Cazaclia au fost găsite mostre ale toreuticii sarmatice – falare de fier, incrustate cu spirale de aur. Motivul cu patru spirale în acea vreme era foarte popular în arta giuvaiergeriei getice şi tracice – de cele mai multe ori astfel se executau şatoanele inelelor şi brăţărilor.

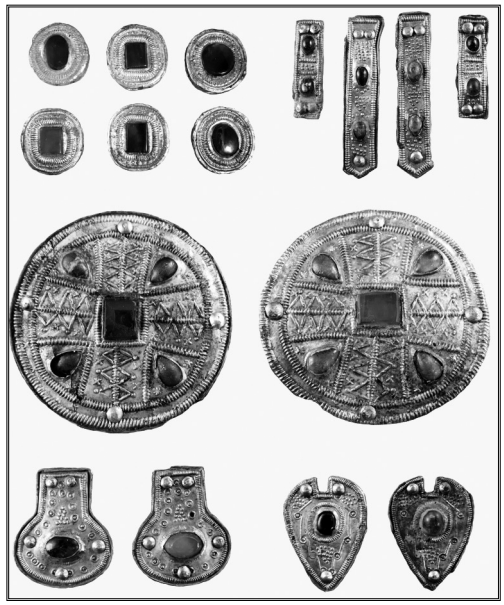

Relif în os, brăţară şi inele. Mocra

Falare de fier incrustate cu aur. Cazaclia

Un nou stil pronunțat în arta sarmaților apare la mijlocul sec. III d.Hr. Piesele de argint ale acestui stil (în cea mai mare parte – falare și aplici de centură) au particularități stilistice și tehnologice stabile. Ele se montau dintr-o ramă pe care se suda placa superioară și cea inferioară. Placa superioară se acoperea cu o plăcuță subțire de aur, în care erau tăiate cuiburi pentru intalii. Centrul compoziției îl ocupă una sau câteva intalii aplatisate de carneol de formă pătrată, ovală ori în formă de picătură. Intaliile centrale și marginile piesei sunt încadrate de adâncitura largă a „tăieturii". Spațiile libere se completează cu compoziții de puncte în relief, dispuse liniar sau grupate în formă de triunghiuri, zigzaguri, cruci piezișe, figuri executate în filigran sau pseudogranule. Intervalele dintre figuri sunt decorate cu intalii mărunte de sticlă verde ori albastră. Elemente de ornament sunt capetele niturilor care fixează piesa, fiind plasate la colțurile plăcii. O mostră caracteristică a acestui stil îl constituie decorul frâului din necropola Čauš de pe cursul inferior al Dunării.

Piese de harnașament. Čauš

La sfârșitul sec. III d.Hr. în arta giuvaiergeriei sarmatice apare tehnica *cloisoné*, sau a incrustării prin despărțituri. Suprafața superioară a piesei era acoperită cu linii fine de aur, după conturul viitorului ornament. În cuiburile astfel create se turna email colorat ori se montau intalii din pietre semiprețioase sau sticlă.

Tehnica aceasta deja din sec. I d.Hr. a apărut în Transcaucazia, unde, la rândul său, a pătruns din Orientul Apropiat. În continuare, prin sarmați, stilul *cloisoné* s-a răspândit în întreg *Barbaricum* și a ajuns în arta aplicativă romană. În sec. IV d.Hr. podoabele în stil *cloisoné* erau la modă, predominant, printre vârfurile militare ale barbarilor-federați ai Imperiului Roman (goți, gepizi, vandali, burgunzi, alani etc.).

Un model splendid al stilului *cloisoné* îl reprezintă decorul de frâu din a

doua jumătate a sec. IV d.Hr., găsit la Cazaclia. De stilul clasic *cloisoné* el se deosebește doar prin faptul că intaliile de granat ori almandin tradiționale sunt înlocuite cu email roșu și azuriu (*vezi il. pag. 570*). Mormântul a fost jefuit, însă forma construcției funerare și tipurile de catarame permit datarea lui destul de sigură în perioada prehunică, adică nu mai târziu de mijlocul sec. IV d.Hr.

Relațiile internaționale

Partenerul politic și comercial de bază al sarmaților era lumea antică – Imperiul Roman și orașele grecești de pe litoralul nord-pontic. Contactele politice reprezentau rezultatul învecinării teritoriale, iar simbioza economică dintre nomazi și lumea sedentară era o necesitate pentru ambele părți. Sarmații aveau nevoie de produse agricole și variate articole meșteșugărești, iar locuitorii orașelor antice – de produsele unui vitărit specializat evoluat. Mai mult ca atâta, nomazii livrau lumii sclavagiste mijloacele ei principale de producție – robi din mulțimea prizonierilor capturați.

Ținând cont de specificul modului de viață nomad, aceste contacte în majoritatea cazurilor aveau caracterul unor ciocniri militare. Nu va fi o greșeală dacă vom considera războaiele mitridatice drept cele mai timpurii evenimente politice din istoria sarmaților din Moldova.

La sfârșitul sec. II î.Hr. tronul Regatului Pontic din Asia Mică a fost ocupat de Mitridate VI Eupator. În politica sa de a se opune Romei, Mitridate a cucerit Colchida, a introdus oștile sale în Crimeea și a anexat Regatul Bosporan la cel Pontic. În anul 101 î.Hr. Mitridate a alipit la posesiunile sale Galatia și Paflagonia și a cucerit Cappadocia și Vifinia, împotrivirea cărora a și devenit motivul pornirii Romei împotriva lui Mitridate.

Conducerea trupelor romane a fost încredințată cunoscutului comandant de oști Lucius Cornelius Sulla. Din cuvântarea acestuia se cunoaște că, deja în primul război, de partea lui Mitridate au participat barbarii de pe litoralul de nord al Mării Negre: „*Tu ... sperând că vei domni peste întreaga lume, dacă îi vei învinge pe romani, tu ai născocit aceste motive, pentru a ascunde planul tău. Dovadă a acestui fapt este că, neluptând încă cu nimeni, tu ai încheiat alianță cu tracii, sciții, sauromații...*" (Arr., Mithr., 57). La începutul războiului detașamentul de șoc al lui Mitridate, format din 100 de călăreți sarmați, a nimicit armata regelui vifinian Nicomedes la hotarul Regatului Pontic cu Vifinia. În decursul a câtorva campanii din anii 88-85 î.Hr. romanii totuși au repurtat biruință, și primul război mitridatic s-a încheiat cu tratatul de pace de la Dardane.

Războiul l-a slăbit pe Mitridate, însă nu i-a înfrânt marea lui putere, lucru demonstrat de cel de-al doilea război din anii 83-82 î.Hr., când legatul roman Licinius Murena, sub pretextul încălcării de către Mitridate a păcii de la Dardane, a atacat Regatul Pontic, dar a suferit înfrângere. Însă evenimentele principale urmau încă să se deruleze.

Pregătindu-se de un nou război cu Roma, Mitridate, alipind la regatul său pământurile nord-pontice, capătă acces la o sursă inepuizabilă de resurse militare – sciții și sarmații, antrenați în cel de-al treilea război, din anii 74-63 î.Hr. Astfel, în coaliția mitridatică dintre sarmați participau nu numai siracii din zona Kuban, ci și iazigii din nordul Mării Negre (App., Mithr., 67, 2).

Incursiunea cavaleriei sarmatice concepută de Mitridate, probabil, a început cu succes, dar nu s-a și terminat la fel. Cronologic, ea coincide cu „tezaurele" și descoperirile izolate de piese de harnașament din interfluviul dintre Bugul de Sud și Nistru (Mar'ivka, Velikoploskoe, Semenovka ș.a.), dintre Nistru și Prut (Bădragii Vechi, Bubuieci, Brăviceni, Tvardița, Taraclia), din România (Găvani, Zimnicea, Szörcsc-Surcea). Aceste vestigii au analogii numai în Kuban, în siturile siracilor.

Un eveniment important pentru spațiul dintre Nistru și Prut a fost venirea aici la mijlocul sec. I d.Hr. a unei numeroase hoarde din regiunea cursului inferior al Donului. Aceștia erau, probabil, *aorșii,* conduși însă de dinastiile regale alane. În zona nord-vest-pontică s-a creat o puternică uniune politică a sarmaților, numită de M. Ščukin „Regatul lui Farzoios și Inismeos". Acești sarmați i-au constrâns pe iazigi să plece prin defileele Carpaților și Oltenia în pământurile dintre Tisa și Dunăre. Judecând după descoperirile monetare și a obiectelor de preț cu tamgalele lui Farzoios și Inismeos, mormintele de la Hrușca și Poroghi pot fi ale acestor regi sau ale rudelor lor.

Aplică de argint cu tamgaua lui Inismeos. Hrușca

În mormintele sarmatice din Moldova, datate în a doua jumătate a sec. II – mijlocul sec. III d.Hr., se găsește din abundență ceramică cenușie lustruită getică, iar în cele datate mai târziu – ceramică a „dacilor liberi" cu ornament negru lustruit. Asemenea fapt este condiționat de imediata vecinătate și legăturile strânse dintre sarmați și geto-daci.

Istoria politică a sarmaților din această perioadă se reconstituie după comunicările autorilor antici. În anul 167 începe primul război marcomanic. Triburile germanice ale marcomanilor, hermundurilor, victovalilor, vandalilor, cvazilor ce locuiau la nord de Dunăre, au creat o alianță cu sarmații-iazigi ungari și au pornit împotriva Romei. Din est – de pe teritoriul Moldovei actuale – asupra Daciei au năvălit roxolanii și alanii în alianță cu dacii și costobocii. Presiunea barbarilor nordici era atât de puternică, încât oștirile lor deja peste doi ani au pătruns în Italia de Nord. Împăratul Marcus Aurelius, pentru a evita războiul pe două fronturi, a fost nevoit în anul 175 să încheie pace separată cu liderii coaliției nordice – iazigii și marcomanii. Însă în anul 177 aliații au declanșat din nou acțiuni mi-

litare, iar coaliției estice i s-au alăturat și carpii. Cel de-al doilea război marcomanic a și fost numit chiar sarmatic, ceea ce arată rolul triburilor sarmatice care au participat în acest război. Și iarăși subtilul politician și filosof Marcus Aurelius a utilizat principiul „divide et impera". El a încheiat un nou tratat de pace separat cu sarmații – iazigi și roxolani, permițându-le să comunice între ei prin Dacia. Neutralizând astfel pe cei mai periculoși dintre dușmani, Marcus Aurelius a concentrat toate forțele pentru lupta cu marcomanii și alanii. Însă încheierea războiului a revenit deja fiului său Commodus în anul 180, cu condiția păstrării hotarelor antebelice.

Aproximativ în această perioadă sau doar puțin mai târziu în nordul țărmurilor Mării Negre au apărut *goții* și *gepizii*. La început goții nu înaintau departe în adâncul pământurilor sarmatice, învecinându-se cu ei la nord și nord-vest. Însă treptat relațiile dintre sarmați și goți se înviorau și ulterior au jucat un rol hotărâtor în constituirea variantei sud-vestice a culturii Černjachov.

Se consideră că integrarea culturală și etnică a goților și sarmaților s-a amplificat vădit în procesul războaielor „scitice" ori „sarmatice", primele campanii ale cărora se referă la anii 232-238 d.Hr., iar ultima se încheie în anul 268 d.Hr. Vecinătatea și relațiile de alianță a două dintre cele mai războinice și puternice populații din regiune au evoluat în continuare într-o colaborare etnoculturală, care a dus la apariția culturii Černjachov.

Statul lui Hermanarich, apărut în spațiul nord-pontic, și care coincide surprinzător cu arealul culturii Černjachov din a doua jumătate a sec. III – prima jumătate a sec. IV, parcă ar fi despicat în două lumea sarmatică. Mormintele sarmatice din această perioadă se concentrează la est în stepele din preajma Mării Azov, Donețului și a Donului Inferior, iar la vest – în zona cursurilor inferioare ale Dunării și a Prutului. Aici necropolele sarmaților se află nemijlocit pe teritoriul černjachovian, în vecinătate cu siturile acestei culturi.

Finalul epocii sarmatice în Moldova este legat de invazia hunilor la începutul anilor 370. Conform lui Ammianus Marcellinus aceștia, cucerindu-i pe alanii-tanaiți, au nimicit statul lui Hermanarich. Rămășițele sarmaților s-au contopit cu hoarda hunilor și, împreună cu ea, au pornit spre Europa de Vest. A început epoca Marii Migrațiuni a Popoarelor.

7.2. Cultura Černjachov-Sântana de Mureș

a. Istoricul cercetărilor

Primele vestigii ale culturii Černjachov au fost descoperite, practic, concomitent în diferite țări. În anii 1899-1900 V.V. Hvojko a efectuat săpături arheologice pe „*câmpurile de urne*" de lângă satul Romaški și la necropola din apropierea satului *Černjachov* (gubernia Kiev), de la care și provine denumirea acestui tip de monumente. În aceiași ani – 1898-1899, arheologul polonez K. Hadaczek efectuează cercetări în așezarea Nesluchov de pe cursul

superior al Bugului de Vest. În 1903, I. Kovacs studiază, în Transilvania, necropola Marosszentanna (denumirea contemporană românească a localităţii – Sântana de Mureş). Din această cauză în România cultura respectivă este numită *Sântana de Mureş*, iar luată în întregime ea este cunoscută ca „*Sântana de Mureş-Černjachov*".

Opiniile privind apartenenţa etnică a purtătorilor acestor monumente s-au divizat de la bun început. La aceasta au contribuit nu numai poziţiile ştiinţifice, dar şi sentimentele naţionale ale cercetătorilor. V.V. Hvojko interpreta monumentele de tip Zarubinec şi Černjachov drept două etape succesive în dezvoltarea culturii slavilor vechi. Arheologii germani vedeau în vestigiile černjachoviene mărturii ale prezenţei triburilor germanice în zona Niprului. P. Reinecke a fost primul care a pledat în favoarea atribuirii necropolelor Černjachov şi Romaški *goţilor*. E. Blume, după care G. Kossinna şi C. Diculescu, au enunţat presupunerea despre apartenenţa necropolelor de pe Nipru gepizilor, în baza asemănării materialelor de acolo cu cele ale culturii *gepizilor* de pe Vistula Inferioară.

În perioada interbelică, printre cercetătorii germani predomina convingerea despre apartenenţa monumentelor de tip Černjachov exclusiv goţilor sau gepizilor. În Germania hitleristă lucrările consacrate istoriei goţilor se scriau în spirit oficios-naţionalist şi serveau ca armă ideologică pentru propagarea politicii de cucerire spre est.

În anii '20-'30 ai sec. XX a fost descoperit un şir întreg de monumente noi, pe un teritoriu imens, ceea ce a impus corectări esenţiale în privinţa arealului culturii, iniţial limitat la zona Niprului Mijlociu. Cercetarea necropolei de lângă satul Maslovo din interfluviul Nipru-Bugul de Sud a avut în acest sens o importanţă majoră. Monumente noi au fost semnalate în stânga Niprului. Lângă s. Kantemirovka au fost descoperite morminte tumulare, efectuate după ritualul sarmatic, dar cu inventar tipic černjachovian.

În anii '40 – începutul anilor '50 majoritatea cercetătorilor sovietici continuau să atribuie cultura Černjachov slavilor (*anţilor*). În publicaţiile timpului de atunci prevala concepţia „autohtonistă" despre originea culturii. Opinia despre apartenenţa culturii Černjachov slavilor-anţi, expusă de M.I. Artamonov şi B.A. Rybakov în perioada luptei cu ideologia fascistă, devine concepţie oficială şi este susţinută de mai mulţi arheologi. În atmosfera ştiinţei istorice staliniste, a exprima alte opinii era destul de periculos, cu atât mai mult că noţiunile de „goţi" şi „germanici" se asociau încă destul de viu cu ocupanţii germano-fascişti.

O adevărată explozie informaţională are loc în anii '50-'60, marcaţi prin cercetări intensive de teren. În această perioadă în Ucraina se studiază aşa monumente precum Kompanijcy, Kosanovo, Ryževka, Viktorovka, Ranževoe, Koblevo, Lepesovka, Gavrilovka.

În Moldova, primele situri ale culturii Černjachov au fost descoperite de

Emanuil A. Rikman

G.D. Smirnov şi N.P. Alexeev în anii 1946-1947. Din anul 1950, drept urmare a investigaţiilor expediţiei Pruto-Nistrene condusă de G.B. Fiodorov, încep săpăturile sistematice, cercetându-se aşezarea Lopatna, necropolele Mălăieşti, Bălţata 1 şi 2. Rezultatele lucrărilor au fost reflectate în monografia lui G.B. Fiodorov din 1960 despre populaţia din interfluviul Prut-Nistru în prima jumătate a mileniului I d.Hr. Investigaţii arheologice de proporţii ale monumentelor černjachoviene în Moldova s-au efectuat sub conducerea lui **Emanuil A. Rikman**. Începând din anul 1953, cercetătorul studiază, prin săpături, aşezările de la Solonceni, Lucaşăuca, Budeşti, Delacău, Zăicana, precum şi una dintre cele mai mari necropole, după numărul de morminte descoperite – Budeşti.

În aşa fel, treptat, arealul atribuit culturii Černjachov s-a lărgit simţitor, incluzând toată silvostepa: zona Niprului Mijlociu, Volynija, regiunea cursului superior al Nistrului, interfluviul Nistru-Prut, zona superioară a pragurilor Niprului. Sunt descoperite anumite situri şi pe teritoriul României, în particular, necropola Izvoare, cercetată de către R. Vulpe în anii 1938-1948.

Apariţia unor opinii mai fundamentate referitoare la etnicitatea purtătorilor culturii Sântana de Mureş-Černjachov a fost posibilă datorită descoperirii vestigiilor slave timpurii de tip Praga-Korčak şi Kiev, precum şi a monumentelor „*de tip Ditiniči*" (Wielbark, în terminologia contemporană). În aceşti ani, V.D. Baran cercetează un grup de aşezări černjachoviene pe cursurile superioare ale Nistrului şi Bugului de Vest, găsind în ele trăsături comune cu vestigiile slave din perioada medievală timpurie.

Descoperirea siturilor altor culturi, sincronice cu cultura Černjachov, dar aparţinând slavilor, ca şi prezenţa materialelor germanice şi cu siguranţă slave în complexele culturii Černjachov, demonstrează complexitatea situaţiei cultural-istorice din partea de sud a Europei de Est în perioada romană târzie. Lărgirea bazei de izvoare, ameliorarea în URSS a situaţiei politice în perioada „dezgheţului hruščiovist" au condus la exprimarea diferitor opinii cu referire la procesul de constituire a vestigiilor de tipul Černjachov. Încă în anul 1949 M.I. Artamonov enunţă ideea despre apartenenţa neslavă a culturii Černjachov. Evenimentul prevestea schimbări cardinale în cercetările ulterioare.

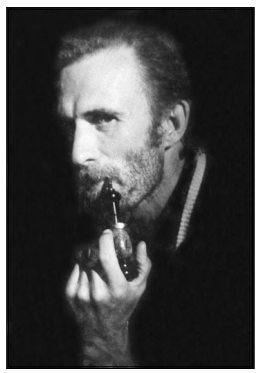
La consfătuirea din L'vov din anul 1957, dedicată problemelor culturii Černjachov şi rolului acesteia în istoria timpurie a slavilor, s-au conturat trei direcţii de bază de cercetare, valabile şi în prezent. La baza primei direcţii se afla ideea lui V.V. Hvojko despre apartenenţa slavă a culturii Černjachov. M.Ju. Brajčevskij şi E.V. Machno susţineau că aceasta a existat până în

sec. VII d.Hr. şi era legată nemijlocit de cultura Rusiei Kievene.

A doua direcţie ţine de concepţia despre originea gotică a culturii Černjachov. M.I. Artamonov sublinia că populaţia de pe teritoriile ocupate de cultura Černjachov era multietnică (triburi slave, traco-dacice ale culturii Lipica, sarmatice ş.a.). Unitatea culturală a acestei populaţii s-ar datora, potrivit lui, migrării triburilor germanice şi formării statului lui *Hermanarich*. În opinia acestui autor, cultura Černjachov cade sub loviturile hunilor la sfârşitul sec. IV d.Hr.

Spre deosebire de primele două, a treia direcţie era principial nouă. Ea consta în ideea constituirii culturii într-un mediu polietnic, eterogen. Se presupunea că numeroasele triburi de pe Niprul Mijlociu şi Inferior, Volynija, interfluviul Prut-Nistru n-au participat nemijlocit la crearea culturii Černjachov, preluând-o de la un anumit grup etnic (slavi, germanici), în contextul unor anumite circumstanţe istorice. Această opinie a fost susţinută de G.B. Fiodorov şi E.A. Rikman.

Prima tentativă de a evidenţia variante locale ale culturii Černjachov va fi întreprinsă în anul 1957 de către M.A. Tichanova, care, luând ca bază deosebirile în ritul funerar, tradiţiile de construcţie a locuinţelor, tipurile de ceramică şi inventar, va nominaliza cinci regiuni distincte: Niprul Mijlociu, zona pragurilor Niprului, Volynija, bazinul Nistrului, Moldova şi România. Varietatea culturii în fiecare dintre aceste regiuni era explicată prin predominarea anumitor grupuri etnice – triburile scito-sarmatice la est, traco-getice la vest, în bazinul Nistrului, şi slave la nord-vest.

Mark B. Ščukin

Realizarea în anii ’60 a unor periegeze de amploare, pe regiuni largi, a dus la descoperirea unui număr impunător de monumente noi. Unul din componentele de bază ale studierii culturii Černjachov din aceşti ani revine problemei cronologiei. Au fost evidenţiate trei opinii principale. Prima – datarea culturii cu sec. II-V, propusă încă de V.V. Hvojko, a doua – sec. II-VII; şi cea de-a treia – „datarea îngustă” în cadrul secolelor III-IV, expusă şi argumentată de **Mark B. Ščukin**.

În anul 1967, la Kamenec-Podol’sk a avut loc consfătuirea consacrată problemelor originii culturii Černjachov şi raportului ei cu lumea slavă din sec. VI-VIII. În cadrul discuţiilor, V.D. Baran, în baza materialelor din zona Nistrului Superior, se pronunţa în favoarea unei legături genetice a acesteia cu vestigiile slave ale epocii evului mediu timpuriu din zona nistreană. La rândul său, I.S. Vinokur va enunţa ideea că unul dintre ţinuturile în care s-a constituit cultura Černjachov a fost zona de graniţă dintre Volynija şi Podolija. Aici, în opinia cercetătorului, în materialele culturii Černjachov „sunt

prezente elemente ale culturii Zarubinec şi Przeworsk, care alcătuiau baza genetică a formării triburilor černjachoviene". O nouă fundamentare a primit şi concepţia originii germanice a culturii Černjachov, susţinută de Ju.V. Kucharenko, conform căruia formarea culturii Černjachov a avut loc în baza grupului *mazoveck-volynian*, legat la rândul său de monumentele Vistulei Inferioare.

Studiind mai multe situri în Volynija (Lepesovka, Vikniny Velikie, Kostjanec ş.a.), M.A. Tichanova, la rândul său, va consemna că monumentele din această zonă îşi găsesc analogii în materialele arheologice de pe Vistula Inferioară, din Mazovia, nord-vestul Europei, adică în culturile triburilor germanice.

În anii '70, E.A. Rikman, urmărind trăsăturile asemănătoare dintre monumentele carpo-dacice de tip *Poieneşti-Vârteşcoi* şi cele černjachoviene, va conclude că în partea de sud a interfluviului Nistru-Dunăre tracii de nord intrau în componenţa purtătorilor culturii Černjachov. Ideea mai multor componente etnoculturale – Zarubinec, Przeworsk, geto-dacice – va fi suplimentar argumentată de N.M. Kravčenko. Potrivit acestuia, răspândirea trăsăturilor *zarubinec* şi *geto-dacice* sunt caracteristice doar pentru teritoriul în care respectivele culturi sunt cunoscute din perioada precedentă, în timp ce cele de tip *przeworsk* sunt răspândite pe întreg arealul şi nu prezintă fenomene locale.

În anii '60-'70 cercetări de teren de proporţii au fost efectuate şi în cadrul mai multor necropole ale culturii Sântana de Mureş pe teritoriul României. Este vorba despre Târgşor şi Mogoşani, rezultatele investigaţiilor fiind publicate de G. Diaconu (1965, 1970), Independenţa şi Miorcani – de I. Ioniţă (1966, 1971, 1974), un şir de necropole din Muntenia, publicate de B. Mitrea şi C. Preda (1966), Bârlad-Casa, Bârlad-Valea Seacă, Bogdăneşti – de V. Palade (1971, 1973, 1980).

Anii '80 s-au marcat prin apariţia de noi studii cu privire la problemele interpretării, cronologiei, originii şi apartenenţei etnice a culturii Černjachov. Adept al caracterului polietnic al acestei culturi, P.N. Tret'jakov confirmă componenţa ei din mai multe triburi locale, ale căror particularităţi etnoculturale însă, în viziunea autorului, au fost pierdute, fiind nivelate de influenţa civilizaţiei antice târzii. Autorul desemnează populaţia černjachoviană ca „*popor neconstituit*", procesul de consolidare etnică al elementelor-componente fiind întrerupt de invazia hunilor. Totuşi, P.N. Tret'jakov considera posibilă diferenţierea vestigiilor černjachoviene şi evidenţierea particularităţilor specifice distincte ale anumitor grupuri etnice.

M.B. Ščukin a încercat să prezinte obiectele arheologice din prima jumătate a mileniului I d.Hr. din zona nord-pontică în dinamică şi interacţiune. Cercetătorul a creat un fel de „carcasă cronologică" pentru culturile acestei epoci. Astfel, în regiunea Niprului Mijlociu şi Inferior, în sec. II-III, este semnalat un hiatus – „lipsa unui orizont de

monumente câtuşi de puţin expresive". Pe cursul superior al Nistrului şi în Volynija întreruperi cronologice nu sunt, aici în această perioadă fiind răspândite monumentele de tip *Przeworsk şi Wielbark-Cecel'sk*, parţial sincronice cu cele černjachoviene şi puţin mai timpurii, pe când cele černjachoviene îşi continuă existenţa. În aşa fel, conclude autorul, formarea culturii Černjachov pe Nistrul Superior şi în Volynija a avut loc în baza celor de tip *Wielbark* şi *Przeworsk*.

Problema culturii Černjachov din zona Nistrului şi a Dunării de Jos a fost abordată în monografia lui E.A. Rikman, editată în 1975. În opinia autorului, populaţia principală, din perioada anterioară culturii Černjachov, de aici, o constituiau sarmaţii. Respectiv, naşterea culturii Černjachov este văzută ca urmare a pătrunderii triburilor tracice de agricultori-sedentari de pe Nistrul Superior, din Subcarpaţii Răsăriteni şi amestecul lor cu triburile locale sarmatice – „în formarea culturii Černjachov din interfluviul Nistru-Prut şi ţinuturile limitrofe de la Dunărea de Jos rolul hotărâtor l-au jucat sarmaţii şi geto-dacii".

Câţiva ani mai târziu, V.D. Baran, în monografia publicată în 1981 despre cultura Černjachov pe Nistrul Superior şi Bug, acordă o mare importanţă monumentelor cu anumite particularităţi locale (răspândirea locuinţelor adâncite şi prevalarea ceramicii modelate cu mâna), apărute, în opinia autorului, în baza vestigiilor de tip Przeworsk, Zarubinec şi Kiev. Particularităţile nominalizate sunt apropiate trăsăturilor culturii slave de tip Praga din evul mediu timpuriu, iar veriga de legătură între aceste culturi o constituie aşezările cu datare în sec. V, descoperite în ultimii ani.

Cercetarea siturilor černjachoviene continuă în anii '80, dar în anii '90, din lipsă de mijloace, treptat se reduce. Însă, în acest răstimp intens se studiază materialele acumulate anterior. În anii 1979 şi 1988 sunt editate două culegeri, intitulate „Necropolele culturii Černjachov" (inclusiv monografia dedicată necropolei de la Dănceni, cercetată de **Isak A. Rafalovici**), şi un număr impunător de studii. Cu ocazia centenarului studierii culturii câmpurilor funerare, în 1999 are loc un colocviu la Chişinău şi un seminar la Kiev, publicându-se culegeri tematice şi ediţii speciale. Multe materiale noi consacrate culturii Sântana de Mureş-Černjachov din sudul spaţiului pruto-nistrean a publicat A.V. Gudkova, din bazinul Nistrului Mijlociu – A. Levinschi şi V. Vornic. Cercetătorii contemporani susţin în general concepţia caracterului multietnic al culturii Černjachov, dar îl interpretează diferit. În opinia unor savanţi, zona de silvostepă a Ucrainei era populată prioritar de slavi (I.S. Vinokur), sau de slavi şi sarmaţi (V.V.

Isak A. Rafalovici

Sedov). V.D. Baran atribuie un mare rol în culturogeneză componentelor scito-sarmatice şi geto-dacice, legând de germanicii-goţi monumentele cu trăsături expresive Wielbark. Pe poziţii apropiate stau D.N. Kozak şi A.V. Gudkova. Mai mulţi cercetători din Rusia şi Ucraina (M. Ščukin, B. Magomedov, M. Kazanski, O. Šarov, M. Ljubičev) leagă cultura Černjachov de goţi, fără a nega nici aportul altor etnii – opinie susţinută, practic, de către toţi autorii din Europa Centrală şi de Vest (K. Godlowski, V. Bierbrauer, A. Kokowski, M. Maczynska ş.a.). Colegii români şi moldoveni subliniază prezenţa în „cultura Sântana de Mureş" a elementului carpic sau dacic (Gh. Diaconu, I. Ioniţă, A. Popa, V. Vornic).

b. Teritoriul şi grupurile locale

Spaţiul răspândirii triburilor černjachoviene corespunde zonei cu soluri fertile de stepă şi silvostepă. Hotarul nordic nu cuprinde zona de pădure, cu soluri nisipoase şi de mlaştină. Arealul de sud este limitat de Marea Neagră şi Dunărea de Jos, incluzând Transilvania.

Actualmente se cunosc în jur de 3,5 mii de situri atribuite culturii *Černjachov* s-au *Sântana de Mureş*. Pe teritoriul Republicii Moldova sunt înregistrate cca 700 de monumente, iar în interfluviul Prut-Nistru – peste o mie.

Există destule criterii care permit deosebirea acestor monumente de vestigiile altor culturi. Aceste criterii nu reprezintă anumite tipuri de locuinţe sau morminte. Cultura Černjachov include atât aşezări în care s-au descoperit doar locuinţe adâncite (cursul superior al Nistrului – Bugul de Vest), cât şi numai locuinţe de suprafaţă, cu carcasă lemnoasă ori din piatră (zona nord-pontică). Se cunosc necropole cu morminte doar de incineraţie sau exclusiv de inhumaţie cu morminte care se divizează în mai multe tipuri şi variante. Complexele ceramice în aşezări pot fi reprezentate nu numai de recipiente locale executate la roată, dar şi de cele ce includ până la 60% de ceramică modelată cu mâna (Dem'janov, Čerepin), sau mai mult de jumătate din ele sunt amfore (Kamenka-Ančekrak, Alexandrovka).

Există un indiciu de bază care permite gruparea monumentelor neasemănătoare după indicatorii externi şi, posibil, lăsate de diferite etnii, într-un tot întreg. Este vorba despre ceramica modelată la roată „*de tip Černjachov*", cu caracteristicile sale calitative şi formele specifice distincte (castroane cu trei torţi, urcioare bitronconice, cupe ornamentate). Desigur, are însemnătate şi raportul procentual al ceramicii modelate cu mâna şi la roată, aşa cum ultima se întâlneşte nu doar în siturile culturii Černjachov. În unele complexe din aşezările culturii Kiev, cota ceramicii lucrate la roată atinge 30-40%. Ceramică černjachoviană este atestată în multe aşezări şi necropole de tip Wielbark din Volynija (Baev, Ditiniči, Ljuboml', Derevjannoe ş.a.).

Pentru siturile culturii Černjachov, în afară de ceramică, mai sunt specifice şi unele piese executate în baza prototi-

Cultura Sântana de Mureş-Černjachov. Grupuri regionale (după I.S. Magomedov)

purilor central-europene – piepteni de tip Tomas III, anumite tipuri de catarame, fibule (cu placă şi semidisc, cu piciorul înfăşurat). Mai multe obiecte de producţie locală au un areal de răspândire larg, incluzând, de regulă, toată Europa Centrală. Totuşi, sunt evidente particularităţile etnografice ale anumitor regiuni din interiorul masivului culturii Černjachov.

Delimitarea acestor regiuni a fost făcută reieşind din caracteristicile specifice fiecărei din ele aparte. Prima încercare în această privinţă, cum s-a menţionat deja, a fost întreprinsă de M.A. Tichanova, care a reperat cinci „variante locale". E.V. Machno a propus divizarea arealului culturii în cel de bază, în care predomină ceramica modelată la roată şi prevalează trăsăturile general-černjachoviene, şi periferic, precum Volynija, Nistrul Superior, spaţiul de la nord de Marea Neagră şi Niprul Inferior, unde este mai multă

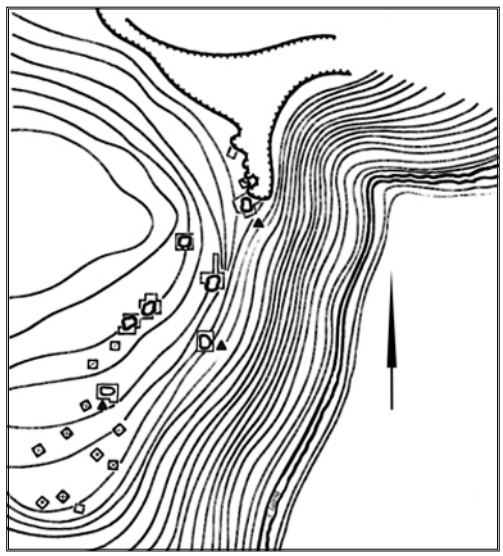
ceramică modelată cu mâna și se evidențiază clar trăsăturile locale. Această opinie, ulterior, a fost dezvoltată de M.M. Kazanski, care delimitează, în afară de zona centrală, trei periferice: Volynija, Nistrul Superior și zona de stepă, incluzând în ultima și așa-zisele monumente scitice târzii de pe Niprul Inferior. O abordare asemănătoare și-a găsit reflectare în lucrarea monografică colectivă din 2006 semnată de M.B. Ščukin, M.M. Kazanski și O.V. Šarov.

În 2001, B.V. Magomedov a evidențiat în interiorul masivului monumentelor černjachoviene anumite zone cu caracteristici comune în construcția locuințelor, ritualul funerar, tipurile ceramice. În zona *Ucraina Apuseană* au fost incluse monumentele din Podolia de Vest și sudul Volyniei, inclusiv nordul regiunilor Vinica și Jitomir, cu vestigii černjachoviene „de tip Pražev" și „grupul volynian al câmpurilor cu urne". Zona *Nistrului Superior* cuprinde teritoriul „grupului de monumente de pe Nistrul Superior". Zona *Ucraina Centrală* include Ucraina de pe malul drept al Niprului până în Podolia de Vest. Zona *Ucraina de Est* cuprinde restul monumentelor din Ucraina, de pe malul stâng al Niprului, precum și cele din regiunile Kursk și Belgorod din Rusia. Zona *Niprul Inferior* include o parte a pragurilor Niprului. La est și sud se află stepa Azovului, stăpânită de nomazi. Zona *Nordpontică* ocupă litoralul de la gurile Dunării până la gurile Niprului – spațiul siturilor de tip „nordpontic".

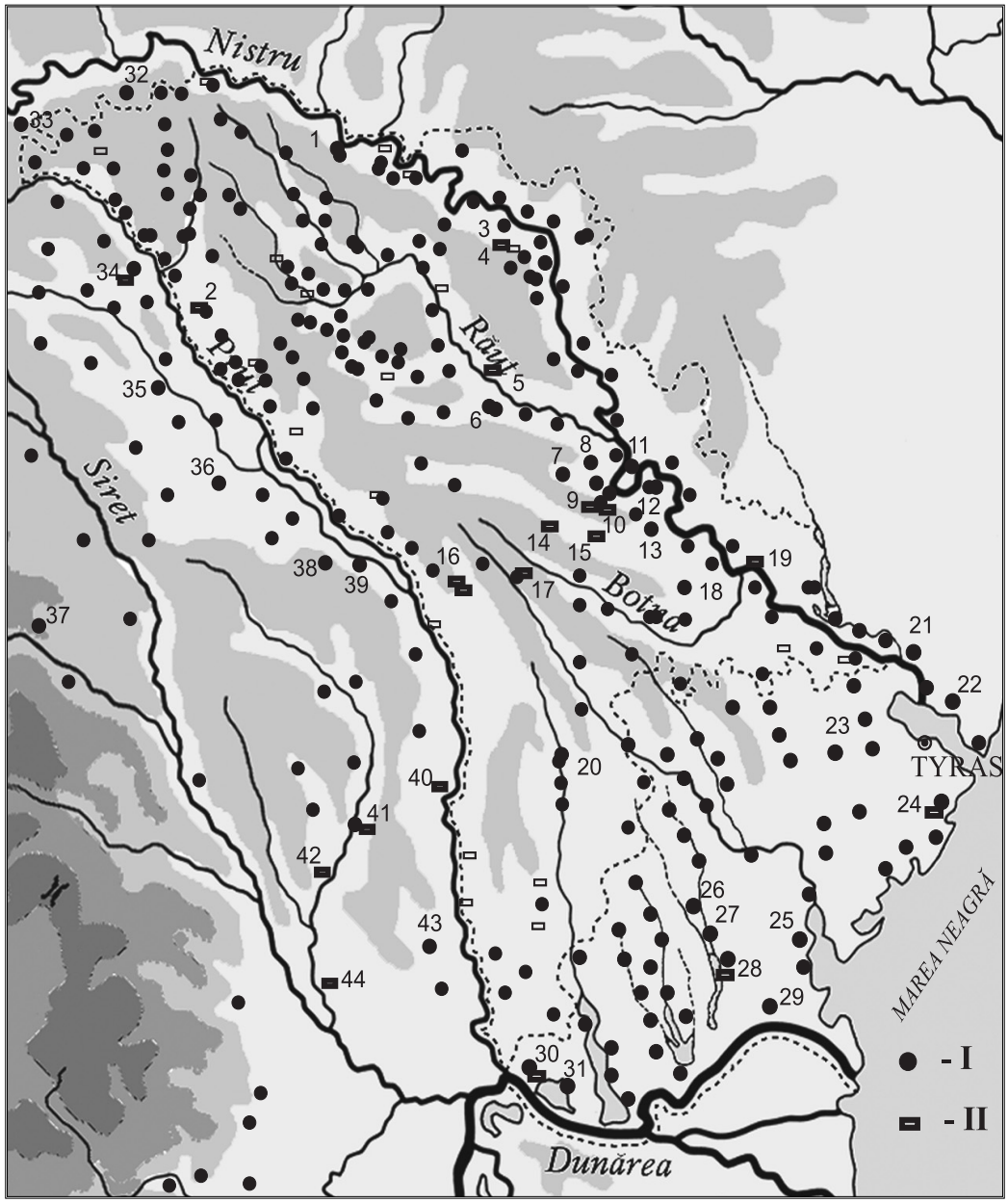
În zona *Moldova* autorul include monumentele din Republica Moldova și Moldova românească, de asemenea, o parte a regiunii Cernăuți. Zona *Muntenia* (sau *Valahia*) corespunde respectivei regiuni istorice a României, situată pe malul stâng al Dunării până la Olt. Zona *Transilvania* este separată de Moldova și Muntenia prin munții Carpați, de asemenea ocupând regiunea istorică respectivă.

Așezări

Majoritatea așezărilor rurale černjachoviene sunt plasate pe malurile joase ale râurilor mici, favorabile pentru practicarea agriculturii. În marea lor majoritate acestea sunt așezări deschise, organizate, de obicei, în grupuri („cuiburi") a câte 10-14 puncte. Deseori, analiza lor în detaliu indică poziții cronologice diferite, iar structura de grup nu este altceva decât o consecință a valorificării zonei respective pe parcursul a câtorva generații. De regulă, așezările sunt dispuse de-a lungul malului sursei

Așezarea de la Comrat. Poziția topografică

Descoperi de tip Sântana de Mureş-Černjachov (selectiv): 1 – Sobari, 2 – Mălăieşti, 3 – Şoldăneşti, 4 – Solonceni, 5 – Brăviceni, 6 – Lucăşeuca, 7 – Ghidighici, 8 – Zăicana, 9 – Budeşti, 10 – Bălţata, 11 – Coşniţa, 12 – Delacău, 13 – Cobusca Veche, 14 – Dănceni, 15 – Băcioi, 16 – Lăpuşna, 17 – Hansca, 18 – Troiţa Nouă, 19 – Caragaş, 20 – Comrat, 21 – Beljaevka, 22 – Nikolaevka, 23 – Ripa, 24 – Belen'koe, 25 – Nerušai, 26 – Glavan, 27 – Holmskoe, 28 – Furmanovka, 29 – Drakulja, 30 – Limanskoe, 31 – Nagornoe, 32 – Romankovcy, 33 – Grišincy, 34 – Mihălăşeni, 35 – Todireni, 36 – Iacobeni, 37 – Izvoare, 38 – Leţcani, 39 – Cozia-Iaşi, 40 – Bogdăneşti, 41 – Bârlad-Valea Seacă, 42 – Polocin, 43 – Lunca, 44 – Barcea. (I – aşezări, II – necropole plane).

Aşezarea de la Comrat – reconstrucţie

acvatice, pe o lăţime de 100-200 m, şi pot atinge lungimea de până la 2 km. Ca şi în cazul cuiburilor de aşezări, aşezările de mărimi considerabile pot conţine sectoare datate diferit.

Aşezările mici prezentau gospodării aparte ori cătune. În alte cazuri, gospodăriile erau dispuse într-un şir sau două, la câteva zeci de metri distanţă una de alta. Densitatea mai mare a construcţiilor este caracteristică aşezărilor de proporţii de pe Nistrul Mijlociu şi Superior, cu locuinţe adâncite (Bakota).

Planul gospodăriilor este diferit. Alături de locuinţele adâncite se găsesc gropile de păstrat grâul. Locuinţele de suprafaţă uneori sunt aranjate în grup, incluzând locuinţa şi anexele gospodăreşti. Pe ţărmul de nord al Mării Negre, în aşezările cu construcţii din piatră o gospodărie obişnuită consta din locuinţă şi ocolul pentru vite, toate îngrădite cu un perete. Gospodăriile învecinate aveau pereţi comuni şi formau o structură neîntreruptă. Unele gospodării mari erau alcătuite din câteva construcţii, o curte şi ocolul pentru vite.

În zona de stepă sunt cunoscute trei cetăţi, edificate în perioada culturii Černjachov: Bašmačka, aflată lângă Nipru, Alexandrovka – pe Ingulec, Gorodok – pe Bugul de Sud. Sistemul lor de fortificaţii includea şanţuri, valuri, escarpă, ziduri de piatră şi turnuri. De asemenea, erau folosite fortificaţiile de pe ţărmul Mării Negre abandonate de romani. În perioada romană târzie continuă viaţa în oraşele Tyras, Olbia şi cetatea Kozyrka, ocupate de goţi. Purtătorii culturii Černjachov constituiau o parte a populaţiei acestor cetăţi, fapt demonstrat de materialele depistate: ceramică, piepteni, fibule.

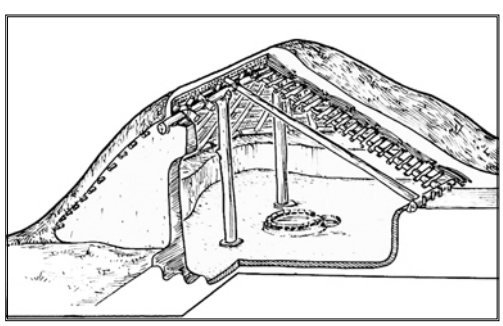
Făcând abstracţie de posibila diferenţă în privinţa cauzelor apariţiei acestor fortificaţii, este importantă poziţia lor strategică. Ele se află la graniţa de sud-est a arealului culturii, în calea „coridorului de stepă", prin care, din Asia, permanent pătrundeau puhoaiele nomazilor: în perioada romană pe aici s-au perindat câteva valuri de diverse triburi sarmatice, după aceasta – hunii. Probabil, cetăţile nu îndeplineau numai funcţia de apărare, fiind totodată şi rezidenţe ale conducătorilor militari, şi centre administrative. V.V. Kropotkin, în afară de punctele nominalizate, atribuie statutul de centru tribal şi aşezărilor cu construcţii din piatră – Sobari şi Komarov.

Construcţii

După particularităţile constructive, obiectivele respective se împart în trei tipuri: adâncite, de suprafaţă (pe carcasă lemnoasă unsă cu lut) şi din piatră. Au fost cercetate în jur de 300 de locuinţe adâncite în 80 de aşezări. Majoritatea aveau adâncimea cuprinsă între 0,4-1,0 m, fiind numite semibordeie. Bordeiele, cu adâncimea de până

la 2 m şi mai mult, se întâlnesc mai rar (Delacău, Comrat, Ripniv 2, Bovšiv 2). Semibordeiele aveau pereţii din nuiele unse cu lut, şi sporadic – din bârne de lemn. Uneori în podeaua locuinţei, lângă pereţii dispuşi faţă-n faţă, a fost semnalată prezenţa gropilor de pari, care susţineau acoperişul în două pante. În unele cazuri au fost cercetate semibordeie de un tip de construcţie deosebit – cu stâlp de susţinere central. La bordeie, înălţimea pereţilor laterali nu depăşea nivelul solului, acoperişul sprijinindu-se direct pe pământ. Locuinţele adâncite aveau forme diferite în plan. Majoritatea semibordeielor sunt dreptunghiulare, bordeiele fiind preponderent ovale. Circa 7% din locuinţele adâncite depistate sunt pătrate. Pentru semibordeie cea mai tipică suprafaţă este de 8-17 m.p., pentru bordeie – 17-29 m.p. Vetrele erau făcute din piatră, lut, alteori focul se făcea direct pe podea. În aşezările de pe Nistrul Mijlociu şi Superior, în etapa târzie a culturii Černjachov apar cuptoarele din piatră. În interiorul locuinţelor deseori se amenajau gropi de provizii.

Locuinţe de suprafaţă ridicate pe carcasă sunt cunoscute în 120 de situri,

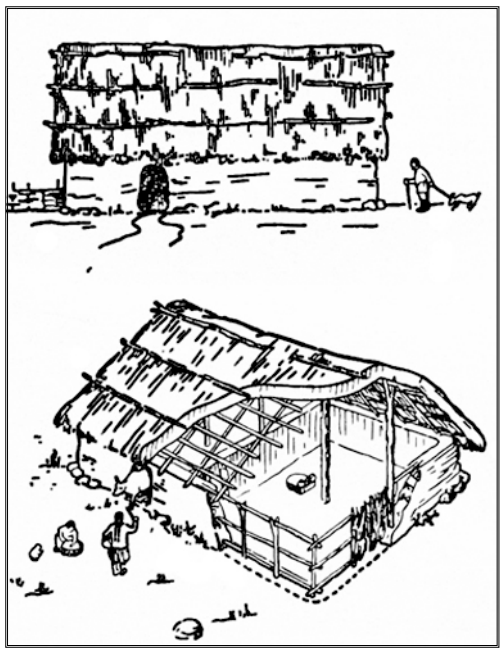

Semibordei – reconstrucţie. Solonceni

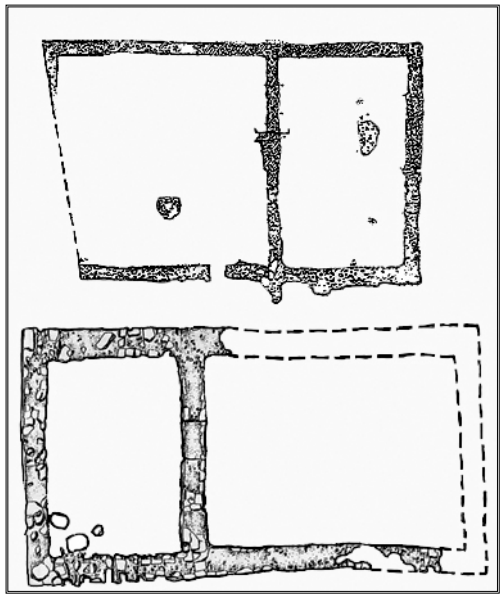
constituind un număr de peste 200 de complexe. În cadrul săpăturilor deseori se găsesc rămăşiţele unor case incendiate, de la care se păstrează lipitură arsă de pe pereţi şi pod. Este dificil de urmărit arheologic construcţiile distruse, deoarece în condiţiile cernoziomurilor adânci gropile de pari nu mai pot fi observate. În astfel de cazuri se depistează doar vatra, concentraţii de ceramică, oase, alte vestigii, pe când conturul şi dimensiunile reale ale locuinţelor nu pot fi reconstituite exact. Deseori asemenea descoperiri se interpretează ca „vatră exterioară" sau „bucătărie de vară". Majoritatea complexelor locative de suprafaţă fixate constau dintr-o cameră cu suprafaţa de 10-50 m.p., având forma apropiată de pătrat sau dreptunghiulară. Casele cu asemenea dimensiuni au uneori şi două camere. În mai mult de 20 de aşezări au fost descoperite rămăşiţe ale aşa-numitelor „case lungi". Ele au formă alungită în plan, suprafaţa de 60-160 m.p., fiind formate de obicei din două încăperi, uneori cu o mică încăpere de intrare – tindă (Budeşti, Delacău). Aceste case erau orientate pe axa est-vest, faţada de sud încălzindu-se mai bine de soare. Încăperea dinspre est era pentru locuit: aici se afla şi vatra, în perimetrul ei descoperindu-se cioburi ceramice, greutăţi de la războiul de ţesut, alte vestigii. Încăperea vestică era pentru vite. În casele mari, uneori, au fost observate gropi de pari dispuse nu numai de-a lungul pereţilor, dar şi în interiorul locuinţei, pentru a susţine mai bine acoperişul. Stâlpii erau aranjaţi fie într-

un rând (susţineau creasta acoperişului şi împărţeau casa în două părţi), fie în două, cu trei compartimente. În primul caz lăţimea construcţiei nu depăşea 6 m (Lepesovka, Velikaja Sloboda), în al doilea avea 7-9 m (Budeşti, Ruseni) şi chiar 11 m (Sobari). Judecând după materialul arheologic, pereţii se făceau din nuiele împletite, unse cu lut cu pleavă, dar şi în baza unui perete din bârne (Budeşti). Pentru acoperiş se folosea stuful, care de asemenea era lipit cu lut.

În aşezările din sudul arealului černjachovian se mai întâlneşte un tip de locuinţe (de suprafaţă sau uşor adâncite) – iurta, locuinţă nomadă de formă circulară. Acest tip de locuinţe se cunoaşte în aşezările târzii de stepă şi este caracteristic pentru foştii nomazi, care trec la modul de viaţă sedentar.

Casă de suprafaţă – reconstrucţie. Delacău

Construcţii de piatră. Cimişeni, Sobari

Construcţia din piatră a locuinţelor este concentrată în regiunea litoralului Mării Negre. În afara arealului respectiv, sunt cunoscute fortificaţiile de piatră de la Bašmačka, complexele de la Komarov, Sobari şi Cimişeni, legate de factoriile romane. În zona nord-pontică s-au păstrat rămăşiţe arheologice de la circa 40 de locuinţe din piatră atestate la 30 de aşezări. În calitate de material de construcţie se utiliza piatra calcaroasă locală. Tipul de bază era cel cu două încăperi, având lungimea de 15-20 şi lăţimea de 6-7 m. Sunt cunoscute însă construcţii şi cu o cameră, şi cu mai multe, prevăzute cu despărţituri transversale şi longitudinale. Una sau două încăperi erau pentru trai, celelalte reprezentau anexe gospodăreşti (spaţii pentru vite, depozite). Lângă locuinţă erau plasate construcţii auxiliare din piatră sau lemn.

În apropiere se aflau îngrădiri-ocoale din piatră pentru vite.

Geografic, tipurile de locuințe sunt răspândite inegal. În majoritatea zonelor se întâlnesc atât locuințe adâncite, cât și de suprafață. În aproximativ 18% din așezări au fost fixate ambele tipuri (în afara celor de piatră). În restul așezărilor au fost depistate sau numai adâncite (29%), sau numai de suprafață din lemn și lut (53%). Ultimele predomină doar în nord-vest, în zona *Ucraina de Vest*. Aici, dar și în Moldova, au fost fixate majoritatea „caselor lungi". Ele se întâlnesc, de asemenea, pe Niprul Mijlociu și în nord-estul Ucrainei, dar n-au fost semnalate în zona de stepă a Niprului, pe litoralul Mării Negre și la Dunăre. Pe un teritoriu strict conturat dintre Nistrul Superior și Bugul de Vest (zona *Nistrul Superior*) sunt concentrate așezările cu locuințe exclusiv adâncite, iar pe țărmul nord-pontic predomină locuințele din piatră.

V.D. Baran susține că regiunea Nistrului Superior în perioada romană era populată de slavii timpurii. Majoritatea semibordeielor cercetate în așezările de aici (de *tip Čerepin*) au formă dreptunghiulară sau apropiată de pătrat cu colțurile rotunjite. Se întâlnesc des gropi în podea, lavițe cruțate de-a lungul pereților (Ripniv, Dem'janov, Čerepin). În urma evoluției acestui tip de locuințe, în sec. IV pe Nistrul Superior (Čerepin) și Mijlociu (Teremcy, Bacota, Sokol, Bernašovka), precum și pe cursul superior al Siretului (Todirești) apar semibordeiele de formă pătrată cu un nou tip de instalație de foc – cuptor de piatră. Astfel de locuințe, începând din sec. V, devin particularitatea distinctivă a culturii slave timpurii de *tip Praga*. Tipul de locuință specific monumentelor culturii Černjachov de tip Čerepin a fost moștenit de la grupul cultural precedent Zubrick din perioada romană timpurie, constituit în baza culturilor Przeworsk-Zarubinec, pentru care sunt caracteristice semibordeiele de formă dreptunghiulară și pătrată (13%), în care se întâlnesc lavițe (17% din locuințe).

În opinia lui D.N. Kozak, tipul de semibordeie pătrate își are originea în vestigiile Zarubinec din Polesje. I.P. Rusanova leagă originea locuințelor culturii Praga nemijlocit de monumentele Przeworsk, în care cercetătoarea evidențiază componenta slavă. Semibordeiele pătrate cu vetre din piatră au fost semnalate într-un șir de așezări din bazinele Oderului și Vistulei. Nu vedem contradicții majore în opiniile respective, deoarece în ambele cazuri la constituirea tipului de locuință a slavilor timpurii participă populația culturii Przeworsk.

O parte importantă a construcțiilor adâncite din cultura Černjachov este legată de tradiția germanică. În Germania de Nord, unde dominau locuințele de suprafață de proporții, semibordeiele dreptunghiulare, care nu se încălzeau, se foloseau drept construcții auxiliare (în particular, în ele se găsesc multe greutăți de la războiul de țesut). În pământurile est-germanice se cunosc semibordeie de locuit, cu vetre. În literatura arheologică sovietică

mult timp a dominat opinia precum că pentru goți (purtători ai culturii Wielbark) erau specifice doar locuințele de suprafață. Dar conform calculelor lui R. Vołagiewicz, în Pomoria poloneză către 1986 fuseseră cercetate prin săpături 73 de așezări din epoca romană, în 37 dintre ele fiind descoperite locuințe. Semibordeie au fost semnalate în 24 de așezări, construcții de suprafață în 19 și în alte 5 – urme ale lor. Investigațiile cercetătorilor ucraineni au arătat că în multe așezări din regiunea de sud-est a culturii Wielbark (Volynija) predomină locuințele adâncite de formă ovală sau dreptunghiulară: Romoš, Boratyn, Zagai 2, Gorodok, Lyniv, Chrinniki. În cultura Przeworsk tipul prioritar de locuințe erau semibordeiele dreptunghiulare (aprox. 3x5 m). Sunt obișnuite și casele de suprafață, inclusiv cele cu două încăperi (60-80 m.p.).

Majoritatea cercetătorilor leagă apariția „*caselor lungi*" de tradiția culturală germanică. Acestea, practic, nu sunt cunoscute în așezările Wielbark din Polonia, fiind o raritate și în siturile culturii Przeworsk, dar sunt tradiționale pentru regiunile învecinate din nord-vest. „Casele lungi" (de tip Wohnstallhaus) erau construite de populația Europei de Nord începând încă din epoca bronzului, având, de cele mai dese ori, două șiruri de pari în interior. În perioada romană ele predominau pe câmpiile dintre Rin și Elba, fiind cunoscute pe Oder, în Danemarca, în sudul Peninsulei Scandinavice și pe insulele din Marea Baltică. Contactele culturii Černjachov cu aceste teritorii sunt demonstrate prin alte diverse piese (fibule de tip *monströso*, piepteni din fier, unele tipuri de vase, inscripții runice etc.).

Fibule de tip *„monströso"*. Dănceni

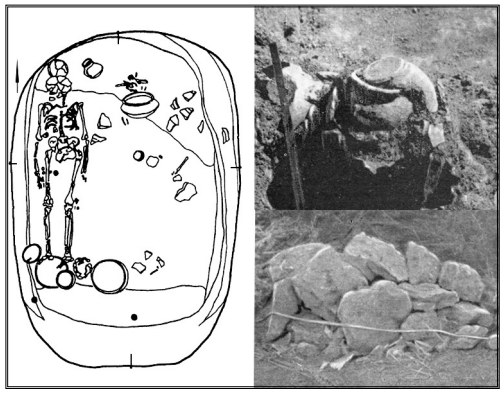
Construcția caselor din piatră în spațiul nord-pontic reflectă o tradiție antică barbarizată a populației locale. Foștii nomazi foloseau drept locuință iurtele, precum și, posibil, unele construcții primitive adâncite și de suprafață. În așezările lor de crescători de vite, deseori nu se găsesc deloc resturi de locuințe, doar vetre. Se poate presupune că în nord-vestul Ucrainei unele grupuri de goți vin cu tradiția locuințelor adâncite (așezările Wielbark timpurii din Volynija), altele cu a celor de suprafață. În procesul deplasării spre sud, aceste tradiții se amestecă. Utilizarea semibordeielor a fost influențată de cultura Przeworsk și tradițiile locale. „Casele lungi" sunt legate de tradițiile originarilor din Iutlanda și Germania de Nord, foarte probabil, de aliații goților – *heruli*. În zona de stepă a Ucrainei, unde se perindau în permanență grupuri de nomazi, căpeteniile goților încep să edifice cetăți. În calitate de constructori, la aceste lucrări erau antrenați reprezentanți ai populației antice târzii de pe țărmul de nord al Mării Negre, posibil, și specialiști ro-

mani. După plecarea goților, tradiția construcției de locuințe de suprafață în Europa de Est se întrerupe. Triburile slave continuă să dezvolte propria tradiție de construcție. Pentru așezările din sec. V-VII sunt cunoscute doar semibordeie de formă pătrată.

Ritul funerar

Sunt cunoscute peste 300 de necropole černjachoviene, numărul total de morminte cercetate depășind 7000. Doar o mică parte dintre siturile funerare au fost cercetate exhaustiv. Printre cele mai bine studiate din interfluviul Nistru-Dunăre sunt necropolele Belen'koe (175 morminte), Budești (362 morminte), Dănceni (338 morminte), Târgșor (415 morminte), Bârlad-Valea Seacă (547 morminte), Mihălășeni (520 morminte).

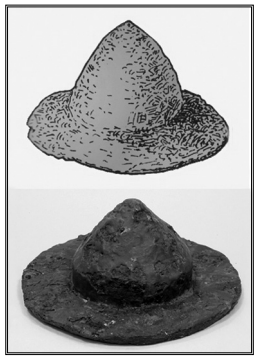
Pentru ritualul funerar černjachovian de pe întreg arealul culturii este caracteristică o mare diversitate. Cu excepții neînsemnate, necropolele au un caracter biritual, conținând atât înhumații, cât și incinerații. Studierea legităților de corelare a diferitor ritualuri funerare în necropolele mari a permis urmărirea schimbărilor cronologice ale acestora în direcția creșterii procentului de înhumații și scăderii celui de incinerații (Târgșor, Dănceni, Bârlad-Valea Seacă); sectoarele târzii conțin uneori doar înhumații. În diferite necropole raportul dintre mormintele de înhumație și cele de incinerație variază în limite largi. Unele cimitire mici și mijlocii sunt monorituale. Incinerațiile lipsesc în anumite monumente de pe țărmul de nord al Mării Negre, din Moldova și Muntenia, precum și în majoritatea necropolelor din Transilvania. În schimb exclusiv incinerații au fost depistate la Hansca-Lutărie, Dolheștii Mari, Bašmačka și Pavljukovka. Conform statisticii, în necropolele cercetate înhumațiile prevalează asupra incinerațiilor și constituie în medie 70%. În același timp, ele alcătuiesc numai 24% în zona pragurilor Niprului și ajung la 86% în zona nord-pontică și în Transilvania.

Înhumație și incinerații. Budeşti, Bălțata

Prezența sau lipsa urnei funerare (morminte în urne sau în gropi) este una dintre cele mai vizibile trăsături specifice în cazul cremațiunilor. Cele fără urne prevalează și constituie în medie 60%. Exclusiv acest tip de incinerații a fost atestat la Hansca-Lutărie, Petrikivcy, Derevjane, Perejaslav, iar la Kosanovo și Bălțata – în peste 90% din morminte.

Înmormântările fără urnă se executau în gropi de diferite dimensiuni. Oasele calcinate sunt găsite în amestec nu numai cu cărbuni, dar și cu fragmente ceramice arse secundar. În

Umbouri de la scut. Mălăieşti

mormintele cu urnă, pentru depunerea resturilor cinerare se foloseau oale obişnuite de uz comun, mai rar – străchini, uneori castroane, cupe, urcioare şi amfore. În unele cazuri în morminte se întâlnesc mai multe urne. În calitate de urne se utilizau probabil şi alte recipiente, din lemn sau alte materiale perisabile. Aproape jumătate din urne au capac, fiind acoperite cu străchini, alte vase, fragmente ceramice, uneori cu o piatră şi chiar cu umbouri de la scut (Mălăieşti). S-a observat că în ambele tipuri de incineraţii (în urnă ori fără urnă) oasele calcinate se aranjau într-o oarecare ordine anatomică: cele ale craniului erau deasupra celorlalte. Printre oase se nimeresc şi unele piese de port arse şi alte obiecte: cuţite, sule, fusaiole etc.

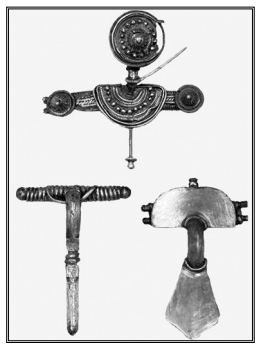
Mormintele de înhumaţie se deosebesc după câteva indicii, cele mai importante fiind forma gropii sepulcrale, orientarea acesteia, poziţia scheletului, prezenţa şi componenţa inventarului etc. După forma construcţiei funerare mormintele se împart în patru tipuri: în groapă simplă, groapă cu trepte, groapă cu nişă şi catacombă. Gropile simple sunt dreptunghiulare sau ovale în plan, având pereţii verticali. Celelalte tipuri au o construcţie mai complicată. Mormintele cu trepte prezintă groapa de intrare (de regulă, dreptunghiulară) de dimensiuni mai mare, pe fundul căreia este săpată camera sepulcrală propriu-zisă de dimensiuni mai mici. Pe pragurile-trepte lăsate pe perimetrul gropii, se sprijinea planşeul din bârne de lemn. În zona ţărmului Mării Negre dintre Nipru şi limanul Tiligului, acest planşeu reprezenta lespezi de piatră. Mormintele cu nişă prezintă un puţ de intrare de formă dreptunghiulară sau ovală, în unul din pereţii lungi ai căruia era săpată o nişă, care forma camera funerară. Catacombele (cavouri de pământ) aveau o groapă de intrare, care ducea în camera sepulcrală, de regulă, dreptunghiulară. Ele erau căptuşite, de obicei, cu piatră. Piatra şi lemnul se foloseau şi pentru decorarea pereţilor în mormintele defuncţilor cu statut deosebit. Piatra de calcar este semnalată prioritar în zona nord-pontică: Viktorovka, Ranževoe, Kamenka-Ančekrak (în ultimul sit fiind utilizate lespezi bine prelucrate şi şlefuite). În necropola de la Târgu-Mureş este cunoscut unicul caz când pereţii şi fundul gropii au fost căptuşiţi cu plintă romană (mormântul de copil VII). Făţuirea cu lemn a camerelor mortuare are o geografie mai largă, însă a urmări arheologic acest material perisabil este foarte dificil. Urme de construcţii funerare cu stâlpi verticali au fost fixate la Dănceni.

De construcţia mormintelor este legat şi obiceiul de a unge fundul gropii, sub partea superioară a defunctului, cu un strat subţire de lut de culoare verde. Este atestat prioritar în zona

nord-pontică (Koblevo, Viktorovka, Ranževoe, Kamenka-Ančekrak) și, ca excepție, în zona de silvostepă (Žuravka, Kurniki). Fenomenul se întâlnește, de obicei, în mormintele cu trepte. În afară de această regiune, gropile de o construcție complexă sunt obișnuite pentru necropolele din Moldova și Ucraina Centrală, mai rar în Ucraina de Est și de Vest, precum și în Muntenia. Nu au fost depistate doar în regiunile mai puțin cercetate – în zona pragurilor Niprului și în Transilvania.

Un detaliu important al ritualului de înhumație îl prezintă orientarea defuncților după punctele cardinale. Cu mici excepții, în necropolele černjachoviene capul defuncților era orientat spre nord sau spre vest, dintre care peste 80% aveau orientare nordică. Aceasta este tipic mai ales pentru regiunile Ucrainei de Vest, pragurile Niprului și România. Siturile în care predomină orientarea vestică constituie doar 7%, fiind atestate numai în zona țărmului de nord al Mării Negre (Ranževoe, Cholmskoe), pe Nistrul Mijlociu (Romankovcy) și în Moldova (Brăviceni). Indicele mediu al orientării vestice se deosebește mult după regiuni: Moldova – 13%; Transilvania – 6%; Muntenia – 3%. Anumite morminte cu orientare estică și sudică a scheletelor sunt atestate în diferite regiuni, și doar în necropolele de la Fântânele și Pietroasele 2 predomină orientarea sudică.

De orientarea scheletelor sunt legate și alte caracteristici de ritual. Ca exemplu, circa 94% dintre mormintele cu nișă au orientare nordică, iar majoritatea gropilor cu trepte (60%) – vestică. Spre deosebire de mormintele orientate către nord, cele orientate spre vest conțin puțin inventar, care de obicei se reduce la anumite accesorii vestimentare (fibule, catarame) și mărgele. Mai rar, în regiunea craniului se găseau câte 1-2 vase ceramice, de regulă, pentru băut (cupe, urcioare, amfore). În afară de aceasta, mormintele cu orientare vestică, de regulă, aveau o adâncime mai mare, deosebindu-se printr-o unificare mai pronunțată a poziției scheletului. S-a constatat că aceste morminte, în general, se datează mai târziu decât cele orientate spre nord, inclusiv cele din necropola Slobozia-Chișcăreni/Lazo.

Fibule. Hansca, Dănceni, Brăviceni

Poziția scheletului în înhumațiile černjachoviene este destul de stabilă. De regulă, defuncții se depuneau în decubit dorsal, cu membrele întinse. Uneori una sau ambele mâini sunt plasate pe oasele bazinului. Mai rar este atestată poziția pe o parte cu picioarele ușor îndoite (9,8%) și aproape exclusiv la mormintele cu orientare nordică. Cum s-a menționat mai sus, toate devierile de la poziția de bază (pe spate, cu membrele întinse) sunt mai puțin caracteristice scheletelor cu orientare vestică.

Constituirea ritualului funerar. Rolul principal în constituirea ritualului

Vas cu simbolica calendarului lunar. Dănceni

funerar černjachovian revine culturii Wielbark, al cărei rit de asemenea nu era omogen. Pe lângă majoritatea necropolelor monorituale de incinerație, existau și cele birituale, cu până la 90-96% înhumații. În culturile Wielbark și Černjachov ritul funerar se schimba cu trecerea timpului, în sensul creșterii numărului înhumațiilor. Cauza schimbărilor era evoluția reprezentărilor religioase, specifică pentru diferite triburi germanice în epoca romană târzie și cea a migrațiilor. În cultura Černjachov acest proces se intensifica sub influența popoarelor de stepă. Majoritatea tipurilor de cremațiuni černjachoviene au corespondențe în cultura Wielbark. În Europa de Est nimeresc reprezentanți și ai altor culturi germanice. Anume lor pot să le aparțină incinerațiile cu arme de tip Przeworsk (8 cazuri). Ritualul semnalat la mai mult de 80% de înhumații (în gropi simple, cu orientare spre nord) corespunde tradițiilor Wielbark, deși acest tip de înmormântare îmtr-o măsură oarecare este specific și sarmaților.

În procesul evoluției comunității černjachoviene, în ea se includ și reprezentanți ai popoarelor negermanice, cu tradițiile lor funerare. Aportul purtătorilor ritului de incinerație (slavii, tracii) avea o însemnătate locală și nu poate fi exclus, dar evidențierea unor asemenea morminte nu este posibilă nici chiar statistic (după prevalarea în regiune a anumitor tipuri de cremațiuni). Aportul purtătorilor tradiției înhumației – sarmații și sciții târzii – se determină destul de precis.

Elementul sarmatic, după trăsăturile ritualului funerar, formează două grupuri localizate. Primei îi sunt specifice mormintele cu orientare nordică a defuncților depuși în catacombe și gropi cu nișă, bine reprezentate în cinci necropole din regiunea Mării Negre. Un asemenea ritual era răspândit la triburile *alane*. Pentru a doua grupă sunt caracteristice gropile simple și orientarea sudică a scheletelor. Acestea predomină doar în două necropole din România și sunt specifice pentru *iazigi*, majoritatea cărora, în acest timp, locuiau în Câmpia maghiară. Morminte cu trăsături sarmatice se întâlnesc în Moldova și în unele necropole din alte regiuni.

Ritualul funerar al sciților târzii de la începutul erei noi (morminte în catacombe), cu trecerea timpului se modifică în direcția apropierii lui de cel al populației periferiilor orașelor antice. Sub influența acestora, la sciții târzii se răspândește tipul de gropi cu trepte. Orientarea vestică a scheletelor reflectă reprezentările religioase tradiționale la sciții târzii. Apartenența unor asemenea morminte černjachoviene sciților târzii se confirmă prin datele antropologice și unele trăsături auxiliare: ungerea fundului gropii cu lut galben, prezența în calitate de inventar a opaițelor ș.a. Ca parte componentă a ritualului černjachovian, elementul scitic

târziu este reprezentat pe larg în zona nord-pontică. În Ucraina Centrală şi de Est acesta domină în unele cimitire, dar permanent împreună cu elementul germanic.

Inventarul funerar. În jur de 55% de înhumaţii şi 37-39% dintre incineraţiile černjachoviene conţin un inventar divers. Destinaţia inventarului funerar la vechii germani a fost descrisă foarte plastic de scriitorul medieval islandez Snorry Sturlusson: „*El* (Odin) *a spus că fiecare trebuia să vină în Walhalla cu acele bunuri care au fost cu el pe rug şi să se folosească de ceea ce el singur a îngropat în pământ*" (ultima referire e la tezaurele-comori); „*Oamenii credeau atunci că, cu cât mai sus se ridică fumul rugului funerar în aer, cu atât mai sus va fi cel incinerat, şi el va fi cu atât mai bogat acolo, cu cât mai multe bunuri vor arde împreună cu el*".

Inventarul mormintelor černjachoviene constă din piese vestimentare, obiecte de uz personal şi de cult. Piesele vestimentare sunt reprezentate de fibule, catarame de brâu şi de încălţăminte, diferite podoabe, inclusiv cele care îndeplineau funcţii de talisman şi însemne ale ierarhiei sociale. Acestea sunt mărgelele, diverse pandantive, mai rar cercei, inele, brăţări, coliere. Lucrurile de uz personal în morminte sunt prezentate, în general, de piesele de igienă personală, mici unelte şi ustensile de lucru: piepteni, pensete, cuţite, sule, ace în tuburi de os, fusaiole, uneori amnare de fier şi pietre de cremene. În mormintele bogate de femei se întâlnesc rămăşiţe de sipeţele.

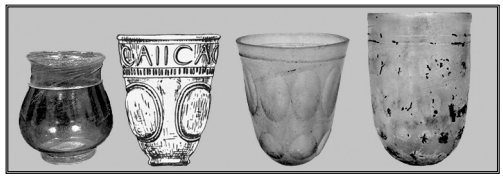
Pandantive de aur. Dănceni

O importanţă deosebită în ritualul funerar al popoarelor antice revenea armelor care se aflau în proprietatea personală a luptătorilor. În necropolele černjachoviene sunt puţine asemenea descoperiri; de remarcat că majoritatea dintre ele provin din morminte de incineraţie (Oselivka, Mălăieşti, Budeşti, Hansca-Lutăria, Dolheştii Mari, Cozia-Iaşi, Târgşor, Mogoşani, Zavadovka, Kompanijcy). În opinia unanim acceptată, acest element este legat de tradiţia Przeworsk. Descoperirea armelor în morminte de înhumaţie a fost atestată, în special, la Dunărea de Jos.

O a treia categorie de inventar o prezintă piesele ce îndeplinesc funcţii de atribute cultice în ritualul funerar. De regulă, ele sunt legate de trapeza defunctului pe lumea cealaltă – vase şi oase de animale. Mai rar se întâlnesc lacăte, opaiţe ş.a. Prezenţa unui număr mare de recipiente ceramice este o trăsătură caracteristică a necropolelor černjachoviene. Ele sunt atestate aproximativ în jumătate dintre mormintele de înhumaţie. În cremaţiuni vesela era cu urme de ardere secundară, având în vedere că ofrandele se depuneau pe rug lângă defunct. Totodată, nu putem stabili dacă avem de a face, poate, cu

rămăşiţe ale ospăţului funerar. În morminte se depuneau toate categoriile de vase, în afară de cele de provizii. Circa 75% constituie oalele grosiere şi străchinile, restul fiind urcioare, castroane, cupe, căni. Uneori, mai ales în necropolele din zona ţărmului de nord al Mării Negre şi a Dunării, lângă defuncţi se depuneau piese valoroase de import – cupe din sticlă, urcioare şi străchini acoperite cu firnis roşiatic, precum şi amfore cu vin. Unele vase, probabil, aveau o semnificaţie rituală. „Sacrale" se consideră castroanele černjachoviene specifice cu trei torţi. O interpretare similară aveau unele urcioare şi cupe decorate cu compoziţii ornamentale complicate şi imagini simbolice. Majoritatea recipientelor din morminte au conţinut cândva produse alimentare, care nu s-au păstrat. Doar uneori în oale se semnalează urme de mâncare arsă. În străchini sau direct pe sol se găsesc oase de animale, de păsări şi coji de ouă. Urcioarele şi cupele confirmă că în meniul ospăţului de după moarte era şi vinul.

Mormintele privilegiate. Monumentele funerare furnizează un material important pentru înţelegerea structurii sociale a comunităţilor černjachoviene. Sunt cunoscute morminte cuprinzând atât o mare cantitate de inventar, cât şi fără inventar. Dar cantitatea pieselor depuse în mormânt încă nu este un criteriu definitiv pentru determinarea stării sociale a defunctului, cu atât mai mult în privinţa înhumaţiilor, când structura inventarului depinde de orientarea gropii. Rezultate mult

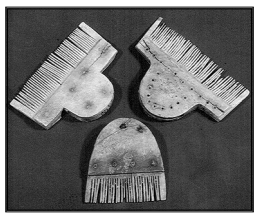

Cupe din sticlă. Dănceni, Mălăieşti, Slobozia-Chişcăreni, Ciocîlteni

mai sigure pot fi obţinute prin abordarea complexă a acestei probleme, ţinându-se cont de componenţa cantitativă şi calitativă a inventarului, de tipul construcţiei funerare şi de amplasarea mormântului în cadrul cimitirului.

Problema evidenţierii mormintelor černjachoviene privilegiate s-a abordat în lucrările lui V. Bierbrauer, B.V. Magomedov şi M.M. Kazanski. Însumând observaţiile acestor cercetători, pot fi subliniate următoarele trăsături pentru evidenţierea unor morminte aparţinând reprezentanţilor „vârfurilor sociale" ale comunităţii černjachoviene: gropi sepulcrale mari şi adânci (peste 2,5 m.p., după M.M. Kazanski), uneori cu construcţii din lemn; prezenţa armelor şi a pieselor echipamentului de călăreţ, în primul rând, al pintenilor; recipiente pentru băut – cupe ori pahare de sticlă sau lut; catarame de încălţăminte sau centiron (cataramă pe umăr); podoabe de aur şi argint; obiecte din bronz şi argint; amfore cu vin; prezenţa rămăşiţelor de ţesături fine; seturi pentru jocuri; poziţia centrală a mormântului în cadrul necropolei sau al unui grup de morminte.

Vestimentaţia. Dintre accesoriile vestimentare ale černjachovienilor s-au păstrat doar unele componente ale hainelor: fibule şi catarame, pre-

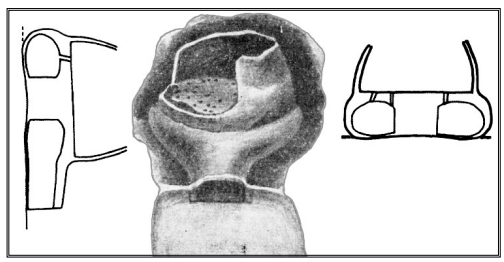

Piepteni. Dănceni

cum şi podoabe-salbe, diferite pandantive, brăţări, inele şi coliere. Multe dintre ele au analogii în Europa Centrală şi de Nord, sau sunt lucrate la fel. Este vorba despre aproape toate fibulele, o parte dintre tipurile de catarame din bronz şi argint, mărgele şi pandantive din chihlimbar, pandantivele-amulete în formă de lunulă şi *topor al lui Thor*, anumite coliere şi ace de păr. Amuletele-căldăruşă şi „*măciuca lui Ahilles*" sunt de sorginte antică, dar s-au răspândit pe larg în mediul german. Origine locală, din zona ţărmului Mării Negre o are, probabil, cel mai numeros tip de catarame turnate. De proveniență sarmatică se consideră mărgelele din sticlă, carneol şi coral, a căror răspândire largă se datora comerţului activ cu provinciile orientale.

Mărgele. Dănceni

Piesele păstrate şi localizarea acestora în morminte permit reconstituirea parţială a costumului černjachovienilor. Mormintele de bărbaţi conţin fibule şi catarame, mărgele, amulete-pandantive şi piepteni. Probabil, pieptănătura bărbaţilor avea o importanţă deosebită. La goţi părul lung era un însemn al omului liber. Mormintele de femei conţineau salbe de mărgele, fusaiole, fibule. Costumul feminin se completa cu o gentuţă, în care se găsea un set de piese mici – ustensile de cusut, pieptenele, amulete, după modelul triburilor germanice din Europa Centrală, – şi practic corespundea cu cel al culturii Wielbark. Se constată şi influenţa stilului sarmatic. Spre faza finală a culturii Černjachov capătă o largă răspândire ansamblul alcătuit dintr-o pereche de fibule, o cataramă şi o salbă. Acest set „etnografic" ulterior este atestat la costumul feminin în epoca medievală timpurie, cunoscut datorită materialelor din necropolele regatului Ostgot din Italia, a celui Vestgot din Spania şi a goţilor din Crimea.

Ceramica. Ca şi în cadrul altor culturi, cea mai numeroasă categorie de materiale în siturile černjachoviene o constituie ceramica. Majoritatea recipientelor erau executate la roata olarului, purtând amprenta unei unificări meşteşugăreşti. Tehnologia realizării ceramicii a fost preluată din provinciile romane, iniţial, probabil, prin experienţa meşteşugarilor-prizonieri, care ulterior a fost însuşită de meşterii locali. Oalele şi vasele de

Cuptor de ars ceramica. Budeşti

provizii černjachoviene, în majoritate, practic, fără modificări, repetă formele cunoscute în provinciile dunărene. Multe tipuri de urcioare pot fi recunoscute după prototipuri romane, dar cea mai mare parte dintre ele capătă profil bitronconic, caracteristic culturii Wielbark. În alte tipuri de urcioare, căni, diferite castroane meşterii locali dezvoltau tehnica prototipurilor wielbark, przeworsk şi chiar modele jutlandeze. La decorarea recipientelor, de asemenea, se observă continuarea şi dezvoltarea stilului de ornamentare specific culturii Wielbark.

Vase lucrate cu mâna. Dănceni, Budeşti ş.a.

Vasele modelate cu mâna, de regulă, reflectă vechile tradiţii etnoculturale, în afară de acele ce imită exemplarele executate la roată. Formele, în general, se încadrează în limitele tipologiei ceramicii culturilor precedente sau a celor limitrofe. Particularităţi locale are ceramica din regiunea Nistrului Superior (continuarea tradiţiilor locale de tip Zubrick) şi nord-pontică (cele mai apropiate analogii fiind în ceramica sciţilor târzii şi a sarmaţilor). Pentru restul teritoriului ceramica lucrată cu mâna este atestată preponderent în monumentele etapei timpurii a culturii şi corespund prioritar prototipurilor Wielbark. În cazuri aparte se întâlnesc tipurile culturilor Kiev sau carpo-dacice.

Vase de băut. Brăviceni, Dănceni, Budeşti

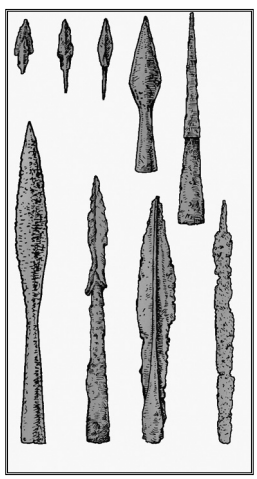
Setul de veselă černjachovian, în afara recipientelor grosiere (oale şi vase de provizii), includea un asortiment larg de forme de uz comun, printre care un loc semnificativ îl aveau vasele de băut. Prin aceasta vesela černjachoviană se deosebea distinct de cea din culturile legate de linia slavă de dezvoltare (Zarubinec târzie, Zubrick, Kiev, Kolčin, Pen'kovka, Praga).

Unelte şi ustensile. Printre obiectele gospodăreşti cea mai reprezentativă grupă o alcătuiesc uneltele universale de dimensiuni mici – diverse tipuri de cuţite, sule, ace cu tuburi de păstrare din oase de păsări. În morminte se descoperă şi piese de toaletă – piepteni executaţi din coarne de cerb, cuţite miniaturale, foarfece cu arc, pensete şi *auriscalpiume* (ustensile pentru curăţarea urechilor) din bronz şi argint, bricege de ras, şi, mult mai rar, oglinzi metalice. Pieptenii din fier, probabil, aveau destinaţie de cult. Dintre piesele de utilizare casnică sunt cunoscute amnare, chei pentru lacăte de la uşi, lacăte cilindrice cu arc şi chei pentru ele. În mormintele

bogate se găsesc detalii metalice de la sipeţele. Se mai întâlnesc detalii din fier de la căldări din lemn – cercuri şi urechiuşe. S-au descoperit furculiţe lungi din fier pentru prepararea cărnii. La europeni erau populare jocurile de noroc antice, fiind găsite zaruri din os şi jetoane din sticlă, lut şi piatră. Toate aceste piese au analogii în culturile germanice din Europa Centrală şi în provinciile romane, altele, după aceleaşi prototipuri, fiind executate pe loc. Oglinzile din aliaj metalic alb se răspândesc în Europa în perioada hunilor şi sunt caracteristice culturilor de stepă.

Arta militară

În siturile černjachoviene au fost descoperite cca 200 de piese de armament (spade şi detalii de teacă, pumnale, detalii de scut, topoare, vârfuri de lance, suliţă şi săgeată), precum şi elemente ale echipamentului pentru călăreţ şi de harnaşament (zăbale şi pinteni). Aceste piese îşi au cele mai apropiate analogii în teritoriile Europei Centrale. Apariţia în etapa târzie a culturii Černjachov a pumnalelor lungi şi a plăcilor din os de la arcul complex reflectă influenţa alanilor nomazi, apariţia vârfurilor de săgeată cu trei aripioare fiind în legătură cu hunii.

Arme. Comrat, Lopatna, Ruseni ş.a.

Conform destinaţiei, armele sunt de două categorii. Suliţele, lăncile şi arcurile prezintă tipuri universale, fiind folosite atât în luptă, cât şi la vânătoare. Fiecare bărbat avea deprinderi de a le mânui. Cu asemenea arme erau dotaţi luptătorii de rând, convocaţi doar în caz de război.

Spadele, scuturile, topoarele erau arme utilizate exclusiv în lupte şi le puteau mânui doar persoanele cu pregătire specială. Prezenţa acestei categorii de arme mărturiseşte despre existenţa în societate a unui grup de luptători profesionişti. Aceasta corespunde datelor din izvoarele scrise despre detaşamentele alcătuite din cei mai buni luptători pe lângă căpeteniile goţilor. Echipamentul călăreţului avea nu numai destinaţie militară, el semnifica şi rangul aristocratic al acestuia.

Tezaure monetare

În aşezarea Holmskoe III a fost găsit un tezaur constând din 93 de monede de argint de acelaşi tip ale împăratului Constantius II (337-361), emise în anul 354, bine conservate. Acestea practic nu au fost în circulaţie. Tezaurul consemnează data distrugerii aşezării respective. Nu este unicul caz pentru teritoriul interfluviului Nistru-Prut. În anul 1951 în aşezarea culturii Černjachov de lângă satul Budăi (r-nul Orhei) (*vezi il. pag. 615*) a fost găsit un tezaur alcătuit din 126 de monede de argint ale aceluiaşi împărat. Un tezaur similar, cu 21 de monede, a fost semnalat în

Depozitul de la Grušivci

anul 1973 lângă Chișinău. Un alt tezaur, incluzând și monede mărunte din bronz bătute pe timpul lui Constantius II, datat cu cea mai târzie monedă a lui Iulian II (361-363), provine din așezarea de lângă satul Lucașeuca, Orhei.

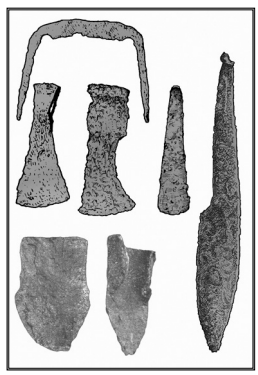
Perioada domniei lui Constantin I și a succesorilor acestuia este reprezentată pe larg de descoperirile monetare de la Dunărea de Jos. Acestea sunt monede din bronz și cupru ale lui Constantius II găsite în împrejurimile orașelor Izmail și Chilia, moneda de bronz de la fortificația romană de la Orlovca, nouă monede ale lui Constantin I și ale fiilor săi descoperite în umplutura Valului de Jos al lui Traian, toate în regiunea Odesa din Ucraina.

În stepa dunăreană, în particular în raioanele ucrainene Sărata și Tatarbunar, în raionul Vulcănești din Republica Moldova, de asemenea au fost semnalate descoperiri monetare din perioada lui Constantius II. Este semnificativ că printre descoperirile monetare datate în sec. IV, 42,2% revin exemplarelor lui Constantius II. După al treilea sfert al sec. IV, în zona nistreană este atestată o perioadă, practic, fără monede. Aceasta, neîndoielnic, indică asupra unui cataclism militar-politic de proporții, în rezultatul căruia încetează viața în așezările culturii Černjachov și dispare populația sedentară din această zonă, cauza fenomenului fiind invazia hunilor.

Agricultura și meșteșugurile

Activitatea de producție și uneltele de muncă reflectă procesele și legăturile economice într-o măsură mai mare, decât tradițiile etnice. Agricultura și creșterea vitelor jucau rolul principal în economia culturii Černjachov. Populația dispunea de unelte agricole de tipuri provinciale: brăzdare de fier pentru arat, săpăligi, seceri, coase. Subliniem descoperirile pietrelor de râșniță. În așezări a fost găsită o mare cantitate de astfel de unelte, ceea ce demonstrează existența agriculturii prin arătură, care asigura un înalt nivel demografic al purtătorilor culturii în discuție. Judecând după descoperiri, se cultiva orzul, secara, grâul, ovăzul, cânepa, mazărea, lintea și tomatele.

Structura turmei vitelor crescute, conform datelor osteologice, includea bovinele, porcinele, ovicaprinele și caii. S-au găsit oase de păsări domestice. Componența turmelor varia în funcție de regiune. În așezările din stepă erau de două ori mai multe rămășițe osoase de cai și de cinci ori mai puține oase de porcine decât în zona de silvostepă. Vânatul și

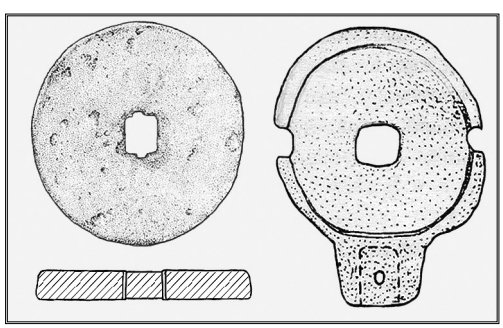
Unelte din fier. Budeşti, Zăicana, Sobari ş.a.

pescuitul nu jucau un rol esenţial în gospodăria černjachoviană.

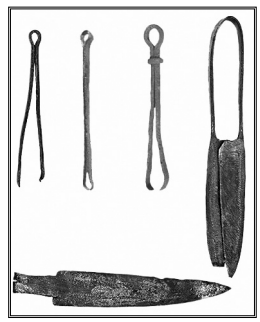
Asortimentul pieselor din metal executate pe loc numără în jur de 60 de categorii – mult mai mult decât în perioada precedentă şi cea ulterioară. Prelucrarea metalelor cunoaşte o tehnică deosebită, apropiată tradiţiilor culturale ale triburilor Europei Centrale, care la rândul lor continuau moştenirea celtică şi a triburilor baltice.

Meşteşugarii černjachovieni erau familiarizaţi şi cu tehnologiile din provinciile dunărene, care de asemenea se bazau pe moştenirea celtică. Componenţa aliajelor de cupru reflectă interacţiunea a două zone mari de prelucrare a metalelor – baltică şi nord-pontică, determinate nu atât de tradiţia reţetelor, cât de sursele de materie primă. Aliajul complex de zinc în formă de lingouri se putea aduce din regiunile de extragere a cuprului din Scandinavia, care asigurau bazinul baltic şi regiunile culturale legate cu acesta.

Sub influenţa provinciilor romane apar noi meşteşuguri de prelucrare a lemnului – strungăritul şi butnăritul. În zona Nistrului Superior, pe baza locurilor cu tuf activa un atelier de confecţionare a pietrelor pentru râşniţele de mână după tipul râşniţelor legionarilor. Torsul şi ţesutul rămâneau, tradiţional, activităţi de producere casnică. În mormintele černjachoviene de femei se găsesc detalii de fus, fretări tubulare din argint şi bronz, asemănătoare celor din Europa Centrală şi de Nord.

Pietre de râşniţe. Ruseni, Cobusca Veche

Piese de toaletă. Mălăieşti, Mihălăşeni ş.a.

Grupurile etnice

Coroborarea surselor arheologice cu cele istorice permite evidenţierea mai concretă a grupurilor etnice care constituiau populaţia culturii Černjachov.

În majoritatea siturilor sunt prezente elemente ale culturii Wielbark, ai cărei purtători, în opinia unanim acceptată, erau triburile gotice. Istoria acestora a fost expusă în sec. VI de către Iordan (485-?). Acest popor a avut o istorie etnică complicată şi încă până la migrarea în Europa de Est includea originari din Scandinavia, locuitori băştinaşi de pe ţărmul de sud al Mării Baltice, fapt confirmat şi de datele antropologice. Ulterior, prin migrarea lor din sec. III şi de mai târziu, în urma unor contacte active, în comunităţile gotice se includ şi reprezentanţii altor popoare. În limitele arealului culturii Černjachov triburile gotice se divizează în două ramuri: în zona de silvostepă locuiau *greutungii (ostrogoţii)*, iar în stepa de pe ţărmul de

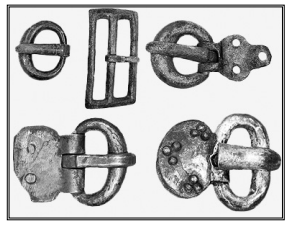
nord al Mării Negre erau *tervingii (vizigoții)*. Grupări nu prea mari de goți existau și în Tracia (*goții „mici*").

Izvoarele scrise mărturisesc că în perioada romană târzie contactează cu goții și alte triburi germanice. *Gepizii* aveau origine comună cu goții, monumentele lor timpurii fiind imposibil de delimitat. După migrarea goților spre sud, cultura Wielbark de pe Vistula își schimbă aspectul său (faza Cecel) și este legată exclusiv de gepizi, regiunea Volynia fiind zona de contact a acestor popoare. *Vandalii* constituie elementul etnic de bază al culturii Przeworsk, de care sunt legate incinerațiile cu arme atestate în opt dintre necropolele culturii Černjachov, precum și răspândirea castroanelor cu trei torți. *Gerulii* la mijlocul sec. III au fost strâmtorați de danezii de pe peninsula Iutlandia. Legăturile culturii Černjachov cu acest ținut este urmărită prin răspândirea „caselor lungi" și alte materiale (fibulele *monströso*, pieptenii din fier, anumite tipuri de vase, inscripțiile runice ș.a.).

Conform informațiilor lui Ammianus Marcellinus, pe teritoriul României actuale, pe râul Buzău locuiau *taifalii*, de care sunt legate rarele morminte cu arme din Muntenia, aparținând tradiției funerare Przeworsk.

Printre purtătorii culturii Černjachov se evidențiază două grupuri ale reprezentanților popoarelor de origine iraniană – sarmații și sciții târzii.

Încă din sec. II stepa ucraineană era ocupată de *alani* – purtătorii tradiției mormintelor în catacombe și nișe, cu orientarea nordică a defuncților. Asemenea morminte constituie 1% în majoritatea necropolelor černjachoviene și doar în zona nord-pontică – 20%, cifre care reflectă ponderea elementului sarmato-alan.

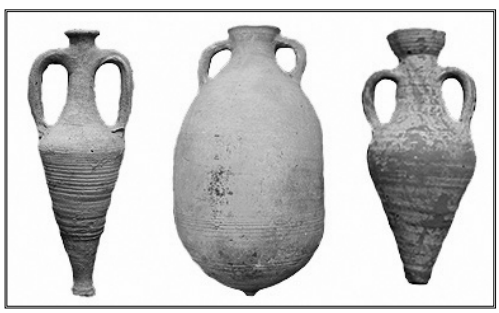
Catarame. Budești, Dănceni, Brăviceni

Sciții târzii de pe țărmul de nord al Mării Negre, ca și alte etnii semibarbare, aveau o cultură elinizată și, posibil, vorbeau limba greacă. După răspândirea aici a culturii Černjachov (răscrucea sec. III-IV), ei reprezentau populația de bază a zonei, iar unele grupuri s-au strămutat în teritoriile Ucrainei Centrale și de Est, precum și în Moldova. Nu este exclus ca ei să fi format în societatea černjachoviană substratul comercial-meșteșugăresc. Etnia *slavilor* în componența culturii Černjachov poate fi legată de două grupuri de monumente: la vest sunt așezările de tip Čerepin, iar la est – cele cu elemente ale culturii Kiev. Siturile ambelor grupuri sunt delimitate în spațiu, cultura lor materială având asemănări și deosebiri. Dintre trăsăturile comune amintim semibordeiele de formă pătrată, tradițiile funerare, care nu lasă prea multe urme arheologice, iar în ceramica modelată cu mâna prevalează oalele.

Arealul de sud-vest al culturii Černjachov include teritoriul unde mai înainte se aflau culturile geto-dacice (tracice). Către începutul epocii romane târzii cele mai numeroase popoare nord-

tracice rămâneau a fi dacii şi carpii. Primii, puternic romanizaţi, trăiau în provincia Dacia şi în Muntenia (monumentele de tip Chilia-Militari). Carpii ocupau pământurile de la versanţii Carpaţilor până la râul Prut (cultura Poieneşti-Vârteşcoi, care dispare la sfârşitul sec. III). În perioada războaielor scitice (238-275) carpii sunt aliaţii goţilor, care mai târziu îi strâmtorează de pe pământurile lor. Izvoarele romane mărturisesc despre strămutarea unor grupuri numeroase de carpi pe pământurile Imperiului la răscrucea sec. III-IV.

O anumită parte a populaţiei carpo-dacice s-a inclus în arealul culturii Černjachov (Sântana de Mureş). Vestigiile acesteia sunt reprezentate de rarele descoperiri de ceramică specifică, modelată cu mâna, din morminte de diferite tipuri (inclusiv înhumaţii) şi în aşezări. Elementele tracice din monumentele de tipul Čerepin sunt în legătură cu moştenirea culturii Lipica. În aşa fel, rolul componentei tracice în culturia Černjachov nu a fost semnificativ, şi trăsăturile sale arheologice nu permit de a evidenţia un anumit grup teritorial-etnografic de monumente.

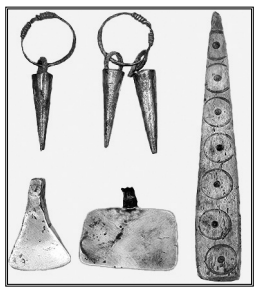

Amfore de import. Brăviceni, Paşcani, Mălăieşti

Caracteristica antropologică

O contribuţie deosebită la cercetarea problemei componenţei etnice a populaţiei černjachoviene o aduc datele antropologice. Însă această posibilitate este oarecum limitată din cauza răspândirii ritului incineraţiei – până la jumătate din morminte. Dar anume această tradiţie era caracteristică triburilor slave, tracice şi multor dintre cele germanice. În afară de aceasta, peste 40% dintre înhumaţii au fost distruse în vechime. Drept rezultat, practic pentru majoritatea regiunilor culturii Černjachov (exceptând zona Nistrului Superior, unde necropolele nu au fost cercetate) au fost evidenţiate mărturii ale fluxurilor de migraţii dinspre vest. În aceste procese erau implicaţi originari din regiunea baltică, Europa Centrală şi de Nord, fapt ce poate fi pus în legătură cu mişcarea goţilor. Tipuri asemănătoare de cranii au fost descoperite şi în necropolele vizigote (sec. V-VII) din Peninsula Iberică.

Majoritatea černjachovienilor din sudul Ucrainei sunt legaţi genetic de populaţia scitică târzie şi antică grecească. A fost urmărită migraţia acestora în regiunile centrale şi de est. Prezenţa sarmaţilor s-a dovedit a fi nesemnificativă. Şi, în sfârşit, pentru prima dată au fost descoperite vestigii antropologice reale ale etniei slave în cultura Černjachov. Asemănarea cu tipurile antropologice ulterioare ale slavilor de est şi de vest este reflectată în seria de cranii de femei din necropolele Ucrainei de Vest, deşi în seria celor de bărbaţi domină prioritar le-

Pandantive. Dănceni, Brăviceni, Budeşti

găturile cu populaţia culturii Wielbark. Aceste femei, probabil, nu erau de origine locală. În acelaşi timp, la o distanţă de 50-100 km de necropolele nominalizate, în regiunea învecinată a Nistrului Superior este localizat grupul de aşezări Čerepin-Teremcy cu trăsături slave în cultura materială. Este de presupus că o parte din bărbaţii-germanici aveau soţii de origine slavă din triburile învecinate.

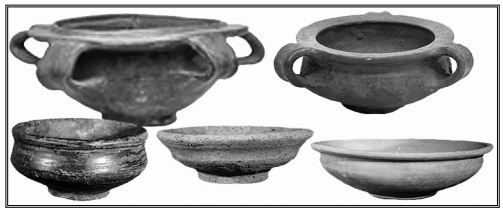
Goţii în izvoarele scrise

Iniţial, în textele scrise, se utilizau diferite denumiri ale triburilor gotice – *ostrogoţi*, *vizigoţi* sau *greutungi* şi *tervingi*. În sec. III aceste triburi constituie două formaţiuni aparte, care în urma campaniilor militare comune s-au unit către mijlocul sec. IV, când sunt semnalaţi de către Ammianus Marcellinus (330-c.400). Până atunci izvoarele scrise desemnează triburile gotice cu nume generice *goţi*, *sciţi* sau *geţi*. Etimologic etnonimul „tervingi" este legat de cuvântul „pădure", acestea fiind triburile care locuiau în pădure. Termenul de „greutungi" provine de la „nisip", „lut" şi desemnează popoarele de stepă. Conform mai multor texte referitoare la amplasarea popoarelor, reiese că tervingii teritorial erau apropiaţi vestgoţilor, iar greutungii – ostrogoţilor, adică primii ocupau poziţia de vest, iar ceilalţi – pe cea de est unul faţă de altul. Cercetătorii plasează unanim pe tervingi la vest de Nistru şi la gurile Prutului. Pe harta lui H. Wolfram se indică coabitarea acestor triburi în Bugeac. Dimpotrivă, zona de silvostepă a Republica Moldova, Moldova românească şi Muntenia sunt desemnate drept areal exclusiv al tervingilor.

În perioada războaielor din sec. III greutungii sunt localizaţi la nord de Marea Neagră. În anii 280-282 împăratul Probus strămută pe teritoriul roman din Tracia un număr mare de barbari, printre ei şi greutungi, după care aceştia dispar din izvoarele scrise. Este de o importanţă deosebită informaţia despre campania lui Valens din anul 365 împotriva tervingilor conduşi de Athanarich, cu care acesta lupta de trei ani. Din descrierea evenimentelor militare reiese că tervingii se găseau la nord de Dunăre. Trecând fluviul lângă Noviodumum (în prezent Isaccea), Valens ajunge în Bugeac, unde are loc o ciocnire cu greutungii. Se poate constata că în a doua jumătate a sec. IV greutungii populau zona de la vest de *tanaiţi*, începând de la Donul Inferior până la Dunărea de Jos, adică stepa nord-vest-pontică. Valens, continuându-şi drumul spre nord între lacurile Ialpug şi Catlabuh şi trecând prin pământurile greutungilor, se ciocneşte cu tervingii, după care încheie pace cu Athanarich. Toate acestea confirmă că la gurile Dunării tervingii locuiau mai la nord de greutungi. R. Vulpe a emis opinia despre

posibilitatea interpretării Valului lui Traian de Nord drept „valul greutungilor" descris de Ammianus Marcellinus, care demarca graniţa acestora cu tervingii. Totodată subliniem că valul respectiv delimitează zona de stepă de cea de silvostepă. Reiese, din izvoarele scrise, că triburile în discuţie erau înrudite. Arheologic, aceasta se reflectă prin faptul că în stepele pontice şi în zona de silvostepă a Moldovei sunt răspândite monumente ale culturii Černjachov cu caracteristici de bază comune, dar care se divizează în două variante locale: de stepă şi pruto-nistreană.

Deosebirea între aceste două variante se observă după un şir de criterii, şi unul dintre ele, care prezintă un interes sporit, este prezenţa trăsăturilor culturii Wielbark, adică gotice. În varianta de stepă ele nu sunt principalele, pe când la monumentele culturii Černjachov din zona de silvostepă a Moldovei sunt mai frecvente, la unele monumente – destul de importante. Pentru zona limitrofă dintre stepă şi silvostepă sunt extrem de elocvente aşezarea şi necropola Budeşti şi necropola Dănceni. La aşezarea de la Budeşti a fost cercetat un complex cu o locuinţă de suprafaţă pe carcasă din lemn de tipul Wielbark. E.A. Rikman, analizând materialele de la Budeşti, a evidenţiat piese ceramice care „se coroborează perfect cu cele gotice timpurii şi târzii şi cu vasele germanice de est". În cadrul necropolei incinera-

Castroane şi străchini.
Brăviceni, Budeşti, Dănceni

ţiile constituie 36%. Într-unul dintre mormintele de la Dănceni a fost găsită o fibulă „monströso", (*vezi il. pag. 595*) pe care autorul o leagă de triburile germanice. Autorul susţine că în acest sit locuia populaţie amestecată, inclusiv goţii. O situaţie mult mai expresivă o indică materialele necropolei Dănceni, având în vedere ceramică de tip Wielbark şi numeroase piese de origine nord-vestică.

O serie de observaţii permit presupunerea că componenţa etnică şi istoria constituirii culturii Černjachov în interfluviul Nistru-Prut şi stepele pontice au fost în mare măsură diferite. În baza expunerii lui Iordanes s-a încetăţenit opinia conform căreia la nord de Marea Neagră triburile gotice s-au împărţit în două părţi, una dintre care s-a îndreptat spre Balcani. Nu este exclus ca drumul acesteia spre vest să fi trecut prin silvostepa Moldovei. Data timpurie de început a funcţionării necropolei de la Dănceni (sfârşitul sec. II – prima jumătate a sec. III), precum şi materialele necropolei de la Hansca-Lutărie ar susţine această ipoteză.

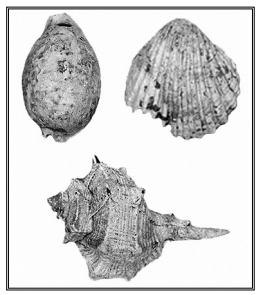
Izvoarele scrise despre apariţia germanicilor în regiunea carpato-dunăreană

Mărturii despre primele apariţii ale germanicilor în preajma graniţelor Daciei în izvoarele scrise sunt puţine, contradictorii şi incerte. Dio Cassius (155-225) scrie despre pătrunderea primilor germanici în regiunea nominalizată în jurul anului 170, când în funcţia de guvernator al Daciei este desemnat Sextus Cornellius Clement, care luptă cu triburile germanice ale vandalilor şi cu costobocii.

La sfârşitul sec. II – începutul sec. III, conform unor tradiţii mai târzii, la graniţele dunărene ale Imperiului apar şi alte triburi germanice de est, care sunt nominalizate în izvoare drept „gotice" sau „scitice" – după locul lor de trai mai la nord de Istros-Dunăre.

Dacă ne referim la alte teritorii – regiunea nord-pontică, acolo, conform unor surse târzii, goţii sunt nominalizaţi destul de timpuriu. În textul lui Iordanes se menţionează că prima stabilire a goţilor în teritoriile Sciţiei a avut loc în Meotida, a doua – în Moesia, Tracia şi Dacia, a treia – din nou în Sciţia, cea pontică. Informaţia este confirmată de Stephan Bizantinul: „*Goţii – popor ce locuieşte în regiunea Meotidei, ulterior ei s-au strămutat în Tracia exterioară*".

În aşa fel, judecând după tradiţia scrisă din sec. IV-VI, goţii apar destul de timpuriu la Dunăre şi la nord de Marea Neagră, mai timpuriu decât aceasta se confirmă arheologic, şi pe parcursul sfârşitului sec. II – sec. III acţionează în două grupări destul de izolate.

Amulete din scoici marine. Budeşti, Dănceni, Cealâc

În prezent este unanim acceptată legarea mişcării triburilor germanice de la Vistula de Jos de schimbarea aspectului culturii Wielbark în faza B2/C1, adică la mijlocul sec. II – începutul sec. III şi migrarea purtătorilor acestei culturi (goţilor) spre sud-vest. Sunt cunoscute monumente gotice timpurii ale fazei B2/C1 în Volynija (Brest-Trišin) şi nu se cunosc mai spre sud, în afară de Peresypok pe râul Sejm, Mocra pe Nistru şi Mangalia în Dobrogea.

Grupuri aparte de germanici, probabil, trec Dunărea (vasul de la Mangalia) şi devin federaţi ai Romei. De asemenea este destul de cunoscută necropola acestei perioade Cozia-Iaşi, amplasată între Carpaţi şi Prut, cu trăsături Przeworsk-Wielbark. Aceste descoperiri constituie mărturii ale apariţiei migratorilor de pe teritoriul baltic care, ajungând la Dunăre, au putut nimeri sub influenţa unei noi „mode" romano-dunărene, schimbându-şi piesele vestimentare. Prin aceasta se lămureşte numărul atât de neînsemnat de elemente nordice şi central-europene pe care le putem evidenţia în prezent.

În mai multe izvoare scrise se întâlnesc noţiunile „*Sciţia*" şi „*sciţi*". Etnonimul „scit" în epoca romană este cumulativ şi desemnează convenţional diferite popoare, care locuiau în

stepele pontice şi care nu aveau nicio legătură cu sciţii propriu-zişi. Situaţia o înţelegeau destul de bine înşişi autorii romani. Plinius scria: „*în general la nord de Istros toate triburile sunt scitice, deşi locurile apropiate de ţărm erau ocupate de diferite popoare; în unele se găseau geţii, pe care romanii îi numesc daci, în unele – sarmaţii…, în altele – sciţii degeneraţi, născuţi de robi sau troglodiţi, după aceştia alanii şi roxolanii. Denumirea de „sciţi" trece treptat asupra sarmaţilor şi germanilor*".

Examinând sursele scrise, se pot trage următoarele concluzii:

1. Judecând după informaţiile lui Iordanes, primii goţi, conduşi de Filimer, s-au deplasat spre Meotida şi cu aceasta istoria lor, conform „Geticii", se întrerupe. Perioada meotică se datează aproximativ între anii 170-220.

2. În continuare se poate vorbi despre perioada dacică a regelui Ostrogota, care începe aproximativ la sfârşitul celei precedente (anii 218-250). Aceşti goţi locuiau între Carpaţi şi Pont şi erau o altă jumătate a goţilor lui Filimer, veniţi la Dunăre, probabil de asemenea în jurul anului 170.

3. În anii 250-251, pe timpul regelui Kniva, are loc divizarea convenţională între *ostrogoţii estici* şi *vizigoţii vestici*, goţii apărând pe întregul litoral pontic, de la Dunăre până la Bosfor şi Asia Mică.

4. Pentru ostrogoţi perioada continuă până la mijlocul sec. V, când sunt strămutaţi în Panonia, iar pentru vizigoţi – până la strămutarea peste Dunăre din anul 378.

Revenind la sursele scrise, constatăm că goţii apar la graniţele de la Dunărea de Jos ale Imperiului aproximativ în anul 238. Nu cunoaştem cu precizie care erau evenimentele din regiune. Unul dintre izvoare relatează că „*carpii luptau cu moesii şi în acelaşi timp începe războiul scitic, fiind pustiită Histria*". Carpii reprezintă un popor dacic. Arheologii români leagă de aceştia cultura Poieneşti-Vârteşcoi dintre Carpaţi şi Prut.

Verigi. Dănceni

În anul 269 o coaliţie de triburi formată din *peucini, greutungi*, *austrogoţi, tervingi, gepizi, geruli* şi *celţi*, cuprinşi de setea jafurilor, au invadat pământurile romane şi le-au pustiit. Probabil unii dintre aceştia doreau să se stabilească în limitele Imperiului, deoarece erau împreună cu familiile. Campania începe de la gurile Nistrului. Barbarii înaintau pe uscat şi pe mare. Încercarea lor de a cuceri Bizanţul suferă eşec, dar este ocupat Cyzicul. Se întreprind încercări de a ataca zonele de litoral ale Greciei, dar barbarii sunt învinşi şi se retrag spre nord, în Macedonia. Victoriile Imperiului asupra barbarilor din 269-270 sunt atât de importante, încât anul 270 a intrat în istoria Statului Roman ca perioada de triumf asupra barbarilor. Dar Roma este nevoită să părăsească Dacia, către anul 274 retrăgându-şi ultimele contingente militare şi coloniştii. Plecarea romanilor din Dacia a deschis teritorii vaste pentru penetra-

țiile germanicilor. Încoace se îndreaptă și alte triburi. În așa fel, direcția expansiunii carpilor devine partea romană a Moldovei și Munteniei, a dacilor liberi – Transilvania. Partea de vest a Banatului este inclusă în zona triburilor sarmatice de pe Tisa. Spațiu de răspândire a goților dunăreni devine Moldova și Muntenia. Între triburile venite aici se duc lupte pentru supremație în lumea barbară.

Căderea Daciei a reprezentat o victorie a tuturor barbarilor, inclusiv a germanicilor. Dacia devine o importantă bază strategică de atac a germanicilor împotriva Imperiului.

Către sfârșitul sec. III se schimbă formele și caracterul relațiilor dintre triburile germanice și Imperiu. Detașamentele gotice, care anterior treceau granița doar pentru jaf și pradă, acum vin la Roma în calitate de federați pentru remunerare.

Etapa finală a culturii Černjachov este marcată de evenimentele politice ale perioadei hunice.

Referindu-se la istoria ulterioară a goților din perioada dominației hunilor, autorii antici descriu evenimentele furtunoase ce au loc pe teritoriul Imperiului Roman. Sciția sau Gotia nu mai constituie regiunea intereselor acestora. Pentru reflectarea ultimelor decenii ale culturii Černjachov pot fi utilizate doar sursele arheologice, care însă nu au suporturi cronologice sigure. Majoritatea specialiștilor-arheologi sunt de părerea că cultura Černjachov își încetează existența în prima jumătate a sec. V. Fără îndoială, o catastrofă demografică pentru populație a consemnat plecarea spre vest a goților conduși de Radagays în anii 405-406, distruși de armata romană. Posibil, ultimele grupuri de goți, purtători de bază ai culturii Černjachov, au părăsit pământurile Europei de Est împreună cu hunii.

Pandantive. Dănceni, Brăviceni, Budești

În Moldova, Muntenia și Transilvania complexele târzii (din perioada hunică) sunt evidențiate doar în baza necropolelor. În regiunea carpato-nistreană acestea sunt necropolele Slobozia-Chișcăreni/Lazo, Mălăiești, Miorcani, Izvoare, Bârlad-Valea Seacă ș.a. Se evidențiază vestigiile din epoca hunică de la Sobari, unde au fost cercetate rămășițele unei construcții din piatră cu coloane, și a fost găsit un element metalic pentru șa de tip hunic. Resturi de construcții din perioada hunică au fost descoperite la Iași-Nicolina. În Muntenia funcționează necropolele Târgșor, Independența, Pietroasele. În Transilvania se cunosc mormintele din necropolele Sântana de Mureș, Târgu Mureș, Fântânele-Rât și tezaurul de la Valea Strâmbă.

Un tablou mult mai complex este urmărit în zona Nistrului de Mijloc, unde coexistă două tipuri de monumente černjachoviene. Așezările de ti-

pul Teremcy (Sokol, Bakota, Bernašovka), puțin deosebite de tipul Čerepin, au fost descoperite pe un spațiu limitat de pe malul stâng al râului. Acestea sunt înconjurate de monumente černjachoviene „clasice" de tipul Kosanovo. Pe parcursul treptei D1 aceste monumente dispar, fapt, probabil, lămurit de retragerea germanicilor spre vest, iar așezările slave își pierd trăsăturile černjachoviene, în primul rând ceramica lucrată la roată. După plecarea spre vest a populației de bază černjachoviene, dispare și această cultură. Dintre purtătorii acesteia pe vechile locuri de habitat rămâne doar populația slavă de la Nistrul Mijlociu și Superior (monumentele de tip Čerepin). Populația de pe Nistrul Mijlociu crește pe contul afluenței celei de la Nistrul Superior și se răspândește spre sud, pe malul drept al Prutului, asimilând populația locală a culturii tumulilor carpatici. Începe o nouă epocă, cea slavă.

7.3. Circulația monedei în perioada romană

Primele conflicte militare între armatele imperiale romane și populația geto-dacică sunt atestate în perioada de domnie a lui Octavian Augustus (27 î.Hr. – 14 d.Hr.). Consolidarea formațiunii statale geto-dacice pe malul stâng al Dunării a devenit un pericol deosebit pentru provinciile romane din dreapta fluviului. Acest fapt a sporit numărul campaniilor militare ale romanilor peste Dunăre, iar în perioada de domnie a lui Traian (98-117), către anul 106, a dus la cucerirea dacilor. Luând în considerație semnificația strategică a teritoriului din stânga Dunării, Imperiul Roman introduce un sistem de dependență a triburilor „barbare". După campaniile militare romane, pământurile dintre Carpați și Dunăre, precum și un îngust teritoriu din zona litoralului de nord-vest al Mării Negre au fost incluse în provincia Moesia Inferior.

Depozitul de la Budăi, sec. IV

Orașul-colonie grecească Tyras, probabil, de la începutul sec. II la fel este inclus în provincia Moesia Inferior. Ca și cetățile de pe Dunăre, Tyrasul recapătă un semnificativ rol strategic și contribuie la restabilirea comerțului în regiune.

În perioada romană timpurie și târzie un rol important în dezvoltarea comerțului și economiei locale revine monedei Imperiului Roman, bătute din aur, argint sau bronz. După reforma monetară a lui Nero (54-68), în anul 64 sistemul monetar arăta astfel: *libra* = 42 *aureusi* (monede de aur cu greutatea medie de 7,80 g) = 25 *denari* (monede de argint cu greutatea medie de 3,41 g) = 50 *quinari* (monede de argint, care aveau valoare de jumătate de denar (în depozite este fixată sporadic)) = 100 *sestertii* (monede de bronz cu greutatea de 25-27 g) = 200 *dupondii*, numite și *orichalc* (cu greutatea de

Marcus Aurelius (161-180), *denarius*

13-14 g) = 400 *asi* (monede de cupru cu greutatea de 11-12 g).

În urma cuceririi Daciei şi, probabil, prin acumularea mai multor comori provenite din jafuri, conţinutul metalelor preţioase în monedele romane a crescut semnificativ. În acelaşi timp şi stilul emisiunilor monetare s-a îmbunătăţit. Perfecţionarea aspectului artistic şi volumul mare al producţiei monetare a împăratului Traian au făcut ca piesele lui să rămână în circulaţie timp îndelungat. Concomitent, emisiunile monetare ale urmaşilor săi, amestecându-se cu cele de la începutul sec. II, devin o componentă haotică şi pestriţă a circuitului monetar.

Pe parcursul investigaţiilor influenţelor romane în regiune, putem urmări o scădere treptată a cantităţii de monede. În linii generale putem să subliniem că acest proces a depins şi de situaţia social-economică din Imperiu. În privinţa factorilor care au influenţat criza economică de la mijlocul sec. II, există mai multe păreri. Predomină opinia că după anul 167 explorarea minelor de aur din provincia Dacia a fost redusă. Acest fapt a condus la scăderea cotei metalului preţios nu numai în emisiunile de aur, dar şi în cele de argint. În timpul domniei lui Marcus Aurelius (161-180), emiterea monedelor din bronz a fost la fel micşorată. Diminuarea emisiunilor, probabil, a avut loc din cauza majorării cheltuielilor pentru producerea monedelor şi a scumpirii procesului de prelucrare a celor două componente ale aliajului metalic. Toate acestea au făcut ca costul real al monedelor din bronz să fie mai ridicat decât valoarea lor nominală.

În situaţia creată, cu scopul de a menţine echilibrul pe piaţa coloniilor romane şi a oraşelor greceşti, a fost permisă baterea locală a monedelor. Pentru ca piesele de cupru noi să se încadreze în sistemul monetar deja existent, monedele locale trebuiau să poarte pe avers valoarea nominală precizată, consemnată cu literele greceşti A, B, Γ, Δ, E. Astfel, valoarea nominală monetară avea un index numeric, care se diviza în fracţii mai mici. Spre exemplu, după părerea lui C. Kiriţescu, cota nominală a unui *sestertius* era egală cu Δ.

Un oarecare echilibru în sistemul monetar a fost atins sub domnia lui Septimius Severus (193-211) şi a urmaşilor săi. Graţie retopirii pieselor monetare cu conţinut mare de argint, bătute până la Commodus (180-192), vistieria imperială a obţinut un profit

Crispina (178-182), *sestertius*

Alexander Severus (222-235), *denarius*

imens. Profitul a fost şi mai mare pentru că conţinutul argintului în denarii noi emişi a fost redus cu 50%. Însă în timpul domniei lui Caracalla (211-217) veniturile vistieriei deja au fost consumate. Caracalla, confruntându-se cu o nouă criză economică, introduce o unitate monetară nouă – *antoninianul* (un alt nume al lui Caracalla fiind Antoninus). Dar chiar de la începutul apariţiei sale (215), antoninianul a avut o valoare nominală ridicată, unele dintre emisiuni fiind bătute din cupru argintat. Piesa *antoninianus* a fost destinată, pe de o parte, pentru a acoperi restanţele armatelor, iar, pe de altă parte, economisind cheltuielile vistieriei, a pus la îndemâna populaţiei o monedă nouă de valoare mijlocie.

Următoarea criză financiară s-a declanşat pe la mijlocul sec. III şi a coincis cu criza generală în Imperiul Roman. Acest proces a fost însoţit de epuizarea, închiderea şi, ca urmare, micşorarea volumului de explorare a minelor de metale preţioase, unele dintre care funcţionau încă din antichitate. În acelaşi timp, depozitarea mai multor piese monetare din argint de către populaţia locală nu a permis autorităţilor retopirea şi refolosirea acestora. Scăderea aliajului de metale preţioase în monedele bătute din aur şi argint a dus, în ultimă instanţă, şi la micşorarea greutăţii medii a monedelor bătute din metal comun.

În această situaţie Alexander Severus (222-235) a întreprins o încercare timidă de a unifica sistemul monetar şi de a-l aduce la un echivalent standard. Greutatea monedelor de aur, căzută în timpul domniei lui Caracalla de la 7,15 la 6,50 g, a fost stabilită la 6,80 g. Moneda *antoninianus*, care între timp a pierdut mult din greutate, a fost scoasă din circulaţie şi înlocuită cu emisiuni de denari, însă cu titlu scăzut (cca 350%).

Regulile noi nu au funcţionat prea mult. Deja în perioada de domnie a lui Gordianus III (238-244), antoninianul a fost readus în circulaţie, denarii fiind bătuţi numai ocazional. Insuficienţa de argint pentru producerea monedelor se resimţea din ce în ce mai tare. Acest fapt a influenţat reducerea greutăţii în emisiunile de aur şi metal comun. Spre exemplu, în timpul lui Gordianus III greutatea medie a unui *sestertiu* era de 18 g (în perioada domniei lui Nero acesta cântărea 25-27 g), iar *aureusul* – 5,10 g (sub Nero având 7,80 g). În intervalul de domnie a împăraţilor Gordianus III – Gallienus (260-268) încetează baterea monedelor locale în

Constantinus I (306-337), *follis* (313), Antiohia

Constantius II (337-361), *siliqua*, Konstantinople

orașele grecești și coloniile romane de pe litoratul Mării Negre.

O schimbare radicală a situației pe piața financiară a avut loc abia sub Diocletianus (284-305), în anul 294, concomitent cu reformele operate și în celelalte domenii. Pe piață au apărut unități monetare noi, de calitate (denumirile unora nu sunt cunoscute): moneda de aur de 5,4 g, moneda de argint de 3,4 g, *nummus* sau *follis* – moneda de bronz cu greutatea medie de 10 g cu două valori nominale mai mici, de 3 și 1,3 g. În 301 reforma monetară din anul 294 a căpătat o oarecare finalitate logică, unitățile monetare căpătând un curs strict fixat: 1 *aureus* = 1600 *denari,* moneda de argint = *100 denari, nummus = 20 denari.* Moneda de bronz cu greutatea de 3 și 1,3 g era egală respectiv cu 5 și 2 *denari.*

La fel, schimbări importante se petrec și în timpul domniei lui Constantinus I (306-337). În anul 309 el micșorează greutatea emisiunilor de aur până la 4,5 g și introduce două piese de argint noi: *siliqua* cu greutatea de 2,3 g și jumătatea de siliquă, cântărind 1,1 g. Răspândirea teritorială a acestor emisiuni a avut o rezonanță mai mică decât emisiunile de argint din perioadele anterioare. Pe parcursul secolului IV au fost introduse mai multe specii monetare bătute din bronz, care totuși au fost prezente temporar pe piață și au rămas în circulație numai în perioadele de domnie a emitenților lor.

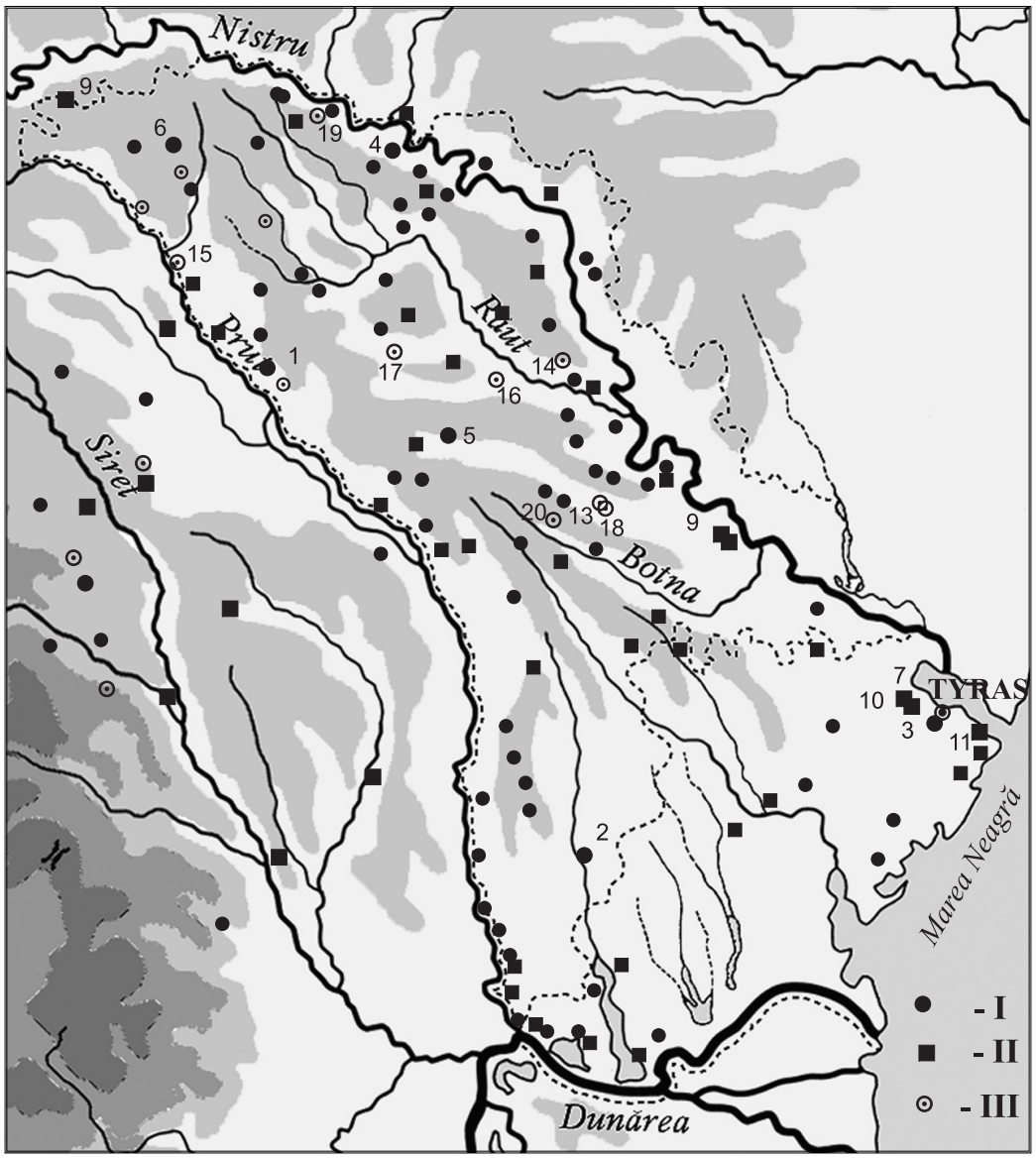
În secolele III-IV populația din spațiul carpato-nistrean era antrenată în relațiile comerciale cu provinciile Imperiului Roman și orașele grecești nord- și vest-pontice. Negustorii aduceau diferite produse din sticlă, bronz, amfore ceramice cu vin și ulei de măsline. Produsele erau importate de către populația „barbară" prin intermediul căilor comerciale de pe uscat și pe apă (pe râurile Prut, Nistru și afluenții acestora).

Orașul Tyras ocupa un loc de frunte în relațiile de negoț, legând triburile din bazinul Nistrului cu regiunea nord-pontică. O semnificație deosebită Tyrasul a obținut după ce aici au fost cantonate și unități militare din Imperiul Roman. În timpul dominației romane cetatea Tyras, ca și orașele-colonii grecești Olbia și Chersonessos, a constituit o verigă intermediară în sistemul militar-administrativ și comercial roman.

Descoperirile numismatice din perioada romană în regiune sunt semnalate prin peste douăzeci de te-

Constans (337-350), AE4, Antiohia

Depozite şi descoperiri izolate de monede romane (selectiv).

I – secolul II: 1- Călineşti-1878; 2 – Taraclia-1936; 3 – Peremožnoe-1853; 4 – Soroca-1971; 5 – Ţibirica-1969; 6 – Rotunda-1965;

II – secolul III: 7 – Vypasne; 8 – Bender-1914; 9 – Larga-1922; 10 – Vypasne; 11 – Šabo-1968; 12 – Proteagailovca-1961, suburbie a oraşului Tighina;

III – secolul IV: 13 – Chişinău-1973; 14 – Budăi-1957; 15 – Branişte-1971; 16 – Lucăşeuca-1953; 17 – Chirileni-1952; 18 – Chişinău-1972; 19 – Cremenciug-1970; 20 – Malcoci-1972.

zaure monetare şi prin mai multe descoperiri monetare izolate. După cum s-a stabilit, cca 80% dintre acestea le constituie monedele de argint, peste 10% fiind depuneri cu emisiuni de bronz. Monedele de aur reprezintă numai câteva procente. În lucrările lui V.V. Kropotkin şi A.A. Nudel'man tezaurele au fost clasificate în câteva categorii, delimitate în trei grupuri cronologice:

Grupul I – secolul II: tezaurele Călineşti-1878, com. Călineşti, raionul Făleşti, Taraclia-1936, com. Taraclia, raionul Taraclia, Peremožnoe-1853, raionul Bilgorod-Dnistrovs'kji, regiunea Odesa, Ucraina, Soroca-1971, mun. Soroca, raionul Soroca, Ţibirica-1969, com. Ţibirica, raionul Călăraşi, Rotunda-1965, com. Rotunda, raionul Edineţ şi altele;

Grupul II – secolul III: tezaurele Vypasne, raionul Bilgorod-Dnistrovs'kji, regiunea Odesa, Ucraina, Bender-1914, mun. Tighina/ Bender, Larga-1922, com. Larga, raionul Briceni, Vypasne, raionul Bilgorod-Dnistrovs'kji, regiunea Odesa, Ucraina, Šabo-1968, raionul Bilgorod-Dnistrovs'kji, regiunea Odesa, Ucraina, Proteagailovca-1961, o suburbie a oraşului Tighina şi altele;

Grupul III – secolul IV: tezaure Chişinău-1973, mun. Chişinău, Budăi-1957, com. Budăi, raionul Orhei, Branişte-1971, com. Branişte, raionul Rîşcani, Lucăşeuca-1953, com. Selişte, raionul Orhei, Chirileni-1952, com. Drăgăneşti, raionul Sîngerei, Chişinău-1972, mun. Chişinău, Cremenciug-1970, com. Cremenciug, raionul Soroca, Malcoci-1972, com. Malcoci, raionul Ialoveni şi altele.

După părerea cercetătorilor, structura tezaurelor din sec. II arată că începutul depunerilor de piese romane s-a petrecut începând cu sec. II, deci în timpul domniei lui Antoninus Pius (138-161).

În grupul al doilea intră nu numai monede bătute la începutul sec. III, dar şi piese din secolul II şi chiar din sec. I. Fenomenul acesta arată pătrunderea anacronică a emisiunilor romane din centrele Imperiului în teritoriile periferice. Probabil, fenomenul pătrunderii şi depunerii emisiunilor bătute în secolele I-III reflectă răspândirea nesistematică a acestora, situaţia militară din regiune şi a resurselor financiare disponibile în imperiu (resursele cu care au fost plătiţi mercenarii). În cazurile de faţă tezaurele puteau fi acumulate pe parcursul mai multor decenii.

Tezaure monetare din grupul al treilea identifică o perioadă limitată în acumularea acestora. Analiza structurii lor a scos în evidenţă faptul că, dacă tezaurele de până la perioada hunică conţin emisiuni de argint şi bronz, cele din epoca hunică – numai emisiuni de aur.

În urma investigaţiilor lui A.A. Nudel'man s-a stabilit că în tezaurele depuse în sec. III, pe lângă denari, se mai întâlnesc şi emisiuni de cupru, bătute în oraşul Tyras. Locurile de descoperire a acestora sunt situate numai în apropierea oraşului şi ne permit concluzia că piesele tyrasiene de cupru nu

pătrundeau în interiorul regiunii pruto-nistrene, rămânând în circulația monetară din preajma acestui oraș pontic.

Alături de opiniile lui V.V. Kropotkin și A.A. Nudel'man, recent a apărut o părere aparte a cercetătorului ucrainean K.V. Myzghin, care consideră că, în comparație cu tezaurele închise, numai descoperirile numismatice izolate de monede romane pot să demonstreze tabloul obiectiv al relațiilor Imperiului Roman cu provincia. Analizând descoperirile numismatice izolate din întreg spațiul pruto-nistrean, K.V. Myzghin a subliniat că, în primul rând, emisiunile romane au fost depistate în straturi culturale din situri ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Aceste emisiuni indică un nivel înalt al relațiilor economice între purtătorii culturii respective și lumea romană. Cercetătorul distinge și trei grupuri cronologice de răspândire a emisiunilor romane:

Grupul I. Monede de la începutul/mijlocul sec. I – începutul sec. III (de la Augustus până la Alexander Severus) în general reprezintă majoritatea descoperirilor monetare. Ele ating punctul maxim în timpul de domnie a lui Traian – Marcus Aurelius. Monedele din această perioadă pătrundeau cu întârziere, și cel mai probabil au fost legate de activitatea politico-militară a goților pe la mijlocul – sfârșitul sec. III. Era perioada când triburile germanilor de est se familiarizează cu cultura materială și spirituală mai dezvoltată al Imperiului Roman.

Grupul II este reprezentat prin monede din al doilea sfert al sec. al III – începutul sec. IV. Acest grup cronologic include piese de la Gordianus III până la Diocletianus și este cel mai modest în plan cantitativ. Monedele din acest grup sunt sincrone evenimentelor militare (războaiele „scitice" sau „gotice") și pătrund în spațiul culturii Sântana de Mureș-Černjachov în calitate de pradă militară.

În grupul al III-lea intră piesele monetare emise în al doilea sfert al sec. IV – începutul sec. V. Acest grup cronologic este prezentat prin emisiuni de la Constantinus I și până la Teodosius II (408-450). Urmărim un aflux limitat de monedă măruntă (în special bătută din bronz) la începutul sec. IV. El atinge nivelul maxim în perioada de domnie a lui Constantius II (337-361), înainte de invazia hunilor. Acest fapt poate fi legat, pe de o parte, de serviciul militar prestat de goți pentru Imperiul Roman și unei anumite cantități de monedă măruntă, care intră în ținut împreună cu ostașii, sau, pe de altă parte, de legăturile comerciale intense între populația culturii Sântana de Mureș-Černjachov și cea a Imperiului Roman. După evenimentele militare, se observă o oareca-

Monede romane folosite ca pandantive. Dănceni

re stagnare în pătrunderea monedei de bronz şi argint. Procentul mic al monedei de aur este de fapt un reper al prezenţei şi dominaţiei hunilor. Odată cu stingerea culturii Sântana de Mureş-Černjachov au luat sfârşit şi relaţiile cu lumea romană. Cu toate acestea, intrarea şi răspândirea monedei romane n-a încetat. Unele monede de aur, bătute spre sfârşitul sec. IV, sunt, cel mai probabil, o pradă militară a hunilor-cuceritori.

Imitaţiile barbare a monedelor romane sunt prezente într-un număr limitat în spaţiul pruto-nistrean. Cel mai bine este studiată piesa de argint-imitaţie după *siliquae* lui Constantius II (tezaurul de la Budăi). Celelalte imitaţii, apărute în ultima vreme în colecţii private, nu pot fi mai bine atribuite din cauza lipsei informaţiei complete în privinţa locului de descoperire. Cel mai probabil, imitaţiile după monedele romane nu depăşesc secolele II-IV şi corespund perioadei de existenţă a culturii Sântana de Mureş-Černjachov.

Astfel, în concluzie, am dori să subliniem că, în procesul de penetrare a emisiunilor romane în spaţiul pruto-nistrean, se disting câteva etape generale: începutul răspândirii pieselor monetare romane în sec. II; intrarea pieselor pe piaţa internă odată cu campaniile militare din sec. III; micşorarea volumului de monedă în a doua jumătate a sec. III, în special după evacuarea forţată a provinciei Dacia; majorarea cantitativă a emisiunilor romane la începutul sec. IV-lea, când poziţia Imperiului Roman la Dunărea de Jos devine mai stabilă; apogeul pătrunderii monedelor de aur în a doua treime a sec. IV, când invazia hunică a întrerupt relaţiile economice din regiune.

7.4. Romanizare şi creştinizare

Odată cu încadrarea regiunilor nord-vest-pontice în provincia Moesia Inferior se va începe derularea procesului de integrare definitivă a acestor spaţii în Imperiul Roman. Spre deosebire de oraşele greceşti, în restul teritoriului Moesiei Inferior procesul de angrenare în sistemul administrativ, fiscal şi politic al statului roman este mai lent şi de lungă durată, fapt ce a dus la păstrarea pe un timp a structurilor preromane. S-a stabilit că în unele regiuni ale Moesiei Inferior se păstrează încă cetăţi getice, care, continuându-şi existenţa, treptat, dar sigur, se romanizează.

Romanizarea, ca orişice proces, prezenta o complexitate multilaterală, complicată şi de lungă durată. Întrucât procesul romanizării s-a derulat în diverse regiuni ale Europei, Asiei şi Africii, care se aflau în condiţii diferite de dezvoltare, fenomenul a fost larg discutat în istoriografia universală. Specialiştii consideră că, deşi nu au existat legităţi concrete ce s-ar fi realizat în toate spaţiile încadrate în graniţele Imperiului Roman sau în teritoriile provinciilor, totuşi se pot evidenţia câteva niveluri în procesul romanizării: romanizare integrală, romanizare parţială şi romanizare prin influenţă.

Romanizarea integrală corespunde în egală măsură transformării de-

finitive a conștiinței etnice, soldată cu deetnizarea completă a indigenilor. Romanizarea integrală s-a realizat în provinciile romane, în care indigenii, devenind cetățeni ai Romei, conform Constituției antoniniane, se considerau romani și etnopsihologic. Aceștia, în cele mai frecvente cazuri, erau orășeni, militari, care din tată în fiu se înrolau în armată, sau funcționari.

Romanizarea parțială se soldează cu însușirea glotonimului latin, percepția tehnicii și tehnologiilor romane, a culturii materiale, în multe cazuri adorarea unor divinități romane, păstrându-și intangibilă religia cu principalele divinități, datinile, obiceiurile, tradițiile etc. Romanizarea parțială s-a manifestat, mai mult, în provinciile romane care duceau lipsă de un sistem urban și de continuități citadine. În regiunile în care prevalau comunitățile rurale romanizarea s-a grefat lent, fără să deetnizeze comunitățile indigene.

Romanizarea prin influența ascendentă romană se limita, de regulă, la însușirea normei funcționale a glotonimului latinofon/latina vulgară, a tehnicii și tehnologiilor avansate utilizate în agricultură, în prelucrarea metalelor prețioase și metalurgia fierului, în confecționarea principalelor forme de vase din sortimentul ceramic etc., în păstrarea intactă a culturii materiale și spiritualității: credinței, panteonului religios, tradițiilor, datinilor, obiceiurilor, relațiilor familiale, în însușirea unui vocabular lingvistic latinofon necesar ca mijloc de comunicare atât între comunitățile de origini diferite ce inundaseră teritoriile aferente Moesiei Inferior și Daciei romane, cât și în relațiile de afaceri comerciale culturale cu romanii.

Una din principalele forțe de romanizare a indigenilor a fost armata, care a acționat pe mai multe căi și sub mai multe forme asupra vieții urbane și rurale: prezența unităților militare, construirea de așezări civile în apropierea taberelor militare, împroprietărirea veteranilor și fondarea *vilae rustica*, sistemul de înrolare a barbarilor în armata romană etc. Multe unități militare, cantonate la Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Arribium, aveau detașamente implântate în mediul barbar cum ar fi la Piroboridava, Traian-Piatra Neamț, Cartal-Orlovca, Barboși etc.

Fondarea de așezări civile în preajma taberelor militare a accelerat procesul de romanizare, exercitându-și influența într-un teritoriu vast, administrat și exploatat de către centrul militar. Concomitent armata, mai ales cea de geniu, contribuia activ la construirea a numeroase obiective militare: fortificații, drumuri, apeducte, edificii administrative și publice, la care erau antrenate toate grupurile etnice din spațiul respectiv.

Unul din elementele efective ale procesului de romanizare l-au constituit veteranii. Prin înzestrarea acestora cu pământ ei s-au răspândit în diferite regiuni, chiar și în afara provinciilor, fiind în contact permanent cu localnicii și activând alături sau împreună cu ei. Prin aceasta ei au contribuit considerabil la acceptarea de către autohtoni a

anumitor norme de viaţă romană şi la însuşirea unui vocabular latin suficient pentru comunicare.

Alt aspect al romanizării îl constituie înrolarea în armata romană a băştinaşilor. Ostaşii indigeni, întorcându-se la vatră după un serviciu de lungă durată în mediul latinofon, rămâneau purtători ai modului de viaţă, de gândire, implicit şi lingvistic roman cu care erau deprinşi. Aceasta se referă şi la dezertorii ce se ascundeau în teritoriile limitrofe provinciilor, unde nu erau căutaţi de organele respective romane.

În aceste condiţii istorice comunităţile tracilor şi ale popoarelor conlocuitoare din teritoriile aferente provinciilor Moesia Inferior şi Dacia, continuă să-şi dezvolte cultura materială şi spiritualitatea relativ independent. Dar şi aici, tot mai insistent, se resimte prezenţa romană.

Abordând situaţia etnodemografică a spaţiului est-carpatic, autorul roman din sec. I d.Hr. Pliniu cel Bătrân menţiona că ambele *„…maluri ale râului Tyras erau populate de tyrageţi, iar mai la est trăiesc crobizii ori, cum li se mai zice, tribul getic al crobizilor*" (Naturalis Historiae IV, 82). La Dunărea de Jos şi mai la sud tradiţia antică localizează comunităţile *geţilor*, *besilor, tribalilor* şi altor triburi trace. Claudiu Ptolemeu, de exemplu, scria că *„…litoralul de la Delta Dunării şi până la gurile râului Boristene* (Nipru – I.N.), *cât şi regiunile dinăuntrul continentului până la Hierasos* (Siret -I.N.) *era ocupat de carpi* (carpizi, carpi – *I.N.*), *iar mai jos de ei trăiau tyrageţii-sarmaţi"* (Geographia III, 5, 19; III, 10, 7, 15). Datele lui Ptolemeu despre aria de răspândire a tracilor până la Nipru, după cum a menţionat E. Rikman, completamente concordă cu hidronimele din preajma râurilor Bugul de Sud şi Nipru. Prezenţa comunităţilor în aceste pământuri este documentată arheologic prin evidenţierea monumentelor ce conţin elemente de origine tracă.

Este cunoscut faptul că în a. 213 în apropierea oraşului Tyras a avut loc bătălia carpilor cu armatele romane. Prezenţa comunităţilor getice în aceste regiuni în ultimul pătrar al sec. III d.Hr. este documentată prin relatările din biografia împăratului Probos.

În sec. al IV-lea Ammianus Marecellinus indică existenţa a numeroase *„…aşezări, sate carpice*" la Dunărea de Jos (Res gestae XXVI, 5, 5).

Răspândirea în acest spaţiu a traco-geto-dacilor reiese şi din Tabula Peutingeriană din sec. II-IV d.Hr., în care între Dunăre şi Nistru şi la est de Carpaţi sunt menţionaţi *pirii, geţii* şi *dacii*.

Pe lângă comunităţile de origine tracă mai sunt pomenite triburile *aorsilor, roxolanilor, taifalilor* etc. În conformitate cu relatările lui Iordanes, pământurile acestora se întindeau până la „*Danapra*" (Nipru) (Getica 34, 35).

În pofida faptului că în acest spaţiu conviețuiau comunităţi de origine diferită – tracă, iraniană, germană etc., cu diverse moduri de viaţă – sedentar, migrator şi nomad, în prima jumăta-

te a mileniului I d.Hr., dar mai intens în sec. III-IV d.Hr., se observă o uniformizare a culturii materiale, care arheologic e cunoscută drept cultura Sântana de Mureș-Černjachov. Unitatea relativă a acestui facies cultural se datorează faptului că s-a format sub influența în ascensiune a civilizației provincial-romane. Cercetările arheologice în mediul acestei culturi din interfluviul pruto-nistrean au pus în evidență mai multe așezări rurale – Comarov, Sobari, Cimișeni etc., în care s-au descoperit edificii din piatră construite în stilul arhitectonic roman. Această situație denotă prezența fizică a unui număr important de veterani, dezertori din armata romană, peregrini, misionari creștini, sau foști locuitori ai provinciilor romane retrași în regiunile nord-vest-pontice din cauza presiunii prestațiilor.

Romanizarea ca parte fundamentală a procesului de etnogeneză a romanicilor de est nu poate fi actualmente concepută fără aportul considerabil al noii credințe a creștinismului, pătrunsă în spațiul danubiano-carpato-pontic și prin intermediul trupelor romane și în primul rând al legiunii V Macedonene aduse din regiunile Palestinei. Amplasată la Troesmis între anii 107-167, ea a ținut sub control nu numai teritoriul dobrogean, dar și pe cel de la nord de Dunăre prin *vexillatio* din Tyra și alte detașamente ale acestei legiuni amplasate la Cartal-Orlovca și alte *castrum*-uri romane de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre și sudul Moldovei.

Creștinismul, creat ca un produs al uneia dintre cele mai profunde ideologii, care egala în fața Domnului toată lumea, indiferent de origine, rasă, sex și stare socială, prin propovăduirea celor mai înalte principii de morală și umanism, a contribuit considerabil la răspândirea modului de viață roman.

Analiza riguroasă a surselor narative i-a determinat pe specialiști să constate că începuturile răspândirii creștinismului la nordul Dunării de Jos, în general, și în spațiul de la est de Carpați, în special, s-ar fi difuzat încă în primul secol al erei noastre.

În conformitate cu relatările din Sinaxarul Constantinopolitan, Apostolul Andrei a predicat „*în regiunea Bitiniei și Pontului, în provinciile romane Tracia și Scitia*" (Teodor 1991, 50). Deși activitatea misionară a Apostolului Andrei a fost pusă la îndoială de mulți istorici prestigioși, unii scriitori patristici afirmă că apostolul ar fi contribuit la organizarea răspândirii credinței Domnului în aceste părți ale Balcanilor, în care ar putea fi incluse și teritoriile de până la Nistru.

Iradierea creștinismului în acest ținut este semnalată într-un șir de scrieri ale autorilor laici și ecleziaști din sec. II-VI d.Hr. În pofida acestui fapt, informațiile, aparent numeroase, nu conțin date clare și concrete despre începuturile creștinismului în această parte a lumii barbare. Dar și așa lapidare cum sunt, aceste relatări denotă prezența unor misionari antrenați în procesul de propovăduire a Evangheliei, încă de la începutul erei noi, însă

mai intens în sec. III-IV d.Hr. Răspândirea creştinismului în teritoriile de la est de Carpaţi aferente provinciilor romane Moesia Inferior se realiza pe mai multe căi.

Prin prezenţa pichetelor militare de pază a liniilor de apărare Vadul lui Isac-lacul Ialpuh, Leova-Copanca, Cremenciug etc., cât şi a detaşamentelor din legiunea V Macedoneană cantonate la graniţele de nord ale Moesiei Inferior.

Prin activitatea de misionarism a unui număr considerabil de propovăduitori, mulţi dintre care s-au sacrificat pentru cuvântul Domnului, devenind martiri ai credinţei în Hristos.

Prin intermediul dezertorilor din armata romană, care, fiind persecutaţi ca adepţi ai creştinismului, se refugiau în regiunile de la nord de graniţele Moesiei Inferior.

Prin activitatea transfugilor romani, care părăseau provinciile din cauza persecuţiilor fiscale sau de alt gen.

Declanşarea, încă din sec. II d.Hr., a persecuţiilor creştinilor s-a soldat cu numeroase victime în rândul tuturor categoriilor socioprofesionale: meseriaşi, ţărani, negustori, demnitari cu funcţii înalte, ofiţeri, soldaţi etc. Violenţele ce s-au derulat au reliefat şi mai profund inutilitatea lor, deoarece ele nu au dat rezultatele scontate, ci, din contra, au sporit eficient numărul noilor convertiţi şi al martirilor. Cel mai timpuriu act martiric la Dunărea de Jos e cunoscut după înmormântarea timpurie în zona inferioară a criptei martirice de la Niculiţel din sec. II d.Hr.

În afara oricărui dubiu rămâne faptul că cele mai concrete şi demonstrative materiale în stare să determine prezenţa credinţei creştine rămân vestigiile arheologice. Făcând abstracţie de obiectele de cult creştine, descoperite fortuit sau în obiectivele arheologice, care puteau să fi nimerit pe diferite căi, dovezi incontestabile în propovăduirea credinţei creştine sunt lăcaşele de cult: construcţiile martirice – criptele şi paleobazilicile.

Actualmente sunt cunoscute un număr considerabil de cripte martirice şi paleobazilici. Numai în zona istropontică se numără circa 35 de edificii bazilicale paleocreştine, care au funcţionat în sec. IV-VI d.Hr. Unele din acestea, ca paleobazilicile de la Niculiţel, Halmiris, Tomis – bazilica din curtea liceului „M. Eminescu", au altarul ce încadrează cripta martirică. Arheologic paleobazilici au fost documentate în Tyras, Chersones, dar şi în masa barbaricum-ului, cum ar fi cele două de la Iaşi-Nicolina şi Sobari-Soroca. Ele au fost construite din piatră cu două încăperi. Una din cele două construcţii de la Nicolina este orientată cu laturile lungi nord-sud, a doua, ca şi cea de la Sobari, este orientată est-vest.

Dacă edificiile de la Iaşi-Nicolina reprezintă construcţii simple în formă dreptunghiulară, cea de la Sobari e ceva mai complicată.

Edificiul de piatră de la Sobari a fost ridicat în interiorul unei mari aşezări rurale a culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Ea a fost înconjurată de un zid din piatră, de la care s-au păstrat

doar trei laturi: de nord, cu lungimea de 90 m, de est – de 45 m şi de vest – de 38,9 m. Zidul a fost clădit din lespezi fasonate de piatră de calcar legate cu mortar de var şi cărămidă pisată, puse în două rânduri, iar emplectonul dintre ele tasat cu prundiş, bucăţi de piatră şi material tegular. În incintă a fost ridicat un edificiu din piatră în formă dreptunghiulară cu lungimea de 18 m şi lăţimea de 9,8 m. Printr-un perete despărţitor orientat pe direcţia nord-sud construcţia era împărţită în două încăperi. Cea de vest are dimensiunile de 5,40×7,30 m, iar încăperea de est de 7,30×9,90 m. Peretele despărţitor avea intrarea deschisă pe lăţimea de 1,6 m. Din exterior edificiul era înconjurat de coloane din lemn de la care s-au păstrat numai bazele în formă de cvadre din piatră. Peristilul din 16 coloane era amplasat la 1,40-1,60 m distanţă de la pereţi. În interiorul edificiului, sub ruinele pereţilor din piatră, au fost descoperite 2 monede: un denar emis între anii 200-202 d.Hr. de Geta-coregentul lui Caraccalla, al doilea denar aparţinea seriei de monede ale Faustinei, soţia împăratului Marcus Aurelius (161-180 d.Hr.). În ruinele edificiului au fost descoperite fragmente de sticlă de geam, material tegular: ţigle, caliptere, cărămidă de două tipuri, cuie etc. În baza analizelor de laborator a sticlei, obiectelor de metal, dar şi a similitudinilor altor categorii de materiale, se poate conchide că edificiul a funcţionat în sec. III-IV/V d.Hr.

După modul în care a fost conceput, complexul de la Sobari este similar aşezărilor cu construcţii de piatră din afara limesului roman de la Dunărea de Mijloc. Ca şi siturile romane de la Bratislava-Dubravka şi Cífer-Pác, complexul de la Sobari a fost ridicat pe suprafaţa unei aşezări „*barbare*". Ca şi alte „*aşezări romane*", edificiul de la Sobari nu ocupa o poziţie strategică şi nu reprezenta un fort-post militar în această zonă a Nistrului. Astfel, se poate considera că construcţia de piatră de la Sobari completamente se încadrează în seria „*aşezărilor romane din afara limesului roman*" (Niculiţă, Popa 2000, 67). Edificiile de piatră din aceste aşezări, de regulă, lipsite de vetre de încălzire şi alte atribute de locuit, sunt considerate ca şi clădiri de folosinţă obştească, mai concret ca bazilici „fără apsidă" (Erbertseder 1992, 52). Bazilici „fără apsidă" sunt cunoscute şi după descoperirile de la Callatis şi Histria. Astfel, se poate considera că edificiul de piatră cu peristil de la Sobari reprezenta un locaş de cult creştin – o bazilică „fără apsidă". Este necesar de menţionat că, în imediata apropiere de bazilică, a fost descoperit un opaiţ cu semnul crucii. Indiferent de originea celor ce au conceput acest edificiu, complexul de la Sobari a reprezentat în perioada romană târzie un locaş de cult creştin necesar atât pentru populaţia din această zonă, cât şi pentru regiunile aferente.

Prezenţa paleobazilicilor în barbaricum, ca şi a altor obiecte de cult creştin, demonstrează, fără echivoc, că populaţia din spaţiul de la est de Carpaţi îmbrăţişase creştinismul încă din sec. II-IV d.Hr., dar numeroasele

incursiuni întreprinse în această zonă de comunitățile migratoare și triburile nomade, de regulă, erau însoțite de reculuri religioase. Comunitățile creștine fie că se retrăgeau în regiunile muntoase, fie că se întorceau la păgânism.

Însă legăturile permanente cu Imperiul Roman, iar mai apoi cu Bizanțul, facilitau de fiecare dată practicarea creștinismului. Deja în prima jumătate a mileniului I d.Hr., alături de paleobazilici, apar și primele mitropolii, ca cea tomitană, care uneau mai multe scaune bisericești.

În această perioadă, când în spațiul est-carpatic conlocuiau triburi cu panteoanele lor specifice și glotonim propriu, creștinismul, cu conceptul său universal, devine unica credință care era în stare să satisfacă necesitățile etniilor de diferite origini. Fiind predicată în glotonimul latinofon, era înțeleasă și acceptată de majoritatea populației. Creștinismul, care nu era impus de forțele oficiale politice, pentru a fi agreat, se acomodează la doleanțele comunităților. El nu reprezenta o doctrină religioasă dogmatică, care i-ar fi obligat pe credincioși să accepte tot ce li se propune. Dimpotrivă, creștinismul se vede nevoit să încorporeze sărbătorile, obiceiurile ce se înrădăcinaseră în viața cotidiană, prezentând numeroase reminiscențe păgâne. Astfel, se constituie creștinismul popular, care devine unica forță de consolidare a comunităților conlocuitoare de diferite origini etnice. Comunitățile laice, grație forței de coeziune a creștinismului popular, se transformă în comunități creștine, care, pentru a-și apăra credința, dar și independența, se constituie în formațiuni administrative, militare și politice. În felul acesta, creștinismul a contribuit esențial la apariția relațiilor caracteristice perioadei medievale.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

Arnăut T. Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați. Chișinău. 2003.

Bârcă V. Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul Est-Carpatic (sec. I a.Chr.-începutul sec. II p.Chr.). Cluj-Napoca. 2006.

Bârcă V. Nomazi ai stepelor. Sarmații timpurii în spațiul Nord-Pontic (sec. II-I a.Chr.). Cluj-Napoca. 2006.

Bârcă V., Symonenko O. Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul Nord-Pontic. ClujNapoca. 2009.

Bichir Gh. Cultura carpică. București. 1973.

Bierbrauer V. Archaologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. Versuch einer Bilanz. // Fruhmittelalterischen Studien. N 28. 1994. S. 51-171.

Diaconu Gh. Târgşor. Necropola din secolele II-IV e.n. București. 1965.

Gomolka-Fuchs G. Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur. Bonn. 1999.

Ioniță I. Din istoria și civilizația dacilor liberi. Iași. 1982.

Ioniță I. Chronologie der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur. // Archäologie Baltica 6. 1986.

Kazanski M. Les Goths (ler-VIIe siecles ap. J.C.). Paris. 1991.

Kazanski M. Les Goths et les Huns. A propos des relations entre les Barbares sédentaires et les nomades. // Archéologie Médiévale 22. 1992. P. 191-229.

Kirițescu C. Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui. Vol. I. Bucureşti. 1997.

Kokowski A. Schatze der Ostgoten. Stuttgart. 1995.

Levinski A. Graberfelder der späten Černjachov-Kultur. // Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur. Bonn. 1999.

Mitrea B., Preda C. Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia. Bucureşti. 1966.

Popa A. Romains ou barbares? Architekture en pierre dans le barbaricum a l' époque romaine tardive. Chișinău. 2001.

Popa A., Ciobanu L. Moneda romană în Basarabia. Chișinău. 2003.

Preda C. Monedele geto-dacilor. Bucureşti. 1973.

Sanie S. Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II î.e.n.-III e.n.). Iaşi. 1981.

Shchukin M., Kazanski M., Sharov O. Des Goths aux Huns: Le Nord de la mer Noire au Bas-Empire et a l'époque des Grandes Migrations. BAR 1535. Oxford. 2006.

Šarov O. Danceny und Leuna-Hassleben. // La noblesse Romanne et Les Chiefs Barbares du III-e au VII-e siecle. Paris. 1995.

Teodor D.Gh. Creştinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea. Iași. 1991.

Vornic V. Aşezarea şi necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești. Chișinău. 2006.

Vornic V., Telnov N., Bubulici V., Ciobanu L. Pruteni un centru de olărit dacic din epoca romană. Chișinău. 2007.

Vulpe R. Izvoare. Bucureşti. 1957.

Werner J. Danceny und Brangstrup. Untersuchungen zur Cernjachow-Kultur zwischen Sereth und Dnestr, und zu den "Reichtumzentren" auf Funen. // Bonner Juahburcher. Bd. 188. 1988.

Баран В. Д. Черняхівска культура. Киев. 1981.

Баран В.Д., Гороховский Е.Л., Магомедов Б. В. Черняховская культура и готская проблема. // Славяне и Русь (в зарубежной историографии). Киев. 1990.

Бейлекчи В.С. Фалары села Твардица. Ростов Великий. 1997.

Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). Санкт-Петербург. 2003. «Время «Че». Stratum plus. № 4. 1999.

Гросу В.И. Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев. 1990.

Гудкова А.В. I-IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. // Stratum plus №4. 1999. С. 235-404.

Дергачев В.А. Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.). Кишинев. 1982.

Дзиговский А.Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днестровских земель. Одесса. 2003.

Зограф А.Н. Монеты Тиры. Москва. 1957.

Золото степу. Археологія України. Київ. 2001.

Иордан. О происхождении и деяниях гетов. Санкт-Петербург. 1997.

Кашуба М.Т., Курчатов С.И., Щербакова Т.А. Кочевники на западной границе Великой Степи (по материалам курганов у с. Мокра). // Stratum plus. № 4. 2001-2002. С. 180-252.

Карышковский П.О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Киев. 1988.

Карышковский П.О. Ольвийские монеты: производство и метрополия. // Stratum plus №6. 1999. С. 20-67.

Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР. САИ Вып. Г4-4. Москва. 1961.

Кропоткин В.В. Экономические связи Восточной Европы в I тыс. н.э. Москва. 1967.

Левада М.Е. (ред.). Сто лет черняховской культуре. Киев. 1999.

Магомедов Б.В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. Киев. 1987.

Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблемы этноса. Lublin. 2001.

Могильники черняховской культуры. Москва. 1979.

Мызгин К.В. К вопросу о времени поступления римских монет в среду черняховского населения. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Вип. 40. Серія історія. Харків. 2008. С. 50-63.

Никитина Г.Ф. Систематика погребального обряда племен черняховской культуры. Москва. 1985.

Нудельман А.А. Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе. Кишинев. 1985.

Рафалович И.А. Данчены. Могильник черняховской культуры III-IV вв. н. э. Кишинев. 1986.

Рикман Э.А. Поздние сарматы Днестровско-Дунайского междуречья. Москва. 1964.

Рикман Э.А. Памятник эпохи великого переселения народов. Кишинев. 1967.

Рикман Э.А. Памятники сарматов и племен черняховской культуры.

Археологическая карта Молдавии. Кишинев. 1975.

Рикман Э.А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. Москва. 1975.

Симоненко А.В. Хронология и периодизация сарматских памятников Северного Причерноморья. // Сарматские культуры Евразии: проблемы региональной хронологии. Краснодар. 2004. С. 134-173.

Симоненко А.В., Лобай Б.И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в.н.э. (погребения знати у с. Пороги). Киев. 1991.

Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э. - первой половине 1 тыс. н.э. Москва 1993.

Сто лет черняховской культуре. Киев. 1999.

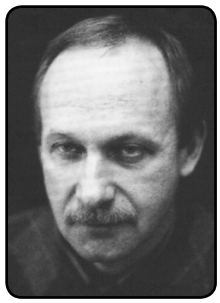
Федоров Г.Б. Прутско-Днестровское междуречье в I тыс. до н.э. МИА. № 89 1960.

Щербакова Т.А., Кашуба М.Т. Сармато-аланские древности (курганные захоронения близ с. Мокра). Тирасполь. 1993.

Щукин М.Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. - I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. Санкт-Петербург. 1994.

Щукин М.Б. Готский путь. Санкт-Петербург. 2005.

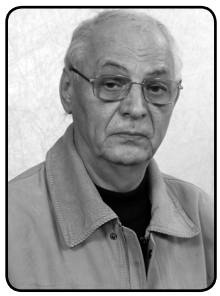
AUTORII VOLUMULUI

COVALENCO Sergiu,
dr., cercetător științific superior.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei.

LARINA Olga,
dr., cercetător științific superior.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei

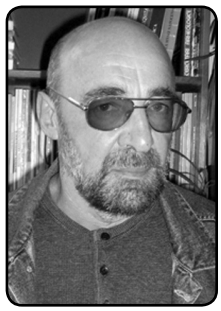
DERGACIOV Valentin,
dr. hab., cercetător științific principal.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei

KAȘUBA Maia,
dr., Șef Secția Arheologie Preistorică și Tracologie.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei.

LEVIȚKI Oleg,
dr. hab. Director Centrul de Arheologie.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei.

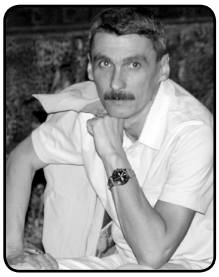
AGULNICOV Sergiu,
cercetător științific.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei.

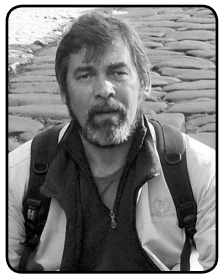
DERGACIOVA Lilia,
cercetător științific.
Institutul Patrimoniului Cultural.
Academia de Științe a Moldovei.

NICULIȚA Ion,
dr. hab., profesor,
Șef Catedra Arheologie și Istoria Antică.
Universitatea de Stat din Moldova.

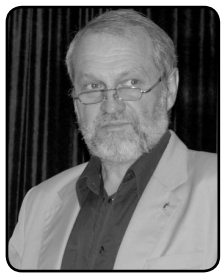
VIŠNJACKI Leonid B.,
dr. hab., cercetător științific principal. Institutul Istoriei Culturii Materiale (Sankt-Petersburg). Academia de Științe a Rusiei.

ŠAROV Oleg V.,
dr. hab., cercetător științific superior. Institutul Istoriei Culturii Materiale (Sankt-Petersburg) Academia de Științe a Rusiei.

ČAPALYGA Andrei L.,
dr. hab., profesor, Institutul de Geografie (Moscova). Academia de Științe a Rusiei.

SIMONENCO Aleksandr V.,
dr. hab., cercetător științific principal. Institutul de Arheologie. Academia Națională de Științe a Ucrainei.

PAČKOVA Svetlana P.,
dr., cercetător științific superior. Institutul de Arheologie. Academia Națională de Științe a Ucrainei.

SAMOJLOVA Tatjana L.,
dr., cercetător științific superior. Șef Secția Arheologia spațiului nord-vest-pontic (Odesa). Institutul de Arheologie. Academia Națională de Științe a Ucrainei.